

ספר

תוספות השלם

אוצר פירושי בעלי התוספות

חלק יז בהעלותך-שלח

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשפ"ד

יוצאים לאור בפעם הראשונה על פי מאתיים ושנים כתבי יד
חמשים וששה ספרי דפוס ופרושים המובאים בתוספות על הש"ס
עם מראי מקומות, ביאורים, מקורות והערות

מאת

הרב יעקב גליס ז"ל

הוצאת מכון הרי פישל לדרישת התלמוד ומשפט התורה
מפעל תוספות השלם

ירושלים תשפ"ב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט
מנהל התרבות

כל הזכויות שמורות

מכון הרי פישל

רחובות הבוכרים (דוד) 14, פינת רח' ר' ישראל אהרן פישל

ת"ד 5289, ירושלים 91052

טל': 02-532-2517 / פקס: 02-532-6448

harry_@netvision.net.il

PRINTED IN ISRAEL

מכון הרי פישל לדרישת התלמוד ומשפט התורה, ירושלים

מפעל "תוספות השלם" — על תורה נביאים וכתובים

מיסודו של הרב יעקב גליס ז"ל

עורך

הרב משה גליס

חברי המפעל

הרב אהרן וקסלשטיין   הרב יחיאל גרשון גרוסברג

הרב שלמה גדליה רזזנבום

ראש המפעל

הרב משה הלל רייכל

מנהל

פרשת בהעלותך

עם פירוש רש"י ותוספות השלם

ח א וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: ב דִּבֶּר אֶל-אַהֲרֹן וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּהֶעֱלֹתְךָ אֶת-הַנֹּרֹת אֶל-מוֹל פְּנֵי

רש"י

(ב) בהעֲלֹתְךָ. למה נסמכה פרשת המנורה לפרשת הנשיאים, לפי שכשראה אהרן חנוכה הנשיאים חלשה דעתו, שלא היה עמהם צמנוכה, לא הוא ולא שצטו, אמר לו הקדוש צרוך הוא חייה, שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות: בהעֲלֹתְךָ. על שם שהלצה עולה, כמוצו צהללקמן

פסוק ב

ששת הנרות היה לו לומר, אלא מול הוא לשון מילה, כלומר בזכות המילה יאירו לעתיד לבא ז' הנרות, שיהיו צדיקים דומים להם שני⁸ "שובע שמחות" וגו'⁹. ובספרי¹⁰ דריש ליה חמה, ולבנה, כוכבים, רקיע, ברקים, שושנים, מנורת ביהמ"ק.

בהעלותך. לשון (הדלקה) [העלאה] בגמ'¹¹ על שם שהיו בה מעלות שהכהן עולה ועומד ומטיב הנרות, במסכת תמיד.

אל מול פני המנורה. עשה להם מול ופנים¹², פ"י רבינו הלל שיהיו ג' פונים אל ג' ושישיתן אל האמצעי¹³.

העלה¹⁴. עשה להם מעלות¹⁵. כאשר צוה ה' את משה. [חצי] לוג לכל נר ונר.

יאירו שבעת הנרות. וק"ק ששת הנרות היה לו לכתוב. וי"מ דקרא דכתיב אל מול קאי אשולחן כדאמרי¹⁶ מנורה בדרום

[א] דבר אל אהרן. לפי שכל מעשה [הפרשה] באהרן בא אהרן לכל דיבור¹. למה נסמכה פרשה זו לפסוק² "ובבא משה אל" וגו' וכתוב בו ארון העדות, שהם עדות שנתנה תורה מידו של הקב"ה, שהרי מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים³, כדי לקפח המינין האומרים שלא ניתנו לוחות מן השמים. ולכך סמך לו פרשת נרות שני' בהן⁴ "מחוץ לפרוכת העדות", שהוא עדות שהשכינה שורה בישראל, כך אמרו רבותינו⁵ זו נר מערבי וכו'.

בהעלותך. מלא ו'. רמז על מצות מילה שמדליקין בה את הנר⁶ ויש בה ו' מצות, מילה, פריעה, מציצה, הטמנה בעפר, עריכת כסא, ברכת מילה. ושקולה מילה למזבח שהרי מכפרת היא כמזבח⁷, וזשה"כ "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות",

- (1) ספרי כאן נט. (2) סו"פ נשא. (3) שבת קד,א. (4) ויקרא כד, ג. (5) מנחות פו,ב.
- (6) סנהדרין לב,ב: אור הנר בברור חיל כו' ובתוס' שם ד"ה אור: מכאן נהגו להדליק נר במילה.
- (7) שבת קלז,ב. (8) תהלים טז, יא. (9) יש לפותרו ע"פ מס' שמחות דר' חיה ג, ח, וז"ל: ר' שמעון בן מנסיא אומר, שבע כיתות של צדיקים עתידין להקביל פני שכינה לעתיד לבוא, שנאמר תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך, אל תהי קורא שובע שמחות אלא שבע שמחות, ואילו הן, ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, מראהין כלפידיים, כברקים ירוצצו כו'. (10) ספרי דברים י.
- (11) תמיד לב,ב. (12) ספרי כאן נט. (13) פ"י ר' הלל על הספרי ריש בהעלותך ד"ה עשה לה מול ופנים, דמפרש דמול ופנים נמי איירי לענין שיהיו כולן כנגד האמצעי. (14) בפסוק הבא.
- (15) ספרי כאן ס, וכן ההמשך. (16) יומא כא,ב.

רש"י

לשון עליה, שנריך להדליק עד שתהא שלהבת עולה מאליה. ועוד דרשו רבותינו, מכאן שמעלה היתה לפני המנורה שעליה הכהן עומד ומטיב: **אף מול פני המנורה**. אל מול נר אמצעי שאינו צקנים,

ואין אל מול פני המנורה מוסב אל יאירו שבעת הנרות. וראיה מהפסוק שלאחריו **"אל מול פני המנורה העלה נרתיה"**. ד"א בהעלתך את הנרת, כמשמעו לשון עליה כשתעלה את הנרות הן הלוצי"ש¹⁸ בלע"ז על הקנים למקומם. ואין לומר עליהן קבועות היו שהרי כתיב בפי' ויקהל¹⁹ **"ויעש את המנורה וגו' ויעש את נרותיה שבעה ומלקחיה" וגו'.**

אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. סבב את פיות שבעת הנרות אל מול פני המנורה, דהיינו הפרכת המבדיל בין ההיכל ובין קדש הקדשים, והיינו אליבא דמאן דאמר²⁰ צפון ודרום היו הנרות מונחים. ולמאן דאמר מזרח ומערב היו מונחים הנרות, אל מול פני המנורה היינו השלחן כדכתיב בפרשת פקודי²¹ **"וישם את המנורה נכח השלחן"**.

יאירו שבעת הנרות. הנרות שעל ששת הקנים [והאמצעי²²], ה"ג בפרש"י אלא שהסופרים גרעו בו תיבה אחת. (חזק)

[ג] בהעלותך וגו'. לפי שמלאכת תדיר היא זו, הזכירה כאן. אף על פי שכל מלאכות המשכן נגמרו, מלאכת הדלקת המנורה לא נגמרה כי תדירה היא²³.

ושולחן בצפון. וי"מ דקרא בא ללמד שיהיו בכל ז' הנרות הפתילות שוות ולא תהא אחת עבה ואחת דקה, אך כשתהיה השלהבת יוצאת כולן יהיו שוות. (ב"מ 243; ל' 2853; רא"צ; המ' 45)

[ב] דבר אף אהרן. נסמכה מצוה זו אחר חנוכת הנשיאים לפי שאתה מוצא שנים עשר שבטים שהקריבו קרבנם לחנוכת המזבח ושבט לוי לא הקריב כלום, והיו מצערים ואומרים למה רחקנו מהקריב להקדוש ב"ה לחנוכת המזבח. כיון שעברה חנוכת המזבח אמר לו הקדוש ברוך הוא לאהרן ולבניו כל השבטים עשו חנוכה ואתם לעצמכם תעשו חנוכה, לכך נאמר דבר אל אהרן בהעלתך וגו', ואחר כך קח את הלויים.

בהעלתך את הנרת. ביום שהוקם המשכן נאמרה לפי שבאותו יום התחילו להדליק לאחר שכלה להקים את המשכן הוזקק להצטוות בהדלקת המנורה. ללמדך שאף בלילה היה הדבור כי שם הנר תמיד דולק וכן מצינו בשמואל¹⁷ **"ונר אלקים טרם יכבה וגו' ויקרא ה' אל שמואל"**.

בהעלתך את הנרת אל מול פני המנורה. בשעת הדלקתן תעמוד אתה כנגד פני המנורה ותדליק, אז יאירו שבעת הנרות,

(17) ש"א ג, ג"ד. (18) כוסות שנותנים בהם השמן והפתילות, עי' רשב"ם שמות כה, לו. (19) שמות לו, יז, ושם כג. (20) מנחות צח, ב. (21) שמות מ, כד. (22) עי' מ"ז דמשמע דגרסי' תיבה זו כאן, והסופרים גרעו תיבה, כלומר גרעו בפירש"י תיבה אחת. (23) לפי שעוסק בהקמת המשכן וחנוכתו, חזר לענין המנורה, כי הדלקת המנורה בכל יום אינה כהקרבת הקרבנות אלא דומה כסיום הקמת המשכן, שכן בית בלא אורה אינו שלם ואינו ראוי לשאר עבודות. ועי' ריב"ש.

רש"י

אלא בגוף של מנורה: יאירו שבעת הנרות. ששה שעל ששת הקנים, שלשה המורחיים פונים למול האמצעי, הפתילות שנהן, וכן שלשה המערכיים ראשי הפתילות למול האמצעי. ולמה, כדי שלא יאמרו

אל מול פני המנורה. היה מטה ראשי הפתילות של כל שבעת הנרות להאיר אל השולחן²⁴. (רשב"ם)

[ד] בהעלותך את הנרות. לפי שדיבר בהקמת המשכן ובחנוכתו, ואין בית בנוי וראוי לבא שם הארון עד שידליקו לו את הנר ויבשמו לו את הבית, והבישום כבר נעשה על ידי נשיאים שהביאו כפות מליאות קטורות, ועתה מדבר בהדלקת הנרות.

אל מול פני המנורה, כלומר על השולחן שהוא מול פני המנורה, וכתב²⁵ "ואת המנורה נוכח השולחן". ורבותינו אמרו²⁶ "אל מול פני המנורה" ששלשה נרות שמכאן וג' נרות מכאן יחזרו האורה אל האמצעית. אבל יש לגמגם, דאם כן ששת הנרות הוה ליה למימר. אבל לפי הפשט שפיר קאמר שבעת, יאירו שבעת הנרות, כלומר בשעת הדלקה צריך להזהר שידליק הפתילות לצד השולחן שאם ידליקם לצד אחר, אין אדם יכול להפכן לצד השולחן, כי המנורה מקשה כולה עד יריכה ופרחה הכל מקשה, ואינה של חליות [שתוכל] להתהפך למקום [שירצה], ולהכי נקט הכא²⁷ "וזה מעשה המנורה". (ריב"ש)

[ה] בהעלותך. סמך²⁸ "ובבא משה", שרצה לחנכו מיד בכ"ה בכסלו כשנגמרה מלאכתו, אמר לו תניח חנוכה זאת לחנכת בית חשמונים²⁹. דבר אל אהרן בהעלותך את הנרות על ידי חשמונים, שעתידיים יונים לטמא המזבח ויבואו חשמונאים מזרע אהרן ועל ידם נרות חנוכה³⁰. דבר אל אהרן בהעלותך. כי להעלותו אני מכון אע"פ שבני לוי לא נתנו קרבנם לא [בטל] תשמישך בכל יום. בהעלתך את. בגימ' עשה בה מעלות, כדאי' בפ' הקומץ רבה³¹. יאירו שבעת הנרות. "על" המנורה הטהורה יערך את הנרות³², כמו כן מלא ו', כי ו' הנרות ג' למזרח ג' למערב המנורה כנגד האמצעי³³, כמו השמש שג' מזלות כוכבים למעלה וג' למטה, שבתי צדק מאדים חמה נוגה כוכב לבנה. בהעלתך כמו השמש יש לו מעלות מתקופת טבת עולה בגובה השמים עד תקופת תמוז הרי ז' חדשים³⁴, כנגדו ז' נרות. וג' תקופות, כנגדן ג' מעלות

(24) לנוכח המנורה ששם השולחן, דלא כרש"י שפי' דפני המנורה היינו הנר האמצעי שהוא בגופה של המנורה. (25) שמות כו, לה. (26) ספרי כאן נט; מנחות צח, ב. (27) כל' לא היה לו להזכיר מעשה המנורה דהא בהדלקה מיירי הכא, אלא משום דמעשה המנורה מבאר למה בא הציווי אל מול פני המנורה, דכיון דמקשה היא ולא של פרקים א"א להפכה כרפי'. והמשך דיבורו בזה בפסוק ד. (28) סוף פר' נשא, לעיל ז, פט. (29) כע"ז בספר המנהגים (קלויזנר) סי' סז, ור' פסיק"ר ו, ה. (30) תנחומא תצוה ב, ועי' רמב"ן כאן. (31) מנחות כט, א. וכן ברי"ם, בבעה"ט ובבורד¹⁷². (32) ויקרא כד, ד. (33) מגילה כא, א. (34) כתב מהדיר ספר גימטריאות דהוא כמ"ד (סנהדרין יג, א)

דבריוך". הנרות אותיות נ' תורה, ר"ל התורה שניתנה לנ' יום שבין פסח לעצרת. שבעת הנרות ז' חומשים שהם ז' ספרי תורה⁴⁵. (ר"א; לו' 108)

[ו] בהעלותך את הנרות. יום הקמת המשכן דומה ליום בריאת העולם, הילכך כמו שלשם פתח באורה דכתיב⁴⁶ "ויאמר אלהים יהי אור" כך פתח בכאן באורה, בהעלותך את הנרות יאירו. וסמך פרשת הנרות לחנוכת הנשיאים כמו שפירש"י שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו וכו'. והק' עליו הרמב"ן, ולא נתברר לי למה נחמו בהדלקת הנרות ולא נחמו בקטרת בקר וערב ששבחו בו הכתוב⁴⁷ "שימו קטורה באפך", ובכל הקרבנות, ובמנחת חביתין, ובעבודת יום הכיפורים שאינה כשירה אלא בו, ונכנס לפני לפני. ועוד מה טעם לחלישות הזה והלא קרבנו גדול משל נשיאים שהקריב כל ימי המלוואים קרבנות הרבה ואם חלשה דעתו משום שלא הקריב נדבה כמותם גם הדלקה שנחמו בה חובה. אלא ענין הגדה שהביא רש"י שנחמו במה שעתידין בניו לעשות חנוכה על ידי נרות כגון חשמונאי ובניו, שיעשה נס גדול על ידם ויעשו חנוכה על ידי נרות שגדול מחנוכת המזבח, שחנוכת המזבח אין הקרבנות אלא בזמן שיש

למנורה³⁵. וג' שמות לשמש, שמש' חמה' חרס' שס"ה.

ח' הקמות כתובין במשכן, לכך מיתוקם המשכן ח' ימים ופירקו³⁶. "ויהי ביום השמיני"³⁷, כנגד ח' ימי חנוכה. (א' 268; רוקח; ספר גימ')

[ו] בהעלותך. זש"ה³⁸ "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר", אמר הקב"ה לישראל בני לא בשביל שאני צריך לאורה אני מצוה לכם להדליק לפני נרות אלא להצדיק אתכם ולזכות אתכם³⁹, וזהו בהעלותך ולא אמר לפני. בהעלותך בגי' לזכותך. וגם גי' להצדיק (רו) צה.

ד"א הנרות אלו המצות, שנא' ⁴⁰ "כי נר מצוה ותורה אור", אמר הקב"ה לישראל נרי בידך ונרך בידי אם שומר את נרי שלא תכבה אותו אני אשמור את נרך בידי שלא יכבה⁴¹.

אל מול פני המנורה. כלומר פניו של הקב"ה הם כנגד ישראל שנימולים⁴², מול לשון מילה, שנא' ⁴³ "ופקדתי על כל מול בערלה". מנורה גי' אש, וגי' מצפ"ץ, והוא אתב"ש של יהו"ה, והוא עולה בגי' ברחמים, כי הוא מדת הרחמים.

יאירו שבעת הנרות ה' נרות, ה' חומשי תורה שנקראו נרות שנא' ⁴⁴ "נר לרגלי

יום תקופה גומר, ואף דלפי"ז חסר יום מתקופת טבת לא איכפת לן אלא לומר דהחמה בגובה הרקיע בז' חדשים ואפילו אינם שלמים. אך נר' דא"צ לדחוק כמ"ד יום תקופה גומר, דבלאו הכי התקופה היא של שנת חמה אבל חדשים אין לנו אלא של לבנה בחידושה, א"כ הימים המאריכים והולכים שהם מחצית השנה של שנת החמה לעולם נופלים בז' חדשים של חדשי לבנה וק"ל (א.ו. 35) מנחות שם. (36) וביום השמיני העמידו ולא פרקו, ירו' יומא א, א. (37) ויקרא ט, א. (38) ישעיה מב, כא. (39) תנחומא כאן ב. (40) משלי ו, כג. (41) שמור"ל לא, ד. (42) אולי מכיון למדרש משלי א (וילק"ש דבהי"ב רמז תתרפו) במלכת שבא שבקשה לנסות את חכמת שלמה המלך כו' עיי"ש. (43) ירמיה ט, כד. (44) תהלים קיט, קה. (45) שבת קטזא; ב"ר סד, ח. (46) בראשית א, ג. (47) דברים לג, י.

או אחר. ואפשר מה שהזכיר על פי המדרש לרמוז הנס שיעשה על ידי כהן גדול מבניו כמותו. והרמב"ן⁵³ כתב, אולי נרמז לו מפסוק⁵⁴ "מחוץ לפרוכת העדות יערוך אותו אהרן" כי בו בחר השם בימיו, ומפני זה אמר גם עתה "דבר אל אהרן בהעלותך" ולא אמר דבר אל אהרן ואל בניו בהעלותכם. ולכן כתיב "ויעש אהרן כן" לומר שהוא היה מדליק אותם כל ימיו אע"פ שהמצוה כשירה בבניו, כמו שנאמר "יערוך אותו אהרן ובניו" אבל הוא היה מזדרז במצוה הגדולה הזאת.

אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. ומקשי' שאינם אלא ששה המאירים אל פניה שנה אמצעי שהוא בגופה של מנורה הוא זקוף והאחרים נוטים אליו. ומתרגמים אל מול פני המנורה הוא זקוף והאחרים יאירו פי' ג' שמכאן ובכולם יהיה שבעת הנרות. (טו"א; בדומה ור' 260)

[ח] בהעלתך. אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות שעל ששת הקנים וכו', הכי גרסינן בפירש"י למבין אלא שהסופרים גרעו בו תיבה אחת⁵⁵, כפ"ח. מקשים העולם לדברי רש"י שפי' אל מול פני המנורה היינו נר האמצעי היה לו לומר יאירו ששת הנרות. ולפי הנראה י"ל שכך פי' אל מול וכו' יאירו שבעת הנרות כל' ששת הנרות שעל ששת הקנים מאירות מול נר האמצעי שבגוף המנורה שכלם היו פונים כנגדו כמו שפירש"י, ואף הנר האמצעי היה מאיר כנגד עצמו שלא היה פונה לכאן ולכאן כמו האחרים נמצא שכל שבעת הנרות היו מאירים אל מול פני

מקדש ומזבח קיים וחנוכת חשמונאי נוהג לעולם. ור' אברהם כתב כי נסמכה להודיע כי הדבור יהיה בלילה כי יהיה שם נר דלוק ולא יכבה. ואין זה כדעת רבותינו שאמרו⁴⁸ והלא לא נדבר עמו אלא ביום. וכתב הוא ז"ל עוד, אבל הסידור בפרשיות האלה כי בא הכתוב בספר הזה להשלים תורת הקרבנות לכל המחוייב לעשות באהל מועד. והנה מתחילה אמר⁴⁹ "ואתה תצוה ויקחו אליך שמן זית זך להעלות נר תמיד" ולא הזכיר המנורה, והיה משמע שידליקו במנורה כל זמן שישנה קיימת, אבל אם תאבד או תשבר ידליקו בלתי מנורה ואינה מעכבת ההדלקה שמצוה להעלות נר תמיד. ולכך חזר והוסיף בצוואה מיד ולדורות⁵⁰ "צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך", ואמר⁵¹ "על המנורה הטהורה יערוך את הנרות" שלא יערוך אלא במנורה טהורה, ובכאן כאשר השלים הקמת המשכן השלים עוד כל דיני המנורה שיהיו ז' הנרות כולן דולקות אל מול פני המנורה, ולא בלתי מנורה ולא בלתי שיאירו כולם אל עבר פניה. ולא הזכיר בפרשה זאת אהל מועד ללמד שיהיו גם כן במקדש שלא נטעה לומר לפי שאין חלונות באהל מועד צריך לנרות אבל במקדש שיש חלונות אין צריך לכך לא הזכיר כאן אהל מועד⁵².

בהעלותך את הנרות. תימה לי למה יחד הדבור לאהרן ואמר לו בהעלותך, והלא אינה מצוה הנוהגת בו שאף כהן הדיוט כשר לכך. ומיהו אינו קשה שהרי אינו ציווי שהרי לא נאמר לו תעלה את הנרות אלא שהורו סדר העלות כשיעלם או הוא

(48) מכילתא מס' דפסחא א, א. (49) שמות כז, ב. (50) ויקרא כד, ב. (51) שם, ד. (52) כל הדיבור ע"פ רמב"ן כאן. (53) בפסוק הבא. (54) ויקרא כד, ג. (55) עיי' מושב זקנים כאן.

ששת הנרות. וי"ל שהאמצעי מוטה כלפי מטה עד שהנר היה דולק כנגד הקנה האמצעי. ד"א אל מול פני המנורה יאירו זהו השולחן, שנ' ⁶¹ "ושמת המנורה נוכח השולחן". (רי"ם)

[יא] בהעלותך. מכאן סמך לחנוכה מן התורה, כדכתיב ⁶² "וזאת חנוכת המזבח" וסמך ליה "בהעלותך את הנרות".

אל מול פני המנורה. מסתמא לא קאי האי פני מנורה אאמצעית דאם כן לא היו מאירים מול פניה רק ו' נרות, דג' מיכאן ומיכאן היו פונות לאמצעית ואמצעית היתה מאירה כלפי מעלה, אלא ה"ק אל מול פני המנורה והיינו שולחן דהיה מול המנורה, כדכתיב ⁶³ "ושמת את המנורה נוכח השולחן", ולמול פניה כי נגד שולחן היו מאירין ז' נרות. אי נמי האי מול פני לא קאי אסיפיה דקרא דז' נרות אלא ארישיה דקרא, והכי פי' בהעלותך את הנרות אל מול פני המנורה תעלה אותם, ואל תאמר אם כן כיון שאני צריך מול פני המנורה לא אדליק אמצעית דאין לו אנה לפנות אפילו הכי יאירו ז' נרות, צריך להדליק גם אמצעית. וזהו "ויעש כן אהרן", מאי קמל"ן פשיטא דלא היה לו לשנות, אלא דהוה ס"ד דלא היה צריך להדליק אמצעית.

פי' רש"י ועוד דרשו רבותינו ⁶⁴ שהייתה מעלה לפני המנורה שעליה כהן עומד ומדליק. והק' ר"י מה היה צריך והלא המנורה לא הייתה גבוה רק י"ח טפחים כדאיתא בברייתא דמלאכת המשכן ⁶⁵, כל

המנורה. והיינו כמ"ד ⁵⁶ מזרח ומערב היו מונחים, סבר כי הנר האמצעי היה פונה כנגד המערב כמו שפירש"י בפ"ק דשבת ⁵⁷ ונמצא שגם הוא היה מאיר אל מול פני המנורה, עד"י ב"א. ורשב"ם פי' אל מול פני המנורה היינו אל פני הפרוכת המבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, והיינו למ"ד צפון ודרום היו מונחים ולמ"ד מזרח ומערב היו מונחים אל מול פני המנורה היינו השולחן. (ריב"א; וי' ²¹; בוד' ³¹; נ"י ⁷⁸⁷; א' ¹²⁶⁷; א' ²³⁴³; א' ²⁷⁵)

[ט] בהעלותך. נסמכה פרשת נרות לחנוכה המזבח, וע"ז סמכו בית חשמונאי לתקן נרות בחנוכה.

את הנרת. הכלי בית קבול הנקראים נרות, עליהם אמר "בהעלותך" אותן שהכהן היה מטלטלן ומעלה אותן בעת ההדלקה לקובען במנורה כי אינן מגוף המנורה, דלכך כתיב ⁵⁸ "עד ירכה עד פרחת מקשה הוא" לאפוקי הנרות שאינן מחוברות ומעשה מקשה, ואל"כ מה לו להזכיר כאן בענין ההדלקה ירכה ופרחה.

אל מול פני המנורה וגו'. לפי פשוטו יש לפרש שזהו השולחן שהוא מול פני המנורה כדכתיב ⁵⁹ "ושמת את המנורה נוכח השולחן" וא"כ הרי כל ז' נרות היו פונים נכח השולחן. הר"ר מאיר. (פע"ד)

[ין] בהעלותך. סמך נרות אצל חנוכה המזבח, רמז נרות לחנוכה. בהעלותך"ך א"ת. בגימ' עשה בה מעלות ⁶⁰.

יאירו שבעת הנרות. תימא היה לו לומר

(56) מנחות צח, ב. (57) לפנינו בפ"ב, שבת כ, ב, רש"י ד"ה נר מערבי. (58) להלן ד. (59) שמות כו, לה. (60) מנחות כט, א. (61) שמות כו, לה. (62) לעיל ז, פד. (63) שמות כו, לה. (64) ספרי כאן ס. (65) ברייתא דמלאכת המשכן פרק י.

שיהיו שוות בהדלקה. (א' 271; המ' 40; רח"פ; ירו' 51; קמ' 858)

[יב] בהעלותך את הנרות. תימה למה הוצרך לחזור ולשנות, הלא כבר נשנה בפרשת ויקחו (לי) אליך⁷⁷. ומצאתי בספרי⁷⁸, למה הוצרך לפי שנאמר⁷⁹ "והעלה את נרותיה והאיר על עבר פניה", שומע אני יהיו כל הנרות דולקות על פני כל הרוחות, פי' על כל ד' רוחות המנורה כיצד ו' נרות הן לג' רוחות שנים שנים. ולמקצו הרביעית אחת זהו אל עבר פניה לכל ד' רוחותיה למזרחה, למערבה ולצפונה ולדרומה, ת"ל אל מול פני המנורה שיהיו נרות מקבלין את המנורה ומנורה את הנרות. הא כיצד הג' כלפי מזרח וג' כלפי מערב ואחת באמצע וכולם מקבלות את האמצעית, (וכאן) [מכאן] א"ר יונתן האמצעי כיבד. ועי"ל דשם לא נאמרו כי אם ח' פרחים וכאן הוסיף התשיעי שני "עד יריכה ועד פרחיה" כדאיתא בהקומץ רבה⁸⁰, ועוד יש בספרי⁸¹ אין לי אלא מנורה שעשאה בנים כאב, פי' כהן הדיוט ככהן גדול שני⁸² "יערוך אותו אהרן ובניו", קטרת מניין. הרי אתה דן נאמר במנורה עבודה דאהרן ונאמר בקטרת עבודה דאהרן, אם למדתי במנורה שעשה בה את הבנים כאב, אף הקטורת נעשה בה בנים כאב.

ועוד כתב הרמב"ן, אבל הסדור בפרשיות האלה, כי בא הכתוב בספר הזה להשלים

אדם הוא י"ח טפחים לבד מראשו כדמוכח בשמעתא דכוכין⁶⁶ ומרביעית של תורה⁶⁷ גבי מקוה. ותירץ הר' חיים פלטיאל דלא קשה דודאי הייתה מנורה י"ח טפחים לבד מן הנרות דהיינו לוצי"ש⁶⁸ דמשמע דהיא של חוליות, כדכתיב פר' ויקהל⁶⁹ "ויעש את המנורה", והדר⁷⁰ "ויעש את נרותיה", ואותם לוצי"ש היו גבוהים ולא היו ממניין המנורה לכך הוצרך מעלה. ועוד דסתם ספרא ר' יהודה, ור' יהודה אית ליה⁷¹ אמת הכלים באמת בת ששה וא"כ ג' אמות דאדם לא הוו רק ט"ו טפחים. א"נ טפחים דכלים היו כ"ו אצבעות ושוחקות ואילו באדם הם כ"ד אצבעות או עצבות⁷². ובספרי⁷³ איתא דהלוצי"ש היה יכול להסיר, ונראה מדאמר עד ירכה עד פרחיה מקשה היא, משמע דלוצי"ש לא היו מקשה, אף על גב דפי' רש"י⁷⁴ עד ירכה שידה של רגלים חלול והוא אבר גדול עד פרחיה גוף המנורה וכל התלוי בה עד יריכה, מ"מ לא משמע הכי דא"כ הל"ל מיריכה עד פרחיה כדאמ' ⁷⁵ "מגדיש ועד קמה". וא"ת א"כ בפרק במה מדליקין⁷⁶ דאמ' למ"ד אין מדליקין מנר לנר כיצד היה מדליק ומשני בפתילות ארוכות, לימא שיסירם וידליק כל אחד ואחד ביחד. ואולי כיון דהוקבעו יחד שוב אסור לזוזם, א"כ אף על פי דהיתה דחליות אם היה מסיר שלא במקומו, ואנן הדלקה במקומו בעינן, והכא משמע לישנא יאירו שבעת הנרות,

(66 ב"ב קא, א. (67 פסחים קט, א"ב. (68 הכוסות שנותנין בהם שמן ופתילות. (69 שמות לז, יז. (70 שם, כג. (71 עירובין ד, ב, אך שם: לר' יהודה דאמר אמת בנין בת ו' אמת כלים בת ה'. וצ"ע. (72 ע"י עירובין ג, ב. (73 ע"י מחלוקת בזה במנחות פח, ב, ובספרי ל"מ. (74 ר' רש"י להלן ד. (75 שופטים טו, ה. (76 שבת כב, ב. (77 שמות כז, כ. (78 ספרי כאן, נט. (79 שמות כה, לז. (80 מנחות כט, א. (81 ספרי שם, ס. (82 שמות כז, כא.

ד"א בהעלותך. מלא וי"ו רמז על מצות מילה, פריעה, מציצה, הטמנה בעפר לאחר שחותכים המילה משימים הערלה בעפר עם הדם רמז למזבח אדמה, ועוד עריכת כסא וברכת מילה שהם בין הכל וי"ו, שהרי היא מכפרת כמזבח, שכך אמרו רבותינו⁸⁸ שאברהם מוציא כולם מגהנם חוץ מהבא על הגויה משום דמשכי ערלה ומתכסה המילה, ועל כן חותכים המילה לנער קטן לאחר שמת. וזש"ה "אל מול פני המנורה", כי מול הוא לשון מילה, כלומר בזכות המילה יאירו לעתיד לבא ז' נרות, צדיקים דומין להם שני⁸⁹ "שובע שמחות את פניך"⁹⁰.

ד"א בהעלותך. פרש"י למה סמך פרשת הנרות לחנוכת המזבח, אלא כשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתיה וכו', והקשה עליו הרמב"ן וכו'⁹¹.

אל מול פני המנורה יאירו כו'. פרש"ש שלש למערב ושלש למזרח ולא היו הכל למערב, כדי שלא יאמר לאורה הוא צריך. וקשה לפי זה אפילו שלשה לא יהיו למערב מטעם שלא יאמרו לאורה הוא צריך. וי"ל כיון שהיו שלש של זה כנגד שלש של זה, אז היו כל אחד מבטל האחת ולא נראה לכאן ולכאן⁹². א"נ תרתי מילי נינהו, וה"ק בהעלותך כשתרצה שתדליק המנורה, אל מול פני המנורה תתחיל, דהיינו קנה האמצעי, יאירו ז' הנרות, פי' ואז ממילא יודלקו הם בעצמם, כי הפתילות היו יוצאות והיו נדלקות זה מזה

תורת הקרבנות וכל המחוייב לעשות באהל מועד. והנה מתחלה אמר⁸³ "ואתה תצוה ויקחו אליך שמן זית זך להעלות נר תמיד" ולא הזכיר המנורה והיה משמע שידליקו במנורה כל זמן שישינה קיימת, אבל אם תאבד או תשבר ידליקו בלתי מנורה ואינה מעכבת ההדלקה שמצוה להעלות נר תמיד, ולכך חזר והוסיף בצוואה מיד ולדורות⁸⁴ "צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך", ואמר⁸⁵ "על המנורה הטהורה יערוך את הנרות", שלא יערוך אלא במנורה טהורה. ובכאן כאשר השלים להזכיר הקמת המשכן השלים עוד כל דיני המנורה וצוה שיהיו ז' הנרות כולן דולקות אל מול פני המנורה, ולא בלתי מנורה, ולא בלתי שיאירו כולם אל עבר פניה. ולא הזכיר בפרשה זאת אהל מועד ללמד שיהיה ג"כ במקדש. שלא נטעה לומר לפי שאין חלונות באהל מועד צריך לנרות, אבל במקדש שיש חלונות אין צריך לכך לא הזכיר כאן אהל מועד.

ד"א בהעלותך. למה נסמכה פרשה זו לפסוק דכתיב⁸⁶ "ובבא משה". אלא משום שכתוב בו ארון העדות, שהם עדות שנתנה תורה מידו של הקב"ה שהרי מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין, כדי (לפקח) [לפקח] המינין שאומרים שלא ניתנו לוחות מן השמים, ולכך סמך לו פרשת הנרות שני בהן "מחוץ לפרוכת העדות" שהיא עדות ששכינה שורה בישראל כדאמרינן בכמה דוכתינן⁸⁷ בנר מערבי וכו'.

(83) שם, כ. (84) ויקרא כד, ב. (85) שם, ד. (86) לעיל ז, פט. (87) שבת כב, ב. (88) עירובין יט, א. (89) תהלים טז, יא. (90) כעין כ"ז ברא"צ כאן. (91) השמטנו כאן חלק מלשון המושב זקנים שכן אינם אלא העתקת דברי הרמב"ן ובסגנון שהעתיקם לעיל ברא"צ. קחנו משם, עד: 'במצוה הגדולה הזאת'. (92) קטע זה גם בא' 2105.

אצל חנוכת המזבח, מכאן סמכו חשמונאים להדליק נרות בחנוכה. ד"א לכך סמכו, לפי שסמכו עניין לו⁹⁷ בפ' אלה פקודי⁹⁸ "ביום החודש הראשון תקים המשכן", וכת' בסמוך⁹⁹ "והבאת המנורה והעלית את נרותיה". (יר' 2240; ור' 260)

[יד] בהעלתך. למה נסמכה פר' העלאה לפר' מזבח. לפי שנסמך בפר' פקודי¹ "ביום החודש הראשון תקים את המשכן", וכת' בסמוך² "והבאת את המנורה והעלית את נרותיה". וה"ר ניסים פי' שראו שבט לוי שכל ישראל התנדבו למלאכת המשכן והם לא התנדבו והיו מקפידים שלא יהיו נזכרים על המלאכה כלל. ואמ' להם הקב"ה אל תקפידו בכך שעומד נס גדול לבא בימי חשמונאי בהדלקת הנרות, ולכך נסמכה מנורה אצל חנוכת המזבח.

אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. [ששת הנרות] היה לו לומר. ואת"ל שבעת לפי הפשט, נראה דקאי על השולחן, שכן כת' ³ "ושמת את המנורה נכח השלחן". כלומ' אל השלחן יהיו פונים הנרות להאיר. ואע"פ שדרשו רבותי' בענין אחר, אין מקרא יוצא מידי פשוטו, שהמנורה היתה בדרום והשלחן בצפון ועשה שם המנורה לצד השולחן להאיר עליו. (המ' 45)

[טו] בהעלתך את הנרות. חנוכה ח' נרות ומדליקין נרות כנגד ח' ימי המילה ומדליקין נר במילה⁴, כי היוונים גזרו שלא ימולו את בניהם ושלא יטבלו נשותיהן, ונעשה להם נס.

והיינו יאירו מעצמם. וא"נ שצריך להדליקם בלא הפסקה שלא ידליק קצת מהן עכשיו וקצת לאחר זמן. ואף על פי שכבר כתיב כל מעשה המנורה בפרשת ויקחו לי תרומה⁹³, שנהא כאן, משום פרחא, שהרי פרש"י ז"ל התם⁹⁴ ושלשה פרחים למנורה ומיעוט פרחים שנים ועוד אחד האמור בפרשת בהעלותך הרי שלשה.

יאירו שבעת הנרות. הקשה הר"י שאינם אלא ששה, והיה לו לומר יאירו ששת הנרות דלאמצעי כולם פונים, ג' מצד זה וג' מצד זה והאמצעי עומד פשוט. ותירץ הרא"ש אל מול פני המנורה הוא זקוף והאחרים יאירו פי' ג' מכאן וג' שמכאן ובכולם יהיו שבעת הנרות. והר"י תירץ דקרא דכתיב אל מול קאי אשולחן כדאמרינן⁹⁵ מנורה בדרום ושולחן בצפון, וי"מ דקרא בא ללמד שיהיו כל ז' הנרות הפתילות שוות ולא תהיה אחת עבה ואחת דקה, אך כשתהיה השלהבת יוצאה כולן יהיו שוות. וי"מ כי מול הוא המזבח, כלומר אל המזבח שהוא מול נר האמצעי יאירו כל הנרות שהם שבעה עם הנר האמצעי. וי"מ אל מול פני המנורה היינו הפרוכת המבדיל בין ההיכל ובין קדש הקדשים כנגדו יאירו שבעת הנרות. והחזקוני מיישבו קרוב לעניין זה, כלומר יאירו שבעת הנרות שעל ששת הקנים והאמצעי, ואומר שהסופרים גרעו וחסרו בפרש"י תיבה אחת⁹⁶. (מ"ז)

[יג] בהעלתך. למה נסמכה פרשת נרות

93) שמות כא, לא. 94) שם כה, לה. 95) ב"ב כה, ב. 96) ר' חזקוני כאן, דלפנינו אין את התיבה "והאמצעי" הכתובה כאן. 97) פענוח ב' תיבות אלו לא ברור. 98) שמות מ, ב. 99) שם, ד. 1) שמות מ, ב. 2) שם, ד. 3) שם כו, לה. 4) עי' תוס' ד"ה אור בסנהדרין לב, ב.

נדלקות זה מזה, והיינו יאירו מעצמם. וא"ד שצריך להדליק בלא הפסקה שלא ידליק קצת מהן עכשיו וקצת לאחר זמן. ומתחלה צוה הקב"ה למשה להדליק הנרות כנגד נר האמצעי שלא יאמרו לאורה הוא צריך ואחר כך צוה שלא ידלקם בהפסקה.¹¹

אל מול פני המנורה. פרש"י הוא קנה האמצעי. ותימ' דא"כ ששת הנרות איבעי ליה. וי"ל שהנרות מטלטלים¹². במנחות פרק שתי הלחם¹³, ת"ר מזרח ומערב היו עומדין דברי ר' אליעזר, ור' שמעון אומ' צפון ודרום, ותניא אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות, מלמד שהיו מצדדין פניהם אל נר מערבי ומערבי כלפי שכינה. וקור' נר מערבי מפני שהיה קבוע במערב שאין פנימי הימנו, א"ר נתן מכאן שהאמצעי משובח. וע"כ האי מצדדין לא אתא אלא לר' שמעון דאמ' צפון ודרום קיימי, דכולהו לפנינן] ומשום הכי אצטרי' למימר דמיצדד אצדודי כולו כלפי אמצעי שהוא מערבי דולק כלפי מערב, וטעמא דמצדדי שלא יאמר לאורה הוא צריך, אלא לר' אלעזר דאמ' מזרח ומערב מונחין לית ליה צידוד, שהרי כולם היו פונים לצפון ואין אחת מהן פונה למערב שיוכלו לומר בו לאורה הוא צריך, והמערבי היה סמוך לפרוכת. ויש לגרוס ג' שבצפון וג' שבדרום פונין למול האמצעי. והר"ר יוסף דאורלינש פי', אל מול פני המנורה, כלומ' אל שולחן שהוא פני המנורה, דכתיב¹⁴ "ואת המנורה נוכח השולחן", יאירו ז' הנרות כלומ' בשעת הדלקה יזהר שידליק הפתילות לצד

בהעלתך את הנרות. ר"ת בא"ה, גימ' ח' כנגד ימי המילה. ד"א בא"ה הא"ב, כלומר האב חייב למול את בנו, וס"ת כת"ת לומ' שהמוהל צריך לכתת את רגליו כדי למול. את הנרות אל מול. רמז הנרות ידליקו למי שנימול, וזהו אל מול כמו⁵ "ופקדתי אל מול בערלה".

ד"א אל מול פני המנורה, ר"ת מפ"ה. פורש מפה על פתח בית הכנסת וגם על כסאות של המילה. ד"א מפ"ה גימ' המילה.

המנורה יאירו שבעת. רמזו תורה. כי⁶ "נר מצוה ותורה אור", ורגילין לתת ערלה בעפר על שם⁷ "מי מנה עפר יעקב" ובזכות כן "הקיצו ורגנו שוכני עפר"⁸. ובאברהם ראש הנימולים כתי'⁹ "אנכי עפר ואפר" וכת'¹⁰ "ברזל מעפר יקח" כלומר כלי זיין יוקח ויבטל ממי שקיים מצות עפר, וזהו ברזל מעפר יוקח ר"ת מי"ב, גימ' ב"ן, כלומר ברזל היא האיזמל הבאה למול את הבן. (א' 1812)

[מין] בהעלתך את הנרות אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. לפי פשטיה א"ר יוסף ז"ל אל מול השולחן, ואם כדברי רש"י ז"ל שאומ' פני המנורה זה נר האמצעי, היה לו לומר יאירו ששת הנרות. ונ"ל אצטריך קרא למימר שבעת הנרות, כי תרתי מילי נינהו, וה"ק קרא בהעלותך, פי' כשתרצה שתדליק המנורה אל מול פני המנורה תתחיל, דהיינו קנה האמצעי, יאירו שבעת הנרות, פי' ואז ממילא יודלקו הם בעצמם כי הפתילות היו יוצאות והיו

(5) ירמיה ט, כד. (6) משלי ו, כג. (7) להלן כג, י. (8) ישעיה כו, יט. (9) בראשית יח, כז. (10) איוב כח, ב. (11) ור' במ"ז כאן. (12) כל' הואיל והכוס אינו מגוף המנורה כבר שיין לומר שיאיר מול פני המנורה שהיא הקנה האמצעי בגוף המנורה. (13) מנחות צח, ב. (14) שמות כו, לה.

יאירו שבעת הנרות. אמר המורה רש"י ז"ל שעל ששת הקנים שלשה המזרחיים פונים למול האמצעי ולמה כדי שלא יאמרו לאורה הוא צריך. משמע מדבריו דמזרח ומערב היתה עומדת המנורה. ותימא לפי גרסא זו דהא פלוגתא היא במנחות פ' שתי הלחם²¹ דאמרינן התם ת"ר מזרח ומערב היו עומדין דברי רבי, ר"א ב"ר שמעון אומר צפון ודרום, ותניא אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות מלמד שהיו מצדדין את פניהם כלפי נר מערבי ומערבי כלפי שכינה א"ר נתן מכאן שהאמצעי משובת. ועל כרחך האי מצדדין לא יבא אלא אליבא דר' אלעזר דאמר צפון ודרום קיימי, דכולהו הוו לפני ה' ומש"ה אצטריך ל' ל' דמצדד ל' אצדודי כלהו כלפי האמצעי שהוא המערבי כלפי מערב, וטעם דמצדדי שלא יאמרו לאורה הוא צריך. אלא לרבי דאמר מזרח ומערב היו מונחין לית ל' צדוד שהרי כלן היו פונים לצפון ואין א' מהם פונה למערב שיוכלו לומר כי לאורה הוא צריך והמערבי הוה סמוך לפרכת. משו"ה צ"ל לגרוס²² ג' שבצפון וג' שבדרום פונים למול האמצעי. (רי"ד)

[יז*] א"ל מו"ל פני המנורה. ס"ת למפרע הילל²³. (ר"א)

[יח] יאירו שבעת הנרות. הוה ליה למימר יאירו ששת הנרות, כי אחרי שהיו כולם נוטות כלפי האמצעי והם היו ג' מכאן

השולחן שאם ידליקם מצד אחד לא יוכל אחרי כן להופכן פן יכבה ויעבור בלאו, דכתי'¹⁵ "ואש תמיד" וגו', והאי קרא דרשו רבותי'¹⁶ ז"ל לרבות אש של מנורה נמי.

אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. פרש"י שלש למערב שלש למזרח ולא יהו הכל למערב כדי שלא יאמרו לאורה הוא צריך. וק' לפי' זה אפי' שלשה לא יהיו במערב מטעם לא יאמרו וגו'. וי"ל כיון שהיו שלש של זה כנגד שלש של זה אז היו כל אחד מבטל האחת ולא נראה לכאן ולכאן.

בהעלותך¹⁷. למה נסמכה פרש' בהעלותך לפרש' מזבח, לפי שראו שבט לוי שכל ישראל התנדבו למלאכת המשכן והם לא התנדבו, והיו מקפיד' שלא הוזכרו על המלאכה כלל, ואמ' להם הש' אל תקפידו בכך שעתיד נס גדול לבא ביד חשמונאי, ולכך נסמכה. (מ"ג 121; א' 2105)

[יז] א"ל מו"ל פני המנורה. פירש המורה רש"י ז"ל הוא קנה האמצעי. ותימא דא"כ ששת הנרות מיבעי ל', ולפי פשוטו פני המנורה היינו השלחן והזהירו שיפנה פי הנרות כנגד השלחן במנורה המאירה כשלחן מלכים. וי"א כי המנורה עשוי' מול ופנים¹⁸ כמין גבהים היו לה¹⁹ והיינו מול כמו עשה לך מול ופנים, ואותן הנרות היו מטלטלין, ובא הכתוב לומר שיאירו אל מול ולא לפנים²⁰.

(15) ויקרא ו, ו. (16) יומא מה, ב. (17) שייך לעיל פסוק ב. (18) עי' ספרי כאן נט"ס. (19) אולי ר"ל שלכל נר היה פה מוגבה ששם הפתילה נחה ואפשר לצדדה להיכן שרוצה. (20) כנר' נקודו: לְפָנִים. (21) מנחות צח, ב. (22) ר"ל לגרוס ברש"י כאן. (23) לכאן' לרמוז דהלכה כבית הלל דמוסיף והולך בחנוכה. וא"ת ובית שמאי האי רמז דהילל מאי עבדי ביה. וי"ל (אולי בכעין צחות) דהואיל ולמפרע הוא הרמז איכא להו למימר דאדרבה הרמז הוא דהילל יושב כפוף לפני שמאי כיום שגזרו על י"ח כדברי ב"ש (שבת יז, א). (א.ו.א.).

שבעת הנרות. כנגד ז' המזלות חנכ"ל שצ"ס³². כתיב "בהעלותך את הנרות". וכתב³³ "להעלות נר תמיד". לבית הלל³⁴ תחילה נר ואח"כ נרות, שמוסיפין והולכין. והיינו להעלות נר שמעלין בקודש ולא מורידין. ולבית שמאי תחילה נרות ואח"כ נר, שמורידין והולכין. להעלות נר תמיד ס"ת תרד. (בעה"ט)

[כ] זאת חנוכת המזבח³⁵. וסמך ליה דבר א"י אהרן. רמז שנעשה חנוכה³⁶ ע"י זרע אהרן.

בהעלותך. להעלותו אני מכיין, בה עלותך.

בהעל(ו)תך את. בגי' עשה בה מעלות.

המנורה. מלא ו'. כי ו' נרות ג' למזרח ג' למערב המנורה כנגד האמצעי, כמו השמש שג' מזלות למעלה וג' למטה, שבתי צדק מאדים חמה נוגה כוכב לבנה³⁷.

ג' המנורה מלא ו'. ג"פ ו' הם י"ח, כי גובה המנורה י"ח טפחים כגובה אדם³⁸.

וז"ה מעשה המנורה. "יספת לגוי ה"³⁹, בגי' שמ[ו]נה ימי חנוכה, "יספת לגוי נכבדת"⁴⁰. בגי' כמראה גבריאל⁴¹, במנחות⁴² הוציא גבריאל פסיקיא והראה למשה מנורה של אש. (ר"א א'; לו' 108)

ושלש מכאן ומול המנורה היא באמצעית, והוה ליה למכתב אל מול פני המנורה יאירו ששת הנרות, כי עצם המנורה הוא הקנה האמצעי שהוא גופה²⁴. לכך נראה לפרש דמול המנורה זהו השולחן²⁵, כדכתיב²⁶ "ונתת את המנורה נוכח השולחן", ועתה השמיענו (קנה דאלמא) [קרא דאל מה] שהיה מול המנורה שזהו נוכח השולחן יאירו ז' הנרות.

ואומר אני כי אותם (שהם) [שמפ'] מול פני המנורה הוא נוכח השולחן טעות הוא [בידם], שהרי אומר כן בספרי²⁷ עשה לה מול ופנים²⁸, שיהיו פנים אל גוף המנורה, וזהו פי' אל מול פני המנורה דהיינו אל גוף המנורה יאירו שבעת הנרות. (מ"ג 362; ר"ת)

[יט] בהעלותך את הנרות. סמך נרות לחנוכה. רמז לחנוכה, לפרסומי ניסא בנרות.

בהעלתך את. בגימטריא עשה בה מעלות²⁹.

אל מול פני המנורה יאירו. כי אני איני צריך לאורה³⁰.

פני המנורה יאירו. בגימטריא וכי לאורך אני צריך³¹.

(24) מו"מ בקושיא זו עי' בשו"ת הריב"ש סי' ת, ורא"מ כאן. (25) וכרשב"ם לעיל. (26) שמות כו, לה. (27) ספרי כאן נט, ושם ס. (28) ואין לפרש דעשייה זו של פנים וגוף היא ציווי בצורת המנורה שיהא לה מול ופנים שיהא ניכר מאיזה מצד מדליקין אותה, דהא כל הפרשה איירי כאן בציווי לאהרן להדליקה ולא בעשייתה (אך עי' ברי"ד). ומיהו לכאורה הו"מ לפרש עשה לה מול ופנים נמי כהמפרשים נוכח השולחן, שהיו הפתילות נוטין לצד השולחן, וצ"ב (א.ו.). (29) ספרי כאן נט. וקטע זה גם ב"ר' 260. (30) מנחות פו, ב. (31) כשבת כב, ב. (32) במדבר"ר טו, ה. (33) שמות כו, כ. (34) בשבת כא, ב. (35) סו"פ נשא. (36) חנוכת חשמונאים. (37) בכל הבא ע"כ ראה ברוקח ושם נסמן. (38) מנחות כח, ב. (39) ישעיה כו, טו. (40) סיפא דקרא דלעיל, כלומר רמז לישראל שמוסיפים מועדים, וכן כאן הוסיפו חנוכה, ועי' פסיקדר"כ כח, בדיבור ביום השמיני עצרת. (41) ראה ר"א לעיל בכתובה אחרת וכנ"ל: כמראה בגי' כגבריאל. (42) מנחות כט, א.

הַמְנוּרָה יֹאִירוּ שְׁבַעַת הַנֵּרוֹת: ג וַיַּעַשׂ בֶּן אֶהֱרֹן אֶל־
מוֹל' פָּנֵי הַמְנוּרָה הָעֵלָה נִרְתִּיהָ פֶּאֶשֶׁר צִוָּה יְהוָה
אֶת־מֹשֶׁה: ד וְזֶה מַעֲשֵׂה הַמְנוּרָה מִקְשָׁה זָהָב עַד־

רש"י

לאורה הוא נרִיך: (ג) ויעש בן אהרן. להגיד שזכו של אהרן שלא שינה: (ד) וזה מעשה המנורה. שהראהו הקדוש צרוך הוא באלצנע לפי שנמקשה זה, לכך נאמר וזה: מקשה. בטו"ץ

[בא] דבר אל אהרן וכו'. לכך נסמכה לפרש' נשיאים, לפי דלעיל כתי' שהקריבו כל הנשיאים לבד משבט לוי שהוא אהרן, שהוא נשיא של לוי שני⁴³ "ואת שם אהרן תכתוב על מטה לוי", וא"כ היה מצטער ואמ' אוי לי שמא בשבילי אין הקב"ה מקבל שבטו של לוי, א"ל הקב"ה למשה לך אמור לאהרן אל תירא, שאתה מתוקן לגדולה מזו להדליק המנורה שהיא מצוה העומדת לעולם⁴⁴. כל השבטים עשו חנוכה אחת ואתה לעצמך תעשה חנוכה⁴⁵. (יר' 4)

(275)

[ג] (את) נרותיה. לוצי"ש בלעז והיה הכהן מטלטל אותם כי הם לא היו מגוף המנורה, וזהו שאמר⁵⁰ "עד יריכה (ו) עד פריחה מקשה היא", כלומר עד הפרח' מקשה היא וחתיתה אחת היא אבל הנרות לא היו מקשה, דאל"כ קשה מה צריך להזכיר כאן הפרחים והלא אינו מדבר כאן אלא מן ההדלקה. (רח"פ; יר' 2240; המ' 40)

פסוק ד

[א] וזה מעשה המנורה. דע כי המנורה רומזת לתורה, שכן תמצא שהיתה שבעה קנים כנגד פסוק של "בראשית" שיש בו שבע תיבות, ואחד עשר כפתורים כנגד פסוק "ואלה שמות" שיש בו י"א תיבות,

[כב] הנרות. תורה נ', שיש לה חמישים שערי בינה⁴⁶.

הנרות. מלא, ובתחילה כתיב "בהעלותך את הנרת", כי נר אחד היה, זה נר מערבי שממנו מדליק כולם⁴⁷.

הנרות. מלא ו', רמז שששה נרות מדליקים על פי אמצעי. (ר"ש)

פסוק ג

[א] ויעש בן. בגי' ע', שהתורה נדרשת בע' פנים⁴⁸. (ר"א; לו' 108).

(43) להלן יז, יח. (44) עי' במדב"ר טו, ו. (45) תנחומא תצוה ב. (46) ר"ה כא, ב. (47) שבת כב, ב. ספרי כאן נט. (48) מדרש אותיות דר' עקיבא; זוהר ויקרא כ, א. (49) שמות כז, כא. (50) בפסוק הבא.

יִרְכָּה עַד־פְּרָחָה מִקִּשָּׁה הִוא כַּמֶּרְאֶה אֲשֶׁר הָרָאָה

רש"י

זלע"ז [עשו זהכאה] לשון דא לרא נקשן (דניאל ה, ו). עשת של ככר זהב היתה, ומקיש צקורנס וחומך ככסיל לפשט אצריה כתקונן, ולא נעשית אצרים אצרים ע"י חבור: עד ירכה עד פרחח. ירכה היא השדה שעל הרגלים, חלול כדרך מנורות כסף שלפני השרים: עד ירכה עד פרחח. כלומר גופה של מנורה כולה וכל התלוי בה: עד ירכה. שהוא אצר גדול: עד פרחח. שהוא מעשה

קשה הוא לעשות אותה, שהרבה יגע לעשות, כיון שנתקשה משה א"ל הקב"ה טול ככר זהב והשליכוה באש והיא יוצאה בעצמה. לכך כתיב⁵⁴ "תיעשה" מלא י" שיצא המנורה עשויה. ואע"פ שהראה לו הקב"ה מנורת אש מ"מ חזר ושכחה, א"ל הקב"ה לך אצל בצלאל לעשות אותה, מיד הלך אצלו ועשה אותה. מיד התחיל משה תמיה כמה פעמים הראה לי ונתקשיתי, ואתה שלא ראית עשיתה מדעתך. ולכך נקרא שמו בצלאל דא"ל משה וכי בצל אל ישבת כשהראה לי. ולכך נגנזה המנורה והיא מן ה' דברים שנגנז הארון והאש והמנורה והכרובים ורוח הקודש. וכשיבנה בית המקדש במהרה בימינו אמך כ"ר יחזירו למקומו וישמח ירושלים שהייתה כמדבר שני⁵⁵ "ישושם מדבר וציה" וגו'.

את המנורה. לרבות שמי מנורה⁵⁶. כמראה אשר הראה. לא כתיב כאשר הראה, ב' פעמים ראה, כמראה, הראה, ללמד ב' פעמים הראה למשה את המנורה, פעם ראשונה עם שאר כלי המשכן ושכחה, חזר גבריא⁵⁷ והראה לו המנורה פעם שנייה

ותשעה פרחים כנגד פסוק "ויקרא" שיש בו תשעה תיבות, וגובה המנורה י"ח טפחים כנגד פסוק במדבר שיש בו י"ח תיבות, ולפי שהטפח הי"ח לא היה שלם⁵¹ לכן חסר הפסוק תיבה אחת. והגביעים כ"ב כנגד פסוק אלה הדברים שיש בו כ"ב תיבות, ומנין הכל פי' שמנין הקנים והכפתורים והפרחים והגביעים סף הכל מ"ט, לומר שאחר שעברו מ"ט ימים ביום החמישים קבלו ישראל התורה, ואלו רומזים לז' שבועות, לכן אנו סופרים מ"ט ימים מפסח עד עצרת, ובכל לילה אנו אומרים⁵² "מזמור אלהים יחננו" שיש בו מ"ט תיבות כידוע, ופסוק אמצעי שהוא ישמחו יש בו מ"ט אותיות כאשר כתוב ומצויר על המנורה כאשר ידעת. וגובה המנורה נרמז בפסוק באמרו "וזה מעשה המנורה" מנין וז"ה יעלה י"ח, כנגד י"ח טפחים שהיה גובה המנורה. (ר"א)

[א*] וזה מעשה המנורה. וזה [בג"י] י"ח כנגד י"ח טפחים גובהה של מנורה. ובגמרא⁵³ וזה מעשה המנורה מלמד שנתקשה משה וכו', שני' "מקשה הוא" מה

(51) מנחות כח, ב. (52) תהלים סז, ב. (53) מנחות כט, א. ואולי צ"ל: "ובמד", כי הלשון המובא בהמשך הוא ע"פ במדבר" טו, י. (54) שמות כה, לא. (55) ישעיה לה, א. (56) פסיק"ז כאן, ור"ל דאף כלי המנורה נעשה כמראה אשר ראה משה בהר. (57) במנחות שם דגבריאלי הראה למשה מעשה המנורה, אך לא נזכר שם פעם שניה.

רש"י

דק שנה הכל מקשה. ודרך עד לשמש כלשון זה, כמו (שופטים טו, ה) מגדיש ועד קמה ועד כרם זית: כמראה אשר הראה וגו'. כמצינו אשר הראהו זהר, כמו שנאמר (שמות כה, מ) וראה

ומדרה בפניה⁵⁸. וזהו מראה בגי' גבריאל, שהראה למשה לתקן המנורה.

עשה משה לא כתיב, אלא עשה, הקב"ה. ולפיכך הזהיר הקב"ה את אהרן להדליק המנורה, אמר הקב"ה אם אתם נזהרים בנר שלי אני שומר את הנשמה שבכם הקרויה נר שני⁵⁹ "כי נר אלקים נשמת אדם" וגו'. (ב"מ 243; לו' 2853; רא"צ; ההתחלה במ"ז)

[ב] וזה מעשה המנורה. זהו אחד משלשה דברים שנתקשה בהן משה⁶⁰ ונפקא לן הא מדכתיב בהו "זה". והא דלא מנו "זה יתנו כל העובר"⁶¹ וגו', יש לומר שלא נתקשה בשעור המטבע, אלא תמה בעצמו איך יתרצה הקדוש ברוך הוא בדבר קל כמו זה. וזה שישד הפיוט⁶² "במה יתרצה אשכול הכופר".

מעשה המנורה. ענין מלאכת המנורה נאמר במקום אחר ונשנה כאן בשביל פרק הירך שנתחדש בה, הוא שנאמר כאן "עד ירכה עד פרתה".

כן עשה. משה את המנורה. (חזק')

[ג] וזה מעשה המנורה. וזה עולה י"ח. שגובהה של מנורה י"ח טפחים⁶³.

כמראה. בגימטריא כגבריאל. מלמד שגבריאל הוא שהראה לו דמות המנורה⁶⁴.

כן עשה. כ"ן נרות עשה שלמה ביו"ד המנורות⁶⁵. עשה. בגימטריא שלמה. ד' פעמים הזכיר מנורה, שהיא כשרה מד' מינין כדאיתא במנחות⁶⁶. ורמז לד' מנורות בשמחת בית השואבה⁶⁷. (כעה"ט)

[ד] וזה מעשה המנורה. כתב ר' אברהם כאדם האומר זה מעשה המנורה שלא נעשה כמוה⁶⁸. והרמב"ן כתב זה מעשה המנורה "מקשה", לומר שאף לדורות מעכב. ולפיכך הזכיר מקשה ולא הזכיר קנים גביעים וכפתורים ופרחים שבה. והזכיר "זהב" כי מצוה גם כן לדורות לעשותה של זהב לרומם בית אלהינו. והזכיר פעם אחרת מקשה הוא לומר שדוקא מקשה מעכב בה ולא זהב. (טו"א)

[ה] וזה מעשה המנורה. פירש"י שהראהו הקדוש ברוך הוא באצבע לפי שנתקשה בה ולכן נאמר וזה, עכ"ל. כבר פירשתי הענין בפ' תרומה⁶⁹. (ריב"א)

[ו] וזה מעשה המנורה כו'. וא"ת למה חזר ושנה כאן מעשה המנורה והלא כבר נאמר פי' כל מעשה המנורה בפרש' ויקחו לי תרומה⁷⁰. י"ל משום "פרחה" נקט לכוליה האי קרא, שהרי פרש"י ז"ל התם⁷¹ ושלשה פרחים למנורה ומיעוט פרחים לשנים ועוד אחר האמור בפר' בהעלותך הרי ג'.

(58) עי' ספרי זוטא כאן בסגנון אחר. (59) משלי כ, כז. (60) מנחות כט, א. (61) שמות ל, יג. (62) יוצר לפרשת שקלים, ד"ה אומן בשמעו. (63) מנחות כח, ב. (64) שם כט, א. (65) דבחי"ב ד, ז. (66) מנחות כח, ב. (67) סוכה נא, א. (68) לשון ראב"ע: הזכיר שלא נראה כמוהו. כלומר מעשה פלא שאין כיוצא בו לפני ותפארת. (69) ריב"א שמות כה, לא. (70) שמות כא, לא. (71) שם כה, לה.

רש"י

ועשה תצננתם וגו': בן עשה את המנורה. מי שעשה. ומדרש אגדה ע"י הקדוש ברוך הוא

מקשה היא. כאן כתב מקשה היא ב' פעמים ובחצוצרות לא כתי' 72 כי אם פעם אחת, והטעם דהכתו' שנה עליו לעכב. (מ"ג 121; א' 275)

[ז] עד ירכה. פירש"י היא השידה. ור"ל שידה אותו שהיה כמין תיבה של ג' רגלים אותו קורה שידה 73. (א' 275)

[ח] מקשה היא. כתיב ב' פעמים מקשה מה שאין כן בחצוצרות לפי ששנה לעכב. משה עשה המנורה מז' נרות ושלמה

משבעים 74. והטעם לפי שמשנה לא עקר רק שבע אומות ושלמה שהיה שולט על ע' אומות שנ' 75 "כי הוא רודה בכל עבר הנהר" ולכן עשה ע' נרות. (מ"ג 121; מ"ז)

[ט] כמראה אשר הראה ה' את משה. כולה שלימה ולא על ידי פרקים. כן עשה את המנורה. והפתילות נמי אינו יכול להחזיר לאחר שהדליקם לצד השולחן, פן יכבה אותם ויעבור בלאו, דהא כתיב 76 "אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה". ודרשו רבותינו לרבות אש שנאמר בו תמיד,

(72) להלן י, ב. (73) ולא כן פירשו כמה מפרשי רש"י, אלא דהשידה היא כמין תפוח עגול שעומד על רגלי המנורה וחלול מתוכו, ול' רש"י כולו הוא כך: ירכה היא השידה שעל הרגלים חלול כדרך מנורות כסף שלפני השרים. ולדברי המפרש לא מתיישב ל' 'שעל הרגלים' כי התיבה נתונה על הארץ (א.ו. 74) ל' מנורות שעשה. (75) מ"א ה, ד. (76) ויקרא ו, ו. (77) ע"י יומא מה, ב, ור' מ"ג 121 כאן. (78) שמות כז, כ; ויקרא כד, ב. (79) סו"פ נשא: ובבא משה אל אהל מועד גוי מעל הכפורת גוי. (80) ע"י מנחות כט, א: עשר מנורות עשה שלמה, וע"י רוקח וכן ר"א מכתובה אשכנזית להלן, דכ"ן בגי' ע', דל' מנורות עשה ע' נרות. (81) דהמנורה רמז לתורה כדאמר (יומא כא, ב) הרוצה להחכים ידרים. (82) ע"י רוקח ובעה"ט. (83) פרשת פסח מדבר להלן ט. (84) דילפינן בפסחים ו, ב ד"מבדבר סיני' היינו בריש ירחא, וא"כ ראש חודש ניסן היה דח' פרשיות נאמרו בו ביום כבגייטין ס, א ובהן פרשת נרות ופרשת לויים ופרשת טמאים. ומיהו פר' חצוצרות לא

דהיינו אש של מנורה 77, דכתיב 78 "להעלות נר תמיד", וכתיב "לא תכבה". (ריב"ש)

[י] בן עשה. כ"ן נרות עשה שלמה ל' מנורות, עשה בגימ' שלמה.

תחילה אמר קרבן נשיאים ואחר כך העלאת משה 79 ושוב העלאת אהרן ואחר כך העלאת הלויים. (רוקח)

[יא] בן עשה. גי' שלמה, רמז שהיה עתיד שלמה לעשות מנורה 80.

[יב] בן עשה את המנורה. כ"ן נרות עשה שלמה בעשר מנורות. עשה, בגי' שלמה 82. וסמך ליה פרשת לויים כי ע"י שבט לוי נעשה נס חנוכה. ד"א טהרת לויים ופרשת נרות ביום אחד נאמרו, וסמך ליה 83 "במדבר סיני" כמו כן באותו יום, וגם חצוצרות באותו יום 84. (ר"א א'; ל' 108)

יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה בֵּין עֲשָׂה אֶת־הַמִּנְחָה: ה וַיִּדְבֹּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: ו קח אֶת־הַלִּוִּים מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

רש"י

נעשית מאלה: (ו) קח את הלוויים. קחם נדברים, אשריכם שמוכו להיות שמשים למקום:

[יג] מעשה. משה ע', משה לימד התורה בשבעים לשון⁸⁵.

המנרה. שני ההי"ן בראש ובסוף, והיינו עשר דברות, ובאמצע מנר, שהתורה מאירה יותר מנר. (ר"ש)

פסוק ו

[א] קח את הלוויים. לאחר שהוקם [המשכן] וסידר הדגלים וסידר הדלקת הנרות, צוה הקדוש ברוך הוא לקחת הלוויים להבדילם לעבודת המשכן ולנושאיו. וטהרת אותם. להיות טהורים ונקיים לבא בהיכל המלך. (ריב"ש)

[ב] קח את הלוויים מתוך בני ישראל. בגימ' זה קח מרשות בני ישראל⁸⁶. (רוקח)

[ג] קח את הלוויים. לפי שהיו הלוויים עומדים על הדוכן ומזמרים לפני הקב"ה

בכנור של ז' נימין שני⁸⁷ "שבע ביום הללתיך" ואומר⁸⁸ (תהלים טז יא) "שובע שמחות את פניך" קרי ביה שבע, ולימות המשיח בכנור של ח' נימין שני⁸⁹ "למנצח על השמינית". ולעתיד לבא של י' נימין שני⁹⁰ "בנבל עשור זמרו לו", לפיכך אמר הקב"ה למשה קח את הלוויים לי לש(ו)ררה שני' "קח את הלוויים מתוך בני ישראל" וגו'. ד"א קח את הלוויים מתוך בני ישראל וגו'. לפי שני⁹¹ "העשירי יהיה קדש", אמר הקב"ה מנה אותם למפרע ואז יהיה (לי) [לוי] עשירי. תנחומא⁹². וק"ק למה צוה למנות אותם למפרע. וי"ל כדי שלא יהו בני השפחות עשירי וקודש. ובבראשית רבה⁹³ מפרש [תסיר⁹⁴] הד' בכורות שאין בכור קדוש למעשר. כשתמנה ותחזור ותמנה אז יהיה לוי עשירי. ד' כיתין אינן רואות פני שכינה⁹⁵. ואלו הן כת לצים

נמנית שם, אך פשיטא ליה לר' אפרים דנאמרה עם פרשת הלוויים, שהרי היו צריכין החצוצרות לשיר. ומצינו כמה פרשיות שמוכח שנאמרו בא' בניסן ולא נמנו בח' פרשיות (עי' ידי משה להג"מ בצ"קובסקי עמ' מא, ואכ"מ). (85 משנה סוטה ז, ה. 86) כע"ז בספר גימטריאות ואין מקורו ידוע. אך אפשר דאין ר"ל שיטול רשות מהם, אלא לומר שקיחה זו היא הפקעה מרשותם, דהא כל השבטים ערבים זה לזה במלחמות וכיבוש הארץ ושאר ענינים, וקיחה זו של הלוויים מוציאה אותם מרשות ישראל ומפקיעה מהם חובת כל שירות מלבד שירות של המקדש והכהנים. ואפשר שלמד כן מל' הפסוק (שמות יב, לא) קומו צאו מתוך עמי, דדרשינן עלה בירושלמי (פסחים ה, ה): לשעבר הייתם עבדי פרעה מיכן והילך אתם עבדי ה', הרי שיציאה וקיחה מתוך עם עניינו הפקעת רשות. (א.ו. 87) תהלים קיט, קסד. (88 שם טז, יא. 89 שם ו, א. 90 שם לג, ב. 91 ויקרא כז, לב. 92 תנחומא קרח, יב. 93 ב"ר ע, ז. 94 בכת"י: תמיד. 95 סוטה מב, א. ולא נתבאר לן מה ענין דרשה זו לכאן.

הלויים ויעמדו לפניו לעשות מה שיצוהם. והרמב"ן כתב אחרי שנמנו הבכורות והלויים ונצטוו הלויים בעבודתם ומשמרתם ונתן להם העגלות השלים מצות הכהנים במנוחה, ובא לצוות במצות הלויים שיתחילו לעבוד והוצרך לטהר אותם ולכפר עליהם והשלים במצוה לדורות מכן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא לצבאו צבא.

קח את הלויים. כתב ר' אברהם טעם קח כי מעורבים היו וכן כל השבטים קודם שיסעו אל הדרך מהר סיני⁵. (טו"א)

[ו] קח אֵל הַלְוִיִּם. פרש"י קחם בדברים וכו'. משמע שלא היו בני חדש בכלל. וק' שהרי שנינו באגדה⁶ "אנשי החיל"⁷ אלו הכהנים, א"ר אבא בר כהנא עשרים ושנים אלף לויים הניף אהרן ביום אחד כו', ואם בני חדש לא היו בכלל לא היו אלא ח' אלפים וה' מאות וכו'⁸. וי"ל דודאי היו בכלל [ומיהו קחה בדברים לא היה⁹] אלא לגדולים המבינים. (מונ"ט 323)

[ז] וטהרת אותם. מפני שלא חטאו בעגל¹⁰. (ר"א א'; ל' 108)

[ח] וטהרו. וטהרת. לטהרם. ג' (ג'), כנגד גרשון קחה ומררי. (רוקח)

שנ' 96 "ובמושב לצים לא ישב", כת חנפים שנ' 97 "כי לא לפניו חנף יבא", כת מספרי לשון הרע שנ' 98 "מלשני בסתר רעהו אותו אצמית גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל" קרי ביה א(ו)תו לא אוכל. כת שקרים שנ' 99 "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני". (ב"מ 243; ל' 2853; רא"צ)

[ד] קח את הַלְוִיִּם. ביום שהוקם המשכן נאמרה¹ לפי שבה כתובות הלכות לויים שבו ביום הוזקקו לשיר. פרשה זו נכתבה על הסדר ושתי פרשיות של מעלה שנאמר באחת² "הקרב את מטה לוי" וגו' ובאחרת³ "ואני הנה לקחתי את הלויים" היינו לחנות סביב המשכן. לאחר⁴ שהוקם המשכן וסדר הדגלים והדלקת המנורה צוה לזמן הלויים לשרתו. ונסמכה פרשת הלויים לפרשת נרות לומר שהכהנים יתעסקו בהדלקת הנרות ובשאר עבודות יעזרום הלויים.

מתוך בני ישראל. שהרי מעורבים היו מקודם לכן. (חזק)

[ה] קח את הַלְוִיִּם. כתב ר' אברהם נסמכה פרשה זו לכאן לומר כי אהרן יעסוק בהדלקת הנרות ובשאר העבודות יעזרוהו

(96) תהלים א, א. (97) איוב יג, טו. (98) תהלים קא, ה. (99) שם, ז. (1) גיטין ס,א. (2) לעיל ג, ו. (3) שם, יב. (4) כתב הר' שעוועל במהדור' מוסה"ק: מכאן מתחיל ענין אחר וכן מוכח מכ"י שיש הפסק רחב מפסיק מלפניו, וכן מצאתי רק לשון זה בבכור שור, עכ"ד. אך מתוך הענין נראה דהוא המשך הדיבור, ובא לבאר האיך הדברים על הסדר, דמתחילה בספר שמות וספר ויקרא הוקם המשכן ואחר כך בפרשיות במדבר ונשא סידר את הדגלים וחניית הלויים סביב למשכן, ואחר כך בפרשיות צוה על הדלקת הנרות, ואחר הכל אמר כאן קח אל הלויים וגו' שזימנן לשרת במקדש. (א.ו.). (5) שאז סדרם לדגליהם. (6) איכ"ר פתיחתא כג. (7) לעיל ד, מח. (8) מל"ב כד, טז. (9) לפנינו כמה תיבות משובשות והושלם לפי הענין. (10) ל' קצרה ומתבאר לפי מה שכתבתי באחרת של ר' אפרים להלן בפסוק יב, עיי"ש.

וַתֵּהֱרֶתְּ אֹתָם: וְכָה־תַעֲשֶׂה לָּהֶם לְטַהֲרֵם הֲיִהְיֶה עֲלֵיהֶם מִי חַטָּאת וְהֶעֱבִירוּ תֹעַר עַל־כָּל־פִּשְׁלָם

רש"י

(ז) הוזה עליהם מי חטאת. של אפר הפרה מפני טמא ממים שנהס: והעבירו תער. מלאמי

פסוק ז

שהוקם המשכן היה להם לטהר על ידי שבו ביום הוזקקו לשיר, י"ל שנטהרו משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח כעין אהרן ובניו¹⁵, כדאמרינן במסכת יומא¹⁶ נכנסו מים תחת דם.

הזה עליהם מי חטאת. לפי שמכאן ואילך מוטל עליהם להוריד ולהקים את המשכן הוצרכו הזאת שלישי ושביעי, שהרי אי אפשר שלא נטמאו במת לשעבר.

והעבירו תער על כל בשרם. קודם הזאת שלישי ושביעי. כאן פרש"י מצאתי בדברי רבי משה הדרשן לפי שנתנו כפרה על הבכורות שעבדו עבודת כוכבים והיא קרויה זבחי מתים והמצורע קרוי מת הזקיקם תגלחת כמצורעים. ולכך צריכים בעלי תשובה טבילה¹⁷ ותגלחת.

וכבסו בגדיהם. וכ"ש בשרם כדין טומאת מת. (חזק')

[ג] והעבירו. ויעבירו¹⁸. אבל והעבירו הוא לשון ציווי, כמו¹⁹ "והעבירו אל ה'". (רשב"ם)

[א] הוזה עליהם מי חטאת. שער עכשיו שלא היו רגילים לבא אל המשכן, לא היו נוהרים כל כך בטומאת מתים, והזה על הספק, כי מעתה שירגילו במשכן יהיו נוהרים בעצמן, כי הבא למקדש טמא בכרת.

והעבירו תער. לפי הפשט נראה לתקן את עצמן ולייפות את עצמן לבא לפני המלך, להבדיל כמו¹¹ "ויגלח ויחלף שמלותיו ויבא אל פרעה". אבל אין להעמידו¹², כי גזירה שוה היא בנזיר¹³ שגילוהו כל שיער שעליהם כדלעת, וגזירה שוה נתנה בסיני, ולהעביר כל צחנה מהם נצטוו כך. (ריב"ש)

[ב] הוזה עליהם מי חטאת. אי אפשר לומר מצוה זו נאמרה ביום שנאמרה פרשה זו דהיינו ביום שהוקם המשכן שהרי לא נשרפה הפרה, דהא קים לן באחד בניסן הוקם המשכן שני לו נשרפה הפרה¹⁴, אלא הכי קאמר לאחר שתעשה הפרה הזה עליהם מי חטאת. ואף על פי שמיום

(11) בראשית מא, יד. (12) כלו' אין לקיים פי' זה, דאם משום יפוי לא היו מצטווים בגילוח כדלעת שאין בו יפוי, אלא משום העברת צחנה הוא כדמפ'. (13) נזיר מ, א. (14) ירושלמי מגילה ג, ג; רש"י לעיל ז, א. (15) ע"י ויקרא ח, ל. (16) יומא ד, א. (17) כך בדפוסים, והר"ש מוחק תיבה זו עפ"י כת"י, ותמה דהא טבילה לא הוזכרה בדברי רש"י. ונר' דאין למחוק, דבא לומר דכמו דהזקיקו תגלחת במומר שבא לשוב, שהטילו עליו חומר להחשיבו כעובד כוכבים ממש, כן הצריכו בו גם כן טבילה כגור, ולא בא לומר שיש מכאן ראייה גמורה. (18) לשון עתיד, ודלא כראב"ע שפי': וכבר העבירו תער. (19) שמות ח, ד.

רש"י

נדנזרי רני משה הדרשן, לפי שנחנו כפרה על הבכורות שעבדו עבודה זרה והיא קרויה זבחי מתים,

מהודך עליו²⁸, וכתב²⁹ "ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו". (ר"א; לו' 108)

[ו] והעבירו תער. פירש"י בשם ר' משה הדרשן מפני שניחנו כפרה על הבכורות שעבדו ע"ז והיא קרויה³⁰ "זבחי מתים" וכו'. וקשה נהי דע"ז קרויה מת מ"מ עובדיהם לא מצינו שקרוים הכי. לכן י"ל דבספרי³¹ דרשו בשעה שעשו את העגל נעשו מצורעים כדכתיב³² "כי פרוע הוא" ולכך אלו שניחנו תחתיהם הוצרכו לתגלחת כמצורעים. מצאתי³³. (פע"ר; ר"ם; וט' 21; 506 בשם כפ"ח)

[ז] הוזה עליהם מי חטאת והעבירו תער ע"ל כ"ל בשרם. פי' ר' אברהם וכבר העבירו תער כי העברת תער הוא קודם להזאה³⁴. (ט"א)

[ח] והעבירו תער ע"ל כ"ל בשרם. פי' רש"י לפי שהיו אדוקין לע"ז והיא קרויה³⁵ "זבחי מתים" לכך הזקיקם בתגלחת כמצורעים. ומכאן לאותם שהמירו שהם צריכים לגלח ראשם כשרוצים לעשות תשובה³⁶. ומכל מקום נראה למו' דמשומד מיד שקבל עליו לעשות תשובה שאין עושה יין נסך אף על גב דעוד לא טבל. ולא דמי לעבדים שמלו ולא טבלו דהתם טבילה שלהם אינה רק

[ד] והעבירו תער ע"ל כ"ל בשרם. אומר רש"י, מצאתי בדברי ר' משה הדרשן שהלויים נבחרו תחת הבכורות וכו', עד שאמר²⁰ ובני לוי לא נכשלו בעגל, ויהיו כפרה על הבכורים שעבדו ע"ז שהיא קרויה זבחי מתים, ומצורע קרוי מת, לפיכך הזקיקן הכתוב תגלחת כמצורעים.

וא"ת ע"ז קרויה מת אבל עובדיה אינם קרויים מתים ולא מצורעים. וא"כ למה הוצרכו גלוח כמצורע והלא המצורע דוקא קרוי מת אבל אלו לא היו מצורעים. ולפי מה שאו' בספרי²¹ שבשעה שעבדו ישראל את העגל נעשו מצורעי' דיליף ליה מגזרה שוה²², כתי' גבי עגל²³ "כי פרוע הוא" וכתב' גבי מצורע²⁴ "וראשו יהיה פרוע", (ו) לפי זה ניחא שהוצרכו גילוח לפי שהיו מצורעי' ממש, ומצורע קרוי מת, כדכתי' ²⁵ "אל נא תהי כמת". (מ"ג 362; ר"ת; פריז 167)

[ה] והעבירו תער. למה, נ"ל בגדים שבשל בהם קדרה לרבו לא ימזוג בהם כוס לרבו²⁶, כך השערות האלה הם מלבוש לגוף ובגדים שנשתמש בהם בחול לא ישתמש בהם בקדש.

וסמכו אהרן ובניו את ידיהם על הלויים²⁷. כדי שתשרה מקדושתם עליהם, "ונתת

(20) לפני ר"ת היה נוסח אחר בדברי ר"מ הדרשן ממה שברש"י לפנינו, ור' נוסח מדרש אגדה כאן. והל' "עד שאמר" אולי רומז שבנוסח שהיה לפני ר"ת אומר שהקב"ה היה מחזר מי למנות תחת הבכורות, עד שאמר כו' (א.ו. 21) ריש במדבר עה"פ אשר אני שוכן בתוכם עיי"ש. (22) במדבר'ר נשא ז, ה. (23) שמות לב, כה. (24) ויקרא יג, מה. (25) להלן יב, יב. (26) שבת קיד,א, עיי"ש. (27) בפסוק נאמר: וסמכו בני ישראל את ידיהם על הלויים. והואיל ונפק מפומיה דרב צ"ל דתנופה עדיפא מסמיכה והיתה התנופה גם להעלותם מ ישראל וגם להאציל עליהם מקדושת כהונה. (א.ו. 28) להלן כז, כ. (29) שם, כג. (30) תהלים קו, כח. (31) ריש במדבר. (32) שמות לב, כה. (33) ר' ר"ת כאן. (34) דלא כרשב"ם כאן. (35) תהלים קו, כח. (36) ר' חזקוני כאן.

שערו זקנו וגבות עיניו", למען השיקוף⁴¹, וקשיא לי לפי המדרש⁴². (רמ"פ; ירו' 2240)

[ט] והעבירו תער על כל בשרם. פר"ש הזקיקן תגלחת כמצורע. ופי' הר"י כי טעם זה אינו כדי, שהרי נוגע במצורע אינו כמצורע ואינו טעון תגלחת. אלא כך הוא מפורש בהגדה⁴³. עד שלא עשו העגל לא היה בהן חרשין ולא סומין ולא חגרים שנ' "כולך יפה רעייתי", וכיון שעשו העגל היו מצורעים דכתיב⁴⁵ "כי פרעה אהרן" וכתוב גבי מצורע⁴⁶ "בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע" ועל זה הטעונו תגלחת כמצורע. והר"א מגרמיזא נתן טעם, מפני שאנו אומרים⁴⁷ כי בגדים שבישל בהן (קדושה) [קדירה] לא ימזוג בהן כוס לרבו, כך השערות האלה הם מלבוש לגוף שנשתמש בחול ולא ישתמש בהם קדש. ד"א והעבירו תער. כתב ר' אברהם כבר העבירו תער, כי העברת תער הוא קודם להזאה. (מ"ז)

[י] והעבירו תער על כל בשרם. הזקיקן תגלחת כמצורעים עבור העגל שעשו, כי קודם שעשו את העגל לא היו בעלי מומין⁴⁸, שנ' "כולך יפה רעייתי ומום" וגו'. וכשעשו העגל נצטרעו, נאמר כאן⁵⁰ "כי פרעה אהרן", ונאמר במצורע⁵¹ "ראשו יהיה פרוע". (מ"ג 121; א' 2344)

לשם יהדות, אמנם טבילה דהכא כיון דאינה רק לטהרה בעלמא לא, כי הא אפי' גוים בחוץ לארץ לאו עובדי ע"ז הם כ"ש זה כיון שקבל עליו מסתמא תו לא הדר. אף על גב דישאל הולכין ליריד של גוים מעות הנמצאות בידו בין בהליכה בין בחזרה אסורין³⁷ דכיון דאביק בה תו לא הדר, אלמא דמחמרין בישראל משומד טפי מבגוי היינו התם דווקא דהולך ליריד של גוים דהוא עדיין בשמד שלו ובמדרו, אבל כיון ששב ודאי יש להקל בו יותר מבגוי לגבי יין נסך וכל דבר, דהא גבי גר שמל ולא טבל אין חוששין לקידושין כדאיתא בפרק החולץ³⁸ גבי ר' יוחנן דחזא דהוו מיעברא מגוים שמלו ולא טבלו ואמר צא והכרז על בניהם שהם ממזרים קסבר גוי ועבד הבא על בת ישראל הוולד ממזר, אלמא מל ולא טבל הוי כגוי לתפיסת קידושין, ואלו ישראל משומד חוששין לקידושין כדאיתא סוף פרק קמא דיבמות³⁹ אף על פי שחטא ישראל הוא, וכ"ש כששב.

והעבירו תער על כל בשרם. פי' על כל בשר הלויים, ומגלחים כשאר בני אדם ולא כל ראשו וגבות עיניו שגנאי הוא זה להם. ואף על גב דבמצורע כתיב⁴⁰ "וגלח את כל

(37) ע"ז לג, א, ושם: ישראל ההולך לתרפות. ומצאתי בקורות העתים דבימי הראשונים הירידים היו קשורים עם חנוכת בתי תפלות. (38) יבמות מו, א. (39) שם מז, ב. (40) ויקרא יד, ח. (41) אולי הכוונה דכיון דצורע היה, נעשה כל שערו משוקץ. או ר"ל דהמצורע מואס בשערו מפני צרעתו, וצריך לגלחו דלא ליתי לידי כל תשקצו. (42) שהביא רש"י בשם ר"מ הדרשן, דעמדו במקום הבכורות שעבדו ע"ז וצריכין תגלחת כמצורעין. (43) תנחומא יתרו ח, ובכ"מ. (44) שיה"ש ד, ז. (45) שמות לב, כה. (46) ויקרא יג, מה. (47) שבת קיד, א. (48) במדבר ז, א. (49) שיה"ש ד, ז. (50) שמות לב, כה. (51) ויקרא יג, מה.

וּכְבֹּסוּ בְּגֵדֵיהֶם וְהִטְהֵרוּ: ח וּלְקַחוּ פֶּר בֶּן־בָּקָר וּמִנְחָתוֹ סֵלֶת בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן וּפֶר־שְׁנֵי בֶן־בָּקָר תִּקַּח

רש"י

והמנורע קרוי מת, הזקיקס מגלמת כמנורעים: (ח) ולקחו פר בן בקר. והוא עולה, כמו שנאמר (פסוק יצ) ועשה את האחד עולה, והוא קרנן לצור צעודה וזה: ופר שני. מה תלמוד לומר שני,

פסוק ח

תחילה, כדי לברר המוטב לעולה שהיא כולה כליל, כדכתיב "ופר שני תקח לחטאת". ובהקדמה היה החטאת ראשונה⁵⁷, כמו שאמרו רבותינו⁵⁸ ללמדך שיהו החטאות קודמות לעולות וכו'.

ופר שני בן בקר. תימ' דבפרק כל (התמיד) [התדיר] בזבחים⁵⁹ דרש' האי ופר שני לדרשא אחרינא ולא כפי' רש"י דהכא, וצ"ע. (רח"פ; בדומה בהג"ן ויר' 2240; המ' 40; ור' 260)

[ג] ופר שני בן בקר תקח לחטאת. על עבירות אם ישנם בידם, וחלק להם הכתוב כבוד שלא יביאו פר לעולה ושעיר לחטאת, שהיה נראה כמו על ע"ז, והם לא נכשלו בעגל. (ריב"ש)

[ד] ופר שני בן בקר. בן שתי שנים⁶⁰, שני⁶¹ בן בקר, בן בקר בגימ' שנ"ד, שני בן בקר קרי ביה שני שני שנ"ד. (א' 268; רוקח)

[ה] ופר שני. פירש"י מה ת"ל שני, אלא לומר לך מה עולה אינה נאכלת אף חטאת אינו נאכל, לפי שבו מלאו ידי הלויים ליכנס לעבודה והיתה מלואים, כמו שפירש' ⁶² בפ' שמיני. כפ"ח. וכבר פירשנו הענין בפ'

[א] ולקחו פר בן בקר. לחנכת עבודתם. ד"א ולקחו פר בן בקר, לפי שהבכורות עבדו עבודת כוכבים בהוראת אחרים במעשה העגל כדכתיב⁵² "ויאמרו אלה אלהיך ישראל" ומצינו שהצבור מביאים פר לעולה בהעלם דבר של צבור, כדכתיב⁵³ "ואם מעיני העדה נעשתה לשגגה" וגו'.

ופר שני. פרש"י מה תלמוד לומר שני, כלומר הרי חטאת קודמת לעולה, אלא לומר לך מה עולה לא נאכלת אף חטאת זו לא נאכלת, לפי שבו מלאו ידי הלויים והיו מלואים כמו שפיר' בפרשת שמיני⁵⁴.

תקח לחטאת. בלקיחה נקט פר העולה תחלה כדי לברר היפה לעולה מכל מקום לענין הקרבה חטאת קודמת לעולה⁵⁵.

ופר שני תקח לחטאת. חלק הכתוב להם ללויים כבוד שלא הביאו שעיר לחטאת שאילו כך היה נראה שעל כפרת עבודת כוכבים בא והם לא נכשלו בה⁵⁶. (חזק'; קטעים גם ב-א' 2105, וב-וט' 54)

[ב] פר בן בקר. בלקיחה נקט פר העולה

(52) שמות לב, ד. (53) במדבר טו, כד. (54) ויקרא ט, יא. (55) עי' זבחים פט, ב. (56) וכו"ה בבכור שור. (57) להלן יב: ועשה את האחד חטאת גוי'. (58) זבחים פט, ב. (59) שם. (60) משנה פרה א, ב. (61) כל' מכאן רמז להא דאמרו במשנה פר בן ב' שנים, כדמפ' דבן בקר בגי' שנ"ד כמנין שנה קטנה, ושני קרי ביה שני, דהיינו ב' שנים. (62) ויקרא ט, א. והל' כאן תוקנה ע"פ

לְחַטָּאת: ַ וְהִקְרַבְתָּ אֶת־הַלֹּוִים לְפָנַי אֶהְיֶה מוֹעֵד

רש"י

לומר לך, מה עולה לא נאכלת, אף חטאת לא נאכלת. וזו יש סמך לדבריו צמורת כהנים. ואומר אני שהוראת שעה הימה, ששעיר היה להם להציא לחטאת עבודה זרה עם פר העולה: (ט) והקהלת את כל עדת. לפי שהלויים נתנים קרבן כפרה תחתיהם, יצאו ויעמדו על קרבנם ויסמכו את ידיהם

נשרפת אלא הוא דקא חשיב, וצ"ל דלא דמי דההוא פרשת צו נשרף לגבי המזבח, ב"ש. (מ"ז; בדומה לו' 108)

פסוק ט

[א] והקרבת את הלויים לפני אהל מועד. כשם שכתוב במצורע⁷⁰ "והעמיד הכהן המטהר" וגו'. (חזק)

[ב] והקהלת את כל עדת בני ישראל. שהם יקדישום לשם שמים, כדכתיב⁷¹ "וסמכו בני ישראל את ידיהם על הלויים", כי ישראל היו זורעים וקוצרים וזורים ודשים את המעשר לצורך הלויים חלף עבודתם אשר הם עובדים במשכן במקום ישראל, ולכך כתב⁷² "כי נתונים נתונים המה לי מתוך בני ישראל" שבני ישראל שוכרים אותם לי. (ריב"ש)

[ג] והקהלת את כל עדת כו'. פי' הר"י לפי שהלויים נתונים כפרה תחתיהם יבואו ויעמדו על קרבנם. אף על פי שאינם כל הקהל שהרי פי' לעיל⁷³ דכפרה תחת בכורות הן ולא תחת כל ישראל, כן דרך המקראות לדבר כמו⁷⁴ "ושחטו אותו כל עדת בני ישראל". (מ"ז)

תצוה⁶³. עוד פירש"י כאן ואומר אני שהוראת שעה היתה ששעיר היה להם לחטאת ע"ז עם פר העולה, עכ"ל. וקשה שעיר למזיד מי איכא הלא היו כלם מזידים כדאמר⁶⁴ נתכוון לבדקם כסוטות. (עד וז"ל) [וי"ל]⁶⁵ מסברא לא היה להם להביא שום קרבן שלא מצינו קרבן למזיד. ומאחר שהיו מביאין קרבן כדין שוגגים היה להם להביא שעיר לחטאת שהוא קרבן לע"ז. ור"ת תירץ מכח קושי' אחרת שהקשה, כתוב⁶⁶ "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך" ואמרינן⁶⁷ אלמלא וא"ו שבהעלוך לא נשתייר משונאיהם של ישראל פליט ושריד, ובדברי הימים כתוב⁶⁸ "ותרגנו באהליכם ותאמרו אלה אלהיך אשר העלך". ותירצו שהמקולקלים אמרו אשר העלך בלא וא"ו, אך היו בהם אנשים שלא היו מאמינים בו כלל רק היו מאמינים שהיה בו ממשות והם היו שוגגים, ואם כן היה להם ללויים להביא שעיר לחטאת. כפר"ת. (ריב"א; א' 2343 בשם פ' ר"ם מקוצי")

[ו] ופר שני בן בקר תקח לחטאת. פרש"י והיה כולו כליל. וקשה דפר"ש בעצמו בפרשת (צו) [שמיני⁶⁹] שלא מצינו חטאת

גוף החזקוני. (63) ריב"א שמות כט, יד. (64) ע"ז מד, א. (65) כ"נ לתקן. (66) שמות לב, ד. (67) סנהדרין סג, א. (68) נחמיה ט, יח: "ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים" גו'. ובדברי הימים ל"מ. (69) ויקרא ט, יא. (70) ויקרא יד, יא. (71) להלן י. (72) שם טז. (73) פי' הכתוב, לעיל ג, מא. (74) שמות יב, ו.

וְהִקְהִלְתָּ אֶת־כָּל־עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: , וְהִקְרַבְתָּ אֶת־
הַלְוִיִּם לִפְנֵי יְהוָה וְסַמְכּוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־יְדֵיהֶם עַל־
הַלְוִיִּם: י^א וְהִנִּיף אֹהֶרֶן אֶת־הַלְוִיִּם תְּנוּפָה לִפְנֵי יְהוָה

רש"י

עליהם: (יא) והניף אהרן את הלויים תנופה. כדרך שאשם מלורע טעון תנופה חי. שלש תנופות נאמרו בפרשה זו, הראשונה לבני קהת, לכך נאמר גם והיו לעבוד את עבודת ה', לפי שעבודת קדש הקדשים עליהם הארון והשלמן וגו'. השנייה לבני גרשון, לכך נאמר גם תנופה לה', שאף עליהם

פסוק י

כי כל תנופת על עניין דורון הוא, כאדם שלוקח על כפיו ואומר: הנה זה למלך. ואחר שנתנום ישראל להקב"ה הניף אותם משה, שהוא שלוחו של הקדוש ברוך הוא, והדרין אותם לאהרן ולבניו לאמר, הנה זה לכם מאת הקדוש ברוך הוא, כמו שאמר הקדוש ברוך הוא למשה⁷⁹ "והעמדת את הלויים לפני אהרן ולפני בניו, והנפת אותם תנופה לה'", ולכך כתיב⁸⁰ "כי נתונים נתונים המה לי, מתוך בני ישראל", ונתונים מאת הקדוש ברוך הוא לאהרן [ולבניו].

(ריב"ש)

[א] וסמכו בני ישראל. הם הבכורות שבִּישְׂרָאֵל שהלויים נתנו כפרה תחתיהם וכל בכור סומך על שלו⁷⁵.

וסמכו בני ישראל את ידיהם על הלויים. דוגמא "וסמכת את ירך עליו"⁷⁶ דמשה לגבי יהושע, וכל סמיכה דגבי אדם היא שימת שררה, וממנה למדו לעשות פרשים⁷⁷ כמו שפירש' בפרשת ויחי גבי "וישת ידו"⁷⁸. (חזק)

פסוק יא

[ב] והניף אהרן את הלויים מאת בני ישראל. לפי שהם שלוחים⁸¹ של ישראל. (חזק)

[ג] והניף אהרן את הלויים תנופה. פרש"י כדרך שאשם מצורע טעון תנופה חי. פשיט' וכי תעלה על דעתך שנייפם במותם.

[א] והניף אהרן. שתי תנופות היו ללויים, אחת שהניף אהרן, שהוא כהן ושלוחם של ישראל להקריב קרבניהם ולהדרין דורונם לפני הקדוש ברוך הוא, והניף את הלויים והדרינם לפני הקדוש ברוך הוא, כאדם שאומר הנה זה דורון שנותנין לפניך בניך,

(75) עי' נחל קדומים כאן דלא מצינו מקור מבואר לדברי רבינו החזקוני. (76) להלן כז, יח. (77) למדו האומות למנות קצינים בסמיכת ידיים. (78) בראשית מח, יד. (79) להלן יג. (80) שם טז. (81) הר"ש במהדר' גורס ע"פ כת"י: שהוא שלוחן. ודוחה גי' הדפוסים, כי הכוונה דאהרן הוא שלוחן של ישראל. אך אולי כוונת חזקוני לתרץ למה באה תנופה זה שהיתה לפני ה', שהרי היתה עוד תנופה להלן פסוק יג, ומבאר דתנופה דכאן היא מאת בני ישראל שהלויים יוצאים כאן מרשות ישראל לעשות שליחותן בעבודת המשכן, כמפורש להלן (יח"ט): ואקח את הלויים גו' לעבוד את עבודת בניי

מֵאֵת פְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לַעֲבֹד אֶת־עַבְדְּתָּהּ יְהוָה: יְיָ וְהַלֹּוִים יִסְמְכוּ אֶת־יְדֵיהֶם עַל רֹאשׁ הַפָּרִים וַעֲשֵׂה

רש"י

היתה עזודת הקודש יריעות וקרקסים הנראים צבית קדש הקדשים, והשלשית לצני מררי:

וי"ל לפי שעדיין לא נטהרו מטומאת המת שניתנו כפרה תחת הבכורות, שעבדו ע"ז והיא קרויה זבחי מתים⁸². (המ' 45))
שהוראת שעה היתה כמו שהיתה הוראת שעה על שהביאו פר לחטאת והיה להם להביא⁸⁸ שעיר. (רי"ד; מ"ג 121)

[ד] והניף אהרן את הָלֹוִים. פי' רש"י ג' תנופות נאמר בפרש' זו כו'. פי⁸³ בתנופה קמא כת' "לפני ה'", פי' לזכות לגבוה, ותנינא כת'⁸⁴ "לפני אהרן ולפני בניו", פי' שהכהנים זוכים בלויים בתנופה משולחן גבוה, כדכתי'⁸⁵ "נתונים לאהרן ולבניו", ובשלישי אומ'⁸⁶ "ואחרי כן יצאו הלויים וטהרת אותם והנפת אותם", פי' תנופה שלישית כדי לקדשם. (א' 2343)

[ב] עַל רֹאשׁ הַפָּרִים. על ראש כל אחד מן הפרים. (חזק')

[ג] כֹּפֹ' כֹּל הַתְּדִיר⁸⁹ הָאֶחָד חֲטָאת יבא זכאי ואחר כך עולה ריחו.

שער פנים ואחור. והלויים יסמכו את ידיהם. ומסיים הפסוק הלויים, כי הלויים יש שמפשיטים ויש משוררים ויש מלמדי שיר⁹⁰.

י"ח פעמים לויים בפרשה זו כנגד י"ח דורות משלמה עד צדקיה⁹¹. וללוי אמר⁹² "יורו משפטיך ליעקב", י"ח לימוד בתילים⁹³, וי"ח פרשיות בה' חומשים שמתחילין "וידבר" "ויאמר"⁹⁴, וכן י"ח עד

פסוק יב

[א] וְהַלֹוִים יִסְמְכוּ זִכְוֹ. ותימא דהתנן⁸⁷ כל הקרבנות צבור אין טעונים סמיכה. י"ל

באהל מועד גו', להכי בעינן תנופה נפרדת להוציאן מישראל, ועיין ר"ח פלטיאל להלן יג כע"ז.
(82) ותמוה א"כ השתא נמי מתים איקרו ומה ר"ל שיניפם תנופת חי. ונר' דר"ל שהלויים לא חטאו בעגל ולכן שייך בהם תנופת חי, אלא שהתנופה צ"ל קודמת למה שהם נכנסים להיות לכפרה על הבכורות, וע"י התנופה אע"פ שנכנסים לכפרה אינם נכנסים לטומאה. (א.ו.). (83) כנראה חסר כאן כי פי' זה אינו לפי רש"י, דפי' כאן דראשונה לבני קהת, שניה לבני גרשון, והג' לבני מררי. (84) להלן יג.
(85) שם יט. (86) שם טו. (87) מנחות ט, ז. (88) כך במ"ג 121, ובר"ד בטעות: והביאו. (89) זבחים פטב, עיי"ש שדם חטאת קודם לדם עולה מפני שמרצה. (90) שער פנים ואחור שרגיל בו הרוקח היינו היכא שהפסוק מתחיל ומסיים באותה תיבה רמז הוא ובא לרבות. ונר' דכאן בא לרבות שכל הלויים יסמכו את ידיהם, לא רק שומרי המשכן ונושאי כליו אלא גם המפשיטים והמשוררים ומלמדי שיר. (91) שאז חרב המקדש ופסקה עבודת הלויים. (92) דברים לג, י. (93) כל' י"ח פעמים ל' בקשת לימוד מהקב"ה בספר תהלים כנגד י"ח פעמים שנזכרו הלויים בפרשתנו, לרמז כי לימוד התורה מצוי בלויים שהרי הם יורו משפטיך ליעקב. (94) ורבים המה מאד, ומצאנו דיש י"ט

אֶת־הָאֶחָד חֲטָאת וְאֶת־הָאֶחָד עֲלָה לִיהוָה לְכַפֵּר
עַל־הַלֹּאִים: י וְהַעֲמַדְתָּ אֶת־הַלֹּאִים לִפְנֵי אֹהֶלן וּלְפָנֵי
בָנָיו וְהִנַּפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה לִיהוָה: יד וְהִבְדַּלְתָּ אֶת־
הַלֹּאִים מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלֹּאִים: טו וְאַחֲרֵי־כֵן
יָבֹאוּ הַלֹּאִים לַעֲבֹד אֶת־אֹהֶל מוֹעֵד וְטָהַרְתָּ אֹתָם

מזמור "תורת ה' תמימה"⁹⁵, וי"ח מענים⁹⁶ בניו. להראות שהם נתונים לו כמו
עד "והחכמה"⁹⁷. (רוקח)

[ד] לַכֹּפֶר עַל הַלֹּאִים. עון שכם. כי לא
מצינו עון אחר, כי במצרים קיימו הם
לבדם מצות מילה שנא'⁹⁸ "ובריתך ינצורו",
בעגל⁹⁹ "ויאספו אליו כל בני לוי", רק
במעשה שכם¹ "ויקחו שני בני יעקב שמעון
ולוי"². (ר"א; מ"ז בשמו; ל' 108)

[ג] תְּנוּפָה לַה'. וברישיה⁵ "תנופה לפני
ה'", והטעם משום דלעיל כשרוצה לזכות
בהם מאת בני ישראל אז עושה תנופה לפני
ה' שיהיה מעמד שלשתן, והדר תנופה לה'
שקונה אותם בהגבהה לצורך השכינה
להיות לו לעבודה, כפ"ר. (רח"פ)

[ה] וְהַלֹּאִים יִסְמְכוּ. הפסוק מתחיל ומסיים
בלוויים, יש שמפשיטין יש שמשוררים ויש
מלמדי שיר³. (ר"א א'; ל' 108)

פסוק טו

פסוק יג

[א] וְטָהַרְתָּ אֹתָם. בהזאת שלישי ושביעי.

[א] וְהַעֲמַדְתָּ אֶת הַלֹּאִים לִפְנֵי אֹהֶלן וּלְפָנֵי (חזק)

פסוקים המתחילים וידבר ה' או ויאמר ה' "אל משה ואל אהרן" ואולי חשיב ליה כדיבור מיוחד לשבת
לוי הן הכהנים והן הלויים, וגם הברכה יורו משפטיך ליעקב היא לכהנים וללויים כאחד (ומטעם כל
שהוא אחד מאותן י"ט פסוקים אינו במנין). אך שוב העיר חכ"א דשמה הכוונה לסדרים (פרשיות
השבו) ולא לפרשיות ומצא דיש י"ח סדרים המתחילות ויאמר או וידבר, ואין להאריך עוד.
(95) תהלים יט, ח. (96) של איוב ורעיו בספר איוב עד "והחכמה מאין תמצא". (97) איוב כח, יב.
(98) דברים לג, ט. (99) שמות לב, כו. (1) וצ"ל דאף דיעקב שתק לדברי בניו שאמרו (בראשית
לד, לא) הכוונה יעשה את אחותינו ומשמע שהודה להם, מ"מ כל לגבי מזבח ומקדש בעיני הרחקה
מרובה משפיות דמים אפילו אליבא דרינא כדמצינו בדוד (דבהי"א כב, ח): דם לרוב שפכת ומלחמות
גדולות עשית לא תבנה בית לשמי גוי. (2) בראשית לד, כה. (3) עיי"ש מש"כ על דברים כע"ז
ברוקח, לעיל. (4) כדלעיל פסוק יא: והניף אהרן וגו'. דלא כראב"ע שכי' אבן עזרא בפסוק יג:
והעמדת את הלויים, אחר שיכפר אהרן עליהם העמידם לפניו ויניסם. (5) לעיל יא.

וְהִנֵּפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה: כִּי נְתָנִים נְתָנִים הֵמָּה לִי
מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת פְּטָרְתָּ פֶלֶאֶרְחָם בְּכוֹר כָּל־
מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִקְחָתִי אֹתָם לִי: כִּי לִי כָל־בְּכוֹר

רש"י

(מז) נתנים נתנים. נתונים למשא נתונים לשיר: פטרת. פמיחת: (יו) כי לִי כָּל בְּכוֹר. שלי היו הזכורות בקו הדין, שהגנתי עליהם בין בכורי מזרים ולקחתי אותם לי עד שטעו צעגל, ועכשיו ואקח

פסוק מז

בכור דכתיב¹⁴ "אפרים בכורי הוא", אז למפרע לוי הוא עשירי לכך נאמר¹⁵ "לי הם". (רח"פ)

[א] נתנים נתנים המה לִי. בגימ' שאלה לא עשו עגל של זהב⁷.

[ד] נתונים נתונים. פרש"י נתונים למשא נתונים לשיר. ולמעלה בפרש' במדבר¹⁶ [כתי' "נתונם נתונם"] ולא פי' ¹⁷ אלא נתונים לעזרה. י"ל מפני שעתה היה שעת מעשה הוצרך לפרוש להם מה יקבלו עליהם. (לוי' 108)

נתנים נתנים. לשורר ולזמר⁸.

י"ו בני ישראל בפרשה זו כנגד י"ו דורות משלמה עד יאשיה שהוא פירש דין הפשט⁹ ודין הלויים. ואין לך כל מצוה שלא נכתרו עליה י"ו בריתות¹⁰, "עץ חיים הי"א"¹¹. (רוקח)

פסוק יז

[א] ביום הכתי כָּל בְּכוֹר. ולהלן הוא אומר¹⁸ "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור", אלא כל תיבת יום משמע אף לילה כמו שפרש' ¹⁹ בפרשת בשלח²⁰. (חזק)

[ב] כי נתנים נתנים המה לִי. נתונים מאת בני ישראל להקב"ה ונתונים מאת הקדוש ברוך הוא לאהרן.

לקחתי אתם לי. קבלתי אותם¹². (חזק')

[ב] ביום הכותי כָּל בְּכוֹר. והלא בלילה

[ג] נתונים נתונים המה לִי. חסר יוד¹³ כי לוי היה עשירי כשתמנה מאפרים שהיה

(6 במדבר"ר טו, יב. 7) קטע זה גם בבעה"ט. 8) כלומר לשורר בפה ולזמר בכלי שיר. ותימה דא"כ ג' נתינות היה לו לרמוז, דהא איכא נמי נתינה למשא. אבל לרש"י שפי' כאן נתונים למשא נתונים לשיר, אין להקשות למה לא רמז זמרה דבכלל שירה היא. 9) עי' דבהי"ב לה, ושם פסוק יא. ואולי הכוונה דאף שהוזהרו הלויים בכל אוהרה זו לא עמדו על כל תקנתם עד יאשיהו שהיה משבט יהודה ולא לוי, להכי כתיב ט"ו פעמים בני ישראל בהאי פרשתא לרמוז עליו. 10) עי' סוטה לו, ב. 11) משלי ג, יח. 12) נר' דר"ל דלקחתי לִי הפרשה, ולא שלקחם בעצמו אלא שצוה לישראל להפרישם אליו ובזה קבלם אליו. 13) ולפנינו מלא. וציון מהדיר הרח"פ דקאי אדלעיל ג, ט: נתנים נתנים המה לו. ואפשר דהמתין לכתבו עד הכא דמילואו כאן מחסירו לנתנים דלעיל. 14) ירמיה לא, ח. 15) בראשית מח, ח. 16) לעיל ג, ט. 17) רש"י שם. 18) שמות יב, כט. 19) — שפרשתי, תיקון הר"ש ע"פ כתי', ובנדרס: שפרש"י. 20) שמות יג, כב.

בְּבִנֵּי יִשְׂרָאֵל בְּאֶדָם וּבִבְהֶמָה בְּיוֹם הַכֹּתִי כָּל־בְּכוֹר בְּאַרְצָן מִצְרַיִם הִקְדַּשְׁתִּי אֹתָם לִי: יָהּ וַאֲקַח אֶת־ הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל־בְּכוֹר בְּבִנֵּי יִשְׂרָאֵל:

הייתה מכת בכורות אלא הותחלה בלילה ונגמרת ביום כדי להראות לישראל²¹. (רח"פ)

עבות וקשות ולא יוכל לכופן ולמשמש את הנבל ובכנור ויקלקלו השיר²³.
לעבד את עבדת בני ישראל. עבודה שהיתה מוטלת על בני ישראל לעשות.

ולא יהיה בבני ישראל נגף. באחד מבני ישראל, דוגמא "ואם שלש אלה לא יעשה לה"²⁴, "ויקבר בערי הגלעד"²⁵, "ועל עיר בן אתונות"²⁶. (חזק)

[ג] וַאֲקַח אֶת הַלְוִיִּם. כתב ר' אברהם אע"פ שכבר אמר²⁷ "לקחתי אותם לי" כן דרך המקרא והוא דבק עם הפסוק הבא אחריו, ופי' וכאשר לקחתי אותם לי נתתם לאהרן ולבניו. (טו"א; מ"ז)

[ד] וַאֲקַח אֶת הַלְוִיִּם. ואקחם במקח ונתינה, כמי שמוכר דבר למי שהוא אהובו²⁸. (ר"ש)

[ה] וַאֲקַח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר בְּבִנֵּי יִשְׂרָאֵל. מתחילה היתה עבודה בבכורות²⁹, וניטלה בעון העגל שפרקו עולם מעל צוארם, ונתנה ללוים שהחזיקו עולם, ונתינה להם טהרה כבעלי תשובה, ושז"ה³⁰ "והעבירו תער על כל בשרם וכבסו בגדיהם וטהרו", מכאן למדנו טבילה ותער לבעלי תשובה³¹. והעבירו תער על כל בשרם, בבית השחי ובבית הערוה. (לו' 108)

פסוק יח

[א] וַאֲקַח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר. כלומר מתנה זו שישאל נותנים לי יש לי דין עליהם "כי לי כל בכור", בדין שהכיתי כל בכור בשביל ישראל, וגנתי על בכוריהם. (ריב"ש)

[ב] וַאֲקַח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר. שאם היו כל הבכורים עובדים יהיה בהם נגף שהרי אביו של זה הבכור שמא לא היה בכור ולא אבי אביו ולא הורגלו בעבודה ולכשיבא לעבוד לא יהא בקי ונזהר בה ויעשה שלא כהוגן וניגף כמו שמצינו בנדב ואביהוא. אבל הלוויים כיון שנבחרו המה ובניהם ובני בניהם לדורות הורגלו והוזהרו בעבודתם לעשותה כהוגן ולכן אמר הכתוב²² "לא (י)היה ללוי חלק ונחלה" וגו' שלא יתעסקו בשום מלאכה רק בעבודת הקודש פן ילמד ידיו למלאכת החול וע"י כך יהיו זרועותיו ואצבעותיו

(21) ר' חזקוני כאן. (22) דברים י, ט. (23) כ"ז בבכור שור. (24) שמות כא, יא. (25) שופטים יב, ז. (26) זכריה ט, ט. (27) לעיל טז. (28) צ"ב. (29) משנה זבחים יד, ד. (30) לעיל ז. (31) ר' חזקוני כאן.

וַאֲתַנְהָ אֶת־הַלֹּוִים נְתָנִים | לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲבֹד אֶת־עֲבֹדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּאֶהֱלֹ

רש"י

את הלויים: (יט) ואתנה וגו'. חמשה פעמים נאמר בני ישראל במקרא זה, להודיע חזקתו שנקבלו
אזכרותיהם במקרא אחד כמנין חמשה חומשי תורה, וכך ראיתי בצראשית רצה: ולא יהיה בבני

פסוק יט

בזאת הפרשה כנגד י"ו דורות משלמה עד
יאשיה שפירש דין הפשט ודין לויים⁴¹.

(ר"א א'; א' 268)

[ב] ואתנה את הלויים. ה' פעמים "בני
ישראל" בפסוק, כנגד כהנים לויים
ישראלים גרים ועבדים משוחררים⁴². וזהו
"קדש ישראל לה' ראשית תבואתה"⁴³,
תבואת ה'.

ולכפר. ג'. "ולכפר על בני ישראל".
"ואהרן ובניו מקטירים וגו' ולכפר על
ישראל בדברי הימים"⁴⁴. "שבעים שבעים
נחתך על עמך וגו' ולהתם חטאת ולכפר
עון" בענין הקץ של דניאל⁴⁵. מלמד
שגלות מכפרת כמו קרבן⁴⁶. (בעה"ט)

[ב*] ואתנה וגו'. ה' פעמים בני ישראל
בפסוק⁴⁷, כנגדן תיקנו ה' פעמים ישראל
בצור ישראל קומה בעזרת ישראל⁴⁸ וגו'.
(לו' 108)

[ג] לעבוד את עבודת בני ישראל. אותה
עבודה שהיתה על בני ישראל לעשות.

[א] ואתנה את הלויים. ה' פעמים בני
ישראל בפסוק, כנגד כהנים לויים וישראל
גרים משוחררים³². וה' חומשי תורה נתן
להם, לכך כתי'³³ "קדש ישראל לה' ראשית
תבואתה", בה'. ה' פעמים בני ישראל
בפסוק, כנגד ה' ישראל שקורין בשבת, ויש
באותו פסוק אהרן ולוי, רמז שקורין כהן
ולוי, והפסוק מדבר מקריאת תורה דכתי'³⁴
"ולא יהיה נגף", וקריאת התורה נתקן כנגד
חרבו של הקב"ה שיש לה י"ו פנים³⁵, לכך
יש בזאת הפרשה י"ו "בני ישראל" כנגד
י"ו בני אדם שקורין בתורה בשבוע³⁶, "עץ
חיים הי"א"³⁷, וס"ח קורין בכל חדש כמנין
חיי"ם. ואין לך כל מצוה שלא נכרתו עליה
י"ו בריתות³⁸. וי"ו פרשיות מתחילין "וידבר
ה'"³⁹. וי"ו קרבנות חובה מקריבין בכל
שבוע עם השבת שני מוספין, לכך אמר
דוד בתמניא אפי'⁴⁰ י"ו "חייני", כנגד י"ו
פנים לחרבו של הקב"ה, י"ו בני ישראל

(32) עבדים משוחררים דנחיתי מגרים דלא מרצונן התגייירו. (33) ירמיה ב, ג. (34) להלן יט.
(35) שוח"ט לא, ו. (36) ג' בשני חמישי ומנחת שבת ועוד ז' בשחרית. (37) משלי ג, יח.
(38) צוין לעיל ברוקח. (39) תמוה, וראה לעיל ברוקח דהגירסא שם "י"ח פרשיות" ומש"כ שם
בהערה לבאר. אך מעתה נראה דגירסא זו דהכא דווקנית, די"ט הנה מקראות דכתיב בהן "וידבר ה' אל
משה ואל אהרן" ולא חשיב ג' ראשונות שהדיבור בהן אל פרעה ונמצא שהן י"ו. (40) תהלים קיט.
(41) וכן ברוקח. (42) וכן בר' אפרים. (43) ירמיה ב, ג. (44) דבהי"א ו, לד. (45) דניאל ט, ט
כד. (46) עי' שמו"ר נא, ז. (47) ור' רש"י כאן. (48) ספר המנהיג הלכות סעודה אות מ: ויש

מוֹעֵד וּלְכַפֵּר עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִהְיֶה בְּבָנֵי יִשְׂרָאֵל
נֶגֶף בְּגִשֶׁת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶל־הַקֹּדֶשׁ: ^כ וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה
וְאַהֲרֹן וְכָל־עֲדַת בְּנֵי־יִשְ�רָאֵל לְלוּיִם כָּל אֲשֶׁר־צִוָּה
יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה לְלוּיִם בֶּן־עֲשׂוֹ לָהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
כא וַיִּתְחַטְּאוּ הַלְוִיִּם וַיִּכְבְּסוּ בְּגָדֵיהֶם וַיִּנָּף אַהֲרֹן אֹתָם

רש"י

ישראל נגף. שלא יטרכו לגשת אל הקדש, שם יגשו יהיה נגף: (כ) ויעש משה ואהרן וכל

ויקלקלו השיר, והיינו דקאמר⁵², לכך
לקחתי כדי שלא יהא בבני ישראל נגף.
בגשת. כי מעתה לא יגשו. (ריב"ש)

פסוק ב

[א] כֵּן עָשׂוּ לָהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. והלא למשה
צוהו, אלא הכי איתא במדרש⁵³ כשאמר
משה והעבירו תער אמרו אין רוצים לגלח
עצמנו, אמר להם משה בבקשה מכם
שתעזרו לקיים בלויים מצות הקב"ה, ועמדו
עליהם כל ישראל וגלחום בעל כרחם, ולכך
כתי' כֵּן עָשׂוּ לָהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. עשו, גי'
ובעל כרחם. (ר"א; מ"ז)

[ב] כֵּן עָשׂוּ לָהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. סמכו ידיהם
עליהם. (חזק')

פסוק כא

[א] וַיִּתְחַטְּאוּ. כדכתיב לעיל⁵⁴ "הזה עליהם
מי חטאת". (רשב"ם)

ולא יהיה בבני ישראל נגף. כדי שלא
יהיה נגף בבני ישראל. זה נראה עיקר
הטעם שלקח הקדוש ברוך הוא לויים תחת
הבכורים, שאם היו הבכורים עובדים היה
בהם נגף, שהרי הבכור לא היה אביו בכור
ולא אבי אביו, ושמא לא הורגלו בעבודה.
וכשבא זה לעבודה לא היה בקי ונזהר,
ויעשה שלא כהוגן, ויגפנו הקדוש ברוך
הוא, שהרי נדב ואביהוא לפי שלא נזהרו
שלא היו רגילין נוגפו, ונוסרו האחרים על
ידם, כדכתיב⁴⁹ "בקרובי אקדש". אבל
הלויים כיון שנבחרו הם ובניהם ובני בניהם
הרגילו ונזהרו בעבודתם ובשירם. והכי
אמרו רבותינו⁵⁰ כהנים זריזים הם, שהורגלו
בכך, ולכך אמר הקדוש ברוך הוא "לא
יהיה [לכהנים הלויים כל שבט] לוי חלק
ונחלה"⁵¹, שלא יתעסקו בדבר אחר כי אם
בעבודתם. וגם אם יחזיק בקנקן שבחרישה
ובמר לחפור בו שדהו, יקשו אצבעותיו
ולא יוכל לכופן אל הנבל ואל הכינור,

שנהגו לומר צור ישראל כו' ושמעתי כנגד ה' פעמים ישראל הכתובים בפסוק אחר בפרשת בהעלותך
כו'. (49) שמות י, ג. (50) חולין כגב. (51) דברים יח, יא. (52) קראי דהכא: ואקח את
הלויים גר, משום: ולא יהיה בהם נגף. (53) ל"מ. (54) לעיל ז.

תְּנוּפָה לִפְנֵי יְהוָה וַיִּכְפֹּר עֲלֵיהֶם אֹהֶרֶן לְטַהֲרֵם:
 כב וְאַחֲרֵי־כֵן בָּאוּ הַלְוִיִּם לַעֲבֹד אֶת־עֲבֹדָתְךָ בְּאֹהֶל
 מוֹעֵד לִפְנֵי אֹהֶרֶן וּלְפָנֶי בְנֵי כָאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־
 מֹשֶׁה עַל־הַלְוִיִּם כֵּן עָשׂוּ לָהֶם: כג וַיִּדְבֹּר יְהוָה אֶל־
 מֹשֶׁה לֵּאמֹר: כד זֹאת אֲשֶׁר לְלוֹיִם מִבֶּן חָמֵשׁ וְעֶשְׂרִים

רש"י

עדת וגו'. משה העמידן ואהרן הניפן וישראל סמכו את ידיהם: (כב) כאשר צוה ה' וגו' בן
 עשו. להגיד שזמ העושים והנעשה זה, שאחד מהן לא עכז: (כד) זאת אשר ללוויים. שנים

פסוק כד

[א] זאת אשר ללוויים. מצוה חדשה שעדיין
 לא נאמרה. שבפרשת מדבר סיני⁶⁰ ובפרשת
 נשא⁶¹ ציוה הקב"ה למנותם מבין שלשים
 שנה עד בן חמשים שנה, לעבוד ולמשא,
 לשאת את המשכן. ועתה בפרשה זו בא
 לפרש מצות עבודת משמרת משכן, אשר
 חמש שנים לפני השלשים שנה, שאינו ראוי
 למשא, יהי ראוי ומצווה לשמירת משכן
 וכליו. ומבין חמשים ומעלה, שאינו ראוי
 לעבודת משא, יהא מצווה לעבודת שמירה,
 כמו שמפרש והולך, "מבין חמש ועשרים
 שנה ומעלה יבא לצבא צבא בעבודת אהל
 מועד", מלאכת שמירה כמו שמפרש
 לפנינו⁶² "ושרת את אחיו וגו' לשמר
 משמרת. ומבין חמשים שנה ישוב מצבא
 העבודה", של משא, כדכתיב בפרשיות של
 מעלה⁶³: "מבין שלשים ועד בן חמשים".

[ב] ויתחטאו הלוויים ויכבסו. ר"ת וה"ו,
 והוא שם א' מע"ב⁵⁵, רמז ששרתה עליהם
 שכינה. (ר"א; ל' 108)

[ג] ויתחטאו הלוויים. בהזאת מי חטאת⁵⁶.
 (חזק)

[ד] וינף אותם אהרן תנופה. הרי ד' פעמים
 תנופה, ג' בציווי וא' בעשייה, כנגד [ד']
 דגלים וד' "מתוך [בני] ישראל"⁵⁷. (רוקח)

[ה] וינף אהרן אותם תנופה וגו' ויכפר
 עליהם. פירש ר' אברהם וכבר כפר
 עליהם. (טו"א)

פסוק כב

[א] בן עשו להם. הכהנים ללוויים. ד"א כן
 עשו להם אהרן ובניו ללוויים כמה
 שנאמר⁵⁸ "וזאת עשו להם וחיו"⁵⁹
 וגו'. (חזק')

(55) סוכה מהב, ורש"י ד"ה אני והו. (56) וכך ברשב"ם. (57) לרמז שהתנופה היא מתוך כל
 ישראל לכל דגליו. (58) לעיל ד, יט. (59) הפי' הראשון הוא שעשו להם התנופה כמו שנצטוו כאן,
 והפי' השני הוא שהעמידום כל אחד על מלאכתו כמו שנצטוו לעיל. (60) לעיל ד, א"כ. (61) שם,
 כג-מט. (62) להלן כה-כו. (63) לעיל ד, ג-כג-ל.

שְׁנָה וּמַעֲלָה יָבֹוא לְצָבָא צָבָא בְּעִבְדָּת אֱהֵל מוֹעֵד:

רש"י

פוסלים זהם, ואין המומים פוסלים זהם: מבין חמש ועשרים. וזמקום אחר אומר (זמדר ד, ג)

זאת אשר ללויים. בגימ' שנים פוסל בלויים אבל אין [ה]מום פוסל⁷². זאת אשר ללויים בגימ' זאת התורה, לומר "ויראו משפטין ליעקב"⁷³. תורה בגימ' גמילות חסדים, וכן למ"ת מצוה⁷⁴. יבוא. לגבי כהנים⁷⁵. יב"א שנים מתחיל לעבודה, אז ראוי לאשה⁷⁶.

(רוקח)

ולא יעבוד עוד. בעבודת משא, אלא "ושרת את אחיו", על שניהם הוא מוסב, בן חמש ועשרים ועד שלשים, ומבן חמשים ומעלה, ששניהם נפסלו מעבודת משא. ומה יעשו, ושרת זה וזה, את אחיו, לשמור משמרת, ועבודת משא לא יעבוד.

(רשב"ם)

[ג] מבין חמש ועשרים שנה ומעלה יבוא לְצָבָא צָבָא בְּעִבְדָּת אֱהֵל מוֹעֵד. ולא לעבוד עבודת משא עד שיהא בן שלשים, כדכתיב בנשא⁷⁷ אבל לצבא צבא שיהיו נראים עם רב כי "כרב עם הדרת מלך"⁷⁸. וגם ראוי [בן כ"ה] לשורר ולהוריד ולהקים לסייע אבל לא כמשא⁷⁹. ומבן שלושים עד בן חמשים אף למשא, ומבן חמשים שתשש כחו קצת ישוב מצבא העבודה, אבל ישרת את אחיו לסייעם במקצת. (ריב"ש)

[ד] זאת אשר ללויים מבין כ"ה. וכתב⁸⁰ "מבן שלשים", אלא ה' שנים היה לומד⁸¹, לכן בן חמש שנים למקרא⁸². ולמה הניפם, לומר כאילו קנאם בהגבהה ובמשיכה⁸³.

[ב] זאת אשר ללויים. בגימ' זאת התורה.

מבן כ"ה. וכתב⁶⁴ "מבן ל'". אלא ה' שנים היה לומד⁶⁵. לכך בן ה' למקרא בן י' למשנה בן ט"ו לתלמוד⁶⁶, הרי ה' שנים לומד משנה וה' התלמוד⁶⁷. ולפי שנפסלו בשנים במדבר⁶⁸, על כן אמר לו קח את הלויים בדברים עריבים⁶⁹, "אשרי תבחר ותקרב"⁷⁰, כי (אם) אתם ג' קהת גרשון מררי כאברהם יצחק יעקב. ומה שקהת נושא הארון הוא אמצעי, שהקב"ה בוחר באמצעי כמו יצחק האמצעי לעולה, כן מרים אהרן ומשה, "ויבדל אהרן להקדישו"⁷¹. ולמה הניפם כאילו קנאם בהגבהה ובמשיכה.

(64) לעיל ד, ג. (65) חולין כד, א. (66) אבות ה, כא. (67) כלל תלמוד לאשורו צריך ה' שנים, וכן הלויים. (68) בפרשת במדבר שנפסלו פחות מבן ל' ויותר מבן נ'. (69) כרש"י כאן. (70) תהלים סה, ה. (71) דבה"א כג, יג. (72) חולין שם. (73) דברים לג, י. (74) אולי בא לרמז דכל האומר אין לי אלא תורה גם תורה אין לו. (75) אולי ר"ל יבוא לגבי כהנים להתלמד. (76) ע"י חולין שם דמשמע דרך במשכן נאסר פחות מבן ל' לעבודה ולא לדורות, וכאן אומר דבן י"ג מתחיל לעבוד דאז ראוי לשאת אשה. וקשר הדברים מסתבר משום דעבודה צריכה דעת נקיה. (77) לעיל ד, מז. (78) משלי יד, כח. (79) כרש"י כאן. (80) לעיל ד, ג. (81) חולין כד, א. (82) דה' שנים מרגיל הדיבור ואז מתחיל מקרא, וכן בן י' למשנה, דכל לימוד שלם כהלכתו צריך ה' שנים. (83) הכל ברוקח לעיל ושם נסמן.

רש"י

מִן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה, הֵא כִילָה, מִן כ"ה זָה לְלִמּוּד הַלְכוֹת עֲצוּדָה וְלִמּוּד חֲמֵשׁ שָׁנִים, וְכֵן שְׁלֹשִׁים עוֹבֵד,

בכחם וישאו בני קהת בכתף ובני גרשון ומררי יתעסקו בטעינת ופריקת העגלות והורדת והקמת המשכן. (חזק)

[ו] וְזֹאת אֲשֶׁר לָלוּיִם. שאין המומין פוסלין בלויים אלא בשנים, ושנים פוסלין בלויים ולא [בכהנים]⁸⁹. מִבֶּן חֲמֵשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה. בגמ' פריך והא כתיב⁹⁰ "בן ל'". ופריך בן כ"ה לתלמוד ובן ל' לעבודה וכו'. בפ"ק דחולין⁹¹. תניא עד שלא נכנסו לארץ היו הלויים נפסלין מִבֶּן נ'. משנכנסו לא היו נפסלין אלא בקול. (ב"מ 243; ל' 2853; רא"צ)

[ו*] וְזֹאת אֲשֶׁר לָלוּיִם. פרש"י שנים פוסלין בהם ואין המומין פוסלין בהם, שיכול ומה כהנים שלא פסלו בהם שנים פוסלים בהם מומין, לויים ששנים פוסלים בהם אינו דין שהמומין פוסלין בהם, לכך נאמר זאת. וק"ל למאי אצטריך זאת לשתוק מזאת ואנא ידענא דאין מומין פוסלים בהם דמהיכא תיתי דמומין פוסלין בהם מכהנים, נימא אדרבה נלמוד דשנים פוסלין בכהנים מק"ו, ומה לויים שאין המומין פוסלין בהן שנים פוסלין בהן, כהנים שהמומין פוסלין בהן אינו דין שהשנים פוסלין בהם, ואז נאמר כיון דאיכ' למידן ק"ו הכי או הכי תיקום כל חד וחד אדוכתיה כדאמ' בכל מקום שאני יכול לדרוש שני קלים וחמורי' אחד הפוך מחבירו יש להעמיד כל אחד במקומו⁹² ונדרוש מה שאמ' הפסוק בשניהם. וא"כ בלא זאת נדע, מכח מה

זאת אשר ללויים. בגי' שנים פוסל בלויים אבל אין המום פוסל. ובגי' "זאת התורה", לומר "וורו משפטין ליעקב". תורה בגי' גמילות חסדים, וכן למ"ת מצו"ה. (ר"א א'; ל' 108)

[ה] וְזֹאת אֲשֶׁר לָלוּיִם. שנים פוסלים בהם ואין אחרת ללויים שאין מום פוסל בהם. אשר ללויים. ולא אשר לכהנים שאין השנים פוסלים בהם בכהנים, ופרשה זו לא נאמרה אלא במדבר כמו ששנינו⁸⁴, תנו רבנן בן לוי מִבֶּן שְׁלֹשִׁים וְעַד בֶּן חֲמִישִׁים כִּשְׁר לַעֲבוּדָה וּשְׁנַיִם פּוֹסְלִים בּו בְּד"א בַּאֲהֵל מוֹעֵד, שִׁבְמִדְבָּר שְׁלֹא הָיוּ מִיּוֹשְׁבֵי־הָעֵבֶר בְּכַתֵּף לַפִּיכָךְ לֹא הָיוּ נוֹשְׂאִים אֶת הָאָרוֹן אֲלָא בְּנֵי כַח, אֲבָל בְּשִׁילָה וּבֵית עוֹלָמִים, שֶׁהָיוּ מִיּוֹשְׁבֵי־הָאָרֶץ וּקְבוּעִים, אֵין נִפְסְלִים אֲלָא בְּקוֹל. א"ר יוסי מאי קרא "ויהי כאחד למחצצרים ומשוררים להשמיע קול אחד"⁸⁵ כאחד אפילו זקנים במשמע, קול אחד שצריכים לבשם את קולם שיהא נראה כקול אחד⁸⁶, הכי מיתניא והכי פירש"י בפרק הכל שוחטים.

מִבֶּן חֲמֵשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה. ולהלן בפרשת במדבר הוא אומר⁸⁷ "מִבֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וּמַעֲלָה", אלא לפי הפשט⁸⁸ לכל הלויים נאמרה פרשה זו מִבֶּן חֲמֵשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה יבאו כולם לעשות מלאכות קלות כגון לשמור שלא יכנס זר במשכן ולשיר עד שיהיו בני שלשים, שמכאן ואילך הם

(84 חולין כד, א. (85 דבחי"ב ה, יג. (86 רש"י בחולין שם. (87 לעיל ד, ג. (88 ורש"י ע"פ הגמרא פ' דבן כ"ה בא ללמוד. (89 ספרי כאן סב"סג. (90 לעיל ד, ג. (91 חולין כד, א. (92 כזבחים יז, א ובכ"מ.

מומי' שאע"פ שלא ריבה מצות יפסלו בהו, להכי אצטריך זאת. (רמזים לר"י)

[ו] מִבֵּן חֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה יֵבֵא לְצִבּוּא צָבָא. פירש"י וקרא דכתיב לעיל⁹⁴ "מִבֵּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה", בן כ"ה יבא ללמוד הלכות עבודה ולומד ה' שנים וכו'. וכתב הרמב"ן⁹⁵ ואם כן יהיה פ"י לצבוא צבא שיבא ליקהל בנקהלים באהל מועד שיעמוד עמהם ויראה תמיד עבודתם כדי שילמוד הלכות עבודה, ולכך לא אמר כאן "לעבוד עבודה" כמו שאמר למעלה אלא "לצבוא צבא באהל מועד" שיהיה מן הצובאים באהל מועד. ועל דרך הפשט הנמנים על יד משה ואהרן היו מבין שלשים והם אשר הפקיד איש איש על עבודתו ועל משאו אבל בכאן ציוה כל אשר ידע בעצמו שבא לכלל כ"ה שנה יהיה כשר לעבודה ויבא בכל אות נפשו לעבוד עמהם, אבל לא יהיה פקיד ונגיד על עבודה ידועה. והטעם כי כל אדם נותן לבו במנין עשירותיו כי משתנה בהם ויודע מתי יגיע לעשרים או לשלשים כי ידעו בו שכניו וקרוביו ואביו ואמו יודיעוהו אבל בהגיעו לכ"ה לא ירגישו בו כל כך ולכך לא ציוה למשה לטרוח למנות רק מבין ל', שהאיש נודע בהם. ור' אברהם אמר כי מבין שלשים שנה הוא לעבודת משא ומבין כ"ה לעבודת אהל מועד, ואינו נכון כי גם שם נאמר⁹⁶ "כל הבא לצבוא צבא בעבודת אהל מועד" ונאמר ג"כ⁹⁷ "לעבוד ולמשא". (טו"א)

שכתבתי, דמומין יפסלו בכהנים בלבד ושנים בלויים בלבד. וכ"ת דאיכ' שום מיעוט בכהנים דממעט שנים ועל כן אנו מוכרחים לדרוש האי ק"ו שיפסלו מומין בלויים, עדיין יק' לישתוק מאותו המיעוט ומזאת ולא נעשה שום ק"ו כדפי'. ועוד יק' מדאיצטריך המיעוט שאצל הכהנים שלא לדרוש הק"ו א"כ ע"כ מומי' אינם פוסלין בלויים, דאי פוסלי' א"כ למאי אצטריך המיעוט בכהנים שלא יפסלו בה שנים הא ליכ' ק"ו דלא תוכל לומר' ומה לויים שהמומין אין פוסלין בהן שני' פוסלין בהם כהנים וכו', הא למדת דאי לאו המיעוט דכהנים דמומי' יפסלו בלויים. ומי' דזאת הקושיא אינה קשה, דאי נמי לא נוכל לדרוש אותו ק"ו נדרוש אחר, ומה לויים שלא רבה בהן הכתו' מצות שנים פוסלין בהן, כהנים שריבה בהן מצוות אפי' יותר על הלויים אינו דין שיהא השני' פוסלין בכהן. להכי אצטריך מיעוט גבי כהנים. אך עוד ק' נימ' מה לכהני' דין הוא שהמומי' פוסלין בהן שכן ריבה הכתו' בהם מצות יתירות, תאמ' בלויים שלא ריבה בהן הכתוב כל כך מצוות כמו בכהנים. וא"כ למאי איצטרי' זאת. ונ"ל לתרץ בזה הכל כי לעולם נאמ' הק"ו להוכיח שיפסלו מומי' בלויים, ואם נשיב מה לכהנים שכן ריבה מצות, נשיב שנים יוכיחו, שאע"פ שריבה הכתוב בכהנים מצות אפי' הכי שנים אין פוסלין בהן, [...] ⁹³ אע"פ שלא ריבה בהן הכתו' מצות, אף אני אביא

93 תיבה לא ברורה. 94 לעיל ד, כג. 95 כאן, וכל הדיבור כאן ע"פ דבריו. 96 לעיל שם. 97 שם, כד.

כה ומבן חֲמִשִּׁים שָׁנָה יָשׁוּב מִצֵּבֶה הָעֲבֹדָה וְלֹא

רש"י

מכאן למלמד שלא ראה סימן יפה במשנתו צמחש שנים, שסזז אינו רואה: (כה) וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד. עֲבֹדָה מִשָּׂא בְּכֶתֶף, אֲזַל חֹזֵר הוּא לְנַעֲלֵל שְׁעָרִים וּלְשִׁיר וּלְטַעוֹן עֲגֻלוֹת, וְזֶה וְשֶׁרֶת אֶת אֲחִיו עִם

פסוק כה

עד בן נ', כיון שכל עבודתם כשרה בזקנים. ופ"י הוא שגם לשיר אינו ראוי אלא מבן ל' עד נ' ולכך נמנו בני גרשון ומררי כך וכך. הביא לשון הספרי⁹⁹ מגיד שחוזר לנעילת שערם ולעבודת בני גרשון. (ט"ז; מ"ז)

ואני שמואל בן דוד אבן שהם אומר, למה מבן נ' ולמעלה לא היו עובדים בעבודת השיר, אומר לך בעבור כי מבן נ' שנה ולמעלה כל אדם מתגבר לו הליחה הלבנה, ובעבור כי הלבנה סותם סמפוני הריאה ומעבריה, והקול אינו יוצא זך ונקי אלא קול עכור וגס, ועל זה לא היו עובדים בעבודת השיר.

ד"א לא יעבוד עוד. פרש"י עבודת משא בכתף, והקשה הר"י והלא אמרינן פ"ק דחולין¹ יכול אף בשילה יהיו נפסלים בשנים ת"ל לעבוד עבודת משא, לא אמרתי לך אלא בזמן שעבודה בכתף נוהגת נפסלים נמי בשיר. א"כ קשה לר"ש שפ"י אבל חוזר הוא וכו', וצ"ע. (מ"ז; יר' 2240)

[ג] ומבן ב'. "ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה". "ומבן אדם חציר ינתן".² שכיון שהגיע לכלל חמשים שנה אין בו כח לעבוד עבודה, וכחציר ינתן. (בעה"ט)

[ד] ישוב מצבא העבודה. פרש"י עבודת משא בכתף. ותימא א"כ למה נמנו בני

[א] ומבן חמשים שנה ישוב. כל אחד. מצבא העבודה. המוטלת עליו. בני קהת מעבודת משא בכתף ובני גרשון ובני מררי מטעינה ופריקה והורדה והקמה וחוזרין אלו ואלו לשיר ולשמור שלא יכנס זר במשכן.

ולא יעבד עוד. פירש"י עבודת משא בכתף. לפי פרש"י פרשה זו לא אבני גרשון ומררי קאי. וקשיא לי לפירש"י מיניה וביה שפירש אבל חוזר הוא לטעון עגלות מה הוא חוזר הרי מתחלה עבודתם לטעון עגלות. מיהו בני גרשון ומררי אף הם נפסלים בשנים ממה שהיו כבר כגון טעינת ופריקת עגלות והורדת והקמת המשכן וחוזרים לשיר ולשמור שלא יכנס זר למשכן. ולפי פירוש רש"י שפירש אבל חוזר הוא לנעילת שערם ולשיר ולטעון עגלות, לנעילת שערם קאי אשילה ובית עולמים, ולטעון עגלות קאי אמדבר⁹⁸. (חזק')

[ב] וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד. עבודת משא בכתף, אלא חוזר הוא לנעילת שערם ולשיר ולטעון עגלות כך פירש"י. והקשה עליו הרמב"ן א"כ שראוי לעולם לשיר גם כשיזקין למה נמנו בני גרשון ומררי מבן ל'

(98) ע"י ריב"א כאן שמבאר דברי חזקוני בשם "כך פי' הרב". (99) ספרי כאן סג. (1) חולין כד, א.

(2) ישעיה נא, יב.

גרשון ובני מררי שלא היתה עבודתם בכתף. ועוד האמ' בפ"ק דשחיטת חולין³ לא אמרתי אלא בזמן שעבודתה בכתף. (רי"ם)

[ה] וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד. פירש"י עבודת משא בכתף וכו'. הקשה הר"ר יעקב⁴ א"כ למה גם בני גרשון ומררי לא נמנו אלא עד חמשים, הרי הם לא עבדו במשא הכתף וא"כ הם אינם נפסלים בשנים, ועוד הא אמרו בפ"ק דחולין⁵ יכול אף בשילה כן, פי' שינהוג פסול שנים ת"ל לעבוד עבודה עבודה ועבודת משא, לא אמרתי אלא בזמן שעבודה בכתף. הרי משמע דבזמן עבודת משא אף שאר עבודות פסולים בשנים, ועוד הקשה הר"ר חיים על מה שפירש"י אבל חוזר הוא לנעילת שערים ולשיר וכו', דמשמע לקול אינן נפסלים בשנים וכן איתא בספרי, והאמר בפ"ק דחולין⁶ ה"מ באהל מועד, משמע שם דבאהל מועד אף לקול נפסלים, ותיריך דלא גרסינן לא בספרי ולא ברש"י לשורר. מרבי. (פער'; א' 2344)

[ו] וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד. פי' רש"י עבודת משא בכתף אבל חוזר לשיר ולנעילת שערים. והק' הר"ר יעקב מאורליינ"ש זצ"ל א"כ בני גרשון ובני מררי שלא היה להם עבודת הכתף למה היו נפסלים בני חמשים. ותמ"ה דלא קשיא כלל דוודאי בני גרשון ובני מררי הם תלויים בבני קהת דהכי משמע "נשא את ראש בני גרשון גם הם"⁷, מהו גם, אלא אף על גב דאין להם עבודת כתף, והכי משמע פ"ק דחולין⁸ דאמר יכול אף בשילה ובבית עולמים כן ת"ל לעבוד

עבודת עבודה ועבודת משא, לא אמרתי רק בזמן שהם בכתף ישאו, (ומר) [ומה] יליף מהתם אדרבה לילך מבני גרשון ובני מררי דלא היה להם עבודת כתף אפילו הכי נפסלו בשנים, אלא ודאי דעיקר הדבר היה תלוי בבני קהת שעבודתם הייתה בכתף. והק' מ"ה דפי' רש"י אבל חוזר הוא לשיר ולנעילת שערים, והא אמר⁹ מעשה בר' יוחנן בן גודגדא שהלך לסייע את ר' יהושע בן חנניא בהגפת דלתות א"ל חוזר כך שאתה מן המשוררים ואני מן השוערים ומשורר ששיער חייב מיתה. ושמא י"ל דאו או קתני או לשיר או לנעילת שערים. מיהו קצת ק' דמתרצ' זאת, דהא לעיל פ' נשא¹⁰ "לעבוד עבודת עבודה" פי' רש"י איזוהי עבודה שהיא צריכה עבודה הוי אומר זה השיר במצלותים ובכנורות, ואמר התם¹¹ "מבן שלשים עד בן חמשים", משמע דאחר נ' שוב אינו משורר והכא משמע אפי' אחר נ' חוזר לשיר. ודוחק לומר דהתם מיירי בשירה בכלי והכא מיירי בשירה בפה, א"נ דהתם מיירי באפי נפשיה והכא מיירי עם שאר לויים כדפרש"י וזהו¹² "ושרת את אחיו" משמע עם שאר לויים, כל זה דוחק. רק תמ"ה דבני קהת דהיה להם עבודת כתף¹³ אחר נ' היו חוזרין לשיר ולנעילת שערים, ובני גרשון ובני מררי דתוך נ' לא היה להם עבודת כתף רק עבודת שיר, אחר נ' היו נפסלים אפי' מן השיר, והשתא ניחא כולהו. מיהו תימא מנלן לרש"י דחוזר לשיר והא בקרא לא כתיב רק "ושרת את אחיו לשמר משמרת", משמע אפי' שיר. ותמ"ה דיש לדקדק

(3) חולין שם. (4) ר' רי"מ לעיל. (5) חולין כדא. (6) שם. (7) לעיל ד, כב. (8) חולין כדא. (9) עי' ערכין יא,ב. (10) לעיל ד, מז. (11) שם, ג. (12) בפסוק הבא. (13) בלו' 108 בר"ת ובניקוד: הָלָצְךָ — הייה להם עבודת כ"תף.

עבודתם אינה אלא לטעון ולפרק עגלות ומזה לא נפסל כדאמ' אבל חוזר הוא וכו'. ועוד כתוב בפרק קמא דחולין²⁰ דתני התם בן לוי מבן ל' כשר לעבודה ושנים פוסלות בו בד"א באהל מועד שבמדבר אבל בשילה ובית עולמים אין נפסלין אלא בקול, שנ' ²¹ "להשמיע קול אחד", מכלל דבאהל מועד היה נפסל אף לשיר, ולעיל אמ' שחוזר לשיר. ומיהו יכול לומר דאף מאוהל מועד שבמדבר היה נפסל [נשינו יכול לבשם קולו]²² להשמיע קול אחד דפסול זה נוהג אף בשילה ובית עולמים. ופי' הברייתא הכי, בד"א שיש לפסול שנים, באוהל מועד שבמדבר, אבל בשילה אין פסול שנים אין פוסל לשנים כגון שלא הזקין כל כך שלא להשמיע קול אחד, אבל ודאי אם הזקין כל כך אפי' בשילה ובית עולמים היה פוסל לשיר, דפסול זה נוהג בין באוהל מועד שבמדבר ובין בשילה ובית עולמים. ועי"ל דדוקא בבני קהת היה חוזר לעבודה אחרת, וכן משמ' הלשון "ולא יעבוד עוד", עבודה קשה דהיינו עבודת משא בכתף, דעבודת כתף נוהג בבני קהת, וכתב²³ "לבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו". והטעם שבני קהת היו חוזרים לעבודה אחרת ולא בני מררי לפי שהיו קדושים בני קהת ולא היו מורידים אותם לגמרי אף משהזקיננו, אבל בני מררי היו נפסלין לגמרי אף לשיר. לר' עובדיה ק' דלעיל מזה אמרין ולא יעבוד עוד עבודה קשה בכתף ובבני קהת מדבר, והלא טעינת עגלות הוא כמו כן עבודה קשה, דעליהן היה חוזר בני קהת

ממקרא יתירא דכתיב "לא יעבוד עוד", למאי אתא אי לגופיה הא כתיב בהדיא בתר הכי "ועבודה לא יעבוד", אלא ודאי לדוקיא אתא לא יעבוד עבודה אבל חוזר לשיר, דאי למימר דאפי' שיר לא יעשה אם כן לישתוק מיניה ומהי תיתי דמשורר דאיצטריך קרא למעוטי, והא בקרא לא כתיב דשבים רק לשמור משמרת. ועוד הק' מ"ה דאמ' פרק קמא דחולין¹⁴, ויהיו ליום נפסלין במומין מק"ו וג' ודריש זאת ללויים ולא אחרת ללויים, ומה צריך זאת והא כתיב¹⁵ "ככה תעשה ללויים" ואמרי' בפ"ק דקידושין¹⁶ כל היכא דכתיב ככה עיכובא הוא, ואף על גב דאמרין¹⁷ כל היכא דכתיב חוקה דרשינן ק"ו מ"מ הוה ליה למיפרך מההיא ברייתא דטעמא דכתיב זאת הא לאו הכי דרשינן ק"ו אף על גב דכתיב ככה דהוי עיכובא. ואולי ניתא ליה למיפרך מחוקה בהדיא. ועוד דהתם כתיב חוקה מדברים הנכתבים בפר' ולהכי קשה והא כתיב ומה צריך ק"ו, אבל הכא העיכובא לא כתיב אמיצוט עבודה ידיה, אדרב' כתיב עיכובא מריכויו עבודה ידיה דכתיב "ושרת את אחיו" ועלה כתיב עיכובא, משמע אדרב' עיכובא דכתיב שלא למעט עבודתו. (א' 271; המ' 40; רח"פ; לר' 108)

[ו] ולא יעבוד עוד. עבודת משא בכתף, אבל חוזר לנעילת שערים ולטעון עגלות וזהו¹⁸ "ושרת את אחיו" כדמרגמי' עם אחוהי, כך פר"ש. ותימ' דבבני מררי כתיב¹⁹ "מבן שלשים עד בן חמשים שנה", והתם ממה נפסל מבן חמשים שנה, והלא

(14) חולין שם. (15) בפסוק הבא. (16) קידושין יד,א. (17) חולין שם. (18) בפסוק הבא. (19) לעיל ד, ג. (20) חולין כד,א. (21) דבהי"ב ה, יג. (22) הל' אינה ברורה וכ"נ לתקן. (23) לעיל ז, ט.

אותן שהיו ראויים לעבוד' כתף אבל אותן שמעולם לא היו ראויים לעבודת כתף גם בשילה ובית עולמים הו"א דאפילו בנעילת שערים ידחו לה, אצטריך קרא פ"ק דחולין. ובזה מתורץ דלכני [גרשון] איצטריך הואיל ולא היה להם שום עבוד' כתף, משמיענו דאעפ"כ נפסלין ולכך קאמר פ"ק דחולין יכול אף בשילה. (וט' 54)

[ט] ומבן חמישים שנה ישוב מצבא העבודה וי"א יעבוד עוד. פירש"י עבודת משא בכתף אבל חוזר הוא לנעילת שערים ולשיר ולטעון עגלות וזהו²⁶ "ושרת את אחיו" כתרגום עם אחוהי עכ"ל. מה שפירש"י קאי אבני קהת, דאי אבני גרשון ובני מררי מאי קאמר אבל חוזר הוא ולטעון עגלות, הרי תחלת עבודתם בכך כמו שפירש"י בסמוך, וכל לוי הנפסל בשנים פסול לעבוד עבודה שהיה רגיל בה תחלה, אלא אבני קהת קאי, הלכך בני קהת שהיתה עבודתם עבודת משא בכתף מתחלה היו פסולים בה כשנפסלים בשנים אבל היו חוזרים לטעון עגלות כיון שלא היתה עבודתם מתחלה בכך. אבל בני גרשון ובני מררי שהיתה עבודתם פריקת המשכן וטעונתו בעגלות עליהם מתחלה, היו נפסלים בה כשנפסלו בשנים, אבל היו חוזרים לשיר ולשמור שלא יכנס זר במשכן. ומה שפירש"י אבל חוזר הוא לנעילת שערים היינו בשילה ובית עולמים אבל טענית עגלות היתה במדבר. כך פ"י הרב²⁷. (ריב"א; א' 1267)

כמו שפר"ש. ושמא י"ל טענית עגלות הוא כמו כן עבודה קשה אבל לא היתה כי אם לפי שעה, וזה היה תדיר משא בכתף, וגם בעבור עבודה קשה כדכתי' ולא יעבוד עוד, דהיינו עבודת משא תדירה ולא משום עבודה קשה [לחודא]. הר' עובדיה. (לו' 108)

[ח] וי"א יעבוד עוד. פ"י רש"י עבודת משא אבל חוזר הוא לשיר ולנעילת שערים. וק' דהא קיימ' לן דבן יותר מנ' נפסל לשיר, כדאשכחינ' ²⁴ בר' יוחנן בן גודגודא שהלך לסייע את ר' יהושע בהגפת דלתות, ואמ' ליה חוזר כך שאתה מן המשוררים אבל אני מן השוערים, שנפסל לשיר שהיה זקן. ועו' ק' בני מררי ובני גרשון לא היה עבודתם בכתף כלל א"כ למאי הילכתא נכתב בהו בן ל' ועד בן נ', הלא אפי' יותר מבן נ' היה עובד עבודת' דהיינו לשעור, כדאמר הכי אבל חוזר הוא לשעור ולטעון עגלות. ועו"ק בפ"ק דחולין²⁵ דקאמר שנים פוסלים בלויים, יכול אף בשילה ובבית עולמים כן, ומה היה בשילה ובבית עולמים רק שיר ונעילת שערים כי לא היו טוענים על עגלות, א"כ דומיא דהא מפיק את המשכן דפסול לשיר ולנעילת שערים. וי"ל דלאו ה"פ אלא לעולם במשכן לא היה פסול בשנים השיר ונעילת שערים כדרשין ולא יעבוד, וא"ת למאי אצטריך פ"ק דחולין הלא גם במשכן לא יפסלו לשיר ולנעילת שערים, וי"ל דהו"א דהיינו

(24) ערכין יא, ב. (25) חולין כד, א. (26) בפסוק הבא. (27) חזקוני כאן.

יַעֲבֹד עֹוד: כו וְיִשְׁרַת אֶת־אָחִיו בְּאַהֲל מוֹעֵד לְשֹׁמֵר
מִשְׁמֶרֶת וְעִבְדָּה לֹא יַעֲבֹד כִּכָּה תַעֲשֶׂה לְלוֹיִם
בְּמִשְׁמֶרֶתָם:

ז א וַיִּדְבֹּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה בְּמִדְבַּר־סִינִי בַשָּׁנָה

רש"י

אחוי, כתרנומו: (כו) לשמר משמרת. למנות סניז לאהל, ולהקים ולהוריד נשעת המסעות:
(א) בחדש הראשון. פרשה שזראש הספר לא נאמרה עד אייר, למדת שאין סדר מוקדם ומאוחר

פסוק כו

שנים לפני השלשים, [ומ]חמשים, יהיו
מצוים במשמרת המשכן. (רשב"ם)

[ו] ככה תעשה ללוים. הקשה הר"י, קצת
תימה לאיזה עכוב אצטרך, והא כתיב "לא
יעבור עוד", ואמר בפ"ק דקדושין³¹ ובפ"ק
דחולין³² כל מקום שנ' ככה עכובא³³. (מ"ז)

[ו] ככה תעשה ללוים. סמך לפסח, שהלויים
היו מפשיטין³⁴. (ר"א א'; לו' 108)

פסוק א

[א] וידבר ה' אל משה וגו'. סמך פרשת
פסח לטהרת לויים, רמז שהלויים
מפשיטים³⁵. (בעה"ט)

[ב] במדבר סיני גו' בחדש הראשון.
בראש חודש ניסן נאמרה פרשה זו,
כדאמרינן³⁶ נביא עומד בראש חודש
ומזהיר על הפסח, וילפינן שהיה בראש
חודש מדכתיב הכא במדבר [סיני], וכתיב

[א] ושרת את אחיו. עם אחיו²⁸. לשמר
משמרת במשמרתם. ג', כנגד גרשון קהת
מררי. ככה תעשה ללוים. סמך לפסח שהיו
מפשיטין הלויים²⁹. (רוקח)

[ב] ושרת את אחיו. וכשיהיה בן חמשים
ישרת עם אחיו הזקנים באהל מועד לשוור
ולשמור משמרת שלא יכנס בו זר
כדכתיב³⁰ "מסביב למשכן יחנו". ועבדה
לא יעבד. עוד שום עבודה רק ישוור
וישמור שלא יכנס זר במשכן. (חזקי')

[ג] ושרת את אחיו. פרש"י עם אחיו
כתרגו'. פי' שלא תאמר ששירת את אחיו
ממש. (לו' 108)

[ד] ועבדה לא יעבד. במשא. (ריב"ש)

[ה] ככה תעשה ללוים במשמרותם. חמש

(28) כרש"י כאן. (29) עי' דבהי"ב לה, יא. (30) לעיל א, נ. (31) קידושין יד, א. (32) ל"מ.
(33) ולכאורה י"ל לאשמעינן שפוסל הקרבן שהשיר מעכב את הקרבן (עי' תוס' ערכין יא, א ד"ה השיר
מעכב). אך נראה דר"ל ד'שוב מצבא העבודה' היינו לאסור עליו עבודה, וכי הדר אמר קרא 'ולא יעבוד
עוד', שנה עליו לעכב דעבודתו פסולה, וא"כ ככה למאי אצטרך (א.ו.). (34) נסמן לעיל.
(35) דבהי"ב לה, יא. (36) פסחים ו, ב.

הַשְּׁנִית לַצֵּאתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן

רש"י

נתורה. ולמה לא פתח בזה, מפני שהוא גנותן של ישראל, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל צמדצד לא

למשכן ובלויים שגם הם חונים סמוך למשכן, ואחר כך זאת הפרשה⁴³. ורבינו ש"י⁴⁴ פירש לפיכך לא התחיל הספר בפרשה זו שלא רצה להתחיל בגנותן של ישראל שכל ארבעים שנה שהיו במדבר לא הקריבו אלא פסח זו. ויש מקשים מה גנות יש בזה והלא תלה הכתוב בביאתן לארץ⁴⁵. ושמעתי שיש מפרשים דודאי גנות להם שלא עשו אלא פסח אחד דאם זכו בשנה שניה היו נכנסין לארץ והיו עושין פסח מדי שנה בשנה. (הג"ן; לו' 31; בדומה לו' 108)

[ד] במדבר סיני. פרשה זו נאמרה חדש קודם ראש הספר, אלא לפי שתורת כהנים מדבר באהל מועד, סמך לו פרשה מן הדגלים וחנייתן סמוך למשכן, וגם בשביל שלא רצה להתחיל בפרשה המספר בגנותה של כ"י⁴⁶, שכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא עשו אלא פסח זה. ותימא מה גנות היה בזה והלא תלה הכתוב בביאתו לארץ⁴⁷. וי"ל דאילו זכו בשנה שנייה היו נכנסין לארץ, והיו עושין פסח בכל שנה. י"מ מה שלא עשו פסח במדבר, לפי שהיו ערלים, ובשנה ראשונה עשו דכתיב⁴⁸ "כי מולים היו כל העם היוצאים ממצרים, וכל הילודים במדבר לא מלו" מפני חולשת

בראש הספר³⁷ "במדבר סיני באחד לחדש השני", מה להלן בראש חדש דכתיב "באחד לחדש", אף הכא בראש חדש³⁸. ונאמרה פרשה זו חדש אחד קודם תחילת הספר, דהתם בראש חדש אייר, והכא בר"ח ניסן. אבל לפי (שת"ב) [שת"כ]³⁹ מדבר בענייני אהל מועד, סמך לו אותה [הפרשה] שמדבר במניין הדגלים ובחנייתן סביב למשכן, ואחר הדגלים בלויים, שאף הם חונים סביב למשכן, ואחר כך זאת הפרשה שהיתה תחילה, ולכך אמרו רבותינו אין מוקדם ומאוחר בתורה⁴⁰, שפעמים שמקדים המאוחר כדכא, ועל ידי טעם. וכאן הורה לו הקדוש ברוך הוא שידרוש בהלכות הפסח קודם לפסח שני שבתות, ולכך נכתבה פרשה זו [כאן], וללמדינו דין פסח שני, ובכל שנה ושנה היה דורש כך, אלא שלא הוצרך לכתוב⁴¹. (ריב"ש)

[ג] במדבר סיני. פרשה זו נאמרה חדש אחד קודם פרשה של תחילת הספר שהרי בשל תחילת הספר כתוב⁴² "לחדש השני" וכאן כתוב "בחדש הראשון". ובדין הוא שתקדום כמו כן כתיבתה. אבל לפי שתורת כהנים מדבר באהל מועד סמך לו אותה פרשה שמדברת בדגלים ובחנייתן סמוך

(37) לעיל א, א. (38) פסחים שם. (39) — שתורת כהנים. (40) ספרי כאן סד, ופסחים שם. (41) נראה דר"ל דאף דלא עשו במדבר אלא פסח ראשון מ"מ הא איכא שאר הלכות הפסח של חמץ ומצה וצריך לדרוש בהם, וא"כ אמאי לא הוזכרה דרישת ההלכות בשאר השנים, ומתרץ דלא הוצרך, דמסתמא עשה כן בשאר שנים ג"כ. (42) לעיל א, א. (43) ר' ריב"ש כאן. (44) רש"י כאן. (45) שמות יג, ה. (46) — כנסת ישראל. (47) שמות יג, ה. (48) יהושע ה, ה.

העבודה הזאת" וגם פסח זה לא היו מקריבים כי אם על פי הדבור. י"ל דהגנות הוא שאם זכו ולא חטאו היו נכנסין לארץ משנה שניה והיו עושין פסח בכל שנה ושנה. (ד"ז)

[ו] בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים. אין מוקדם ומאוחר בתורה שזו הפרשה קדמה לפרשה שבראש הספר. ולכך לא התחיל בזו הפרשה, שבגנותן דיבר הכתוב שלא עשו במדבר אלא זה הפסח בשביל שלא מלו בשביל שלא נשבה להם רוח צפונית, וזה היו גנותן שקלקלתם בענין המרגלים גרם להם שנתנדו ולא נשבה להם רוח צפונית, וכן נמי נאסרו בכל הקדשים שמילת זכרים מעכבת לאכול בקדשים⁵⁸. והרמב"ן כתב, וטעם האיחור כי כאשר בא הספר להזכיר המצות שנצטוו ישראל במדבר לשעתם, השלים באהל מועד ותיקונו כל ימי המדבר, הזכיר תחלה הדגלים עם מקום האהל ומעמדו ומשרתיו ותיקון המשמרות למשא ולכלל עבודת אהל מועד, והזכיר קרבנות הנשיאים שהביאו העגלות שבהם נושאים האהל כל ימי היותם במדבר, והשלים בחנוכת המזבח, ואח"כ הזהיר אותם בענין הפסח שלא הי' גם כן אלא מצוה לשעתו לדעת רבותינו, שלא נהג במדבר אלא אותה שנה בלבד. ויתכן שהוצרך למצוה זו בשביל שמתחילה לא נצטוו בעשיית פסח לדורות אלא בארץ דכתיב⁵⁹ "והיה כי תבוא אל הארץ וגו',

הדרך, וכתיב⁴⁹ "המול ימול כל זכר ואז יקרב לעשותו" דמילת זכריו ועבדיו מעכבין מלאכול בפסח⁵⁰. וא"ת מה גנות היה להם והא לא אפשר כדאמ' בהערל⁵¹ דלא נשבה רוח צפונית. תימא הילודים במדבר איך אכלו שלמים. ובמגלת סתרים⁵² יש שמלו ולא פרעו. וא"ת הוי כאילו לא מל⁵³. וי"ל [אותן] שיצאו ממצרים שמלו ופרעו אכלו קדשים אבל הילודים במדבר שלא פרעו הותר להם בשר תאוה משום שלא אפשר בקדשים. (רי"ם)

[ה] בשנה השנית. ויעשו בני ישראל את הפסח וגו'. בפ"ק דפסחים⁵⁴ בעי תלמודא אמאי קדמיה קרא אותו מעשה ד"שאו את ראש בני ישראל"⁵⁵ שבתחילת הספר להך פרשה דהכא, שהרי האי מעשה תחלה הוא שהרי בכאן כתיב "בחדש הראשון" שהוא ניסן והתם כתיב⁵⁶ "באחד לחדש השני" שהוא אייר, ומשני אין מוקדם ומאוחר בתורה. ומ"מ יש ליתן טעם בדבר שלפי שכל תורת כהנים היה באהל מועד ושם נמי כתיב "באהל מועד" וסמוך לאותה פרשה מדבר בדגלים ובחנייתם שהיה סביב למשכן הילכך קדמיה קרא. ורש"י פ' שלא התחיל הספר בהאי פרשה מפני שראה שמדבר בגנותן של ישראל שלא עשו אלא פסח זה כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר. ואי קשיא מאי גנות הוא זה והלא בביאת הארץ תלאו הכתוב שנאמר⁵⁷ "והיה כי יביאך וגו' ועבדת את

(49) שמות יב, מח. (50) פסחים צו, ב. (51) יבמות עב, א. (52) לר' ניסים ואינה בידינו. וז"ל תוס' יבמות עא, ב ד"ה מאי טעמא: "ובמגלת סתרים דרבינו נסים נמי משמע שמלו ולא פרעו דכתב בהו כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא היו פורעים מפני עינוי הדרך". (53) משנה שבת יט, ו. (54) פסחים ו, ב. (55) לעיל א, ב. (56) שם, א. (57) שמות יג, ה. (58) הציונים השייכים עד כאן נסמנו כ"פ בשאר ראשונים כאן, קחם משם. (59) שמות יב, כה.

גבי תפילין משמע עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ, וכן משמע ביאה דכתיב גבי פסח. וא"ת א"כ למה לא עשו כי אם פסח אחד. וי"ל לפי שהיו רובם ערלים וכתיב⁶³ "כל ערל לא יאכל בו" והיינו גנותם, ומ"מ אינם חוטאים במה שלא עשו אותו דהא ערל אסור באכילת פסח. וא"ת למה לא מלו, לפי שלא נשבה להם רוח צפונית כל ארבעים שנה שהיו במדבר לפי שהיו נזופים בעון מרגלים וכן משמע במסכת חגיגה⁶⁴. (תוס' ד"ה הואיל שם)

[ח] בחדש הראשון וכו'. פירש המורה רש"י ז"ל למה לא פתח בזו, מפני גנותן של ישראל. ותימא דכפ' בא⁶⁵ תלה הכתוב עבודה זו מביאתן לארץ ואילך וא"כ מאי גנות איכא. וי"ל מפני חטא העגל לא נשבה רוח צפונית ולא מלו הילודים במדבר כדאמרינן בהערל⁶⁶, ולכך לא נתחייבו במדבר דמילת בנו מעכב על האדם⁶⁷ והיינו גנות. (רי"ד)

[ט] בחדש הראשון לאמר. ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו. פרש"י, ופרשה דבראש הספר⁶⁸ לא נאמרה עד אייר למדת שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ולמה לא פתח בזו, מפני שהיא גנותן של ישראל, שכל אותן השנים שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח אחד והוא זה בלבד⁶⁹. בפרק הערל ביבמות⁷⁰ פירש רש"י, לפי שהיו ישראל נזופים על מעשה העגל ולא נשבה רוח צפונית כל מ' שנה. וזו היא גנותן כי בעבור גנותן לא נשבה הרוח, ולא יכלו לעשות הפסח לפי שלא נמולו, כמו

ועכשיו רצה הקב"ה שיעשו אותו כדי שתהיה זכר גאולתם והנסים שנעשו להם ולאבותיהם נעתק להם מן האבות הרואים לבניהם. אבל חג המצות ז' ימים והשבתת חמץ לא הוצרך לומר שינהגו בו שהם חובת הגוף ונוהגת בכל מקום וכתוב בהם⁶⁰ לדורותם חוקת עולם. (טו"א)

[ז] [בחדש הראשון]. אמר אב"י האי תנא דבי ר' ישמעאל מפיק מאידך תנא דבי ר' ישמעאל, דתנא דבי ר' ישמעאל הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהן לאחר ירושה וישיבה אף כל לאחר ירושה וישיבה. (קידושין לז,ב)

הואיל ונאמרה ביאה בתורה סתם. כפ' בהעלותך על "בחדש הראשון", פי' רש"י דפרשה שבראש הספר לא נאמרה עד אייר למדת שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ולמה לא פתח בזו מפני שהוא גנותן של ישראל שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח זה בלבד. וא"ת ולמה לא הקריבו. וי"ל דסבירא להו כתנא דהכא דאמר שכי"מ שנאמר ביאה אינו אלא אחר ירושה וישיבה ובפסח נאמר⁶¹ ביאה. וא"ת א"כ היאך הקריבו גם פסח זה וגם אותו פסח שעשו בימי יהושע קודם שנכבשה ונחלקה הארץ. וי"ל שעשו ע"פ הדיבור. וא"ת כיון שמן הדין לא היה להם לעשות מה גנות היה להם. וי"ל דהיינו גנותם שנשתהו ליכנס לארץ עד מ' שנה מפני עון מרגלים ולפיכך לא נצטוו ואם היו זוכים ליכנס לארץ מיד היו מצווים מיד. עוד י"ל דס"ל כי האי תנא דאמר⁶² דביאה הכתוב

(60) שם, יז. (61) שמות יג, ה. (62) קידושין לז,ב. (63) שמות יב, מח. (64) חגיגה ו,א. (65) שמות יב, כה. (66) יבמות עב,א. (67) שם עב,ב. (68) לעיל א, א ואילך. (69) ספרי כאן טז. (70) עב,א.

עד חדש ימים" משם באו לחצרות ועשו שם שבעת ימים להסגר מרים ושלחו המרגלים שעל ידם נגזר עליהם להיות במדבר ארבעים שנה, וזהו הגנות. (חזק); וט' 54)

[יא] בחדש הראשון. פירש"י ולמה לא פתח בזו מפני שהוא גנותן וכו'. וא"ת מה גנאי יש שלא הקריבו פסחים במדבר הלא תלאו הכתוב בביאתן לארץ⁷⁸. וי"ל דודאי גנאי הוא להם דאם זכו היו נכנסין בשנה שניה לארץ ועושין פסחיהם בכל שנה ושנה, ג"ן. (פער"ר)

[יב] בחדש הראשון. פי' רש"י [דפרשה] דבראש הספר נאמרה באחרונה שהרי בזאת הפרשה כתיב "בחדש הראשון" ובאותה פר' כתיב⁷⁹ "בחודש השני", לכך לא התחיל הספר בזאת הפרשה לפי שלא רצה להתחיל בגנותו של ישראל שכל מ' שנה שהיו במדבר לא הקריבו רק פסח זו בלבד. אין להק' מאי גנותן והלא לא היו יכולין למול מפני שלא נשבה להם רוח צפונית כדאייתא בפרק הערל⁸⁰ וא"כ אין זה גנותם כי ערל אסור בפסח. זה אינו דמ"מ הכא פי' גנותן של לוי (דאילו) [דאלוין] כתיב⁸¹ "כי שמרו אמרתך", אפי' הכי לא עשו פסח⁸². אי נמי לכל ישראל היה להם למול כי היכי דמלו הלויים ויעשו הפסח. מ"מ תי' האי מאי גנותם והלא תלה הכתוב בביאתם לארץ⁸³, וי"ל דזהו גנותם דאם זכו היו נכנסין לארץ משנה שנייה והיו פסחים מידי שנה בשנה.

שאומר בספר יהושע⁷¹ "וכל העם הילודים במדבר בדרך בצאתם ממצרים לא מלו". וא"ת והיאך עשו פסח בשנה שנייה והלא מעשה העגל היה בשנה ראשונה, ואי אפשר שלא נולדו להם בנים בין שנה ראשונה לשנייה ולא מלו אותם שלא נשבה להם רוח צפונית מחמת נזיפתן על מעשה העגל, וא"כ לא היה להם לעשות פסח בשנייה, שהרי מילת זכריו מעכבת⁷². לכך צריך לפרש כי נזיפתן היה ממעשה מרגלים שהיה בשנה שנייה אחר שנצטוו על הפסח, ואותם נימולו, כי היה הרוח מנשב להם עד לאחר מעשה מרגלים שהיו נזופים, אבל משם ואילך לא מלו לפי שלא היה מנשב להם רוח צפונית. (מ"ג 362; ר"ת)

[יג] בחדש הראשון. כתיב הכא במדבר סיני וכתוב התם⁷³ "במדבר סיני באחד לחודש" מה להלן ר"ת אף כאן ר"ת, כאן פירש"י פרשה זו שבראש הספר לא נאמרה עד אייר למדת שאין סדר מוקדם ומאוחר בתורה. ולמה לא פתח בזו מפני שהיא גנותן וכו'. ואם תאמר אי זה גנות הוא הרי בפרשת בא⁷⁴ תלה הכתוב מצות פסח בביאתן לארץ, אלא יש לומר גנות הוא להם שאם לא חטאו במתאוננים היו נכנסים לארץ באותו אייר, כדכתיב⁷⁵ "ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחודש" וגו' "ויאמר משה לחובב נוסעים אנחנו אל המקום"⁷⁶ וגו', ופרש"י מיד עד שלשה ימים אנו נכנסים לארץ וכו', והיו עושים פסחיהם בארץ, ועכשיו שחטאו עשו שם חדש כדכתיב⁷⁷ "לא יום אחד תאכלו וגו'

(71) יהושע ה, ה. (72) פסחים צו, א. (73) לעיל א, א. (74) שמות יב, כה. (75) להלן י, יא. (76) שם, כט. (77) להלן יא, כ"א. (78) שמות יג, ה. (79) לעיל א, א. (80) יבמות עב, א. (81) דברים לג, ט. (82) ר"ל דמלו אף במדבר ומ"מ פסח לא עשו. (83) שמות יג, ה.

דלא אפשר שהרי לא נשבה רוח צפונית כדאמ' בהערל⁸⁷ לא הייתה מעכבתו כדאמ' התם⁸⁸ המול לו אמר רחמנא ואז יקרב לעשותו. וא"ר⁸⁹ לא עשו פסח אחר⁹⁰. (רח"פ; המ' 40; בדומה לו' 31 ול' 108)

[יג] בחדש הראשון. פרש"י ז"ל לא פתח בזו אלא משום גנותן. ותימה בפרשת בא אל פרעה⁹¹ תלה הכתוב עבודה זו בביאתן לארץ, אם כן לא הוה גנות. וי"ל⁹² כי מפני חטא העגל לא נשבה רוח צפונית ולא נמולו כדאיתא בפרק הערל⁹³. (אמ"נ)

[יד] בחדש הראשון. פרש"י מגיד גנותן של ישראל שכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח אחד. והקשה הר"י ומה גנות היה להם והלא כל מ' שנה שהיו במדבר לא נשבה להם רוח צפונית ולא היו מלים כדאמרין⁹⁴ גבי יהושע. והיאך היה להם לעשות הפסח, והרי מילת בניהם ועבדיהם מעכבת מלעשות פסח כדאמרין בפסחים בפרק (אלו דברים) [מי שהיה]⁹⁵, וא"כ אנוסין היו שלא נשבה להם רוח צפונית. וא"כ כיון שהיו אנוסין מה גנות היה להם שלא עשו אלא פסח אחד. ועוד שבפרשת בא אל פרעה⁹⁶ תלה הפסח בביאת הארץ ועדיין לא נכנסו לארץ וא"כ לא היה גנות. ומה שאמר שלא נשבה להם רוח צפונית אינו ר"ל כלל דהא אמרין ס"פ כל הגט⁹⁷ ד' רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית עם כל אחת מהם שאלמלא כן

במדבר. פרשה זו נאמרה חדש אחד קודם פר' של תחילת הספר דכתיב בחדש הראשון וכתיב בחדש השני ובדין הוא שתקדים כתיבתה כמו כן אלא לפי שת"כ מדבר באהל מועד (פרי') [סמך] לו אותה פר' שמזכרת הדגלים וחנייתם סמוך למשכן והלויים חונים סמוך למשכן ואח"כ זו הפרשה. ומה שלא רצה להתחיל בזאת הפר' את הספר לפי שמספרת בגנותן של ישר' שכל מ' שנה שהיו ישר' במדבר לא עשו אלא פסח זה. ומקש' ומה גנות יש בה והלא תלה בכואם לארץ. ומתוך דודאי זאת גנאי הוא להם, דאם זכו משנה שנייה היו נכנסין והיו עושין פסח כל שנה. ג"ן. ומ"מ מה שלא עשו פסחים במדבר ר' יוסף קרא מפרש מפני כדכתיב⁸⁴ "כי מולין היו כל היוצאים וכל העם הילודים במדבר" גו' [פי' הנולדים במדבר] בשנה הראשונה שהיו עוסקים במלאכת המשכן נימולו לפי שהיו במקום אחד עד השנה השנית בחדש השני בכ' לחדש עלה הענן ונסעו, מנסיעתם עד כניסתם לארץ לא מלו מפני חולשת הדרך ולא יכלו לעשות פסחים כמו שמפורש ביבמות⁸⁵ שמילת זכריו ועבדיו מעכבתו מלאכול בפסחים דכתיב⁸⁶ "המול לכם כל זכר ואז יקרב לעשותו". וא"ת מפני מה לא עשו פסח אי משום מילת זכרים שהיו מעכבים וחשובה להם גנות לפי שהם גרמו להם דבר זה, והוא כמו

(84) יהושע ה, ה. (85) יבמות ע, ב. (86) שמות יב, מח. (87) יבמות עב, א. (88) שם עא, א. (89) — ואמר רבי. (90) התירוצ אינו ברור. ואולי היה להם לבקש למה נגרע ושמא היה הקב"ה מתרצה להם לעשות פסח אחר, כי היד ה' תקצר מלהעמיד התנאים שיוכלו לעשות הפסח מצד הדין ומצד הבריאות. (91) שמות יג, ה. (92) במהדר' הריס מחק תיבה זו. אך הכוונה פשוטה, דאף כי כיון דלא נשבה רוח צפונית אנוסים היו שלא למול, אך הא גופא שלא נשבה גנות היא להם כי לא נשבה מפני חטא העגל והיו נזופים למקום. (93) יבמות עב, א. (94) יבמות עא, ב. (95) פסחים צו, א. (96) שמות יג, ה. (97) גיטין לא, ב.

שנ' 9 "ומלתה גו' אז יאכל בו" ואז ניחא. (המ' 45)

[מז] וידבר ה' אל משה במדבר סיני בחדש הראשון וגו'. פרש"י ולמה לא פתח בזו שהיה גנותן של ישראל, שכל מ' שנה שהיו ישר' במדבר לא הקריבו אלא פסח זה בלבד. וא"ת אכתי היכי עבדי אותו הפסח, והלא מילת זכריו ועבדיו מעכבין אותו מלשוחטו¹⁰, דכת' 11 "המול לו כל זכר" (ומילת עבדיו), והא דקתני דמילת זכריו מעכבין מלשחוט את הפסח, כלומ' מהמילה שבזמנה שהיה זמן מילה ערב הפסח ולא עשאה, והכי קתני במסכ' יבמות פר' הערל¹², דקתני ערלה שלא בזמנה מעכבה. ומתרץ אמ' רבא ותסברא "המול לו כל זכר" כת' רחמנא והאי לאו בר ממהליה הוא. כתב הר"מ בספר קרבנות¹³, הקטן אין מילת עבדיו וטבילת שפחותיו מעכבת אותו מלהמנות בפסח, שנ' 14 "וכל עבד איש מקנת כסף" להוציא את הקטן, ומילת עבדיו מעכבתו מלאכל שנ' "וכל עבד איש מקנת כסף". והרי הם לא היו יכולין למול בניהם, או למאן דאמ' התם טעמ' משום הכי לא מהול משום חולשא דאורחא או למאן דאמ' משום דלא נשבה להם רוח צפונית, דתניא¹⁵ כל מ' שנה שהלכו ישר' במדבר לא נשבה בהם רוח צפונית. וא"ת והא קתני התם במסכ' גיטין בפ' כל הגט¹⁶, א"ר חנן בר אבא אמר רב

אין העולם מתקיים, וכן פרש"י פ"ק דסנהדרין⁹⁸. ותרץ ב"ש שזהו גנותם שעונותם גרמו להם ולא זכו ליכנס לארץ עד מ' שנה, שאלמלא לא חטאו במרגלים ובמתאוננים ובשאר עונות היו נכנסים מיד לארץ והיו עושים את פסחיהם. (מ"ז)

[מז] בחדש הראשון. פי' רש"י מכאן דאין מוקדם ומאוחר בתורה. והני מילי בתרי ענייני אבל בחד עניני' מאי דמוקדם מוקדם ומאי דמאוחר מאוחר, דאלת"ה כללי ופרטי היאך תמצא⁹⁹. והק' הר' יעקב דאורלייני גבי שור דסיני שואל הספר בסנהדרין¹ מניי' שבראיי' ת"ל² "או ירה יירה", ומנין שבסקיל' ת"ל "או סקל יסקל", אלמא אפי' בחד עניינא אמרינן [אין] מוקדם ומאוחר, ודו"ק³. ועוד פי' רש"י ולמה לא פתח בזו מפני גנותן של ישראל. וק' וכי היו מזידין שלא עשו הפסח, אם מפני שלא מלו ומילת זכריו מעכבתו מלאכול פסח⁴, והלא אנוסין היו שלא נשבה להם רוח צפונית⁵. וי"ל דלאו דוקא (אנוסין) [מזידין] אלא לא זכו לכך ולא נצטוו לעשות פסח עד ביאתן לארץ, שכן כת' 6 "והיה כי תבאו אל הארץ" ואז "ושמרתם" וגו', וזה עשו על פי השם. ובפ' הערל⁷ דורש⁸ "המול (לכם) [לו] כל זכר" בגרים, ומשו' הכי עשו פסח בשנ' ראשונה, אבל מנסיעתן נתחלשו ולא מלו ולא פסחו, ומילה מעכב אכילת פסח

(98) רש"י סנהדרין טז, ד"ה כינור. עיי"ש שהאריך. (99) פסחים ו, ב. (1) סנהדרין מה, א. (2) שמות יט, יג. (3) אולי הראיה מההמשך שם דקאמר התם: ומנין שבסקילה ובדחיה ת"ל כו', כלו' שאם לא מת באחד מהם ממיתין אותו בשני, וא"כ סקול יסקל דכתיב ברישא לאו לעכב הסדר. ועיי' תוס' פסחים שם ד"ה אבל שמיישבים קושיא זו. (4) מכילתא בא טו, ד"ה ויאמר ה'. (5) יבמות עב, א. (6) שמות יב, כה. (7) יבמות עא, א. (8) שמות שם, מח. (9) שם, מד. (10) מכילתא בא טו, ד"ה ויאמר ה'. (11) שמות יב, מח. (12) יבמות עא, א. (13) רמב"ם הל' קרבן פסח ה, ו. (14) שמות יב, מד. (15) יבמות עב, א. (16) גיטין לא, ב.

לֵאמֹר: בַּיּוֹעֵשׁ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־הַפֶּסַח בְּמוֹעֲדוֹ:

רש"י

הקרינו אלא פסח זה בלעד: (ב) במועדו. אף בשנת. במועדו אף בטומאה:

דאכתי לא הוה לרב קהל זכרים להמול שהרי כבר מלו כשיצאו ממצרי' דאכתי לא ילדו נשותיהם כל כך. אבל ה"ר אברהם פי' במסכ' יבמות דלהכי עשו אותו פסח משום דאותה שנה היתה שניה והיו מולין משום דבאותה שעה לא היו נזופין ולא היו טרודין במסעות. כי בשנה ראשונה בראש חדש סיון באו למדבר סיני ולא זזו משום עד כ' בחדש אייר של שנה שנייה כדכת' 21 "ויהי בשנה השנית" והדר כת' 22 "ויסעו בני ישר' למסעיהם וכו'" נמצא שחנו במדבר סיני שנה שלימה פחות י' ימים, אבל כשנסעו משום ואילך לא היו מלין מפני שהיו נזופין וטרודין במסעות ולא עשו ישר' פסח עד זמן יהושע שעשו פסח בגלגל בהזאה וטבילה ומילה, כי מילת זכריו ועבדיו מעכבין בפסח מאחר שלא מלו בדרך ולא יכלו לעשות פסח. ומשמ' דהרב נקט לישנא קמא דאמר דמשום חולשא דאורחא, והיינו גנותן שהיו נזופין בפשיעתן בעבור שלוח המרגלים כדכת' 23 "יום לשנה". (פר' 167)

פסוק ב

ד' רוחות נושבות בכל יום ורוח צפונית מנשבת עם כולם, ופי' בעל הערוך 17 בכל לילה ולילה מחצות הלילה עד שחרית מנשבת רוח צפונית, לפי שד' רוחות מנשבות בכל יום רוח מערבית מתחלת הלילה עד חצות, ורוח צפונית מחצי הלילה עד שחרית, ורוח מזרחית מתחלת היום עד חציו ורוח (צפונית) [דרומית] מחצי היום עד ערבית, כדאמרינ' בלא יחפור 18. והכי קתני התם במסכת יבמות פר' הערל 19, וקאמ' טעמא דלהכי לא נשבה עליהם רוח צפונית מפני שהיו נזופין, ואיבעי' אימ' כי היכי דלא ליבדרו ענני הכבוד. (ואי אמרינ' היה) [ואם יאמר אדם] היה יכול השם להטיב רוח צפונית ולא יתפזרו ענני כבוד ולא תהיה בטילה מצות מילה. ותירץ ר' דוד קמחי 20 אמת כי לא יבצר מהשם ית' והוא המצוה על (המצווה) [המילה] לח' ימים והוא החריש מהם ולא הזהירם למול כל הילודים כל אותם שנים לפי שהמצוה אינה בטילה כי אם לא היתה בזמנה יכולה להיות לאחר זמן, ובעבור האריך זמן המילה לא ישנה הקב"ה מנהג העולם, עד כאן.

[וקשה] וכי מאי גנותן איכא כשלא עשו מצות פסח מאחר שלא נזהרו למול בכוריהם. וי"ל דאותו פסח שאני משום

(17) ערך כינור. (18) ב"ב כה,א. דקאמר התם דרוח צפונית משמשת עם כל הרוחות. (19) יבמות שם, דקאמר התם דרוח צפונית היתה מנשבת להם כל מ' שנה בחצי הלילה. (20) רד"ק יהושע ה, ב. (21) להלן י, יא. (22) שם, יב. (23) להלן יד, לד.

הפסח. וק"ק מפני מה הוצרך להזהיר על פסח, והא אפי' חובה שאין קבוע להם זמן היו קריבין במדבר³⁷ כ"ש פסח. וי"ל דאיצטריך לפי שנאמר³⁸ "והיה כי יביאך ד' וגו' ועבדת את העבודה הזאת" וגו' הוצרך לומר ויעשו את הפסח³⁹. במועדו ואפי' בשבת, שאם היה י"ד בניסן בשבת ששחיטת הפסח והקטר אמורים דוחין את השבת⁴⁰. במועדו. ואפי' בטומאה⁴¹. (ב"מ 243; דא"צ; בדומה ל' 108)

[ד] ויעשו בני ישראל את הפסח. הפ"א בקמץ גדול⁴². (חזק')

[ה] במועדו. אפי' בשבת⁴³ שאל רבינו שמחה ז"ל את רבינו יצחק ז"ל מאי איצטריך במועדו, והלא ניסן שיצאו ישראל ממצרים יום ה', אז אירע ניסן לשנה הבאה יום א', "ביום השמיני"⁴⁴, ואותו היום נטל י' עטרות⁴⁵, ראשון למעשה בראשית⁴⁶, וחל י"ד להיות בשבת, ומהכא שמעינן דפסח דחי שבת, והשיב לו דורות משעה לא ילפינן. (א' 268; רוקח⁴⁷)

[ו] ויעשו בני ישראל את הפסח. שאל הרי"ח היאך הספיקו אהרן ובניו להקריב הפסחים לכל ישראל בשנית וגם בחגיגות,

לצוות שיעשוהו כעיקר מצותו²⁴ [לדורות ולא כפסח מצרים²⁴. (רשב"ם)]

[ב] הפסח במועדו. בשבת היה²⁵, מכאן כל מקום שנ' במועדו בשבת²⁶. במועדו מלא ו', אחר ו' שעות.

במועדו. בפשוט ובא"ת כ"ש²⁷ בגימ' בשבת²⁸.

שואלין בעניין ודורשין בעניין²⁹ לכך אמר³⁰ "ככל משפטיו תעשו אותו". (א' 268; רוקח)

[ג] פירוש פסח. ויעשו בני ישראל את הפסח וגו'. לא היה רצונם לעשות פסח זה, לפי שלא נצטוו על עשיית פסחים אלא בכניסתן לארץ, שנ' ³¹ "והיה כי יביאך" ואומר "ועבדת את העבודה". וכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא עשו כי אם פסח זה³², לפי שלא היו מלים את בניהם מפני טורח הדרך³³ שנ' ³⁴ "כל העם הילודים במדבר בדרך בצאתם ממצרים לא מלו", ומילת זכריו ועבדיו מעכבתו מלאכול בפסח³⁵, ועכשיו שעמדו במקום אחד שנה שלמה ומלו את בניהם לפיכך נצטוו לעשות פסח בה³⁶. ויעשו בני ישראל את

(24) ר' חזקוני להלן יא, ומה שהעירונו שם. (25) עי' שבת פז,ב. (26) ספרי כאן סה. (27) שניהם יחד. (28) קטע זה גם ברבינו אפרים. (29) כמ"ד ב' שבתות (פסחים ו,א) דהא קאי בר"ח ומזהיר על י"ד. (30) בפסוק הבא. (31) שמות יג, ה. (32) ספרי כאן סז. (33) יבמות ע,ב. (34) יהושע ה, ה. (35) מכילתא בא טו, ד"ה ויאמר ה'. (36) ואין להקשות דכל ל"ח שנה לא נסעו אלא עשרים מסעות (רש"י להלן לג, א), א"כ מקומות הרבה היו להם שעמדו בהם שנה שלמה ויותר ולמה לא מלו באותם שנים, דעד שלא הוקם המשכן וסדרו הדגלים היו סמוכים שיהיה להם פנאי שיבראו הנימולים לפני הנסיעה, אבל משנסעו שוב ידעו כי יש אשר יהיה הענן מערב עד בוקר ונסעו. עי' רח"פ. (37) זבחים קיב,ב. (38) שמות יג, ה. (39) צ"ב מה הוסיף כאן טפי ממה שפתח בו דמשום האי קרא לא סברו לעשות הפסח לולי נצטוו. (40) פסחים סו,ב. (41) ספרי כאן סה. (42) אע"פ שאינו אתנחתא או סוף פסוק. (43) פסחים סו,א. (44) ויקרא ט, א. (45) שבת פז,ב. (46) זה אחד מ' עטרות שנטל, שחל ביום א' בשבוע שהוא ראשון למעשה בראשית. (47) להלן בסוף וזאת הברכה וסוף הספר, בדיבור הנראה כהוספה השייכת לכאן, ור' כאן להלן פסוק ח, דמייתי

במועדו. וק"ק מפני מה צבור הוצרך להזהיר על הפסח, והא אפילו חובות שאין קבוע להם זמן היו קריבין במדבר כ"ש פסח. וי"ל דאצטריך לפי שנ' 52 "והיה כי יביאך ועבדת את העבודה הזאת", הוצרך לומר "ויעשו בני ישראל את הפסח" וגומר. במועדו. פרש"י אפילו בשבת. כלומר קרבן פסח דוחה את השבת, במועדו ואפילו בטומאה. ומקשין העולם והלא טומאה דוחה מלהביא קרבן פסח עד ר"ח אייר כמו שנ' 53 "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש" וגומר, אלמא טומאה דוחה קרבן פסח ומהו שפר"ש במועדו ואפילו בטומאה. ומתרץ אם היו כל הצבור טמאים היו מקריבין את פסחיהם בטומאה, אבל טומאת יחידים דוחה קרבן פסח עד אייר ואין מקריבין בטומאה. וי"א, אף בטומאה, כלומר אם יהיו כל הכהנים טמאים יקריבו בטומאה קרבנות פסחיהם 54, אבל אם יהיו כל הצבור טמאים לא יקריבו פסחיהם בטומאה, צ"ע. (מ"ז)

[ז] במועדו. חסר ו', כי לאחר שחסר ביום שש שעות היתה שחיטת הפסח 55. למה נסמכה פרשת הלויים לפרשת פסח, לפי שהלויים היו תחת הבכורות ופסח הקב"ה על בכורי ישראל. (ר"א; מונט' 323)

[ח] במועדו. מלא ו'. לאחר ו' שעות זמן שחיטה 56.

כדי שיאכלו פסחיהם לשובע. והשיב לו ה"ר יהודה משפירא, למ"ד לא נתכהן פנחס עד שהרגו לזמרי במסכת זבחים בפרק טבול יום 48 לא קשה מידי, דיכול להיות שהיו שם כהנים הרבה מבני בניו של אהרן, ואם בשביל שלא נמנה מספרם, הלא גם בערבות מואב לא נשנו, אפילו הכי אמרינן בפרק מ"ט מדות 49 כשמת אהרן עמדו על גביו כמה אלפים חלוצי כתף וקרועי בגדים מבני בניו. אבל ר' נחמיה סבירא ליה התם 50 דלא היו שם דקאמר התם שעיר מפני אנינות נשרף, אמ' לו והלא פנחס היה שם ואיהו סבירא ליה (מיהו) [דפנחס] לא נתכהן עד שהרגו לזמרי, ואם איתא לימא שאר כהנים היו שם. ולדבריו צ"ל זרים שוחטין ומשה אהרן ובניו מקבלין הדם וגומרין העבודה, והכי אמרינן בזבחים דמשה כ"ג היה וחולק בקדשי הקדשים. ומיהו פלוגתא היא דלמ"ד לא נתכהן [משה אלא לז'] ימי המלואים, כך השיב לו לר' נחמיה משה נתכהן כל מ' שנה אין נ"ל דא"כ למה נשרף השעיר, יתנו למשה דלא היה אונן. וראיתי שר"י השיב שיש במדרש 51 שכל כך היה להם לישראל כבשים גדולים שהיו מקריבין לתמידין, כשהיו נושאים אותם במוטות היו רגליהן נגררין בארץ, ולפי זה היו שוחטין מהם מעט לצורך פסחיהם ויגיע לכל אחד ואחד מישראל לכזית באכילה.

הרוקח לשאלה זו בלא להשיב עליה. (48) זבחים קא.ב. (49) ברייתא למסכת מידות שהיתה לראשונים ורש"י מזכירה כמה פעמים ואינה בידינו. (50) זבחים שם. (51) ב"ר סה, יז: ר' הונא בשם ר' יוסי אמר שני תמידים שהיו ישראל מקריבין בחג היו מרכיבין אותן על שני הוגנן והיו רגליהם שפופות בארץ. (52) שמות יג, ה. (53) לעיל ו. (54) דלא סגי שיהיו רובן טמאין לדחות כמו דסגי ברוב ישראל לדחות דדי במיעוט כהנים טהורין לשחוט עבור כולם. (55) פסחים נח, א. (56) פסחים סא, א.

ג בארבעה עשר יום בחדש הזה בין הערבים תעשו

רש"י

(ג) ככל חקתיו. אלו מצות שגופו, שה תמים זכר בן שנה: וככל משפטיו. אלו מצות שעל גופו

במועדו. בא"ת ב"ש שיפזק"ף. במועדו שיפזק"ף⁵⁷ בגימטריא בשבת⁵⁸. (בעה"ט)

[ט] במועדו. דרשינן אפילו בשבת, במועדו אפי' בטומאה⁵⁹. ותימא מנלן תרוייהו אפי' בשבת אפי' בטומאה, ועוד מה צריך אפי' בטומאה תיפוק ליה מ"איש⁶⁰ דדרשינן⁶¹ איש נדחה ואין צבור נדחין, והא בכל מקום "איש איש" הוי לרבות כדרשינן⁶² "איש איש"⁶³, לרבות את הגוים שנודרים נדרים ונדבות כישראל. ותמ"ה דהכא משום דאפילו בשבת לא צריך דהא במועדו כתיב וכת' גבי תמיד⁶⁴ "במועדו", מה התם אפי' בשבת דכתיב⁶⁵ "עולת שבת בשבתו", ה"נ הכא אפי' בשבת. וגבי תמיד אמרינן דקרב בטומאה ה"נ לא ידעינן ליה רק מהכא דכתיב "איש", איש נדחה ואין צבור נדחין. וכי היכי דהאי במועדו אפי' בטומאה ה"נ במועדו דהתם אפי' בטומאה. ועל כן מדכתיב במועדו כי היכי דמרבין ליה במועדו לעניין שבת ה"נ מרבין ליה למילי אחריני, א"כ מעתה איש איש אתא לרבות. (רח"פ)

פסוק ג

[א] בין הערבים תעשו אותו. אמר זה על עבודותיו⁶⁸, ואמר "ככל חקותיו וככל משפטיו תעשו אותו" לרבות דיני האכילה שאינם באותו יום הנזכר כי אם בלילה שלאחריו כמו שכבר מפורש⁶⁹ "ואכלו את הבשר בלילה הזה". וכן⁷⁰ "בחדש השני בארבעה עשר יום בין הערבים יעשו אותו" ו"על מצות ומוררים יאכלוהו", פי' בעת האכילה הנזכרת בצוואה של פסח ראשון⁷¹. (ט"א)

[ב] ככל חקותיו וככל משפטיו. פרש"י אלו מצוות שבגופו ממקום אחר כגון לז' ימים לביעור ולמצה⁷². והתם קתני במסכ' פסחים (פרק ח' ב') [השנית⁷³ פרק] מי שהיה טמא, ת"ר "ככל חקת הפסח יעשו"⁷⁴

(57) שניהם יחד. (58) כפסחים עז,א. (59) ספרי כאן שה ופסחים עז,א. (60) להלן י. (61) פסחים ס,ב. (62) מנחות עג,ב ובכ"מ. (63) ויקרא כב, יח. (64) להלן כח, ב. (65) שם, י. (66) לא צויין העד, ול"מ. (67) ר' 'אוצרות הרשב"ם' עמ' 157. והכותב שם העיר: ומשגה הוא כי עיקר מועד מועד ע"מ מספר מזבח מעשר כו' והאריך. (68) ר"ל שחיתתו והקרבתו, אבל דיני אכילתו איתרבו מהמשך הכתוב כמו שממשיך. ובגוף דברי הרמב"ן ליתא לד' תיבות אלו "אמר זה על עבודותיו", אך מטבע הלשון הוא כשל רמב"ן ולא כרבינו אשכנזי, ואולי נשמט. (א.ו.) (69) שמות יב, ח. (70) להלן יא. (71) ע"פ רמב"ן. (72) ועי' במפרשי רש"י כמה נוסחאות שונות. (73) פסחים צה,א. עי' ריב"ש ומש"כ שם. (74) להלן יב.

אֹתוֹ בְּמַעֲדוֹ כָּכָל־חֻקָּתָיו וּכְכָל־מִשְׁפָּטָיו תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ:

רש"י

ממקום אחר, כגון שבעת ימים למצה ולביעור חמץ. [מלות שגופו, שה תמים זכר בן שנה. שעל

כלומר הפסח השני נאכל לשובע, כמו שנאכל פסח ראשון (צ"ע). (מ"ז)

[ה] ככל חקתיו וככל משפטי תעשו אותו. פי' רש"י ככל חוקותיו אילו החובות בגופו, שה תמים זכר בן שנה. וככל משפטיו, אלו מצות שעל גופו ממקום אחר, לשבעה ימים ולמצה ולביעור חמץ עכ"ל. ורבים מגיהים לשבעה כלומר שהיה נאכל על השובע. וטעות הוא בידם, כי "ימים" מכחישם שר"ל שבעת ימים. נוהג ז' ימים כלומר משהתחיל פסח ראשון אסורים הכל בחמץ כל ז' ימים משום דבפסח שני אין איסור חימוץ נוהג כ"א ביי"ו אייר, והכי אית' בגמ' בפ' בתרא דפסח שני⁸². (ויר' 4)

[ו] ככל חקתיו וככל משפטיו תעשו אותו. פרש"י "ככל חוקותיו" אלו מצוות שבגופו, שה תמים, זכר בן שנה, "וככל משפטיו" אלו מצוות שעל גופו ממקום אחר לשבעת ימים למצה ולביעור חמץ, עכ"ל רש"י. וטעות סופר הוא, אלא מצוות שבגופו שה תמים זכר בן שנה, שעל גופו, צלי אש

במצוה שבגופו הכתו' מדבר, מצות שעל גופו מנין, ת"ל⁷⁵ "על מצות ומרורים יאכלוהו". וא"ת האיך פי' אלו המצות שעל גופו אלו ז' הימים והרי פסח לא היה נאכל כי אם עד חצות, משום הכי אית דאמ' אלו מצות שעל גופו לשובע, פי' שהרי פסח היה נאכל על השובע. (פר' 167)

[ג] וככל משפטיו. פירש"י כגון שבעת ימים למצה ולביעור חמץ. לשבעת הימים כדכתיב⁷⁶ "שבעת ימים תאכל מצות", ולמצה כדכתיב⁷⁷ "על מצות ומרורים יאכלוהו", לביעור חמץ כדכתיב⁷⁸ "לא תזבח על חמץ דם זבחי". (חזק')

[ד] ככל משפטיו. פר"ש לשבעת ימים, כלומר "שבעת ימים מצות תאכלו"⁷⁹. ומקשה העולם אדרבה פסח שני אינו צריך אכילת מצה שבעת ימים, רק עם הפסח לבדו, ומצה וחמץ יחד בבית אחד, וא"כ מהו לשבעת הימים⁸⁰. לכך יש מגיהים בפירוש רש"י "ואומ'⁸¹ לשבעה" ואינם גורסים ימים, וכך הפי' לשון שובעה,

(75) שם יא. (76) שמות יג, ו. וכתוב לעיל מיניה: ועבדת את העבדה הזאת בחדש הזה. (77) בפסח מדבר דידן, להלן יא. (78) שמות כג, יח, ושם לד, כה. ולא חילק הכתוב בין פסח דורות ופסח מדבר. (79) שמות יב, טו. (80) ותמוה יתמיה דהאי קרא ככל משפטיו מיירי בפסח מדבר ולא בפסח שני. ומפני רוב הדוחק צ"ל דפסח שני ר"ל פסח מדבר, כי הוא פסח שני שעשו ישראל למנין דורות, הראשון במצרים והשני במדבר, וס"ל כשיטת הראב"ע בפ"י הארוך לשמות מ, ב, דלא נהגו בפסח מדבר מצה אלא יום אחד, וז"ל שם: ועוד כי במדבר סיני אין להם לחם שיעשו מצות שבעת ימים, אעפ"י שהיו קרובים מהישוב, דבר גדול היה שמצאו לחם לעשות ולאכול על מרורים עם הפסח לילה כי עם רב היה מאד. וצ"ע. (א.ו.) (81) צ"ל: ואוכ'. (82) צה, א.

ד וידבר משה אל־בני ישראל לעֲשֹׂת הַפֶּסַח:

רש"י

גופו, ללי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו. שחון לגופו, מנה וביעור חמץ: (ד) וידבר משה וגו'. מה תלמוד לומר, והלא נאמר (ויקרא כג, מד) וידבר משה את מועדי ה', הלא כששמע פרשת

וגו' עד וחזר הזהירם בשעת מעשה. ק"ל מה רצה רש"י לשאול מה ת"ל אחרי כי אמ' לו הקב"ה⁹⁴ "ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו" וכי לא היה צריך לאמרו לישראל. ועוד מפני מה לא אמ' רש"י על⁹⁵ "וידבר ה' למשה" מפני מה הוא צריך והלא כבר נצטוו בסיני, כאן דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם "ויעשו את הפסח" וגו' כמו שנ' בשאר פרשיות שנ' למשה לצוות לישראל. ונ"ל כי אין ספק כי משה הרגיש כי דבור הקב"ה לא היה בתחלת מצוה כי כבר נצטווה וכן נצטוו ישראל, אלא הבין מיד כי לא היה זה הדבור רק להראות למשה כי נכון להזהיר האדם אף בשעת המעשה, גם ראה שלא נאמר לו "דבר", כי עיקר הדבור לא היה רק להזהירם בשעת מעשה, ועל כן לא הוצרך לומר לו "דבר", ומ"מ אם לא היה ייתור "וידבר משה", לא הייתי יכול לדקדק מן "וידבר ה' אל משה וגו'" שצריך להזהיר את האדם בשעת מעשה, כי הייתי אומר כי זאת הפרשה לא נכתבה רק לדבר שנתחדש בה לענין פסח שני, אבל מן "וידבר משה" צריך לדקדק זה כי למה נאמר, כי אין ספק שאמ' משה לישראל, כמו שפי', אלא ודאי

ראשו על כרעיו ועל קרבו, שחון לגופו, מצה וביעור חמץ, ולא דבר הכתוב בהם, כך פירש רבי' משה בר' נחמן ז"ל, והדין עמו, לפי שמצוות מצה הנאכלת עם גוף הפסח דכתיב⁸³ "ומצות על מרורים יאכלוהו" אינה גוף הפסח אלא חוץ ממנו, וכן ביעור חמץ, שנאמר⁸⁴ "לא תשחט על חמץ דם זבחי", ואמרו רז"ל⁸⁵ לא תשחט את הפסח ועדיין החמץ קיים, אינו בגוף הפסח, אלא חוץ ממנו, ואם כן הנוסח האמתי הוא כאשר אמרתי. ועוד איך יאמר הרב ז"ל לשבעה ימים למצה שהם על גוף הפסח לא היה נאכל אלא עד חצות. (רא"ג)

פסוק ד

[א] וידבר משה אל בני ישראל לַעֲשׂוֹת. חסר ו' כתי', לפי שלא עשו אלא פסח זה בלבד⁸⁶ כמו שאמ' הנביא⁸⁷ "ה'זבחים ו'מנחה ה'גשתם ל'י במדבר", התחלתן בגימ' לוי, שלא עבדו ע"ז⁸⁸, הם היו מלים עצמן⁸⁹, "ובריתך ינצורו"⁹⁰, הם הקריבו⁹¹, "ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך"⁹². (א' 268; רוקח).

[ב] וידבר משה וגו'. פי' רש"י מה ת"ל והלא נאמר⁹³ "וידבר משה את מועדי ה'

(83) שמות יב, ח. (84) שם כג, יח. (85) פסחים ה,א. (86) ספרי כאן סז, ורש"י כאן. (87) עמוס ה, כה. (88) עי' חגיגה ו,ב. (89) גם במדבר. (90) דברים לג, ט. (91) ר' ספרא כאן ועי' רד"ק לעמוס שם דשבת לוי עשו פסח במדבר כל השנים, אבל שאר ישראל שלא מלו לא עשו פסח משום וכל ערל לא יאכל בו. (92) דברים שם, י. (93) ויקרא כג, מד. (94) לעיל ב. (95) שם, א.

וַיַּעֲשׂוּ אֶת־הַפֶּסַח בְּרֵאשׁוֹן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בֵּין הָעֲרֵבִים בְּמִדְבַּר סִינַי כָּל אִשׁ צֹוֶה

בא לדרוש שצריך להזהיר את האדם אף בשעת מעשה.

(בעה"ט)

[ו] לעשות הפסח. לעשת כתיב, היפך לתשע, כלומר לתשע שעות⁵. (ר"ש; בדומה ברמזים וליקוטים)

פסוק ה

[א] ויעשו את הפסח. רבי יוסי אומר לא עשו ישראל פסח במדבר אלא אותו בלבד⁶. והטעם לפי שבאותה שעה היו חונים במקום אחד ויכולים היו למול הזכרים הילודים להם כדי שלא תעכב להם מילתם מלאכול בפסח, אבל מכאן ואילך שהלכו במדבר ולא מלו הילודים להם משום חולשא דאורחא וסכנת הנימול שיניעוהו בדרך כדכתיב⁷ "וכל העם הילודים במדבר בדרך בצאתם מארץ מצרים לא מלו", ומילת זכריו מעכבתו לאכול בפסח כדכתיב⁸ "המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו", לפיכך לא עשו פסח. ורבותינו אמרו⁹ לפי שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה להם רוח צפונית ולא היה להם יום צח למול. (חזק)

אמ' רש"י פסח שני חמץ ומצה עמו בבית ואין שם י"ט ואין איסור חמץ אלא עמו באכילתו. והטעם כי קיים כבר מצות ביעור ואיסור החמץ ושבעת ימי החג בפסח ראשון רק שלא קיים מצות הפסח דווקא. וב"ה שרצה ליתן זמן תחת זמן לתשלומי ואז אינן צריכי' רק לקיים ממצות הפסח דווקא. וע"כ אמ' ⁹⁶ "בי"ד יום בין הערביים יעשו אותו על מצות ומרורים יאכלוהו" וגו', להודיעם שיקיימו אכילת פסח בכל חוקותיו ובכל משפטי. (יט' 54)

[ג] ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם. ויהיו לא נאמר אלא ויהי לשון יחיד, לומר יחידים נדחים לפסח שני ואין צבור נדחים⁹⁷. רבי שמואל. (א' 271)

[ד] לעשת הפסח. חסר ו', לפי שלא עשו אלא פסח זה בלבד⁹⁸, כמ"ש הנביא⁹⁹ "ה'זבחים ו'מנחה ה'גשתם לי' במדבר", ר"ת עולה בגי' לוי, כי שבטו של לוי שלא עבדו ע"ז, הם מלו עצמן, דכתי' ¹ "ובריתך ינצורו", ושאר שבטים לא מלו, לכך לא היו יכולין לעשות הפסח שני² "וכל ערל לא יאכל בו"³. (ר"א א'; ל' 108)

96 בפסוק לעיל. 97 פסחים סז, א. 98 ספרי כאן סז. 99 עמוס ה, כה. 1 דברים לג, ט. 2 שמות יב, מח. 3 ובדומה ברוקח. 4 ספרי כאן סז. 5 פסחים נח, א. 6 הפסח נשחט בח' ומחצה דהיינו בשעה תשיעית. 6 עי' ספרי כאן סז. 7 יהושע ה, ה. 8 שמות יב, מח. 9 יבמות עב, א.

יְהוָה אֶת־מִשֶּׁה בֵּן עָשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ֹוּיְהִי אֲנָשִׁים
אֲשֶׁר הָיוּ טַמְאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם וְלֹא־יָכְלוּ לַעֲשׂוֹת־
הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּקְרְבוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה וּלְפָנֵי אֹהֶרֶן

רש"י

מועדים מסיני, אמרה להם, וחזר והזהירם צעעת מעשה: (ו) לפני משה ולפני אהרן. כששניהם יושבין צנית המדרש צאו ושאלום. ולא יתכן לומר זה אחר זה, שאם משה לא היה יודע, אהרן

פסוק ו

אדם. במסכת סוכה בפרק הישן¹⁵, זה מישאל ואלצפן שחל שבעה שלהם להיות בערב הפסח. וא"ת למאן דאמר בפרק ד' מיתות¹⁶ דשריפה היא שריפה ממש ויליף לה משריפת בני אהרן, א"כ היאך ניטמאו מישאל ואלצפן, והלא עפר שרופין אינה מטמא, כדאיתא בנדה פרק המפלת¹⁷, והם נשרפו שריפה ממש ונעשו אפר. וי"ל שמא שלדן היתה קיימת, והילכך נטמאו. אי נמי נשתייר בהם עצם כשעורה שאינו יכול לישרף, כדאיתא במדרש¹⁸ וממנו יהיה נברא, ובאותו עצם נטמא, דעצם כשעורה מטמא. (מ"ג 362; ר"ת; פר' 167; א' 2343)

[ג] ויהי אנשים אשר היו טמאים. פליגי בה תנאי¹⁹ ח"א נושאי ארונו של יוסף היו. ח"א מישאל ואלצפן היו שנטמאו לנדב ואביהוא. ופריך עלה אמאי לא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא, והא נטמאו ביום ראשון של ניסן שנטל עשר עטרות²⁰, והיה להם מי חטאת להזאה שהרי בשני לו נשרפה הפרה²¹. וכן נראה ד"ל דלא שאלו טהרתן אלא כשנצטוו ישראל לעשות

[א] ויהי אנשים. היה לו לומר "ויהיו אנשים", אלא ויהי כל אחד ואחד באו לשם שמים לטמא למת מצוה¹⁰. לכך נאמר ויהי.

אנשים אשר היו טמאים לנפש [אדם] (לנו). בגימ' אילו שהיו נשאים ארונו של יוסף¹¹. אשר היו טמאים. [בגימ'] זה למת מצוה¹².

ויהיו אנשים אין כתי' כאן אלא ויהי בלשון יחיד, מלמד שהיו דומין למת מצוה שלא הי' להם קוברין שכל אחד היה אומר אני לא אטמא שאהיה טהור לאכל פסח כדברי ר' עקיבא שאמר מישאל ואלצפן היו, לכך כתי' ויהי בלשון יחיד כי מישאל לבדו היה מטמא לנדב ואלצפן לאביהוא. ועוד ויהי, יחיד נדחה ואין ציבור נדחין¹³. ביום ההוא¹⁴. לא שהו(א) מלישאל בדברי הלכה. (א' 268; רוקח; בדומה בר"א א' וכן לר' 31)

[ב] ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש

(10) ע"י סוכה כה, ב. (11) ע"י שם. (12) קטע זה גם בבעה"ט. (13) פסחים סו, ב. (14) מדרשנה הכתוב 'ביום ההוא' לומר שלא שהו מלישאל. (15) סוכה כה, ב. (16) סנהדרין נב, א. (17) נדה כז, ב. (18) ב"ר כח, ג. (19) ספרי כאן סח; סוכה כה, ב. (20) שבת מז, ב. (21) ירושלמי מגילה ג, ה.

הוקם המשכן שני לו נשרפה הפרה, דמשמע דליכא מאן דפליג עליה. ואולי ר' יצחק יפרש הכי שני שנשרפה הפרה שהתחילו להתעסק בשריפת הפרה והיינו דהתחילו להפריש הכהן השורף את הפרה שהיו ז' ימים מפרישין כהן השורף הפרה²⁸, וא"כ בט' בניסן נשרפה הפרה ולמחר נתנו בה מי אפר הפרה והייתה אז הזאה ראשונה שלהם ונמצא שביום י"ד חל שביעי שלהם, כפ"ר.

ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא. מהכא יליף בפסחים²⁹ דאין שוחטין וזורקין על טמא שרץ. וקשה והא ר"ת ניסן היה [באחד³⁰] בשבת וא"כ י"ד (כמו כן) היה בשבת וא"כ היאך יקבלו הזאה, והא אין דוחה את השבת כדאיתא בפרק אלו דברים³¹. ואולי עדיין לא נגזרה גזירה. מיהו ק' ויטבלו וישחטו ויזרקו עליהם דהא שוחטין וזורקין על טבול יום³², (ותירץ ר"ת)³³ דשמשא מאיליו ערבא. (רח"פ)

[ו] ויהי אנשים. דרך המקראות לומר לשון יחיד אצל רבים]. ויהי אנשים. אחד עושה פסח שני ולא צבור³⁴. וביום שהוקם המשכן נאמרה כמו ששנינו בגיטין³⁵.

אשר היו טמאים. רבי יצחק אומר אם נושאי ארונו של יוסף יכולים ליטھر ואם

הפסח, והיה כל כך סמוך לפסח כששאלו טהרתן אלא בכדי שלא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא. ואע"ג שנטמאו קודם הרבה, לא שאלו טהרתן שהיו סבורין דאין לעשות הפסח עד ביאת הארץ לפי שני²² "והיה כי יביאך" וגו' לכך שאלו כשנצטוו על הפסח²³. (ב"מ 243; רא"צ)

[ד] ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם. דהיינו לנדב ואביהוא²⁴ וי"מ למת מצוה דהיינו אותן שנשאו ארונו של יוסף²⁵.

אשר היו טמאים. בגימ' למת מצוה.

ויהי. ולא כתיב ויהיו לשון רבים, כי לא הי' רק מישאל לבדו ולנדב ואלצפן לבדו לאביהוא. ד"א ויהי יחיד נדחה ואין צבור נדחין²⁶. (פער')

[ה] ויהי אנשים אשר היו טמאים. דרשינן בפרק הישן²⁷ מישאל ואלצפן היו. ותימא א"כ למה לא יוכלו לטהר, הלא באחד בניסן הוקם המשכן ושני נשרפה הפרה וא"כ יכלו בטוב ליטھر מאפר הפרה, אף על גב דאמ' ר' עקיבא אמר מישאל ואלצפן היו יכולין ליטھر מ"מ ר' יצחק היאך טעה, ודוחק לומר שר' יצחק לא יסבור כאותה ברייתא דאמ' באחד בניסן

(22) שמות יג, ה. (23) ובעניותן לא הובן לנו א"כ למה עיכב משה הציווי משעת הדיבור בר"ת ניסן עד סמוך לפסח בכדי שלא יכלו ליטھر. (24) סוכה כה, א.ב. (25) אך בגמ' שם משמע דנושאי ארונו של יוסף היא דעת שלישית. (26) פסחים סו, ב. (27) סוכה כה, ב. (28) פרה ג, א. ובדבריו פתח לתרץ דבר תמוה במשנה ברורה סי' תרפה ס"ק א (ומקורו בלבוש), שכתב שמקדימין קריאת פרשת פרה לפני פרשת החודש "שכן היה שריפתה במדבר סמוך לניסן כדי להזות בה את ישראל באפר החטאת מיד אחר הקמת המשכן כו", דהא הוא נגד המפורש בירושלמי דבשנים בניסן נשרפה הפרה. אך לפי האמור כאן יש לפרש שריפתה כמה ימים לפני ניסן לענין הפרשת הכהן השורף את הפרה ביום ב' של ז' ימי המילואים, דאף שכבר היו במצות ומפתח אהל מועד לא תצאו נוספה לסגן מצות הפרשה לפרה. (א.י.). (29) פסחים צ, ב. (30) ע"כ צריך לתקן, וכן ההמשך. (31) פסחים סה, ב. (32) שם צ, א. (33) נמחק ע"פ רי"מ. וכל הקטע שם. (34) ספרי כאן ע. (35) גיטין ס, א.

יכולין. ותימה הא אמרינן בסדר עולם⁴³ ובפ"ר עקיבה במסכת שבת⁴⁴ דר"ח היה ביום ראשון כדאמרינן ראשון למעשה בראשית, א"כ שביעי שלהן חל בשבת והיאך יקבלו הזאה בשבת דהא שבות היא. ומשה שנטמא במצרים בארוננו של יוסף, לא היה צריך הזאה כל זמן שלא נשרפה פרה ובטבילה סגי כמו שאר טומאות. אבל קשה למה נדחו (נקבלו) [יקבלו] הזאה, דלכולי עלמא שוחטין וזורקין על טבול יום דשמשא ממילא ערבא⁴⁵, והכי נמי היה להם לטבול וישחטו עליהם. ושמא אונס היה להם שלא היו יכולין להזות עד הערב. ומה שמקשין ממישאל ואלצפן היאך נטמאו מנדב ואביהו והלא גופן נשרף למ"ד בפ"ד מיתות⁴⁶, כבר כתבתי בפרשת ויהי ביום השמיני דשלדן קיים היתה, ואמרינן בהמפלת⁴⁷ מת שנשרף ושלדן קיים טמא.

ד"א ויהי אנשים אשר היו טמאים. פליגי בה תנאי⁴⁸ חד אמר נושאי ארוננו של יוסף היו, וחד אמר מישאל ואלצפן היו שנטמאו לנדב ואביהו. ופריך עלה אמאי לא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא והא נטמאו ביום ראשון של ניסן שנטל י' עטרות והיה להם מי חטאת להזות שהרי בשני לו נשרפה פרה, פי' לעיל בפרשת⁴⁹ "ויהי ביום כלות". וכן די"ל דלא שאלו טהרתן אלא כשנצטוו ישראל לעשות הפסח והיה כ"כ סמוך לפסח כששאלו טהרתן אלא כדי שלא יוכלו לעשות הפסח ביום ההוא. ואף על גב שנטמאו קודם הרבה לא שאלו טהרתן, שהיו סבורין דאין לעשות הפסח

נושאי ארוננו של נדב ואביהוא יכולים להטהר³⁶, שהרי באחד בניסן הוקם המשכן שני לו שרף אלעזר את הפרה³⁷ ואמרו בגיטין שמנה פרשיות נאמרו בו ביום שהוקם המשכן ופרשת פרה אחת מהן, ובו ביום שהוקם המשכן היה ר"ח ניסן, שהרי בר"ח מתו נדב ואביהוא כדמפורש בפרשת שמיני³⁸, הלכך יכולין היו להזות עליהם מימי חטאת שנעשו בשני בניסן לטהר כל טמאי מתים שהיו מר"ח ניסן עד פסח לעשות פסחיהן בטהרה, אלא למי היו טמאים למת מצוה נטמאו.

ולא יכלו לעשות הפסח. לפי שאין אדם טמא רשאי לאכול בקדשים כדכתיב בפרשת צו³⁹ "והנפש אשר תאכל מבשר זבח השלמים אשר לה' וטומאתו עליו" וגו'.

ביום ההוא. אין יכולים לעשות הא מחר יכולין לעשות, [נ]מצינו למדים שחל שביעי שלהן בערב הפסח⁴⁰. (חזק)

[ז] ויהי אנשים אשר היו טמאים **נפש אדם.** הקשה הר"י דפ"ב דסוכה⁴¹ אמרינן מישאל ואלצפן היו וחל שביעי שלהן עליהם בערב פסח. מכאן קשה להא דאמרינן בשלהי הניזקין⁴² ח' פרשיות נאמרו ביום שהוקם המשכן, ומני התם פ' טמאים, ורש"י פי' ויהי אנשים אשר היו טמאים והלא הוקם המשכן בר"ח ניסן, ובסוכה אמרינן דבערב פסח היה. ותירץ הר"י דפ' טמאים היינו [זב] וזבה ושרץ ונבלה ונדה. ודייק נמי התם בסוכה ביום ההוא דאינם יכולין לעשות, הא למחר

(36) סוכה כה, ב. (37) ירושלמי מגילה ג, ה. (38) ויקרא י, ב. (39) ויקרא ז, כ. (40) סוכה שם. (41) סוכה כה, ב. (42) גיטין ס, א. (43) סדר ע"ר ז. (44) שבת פז, ב. (45) ע"י פסחים צ, ב. (46) סנהדרין נד, א. (47) נדה כח, א. (48) סוכה שם. (49) לעיל ז, א.

מיתות⁵⁸ דשריפה ממש נשרפו א"כ [לא] נטמאו. וי"ל דשלדתן היתה קיימת, טמא⁵⁹. ותימא דאמרינן בשילהי הניזקין⁶⁰ ח' פרשיות נאמרו בו ביום, וקא חשיב פר' טמאים, א"כ חל ז' שלהם קודם פסח. ותו משמע דלא היו יכולין ליטהר לפי שהיה יום ז', מכלל דלמחר היו יכולין ומהכא ילפינן בפסחים שאין שוחטין על טמא שרץ⁶¹, וק' כיון דר"ח ניסן היה (בא) [בא'] בשבת כדאמר בשבת פרק ר' עקיבא⁶² אותו היום נטל י' עטרות, ראשונה למעשה בראשית, א"כ י"ד בניסן היה בשבת, א"כ תיפוק ל' אפילו הוא שמיני שלהם היאך יזו עליהם, הזאה שבות ואינו דוחה את השבת. וי"ל עדיין לא נגזרה גזירה דשבות. מיהו קשה למה לא טבלו ואז ישחטו ויזרקו עליהן דשוחטין וזורקין על טבול יום דשמשא ממילא מערבא, הא ליתא דרחמנא לגמרי דחייה, ואם זרק לא הורצה, כמו מי שהיה בדרך רחוקה לרב ששת כדקאמר טעמא מאן דאית ליה אין שוחטין כו' בפרק מי שהיה טמא⁵³ דכתיב⁵⁴ "איש איש כי יהיה טמא" וגומר מי לא עסקינן שחל שביעי כולו בערב פסח ואפילו הכי אמר רחמנא לידחו. וזה מוצא ממה שפרש"י בפרק אלו דברים⁵⁵ דלמ"ד אין שוחטין וזורקין על טמא יש כרת אם לא יתקן. (מ"ז)

ויהי אנשים. לשון יחיד שמישאל נטמא לנדב ואלצפן לאביהוא. ד"א ל'י⁶⁴ דאיש נדחה ואין ציבור נדחים. (רי"ם; בדומה א' 2343)

[ט] ויהי אנשים. אותם אנשים מי היו כו' ר"ע אומר מישאל ואלצפן היו כו' אלא עוסקים במת מצוה היו שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח. (גמ' סוכה כהב.)

מישאל ואלצפן היו. וא"ת ולמאן דאמר פרק ד' מיתות⁶⁵ דשריפה ממש הואי שנשרפו גופיהן וכן נמי דריש בתורת כהנים אקרא⁶⁶ ד"ותאכל אש אותם" אמאי

עד ביאת הארץ לפי שנ' 50 "והיה כי יביאך", ולכך שאלו כשנצטוו על הפסח⁵¹.

ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא. הא למחר יכולין לעשות כו' יצחק דאמר טמאי מתים היו וחל שביעי שלהן להיות ערב פסח, ואמר רחמנא לדחו, שמוכיח מכאן בפרק האשה⁵² כי אין שוחטין וזורקין על טמא שרץ שהכתוב דחאו לגמרי. ולא מפני שחל י"ד בשבת והזאה אינה דוחה שבת דהא שבות בעלמא הוא, ועוד עדיין לא נגזרה גזירת שבות. ותדע דגמר מהכא [דאין] שוחטין וזורקין על טמא שרץ. ואין להקשות יטבלו וישחטו ויזרקו עליהן דהוו להו טבול יום ושוחטין וזורקין על טבול יום דשמשא ממילא מערבא, הא ליתא דרחמנא לגמרי דחייה, ואם זרק לא הורצה, כמו מי שהיה בדרך רחוקה לרב ששת כדקאמר טעמא מאן דאית ליה אין שוחטין כו' בפרק מי שהיה טמא⁵³ דכתיב⁵⁴ "איש איש כי יהיה טמא" וגומר מי לא עסקינן שחל שביעי כולו בערב פסח ואפילו הכי אמר רחמנא לידחו. וזה מוצא ממה שפרש"י בפרק אלו דברים⁵⁵ דלמ"ד אין שוחטין וזורקין על טמא יש כרת אם לא יתקן. (מ"ז)

[ח] ויהי אנשים אשר היו טמאים. י"מ⁵⁶ למת מצוה שנשאו ארונו של יוסף. אש"ר הי"ו טמאים בגימ' למת מצוה. (ר"א) [ר"ע] בפסחים⁵⁷ אומר דמישאל ואלצפן היו שחל ז' כו'. תימא למ"ד בפרק ד'

(50) שמות יג, ה. (51) קטע זה גם באר"צ, וראה מש"כ שם. (52) פסחים צ, א. (53) שם צד, א. (54) להלן י. (55) פסחים סט, ב. (56) ע"פ פער"ר כאן, כנראה חסר וצ"ל: היינו לנדב ואביהו וי"מ למת מצוה כו'. (57) צ"ל: בסוכה, כה, ב. (58) סנהדרין נב, א. (59) ע"י נדה כח, א. (60) גיטין ס, א. (61) פסחים צ, ב. (62) שבת פז, ב. (63) ע"י פסחים צ, ב. (64) — לידרוש. ואולי צ"ל: לו' — לומר. (65) סנהדרין נב, א. (66) ויקרא י, ב.

ולערב שיהיה להם הערב שמש יאכלו. וכך אמרו.

למה נגרע לבלתי הקריב⁷³. הלא יכולים לשלח לשחוט ולזרוק, ולערב נאכל⁷⁴, שהרי אנו טמאים לנפש אדם, ואין אנו צריכים כפרה לאכול בקדשים, שאם היינו זבים ומצורעים [שלא] נטהרו, ולא היינו יכולים לאכול עד למחר לאחר זמן פסח, שכבר עבר זמן אכילת פסח, או שהיה רביעי או חמישי לטהרתנו, שלא נוכל ליטהר עד שיעבור זמן הפסח, לא היינו מדברים, והשיבם הקדוש ברוך הוא.

איש איש כי יהיה טמא לנפש⁷⁵. הואיל ופעמים שהוא טהור בעת האוכל, כגון שחל שביעי שלו להיות בערב פסח [ו]אפילו חל חמישי או ששי בערב הפסח יעשה פסח שני. או שהוא בדרך רחוקה, הואיל שאם היה שם היה ראוי, כמו כן יעשה פסח שני. ואין שום טמא ראוי לדחות לפסח שני כמו טמא מת, אבל שאר טמאים לא, דאי טמא שרץ או בעל קרי איכא למאן דאמר שוחטין וזורקין על טמא שרץ⁷⁶, ואפילו למאן דאמר אין זורקין על טמא שרץ, על טבול יום זורקין דברי הכל, ויטבול וישחוט ולערב יאכל למה זה ידחה. ואם לא שלח (ו)איהו דאפסיד אנפשיה ובפשעתו הוא נדחה. זבין ומצורעין ויולדת מחוסרי כפרה נינהו ואינם יכולים להיות ראויים כלל, ובשמיני אם חל ערב הפסח מביאין כפרתן ואוכלין. וביום השמיני וימים שלפניו אין לטעות כמו בין שביעי וששי וחמישי שאין ביניהם חילוק, אבל בשמיני כבר טבל מאתמול וגם העריב

נטמאו. וי"ל דשמא שלדן היתה קיימת כאילו נשרפו על גבי קטבלא כדאמר פרק המפלת⁷⁷ מת שנשרף ושלדו קיימת טמא. (שם ד"ה מישאל; בדומה א' 2343)

שחל שביעי שלהן בערב הפסח. מכאן קשה להא דא"ר לוי בשילהי הניזקין⁷⁸ ח' פרשיות נאמרו באותו יום שהוקם המשכן וקא חשיב פרשת טמאים, ופירש שם בקונט' "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש" וגו', ולא יתכן כדמוכח הכא שהיה בערב הפסח והמשכן הוקם באחד בניסן ואפילו לר"ע לא יתכן לפי הספרים דגרסינן בפסחים בפ' האשה⁷⁹ רב סבר לה כר"ע דאמר מישאל ואלצפן היו שחל שביעי שלהן להיות בערב הפסח. ומיהו אותה גירסא ליתא אלא ר' יצחק גרס התם. ונראה לפרש פרשת טמאים דשרץ ונבלה זב וזבה ונדה לפי שהוצרכו ליהדר על טומאת מקדש וקדשיו. (שם ד"ה שחל)

[ו] ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם. בגי' א(י)לו שהיו נושאים ארונו של יוסף.

טמאים לנפש אדם ולא [וגו']. זהו מישאל ואליצפן, וטמאי מת מצוה היו, בספרי⁸⁰ ובסוכה⁸¹ פלוגתא דתנאי. (רמזים וליקוטים עמ' עט)

[יא] ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא. מישאל ואלצפן, או נושאי ארונו של יוסף, או שאר בני אדם שהיו טמאי מתים שחל שביעי שלהם להיות בערב הפסח⁸², מדכתיב "ביום ההוא" משמע הא למחר היו יכולין, ושאלו אם ישלחו פסחיהם,

(67) נדה כז, ב. (68) גיטין ס, א. (69) פסחים צ, ב. (70) ספרי כאן סח. (71) סוכה כה, א. (72) פלוגתא היא בסוכה כה, ב. (73) בפסוק הבא. (74) ר' ספרי כאן סח. (75) להלן י. (76) פסחים ו, ב.

בַּיּוֹם הַהוּא: וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים הַהֵמָּה אֵלָיו אֲנַחְנוּ טִמְאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם לָמָּה נִגְרַע לְבַלְתִּי הַקָּרִיב אֶת־

רש"י

מנין לו: (ז) למה נגרע. אמר להם אין קדשים קרבים בטומאה. אמרו לו זרק הדם עלינו זכנים טהורים ויאלל הנשר לטהורים. אמר להם עמדו ואשמעה, כתלמיד המוצטע לשמוע מפי רבו. אשרי

כולם נידחים לפסח שני, כדאמרין בפסחים בפרק מי שהיה טמא⁷⁷. ולא הזהיר על פסח שני רק על מצות ומרורים בשעת אכילה ושבירת עצם ונותר⁷⁸, כי כל שאר דברים כבר עשאן בפסח ראשון. ובפסח שני⁷⁹ פירשו רבותינו מה בין פסח ראשון לפסח שני. (ריב"ש)

פסוק ז

[א] האנשים ההמה. הם ולא שלוחם, שאין נשאל אלא לבעל המעשה⁸⁰. (א' 268; רוקח)

[ב] האנשים ההמה. לא הוי ליה למכתב ההמה דפשיטא דהם היו, אלא להשמיענו דהלכו בעצמן ולא שלחו שלוחם כדאיתא בפ' ערבי פסחים⁸¹ [רב] רבננא דמר גרמ' ליה למר דלא תימ' שמעת' מפומיה. (רח"פ; א' 275)

[ג] למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה'. וא"ת מה ראו לומר זה ואיך יעלה על לבם שיקריבו הפסח ויעשוהו בטומאה. וי"ל דבזה טעו שהיו סבורים כיון דלעיל גבי הפסח כתיב⁸² "במועדו" דרשין⁸³ אפי'

שמשו ונעשה טהור לתרומה. ונידה נמי אינה יכולה להיות ראויה שטבילתה בלילה ובעיא הערב שמש לאחר טבילתה. זה הכלל כל הטמאים שיכולים ליטהר בלילה אם לא טהרו ושלחו קרבנם, כגון טמא שרץ ובעל קרי ושומרת יום, פשעו. ואם אינם יכולים ליטהר בלילה בשום ענין כגון זב ומצורע ויולדת שמחוסרים כפרה, ונידה שטבילתה בלילה, כל אילו אינם יכולים להיות טמאים היום וראויים בלילה, אבל טמא מת פעמים ראוי בלילה כגון חל שביעי שלו להיות בערב [הפסח], ופעמים שאינו ראוי בלילה, כגון ששי או חמשי [שלו שחל] להיות בערב הפסח, ואם אמרה תורה הראוי שחל שביעי להיות בערב הפסח יאכל, יבא לאכול [אפילו] אם חל ששי או חמישי [בע"פ] יאכלנו בטומאה, לפי שראה [טמא] מת בערב הפסח שאכל. ואם תאמר יתבטל הראוי, מאיזה טעם יתבטל הלא ראוי הוא ולא פשע, ולפיכך אמרה תורה שידחה לפסח שני, ואין לך דוגמתו חוץ מזב בעל שתי ראיות, ומיהו

(77) שם צג.א. (78) ר' רש"י כאן י. (79) משנה פסחים ט, ג. ו"פסח שני" ר"ל מסכת פסחים השנית, ר' מאירי בהקדמה למס' פסחים דבימי הגאונים חלקו מסכת פסחים לשנים וקראום 'פסח ראשון' ו'פסח שני' ופרק ט היה פרק אחרון של 'פסח שני', ופרק עשירי ערבי פסחים העתיקו מקומו אחר פרק ד והיה סוף 'פסח ראשון'. (80) ספרי כאן סח. (81) פסחים קד, ב. (82) לעיל ב. (83) פסחים עז, א.

קִרְבֵּן יְהוָה בְּמַעְדּוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ח וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מֹשֶׁה עֲמְדוּ וְאַשְׁמְעָה מִהֲיִצוֹה יְהוָה לָכֶם:

רש"י

ילוד אשה שכן מוצטת, שכל זמן שהיה רועה היה מדבר עם השכינה. וראויה היתה פרשה זו להאמר ע"י משה כשאר כל התורה כולה, אלא שזכו אלו שתאמר על ידיהן, שמגלגלין זכות ע"י זכאי:

בציבור, דציבור אינם נדחים אבל יחיד לא.
מרי"ם. (א' 275)

פסוק ח

[א] וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים עֲמְדוּ וְאַשְׁמְעָה וְגו'.
פרש"י ז"ל ראויה היתה פרשה זו ליאמר ע"י משה כשאר כל התורה כולה, אלא שזכו אלו שתיאמר על ידיהן שמגלגלין זכות ע"י זכאי. וא"ת מאי זכות היה להם לאלו האנשים טמאים דמקרו להו [זכאים]. ואין לומר⁹⁰ דמישאל ואלצפן היו כדקתני התם בפרק הישן⁹¹ שהיו עסוקים בנדב ואביהוא דאוקמא שהיו טמאים בפסח, והלא נדב ואביהוא מתו ביום שמיני למלואים שהוא ראש חדש ניסן, וכן פרש"י ז"ל לעיל בפרשה שמיני⁹² ביום שמיני אין אנו יודעין אם שמיני לחדש אם שמיני למניין, כשהוא אומר כי לשבעת ימים ימלא את ידם ויהי ביום השמיני, שמיני למניין, ולא שמיני לחדש. ומצינו במניין שבכ"ג באדר קרבו במלואים ונשתלמו באחד בניסן ובשני לו נשרפה הפרה, כך פרש"י לעיל בפרשת נשא⁹³, והרי הם יכולים לטהר עצמן בנתיים. וכן נמי למ"ד

בטומאה, ואינו כן דאפי' טומאה דחוויה דוקא בציבור אבל ביחיד לא. וזה שאמר הכתוב⁸⁴ "איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחוקה לכם", ודרשינן איש נדחה ואין צבור נדחין⁸⁵, לפי שטומאה דחוויה בציבור ויש אומרי' הותרה בציבור לפי וכר'⁸⁶. (ת"ה; פר' 310)

[ד] למה נגרע. למה אין אנו רשאים לאכול קדשים בטומאה הרי אשתקד אכלנו הפסח במצרים אפילו בטומאה, והטעם שעדיין לא הוזהרו. (חזק')

[ה] למה נגרע. לפיכך היו תמהים שהיו אומרים והלא אשתקד היה פסח ועשינו בטומאה גם עתה נמי. אי נמי אמור כמו שפסח דוחה שבת דכתי'⁸⁷ "במועדו" גם היה לו לדחות את הטומאה, לפיכך היו (טמאים) [תמהים], ומשה השיבם יחיד נדחה ואין צבור נדחה. (ששון 66)

[ו] למה נגרע לבלתי הקריב. תימ' מה היו שואלים וכי לא היו יודעים שטמאים לא יכלו לעשות הפסח. וי"ל דאמ' למשה והלא אמרת לנ'⁸⁸ "במועדו" ואפילו בטומאה⁸⁹. והשיב להם אימור דאמרי

(84) להלן י. (85) פסחים סו,ב. (86) ב' תיבות אחרונות צ"ב מה באו לרמוז. (87) לעיל ב. (88) לעיל ב. (89) ספרי כאן סה. (90) הגיר' כאן מסופקת, וראה ה'ל' במ"ז כאן. (91) סוכה כה,ב. (92) רש"י ויקרא ט, א, ושם לא כתב אלא: שמיני למילואים הוא ר"ח ניסן כו'. ושאר הלשון המובאת כאן היא מספרא שמיני א. (93) רש"י לעיל ז, א.

ראשון, וי"ל כיון שלא היו ראויים למנות על הפסח בשעת (טבילה) [שחיטה] שהרי לאו בני אכילה נינהו שהרי היו טמאים עד שיעשו טבילה בלילה, וסבירא לן כמאן דאמר במסכת פסח שני⁹⁷ אין שוחטין את הפסח על טמא שרץ דהיינו טבול יום, כיון דאין למנות עליו. (מ"ז)

[ג] מה יצוה ה' לָכֵם. ראויה פרשת טמאים ליאמר אלא מגלגלין זכות ע"י זכאי⁹⁸.

ספרי. אם מישאל ואלצפן היו יכולין לטהר, שהרי מתו נדב ואביהוא בראש חדש (ב)ניסן, נמצינו למדין שחל יום שביעי שלהן להיות ערב פסח, וקסבר דאין שוחטין וזורקין על טמא שרץ, הכי משמע התם בפר' האשה⁹⁹. וא"ת תיפוק לי דלא היו יכולין לקבל הזאה דהא אינו דוחה שבת¹ ואותה שנה חל י"ד להיות בשבת דאמ' בפר' ר' עקיבא² אותו היום ראשון לחדשים דריש ירחא דניסן דההיא שתא בחד שבא הוה, והכי תניא בהדיא בסדר עולם³ בשנה השנית בי"ד בו שחטו פסחיהן ויום שבת היה, הא לא קשיא דהזאה שבות היא, וקרא לא משתעי בשבות. ותימ' למה לי ג"ש דמועדו מועדו מתמיד בסיפרי⁴, והא ההוא פסח גופיה שאמר להם משה לעשות במועדו בשבת היה. מפ' סיפרי דר'⁵. (א' 268; רוקח)

נושאי ארונו של יוסף היו שהרי היו יכולין לטהר עצמם בנתיים. משום הכי א"ר דהני אנשים טמאים מקוברי מת מצוה היו, כדקתני במסכת זבחים⁹⁴ והיינו שהיה להם [זכות] שנתעסקו במת מצוה וחל שביעי שלהם ערב הפסח. וא"ת אכתי אמאי היו נדחים לפסח שני, ליעבדו טבילה בע"פ וליכלו בפסח. י"ל כיון שלא היו ראויין לימנות על הפסח בשעת שחיטה, שהרי לא בני אכילה נינהו, שהרי היו טמאים, סבירא לן כרבי עקיבא דאמר במס' פסחים בפ' מי שהיה טמא⁹⁵ אין שוחטין את הפסח על טמא שרץ דהיינו על טבול יום, ואפילו הכי קתני דאין שוחטין, וטעמא הוי כיון שאין ראוי לימנות עליו. (אמ"נ; בדומה פר' 167)

[ב] ויאמר אליהם משה עמדו ואשמעה. פר"ש ראוייה היתה פרשה זו ליאמר על ידי משה כשאר כל התורה אלא שזכו וכו'. וא"ת מה זכות היה להם לאלו אנשים טמאים דקרי להו זכאים, וכי זכות הוא שהיו טמאים ולא יכלו לעשות פסח. וי"ל דהני אנשים נטמאו שהיו קוברים מת מצוה⁹⁶ והיינו הזכות שלהם שנתעסקו במת מצוה וחל שביעי שלהם בערב הפסח. וא"ת אכתי מאי טעמא היו נדחין לפסח שני לעבדו טבילה בע"פ וליכלו בפסח

(94) ע"י סוכה שם, ובזבחים ל"מ. (95) פסחים צג,א. (96) פסחים צב,ב. (97) משנה פסחים ט, ג. ר' ריב"ש כאן ושם ביארנו. (98) ליאמר ע"י משה. ספרי כאן סח. (99) פסחים צב,ב. (1) שם סה,ב. (2) שבת פז,ב. (3) סדע"ר (ליינר) סוף פרק ז. (4) ספרי כאן סה. (5) בפ' ר' הילל לספרי שנוכח כ"פ בפ' הרוקח לא מצאנו. ובפ' וזאת הברכה בסוף ספרו זה מביא הרוקח קושיא זו במה שנראה כהוספה השייכת לפרשתנו, לעיל פסוק ב, ולפי דרכנו הבאנו דבריו לעיל כאן בפנים כדיבור בפני עצמו, ובגליון כתה"י כאן הגהת המעתיק שחתם עליה: יצחק בר אברהם יודא ז"ל אויא, ותו"ד כדברי הרוקח בזאת הברכה שם דדורות משעה לא ילפינן.

וַיִּדְבֹּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר: דְּבַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי־יְהִיה־טָמֵא | לְנַפְשׁ אֹ

רש"י

(י) או בדרך רחקה. נקוד עליו, לומר לא שמוקד ודאי, אלא שהיה חוץ לאסקופת העזרה כל זמן

פסוק י

[א] פסח שני. איש איש. בגימ' איש נדחה ואין ציבור נדחין⁶. (ב"מ 243; רא"צ)

[ב] טמא לנפש. יש פסק בין טמא לנפש, לומר לך שיש חילוק בין הטמאים, איש נדחה ואין צבור נדחין⁷.

או בדרך רחקה. רחוק בגימטריא זה מאין⁸סקופה⁸. שעל ה' נקוד כאילו לא נכתב⁹.

ועשה פסח לה'. בחדש השני. לפי כשמעברין השנה אז אייר במקום ניסן¹⁰, ולפי שבחמשה עשר בו ירד המן¹¹ לכך עושים בו פסח יום אחד¹². (בעה"ט)

[ג] איש איש כי יהיה טמא לנפש. איש נדחה לפסח שני ואין צבור נדחה לפסח שני אלא קרב בטומאה¹³, דטומאת מת הותרה בצבור כדקאמרין.

טמא לנפש. אבל לא טומאת זב, אלו היו צבור זבין לא הותרה דחמירא הך טומאה

לפי שיוצאה מגופו, מה שא"כ בטומאת מת דאתיא מעלמא וקילא, אבל בשאר טומאות לא יעשו לא בראשון ולא בשני¹⁴, ולנפש שכתב אחר טמא ואינו נכתב קודם, דלא כתב איש לנפש כי יהיה טמא, דאז יהיה משמע דליחיד אתא למדרש דאיש נדחה מטומאת הנפש ולא משאר טומאות, ומדלא כתב הכי, ר"ל איש איש כי יהיה טמא בכל טומאה נדחה. ולנפש אתא בעבור צבור שאינן נדחין משום נפש ובשאר טומאות כלל לא¹⁵. (אמ"נ)

[ד] רחוקה'. נקודה על ה' וגם תגין, לדרוש כאילו אין ה', כמו רחוק האיש ולא הדרך רחוקה¹⁶. רחוקה. בגימ' חוץ למקום¹⁷. בדרך רחוקה. בפשוט ובא"ת ב"ש בגימ' הן מן אסקפת העזרה ולחוץ. (א' 268; רוקח)

[ה] בדרך רחוקה. בפשוט ובאתב"ש בגי' וחוצן אל פתח ירושלים¹⁸. (ר"א)

[ו] או בדרך רחקה. נקוד על ה"א לדרוש

(6 פסחים סו, ב. (7 פסחים סו, ב. (8 ע"י פסחים צג, ב. (9 ונשתייר 'רחוק' דקאי אגברא ולא אדרך. ע"י חזקוני. (10 כלומר כשהתקופה מתאחרת ונמצא זמן האביב באייר ולא בניסן, אז מעברין השנה ונוטלין חודש אייר ועושין אותו במקום ניסן. ונמצא שהחודש השני קשור לזמן האביב יותר משאר חדשים (חוץ מניסן), לכן ראוי לעשות בו פסח שני. (11 ועד שירד המן הסתפקו מחררה שהוציאו ממצרים, א"כ רוחה של יצ"מ עדיין שורה ביום זה וראוי לעשות בו פסח שני. (12 הואיל ונכרך פסח שני עם פסח מצרים נצטיינו לעשותו יום א' כמותו. (13 פסחים סו, ב. (14 ע"י פסחים סו, א. (15 ע"י רש"י שם ד"ה ת"ל איש איש. (16 ירושלמי פסחים ט, ב: ה"א שברחוקה נקוד, איש רחוק ואין דרך רחוקה. (17 כמשנה פסחים ט, ב: מאיסקופת העזרה ולחוץ. (18 פסחים צג, ב, וע"י רוקח.

בְּדֶרֶךְ רַחֲקָה לָכֶם אוֹ לְדֶרֶתִיכֶם וַעֲשֵׂה פֶסַח לַיהוָה:

רש"י

שמיטה. פסח שני מנה ומנחן עמו צבית ואין שם יום טוב, ואין איסור חמץ אלא עמו צאכלתו:

בריש קידושין²⁴ כל היכא דכתיב דרך גבי זכר קרינן ליה בלשון זכר והא הכא כתיב גבי זכר וקרינן ליה בלשון נקבה. ותי' הואיל ויש נקודה על ה' ואמרינן כל מקום שכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב²⁵ א"כ ה"ל כאילו כתוב רחוק. ועוד הק' מ"ה דכתיב²⁶ "וקראהו אסון בדרך אשר תלכו בה", והתם גבי זכר כתיב²⁷. ותמ"ה דהיו עוסקין בתורה עד שצוה להם יוסף²⁸ "אל תרגזו בדרך".

בדרך רחוקה. בפרק מי שהיה טמא²⁹ אמ' למה נקוד על ה' שברחוקה לומר לאו רחוקה ממש אלא מאסקופת העזרה ולחוץ וכו'. והק' מהר"ר חיים היאך אמ' גבי נקודה על איו שבאליו³⁰ לומר בכל מקום שהנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה כדכתי' ובכל מקום שהכתב רבה אתה דורש הכתב, א"כ לנקוד התם רק על ל' ואדרוש איו, א"כ הכא להיפך. וטעון[ת] לתרץ התם שאם היה נקוד בל' היה נראה כמחוקה דלא היא הכא [ו]גבי אהרן³¹ רק אות אחת [נקודה]. ויש מתרץ הכא מה שאנו דורשין למעט אעפ"י שהכתב רבה (אתה דורש איו) [אין] למעט לגמרי אלא

דרחוקה לא קאי אבדרך, שהרי נקודה הה"א דכמאן דליתא היא¹⁹, אלא קאי איש כלומר אם רחוק הוא.

או לדרתיכם. פירוש או בדרך רחקה לכם עכשיו, או כשאירע דבר זה לכם לדרתיכם. (חזק)

[ו] בדרך רחוקה. נקוד על ה"א. למ"ד אפילו חוץ לאסקופת העזרה ניחא, ולמ"ד מן המודיעים ולחוץ ניחא אע"פ שהוא דרך רחוקה לו שאינו יכול להגיע בעת השחיטה מ"מ אינו דרך רחוקה ממש. וכתב הרמב"ן אע"פ שלא הזכיר בענין פסח שני אלא טמא ומי שהיה בדרך רחוקה, הה"נ כל מי שלא עשה הראשון אפילו במזיד חייב בשני²⁰, אלא הזכיר טמא שצריך למנוע אותו מלעשות הראשון ומי שהיה בדרך רחוקה פטור מן הראשון, אבל אם רצה לעשות בראשון וצוה לשחטו עליו תבוא עליו ברכה, דקיי"ל²¹ מיחס חס רחמנא עליו ואי עביד תע"ב²². (טו"א)

[ח] בדרך רחוקה. נקוד על ה"א ע' לעיל פ' וירא אצל נקוד על "איו"²³. (פע"ד)

[ט] או בדרך רחוקה. והק' מ"ה מהא דאמ'

(19) עי' תוס' נזיר כג, ד"ה למה נקוד. (20) דכברי רבותינו פסחים צג, ב. (21) שם צב, ב. (22) עי' רמב"ן. (23) שמות ב, כ. (24) קידושין ב, ב. (25) ב"ר מח, טו; עח, ט ועוד. (26) בראשית מב, לח. (27) הקושיא לא מובנת לן בעניותן. דהא האי כללא דאתה דורש את הכתב או הנקודה אינו אלא בתיבה נקודה, אבל בסתם בתיבה שאין בה ניקוד כלל כל תיבה לפי דקדוקה ודרך הוא גם ל' נקבה. (28) בראשית מה, כד. וכלו' דלשון נקבה דנקט אשר תלכו בה, קאי אתורה. (29) פסחים צג, ב. (30) בראשית יח, ט. (31) לעיל ג, לט.

י"א בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעֲרָבִים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל־מִצּוֹת וּמִרְרִים וְאֵכְלֵהוּ: יב לֹא־יִשְׁאִירוּ

מדוייקים מאד שכולו נקוד. והקשה הר"י למה ינקד כולו אחרי שאנו אומרים במסכת בבא מציעא³⁴ ובב"ר³⁵ מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב, נקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה, א"כ בכל מקום שרוצה לדרוש את הנקודה לא ינקד כל התיבה אלא מקצתה³⁶. ובירושלמי פר' מי שהיה טמא³⁷ רבנן אמרין בשעה שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש את הנקודה ומסלק הכתב, ר' יוסי אומר אין שם אלא נקודה אחת מלמעלה אתה דורש את הנקודה ומסלק את הכתב. ה' שברחוקה נקוד איש רחוק ולא דרך רחוק. (מ"ד)

פסוק יא

[א] בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי. לפי שפסח מצרים לא היה רק יום אחד לא נצטוו עליו, עכשיו כשנבנה המשכן נצטוו שיעשוהו כמשפט עיקר מצותיו³⁸. (חזק)

פסוק יב

[י] רְחוּקָה. נקוד. וראיתי בחומשים [א] ככל חוקת הפסח. בא לרבות שלא יצא

לעולם רחוק ממחנה שכינה. וי"מ דלא ק' לא התם ולא הכא דבכל דוכתין דריש הכי בכל מקום שהכתב רבה אתה דורש גם הכתב (ומהו) [ומיהו] מ"מ הנקודה אתה דורש דבחינים לא ינקד, וכמו כן הכא תדרוש שניהם. וכל ט"ו נקודות שבתורה תמצא מהם כתוב למעלה בעה"י.

ועשה פסח. הק' מ"ה דברישא כתיב בלשון יחיד והדר כתיב³² "בין הערבים יעשו אותו" בלשון רבים. ותירץ דברישא קאי על פסח ראשון "איש איש כי יהיה טמא ועשה פסח", בפסח ראשון אעפ"י דאין מקריב הפסח עד פסח שני מכל מקום יש לזהר שלא לאכול חמץ בפסח ראשון ולהכי כתיב בלשון יחיד, וסיפא קאי על הקרבת פסח שני דלהכי כתיב בלשון רבים דצריך כהנים לזריקת דם, ואידי דכתיב יעשו בלשון רבים כתיב ישאירו וישברו בלשון רבים. א"נ אם מנה עמו³³ לפסח שני אף אותם שאוכלים שעשו פסח עוברים בנותר ושבירת עצם. (רח"פ)

(32) להלן יא. (33) י"ג: עצמו: אך נר' דהנכון 'עמו', וכל' להכי נקט ברישא לשון יחיד דהא כל יחיד מונה עצמו לפסח, אלא שפעמים גם אחרים נמנים עימו ולכן נקט לבסוף לשון רבים דהא אף הם אם שברו והותירו חייבין. (34) עי' ב"מ פג,א. (35) ב"ר מח, טו. (36) כלומר במקום שהנקודה רבה על הכתב ודורש את הנקודה כגון אי"ו מתוך אלי"ו (ב"מ שם), א"כ למה ליה לנקד ג' אותיות של אי"ו, איבעי ליה לנקד ל' לחורא וממילא משוי ליה לאי"ו לכתב רבה ודרשינן ליה. ר' רח"פ לעיל. (37) ירו' פסחים ט, ב. (38) ר' רשב"ם לעיל פסוק ב. וא"כ הד"ה הוא ט"ס, דפסוק זה דבחדוש השני מיירי בפסח שני דטמאים, והוא הא אינו כעיקר מצותיו דאינו בז' ימים וחמץ ומצה עמו בבית, והד"ה צ"ל 'ככל חוקותיו וככל משפטיו' דלעיל פסוק ג. והכוונה דפסח מצרים לפי שלא היה מזבח לזרוק עליו הדם והיו ממהרים לצאת ולא יכלו לעשות הפסח ז' ימים, לכך היו דינו שונים בכמה דברים,

מִמֶּנּוּ עַד-פֶּקֶר וְעַצֵּם לֹא יִשְׁבְּרוּ-בּוֹ כְּכָל-חֶקֶת הַפֶּסֶח
יַעֲשׂוּ אֹתוֹ: י וְהָאִישׁ אֲשֶׁר-הוּא טָהוֹר וּבִדְרֹךְ לֹא-
הָיָה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסֶח וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא
מֵעַמּוּתָּהּ כִּי א קָרְבָּן יִהְיֶה לֹא הִקְרִיב בְּמַעֲדוֹ חֲטָאוֹ

מחבורה לחבורה, דומיא ד"עצם לא ישברו
בו"³⁹, שהוא בגוף הפסח⁴⁰ (ריב"ש).
אלוקים לעשות"⁵⁰ שפי' כי בו שבת
מעשות מכל מלאכתו אשר ברא. (חזק')

פסוק יג

[ד] וּבִדְרֹךְ. ד' במסורה. "ובדרך לא היה".
"וילך בדרך אביו ובדרך אמו ובדרך ירבעם
בן נבט"⁵¹. "ובדרך חטאים"⁵². וזהו ובדרך
לא היה וחדל לעשות הפסח, שעושה כדרך
שעשה ירבעם שהלך בדרך חטאים שבטל
הקרבנות והחטיא את ישראל⁵³. גם זה
שאנו בדרך ומבטל מלעשות הפסח:

[א] וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טָהוֹר וּבִדְרֹךְ לֹא הָיָה
וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסֶח. שיאמר הרי יש לי
תשלומין⁴¹, ונכרתה. (ריב"ש)

[ב] טָהוֹר וּבִדְרֹךְ לֹא הָיָה. בגי' [זה] מן
המודיעים ולפנים⁴².

וחדל. ב' במסורה. הכא "וחדל לעשות
הפסח". ואידך "וחדל לעולם"⁵⁴. דפסח
בכרת, וזהו וחדל לעולם לעולמו של
יובל⁵⁵, דהיינו חמשים שנה כדין חייבי
כריתות דלא מפקי חמשים⁵⁶.

היה וחדל לעשות. בגי' ביכול [ל]עשות⁴³.
ונכרתה' הנפש' ההיא'. ס"ת למפרע אשה,
בפסחים פר' האשה⁴⁴ ובפ"ק דכריתות⁴⁵.
(ר"א א'; לו' 108)

ונכרתה' הנפש' ההוא'. ס"ת אשה. לומר
לך אחד האיש ואחד האשה בכלל
עונשין⁵⁷. (בעה"ט)

[ג] וּבִדְרֹךְ לֹא הָיָה. או בדרך לא היה
דוגמא "מכה אביו ואמו"⁴⁶.

וחדל לעשות הפסח. מעשות הפסח⁴⁷,
שיאמר הרי יש לו תשלומים⁴⁸. דוגמא
"ויחדלו לבנות העיר"⁴⁹, "אשר ברא

[ה] הָיָה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת. בגימ' ביכול

ורצה המקום שיעשוהו כתיקונו לדורות ולו פעם אחת. (39 שמות יב, מו. 40 ר' ספרי כאן סט.
41 ר' חזקוני כאן. 42 ספרי כאן ע; פסחים צג,ב. 43 ע"י פסחים צד,א. 44 שם צא,ב.
45 כריתות ב,ב. 46 שמות כא, טו. 47 וחדל לעשות, כאילו אמר וחדל מלעשות. 48 נר'
הכוונה דגם בהזיד ממש ולא סמך על שיש תשלומין חייב, אלא בא להשמיענו דאם סמך על פסח שני
ונאנס בשני ג"כ חייב, ועי' רמב"ם הל' ק"פ ה, ב, ומפרשים שם. 49 בראשית יא, ח. 50 שם
ב, ג. 51 מ"א כב, נג. וב' בדרך בפסוק. 52 תהלים א, א. 53 מ"א יב, כו ואילך.
54 תהלים מט, ט. 55 קידושין טו,א. 56 מו"ק כח,א. 57 פסחים צא,ב.

יֵשָׁא הָאִישׁ הַהוּא: יד וְכִי־יִגֹּר אֶתְכֶם גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לַיהוָה בַּחֲקֵת הַפֶּסַח וּכְמִשְׁפָּטוֹ כִּן יַעֲשֶׂה חֻקָּה אֶחָת יִהְיֶה לָכֶם וּלְגֵר וּלְאֶזְרַח הָאָרֶץ: טו וּבְיוֹם הַקִּים אֶת־

רש"י

(יד) וכי יגור אתכם גר ועשה פסח. יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד, תלמוד לומר חקה אחת וגו', אלל כך משמעו, וכי יגור אתכם גר וצא עת לעשות פסח עם חזיריו חקה וכמשפט יעשה: (טו) המשכן לאהל העדרת. המשכן העשוי להיות אהל ללוחות העדות: יהיה על המשכן. כמו

לעשות⁵⁸. ועשה תגין על ה' לומר כי ד' תנאים חלוקים בדבר⁵⁹ לכך ד' תגין. ונכרתה' הנפש' ההיא' סופי תיבות להיפך א ש ה⁶⁰. (א' 268; רוקח)

פסוק יד

[א] וכי יגור אתכם גר [גו']. גם הוא ידחה לפסח שני, אם הוא טמא מת בראשון או בדרך רחוקה, דפסח כבר נאמר [בפר'] בא אל פרעה⁶¹ שיעשנו. (ריב"ש)

[ב] וכי יגור אתכם גר. אהדריה קרא לפסח שני⁶². (חזק)

[ג] חקה אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח. בכל מצות האמורות בתורה, לכם ולגר ולאזרח חשוב ככל ישראל⁶³. (א' 268; רוקח)

[ד] וכי יגור אתכם גר. כתב הרמב"ן לכך הוצרך לצוות הגרים בפסח זה כי מה שנאמר בפרשת בא⁶⁴ "וכי יגור אתך גר ועשה פסח" נאמר על פסח מצרים שכל

אותה הפרשה אינה מדברת אלא בפסח מצרים והיה במשמע כי הגרים של ערב רב יעשו פסח שגם הם היו בנס, אבל במדבר ולדורות לא יתחייבו בפסח שלא היו אבותיהם בכלל⁶⁵ "ואותנו הוציא משם" לפיכך הוצרך בכאן לחייבם בפסח מדבר ולדורות⁶⁶. (טו"א)

[ה] וכי יגור אתכם גר ועשה פסח לא'. שאל רש"י⁶⁷ יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד. וקש' מאי דוחקי' דרש"י לשאול כן והלא באותו פסוק כתיב "כחוקת הפסח" וגו'. אלא כך הפי' רש"י, כשישראל יצאו לחירות ממצרים מיד עשו פסח, כך יהיה הגר שנתגייר ויצא לחירות, יכול יעשה פסח מיד, על זה שאל רש"י. (המ' 45)

פסוק טו

[א] וביום הקים את המשכן כסה הענן. לפי שרוצה לדבר במסע הדגלים מגיד לך

(58) פסחים צגב. (59) ר' פסחים שם וספרי כאן ט. (60) ספרי כאן ע: ההיא ההוא להביא את האשה, ורשב"י חולק שם. (61) שמות יב, מו. (62) דגם גר נדחה לפסח שני אם היה טמא או בדרך בראשון, דעיקר חיוב גר בפסח כבר נשנה בפ' בא (שמות יב, מח) וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה'. עי' ריב"ש כאן. (63) ספרי כאן עא. (64) שמות יב, מח. (65) דברים ו, כג. (66) ע"פ רמב"ן. (67) כאן ובשמות יב, מח.

הַמִּשְׁכָּן כִּסֵּה הָעֵנָן אֶת־הַמִּשְׁכָּן לְאַהֲלֵהֶם הָעֵדוּת וּבָעֶרֶב

שכן דרך שענן לעולם על המשכן⁶⁸. (ריב"ש)

[ב] וביום הקים המשכן. סמך לפסח, מה עבודה ביום אף הקמת משכן ביום⁶⁹.

ובערב יהיה על המשכן. ג' פעמים המשכן בפסוק, רמז למשכן ולב' מקדשים. (א' 268; רוקח)

[ג] וביום הקים. ו' ביום הקים⁷⁰. (ר"א)

[ד] וביום הקים את המשכן. לפי שרוצה לדבר במסע הדגלים מגיד לך מנהג הענן שעל המשכן מיום שהוקם⁷¹.

כסה הענן את המשכן. על המשכן לבדו היה ענן מיוחד ומעולה יותר מאותן שהיו בשביל ישראל כדאיתא בתנחומא⁷², וענן השכינה שהיה מהלך על גבי מחנה הלויים וכו'. (חזק')

[ה] וביום הקים את המשכן. ז' פעמים כתיב "המשכן" בפרשה, כנגד ז' משכנות⁷³.

ובערב. ד' במסורה. "ובערב יהיה על המשכן כמראה אש עד בקר"⁷⁴. "ובערב תאמר מי יתן בקר"⁷⁵. "ומקטרים לה' וגו' בבקר ובערב"⁷⁶. "ובערב חתרתי לי בקיר"⁷⁷, שהיה מתנבא על הגלות. וזהו ובערב חתרתי לי בקיר כשיצאו בגולה,

תאמר מי יתן בקר, כההיא ערב דכתיב ביה ומקטרים לה' וגו' בבקר ובערב, וכמראה אש עד בקר⁷⁸. (בעה"ט)

[ו] וביום הקים את המשכן. עתה חזר לספר בענייני הנסיעה⁷⁹ והקדים לומר שכיסהו הענן כי על פיו יחנו ועל פיו יסעו ואחר כך הזכיר החצוצרת שעל ידם נסעו גם כן.

כסה הענן את המשכן לאהל העדות. כתב הרמב"ן להגיד שלא היה הענן מכסה אלא לאהל העדות ולא חצר המשכן. (טו"א)

[ז] וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן לאהל העדות. כסה הענן כעין חופה לאהל העדות. האהל היה עדות לישראל שהקב"ה אוהב אותם.

ויש' אשר' יהיה⁸⁰. ס"ת שרה, הענן היה בזכות שרה שהיה לה ענן על אהלה. י"א פעמים ענן בפרשה, כנגד י"א שבטים שהיו בתוך הענן ושבט דן הענן פולטו⁸¹.

אשר ישכן הענן⁸². ס"ת רנ"ן. שהיו מרננים, וגם לעתיד יהי הענן ויהיו מרננים וזהו [...] ⁸³ יהיה לעתיד⁸⁴. ישכ"ן ה'ענן. כביכול השכינה שורה בישראל. ישכ"ן ה'ענן. שכינה, כי הענן שכינה. השכינה

(68) ר' חזקוני כאן. (69) שבועות טו, ב. (70) בעניותן לא ברירא לן הכוונה, דאין לומר שהוקם המשכן ביום ו', דהא קי"ל דאחד בניסן שהוקם המשכן יום ראשון למעשה בראשית היה (שבת פז, ב). ואולי טעות המעתיק כאן, וצ"ל: וי ביום הקים, ורמז למיתת בני אהרן, א"ע רמז שעתיד ליגנו. (71) כריב"ש כאן. (72) תנחומא במדבר יב. (73) עיי' רוקח לעיל פסוק ג. (74) להלן טו. (75) דברים כח, סז. (76) דבה"ב יג, יא. (77) יחזקאל יב, ז. (78) וכענין האמור באיכה (א, ז): זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה כל מחמודיה גו'. (79) שפתח בו בראש הספר לפי שמנין הפקודים שבראש הספר היה בשביל הנסיעה לאר"י כדפירש רמב"ן לעיל א, מה. (80) להלן כא. (81) תנחומא תצא י. (82) להלן יח. (83) תיבה לא ברורה. (84) ר' ישעיה ד, ה, מוזכר להלן

יְהִי־עַל־הַמִּשְׁפָּן כְּמִרְאֵה־אֵשׁ עַד־בֶּקֶר׃ מִן יְהִי
תָמִיד הָעֵנָן יִכְסֶּנוּ וּמִרְאֵה־אֵשׁ לֵילָה׃ וּלְפִי הָעֲלֹת
הָעֵנָן מֵעַל הָאֹהֶל וְאַחֲרֵי־כֵן יִסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

רש"י

הווה על המשכן, וכן כל לשון הפרשה: (יז) העלות הענן. כמרגומו אסתלקות, וכן ונעלה הענן.

פסוק יז

[א] וּלְפִי הָעֲלֹת הָעֵנָן. בדגלים היו אותיות האבות⁸⁹, בדגל אחד א' של אברהם י' דיצחק י' דיעקב זהו אי"י, בדגל שני בצ"ע, בדגל שלישי רח"ק, בדגל רביעי מק"ב, ונשאר ה' של אברהם, זה היה פורח הענן לפנייהם כדמות ה' לפי שבה' נברא העולם⁹⁰, זהו "ולפי העלות הענן", "ובהעלתו יסעו"⁹¹. (א' 268; רוקח)

[ב] הָעֲלֹת. ב' במסורה. "העלות הענן". "עם העלות הגולה"⁹². זהו שאמרו⁹³ ראויין היו שיעשו להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי משה⁹⁴ אלא שגרם החטא.

ובמקום. ב' במסורה. "ובמקום אשר ישכון שם הענן". "ובמקום גדולים אל תעמוד"⁹⁵. שלא היו נפנין לא לפנייהם ולא לצדדיהם אלא לאחוריהם⁹⁶. וזהו ובמקום אשר ישכון שם הענן, דהיינו לפנייהם או לצדדיהם, אל תעמוד לעשות שם גדולים.

(בעה"ט; מהר"ם ב"ב; א' 2344)

היה על המשכן. ד' עננים היו, ויש אומרים ב' ויש אומרים ג' ויש אומרים י"ג.

ונעלה הענן וינסעו. ו"ו, הן י"ב שבטים, ובאמצעיתו נס"ע, כאילו אומ' נסע הקב"ה בתוכם, שהרי המשכן בתוכם.

ז' פעמים "על פי ה'", כנגד ז' עננים וכנגד אבות ואמהות, אברהם יצחק יעקב שרה רבקה רחל לאה, הרי ז', וי"ג עננים כנגד שכינה וישראל⁸⁵.

"פרש ענן למסך ואש' להאיר" לילה⁸⁶, ס"ת שרה, כלומר בזכותה. א"ש ל'האיר אש"ל, בשביל אברהם ושרה. פ'רש ע'נן ל'מסך. ר"ת פע"ל כלומר בשביל אברהם שפעל אש"ל. פ'רש שר"ף, מעין מלאכים ושרפים, ולעתיד כת'⁸⁷ "וברא ה' על מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה [כי על כל כבוד חפה]". וז' חופות יש להם כנגד ז' ענני' שהיו להם במדבר, כנגד ז' עננים למעלה, שני⁸⁸ "פרשו עלינו עננו", ז' יתירה כנגד ז' עננים למעלה. (א' 1812)

כאן. (85) אולי רומז ל"ג מכילין דרחמי שהקב"ה נוהג בהם בישראל שהם כנגד י"ג עלין דשושנתא דכנסת ישראל, ע"י זוהר הקדמה, מאמר השושנה אות א. (86) תהלים קה, לט. (87) ישעיה שם. (88) איוב כו, ט. (89) ר' סוף פ' פקודי, ובראשונים מובא בכ"מ אך ל"מ מקורו בחז"ל. (90) מנחות כט,ב. (91) להלן כב. (92) עזרא א, יא. (93) ברכות ד,א. (94) בגמ' שם: יהושע בן נון. (95) משלי כה, ו. (96) יומא עה,ב.

וּבְמָקוֹם אֲשֶׁר יִשְׁכֹּן-שָׁם הָעֵנָן שָׁם יִחַנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
 יְהוָה יֵלֶכְּ עִמָּנוּ יְהוָה יֵלֶכְּ עִמָּנוּ יְהוָה יֵלֶכְּ עִמָּנוּ יְהוָה יֵלֶכְּ עִמָּנוּ

רש"י

ולא יתכן לכתוב ולפי עלות הענן ועלה הענן, שאין זה לשון סלוק אלא נמוח ועלייה, כמו (מלכים א' ית, מד) והנה עב קטנה ככף איש עולה מים: (יה) עַל פִּי ה' יִסְעוּ. שנינו במלכת המשכן, כיון שהיו ישראל נוסעים היה עמוד הענן מתקפל ונמשך על גבי בני יהודה כמין קורה, תקעו

[ג] וּלְפִי הַעֲלֹת הָעֵנָן וְאַחֲרֵי כֵן יִסְעוּ. תימ' אחרי שרגילין היו ליסע בהעלות הענן ובמקום אשר ישכון הענן שם יחנו, היו רגילין לחנות וכיון דנסיעה וחנייה היו תלויים בענן א"כ כך היה תמיד ולמה האריך יותר לומר "ובהאריך הענן על המשכן" ⁹⁷ וכו'. ועוד תימא מאי שנא דברי שא כתיב נסיעה מקמי חנייה דכתיב ⁹⁸ "על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו", והדר כתיב חנייה קמיה נסיעה "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו" ⁹⁹. ותמ"ה דהכי פ"י של פרשה, ובהאריך הענן על המשכן אעפ"י שהוקשה השכינה בעיניהם לאורך, אפי' הכי על פי ה' יחנו ושמרו, כלומר המתינו כמו ¹ "ואביו שמר את הדבר". ויש אשר היה ימים מספר, והוקשה בעיניהם העלייה

הייתה ². (רח"פ)

פסוק יח

[א] וְעַל פִּי ה' יִחַנו. שכשהיו רואים שהענן נוסע, היו יודעים שרצונו של מקום שיסעו, וכשינחו יחנו ³. (ריב"ש)

[ב] וְעַל פִּי ה' יִסְעוּ. תגין על פ', על שם "פה אל פה אדבר בו" ⁴. על שם פני

(97) להלן יט. (98) בפסוק הבא. (99) להלן כ. (1) בראשית לז, יא. (2) הדברים צריכים ביאור דהא בפסוק יט כתיב "ובהאריך הענן על המשכן ימים רבים" דאז היה להם להתרעם על האורך דלזה ראוי הסיום "על פי ה' יחנו", ואח"כ בפסוק כ כתיב "ויש אשר יהיה הענן ימים מספר" דאז יש להם להתרעם על הקיצור, דלזה ראוי הסיום "על פי ה' יסעו", וא"כ למה בפסוק זה מסיים "על פי ה' יחנו". אך צ"ל כוונתו דרישא דפסוק כ "ויש אשר יהיה הענן ימים מספר על המשכן" הוא כמין מאמר מוסגר, שבא לסיים את הפסוק הקודם של "ובהאריך הענן" ולזה מסיים דלאידך גיסא פעמים שהיה "ימים מספר", אבל מה שממשיך ומסיים בפסוק כ "על פי ה' יחנו" חוזר לריש פסוק יט, ד"ובהאריך הענן" דאז כבר היו רוצים ליסע, ואפ"ה "על פי ה' יחנו" ולא נסעו. (א.ו.1). (3) בא לאפוקי דאע"ג דכתיב "על פי ה'" לא שהיה דיבור מיוחד על כך אלא על פי סימן שנעלה הענן הוי כדיבור, ור' רוקח כאן. (4) כל' לא שמעו מפי שכינה ממש אלא מפי משה משמו של הקב"ה. אך קשה דהא משנעלה הענן היה סימן להם ודומה כאילו שמעו מעצמן מפי הקודש. וי"ל דעליית הענן איצטריך להו לזרוזי נפשיהו, אבל לא היו רשאים ליסע אלא על פי משה, וכדכתב רש"י להלן י, ב: על פי שלשה היו

כָּל־יָמַי אֲשֶׁר יֵשְׁבֵן הָעֵנָן עַל־הַמִּשְׁכָּן יַחְנוּ:

רש"י

והריעו ותקעו ולא היה מהלך עד שמשא אומר קומה ה', ונסע דגל מחנה יהודה, זו בספרי: ועל פי ה' יחנו. כיון שהיו ישראל חונים, עמוד הענן מתמר ועולה ונמשך על גבי בני יהודה כמין סוכה, ולא היה נפרש עד שמשא אומר שובה ה' רצות אלפי ישראל, הוי אומר על פי ה' וצד משה:

מפני פסל מיכה¹⁵, ענן בגימ' פסל. "כל הנחשלים אחריו"¹⁶ בגימ' [זה] שבטו של דן היה, ועדיין לא עשו הפסל אלא שהכסף היה עמו. ולר' יאשיה דאמר¹⁷ ד' עננים, בוייה בשלח¹⁸ כת' ד' עננים¹⁹ עד ויושע. לר' יהודה י"ג עננים ל"ב שבטים ואחד כנגד הלויים, או לזבין ומצורעין שהיה להם ענן לבד, "הן עם לבדד ישכון"²⁰, "ה' בדד ינחנו"²¹, לאותם שכת' ²² "בדד ישב מחוץ למחנה". למאן דאמר²³ ז' עננים לז' ימים²⁴, והשביעי היה מאיר להם כנגד כולם. (א' 268; רוקח)

[ד] על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו. ואח"כ הפך²⁵ "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו" לומר לך בחנייתן ובנסיעתן כבוד השם עמהם, "ויעבור מלכם לפניכם"²⁶ וגו'. וענני כבוד מקיפין בד' רוחות ושבט דן

רחמים⁵. ו' פעמים שם יה"ו בסוף תיבות על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו, כך ו' פעמים⁶, כן בבריית' בספר יצירה⁷ מגלגל ו' פעמים שם יה"ו⁸, נשארה ה' אחרונה של שם הנכבד היא ה' הפורחת לפניהם⁹. (א' 268; רוקח)

[ג] שער הפוך. על פי ה' יסעו על פי ה' יחנו. ושוב הפך¹⁰, לומר [בין בנסיעתן] בין בחנייתן כבוד שכינה עמהם, "ויעבר מלכם לפניכם וה' בראשם"¹¹.

ז' פעמים כתיב כאן "המשכן", רמז לז' משכנים, משכן שבמדבר א', שילה ב', נוב ג', גלגל ד', גבעון ה', בית ראשון ו', בית שני ז'¹².

י"ג הענן כאן¹³, לכך א"ר יהודה¹⁴ י"ג עננים. למה חלקו י"א הכתובים כאן יחד כנגד י"א שבטים, ושבט דן היה ענן פלטו

נוסעים, ע"פ הקב"ה וע"פ משה וע"פ חצוצרות. (א.ו. 5) שם הוי"ה מדת רחמים, ללמד זכות עליהם משום דכל הדרכים חזקת סכנה ורגילים לנסוע ולחנות במחלוקת. (6) דג' פעמים כתיב, בפסוקים י, כ, וכן. (7) פרק א, משנה יא. (8) דג' אבנים (יה"ו) בונות ששה בתים, ועיי"ש דחתם בהן ו' קצוות העולם. (9) כפי המבואר בפסוק שלפניו. (10) בפסוק כ הקדים חניה לנסיעה. (11) מיכה ב, יג. (12) ומה דלא רמז לבית השלישי מהרה יבנה, צ"ל דלא רמז אלא בתים שיש בהם נסיעה וחנייה, דאף בית עולמים כיון דחרב חשיב כנסיעה דהא גלתה שכינה, אבל בנין דלעתיד לנצח נצחים. (א.ו. 13) ב' מהם להלן בריש פרק י. (14) ספרי כאן פג. (15) פסיק"ר יב. (16) דברים כה, יח. (17) ספרי שם. (18) שמות יד. (19) ואנן חזינן ה', עיי"ש. וצ"ל דענן בתרא דוישקף ה' גו' אינו מן המנין, דענן אחרינא היה לנגוף המצרים. (20) להלן כג, ט. (21) דברים לב, יב. (22) ויקרא יג, מז. (23) ספרי שם. (24) לכאורה ר"ל דכל יום היה משמש ענן אחר, ואותו ענן של שבת היה מאיר כנגד כולם, וצ"ב איך הולם זה למה שאומר בספרי כאן דו' עננים כנגד ו' צדדים, ואחד ליישר הדרך. (25) להלן כ. (26) מיכה ב, יג.

יְבִהֲאֲרִיךְ הָעֵנָן עַל־הַמִּשְׁכָּן יָמִים רַבִּים וְשָׁמְרוּ
 בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־מִשְׁמֶרֶת יְהוָה וְלֹא יִסְעוּ: כ וַיֵּשׁ
 אֲשֶׁר יְהִי הָעֵנָן יָמִים מְסַפֵּר עַל־הַמִּשְׁכָּן עַל־פִּי
 רַשִּׁי

(כ) ויש. כלומר ופעמים: ימים מספר. ימים מועטים:

ימים והיו יגיעים מאד והיו רוצים לנוח, אעפ"כ עשו רצון השם ונסעו. ואמר עוד כי יש שלא עמדו רק לילה אחת ויסעו לבקר אע"פ שהוא טורח גדול להם, ולפעמים יעמדו הענן יומם ולילה כי הלכו כל הלילה ובאו במקום ההוא בבוקר וינוח הענן שם כל היום ההוא וכל הלילה ונעלה הענן בבקר השני, והוא טורח גדול מן הראשון כי היו העם סבורין שיעמדו שם ופרקו העגלות והניחו משאם כמנהג הבאים מן הדרך ובהעלות הענן יחזרו לטעון ולא יוכלו לעשות להם תיקון לדרך או יומים ויסעו כלילה. ויתכן שאירע להם במסעות שעשו כמסופר בכאן ולא בענין אחר כי עמד הענן מערב עד בקר ויומם ולילה וחדש ושנה, ולכך מזכיר הכתוב אלו השיעורים בפרטם³³. ועמד שנים רבים כאשר הזכיר בתחלה כגון בקדש דכתיב³⁴ "ותשבו בקדש ימים רבים". (ט"א)

פסוק ב

[א] ויש אשר יהי הענן ימים מספר וגו'.
 אותם ואח"כ מפרש, דהיינו ויש אשר יהי

היה הענן פולטן מפני פסל מיכה²⁷, "כל הנחשלים אחריו"²⁸ [בגמ' זה] שבטו של דן היה²⁹. אותיות נחש מילה³⁰, שהיו מחתכין מילותיהן וזורקין למעלה³¹. (ר"א א'; ל' 108)

[ה] על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו. ו' פעמים שם יה"ו בפר'³², נשאת ה' אחרונה של השם הנכבד היא ה' הפורחת לפנייהם וכן בברייתא בספר יצירה מגלגל ו' פעמים שם יהו' וזהו "ובהעלות הענן", ולפי העלות הענן, ה' מן אברהם היה פורח לפנייהם בדמות ה' לפי שבה"י נברא העולם כי ה' של אברהם נשאהר שלא היה בדגלים ואותה ה' פרחת לפנייהם. (ר"פ)

פסוק יט

[א] ובהאריך הענן. כתב הרמב"ן בא לומר כי פעמים שיאריך הענן על המשכן ימים רבים ולא היה הדבר טוב בעיניהם כי היו מתאווים לנסוע מן המקום אעפ"כ את משמרת ה' שמרו ולא נסעו עד העלותו, ולכך אומר "ושמרו את משמרת ה'", וכן אם יהיה הענן ימים מספר שנים או שלשה

(27) פסיק"ר יב. (28) דברים כה, יח. (29) וכ"ז גם ברוקח. (30) הנחשלים אותיות נחש מילה. (31) עמלקים היו עושין כאן, ע"י פסיקד"כ ג, יא. (32) ע"י רוקח כאן ושם נסמן. (33) נר' הכוונה דאף שאירע להם כך, מ"מ מה שכתב הרמב"ן בתחילה דמשום הקושי המיוחד שיש בכל אחד מהם הזכרים עדיין קיים, ותרווייהו אית בהו. (34) דברים א, מו.

יְהוָה יִחַנּוּ וְעַל־פִּי יְהוָה יִפְעוּ: כא וַיֵּשׁ אֲשֶׁר־יְהוָה
הָעֵנָן מֵעֶרֶב עַד־בֹּקֶר וְנִעְלָה הָעֵנָן בַּבֹּקֶר וַנִּסְעוּ אוֹ
יוֹמָם וּלְיָלָה וְנִעְלָה הָעֵנָן וַנִּסְעוּ: כב אוֹ־יָמִים אוֹ־חֲדָשׁ

רש"י

(כב) או ימים. שנה, כמו (ויקרא כה, כט) ימים תהיה גאולתו:

יומם ולילה. פי' או לילה שהיו נוסעים
בלילות כימים³⁸. (רי"ם).

[ב] ויש' אשר' יהיה'. סופי תיבות שרה
בזכות שרה היה הענן, כי היה ענן על
אוהלה³⁹. (ר"ש)

[ג] ונעלה הענן בבקר ונסעו. ללמדך שלא
היה נוסע כי אם בבקר, ולא הטריחן
מעולם בערב⁴⁰. (ריב"ש)

[ד] ונעלה הענן בבקר. ללמדך שלא
הטריחם הקדוש ברוך הוא ליסע מחצות
ואילך⁴¹. (חזק')

פסוק כב

[א] או ימים או חדש או ימים. אלו לא
נאמר פסוק זה הייתי אומר לא היה הענן
מאריך על המשכן פחות משנה, אלא (ה"ק)
[רק] מערב עד בוקר [קמ"ל] או ימים או
חודש או ימים⁴². (חזק')

הענן מערב עד בוקר וגו' או יומם ולילה
וגו' או יומים וגו' כל אלה פירושו דקרא
קמא הוא. או יומם ולילה וגו' פי' או יומם
או לילה כמו³⁵ "אביו ואמו" שפי' או אמו,
ונ"מ שלפעמים הי' ג"כ הענן על האהל
יומם לבד ואח"כ נעלה באופן שנסעו אז
בלילה, כי ע"כ גם בלילה הי' לפעמים
מסע כדכתיב³⁶ "ואש תהי' לילה בו לעיני
כל ישראל בכל מסעיהם", ולא כתיב בכל
חנייתם מכלל דגם בלילה נסעו. (פע"ר;
בדומה ברח"פ וכן בהמ' 45)

[כ] [הענן]. הענן שנה חי אברהם. וענן היה
על אהל שרה³⁷. ויש' אשר' יהיה' הענן.
סופי תיבות שרה. (רי"ח)

פסוק כא

[א] ויש אשר יהיה הענן. וסותם ואחר כך
מפרש.

(35) שמות כא, טו ועוד. (36) שם מ, לח. (37) עי' במדב"ר יג, יא. (38) עי' פע"ר כאן.
(39) כך גם בא' 1812. (40) ובחזקוני כאן ה': "מחצות ואילך", וכלומר לא הטריחן לצאת במסע
מחצות היום ואילך, וא"כ מש"כ כאן שלא הטריחן מעולם בערב אין ר"ל שלא הטריחן מעולם לילך
בלילה, דהא כתיב "ללכת יומם ולילה" (שמות יג, כא) אלא שלא הטריחן לצאת בערב כלו' במסע
חדש, אחר חצות היום. (41) מחצות היום ואילך. ראה ריב"ש ומש"כ שם. (42) דהוי"א דמערב עד
בוקר או יומם ולילה שלא היה סיפק בידם לסדר ענייניהם בחנייתם הטריחם לחזור ולנסוע, אבל אחר
שעשו שם יומים שכבר התחילתו להסתדר במקומם לא הטריחם, וכל שכן חדש וכל שכן שנה תמימה
אם היה המקום נוח להם שיהיו רוצים להאריך עוד, קמ"ל ששמרו משמרת ה' בלי תערומות.

או־יָמִים בְּהַאֲרִיךְ הָעֵנָן עַל־הַמִּשְׁכָּן לְשֹׁכְנֵי עָלָיו יַחֲנוּ
בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִסְעוּ וּבַהֲעֵלְתוֹ יִסְעוּ: כג עַל־פִּי יְהוָה
יַחֲנוּ וְעַל־פִּי יְהוָה יִסְעוּ אֶת־מִשְׁמַרְתּוֹ יְהוָה שְׁמְרוּ
עַל־פִּי יְהוָה בְּיַד־מֹשֶׁה:

י * וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר: כ עֲשֵׂה לְךָ שְׁתֵּי

רש"י

(ב) עשה לך. שיהיו תוקעין לפניך כמלך, כמו שנאמר (דברים לג, ה) ויהי ציפורן מלך: עשה

[ב] ובהעלותו. ד' דגלים היה להם א' דאברהם י' דיצחק י' דיעקב הרי אי"י לדגל יהודה⁴³, והאותיות השניים בצ"ע של שמות האבות לדגל ראובן, והאותיות השלישי' רח"ק לדגל אפרים, והרביעי' מק"ב לדגל דן, וה' של אברהם, ונתן הקב"ה משמו הגדול יו"ד הרי י"ה בענן האמצעי הוא ענן השכינה, ועל פי אותו ענן היו נוסעים, והנה ה' של אברהם והי' י"ה, וזהו "ובהעלותו יסעו", כשאותו ענן שעליו הי"ה עולה אז יסעו, וזהו ובהעלותו יסעו. (רי"ח; א' 271)

[ב] ביד משה. וסמך ליה⁴⁷ "עשה לך שתי חצוצרות כסף", שלא היו אלא בידו שבחיינו נגנזו⁴⁸. (בעה"ט)

פסוק ב

[א] עשה לך שתי חצוצרות. לצורך⁴⁹ שלא תצטרך לשלוח במסע המחנות. (ריב"ש)

[ב] עשה לך. לטובתך ולהנאתך⁵⁰, כי בעוד שאין לך חצוצרות אתה צריך לשלוח אחר כל אחד ואחד, ועכשיו תקבצם בפעם אחת. שתי חצוצרות כנגד אברהם ויצחק⁵¹ דכתי' בהו⁵² "וילכו שניהם יחדיו", וזהו "ונזכרתם

פסוק כג

[א] על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו. הזכיר זה פעם אחרת לומר שעשו כן כל ימי שבתם במדבר ולמעלה אמר⁴⁴ "על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו" וכאן הקדים חניי' לנסיעה, לומר בין בנסיעתן ובין בחנייתן כבוד ה' עמהם⁴⁵. עוד נ"ל דלמעלה שסיים

(43) ראה רוקח כאן. (44) לעיל יח. (45) כ"ה ברוקח כאן. (46) לעיל יז. (47) להלן י, ב. (48) במדב"ר טו, טו. (49) צ"ל: לצורך, עי' חזקוני. (50) ר' רש"י בראשית יב, א. (51) אך ראה ברוקח כאן דכתב דהם כנגד אברהם ויעקב דאילו יצחק לא בעי זכירה דאפרו כאילו צבור ומונח על המזבח. (52) בראשית כד, י.

חֲצוּצֹת כֶּסֶף מְקִשָּׁה תַעֲשֶׂה אֹתָם וְהָיוּ לָךְ לְמִקְרָא

רש"י

דָּךְ. משלך: [עשה דָּךְ. אתה עושה ומשתמש בהם ולא אחר]: לְמִקְרָא העדה. כשתראה לדבר עם הסנהדרין ושאר העם ותקראם לאסוף אליך, תקראם ע"י חלוצות: ולמסע את המחנות. נשעת

שוות במראה ובאורך ובנוי⁵⁹. (כ"מ 243; רא"צ)

[ה] עשה דָּךְ שתי חצוצרות כסף. כתיב בתנחומא⁶⁰ "לך" לצורך עצמך, שיתקעו לפניך כמלך בחצוצרות. וכשמת משה נגנזו, וראייה לדבר דכשצרו ישראל על יריחו לא מצינו שתקעו בחצוצרות אלא בשופרות, והחצוצרות של משה היכן הלכו אלא ודאי נגנזו⁶¹ לכך נאמר "עשה לך" לעצמך. (הג"ן; א' 970)

[ו] עשה דָּךְ. לצרכך שלא תצטרך לשלוח אחריהם⁶². (חזק')

[ז] דָּךְ שתי. דָּךְ שתי אותיות שלך, שמשלו עשאים⁶³.

שתי חצוצרות. כנגד אברהם ויעקב שעשו מלחמה באומות ונצחום.

כסף. ולא זהב⁶⁴, שלא להזכיר "קול העם ברעה"⁶⁵. (בעה"ט)

[ח] עשה דָּךְ שתי חצוצרות כסף. ולא של זהב שלא להזכיר קול של העגל שהיה של זהב שנאמר בו "קול העם ברעה"⁶⁶. (טו"א)

[ט] עשה דָּךְ שתי חצוצרות וגו'.

לפני ה' אלהיכם⁵³, כלומר אזכור להם העקידה. ואזכר לכם לא נאמר אלא "ונזכרתם לפני ה' אלהיכם", ע"י מלאכי השרת שילמדו עליכם זכות ויאמרו כדי הם בני אברהם ויצחק שירחם עליהם הקב"ה.

חצוצרות. חץ וצרות, כלומר הם כמו חצים כנגד הצרות, לפי שנלחם הם גם תוקעים ומונעים ביאתם. (ר"א; ל' 108; א' 2344; מונט' 323)

[ג] ביד משה⁵⁴. חצוצרות בימי משה היו ונגנזו בימיו⁵⁵. דָּךְ שתי הרי אותיות שלך כתובים זה אצל זה⁵⁶. עשה לך. שיהיו לך גדולות כדי שישמעו בכל המחנה תקיעתם⁵⁷. שתי. כנגד אברהם ויעקב שעשו מלחמה כנגד האומות ונצחום. כסף ולא זהב שלא להזכיר "קול העם ברעה"⁵⁸.

ח' תקיעות וד' תרועות כתי' כאן כנגד י"ב שבטים, לכל דגל ג', כי ג' שבטים בכל דגל. (א' 268; רוקח)

[ד] פירוש חצוצרות. שתי חצוצרות. ממשמע שב' חצוצרות איני יודע שהם שתיים מה ת"ל שתי, אלא שיהיו שתיהן

(53) להלן ט. (54) לעיל סוף פרק ט. (55) במדב"ר טו, טו. (56) שלא ישתמש בהן יהושע במדרש שם. (57) לא ביאר היכי רמיזא. ואולי 'לך' עשויין לפי מידותיך, שהיה גבוה י' אמות (ברכות נד, ב). (58) שמות לב, יז. (59) ספרי כאן עב. (60) תנחומא כאן ט. (61) קה"ר ח, ח; ילקו"ש יהושע רמז טו. (62) כריב"ש כאן. (63) יומא ג, ב. (64) מנחות כח, א. (65) שמות לב, יז. (66) ר' מושב זקנים כאן ושם נסמך.

רש"י

סלוק מסעות מתקעו זהם לסימן, נמצאת אתה אומר על פי שלשה היו נוסעים, על פי הקדוש ברוך

[יב] עשה לך שתי חצוצרות כסף. עשה לך משלך⁷⁶. לך שתי, שלך⁷⁷. (רי"ו)

[יג] עשה לך שתי חצוצרות כסף. וא"ת מה טיבן של חצוצרות והלא על פי הענן היו נוסעין. וי"ל כשמריעין ישראל בחצוצרות אז מלאכי השרת כנגדן נמי מלמעלה הם מריעין, והקב"ה מקבל תפלתן ושומע בקול שופרותיהם, כמו שנאמר⁷⁸ "עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר", וזהו שנאמר⁷⁹ "ותקעתם בחצוצרות וגו' ונושעתם מאויביכם". (עט"ז)

[יד] עשה לך. כל מקום שנאמר "עשה לך" פרושו כדי סיפוקך. "עשה לך שתי חצוצרות" כדי סיפוקך שהקול נשמע למרחוק עד סוף המחנה. "עשה⁸⁰ לך חרבות צורים" סכינים הרבה כדי למול ישראל. "עשה⁸¹ לך שרף" שיהיה גדול שייראה בכל המחנה. ובמקום שסמך ש' אחר לך, כמו "עשה לך שתי חצוצרות", "עשה לך שרף" זהו עשה משלך. "עשה⁸² לך [תבת עצי גפר]", תביא לך כלי מחרישה בתיבה שתצטרך לחרוש כשתצא. (א' 268 לבראשית ו, יד)

[טו] והיו לך למקרא העדה. לך יהיו החצוצרות לקריאה, ולמחנות יהו צריכין למסע. למסע שם דבר הוא כמו נסיעה.

את המחנות. כמו למחנות⁸³. (רשב"ם)

בתנחומא⁶⁷ איתא לך לצרכך כדי שיתקעו לפניך כמלך וכשמת משה נגנזו ולא הי"ל במה לאסוף את ישראל, וראי' לזה כשצרו על יריחו לא מצינו להם כ"א שופרות⁶⁸. ותימה דבסמוך כתיב⁶⁹ "כי תבאו מלחמה בארצכם וגו' והרעותם בחצוצרות" וגו' והרי בשעת ביאתם לארץ לא היו חצוצרות, וי"ל דבספרי אמרו⁷⁰ "וכי תבאו מלחמה בארצכם" במלחמות גוג ומגוג הוא מדבר. א"נ של משה נגנזו ואחריני הוו להו⁷¹.

(פער; בדומה ברח"פ וא' 2344)

[יז] חצוצרות כסף. ולא חצוצרות זהב לפי שחסה תורה על ממונם של ישראל. ד"א לפי שכתוב "והיו לכם לזכרון"⁷² אמר הכתוב חצוצרות כסף ולא חצוצרות של זהב שלא יזכר על ידו עון העגל שהיה של זהב. (ריב"א; בדומה ברח"פ)

[יא] עשה לך שתי חצוצרות כסף. הקשה הרא"ש⁷³ למה של כסף ולא של זהב. ותירץ כדי שלא להזכיר קול של העגל שהיה של זהב, שנ' בו⁷⁴ "קול העם ברעה". ד"א עשה לך שתי חצוצרות. פי' הר"א מגרמייזא⁷⁵ עשה לך להנאתך ולטובתך, כי בעוד שאין לך חצוצרות אתה צריך לשלוח אחר כל אחד ואחד, ועכשיו תקבצם בפעם אחת, לכך אמר "עשה לך".

(מ"ז)

(67) תנחומא כאן, ט. (68) שם, י. (69) להלן ט. (70) ספרי כאן עו. (71) והוספת מהר"י כ"ץ: וביריחו אולי הוראת שעה היתה לתקוע בשופרות, ע"כ. (72) להלן י. (73) בתוס' הרא"ש ליתא וישנו בבעה"ט וטור הארוך. (74) שמות לב, יז. (75) רוקח כאן. (76) יומא ג, ב. (77) אולי מוסיף רמז דשלך שלא נמסרו ליהושע אלא נגנזו בימיו. (78) תהלים מז, ו. (79) להלן ט. (80) יהושע ה, ב. (81) להלן כא, ח. (82) בראשית ו, יד. (83) ולא ביאר רבינו למה לא

הַעֲדָה וּלְמַסַּע אֶת־הַמַּחֲנוֹת: ג וְתִקְעוּ בָהֶן וְנוֹעְדוּ
 אֵלַיךְ כָּל־הָעֵדָה אֶל־פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד: ד וְאִם־בִּאֲחַת
 יִתְקַעוּ וְנוֹעְדוּ אֵלַיךְ הַנְּשִׂאִים רָאשֵׁי אֲלֵפֵי יִשְׂרָאֵל:
 ה וְתִקְעֶתֶם תְּרוּעָה וְנִסְעוּ הַמַּחֲנוֹת הַחֲנִים קִדְמָה:

רש"י

הוא וע"פ משה ועל פי חלוצרות: מקשה. מהעשת מעשה זהקשת הקורנס: (ג) ותקעו בהן. צמחיהן והוא סימן למקרא העדה, שנאמר ונועדו אליך כל העדה אל פתח אהל מועד: (ד) ואם באחת יתקעו. הוא סימן למקרא הנשיאים, שנאמר ונועדו אליך הנשיאים. ואף הן יעידתן אל פתח אהל מועד. ומגזרה שזה הוא צל צספרי: (ה) ותקעתם תרועה. סימן מסע המחנות תקיעה

פסוק ג

[א] ותקעו בהן. בשתייהן. (רשב"ם)

[ב] ותקעו בהן. ח' תקיעות בענין, ד' תרועות, הרי י"ב, כנגד י"ב שבטים, ואל תחשוב "ולא תריעו"⁸⁴. (רי"ו)

פסוק ד

[א] הנשיאים ראשי א"פי ישראל. אותיות אשר"י, אשריהם כשנשמעין לגדולים⁸⁵. אלפי. המלמדים אותם⁸⁶. (רי"ו)

פסוק ה

[ג] ותקעתם תרועה ונסעו המחנות. בשלהי

ר"ה⁹⁵ פי' ר"ש⁹⁶ [יכול] תקיעה ותרועה אחת היא, ת"ל "תתקעו ולא תריעו" וכו' שהוא תקיעה בפני עצמה, כלומר שאינו ר"ל תעשו⁹⁷. ולא נראה לר"י מהלשון

[א] קר"ק⁸⁷, מדכתיב ותקעתם תרועה. הרי תקיעה לפני התרועה, ומדכתיב⁸⁸ "תרועה יתקעו למסעיהם", הרי אחר התרועה תקיעה⁸⁹. (ריב"ש)

ניחא ליה לפרש דשניהם למשה, ומקרא ומסע אינם שם דבר אלא כמו לקרוא ולהסיע, וכן את המחנות אינו בשבילן, אלא אותן ממש. וכן הוא בספרי (כאן עב) והיו לך למקרא העדה, שתהא מזמן בהן את העדה ומסיע בהן את המחנות. ועי' ראב"ע. (84) וכן ברוקח ור' אפרים. (85) עי' ר"ה כה, ב. (86) כמו (איוב לג, לג) "אאלפך חכמה". (87) — תקיעה, תרועה, תקיעה. (88) בפסוק להלן. (89) ספרי במדבר י, ה. (90) ספרי כאן עד. (91) להלן ז. (92) ר"ה לד, א. (93) ערכין י, א. (94) ור' מושב זקנים כאן. (95) ר"ה לד, א. (96) ד"ה תקיעה בפני עצמה כו'. (97) ותקעתם

וּתְקַעְתֶּם תְּרוּעָה שְׁנִית וְנִסְעוּ הַמַּחֲנוֹת הַחֲנִיִּים

[ב] הַחֲנִיִּים תִּימְנָה. הם דגל מחנה ראובן.² יכול כשם שתוקע למזרח ולדרום כך תוקע לצפון ולמערב, ת"ל "תרועה יתקעו למסעיהם" לשני המחנות דוקא³, ולכבודו של משכן הנוסע אחר שני דגלים אלו.⁴ וי"א תוקע לכל ארבע מחנות.⁵

ותקעתם תרועה שנית. מכאן אתה למד שהיו תוקעים קר"ק⁶. "ותקעתם תרועה שנית" פרש"י סימן מסע המחנות תקיעה תרועה ותקיעה כך הוא נדרש בסיפרי מן המקראות המיותרים⁷. וה"ק נאמר ברוח מזרחי תרועה ונאמר ברוח דרומי תרועה, מה "תרועה יתקעו" [תקיעה אחר תרועה] אף תרועה האמורה במזרח תקיעה אחר תרועה, ומה ברוח מזרחית תקיעה לפני תרועה דכתיב "ותקעתם תרועה" אף האמורה בדרום תקיעה לפני תרועה. וא"ת אמאי איצטריך קרא דגבי מזרח למילף מיניה תקיעה לפני תרועה בדרום, הא ברוח דרום עצמו כתיב תקיעה לפני תרועה כדכתיב "ותקעתם תרועה שנית". ויש לומר דאי לא הוה קרא דכתיב במזרח "ותקעתם תרועה", ה"א בדדרום היו תוקעים תקיעה ושתי תרועות ותקיעה, שהרי כתיב בדרום

שאומר תקיעה בפני עצמה, רק ר"ל שלא תאמר תקיעה ותרועה יעשה בקול אחד וכך הוא בפ"ב דערכין⁹⁸ שפליגי ר' יהודה ורבנן. (מ"ז)

[ד] הַחֲנִיִּים קִדְמָה. הם דגל מחנה יהודה⁹⁹. (חזק)

פסוק ו

[א] וְנִסְעוּ הַמַּחֲנוֹת הַחֲנִיִּים תִּימְנָה. כתב הרמב"ן פ"י הכתוב ב' תרועות אחת למסע מחנות המזרח ושנית למסע מחנות הדרום. ואמר, "תרועה יתקעו למסעיהם". לומר שיתקעו תרועה שלישית למסע המחנות החונים ימה ורביעית לחונים צפונה כי לכל דגל מסע בפני עצמו. ור' אברהם כתב שאין תוקעין אחר שנסע מחנה ראובן, ונתן טעם לדבריו כי הקהתים ועמם הכהנים שהם התוקעים נוסעים אחר שתי תקיעות עם מחנה ראובן, קודם שיסע מחנה אפרים ופ"י "יתקעו", הכהנים, "למסעיהם" כי אחר דגל ראובן נוסעים. ובסיפרי או¹ יכול כשם שתוקעין למזרח ולצפון כך תוקעין למערב ולדרום ת"ל "תרועה יתקעו למסעיהם" תרועה אחת לשתיים. (טו"א)

תרועה אינו ר"ל תעשו תרועה, אלא תקיעה ואח"כ תרועה. (98) ערכין י, א. ור' רח"פ כאן. (99) לעיל ב, ג. (1) ספרי כאן עג. (2) לעיל ב, י. (3) ספרי כאן עג, ושם הלשון: תקיעה אחת לשתיים. ול' חזקוני נר' דמפרש דתקיעה של מזרח היא גם למערב ושל דרום גם לצפון, אך ר' פנים יפות כאן שהבין ל' הספרי 'תקיעה אחת לשתיים' שהיתה תקיעה שלישית לאפרים ולדן ונתן טעם לדבר. (4) משמע תרועה שלישית לכבודו של משכן. וזה לא חזינן מפורש בספרי שם, אבל נר' דס"ל לחזקוני בדעת ספרי דאף דרריש 'תרועה יתקעו למסעיהם' תרועה אחת לשתיים, לא בא לאפוקי משמעות פשוטו דמשמע תרועה שלישית, והיא לכבודו של משכן (א.ו.). (5) כל' תקיעה תרועה תקיעה לכל ארבע מחנות, ומוסב למה שמסיים בספרי שם: וי"א ג' לכל רוח ורוח. (6) ספרי כאן עט. (7) רש"י בפסוק דלעיל.

תִּימְנָה תְּרוּעָה יִתְקְעוּ לְמַסְעֵיהֶם: ז וּבִהְקֵהִיל אֶת־
הַקֹּהֵל תִּתְקְעוּ וְלֹא תִרְיעוּ: ח וּבְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים
יִתְקְעוּ בַּחֲצֹצְרוֹת וְהָיוּ לָכֶם לַחֲקַת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם:

רש"י

תרועה ותקיעה, כך הוא נדרש בספרי מן המקראות היתרים: (ז) וּבִהְקֵהִיל אֶת הַקֹּהֵל וּגו'. לפי שהוא אומר והיו לך למקרא העדה ולמסע את המחנות מה מקרא העדה, תוקע בשני כהנים ובשתייהן, שנאמר ותקעו בזה וּגו', אף מסע המחנות בשתייהן, יכול מה מסע המחנות תוקע ומריע ותוקע אף מקרא העדה תוקע ומריע ותוקע, ומעתה אין חילוק בין מקרא העדה למסע את המחנות, תלמוד לומר ובהקהיל את הקהל וּגו', לימד שאין תרועה למקרא העדה והוא הדין לנשיאים. הרי סימן לשלשם, מקרא העדה בשמים, ושל נשיאים באחת, וזו וזו אין בהם תרועה, ומסע המחנות בשמים ע"י תרועה ותקיעה: (ח) וּבְנֵי אֶהֱרֹן יִתְקְעוּ. במקראות ובמסעות הללו:

מסע המחנות תוקע ומריע ותוקע ומעתה אין חילוק בין מקרא העדה וכו'. ברוב הפירושים כתוב כך והמליצה קצרה¹² והכי קאמר יכול מה מסע המחנות תוקע ומריע ותוקע אף מקרא העדה כך ומעתה אין חילוק בין מקרא העדה למסע המחנות וכו'. (חזק; ב"מ 234)

פסוק ח

[א] וְהָיוּ לָכֶם לַחֲקַת עוֹלָם. לחק נתנו ולא לדורות מכאן אמרו כל הכלים שעשה משה במדבר כשרים היו לדורות חוץ מן החצוצרות¹³. (חזק')

"ותקעתם תרועה שנית [וגו'] תרועה יתקעו", הלכך איצטריך קרא דגבי מזרח למילף מינה בדרום תקיעה לפני תרועה, הרי לך קר"ק. (חזק; א' 1267; א' 2344; ב"מ 243)

[ג] תְּרוּעָה. [אותיות] תורה ע'8, התורה ניתנה בשבעים לשון⁹, וניתנה על ידי תרועה.

תימנה תרועה יתקעו. רמז שלעתיד לבוא יתקע הקדוש ברוך הוא, שנאמר¹⁰ "וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן"¹¹. (ר"ש; בדומה ר' יואל)

פסוק ז

[א] וּבִהְקֵהִיל אֶת הַקֹּהֵל. פרש"י יכול מה

(8) נר' דמוסב על האמור להלן ט 'והרעותם' דפי' הר"ש שם: עם התורה. (9) שבת פח,ב. (10) זכריה ט, יד. (11) אולי הרמז משום ד'תימנה תרועה יתקעו' כתיב בל' עתיד ולא כן בשאר תקיעות שבכאן. (12) וברש"י שלפנינו מפורש כך. (13) ספרי כאן עה, והלשון שם: לפי שהוא אומר עשה לך שתי חצוצרות כסף שומע אני כו' יהיו ירושה לבניו ת"ל והיו לכם: לחקת עולם לדורתיכם, לחק נתנו לדורות ולא מתנה לדורות, מיכן אמרו כו'.

וְכִי־תָבֹאוּ מִלְחָמָה בְּאֶרֶצְכֶם עַל־הָעָר הַצָּרָה אֶתְכֶם וְהִרְעַתְם בַּחֲצִצְרֹת וּנְזִפְרָתָם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם

פסוק ט

[א] תבואו מלחמה. בגי' במלחמות גוג¹⁴.
תבאו. אותיות אבות, בזכות האבות אתם
נושעים¹⁵. (ר"א א'; לר' 108)

[ב] וכי תבאו מלחמה. מצינו לשון רבים
גבי מלחמה כמו¹⁶ "והיה כי תקראנה
מלחמה".

על הצר. בשביל הצר¹⁷ דוגמא¹⁸ "כי עליך
הורגנו כל היום".

ונזכרתם לפני ה'. הולך ומפרש היאך יהיו
נזכרים¹⁹. (חזק')

[ג] לדורותיכם. וכי תבאו מלחמה. רמז
למלחמת גוג ומגוג העתידה לבוא לימות
המשיח²⁰. תבאו מלחמה. בגימטריא
מלחמות גוג.

תבאו. אותיות אבות. שזכות האבות
תעמוד במלחמה²¹.

והרעותם בחצוצרות. על שם "רוע)
[רעה] התרועעה הארץ"²². "תרועם בשבט
ברזל"²³ (כעה"ט)

[ד] וכי תבואו מלחמה בארצכם. תרגם

אונקלוס "ארי תעלון לאגחא קרבא
בארעכון", ולפי זה חסר ל', ופי' וכי תבאו
למלחמה. שק"ל שבכל מקום הוא אומר
לשון יציאה כמו "כי²⁴ תצא למלחמה על
אויבך וראית בשבי". "כי²⁵ תצא למלחמה
וראית סוס ורכב". "כי²⁶ תצא למלחמה על
אויבך". ואפשר לומר שבא לרמוז שאין
מצוה זו נוהגת אלא במלחמת חובה, אבל
אם היו יוצאין למלחמת הרשות לא היה
בחצוצרות, וכל הנך דכתיב בהו לשון
יציאה מיירי במלחמת הרשות, אבל הכא
לא מיירי אלא בחובה ולהכי לא כתב בי'
לשון יציאה דמשמע ביוצא למרחוק. וכן
משמע נמי קרא דכתיב "בארצכם". וכן
דורש בסיפרי בין שאתם יוצאים עליהם בין
שהם באים אצלכם²⁷. ולפי' הוי"ו של
תבואו יתירה ופירושו וכי תבואו
למלחמה²⁸. (טו"א)

[ה] וכי תבואו מלחמה בארצכם. בבתי
כנסיות ובבתי מדרשות ונלחמים עם
שונאיהם ומתפללים לפני הקב"ה, וזהו
בארצכם. על הצר. זה השטן המקטרג

(14) ר' ספרי כאן עו. (15) וכ"ה ברוקח ובעה"ט. (16) שמות א, י. (17) נר' דאינו רוצה לפרש
על הצר כפשוטו, כמו (דברים כ, א) "כי תצא למלחמה על אויבך" דהכא מיירי בצר הבא מחו"ל
להלחם עם ישראל בארצם, אם כן הם באים עלינו ולא אנו עליהם, משא"כ בכי תצא מיירי במלחמת
הרשות. (18) תהלים מד, כג. (19) ר' המשך דבריו בפסוק להלן. (20) ספרי כאן עו. (21) נר'
דהא נמי במלחמת גוג קאמר, דומיא דמלחמת עמלק דכתיב התם 'בחר לנו אנשים' בני אבות (פדר"א
מד), שתעמוד להם זכותם. (22) ישעיה כד, יט. (23) תהלים ב, ט. (24) דברים כא, י"א.
(25) שם כ, א. (26) ל"מ מקרא שלישי מלבד ה' דלעיל. (27) ספרי כאן עו. ור"ל בין שאתם
יוצאים עליהם למלחמת מצוה, דהיינו ד' עממים וצר הרועה לבא עליכם בארצכם, אבל לא למלחמה
רשות שהיא ברחוק. (28) צ"ב. ואולי ט"ס וצ"ל: וכי תבוא מלחמה. ור"ל כיון דאיירי נמי במלחמת

וְנוֹשַׁעְתֶּם מֵאֹיְבֵיכֶם: וּבָיִוִם שְׂמַחְתֶּכֶם וּבְמוֹעֲדֵיכֶם וּבְרָאשֵׁי חֳדָשֵׁיכֶם וּתְקַעְתֶּם בַּחֲצֹצְרוֹת עַל עַלְתֵיכֶם

רש"י

(י) עַל עַלְתֵיכֶם. בְּקֶרֶן נֶזֶר הַכְמוֹז מִדְּצֵר: אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם. מִכָּאן לְמַדְנוּ מַלְכוּת עַם זְכוּרוֹת

בראש השנה, וישראל תוקעים ומתריעים ומנצחים, וזהו "על הצר", עלה צר, שהשטן עולה למעלה ורוצה לקטרג. והרעם. עם תורה²⁹, כי היו מוציאים התורה לרחובה של עיר³⁰. (ר"ש; רי"ו)

[ז] עוֹלָם לְדוֹרוֹתֵיכֶם³⁴. וכי תבואו מלחמה. (זכו) [זהו] לימות המשיח³⁵. כי יבאו מלחמה אין כתי' כאן, אלא כי תבאו מלחמה, על שם "וגם יהודה תלחם בירושלים"³⁶. תבואו מלחמה. בגימ' במלחמות גוג. תבאו אותיות אבות, בזכות אבות אתם נושעים, כי אברהם ויעקב הלכו למלחמה ונושעו, כי הם סימן לבניהם שיהיו נושעים. ונושעתם מאויבכם. בימות גוג ישועה שאין אחריה הצלה³⁷. ונושעתם מלא ו', מן ו' אויב שבתוכה ראשונה³⁸. (א' 268; רוקח)

ד"א על הצר הצר אתכם, זה המן הרשע שכתוב בו³¹ "איש צר ואויב המן הרע הזה". ד"א על הצר אלו המדינים שכתוב בהן³² "צרור את המדינים". הצר הצר תגין על הצדי"ן, רמז על אותו הצר המוזכר במקום אחר איש צר ואויב, זה המן. (רי"ו)

פסוק י

[א] וּבָיִוִם שְׂמַחְתֶּכֶם. זה שבת³⁹, "לא יוסיף עצב עמה"⁴⁰. ובמועדיכם. מלא ו', פסח עצרת ר"ה י"ב סוכות שמיני עצרת. ובראשי חודשיכם. ב', "ובראשי חודשיכם

[ז] וּנְזַכְרְתֶּם לְפָנַי ה'". והדר מפרש מה הוא הזכרון, שהרי "ובימים שמחתכם"³³ היינו "במועדיכם, ותקעתם [וגו'] על עולותיכם", וכשתתקעו ותריעו במלחמה, יזכר לכם זכות הקרבנות ונושעתם. (ריב"ש)

מצוה של הצר הבא עליכם בארצכם, א"כ אין הביאה נסובה על אנשי הצבא אלא על המלחמה עצמה. (א.ו. 29) אותיות דדין כאותיות דדין. וצ"ב מהי הכוונה להריע עם התורה. ונר' התיבה שהיו מוציאים לרחובה של עיר היא דוגמא לארון ברית ה' שס"ח מונח בו, כדאמר בירושלמי (תענית ב, א) אבותינו חיפו אותו זהב ואנו חפינו אותו עפר. וראה ברי"ח וברא"צ כאן עה"פ קומה ה' ויפוצו אויבך דהקול שהיה יוצא מהארון היה מרעים ומהמם את האויבים והם נפוצים לכל רוח, א"כ יפה כוח ספר התורה להריע ולהרעים את הצורר. (א.ו. 30) משנה תענית ב, א. (31) אסתר ז, ו. (32) להלן כה, יז. (33) בפסוק להלן. (34) בפסוק דלעיל. (35) ע"י ספרי כאן עו. (36) זכריה יד, יד. והרמז תבואו ל' רבים שילחמו זה בזה. (37) אין אחריה שעבוד שצריך הצלה ממנו. ספרי שם. (38) ו' אויביכם כתיבי בתוכה שבפר' בחוקותי. (39) ספרי כאן עז. (40) שאין הוצאות שבת עולות לחשבון קצבתו שמראש השנה. ע"י ערכי תנאים ואמוראים לר' יהודה ב"ר קלנימוס משפירא (רבו של הרוקח) ערך יוסף מוקיר שבי.

וְעַל זִבְחֵי שְׁלֵמֵיכֶם וְהָיוּ לָכֶם לְזִכְרוֹן לִפְנֵי אֱלֹהֵיכֶם

רש"י

ושופרות, שנאמר ותקעתם הרי שופרות, לזכרון הרי זכרונות, אני ה' אלהיכם זה מלכיות וכו':

ובמועדיכם. מלא ו', פסח שבועות ראש השנה יום הכיפורים סוכות שמיני עצרת. ובראשי חדשכם. חסר י"ג⁵⁴, זה ראש השנה⁵⁵. י' מלכיות י' זכרונות י' שופרות, י' ימים מראש השנה עד יום הכיפורים.

י"ג עננים בפרשה, י"ג עננים היו להם⁵⁶. ח' תקיעות בפרש' חצוצרות, וד' תרועות הרי י"ב, כנגד י"ב שבטים, חוץ מן⁵⁷ "ולא תריעו". (ר"א א'; ל' 108)

[ג] שמחתכם. בגימטריא גם ביום השבת⁵⁸.

ובמועדיכם. מלא ו'. כנגד פסח עצרת ראש השנה יום הכפורים סוכות שמיני עצרת⁵⁹. (בעה"ט)

[ד] וזיוו שמחתכם ובמועדיכם. רמז עדיכם, על פי העדים מקדשין המועדות. ד' חצוצרות, כנגד ד' דגלים וד' מחנות. י"ג תרועות ותקיעות עם⁶⁰ "ולא תריעו", כנגד י"ג שופרות שאומרים בראש השנה בפסוקים ובברכות בתפלת מוסף ראש השנה, לזכור י"ג אותיות שבאבות אברהם

תקריבו עולה⁴¹, לומר כי בכל ר"ח מהפכים אותם שבגיהנם כבשר בקלחת⁴² ועתה יעלה זכרון⁴³ (זכרון). ונזכרתם, לזכרון. ב' זכירות כנגד אברהם ויעקב, אבל יצחק אין צריך כי אפרו צבור ומונח על גבי המזבח⁴⁴. ויצחק לא עשה מלחמה לכך אינו מן ז' רועים וח' נסיכי אדם⁴⁵. ותקעתם. זהו שופרות⁴⁶. לזכרון זה זכרונות. אני ה' אלוהיכם. זה מלכיות.

ותרועת מלך בו⁴⁷. ותרועת, בגימ' שופר מלכ(י)ות. וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם. לכפר על ג' פשעי ישראל⁴⁸, ו[על] שם ג' ענות, "לא קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה קול ענות"⁴⁹, לכפר "אלה אלהיך"⁵⁰ (שם) ב"אלה הם מועדי"⁵¹. "יתקעו בחצוצרות", "והרעותם בחצוצרות", "ותקעתם בחצוצרות". כנגד אברהם יצחק ויעקב, תרועה כנגד יצחק שהייתה נפשו ברצוא ושוב⁵². (א' 268; רוקח)

[ב] שמחתכם. בגי' גם ביום השבת⁵³.

(41) להלן כח, יא. (42) ע"י ב"ב עד, א. (43) נר' דר"ל ע"י שתוקעין בחצוצרות נזכרין ונידונין ומהפכין אותם. (44) ספרא בחוקותי ח, ח. (45) שנמנו בסוכה נב, ב. ע"י מיכה ה, ד. (46) ספרי שם. (47) להלן כג, כא. (48) ע"י עמוס ב, ד. (49) שמות לב, יח. (50) שם, ד. (51) ויקרא כג, ב. (52) ל"מ דברים בזה, ואולי משום דעלייתו למזבח רצוא וירידתו שוב, ונשארה זו עבודתו לעולם. אי נמי משום דאברהם אהבה היינו רצוא, ובא יצחק עמוד היראה ונעשה רצוא ושוב. (53) ספרי כאן עז. (54) בספרים שלנו מלא, ובמנחת שי כאן: נפל הבלבול בין הספרים, שבמקצתם מלא יו"ד כו'. (55) שאין בו חצוצרות אלא תקיעת שופר. (56) מכלתא בשלח ד"ה וה' הולך לפניכם. (57) לעיל ז. (58) בספרי כאן עז: וביום שמחתכם אלו שבתות. (59) וכן ברוקח כאן. ובספרי שם: ובמועדיכם אלו ג' רגלים. (60) לעיל ז.

אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם: וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִית בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בַּעֲשָׂרִים בַּחֹדֶשׁ נַעֲלָה הָעֲנָן מֵעַל מִשְׁכַּן

רש"י

(יא) בחדש השני. נמלאת אומר שנים עשר חודש חקר עשרה ימים עשו צמורה, שהרי צראש חודש

ואימא ראש השנה אייר. לא סלקא דעתך דכתיב⁶⁴ "ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן", וכתב "ויהי בשנה השנית בחדש השני [גו'] נעלה הענן מעל משכן העדת", מדקאי בניסן וקרי לה שנה שנית, וקאי באייר וקרי לה שנה שנית, מכלל דראש השנה לאו אייר הוא. (גמ' ר"ה ג,א)

וקאי באייר וקרי ליה שנה השנית. ואין לומר דקרא דאייר להקמת המשכן הוא דקחשיב ולעולם ר"ה אייר, דאמר שנה השנית לג"ש כדאמר לעיל גבי שנת מ' ושנת כ', ומיהו הוה מצי לאתויי קרא דפרשת במדבר סיני ולא הוה צריך לגזרה שוה זו, דמפרש ביה קרא⁶⁵ "באחד לחדש [השני] בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים". (תוס' ד"ה וקאי שם)

[ב] בחדש השני. שמזלו שור נעלה הענן⁶⁶. העדות, ויסעו בני ישראל למסעיהם. עדות שכינה ביניהם⁶⁷. (א' 268; רוקח)

יצחק יעקב, וי"ג אותיות שבאמהות שרה רבקה רחל לאה. ותקעתם בחצוצרות. אלו שופרות, לזכרון. אלו זכרונות, לכם. אותיות מלך, זו מלכיות, הרי מלכיות זכרונות ושופרות⁶¹. (רי"ד)

[ה] וביום שמחתכם. דרשינן בספרי⁶² זה השבת, לכן יש בתפלת שבת ישמח משה. (רי"ח)

[ו] ותקעתם בחצוצרת. כדי שישמעו ישראל וידעו כי הקרבנות קרבים ויכוונו לבם לשמים.

ועל זבחי שלמיכם. כבשי עצרת שהרי לא היו תוקעים רק לקרבן צבור וחובה.

והיה לכם לזכרון. שהרי ביום שמחתכם דהיינו "במועדיכם ותקעתם על עולותיכם" וכשתקעו ותריעו למלחמה יזכור לכם זכות הקרבנות ונושעתם⁶³. (חזק')

פסוק יא

[א] ויהי בשנה השנית בחדש השני גו'. (רוקח)

(61) ועי' ר"ה לב,א ופסיק"ז כאן. (62) ספרי כאן עז. (63) כריב"ש בפסוק דלעיל. (64) שמות מ, יז. (65) לעיל א, א. (66) צ"ב. ונר' הרמז ע"פ הכתוב (דברים לג, יז) בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח גו', אם כן מידתו של שור הוא לנגח העמים, א"כ כאן בתחילת הנסיעה דקומה ה' ויפוצו אויביו וינוסו משנאיך גו' (להלן לה), יאה שיהא במזל שור. (א.ו.). (67) עי' שבת כב,ב.

הַעֲדָתָ: יב וַיִּסְעוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל לְמַסְעֵיהֶם מִמִּדְבַּר סִינִי
וַיֵּשְׁבּוּ הָעָם בְּמִדְבַּר פָּאֲרֹן: יג וַיִּסְעוּ בְּרֹאשׁוֹנָה עַל־פִּי
יְהוָה בְּיַד־מֹשֶׁה: יד וַיֵּסַע דָּגֵל מַחֲנֶה בְּנֵי־יְהוּדָה
בְּרֹאשׁוֹנָה לְצִבְאָתָם וְעַל־צִבְאוֹ נַחֲשׁוֹן בֶּן־עַמִּינָדָב:

רש"י

סיון חנו שם ולא נסעו עד עשרים צאייר לשנה הבאה: (יב) דמסעיהם. כמשפט המפורש למסע דגליהם מי ראשון ומי אחרון: במדבר פארן. קברות התאווה צמדצר פאלן היה ושם חנו ממסע זה:

פסוק יב

פסוק יד

[א] וַיֵּשְׁבּוּ הָעָם בְּמִדְבַּר פָּאֲרֹן. כולל
תבערה שהיא קברות התאווה, וחצרות
ורתמה וקדש, וראיה לדבר שלא הזכיר
מדבר פארן בפרשת מסעי⁶⁸. (חזק)
[ב] בְּמִדְבַּר פָּאֲרֹן. ששם ניתנה תורה⁶⁹
שהיא פאר לישראל. (רי"ו)
פסוק יג
פסוק יד

[א] עַל פִּי ה' בִּיד מֹשֶׁה. השם מגלה למשה
בלילה ומשה אומר לישראל השכימו בבקר
למסעכם⁷⁰. (א' 268; רוקח)
[ב] עַל פִּי ה'. בתקיעת החצוצרות, ד"א
בהעלות הענן מעל המשכן שהורד המשכן
על ידי הלויים. (חזק)

(68) כראב"ע כאן. אלא כתיב התם (להלן לג, טז): ויסעו ממדבר סיני ויחנו בקברות התאווה. ובפי' חזקוני שם: ויסעו ממדבר סיני וגו' עד ויחנו ברתמה מפורש בפרשת בהעלותך, שהרי רתמה ופארן וקדש ברנע אחד הם שמשם נשתלחו המרגלים. (69) ככתוב (דברים לג, ב): ה' מסיני בא וגו' הופיע מהר פארן. (70) עי' ברייתא דמלאכת המשכן יג. (71) סוטה זב, ובכ"מ. ור' בעה"ט כאן. (72) דברים לג, ז. (73) להלן כז. (74) שמות מ, לח. (75) תהלים לג, יח. (76) שם קיא, ח. (77) צריך לפרש פרשת המועדים שבפר' פינחס, ושם קרבנות ניסן נתפרשו תחילה. (78) לעיל א, ב. (79) לעיל יא. (80) להלן לה.

עצמותיו מגולגלין בארון⁹⁰ כאילו לא נסע⁹¹. (בעה"ט; בדומה רי"ח)

[ד] ויסע דגל מחנה יהודה. בכולם כתיב "ונסע" וביהודה כתיב "ויסע", חסר ממנו מ'. רמז למה שאמרו שבכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמות יהודה מגולגלין בארון, שלא נסע כל מ' שנה⁹².

ועל צבאו וגו'. כתב הרמב"ן לא ידעתי למה מזכיר בכאן שם נשיאי הדגלים, ואם להודיענו שהיו חיים כבר רמז זה בפרשת הדגלים כי מיום המנין ועד המסע לא מת אחד מן הפקודים. אולי בא הכתוב לר' כי גם בלכתם בדרך ילך הנשיא בראש צבאו שיעשו מצותו וישכן כמלך בגדוד, ולא ילכו כצאן אשר אין להם רועה, ולא שימנו להם אחר, וזה כמו משוחי מלחמה. (טו"א)

[ה] ויסע דגל מחנה יהודה. הק' מ"ה דבכולהו דגלים כתיב "ונסע" וכאן כתיב "ויסע", ועוד דבכולהו כתב "בני" רק בשבט ראובן דכתיב⁹³ "ונסע דגל מחנה ראובן לצבאותם". ותירץ דמיד כשהיה נוסע הענן היה מיד נוסע דגל יהודה והיה הולך אחר הענן⁹⁴, ולהכי כתב "ויסע", מיהו בשאר דגלים דהיו צריכין להמתין עד פריקת המשכן, כתיב "ונסע" בדרך נחת היו נוסעים, ומשבט ראובן לא הזכיר "בני" לפי שבמחלקתו של קרח היו משבט ראובן לפיכך לא הזכיר בניו. (רח"פ; א' 271)

בנסוע הארון", אלא אין מוקדם ומאוחר בתורה⁸¹. ולמה עשה הקב"ה כן אלא אם יאמר אדם אני יודע כל התורה, יאמרו לו למה כתב שלא כסדר אלא זה הטעם מפני הסמוכים כתי' כן, כמו שנכתב סמוכין של פרשיות כל אחד במכונו. (א' 268; רוקח)

[ז] ויסע. בכולן כתיב "ונסע" וביהודה כתי' ויסע, וזה פחות מ', כי עצמותיו של יהודה היו מגולגלין כל מ' שנה שהלכו במדבר⁸² עד שביקש רחמים משה על הדבר "שמע ה' קול יהודה". יהודה בראש ונפתלי באחרונה, יהודה נפתלי עולה ת"ר, לא ימעטו ישראל מת"ר אלף.

ויסע דגל מחנה בני יהודה. וכתב⁸³ "ויסע מלאך האלהים [גו'] ויסע עמוד הענן", כשהיה נוסע יהודה היה מלאך ועמוד ענן עליו, ז"ש⁸⁴ "היתה יהודה לקדשו", והיו הדגלים הולכים ברגלים סביב הכבוד, לכך סמך (לקמן)⁸⁵ "אני ה' אלהיכם" בנסיעת דגלים, ובד"ת יש לדרוש "סמוכים לעד לעולם"⁸⁶, וסמך "אני ה' אלוהיכם [גו'] נעלה הענן" על שם⁸⁷ "וה' הולך לפניו יומם", "ויעבור מלכם לפניו"⁸⁸, והמשכן בתוך ארבע דגלים באמצע כמו כסא הכבוד למעלה⁸⁹. (ר"א א'; ל' 108; ל' 31)

[ג] ויסע דגל מחנה בני יהודה. בכולם כתיב "ונסע" וביהודה כתיב "ויסע" חסר מ', שכל מ' שנה שהיו במדבר היו

(81) פסחים ו,ב ובכ"מ. (82) ציונים ראה ברוקח כאן. (83) שמות יד, יט. (84) תהלים קיד, ב. (85) צ"ל: לעיל. לעיל י, בסיום פרי' חצוצרות. (86) תהלים קיא, ח. (87) שמות יג, כא. (88) מיכה ב, יג. (89) כלו' ישראל היו מקיפין הכבוד בדגלים מד' רוחות, כמו ד' כתות של מלאכים המקיפים כסא כבודו למעלה, כדאיתא בפרקי דר' אליעזר פרק ד. (90) סוטה ז,ב. (91) ר' רש"י שם דשאר כל השבטים שיצאו ארונותיהם עמהם היתה שלדן קיימת ודומין לחיים, חוץ מיהודה עד שהתפלל עליו משה. (92) ראה בעה"ט כאן והערה שם. (93) להלן יח. (94) ראה רמב"ן כאן להלן יז.

טו וְעַל-צֶבֶא מִטָּה בְּנִי יִשְׁשַׁכַּר נִתְּנָל בֶּן-צֹוֶעַר:
 טז וְעַל-צֶבֶא מִטָּה בְּנִי זְבוּלֹן אֱלִיָּאב בֶּן-חֶלֶן: ^{יז} וְהוֹרֵד
 הַמִּשְׁכָּן וְנִסְעוּ בְּנֵי-גֵרְשֹׁן וּבְנֵי מֶרְרִי נְשָׂאֵי הַמִּשְׁכָּן:

רש"י

(יז) והורד המשכן. כיון שנסע דגל יהודה נכנסו אהרן ובניו ופרקו את הפרכת וכסו זה את הארון, שנאמר (במדבר ד, ה) וזה אהרן ובניו שנסעו המחנה, ובני גרשון ובני מררי פורקין המשכן וטוענין אותו צעלות ונוסעים, והארון וכלי הקדש של משא בני קהת עומדים מכוסין ונתונים על המוטות

פסוק יז

[א] והורד המשכן וגו'. משמעות הכתובים בענין הזה וכו' ויהי' פי', כצ"ל⁷, "ונסע אהל מועד", מחנה הלויים, "בתוך המחנות"⁸, כמו שפירש"י שאחר שנסעו דגל מחנה יהודה והורידו בני אהרן הפרוכת וכסו כל כלי הקדש, פרקו בני גרשון ובני מררי המשכן ונסעו בין מחנה דגל יהודה לדגל ראובן, ואחר כך נסעו דגל מחנה ראובן, ושם נסעו הקהתים נושאי כלי הקודש בין מחנה ראובן למחנה אפרים. (טו"א)

[ב] והורד המשכן. והורד כאלו מעצמו⁹. (רי"ו)

[ג] והורד המשכן. והורד, ב' במס', והשני¹⁰ "והורד גאון אשור", כי בזכות המשכן והמקדש הורדו האומות. (רי"ח)

[ו] ויסע דגל מחנה בני יהודה. הקשה הרא"ש⁹⁵ למה בכולם כתיב "ונסע" וביהודה כתיב "ויסע" וחסר ממנו מ'. אלא רמז למה שאמר⁹⁶ שכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון שלא נסע כל מ' שנה⁹⁷. (מ"ז)

[ז] ויסע דגל מחנה בני יהודה. ד' דגלים כנגד ד' חיות, פני אריה כנגד⁹⁸ "גור אריה", פני אדם כנגד דגל ראובן, שני⁹⁹ "וימצא דודאים", והם דומים לאדם. פני שור כנגד דגל אפרים ויוסף, שני¹ "בכור שורו הדר לו". לא היה לדן אלא נחש, שני² "יהי דן נחש", וכתיב³ "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני", והנחש דבר שקר והענן פלט שבט דן, אבל נפתלי⁴ היה בו נשר שני⁵ "נפתלי שבע רצון", ר"ת נשר מהרמז⁶ ל"ח. (רי"ח)

(95) ישנו בבעה"ט. (96) מכות יא, ב. (97) ר' בעה"ט כאן. (98) בראשית מט, ט. (99) שם ל, יד. (1) דברים לג, יז. (2) בראשית מט, יז. (3) תהלים קא, ז. (4) שהוא מדגל מחנה דן. (5) דברים לג, כג. (6) כנראה המהר"ם מרוטנבורג. (7) הטור מעתיק דברי רמב"ן וכו' כצ"ל על מה שהעתיק לפניו או לאחריו. (8) ע"כ ל' רמב"ן, ומכאן כדברי רמב"ן ולא בלשוננו. (9) נר' משום דכעין זה דרשין גבי (שמות מ, יז) "הוקם המשכן" שעמד מעצמו (שמו"ר נב, ד). (10) זכריה י, יא.

יח וְנָסַע דָּגַל מַחֲנֵה רְאוּבֵן לְצִבְאָתָם וְעַל־צִבְאוֹ
 אֲלִיצוֹר בֶּן־שְׂדִיאוֹר: י^ט וְעַל־צִבְאָ מִטָּה בְּנֵי שְׁמַעוֹן
 שְׁלֵמִיאל בֶּן־צוּרִישָׁדִי: כ^כ וְעַל־צִבְאָ מִטָּה בְּנֵי־גַד
 אֲלִיסָף בֶּן־דְּעוּאֵל: כא וְנָסְעוּ הַקְּהָתִים נְשָׂאֵי הַמִּקְדָּשׁ

רש"י

עד שנסע דגל מחנה ראובן, ואחר כך ונסעו הקהמים: (כא) נשאי המקדש. נשאי הדגלים המקדשים: והקימו את המשכן. בני גרשון ובני מררי, שהיו קודמים להם מסע שני דגלים, היו

אני איש מלחמה ובעל חימה, הקב"ה שלומי, ואני (בן¹⁴) בנו של צורי שדי.

ונשיא לבני גד אליסף בן דעואל¹⁵. אמר גר אני תמיד בגדוד, ולולי כי אל יסף דיעה לי ובינה יתירה הייתי בטל מהתורה. (רא"ג)

פסוק כא

[א] ונסעו הקהתים נושאי המקדש והקימו המשכן עד בואם. פירש"י והקימו את המשכן בני גרשון ומררי שהיו קודמין להם מסע [שני] דגלים וכו'. לשון רש"י קצרה היא¹⁶ והקימו את המשכן בני גרשון ובני מררי, דאי אפשר לפרש כן והקימו את המשכן בני קהת הנזכר באותו פסוק, שהרי היו קודמים להם מסע ב' דגלים, זה אחר זה היו נוסעים קודם בני קהת, כמפורש בענין, אבל בני גרשון ובני מררי היו נוסעים אחר דגל ראשון שהוא דגל יהודה והם היו (קודמים) [מקימין] את המשכן

פסוק יח

[א] ונסע דגל מחנה ראובן. וא"ת למה אינו אומר "ונסע דגל מחנה בני ראובן", כמו שאומ' "בני יודא" "בני אפרים", אבל בראובן אומ' "ונסע דגל מחנה ראובן". וי"ל כי כשראו בני ראובן שאמ' משה למחנה יודא ליסע לכתחילה, מיד אמרו ודאי קרח אמ' אמת¹¹, ונקהלו מראובן חמשי' ומאתים איש לסייע לקרח¹², לכן אינו אומר בני, בשביל זה החטא. (א' 2344)

[ב] בכולם נאמר מחנה בני חוץ מראובן שלא נאמר בו "בני" כי הוא בכור, כאלו הוא אב להם והן בניו¹³, לכך לא נאמר בו בני, ובשאר נאמר בני. (רי"י; בדומה רי"ח)

פסוק יח

[א] ועל צבא מטה בני שמעון שלומיאל בן צורי שדי. פירש רבינו אפרים, אמר שמעון

(11) על שהקדים דגל יהודה על פני דגל ראובן הבכור. (12) ולא לאלתר נקהלו, דמעשה קורח יש אומרים בחצרות היה וי"א אחר מרגלים, ומ"מ משעת הנסיעה מהר ה' נכנסה טינה בליבם. (13) עי' דרשות הר"ן דרוש ב. (14) כך בדפוס, ונר' שהוא ט"ס. (15) בפסוק דלהלן. (16) ר"ל ל' רש"י קצרה דלא פירש דלשון הכתוב עצמו קצרה היא, דהא אי אפשר לפרש שהקימו את המשכן קאי על הקהתים שבראש הכתוב דהא היו קודמים להם כדמפרש ואזיל.

וְהָקִימוּ אֶת־הַמִּשְׁכָּן עַד־בָּאִם: כב וְנָסַע דָּגֶל מַחֲנֶה
בְּנֵי־אֶפְרַיִם לְצַבָּאתָם וְעַל־צִבְאוֹ אֲלִישָׁמַע בֶּן־
עֲמִיהוּד: כג וְעַל־צִבְא מִטָּה בְּנֵי מְנַשֶּׁה גְּמַלְיָאֵל בֶּן־
פְּדָהצֹר: כד וְעַל־צִבְא מִטָּה בְּנֵי בְנִימִן אֲבִידֹן בֶּן־

רש"י

מקימין את המשכן, כשהיה הענן שוכן, וסימן החנייה נראה בדגל מחנה יהודה והם חונים, ועדיין בני קהת צאים מאחריהם עם שני דגלים האחרונים, היו בני גרשון ובני מררי מקימין את המשכן, וכשצאים בני קהת מוצאים אותו על מכונן, ומכניסין צו הארון והשלמן והמנורה והמזבחות, וזהו משמעות המקרא והקימו מקימי המשכן אותו עד טרם צאם של בני קהת:

כאן היה דינו של "ויהי בנסוע הארון" 18
להיות נכתב. (חזק)

כשהיה הענן שוכן וכו' כמו שפי' רש"י
כאן. (ריב"א)

פסוק כד

[א] אֲבִידֹן בֶּן גִּדְעוֹנִי. לית כותה מלא
וא"ו. רמז שבני בנימין נהרגו ונגדעו
בפילגש בגבעה חוץ משש מאות, שני' 19
"נגדע היום שבט אחד מישראל". גִּדְעוֹנִי
לשון כריתה, "ואשיריהם תגדעון" 20 תרגם
"תקצצון". וכן 21 "גדע בחרי אף". גִּדְעוֹנִי
אותיות נגדעו, ונשאר מן התיבה יו"ד,
ואותיות גִּדְעוֹנִי שש, יו"ד ושש אותיות י"ו,
י"ו בא"ת ב"ש מ"ף, חשבון מ"ף חמשה
פעמים 22 יעלה בגימ' שש מאות, רמז
שנגדעו ונהרגו בני בנימין על פלגש בגבעה
חוץ משש מאות שניצלו מן ההריגה שהיא
הגדיעה. (רי"ו)

[ב] וְהָקִימוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן. פרש"י בני גרשון
ובני מררי, כאן פוסק. ומה שפירש שהיו
קודמים להם מסע שני דגלים, לאו אבני
גרשון ובני מררי קאי אלא ענין אחר הוא
להורות סדר מנהגם. וכן הפירוש, אמאי
קאמר קרא והקימו בני גרשון ובני מררי
את המשכן, תשובה לדבר שהיו קודמים
להם מסע שני דגלים, כלומר שני דגלים זה
אחר זה היו נוסעים קודם בני קהת היינו
מסע שני דגלים 17, כמו שמצינו מפורש
בענין. ובני גרשון ובני מררי שנסעו עם
דגל ראשון כשהיו רואים הענן שוכן היו
מקימים את המשכן בתוך כדי ביאת בני
קהת כמו שפירש"י.

17 ואולם ר' שפתי חכמים בשם רא"ם שהאריך דבני גרשון ובני מררי היו קודמין אף לדגל ראשון עיי"ש. 18 להלן לה, ור' בפירושים שם בארוכה. 19 שופטים כו, ו. 20 דברים ז, ה. 21 איכה ב, ג. 22 כתב מהדיר ר' יואל: כנגד ה' פעמים דכתיב גִּדְעוֹנִי בתורה.

גִּדְעוּנִי: כֹּה וְנָסַע דָּגַל מַחֲנֵה בְּנֵי־דָן מֵאֶפֶס לְכָל־ הַמַּחֲנֵה לְצִבְאָתָם וְעַל־צִבְאוֹ אֲחִיעֶזֶר בֶּן־עַמִּישָׁדַי:

רש"י

(כה) **מאסף** לַכָּל המחנות. תלמוד ירושלמי לפי שהיה שצטו של דן מרובה באוכלוסין היה נוסע באחרונה וכל מי שהיה מאצל דבר היה מחזירו לו. אתיא כמאן דאמר כתיבה היו מהלכין, ומפיק לה מן (צמדכר ב, יז) כאשר יחנו כן יסעו. ואית דאמרי כקורה היו מהלכין ומפיק לה מן מאסף

פסוק כה

באוכלוסין היו אוכלוסין מפורזין אף על פני כל רוח מערב ומתוך כך היה מאסף²⁶. ואם תאמר הרי דגל מחנה יהודה מרובה מדגלו, אלא יש לומר שהיה מרובה באוכלוסין מאותו שהיה נוסע באחרונה²⁷. מאסף לכל המחנות. כל אדם אפילו משאר דגלים כשלא היה יכול ליסע בדגל שלו היה מתאסף עם דגל מחנה דן שהיה אחרון אבל יותר לא היה יכול לעמוד פן ישאר יחידי, ולכך קורא אותו מאסף לשון²⁸ "ואין מאסף אותו הביתה". (חזק; ריב"א;

ב"מ 243)

[ד] **מאסף**. ד' במסורה, "מאסף לכל המחנות". "ואין איש מאסף אותם הביתה"²⁹ בפלגש בגבעה. ואידך³⁰ "וכעמיר מאחרי הקוצר ואין מאסף". שבט דן על שהיה עמהם פסל מיכה, על כן אין איש מאסף, שהענן היה פולט אותם ועמלק הרג בהם³¹, ונפלו כעמיר מאחרי הקוצר ואין מאסף. (בעה"ט)

[ה] **מאסף** לַכָּל המחנות. פרש"י, בתלמוד

[א] **מאסף** לַכָּל המחנות. דכל אדם משאר דגלים שהיה לו לאחר על שום דבר, ולא היה יכול ליסע על דגל שלו, מתעכב עם דגל דן, שהיה אחרון. כי יותר לא יוכל לאחר, שלא ישאר יחידי, ולכך קורא לו "מאסף לכל המחנות", שמכל המחנות היו מתערבים עמו, אבל ממנו לא יתערבו עם אחרים, שאין דרך למהר יותר מבני דגלו²³. (ריב"ש)

[ב] **מאסף** לַכָּל המחנות. לפי שהיה אחרון וכל מי שמתאחר על דבר היה מתעכב עמהם נקרא מאסף לכל השבטים, ואין אחד מן השבטים מאספיו²⁴. (הג"ן; ד"ז; ה"ז; בדומה פער' בשמו ורי"ם)

[ג] **מאסף** לַכָּל המחנות. פרש"י לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין היה נוסע באחרונה וכל מי שהיה אובד דבר היה מחזירו לו, אתיא כמאן דאמר²⁵ כתיבה היו מהלכין. כלומר הוא הולך ברוח צפון שהיה קבוע לו ומתוך שהיה מרובה

(23) וכעין דבריו בשאר בעלי התוס' כאן. (24) ראה ריב"ש כאן. (25) ירושלמי עירובין ה, א. (26) בריב"א עד כאן. (27) ומיהו גם לתירוץ זה עומדין דברי רש"י דאתיא כמ"ד כתיבה היו מהלכין, דאל"כ לא איבעי ליה לומר שהיה מרובה אוכלוסין דבלאו הכי כיון דכקורה היו מהלכין היה נוסע באחרונה. (28) שופטים יט, טו. (29) שופטים יט, טו. ועוד שם, יח: ואין איש מאסף אותי הביתה. (30) ירמיה ט, כא. (31) תנחומא תצא ט.

כו וְעַל־צֶבֶא מִטָּה בְּנִי אֲשֶׁר פָּגַעְיָאֵל בֶּן־עֶכְרֹן:
כו וְעַל־צֶבֶא מִטָּה בְּנִי נִפְתָּלִי אַחִירֶע בֶּן־עֵינָן: כח אֵלֶּה
מִסְעֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל לְצִבְאוֹתָם וַיִּסְעוּ:

רש"י

לכל המחנות: (כח) אֵלֶּה מסעי. זה סדר מסעיהם: ויסעו. ציוס ההוא נסעו:

באוכלוסין היה מסבב שאר הדגלים, וכל מי שהיה מאבד אבידה היה שבט דן מחזיר לו. (לו' 108)

[ז] מאספ לַכָּל המחנות. פרש"י לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין היה נוסע באחרונה, והיו האוכלוסין מפוזרין על פני המערב, ומתוך כך היה מאספ לכל המחנות³⁶. וא"ת והלא שבטו של יהודה היה מרובה באוכלוסין משבטו של דן. וי"ל דה"ק רש"י שבטו של דן היה מרובה באוכלוסין מאותו שבט שהיה נוסע באחרונה. (א' 1267)

פסוק כח

[א] לַצִּבְאוֹתָם וַיִּסְעוּ. ב', וחד בריש פסוק³⁷ "ויסעו ויהי חתת אלהים", כך בכאן חיתת אלהים. (א' 268; רוקח)

[ב] וַיִּסְעוּ. ב' במסורה, "לַצִּבְאוֹתָם וַיִּסְעוּ", "ויסעו ויהי חתת אלהים"³⁸, לומר מה שם היה חתת אלהים על כל סביבותיהם אף כאן³⁹. ד"א ויסעו דהתם ראש פסוק ויסעו דהכא סוף פסוק, דהתם לפי שיעקב ביער עבודה זרה מתוכם לפיכך נסעו ביד רמה

ירושלמי³², לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין, כלומר שהיו חיילותיו מרובין היה נוסע באחרונה, וכל מי שמאבד דבר היה מחזירו לו. ומקשים העולם והלא היה שבט יהודה מרובה ממנו, אלא י"ל שהיו מרובה באוכלוסין מאותו שבט שהיה נוסע באחרונה לפניו³³. (מ"ז; וט' 506)

[ז] מאספ לַכָּל המחנות. שכל מי שמתעכב על דבר היה מתעכב עמו. וצ"ע להאי דפר"ש כתיבה היו מהלכים ונפקא ליה מהאי קרא "מאספ לכל המחנות" אדרבה טפי ניחא למילף מהאי קרא כקורה היו מהלכין³⁴. וצ"ל למ"ד כתיבה היו מהלכין לאו אקרא ד"מאספ לכל המחנות" קאי, אלא ההא דקאמ' שהיה שבט לוי מרובה באוכלוסין והיו יכולין למצוא אבידות, אבל למ"ד כתיבה היו מהלכין אם לא היה מרובה באוכלוסין לא היו מוצאין מן התימנים ומן הצפוניים. וצ"ל מה דפרש"י דכתיבה היו מהלכין מפי' ליה מקרא³⁵ "כאשר יחנו כן יסעו" ולא מפי' מן "מאספ לכל המחנות". ומה אני מקיים מאספ לכל המחנות, לפי שהיו מרובין

(32) עירובין ה, א. (33) וכ"ה בחזקוני וריב"א כאן. (34) דהיו מהלכין אחורי כל המחנות, אבל אם כתיבה לא היו מהלכין אחורי מחנה צפון ודרום. (35) לעיל ב, יז. (36) ר' חזקוני כאן. (37) בראשית לה, ה. (38) שם. (39) ר' שמו"ר טו, ו, דדריש הכתוב 'איומה כנגדלות' (שי"ה ש ו, ד) על השבטים כשנעשו דגלים למסען, והיו האומות יראים מהם.

כט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹבֶב בֶּן־רְעוּאֵל הַמִּדְיָנִי חֵתַן מֹשֶׁה
נֹסְעִים | אֲנַחְנוּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר יְהוָה אֵתוֹ

רש"י

(כט) חובב. הוא יתרו, שנאמר (שופטים ד, יא) מצני חוצב חותן משה, ומה תלמוד לומר (שמות ב, יח) ותצאנה אל רעואל אחיהן, מלמד שהתינוקות קורין לאבי אחיהן חבב. ושמות הרבה [ושני שמות] היו לו יתר על שם שיתר פרשה אחת בתורה. חוצב על שחצב את התורה וכו': נסעים אנחנו אל המקום. מיד עד שלשה ימים אלו נכנסין לארץ, שנמסע זה הראשון נסעו על מנת להכנס

ושכינה לפניהם, אבל בני דן שהיה עבודה זרה ביניהם נסעו לאחור ולא לפנים, שהיה הענן פולט אותם ועמלק היה הורג בהם⁴⁰. (בבא"ט; בדומה ל' 31)

[ג] לַצַּבָּאוֹת וַיִּסְעוּ. ב' במסורה וזה בסוף פסוק, אחד בריש פסוק⁴¹ "ויסעו ויהי חתת

אלהים", לפי שבני יעקב ביערו ע"ז מתוכם, כדכתיב⁴² "ויטמן אותם [יעקב] תחת האלה", וחתת אלהים היה הולך לפניו ומונע אויבים מדרוף אחריהם, לכך ויסעו בראש פסוק, אבל בני דן שהיה ע"ז בתוכם, לכך ויסעו בסיפיה דקרא, כלומר לאחרונה יסעו ולא היה פחד אלוה עליהם על האויבים, ואדרבה רדו בהם שונאיהם, שהענן היה פולטם, כי העמלק היה הורג בהן. וכן בבני דן כתיב, "לאחרונה" ב'. הכא⁴³ אחד, והשני⁴⁴ "לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה", כלומר לא יהיה להם זכרון לבני דן שעבדו ע"ז שכתוב בהם לאחרונה. (מהר"ם ב"ב)

[ד] וַיִּסְעוּ. "ויסעו"⁴⁵ ב' במס', והשני בדגלים בפרשת בהעלתך "אלה מסעי בני

פסוק כט

[א] לַחֹבֶב. הוא יתרו, כדכת'⁴⁷ "מבני חובב חותן משה". (רשב"ם)

[ב] לַחֹבֶב. שנעשה חביב לפני הקב"ה. כן רעואל. בן שנעשה ריע לאל ונתגייר⁴⁸. (ר"א; ל' 108)

[ג] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹבֶב. חב"ב פסוקים אמר יתרו ב' וישמע⁴⁹. צפורה בגי' למשה. עשר פעמים יתר יתרו בחומש כי דבק לעשרת הדיברות ונתגייר⁵⁰. (ר"א א'; ל' 108)

[ד] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹבֶב. כתב ר' אברהם כי רעואל הוא אבי צפורה כדכתיב⁵¹ "ותבאנה אל רעואל אביהם", וחובב הוא אחי צפורה בן רעואל והוא יתרו, דכתיב ביה⁵² "ידעת חנותינו במדבר", וביתרו כתיב⁵³ "אל

(40) תנחומא תצא ט. (41) בראשית שם. (42) שם, ד. (43) לעיל ב, לא. (44) קהלת א, יא. (45) בראשית לה, ה. (46) רש"י בראשית נ, יג. (47) שופטים ד, יא. (48) ספרי כאן עח. (49) שמות יח. (50) זבחים קטז, א. (51) שמות ב, יח. (52) להלן לא. (53) שמות יח, ה.

אַתֶּן לָכֶם לֶכְה אֹתָנוּ וְהִטְבְּנוּ לָךְ כִּי־יְהוָה דְּבַר־טוֹב

רש"י

לארץ ישראל, אלא שחטאו במתאוננים. ומפני מה שתף משה עמו עמהם, שעדיין לא נגזרה גזרה

ג' ימים אנו נכנסין לארץ כי במסע זה הראשונים נסעו על מנת ליכנס לארץ מיד אלא שחטאו במתאוננים וכו', כבר פירשתי הענין בפרשת בא⁶². עוד פירש"י מפני מה שתף משה עצמו עמהם עדיין לא נגזרה גזרה עליו כסבור הוא ליכנס לארץ עכשיו וכו'. כבר פירשתי הענין בפ' שמות⁶³ ופ' בשלח⁶⁴. (ריב"א)

[ו] ויאמר משה לחבב. למה נקרא שמו חבב, שנדבק בזרעו של יעקב והם שנים עשר שבטים כמנין חבב. (ר"ש)

[ז] ויאמר משה לחובב. זה יתרו שחיבב את התורה⁶⁵, ונתחבר ל"ב שבטים כמנין חב"ב.

כי ה' דבר טוב על ישראל. טוב מצויץ⁶⁶, כלומר על טוב של גן עדן⁶⁷, אותו טוב אמר לתת להם, שנאמר⁶⁸ "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך". (רי"ו)

[ח] חובב. פרש"י הוא יתרו וכו', ושני שמות היו לו, יתרו על שייתר פרשה אחת בתורה, חובב על שם שחיבב את התורה. פי' שני שמות מובהקין של כבוד היו לו⁶⁹.

נוסעים אנחנו. פרש"י מכאן עד ג' ימים אנו נכנסים לארץ וכו', ומפני מה שיתף

המדבר וגו'". ומה שכתוב⁵⁴ "יתרו חותן משה" כן דרך המקרא לקרוא לאבי הנערה ואחי' חותן. ורבים אומרים כי חובב הוא יתרו והוא אבי צפורה, ורעואל היה זקנה, והא דכתיב "אל רעואל אביהן" כאשר אמר יעקב⁵⁵ "אלהי אבי אברהם"⁵⁶. כ' הרמב"ן הנה משה חלה פני חובב ללכת עמו, ואמ' לו סתם "והטבנו לך" והוא חשב שיתנו לו מן השלל כסף וזהב ובגדים ולא תהיה לו נחלה בתוכם, ועל כן לא היה חפץ והשיב לו⁵⁷ "אל ארצי ואל מולדתי אלך" כי שם לי נחלה ונכסים וכבוד. אז אמר לו משה⁵⁸ "אל נא תעזוב אותנו" כי מדעתך המדבר תהיה לנו לעינים בכיבוש הארצות ותורינו הדרך אשר נעלה בה, ומכל הטוב אשר ייטיב השם לנו נטיב לך, רמז לו אחוזה בארץ טובה בשכרו על טרתו ועזרתו אשר יעזרם בכיבוש הארץ. ועל דעתי כי נתרצה לו בזה ועשה כן, וכן אמרו בירושלמי⁵⁹ בני קני חותן משה מביאין וקורין דכתיב "לכה אתנו"⁶⁰. (טור"א, ובדומה רא"ג)

[ה] ויאמר משה לחובב. פירש"י זה יתרו ושני שמות היו לו וכו'. כבר פי' הענין בפ' יתרו⁶¹.

נוסעים אנחנו אל המקום. פירש"י מיד עד

(54) שמות יח, א. (55) בראשית לב, י. (56) ע"כ מראב"ע. (57) בפסוק להלן. (58) להלן לא. (59) ביכורים א, ד. (60) ועי' תוספות ב"ב פא, ד"ה למעוטי. (61) ריב"א שמות יח, א. (62) שם יב, כה. (63) שם ד, יג. (64) שם טו, יז. (65) ספרי כאן עח. (66) ספר תגין סי' ט. (67) ר' ספרי זוטא להלן לב, ור' רבינו יואל שם. (68) תהלים לא, כ. (69) לתרץ עם הא דכתב רש"י, שמות יח, א, דו' שמות נקראו לו. ויש נוס' ברש"י כאן שגירסתם: הרבה שמות כו'.

[י] נוסעים אנחנו. אעפ"י שמושה לא היה לו ליכנס לא", שכבר אמר לו⁷⁹ "עתה תראה" ולא במלחמת ל"א מלכים, וכן אומר "תביאמו"⁸⁰, אמר אנחנו שלא יפול לבם עליהם. (ר"א א'; לו' 108)

[יא] נסעים אנחנו. פירש"י שיתף משה את עצמו עמהם עדיין לא נגזרה גזרה, וכסבור שהוא נכנס. חז"ק, [וקשה] שהרי ב' שמות פירש"י⁸¹ "שלח נא ביד תשלח" אין סופו להכניסם לארץ. ולפי הפשט שתף משה עצמו עמהם אמר עכשיו יאמרו ישראל אם מי שעשה נסים והוציאנו ממצרים ועשה לנו נסים וגבורות אינו נכנס איך אנו נכנסים?⁸² ד"א מפני יתרו שלא יאמר אם משה אינו נכנס איך אכנס אני.

והטבנו לך. מן השלל אבל לתת לו חלק בארץ לא היה הרשות בידם⁸³. (חזק; מ"ז בשמו)

[יב] נוסעים. פירש"י שיתף עצמו משה עמהם, ועדיין לא נגזרה עליו גזירה. הקש' חזקוני שהרי בפר' שמות גבי⁸⁴ "שלח נא ביד תשלח" פירש"י אין סופו להכניסם בארץ. כלומר⁸⁵ אין סופו להיות דבר של ישראל בכניסתם לארץ. (א"ז)

[יג] והטבנו לך. שלא תפסיד כלום אם תניח ירושתך, שהרי אנו מטיבים לך יותר מירושתך. ולא תירא מן המלחמה "כי ה'

עצמו עמהם, עדיין לא נגזרה גזרה כסבור שהוא נכנס. וקשה שהרי אמר לו הקב"ה⁷⁹ "עתה תראה אשר אעשה לפרעה" ופרש"י ולא תראה הנעשה לשבעה אומות. וי"ל דרמז בעלמא הוא, אבל לא היתה גזירה גמורה שאי אפשר לבטלה. עוד ק' דהא פירש"י בפרשת בשלח על פסוק⁷¹ "תביאמו ותטעמו" וז"ל, נתנבא משה שלא יכנס לארץ לכך לא אמר תביאנו. וי"ל שלא היתה נבואה שראה לו עכשיו, אמנם חשש למה שאמר לו הקב"ה "עתה תראה", ואפי' הכי סבור ליכנס, חשב אולי נתבטלה הגזרה. והלא דברים ק"ו [ומה] כשאמ' לו הקב"ה בפירוש⁷² "לכן לא תביאו את הקהל הזה" וכו', אפי' הכי היה סבור ליכנס, חשב שנתבטלה הגזרה, כרפי' רש"י גבי⁷³ "נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמך", כאן שלא אמר לו בפירוש, לא אמר לו מאותו מקום⁷⁴, לכ"ש שהיה סבור שודאי נתבטלה הגזרה. (וט' 260)

[ט] נוסעים אנחנו. אעפ"י שמושה לא היה לו ליכנס שרמז⁷⁵ "תביאמו" ולא אמר תביאנו, אמר אנחנו, שלא יפול לבם עליהם⁷⁶. לכה אתנו והטבנו לך. חסר⁷⁷, כי אין חלק לגרים בארץ⁷⁸ אעפ"י כן ניתן להם. (א' 268; רוקח)

(70) שמות ו, א. (71) שם טו, יז. (72) להלן כ, יב. (73) שם לא, ב. ול"מ לאיזה רש"י מכזיב (74) כל' לא נאמר לו זה על שום ריעותא שנעשית באותה שעה של שירת הים, אלא כנבואה לרעה בעלמא דעבידא דבטלא. (75) שמות טו, יז. (76) עי' ספרי כאן עח. (77) דהול"ל היטבנו. (78) ספרי שם. (79) שמות ו, א. (80) שמות טו, יז. עי' ב"ב קיטב. (81) שמות ד, יג. (82) ספרי כאן עח, וכן ההמשך. (83) אבל "והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך", דלהלן לב, לא משמע שלל בעלמא אלא אף נחלת שדה וכו', ולהכי פי' חזקוני שם שמדבר בהרחבת הגבול בנוסף לז' עממים. (84) שמות ד, יג. (85) תירוץ הוא, כלומר יודע היה שלא יהיה דָּבָר ומנהיג להם בכניסתם אבל עדיין לא נגזר עליו שלא יכנס כלל. וכ"ה ברע"ב לשמות שם.

עַל־יִשְׂרָאֵל: ֹיֵאמֶר אֵלָיו לֹא אֵלֶךְ כִּי אִם־אֶל־אֶרֶץ וְאֶל־מִוֹלְדֹתַי אֵלֶךְ: ֹיֵאמֶר אֶל־נָא תַעֲזֹב אֶתְּנוּ כִּי

רש"י

עליו וכסודור שהוא נכנס: (ז) א"ל ארצי וא"ל מולדתי. אם נשכיל נכסי, אם נשכיל משפחתי: (ח) א"ל נא תעזב. אין נא חלל לשון נקשה, שלא יאמרו לא נמגייר יתרו מחזה, סודור היה שם

דיבר טוב על ישראל", ולא יוכלו לעמוד נגדם. (ריב"ש)

כי כן משמע "אל ארצי" היינו נכסים, "אל מולדתי" היינו משפחתי⁸⁹. (וט' 54)

פסוק לא

[א] נא. נא באתב"ש בגי' בבקשה⁹⁰.

ה' טובות יש כאן, והטבנו טוב הטוב ייטיב והיטבנו, רמז על דושנה של יריחו ת"ק אמה על ת"ק שישבו בה בניו⁹¹.

והיית לנו לעינים. כי חכם אתה, וגם הארת עינינו שאמרת⁹² "ואתה תחזה". (ר"א א'; ל' 108)

[ב] א"ל נא תעזוב אותנו. אין נא אלא לשון בקשה [עכשיו יאמרו ישראל] סבור היה יתרו שיש לגרים חלק בארץ, [כיון שראה שאין להם חלק בארץ] הניח והלך. כי על כן ידעת חנותינו במדבר. והניסים והגבורות שנעשו לנו. והיית לנו לעינים. א"ל בבקשה ממך אל תנעול [דלת] בפני גרים, פן יאמרו יתרו חותן משה לא קיבל אנו לא כל שכן, אמר לו תהא לגרים פתח עינים. ד"א והיית

[יד] פירוש חובב. כי ה' דבר טוב על ישראל. מלמד שפיקד וציוה הקב"ה לישראל להטיב לגרים ולנהוג בענוה עם הגרים⁸⁶. (ב"מ 243; רא"צ)

פסוק ל

[א] לא א"ל עמכם. כי אין לגרים חלק בארץ⁸⁷. (א' 268; רוקח)

[ב] כי אם א"ל ארצי וא"ל מולדתי א"ל. ולא אניח הודאי בשביל הספק. (ריב"ש; חזק')

[ג] כי אם א"ל ארצי וא"ל מולדתי. יש אדם שיש לו ארץ ואין לו נכסים ויש (שאינן) [שיש] לו [ארץ] ונכסים ואין לו [משפחה], ואני יש לי ארץ ונכסים ומשפחה ודיין בעירי הייתי⁸⁸. (ב"מ 243; רא"צ)

[ד] א"ל ארצי וא"ל מולדתי. פרש"י אם בשביל נכסי אם בשביל משפחתי. והטעם

(86) ספרי כאן עת, והדיוק שם דהא גם עד עכשיו ה' דבר טוב כו'. (87) ר' רוקח בפסוק הקודם.

(88) ספרי כאן עט. (89) ראה ב"ר לט, ט: א"ר יוחנן לך לך מארצך, מארפכי שלך, וממולדתך, זו שכונתך, ומבית אביך זה בית אביך. וי"ל דגבי קיני שאני, שכ' האברבנאל בש"א טו, ו, וז"ל: בני הקיני לא היו יושבים בערים והיו תמיד בשדה שוכנים באהלים ונוסעים מארץ לארץ כפי מה שיאות אליהם ולצאנם ובקדם, עכ"ד. ולהכי יאות לפרש כאן אל ארצי, נכסים, ואל מולדתי, משפחה (א.ו.). (90) נא עצמו בלא גימ' הוא ל' בקשה, ויל"פ בקשה יתרה, ומיהו ר' ראב"ע כאן דמפרש דינא' ל' עתה ועכשיו.

(91) ספרי כאן פא. (92) שמות יח, יא.

עַל־כֵּן יִדְעַתְּ חֲנֻתָּנוּ בַּמִּדְבָּר וְהָיִיתָ לָנוּ לְעֵינִים:

רש"י

לגרים חלק בארץ, עכשיו שראה שאין להם חלק הניחם והלך לו: כי עַל כֵּן ידעת חננתנו במדבר. כי נאה לך לעשות זאת על אשר ידעת חננתנו במדבר וראית נסים וגזירות שנעשו לנו: כי עַל כֵּן ידעת. כמו על אשר ידעת, כמו (בראשית לח, כו) כי על כֵּן לא נחמיה לשלה בני, כי על כֵּן עצרתם (שם יח, ה), כי על כֵּן צאו (שם יט, ח), כי על כֵּן ראיתי פניך (שם לג, י): והיית לנו לְעֵינִים.

לנו לעינים, שתהא דיין ותשב עמנו בסנהדרין ותהא מורה בדברי תורה. ד"א לעינים, שתאיר עינינו בדבר שנעלם ממנו כענין שהורית לנו⁹³ "ואתה תחזה". ד"א כל הימים שהיינו במדבר היינו מכבדין (אותנו) [אותך] כבבת עינינו⁹⁴. (ב"מ 243; רא"צ)

לך "משמע דמשום טובת הנאה היו נותנים לו ולא מן הדין ועל כֵּן הלך. (מ"ז, מ"א 256)

[הן] כי עַל כֵּן. אשר ידעת ונתתה על לב צרכינו בחנותינו במדבר, וגם הייתה לנו לעינים לתת לנו עצה טובה, כדכת' בוישמע יתרו⁹⁷ דוגמת "עינים הייתי לעיור"⁹⁸. (רשב"ם)

[ו] כל כי עַל כֵּן שבתורה, כמו: על כֵּן כי, כלומר: אני על כֵּן מחלה לך שתבא עמנו כי ידעת חנותינו במדבר, וראית מה שעשה לנו הקב"ה.

והיית לנו לעינים. שיאמרו הרואים אותך עמנו, לא לחינם הניח זה ארצו ומקומו, אם לא שראה שהקב"ה עמהם, ויראו להזדקק לנו ולהלחם עמנו. (ריב"ש)

[ו] כי עַל כֵּן ידעת חננתנו במדבר. כלומר על כֵּן אני מחלה אותך, לפי שידעת חנותינו הניסים והגבורות שעשה לנו הקב"ה.

והיית לנו לעינים. שיאמרו הרואים אותך לא לחנם עזב זה ארצו וגדולתו אם לא

[ג] אֵל נא תעזב אותנו. אם לא הטבנו לך עד עתה. "כי על כֵּן ידעת חננתנו", שהרי בשביל כֵּן שדעתך היה לבא עמנו ידעת חנותנו⁹⁵. "והיית לנו לעינים" כמו "אם נא מצאתי חן בעיניך" שהוא כמו לפניך, אף כאן מכאן ואילך תהיה לפנינו ולעינינו עמנו⁹⁶. ד"א גרים אחרים יסתכלו בך ויתנו לב להתגייר. (חזק)

[ד] ויאמר אֵל נא תעזב אותנו. פר"ש ז"ל סבור היה שיש לגרים חלק בארץ, עכשיו שראה שאין להם חלק הלך לו. וא"ת מה ראה עכשיו יותר מזמן אחר שאין להם חלק, וי"ל מדקאמר ליה משה "והטבנו

93 שמות יח, כא. 94 ספרי כאן פ. 95 נר' דר"ל הא בעבור שהיה בדעתך לבא עמנו טרחת למצוא מקום חנותינו בסיני וישבת עמנו עד עכשיו (דהא זו נסיעה ראשונה להם משבאו לסיני). 96 'והיית' ל' עתיד, ומביא קצת ראייה, דכמו ד'מצאתי חן בעיניך' הוא כמו 'מצאת חן לפניך', כך גם 'והיית לנו לעינים' הוא כעין 'והיית לפנינו לעינים' כלומר מכאן ואילך. 97 רומז לעצת מינוי שרים שנתן יתרו. וכן בראב"ע בפ' שני, ובפ' ראשון מפרש דוהייתה לנו ל' עתיד, להראות לנו הדרך לפי שהיה בקי במדבריות. 98 איוב כט, טו.

רש"י

לשון עזר כמרגומו. דבר אחר לשון עתיד, כל דבר ודבר שיתעלם מעיניו תהיה מאיר עיניו. דבר

מפני שראה וידע גדולתו של הקב"ה, והטובות שהוא עושה עם עמו⁹⁹. (הג"ן; בדומה ד"ז וה"ז)

[ח] אֵל נָא תַעֲזוֹב אוֹתָנוּ כִּי עַל כֵּן וגו', פ"י שמה שלא בקשנוך עד עתה הוא על כן כי ידעת חנותינו במדבר ולא ה' לנו במה להטיב לך, כי אנחנו בעצמנו מהנסים והגבורות שעשה לנו המקום חיינו ואכלנו, אבל עתה "נוסעים אנחנו וגו' והטבנו לך" כי יהיה בדינו לכבדך.

והיית לנו לעינים. פ"י למראות העין, כי כל הרואה יעיד ויאמר לא לחנם עזב יתרו כל ארצו וגדולתו אם לא ה' רואה טובתו של הקדוש ברוך הוא וגדולתו שעושה עמם.

ד"א והיית לנו לראש, כמו¹ "על אבן אחת שבעה עינים", שפ"י שבעה ראשים, כלומר וכדי למהר בנין בהמ"ק². והר"ר יוסף³ פירש והיית מאיר עינינו בעצתך הנכונה כמו⁴ "שמע בקולי איעצך" וגו'. ד"א להורות לנו עינים ודרכים כי אתה יודע מבואן ומוצאן, הר"ר אליעזר. (פע"ר)

[ט] חנתינו. חנייתנו. והייתה לנו לעינים עתה⁵, וכבר היית⁶ שאמרת⁷ "ואתה תחזה מכל העם" וגו', ונתיישר בעיני הקב"ה.

קראו כאן "חובב" שחיבבו הקב"ה⁸

כשנעשה בן לאביו שבשמים, רעואל שנתרועע לנו⁹, ואמר חב"ב פסוק בוישמע יתרו¹⁰, חב"ב עשה חסד ל"ב שבטים. ז' פעמים¹¹ "חתן משה", שאמר בחר מן ז' בנותיי. י' פעמים יתרו יתרו¹² בחומש, שדבק ל' דברות ונתגייר. (א' 268; רוקח)

[י] והיית לנו לעינים. פ"י שהיה מתייר האומות להביא למדבר סיני דגים ובקר וצאן וכל מיני סחורה. והנה כשנסעו ממדבר סיני היו סבורים ליכנס מיד לארץ ישר', ויתרו חזר לארצו והסוחרים שבו לביתם כי אמרו מעתה אינם צריכין לנו¹³. (רי"ח)

[יא] אֵל נָא תַעֲזוֹב אוֹתָנוּ והיית לנו לעינים. כלומר לראש כמו "על אבן אחת שבעה עינים"¹⁴, פ"י שבעה ראשים כדי למהר בניין ב"ה, וכן אם [מ]עיני העדה. והר"ר יוסף קרא פ"י והיית מאיר עינינו בעצה טובה ונכונה שנתת לנו דכתיב "עתה שמע בקולי אעצך". ד"א והיית לנו לעינים, פ"י כשתלך עמנו, פ"י כי חכם אתה וידעת מבוא המדבר והדרכים. (רח"פ)

[יב] כי ידעת חנותינו במדבר. ולא יכלנו להטיב לך עד עתה, ד"א נסים וגבורות ש(י)עשה לנו הקב"ה.

והיית לנו לעינים. שאמרו הרואים לאו

(99) וראה ריב"ש כאן. (1) זכריה ג, ט. (2) ע"י רד"ק שם. (3) הוא ר' יוסף קרא, בר"ח פליטאל. (4) שמות יח, יט. (5) והיית מכאן ואילך ל' עתיד. (6) דוהיית גם ל' עבר. (7) שמות יח, כא. (8) מכילתא ריש יתרו. (9) נר' דצ"ל: "שנתרועע לה" דהא שמא מוכחא: "רעו אל". וע"י ספרי כאן עח. (10) שמות יח. (11) בפר' יתרו. (12) ט' פעמים יתרו ועוד פעם אחת יתרו. (13) מפרש 'והיית' ל' עבר, דעד כאן היית לנו לעינים ומכאן ואילך נחסר כל אלה. (14) ר' פער"ר כאן ושם נסמן.

לֵב וְהָיָה כִּי־תֵלֵךְ עִמָּנוּ וְהָיָה | הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יֵיטִיב יְהוָה עִמָּנוּ וְהַטְּבֵנוּ לָךְ: ־ וַיִּסְעוּ מֵהָר יְהוָה

רש"י

אחר שמהא חציב עלינו כגלגל עינינו, שנאמר (דברים י, יט) ואהבתם את הגר: (לב) והיה הטוב ההוא וגו'. מה טובה הטיבו לו, אמרו כשהיו ישראל מחלקין את הארץ היה דושנה של יריחו חמש מאות אמה על ת"ק אמה והניחוהו מלחוק, אמרו מי שיצנה בית המקדש בחלקו הוא יטלנו, בין כך ובין כך נתנוהו לבני יתרו ליונדב בן רכב, שנאמר ובני קני חותן משה עלו מעיר התמרים וגו' (שופטים א, טז): (לג) דרך שלשת ימים. מהלך שלשת ימים הלכו ציוס אחד, שהיה הקדוש ברוך

על חנם עזב ארצו וגדלתו אלא שראה גדולתו של הקב"ה. ד"א לעינים. לראש כמו¹⁵ "על אבן אחת שבעה עיניים", פי' ראשי' כדי למהר בנין הבית, וכן¹⁶ "אם מעיני העדה". ד"א תאיר עינינו בעצה נכונה. כמו¹⁷ "עתה שמע בקולי איעצך", ד"א שאתה בקי בדרכים. (ר"ם)

[יג] ידעת' הנותנינו' במדבר' והיית' לנו'. ס"ת תורתו, כשתהיה יושב בסנהדרין¹⁸ מורה הוראות כל מה שנתעלם ממנו תהיה מאיר לנו¹⁹. (ר"א א'; ל' 108)

פסוק לב

[ה] אשר ייטיב ה' לנו. ידוע כי הגר אין לו חלק ירושה, לכך אמר "אשר ייטיב ה' לנו והטבנו לך"²⁶. (ר"ש)

[ז] והטבנו. טוב הטוב ייטיב והטבנו בגימ' ביריתו²⁷. (א' 268; רוקח)

פסוק לג

[א] ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים. רק

(15) זכריה ג, ט. (16) להלן טו, כד. (17) שמות יח, יט. (18) ר' חזקוני כאן. (19) הקטע בכת"י שלא במקומו בסוף הפרשה. (20) וכן ברוקח ור"א כאן. (21) ור' דבריו בפסוק הקודם. (22) שמות לד, כד. (23) בראשית טו, יט. (24) להלן כד, כא. (25) ש"א טו, ו. (26) ר"ל בתורת נחלה קבועה אין יכולים ליתן לו אבל אחר שנחלו את הארץ יכולים ליתן לו ממה שנחלו הם בתורת מתנה לזמן קצוב כמו שנתנו לו דושנה של יריחו עד שבאו לבית עולמים. (27) שנתנו לו

דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים וָאָרוֹן בְּרִית־יְהוָה נִסַּע לִפְנֵיהֶם

רש"י

הוא חפץ להכניסם לארץ מיד: וארון ברית ה' נסע לפניהם דרך שלשת ימים. זה הארון היואל עמם למלחמה וכו' שצרי לזכות מונחים ומקדים לפניהם דרך שלשת ימים לתקן להם מקום חנייה:

לא נסע לפניהם יותר, כ"א אותם ג' ימים. והקדים לפניהם אלפים אמה³⁴ כמו שתמצא בתחילת יהושע³⁵. וא"ת למה נסע הארון לפניהם אלפים אמה. ונראה שבביל הקול שהיה יוצא מן הארון והיה מבעית את הכנענים, והיינו דכתיב³⁶ "והמם מהומה גדולה", ולכן³⁷ "ונתתי את כל אויבך אליך עורף" מפני הקול. וזהו³⁸ "קרב אתה ושמע ואתה תדבר עמנו את כל אשר ידבר אליך ושמענו ועשינו", ולמה לא אמרו למשה תאמר להקב"ה דבר עמנו בנחת, אלא אות נתן להם הקב"ה באותו קול שאני מדבר לכם, באותו קול אהמם את הכנענים³⁹. וכן מצינו בדוד⁴⁰ "וירעם בשמים ה' ועליון יתן קולו וישלח חציו ויפיצם וגו'", והיינו דכתיב⁴¹ "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ה' ויפוצו אויבך וינוסו משנאיך מפניך", מפני הקול היוצא מן הארון. וכן רצה הקב"ה לעשות להם עד שהיו מכבשים את הארץ, לולי מיד כשחנו התחילו להתרעם על בשר לייבש ופרפראות כדי לחזק הגוף כשיצורו על הכרכים ולא בטחו בה', וחזר הארון לתוך המחנה ולא נסע לפניהם יותר. והנה כשחנו מיד התחילו לבקש תואנה ולומר הנה הכנענים

[באותן] ג' ימים ארון הולך לפניהם, אבל לעולם הארון בתוך המחנות. (א' 268; רוקח)

[ב] מהר ה'. כי עדיין לא זזו מכנגד הר חורב שהוא במדבר סיני. [ואף על פי שבכל הדברות שנאמרו בשנה שניה לא נאמר בהר סיני אלא במדבר סיני], זה לאחר שהוקם המשכן כמו שפירשתי²⁸ למעלה. ומכל [מקום] אצל הר סיני היו עד עתה.

דרך שלשת ימים. הלכו עד שלשת ימים, שלא חנו עד סוף שלשה. ומפני טורח הדרך, ויהי העם כמתאוננים²⁹. כמו שמצינו בפרשת פרה³⁰ "ותקצר נפש העם בדרך וידבר העם באלהים ובמשה".

וארון ברית ה' נוסע לפניהם. כל אותן שלשה ימים לתור להם מנוחה, כי הענן הולך על הארון. (רשב"ם)

[ג] ויסעו מהר ה'. שנסעו מאחרי ה'³¹ כתינוק שבורח מבית הספר³². (ר"א א'; לר' 108)

[ד] ויסעו מהר ה' דרך שלשה ימים. דהיינו ל' פרסאות³³. "וארון ברית ה' נוסע לפניהם". אותן דרך שלשה ימים, ומעולם

דושנה של יריחו עד שיבנה הבית. ספרי כאן פא. (28) ע"י רשב"ם לעיל א, א. (29) להלן יא, א. (30) להלן כא, ד"ה. (31) שבת קטז, א. (32) תוס' שם ד"ה פורענות בשם ילמדנו, וראשונים אחרים בשם מד' ויכלו. (33) ראה פסחים צד, א. (34) כל' בשאר ימים, ולא כן ברוקח כאן ע"י"ש. (35) יהושע ג, ד. (36) דברים ז, כג. (37) שמות כג, כז. (38) דברים ה, כד. (39) ראה תוס' השלם יתרו כ, יז אות ה, באריכות. (40) תהלים יח, יד. (41) להלן לה.

הק' גילה נבלות האספסוף לישר' שהם הסיתום עבור בליעתם, זהו⁴⁹ "הבשר עודנו בין שיניהם טרם יכרת ואף ה' חרה בעם", ובתילים⁵⁰ מפרש "עוד אכלם בפיהם", כי משה היה פותח להם הפה ומראה להם לישר', ראו שאילו לא הסיתו אתכם עבור מצור כ"א לבלוע ולמה אתם נסיתם. וזהו⁵¹ "בוכה למשפחותיו", כשהיו סבורים ליכנס מיד לארץ למלחמה ומיד חילקם משה למשפחותם כדכתיב בעזרא⁵² "ואעמיד את העם למשפחות", כי בשעת מלחמה אדם מוסר עצמו למיתה בעבור קרובו, ועתה בכו למשפחותם, כל שבט ושבט אומרים למשה לך עמנו ואז נצליח, והקב"ה קיבל דבריהם וחילק להם זקנים שרוח הקודש שורה עליהם, ששה לכל שבט ושבט⁵³.

(רי"ח; ב"מ 243; רא"צ)

[ה] ויסעו מחר ה'. אצל הר סיני היו עד עכשיו.

דרך שלשת ימים. אינו אומר שלשת ימים אלא "דרך שלשת ימים", כלומר משנסעו מסיני עשו בחנייה ראשונה⁵⁴ קודם שאכלו השליו שיעור מהלך שלשת ימים הם עשרים באייר וכ"א בו וכ"ב בו.

וארון ברית ה'. י"מ משה היה נושא כדכתיב בתרי עשר⁵⁵ "ואשלח לפניך את משה (ואת) אהרן ומרים" אבל הארון שעשה בצלאל היה באמצע הדגלים. (חזק')

גבורי חיל ויש להם מזון לשובע ולנו אין לנו מזון המחזיק את הגוף לא בשר יבש ולא חציר ולא בצלים המבשלים עם הבשר. וכשהתחילו להתרעם על הבשר ועל הבצלים וקישואין וגם שומין המצהיל את הפנים⁴², והם לא קבלו כי אם על זה שיתרו הלך לו והסוחרים נמנעו מלהביא להם [מזונות], ולא שאלוהו לתיאבון כ"א מי יתן לנו לקנות בכסף מלא, ולא עתה כ"א לאחר שנצור על ערי המבצר, ועליהם לא כעס הקב"ה כ"כ, כ"א על האספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה והיו בולעים, והסיתו ישראל לשאול בשר ולשוחטו ולייבשו כדי שיהי' להם בעת המצור, אבל דעתם לא היה כ"א לאוכלו מיד מרוב בליעתם. ואעפ"י ששליו היה יורד בכל יום ויום כדאיתא בפרשת בשלח⁴³, זה היה סיפק של כל יום ויום, אבל עתה שאלו הרבה ביחד, כך הוא הפשט.

ואין צריך לומר⁴⁴ שפסק אז כדאמר בספרי⁴⁵. וזהו מה שאמר משה⁴⁶ "הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם", ואנה מצוי זה להם עתה שיתרו והסוחרים הלכו להם⁴⁷. "אם את כל דגי הים יאסף להם", פי' כל מיני דגים יבשים כגון דגים מלוחים שקורי' הרינגא שדרך הסוחרים להביא, אנה מצוי להם מעתה, וזהו⁴⁸ "וישטחו להם שטוח", פי' לייבש. וזהו היו הכשירין בישר' לא אכלו כ"א שמרו לייבש, אבל

(42) ב"ק פב, א. (43) שמות טז, יג. (44) מכאן רק ברי"ח. (45) ל"מ. וחלקו הראשונים בזה, ראה תוס' ערכין טו, ב ד"ה התאוו, חזקוני להלן יא, ד, ריב"א שמות טז, יג, ועוד. (46) להלן יא, כב. (47) כמו שפי' רי"ח בפסוק דלעיל. ועי' ר' אפרים שמות יח, א. (48) להלן שם, לב. (49) שם, לג. (50) תהלים עח, ל. (51) להלן שם, י. (52) וסיפיה דקרא: עם חרבותיהם רמחיהם וקשתותם. (53) כדכתיב בסמוך (להלן שם, כד): ויאסוף שבעים איש מזקני העם גר'. (54) נר' ר"ל בנסיעה ראשונה, ואולי צ"ל: "עשו בדרך עד חנייה ראשונה". ועי' חזקוני דברים א, ב. (55) מיכה ו, ד.

להם וזהו⁶² "וענן ה' עליהם יומם", מה הוצרכו לכתוב פשיטא דהכי כתיב לעיל, אלא הכי פירושו, וארון ברית ה' לפניהם דרך שלשת ימים וענן ה' עליהם על נושאי הארון א"כ על כרחי' הוצרכו לילך ביום אחד (משא) [מסע] ג' ימים כיון דהיה ענן על נושאי ארון והם היו רחוקים ג' ימים, א"כ כשנח הארון שם נח הענן גם הם הוצרכו לנוח⁶³.

נוסע⁶⁴ לפניהם דרך שלושת ימים. וכן הוא אומר⁶⁵ "כי ששת ימים", כלומר הם היו הולכים שלושת ימים לילה ויום בלא חנייה אבל לא יותר כאשר אמרו רז"ל⁶⁶ הנשבע שלא לישן שלשת ימים מלקין אותו ויישן מיד לאלתר. (המ' 40; רח"פ)

[ט] דרך שלשת ימים. ופרש"י מהלך ג' ימים הלכו ביום אחד לפי שהקב"ה חפץ להכניסם לארץ מיד. ותימא דבשילהי תענית⁶⁷ אמ' דהנך ג' ימים היו דוקא אחד ועשרים בחדש דאי לאו הכי לא אשכחן דבילילי ט' באב נגזרה גזירה על אבותינו שלא יכנסו לארץ. (רי"ם)

[י] דרך שלשת ימים. פרש"י הלכו ביום אחד מהלך ג' ימים. והקשה הר"י⁶⁸ דבסוף מסכת תענית⁶⁹ אמרינן דהנך ג' ימים הוו מחד ועשרים בחדש, דאי לאו הכי לא אשכחן דבילילי ט' באב נגזרה גזירה על אבותינו שלא יכנסו בארץ. וע"ק דהתם

[ז] ויסעו מהר ה' דרך ג' ימים וארון ברית ה' נוסע. במדרש ויכולו⁵⁶ אומ' שסרו מאחרי ה' כתינוק הבורח מן הספר, שהיה להם למשא מה שעמדו אצל הר סיני כל כך ללמוד תורה. (פר' 167)

[ז] ויסעו מהר ה'. כאילו נכתב מהר⁵⁷. פי' שסרו מאחרי ה'⁵⁸, ומנלן שהסיעו, פי' מהר"ם, ב' במסורת, כתי' הכא "בנסעם מן המחנה" וכת' התם "בנסעם מקדם", ופי' רש"י שהסיעו מקדמונו של עולם, ונילף מג"ש מלמד שסרו מאחוריו. וכן⁵⁹ "ויסע לוט מקדם", ופרש"י התם שאמ' אי אפשר באברם ולא באלוהיו. (יר' 65)

[ח] דרך שלשת ימים. פי' רש"י מהלך דרך שלשת ימים הלכו ביום אחד, מיהו בשלהי תענית⁶⁰ לא משמע הכי דהתם בעי לאוכוחי דבילילי ט' באב נגזר על אבותינו שלא ליכנס לארץ, ומוכח דג' ימים דווקא. ותמ"ה דשניהם אמת דכתיב "ויסעו דרך שלשת ימים" ע"כ ה"פ דדרך ג' ימים הלכו ביום אחד דאי ממש, מאי דכתיב בתריה "וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים" מאי דאחר הלכו ג' ימים נסעו הארון⁶¹, והא הטעם הוי משום מנוחה ומיד מיום ראשון היו צריכין מנוחה אלא ודאי לאו דווקא. והתם דייק מדכתיב "וארון ברית ה' נוסע דרך שלשת ימים", א"כ מסתמא הוצרכו לילך עד מקום הארון שתר

(56) ר' הערה בטור הארוך כאן. (57) מ"ם פתוחה, ה"א צרויה. (58) ר' ציונים בראשונים לעיל.

(59) בראשית יג, יא. (60) תענית כט, א. (61) אולי צ"ל: מאי דאחר הלכם ג' ימים נסע הארון.

(62) להלן לד. (63) כל' תחילה הארון היה נוסע לפניהם דרך ג' ימים לתור להם מנוחה ללינת לילה ואחר שקבע מקום מנוחה היה נח שם, וישראל שהיו רחוקים ממנו מהלך ג' ימים היו צריכים להדביק את הארון שהוא מקום מנוחתם מהלך ג' ימים ביום אחד. וכך עשו כל ג' ימים לנסיעתם מהר ה'.

(64) מכאן מהמ' 40, והוא פי' אחר מן האמור לפניו. (65) שמות כ, יא. ר' ריב"ש כאן.

(66) שבועות כה, א. (67) תענית כט, א. (68) ר' רי"מ כאן, וכן הקשה ברח"פ. (69) תענית כט, א.

ימים" היינו בדרך⁸¹ כמו⁸² "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ".

לתור⁸³ להם מנוחה. שהענן מוליכן למקום שינוחו שם. (ריב"ש; הג"ן; בדומה ד"ז ול"י 31)

[יב] וארון ברית ה'. ארון לא כתיב אלא וארון, מלמד שהשכינה היתה מקדמת והולכת ומתקנת להם הדרכים ומקום חנייתן שנ' "לתור להם מנוחה", מכאן אמרו⁸⁴ ב' ארונות היו, אחד שהיה יוצא לפניו דרך ג' ימים שה' מונח בו ספר תורה, שנ' "וארון ברית ה' נוסע לפניו וגו'", ואחד שהיה שרוי במחנה שהיו בו [שברי לוחות. וק"ק הא] הלוחות ושברי לוחות מונחים היו בארון אחד לכו"ע בין לר' מאיר בין לר' יהודה⁸⁵ וצ"ע. (ב"מ 243; רא"צ)

[יג] וארון ברית ה' נוסע לפניו דרך שלשת ימים. פירש"י שזה היה ארון שבו שברי לוחות הקדים לפניו מהלך ג' ימים. והרמב"ן כתב על דרך הפשט לא הקדים הענן והארון לפניו כלל, אלא בא לומר שג' ימים רצופים נסע הענן לפניו והארון אחריו ולא שכן במקום עד יום השלישי בערב ששכן הענן במדבר פארן. וזה פי' "לתור להם מנוחה", שלא חנו במקום עד שבאו שם ושכן הענן והקימו המשכן והביאו שם הארון. ולא נתפרש אם הלכו

מוכת מהאי דכתיב⁷⁰ "עד חדש ימים" דמיירי בחדש חסר ועד ולא עד בכלל, ובפרק יש בכור⁷¹, ערכין פ' השג יד⁷², צ"ע דהתם משמע דהיכא דכתיב חדש משמעו מלא.

וארון ברית ה' נוסע. שאל הרי"ח כמה היה ביניהם. צא ולמד מיהושע שנ' ⁷³ "אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה", לפי שהקול היה יוצא מן הארון ומבעית הכנענים כמו שפי' בושימע⁷⁴. (מ"ד)

[יא] וארון ברית ה'. הם הלכו שלשה ימים רצופין, ובכל לילה היה הענן שוכן על הארון. שלא היו יכולין לילך שלשת ימים רצופין לילה ויום, [דהא] האומר שבועה שלא אישן שלשה ימים מלקין אותו וישן לאלתר⁷⁵. ובבוקר היה הענן נוסע מעל הארון, והלויים מתקנין נסיעתן קודם שיסעו מחנות, וזהו "נוסע לפניו" לפי פשוטו, שהיתה נסיעת הארון לפניו באותן ג' ימים⁷⁶. אבל כשבאו למדבר פארן שלחו מרגלים דכתיב⁷⁷ "וישלח אתם משה ממדבר פארן" ואז נסעו בלא הארון⁷⁸, כדכתיב⁷⁹ "ויעפלו לעלות [גו'] ההר. וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה". והיא היתה נסיעה ראשונה שעשו אחר מהלך אותן ג' ימים⁸⁰. ומה שכתב "דרך ג'

(70) להלן יא, כ. (71) בכורות מט, א. (72) ערכין יח, א. (73) יהושע ג, ד. (74) בפי' הרי"ח בפר' וישמע יתרו, בפסוק כי לבעבור, שמות כ, יז. (75) שבועות כה, א. (76) ע"כ בריב"ש. (77) להלן יג, ג. (78) נר' דר"ל דנסיעת הארון לפניו היתה בעבור למהר כניסתם לארץ, אבל אחר שחטאו במרגלים שוב היה הארון נוסע באמצע המחנה, ונסעו בלא הארון ר"ל בלא שהארון נוסע לפניו. (79) שם יד, מד. (80) בעניותן לא נהירא לן, דמי חשיבא עליית מעפילים מסע שיהא הארון יוצא לפניו, ועוד דאותה שעה שעת חניה היתה ואחר שאמר משה "שובה ה'" באמת היה הארון באמצע המחנה, אבל בשעת נסיעה עדיין אימא שהיה מקדים לפניו, וצ"ב (א.ו.). (81) כל' במהלך, באותן ג' ימים היה הארון מהלך לפניו אבל לא מכאן ואילך. (82) שמות כ, יא. (83) סיום זה רק בריב"ש. (84) עי' ספרי זוטא כאן ומשמע הוגה. (85) בב"ב יד, א.

דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לְתוֹר לָהֶם מְנוּחָה: לְדַ וְעֵנָן יְהוָה עֲלֵיהֶם יוֹמָם בְּנִסְעֵם מִן־הַמַּחֲנֶה:

רש"י

(לד) וענן ה' עליהם יומם. שבעה עננים כתובים במסעייהם. ארבעה מארבע רוחות, ואחד למעלה, ואחד למטה, ואחד לפניו ממין את הגבוה ומגביה את הנמוך והורג נחשים ועקרבים: מן

גם בלילה באלו ג' ימים. ור' אברהם כתב שמה שהפסוק אמר⁸⁶ "ונסעו הקהתים וגו', שנסעו אחר ב' הדגלים, זה היה חוץ ממסע הראשון אבל במסע הראשון כל ג' ימים הראשונים הלך הארון לפניו. (טו"א) פסוק לד

[א] וענן ה' עליהם יומם. מה שפירש"י שבעה עננים כתובים במסעייהם, לא בפרשתא חדא כתיבי כדאיתא בת"כ⁸⁷ מכאן אמרו ז' עננים הם "וענן ה' עליהם יומם" דהכא, "וענן עומד עליהם ובעמוד ענן אתה הולך לפניו יומם" דפרשת שלח, "ובאהריך הענן" בפרשה זו⁸⁹, "ובהעלות הענן"⁹⁰, "ואם לא יעלה הענן"⁹¹, "כי ענן ה' על המשכן"⁹² דפרשת פקודי. ר' יהודה אומר י"ג היו, שנים לכל רוח ושנים למעלה ושנים למטה ואחד לפניו, הגבוה מנמיכו והנמוך מגביהו, ר' יאשיה אומר ארבעה ר' אומר שניים. (חזק'; בדומה בריב"א⁹³)

[ג] ענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה. אומ' רש"י ז' עננים כתובים במסעייהם עכ"ל רש"י. וזה פי' ה' כתובים בהאי פרש' שכתו' ענן אצל מסע ואותם שכתובים אצל "יחנו" לא קא חשיב, והשנים הם בסוף אלה פקודי⁹⁶. (פר' 167)

[ד] יומם בנסעם מן המחנה. מלמד שלא היו נוסעים אלא ביום⁹⁷, לעולם⁹⁸ יצא אדם ב"כי טוב"⁹⁹. (א' 268; רוקח)

[ה] בנסעם. ב', "בנסעם מקדם"¹, כמו שם במגדל כך בכאן². בתדשא הארץ³, ובמס' סופרים⁴. (א' 268; רוקח)

[ו] בנסעם. ב' במסורת. "בנסעם מן

86 לעיל כא. 87 ספרי כאן פג. 88 להלן יד, יד. 89 לעיל ט, יט. 90 שמות מ, לו. 91 שם, לו. 92 שם, לח. 93 בשם "כך פי' תוס'". 94 ע"פ ספרי כאן פג. 95 דהא כתיב הכא "בנסעם מן המחנה". 96 שמות מ, לו; מ, לח. 97 עי' מנחות צה, א. 98 תענית יב. 99 בראשית א, ד. 1 בראשית יא, ב. 2 התם והכא מדרו בה, ד'בנסעם מקדם' דרשין נסעו מקדמונו של עולם. ור' בעה"ט כאן. 3 במדרש תדשא ול"מ שם. 4 השתרבב לכאן וכנראה שייך לפסוק הבא לענין פרשת ויהי בנסוע שהיא ספר בפני עצמו, וזה מבואר במסכת סופרים ו, א.

לֹה וַיְהִי בְּנִסְעַת הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קִוְּמָה | יְהוָה וַיִּפְצֹל

רש"י

המחנה. ממקום מנייתן: (לה) ויהי בנסע הארץ. עשה לו סמניות מלפניו ומלחציו, לומר שאין זה מקומו. ולמה נכתב כאן, כדי להפסיק בין פורענות לפורענות וכו' כדאיחא בכל כתבי הקדש

המחנה". "בנסעם מקדם" ⁵. מה להלן מרדו⁶, אף כאן נמי מרדו⁷. (בעה"ט)

[ו] וַיַּעֲנֵן ה' אֵלֵיהֶם בְּנִסְעֵם. "ויהי בנסעם מקדם" ⁸, ב' במס', וגבי דגלים "וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה", מה להלן עננים אף כאן עננים מהלכין לפניהם⁹. (רי"ח לבראשית יא, ב)

[ח] וַיַּעֲנֵן ה' עֲלֵיהֶם. ז' עננים כתובים במסעיהם, ד' מד' רוחות, ואחד למעלה ואחד למטה [ואחד לפניהם]¹⁰. פי' למטה אצלם ובצדם לשפסף בגדיהם ומנעליהם כדי לצחצחם שלא יבלו מזיעה ועפר. (מ"א 256)

[ט] בְּנִסְעֵם. [אותיות] בנס עם, נס נעשה לעם¹¹. (רי"י)

פסוק לה

נכתב כאן, כדי להפסיק בין פורענות לפורענות, כדאיחא בפרק כל כתבי הקדש¹², עכ"ל רש"י. וזה הפירוש בין פורענות לפורענות, פורענות א' שסרו מאחרי ה', פורענות שניה "ויהי העם כמתאוננים"¹³. וסימניות הם נ' הפוכה, לפי שאין כאן מקומם אלא למעלה לסכום מניין נ' פרשיות מהנה עד הפרשה של מעלה (מ) דכתיבה במדבר סיני, דכתיב באותה פרשה¹⁴ "אלה פקודי בני ישראל לבית אבותם" וכתוב בסוף אותה פרשה¹⁵ "כן חנו לדגליהם וכן נסעו וכו'", ועתה היה לו לכתוב אחריה בסוף הפרשה "ויהי בנסוע הארון", אחר שאמר "וכן נסעו" הוה ליה למכתב שהיה משה אומר "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה וכו'" כשהיו נוסעין, וע"כ הסימן נ' הפוכה, כלומר שלמעלה לאחוריה נ' פרשיות קימא להיות נכתב. ויש חמשים פרשיות כשנמנה הפסוקים של

[א] ויהי בנסוע הארון. עשה סימניות לפניו ולאחריו לומר שאין כאן מקומו. ולמה

(5) בראשית יא, ב. (6) ב"ר לה, ז. (7) תענית כט, א. (8) בראשית יא, ב. (9) והדברים מרעישין שהיו עננים מקיפין את הללו בדור רשעה שיצאו ויזמו לבנות מגדל למרוד בה', הלא דבר הוא. וצ"ל שאף שידע הקב"ה שעתידין למרוד, בשעת יציאתם הוציאם בברכה ובעזו, שהרי צויה המקום לאדם הראשון (בראשית א, כח) פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה, ומימות אדם הראשון לא מצינו שקיימו מצוה זו, אלא היו מכוונסים בהר הקדם וכל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. ולכן יציאתם מקדם היא יציאתם לכיבוש הארץ, ודמיא קצת ליציאת מצרים של ישראל על מנת לכבוש את ארץ ישראל, והקיפם עננים להגן עליהם וליישר להם הדרך לעסוק ביישוב העולם על פי מידת דרך ארץ שקדמה לתורה. אלא שלא זכו וכפרו בטובה שעשה עמהם ובקשו למרוד בו. (א.ו.י. 10) ל' רש"י. (11) לא ביאר מהו הנס. וכנר' ר"ל הנס של זקוקין של אש שהיו יוצאין ושורפין את הנחשים והעקרבים וכו'. שוח"ט כב, יא ועוד. (12) שבת קטז, א. (13) להלן יא, א. (14) שם ב, לב. (15) שם, לד.

רש"י

(שנת קטז א): קומה ה'. לפי שהיה מקדים לפנייהם מהלך שלשת ימים, היה משה אומר עמוד

שחשמלים היו נוסעים וחיות הקודש של מעלה הכבוד, כי כשהיו נוסעים ולא הי' ארון בנרתק²⁵ עד שאמר קומה, והארון בנסע כמו²⁶ חשמל שמסיע המחתות למעלה. כי חשמ"ל בגימ' מולך המרכבה²⁷. בנסע בגימ' יעקב, כי הוא בכסא²⁸. ויהי בנסוע הארון. מלמד שהיה מנענע ולא היה הולך עד שיאמר משה "קומה ה'"²⁹, על שם³⁰ "אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי". (א' 268; רוקח)

[ג] סמך ויהי בנסוע אצל "ותבער בם אש ה'"³¹, בכל ספר תורה יש בו פ"ה אותיות ללקט כאותיות מן "ויהי בנסוע" עד "אלפי ישראל" מצילין מפני הדליקה³². ולמה פ"ה אותיות, כי פ"ה שנים היה המרר במצרים³³, עד שבא משה ולא זכרו זה³⁴, וכן פ"ה פעמים כפרה בחומש.

אם "ויהי בנסוע" חומש בפני עצמו אז הם ז' חומשים, "חצבה עמודיה שבעה"³⁵, כז' רקיעים, ז' ארצות, ז' ימי השבוע, ז' כוכבים חנכ"ל שצ"ם, וי"ט תיבות מן "ויהי בנסוע" עד "ישראל" כנגד המחזור. (א' 268; רוקח)

[ד] ויהי בנסע הארץ. נ' הפוכה בראש הפרשה וסופה נ' הפוכה, לומר לך שהוא

ברכת כהנים כל א' פרשה בפני עצמו, וכן מסומנים בחומשים המדויקים כל א' וא' פרשה בפני עצמו. (מ"ג 362; ר"ת; פר' 167)

[ב] שער התגין והסימנים. ויהי בנסוע הארון גו'. בשבת¹⁶ עשה סימנים למעלה ולמטה לומר שאין זה מקומו, והיכן מקומו במסעות למעלה מפרשה "ויאמר משה לחבב"¹⁷ אצל "אלה מסעי בני ישראל ויסעו"¹⁸, אלא כתבו כאן להפסיק בין פורענות לפורענות. ועשה נונין הפוכין לפי שביקש להכניסם מיד לארץ לתור להם מנוחה אלא שסרו מאחרי ה'. ועשה נ' הפוכה לומר שלא יעברו הירדן שרחבו נ' אמה¹⁹. לפי שסרו מאחרי ה' לכך היפך נ' כך ז, זהו שאמר משה כשאמר לו שלא יעברו הירדן אמר²⁰ "אעברה נא ואראה את הארץ", נ"א אמה, נ' אמה הירדן ואמה אחת בארץ. ויהי בנסוע. נ' של בנסע מתהפכת בספר תורה, לומר כשישראל היו מתפללין היו הופכין פניהם לארון²¹ ונושאים הארון כבני נ' שנה²² והלויים היו מתרחקין נ' אמה²³. וכשהיה נוסע מגרשין הטמאין אחורי המחנה. נ' הפוכה, נ' אותיות בשמות השבטים²⁴. נ' פעמים תורה בחומש. ועוד נ' הפוכה, לומר בנסוע הארון שעליו הכרובים כשמשא אמר "קומה ה'"

(16) שבת קטוב. (17) לעיל כט. (18) שם כח. (19) ספרי ואתחנן, כט. (20) דברים ג, כה. (21) עי' רמב"ם כלי המקדש ב, יג. (22) עד שהם כבני נ' שנה. (23) ל"מ. (24) סוטה לו, א. (25) כיסיו. (26) ר' בעה"ט בנסוע באטב"ח חשמ"ל. (27) עי' ספר גימטריאות, עניינים שונים סי' צא. (28) ב"ר סח, יב. (29) ספרי כאן פד. (30) תהלים נו, ג. (31) בפסוק דלהלך, יא, א. (32) שבת קטוב. (33) סדר עולם רבה ג, ולפנינו שם פ"ז שנה. (34) צ"ב. ואולי רומז לפרקי דר"א פרק מח: וכשבא משה ואהרן אצל זקני ישראל כו' אמרה להם אין באותות האלו ממש, אמרו לה כו', אמרה להם הוא האיש כו' שכן שמעתי מאבא פ"ה ופ"ה שנאמר פקוד פקדתי כו'. (35) משלי ט, א.

רש"י

והמתן לנו ואל תתרחק יותר ממדרש תנחומא נזיקה: ויפוצו אויביך. המכונסין: וינסו משנאיך.

ואבוקין בו כל בני המרכבה. בנסע. באטב"ח [חשמל], שהכל נוסעין אחריו, לכך ז' נ' הפוכה⁴⁸. חשמל, בגי' מוליך המרכבה. חשמל, בגי' מליץ בין המלאכים. חשמל, בגי' מיני צבעונים. חשמל, בגי' [ב]דמיון צבעונים. חשמל, בגי' אבני יקרה. חשמל, בגי' חמה על העננים. חשמל, בגי' על כרובים. כעין החשמל, בגי' כאש וברד, בגי' כאש צבעונים. כעין החשמל, גי' כזהר אש. בגי', כהשחר. "זוהר כעין החשמל"⁴⁹, ר"ת זכה.

ויהי בנסע הארון. מלמד שהיה מנענע עצמו ולא היה הולך עד יאמר משה "קומה". וארז"ל זה חומש בפני עצמו, לכך "ויהי בנסע" י"ב תיבות בפסוק, כמו שיש בפסוק "ולכל היד החזקה" שהוא סוף התורה. (ר"א א'; ל' 108)

[ו] פירוש בנסוע. ויהי בנסוע הארון וגו'. בגמ'⁵⁰ (דמי) [רמי] ליה סימנא מלמעלה ומלמטה, פי' כמו נון הפוכה כזה ז', לפי שדומה לכף פשוטה ולרי"ש, כלומר כמו א"ך ור"ק⁵¹ שהן מיעוטין אף כאן מיעוט, שאין כאן מקומו של הפרשה אלא להפסיק

ספר בפני עצמו³⁶. אחד מז' ספרים שניתנו לנ' יום³⁷. בנסוע הארון. נושאי הארון לא נאמר אלא בנסוע הארון, נ"ל שהארון נושא את עצמו³⁸, ואעפ"י שכתוב³⁹ "נושאי ארון", לראות עינים בעלמא. (ר"א; ל' 108)

[ה] בנסע. בגי' יעקב, כי הארון נעשה דוגמת כסא הכבוד, ויעקב חקוק בכסא⁴⁰, והארון כנגד חשמל שמוליך המרכבה למעלה. בנסע בפשוט ובאתב"ש בגי' תק"ו, זה החשמל המוליך. חשמל בגי' כל מיני זוהר. ג"פ בהפטר⁴¹ "חשמל" "החשמל" "החשמלה", גי' "ספיר"⁴², גי' "ומתוכה"⁴³, גי' "בשמים ממעל"⁴⁴ בקריה⁴⁵. "כעין החשמלה"⁴⁶. בגי' שסובבים כסא הכבוד. "ה[חשמל]"⁴⁷, בגי' המקיף לכסא הכבוד. החשמלה, בגי' מורה על הכבוד. ולפי רצון הבורא יודע החשמל דעת עליון ופונה חיה וקרב ואופן בחפצו מכל עבריו שרוצה להוליך. חשמל בגי' מכל עבריו. החשמלה. בגי' חיה (ו)אופן קרב. ועומד סביב לכסא וחשכת מים מפניו, לכך חשמל בגי' מחשיך. חשמל באתב"ש סביב, ובאלב"ם אביק, שמסתבכין

(36) סופרים ו, א-ב. (37) כל' להכי רמזו בנונין כי ניתן בסיני לנ' יום מיציי"מ. (38) סוטה לה, א. (39) דברים לא, כה. (40) הרבה מדברי ר"א כאן גם בדברי הרוקח כאן, וקצת מהציונים לא כפלנו וסמכנו על מה שהבאנו שם. (41) ביחזקאל א, ושם ח. (42) שם א, כו; י, א; כה, יג (43) ל"מ אלא ב', שם א, ד, ושם א, ה. (44) נר' דחסר כאן וצ"ל: "וכן ג' בשמים ממעל ועל הארץ מתחת". והג' הם: א. דברים ד, לט: כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. ב. יהושע ב, יא: כי ה"א הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. ג. מלכים-א ח, כג: אין כמון אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. ור"ל דזה לעומת זה עשה אלקים והארון והדגלים למטה הם כלעומת המרכבה שלמעלה (א.ו.). (45) כל' במקרא. (46) יחזקאל ח, ב. (47) שם א, ד. (48) אולי הרמז של נ' הפוכה לפי דמיון לעין קרס עשוי לחבר אחרים אחריו. (49) יחזקאל א, ד. (50) שבת קטו, ב. (51) אולי רמז דכ"ף פשוטה ורי"ש דומין קצת לחצאי עיגול שהוא סימן סוגר גם בימינו, ומשמש

רש"י

אלו הרודפים: משנאך. אלו שונאי ישראל, שכל השונא את ישראל שונא את מי שאמר והיה העולם,

פורענות אחרת אלא במתאוננים. י"ל כי הפורענות הא' הוא "ויסעו מהר ה'"⁶³, כל' מאחרי ה' כתינוק הבורח מבית הספר⁶⁴ כך עשו ישראל, אמרו שמא רוצה להרבות לנו תורה אחרת ומצוה אחרת מה עשו חזרו לאחוריהם שמנה מסעות, והקב"ה נפרע מהם ומתו מהם הרבה וזהו הפורענות שכתב מורה צדק⁶⁵ להפסיק בין פורענות לפורענות. (ת"ה)

הפורענות ראשונה משניה, כדפי' לעיל בסמוך⁵².

אויבך. המונסים⁵³. משנאך. הרודפים את ישראל, ונקראו אויביו ושונאיו של הקב"ה שני⁵⁴ "קול צורריך שאון קמין". וכל העוזר להם כאלו עוזר להקב"ה שני⁵⁵ "לעזרת ה' בגיבורים"⁵⁶. בספרי⁵⁷ ויאמר משה קומה ה'. מיד היה מתנשא הענן. (ב"מ 243; רא"צ)

[ט] ויהי בנסע גו'. עשה נוני' הפוכין שרצה להעביר השבטים, שאותיותיהם נו"ן⁶⁶, את הירדן שהוא רחב נו"ן⁶⁷ אלא שהחטא גרם. טעם אחר לנוני' הפוכין כדאיתא בשבת פרק כל כתיב⁶⁸ שאין זה מקומה וכתבה כאן להפסיק בין פורענות ראשונה לפורענות שניה. ועשה נוני' הפוכין לומר שמקומה לפני נ' פרשיות לפניו. ואילו לא היו לנוני' הפוכין לא הייתי יודע אם לפני נ' פרשיות לפניו אם לפני נ' לאחריה, לכך עשאו הפוכים לומר לפני נ' לפניו, והוא אחר "ונסע אהל מועד מחנה הלויים"⁶⁹ בפרשת במדבר סיני, שמשם עד הכא נ' פרשיות.

ויהי בנסע. ווי היה לאומות בנסוע. ויהי. עולה ל"א. שנלחם עם ל"א מלכים.

[ז] ויהי בנסע הארץ. תניא⁵⁸ רבן שמעון בן גמליאל אומר עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה, ולמה נכתבה כאן כדי להפסיק בין "ויהי העם כמתאוננים"⁵⁹ ל"ויסעו מהר ה'"⁶⁰ ששניהם פורעניות. והיכן מקומה אמר ר' יוסי בדגלים, כלומר תכף אחר "ונסעו הקהתים נושאי המקדש"⁶¹ וגו' "ויהי בנסוע הארון" וגו'.

ויאמר משה קומה ה'. על שם שהענן היה מסתלק מעל המשכן בשעת המסעות⁶². (חזק')

[ח] ויהי בנסוע הארון. פירש"י עשה לו סמניות מלפניו ומאחוריו לר' אין זה מקומו ולמה נכתב כאן כדי להפסיק בין פורענות לפורענות. וא"ת מה היה הפורענות הא', כי לא מצינו קודם לכן בפרשה הזאת שום

לענין שהוא בפני עצמו או חוץ למקומו (וסימן החצאי עיגול הנהוג בימינו השתלשל מסימן עתיק בל' יוון שנקרא אנטיסיגמא, ויתכן שהוא עצמו שאוב מנו"ן ההפוכה שלנו כמו שאר אלפא ביתא היווני). (52) ל"מ. (53) כך בכת"י ובנדפס, וע"פ וט' 54 נר' דצ"ל: המכונסין. כל' הצוררים בסתר. (54) תהלים ער, כג. (55) שופטים ה, כג. (56) ספרי כאן פד. (57) עי' ספרי שם. (58) שבת קטז, א. (59) להלן יא, א. (60) לעיל לג. (61) לעיל כא. (62) כרש"ם כאן. (63) לעיל לג. (64) תוס' שבת קטז, א ד"ה פורענות בשם ילמדנו. (65) כינוי לרש"י. (66) סוטה לו, א. (67) ספרי ואתחנן, כט. (68) שבת קטז, א. (69) לעיל ב, יז.

תאווה ושתייהן סמוכות. ופי' הוא ז"ל, שזה הוא פורענות ראשונה שנסעו מהר ה' בשמחה, שאמרו שמא ירבה ויתן לנו מצות וזהו 'ויסעו מהר ה'' שהיה מחשבתם להסיע עצמם משם, והכי איתא במדרש כתינוק שבורח מפני הספר⁷⁶. (טו"א)

[יא] ויהי בנסוע הארון ויאמר משה וגו'. פירש"י עשה לה סמניות לפניו ולאחריו לומר שאין זה מקומו. פי' שהיה לו לכתוב פרשה זו בפ' דגלים כדקתני התם במס' שבת פ' כל כתבי הקדש⁷⁷. ולמה נכתב כאן כדי להפסיק בין פורענות לפורענות וכו'. פי' האחד שסרו מה' כתינוק הבורח מבית הספר⁷⁸. והאחד ממתאוננים שנתלוננו על הברש. ואי אמרת מאי טעמא עשה סימן מן נו"ן ולא מאות אחרת. י"ל דלהכי נקט אות נו"ן שהיא חמשים, מפני שהם חמשים פרשיות למפרע מכאן ועד אותו מקום שהיתה ראויה ליכתב אותה פרשה דויהי

בנסוע. היה לו לומר בנסע⁷⁰, מלמד שהיה מתנענע ולא היה נוסע ממקומו עד שמשה אמר קומה ה'⁷¹.

בנסוע הארון. כשנוסע הארון, מסייע עמו המרכבה וחיות הקודש. בנסע באטב"ח חשמל. בנסע. בא"ת ב"ש שטח"ז, שהוא בגימטריא ככבוד המרכבה.

בנסע. בגימטריא יעקב. שדמות יעקב אשר הוא חקוק בכסא הכבוד⁷² נוסע עמהם. (בעה"ט)

[ין ויהי בנסוע. מה שפירש"י שכתב זאת הפרשה כאן להפסיק בין פורענות לפורענות ומפרש במס' שבת⁷³ פורענות [ראשונה] 'ויסעו מהר ה''⁷⁴ מלמד שסרו מאחרי ה', ופירש"י שם שבתוך ג' ימים למסעם התאוו תאווה האספסוף להתרעם על הברש למרוד בהקב"ה. והקשה עליו הרמב"ן, והרי פורענות⁷⁵ 'ויהי העם כמתאוננים' כתובה תחלה ואחריו של

(70) ד' תיבות אלו 'היה לו לומר בנסע' ליתא בכל הדפוסים שראיתי וגם לא בכתבי ידות שראיתי, ובאו לראשונה בהוצ' פי' הטור של הרב קאפל רייניץ (כנר) ע"פ כת"י הראשון שאינו תח"י, ושם בפ' שוהם יקר ניקד: בְּנִסְע, ובהוצ' עוז והדר מנוקד: בְּנִסְע. ובשוהם יקר כתב: ואולי רבינו דרש בנסוע מל' נוע. ותמוה מה ראה רבינו הטור להצריך כאן ניקוד שאינו שגור ושמא אינו בנמצא כלל ומה ריעותא יש בניקוד של המסורה, ועוד כיון שהכתיב שווה הול"ל 'היה לו לינקד'. וליכי אומר דהטור כאן אינו דורש הניקוד (והניקוד הוספת המדפיסים) ולא חסרון הוא"ו אלא ט"ס נפלה כאן וצ"ל: "היה לו לומר בנסוע", בכ"ף, דההפך בין כנסוע לבנסוע, ד'כנסוע' משמע שהמאורע קודם לפעולה וכמו (בראשית כד, ל) 'ויהי כראות את הנזם גו', דאחרי ראותו את הנזם אז ויבא אל האיש כו', והנה לולי מה שלמדנו מהספרי הוי סלקא אדעתך דתיכף כשראה משה את הארון נוסע היה קורא 'קומה ה'', והא לא ניחא דא"כ היה צריך ליכתב 'כנסוע'. אבל השתא דכתיב 'בנסוע' משמע שהפעולה קודמת למאורע, וכמו (שם יט, כט) 'ויהי בשחת אלקים את ערי הככר ויזכור' גו', דהכוונה שלפני שהשחית את הערים זכר את אברהם, וכן 'ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו בן אוני', דודאי קודם מיתה קראה לו בשמו, וא"כ גם כאן דכתיב 'בנסוע' משמע שאמירת משה קדמה לנסיעת הארון, הרי מכאן סמך לדברי הספרי שלא היה הארון נוסע ממקומו עד שאמר משה קומה ה'. (א.ו.). (71) כספרי כאן פד. (72) ב"ר סח, יב. (73) שבת קטז, א. (74) לעיל לג. (75) להלן יא, מא. (76) מובא בהרבה ראשונים בשם מדרש, והמאמר נמצא בליקוטים ממדרש ויכלו (איזנשטיין עמ' 156), שהיה רובו כנראה ע"פ ילמדנו. (77) שבת קטז, ב ורש"י שם ד"ה שאין זה מקומה. (78) תוס' שם ד"ה פורענות בשם ילמדנו.

דגלים, ומחנה שכנה שהוא הארון והלויים באמצע⁸⁷.

ויהי בנסוע. אמרו רבותינו שזהו ספר בפ"ע ולכך י"ב תיבות בפסוק כמו בפסוק "ולכל היד החזקה" שהוא סיום ספר (לעצמו) [התורה] לומר שזהו ספר לעצמו כמו משנה תורה, וא"כ ז' ספרים בתורה ע"ד⁸⁸ "חצבה עמודיה שבעה", ולכן ז' תיבות בפסוק ובנחה, ועוד משום דמיון פסוק בראשית, לומר שגם זה לעצמו כספר בראשית. (פער)

[יג] ויהי בנסוע הארון. פי' רש"י למה נכתב כאן להפסיק בין פורענות לפורענות. תימא מה הוא פורענות ראשון, וי"ל מדכתיב⁸⁹ "ויסעו מהר ה'", מלמד שסרו מאחורי ה' כמו⁹⁰ "ויסעו אבנים גדולות", וכמו⁹¹ "ויסע לוט", שפי' רש"י שאמר איפשי באברהם ולא באלהו. וק"ל דלפי פי' רש"י שפירש דרך שלשת ימים, מהלך ג' ימים הלכו ביום אחד שהיה הקב"ה י"ש חפץ להכניסם מיד, ואם היה פורענות למה היה רוצה להכניסם. ותירץ אבא מרי ז"ל משום שראה שהיו קשי עורף היה מתיירא שמא יכלם, והיה רוצה להכניסם מיד.

ויהי בנסוע הארון. הנ' לאחוריה כן L כלומר שהלכו לאחור ולא לפנים [ב]דין היה להם ליכנס לארץ עד ג' ימים אלא שחטאו, ולכך הנון הפוכה ולפי שחטאו לא עברו את הירדן שהוא של נ' אמה רוחב⁹². (רח"פ)

בנסוע, דהיינו בפ' במדבר סיני, דה"ל למכתב אצל⁷⁹ "ונסע אהל מחנה הלויים" וגו', שהרי הארון נוסע תחלה ואח"כ אהל מועד ודוק בקראי ותמצא כמנין⁸⁰. ולהכי הוי"ן הפוכה להורות כמנין ג' פרשיות למפרע ואם תרצה לבקש תמנה למפרע ותמצאם. (ריב"א)

[יב] ויהי בנסוע וגו'. הנו"ן הפוכה, לומר כי נסעו והלכו אחור ולא פנים שלולא שחטאו היו נכנסין לארץ בג' מסעות, תיט"ב⁸¹.

ועוד לפי שחטאו לא עברו אז הירדן שרחבו ג' אמה⁸² לכן הנו"ן הפוכה.

ד"א עשה סימניות לומר שאין זה מקומו רק לעיל⁸³ אחר "ונסעו הקהתים והקימו את המשכן עד בואם", לכן היא הפוכה לאחוריה להשתוקק לעמוד אחר המ"ם של "בואם" כמו מקומה באלפ"א בית"א. והשניה הפוכה להסמיכה ל"ונסע דגל מחנה"⁸⁴ ואז יהי' נו"ן מלאה ואח"כ ס' ע', כי אם תשים ג' אל "ונסע" יהי' נו"ן ס"ע ויהי' א"כ ג"כ כפי סדרה באלפ"א בית"א⁸⁵.

בנס"ע. בגימט' יעק"ב כי צורתו חקוקה בכסא⁸⁶ והרי המרכבה והשכינה נוסעים עמהם.

ובנחה. כתיב בה"י יתירה, על ה' דברים שחנו ונחו בכל עת החניי', דהיינו ד'

(79) לעיל ב, יז. (80) ר' ר"ת כאן שציין: ויש חמשים פרשיות כשנמנה הפסוקים של ברכת כהנים כל א' פרשה בפני עצמו. (81) — תוספות יום טוב, הוא ר' יום טוב בר יצחק מיואני (אוצר הגדולים, ערך: רבינו תיט"ב). (82) ספרי ואתחנן, כט. (83) לעיל כא. (84) שם כב. (85) כלו': עד בואם נ-ן-ונסע, נמצאו נ' נו"ן ס' ע' כסדרם. (86) ב"ר סח, יב. (87) כרוקח ובעה"ט. (88) משלי ט, א. (89) לעיל לג. (90) מל"א ה, לא. ופירש"י שם ל' עקירה. (91) בראשית יג, יא. (92) ר' רוקח ור' אפרים כאן.

בנסוע הארון" כתב נוני"ן הפוכות כגון זה ז, וכן לאחריו אחר אותן ב' פסוקים קודם "ויהי העם כמתאוננים". לפי שדומה לכ"ף פשוטה ולר"ש כמו א"ך ור"ק שהן מיעוט, אף כאן הן מיעוט שאין כאן מקומו של הפרשה והיכן מקומו אחר "ונסעו הקהתים"² אז היה ראוי ליכתב, ולמה כתבם כאן להפסיק בין פורענות לפורענות וכו'.

ויסעו מהר ה' דרך ג' ימים³. ונדרש במסכת שבת שהסיעו עצמן מאחר השם, לפורענות "ויהי העם כמתאוננים" וזהו שקורא ר"ש סמינות.

ד"א ויהי בנסוע הארון. הקשה הר"א מגרמיזא למה לא אמר ויהי בנסוע נושאי הארון. ותירץ שהארון היה נושא עצמו, ואף על פי שכתוב נושאי הארון לראות עינים בעלמא. (מ"ז)

[טו] בנסוע. בגימ' יעקוב⁴. ויהי כנסוע פי' הק"מ⁵ למה כתב כאן כדי להפסיק בין פורענות לפורענות. פורענות ראשונה דכתיב⁶ "ויסעו מהר ה'" מאחרי ה' שברחו מהר סיני כתינוק שבורת מן הספר⁷. (רי"ם)

[טז] ויהי בנסוע הארון. הארן אותיות נראה, שנראה שכינה על הארון.

ויפוצו אויביך. ויפצו⁸ כתיב, ויפתחו עיניהם ויצעקו ויצוחו. (רי"ו)

[יז] ויהי בנסוע הארון. פרש"י עשה לה סימניות לפניו ולאחוריו, לו' לך שאין

[יד] ויהי בנסוע הארון. פר"ש מה שכתב זאת הפרשה כאן להפסיק בין פורענות לפורענות, ומפרש במסכת שבת⁹³ פורענות "ויסעו מהר ה'" מלמד שסרו מאחרי ה', ופרש"י שם⁹⁴ שבתוך ג' ימים למסעם התאוו תאוה האספסוף להתרעם על הבשר למרוד בהקב"ה. והקשה רמב"ן⁹⁵ והרי פורענות "ויהי העם כמתאוננים"⁹⁶ כתובה תחלה, ואח"כ של תאוה⁹⁷ ושתיהן סמוכות. ותירץ שזהו פורענות ראשונה שנסעו מהר ה' בשמחה שאמרו שמא ירבה ויתן לנו מצות, וזהו "ויסעו מהר ה'" שהיה מחשבתם להסיע עצמו משם, והכי איתא במדרש כתינוק שבורת מפני הספר. ור"ת פי' ⁹⁸ שכתוב באגדה שברחו מהר סיני לפי שלמדו שם תורה משל לתנוק הבורח מבית הספר, וזהו פורענות ראשון. ולכן עשה סימן מנו"ן מפני שיש חמשים [הפסקות] עד אותו מקום, שהיתה ראוי ליכתב האי פרשה ד"ויהי בנסוע" וכו', דהיינו בפרשת במדבר [איבעי] למכתב אצל⁹⁹ "ונסע אהל מועד"¹, שהרי הארון היה נוסע תחלה ואח"כ אוהל מועד, והפסקותיה תמצא במניין זה. ולהכי הן הפוכות הנוני"ן להורות שאלו הפרשיות חמשים למפרע הן, ואם תרצה לבקש אותן תמנה למפרע ותמצאם. ואמת שיש נ' פרשיות מפ' "ונסע אהל מועד" עד "ויהי בנסוע" והיא בכלל.

ד"א ויהי בנסוע הארון. פר"ש עשה לו סימניות לפניו ולאחוריו. כלו' קודם "ויהי

(93) שבת קטז, א. (94) רש"י שם ד"ה מאחרי ה'. (95) בפירושו כאן, עיי"ש. (96) להלן יא, א. (97) שם, ד. (98) ר' ר"ת כאן. (99) לעיל ב, יז. (1) ור' בר"ת דמניין פסוקי דברכת כהנים בג' פרשיות. (2) לעיל כא. (3) לעיל לג. (4) שדמותו חקוקה בכסא, ב"ר סח, יב ור' בעה"ט כאן ועוד. (5) כנר' טעות המעתיק וצ"ל "המ"צ" — המורה צדק, והכוונה לרש"י וכן בתוספי הרא"ש כאן נקט בכינוי זה לרש"י. (6) לעיל לג. (7) ר' שאר מפרשים כאן ביותר הרחבה. (8) שיש לקרותו וַיִּפְצוּ.

[יט] **בנסע הארון.** שנסע מעצמו. (וט' 506)

[כ] **[ויהי בנסע הארון.]** "הנה אנכי שולח מלאך לפניך"¹⁷. פי' אבי זה הארון. "לשמרך בדרך ולהביאך" וגו'. על ידי קולות ורעמים שהיו יוצאין מן הארון ומהם את האויבים, כמו שהיה מוכיח מ"ויהי בנסע הארון ויאמר משה קומה ה' ויפוצו אויבך וגו'" מחמת הקולות. "השמר פניו ושמע בקולו" ובמה שבתוכו, התורה והלוחות. "אל תמר בו" אלא בטח בו ואל תיראו מפני האויבים. "כי שמי בקרבך". קדושת בקרבך, פי' בלוחות¹⁸. (רי"ח לשמות כג, כ)

[כא] **הארון.** פר"ש עשה סימן מלפניו ומלאחריו לומר כו', ולמה נכתב כאן להפסיק בין פורענות לפורענות. פורענות ראשונה "ויסעו מהר ה'" אל תקרי מהר ה' אלא "מאחרי ה'" פי' שסרו מאחרי ה'. ופר"ש¹⁹ דהתם נתאוות תאוה. וקשה שאמ' שסרו מאחרי ה' זיל קרי בי רב הוא, ועוד היינו אחרי מתאוננים. ופר"ת, באגדה²⁰, משל מן התינוק שברח מן הספר.

[כב] **ויהי בנסוע הארון.** הנו"ן הפוכה לומר' הלכו לאחור ולא לפנים, שמן הדין היה להם ליכנס לארץ עד ג' ימים אלא שחטאו. ויהי בנסוע. פרש"י למה נכתבה פר' זו לכאן כדי להפסיק בין פורענות ראשון לפורענות שניה כדאמ' כל כתבי²¹. ותינח פורענות שניה דאשכחנא שפיר אחרי כן ההיא דקברות התאוה, אלא פורענות

זה מקומו של פרשה זו. כי בסימנין הן הנונין הפוכות, לו' לך שני' פרשיות למפרע הוא מקומה. וזהו בפרשת דגלים לעיל בפרשת במדבר סיני⁹.

עוד כתב רש"י למה נכתבה כאן כדי להפסיק בין פורענות לפורענות כדאמרני' בפר' כל כתבי¹⁰. פי' דאמר' התם אל תיקרי "ויסעו מהר ה'" אלא "ויסורו מאחר ה'".

וכת' הרמב"ן, וענין המדרש הזה מצאו אותו באגדה, שנסעו מהר סיני בשמחה כתינוק הבורח מבית הספר, אמרו שמא ירבה ויתן לנו מצות, וזהו "ויסעו מהר ה'", שהיה מחשבתם להסיע עצמן משם מפני שהוא הר ה', וזהו פורענות ראשונה. והפסיק, שלא יהיו שלש פורעניות סמוכות זו לזו ונמצאו מוחזקים בפורענות. וקרא החטא פורענות אע"פ שלא אירע להם ממנו פורענות. ושמא אלמלא חטאם זה היה מכניסם לארץ מיד. (ור' 260)

[יח] **ויהי בנסע הארון.** בנס"ע בגימטריא יעק"ב. "ודמות פניהם פני אדם"¹¹. המרכבה על אבות העולם, "והנה ה' נצב עליו"¹². "ויעל מעליו אלהים"¹³. "ויעל אלהים מעל אברהם"¹⁴. והופך נו"ן של בנסע, לומר שהופך [ל]צדדין ולאחריו ולכל עבריו. וכן בנס"ע בא"ט ב"ח חשמ"ל. שהכל נוסעין אחריו. ועומק החשמל, על זה נאמר¹⁵ "כבוד אלהים הסתר דבר"¹⁶. (סודי רזיא הל' המלאכים עמ' יג)

(9) ר' ר"ת כאן. (10) שבת קטז, א. (11) יחזקאל א, י. (12) בראשית כח, יג. (13) שם לה, יג. (14) שם יז, כב. עי' ב"ר מז, ו. (15) משלי כה, ב. (16) ור' עוד ברוקח כאן. (17) שמות כג, כ. (18) וראה ראב"ע לשמות שם שמביא פי' זה ודוחה. (19) בשבת קטז, א ד"ה מאחרי ה'. (20) ר' תוס' שבת שם קטז, ב ד"ה פורענות. (21) הענין נשנה לעיל בכמה ראשונים ור' ציונים שם.

"שלוש ימים", מהו דרך, אלא שנלמדו שהלכו ביום אחד יותר²⁵ מאדם אחד בשלושה ימים. ומנ"ל לרש"י שבעוד שלשת ימים היו נכנסין לארץ. וי"ל דיליף מג"ש נאמר התם²⁶ "ויהי ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק" וגו' וכת"י הכא²⁷ "נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה'" ויליף מקום מקום בג"ש, מה התם גבי אברהם ביום השלישי אף כאן ביום השלישי. (יר' 65)

[כה] ויהי בנסע הארון. פרש"י אין זה מקומו של מקרא, והיכן מקומו, אצל²⁸ "והקימו את המשכן עד באם". ופרש"י למה נכתב כאן כדי להפסיק בין פרענות לפרענות. ותימ' דפרענות שניה אשכחן דהיינו קברות התאווה, אבל פרענות ראשונה מה היא. וי"ל "ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים" כתינוק הבורח כשיצא מבית הספר²⁹, כך היו בורחים מהר סיני וכו', להרחיק שקבלו עליהם בעול, כמו שמפורש³⁰ כפה עליהם הר כגיגית, לכך "ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים" והיה במהירות³¹. ולא רצה לסמוך לאותו פרענות דקברות התאווה. ועדיין יש לשאול מנ"ל שהסיעו עצמן מהקב"ה. י"ל ב' במסורת, כת"י הכא "בנסעם מן המחנה", וכת' להלן "בנסעם מקדם", ופרש"י

ראשון מהאי היא. י"ל כדא' במדרש דכתיב "ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים" כך היו בורחים מסיני כתינוק הבורח כשיצא מבית הספר, ושמחים להרחיקו מפני העול שקבלו עליהם והיו שונאים אותו ולא רצה לסמוך לאותו פרענות דקברות התאווה. (א' 2344)

[כג] ויהי בנסוע הארון. פרש"י עשה לו סמניות לפניו ולאחריו, לומ' שאין זה מקומו ולמה נכתב כאן להפסיק בין פרענות לפרענות. ופי' פרענות ראשונה ששאלו בשר²². ואומר ר' דאינו צ"ל כך, אלא פרענות ראשונה היא שנסעו מהר ה' דרך ג' ימים, כתינוק היצא מבית הספר שבורח והולך, כך הם היו בורחים מהר סיני דרך ג' ימים לפי שלמדו תורה הרבה בסיני. אמ' לו הקב"ה נסמוך פרענות לפרענות. א"ל משה לאו. אלא תכניס פר' "ויהי בנסוע" באמצע. (א' 1267)

[כד] ויהי בנסע הארון. נ' הפוכה שהלכו לאחור ולא לפנים, שמן הדין היה להם ליכנס עד ג' ימים אלא שחטאו. ולמה נ' הפוכה, ע"ש²³ "וימרו על ים בים סוף" שהיה רחב נ' אמות²⁴. ורש"י פי' מהלך שלשת ימים הלכו ביום אחד. ומנ"ל לרש"י. וי"ל לפי שנכתב כאן "דרך שלשת ימים" מה צריך לומר דרך, היה לו לומר

(22) ר' ציונים בראשונים הובאו לעיל. (23) תהלים קו, ז. (24) רוחב נ' אמה נאמר על הירדן (ספר ואתחנן כט), וגם מאי שייכא ההמראה על ים סוף לכאן. וצ"ב. וראיתי מי שדרש סמוכים בפסוק (שמות יג, יח): ים סוף וחמשים, שהיו ישראל מובטחים מאבותיהם שיעשה להם נס בים סוף וגם על הירדן שרחבו חמשים אמה. וא"כ אולי אפשר לדחוק הכוונה כאן שבנסעם מן המחנה רצה להעבירם את הירדן אלא שגרם חטא המרגלים, ולכן נונין הפוכים, ע"ש שני נסים הפוכים, שבים סוף עבר בים צרה ולהעברת הירדן לא זכו אותו הדור מפני החטא (א.ו.1). (25) עי' רש"י דברים א, ב. (26) בראשית כב, ד. וצריך טעם אמאי לא עדיפא ליה למילף מקרא ד"וילך אל המקום אשר אמר לו האלקים" (כב, ג) דאיירי בנסיעה כמו הכא. (27) לעיל כט. (28) לעיל כא. (29) ציונים שצויינו כמה פעמים לעיל לא נשנו כאן. (30) שבת פח, א. (31) דורש מהר ה', מְהֵר.

אִיבִיךָ וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאִיךָ מִפְּנֵיךָ: לו' וּבִנְחָה יֹאמֶר שׁוֹבָה יְהוָה רַבְבוֹת אֱלֹפֵי יִשְׂרָאֵל:

רש"י

שנאמר (תהלים פג, ג) ומשנאיך נשאו ראש, ומי הם, על עמך יערימו סוד: (לו') שובה ה'. מנחם תרגמו לשון מרגוע וכן (ישעיה ל, טו) בשועה ונחם מושעון: רבבות אלפי ישראל. מגיד שאין השכינה שורה בישראל פחותים משני אלפים ושתי רבבות:

מקדמונו של עולם, וכן הכא³² "ויסעו מהר סיני" מלמד שסרו מאחריו, וכגון³³ "ויסעו אבנים גדולות", וכן "ויסע לוט מקדם". ולשם פ"ה שאמר לוט אי אפשר לא באברם ולא באלהיו. ועי"ל ויסעו מענין עריות שנאסרו להם, לכך כתי' "ויסעו"³⁴. (וט' 45)

הרבבות למקומם במספרם, ולא יפקד מהם איש³⁸. (ריב"ש; אמ"נ; בדומה א' 970, ה"ז)

[כח] קומה ה' ויפצו איביך. אם נתאספו לבא לקראת ישראל יפוצו ולא ימצא במ שנים יחד. ואם יבואו, ינוסו ולא תהיה להם תקומה. זו היא תפלת הדרך³⁹. (הג"ן; א' 970)

[כז] קומה ה'. שהיתה מסתלקת שכינה אז מעל הכפרת³⁵. (רשב"ם)

[כז] קומה ה' ויפצו אויביך. אם נתאספו לבא לקראת ישראל ולא רוב להם, יפוצו אויביך, ולא ימצא במ שנים יחד. אם יבאו ינגפו וינסו ולא תהיה להם תקומה. וזו היא תפילת הדרך³⁶.

ובנחה יאמר⁴⁰. כשהיה הענן נח ובאים לחנות היה אומר שובה ה' רבבות אלפי ישראל יהי רצון שישובו כל האלפים והרבבות למקומם במספרם ולא יפקד מהם איש. ושובה כמו השיבה כמו כדכתיב⁴¹ "ושב ה' שבותך" וגו'. (הג"ן; א' 970)

פסוק לו

[א] ובנחה. כתי' בה', כנגד ד' דגלים והגרים⁴², או ד' דגלים ומחנה לוויה.

שובה ה' רבבות אלפי⁴³ ישראל. לפי כי

ובנחה יאמר שובה³⁷. כשהיה נח הענן ובאים לחנות, היה אומר שובה ה' רבבות [גו'], יהי רצון שישובו כל האלפים וכל

(32) להלן לג, טז. (33) מלא, ה, לא. (34) מוסב על הכתוב דלהלן לג, טז: "ויסעו ממדבר סיני ויחנו בקברת התאוה", דרמו הוא דנסעו ממדבר סיני משום קברות התאוה, כדאמר בבמד"ר (טו, כד) שלא נתאו לבשר אלא לשאר בשר כל' עריות. (35) ר' תנחומא במדבר יב: סימן היה למשה בענן אימתי היה מסתלק כיון שהיה רואה אותו מסתלק היה אומר קומה ה' ויפצו אויביך וינסו וגו'. (36) זו היתה תפילת הדרך שלהם בימי משה, ר' ד"ז. (37) בפסוק דלהלן. (38) אולי רומז דאף זה מתפילת הדרך, דמעין זה בתפילה שלנו אנו אומרים "ותחזירנו לשלום", ור' חזקוני. (39) ראה ריב"ש כאן ומש"כ שם. (40) בפסוק דלהלן. (41) דברים ל, ג. (42) ובגרסאות כתי' יש: וערב רב. (43) תגין על האל"ף.

במס' שבת ועשה (שיניו הפוכה) [נוני"ן הפוכין], כמו נ' שסרו מאחרי השם, לכך לא יעברו הירדן שהוא נ' אמה רחב⁵⁴.

בנסע. הנו"ן מהופכת בס"ת, כשישראל היו מתפללין היו הופכין פניהם נגד הארון, ונושא הארון כבני נ' שנה, והלויים היו מתרחקין נ' אמה. נ' אותיות כ"ב שבטים, כי רצה להביאם בעבר הירדן שהוא נ' אמה אלא שסרו מאחר ה' והפכו עורף ולא פנים, ואותו דבר זכר הקב"ה בדור צדקיה שהיה מאדם נ' דורות והחריב ביתו.

ובנחה. בה' כנגד ד' דגלים ולוים. ולא היו נוסעים בלילה אלא ביום⁵⁵. בה' מיל קודם ששקעה החמה⁵⁶ נחו, ולכך כתי' ובנחה בה', מיל חמישי נחו.

ובפ' כל כתבי, כל פרשה שיש בו פ"ה אותיות כמו ב"ויהי בנסוע" מצילין מפני הדליקה, לכך סמך ויהי בנסע אצל "ותבער במ אש ה'", וכן ויהי בנסע חומש בפני עצמו, ואז הם ז' חומשים, "חצבה"⁵⁷ עמודיה שבעה". (ר"א א'; לו' 108)

[ד] ובנחה יאמר שובה ה'. מלמד כשהיו ישראל נוסעין היה הענן מקופל עליהן עד שהיה משה אומר "שובה ה'"⁵⁸. שובה הוא לשון מנוחה⁵⁹ או לשון ישיבה⁶⁰.

רבבות אלפי ישראל. ב' רבבות וב' אלפים

רבבות ישראל מעוטרים בראשם מזיו הדר אור שכינה⁴⁴, והם חביבין מן "ריבו ריבבן קדמוהי יקומון"⁴⁵.

ואמר רבותינו⁴⁶ "ויהי בנסוע הארון" תורה בפני עצמה, לכך י"ב תיבות בפסוק, כמו "ולכל היד החזקה"⁴⁷ שהוא סוף התורה. ובנחה יאמר ז' תיבות, כמו⁴⁸ "בראשית ברא" ז' תיבות, וסיים ישראל כמו החומש שסיים⁴⁹ "לעיני כל ישראל". ויש בו י"ב תיבות בפסוק "ויהי בנסוע" וז' תיבות ב"ובנחה יאמר", כנגד י"ב שבטים וג' אבות וד' אמהות. כנגדם י"ב מזלות וז' כוכבים. מתחיל בו' "ויהי בנסוע" ומסיים בל' הם ל"ו, כי השכינה הלכה בו ביום ל"ו מילין שיכנסו לארץ⁵⁰. (א' 268; רוקח)

[ב] ובנחה. בה' כתי', קרי ביה ובנח ה' כלומר נחה רוח הקדש שנשאה הארון, כי כן הסכימה דעת כל בעלי הסודות שאות ה' היא רוח הקדש, שכן ה' במילוי למפרע א"ה, ומא' עד ה' י"ה, כל החשבון עולה אה"י⁵¹. (ר"א; לו' 108; וט' 506)

[ג] ובנחה יאמר. ז' תיבות, כמו פסוק⁵² "בראשית ברא", וסיים "ישראל" כמו שמסיים החומש. ומתחיל בו' ויהי ומסיים בל' נגד "הליכות עולם ל"ו"⁵³, ובו ביום נסעה השכינה ל"ו מילין.

(44) עי' יבמות סד, א אהאי קרא ובנחה יאמר: אין השכינה שורה על פחות מב' אלפים וב' רבבות מישראל. (45) דניאל ז, י. (46) שבת קטז, א. (47) דברים לד, יב. (48) בראשית א, א. (49) דברים לד, יב. (50) ספרי כאן פב. (51) כל' האות ה"א בהיפוך, רמז למנות גימ' מא' עד ה', והם ט"ו, וה"א עצמו ו', הרי כ"א, כמנין אה"י"ה שהוא משמותיו ית', אם כן האות ה' היא רמז להקב"ה. (52) בראשית א, א. (53) תוכן הקטע גם ברוקח, ושם נסמנו הציונים. (54) ספרי ואתחנן, כט. (55) עי' מנחות צה, א. (56) כנר' הכוונה בה' מיל קודם גמר שקיעת החמה דהיינו צאת הכוכבים, וה' מיל הוא זמן שמן תחילת שקיעת החמה ועד סופה. (57) משלי ט, א. (58) ספרי כאן פד. (59) רש"י כאן בשם מנחם. (60) פסיק"ז במדבר כאן (ק,א), ור"ל ל' דירה וישוב. ויש לשאול למה דחו לפרש 'שובה' ל' שיבה וחזרה למקום הקבוע. והנה הפסיק"ז שם נמי מביא תחלה הספרי שהיה הענן מקופל כו' עד שאמר משה שובה, ואח"כ ממשך ויש אומרים שובה

פ"ה אותיות, כמו ויהי בנסע הארון מצילין אותה מפני הדליקה. לכך סמוך לו "ותבער במ אש", לומר לך שמצילין הפרשה שיש בה פ"ה אותיות מן האש. ועל כן מילה שעולה פ"ה מצלת מדינה של גיהנם⁶⁹. (בעה"ט)

[ז] ובנחה כתיב ובנחו קרי. ובנחה כתיב, כלומר ובנח השכינה⁷⁰.

שובה ה' רבבות. ר"ת שיר⁷¹. (רי"ו)

[ח] שובה ה' רבבות אפי ישראל⁷². פרש"י מכאן שאין השכינה שורה על פחות מכ"ב אלפים⁷². והקשה הר"י שהרי שנינו⁷³ שנים שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם⁷⁴. (מ"ז)

[ט] שובה ה' רבבות. ראשי תיבות שיר, שהיו אומרים שיר בכל חניה וחנויה⁷⁵. (ר"ש)

[י] רבבות אפי ישראל⁷⁶. פרש"י מלמד שאין השכינה שורה פחות מב' אלפים וב' רבבות⁷⁶. וקש' דהא חזינן דשכינה שורה אפי' על יחיד⁷⁷, כדכתי'⁷⁸ "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך". ופר' מהר"י שודאי אינה שורה שתהא נראית פחות מב' רבבות וב' אלפי', אבל שורה על היחיד ואינה נראית⁷⁹. (א' 2344).

מלמד שאין השכינה שורה פחות מכ"ב אלף כנגד של מעלה⁶¹ שני⁶² "רכב אלקים רבותים אלפי שנאן" וגו'⁶³ "ד' במ סיני בקדש", וכנגד כ"ב אלף שבט לוי, וכנגד כ"ב אותיות של תורה. (ב"מ 243; רא"צ; לו' 108)

[ה] ובנחה כתיב ובנחו קרי. ובנחה יאמר שובה" על שם שהיה שוכן רבבות אלפי ישראל. רבבות, מתיבות חסרות ביי"ת, כמו⁶⁴ "כי ששת ימים עשה ה'", "שבי אלמנה בית אביך"⁶⁵ ועוד הרבה. ד"א "קומה ה' ויפוצו אויבך" זו היא תפלת הדרך. "שובה ה' רבבות" יהי רצון שישונו הרבבות והאלפים למקומם במספר ולא יפקד ממנו איש⁶⁶. שובה כמו והשיבה דוגמא⁶⁷ "ושב ה' את שבותך" שהוא כמו והשיב. (חזק')

[ז] ובנחה. כתיב בה"א, כנגד ד' דגלים ומחנה לויה. בפסוק⁶⁸ "ויהי בנסע" י"ב תיבות כמו שיש בפסוק "ולכל היד החזקה" שהוא סוף התורה. ובפסוק "ובנחה" יש בו ז' תיבות כמו שיש בפסוק "בראשית" שהוא תחילת התורה, לומר שהוא חשוב ספר תורה בפני עצמו. והתחיל בו' וסיים בל' על שם "הליכות עולם" וזו. כל פרשה שיש בה כדי ללקט

מלשון ישיבה, ונראה מלשוננו דלפי הספרי הנ"ל 'שובה' הוא באמת לשון שיבה וחזרה, ואפשר דגם הרא"צ כאן מכוין לכך (א.ו.). (61) ספרי שם. (62) תהלים סח, יח. (63) מסיפא דקרא "ד' במ" שמענין דברבותים אלפי אז השכינה ביניהם. (64) שמות כ, יא. (65) בראשית לח, יא. (66) ר' ריב"ש והג"ן כאן. (67) דברים ל, ג. (68) דיבור זה בדומה לרוקח לר' אפרים כאן ושם נסמן. (69) שבת קלז, ב. (70) ר' רבינו אפרים כאן. (71) ר' ר"ש כאן ובהערה שם. (72) כספרי כאן פד. (73) אבות ג, ב. (74) ובמגן אבות לרשב"ץ באבות שם תירץ: זהו לענין גילוי שכינה, כמו שהיה בהר סיני לענין מתן תורה, אבל שכינה נסתרת היא שורה אפילו על פחות מב' אלפים וב' רבבות כו'. וראה א' 2344 כאן. (75) ל"מ מפורש בחז"ל. ואולי מסבאר משום דאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה. (76) יבמות סג, ב. (77) משנה אבות ג, ו. (78) שמות כ, כא. (79) ר' מ"ז כאן.

יֵהוּ אֵל וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאֻנָּנִים רַע בְּאָזְנֵי יְהוָה וַיִּשְׁמַע

רש"י

(א) ויהי העם כמתאוננים. אין העם אלא רשעים. וכן הוא אומר (שמות יז, ד) מה אעשה לעם הזה, ואומר (ירמיה יג, י) העם הרע הזה. וכשהם כשרים קרואים עמי, שנאמר (שמות ה, א) שלח את עמי, עמי מה עשיתי לך (מיכה ו ג): כמתאוננים. אין מתאוננים אלא לשון עלילה מנקשים

פסוק א

[ה] פירוש מתאוננים. ויהי העם. אין ויהי אלא מקולקלין. בתחילה ועתה חזרו לקלולם הראשון⁸⁶. העם. אין העם אלא רשעים וכה"א⁸⁷ "מה אעשה לעם הזה", "עד אנה ינאצוני העם הזה"⁸⁸ "העם הרע הזה"⁸⁹. עמי הם כשרים, כמו⁹⁰ "עמי מה עשיתי לך". כמתאוננים. כמתרעמים מבקשים עלילה היאך לפרוש מאחרי המקום וכו', "כי תואנה הוא מבקש מפלישתים"⁹¹

[א] כמתאוננים. מצטערים מטורח הדרך⁸⁰. (רשב"ם)

[ב] כמתאוננים. כאוננים על מת, היו קצרי רוח ומתאבלים על שהיה רוצה הקדוש ברוך הוא להכניסם לארץ ויבאו למלחמה, כי היו יראים ומקטני אמנה.

בקצה המחנה. והיו יראים שמא תתפשט על כל המחנה.

ויהו מתאוננים. כמו מתעוללים בחילוף א' במקום ע', ונ' במקום למ"ד⁹².

ותשקע האש⁸¹. וכבתה ולא פשטה. (ריב"ש)

רע. אין רע אלא ע"ז שנ' ⁹³ "כי תעשו את הרע בעיני ה'", שהיו מבקשים עלילות לעשות רע ולעבוד ע"ז.

[ג] מתאוננים. כמעלילים, "כי תאנה הוא מבקש"⁸². בקצה המחנה. בגימ' הקצינים⁸³. (א' 268; רוקח)

באזני ה'. מתכוונים להשמיע דברים באזני הקדוש ברוך הוא, להכעיסו, משל לאדם שהיה מקלל המלך והיה המלך עובר, אמרו לו שתוק שלא ישמע המלך, אמר להם לא היה כוונתי אלא להשמיעו דברי⁹⁴, כך ישראל היו מתכוונים להשמיע דבריהם

[ד] כמתאוננים. כמת אוננים, היו מתאבלים ואוננים כמי שמתו מוטל לפניו⁸⁴.

ותאכל בקצה המחנה. כלומר ברשעים שבהם, שנא' ⁸⁵ "ובליעל כקוץ מונד". (ר"א; ההתחלה גם בר"ש)

(80) ולקמן בפסוק ז מבאר רשב"ם למה חרה אפו של הקב"ה. (81) הפסוק הבא. (82) שופטים יד, ד. (83) ספרי כאן פה. (84) ריב"ש כאן. (85) ש"ב כג, ו. (86) יל"פ לקלולם הראשון למקום אחר שנאמר בישראל "ויהי". ומיהו אין לפרש דחזור ל"ויהי בשלח" ועל שם שהמרו על ים סוף, דמצאנו במדרש הרבה דרושים מי אמר וי, ואין אחד מהם דנאמר ויהי על ישראל משום שעתידים להמרות. לכן צ"ל דלקולם הראשון הוא "ויהי בנסעם" דלעיל, דהא הפסיק "ויהי בנסוע" בין ב' פורעניות (א.ו.). (87) שמות יז, ד. (88) במדבר יד, יא. (89) ירמיה יג, י. (90) מיכה ו, ג. (91) שופטים יד, ד. (92) כנמצא באותיות שהן ממוצא אחד. (93) דברים לא, כט. (94) ספרי

יְהוָה וַיַּחַר אַפּוֹ וַתִּבְעַר-רַב־אֵשׁ יְהוָה וַתֹּאכַל בְּקָצָה

רש"י

עלילה האין לפרוש מאחרי המקום וכן הוא אומר צשמשון (שופטים יד 7) כי תואנה הוא מצקש: רע באזני ה'. תואנה שהיא רעה באזני ה' שמתכוונים שתבא באזניו ויקניט. אמרו אז לנו כמה לבטנו בדרך הזה שלשה ימים, שלא נחנו מענוי הדרך: ויחר אפו. אני הייתי מתכוין לטובתכם

[ט] ויהי העם כמתאוננים. כתב הרמב"ן פי' ר' אברהם מגזרת און, כמו² "מחשבות אונך", שדיברו דברי און. ואינו נכון כי למה יכסה הכתוב על חטאם ולא יגידנו כאשר עשה בכל המקומות. והנכון בעיני כי כאשר נתרחקו מהר סיני ובאו לתוך המדבר הגדול במסע הראשון היו מצטערי, לאמר מה נעשה במדבר הגדול הזה מה נאכל מה נשתה ואין נסבול הטורח והעמל ומתי נצא ממנו, [מלשון³] "מה יתאונן אדם חי" שהוא כואב ומצטער על עצמו, וכאשר אמר הכתוב "מתאוננים" שהיו כואבים ומצטערים, הרי הזכיר החטא, שזה היה רע בעיני השם שהיו להם ללכת בשמחה ובטוב לבב מרוב כל טובה אשר נתן להם, והם היו כאנוסים ומוכרחים ומתאוננים ומתרעמים על עניינם. ולכך אמר בשנייה⁴ "וישובו ויבכו גם בני ישראל" כי היה חטאם הראשון להתרעם על חסרון הנאותיהם, וישובו עוד לעשות כמעשה ההוא ולא לקחו מוסר על אש ה' שבערה בם. (טו"א; רא"ג)

[י] כמתאוננים. מתלוננים על שהיה הק' רוצה להכניסם לארץ כי קטני אמנה היו,

הרעים באזני ה', לכך וישמע ה' ויחר אפו ונתמלא עליהם חימה. (ב"מ 243; רא"צ; וט' 54)

[ז] ויהי העם כמתאוננים. כאוננים על מת כי היו קצרי רוח ומתאבלין⁵ על שהיה הקב"ה רוצה להכניסם לארץ כי קטני אמנה היו ודואגים מן המלחמה⁶. (ד"ז; הג"ן; בדומה פער')

[ז] כמתאוננים. כמתאבלים על מת וזהו שנאמר⁷ "וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו". (ה"ז)

[ח] כמתאוננים. לשון און ועמל, כמו⁸ "מחשבות אונך".

וישמע ה'. שדברו דברי און.

ותבער במ אש. מדה כנגד מדה לפי שפשעו והציצו במראה כבוד שכינה שהוא כאש אוכלת והוזהרו בסיני בה, נענשו כאן ראשי העם, כשפרש"י בפ' משפטים גבי⁹ "ויראו את אלקי ישראל".

ותאכל בקצה המחנה. לפיכך¹ "ויצעק העם אל משה" יראים היו פן תתפשט בכל המחנה. (חזק')

כאן פה. (95) בה"ז כאן: כמתאבלים על מת וזהו שנאמר (להלן י) וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו. (96) ר' ריב"ש. (97) להלן י. כל' בכי שדומה לבכי משפחות על קרוביהם שמתו. (98) ירמיה ד, יד. (99) שמות כד, י. (1) בפסוק הבא. (2) ע"פ רמב"ן כאן. (3) איכה ג, לט. (4) להלן ד.

רש"י

שמעונו לארץ מיד: בקצה המחנה. נמוקלין שנהם לשפלות, אלו ערצ רב. רבי שמעון בן מנסיא

ודואגים את המלחמות גם מפני טורח הדרך כאשר עשו במר⁵.

(א' 1267)

בקצה המחנה. פרש"י בקצינים שבהם ובטובי. פי⁶ הגרועים והחלשים בדין היה להם לשאול כדי להבריא עצמן. (רח"פ)

[יא] כמתאוננים. לשון עלילה, וכן ת"א כמסתקפין, כמו⁷ "תסקופי מילין". ד"א לשון אנינות, שקטני אמנה היו והתאבלו שהקב"ה רוצה להכניסן לארץ.

בקצה המחנה. בקצינים שבהם, וכן אמר דוד⁸ "ותבער אש בעדתם", זו סנהדרין⁹. (רי"ם)

[יב] ויהי העם כמתאוננים. כמת אננים¹⁰.

בם' אש' ה'. ס"ת משה, רמז כאלו משה עמהם, כי מת משה עם דור המדבר. (רי"ו)

[יג] ויהי העם כמתאוננים. תימ' למה איחרו כל כך. וי"ל מעיקרא היה יתרו אצלם ועל פיו היו חונים ולהיכן שהיה רואה סוחרים הביא להם¹¹, אבל עכשיו שפנה יתרו מהם כדכתי' בפר' לקמן¹², ועל פי ה' יסעו, אז היו מתאוננים.

[טו] כמתאוננים רע. פרש"י אמרו אוי לנו כמה לבטנו בדרך ג' ימים, לא נחנו מענויי הדרך. ולפי זה יראה שחזר בו ממה שפיר' לעיל¹⁷ כי דרך ג' ימים אינו ר"ל שלשת ימים ממש, רק מהלך ג' ימים שהלכו ביום אחד. אם לא נאמ' כי אם ב"ת בדרך¹⁸ נקוד בשבא, ויהי' הפי' כך, בדרך ג' ימים שהלכנו ביום אחד ולא נחנו. ויראה שכן

(5) — במרה. שהלינו אחר דרך ג' ימים. (6) קשיא ליה למה פרש"י קצינים הטובים ולא פי' קצוות החלשים, ומת' דאלו בדין שאלו. (7) אונקלוס לדברים כב, יז: עלילות דברים. (8) תהלים קו, יח. (9) ר' ספרי כאן פה. (10) ר' אפרים ור"ש כאן. (11) הדברים תמוהים דהא יתרו בא אליהם להר סיני (שמות יח, ה) וקודם לכן לא היה אתם במסעות שנסעו ממצרים לסיני, והכא מיירי קרא במסע ראשון שנסעו מהר ה' ג' ימים. ומפני הדוחק צ"ל דס"ל דאע"פ דהיו חונים במקום אחד יתרו היה יוצא ונכנס ומביא את הסוחרים אליהם ומש"כ 'ועל פיו היו חונים' לאו דוקא, אלא ר"ל היו חונים במקומם בסיני ויכלו לעמוד על פי עצתו וסיועו. וגם מה שתמה 'למה איחרו כל כך', אע"פ שכתבו כאן אינו מוסב על המתאוננים דהא מסע ראשון הוא, אלא על המתאונים בהמשך הדברים, דעל בשר היו יכולים להתלונן כל השנה ולמה איחרו. (12) עי' לעיל י, ל. (13) להלן ד. (14) שופטים יד, ד. (15) דברים כב, יד. (16) אולי צ"ל רמב"ן אבל קשה להעמיס כוונה זו בדבריו כאן. (17) לעיל י, לג. (18) מה שכתב רש"י: כמה לבטנו בדרך.

הַמַּחֲנֶה: בַּ וַיֵּצֵק הָעָם אֶל־מֹשֶׁה וַיִּתְּפֹלֵל מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ: גַּ וַיִּקְרָא שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא תַבְעֵרָה כִּי־בַעֲרָה בָּם אֵשׁ יְהוָה: דַּ וְהַאֲסַפְסֹף אֲשֶׁר

רש"י

אומר בקלינים שזהם ונגדולים: (ב) ויצעק העם אל משה. משל למלך נשר ודס שבעס על צנו והלך הנו אלל אוהנו של אציו ואמר לו לא ונקש עלי מאבא: ותשקע האש. שקעה במקומה נארן שאלו חזרה לאחת הרוחות היתה מקפלת והולכת כל אותו הרוס: (ד) והאספסוף. אלו ערנ רנ

צ"ל דאין סברא שילכו ג' ימים בלא חנייה. המחנה קראו כן, ולא נסעו מן המקום ההוא כי באותה חניי עצמה התאו תאוה. (המ' 45)

[מין בקצה המחנה. בגי' הקצינים¹⁹. (ר"א
א'; לר' 108)

פסוק ד

פסוק ב

[א] ותשקע האש. פרש"י ששקעה במקומה בארץ, שאלו חזרה לאחת הרוחות היתה מקפלת והולכת כל אותו הרוס. וא"ת למה לא חזרה ליסודה²⁰. י"ל הא אמרין במס' תענית²¹ גמירי מיהב יהבי משקל לא שקלי. (א"ז)

[ב] והאספסוף אשר בקרבו. אלו ערב רב

פסוק ג

שנאספו עליהם בצאתם ממצרים. כך פירש רש"י. וקשיא דידיה אדידיה, שפירש בתלים במזמור במשכיל לאסוף²⁵ "ובחורי ישראל הכריע" המובחרים שבישראל, אלו

[א] תבערה. היא קברות התאוה²². (חזק')

[ב] ויקרא שם המקום ההוא תבערה. פי' הרמב"ן למקום שירדה בו האש בקצה

(19) ספרי כאן פה. (20) למקור יסוד האש למעלה. (21) תענית כה, א. (22) ר' משי"כ בהערה לדבריו בפסוק דלהלן. ראה רד"ק תהלים עח, כא, וז"ל: והנכון בעיני עוד כי זה הפסוק כולל שני דברים, דבר תבערה ודבר קברות התאוה, ושניהם מקום אחד הוא אלא שעל מעשה הראשון שהיו מתאוננים רע בעיני ה' ובערה בם אש ה' קרא אותו תבערה, ועל מעשה השני שהתאו תאוה ומתו המתאונים קרא אותו קברות התאוה. (23) ורשב"ם להלן לה האריך בענין אחר. (24) ערכין טו, ב, ד"ה בשליו, וז"ל: כשהתחיל המן לירד היה שליו יורד עמו כדרכים (שמות טז, יג): ויהי בערב ותעל השליו וגו' ובבקר היתה שכבת הטל וגו' ולאחר זמן מרובה התאו יותר. (25) תהלים עח, לא.

בְּקִרְבּוֹ הַתְּאוּוֹ תֵּאוּה וַיֵּשְׁבוּ וַיִּבְכּוּ גַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

רש"י

שנאספו אליהם נזאחם ממנרים: וישבו. גם בני ישראל ויצנו עמהם: מי יאכלנו בשר. וכי לא היה להם צער, והלא כבר נאמר (שמות יב, לח) וגם ערצ רצ עלה אחס ונאן ונקר וגו'. ואס תאמר

הזקנים שנאמר בהם והאספסוף על שם שנאספו, דכתיב בהם²⁶ "אספה לי ע' איש", והנה קורא אספסוף לערב

רב²⁷. (מ"ג 362; ר"ת)

מי יאכלנו בשר, זכרנו את הדגה. מה ענין זה לזה, הם שאלו בשר והזכירו דגים וקשואים ואבטיחים. נ"ל כי כך אמר(נ), זכרנו, כי אם זכירה בעלמא, כי זה אין אנו שואלים, כי היו בארץ ציה וצמאון ולא היה נכון שמטריחין על המקום שני[היה בורא בשבילנו בכאן בארץ ציה ימים ונהרות ליקח מהם דגים ואבטיחים וקישואים וחציר, אין אנו שואלים לו אלא דבר המצוי במדבר וזהו בשר כי יש בו חיות הרבה. והקב"ה החזיק להם טובה, אמר להם הקב"ה אתם לא שאלתם אלא דבר המצוי חייכם לא אשאל מכם אלא

[ג] והוא אספסוף. סופי קצינים²⁸, ערב רב, או החשובים, "אספה לי ע' איש", להלן²⁹. ועל כן אל"ף אינה נקריית, לא קרי א'³⁰, כי ספו כולם כלו³¹.

בפ' יש בערכין³². מי יאכלנו בשר. לעולם לא נלך לארץ אם לא יספיק לנו כל כך בשר שיהיה לנו דיי כל זמן שנלחמה בכנעני, אם יכול לעשות זה אז נאמין שיעזור לנו, זהו³³ "וינסו אל במדבר", אם יעשה זה אז נאמין בו, ועל כן לא לקחו מקניהם³⁴. (א' 268; רוקח)

(26 להלן טז. 27) ור' תנחומא כאן ט מחלוקת רב ושמואל בדבר. ולכאורה יש ליישב דברי רש"י דתרווייהו הוו כי כן דרך כל הפורענויות שבישראל שמתחלת בקצה המחנה ואוכלת בקצינים שבהם, שנתפסים בעון הדור. ובקרא דהכא פי' רש"י ואספסוף אלו ערב רב משום דקאימנן איך באה הפורענות וסיבתה, ואילו בתלים קאימנן לספר בצער וההפסד שגרם המעשה ולכן נקט אספסוף רמז לאספה לי. (א.ו. 28) לי אינה ברורה, ור"ל הפחותים העומדים בסוף ובקצה. (29 להלן יט, טז. 30) ובמסורה לפנינו הלשון: והוא חד מן מ"ח מלין נסבין א' באמצע תיבו' ולא קריין. (31) האספסוף לא קרי א' שיהא נקרא לי' היספות וכילוי, שמתו ע' זקנים כאן בעון ויחזו, עי' במד"ר טו, כד. (32) ערכין טו, ב. במהד' הדפוס תיבות אלו הם סיום הדיבור הקודם, ולא ברור לאיזה ענין ציין לשם. והמהדיר כ' דאולי נתכוין לדברי התוס' שם, אך לא נהירא. והנה בגמ' שם מנו' נסיונות שנסו ישראל את הקב"ה ואחד מהם התאוה תאוה דהכא, ונלענ"ד דתיבות אלו שייכים להמשך דבריו (וכפי שסידרנו כאן), על האמור מי יאכלנו בשר, שאמרו לעולם לא נלך לארץ אם לא יספיק לנו כ"כ בשר כו', ובא לבאר למה נחשב חטא זה לנסיון, דהא לכאורה תאוה לתאבון הוי ולא לשם נסיון, אך במה שבקשו כ"כ בשר שיש בו סיפק לעשות מלחמה בל"א מלכים מתבאר למה נחשב נסיון. (א.ו. 33) ע"פ תהלים קו, יד. (34) נר' דר"ל דבני גד ובני ראובן כשעברו חלוצים עשו גדרות צאן

רש"י

אכלום, והלא כניסחם לארץ נאמר (צמדצר לב, א) ומקנה רב היה לפני ראובן וגו', אלא שמצדדים

הנה כבר יש לנו לכנס בארץ ישראל בכמה ימים והם ערים גדולות ובצורות, [והם] הביאו להם על הכרכים לחם ובשר הרבה, ולנו אין לנו בשר, היאך נוכל להלחם עליהם. לכך [שאל] להקב"ה שיתן לנו בשר ונייבש אותו ונשמור כדי לצור על הכרכים. ועוד שאלו ממנו, אמרו לו משה אנו יודעים שבכל מלחמה שאתה הולך עמנו אנו מצליחים כמו שהוא אומר⁴¹ "והיה כאשר ירים משה וגו'", הרי עם כל שבט ושבט לא תוכל לילך כי כל השבטים היו נחלקים, זה השבט היה הולך על אותו עיר ואחר על עיר אחרת, א"כ אותו שבט שלא תלך עמו מי יתפלל עליו שיצליחו במלחמה. אז אמר לו הק' בטוב שאלו. "אספה"⁴² לי שבעים איש, שיהיו בכל שבט ושבט נביאים וילכו עמהם למלחמה, לפי זה יכלו בטוב. וא"ת למה אמר לו הק' לאסוף שבעים איש⁴³. וי"ל כי לא היו יכולים לעמוד סביב המשכן כ"א ע' אנשים כי ח' במערבו של משכן ולא היה לו עוד שום אדם כ"א ע' אנשים, כי לא היו כ"א ע' אמות סביב המשכן⁴⁴, וגברא באמתא יתיב. ובעבור זה לא הלכו אלדד ומידד כי

דבר המצוי בישוב³⁵, שנא'³⁶ "שור או כשב או עז". (ר"א; ל' 108)

[ה] והאספסוף וגו'. פליגי עלה ר' שמעון בר אבא ור' שמעון בן מנסיא³⁷, ח"א אין האספסוף אלא סנהדרין שני³⁸ "אספה לי" וגו'. ולכך כתיב והאספסוף לפי שלא פי' הכתוב מי היו מתאוננים שבהם ת"ל והאספסוף. וח"א אספסוף אלו גרים הנאספים ממקום אחר, זו ערב רב שבהן שמרגילין ישראל לדבר עבירה. מכאן אמרינן³⁹ אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ. (ב"מ 243; ר"א צ)

[ו] והאספסוף אשר בקרבו התאזו תאזה. וגו' עד ויאסוף משה. כל זה היה בשלשה ימים, בעשרים באייר וכ"א בו וכ"ב בו⁴⁰. והאספסוף כתיב אל"ף ולא קרי. [אשר בקרבו והם לא היו באמצע המחנה]. וישבו ויבכו גם בני ישראל אחר שהתלוננו כבר לבדם חזרו ונתרעמו עם האספסוף ובכו על תאות הבשר מי יאכילנו בשר כי השלו פסק משנה ראשונה, פסוק זה מלמדנו שנתאוננו על אכילת הבשר. (חזק')

[ז] והאספסוף אשר בקרבו. א"ת מה עלה בדעתם לישאל בשר. וי"ל אמרו למשה

למקניהם, ולא לקחום עמם דאין דרך העומד בקשרי מלחמה ליטפל בצאן ובקר, אלא לקחו עמהם בשר יבש וכמו שבקשו כאן. וע' בעה"ט כאן. (35) ויק"ר כז, ו. (36) ויקרא יז, ג. (37) במד"ר טו, כד. (38) להלן טז. (39) ב"ב ח, א. (40) והם הג' ימים שנאמר בהם "ויסעו מהר ה' דרך ג' ימים", עי' רש"י דברים א, ב. ותמוה מה בא להשמיענו. ונ"ל דדיבור זה של רבינו החזקוני עם הדיבור הקודם בפסוק ג' הוא דיבור אחד, ושם מתחיל ואומר: תבערה היא קברות התאווה, וכאן ממשיך: והאספסוף כו' עד ויאסף משה, כלומר מתחילת פרק יא עד ירדת השלו כל זה היה בג' ימים. (א.ו.) (41) שמות יז, יא. (42) במדבר יא, טז. (43) ולא ע"ב, שאז היה נוטל ו' מכל שבט ונמנעים מקנאה. (44) מלבד ב' אמות במקצועות מצד מערב שאינם קרובים לשכינה מפני שהם באלכסון.

נוכל להעביר מקננו עמנו, ולכך אמרו מי יאכלנו בשר⁴⁸. (בעה"ט)

[יא] ויאמרו מי יאכלנו בשר. לא היה כי אם נסיון שהיו מנסין את הב"ה אם יש בו כח לתת, וכן הוא אומר בתהילים⁴⁹ "וינסו אל בלבבם לשאול אוכל לנפשם" וכן הוא בספרי⁵⁰, והלך משה לפייסן ואמר הן הכה צור ויזובו מים וכו', ור"ש⁵¹ הביאו. ותימה מה נסיון הוא והלא כבר נתן להם שליו שנ' בפרשת ויהי בשלח⁵² "בתת ה' לכם בערב בשר לאכול", [והתם] כתיב⁵³ "ויהי בערב ותעל השליו סביב למחנה" בלא רוח משמע, [ו]הכא כתיב⁵⁴ "ורוח נסע מאת ה' ויגזו שליו", וכן בתהילים הוא אומר⁵⁵ "ויסע קדים משמים וינהג בעוזו תימן", ע"י רוח. ונ"ל דלשם היו עדיין סמוכים לים (קודם) [מקום] גדילת שליו ולא היה צריך רוח וגם לא⁵⁶ היה נראה להם, אבל בכאן כבר היו רחוקים במדבר וכסבורין שלא יוכל לתת שם, הלכך ע"י הרוח עשה בו למרחוק. (מ"ז)

[יב] מי יאכלנו בשר. תימא והלא מיד כשיצאו ממצרים "ותעל⁵⁷ השליו". וי"ל [דפסק אותו השליו, וראיה⁵⁸] מדקאמר⁵⁹ "וב"י אכלו את המן", ולא קאמר את השליו. (רי"ם)

[יג] מי יאכלנו בשר. מי יאכלנו כתיב, שהיו ראויים ליאכל⁶⁰. (ר"ש; רי"ו)

לא היה להם היכן לעמוד. אמרו כיון שאין לנו מקום קרוב לעמוד לשכינה. (ויר' 4)

[יד] התאוו תאוה. כתב הרמב"ן שלא היה להם חסרון כי היה להם המן לשובע והיו עושים ממנו מאכלים טובים, אלא שהמשילו בנפשותם⁴⁵ תאוה רעה, כמתאוים לאכול הפחמים והעפר והמאכלים הנבאשים.

ויאמרו מי יאכלנו בשר. כתב הרמב"ן כי לא היה לכל העם בשר לאכול בכל יום, אע"פ שאכלו ממנו פעמים רבות, והיה למקצתם מקנה ואכלו ממנו הגדולי' כמנהג המחנות במקום היוקר. אבל בדגים אמרו זכרנו את הדגה כזוכר הנשכחות כי לא אכלו דגים מיום צאתם ממצרים עד הנה. (טו"א)

[טו] מי יאכלנו בשר. ותימה והרי ה' להם השליו משנה ראשונה כדכתיב פ' בשלח⁴⁶ וי"ל אותו השליו פסק.

בגליון הגהה מהרב שבולי הלקט צדקי' ב"ר אברהם. פירש עבור שכל כונתם להכעיס היה, כי בהמות הרבה היו להם. ועוד הי"ל לבקש בשר בבקשה לא בלשון תרעומות. (רי"ד; בדומה וט' 506)

[יז] מי יאכלנו בשר. אף על פי שהיה להם בשר הרבה⁴⁷, הם היו סבורים לעבור הירדן מיד ואמרו אנו צריכין להלחם בכנעני ולא

(45) השליטו על נפשותם תאוה שאין בה ממש. (46) שמות טז, יג. (47) ר' ספרי כאן פו. (48) וכן רוקח כאן. (49) תהלים עח, יח. (50) ספרי כאן צה. (51) רש"י להלן יא. (52) שמות טז, ח. (53) שם, יג. (54) להלן לא. (55) תהלים שם, כו. (56) נר' דתיבה זו ט"ס, וצ"ל: וגם היה נראה להם, ור"ל שהיו רואין את השליו מרחוק ואף שלא היו יכולין לצודו לא היה נחשב נסיון אם ימצאם להם. (57) שמות טז, יג. (58) הוספנו לפי הענין וע"פ רי"ד כאן. (59) שמות שם, לה. (60) ומצינו כן דבתבערה כתיב (לעיל א) 'ותבער בהם אש ה' ותאכל בקצה המחנה', וגם במתאווים כתיב בתהלים (עח, כא): 'ואש נשקה ביעקב'.

וַיֹּאמְרוּ מִי יֹאכְלֵנוּ בָּשָׂר׃ הַ זְכָרְנוּ אֶת־הַדָּגָה אֲשֶׁר־ נֹאכַל בַּמִּצְרִים חֲנָם אֵת הַקְּשָׁאִים וְאֵת הָאֲבִטָּחִים

רש"י

עלילה: (ה) אשר נאכל במצרים חנם. אם תאמר שמצריים נותנים להם דגים חנם, והלא כזר נאמר (שמות ה, יח) ותנן לא יתן לכהן, אם תנן לא היו נותנין להם חנם, דגים היו נותנין להם

פסוק ה

לכמה טעמים ולא היה משתנה לאלו, לפי שהן קשין לתלמוד⁶⁹. (ב"מ 243; ר"צ)

[ג] זכרנו את הדגה. קרישאונושא בלעז⁷⁰ כמו "וידגו" ואחר כך מפרש את הדגה. קישואין אבטיחים. (ד"ז; הג"ן)

[ד] זכרנו את הדגה. שנילוס מתפשט כמנהגו ואחר כך חוזר למקומו הדגים נשארים בגומות בשיחין ונשותיהם שואבות מאותן השיחים והדגים נכנסים בכדיהם וכן ארז⁷¹.

אשר נאכל במצרים חנם. בלא טורח ובלא דמים.

את הקשאים ואת האבטיחים. לאכול בקנות סעודה⁷². ואת החציר ואת הבצלים לטעום הקדרה עם הבשר. ואת השומים לטבל הבשר והדגים⁷³. (חזק; בדומה ר"ח)

[ה] את הדגה. בפרק בתרא דיומא⁷⁴ פי' שהזמין להם הקדוש ברוך הוא דגים בכליהם. וקשה מה ענין זה אצל אבטיחים

[א] זכרנו את הדגה. בריש (ב) פר' בתרא דיומא⁶¹. "את" לרבות דגים ומגדנות שהיה בכלינו במצרים⁶², וגם היינו שוכבים עם הנשים⁶³, "וידגו לרוב"⁶⁴. (א' 268; רוקח)

[ב] זכרנו את הדגה וגו' חנם. וכי מצריים היו נותנים להם בחנם והכתיב⁶⁵ "ותבן לא יתן לכהן", אלא חנם מן המצות. פי' שלא היה להם במצרים עול מצות, כלומר עול העריות. ובגמ' כן בפרק בתרא דיומא⁶⁶ דגרסינן אשר נאכל במצרים חנם רב ושמואל ח"א דגים וח"א דעריות, ומה דכתיב "אשר נאכל" לשון נקיה הוא כמו⁶⁷ "אכלה ומחתה פיה". ומ"ד חנם דגים, זהו האמור במדרש שהיו נשותיהם הולכות לשאוב מים ונכנסו דגים בתוך כדיהן וכו'. ד"א חנם בלא ברכה, שלא נצטוו על ברכת פירות⁶⁸.

הקישואים. מפני מה המן היה משתנה

(61) יומא ע"א. שם איתא פלוגתא רב ושמואל אם דגה היינו דגים או עריות. (62) ע"י סוטה יא, ב: בשעה שהולכות לשאוב מים הקב"ה מזמן להם דגים קטנים כו' ובאות ושופתות שתי קדירות כו'. ומה שאמר כאן 'מגדנות', צ"ל היינו אחר בישול הדגים נעשים להם כמגדנות. (63) ר' ביומא שם דעריות אותן שלא נאסרו לבני נח הור. (64) בראשית מח, טז. (65) שמות ה, יח. (66) יומא ע"א. (67) משלי ל, כ. (68) דאילו ברכה"מ מדאורייתא היא. (69) ר' ספרי כאן פז. (70) ר' ריב"ש ומש"כ שם. ושם נסמן. בד"ז: קרישאונושא. (71) יומא ע"א. (72) ולפי"ז אולי הקשואים דקרא היינו המין הנקרא בימינו מלון שהוא מתוק. (73) ור' ה"ז. (74) יומא ע"א.

רש"י

חנם, ומהו אומר חנם, חנם מן המנחות: את הקשואים. אמר ר' שמעון מפני מה המן משתנה לכל דבר חוץ מאלו, מפני שהן קשים למניקות, אומרים לאשה אל תאכלי שום וצלל מפני התינוק. משל

וקישואים. ותירץ מהר"ר משה לפי שהנילוס הי' משקה השדות וחוזר לו, ונשארו דגים בשדות וגנות של קישואים ואבטיחים⁷⁵. (פער; בדומה המ' 45 וששון 66)

[ו] את הדגה. תימא מה ענין דגה אצל קישואין. וי"ל לפי שהנילוס היה עולה ומשקה את הגנות, וכשחזר למקומו נשארו הדגים בערוגה אצל הקישואין והאבטיחים, וזה היה בחנם⁷⁶. (רי"ם)

[ז] זכרנו את הדגה. הקשה הר"א מגרמיזא⁷⁷ מה ענין זה לזה הם שאלו בשר ואח"כ הזכירו קשואים ואבטיחים. ותירץ שכך אמרו "זכרנו את הדגה", כלומר זכירה בעלמא. כי זה אין אנו שואלין, כי אנו בארץ צייה ושממה, ואין נכון שאנו נטריח המקום שיהיה עושה בשבילינו בכאן בארץ צייה ימים ונהרות ליקח מהם דגים ואבטיחים וקשואים וכו', וזה אין אנו שואלים. אלא דבר המצוי במדבר, וזהו בשר כי יש בו חיות הרבה. והבי"ה החזיר להם, אמר להם הבי"ה אתם לא שאלתם אלא דבר המצוי במדבר חייכם גם אני לא אשאל אלא דבר המצוי⁷⁸, שני⁷⁹ "שור או כשב או עז". את הקשואים. הקשה הר"י⁸⁰ מה טיבם של מאכלים אלו

דגה. קיישונינ"א בלע"ז⁸³, כמו "וידגו לרוב", ומפרש איזו דגה הקישואין והאבטיחים. ועתה מפרש למה שואלין אילו מינין, כי על הבשר אין צריך ליתן טעם למה שואלין, כי דבר [זה] חמוד לאוכליו, אבל אילו המינין מפרש למה היו שואלין, ואומר.

בלתי אל המן עינינו⁸⁴. ואין לנו שום ליפתן עמו, והוא.

כטעם לשד השמן⁸⁵. שהוא נדוך ומבושל. ובפרשת ויהי בשלח פרעה אומר שהוא "כצפיחית בדבש"⁸⁶. וזהו כשאינו מבושל,

(75) ובדומה בחזקוני ועוד כאן. (76) וכן בחזקוני ועוד ראשונים כאן. (77) ראה רבינו אפרים בפסוק דלעיל. (78) ר' ויק"ר כז, ו. (79) ויקרא כב, כז. (80) ר' הדר זקנים כאן. (81) ברכות נז, ב. (82) כלומר לפי שהיה היאור משקה את הארץ בלא טורח היו גדלים הקישואים ואבטיחים מאליהן בריבוי והיו הפקר כי אין להם דמים שכל הרוצה הולך ולוקט, ר' דבריו להלן דמשמע דדגן היינו קשואים ואבטיחים וכל אלו המנויים, אך ר' בפער"ר דמשמע בין דגים ובין שאר דברים. (83) לפי הענין דבר הבא בריבוי, ומפרש דגה אינו דגים אלא דבר הבא בריבוי שאין אדם טורח למנות. (84) להלן ו. (85) שם ח. (86) שמות טז, לא.

רש"י

למלך וכו', כדליתא בספרי: הקשאים. הם קוקומצרי"ש זלע"ז [מלפפונים]: אבטחים. צורק"ט

בין זה ובין זה מתוק הוא, וצריך קיהוי, כמו שעושין לבשר שמן חרדל ושומים, לפיכך היו שואלין בצלים ושומים וכל כי הני. ואינו אלא נפש רעה, דאפילו לדבריהם מאחר שלא מוציאים [במדבר] שום דבר לא למאכל ולא לבגדים, כדכתיב⁸⁷ "שמלתך לא בלתה מעליך", ואילו דבר קל הוא, שהרי עמהם כסף וזהב ומקנה רב⁸⁸. אף דבר היורד מן השמים אינו צריך תבלין, כי הקדוש ברוך הוא אינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, ואין דבר תענוג בעולם כמו המן⁸⁹, והמן יורד מן השמים. (ריב"ש)

[יב] אשר נאכל במצרים חנם. פרש"י חנם מן המצוות. פי' שלא היה שום מצוה בהם, כמו⁹⁵ "אל יותר ממנו" ומלא העומר, ובשישי לחם יומיים ומצות אחרות. וי"מ חנם מן התרומות והמעשרות ומהברכות, ומן המצוה שלא היו חייבין בברכה, כגון עיסה שהיו מברכין לפניו ולאחריו⁹⁶. (וט' 506)

[יג] הדגה אשר נאכל במצרים חנם. וכי מצריים היו עושין חסד בזה. אבל נמצא במדרש⁹⁷, כתי'⁹⁸ "אם תשכבון בין שפתים", כשישראל היו משועבדים נשותיהם היו יוצאות לערב וממלאות כל אחת ב' כדים מים, וכשמגיעות לבתיהם א' היתה דגים וא' יין ומאכילות ומבשלות לבעליהן. (מונט' 323)

[ין] נאכל במצרים חנם. לפי שכשנילוס רבה ומתפשט על כל ארץ מצרים כל א' עושה גומות והדגים נשארים בס. וי"מ דגה קרוי"ישאנץ⁹⁰ בלע"ז כמו "וידגו לרוב" ואח"כ מפרש הדגה הקשואים והאבטיחים.

את הקשואים. תימא מה טיבם של אלו המאכלים⁹¹. י"ל מתוך רב מאכל באים אלו לקנות סעודה. עוד י"ל שעושים מהם תיקון המאכל וטיבולין כגון איי"לייש מוטר"דש. (ה"ז; המ' 45)

[יא] אשר נאכל במצרים חנם. ותימ' וכי חנם היו אוכלים הלא היו טורחים הרבה,

(87) דברים ח, ד. (88) ויכולין ליקח תבלינים בדמים מתגרי אומות. (89) ר' מכילתא ויסע ד, ד"ה ויאמר אליהם גוי. (90) ר' ריב"ש וד"ז, ושם צוין. (91) נר' דקשיא ליה למה היו בוכים עליהם והלא אין מינים אלו נחשבים למאכלים חשובים. (92) ספרי כאן פז. (93) יומא עה, א. (94) עירובין כח, א. וכן ברי"ד ור' אפרים (95) שמות טז, יט. (96) ר' ברכות מח, ב: א"ר נחמן משה תקן להם לישראל ברכת הזן בשעה שירד להן מן כר'. (97) בסוטה יא, ב ובכמה מקומות במדרש, אחת של חמין ואחת של דגים, אבל אחת של יין לא מצאתי. (98) תהלים סח, יד.

וְאֶת־הַחֲצִיר וְאֶת־הַבָּצָלִים וְאֶת־הַשּׁוּמִים: ־ וְעֵתָה נִפְשָׁנוּ יִבְשָׁה אֵין כָּל בְּלֹתֵי אֶל־הֶמֶן עֵינֵינוּ: ־ וְהֶמֶן כּוֹרֵעַ־גֹּד הוּא וְעֵינוּ כִּיעִין הַבְּדֹלָח:

רש"י

[אצטמיס]: החציר. כרישין פורליש [כרשים] ומרגומו ית צווייט וכו': (ו) א"ל המן עינינו. מן נשחר מן צער: (ז) והמן כורע גד. מי שאמר זה לא אמר זה, ישראל אומרים כלמי אל המן

פסוק ו

חיים בו אינו בידינו שתהיה נפשנו דשינה ונשבעה בו אבל נתאוה לו ונשא עינינו אליו בכל עת כי באולי בא אלינו. ועל זה סיפר הכתוב כמה מעלות טובות יש בו שהוא כורע גד וטוב ללוקטו כי הוא לבן ונראה מיד לעין וטוחנין אותו ועושין ממנו עוגות⁴. ואמר. (ט"א)

[א] ועתה נפשנו יבשה וגו'. אמרו עתיד כריסהין ליתפח לפי שלא היו מוציאים שהיה נבלע ברמ"ח אברים, והא דכתיב⁹⁹ "ויתד תהיה לך על אזינך", בתגריין המביאין מסיתון ועוג ומוכריין להם. (ב"מ 243; רא"צ)

[ד] ועתה נפשנו יבשה. בפ' יום הכפורים אומ'⁵ המן נבלע ברמ"ח אברים, ומה אני מקיים⁶ "ויתד תהיה לך" דברי' שתגרי אומות העולם מוכריין להם. ר' אלעזר בן (מטרון) [פרטא] אומ' אפי' דברים שתגרי אומות העולם מוכריין להם המן מפיגן, אלא מה אני מקיים "ויתד תהיה לך" לאחר שסרחו וכו'. וכן המסקנא. ותימה דבפ' קמא דיומא⁷ אמ' ר' נתן אומ' לא בא הכתו' אלא למרק אכילה ושתייה שבמעיו, ומה צריך, וצ"ע⁸. (א' 2344)

פסוק ז

[א] והמן כורע גד הוא ומראהו כמראה הבדולח. כלומר נראה קשה ויבש ולכך היו אומרים⁹ "(ו)נפשנו יבשה", כאדם שאוכל

[ב] ועתה נפשנו יבשה. אמרו עתיד המן ליתפח בתוך כרסו להרגו¹, כלומר יש לך ילוד אשה שאינו מוציא מה שהוא אוכל. אמרו לו לרבי שמעון ובמה אתה מקיים ויתד תהיה לך על אזנך. אמר להם מה שתגרי אומות העולם מביאים להם יוצא מהן אבל המן אינו יוצא מהם לעולם כדכתיב² "לחם אבירים אכל איש". ד"א לאחר שסרחו היו מוציאים³. (חזק')

[ג] נפשנו יבשה. כתב הרמב"ן שנתחמם טבעם מרוב התאוות ויבשה לה. אי נמי נפשנו יבשה כי אין כל ללחלח אותה, כי המאכל מוליד לחות בגוף וישיב הנפש הרוה.

כלתי אל המן עינינו. שאפילו המזון שאנו

(99) דברים כג, יד. (1) ספרי כאן פח. (2) תהלים עח, כה. (3) יומא עה, א. (4) כלו' פת, ר' רמב"ן שמות טז, ד. (5) יומא עה, ב. (6) דברים כג, יד. (7) יומא ד, ב. (8) ולקושייתו צ"ל דגם מה שהיו שותים היה נבלע באיברים. (9) בפסוק דלעיל.

רש"י

עינינו, והקצ"ה הכתיב צתורה והמן כזרע גד וגו', כלומר ראו צאי עולם על מה מתלוננים צני, והמן כן וכן הוא משוּב: בזרע גד. עגול כגידא זרע אלינדר"א [כוסבר]: הברדלח. שם אכן טובה קריסט"ל [בדולח]:

בשו"א, דוגמא¹⁵ "ואיש יהודה נטע שעשועיו". (חזק)

[ד] והמן כזרע גד הוא. הכל היה מתרעומת¹⁶, והמן הוא דק כזרע גד ויש טורח ללקטו. ועינו כעין הברדולח, צלול וכל דבר צלול מנפת. (רח"פ; ויר' 4)

[ה] והמן כזרע גד. מגיד על הזרע אם בן תשעה לראשון או בן שבעה לאחרון¹⁷. גד. בגימטריא שבע. כנגד שלושה אבות וארבע אמהות¹⁸. (ר"ש; בדומה רי"ד)

[ו] הברדלח. ב', "ועינו כעין הברדולח", ואידך¹⁹ "שם הברדולח ואבן השוהם", רמז למה שארז"ל²⁰ שהיה הקב"ה מוריד במן אבנים טובות ומרגליות, וזהו²¹ "והנשיאים הביאו את אבני השוהם", הנשיאים אלו העננים שנא²² "מעלה נשיאים מקצה הארץ". (ר"א; בדומה ויר' 4)

[ז] הברדלח. "שם הברדלח"²³, ב', ואידך "ועינו כעין הברדלח", מכאן שאבנים טובות ירדו עם המן כי הכא. (מהר"ם ב"ב)

חיטים יבשים. ואם כן למה חרה [אפון] של הק' כאמור לפנינו, ועתה מפרש טעם של חרון אף, שהרי כשטחנו ברחים או דכו במדוכה אז¹⁰ "והיה טעמו כטעם לשד השמן", אז מתחלף טעמו שהיה מתחילה מתוק כצפיחית בדבש, כזיתים ואגוזים קודם [טחינה], אבל לאחר טחינה או כתישה במכתשת אז "והיה טעמו", נעשה עתה טעמו כליחלוח של שמן ובשר שמן, כמו שמן זיתים ואגוזים לאחר טחינה, שנתחלף טעמן, ולפיכך¹¹ "וישמע ה' ויחר אפו", שכשרוצים טוחנים אותם ונעשה כשמן, ואין מאכלם יבש. כאן כת' "והיה טעמו", שמתחלף טעמו הראשון, אבל בפרשת בשלח כת' "וטעמו כצפיחית בדבש", שזה הוא טעמו קודם שיש בהם טעם שמן. (רשב"ם)

[ב] כזרע גד. לבן¹³ ונוח למוצאו שהוא לבן. מגיד מי בן ז' או בן ט' לראשון הזרע¹⁴. (א' 268; רוקח)

[ג] והמן כזרע גד. הכ"ף בחיר"ק והזי"ן

(10) בפסוק דלהלן. (11) לעיל א. (12) שמות טז, לא. (13) כדכתיב בשמות (טז, לא): והוא כזרע גד לבן. ור' יומא עה, א: א"ר אסי עגול כגידא ולבן כמרגלית. כי הגד הוא כוסבר וזרעו עגול ואינו לבן. (14) יומא שם. (15) ישעיה ה, ז. (16) מפ' דפסוק זה הוא מתלונותם, דלא כרמב"ן כאן דמפ' דבא הכתוב לשבח את המן. (17) יומא עה, א. (18) נר' דקאי אקרא דתהלים (קה, מ): שאל ויבא שליו וגו' (שם, מב): כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו. ובר' יואל מסיים: הו"א, י"ב שבטים שיצאו מאבות ואמהות, כלומר והמן ירד עליהם. (19) בראשית ב, יב. (20) שמור"ר לג, ח. (21) שמות לה, כז. (22) תהלים קלה, ז. (23) בראשית ב, יב.

ח שְׁמוֹ הָעֵם וְלִקְטוּ וַיַּחֲנוּ בְּרָחִים אֹרְכוֹ בַּמִּדְבָּה

רש"י

(ח) שְׁמוֹ. אין שייט אלא לשון טיול (טיול להנאה) [טיול להנאה] כלל עמל: וַיַּחֲנוּ בְּרָחִים וגו'. לא ירד בריחים ולא נקדירה ולא נמדוכה אלא משתנה היה טעמו לנטחנין ולנדוכין ולמנושלין: בפרור. קדירה: לשד השמן. לחלוט של שמן, כך פירשו דוגש. ודומה לו (תהלים לב, ד) נהפך לשדי נחרצוני

פסוק ח

לצדיקים היו משתנין לכל מה שהיו רוצים, לרשעים היה טעון לירד לריחים ולטחון.

לשד השמן. ש"ד נוטריקון שמן דבש והלישה עריבה בהן. ד"א לשד מה שד משתנה לכמה מיני מתיקה אף כן המן. מה שד זה תינוק יונק בו כל היום ואינו מזיקו אף המן כן, ומה שד כשהתינוק פורש ממנו מצטער כך המן שני²⁹ "וישבות (העם) [המן] ממחרת" וכתוב "ויאכלו מתבואת הארץ", הא אם היה להם המן לא היה להם לאכול מתבואת הארץ מצונם. משל לאדם שאמר לחבירו מפני מה [אתה] אוכל פת שעורין אמר לו מפני שאין לי פת חטין. (ב"מ 243; רא"צ)

[ג] שְׁמוֹ. כמו חקרו כמו³⁰ "משוט הארץ". נמצא באגדה³¹ "שמו העם ולקטו", אלו הצדיקין שהיו אוכלים אותו כמו שהיה יורד, "וטחנו ברחים או דכו במדכה" אלו הבינוניים, "ובשלו בפרור" אלו הרשעים שהיו מבשלים אותו. וזהו שנאמר³² "וימצאו אותו מקושש עצים" למה היה לו לקושש אלא מפני שהיה רשע היה רוצה לבשל את המן. (חזק)

[ד] וַיַּחֲנוּ בְּרָחִים. זהו "לחם אבירים"³³

[א] שְׁמוֹ הָעֵם. דרך טיול בלא טורח כך לא היו צריכין לחזור אחריו²⁴. (ר"א)

[ב] שְׁמוֹ הָעֵם וגו'. הצדיקים היו מוצאין על פתח אהליהם, ורשעים היו מוצאין אותו כששטין ולוקטין דרך צער וטורח²⁵.

וטחנו ברחים. והלא לא היה צריך לטחון ולא ירד מעולם לתוך הרחים, אלא מלמד שהיה משתנה לכל הנטחנין. או דכו במדוכה. והלא לא ירד במדוכה מעולם, אלא שהיה יורד להם לישראל במן מין תכשיט אשה וכל מיני בשמים, ולא היו צריכין לשאר מיני בשמים אלא היו מתקשטות מן המן שני²⁶ "לא חסרת דבר". ובשלו בפרור. והלא לא ירד מעולם המן בפרור, אלא שהיה משתנה לכל האפויים ומבושלים²⁷.

ולקטו. שהיה משתנה להם לכל דבר המתלקט (בהם) [בשדה], וטועם בו כל דבר שהוא מתאוה, טועם תאנים וענבים וכל דבר. וק"ק בגמ' פ' יום הכפורים²⁸ פריך כתיב "לחם" וכתוב "עוגות" וכתוב "וטחנו ברחים" הא כיצד צדיקים לחם, בינונים עוגות, רשעים וטחנו ברחים. וי"ל

(24) רש"י כאן. (25) יומא עה, א. (26) דברים ב, ז. (27) ספרי כאן פט, ועוד בהמשך משם. (28) יומא שם. (29) יהושע ה, יב. (30) איוב א, ז. (31) ל"מ מימרא זו כצורתה, ור' יומא עה, א: צדיקים לחם, בינונים עוגות, רשעים טחנו ברחים. (32) להלן טו, לב. (33) תהלים עח, כה.

וּבְשָׁלוֹ בַּפְּרוֹר וַעֲשׂוּ אֹתוֹ עֲגוֹת וְהָיָה טַעֲמוֹ כְּטַעַם

רש"י

קץ. והלמ"ד יסוד, נהפך לחלומי במרכזי קץ. ורבותינו פירושו לטעם שדים, אך אין ענין שדים אצל שמן. ואי אפשר לומר לשד השמן לטעם (דברים לב, טו) וישמן ישורון, שאם כן היה המ"ס נקוד קמץ קטן וטעמו למטה תחת המ"ס, עכשיו שהמ"ס נקוד פתח קטן והטעם תחת השי"ן, לטעם שמן הוא, והשי"ן הנקודה בקמץ גדול ואינה נקודה צפתה קטן מפני שהוא סוף פסוק. דבר אחר

בכוחם טוחנים אותו³⁴. במדרש חזית³⁵ כמניין מתוק טעמים היה במן, זהו "ופריו מתוק לחיכיו"³⁶.
גוונים, כך המן היה מתהפך להם לכל מה שהיו רוצה. לשד השמ"ן. לשד משנה, השמן אותיות משנה. (ר"י)

לשד השמן. משתנה לכל טעם³⁷. לשד השמן, אותיות לשד משנה³⁸.

כטעם לשד השמן. וכת"י³⁹ "וטעמו כצפיחית בדבש", כטעם ארץ ישראל ארץ דבש וחלב⁴⁰. לשד. לית⁴¹. מה שיד⁴² מתהפך לכל (עניינים) [גוונים] כן המן. (א' 268; רוקח)

[ה] שמו העם ולקטו. עשו שטות. שמו העם, ולקטו, וטחנו, דכו, ובשלו, ועשו, הרי ששה מינים, כנגד ששת ימי המעשה ולא בשבת.

ועשו אותו עוגות. עגת כת' חסר, כי לא היה ממש נעשה עוגות, אלא כשהיה מחשב ומהרהר לכל דבר שהוא חפץ היה נעשה נס⁴³.

לשד השמן, אמרו חז"ל⁴⁴ לשד אל תקרא לשד אלא לשד⁴⁵, מה שד משתנה לכמה

(34) המלאכים שנקראים אבירים היו טוחנים אותו לישראל, בתחומא בשלח כב. (35) ילקוט שיה"ש רמז תתקפו. (36) שיה"ש ב, ג. (37) יומא עה, א. (38) כל' משונה, שמשנה טעמו לכמה טעמים. (39) שמות טז, לא. (40) ולשד השמן כלומר חמאה וחלב. (41) במסורה: ל'. ונר' דדורש רבנו אין עוד כטעמו בעולם. (42) ילקוט כאן רמז תשלה: מה שיד מתהפך לכמה גוונים אף המן כו'. וביומא שם: איכא דאמרי לשד ממש מה שד זה מהתפך לכמה גוונים כו'. (43) ספרי כאן פט. (44) יומא עה, א. (45) בנדר מנוקד: לשד. ויש גורסים בדרשה זו: שיד. (46) ספרי כאן פט ויומא עה, א כל הענין. (47) דברים ב, ז.

רש"י

לשד לשון נוטריקון ליש שמן דבש, כעיסה הנלושה בשמן וקטופה בדבש. ותרגום של אונקלוס דמתרגום דליש במשחא, נוטה לפתורו של דונש, שהעיסה הנלושה בשמן לחלומית שמן יש זה:

עוגות רשעים וטחנו בריחים, אלמא דפעמים היו טוחנין בריחיים. ויש לומר לצדיקים היו משתנין לכל מה שהיו רוצים, לרשעים היה טעון לירד לרחיים ולטחון.

לשד השמן. ש"ד נוטריקון שמן דבש, והלישה עריבה כאן. דבר אחר לשד, מה שד משתנה לכמה מיני מתיקה אף כן המן. מה שד זה התינוק יונק בו כל היום ואינו מזיקו אף המן כן, ומה שד כשהתינוק פורש ממנו מצטער, כך המן, שני⁴⁸ "וישבות המן ממחרת" וכת' "ויאכלו מתבואת הארץ", הא אם היה להם מן לא היה להם לאכול מתבואת הארץ מרצונם, משל לאדם שאמר לחבירו מפני מה אתה אוכל פת שעורין, אמ' לו מפני שאין לי פת חטיין. (המ' 45)

[ו] ובשלו בפרור. פרש"י שלא ירד לקדירה מעולם, מלמד שהיה משתנה להם לכל המתבשלים, וכן פי' לגבי "וטחנו" מלמד שמשתנה לכל הנטחנים מפני שלא היו טוחנין אותו. ויש מפרשים⁴⁹ "שטו העם" צדיקים מוצאים אותו על פתח אהליהם בלי טורח, ורשעים היו מוצאים אותו כששטים על פני המדבר ולוקטים דרך צער וטורח. וכן "דכו במדוכה ובשלו בפרור" לרשעים⁵⁰ והצדיקים לצונן⁵¹. וזהו דכתיב

[ח] עוגות. עגת כתיב, כי לא היה נעשה עוגות ממש⁵⁹. (ר"ש)

[ט] לשד. כולו עיקר. כמו⁶⁰ "נהפך לשדי בתרבוני קיץ", נהפך לחלוחי כיובש תאנים שנתייבשו.

(48) יהושע ה, יב. (49) ר' יומא עה, א. (50) ר' חזקוני כאן. (51) כמו שירד להם מן השמים צונן היה עשוי ומוטעם ולא היו צריכים לטרוח בו. (52) להלן טו, לב. (53) ספרי כאן פט. דקאמר התם שלא ירד לתנור מעולם כו'. (54) שמות טז, כג. (55) נדרים עז, א. (56) שבת קנז, א. (57) ר' הג"ן והדר זקנים כאן. (58) להלן כא, ה. כל' ישראל קרא אותו. (59) מוסב לספרי כאן פט: ועשו אותו עוגות, והלא לא ירד לתנור לעולם אלא מלמד שנשתנה להם לכל המתאפים בתנור כו'. ראה ר' יואל כאן. (60) תהלים לב, ד.

שנאמר בו "טעמו", שלא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן⁷⁰. (בעה"ט)

[יב] טעמו כטעם לשד השמן. כנגד מה שאמר⁷¹ "ונפשנו יבשה", אדרבה נפש אוכליו לא תיבש כי ילחלח וירוח ותהיה נפש אוכליו כגן רוה⁷². (טו"א)

[יג] כטעם לשד השמן. וכתוב⁷³ "כצפיחית בדבש". דקודם שנידוך הי' כצפיחית ולאחר שנידוך כטעם לשד השמן.

לשד השמן. אותיות משנ"ה, שטעמו הי' כפול כלשד⁷⁴, פי' רי"ח. (פע"ר; רי"ח)

[יד] לשד השמן. ובמקום אחר אומר⁷⁵ "כצפיחית בדבש". ונראה שטעם הצפיחית קודם שנידוך, וטעם השמן לאחר שנידוך. ומה השד לתינוק לכמה טעמים אף המן⁷⁶ כו'. (רי"ח)

[טו] והיה טעמו כטעם לשד. בגי' ⁷⁷הן מתוק טעמם. וזהו⁷⁸ "פריו מתוק לחכי". (בוד' 172)

[טז] וטעמו כטעם לשד השמן. ובפסוק אחר הוא אומ' ⁷⁹"כצפיחית בדבש", מיכן נראה דמה שהיה אדם תאב לכך היה מתהפך פיו⁸⁰. (המ' 45)

שטו. כמו⁶¹ "משוט בארץ", "שוטטו⁶² בחוצות ירושלים". (רשב"ם)

[יז] והיה טעמו כטעם לשד השמן. פליאה גדולה על זה. הא דכתיב לעיל⁶³ "בלתי אל המן עינינו" והלא אין טעם מעולה יותר מ"לשד השמן". ועוד תימא מהו שקורוה הכתוב⁶⁴ "בלחם הקלקל". ואומר רבינו שמואל דעל ידי הטורח שטורחין בו כדכתיב "וטחנו ברחים דכו במדכה ובשלו בפרור" אז משתנה מאד ריחו וטעמו לטוב. ולשון העברי מוכיח כן דכתיב "והיה טעמו", כלומר ואז היה טעמו משתנה לשד השמן. והא דכתיב⁶⁵ "כצפיחית בדבש" שמא זה היה קודם שיהיה נגמר כל התיקון שעדיין היה טעמו תפל מעט. (הג"ן; בדומה ה"ז ורח"פ)

[יח] טעמו. ד' במסורה. "והיה טעמו כטעם לשד השמן". שאנן⁶⁶ מואב מנעוריו ושקט הוא אל שמריו ולא הורק מכלי אל כלי ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו". וישנו⁶⁷ את טעמו. "בשנותו⁶⁸ את טעמו" גבי דוד. מואב שהיה שקט עמד טעמו⁶⁹, אבל דוד שגלה ממקום למקום, בשנותו את טעמו. ודור המדבר אף על פי שגלו ממקום למקום לא שינו את טעמם, בשביל המן

(61) איוב א, ז. (62) ירמיה ה, א. (63) לעיל ו. (64) להלן כא, ה. (65) שמות טז, לא. (66) ירמיה מח, יא. (67) ש"א כא, יד. (68) תהלים לד, א. (69) ר' מגילה יב, ב. (70) מכילתא ריש בשלח. וצ"ב כוונת רבנו כאן, דהא דוד ששינה טעמו לא עשה אלא לפנים. וצ"ל דאע"פ שעשה לפנים אילולי שגלה ממקום למקום היה מסתייע בידו להנצל בתחבולה אחרת שאין בה ביוזי עצמו. ובא להפליא כוח המן דאוכלי המן אע"פ שגלו וכמה הרפתקאות דעדו עליהו לא נסה חכמתם ולא כהתה בינתם. (א.ו.) (71) לעיל ו. (72) רמב"ן כאן. (73) שמות טז, לא. (74) כב' דדי אשה. וכפול משום דכתיב ביה ב' טעמים כלשד השמן וכצפיחית בדבש. (75) שמות טז, לא. (76) יומא עה, א. (77) צריך לכוין הגימ'. (78) שיה"ש ב, ג. (79) שמות טז, לא. (80) עי' יומא עה, א.

לְשֵׁךְ הַשָּׁמֶן: ַ וּבִרְדַּת הַטֹּל עַל־הַמַּחֲנֶה לַיְלָה יִרְדּוּ הַמֶּן עָלָיו: ַ וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה אֶת־הָעָם בִּכְהָ לְמִשְׁפַּחְתּוֹ

רש"י

(י) בכה לְמִשְׁפַּחְתּוֹתָיו. משפחות משפחות נאספים וזוכים לפרסם תרעומתן בגלוי. ורבותינו אמרו למשפחותיו על עסקי משפחות, על עריות הנאסרות להם:

פסוק ט

[ב] בכה לְמִשְׁפַּחְתּוֹתָיו איש. בגימ' בכה על עסקי משפחותיו⁸⁴. (א' 268; רוקח)

[ג] העם בכה לְמִשְׁפַּחְתּוֹתָיו איש. בגי' היו בוכים על עסקי משפחותיהם. בפ' מילה⁸⁵ שנאסר להם עריות, שהיה להם לנשים אותן שנאסרו להם, ועתה הוצרכו לגרשם ולרחקם מהם, ולכן סמך לו האשה הכושית. (ר"א א'; לר' 108)

[ד] בכה לְמִשְׁפַּחְתּוֹ. כפשוטו לפי שהתאוו תאוה, וזהו שאמר הכתוב למטה⁸⁶ "כי יבכו עלי לאמר תנה לנו בשר". ר' נהוראי אומר על עסק משפחתו פי' שנאסרו להם עריות⁸⁷.

איש לפתח אהלו. מלמד שהחציפו פניהם שהיו ממתנינים את משה עד שבא מבית המדרש כדי להתרעם.

ובעיני משה רע. כדפי' על שמתו ע' זקנים הנושאים עמו ונשרפו לפי שהיו מתאוננים שני' "והאספסוף". (ב"מ 243; רא"צ)

[ה] בוכה לְמִשְׁפַּחְתּוֹ. פירש"י על עסק משפחותיו על העריות שנאסרו להם⁸⁸. וקשה שהיה להם לבכות במתן תורה כשנצטוו על העריות. וי"ל שלא רצו

[א] וּבִרְדַּת הַטֹּל עַל הַמַּחֲנֶה. ובויהי בשלח כתיב⁸¹: "ותעל שכבת הטל", שהיה בין שני טלים טל מלמעלה וטל מלמטה כמונח בקופסא, דרך כבוד. ופירש כאן קצת העניין להודיע דשלא כדין היו מתרעמין. (ריב"ש)

[ב] וּבִרְדַּת הַטֹּל וגו' ירד המן עָלָיו. הטל יורד תחילה על הארץ ונעשה בגליל כדי שלא יתכלך המן בעפר הארץ, ויורד המן על אותו טל, ואח"כ טל מלמעלה מפני השרצים והעכברים שלא יהו שוכבים עליו והיה דומה המן כמו שמונח בדלוסקמא, פי' ארגז. והיה אדם משכים וקורא קריאת שמע ומתפלל ויוצא לפתח ביתו ומוצא פרנסתו ופרנסת ביתו⁸² ואח"כ "וחם השמש ונמס"⁸³. (ב"מ 243; רא"צ; המ' 45)

פסוק י

[א] בכה לְמִשְׁפַּחְתּוֹ איש לפתח אהלו. שהיו בני המשפחה נוטים אהליהם בשכונה אחת, והיו יוצאים לפתח אהליהם ובוכים זה כנגד זה. (ריב"ש)

(81) שמות טז, יד. (82) ספרי כאן פט. (83) שמות טז, כא. (84) שבת קלא, ויומא עה, א. (85) שבת קלא, א. (86) להלן יג. (87) ספרי כאן צ, וכן ההמשך. (88) יומא עה, א.

אִישׁ לִפְתַּח אֹהֶלוֹ וַיַּחֲרֹאֲף יְהוָה מְאֹד וּבָעִינִי מֹשֶׁה רַע: יֵאמֹר מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה לָמָּה הִרְעַתָּ לְעַבְדְּךָ

לערבב את השמחה⁸⁹. (ריב"א; בדומה פער, רח"פ, רי"ם, ששון 66)

[ו] בוכה לַמִּשְׁפָּחוֹתָיו. פרש"י ז"ל על עסקי משפחות על העריות שנאסרו להם עכ"ל. וקשה שהי' להם לבכות ביום מתן תורה כשנצטוו על העריות, שני⁹⁰ "סרו מהר"⁹¹. וי"ל שלא רצו לערב את השמחה. (אמ"נ)

[ז] בכה לַמִּשְׁפָּחוֹתָיו. אמ' חז"ל⁹² על עסקי משפחות. פ"י לפי שהיו להוטים אחר העריות.

למשפחתיו איש. בגימ' על עסקי משפחתיו⁹³. משום רבינו שמעון. (רי"ו)

פסוק יא

[א] ויאמר משה אֵל ה' לָמָּה הִרְעַתָּ לְעַבְדְּךָ לְשׁוֹם מִשָּׂא כֹל הָעָם הַזֶּה עַל־י. ואחר כך⁹⁴ "ויאמר אספה לי שבעים איש". והפ"י, אמר הק' אני לא אבחרם כי הייתי חפץ שהיית עושה הכל בעצמך, ואתה אומר שאינך יכול לסבול המשא, אספה, אתה תאספם, ואני לא אתן להם משלי, כלומר אלא מהרוח אשר עליך אטול ממך ואתן

[ב] וְלָמָּה לֹא מִצַּדְּתִי חָן בְּעֵינֶיךָ. חסר א', אמר למה לא נשרפתי ברחם אמי, "ויצת אש בציון"⁹⁸, למה חיסרתני ומצתני⁹⁹. (א' 268; רוקח)

[ג] מִצַּדְּתִי. חסר א', אמר לפניו רבש"ע אני מבטל אילופה של תורה משום טורח הדרך¹. (ר"א; מונט' 323; פר' 447)

89 ע"י שו"ת משנה הלכות ח"ו, סי' רדמ. ובהגה' בפע"ר: ול"נ דדוקא עתה שהתאוו תאוה במאכל ומשקה משם נפרדו ונכנסו לסוג הב' של התאוה שהוא המשגל. 90 שמות לב, ח. 91 בדפוס הקיפו ג' תיבות אלו בחצאי עיגול. ואולי כוונתו דלא תימא דמצד אהבה ויראה שהייתה להם בשעת מתן תורה קבלו עליהם דיני התורה בלב שלם, קמ"ל 'סרו מהר' דמתחילה לא קבלוה בלב שלם וכמאמר הדור קבלוה באהבה בימי המן. וע"י במה שצוין בריב"א. 92 שבת קלא, 93 רוקח ור' אפרים כאן. 94 להלן טז. 95 בפסוק דלהלן. 96 להלן כה. 97 שם כט. 98 איכה ד, יא. 99 צ"ב. ואולי חסר תיבת 'לא', למה לא חיסרתני ברחם אמי ומצתני באש. 1 יל"פ טורח משא העם בדרך.

וְלִמָּה לֹא־מִצְתִּי חֵן בְּעֵינֶיךָ לָשׁוּם אֶת־מִשְׁאֵל כָּל־
הָעָם הַזֶּה עָלַי: יֶהּ־הָאֲנֹכִי הָרִיתִי אֶת כָּל־הָעָם הַזֶּה
אִם־אֲנֹכִי יִלְדֶּתִיהוּ כִּי־תֹאמַר אֵלַי שְׂאֵהוּ בְּחִיקְךָ

רש"י

(יב) כי תאמר א"י. שאתה אומר אלי שאתה נחיקך. והיכן אמר לו כן, לך נחה את העם (שמות

אותם. אם אנכי ילדתיהו. אם אני אביהם לשון⁷ "ילד את שלח". על האדמה. אל האדמה, כמו⁸ "על גוזזי צאנו", "נטה⁹ ירך על השמים". (חזק)

[ג] האנכי הריתי. כתב הרמב"ן דעת אונקלוס¹⁰ האנכי אביהם כמו ברכות הורי וקורא לאב הורה מפני שמזמין ההריון. אם אנכי ילדתיהו. או אני אמם שילדתי אותם. ובעלי הפשט¹¹ אמרו להפך האנכי אמם שהייתי בהם הרה ויולדת בן, כמו¹² "ותהר את מרים". או ילדתיהו. או אנכי אביהם כמו¹³ "ויולד נח". "אביך¹⁴ זה ילדך". ואמר "כאשר ישא האומן את היונק", האב או אם. ועל דעתי הכל מליצה באם ופירושו האנכי הריתי את כל העם הזה ואנכי ילדתיהו, כי האשה תסבול צער גידול בנים בזכרה מה שסבלה בהם מלידה מבטן ומהריון. (טו"א)

[ד] ויאמר משה וגו' מצתי חן. כתיב חסר א', על מצות בני ישראל². (ב"מ 243; רא"צ)

[ה] ולמה לא מצתי חן. מן התיבות חסרות אלף באחרית יסוד שלהם³. (חזק')

[ו] ולמה לא מצתי חן. חסר אלף. ואידך גבי איוב⁴ "ערום יצתי", חסר אלף, שאמר אם לא מצאתי חן בעיניך למה יצאתי מבטן אמי. (בעה"ט)

[ז] ולמה לא מצתי חן בעיניך. מצתי כת', חסר אל"ף, מציאת החן חסירות היא אם יהיה הכעס על ישראל⁵. (רי"ו)

פסוק יב

[א] האנכי. ב'. "האנכי לאדם פשעי"⁶, כן יש לי לסבול פשעיהם. (א' 268; רוקח; בדומה ר"א)

[ב] האנכי הריתי. אם אני אמם שהריתי

(2) על ריב בני ישראל היה קובל. (3) כראב"ע כאן. (4) איוב א, כא. (5) נר' דקשיא ליה איך אמר משה 'לא מצתי חן בעיניך' ונר' כסותר למקרא מלא (שמות לג, יז) 'כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם', שנאמר כשעמד משה ופייס לפני הקב"ה אחר מעשה העגל. ומתוך דבאמת על אותו מקרא מוסבים הדברים, וטעם דבריו של משה דאם יתשייר הכעס כעת נמצאת אותה נשיאות חן חסרה לשעבר. (א.1.) (6) איוב כא, ד. ושם: האנכי לאדם שיחי. והכוונה כאן דאיוב היה מתאונן שלא חטא בבין אדם לחבירו אלא בבין אדם למקום ולכן בדין שישמעו דבריו לפני המקום, והכא נמי משה לא חטא לישראל ולמה יש לו לסבול פשעיהם. (7) בראשית י, כד. (8) שם לח, יב. (9) שמות י, כא. (10) שמתרגם: 'האב אנא'. (11) ראב"ע כאן. (12) דהיי"ד, יז. (13) בראשית ה, לב. (14) משלי כג, כב.

כַּאֲשֶׁר יֵשָׁא הָאֱמֶן אֶת־הַיֵּנֶק עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר

רש"י

לז (לד), ואומר (שמות ו יג) ויזס אל בני ישראל, על מנת שיהיו סוקלים אתכם ומתפרים אתכם: על האדמה אשר נשבעת לאבותיו. אתה אומר לי לשאתם נמקי:

בחקמה בשנים²³. בנוי, שנאמר²⁴ "אל עבדיך פעליך והדרך על בניהם". בכח, שנאמר²⁵ "גבור בארץ יהיה זרעו דור ישרים יבורך". בעושר, שנאמר²⁶ "נער הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם כל היום חונן ומלוה וזרעו לברכה". בחכמה, שנאמר²⁷ "תחת אבותיך יהיו בניך תשיתמו לשרים בכל הארץ", וכתוב²⁸ "לא ימוש מפך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך". בשנים, דכתיב²⁹ "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה". וכשם שהוא זוכה להם כך מחייב אותם בחמשה דברים חלופם, דכתיב³⁰ "יחולו על ראש יואב ואל כל בית אביו ואל יכרת מבית יואב זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב וחסר לחם". זב תחת הכח, שהזיכות מתשת הכח. ומצורע תחת הנוי, כי הצרעת מגונה על הבריות. ומחזיק בפלך, בור שאין בו חכמה. ונופל בחרב, קצר ימים. וחסר לחם, זה עוני תחת

[ד] ילדיהו. [כמו¹⁵ ויקטן] ילד את אלמודד", הרי ילד את אחרים. [ו] לפיכך יאמר¹⁶ "וישבתם (אותם) [אותה]". ילדיהו, שניהם בחירק, לפי שמפעל שלהם דומה כעין מפעיל¹⁷, אבל ישב שהוא בגוף האדם יאמר וישבתם, ישן וישנתם, כל דומיהן פתחין. וכן מן ירד וירדתם. (רשב"ם)

[ה] אם אנכי ילדיהו. אם אנכי¹⁸.

כאשר ישא האמן את הינוק. האמן זה מרדכי שהינוק את אסתר¹⁹, וכת²⁰ "ויהי אמן את הדסה"²¹. הינוק. חסרה וא"ו, אותיות ינקה, שינקה מדדיו. (רי"ו)

[ו] כי תאמר א"י שאיהו בחיקך. כי לולי שאמרת לי ואין לעבור על מצותיך, הייתי בורח והולך לי אבל מצותיך היא אסרתני²². (ריב"ש; בדומה הג"ן, ד"ז, ה"ז, פער"ר ורי"ם)

[ז] האמן. תגין על ה'. שבה' דברים האב זוכה לבנו ואלו הן, בנוי בכח בעושר

(15) בראשית י, כו. (16) דברים יא, לא. (17) הפעל הוא גם מפעיל, כי היולד הוא המוליד והיורש הוא מוריש, אבל היושב והיורד אינו מושיב ומוריד אחרים, ופעל בפתח, ומפעיל בחירק. (18) ר' אונקלוס ע"פ רמבן כאן. (19) ב"ר ל, ח. (20) אסתר ב, ז. (21) צ"ב למה הפנה לרמז מפליא. ונר' דקשיא ליה דטענת משה היא כסותרת את עצמה, דאם משום דאנכי לא הריתי ואנכי לא ילדתי, למה מסיים כאשר ישא האומן את הינוק, אדרבה הא דרך אומן לישא את התינוק שאינו שלו. ומתרץ דאומן זה רמז למרדכי, וממנו חזינן עד כמה קשה המשא של אומנות אפילו תינוק אחד עד שהזקק לנס של שינוי מעשה בראשית לעמוד בזה. (22) נ"ל דבא לבאר המשל 'כאשר ישא האומן את הינוק' ולמה לא נקט הכתוב 'כאשר ישא אב את בנו', ומפרש דבא ובנו אם הכן בועט באביו מניחו אצל אמו או שוכר לו אומן או אומנת, אך האומן שהשכיר עצמו לכך וכן העבד שנצטוו לכך ע"י רבו אינו יכול להשתמש מתפקידו (ו.א.). (23) עדיות ב, ט. (24) תהלים צ, טז. (25) שם קיב, ב. (26) שם לז, כה"כ. (27) שם מה, יז. (28) ישעיה נט, כא. (29) דברים יא, כא. (30) ש"ב ג, כט.

נִשְׁבַּעְתָּ לְאֲבֹתֶיךָ: יֵי מַאֲיֵן לִי בָּשָׂר לִתֵּת לְכָל־הָעָם הַזֶּה כִּי־יִבְכּוּ עָלַי לֵאמֹר תִּנְהַלְנוּ בָּשָׂר וְנֹאכְלָהּ:

למשפחותיו" על עסקי משפחותיו⁴¹. ולכך אמר "ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע", באותה שעה אמר משה להקב"ה לשעבר היה אתי מי שישא ויתן במשאם שהיו שבעים זקנים שנתמנו מהר סיני, שנא'⁴² "ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל", ועכשיו אני לבדי שנא' "לא אוכל לבדי לשאת", והיכן היו אותן שבעים זקנים אלא שמתו במתאוננים, שנא'⁴³ "והאספסוף אשר בקרבך", פליגי בה⁴⁴ ר' שמן בן אבא ור' שמעון בן מנסיא חד אמר אספסוף זה ערב רב וחד אמר אלו שבעים זקנים שנאמר בהם "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל", וכתוב שם⁴⁵ "ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה" ודרש'י⁴⁶ בקצינים שבמחנה, אלו הסנהדרין⁴⁷. וראויין היו לשריפה עם נדב ואביהוא משעת מתן תורה שנא'⁴⁸ "ויחזו את האלהים", ונא' "ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו", וכו', וכמו שתרגם "ואל רברבי בני ישראל לא הוה נזקא", מכלל שהיו ראויין לנזק להשלחת יד, אלא שלא רצה הקדוש ברוך הוא לערבב שמחת התורה והמתין לנדב ואביהוא עד שמיני למלואים כדפירש'י

העושר. נמצא שהצדיק זוכה לבניו בה' דברים והחייב מחייב אותם בה' דברים חלופם³¹. (בהע"ט)

[ח] כאשר ישא האומן את היונק. אומ' במדרש³² שהיו משליכין את בניהם לחיקו של משה רבינו. (רי"ח).

[ט] על האדמה אשר נשבעת לאבותיו. פרש"י אתה או' לי לשאתם בחקי. הוזקק רש"י לפרש כל זה מפני שהיה ראוי לכתוב אשר נשבעתי לאבותיו³³, למבין. (ויר' 4)

פסוק יג

[א] תנה לנו בשר. שלא כהוגן שאלו שהרי המן היה מתהפך להם לאותו טעם שהיו שואלים שנא'³⁴ "ויתן להם שאלתם". בשר שור ובהמה כבר היה להם, שנא'³⁵ "וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר". וא"ת אכלום במדבר הרי נאמר³⁶ "ומקנה רב" וכו', מכאן אמר ר' שמואל³⁷ לא נתאוו אלא לעריות שנא'³⁸ "וימטר עליהם כעפר שאר", ואין שאר אלא עריות שנא'³⁹ "איש אל כל שאר בשרו", הרי שבקשו להתיר עריות. וכן הוא אומר⁴⁰ "בוכה

(31) ירושלמי קידושין א, ז. (32) ספרי דברים א. (33) נר' הכוונה דהואיל ופתח משה 'וכי אנכי הרייתי וכי אנכי ילדתי' היה סברא לפרש גם הסיפא "וכי אני נשבעתי לאבותי להביאם לארץ", אבל אם כן היה צריך ליאמר 'נשבעתי', לכך הוזקק רש"י לפרש ד'על האדמה אשר נשבעת' מוסב ל'שאהו בחיקך'. (34) תהלים קו, טו. (35) שמות יב, לח. (36) להלן לב, א. (37) במד"ר טו, כד. (38) תהלים עח, כז. (39) ויקרא יח, ו. (40) לעיל י. (41) יומא עה, א. (42) שמות כד, ט. (43) לעיל ד. (44) במד"ר שם. (45) לעיל א. (46) ר' ספרי כאן פה. (47) והאספסוף במתאונים כתיב וזה לאחר חטא מתאוננים, ור' בספרי דבי רב (על ספרי כאן פה), דמדכתיב והאספסוף וי"ו מוסיף על ענין ראשון שגם במתאוננים היו מעורבים, עיי"ש. (48) שמות כד, יא.

וְלֹא-אוֹכֵל אֶנְכִי לִבְדִּי לֶשְׂאֵת אֶת-כָּל-הָעַם הַזֶּה כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי: 50 וְאִם-כָּבֵד | אֶת-עֲשֵׂה לִי הֲרַגְנִי נָא

רש"י

(טו) ואם ככה את עשה ל. תשש כמו של משה כנקבה כשהרואהו הקדוש צרוך הוא הפורענות שהוא עמיד להציא עליהם על זאת. אמר לפניו, אם כן הרגני תחלה: וא"ל אראה ברעתי. נרעמס

פסוק טו

[א] ג' את לשון זכר, ואם ככה את עשה ל. כביכול תשש כוחו כנקבה⁵¹, כשמדברים כן⁵² "היוכל ערוך שלחן במדבר". הנה בה' בראת עולמך⁵³ וה' מרובה באוכלוסין⁵⁴. ואם ככה את עושה לי, חסרת לי הה'⁵⁵ כאילו תשות כח כנקבה, על כן אמר "את" לשון נקבה. כיצא בו⁵⁶ "ואת תדבר אלינו", לפי שמשה קולו בתשות כח כנקבה כנגד הבורא. כיצא [בן]⁵⁷ "את כרוב ממשח הסוכך", לפי שחירם אמר⁵⁸ "מושב אלהים ישבתי", היה עושה עצמו אלוה, אמר לו יחזקאל את כנקבה ולבסוף נבעל חירום כנקבה, לכך נאמר את שכל אותן שנעשו עצמן אלוה נבעלו כנשים⁵⁹.

שער כנוי סופרים. היה לו לומר ואל אראה ברעתן⁶⁰ אלא שכינה הכת' שאמר הקב"ה⁶¹, כי הוא מ"ח דברים הכתובים בתורה ואינן כתובים כתיקנן⁶². אבל הפשט "ואל אראה ברעתי", מוטב למות מיתה

לעיל, ולזקנים עד כאן. וכן כתיב בתהלים⁴⁹ "ותבער אש בעדתם", ואין עדה אלא סנהדרין שנא⁵⁰ "ואם מעיני העדה". (ד"ז)

פסוק יד

[א] לא אוכל אנכי לבדי. לאחר שבערה האש בקצינים שבמחנה אמר משה כך, בהיותם חיים היו נושאים עמי במשא העם. (חזק)

[ב] לא אוכל אנכי לבדי לשאת וגו'. כתב הרמב"ן לא שיעזרוהו הזקנים לתת להם בשר כי מאין להם בשר, ועוד אפי' אם יהיה להם פרנסים רבים לא יתלוננו אלא על משה שהוציאם ממצרים. אלא חשב משה כי בהיות להם מנהיגים רבים ישכחו חמתם וידברו על לבם בעת תלונותם. וגם יתכן כאשר יראו שיתנבאו הזקנים ונאצל עליהם הרוח ידעו כי נאמנים הם לנביאים ולא יתאספו כולם אל משה וישאלו תאותם גם מהם. (טו"א)

(49) תהלים קו, יח. (50) להלן טו, כד. (51) רש"י כאן. (52) תהלים עח, יט. (53) ב"ר יב, י. (54) ר' ב"ר עא, ה, ורוקח לבראשית כט, לה. (55) שהרגיש שעתידין ללקות בעוד אכלם בפיהם וימעטו אוכלוסיהם. (56) דברים ה, כד. (57) יחזקאל כח, יד. (58) שם, ב. (59) תנחומא וארא ט. (60) כך בנדרפס, וצ"ל: ברעתך. (וראה ספר העקרים ג, סוף כב). (61) כנר' צ"ל: להקב"ה. (62) בהיותו כושל בסבלו מטורח העם.

הָרֹג אֶם־מָצָאתִי חַן בְּעֵינַי וְאֶל־אַרְאֶה בְּרַעְיִי:

רש"י

היה לו לכתוב, אלא שכינה הכתוב. וזה אחד מתקוני סופרים בתורה לכינוי ולתקון הלשון:

אחת ממיתות הרבה⁶³, על עצמו (אמרן) [אמרן]. (א' 268; רוקח)

ד' עשו עצמן אלוה ונבעלו כנשים, פרעה

נבוכדנצר חירם יואש מלך יהודה כדאי' בתנחומא פרשת וארא⁷⁶.

ואל אראה ברעתי. תיקון סופרים, כי הוא מ"ח כתובים במקרא ואינם כתובים כתקנן⁷⁷. אבל לפי הפשט אמר משה על עצמו מוטב לי למות אחת ממיתות הרבה. (ר"א א'; ל' 108)

[ג] ואם ככה את עשה ל'. פירש"י תשש כחו של משה כנקבה. פירוש שרשי בצער ובכעס היה ולא היה יכול לגמור הדבר ולומר אתה, ואמר את כאדם המתאנח שבתחלת אנחתו אינו יכול לגמור נשימתו⁷⁸. וי"א תיבת את, לך, כך, אתך, לשון זכר ולשון נקבה.

ואל אראה ברעתי. אל אראה עוד ברעה שאני בה. (חזק')

[ד] ואם ככה את עושה. פירש"י תשש כחו כנקבה. פי' לפי' כאשר הנקבה קצרת רוח ולפעמים מתוך התשות כח אינה יכולה לגמור דיבורה, כך אירע למרע"ה, שהליל "אתה" ומתוך תשות הכח שהיה בו לא היה יכול לגמור דיבורו לו' אתה⁷⁹. (ת"ה)

[ב] ואם ככה את עושה ל'. תשש כוחו כנקבה⁶⁴.

ג' את לשון זכר, הנה בה' בראת עולמך "בהבראם"⁶⁵, באברהם, בה' בראם, שהם ה' מאות שנה⁶⁶. ובה' אתה מוסיף בנים, אברם אינו מוליד אברהם מוליד⁶⁷, זהו "ואברכך ואגדלה שמך"⁶⁸ קרי ביה ואברכך בה'. לכך אלו יש ה' בסופן, חוה שרה רבקה לאה בלהה זלפה, אבל "ורחל עקרה"⁶⁹ אין ה' בסופה, אמרה ליעקב⁷⁰ "הנה אمتי בלהה בא אליה ואבנה גם אנכי ממנה", כי בשם בלהה שני ההי"ן אחת לי ואחת לה. וכן⁷¹ "עדות ביהוסף שמו", ה' הוסיף הרבה בנים בני אפרים⁷². כיצא בו⁷³ "ואת תדבר אלינו", שמשה תשש כחו כנקבה כנגד הבורא, דכתי'⁷⁴ "קול ה' בכח", קולו הולך וחזק, אבל של בשר ודם הולך וחסר. ואת תדבר, בגי' שמונה דברות. כיצא בו⁷⁵ "את כרוב ממשח הסוכך", שחירם עשה עצמו אלוה, אמר לו יחזקאל את כנקבה ולבסוף נבעל כנקבה.

(63) מכילתא בשלח שירה ו, ד"ה וברוך גאונך. (64) רש"י כאן. (65) בראשית ב, ד. (66) ר' תוס' השלם וארא ו, ג, י: בהבראם, קרי ביה באברהם. באל שדי, שאמרתי לעולמי די, וכן תמצא שדי במלואו כזה שייך דלית יו"ד, הנעלם שלהם עולה ת"ק, כך מהלך העולם ת"ק שנה. (67) ב"ר מד, י. (68) בראשית יב, ב. (69) שם כט, לא. (70) שם ל, ג. (71) תהלים פא, ו. (72) שנתברך וידגו לרוב. (73) דברים ה, כד. (74) תהלים כט, ד. (75) יחזקאל כח, יד. (76) אות ט. (77) ר' רוקח כאן ושם צויין. (78) ר' רא"ש כאן. (79) ר' חזקוני כאן.

[ז] ואם ככה את עושה לִי. פִּירְשִׁי תשש כחו של משה כנקבה וכו'. וכתב הרמב"ן ולא הבינתי זה שכינוי זה כלפי מעלה הוא⁸⁰, ועל דרך הפשט נוהג הלשון ההוא אף כלפי זכר "את"⁸¹ כרוב ממשח הסוכך". הרגני נא הרוג. שתשלח אלי הורגים בחרב כי טוב מותי אפי' בחרב אדם מחי צער. אי נמי הרגני כמו המיתני כמו⁸² "ואנשיהם יהיו הורגי מות".

[ח] ואם ככה את עושה לִי. פרש"י תשש כחו כנקבה וכו'. וכתב הרמב"ן ולא הבינתי זה שכינוי זה כלפי מעלה הוא. ועל דרך הפשט נוהג הלשון ההוא אף כלפי זכר "את"⁹⁰ כרוב ממשח הסוכך". ד"א ואם ככה את עושה לִי. פרש"י תשש כחו וכו'. והקשה ב"ש⁹¹ והרי משה היה מדבר להב"ה ומה שיין לומר שתשש כחו כנקבה. וצ"ל דה"פ יש פסיק בין את לככה, וה"פ אם ככה כמו שאמרת למעלה, את עושה אותי כנקבה שאין בה כח.

ואל אראה ברעתי. הקשה הר"א מגרמיזא מה רעה ראה, והלא לא⁹² תלונה היתה ולא רגימה, ותירץ לפי שאמר ובעיני משה רע, אמר כתוב עלי בתורה⁹³ "והאיש משה עניו מאד", והם רצו לכתוב "בעיני משה רע"

[ז] ואם ככה את עושה לִי. פִּירְשִׁי תשש כחו של משה כנקבה וכו'. וכתב הרמב"ן ולא הבינתי זה שכינוי זה כלפי מעלה הוא⁸⁰, ועל דרך הפשט נוהג הלשון ההוא אף כלפי זכר "את"⁸¹ כרוב ממשח הסוכך". הרגני נא הרוג. שתשלח אלי הורגים בחרב כי טוב מותי אפי' בחרב אדם מחי צער. אי נמי הרגני כמו המיתני כמו⁸² "ואנשיהם יהיו הורגי מות".

ואל אראה ברעתי. כפשט' טוב מותי ממה שאראה עצמי ברעה גדולה כזאת שאני בה⁸³. (טו"א)

[ז] ואם ככה את עושה לִי. פִּירְשִׁי תשש כחו של משה כנקבה שהראהו וכו'. כלומר משה היה שרוי בכעס ולא היה יכול לגמור דבריו לומר "אתה", ולא אמר אלא "את" כאדם המתאנח שבתחלת אנחותיו אינו יכול לגמור נשימתו, כפ"ח. ולפי הנראה דוחק גדול למבין. ועוד אין אנו צריכין לפי' זה, שהרי בכמה מקומות דחו⁸⁴ ל"ל חסר ויתיר אף על פי שאין עיקר הדרשה ידועה מהם, כמו שפירש"י בפרשת בראשית⁸⁵ וז"ל יום הששי, הוסיף ה' בששי לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו ישראל ה' חומשי תורה⁸⁶ עכ"ל. וכן בכמה מקומות⁸⁷. עד"י ב"א⁸⁷.*

(80) ור' תוס' הרא"ש כאן. (81) יחזקאל כח, יד. (82) ירמיה יח, כא. וסיפיה דקרא התם: 'בחוריהם מוכי חרב במלחמה', א"כ 'הורגי מות' דרישיה דקרא על כרחך במיתה בידי שמים. (83) ר' ריב"ש כאן, ושאר כל הדיבור כרמב"ן כאן. (84) — דרשו חז"ל. (85) בראשית א, לא. (86) שבת פח, א. (87) נר' דר"ל דפעמים דורשים חז"ל דבר ותולים בחסר או יתר, אבל גם בלא הדרש היינו מפרשים כן בפשט הכתוב, וכגון הכא דהא דתשש כחו סברא הוא שהרי אמר לא אוכל שאת, ותנאי שהתנה עם הבריאה ג"כ פשוט דהעולם נברא בשביל שיקיימו ישראל את התורה. (87*) ר' להלן עמ' שצו, בהע' שם (88) כנר' 'הנו"ך' ו'הבי"ת' רומזין לנוקבא ולכך כתי' 'את'. ועי' זוהר שמות ד, א. (89) בספר יצירה לא מצאתי. (90) יחזקאל כח, יד. (91) בריב"ש כאן לפנינו אינו. (92) ר' רבינו אפרים כאן. והמהדיר הקיף התיבה בחצאי עיגול. אך אפשר דר"ל דלא היתה תלונה בפני משה אלא הם עצמם בפני עצמם היו מתאוננים ובוכים ומשה שמע ורע בעיניו. (93) להלן יב, ג.

טז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה אֶסְפֹּה־לִּי שְׁבָעִים אִישׁ

רש"י

(טז) **אספה** ז"ל. הרי תשובה לתלונתך שאמרת לא אוכל אנכי לנדי. והזקנים הראשונים היכן היו, והלא אף צמגרים ישנו עמהם, שנאמר (שמות ג, טז) לך ואספת את זקני ישראל, אלא צאש תצטערה

לישראל⁹⁸. אספה ל"י. י"ג "ל"י" כתובים שהם לעולם⁹⁹. לרבנן¹ ע' איש ומשה על גביהם, כך ע' מלאכים למעלה ומיכאל השר הגדול על גביהם. ולר' יהודה משה עמהם והם ע'². כן ל"ה פעמים אלהים מן³ "בראשית" (מן) [עד] "ביום" עשות ה' אלהים, ול"ה עד "קץ" כל בשר בא לפני, הרי ע' אלהים, כן עם משה ע' סנהדרין. ואם תחשב "והייתם" כאלהים⁶ קדש יהיו ע"א, זהו "אלהים" נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט⁸. ע' פסוק בחומש שסופן אלהות.

מזקני ישראל. בעלי זקן.

ושטרי. "ויוכר" שטרי בני ישראל" בעת "וימררו את חייהם"¹⁰. עמך. בגימ' יהו דומיו¹¹. (א' 268; רוקח; וט' 21)

[ב] **אספה** ז"ל ע' איש. קודם שהתאוננו היו להם ומתו במתאוננים, וצריך להוסיף אחרים.

וזהו "ואל אראה ברעתי". (מ"ז; בדומה פר' 1447 לר' 108; קמ' 818)

[ט] **ואל אראה ברעתי**. כי מוטב לי למות בידך ולא להיות מתנונה והולך בידם⁹⁴. (ריב"ש; ד"ז; הג"ן; פער, בדומה רי"ם)

[ין] **ואל אראה ברעתי**. מה רעה ראה, הלא (לא) תלונה היתה ולא רגימה היתה שם. נ"ל לפי שאמר "ובעיני משה רע", אמר כתוב בתורה עלי⁹⁵ "והאיש משה ענו מאד", והם רצו לכתוב "ובעיני משה רע"⁹⁶, [וזהו] ואל אראה ברעתי. (ר"א; מוני' 323)

פסוק טז

[א] **אספה** ז"ל ע' איש. כנגד ע' אומות יעמדו זכות של ע' סנהדרין, וכנגד⁹⁷ "בע' נפש ירדו אבותיך מצרימה". וכנגד ע' ימים טובים בשנה, ז' ימי פסח, וא' עצרת, וא' ר"ה, וא' י"ב, וח' סוכות, ונ"ב שבתות, הרי ע' ימים. כנגד ע' שמות של הקב"ה וע' שמות (לטובה) לתורה וע' שמות

94 כלומר מכובד משא העם. ובר"ם הנד' הלשון: מוטב למות מיד מלהיות מתענה והולך. 95 להלן יב, ג. 96 דבזה שבק לענוותנותו, ונוח ליה להסתלק מלראות ברעה זו. 97 דברים י, כב. 98 ר' שיה"ש זוטא א, א. 99 בספרי כאן צב מונה כולם. 1 סנהדרין ב, א. 2 ע' פדר"א כד. 3 בראשית א, א. 4 שם ב, ד. 5 שם ו, יג. 6 שם ג, ה. 7 תהלים פב, א. 8 נר' הרמז כאן ל"ה אלהים ביצירה ול"ה עד דין כליה כענין אשר יצר אתכם בדין וסילק אתכם בדין, ומבין כולם שבעים, כענין שבעים סנהדרין שאלו מזכים ואלו מחייבים, ונצב לצד מזכים וישפוט לצד מחייבים. וע' רמב"ן כאן. 9 שמות ה, יד. 10 שם א, יד. כלומר מהם יקח, במד"ר טו, כ. 11 סנהדרין לו, ב.

מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָדַעְתָּ כִּי־הֵם זְקֵנֵי הָעָם וְשִׁמְרֵיוֹ

רש"י

ממו. וראויים היו לכך מסיני, דכתיב (שמות כד) ויחזו את האלהים, שנהגו קלות ראש, כנושך פתו ומדבר בפני המלך. וזהו (שם) ויאכלו וישמו, ולא ראה הקדוש ברוך הוא ליתן אזלות צמתן תורה ופרע להם כאן: אשר ידעת כי הם וגו'. אותם שאתה מכיר שנתמנו עליהם שוטרים צמרים

ע' איש. ע' סנהדרין יעמוד כנגד ע' אומות, וכנגד ע' נפש ירדו אבותיך¹², וכנגד ע' ימים טובים בשנה, נ"ב שבתות ז' ימי פסח א' עצרת (ב') [א'] ראש השנה א' יום הכיפורים וח' ימי סוכות הרי ע' יום. וע' שמות להקב"ה, וע' שמות לתורה, וע' לישראל¹³, וע' לירושלים¹⁴, ע' מלאכים¹⁵, ומיכאל השר על גביהם במדרש שיר השירים¹⁶. ופולגתא בפ"ק דסנהדרין¹⁷ אם משה על גבי ע' איש או עמהם.

וחפש משה ע' איש ולא מצא אלא ד' שהיו מבינים שבעים לשון, והם משה אהרן אלעזר ואיתמר, ומפני שלא יהיו סנהדרין שומעת מפי המתורגמן²⁶.

העמידן סביבות האוהל. כי ישראל היו בתוכו²⁷. (ר"א א'; לו' 108)

[ג] שבעים איש. (אינן) [אלו] ע' סנהדרין. ומהו לשון סנהדרין, ס"נ לשון סיני, כלומר שיודעים תורה שנתנה בסיני ומקיימין אותה, הדריין, לשון שמהדרין ומייפין התורה במדרשן. ואני שמעתי סנהדרין לשון סני דרין פי' שהיו שונאין דורונות כמו²⁸ "סניא דיבין", ומייסרין זה את זה. מזקני ישראל. שחילק הקדוש ברוך הוא

מזקני ישראל. בכמה מקומות חילק הקב"ה כבוד לזקנים, וכל שכן אנו נכבדם, ואף לעתיד לבא יחלוק הקב"ה כבוד לזקנים שני¹⁸ "וחפרה הלבנה וכו' ונגד זקניו כבוד". ס"ת דוד. אין אומר נביאיו וכהניו או מלאכיו אלא זקניו¹⁹.

עמך. בגי' יהו דומין²⁰. והתורה נדרשת בע' פנים, וסנהדרין יש להם להבין בע' לשון. וכן יוסף²¹ "עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע", מתחיל בע' ומסיים בע'. בא גבריאל ולימדו ע' לשון²². יו"ד ה"ה [ו"] סמ"ך פ"ה בגי' גבריאל עם הקרייה.

(12) דברים י, כב. (13) ר' שיה"ש זוטא א, א. (14) במד"ר יד, כד. (15) פדר"א כד. (16) ר' שיה"ש זוטא שם. (17) סנהדרין ב, א, יז, א. (18) ישעיה כד, כז. (19) ספרי כאן צב. (20) כמה דברים כאן כבר נכפלו ברוקח, ונסמנו שם. (21) תהלים פא, י. (22) סוטה לו, ב. (23) בראשית לו, טו. (24) רש"י בראשית לו, טו. (25) במד"ר יד, א. (26) סנהדרין יז, א. (27) כנר' חסר, וצ"ל: כי ישראל היו ולא היו יכולים לעמוד בתוכו, ראה רוקח. (28) חולין נ, ב.

וְלִקְחַתְּ אִתָּם אֶל-אֶהֱל מוֹעֵד וְהִתְיַצְבוּ שָׁם עִמָּךְ:

רש"י

נעצות פך והיו מרחמים עליהם ומוכים על דם, שנאמר (שמות ה, יד) ויכו שוטרי בני ישראל, עתה יתמנו נגדולתן כדרך שנלעטרו נזרתן: ולקחת אותם. קסם נזכרים, אשריכם שנתמניתם

כבוד לזקנים. בכמה מקומות מצינו כן, "לך" ²⁹ ואספת את זקני ישראל", וכן לעתיד לבא, שנ" ³⁰ "ונגד זקניו כבוד". א"ר שמעון בא וראה כמה חש הקדוש ברוך הוא על כבודן של זקנים וכו' ³¹.

[ולקחת אותם]. אמר לו קחם בדברים, ואמור להם אשריכם שנתמניתם על ישראל, ודעו כי ישראל טרחנים הם וסרבנים הם, על מנת [כן] תקבלו עליכם שיהיו מקללים אתכם וסוקלים אתכם כשם שקבלנו עלינו.

והתיצבו שם עמך. שתכניסם עמך שם ויטלו כבודן, ויהיו ישראל נוהגין בהם כבוד. (ב"מ 243; רא"צ; המ' 45)

[ד] אספה ל' שבעים איש. י"ל שלכך צוה הקב"ה לאסוף שבעים איש כנגד שבעים נפש שירדו למצרים ³². (הג"ן; א' 970)

[ה] אספה ל' שבעים איש. מהו לי ומהו איש ולא אמר אנשים, אלא מיוחדים, כביכול שיהיו דומין לי, שנא' ב" ³³ "ה' איש מלחמה", ושיהיו דומין לך שנא' ³⁴ "והאיש משה ענו מאד", וכן דרשין בסנהדרין ³⁵

"אתך" בדומין לך. ד"א לי שיהיו מקיימין השמים והארץ שלי, וזש"ה ³⁶ "הבונה

(29) שמות ג, טז. (30) ישעיה כד, כג. (31) ספרי כאן צב, וכן ההמשך. (32) ר' רבינו אפרים כאן. והכוונה אולי דכשם שיש כוח בע' איש להעמיד אומה שלמה כל יכולים הם לתקנה על מכוונה. (33) שמות טו, ג. (34) להלן יב, ג. (35) סנהדרין לו, ב. (36) עמוס ט, ו. (37) שמות ה, יד. (38) במד"ר טו, כ. (39) ר' הג"ן כאן ומש"כ שם. (40) ר' הג"ן כאן. (41) שמות כד, א. (42) להלן כו. (43) ר' הערה בהג"ן כאן. (44) אפשר משום דע' פנים לתורה כנגד ע' אומות, וכן ע' שמות, אפשר דמכל שם יוצא פנים של תורה. (45) שיה"ש זוטא א, א. (46) ור' בהוצ'

רש"י

פרנקס על צניו של מקום: והתיצבו שם עמך. כדי שיראו ישראל וינהגו בהם גדולה וכבוד ויאמרו חזיצין אלה שנכנסו עם משה לשמוע דבור מפי הקדוש ברוך הוא:

ו. אדיר. ז. אהיה. ח. אמיץ ט. אמת. י. ארך אפים. יא. אחרון. שאינו מוסר מלכותו לאחר⁴⁷. יב. אמונה. יג. אשכול הכופר. יד. ברוך. טו. בורא. טז. גדול. יז. גאה. יח. גואל. יט. גבור. כ. דגול. כא. היודע. כב. ועד. כג. זוכר. כד. חי. כה. חסיד. כו. חנון. כז. חוקר. כח. חסין. כט. חכם. ל. טוב. לא. טהור עינים. לב. ישר. לג. יושב סתר. לד. כבוד המסתתר. לה. נורא. לו. נשגב. לז. נצח. לח. נוצר חסד. לט. נושא עון. מ. נושא פשע. מא. נושא חטא. מב. נוקם. מג. נוטר. מד. סלה יושב קדם סלה. מה. סלח. מו. עליון מז. עופר. מח. עזוז. מט. פודה. נ. צור. נא. צבי. נב. צבאות. נג. קדוש נד. קנא. נה. קרוב. נו. רחום. נז. רם. נח. ראשון. שלא קיבל מלכותו מאחר. נט. רב חסד. ס. שומר. סא. שופט. סב. שלטון סג. שר. סד. שוכן עד. סה. תמים. סו. תקיף⁴⁸.

אספה. תגין על ה' דאספה, לומר לך שיהיו בקיאי וזהירין בה' חומשי תורה⁵¹.

עמך. בגימטריא, יהו דומין⁵². (בעה"ט)

[ט] אספה ל' שבעים איש. למה צוה

הקב"ה ע' זקנים, למה לא ע"ב שיהיו ו' מכל שבט ושבט. וי"ל לפי שהעמיד אותם סביבות האהל ממש אצל אהל המשכן, הרי בצפון עמדו שלשים כי גברא באמתא יתיב⁵³, ושלשים בדרום ובמערב עשרה, ובשני זוויות במקצועות המשכן במערב בירכתים היו שם ב' אמות רק לא היו כנגד

וע' שמות לישראל ואלו הן, א. אשת נעורים. ב. אלי הצדק. ג. אלופים. ד. אחים. ה. אהובים. ו. אום. ז. אם. ח. אישים. ט. אפרים. י. אדירים. יא. אצילים. יב. אגוז. יג. איומה. יד. אגודה. טו. בנים. טז. בני אל חי. יז. בכור. יח. בהירים. יט. בתי. כ. ברה. כא. בעולה. כב. גוי.

חדשות של בעה"ט שציינו מקומות כל הע' שמות להקב"ה ולישראל. (47) ר' ירושלמי סנהדרין א, א. (48) ובצרו ד' שמות, וכתבו המהדירים שהם שם בן ד', בן י"ב, בן מ"ב, ושם ע"ב. (49) ע"פ שיה"ש זוטא שם אולי צ"ל: רעיה. (50) ושם הע' חסר, והמהדירים הביאו כמה דרכים להשלים המנין, ואין באחד מהם טעם מובהק. (51) בספרי כאן צב: שבעים איש, שיהיו בעלי חכמה בעלי גבורה וותיקים ופסיפים (אוהבי שלום). (52) במדבר רבה טו, כג. (53) והיו שם כ' קרשים שהם ל' אמה רוחב.

אומות יעמדו זכות ע' סנהדרין⁵⁸, ונגד ע' נפש ירדו אבותיך למצרים וכנגד ע' ימים טובים לישראל בשנה, ז' ימי פסח, א' עצרת, א' ר"ה ויום הכפורים, וח' סוכות ונ"ב שבתות הרי ע' ימים. וע' שמות להב"ה וע' [פנים] לתורה וע' [שמות] לישראל, וע' לירושלים ולמעלה ע' מלאכים ומיכאל השר על גביהם.

אספה לי ע' איש. הטעם שבחר ע' לא פחות ולא יתר מפני שהעמידם סביב למשכן מן מזרח למערב ל' אמות, וכן בעבר השני, נמצא בשני צידי המשכן עמדו ששים, ורוחב המשכן מצפון לדרום עשר אמה לשם העמיד העשרה, וברוח המזרחי שם היה פתוח לשם עמד משה לבדו, ואף על גב שהיו ו' קרשים וד' מקצעות וכל קרש רוחב אמה [וחצי], מ"מ רוחב המשכן בחללו אינו אלא י' אמה⁵⁹. (מ"ז)

[יב] אספה ל' שבעים איש. כנגד שבעים מלאכים⁶⁰. (ר"ש; בדומה רי"ו)

[יג] אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטרי. כתב ר' אברהם כי יש זקנים בימים שאינם ראויים להיות שוטרי' וגם יש שוטרים שאינם זקנים⁶¹. (טו"א)

[יד] והתיצבו שם עמך. משום שכינה שיהיו קרובים לשכינה⁶². (ריב"ש)

חלל המשכן, ורוח היה יוצא מן חלל המשכן אל הנביאים שאצל הקרשים, ובמזרח היה עומד משה לבדו⁵⁴. (רי"ח; בדומה ויר' 4, מ"ג 121)

[ו] אספה ל' שבעים. תימ' אמרו רז"ל⁵⁵ שבירר משה ששה מכל שבט ושבט והיו ע"ב ומי שעלה בידו חֶלֶק א"ל אין הק' חפץ בך. והלא יכול לומר אילו כתבת ע"ב זקן עולה בידי זקן. אלא ע"ד פתקין היו ובע"ב היה כתוב זקן ובשנים כתוב חלק, שאלו היה חפץ המקום בך, באלו שניים [היו] נוטלים זקן. ומ"מ אינם יכולים לומר אלו לקחנו ראשון היה עולה בידנו זקן, שהרי לכל חֶלֶק אחד היה יותר משלשים של זקן, שהרי יוכלו להשיב השישים או יותר שנטלו ראשון, היה אחד או שניים מן הדין היה להם ליקח חלק⁵⁶. (רח"פ)

[יא] ויאמר ה' אל משה אספה ל' שבעים איש. הקשה החסיד⁵⁷ למה צוה להעמיד ע' ולא ע"ב ויהיה ו' לכל שבט. ותירץ לפי שהוצרך להעמידם סביבות האהל שני ויעמד אותם סביבות האהל, היה ל' אורך המשכן מכאן הרי ס' זקנים דגברא באמתא יתיב, ורחבו עשר כי שתי אמות לא היו פונים לחלל המשכן הרי ע', ובמזרח לא היה עומד כי אם משה לבדו. וי"מ נגד ע'

(54) וכן במ"ז כאן ועוד. (55) סנהדרין יז, א. (56) מאחר שנטלו כבר הרוב מסתבר ששני הפתקים של חֶלֶק כבר ביניהם, וא"כ אדרבה האחרונים עדיפים, אלא אין עדיפות לזה על זה. (57) ר' רי"ח כאן ושם הציונים למה שמעתיק ממנו. (58) מכאן ברוקח ושם הציונים. (59) וכבר כתב כן בריש הדיבור בשם הרי"ח וצ"ב למה כפל דבריו. (60) ובר' יואל מסיים: שהן סנהדרין למעלה. ור' בעה"ט והערה שם. (61) וכאן צריך שיהיו זקנים שהם גם בעלי כוח. (62) התייצבו שם באהל מועד משום שכינה, והתייצבו עמך כדי שיהיו תפלין לך כדמפרש בפסוק הבא.

וַיִּרְדְּתִי וּדְבַרְתִּי עִמָּךָ שֵׁם וְאַצְלָתִי מִן־הָרוּחַ אֲשֶׁר

רש"י

(יו) וירדתי. זו אחת מעשר ירידות הכמוצות צמורה: ודברתי עמך. ולא עמהם: ואצלת. כמרגמו וארני, כמו (שמות כד, יא) ולא אצלי בני ישראל: ושמתי עליהם. למה משה דומה צמותה

ממנו כמה נרות ואור דליקתו לא חסר⁶⁷. (ד"ז)

פסוק יז

[ב] וירדתי ודברתי עמך שם. כתב הרמב"ן פי' הפסוק כי בעת שמדבר עם משה יהיה האצילות ומן הדיבור ההוא יהא נאצל אליהם, וכן במעשה⁶⁸ "וירד ה' בענן וידבר אליו", ולא פי' הכתוב מה היה הדיבור כאשר הוא בכל התורה שמבאר אחרי הדיבור מה אמר ה' ומה דיבר, כי הענין בכאן לאמר שהזקנים אשר אמר בהם שהתנבאו לא שמעו דבור מפיו ולא נגלה להם במראה, אלא השם מדבר עם משה ומאצילות רוח משה הם יודעים הנבואה ההוא, וזה טעם "ויתנבאו"⁶⁹ ולא יספו, שלא יספו להתנבאות מעצמ' אבל נבואה שאמר השם למשה בה לבדה התנבאו. וזה טעם.

ואצלת. שאניח אצלי מן הרוח אשר אני שם עליך ושמתי עליהם, ואין זה כענין⁷⁰ "ונתת מהודך עליו", כי אצילות בכל מקום לשון עיכוב אצלו, כמו⁷¹ "וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם", וכן⁷² "ואל אצילי בני ישראל" הנשואים והפרושים מהם

[א] וירדתי. מלמד שיום זה היה חביב לפני הקדוש ברוך הוא כיום מתן תורה שנא'⁶³ "כי ביום השלישי ירד ה' על הר סיני"⁶⁴.

ואצלתי מן הרוח אשר עליך. משל למלך שהיה לו פרדס נאה ושכר שומר לשמרו, לימים א"ל השומר איני יכול לשמרו כלו לבדי אלא הבא עוד אחרים שישמרו עמי. אמר לו המלך לך נתתי הפרדס לשמרו וכל שכר שמירתו נתתי לך, ועכשיו אתה אומר להביא אחרים, חייך שאיני נותן להם שכר שמירה משלי אלא מתוך שכר שנדרתי לך. כך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לך נתתי רוח ודעת לפרנס בני ולא הייתי מבקש אחרים ואתה אמרת "לא אוכל לבדי" חייך לא יטלו משלי אלא "ואצלתי מן הרוח אשר עליך". ואעפ"כ משה לא חסר כלום תדע לך שהרי לאחר ארבעים שנה אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה⁶⁵ "קח את יהושע ונתת מהודך עליו"⁶⁶. שלא חסר ממנו כלום, משל לנר שהיה דולק והדליקו

(63) שמות יט, יא. (64) במדב"ר טו, כה. (65) להלן כז, יח-כ. (66) במד"ר שם, כה. ושם מסיים: מה כתיב, ויהושע בן נון מלא רוח חכמה גו'. ומפרש ידי משה הראיה דאילו נחסר ממש מהאצלת ע' זקנים היאך היה בו למלא את יהושע במידה גדושה. אך כאן שמסיים שלא חסר ממנו כלום כמדליק מנר לנר כו', נר' דמפרש ד'ונתת מהודך' משמע אור, שאינו מגרע מן המאור וכמדליק מנר לנר (א.ו.). (67) במדב"ר שם, יט. (68) להלן כה. (69) שם. (70) להלן כז, כ. (71) קהלת ב, י. (72) שמות כד, יא.

עֲלִיךָ וְשִׁמְתִי עֲלֵיהֶם וְנִשְׂאוּ אִתְּךָ בְּמִשְׁאֵה הָעָם וְלֹא־

רש"י

שעה, לנר שמונה על גבי מנורה והכל מדליקין הימנו, ואין אורו חסר כלום: ונשאו אתך. התנה עמם על מנת שיקבלו עליהם טורח בני, שהם טרחנים וסרענים: ולא תשא אתה לבדך. הרי

שנאצלים אל עצמם מכלל המון העם. ור' אברהם כתב "ואצלת", כטעם ואקח מאשר אצלך.

וי"מ: אצילות לשון המשכה. והקרב בעיני כי כל ימי הזקנים נעשה להם כן שידעו בכל מה שיצוה השם לישראל ביד משה בצורכי שעתם והמקרים אשר יבואו להם במדבר, וזה טעם "ונשאו אתך במשא העם", כי כל מה שיאמר משה לעם ידעו הם ויתנבאו הם לעם כל אחד בשבטו ואלופו ומפני זה לא ישא משה לבדו תלונתם. (טו"א)

[ג] ואצלת מן הרוח אשר עליך. איני רוצה לתת להם רוח אחר אלא משלך, כדי שיהיו טפלין לך. (ריב"ש)

[ד] מן הרוח אשר עליך. "ודברתי⁷³ על הנביאים"⁷⁴.

אתך. בגימ' שיהא דומה לך⁷⁵. (א' 268; רוקח)

[ה] ואצלת מן הרוח אשר עליך. ולא שתהא חסר מהם כלום, אלא כמדליק נר מן הנר שאור דליקתו אינו חסר כלום, שנ⁷⁶ "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה". (ב"מ 243; רא"צ; המ' 45)

[ו] ואצלת מן הרוח אשר עליך. וכי לא היה לו להקב"ה רוח אחרת לשבעים זקנים אם לא לקחה ממשה. אלא כך אמר לו הקדוש ברוך הוא, אני אומר לך אתה תדון את עמי ונתתי לך חכמה לדונם ואת רוחי נתתי עליך, ואתה אמרת "לא אוכל לבדי", חייך ינתן להם מרוחך⁷⁷. (חזק)

[ז] ואצלת מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם. כי אני לא אבחרם ולא אתן מרוחי עליהם כי אני אמרתי כי אתה לבדך תשא אותם, ואתה אמרת לא אוכל לשאת משא כל העם הזה. בחר לך מי שישא עמך ותתן מרוחך עליהם. לכך כתיב⁷⁸ "ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש". אבל אלדד ומידד שלא היו מכלל השבעים נאמר בהם⁷⁹ "ותנח עליהם הרוח", פירוש הרוח מאת ה' ולא משל משה⁸⁰. וכשאמר לו יהושע "כלאם"⁸¹ אמר "ומי יתן כל עם ה' נביאים", כאלו השנים, בתת ה' את רוחו עליהם ולא כע' זקנים שאצל מרוחי ונתן עליהם. (בעה"ט)

[ח] ואצלת מן הרוח. פרש"י משל לנר שמדליקין ממנו ואין אורו חסר כלום. ותימא והא איכא למ"ד⁸² דאין מדליקין

(73) הושע יב, יא. (74) עי' ויק"ר א, יד. (75) סנהדרין לו, ב. (76) דברים לד, י. (77) כדעת זקנים כאן. (78) להלן כה. ומה מייתי ראיה מהאי קרא טפי מקרא דידן. ודומה שמפרש ד'ויאצל' 'ויתן' מוסב אל משה, וכענין 'ונתת מהורדך עלי' (להלן כז, כ). והא דכתיב הכא 'ואצלת', דסוף סוף הנבואה היא מאת ה'. (79) שם כו. (80) במדב"ר טו, כה. (81) להלן כח. (82) שבת כב, א.

תִּשָּׂא אֶתָּה לְבִדָּךְ: יְיָ וְאֶל־הָעַם תֹּאמַר הַתְּקַדְּשׁוּ
לְמַחֲרֹ וְאֶכְלֹתֶם בָּשָׂר לִי בְּכִיתֶם בְּאֶזְנֵי יְהוָה לֵאמֹר
מִי יֶאֱכֹלֵנוּ בָּשָׂר כִּי־טוֹב לָנוּ בְּמִצְרַיִם וְנָתַן יְהוָה

רש"י

תשובה למה שאמרת לא אוכל אכני לנדי: (יח) התקדשו. הזמינו עצמכם לפורענות, וכן הוא אומר
(ירמיה יב, ג) והקדישם ליום הרגה:

עצמן מתוך צניעותן ואמרו אין אנו ראויין להיות עם הזקנים שנ' 89 "וישאלו שני אנשים במחנה", ובגמ' 90 בקלפי נשתיירו. ולכך היתה נבואתן מאת הקדוש ברוך הוא שנ' "ותנת עליהם הרוח", ולכך כתיב "ולא יספו" שלא פסקה נבואתן 91, ונתנבאו מה שעתיד להיות אחר מ' שנה. אבל הזקנים שהייתה נבואתן משל משה שנ' 92 "ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם", פסקה נבואתם ולא היתה אלא עד למחר שנ' "ואל העם תאמר התקדשו" וגו', לא כתיב "אמור אל העם", אלא שנתנבאו כן אל משה, עתיד הקדוש ברוך הוא לומר לך למחר 93 "ואל העם תאמר התקדשו" וגו', הזמינו עצמיכם. (ב"מ 243; רא"צ; בדומה מ"ז)

[ב] התקדשו למחר. כ"ג באייר 94. (חזק')

[ג] מי יאכלנו בשר. חסר יו"ד, ראויים ליאכל 95 לפי שנתרעמו. (רי"ו)

מנר לנר משום אכחושי מצוה 83. (רי"ם; א' 2344)

[ט] ואצלתי. פרש"י כתרגומו "וארביי", כמו 84 "ואל אצילי בני ישראל". דעתו הוא שהקב"ה ירבה ויגדיל רוח נבואתו של משה עד שבקחתו ממנו לתת על הזקני' שישפיק לכולם ומשה לא יהיה חסר כלום. אבל המפרשים 85 פירשוהו כמו 86 "הלא אצלת לי ברכה" שפירושו הלא המשכת והנחת לי אצלך מן הברכות לברכני גם. (ויר' 4)

פסוק יח

[א] ואל העם תאמר התקדשו למחר. מה עניין זה לזה, אלא מוסב למעלה ודברתי עמך ולא עמהם 87, מ"מ הם מתנבאים שאני עתיד לומר לך התקדשו לי למחר. וכן איתא במדרש 88, אלדרד ומידד שמיטטו את

(83) וברש"י שבת שם ד"ה אכחושי: דמיחזא כמאן דשקיל נהורא ושואב קצת מלחלוחית שמנו. ויתכן דמש"כ ושואב קצת כו', מוסב ג"כ לראש הדיבור דמיחזא הכי ולא באמת. ומ"מ קשיא ליה לרי"ם הכא, דהא איכא מראית עין שהוא מחסר. (84) שמות כד, יא. (85) ר' ראב"ע ורמב"ן כאן. (86) בראשית כז, לו. (87) ל' ספרי כאן צג. וכאן ר"ל אע"פ שעיקר הדיבור עמך ולא עמהם מ"מ דבר זה הם יתנבאו ותשמע מהם. (88) ספרי שם. (89) להלן כו. (90) סנהדרין יז, א. (91) כך בכת"י, אך דומה שצ"ל: "ולכך כתיב 'ויתנבאו במחנה' שלא פסקה נבואתן", ע"י ספרי שם. (92) בפסוק דלעיל. (93) ר"ל על אודות מחר, דהא ריהטא דקרא דלערבית ירד השליו ולמחר השכימו ללקטו. (94) ר' דבריו לעיל ד, ובפסוק דלהלן, ולהלן לה. (95) כדלעיל ד.

לֶכֶם בֶּשֶׂר וְאֹכְלֵתֶם: ִיט לֹא יוֹם אֶחָד תֹּאכְלוּן וְלֹא יוֹמִים וְלֹא חֲמִשָּׁה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים וְלֹא

פסוק יט

[א] לֹא יוֹם אֶחָד. בלבד תאכלו. (ריב"ש)

[ב] יוֹם אֶחָד. יוֹמִים. חֲמִשָּׁה יָמִים. עֶשְׂרֵה יָמִים. עֶשְׂרִים יוֹם. חֲדָשׁ יָמִים. הם כמניין ימים שחייבים לאכול בשר בשנה. נ"ב שבתות, ז' ימי הפסח, א' עצרת, א' ר"ה, ח' סוכות, ובאילו הימים ב' שבתות חסרים⁹⁶. (א' 268; רוקח)

[ג] לֹא יוֹם אֶחָד תֹּאכְלוּן וְלֹא יוֹמִים וְלֹא חֲמִשָּׁה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרִים יוֹם. רמז שאין לאכול בשר מ"ז בתמוז עד ט' באב. יומים חמשה ימים עשרה ימים הרי י"ז בתמוז. יום אחד ועשרים יום זהו כ"א ימים שביניהם, מפי הרב יהונתן בר יחיאל⁹⁷. (ר"א א'; ל' 108)

[ד] לֹא יוֹם אֶחָד תֹּאכְלוּ וְלֹא יוֹמִים וְלֹא חֲמִשָּׁה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים וְלֹא עֶשְׂרִים יוֹם. מה הוצרך לכל אלו ימים, פי' ר' יהודה החסיד ז"ל כל אלו ימים עולים ס"ח, כנגד ס"ח ימים בשנה שישראל חייבין לאכול בשר, ואלו הן, נ"ב

שבתות בשנה, ו' ימים של פסח וז' של סוכות, כי שבת א' יש בכל א', הרי י"ג, ויום אחד של שבועות ושני ימים של ראש השנה שהם קדושה אחת, כי אף בזמן בית המקדש אם לא היו באים עדים [אלא] מן המנחה ולמעלה היו נוהגים אותו היום קדש ולמחר קודש והיו עושים שני ימים⁹⁸, הרי ס"ח ימים שחייבין לאכול בשר מן התורה⁹⁹. והכי קאמר להו אפילו אותם ימים שישראל חייבין לאכול בשר אף בהם לא תאכלו בשר¹. וכנגדן פייט הפייט בזמירות ס"ו נסים של אליהו², ומוסיפין לו שנים של אלישע שבא מכח אליהו ז"ל, הרי ס"ח. (ר"א א'; ל' 108)

[ה] לֹא יוֹם אֶחָד וְגו' עַד חֲדָשׁ יָמִים. הכשרים שבמתאוננים היו מתים על מטותם, הרשעים עודנו הבשר בין שניהם³. (ב"מ 243; רא"צ)

[ו] לֹא יוֹם אֶחָד וְגו'. למה נאמר כל הפרטות הללו שכל אלו עולין כל הימים שנצטוו ישראל [לאכול בשר⁴]. יום ויומים הרי ג' וחמשה הרי שמונה ועשרה הרי י"ח

96 ר' רוקח לעיל טז, ושם מנה ע' ימים טובים ויום הכיפורים בכלל וכאן מונה ימים שאוכלים בשר והוציא יוה"כ ונמצאו ס"ט והחסיר ב' שבתות של פסח וסוכות שכבר נמנו ונמצאו ס"ז. וא"כ קשה דאכתי בצר להו יומא חדא דאכלינן בשר דהא בפסוק כאן מנה ס"ח ימים. וצ"ל דאף ערב יום הכיפורים בכלל ולא הזכירו דאינו מפורש (א.ו.). 97 בדומה ברח"פ כאן. 98 משנה ר"ה ד, ד. 99 ר' רוקח בשינוי קצת. 1) צ"ל הכוונה שהיא אזהרה שימותו בשליו ולא יראו ימים טובים, ור' דעת זקנים כאן. 2) יש שציין לפיוט אליהו הנביא שאומרים במוצאי שבתות. אך לא מצאנו בו אלא כ"ב נסים לפי סדר הא"ב. וצ"ל דבכל חרוזה חשיב תלת, וכגון "איש טל ומטר עצר ג' שנים" חשיבנן איש חדא, טל ומטר תרי, עצר ג' שנים תלת, וכן כולם, נמצאו ס"ו. 3) ספרי זוטא יא, לד, ועי' יומא עה, א. 4) ע"פ רבנו אפרים א' כאן.

למימר שיאכלו מן הבשר חדש שלם דהא כתיב¹⁰ "הבשר עודנו בין שניהם" וגו'. (ד"ז)

[ו] לא יום אחד. פי' לא יום אחד בלבד תאכלו¹¹. והרמב"ן כתב לפי דעתי האוכל או העושה דבר ימים רבים רצופין אינו נקרא אוכל ועושה יום אחד, וכן האוכל שלשים יום רצופין אינו נקרא אוכל עשרים יום. או שיהא אחד נמשך לא יום א' תאכלו ולא יומים ועשרה ועשרים ימים אחדים רק חודש שלם¹². ונתן להם תאוותם בבשר ולא בדגה ובירקות כי עיקר שאלתם אשר בכו עליה תנה לנו בשר. ור' אברהם כתב "ולא יומים" כפל, "ולא חמשה ימים" כמו אצבעות יד האוכלים, "עשרה" כפל בשתי ידיו, גם "עשרים". משל כמי שאומר יאכל כל מה שיוכל באצבעות ידיו ורגליו. (טו"א)

[ח] לא יום אחד ולא יומים ולא חמשה ימים ולא עשרה ימים ולא עשרים יום. מתחיל מיום אחד ומסיים בעשרים יום הרי אחד ועשרים יום, אסמכתא מ"ז בתמוז עד ט' באב שאין לאכול בשר. וא"ת מאימת מתחילים כ"א יום, וי"ל מין ימים ומה' ומי' הרי י"ז, מכאן ואילך כ"א יום, מ"ז בתמוז עד ט' באב¹³. (רח"פ; בדומה לו' 108)

ועשרים יום הרי ל"ח וחדש ימים מכ"ט יום הרי ס"ז יום. וכמנין זה יש שבתות וימים טובים בשנה, הרי חמשים שבתות יש בשנת הלבנה שעולה שנ"ד ימים, וד' מפסח וב' ימים משבועות וב' ימים מר"ה וא' של יום הכפורים הרי נ"ט, וד' מסוכות הרי ס"ג וד' שבתות מחדש העבור הרי ס"ז. ה"ט דקאמר כלהו רחמנא כל אותן הימים (שיאכל הימים) שיאכלו הבשר לא יהיה להם שום מום⁵. ולי נראה⁶ לפרש לא יום לא יהיה לכם אכילה ביום הכפורים, ולא בשני ימים של שבועות שהוא יום שמחה לפני, אי נמי בשני ימים של ר"ה שהם ימי זכרון לפני, ולא בחמשה ימים שבין יום הכפורים לסוכות ויום סוכות בכלל שהם ימי שמחה לישראל על שנתכפרו עונותיהם, ולא בעשרת ימי תשובה, ולא בעשרים יום, הרי כ"א יום⁷ שלא יהיה להם בכ"א יום שישאל גומרין בהן את ההלל בגולה שהם ימי שמחה לישראל, ולכך כתיב יום ולא כתיב ימים כמו באחריתו.

עד חדש ימים. כלו' אותה אכילה תהיה כמו חדש שנחרב בו הבית בראשון' ובשניי', ואם⁸ נדונו בשריפה, י"ל שרמז להם שידונו בשריפה כמו הבית, שנאמר⁹ "ויצת אש בציון". וע"כ צ"ל כן דליכא

(5) ראיתי מפרשים שאילו בקשו בשר למצות ימים טובים ולא לתאווה לא היה שולט בהם שום מום. ודוחק. אך ראה רבינו אפרים כאן מכתובה אשכנזית: והכי קאמר להו אפילו אותם ימים שישאל חייבין לאכול בשר אף בהם לא תאכלו בשר. והכוונה שלא יום אחד תאכלו, נאמר בניחותא, שהפסוק דידן הוא התראה שלא יאכלו עוד בשר בכל הימים שהיו רגילים בהם כי ימותו באכילתו. ולפי"ז צריך לפרש 'שום מום', כמו 'מאום' שום שמץ דבר, ר' איוב לא, ז, ורש"י שם. (א.ו. 6) גם לפירוש זה 'לא יום אחד תאכלו' היינו בניחותא, אלא שאינו מונה כלל כנגד כלל, אלא כל פרט לעצמו לשכנגדו. (7) חושב עשרים לעצמו ויום לעצמו. (8) לענ"ד צ"ל: והם. וקאי על ב' הבתים. (9) איכה ד, יא. (10) להלן לג. (11) כריב"ש כאן וגם רמב"ן. (12) לפי זה השלילה של 'לא' אינה מוסבת אל 'יום' הסמוך לו, אלא ל'אחד' שלאחריו, לא יום אחד ולא ימים אחדים וכי' אלא ל' יום. (13) וכו' בר'

עֲשִׂיִּים יוֹם: כַּ עַד | חֹדֶשׁ יָמִים עַד אֲשֶׁר־יֵצֵא מֵאִפְּכֶם וְהָיָה לָכֶם לְזֹרָא יַעַן כִּי־מֵאִסְתֶּם אֶת־יְהוָה

רש"י

(כ) עד חדש ימים. זו נכשרים שמתמלכין על מנותיהן ואחר כך נשמתן יוצאה, ונרשעים הוא אומר הנשר עודנו זין שניהם, כך היא שניה נספרי, אכל במכילתא שניה חילוף הרשעים אוכלין ומנטערין שלוש יום והנשרים הנשר עודנו זין שניהם: עד אשר יצא מאפכם. כתרומתו דתקולון זיה,

[ט] יום יומים ימים ימים יום ימים. הם עשר, כנגד עשרת ימי תשובה שמתענים בהם¹⁴. (ר"ש)

והיה לכם לזרוא. אל"ף במקום ה"א דוגמא¹⁸ "קראן לי מרא". ופי' לזרוא להסיג, כמו¹⁹ "נזורו אחור", "זרה²⁰ הלאה", כלומר תאכלו מאיתו בשר וסופו יהיה לכם רע ונתעב, עד שתסיגוהו ותרחקוהו מכם.

לאמר למה זה יצאנו ממצרים. שאמרתם²¹ "זכרנו את הדגה" וגו'. (חזק)

[כ] עד אשר יצא מאפכם. כתרומתו²².

למה זה יצאנו ממצרים. שאמרתם²³ "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים", ולפי שאתם כפויי טובה תלקו. ואילו הייתם מתאונים בשר ולא נתרעמתם על יציאת מצרים, לא הייתם לוקים כל כך, כמו בשאר תלויות שיש מהם שלא לקו. (רשב"ם)

[ו] לא יום אחד תאכלון ולא יומים. חמשה פעמים לא ולא בפסוק, כנגד ה' חומשי תורה¹⁵. יום, יומים, ימים, ימים, יום, [ימים]¹⁶, הרי ששה, כנגד ו' ימי המעשה. כשתחשוב לשון רבים יהיו י', כנגד י' ימי תשובה שמתענין בהן. ד"א ששה כנגד שבת וג' רגלים וראש השנה וערב יום הכיפורים, הרי ששה. ואם תחשוב עשרה יהיו הרגלים שהיו חייבים לאכול בירושלים עשרה ימים, עצרת יום אחד, ופסח יום אחד, וסוכות כל ח', הרי עשרה. (ר"י)

פסוק ב

[א] עד חדש ימים. עד ולא עד בכלל,

אפרים מכתובה אשכנזית כאן בשם הרב יהונתן בר יחיאל. ובלו' 108 מסיים: שמה"ר זקלין הדרשן. (14) נר' דהרמו הוא דכמו הכא דחטאו בתאוה ונענשו שנעקרה התאוה בפייהם, כך בכל מקום דבעינן תשובה התענית ראוייה. (15) תמוה מה בא לרמוז. אך צריך לפרש כל הדיבור כאן דהאי קרא הוא כהתראה מפני השלו שלא תהא אכילתו לברכה אלא לקללה (ור' בפסוק דלהלן דמפרש 'לזרוא' בגימ' 'להרג'), וכאילו כל ספר וספר אומר להם לא תאכלו ולא תאכלו. ועוד שע"י אכילתו הם קרובים למיתה, וכבר לא יאכלוהו לא בימות החול ולא בשבתות וימים טובים, לא בגבולין ולא במקדש, וצריכין לכפר על התאוה של בשר בתעניות. (16) כצ"ל, והוא בפסוק דלהלן. והמהדיר נשתבש. (17) תענית כט"א. (18) רות א, כ. (19) ישעיה א, ד. (20) להלן יז, ב. (21) לעיל ה. (22) אונקלוס: עד דתקוצון ביה. (23) לעיל ח.

אֲשֶׁר בְּקִרְבְּכֶם וַתִּבְכּוּ לְפָנָיו לֵאמֹר לָמָּה זֶה יַעֲזָבנוּ מִמִּצְרַיִם: כֹּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה שְׁש־מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי הָעָם

רש"י

יהא דומה לכם כאלו אכלתם ממנו יותר מדאי עד שיואל ונגעל לחוך דרך האף: והיה לכם לזרא. שמהו מרחקין אותו יותר ממה שקרבתם. ונדנני רבי משה הדרשן ראיתי שיש לשון שקורין למרצ זר: את ה' אשר בקרבכם. אם לא שנטעתי שכונתי ביניכם, לא גצה לצנכם ליכנס לכל הדברים הללו: (כא) שש מאות אלף רגלי. לא חש למנות את הפרט שלשת אלפים הימרים. ור' משה

[ג] לזרא. לית א', זהו "ולא"²⁴ זרו מתאותם", כי מכל מטעמים מצאו בשליו חוץ מטעם לויתן²⁵. יען. בגימ' חלף זה²⁶.

[ז] לכם לזרא. בגימטריא להרג³³. (רי"י)

(א' 268; רוקח)

[ח] ותבכו לפניו³⁴. כלומר לא מפני שאתם צריכין אלא שבכיתם כתינוק גריו"ש בלע"ז³⁵.

עד אשר יצא מאפכם. כמו חרדל חזק, על אשר שאלתם טיבול של קיהוי, כמו שומים ובצלים.

כי מאסתם את ה' אשר בקרבכם. שאמרתם³⁶ "כי טוב לנו במצרים", אילו לא הייתה לכם שום טובה אלא שכונה ביניכם די". (ריב"ש)

פסוק כא

[א] ויאמר משה שש מאות אלף וגו'. צריך לפרש זה דוגמא שפירשתי³⁷ "לא יוכל

[ד] והיה לכם לזרא. פי' שתהיו מרחיקים אותו יותר ממה שקירבתם אותו²⁷. ולכך כתיב זרא באל"ף, פי' כי לזרא בגימ' להרג²⁸, וכן בגימ' למיני חלאים²⁹. (ב"מ 243; רא"צ)

[ה] לזרא. באל"ף, שמצאו בו כל מיני טעמים חוץ מאחד והוא טעמו של לויתן³⁰. לזרא. בגימטריא לחלי מעים³¹. (בעה"ט)

[ו] עד אשר יצא מאפכם והיה לכם לזרא. שיתן להם בשר הרבה ויאכלו ממנו כל החודש לרוב מאד עד שיצא מאפם שיקצו

(24) תהלים עח, ל. (25) כי לית א', רמז לטעם אחד חסר. ול"מ במדרשים ונראה דמסברא קאמר דהא על מעדנים דלעתיד כתיב עין לא ראתה, ולויתן מין טהור שאין כיוצא בו בעולם אבל שור הבר יש ממין שור בעולם. (26) כתרגומו. כל' בעונש. והרי התראה שעתידין ללקות. (27) ספרי כאן צד. (28) ובנדפס העתיק 'חרב' והוא שיבוש. (29) ובנד' העיר המהדיר: עם האותיות. (30) ר' הערה בא' 268 (רוקח) כאן. (31) מכילתא בשלח עה"פ ויהי בערב ותעל השלו: הכשר שביניהם אוכלו ונתור מיד. (32) רמב"ן כאן. (33) וכן ברא"צ כאן. (34) יש בגירסאות: כי בכיתם באזני ה' (דלעיל פסוק יח, וממשיך:), ותבכו לפניו. כל' הלשונות 'באזני ה' ו'לפניו', מלמדות שאינו כבי של צורך אלא להשמיע לאזנים ולהכעיס לפניו. (35) כתינוק שבע והוא בוכה להיותו נוגן. (36) לעיל יח. (37) שמות יט, כג. ששם פירש דברי משה דודאי גלוי לפני המקום שגבלו את ההר

אֲשֶׁר אָנֹכִי בְּקִרְבּוֹ וְאַתָּה אֲמַרְתָּ בְּשֵׁר אֶתָּן לָהֶם

קמאי דקמן. פירש היאך עלה על דעתו של משה רבינו שלא היה בידי שמים להספיק שאלתם⁴⁰. פירש רבינו נסים גאון ז"ל פשט המקראות "ויאמר משה שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי יושב בקרב", כלומר עם גדול כזה, "ואתה אמרת בשר אתן להם ויאכלו חדש ימים", כלומר ואתה אמרת באף ובחימה כדכתיב לעיל⁴¹ "עד אשר יצא מאפכם". בשר אתן להם ביום אחד כדי לאכל חדש ימים כדכתיב לעיל⁴² "ואל העם תאמר התקדשו למחר ואכלתם בשר". וכתוב "ונתן ה' לכם בשר ואכלתם לא [גו'] יומים" וכתוב "עד חדש ימים", "הצאן ובקר ישחט להם"⁴³ פירוש על מה שאמרת להספיק, ידעתי כי כל תוכל. אבל מה שעל האדם לעשות מה יהיה, וכי (יש) יוכלו בני אדם לאכול ולשחוט ולאסוף ביום אחד לצורך שש מאות אלף בני אדם לאכול עד חדש ימים, "אם כל דגי הים יאסף להם", כלומר ואם היו כל דגי הים נאחזים במצודה ולא היו צריכים כי אם לאסוף, כלום היו יכולין לאסוף ביום אחד לצורך חדש ימים. "ויאמר ה' אל משה היד ה' תקצר"⁴⁴. כמו שבידי להספיק כך יש בידי לאחוז עד שיתקיימו דברי, וזהו שכתוב⁴⁵ "ויטש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה סביבות המחנה" שלא היו צריכין אפילו הושטת יד, כדכתיב "וכאמתים על

העם לעלות אל הר סיני". אף כאן משה היה מתירא על מה שאמר הק' "ואכלו חדש ימים" וגם אמר "והיה לכם לזרא", ושאל מן הקדוש ברוך הוא, אתה אמרת שיאכלו חדש ימים, והלא שש מאות אלף רגלי לבד הנשים והטף, והלא כל צאנם וכל בקרם לא יספיק להם חדש ימים, והיאך תקיים זה הדבר. או תכלה אותם וישארו מעט ויסתפקו עד חדש שהרי אמרת והיה [לכם] לזרא, או תעשה להם נסים להביא להם בשר ממקום אחר. (רשב"ם)

[ב] ויאמר משה שש מאות אלף. הכי קאמר איזה בשר תספיק להם, שאם אמרת "הנני ממטיר לכם בשר מן השמים" כמו שאמרת במן³⁸, לא הייתי תוהא. אי אמרת אביא להם בהמות וחיות אינו תימא, כי ידעתי כי כל תוכל, אבל אתה אומר "בשר אתן להם", משמע שהבשר כבר בעולם, והיכן הבשר בעולם שיספיק להם. ולכן לא הקפיד המקום, שהרי לא אמר שלא יוכל [תת], אלא תמה היכן הוא בעולם, וענה לו הקדוש ברוך הוא.

היד ה' תקצר³⁹. גם בארץ יש לי הרבה בריות שאין אתה יודע. (ריב"ש)

[ג] ויאמר משה שש מאות אלף רגלי. ליישב הקושיה שמקשין ושקלי וטרי בה

וכוננת משה לשאול עד היכן היא מצות הגבלה לפי שחזר וציוהו. וכן כאן ביקש לידע אם ע"י נס יביא להם בשר או ח"ו מה שאמר עד אשר יצא מאפכם רמז הוא שיענשו ויתמעטו עד שיספיק להם בקרם וצאנם. ור' ר"ת בפסוק הבא. (38) שמות טז, ד. (39) הפסוק הבא. (40) כנראה תיבות אלו הוספת מעתיק, ולכן הקדים התיבה "פי". (41) בפסוק דלעיל. (42) לעיל יח"ט. (43) בפסוק דלהלן. (44) להלן כג. והכל דיבור אחד. (45) שם לא.

יודע שיש כח ביד הקדוש ברוך הוא להספיק, אלא ה"ק אתה אסרת להם בשר תאווה כי אם על ידי הקרבת קרבן אל פתח אהל מועד, ואין כאן אלא שלש כהנים אהרן ובניו, וא"כ המורס מהם יבא לידי נותר שלא יספיקו לאכול הכל. "אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם", בניחותא, כל' אם היו שואלים דגים ואתה היית מספיק להם ניחא שאין בהן קרבן, אבל בשר שאמרת ליתן להם דמשמע מצאן ובקר קשיא, לפי שצריכין לעשות מהן קרבן. "ויאמר ה' אל משה היד ה' תקצר", עתה תראה שאתן להם בשר ולא יצטרכו לקרבן וזהו השלו שאין מביאין ממנו קרבן. (ד"ז)

[ה] ויאמר משה שש מאות אלף רגלי וגו'. רבוננו של עולם אמרת לי⁵¹ "אספה לי שבעים איש" ונשאו אתך, ואל העם תאמר ונתן ה' לכם בשר ע"י שבעים איש אלו, וכי יש יכולת ביד שבעים איש לתת בשר לשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף. (חזק)

[ו] ויאמר משה שש מאות אלף רגלי וגו'. תימה היאך עלה ע"ד משה שאין סיפוק בידי שמים כביכול, ורבינו נסים גאון⁵² פי' שיטת הפסוקים כך, "שש מאות אלף רגלי" וגו', כלומר בודאי אם בהיותם אלף פעמים כאלה יש יכולת בידך, אבל אתה אמרת הדבר בריתחא וכעס כדכתיב "עד חודש ימים עד אשר יצא מאפכם", ואמרת ליתן להם כזאת ביום א', וע"ז אמר "הצאן ובקר ישחט להם", להם דייקא כלומר מצדם

פני הארץ". ואומר רבי נסים גאון⁴⁶ הרי נתגלה לנו בע"ה שדעתו של משה היתה שלימה ותמימה אתו ולא היה שואל כי אם באיזה צד יגמרו בני אדם את הדבר. כך שמעתי מפי הר"ר משה ב"ר שניאור זלה"ה. (הג"ן; בדומה א' 2344)

[ז] ויאמר משה שש מאות. ומקשים העולם היאך עולה על דעתו של משה לומר דבר זה, וכי לא היה יודע שהיה בידו של הקדוש ברוך הוא להספיק שאלתם. ופי' הגאון רבינו נסים⁴⁷ דה"ק, "ויאמר משה שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרב", כל' עם רב הם ואתה אמרת "בשר אתן להם ואכלו חדש ימים", כל' אמרת באף ובחמה כדכתיב "עד אשר יצא מאפכם" בשר אתן להם ביום אחד כדי לאכול חדש ימים. "הצאן ובקר ישחט להם", כל' על מה שאמרת להספיק, ידעתי כי כל תוכל, אבל מה שעל האדם לעשות מה יהיה, וכי יוכלו בני אדם לאסוף ביום אחד לצורך שש מאות אלף רגלי עד חדש ימים, "ואם כל דגי הים יאסף", כל' אם יהיו כל דגי הים נצודים במצודה ולא יהיו צריכים כי אם לאסוף (כל' היכולין) [כלום היו יכולין⁴⁸] לאסוף ביום אחד לצורך חדש ימים. "ויאמר⁴⁹ ה' אל משה היד ה' תקצר". כל' כמו שבידי להספיק כן בידי לאחוז בידם עד שיתקיימו דברי, וזש"ה⁵⁰ "ויטוש על המחנה וגו' וכאמתים על פני הארץ", מגובה שלא היו צריכין אפי' להושט יד.

ד"א "הצאן ובקר" וגו', בודאי משה היה

(46) ר' ר"ת בפסוק דלהלן, בשם "ספר המפתח לר' נסים גאון ז"ל". (47) ר' הג"ן כאן ושם נסמנו הציונים. (48) תיקון ע"פ הג"ן. (49) להלן כג. (50) שם ל. (51) לעיל טז. (52) כעין הדברים כאן גם בהג"ן ושם הציונים.

וַאֲכָלוּ חֹדֶשׁ יָמִים: כב הֲצֵאֲנָה וּבִקֵּר יִשְׁחַט לָהֶם וּמִצָּא

רש"י

הדרשן פירש שלא זכו אלא אותן שילאו ממזרים: (כב) הֲצֵאֲנָה וּבִקֵּר יִשְׁחַט. זה אחד מארבעה דברים שהיה רבי עקיבא דורש ואין רבי שמעון דורש כמותו. רבי עקיבא אומר שש מאות אלף רגלי, ואמה אחרת צמר אמן להם ואכלו חודש ימים, האלף ובקר וגו', הכל כמשמעו, מי יספיק להם, כענין

צורך לכהנים, וזהו "ויגזו שלווים". מהר"ר משי"ה. (פער)

[ו] שש מאות אלף רגלי. פרש"י לא חש למנות את הפרט שלשת אלפים. והקשה הר"י אימא שמתו בתבערה ומה דחקו לר"ש לפרש כן⁵³. (מ"ז)

[ח] ואכלו חודש ימים. אם תחשוב [ימים אחד⁵⁴] הרי זה ז' ימי השבוע, ואם ימים שנים הרי ב' יותר, כנגד ערב הפסח וראש השנה. (ר"י)

פסוק כב

[א] הֲצֵאֲנָה וּבִקֵּר יִשְׁחַט לָהֶם גו'. בספר המפתח שעשה ר' נסים נמצא פירוש של הֲצֵאֲנָה וּבִקֵּר יִשְׁחַט להם. ומקשינן כי אדם גדול כמשה איך אמר על הקב"ה צאן ובקר ישחט להם, וכי היה סבור שלא היה יכול הקב"ה להספיקם. ומתרץ כי ח"ו זה לא עלה על דעתו מעולם, אמנם הם היו אומרים כמשמעו שאמר הקב"ה שיתן להם בשר חודש ימים⁵⁵, וזהו שני שם⁵⁶ "וינסו אל בלבבם לאמר היוכל אל לערוך שולחן

ימנע, כי איך יספיקו לשחוט ולהזמין להם ביום א' על חודש ימים. והשיב לו הקדוש ברוך הוא "היד ה' תקצר", וכמו שזה בידי כן בידי שיתקיימו דברי, וזהו "ויטש על המחנה" וגו', שלא היו צריכים אפי' להושטת יד, כך שמע הג"ן מפי מהר"ר משה בר שניאור ז"ל. ויש לפרש בענין אחר דבניחותא קאמר משה, הֲצֵאֲנָה וּבִקֵּר שאלו ודאי ישחט להם וכן אם דגי הים שאלו ודאי יאסף להם, אבל הם לא מאלו שאלו, כי אם בשר עוף מה שאינו בידי להגיעם. והשיב השי"ת על שאלתם "היד ה' תקצר" וכו', סבורים היו הם שאין יכולת בידי עד שלכן שאלו דוקא כזאת. וח"ו לא עלה ע"ד משה לדבר סרה עליו ית'. ד"א שבשר תאוה נאסר להם, ותמה משה הלא אין לנו אלא ג' כהנים בעולם אהרן ושני בניו, ואיך יספיקו אלו לשחוט להם, וככה בדוגמא זאת אם כל דגי הים יאסף להם שאפי' לאסיפת דגים לבד לא יספיקו ג' אנשים. ואמר הקדוש ברוך הוא היד ד' תקצר שאתן להם בשר אשר אין בו

(53) ולכאור' הו"מ לתרץ דלפי הפי' הב' שהביא רש"י בקצינים שבמחנה משמע שלא היו אלא ע', וגם לפי הפי' הראשון דהם הערב רב, לא משמע ליה שמתו כל כך ג'תקנ אנשים, דבין לפי' קצינים ובין לפי' מוקצים ל' הכתוב 'ותאכל בקצה המחנה' לא נפיק מפשוטו לשון קצה וסוף, שאינו בגופו של המחנה, ולא דמיא תבערה למתאווים דכתיב להלן 'מכה רבה מאד'. (54) כצ"ל. והכוונה ה' לעיל בפסוק יט, אחד בפסוק כ, ואחד כאן, הרי ז'. ואם כל 'ימים' ב' א"כ התם י' ועם הכא י"ב. (55) הֲצֵאֲנָה וּבִקֵּר יִשְׁחַט להם הם דברי ישראל שאמרו כן אחר ששמעו שיאכלו בשר ל' יום. (56) תהלים עח, יח.

לָהֶם אִם אֶת־כָּל־דְּגֵי הַיָּם יֵאָסֶף לָהֶם וּמִצָּא לָהֶם:

רש"י

שנאמר (ויקרא כה, כו) ומנא כדי גאולתו. ואיזו קשה, זו או (במדבר כ, י) שמעו נא המורים, אלא לפי שלא אמר צריכים חיסך לו הכתוב ולא נפרע ממנו, וזו של מריצה היתה בגלוי, לפיכך לא חיסך לו הכתוב. רבי שמעון אומר חס ושלוס לא עלתה על דעתו של אותו לדיק כך, מי שכתוב בו (במדבר יב, ז) בכל ציתי נאמן הוא, יאמר אין המקום מספיק לנו, אלא כך אמר שש מאות אלף רגלי וגו'.

להספיקם, וכה"א בתלים במשכיל לאסף האזינה עמי תורת, שאמר דוד "היכול אל לערוך שולחן במדבר", וכיון שאמר דוד זה א"כ אמרו הם כך, אמנם משה היה מחזור זכותם ומשנה דבריהם לטובה, ואמר למקום בניך הם חוס ורחם עליהם. (מ"ג 362; ר"ת; בדומה אמרי נעם, פר' 167)

[ב] הצאן ובקר. צאן מרובה מבקר על כן הקדימו לצאן, ומה שכתב⁶² "ובקרך וצאנך ירביעון", הרי צאן באחרונה, לפי שסמך צאן לירביעון.

ישחט להם. ה' ⁶³הלכות שחיטה, שהייה דרסה [חלדה] הגרמה עיקור⁶⁴. (א' 268; ריקח)

[ג] הצאן ובקר ישחט להם. הפ' אמ' משה לפני הק' רבונו ש"ע, ישר' אמרו מי יאכילנו בשר ותואנה הם מבקשים, שהרי המן יורד להם ומשתנה בפייהם לכל מיני מטעמים שהם רוצים, אלא תואנה הם מבקשין ורשעים הם, א"כ הואיל שרשעים

במדבר". אמר להם משה, למה תנסו האל, מה תריבון עמדי מה תנסו את ה', הן בעיניכם ראיתם כי הכה צור ויזובו מים הגם לחם יוכל תת. אמרו פשרה היא זאת, אין כח בידו על זה⁵⁷. ועל זה כעס עליהם הקב"ה שהלאו את גבורתו ומיעטו ביכולתו ית'. ורצה משה להפך בזכותם ואמר להקב"ה רש"ה⁵⁸ הם סבורים שישחטו בהמות שלהם ויאכלו הצאן ובקר שלהם⁵⁹, ועל זה אמר "הצאן ובקר ישחט להם" משלהם לשש מאות אלף רגלי "ומצא להם" את שלהם, "אם את כל דגי הים" (אכלו שלהם) [יוכלו שלוחיהם⁶⁰] לאסוף להם ומצא להם. וענה לו הקב"ה, מזה איני כועס אם הם אומרים שבהמותיהם לא יספיקו, אמנם אני כועס על ששמו ל'אות בגבורתי ובכחי, שהם מנסים אותו ואומרים "היכול אל לערוך שולחן במדבר", וע"כ אמר הקב"ה למשה תתרצה שיד ה' תקצר⁶¹, אלו איני מספיקם מבהמות אחרות יאמרו שידי קצרה ואין יכולת בידי

(57) ר' ספרי כאן צה. (58) — רבונו של העולם. (59) כל' הם סבורים שמה שאמרת שיאכלו בשר ל' יום הכוונה שישחטו את בהמותיהם ולכן היו תמהים הצאן ובקר וגו'. (60) כך באמרי נעם.

(61) ר' לשון שפתי כהן כאן בשם מדרש: השיבו הקדוש ברוך הוא ואם לא אתן יאמרו שקצרה ידי, הטוב בעיניך שיד ה' תקצר בעיניהם, יאבדו הם ומאה כיוצא בהם ולא תהי ידי קצרה לפניהם אפילו שעה אחת וכו'. (62) דברים ח, יג. (63) בכת"י תגין על הה"א של 'להם' וכנראה שכן הוא בספריהם. (64) חולין ד, א.

רש"י

ואתה אמרת צֶמֶר אֶתֶן לַחֹדֶשׁ יָמִים, ואחר כך תהרוג אומה גדולה כזו, הֲלֹאן וּבָקָר יִשְׁחַט לָהֶם כִּדִּי שִׁי־הָרֹג, ותהא אכילה זו מספקת עד עולם, וכי שצמך הוא זה, אומרים לו לחמור טול כור שעורים

הם "הצאן ובקר ישחט להם", והלא לא ימצאו ביניהם אדם שיהיה נאמן על השחיטה ולבדיקת סכין. אמ' הק' "כל דגי הים יאסף להם" ואותם אינם טעונים שחיטה, וגם אתן להם בשר שלא יהא טעון שחיטה, בעוף העולה מן הים אינו טעון שחיטה, והיינו דכת' ⁶⁵ "ויגזו שלמים מן הים", שעוף הבא מן המים אינו טעון שחיטה ⁶⁶. (מהר"ם ב"ב)

[ו] הצאן ובקר ישחט להם. ושמעתי תיקון לשון על משה, חס וחלילה שלא היה מדבר כנגד השכינה, אך אמר "הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם" והלא הזהרת לנו שלא לשחוט שחוטי חוץ, כדכתיב ⁷⁴ "ואל פתח אהל מועד לא הביאו ונכרתה". והיה צריך להביא הדם והאמורים על גבי המזבח לצורך גבוה, וא"כ כל צאן ובקר שהיו אוכלים במדבר היה צריך אהרן ובניו הכהנים לעשות צרכי גבוה מזריקה ואילך. ולפיכך אמר בתמיה "הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם", איך יספיקו אהרן ובניו לעשות כל הצורך. אך "אם כל דגי הים יאסף להם ומצא להם" בניחותא, בהם אין

[ז] הצאן ובקר ישחט להם. ומי יוכל לעשות זריקה לכל הדמים האלו, שלא היה שם כי אם כהן א' לעשות זריקה ⁶⁷, שהרי אמרת ⁶⁸ "איש אשר ישחט צאן ובקר וכו' ואל פתח אהל מועד לא הביאו ונכרתה". ומאותם ששוחטים אל פתח אהל מועד היה נוטל הכהן חזה ושוק, וא"כ היאך יוכלו העם להספיק מן השאר ⁶⁹. והקב"ה אמר למשה "היד ה' תקצר" וכי סבור אתה שלא אוכל להביא בשר אשר לא ישחט פתח אהל מועד ולא יקח הכהן כלום, ויוכלו העם להספיק. הרי שראינו שלא טעון

(65) להלן לא. (66) עיין רח"פ כאן. וצ"ע דביומא עה,ב קאמר אל תיקרי שטוח אלא שחוט מלמד שירד להם לישראל עם המן דבר שטעון שחיטה, ופירש"י שהשליו דבר שטעון שחיטה היה. ואולי מפרש דהא כמה מינים הוו ושמא חד מהם אינו טעון שחיטה, ודקאמר לא ימצא ביניהם אדם שיהא נאמן על השחיטה, ל' הפלגה דודאי צדיקים הוו ביניהם. ומאחר שכבר נתן להם מין שאינו טעון שחיטה לא משגחינן ברשעים שיאכלו מינים הטעונים שחיטה בלא שחיטה דהלעיטתהו לרשע וימות ועליהם נאמר הבשר עודנו בין שיניהם גו' (א.ו.ג.). (67) ר' דעת זקנים שכתב שהיו ג' כהנים. ואולי לא ראוי שהכה"ג והסגן יעסקו בזריקה ואכילה של יחיד כ"ש בשר תאווה. (68) ויקרא יז, ג. (69) היאך יוכלו ישראל להסתפק ולאכול משאר הצאן והבקר שלא הספיקו הכהן לשחוט. וכמה חזות ושוקות יוכל כהן אחד לאכול לפני שיבוא לידי נותר. ר' ד"י. (70) להלן לב. (71) לעיל ד. (72) שם ה. (73) ודבריו מחוברים עם דבריו בפסוק דלעיל ובפסוק דלהלן. (74) ויקרא יז, ד.

רש"י

ונמתוך ראשון. השינוי הקדוש צריך הוא ואם לא אתן יאמרו שקצרה ידי, הטוב צעיקן שיד ה' תקצר צעיניהם, יאצדו הם ומאה כיוצא בהם ואל תהי ידי קצרה לפניהם אפילו שעה אחת:

צורך רק אסיפה ולא שום טורח אחר⁷⁵.
(ת"ה)

[ז] הצאן ובקר ישחט להם. כתב הרמב"ן ודאי פשט הפסוק כר' עקיבא⁷⁶ שאמר דברים ככתבן מי מספיק להם, והוא דעתו של אונקלוס⁷⁷. אבל הענין עצמו תימ' כמו שאמר ר' שמעון מי שכתוב בו⁷⁸ "בכל ביתי נאמן הוא" יאמר מי מספיק להם, ועוד שכבר ראו נפלאות גדולות מאלה. ור' אברהם תירץ כי משה היה חושב שלא יחדש השם אות ומופת כי אם להצדיק נביאו. וגם זה אינו נכון בעיני שכוזה עשה להם בשליו הראשון וכן במים ומן, שכולם על תלונתם נתן להם. והנכון בעיני כי כאשר יעשה השם אותות ומופתים לישראל כולם לטוב להם, זולתי כאשר יצא הקצף על עוברי רצונו שעושה עמהם באף ובמדת הדין לרעה גמורה. והנה אין בנסיים רק טובה שלים' ברחמים או נקמה במדת הדין, אבל כשאמר לו שיתן להם בשר שיהיה לזרא, ידע משה שלא יהיה אות מאת השם כאשר נתן להם לחם מן השמים, כענין שאמרו חכמים⁷⁹ אין דבר טמא יורד מן השמים. ועוד כי כל הנסים

הודיע אותם תחלה למשה "הנני⁸⁰ ממטיר לכם לחם מן השמים", "הנני⁸¹ עומד לפניך שם על הצור", אבל כאן שאמר לו⁸² "ואל העם תאמר התקדשו למחר" ולא הודיעו, הבין משה שלא יהיה בנס מאתו. ועל כן שאל בתמיהא מה יעשה להם, כי בדרך הארץ הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם מכל סביבותיהם לא יספיק להם, ואם יאסוף להם כל דגי הים אשר במקום ההוא הקרוב לא יספיק להם. והשם השיבו כי אין יד השם קצרה לתת להם שאלתם גם בדרך המקרים, וזה טעם "היקרך⁸³ דברי אם לא", ואמר "היד השם", כלשון⁸⁴ "ויין מלכות רב כיד המלך"⁸⁵, ולא אמר "היפלא ממני כל דבר"⁸⁶, כי לא יעשה זה במופת. וכן היה שנסע רוח מאת השם כמנהגו של עולם, לא רוח ים ולא רוח קדים עזה כאשר יזכיר במופתים, אבל רוח סתם כנהוגים. (טו"א)

[ח] הצאן ובקר ישחט להם. פי' הקו' כאן, לפי שמשה לא אמר ברכים חסך לו הכתוב ולא נפרע ממנו וכו'⁸⁷. בפ"ק דיבמות⁸⁸ גבי ענין אחר, וז"ל אלא שחסך הכתוב, חסך מעונותיהם ולא דקדק אחריהם לפי שחם

(75) ובדומה בהדר זקנים. (76) תוספתא סוטה ו, ז. (77) שמתרגם: 'היספקן להון'. (78) להלן יב, ז. (79) סנהדרין נט, ב. (80) שמות טז, ד. (81) שם יז, ו. (82) בפסוק דלהלן. (83) בפסוק דלהלן. (84) אסתר א, ז. (85) פי' מבארי רמב"ן דקשיא ליה דהו"ל לומר בגוף ראשון "וכי ידי תקצר" ומתוך דהכי כבוד מלכות לדבר בל' נסתר ומביא ראיה מאחשוורוש. ולי נר' דלא אהכי קאי, אלא בא לאפוקי דלא תימא ד'היד ה' תקצר' הוא לשון של מי שתמה 'וכי סבור אתה שאין בידו ובכוחו', אלא הוא לשון של מי שתמה ואומר 'וכי סבור אתה שאין ידו רחבה דיה לספק כל הבקשה בלי לקצרה', אבל שאין בידו ובכוחו זה לא על דעת אדם מעולם, ועל זה מביא דוגמא מהפסוק באסתר (א.ו.). (86) בדומה ללי' הכתוב בירמיה לב, כז. (87) תוספתא סוטה ו, ז. (88) אולי צ"ל:

ממנו משום טומאת קדשים, ואם לא היה זה רק שיאכלו לשחוט בכל מקום ומצא להם באמת יספיק. וכן את כל דגי הים יאסף להם יהיה להם די. אבל אם זה לא יהיה איך יאכלו בשר שיספוק להם. ענהו הב"ה ואמר אתן להם בשר שיספיק להם זולתי צאן ובקר ודגים והביא להם שליו. (מ"ז)

[י] הצאן ובקר ישחט. אמר משה ידעתי כי כל תוכל⁹⁵, ובידך להספיק אכל מה שעל האדם, וכי יוכלו בני האדם לאסוף ביום אחד לצורך חדש ימים. "ויאמר ה' אל משה היד ה' תקצר", כמה שבידי להספיק כן בידי לאספהו, והיינו דכתיב "ויטוש על המחנה וכאמתים" כו', שלא היו צריכין אפי' הגשת יד. ד"א "הצאן ובקר ישחט להם" בניחותא, כלומר ימצא להם די, וגם "דגי הים יאסף להם" די, אבל המה שאלו בשר עוף שאינו מצוי בידי, ועל זה אמר "היד ה' תקצר", ותדע שלא שאלו בשר בהמה, מדכתיב ב' בשלח⁹⁶ "בתת ה' לכם בערב בשר לאכול". (רי"ם)

[יא] הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם. וק' איך היה סבור משה שלא יוכל להספיק להם. וי"ל לפי שנאסר להם בשר תאוה ולא היו אוכלין בשר עד שנזרק הדם על פי כהנים, וה"ק משה "הצאן ובקר ישחט

על ממונם. וחבירו במס' מנחות⁸⁹ מפני החסכון התורה חסה על ממונם של ישראל. עוד פי' הקו' וז"ל, של מי מריבה בגלוי היתה לכך לא חסך לו הכתוב. והטעם לפי שיש בו חלול השם. גם פי' הקו' כן בפרשת חקת⁹⁰. והא דאמר⁹¹ העובר עברה בסתר נפרעים ממנו בגלוי וכו'. משמע ש(יש) ענשו גדול יותר מעושה בגלוי, היינו היכ' דליכא חלול השם. (ריב"א)

[טז] הצאן ובקר ישחט להם. כתב הרמב"ן ודאי פשט הפסוק כר' עקיבה שאמר דברים ככתב⁹², מי מספיק להם והוא דעתו של אונקלוס. אבל הענין עצמו תימה כמו שא"ר שמעון מי שכתוב בו בכל ביתי נאמן הוא יאמר מי מספיק להם, (ויאמר) ויעלה בדעתו של משה שאין הב"ה מספיק להם, ועוד שכבר ראו נפלאות גדולות מאלה. ותירץ ר' אברהם, כי משה היה חושב שלא יחדש השם אות ומופת, כי אם להצדיק נביאיו. הצאן והבקר ישחט וכו'⁹³. פי' ר' דוד קמחי בשרשים בשרש מצא⁹⁴, פי' הפסוק כך, "הצאן וכו' ישחט" אם צאן ובקר ישחט להם בכל מקום חוץ מפתח אהל מועד, בעוד שלא היו יכולים לאכול ממנו עד שיביאוהו לאהל מועד בעבור זריקת הדם והקטרת חלבים ואמורים. ועוד אם לא היו בני ביתו טהורים לא יאכלו

זבחים (ו,ב): אלא שחיסך הכתוב. (89 מנחות פו,ב. 90 רש"י להלן כ, יב. 91 משנה אבות ד, ד. 92 הדברים נכפלו בטור הארוך כאן, ור' ציונים שם. 93 ולא העתיק תירוצו של רמב"ן עצמו, ור' טור הארוך שהביא תירוצו. 94 עיי"ש שפי' בשם אביו דבאמת היו להם בקר וצאן לרוב אלא שלא היו יכולים להסתפק ממנו שלא היה סיפק ביד כולם לבוא למשכן לשוחטו. והשיב לו הקב"ה שיתן להם מין שאינו טעון שחיטה במשכן. 95 בדומה בהג"ן ובכמה מפרשים כאן, ושם נסמן. 96 שמות טז, ח. ומילא שאלתם ע"י שליו. ויש להבין מאי אולמיה דההוא קרא ממה שכתוב כאן 'מי יאכילנו בשר' ונתן להם שליו. ונר' דהתם פשיטא ליה דהוי להו בשר לרוב משום דסמוך ליצי"מ הוה וכתוב התם 'וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד'. ומיהו להלן מפרש הרי"מ דשליו דהכא היינו שלו דבשלח, ויל"ע. (א.ו.).

כג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה הִיד הַיְּהוּה תִּקְצֹר עֵתָהּ

רש"י

(כג) עתה תראה היקרך דברי. רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר אי אפשר לעמוד

להם" מי יוכל לעשות זריקה לכל הדמים, שהרי "כל⁹⁷ איש אשר ישחט צאן ובקר ופתח אהל מועד לא הביאו ונכרתה" ואותם ששוחטים אל פתח אהל מועד היה נוטל הכהן החזה והשוק וא"כ איך היו יכולין להסתפק מן השאר. והש' השיב "היד ה' תקצר" וכי סבור אתה שלא אוכל להביא בשר שלא ישחט לאהל מועד ולא יקח הכהן כלום ויאכלו העם. (מ"ג 121)

להם", כלומר על מה שאמרת להספיק ידעתי כי כל תוכל, אבל על מה שעל האדם לעשות מה יהיה, וכי יוכלו בני אדם לשחוט ולאסוף ביום אחד לצורך ו' מאות אלף רגלי העם לאכול עד חדש ימים. ועוד שהם³ יסייעו לתקן כל אחד ואחד לעצמו, והלא כולם מבקשים תואנה מדכתיב "העם" כדפי' רש"י⁴ דכל היכא דכתיב העם רשעים הם, כיון דהם מבקשים תואנה א"כ גם על טורח התיקון יתרעמו דהא כבר נתרעמו דבמצרים היו אוכלים לחם לשובע, כבר אפוי וטחון, והמן היו קצים בו מפני הטורח דשטו העם ולקטו וטחנו בריחים כו' כדפי' לעיל⁵, גבי והמן כזרע גר. ועוד הלא אף על הדגים נתרעמו כדכתיב⁶ "זכרנו את הדגה", אבל אם כל דגי הים יאסף להם באסיפה בעלמא בלא טורח, אם הצאן ובקר ישחט להם על ידי אחרים בלא טרחם אז ומצא להם, כלומר יתפייסו. (רח"פ)

פסוק כג

[א] הִיד הַיְּהוּה תִּקְצֹר. פירש המורה הם היו שואלים בשר ודגים, אמרו מי יאכילנו בשר⁷ והקב"ה אמר בשר אתן להם, ואפטר מהתרעומות. השיבו משה "הצאן ובקר ישחט להם", כלום תצא מהתרעומות ע"י

[יב] אִם אַתְּ כֹל דְּגֵי הַיָּם יֵאָסֵף לָהֶם. פירוש ימית להם, לשון⁹⁸ "ויגוע וימת ויאסף". וזהו באסיפה בעלמא סגי להו⁹⁹.

[יג] אִם אַתְּ כֹל דְּגֵי הַיָּם יֵאָסֵף לָהֶם. תימא דגי הים מאן דכר שמייהו¹. ועוד תימא היאך עלה על דעתו של משה לומר דבר כזה, וכי לא ידע שהקב"ה יכול להספיק בשר לס' ריבוא. ותירץ הר"ר שלמה מקטיילנדו"ן דה"ק משה, כמו תלמיד המכויין שמועתו מרבו כדי שידע מה להשיב לשואלים, אם הק' י"ש ממלא כל משאלותם אם לאו, וה"ק אתה אמרת בשר אתן להם ואכלו חדש ימים, כלומר בשר אתן להם ביום אחד לאכול לחדש ימים כדכתיב לעיל² "ואל העם תאמר התקדשו למחר ואכלתם בשר", וכתיב "ונתן ה' לכם בשר ואכלתם", לא יומים, ועוד, עד חדש ימים, ועל זה השיב "הצאן ובקר ישחט

(97) ע"פ ויקרא יז, ג"ד. (98) בראשית כה, יז. (99) שאין טעונין שחיטה, חולין כז, ב. (1) הקב"ה בתשובתו שאמר התקדשו למחר וגו' לא הזכיר דגים. (2) לעיל יח. (3) אולי צ"ל: שלא יסתייעו. (4) לעיל א. (5) ע"י לעיל ז. (6) שם ה. (7) כל' אמנם אמרו "זכרנו את הדגה",

רש"י

על התפל, מאחר שאין מבקשים אלא עלילה לא תספיק להם, סופן לדון אחריו, אם אתה נותן להם בשר בהמה גסה, יאמרו דקה בקשנו, ואם אתה נותן להם דקה, יאמרו גסה בקשנו, חיה ועוף בקשנו, דגים וחגבים בקשנו, אמר לו אם כן יאמרו שקצרה ידי. אמר לפניו הריני הולך ומפייסן. אמר לו עתה תראה היקרך דברי, שלא ישמעו לך. הלך משה לפייסן אמר להם ה' תקנה, (תהלים עמ, כ) הן הכה לור ויזונו מים וגו' הגם לחם יוכל תם, אמרו פשרה היא זו, אין צו כח למלאות שאלתנו. וזה שנאמר ואל משה וידבר אל העם, כיון שלא שמעו לו ויאסף שבעים איש וגו':

[ד] ויאמר ה' אל משה ה'יד ה' תקצר. נהי דנרעמו על בשר ודגים אתן להם שניהם ויהיה בלא טורח, ומה שהשיב למשה "ה'יד השם תקצר" לשון הקפדה, כלומר וכי סבור אתה שידי קצרה שאיני יודע על מה נתרעמו כדי ליתן להם כל תרעומתם וכל תאותם ובלי טורח, לכך הקפיד דהיה לו למשה להבין מדברי ה' י"ש שהיה רוצה למלאות כל משאלותם. והק' ¹³ ה' י"ש, משה וכי אמרתי ואכלתם בשר צאן ובקר, בשר סתם אמרתי שאתן להם, מין בשר שיהיה דומה לבשר ודגים, גם בלא טורח אמרתי כדכתיב ¹⁴ "ואל העם תאמר התקדשו למחר" וגו', דמשמע בקידוש ובהזמנה בעלמא כמו ¹⁵ "ויקדש את העם". (ר"פ)

[ב] ה'יד ה' תקצר. בתמיה, וכי ה'יד שכתוב בה ¹⁰ "פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון" תקצר. תק צר, וכי העולם שהוא מהלך ת"ק שנה צר לפני הקב"ה. עתה תראה. אבל הטוב שאני משפיע להם בארץ לא תראה, כאן רמז לו שלא יכנס לארץ ישראל ¹¹. (ר"א)

[ג] ויאמר ה' אל משה ה'יד ה' תקצר. אין דעתי ליתן להם ע"י השבעים איש אלא על ידי ידי לא תקצר.

עתה תראה היקרך דברי. שאתן להם אבל לא ע"י השבעים איש ¹². (חזק)

אבל בפיהם בפירוש לא בקשו אלא בשר, וע"כ השיבו הקב"ה למשה "ונתן ה' לכם בשר ואכלתם". (8) ור' בשאר ראשונים כאן כמה אופנים ליישב שלא יהא המאמר "הצאן ובקר ישחט" כמסופק בכוח של מעלה. (9) עירובין כח, א. (10) תהלים קמה, טז. (11) כעין דדרשנין גבי עתה תראה אשר אעשה לפרעה, סנהדרין קיא, א. (12) ר' דבריו בפסוק דלעיל. (13) נר' דצ"ל: והש' — והשיב. (14) לעיל יח. (15) שמות יט, יד. (16) תהלים קמה, טז.

תִּרְאֶה הַיְקָרָךְ דְּבָרִי אִם־לֹא: כד וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר
 אֶל־הָעָם אֶת דְּבָרֵי יְהוָה וַיֹּאסֹף שְׁבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי
 הָעָם וַיַּעֲמֵד אֹתָם סְבִיבֹת הָאֹהֶל: כה וַיֵּרֶד יְהוָה |
 בַּעֲנָן וַיְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאצֵּל מִן־הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתֵּן

רש"י

(כה) וְלֹא יספּוּ. לא נתנצלו אלא אותו היום לנדו, כך מפורש בספרי, ואונקלוס תרגם ולא פסקין,

פסוק כד

[א] וַיֹּאסֹף שְׁבָעִים אִישׁ. ע' זקנים מצאתי שמונתם בשתי פנים¹⁷.

ויעמד אתם סביבות האהל. גברא באמתא¹⁸, שהרי הקרשים ע' אמות, ל' לצפון ל' לדרום י' למערב¹⁹, והתורה נדרשת בע' פנים, וסנהדרין היה להם להבין ע' לשון כמרדכי בלשן²⁰, ואם לא היה אלא ד' שמבינים דיי²¹ כמשה ואהרן ואלעזר ואיתמר. סביבות האהל ולא בתוכו כי ישראלים היו. (א' 268; רוקח)

פסוק כה

[א] וירד ה' בענן. פסק, ענן מפסיק בין זיו כבוד אור השם ובין הנביא הם ענני

כבוד אבל לא למשה, לכך כל מקום שכוּפֵּל הנביא יש פסק, כמו²² "שמואל | שמואל", "יעקב²³ | יעקב", אבל "משה²⁴ משה" אין הפסק ביניהן, "פה אל פה אדבר בו ומראה" להלן²⁵. בכל פסוק שיש ענן נעלם ט', כי אין ענן קטנה שהוא נושא מים פחות מט' קבין מים, לכך תיקנו ט' קבין לבעלי קריין²⁶, כי כתי' במט²⁷ "והולידה והצמיחה", והענן מתחילה מראה כטפת, דכת'²⁸ "עב קטנה ככף איש עולה", כך השיליא אין שיליא פחותה מטפח²⁹, והשיליא נקרא ענן³⁰, "בשומי ענן לבושו", וכת'³¹ "מרחם יצא", וכשם שהשיליא טפח כך אהל המת טפח³², "וסכותי³³ כפי עליך".

(17) ע' ר"ה כה, א: ת"ר למה לא נתפרשו שמונתם של זקנים הללו שלא יאמר אדם כו' פלוני כאלדד ומידד. וצ"ע. ואולי לא רצתה התורה לפרש שמונתם בהדיא אבל אדם גדול שרב חיליה רשאי לחקור ולמצוא שמונתם, וסוף סוף כיון שמצא ב' פנים הרי לא נתפרשו שמונתם. (א.ו.) (18) סוכה ז, ב. (19) ולמערב ח' קרשים הרי י"ב אמה, אך לא העמיד במקצועות כדי שיהיו כולם כנגד חללו של משכן, ע' רי"ח. (20) מנחות סה, א. (21) סנהדרין יז, ב. (22) ש"א ג, י. (23) בראשית מו, ב. (24) שמונת ג, ד. (25) להלן יב, ח. (26) ברכות כב, א. (27) ישעיה נח, י. (28) מל"א יח, מד. (29) נדה כו, א. (30) איוב לח, ט. (31) שם, ח. (32) וצ"ב הרמז כאן. ודרך כלל נר' דאומר דכשם שהולד לבושו שליא כן הנביא לבושו ענן ומטהרו בדומה למקוה, כענין ויכסהו הענן למשה לשומו כמלאכי השרת (יומא ד, ב), ואף דקאמר דמשה בלא פסק, אי אפשר להתנבא בלא אספקלריא אלא ששל משה מאירה (יבמות מט, ב). (33) שמונת לג, כב.

על-שבעים איש הזקנים ויהי כנוח עליהם הרוח

ויאצל. לית יתר א'. מלמד שנשתוררו, כמו³⁴ "אצילי בני ישראל", לשון שררה וגידול.

ג' פעמים "שבעים איש" כאן כנגד ע' שרי האומות, ע' נפש ירדו למצרים, סו"ד התורה נדרשת בע' לשון. וב' פעמים שבעים איש בסוף ואלה המשפטים אשר, כי ע' סנהדרין כנגד ע' מצות שבנויקין ואלה המשפטים אשר תשים³⁵, וע' מצות בויהי בשלח, וע' מצות בקדשים תהיו. ג' פעמים כאן כנגד ע' סנהדרין שהיו יושבים כחצי גורן עגולה כדי שיהו רואים זה את זה, וג' שורות של תלמידים חכמים יושבים לפניהם³⁶, וב' בסוף ואלה המשפטים על שם ב' סופרי הדיינים.

כנוח עליהם הרוח. כמו על הארון, לכך ב', "כנוח עליהם הרוח", "כנוח רגלי הכהנים" ביהושע³⁷.

ולא יספו. ופסקן³⁸. (א' 268; רוקח)

[ב] וירד ה' א' בענן. פסק, כי במקום שהשכינה מראה יש שם כמו ענן, "כי³⁹ בענן אראה על הכפורת", וכתו"י⁴⁰ "ה' נראה בענן", והענן מפסיק בין כבוד אור השם ובין הנביא הם ענני כבוד, אבל לא למשה.

[ג] וירד ה' א' בענן. פסק, כי במקום שהשכינה מראה יש שם כמו ענן, "כי³⁹ בענן אראה על הכפורת", וכתו"י⁴⁰ "ה' נראה בענן", והענן מפסיק בין כבוד אור השם ובין הנביא הם ענני כבוד, אבל לא למשה.

(34) שם כד, יא. (35) ויק"ר כד, ה. (36) משנה סנהדרין ד, ד. (37) יהושע ג, יג. (38) סנהדרין יז, א. (39) ויקרא טז, ב. (40) שמות טז, י. (41) כבר נשנו הדברים ברוקח ושם צויינו (42) שמות כד, יא. (43) וכן ברוקח. (44) במהדר' הרב שעוועל גרס: על ידי משה, ומבאר שמכאן ואילך היתה נבואתן לא נאצלת מרוחו של משה אלא משל עצמן כמו אלדד ומידד. ולא נר' כן, דהא כתב להלן דפסקה נבואתן, ומשמע לגמרי. אלא יש לפרש לא הוסיפו בנבואתן על מה שנתבא משה כדי שיהיו טפלין לו, כעין מה שכתב ריב"ש לעיל יז עיי"ש. (א.ו.) (45) ויקרא כב, יד. דוגמא דמצניו הוספה בל' ויסף. (46) יהושע ג, יג. (47) ספרי כאן צה. (48) אולי: לחד מאן דאמר, והסמוך: ולאידך מאן דאמר. (49) סנהדרין יז, א. (50) בראשית לח, כו. (51) דברים ה,

לכך כל מקום שכפל שם הנביא כגון⁴¹ "אברהם אברהם", "יעקב יעקב", "שמואל שמואל" יש פסק, אבל לא "משה משה" אין פסק, כי "פה אל פה אדבר בו". ובכל פסוקים שיש ענן נעלם ט' כי אין ענן קטנה שהוא נושא מים פחות מט' קבין, לכך תיקנו ט' קבין לבעלי קריין. (ר"א א'; ל' 108)

[ג] ויאצל. לית א' יתיר, מלמד שנשתררו כמו "אצילי בני ישראל"⁴² לשון שררה וגידול⁴³. (ר"א א'; ל' 108)

[ד] ויאצל. אל"ף כתיב ולא קרי. ויתנבאו ולא יספו. ולא הוסיפו על משה⁴⁴, דוגמא⁴⁵ ויסף חמישיתו עליו. (חזק)

[ה] כנוח. ב' במסורה, "ויהי כנוח עליהם הרוח", ואידך⁴⁶ "כנוח כפות רגלי הכהנים נושאי ארון ה'". לומר לך שנחה עליהם השכינה כמו על הארון. (בעה"ט)

[ו] ולא יספו. לא נתנבאו אלא אותו יום בלבד, כך פי' בספרי⁴⁷ וכן בסנהדרין⁴⁸ למ"ד⁴⁹. ולמ"ד שלא פסקו אמאי לא יליף מקרא⁵⁰ "ולא יסף עוד לדעתה" דתמר ומפ' בסוטה דלא פסק, דיליף נמי מ"קול⁵¹ גדול

וַיִּתְּנָבוּ אֹתָם וְלֹא יָסְפוּ: כו וַיִּשְׁאָרוּ שְׁנֵי־אֲנָשִׁים | בַּמַּחֲנֶה שֵׁם הָאֶחָד | אֶלְדָּר וְשֵׁם הַשֵּׁנִי מִידָר וַתֵּן עֲלֵהֶם

רש"י

שלא פסקה נבואה מהם: (כו) וישארו שני אנשים. מאותן שנבחרו. אמרו אין לנו כדאין לגדולה זו: והמה בכתבים. צמזורים שזהם לטנהדרין, ונכתבו כולם נקוצים צממות, וע"י גורל, לפי שהמזכרון עולה ל"צ שנים, ששה ששה לכל שנת ושנת חוץ משני שנים שאין מגיע אליהם אלא חמשה חמשה. אמר משה, אין שנת שומע לי לפחות משצטו זקן אחד. מה עשה, נטל שנים ושנים

ולא יסף. ומהכא ליכא למילף דרנן יסף מיסף ואין דנן יסף מיסף. הר"ר יעקב. (א"ז)

פסוק כו

[ב] וישארו שני. בגמט' הנה הם נשארו בקלפי⁵⁶. שני בגימ' השוים⁵⁷. אלדר. אל דוד. מידד מי דוד⁵⁸.

ותנת. ב' ותנת. "ותנת⁵⁹ התיבה", "ותנת עליהם הרוח", לפי שמכפרים ומגינים כמו התיבה.

עלהם. חסר י', אמרו אין אנו ראויים לנבואה שנקראת ב' לשונות⁶⁰ לכך בא עליהם הרוח ה'.

והמה בכתובים. לפני השם, "ויכתב⁶¹ ספר זכרון לפניו", כך נשארו בכתובים "זקן" בקלפי, לפי שעשו עצמן שירי שירים "וישארו⁶² שני אנשים במחנה", לכך "ויתנבאו במחנה", כי הזקנים שבא עליהם

[א] וישארו שני אנשים במחנה. איכא למאן דאמר במחנה נשארו⁵², שידעו שהקב"ה צוה שבעים, ומשה בירר ע"ב, שלקח ששה מכל שבט, אמרו אין אנו ראויים לאותו גדולה, הוצא מהשבעים⁵³ אל האוהל ולא תצטרך לגורל, ולא יהיה בוש לאותן שיטלו חלק. ולפי שמיעטו עצמן, הוסיף הקדוש ברוך הוא גדולה על גדולתן, שהאחרים נתנבאו ופסקו, שבאו נבואתן מכחו של משה, והם נתנבאו ולא פסקו, שבאה נבואתן מהקב"ה. והמה בכתובים. בכתב שנכתבו שם השבעים ושנים זקנים כשנקבו בשמות לבא אל הגורל. ואיכא למאן דאמר בקלפי נשארו, שכשראו שנים מן הזקנים שנטלו חלק, אמרו עתה יתביישו ולא רצו ליטול פתיקהם, אלא

יט. (52) סנהדרין יז, א. (53) נר' דצ"ל: השבעים. (54) נר' דר"ל: יהיו שני פתקים אלו לשני זקנים אחרים במקומנו. (55) ולפי"ז 'בקלפי' נשתיר' היינו שלא יצאו ממקום הקלפי להתנבאות אלא נשארו שם ואחר כך הלכו להם לאהלם. בלו' 31 מסיים: עכ"ל ה"ר יוסף מאורליינש. (56) סנהדרין יז, א. (57) ר' במד"ר יג, כ: שניהם מלאים כנגד אלדר ומידד, ור' ד"ז כאן בפסוק הבא. (58) ר' ד"ז שם. (59) בראשית ח, ד. (60) אדר"נ לד. (61) מלאכי ג, טז. (62) לעיל כו.

הַרוּחַ וְהַמָּה בַּפִּתְּכִים וְלֹא יֵצְאוּ הָאֱהָלָה וַיִּתְּנָבְאוּ

רש"י

פתקין וכתב על שצעים זקן, ועל שנים חלק וצרר מכל שצט ושצט ששה, והיו שצעים ושנים. אמר

הקדוש ברוך הוא [לא⁶⁸] חפץ בי, אבל כיון שאנו שבעים ושנים ואין בקלפי כי אם ע"ב פתקים בין הכל, על כרחיך צריך שיפלו השנים של חלק על שנים ממנו. כמו שמצאנו שאמר עכן ליהושע⁶⁹ אתה ואלעזר שני גדולי הדור אתם. אם אני מפיל על שניכם על אחד מכם יפול. ובירושלמי מפרש שהיו שם ע"ד פתקין, ע"ב זקן וב' חלק, והיה בקלפי כדי להמציא זקן לכל אחד אם היה הקב"ה חפץ בס. (הג"ן; א' 970)

[ה] וישארו שני אנשים. היתרים על השבעים.

שם האחד אלדד ושם השני מידד. הזקנים לא נתפרשו שמותם ואלו נתפרשו שמותם, לפי שהזקנים נפסקה נבואתם שהיתה משל משה, שכך אמר הקדוש ברוך הוא⁷⁰ "ואצלתי מן הרוח אשר עליך", אבל אלו נבואתם היתה מאת הקדוש ברוך הוא, כדכתיב "ותנת עליהם הרוח" וגו'.

ותנת עליהם הרוח. אף על פי שלא נבחרו בכלל השבעים הואיל והיו ראויים לכך לא הוכלמו ושרתה עליהם הרוח ונתנבאו⁷¹.

והמה בכתבים. פרש"י נטל ע"ב פתקין

רוחו של משה פסק, אבל אלדד ומידד שרוח השם עליהם מתנבאים והולכים.

ויתנבאו במחנה. בגימ' או יהושע מכניס, או ע(י)סקי [שלו], עלי שלו עלי שלו. ויתנבאו. בגימ' והעל ע(י)סקי גוג ומגוג נבאו עליו⁶³. (א' 268; רוקח)

[ג] שני אנשים. גי' השוים⁶⁴, שהיו שוים בתורה ובענוה ובשפלות. ולפי שעשו עצמן כשיריים שני' "וישארו שני אנשים" זכו שלא פסקה נבואתם שני' "במחנה". והטעם לפי שהזקנים בא עליהם רוחו של משה, אבל אלו מאת השם בא להם ולפיכך מתנבאים והולכים. (ר"א)

[ד] וישארו שני אנשים במחנה. אמרו רבותינו⁶⁵ בקלפי נשתיירו. שמשה כלל הפתקין ונתנן בקלפי כדי שלא יכירו בהם השבטים. והקשה אבא מרי ז"ל למורי רבינו שמשון ב"ר שמשון נ"ע. עדיין קנאה גדולה בדבר שמי שיטול בתחילה מסברא יעלה בידו זקן שהן הרוב. ואומר רבינו מורי כמו כן יכול לומר האחרון מסברא יכולים שבעים ידות הקודמות אלי⁶⁶ השנים של חלק, קודם שיגיעו אלי, ונמצא שאין לזה יתרון מזה. מקשים בירושלמי⁶⁷ אילו כתבית זקן סליקית. פירוש היאך יכול לומר

(63) הכל בסנהדרין שם. (64) ר' מש"כ בר"א בכתובה אשכנזית. (65) סנהדרין יז, א. (66) נר' ש"אלי" ט"ס, וצ"ל: "להגיע אל". כל' כשם שמסברא המוציא ראשון ימצא 'זקן' כי הם רובא דרובא כן המוציא אחרון נוח לו כי מסברא כבר עלו השנים של חלק בידי הס"ט זקנים שכבר לקחו פתקם, שהם רוב דרובא של הזקנים. (67) ירושלמי סנהדרין א, ז. (68) התיקון ע"פ רח"פ פלטיאל עיי"ש. (69) סנהדרין מג, ב. (70) לעיל יז. (71) וכן בכמה ראשונים כאן.

רש"י

להם טלו פתקים מתוך קלפי, מי שעלה צידו זקן, נתקדש, ומי שעלה צידו חלק אמר לו המקום לא חפץ בך:

להם טלו פתקים, מי שעלה בידו זקן א"ל משה כבר קידשך המקום, מי שעלה בידו חלק א"ל הקב"ה אמר איני חפץ בך. וא"ת יכתוב י"ב ל"ב שבטים ב"י יכתוב ו' וב' יכתוב ה' ה' ה'. י"ל ניחא ליה טפי שהסנהדרין עצמן יטלו פתקיהן, והשתא שבייר ע"ב לא היה בא לידי מחלוקת מן המשפחה⁷⁶. (רי"ח)

[ו] וישארו שני אנשים. פי' רבותינו בקלפי נשתיירו כדאיתא פ"ק דסנהדרין⁷⁷ דהביא ע"ב פתקין על ע' כתב זקן ועל ב' כתב חלק ובללן ונתנו בקלפי כדי שלא יכירו בהן השבטים. והקשה הר"ר יוסף כהן ז"ל עדיין קנאה גדולה בדבר שמי שיטול בתחילה מסברא יעלה בידו זקן שהן הרוב. ותיירץ רבי' שמשון בר' שמשון ז"ל דכמו כן יכולים לומר לאחרון מסברא יכולין ליטול שבעים ידות הקודמות השנים מחלק קודם שהגיע חלק⁷⁸, ונמצא שאין יתרון לזה מזה. ומק' בירושלמי⁷⁹ אילו כתבית זקן סליקית, פי' היאך יכולים לומר למי שעלה בידו חלק הק' י"ש אינו חפץ בך, יכול לומר הק' י"ש חפץ בי, אבל כיון שאנו ע"ב ואין בקלפי רק ע"ב בין הכל על כן צריך שיפלו על שנים ממנו, כמו שמצינו⁸⁰ שאמר עכן ליהושע אתה ואלעזר שני גדולי הדור אתם אם אני מפיל על שנים על אחד מכם הוא נופל. ובירושלמי

וכתב על שבעים זקן ועל שנים חלק. וא"ת הרי קנאה גדולה מוטלת בדבר שיוכלו האחרונים לומר שמי שיטלו תחלה, מסברא יעלה ביד כל אחד פתק זקן, ולפי שהפתקין של זקן יתרים על הפתקין של חלק. אלא י"ל כמו כן מסברא זו השבעים ראשונים יכולים לומר שמא השנים פתקין של חלק יגיעו לידינו מתוך שאנחנו הרוב קודם שיגיעו ליד השנים האחרונים, ע"י שהם המיעוט ונמצא שאין יתרון לזה מזה⁷².

ולא יצאו האהלה. לא יצאו ממחנה ישראל אל אהל מועד עם האחרים. ויתנבאו במחנה. ועל מי היו מתנבאים על גוג. ויחזקאל רמז נבואתם, כדכתיב⁷³ "כה אמר ה' האתה הוא אשר דברתי בימים קדמונים ביד הנבאים שנים" אל תקרי שָׁנִים אלא שָׁנִים. (חזק')

[ו] וישארו שני אנשים במחנה. בקלפי נשארו⁷⁴, כשאמ"ל הקב"ה למשה⁷⁵ "אספה לי שבעים איש", אמר משה אברור מכל שבט ושבט ששה נמצא' שנים יתירים, אביא ה' ה', [י] חסרים, אבחר ה' משבט זה וי"ו משבט זה הרי אני מטיל קנאה בין השבטים. מה עשה, בירר ו' מכל שבט ושבט והביא ע"ב פתקים וכתב על ע' זקן ושנים הניח חלק, בללן ונתנן בקלפי. אמר

(72) וכן בהג"ן כאן. (73) ע"פ יחזקאל לח, יז, עיי"ש. (74) סנהדרין יז, א וכן ההמשך. (75) לעיל טז. (76) שכבר כיבד משה את השבט לברור מהם ו', אלא שאותו זקן פלוני לא חפץ בו ה'. (77) סנהדרין יז, א. (78) נר' ט"ס וצ"ל: להם. (79) ירושלמי סנהדרין א, ז. (80) עי' סנהדרין מג, ב.

בכורות⁸⁷, דכ"א לאחר שהיה נוטל פתקו חוזר וזורקו בקלפי, ואז היה שוה בלא תרעומות. (רי"ם)

[ין ישארו שני אנשים. בקלפי נשתיירו כדאיתא בסנהדרין⁸⁸, כמו שפרש"י⁸⁹. בואו וטלו פתקים. תימ' מי שהיה נוטל תחלה מרויח שהיה מכין⁹⁰ זקן, וא"כ היאך היה מניח על אחד חבירו ליקח תחילה. ותירץ רבינו שמשון מקוצי, דכל אחד ואחד שהיה נוטל פתקו היה חוזר וזורקו בתוך הקלפי. מי שעלה בידו חלק אמ' לא חפץ בך, כך פרש"י. ובירושלמי⁹¹ פריך לימא מי שעלה בידו חלק אילו כתבת זקן סליקית. פי' אילו היה בקלפי שום פיתקין יותר שכתב בהן זקן שמא היה נוטלה, ועכשיו שאין נשאר אלא אותן ב' חלק מה אני יכול לעשות. ומשני שכתב ע"ב פתקין זקן וב' חלק. ופריך שמא כולן יעלו זקן, ומשני מעשה נסים הוה. ולתירוצ' רבינו שמשון ניחא. (א' 2344)

[יא] [שם האחד אֶדְד גוין]. מצאתי כתוב⁹² אֶדְד ומידד בני עמרם אחי משה הוה, כשנתן הקב"ה תורה ע"י משה גירש משה את ישראל מן העריות, כד"א לעיל "למשפחותם"⁹³, ודרשו חז"ל⁹⁴ על עסקי משפחות, פירש עמרם מיוכבד לפי שהיתה דודתו ואסורה לו שני⁹⁵ ויקח עמרם את יוכבד דודתו, ולקח אשה אחרת והוליד ממנה אֶדְד ומידד, ושםם אלידד

מפרש שהיו שם ע"ד פתקין ע"ב זקן וב' חלק, וא"כ היה בקלפי להוציא זקן לכל אחד אם היה הק' י"ש חפץ במ. (רח"פ; בדומה לו' 31)

[ח] וישארו שני אנשים במחנה. פירשו רבותינו⁸¹ בקלפי נשתיירו, שמשה בלל כל הפיתקין ונתן בקלפי כדי שלא יכירו השבעים. והקשה ב"ש⁸² והלא עדיין יש קנאה, כי אותם שיתחילו בתחלה יעלה זקן בידם, לפי שהם רוב וכל דפריש מרובא פריש⁸³. וי"ל שאין בזה יתרון, שכמו כן יכולים לומר האחרונים מסברא נוכל ליטול ע' הידות הקודמות להם, שנים של חלק קודם שיגיעו אלינו⁸⁴.

ד"א וישארו שני אנשים. פרש"י שנטל ע"ב פיתקין וכתב על ע' ושנים חלקין וכו', ובירושלמי דסנהדרין פ"ק⁸⁵ אמרינן ר' יהודה ור' נחמיה מתיב תנייא לחבריה, אלו כתבתני זקן סלקית. אלא כך עשה נטל ע"ב פתקין וכתב עליהם זקן ושנים חלקין וכו', עד מותיב תניינא לחבריה הגע עצמך שעלו כולו זקן. א"ל מעשה נסים היו ומסורגין עלו. והקשה הר"י לא לכתוב אלא י"ב לי"ב שבטים, בעשרה יכתוב וי"ו ובשנים ה', וי"ל דניחא טפי שסנהדרין עצמן נוטלין פתקה⁸⁶. (מ"ז)

[ט] וישארו שני אנשים במחנה. בקלפי נשתיירו כמו שפרש"י, בואו וטלו פתקים. כמו שפירשתי למעלה בפ' במדבר גבי

(81) סנהדרין יז, א. (82) בריב"ש לפנינו ליתא. ור' הגי'ן, חזקוני, רי"ח, רח"פ כאן ועוד. (83) ברכות כח, א ובכ"מ. (84) הכוונה דמסתברא שיגיעו אלינו קודם שיגיעו לשנים האחרונים. (85) ירושלמי סנהדרין א, ד. (86) וביר"ח נתן טעם שע"י כך מנע מחלוקת בין השבטים, שמתחילה בירר ו' מכל שבט. (87) לעיל ג, מו. ור' מש"כ שם בהערה 82. (88) סנהדרין יז, א. (89) כאן. (90) אצ"ל: מוכן, כל' מזומן לו שהיו שם ע' פתקי זקן. (91) ירושלמי סנהדרין א, ז. (92) יונתן כאן. (93) לעיל י. (94) שבת קל, א. (95) שמות ו, כ.

בן כסלון⁹⁶, ומידר שמו קמואל בן שפטן⁹⁷, ולכך קראו אלדד, אל מדודתי, מידר מי שהיא דודתי גירשתייה. ובקונטרס מארץ ישראל⁹⁸ היה כתוב בו אני הלל ראיתי קברי אלדד ומידר והיה כתוב עליהם אלדד ומידר אחי משה מן האב ולא מן האם, העתקתי מנימוקי הר' יעקב מאורליש. ותימה דכתי' ⁹⁹ "למטה בנימין אלידד" וכו', "למטה¹ אפרים קמואל" וכו', ואילו עמרם משבט לוי. ותו דא"כ נולדו במדבר לאחר שנאסרו עריות, ואיך הובררו להיות סנהדרין והכתי' "ע' איש מזקני ישראל"².

וישאר שני. בגי' השוים, בחכמה ובעונה ובחסידות³.

ותנח. ב' במסורת, כאן, "ותנח התיבה"⁴, לפי שהיו מכפרים ומגינים כמו התיבה.

עלהם. חסר י', אמרו אין אנו ראויים לאותה נבואה שנקראת ב' לשונות, לכך בא עליהם רוח ה'.

ויתנבאו במחנה. בגי' או יהוש(ו)ע מכניס, ובגי' עסקי השליו. היו מתנבאים עלי שליו עלי שליו. ויתנבאו בגי' (זה) [ו]על עסקי גוג ומגוג נבאו, שכן כתי' ביחזקאל⁵ "האתה הוא אשר דברתני גוי" בימים שנים", אל תקרי שנים אלא שנים, שני

נביאים שנתנבאו בפרק אחד אלדד ומידר. (ר"א א'; ל' 108)

[יב] ותנח עליהם. ב' במסו'. ואידך⁶ "ותנח התיבה". למ"ד⁷ במחנה נשתיירו היינו דכתי' "וישאר שני אנשים במחנה", ולמ"ד בקלפי נשתיירו מנ"ל, מ"ותנח התיבה", כמו בתיבה⁸. (מהר"ם ב"ב)

[יג] ותנח. ב' במסורה. בפרשת נח⁹. (בעה"ט)

[יד] בכתובים. שנכתבו לצאת אל האהל ולא יצאו מתוך ענוה כמפורש בסנהדרין¹⁰. (רשב"ם)

[טו] והמה בכתובים. פרש"י במבוררין לסנהדרין וכו', מה עשה נטל ע"ב פתקין וכתב על ע' זקן ועל ב' חלק וכו', מי שעלה בידו זקן נתקדש ומי שעלה בידו חלק א"ל הקדוש ברוך הוא אינו חפץ בך. וא"ת א"כ קנאה גדולה מוטלת בדבר שיוכלו האחרונים לומר שאותם שנטלו תחלה מסברא ביד כל אחד פתק זקן מתוך שהיו יתרים על פתקין של חלק. וי"ל כמו כן מסברא אלו השבעים הראשונים יכולים לומר שגם השנים של חלק יגיעו לידנו, מתוך שאין הראשונים ויגיע ליד שנים האחרונים על ידי שהם מועטין מפתקין של

96 להלן לד, כא. 97 שם, כד. 98 הובא בד"ז כאן. 99 להלן לד, כא. 1 שם, כד. 2 לעיל טז. והוי מצי להקשות בלאו הכי, דהא עמרם ראה את יעקב (ב"ב קאב), ויעקב חי במצרים י"ז שנה, וימי עמרם קל"ז שנה (שמות ו, כ), וא"כ מת עמרם במצרים הרבה לפני הגאולה, ועכצ"ל דמאן דקאמר שגירש את יוכבד מפני איסור עריות, לא ממש אחר שניתנה תורה לישראל ע"י משה, אלא שהיה נביא וצפה ברוה"ק שעתידין עריות ליאסר וגירשה. וצ"ב (א.א). 3 ר' מ"ש"כ ברוקח בהערה, ואולי יליף כן מהלשון "שני" כעין דדרשינן גבי שני שעירים וציפורים וחצוצרות. 4 ר' ציונים ברוקח כאן. 5 יחזקאל לח, יז. וכתוב בתריה ביום בוא גוג על אדמת ישראל גוי. 6 בראשית ח, ד. 7 סנהדרין יז, א. 8 ובדומה בבעה"ט לבראשית שם. 9 בראשית ח, ד: 'ותנח התיבה'. ראה א' 268 כאן: לפי שמכפרים ומגינים (הסנהדרין) כמו התיבה. 10 סנהדרין יז, א.

בַּמַּחֲנֶה: כו וִירֵץ הַנֶּעַר וַיִּגַּד לְמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָדָד

רש"י

(כו) וִירֵץ הַנֶּעַר. יש אומרים גרשום בן משה היה:

זקן¹¹, ואם כן אין יתרון לזה מזה. וי"מ שלאחר שעלו הנ"ג¹² פתקין של זקן היו חוזרין וזורקים בתוך הקלפי, וא"כ לא היה עוד קנאה בדבר שהיה יכול לעלות זקן ביד כל אחד מהע"ב, ואמנם נס היה בדבר שעלו ביד שנים חלק, כדאיתא כמ"ש¹³ בסוף פ"ק דסנהדרין¹⁴. פירשו התו"ם¹⁵ וז"ל: כך פי' הריב"ן חתנו של רש"י כתב על ע"ב זקן וב' חלק וע"ד פתקי' היו, והשתא ניחא הא דקא אמרינן הקדוש ברוך הוא אין חפץ בכ' כי למה לא עלה בידך זקן, והלא ע"ב פתקין היו כתובי' זקן. והיינו דקאמר ביהושע¹⁶ הגע בעצמך שעלה ביד כלם זקן ומשני מעשה נסים היו ומסורגין עלו. וי"מ שהיו ע"ב זקן וע"ב חלק, כדי שלא יהא משוא פנים בדבר למי שנטל תחלה עכ"ל. (ריב"א)

[טז] בכתובים. בכתבים כתיב, היו כתובים בפתקים ולא היו רוצים ליכנס בשררה, מתוך ענוה שהיתה בהם¹⁷. (ר"ש)

ויתנבאו'. ראש התיבה וסופה ו"ו,

בגימטריא גוג, שנתנבאו על ענין גוג ומגוג¹⁸. (ר"ש; בדומה ר"י)

פסוק כז

[א] וִירֵץ הַנֶּעַר וַיִּגַּד לְמֹשֶׁה. בגימ' זה היה גרשם בנו הגיד למשה¹⁹. (א' 268; רוקח)

[ב] וִירֵץ הַנֶּעַר. בגי' זה [הוא] גרשום בנו²⁰. (ר"א א'; לו' 108)

[ג] וִירֵץ הַנֶּעַר. זה גרשם.

ויגד למשה. אלדד ומידד אחי משה היו, כי כשנתנה תורה ונאסרו על העריות פרשו כלם שנא²¹ "וישמע משה את העם בכה למשפחותיו", ודרשינן על עסקי משפחותיו, וגם עמרם אבי משה פירש מיוכבד שהית' אשתו ונשא אשה אחרת והוליד ממנה אלדד ומידד, אלדד אל דוד מידד מי דוד, כל' חלוף דוד²². ומצאתי קונטרס מר' עמרם מר' הלל שהיה מארץ ישראל אני הלל ראיתי קבר אלדד ומידד, והיה כתוב עליהם אלדד ומידד אחי אהרן מן האב ולא מן האם. וי"א אלדד הוא אלידד בן כסלון מידד הוא קמואל בן

(11) ל' הדפוס משובשת ותוקן ע"פ לו' 220 (גן אלהים). (12) כך בדפוס, ולא ידענו מהו חשבון נ"ג. וכנראה צ"ל: הס"ט. דהשתא נשתיירו בקלפי פתק אחד זקן וב' חלק, ומחזיר ב' הגורלות האחרונים לקלפי כדי שיהא הגורל שקול ושיהיו בין הכל ע"ב פתקים זקן שנתן בקלפי. ובכת"י מנח"י בוד' 31, הנוסח: וי"מ שלאחר שנטלו הפתקין היו חוזרין וזורקין לתוך הקלפי. ותו לא מידד. (13) כנר' ט"ס, וצ"ל: בירוש'. (14) ירושלמי סנהדרין א, ד. (15) לא מצאנו היכא. (16) עי' ירושלמי שם. (17) אין הכתיב מורה על פתקים יותר מן הקרי אלא ר"ל מדכתיב חסר לרמוז שהיתה בהם מידת ענוה. (18) סנהדרין יז, א. (19) במד"ר טו, יט. (20) ר' רוקח כאן. (21) כמה דברים דיבכור זה נשנו ברבינו אפרים לעיל כו, ושם צויין. (22) שלא נולדו מיוכבד דודתו, אל דד, לא מדוד, מי דוד, וכי מן דוד הוא.

ממנה אלדד ומידד. ומצאתי שהובאו קונדריסין אל רב עמרם גאון הגולה מר' הלל שהיה מארץ ישראל, אני הלל ראיתי קברי אלדד ומידד אחי אהרן מן האב ולא מן האם. ויש אומרי' אלדד ומידד אלידד בן כסלון מידד הוא קמואל בן שפטן. ותימא היאך מצי' למימר שהיו אחי משה והלא מצינו אלידד בן כסלון שהוא ממטה בנימין וקמואל בן שפטן שהוא ממטה אפרים, וצ"ל דמאן דאית ליה הא לית ליה הא. (ת"ה; בדומה לו' 108)

[ה] אלדד ומידד. הם בני עמרם מאשה אחרת, שכשנתן הקדוש ברוך הוא התורה פירש מיוכבד שהיתה דודתו ונשא לו אחרת והוליד ממנה את אלדד³⁰. (פער')

[ו] מתנבאים. קרי ביה מת נביאם, שהיו אומרים משה מת יהושע מכניס את ישראל לארץ³¹.

מתנבאים. נוטריקון מ'שה ת'נוח נ'פשו ב'גן עדן א'בל י'הושע מ'כניס³². (בעה"ט)

[ז] מתנבאים. מת נביאם. זהו משה. וזהו מתנבאי"ם נוטריקון מ'שה ת'נוח נ'פשו ב'גן א'ליהם י'הושע מ'כניס³³. (ר"ש)

[ח] מתנבאים במחנה. מתנבאים³⁴, משה מת ויהושע מכניס את ישראל לארץ³⁵. (רי"ו)

[ט] אלדד ומידד מתנבאים במחנה. תימ' למה קפד יהושע מה נבאו. ושמא מתנבאי"ם ר"ת מ'שה ת'נוח נ'פשו ב'מדבר

שפטן. ואיתמר במדרש ר' תנחומא²³ שלפי שמיעטו עצמן זכו להיות יתרים על הזקנים ה' דברים. הזקנים לא נתנבאו עד למחר שנא²⁴ "ואל העם תאמר התקדשו למחר" אבל אלו מתנבאים מה שעתיד להיות לסוף ארבעים שנה, שנתנבאו משה מת ויהושע מכניס ישראל לארץ. וי"א שנתנבאו על מפלת גוג ומגוג. הזקנים לא נכנסו לארץ, והם אלידד בן כסלון וקמואל בן שפטן נכנסו לארץ. הזקנים לא נתפרשו שמותן, ואלו נתפרשו שמותן. הזקנים נפסקה מהם נבואתן, שהיתה משל משה, שנא²⁵ "ואצלתי מן הרוח אשר עליך", והללו היתה נבואתם משל הקדוש ברוך הוא שנא²⁶ "ותנח עליהם הרוח", ולא היו אצל משה, א"כ נבואתם משל הקדוש ברוך הוא היתה ולא פסקה, שנא' "אלדד ומידד מתנבאים במחנה" דמשמע מתנבאים והולכין כך מסיק בפ"ק דסנהדרין²⁷. ותימא לי היאך אפשר לומר שהיו אחי משה והם אלידד בן כסלון שהיה ממטה בנימין ומידד הוא קמואל בן שפטן שהוא ממטה אפרים וצ"ל דמאן דאית ליה הא לית ליה הא²⁸. (ד"ז)

[ד] אלדד ומידד. אחי משה היו, אלא שכשנתנה תורה ונאסרו כל העריות פירשו כלם, שנא²⁹ "וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו", ודרשינן על עסקי משפחות. וגם עמרם אבי משה פירש מיוכבד דודתו שהיתה אשתו, ונשא אשה אחרת והוליד

(23) תנחומא כאן כב. (24) לעיל יח. (25) שם יז. (26) בפסוק דלעיל. (27) יז,א. (28) דאית ליה שהיו אחי משה מן האב, לית ליה דהם היו אלידד וקמואל. (29) ר' ציונים והערות בדעת זקנים כאן ור' אפרים בפסוק דלעיל. (30) ר' רבנו אפרים ודעת זקנים כאן. (31) סנהדרין יז,א. (32) ר' תוס' הרא"ש כאן. (33) בסגנון אחר קצת בבעה"ט ותוס' הרא"ש. (34) כנר' צ"ל: מת נביאם, כבעה"ט כאן. (35) סנהדרין יז,א.

וּמִיּוֹדֵד מִתְנַבְּאִים בְּמַחֲנֶה: כח וַיַּעַן יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נוּן מִשְׁרַת מֹשֶׁה מִבְּחָרָיו וַיֹּאמֶר אֲדֹנִי מֹשֶׁה כִּלְאִים:

רש"י

(כח) כִּלְאִים. הטל עליהם זכרי זכור והם כלים מאלהים. דבר אחר תנס אל בית הכלא, לפי שהיו מתנבאים משה מת ויהושע מכנים את ישראל לארץ:

א'בל י'הושע מ'כניסן³⁶, לכן הקפיד שאמרו רע על משה רבו. (מ"ג 121)
אל אוהל מועד והתיצבו שם עמך", והללו לא נטלו רשות ממך ומתנבאים חוץ לאוהל מועד. (חזק')

פסוק כח

[ד] מִשְׁרַת מֹשֶׁה מִבְּחָרָיו. כתב ר' אברהם יש אומרים שפירושו מבחרותו, ויש מדביקים "מבחריו" עם "מִשְׁרַת מֹשֶׁה"⁴⁷, והטעם ששרת אותו מיום שהיה בחור, וזה אינו נכון כי זה המעשה היה בשנה השנית. והנכון בעיני שפירושו מהמובחרים שבמשרתיו כי אחרים היו לו.

אדוני משה כלאם. כתב הרמב"ן הטעם בזה כי משה דבר אל העם את דברי ה', כי הוא אצל מן הרוח אשר עליו ויתן על המתיצבים עמו באהל מועד, ואלה שלא יצאו אל אהל מועד ועשו עצמם מכלל הנאצלים כממרים על דבריו, ולכן אמר לו כלאם. או אולי רוח שקר בפיהם או רוח רעה מבעתם וצריכים לשומם בבית הכלא כאיש משתגע ומתנבא. ומשה בענותותו השיב.

ומי⁴⁸ יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם. כי ה' נתן עליהם רוח מבלתי

[א] מִבְּחָרָיו. מנעוריו, כמו³⁷ "בימי בחורותיך". אבל³⁸ "על כן על בחוריו לא ישמח ה'", הם האנשים הנקראים בחורים.

כלאם. כמו³⁹ "ויכלא הגשם", אוסרם ומונעם מן השוק ותנם בבית הכלא. א"ח ה"ע גורם לומר כלאם⁴⁰. כמו⁴¹ "שמענו אדוני", "ימצאהו"⁴² בארץ מדבר. (רשב"ם)

[ב] מִשְׁרַת מֹשֶׁה מִבְּחָרָיו. מנעורותיו.

אדני משה כלאם. שנבאו בלא רשותך. (ריב"ש)

[ג] מִבְּחָרָיו. מנעוריו לשון⁴³ "בימי בחורותיך"⁴⁴. ד"א מן המובחרים לשרת את משה כי אחרים היו עמו⁴⁵.

אדני משה כלאם. בבית ולא יתנבאו במחנה שהרי האחרים שנתן להם רשות מתנבאים בהצנע, כדכתיב⁴⁶ "ולקחת אותם

(36) כבעה"ט כאן. (37) קהלת יב, א. (38) ישעיה ט, טז. (39) בראשית ח, ב. (40) הלמ"ד בקמ"ץ ולא בפת"ח, לפי שאח"ה הגייתם רפה ואינם מקבלים דגש, ולו נוקדה האות שלפניהם בפתח היה מבטאם נבלע יותר. (41) בראשית כג, ו. (42) דברים לב, י. (43) קהלת יב, א. (44) כרשב"ם כאן. (45) כראב"ע כאן. (46) לעיל טז. (47) כל' מבחרותו של משה. (48) בפסוק הבא.

לעשות להם כליון והם כלים, כלאם
אותיות מלאך⁵².

[ו] **מִשְׁרַת מֹשֶׁה מִבְּחֻרָיו**. אילו היה נקוד
מִבְּחֻרָיו היה נשמע מבחורים שלו, אך פי'
[מִבְּחֻרָיו בְּשׁוֹ"א] מבחורותו ועד הנה.
ותרגו' "מעולימותיה"⁵³. (א' 2344)

[ז] **וַיֹּאמֶר אֲדָנִי מֹשֶׁה כִּלְאָם**. בגימ' ⁵⁴אך
הטיל אליהם צורכי ציבור⁵⁵. כלאם בבית
הכלא כי הורו בפני חכם. (א' 268; רוקח;
ההתחלה גם ב"א א')

[ח] **אֲדָנִי מֹשֶׁה כִּלְאָם**. אמר(ו) לו ר' בני
אדם שבישרך שלא תיכנס לארץ ישראל
כלם מן העולם. בגימ' ⁵⁶הטל עליהם עול
צורכי ציבור (המוטל עליהם) [והם כלין
מאליהן], כדאמר⁵⁷ אין שכינה שורה לא
מתוך עצבות ולא מתוך עצילות אלא מתוך
שמחה. (ב"מ 243; רא"צ)

[ט] **וַיֹּאמֶר אֲדָנִי מֹשֶׁה כִּלְאָם**. פשט. לפי
שאמר הקדוש ברוך הוא ע' איש בלבד
יהיו נביאים, והיה הנער סבור שהיו ע'
בלא אלדד ומידד, וא"כ נביאי שקר הם
ולכך אמר כלאם.

ויאמר⁵⁸ משה מי יתן את כל עם ה'
נביאים וכו'. כלו' שמא נביאי אמת הן כי
הע' שאמר הקדוש ברוך הוא היו מן הרוח
אשר עלי, כדכתיב⁵⁹ "ואצלתי מן הרוח
אשר עליך", אבל מרוחו של הקדוש ברוך
הוא שמא אלה מתנבאים. ובפ"ק

אצילות רוח אשר עלי, ומי יתן והיה זה
בכל העם. ומדברי רבותינו נראה⁴⁹ כי היה
מנהג בישראל שלא יתנבא אדם בעתידות
במקום נביא גדול ממנו מפני שנראה
כמורה בפני רבו אבל הולכים אחריו
כתלמידיו והם בני הנביאים. ומשה אמר כי
הרב שמחל על כבודו מחול. ובירושלמי
מתרגם "כלאם", מנע מנהון רוח קודשא,
מלשון⁵⁰ "לא תכלא רחמך ממני". וטעם
הענין כי חשב יהושע מפני שהם בכתובים
הם מתנבאים, כי נאצל רוח משה על כל
הכתובים, ולכך אמר לו אינו נכון שיתנבאו
במחנה כי לא הקימו דבר ה' שצוה
שיתיצבו עמך אל אהל מועד, והנה יראה
שאינן נביאות כולם מאצילות הרוח אשר
עליך וראוי לאדוני להתכוין ברוח אלהים
להשיבו אליך, לבל יאצל ממך רק על
העומדי' לפניך, כי בעבור שנתכוונת מתחל'
על כל הכתובים היה מהודך עליהם, ואם
תתכוין עתה להשיבה מהם תנוח על
העומדים לפניך בלבד כדבר השם. ומשה
השיבו שלא יקנא לו כי חפץ שיתנבאו
בפניו ושלא בפניו כיון שנתן ה' מרוחו
עליהם באצילותו ממשה או בלתי אצילות
ממנו. (טו"א)

[ה] **מִשְׁרַת מֹשֶׁה מִבְּחֻרָיו**. מבחוריו⁵¹ כתיב,
מובחרים.

אדני משה כלאם. גזור עליהם מלאך

(49) שאמרו (ספרי כאן צה וסנהדרין יז,א) שנתנבאו משה מת ויהושע מכניס או שנתבאו על עסקי השליו או דברים אחרים אמיתיים, משמע שלא חשדו בהם בשקרנים או משתגעים. על כן יש לפרש ד'כלאם' מטעם שדומים למורים בפני רבם. (50) תהלים מ, יב. (51) — מִבְּחֻרָיו. (52) ר' הערה בר"ש כאן. (53) ובאונקלוס לפנינו מתקנים: "מעולימותיה", ואמנם בישעיה ט, יז: על כן בחרו לא ישמח, מתרגו' על כן על עולימותיה לא ישמח. (54) כ' מהדיר הרוקח: נדצ"ל: בגימ' הטל אליהם צרכי ציבור. (55) סנהדרין יז,א, וכן ההמשך. (56) סנהדרין יז,א. (57) שבת לב,ב. (58) בפסוק דלהלן, והוא המשך הדיבור כאן. (59) לעיל יז.

מסבלנות בהם כרוחו של משה. (ה"ז; הסיים גם באמ"נ)

[יא] ויאמר אדוני משה כֵּלָאם. פירש"י לשון פֵּלֶם מן העולם. שמעתי פשט, שאמר יהושע למשה נביאי שקר הם כי ע"ב הם והקב"ה לא אמר אלא ע' איש, שנא' ⁶³ "ואצלתי מן הרוח אשר עליך" ועל זה השיב משה העניו, "ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם", כי על שבעים אמר כי יאצל מרוחי עליהם. וזש"ה ⁶⁴ "ויתנבאו ולא יספון", ולא פסקו לשון אונקלוס. וכן פירשו רז"ל יש מהם מתנבאים במחנה ⁶⁵ מה היו אומרים פי' רז"ל ⁶⁶ משה מת ויהושע מכניס לארץ. ושמעתי פי' נכבד מנין להם לרז"ל זה, י"ל מנוטריקון של מתנבאים, מ'שה תינוח נ'פשו ב'עדן א'ז י'הושע מ'כניס ⁶⁷, זאת היתה נבואה. הר"א ז"ל. (ת"ה)

[יב] אדני משה כֵּלָאם. פירש"י הטל עליהם צרכי ציבור והם כלים מאלהים. תימא וכי בשביל זה יהיו כלים שלא יתנבאו. וי"ל שמתוך שיתעסקו בצרכי צבור יהיו עצבים מרוב טורח, ושכינה אינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך שמחה ⁶⁸ לכך לא יתנבאו, ולשון כלים לשון מניעה כמו ⁶⁹ "לא תכלא רחמיק ממני". (ריב"א)

[יג] אדוני משה כֵּלָאם. וקשה למה הקפיד יהושע כ"כ. וי"ל לפי שכל הנביאים נבאו באה"מ ונטלו רשות ממשה, שנאמר ⁷⁰ "ולקחת אותם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך" והם לא נטלו רשות, גם היו חוץ

דסנהדרין ⁶⁰ מסיק בשלמא למאן דאמר משה מת היינו דכתיב "אדני משה כלאם", אלא למאן דאמר על עסק שליו היו מתנבאים, שהיו אומרים עלי שליו עלי שליו, ולמ"ד נמי על עסקי גוג ומגוג היו מתנבאים, אמאי כלאם. ומשני, לאו אורח ארעא דהוו כתלמיד המורה הלכה בפני רבו, כמו שהיו רוצין ליטול אומנתו של משה ממנו ⁶¹. ועוד מסיק בשלמא למ"ד הני תרתי היינו דכתיב "מי יתן את כל עם ה' נביאים", אלא למ"ד משה מת, מינח הוה נוחא ליה, ומשני לא סיימוה קמיה. מאי כלאם, הטל עליהם צרכי צבור והם כלים מאלהים. (ד"ז)

[ין כֵּלָאם. כי נביאי שקר הם. שלא נאמר לך שתשרה שכינה כי אם על אותם שנאספים לאהל מועד, והם נשארו במחנה. ועוד לא אמר כי אם ע' והם ע"ב. ומשה ענהו "המקנא אתה ל"י וכו', הקדוש ברוך הוא אמר ⁶² "ואצלתי מן הרוח אשר עליך" ומן רוחי לא יתנבאו כי אם ע'. אבל מן רוחו של הקדוש ברוך הוא מי יתן שיהי' כל עם ה' נביאים, ואלדד ומידד אינם מתנבאים מן רוחי כי אם מרוחו של מקום.

מקשים העולם למה כתב "ואצלתי מן הרוח אשר עליך", למה נתן הקדוש ברוך הוא מרוחו של משה יתן להם מרוח שלו. ומתצינן דהפשט ה"ק, כלומר ואצלתי מן הרוח אשר לך ונתתי לך להיות סבלן, שיהיו סבלנין כמותך, ולעולם ברוח ששם הקדוש ברוך הוא עליהם אינו אלא מרוחו של הקדוש ברוך הוא אלא שהיה רוח

(60) סנהדרין יז,א. (61) ר' רמב"ן כאן. (62) לעיל יז. (63) לעיל יז. (64) שם כה. (65) דאותן שנתנבאו במחנה לא פסקו. סנהדרין יז,א. (66) סנהדרין יז,א. (67) ר' בעה"ט. (68) ברכות לא,א. (69) תהלים מ, יב, (70) לעיל טז.

כט וַיֹּאמֶר לוֹ מֹשֶׁה הַמִּקְנָא אֶתָּה לִי וּמִי יִתֵּן כָּל־עַם

רש"י

(כט) המקנא אתה לי. הקנאי אתה לי הקנאתי אתה מקנא: לי. כמו צעזעלי. כל לשון קנאה אדם

לאהל מועד. והשיב משה "מי יתן" וגו', בין באהל מועד בין חוצה לו רק יקל מעלי המשא⁷¹. (פער; בדומה רי"ם, א' 2344)

[יד] אדוני משה כלֵאם. למה הקפיד יהושע כ"כ. וי"ל כי אמר נביאי השקר הם, לפי שא' לו הקב"ה⁷² "ואצלתי מן הרוח אשר עליך" ואילו מתנבאים מעצמן, ועל זה השיבו, לא כי נביאי אמת הם⁷³, "כי⁷⁴ יתן ה' את רוחו עליהם". (רי"ח)

[טז] אדוני משה כלֵאם. משום דהורו בפני רבם שלא ברשות⁷⁵, דאותם נביאים היו מתנבאים ברשות משה ולפי שעה כדכתיב⁷⁶ "ויתנבאו ולא יספו", אבל אלו שלא ברשות דאחר שעברה אותה שעה עדיין היו מתנבאים כדכתיב מתנבאים⁷⁷. (רח"פ)

[טז] ויאמר אדוני משה כלֵאם. תימה למה הקפיד יהושע כל כך, הא אמרין פרק אלו [א] המקנא אתה. שממני לא בא הרוח איני מקנא בזה.

פסוק כט

71 בדומה בחזקוני כאן. 72 לעיל יז. 73 כלו' לא אמר אלא על הבאים עמי לאהל מועד אבל אלו מעצמן מתנבאים. 74 בפסוק דלהלן. 75 כסנהדרין יז, א. 76 לעיל כה. 77 ר' טור הארוך כאן ודעת זקנים. 78 סנהדרין פט, א. 79 שם ק, א. 80 ר' ים של שלמה קידושין סה, שתירץ דהא קאמר אדוני, אם כן קיבל רבנותו עליו, ואף דהומ"ל "אדוני כלֵאם", אפשר דהיו שם אהרן ואלעזר וכמה חשובים ומשה רבינו בענוותנותו לא יכיר שמתכוין אליו בתואר אדוני. 81 כנר' צ"ל: "שלא יעסקו בתורה", כלו' מטורח הציבור, וממילא לא יהיו שרויים בשמחה שהתורה עז וחדוה במקומה, וממילא לא תשרה שכינה עליהם ולא יתנבאו שוב. 82 נר' דמפרש דיהושע הקפיד משום שחשבם כמורים הלכה בפני רבם, והאי מלאך היינו ע"י נידוי וחרם כדין מורה הלכה בפני רבו, שו"ע יו"ד שלח, מד. 83 שמות לו, ו. כלו' מנע מהם הנבואה. 84 אותיות כלֵאם. 85 ואם סבור שאין לו קנאה למה דיבר יהושע כלל. וצ"ל הכוונה דאמנם כלֵאם היינו מנע מהם, אבל מדהוציא הדבר בלשון כלֵאם חזינן מה שבליבו שמשה רבינו דומה למלאך.

יְהוָה נְבִיאִים כִּי־יֵתֵן יְהוָה אֶת־רוּחוֹ עֲלֵיהֶם: וַיֹּאסֶף מֹשֶׁה אֶל־הַמַּחֲנֶה הוּא וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל:

רש"י

הנותן לב על הדבר או לנקום או לעזור אינפרינמינ"ט בלע"ז [לקחת במרץ חלק בדבר], אומן בעובי המשא: (ז) ויאסף משה. מפתח אהל מועד: א"ל המחנה. נכסו איש לאהלו: ויאסף. לשון כניסה אל הצית, כמו (דברים כב, ז) ואספתו אל מוך ציתך, ואז לכולם (מהלים לט, ז) יצור ולא

נביאים. מלא י', כי י' עניינים נקראת הנבואה באבות דר' נתן⁸⁶.
אבימלך", רמז אף המורה הלכה בפני רבו כמו אלו שהיו מורים בפני משה, והמורה הלכה בפני רבו חייב הסרת ראש⁹⁰.

יתן ה' את. בגימ' אז לימות המשיח יהיה, "אשפוך רוחי על כל בשר"⁸⁷. (א' 268; רוקח; בדומה ר"א)

[ב] ומי יתן כל עם ה' נביאים. הן במחנה הן באוהל מועד, להקל מעלי⁸⁸.

כי יתן ה' את רוחו עליהם. ולא מרוחי, שמה שאמר הקדוש ברוך הוא לתת מרוחי, היינו על שבעים זקנים, אבל יותר אינן מתנבאים מרוחי אלא מרוחו של הקדוש ברוך הוא, הלואי שיהיו כולם מתנבאים בענין זה. (חזק)

פסוק ז

[ג] ומי יתן כל עם ה' נביאים. ומי יתן שנים בקרייה, אחד בכאן ואחד בשופטים⁸⁹.
[א] ויאסף משה א"ל המחנה. על ידי שליח ובת קול⁹⁶. (א' 268; רוקח)

(86) אדר"נ לר. (87) יואל ג, ב. (88) ותמוה שמפרש שלא היה משה שמח בעצם השראת שכינה שתהא לרבים מישראל, כעין שנאמר לעתיד לבוא (יואל ג, א) אלא היה שמח רק במה שיוקל מעליו המשא, וזה הרי הוקל לו כבר ע"י השבעים זקנים. וי"ל דהכי קאמר, לפי מה שהיית סבור שעניי צרה בכך מטעם נגיעה, הנה אדרבה נגיעה אין כאן כי הקל יוקל מעלי המשא, אבל ודאי אליבא דאמת הלואי שיהיו כל עם ה' נביאים (א.ו.). (89) שופטים ט, כט. (90) ברכות לא, ב. (91) במדב"ר מד, ז. (92) סנהדרין יז, א. (93) יואל ג, א. (94) לעיל יז. (95) י"ל שנסתלקה שכינה ממשה לפי שעה, דכיון דכתיב "ולא יספו" והשראת שכינה שלהם נאצלה מן הרוח שעל משה, א"כ כשביקש הקב"ה לאסוף שכינתו מהם עשה ע"י שהפסיק רוה"ק ממשה, דאל"כ דומה כמבייש לשאר הזקנים. (96) צריך ביאור. ומהדיר הרוקח מציין לראב"ע, והוא כתב: הלך בלווי עם הזקנים לחלוק להם כבוד.

לא וְרוּחַ נִסֵּעַ | מֵאֵת יְהוָה וַיִּגְזוּ שְׁלוֹמִים מִן־הַיָּם וַיִּפֹּשׁ

רש"י

ידע מי אוקספס, מלמד שלא הציא עליהם פורענות עד שנכנסו הנדיקים איש לאהלו: (רא) ויגזו. ויפריה, וכן (תהלים 5, י) כי גז חיס, וכן (נחום א, יב) נגוזו ועצר: ויפשו. ויפשוט, כמו (שמואל

[ב] ויאסף משה אל המחנה. נתלוה עם הזקנים לחלוק להם כבוד⁹⁷.

[ג] ויאסף משה אל המחנה וגו'. פרש"י מפתח האהל אל המחנה נכנסו. מפני כי יצאו מאהל מועד ואיך יתכן לומר 'ויאסף' שהוא לשון כניסה, ועל כן פ' שנכנסו איש לאהלו במחנה. (רמזים לר"י)

[ד] הוא זקני ישראל. הוא על גבם⁹⁸.

הוא זקני ישראל. וסמך לו "ורוח נסע מאת ה'", רמז כאלו אומר שרוח נבואה נסע מאת הקב"ה לכולם⁹⁹. (רי"ו)

פסוק לא

[א] ורוח נסע. נ"ל מלאך הממונה על השלום, שהרי כתוב ביה נסיעה ולא מצינו גבי רוח נסיעה כי אם זה. ורוח נסע מאת ה'. גי' בא מלאך (ה)ממונה עליהם.

ויגזו שלמים. הסיר, כמו¹ "גזי נזרך". כמנין ויגז' דורות מברית העולם עד מתן תורה.

[ב] ורוח נסע. בכ"ג באייר⁵.

ויגזו שלמים מן הים. כנגד מה שאמרו⁶ "מי יאכילנו בשר. זכרנו את הדגה", הגיז להם עופות מן הים לטעום טעם בשר ודגים.

על המחנה. אצל המחנה, כמו⁷ "ושכות על הארון", "ונתת⁸ על המערכת".

וכאמתיים על פני הארץ. ר"ל שהיו

ולא נהירא השייכות לרבירי הרוקח כאן. ונראה דמפרש דמשה והזקנים נאספו אל המחנה מפני השלום דאמרו בספרי (כאן צז) הרגה בירידתה יותר ממה שהרגה באכילתה, ועל פי הוראה מלמעלה נאספו שלא יזוקו, אלא כיון שהזקנים נאמרו בהם "ולא יספ" שפסקה מהם רוח"ק, ונאמרו בהם "ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם", הרי כיון שפסקה מהם מסתבר דגם ממשה פסקה לפי שעה, ומה גם שהתחילה שעה של זעף וגזירה, וא"כ היאך הוזהרו מלמעלה, אלא ע"י שליח ובת קול. (א.ו.). (97 כראב"ע כאן, ור' א' 268 כאן. 98) לכך כפל הכתוב 'הוא' לומר שהלכו בחבורה והוא בראשם. (99) תמוה דאטו לאו קרא בהדיא כתיב לעיל (כה): 'ויהי כנוח עליהם הרוח ויתנבאו'. ועוד דהא פירש"י 'ולא יספו' דלא נתנבאו אלא אותו היום לבדו, ומהי נבואה שניה זו. וצ"ל דס"ל כפי' אונקלוס שת' 'ולא פסקין'. וא"כ לא ביאר מהי נבואה זו, ועי' מש"כ בהערה לרוקח כאן. (1) ירמיה ז, כט. (2) לעיל כב. (3) עירובין כח, א. (4) שמות טז, יג. (5) ר' דבריו לעיל יח, ובמקומות שצויינו שם. (6) לעיל דה. (7) שמות מ, ג, ושם: וְסִפְּתָה. (8) ויקרא כד, ז.

עַל־הַמַּחֲנֶה כְּדָרְךָ יוֹם כָּה וְכָדָרְךָ יוֹם כָּה סְבִיבוֹת

רש"י

א' ל טז) והנס נטושים על פני כל הארץ, (יחזקאל כט, ה) ונטשתיך המדנרה: ובאמתים. פורחות

מעופפים חבורה על גבי חבורה עד שהיה עבין אמתים⁹. (חזק)

דיומא¹⁷ שהרג השליו בירידתו כמה וכמה סביבות המחנה. (ר"א א'; לר' 108)

[ג] ויגזו שָׁלֹוִים. משך מיני עופות מן הים, כמו¹⁰ "גזי נזרך". שלוים. לצדיקים בשלוה ולרשעים סלויים כקוצים¹¹. הם לא זכרו שהוציאם מן הים ודברו כנגדו לכן שלוים מן הים להרגם, "הקורא¹² למי הים וישפכם".

[ה] ויגזו שָׁלֹוִים. מלמד שהיו פורחין ועולות כגוזין של צמר¹⁸, שגוזזין ופורח זו על גב זו, וממנו עושים הלבדים¹⁹. שלוים. כתיב בשי"ן וקרי בסמ"ך, א"ר יוסי בר חנינא לרשעים היה דומה כסלונים ולצדיקים בשלוה²⁰. (ב"מ 243; רא"צ)

ויטש על המחנה. להראות כי בידו הכת. שער נעלם. ורוח נסע. כל האותיות בפסוק ונעלם ק', כי בק' נבראו דגים כמו שכתב בספר יצירה¹³, ובשליו ידעו כל טעמים חוץ מן ליתן.

[ו] ויגזו שָׁלֹוִים. ב' במסר'. ואידך באיוב²¹ "ויגזו את ראשו", משם דרשי²² יותר ממה שהרג בהן השליו על ידי אכילה הרג בהן על ידי ירידה ונפילה שנפלו על ראשם, כשם שנא' באיוב ויגזו על עניין אבילות, על נפילה שנפלו על בניו, מגלה (לי) [לן] על ויגזו דהכא נמי שהם מתאבלין על אותם שמתו בנפול עליהם השליו. (מהר"ם ב"ב)

שאמר¹⁵ הצאן ובקר דגי הים. (א' 268; רוקח)

[ז] ויגזו שָׁלֹוִים. "ויגזו שלוים", ואידך²³ "ויגזו את ראשו" באיוב. וזהו שיש במדרש²⁴ יותר ממה שהרג בהם השליו על ידי אכילה הרג בהם על ידי ירידה ונפילה, שנפל על ראשם כשם שנאמר באיוב "ויגזו ראשו" והיה מתאבל על בניו שנפל עליהם

המחנה כדרך יום כה [וכדרך יום כה]. בגימ' בכלפי צפון וכלפי דרום¹⁴. ולמה נתן עופות שהוא בשר וקשקשים ברגליהם לפי שאמר¹⁵ הצאן ובקר דגי הים. (א' 268; רוקח)

[ד] ויגזו שָׁלֹוִים. שלוים לצדיקים, ולרשעים שלוים כקוצים¹⁶.

ורוח נסע. כל א"ב בפסוק חוץ מק', כי השליו היה לשמצה בקמיהם, בפ' בתרא

(9) ר' ריב"ש כאן. (10) ירמיה ז, כט. (11) יומא עה, ב. (12) עמוס ה, ח. (13) ה, י. (14) ספרי כאן צז. ואולי משום שכינה לא ירדו כלפי מערב. (15) לעיל כב. (16) יומא עה, ב. (17) ל"מ שם, אלא בספרי כאן צז. (18) ספרי כאן צז. (19) כך בכת"י וכצ"ל, וברא"צ הנדפס בשיבוש: המלבושים. ור' לקח טוב כאן: כגזין של צמר שעולין זה אחר זה בשעה שמכה בקשת ומניחו על הבגד החדש. וג"ז כנר' שיבוש וצ"ל: הלבד. והקשת הוא כנר' מין כלי שיש בו יתר למתיחה ופלטת, ומותח היתר ומשלח הפלטת ומכה על הצמר ומתהדק. (20) יומא עה, ב. (21) איוב א, כ. (22) ספרי כאן צז. (23) איוב א, כ. (24) ספרי כאן צז.

רש"י

גנוזה עד שהן כנגד לבו של אדם, כדי שלא יהא טורח באסיפתן לא להגזיה ולא לשמות:

להם מין אחד שהיה בשר ודגים. ואני פרשתיו כך³⁰ לפי ישוב הפסוקים כפי מה שהבנתי מתוך דברי שני רבו' הר"ר שלמה מקטיילנדו"ן ומהר"ח פלטיאל ומדברי רבינו נסים גאון זצ"ל. (רח"פ)

[יא] ויגזו שלמים. הקשה הר"א מגרמיזא³¹ למה נתן להם שליו ולא מין אחר. ותירץ לפי שמשו רבינו ע"ה אמר³² "הצאן ובקר ישחט להם ואם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם", אמר הב"ה למשה אתה אמרת צאן ובקר שנבראו מן היבשה ודגים שנבראו מן המים, חייך אני נותן להם בשר שלא נברא לא מן היבשה ולא מן המים, ולכך נתן להם עופות שנבראו מן הרקק³³. (מ"ז)

[יב] ויגזו שלמים. היינו אותו שליו עצמו שנאמר בפ' בשלח³⁴, אלא התם אגב שדבר במן דבר בשליו³⁵. (רי"ם)

[יג] ויגזו שלמים מן הים. ויגזו ב', "ויגזו את ראשו", זהו חתיכת ראש, רמז שהיו טעונים שחיטה, שהשליו היה עוף, שנאמר³⁷ "וימטר עליהם כעפר שאר וכחול ימים עוף כנף". וזהו³⁸ "וישטחו להם שטוח", אל תקרא וישטחו להם שטוח אלא וישטחו להם שחוט, כדאיתא ביומא³⁹.

הבית, גם בכאן היו מתאבלים על אותם שמתו מפילת השליו על ראשם.

כתיב שלמים וקרינן שלמים. שלמים לצדיקים ושלמים לרשעים שהיו להם כקוצים²⁵. (בעה"ט)

[ח] ויגזו שלמים מן הים. לא שנבראו עתה בעבורם²⁶ ואין בדבר חידוש מטבעו של עולם, ועוד שכבר היה להם כן ולא חדש להם עתה אלא שהיו שלמים רבים מאד. (ט"א)

[ט] ויגזו שלמים. נראה לרבינו בכור שור שזהו אותו שליו הנזכר בפ' בשלח²⁷, רק דאידי דאיירי התם במן נקט נמי שליו, וע"כ אנו צריכים לומר כן דאלו הי"ל שליו כבר, איך תמה משה הצאן ובקר ישחט אלא שהוא הוא. (פע"ר)

[י] ויגזו שלמים מן הים. ים ממש עופות שגדילים על אילנות אצל המים וכשמתבשלים כל צרכם נופלים במים. ואותו עוף אינו טעון שחיטה רק משום מראית העין, ואפילו²⁸ למ"ד²⁹ אין שחיטה לעוף מן התורה היה יכול ליתן להם עופות. מ"מ הם נתרעמו שתי תרעומות "זכרנו את הדגה", גם מבשר, ועתה נתן

(25) יומא עה, ב. (26) הדיבור הוא מדברי רמב"ן, ובדבריו הוא המשך דבריו לעיל (בפסוק כב) גבי הא דהצאן ובקר ישחט להם, אינו שאלה אם אפשר בדרך נס אלא בדרך הטבע. (27) שמות טז, יג, וריב"ש שם. (28) צ"ב מאי אפילו. ואולי צ"ל: ואפילו למ"ד יש שחיטה לעוף היה יכול ליתן להם עופות אלו. (29) קידושין עא, א. (30) נר' דחורז אדלעיל (פסוק כב) על השאלה איך לא היו דברי משה כמסתפק בכח של מעלה, ואולי צ"ל: ואני פי' כאן. (31) ר' רבינו אפרים כאן. (32) לעיל כב. (33) עירובין כח, א. (34) שמות טז, יג. (35) ר' בכור שור לשמות שם, ודעת זקנים להלן כ, ח. (36) איוב א, כ. (37) תהלים עח, כז. (38) בפסוק דלהלן. (39) יומא עה, ב.

הַמַּחֲנֶה וְכֹאמְתִים עַל־פְּנֵי הָאָרֶץ: לִב וִיקָם הָעָם כָּל־

רש"י

(לב) הַמַּמְעִיט. מי שאוסף פחות מכולם, העגלים והחגרים, חסך עשרה חמרים: וישטחו. עשו

ויגז' שלום' מן. ס"ת זמן, זימן אותו⁴⁰. שלום' שאוכלים בשלוח⁴¹.

מן' הים' ויטוש'. ס"ת שמן, השליו היה שמן כדאיתא ביומא⁴².

כדרך יום כה וכדרך יום כה. מכה גלגל חמה⁴³. (רי"ו)

[יד] ויגז' שָׁוִים. לצדיקים בשלוח לרשעים סלויים קוצים. מן הים. הם לא זכרו שהוציאו מן הים בלי פגע, לכך שלום מן הים ליפרע מהם⁴⁴. (שט' 37)

[טז] כדרך יום כה וכדרך יום כה. כפי הנראה בעיני, חבורת השליו היתה מהלך שני ימים וג' פרסאות אורך, ומהלך ב' ימים וג' פרסאות רוחב, כמין טבלה עגולה או מרובעת. והיו מעופפין חבורה על חבורה, שהייתה על החבורה התחתונה אחרת כמותה, על גבה, מעופפת עליה, נוגעת ואינה נוגעת. ועל השנייה שלישית, ועל השלישית רביעית, עד שהיה עוביין אמתיים, וזהו "וכאמתיים על פני הארץ",

עוביין אמתיים בין השמים ובין הארץ⁴⁵, ודרך זה היו מעופפין עד שבאו על המחנה וכסו כל המחנה ועברו המחנה מהלך יום אחד, והיה המחנה כנגד אמצעיתם, שהיה ג' פרסאות, כמו שאמרו רבותינו⁴⁶ וכן כתיב, שכסו כל המחנה, כדכתיב⁴⁷ "ותעל השליו ותכס את המחנה". וכדרך יום כה סביבות המחנה. שהיה כדרך יום אחד למזרח, ולמערב, וכן לצפון ולדרום, כמו שפירשתי. (ריב"ש)

[טז] [כדרך יום כה גז']. "כדרך⁴⁸ כל הארץ", כדרך ב' במס', והשני גבי שליו "כדרך יום כה וכדרך יום כה", מה כאן תשמיש המטה אף להלן תשמיש המטה, וכן אמרו רבותי⁴⁹ נתאו לעריות בשאילת שליו. (רי"ח⁵⁰)

פסוק לב

[א] השליו. תגין על ה'⁵¹, שיש בו [ד'] סימני עופות וד' מינין היו⁵².

(40) אולי ר"ל שירדו משטיחין משטיחין ר' ריב"ש כאן. (41) בגמרא שם: צדיקים אוכלים אותו בשלוח כו'. (42) ביומא שם שאם נותנים אותו בתנור הוא תופח וממלא התנור. (43) נר' דר"ל דהיה ממלא מלוא העין לכל רוח. (44) ובדומה בכמה ראשונים כאן. (45) יש להבין מנא ליה דגם במעופם היו במידת המחנה ודילמא היו כנחיל ארבה עד שבאו על המחנה ושם נחתו סביבות המחנה. וי"ל דהלשון "וכאמתיים על פני הארץ" משמע ליה שגם בנסיעתן בין שמים וארץ היו כן, ור' חזקוני כאן שמפ' בהדיא כן. וגם בספרי אומר שהרגו בירידתן יותר מאכילתן, מוכח שבאו סדורים כגדוד. ועדיין יש לשאול ודלמא מעורבין זה למעלה קצת וזה למטה קצת. ונר' ד"ויגז' שלום" ל' גזיזה, ומשמע ליה שגזז מהם פרוסות פרוסות. ושוב י"ל דלמד כן מיומא עה"ב: שטוח מלמד שירד להם משטיחין משטיחין. (46) סנהדרין ה"ב. (47) שמות טז, יג. (48) בראשית יט, לא. (49) שבת קל"א; יומא עה"א. (50) לבראשית שם. (51) בספר תאגי בסי': "ש"ס באורייתא דאית' ד' קרני ולא דבקיין". (52) יומא עה"ב.

הַיּוֹם הַהוּא וְכָל־הַלַּיְלָה וְכָל יוֹם הַמַּחֲרָת וַיֹּאסְפוּ
אֶת־הַשָּׁלוּ הַמִּמַּעִיט אֶסְף עֲשָׂרָה חֲמָרִים וַיִּשְׁטְחוּ
לָהֶם שְׁטוּחַ סְבִיבוֹת הַמַּחֲנֶה: ^{לג} הַבָּשָׂר עוֹדְנוּ בֵּין

רש"י

אותן משטיחין משטיחין: (לג) טרם יברת. כתרנומו עד לא פסק. דבר אחר אינו מספיק לפסקו
שננו עד שנשמתו יולאה:

הממעט אסף. בגימ' מאה כרים⁵³. ש'טוח ס'ביבות ה'מחנה. ר"ת שס"ה,
שאכלו אותו שס"ה ימים. (ר"י)
[ד] הממעט אסף. בגי' מאה כרים⁶¹, והיו
מייבשין אותם שיהיה להם לאכול
במלחמה בארץ ישראל⁶². ולפיכך נתן להם
עופות שאמרו הצאן ובקר ישחט להם ודגי
הים⁶³ ואילו עופות הם בשר⁶⁴. (ר"א א'; לו'
108)

[ב] וַיֹּאסְפוּ אֶת הַשָּׁלוּ. חסר יו"ד⁵⁴.
עשרה חמרים. יש בחמר שלשים סאין
הרי עשרה חמרים מחזיקים שלש מאות
סאה, הרי בכל יום עשר סאין לממעט⁵⁵.
(חזק')

[ג] וַיֹּאסְפוּ אֶת הַשָּׁלוּ. השלו אותיות
שלוה, היו אוכלים אותו בשלוה שהיה
משמח⁵⁶. שלו. בא"ת ב"ש בכף, ביד ובכף
היו תופסין אותו⁵⁷.

אסף עשרה חמרים. מלא, ובצפרדעים⁵⁸
חסר, כי זה היה טוב ממנו⁵⁹. ד"א
בצפרדעים כתיב "חמרם חמרם", רם ונשא
חומם היום שסירחו⁶⁰.

(53) ספרי כאן צח. (54) עי' מנחת שי שמות טז, יג. (55) כריב"ש כאן. (56) ר' יומא עה,ב.
(57) ספרי זוטא יא, לא: שהיה עולה מן הארץ על רום שתי אמות כדי שלא יהו מצטערין עליה בשעת
לקיטתה. ורמז זה גם בר"ש בסוף הפרשה. (58) שמות ח, י. (59) נר' דר"ל דשניהם היו מכה דגם
השליי הרג באכילתו ובירידתו, אלא דשליי עדיפא שלא הסריח. (60) חמרם נוטריקון רם חם, שבחום
היום היה חומו גובר ועולה כדי שסירח. (61) ר' ריב"ש כאן. (62) ר' רוקח כאן. (63) לעיל
כב. (64) כנר' חסר כאן: וברגליהם קשקשים כדגים. ר' רוקח. (65) וכל סאה יש בה קמ"ד ביצים
ואשמעינן רעבתנותא. (66) יחזקאל כו, ה.

פסוק לג

[א] הַבָּשָׂר עוֹדְנוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם. לפי הפשט

שְׁנֵיהֶם מֵרֵם יִכְרֹת וְאָף יִהְיֶה חֲרָה בָּעַם וַיֵּךְ יְהוָה
בָּעַם מִכָּה רַבָּה מְאֹד: ־ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמֵי־הַמָּקוֹם
הַהוּא קְבֵרוֹת הַתְּאוּה וּכְיִשְׁם קִבְּרוֹ אֶת־הָעַם

בהם. שהיו כל העולם רואים שהם בערמה⁷¹ שאלו הבשר, אבל אם לא היה הבשר בין שניהם היו אומרי' בחנם הרג אותם, כי הם לא שאלו הבשר כ"א לייבשם, לצור על הכרכים. (א"י)

[ה] וָאָף ה' חֲרָה בָּעַם. בערב רב, מדלא כתיב אלא בעם, ולא בישראל. (ר"א)

פסוק לד

[א] וַיִּקְרָא אֶת שְׁם הַמָּקוֹם. חסר שם הקורא, כמו⁷² "ויאמר ליוסף". (חזק')

[ב] הַמִּתְאוּיִם. ב'. "כי שם קברו את העם המתאונים", "הוי⁷³ המתאונים את יום ה'", למה, כי שם קברו את העם המתאונים⁷⁴. (בעה"ט)

[ג] קְבֵרוֹת ה'תְּאוּה. תורה, אלו עברו על התורה.

את העם המתאונים. ב', "הוי⁷⁵ המתאונים את יום ה'", שהיו מתאונים לאותו היום שיבוא להם השליו, ונאמר⁷⁶ "ותאותם יבא להם"⁷⁷. (רי"ו)

אומר בעוד שהבשר בין שניהם, כלומר לאחר שהספיק הבשר לכולן כדי שלא יאמרו לא נגפם אלא שלא היה בידו יכולת להספיק בשר לכולם. ראיתי במדרש ספרי⁶⁷ כי הרג משמניהם. כלומר השמנים והבריאים כי אותן שאמרו שלא כהוגן מתוך כרס מלאה אבל הכחושים היו יכולים לומר שנתכוונו להבריא עצמם⁶⁸. (הג"ן; בדומה ד"ז ופע"ר וא' 2344 בשם ג"ן)

[ב] הַבֶּשֶׂר עוֹדְנוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם. לפי הפשט לקו בעוד שהבשר בין שניהם כלומר אחר שהספיק הבשר לכולם כדי שלא יאמרו לא נגפם⁶⁹ אלא לפי שלא היה לו יכולת להספיקם. (ה"ז; בדומה חזק', לו' 31)

[ג] הַמִּחְנֶה הַבֶּשֶׂר עוֹדְנוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם. סופי תיבות למפרע מנורה, כי מי שיש לו מאכל נאה לא יאכלנו אלא לאור הנר, כדאמרינן בגמרא⁷⁰ האי מאן דאית ליה מיכלא מעליא לא ליכליה אלא ביממא, ואמרי לה כעין יממא. (ר"ש; בדומה רי"ו)

[ד] הַבֶּשֶׂר עוֹדְנוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם וָאָף ה' חֲרָה

(67) עי' ספרי כאן צח. ומה שממשיך: כלומר השמנים והבריאים כו', הוא דרך פירוש לספרי ואינו מפורש בספרי שם. (68) ובדעת זקנים מסיים: ואיתמר בפ"ב דכתובות (ר' יומא עה,ב) כתיב הבשר עודנו בין שניהם וכתיב עד חדש ימים, הא כיצד בינונים נדונין לאלתר, רשעים מצטערין והולכים עד ל' ימים. (69) כך בהג"ן, ובה"ז: נגעם. (70) יומא עה,ב. (71) כל' בעבור תאוה. (72) בראשית מח, א. (73) עמוס ה, יח. (74) הבוזים על דבר ה' ואומרים ימהר יחישא מעשהו, הם ימותו ויקברו כמו המתאונים דהכא. (75) עמוס ה, יח. (76) תהלים עח, כט. (77) וגומר שם:

הַמִּתְאֵוִים: לֹא מִקְבְּרוֹת הַתְּאֵוָה נִסְעוּ הָעַם בְּחִצְרוֹת וַיְהִיו בְּחִצְרוֹת:

פסוק לה

שכשנסע דגל הראשון מחצירות ועדיין לא הורד המשכן [ולא נסעו הלויים]. ומשה ואהרן ומרים שהיו עדיין במחנה לוויה, קרא להם הק' פתאום, ונצטרעה מרים וחזרו לאחוריהם, ונאספה מרים מצרעה לסוף שבעה, ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. וכל דרשה זו מצאתי במכילתא בפרשת בשלח כולה בפסוק הראשון⁸². ושוב מצאתיה בתשובות ר' קלונימוס איש רומי כמותי. וגם⁸³ מה שכתוב במכילתא⁸⁴ "ויסעו⁸⁵ בני ישראל מרעמסס סוכותה" על זה נאמר⁸⁶ "ואשא אתכם על כנפי נשרים" ופירשתי לשואלים, לפי שאין כתוב שם "ויסעו מרעמסס ויחנו סוכותה" לומר לך שלפי שעה באו מרעמסס לסוכות, ובשעה שנסעו מרעמסס נסעו כמו כן מסוכות⁸⁷ וזהו "כנפי נשרים". (רשב"ם)

[ב] מקברות התאווה. נסעו בכ"ב בסיון.

ויהיו בחצרות. היל"ל⁸⁸ "ויחנו בחצרות" כמו בשאר חניות, אלא כיון שנסעו מחצרות לא הספיקו להלוך עד ששמעו שדברה מרים במשה ונצטרעה, וחזרו וחנו

[א] מקברות התאווה נסעו [העם] חצרות [וגו']. לפי הפשט מקברות התאווה נסעו העם חצרות ויהיו שם בחצרות, כלומר נתעכבו שם עד האסף מרים, ולכך האריך בלשונו לומר "ויהיו בחצרות". ומדרש אגדה בסיפרי בסוף הפרשה⁷⁸ "ואחר⁷⁹ נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן", וכי שתי חצרות היו שנסעו מזו וחנו בזו ונסעו מזו וחנו בזו. ומסופק לרבותי⁸⁰ ונשאלתי עליו בפריש, ופירשתי הדרשה כי זו אנו למדין מתחילת הפרשה שכת' בה "מקברות התאווה נסעו [העם] חצרות ויהיו בחצרות", ועל פסוק זה כת' בסיפרי, זה היה בשעה שנצטרעה מרים. וסוף דבר חוזר ומסיימו בפסוק האחרון של פרשה "ואחר נסעו העם מחצירות", וכי שתי חצירות היו וכו'. ופסוק זה הוא נדרש [מדלא כתב] "מקברות התאווה נסעו העם ויחנו בחצרות", כשאר כל מסעות וחניות שכת' בהן "ויסעו ויחנו", אלא מקברות התאווה נסעו העם חצרות, משמע כי העם נסעו מחצירות, ואחר כך "ויהיו בחצירות"⁸¹ שחזרו לאחוריהם בחצירות.

ואף אלהים עלה בהם גוי'. החוטאים דהכא היו מתאווים ליום ולבסוף לקו בו, כמו המתאווים דהתם. (78) ספרי כאן קן. (79) להלן יב, טז. (80) היכי משמע להו דב' חצרות היו. (81) "ויהיו בחצרות" משמע להו הויה שניה מלבד מה שאמר "נסעו העם חצרות". (82) מכילתא מס' דויסע ג. (83) גם שם מדלא כתיב ויחנו באנו לדרוש. (84) בא, מס' דפסחא יד. (85) שמות יב, לו. (86) שם יט, ד. (87) יל"פ, לפי שהנסיעה מרעמסס לסוכות היתה בשעה קלה, א"כ כשעקרו מסוכות דמיא להו כעקירה ראשונה מרעמסס, דכיון דנישאו על כנפי נשרים לא הרגישו צער וטורח נסיעה עד כאן. (88) ר' רשב"ם כאן.

יב א וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה עַל־אֲדֹתָיִם

רש"י

(א) וַתְּדַבֵּר. אין דבור בכל מקום אלא לשון קשה, וכן הוא אומר (בראשית מז, ל) דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות, ואין אמירה בכל מקום אלא לשון מחנונים, וכן הוא אומר (בראשית יט, ז) ויאמר אל נא אחי תרעו, (במדבר יב, ו) ויאמר שמעו נא דברי, כל נא לשון נקשה: וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן. היא פתחה בדבור תחילה, לפיכך הקדימה הכתוב תחלה, ומגין היתה יודעת מרים שפרש משה מן

לאחוריהם בחצרות עד האספ מרים, ואין מוקדם ומאוחר. (חזק')

[ג] נִסְעוּ הָעָם הַצִּירוֹת. ושם דיברה מרים באחיה. (א' 268; רוקח)

פסוק א

[א] וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה. אשפיל"א בלעז. לפי שנשים דברניות⁸⁹, והחזיקה מרים בדבר יותר מאהרן, לכך הקדימה לאהרן, ולכך לקתה היא לבסוף.

על אודות האשה הכושית אשר לקח. לפי הפשט, שהיו אומרים וכי לא מצא משה אשה מבנות ישראל שיקח לו לאשה שהלך לקחת לו מבנות הכושים שהם ערלים. וכי בשביל שהקב"ה מדבר עמו מתגאה שאינו רוצה לישא אשה מבנות ישראל שבקש אשה במרחק.

הלא גם בנו דבר. ונשאנו מישראל, ולא נתגאנו בכך.

כי אשה כושית לקח. לפי שלא מצינו במקום אחר שמשח לקח אשה כושית, הגיד לך הכתוב כי בודאי אשה כושית לקח. ועל צפורה לא דברו שלא היתה

מישראל, כי אז אנוס היה מפני שהיה בורח, ולא יכול לבא במצרים בתוך בני ישראל. (ריב"ש)

[ב] וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה. לפי שהנשים דברניות הן⁹⁰ והחזיקה בדבר יותר מאהרן לפיכך הקדימה הכתוב⁹¹ ולקתה יותר⁹².

כי אשה כושית לקח. בדברי הימים דמשה⁹³ משמע כושית ממש שהיתה מלכה ומשה משל על כוש ארבעים שנה, ולכך אמרו "אך במשה דבר ה'" כלומר וכי בשביל שדבר עמו הקדוש ברוך הוא נתגאה שלא רצה ליקח אשה מבנות ישראל הלא גם בנו דבר ולא נתגאינו בכך. ונראה שעל אותה מלכה שלקח היו אומרים כן כי מצפורה בורח היה מפני פרעה ואנוס היה⁹⁴. (ד"ז)

[ג] וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה. לפי שנשים דברניות והחזיקה בדבר יותר מאהרן לכך הקדימה לאהרן ולפי' לקתה⁹⁵.

כי אשה כושית לקח. לפי הפשט היו מלעיגים עליו במה שלקח מבנות כושים שהם ערלים כדמוכת בדברי הימים של

(89) ברכות מח.ב. (90) דבר"ו, יא. (91) ספרי כאן צט. (92) דגם אהרן לקח אלא שנרפא מיד, דאמרין בשבת (צא,): ויפן אהרן, שפנה מצרעתו. וכן בכ"מ. (93) ר' רשב"ם כאן. (94) כריב"ש כאן. (95) כריב"ש כאן.

הָאִשָּׁה הַכֹּשִׁית אֲשֶׁר לָקַח בִּי־אִשָּׁה כֹּשִׁית לָקַח:

רש"י

האשה, רבי נתן אומר, מרים היתה צדק צפורה נשעה שנאמר למשה אלדד ומידד מתנבאים במחנה, כיון ששמעה צפורה, אמרה אזי לנשותיהן של אלו אם הם נזקקים לנצוה שיהיו פורשין מנשותיהן כדרך שפרש צעלי ממני, ומשם ידעה מרים והגידה לאהרן. ומה מרים שלא נתכוונה לגנותו, כך נענשה, קל וחומר למספר צגנותו של חזירו: האשה הכשית. מגיד שהכל מודים ציפיה, כשם שהכל מודים צגנותו של כושי: כושית. בגימטריא יפת מראה: ע"י אדות האשה. על אדות

משה שמלך על כוש ימים רבים⁹⁶. וי"מ כשית בגימ' יפת מראה, וכן תרגם אונקלוס. ולא נהירא כי כשית חסר וא"ו אם כן אין הגימטריא מכונן⁹⁷. (ה"ז)

[ה] פירוש מרים. ותדבר מרים. דבור בכל מקום לשון קשה⁹⁹ שנ' "דבר אתנו האיש אדוני הארץ קשות". ופריך² והא כתיב³ "אז נדברו יראי ה'" וכן⁴ "לשמוע בקול דברו", ופריך⁵ לשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד.

מרים ואהרן. מלמד ששניהם דברו במשה אלא שמרים פתחה בדבר תחלה⁶. מרים בצד צפורה היתה כשבא הנער ואמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה, אמרה צפורה אזי להם לנשותיהם של אלו מיד שמתנבאים פורש בעליהן מהם, הרגישה מרים ואמרה אל אהרן אחיה, שהנשים דברניות הן⁷. ומה מרים שלא נתכוונה לדבר על אחיה לגנאי אלא למצוה להרבות בפו"ר ובינה ובין אחיה דברה כך, המתכוין על חבירו לגנאי ולהתמעט על אחת כמה וכמה.

כי אשה כשית לקח. לפי הפשט שהיו מלעיגים בו על אשר לקח מבנות הכושים שהם ערלים.

על אדות האשה הכשית וגומר. פירש הר"ר אהרן שיאמרו פירש ממנה בשביל שהיא כעורה, הלא היתה כן כשנשאה ולמה לא הניחה מתחלה, סבר וקבל. זהו כי אשה כושית לקח, שגם זה מדבריהם, שאמרו הלא כשית לקח ואם כן יחזיקנה. והג"ן מפרש שאמרו שעל ידי שנתגאה ממנה שנדבר עמו הש"י לקח אשה כשית אשר לא מבנות ישראל היתה שהיו בנות ישראל בזויות ושפלות בעיניו ובחר לו בבת מלך כוש. (הג"ן; בדומה פער")

האשה הכושית. וכי כושית היתה והלא נקרא שמה צפורה לפי שהכל צפין ורואין ביופיה, ותו כושית היתה והלא מדיינית

(96) וכן בדעת זקנים כאן. (97) ר' רש"י להלן טו, לט ושפ"ח שם בשם רא"ם. (98) ר' ציונים בדעת זקנים כאן. (99) ספרי כאן צט. (1) בראשית מב, ל. (2) מכות יא, א. וגם ילקו"ש מקץ רמז קמט, ושם יהושע רמז ל. (3) מלאכי ג, טז. (4) תהלים קג, כ. (5) ולפינו במכות שם מתוך: דבר לחוד ידבר לחוד. והאי כללא דלשון נביאים לחוד ל"מ בחז"ל, וכנראה מקורו בדברי ר"י בתוספות קידושין לז, ב ד"ה ממחרת הפסח. (6) ספרי שם, וכן כל ההמשך. (7) דב"ר ו, יא.

רש"י

גירוסיה: כי אשה כשית לקח. מה תלמוד לומר, אלא יש לך אשה נאה וזאת נאה ככל: האשה הכשית. על שם נוי נקראת כושית

רפואה עולמית [למי] שנצטרע בצאתו מרחם אמו¹⁷. (רא"צ; ב"מ 243)

[ו] ותדבר מרים ואהרן במשה. מנין היתה יודעת שפירש משה מן האשה אלא ראתה את צפורה שלא היתה מתקשטת בתכשיטי נשים, אמרה לה אין אחיך מקפיד בדבר¹⁸ ע"י כך ידעה מרים ואמרה לאחיה ושניהם דברו בו.

על אדות האשה הכשית. אמרו למה פירש עכשיו מאשתו אלא אם לא ע"י שהיא כושית והלא אשה כושית לקח משעת הנשואין, כלומר כעורה היתה משעת הנשואין ולא הניחה בשביל כיעור שבה ולמה הניחה עכשיו בשביל כיעור שבה¹⁹. דבר אחר על אדות האשה הכשית מלכה כושית כמו שכתוב בדברי הימים דמשה²⁰ והוא לא נזקק לה. ואין לפרשו על צפורה דאם כן מאי דכתיב "כי אשה כשית לקח" וכי עד עתה לא היינו יודעים שלקח הוא את צפורה, ועוד הרי צפורה לא היתה כושית, כי כוש מבני חם ומדין מבני קטורה אשר ילדה לאברהם. (חזק)

[ו] ותדבר מרים ואהרן וגו' האשה הכושית. כתב ר' אברהם יש אומרים כי

היתה, אלא לשון כינוי הוא. ד"א מה כושית משונה בעורו⁸ כך ציפורה משונה במעשים טובים ובנוי, לפי שיש אדם נאה בנוי ולא במעשים טובים או במעשים טובים ולא בנוי, אבל צפורה היתה נאה בכלן לכך כתיב "כושית" ב' פעמים שנ' "כי אשה כושית לקח".

כי אשה כושית לקח⁹. י"מ¹⁰ כושית ממש בת מלך מכוש היתה [אשת¹¹] משה רבינו. ותדבר מרים. למה נשא בת מלך מכוש והניח בני משפחתו, אלא מתגאה ליקח בת מלך לפי שהשכינה מדברת עמו "האך¹² רק במשה" וגו', והכתוב אומר "והאיש משה עניו" ולא לקחה מחמת גיאות אלא סיבה הייתה מאת ה'. וי"מ¹³ כי דצפורה מדינית היתה ומדינים שכנים של כוש דכתיב¹⁴ "כושן ירגזון יריעות אהלי מדין", וכן דברו הוא¹⁵ שאמר לו ה' שיפרוש על כן פירש הימנה, ואמרה היא לא אלא מפני שהיא כושית ושחורה פירש הימנה¹⁶, דאילו בשביל השכינה "הלא גם בנו דיבר" וגו'.

בצאתו מרחם אמו. פי' אם אינך מרפאה בתפילה ואנכי לא אוכל לטהרה, אז היא דומה לקטן שנולד ונגעיו עמו דאין לו

(8) מו"ק טז, ובכ"מ. (9) כאן ועד סוף הדיבור ליתא בכת"י ב"מ 243. (10) ר' רשב"ם וכמה ראשונים כאן. (11) הגהת המהדיר. ואולי חסר כאן עוד, וצ"ל (כעין דברי רשב"ם): ולקחה משה ולא שכב עמה והם לא ידעו. כלו' שאילו ידעו לא דברו. (12) בפסוק הבא ואחריו. (13) ר"ח פלטיאל כאן. (14) חבקוק ג, ז, ושם: ארץ מדין. (15) אוצ"ל: וכן דבר הוא. כלו' אהרן השיב כן לסגור למשה ומרים לא קבלה. (16) ואין לתמוה דלעיל פירש דמרים דברה בגנות שנשאה וכאן מפרש שדברה בגנות שפירש ממנה, דהטענה היתה שהיה לו ליקח מבנות ישראל ואם לקח כושית לא היה לו לפרוש ממנה משום הנבואה. (17) וכן רי"ד ורוקח כאן. (18) ספרי כאן צט. (19) כהג"ן כאן. (20) ר' רשב"ם כאן וכן ההמשך.

רש"י

כאדם הקורא את צנו נאה כושי, כדי שלא תשלוט בו עין רעה: כי אשה כשית לקח. ועמה גרסה:

נראה לו שאינה מיוחסת יגרשנה, ואם מחמת "ואתה"²³ פה עמוד עמדי" פירש, למה לא אסר לנו "והלא גם בנו דבר ה'" ואנו נביאים כמותו, ואתה תהיה מכריע. ועל זה לא כעס הקב"ה אם אדם מקשה ותמיה אם היו אומרים פה אל פה, רק שגילו לאדם נכרי זהו "וישמע ה'".²⁴ (ר"ח; לו' 31; המ' 45)

[ט] ותדבר מרים ואהרן במשה. לפי המדרש²⁵ שדברו על פרישות משה מן האשה. תימה היאך נתרעמו על זה כיון שגם הק' י"ש הסכים על ידו, כדכתיב²⁶ "ואתה פה עמוד עמדי", וי"ל כיון שמתחילה מיהא לא פירש אלא מדעתו נתרעמו דאמרו שלא הסכים הק' י"ש אלא לפי שפירש תחילה דבדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו, שהרי שרתה שכינה על אהרן ומרים ולא הזהירם על כך לפי שלא פירשו. מיהו פירו'²⁷ דמתוך המדרש משמע שלא ידעו את הדבר עד זמן גדול אלא מתוך דברי צפורה שאמרה אוי להם לנשותיהן של אילו שמיום שנתייחד עמו שכינה פירש אחיך ממני מיד "ותדבר מרים", מ"י²⁸ קשה וכי לא היו יודעים מה דכתיב "ואתה פה עמוד עמדי". ותירץ ר"ת²⁹ דודאי היו יודעים אבל לא היו

משה מלך על כוש ולקח כושית. והמתרגם אומר שפירתא כמו שקורין לעור סגיא נהור, ולא יתכן שנקרא שם שהוא לשבח להפכו לגנאי. והישר בעיני שזאת הכושית היא צפורה כי היא מדיינית והמדיינים הם הישמעאלים והם דרים באהלים בעבור חוס השמש ואין בהם לבן, וצפורה היתה שחורה דומה לכושית. והנה חשדו למשה שפירש מצפורה בעבור שאינה יפה ולכך אמר הרק אך במשה, ודאי לא פירש ממנה בשביל הנבואה "הרק אך במשה דבר ה'", והלא גם הם נביאים ואין המשכב אסור להם²¹. ויש מפרשים שהוכיחו אותו על שלא היתה מיוחסת, ואמרו מעלה יש לנו על משה מצד אשתו שאינה מיוחסת והיא מדיינית ולגנותה אמרו כושית, ואנחנו בעלי יחס מגדולי הדור ואשתך כמו כן מיוחסת אחות נחשון שאין בישראל כמוהו, והוא נשא כושית ואם תאמר מדרגה יש לו עלינו "הרק אך במשה דבר ה'" הלא גם בנו דבר אין לו מעלה עלינו בזה. (טו"א)

[ח] ותדבר מרים ואהרן במשה. פי' אבי ממה שאינו אומר "למשה", ש"מ לא דברו למשה פה אל פה, אלא אחד מן הנביאים של ע' זקנים לקחו למכריע²² ואמרו מה דעתו של משה שפירש מן האשה, אם

(21) ע"כ ע"פ דברי ראב"ע כאן. (22) ר' גם דברי הרי"ח להלן ו, שהוא המשך לדבריו כאן.

(23) דברים ה, כה. (24) וזה שלא כרוב הראשונים, שפי' שלא היה הדיבור אלא בין מרים לאהרן, וקצתם מפרשים שבפני משה היו מדברים. ותימה, שאם לקחו אחד מע' זקנים למכריע, אמאי לא נענש עמהם. וצ"ל משום שלקחוהו עליהם כדיין וצריך לשמוע דבריהם מכל מקום. ואף דאסור לשמוע דברי צד אחד בלא חברו, לא חמירא כולי האי כמספר לשון הרע בחפצו, וגם אפשר שהיה רוצה למחות בהם אלא שירד הענן פתאום והפסיק. (א.ו.). (25) ספרי כאן צט, ובכ"מ. (26) דברים ה, כה.

(27) התיבה מגומגמת, ואולי צ"ל: הפירוש דחוק. (28) אולי צ"ל: וקשה. (29) ר' ר"ת כאן

שהרי קורא למדיינים ישמעאלים³⁷, דכתיב³⁸ "אהלי אדום וישמעאלים" וגו' עד³⁹ (אשר) "עשה להם כמדין". ואת"ל על פי הדיבור עשה, והלא גם בנו דבר ה'.

(מ"ז)

[יא] ותדבר מרים ואהרן. לפי שנשים דברניות הן והחזיקה בדבר יותר מאהרן לכך הקדימה.

על אודות האשה הכושית. י"מ [כושית] ממש היתה כשמלך על כוש. ודברו בו לפי שהיא היתה מן הערלים, ד"א שהיתה מדינית, שכנים לכושים. ואמ' לא פירש ממנה אלא בשביל שחרותה ולא בשביל הקב"ה. ד"א שדברו בו אמאי פירש ממנה מפני שהיא כעורה, והלא גם כשלקחה היתה כך. ד"א וכי נתגאה במה שנדבר עמו הקב"ה ולא רצה ליקח ישראלית והלא גם בנו דבר ולא נתגאנו בכך. ונראה שלא דברו על צפורה כי מצפורה אנוס היה⁴⁰.

ד"א כושית ממש לקח לשירות ולא לאשה כי מתה צפורה ולא חשש לכעורה, כי לא לקחה לתשמיש, כי כבר פירש מן האשה. כושית בגימ' יפת מראה⁴¹. (רי"מ)

[יב] ותדבר מרים ואהרן במשה וכו'. ואם יעסוק בעבודת הבורא במדות טובות יהיה נכנע וידמה לו מעט ממה שהוא חייב לו וימחול לו למי שדבר רעות ממנו, כמו שמצינו אצל אדון הנביאים משה רבינו

יודעין מה שפירש קודם לכן כ"א מתוך דברי צפורה, וכיון שידעו שעל יד שפירש הסכים הק' י"ש לעשות פרישה גמורה מיד דברו.

על אודות האשה הכושית אשר לקח. בדברי הימים של משה³⁰ משמע שהיה מלך בכוש, מיהו י"ל על צפורה שהיתה מדינית והם סמוכים להיות כושי' דכתיב³¹ "ראיתי אהלי כושן ירגזון יריעות ארץ מדין". אומר הר"ח פלטיאל שהייתה שחורה ככושית. ואמר³² "הרק אך במשה דבר" וכי סבורים אתם שפירש מן האשה עבור השכינה הלא גם בנו דבר ולא פרשנו, אלא פירש מתוך שחרוריתא, "והאיש³³ משה עניו מאד" שמע חרפתו ולא השיב. (רח"פ)

[ין] ותדבר מרים ואהרן במשה. הקשה הרי"ח³⁴ למה לא אמר הפסוק "למשה". ותירץ כי לא דברו עמו פה אל פה. אלא לקחו אחד מן הזקנים ושאלוהו ואמרו מה דעתו של משה שפירש מאשתו, אם משום שאינה מיוחסת, יגרשנה, ואי משום "ואתה³⁵ פה עמד עמדי" והלא גם בנו דבר ה' ואתה תהיה מכריע בינינו, וזהו "וישמע³⁶ ה'" שגילתה לאיש נכרי.

על אודות האשה הכושית. הר"י מפרש לפי הפשט שכך דברו אהרן ומרים, וכי חסיד כמו אחינו היה לוקח גויה, ותדע

להלן ח. (30) ר' הערה ברשב"ם כאן. (31) חבקוק ג, ז. (32) בפסוק דלהלן. (33) להלן ג. (34) ר' רי"ח כאן והערה שם. (35) דברים ה, כח. (36) בפסוק הבא. (37) לא נתחוויר לו מה צריך ראייה שמדין הם גוים ומהי הראיה שמביא מהני קראי. ושמא חסר כאן ורוצה להביא עוד פירוש אחר לכושית, והוא שהיתה שחרורית אף שלא היתה כושית ממש (ר' רמב"ן ורי"מ כאן), וע"ז מביא ראייה מהפסוקים דמשמע ליה דרוב האומות שנוכרו שם דרים בסמיכות זה לזה בארצות החום ועורם נכמר. (38) תהלים פג, ז. (39) שם, י. (40) כעין כל זה בריב"ש ובכמה ראשונים כאן. (41) כפצ"ר כאן.

לדבר בעבדי במשה. לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא" אני מעיד עליו דבשבילי פירש. וה"ר אהרן פי' על אודות האשה, שאמרו למה פירש מאשתו לפי שהיא כעורה, הלא גם כושית לקח, בשעה שלקחה נמי היתה כעורה ולא הניחה אז ועתה למה הניחה. והג"ן מפרש, וכי בשביל שהק' מדבר עמו מתגאה שלא רצה ליקח אשה מבנות ישראל, "הלא גם בנו דיבר", ולא נתגאינו בכך. נראה שלא על צפורה אמרו כי מצפורה אנוס היה לפי שהיה בורח. ג"ן. (א' 2344).

[יד] ע"פ אודות האשה הכושית. אמרו רבותינו⁴⁹ כי צפורה היתה שם כשהנער אמר⁵⁰ "אלדד ומידד (ו)מתנבאים" ומרים יושבת אצלה אמרה צפורה אוי לנשותיהם מיד יפרשו מהם. מיד הרגישה מרים שפירש משה. "ותדבר מרים", מה הדבר הזה שפירש, ועוד למה לקח משה צפורה בת יתרו שנולדה לו מן הכושית שלקח ומשה מלך⁵¹ היה לו ליקח מבני עמינו היתכן בני צפורה ישתוררו על ישראל מוטב היה שיגרשנה. ומשה חשב והשיב אני הייתי רועה עני ושמתתי שנתן לי השר יתרו את בתו, וכי היה לי נכון לשלחה בעושרי⁵². השיבה למה חזרת ולקחת אותה כשהובאה לך אל המדבר, זהו שכופל "כי אשה כושית לקח". מיד כשדברה במשה אמרה לאהרן היאך נראה לך ועשתה שגם אהרן דיבר כנגד משה, הדין עם אחותי.

הלא גם בנו דיבר. מאחר שאנו נביאים

"ותדבר משה ואהרן במשה, והאיש משה עניו מאוד" שמחל להם מיד, כמו שמצינו שאמר להקב"ה⁴² "אל נא רפא נא לה", וינת הגבהות כאהרן כהן גדול ונביא, וכתוב⁴³ "והרים את הדשן" להשפיל עצמו ולהסיר גבהותו על גודל מעלתו, וכן מצינו⁴⁴ "ותרא את המלך דוד מפוז ומכרכר לפני ה'", ע"כ. וכן צריך לו לאדם להדבק באהבת יוצרך טרם כביית נרך תסיר התאוה ודבק בענוה ענוה שאינו משיב למחרפיו, כמו שמצינו אצל אדון הנביאים "ותדבר מרים ואהרן במשה הרק אך במשה דיבר ה' הלא גם בנו דיבר", ואמר הכתוב "והאיש משה ענו מאד", שלא ענה כלום, ע"כ. (הר"א מגרמייזא עה"ת, ע"פ רוקח הגדול דף ג')

[יג] ותדבר מרים ואהרן. לפי שנשים דברניות הם והחזיקה בדבר יותר מאהרן לכך הקדימה. ד"א ותדבר מרים ואהרן. תימ' אמאי לא לקח אהרן כמו מרים, והלא גם הוא דבר. וי"ל לפי שיש במדרש⁴⁵ שגם אהרן נצטרע, אלא שחיסך עליו הכתו'. ה"ר יעקב. ותדבר מרים כו' על אודות הכושית. י"מ דכושית ממש, שלקח כשמלך על כוש וכו'.⁴⁶ והיו מלעיגים עליו שהיו ערלים. וי"מ שכנים לכושים וצפורה מדינית היא⁴⁷. ותדבר מרים ואהרן. ומה הוא הדבור, אמרו לא בשביל חיבת המקום פירש מן האשה אלא בשביל שחרורית, ותדע "הרק⁴⁸ אך במשה" כו', ואין אנו פורשין. והשיב הקב"ה "מדוע לא יראתם

(42) להלן יב. (43) ויקרא ו, ג. (44) ש"ב ו, טז. (45) שבת צז, א. (46) כדברי מדרש 'דברי הימים למשה' הוזכר כמה פעמים כאן. (47) ר' רא"צ כאן. (48) בפסוק הבא. (49) ספרי כאן צט. (50) לעיל יא, כז. (51) זבחים קב, א; שמו"ר מ, ב ושם מח, ד; במד"ר יח, ד ובכ"מ. (52) וראה בפירושו להלן ז.

דמשה רבנו⁶² שמלך בארץ כוש ארבעים שנה ולקח מלכה אחת ולא שכב עמה כמו שכתוב שם, והם לא ידעו כשדיברו בו שלא נזקק לה. זהו עיקר פשוטו. שאם בשביל צפורה דיברו, מה צורך לפרש כי אשה כושית לקח, וכי [עד] עתה לא ידענו כי ציפורה מדיינית היא. ועוד תשובה כי לא היתה כושית כי כוש מבני חם הוא, ומדיין מבני קטורה אשר ילדה לאברהם. (רשב"ם)

[יז] כושית. כתי' כשית, אמרו⁶³ "שמנת⁶⁴ עבית כשית" ולכך נתת לך על יפת תאר, וכן אמרו בעלי הסוד⁶⁵. הכשית. גי' יפת מראה⁶⁶. אשה כשית. גי' וזו בת יתרו⁶⁷, בדברי הימים של משה⁶⁸ משמע כושית ממש. (ר"א)

[יח] הכשית. בגימטריא יפת מראה⁶⁹. (בעה"ט; ר"ש)

[יט] כי אשה כושית לקח. דע כי אחז⁷⁰ שיתרו הלך לכוש ולקח אשה וילדה ציפורה וקראה כושית. ובספרי⁷¹ א"ר אלעזר בן ר' יוסי הגלילי צפורה ר"ל צפו וראו מה נאה כושית זאת. שהיתה נאה ושמנה כמד"א⁷² "שמנת עבית כשית". עוד אמרו⁷³ שמתה צפורה ולקח אשה כושית

ולנו נראה שלא כדין עשית היה לך להניחה. וישמע ה'. והכריע ביניהן. (א' 268, רוקח)

[טז] ע"א אודות האשה הכושית. היה לך ליקח מבני עמינו⁵³. היתכן זה שבני צפורה ישתוררו על ישראל, מוטב שתגרשנה. ומשה השיב הייתי רועה עני ושמחתי שנתן לי השר יתרו בתו ולא אהיה כפוי טובה. ועוד מה שלא גרשתי אותה לפי שאין משתמשין בשרכיטו של מלך ואלמנתו וגרושתו אסורה⁵⁴. השיבה מרים למה חזרת ולקחת אותה כשהובאה אל המדבר, זהו שכופל "כי אשה כושית לקח", אמרו⁵⁵ אם היה לכן עמרם אשה האסורה לא היה מגרשה, ואעפ"י כן הוא מצוה לישראל לגרש נשותיהן אשר הם אסורות להם, לכך אמר לו הקב"ה⁵⁶ "ואתה פה עמוד עמדי" לאוסרו באשתו. עמוד ימים היה משה בהר⁵⁷.

וישמע ה'⁵⁸. והכריע ביניהם.

הכשית⁵⁹. בגי' יפת מראה⁶⁰, בפרק אלו מגלחין⁶¹ מה כושי משונה בעורו אף צפורה משונה ביפיה. (ר"א א'; לו' 108)

[טז] כושית. שהיא ממשפחת חם.

כי אשה כושית לקח. כדכתי' בדברי הימים

(53) רוב דיבור זה בדומה לרוקח כאן. (54) סנהדרין כב, א. (55) כך בכת"י וכן בנדרס, אך נר' דצ"ל: "יאמרו". כלו' הואיל ואין אתה מגרש אותה יאמרו ישראל שאתה מחמיר לאחרים ומקל לעצמך וזה המשך טענת מרים ואהרן (והטענה היא מפי ישראל, אבל זה א"א להיות שאמרו כן מפי עצמם, דלא יקראו לאחיהם 'בן עמרם'). ומסיים דלהסיר לעז זה הקב"ה ציוהו מעיקרא ואתה פה עמוד עמדי. (א.ו. 56) דברים ה, כח. (57) ג' פעמים מ' יום, ועי' רוקח כאן. (58) בפסוק להלן. (59) בכת"י דיבור זה בפנ"ע אחרי הפסוק הבא. (60) כרוקח כאן. (61) מו"ק טז, ב. (62) מד' קצר בסגנון 'ספר הישר'. נד' באוצר מדרשים (איישנשטיין) עמ' 357 ואילך. ראה ראב"ע כאן שמפקפק במקורו. (63) מרים ואהרן אמרו למשה כן בל' גערה. (64) דברים לב, טו. (65) נר' שהוא כינוי לרוקח וחכמי בית מדרשו. (66) תנחומא צו יג. (67) כגמ' מו"ק טז, ב. (68) ר' הערה ברוקח. (69) ר' ספרי כאן צט, ור' הדר זקנים כאן. (70) ר' רשב"ם כאן בפסוק ג, ובהערה שם. (71) ספרי כאן צט. (72) דברים לב, ט. (73) עי' רשב"ם כאן.

וַיֹּאמְרוּ הֵרֶק אֶךְ-בְּמִשָּׁה דְּבַר יְהוָה הֵלֹא גַם-בְּנֹנוּ

רש"י

(ב) הֵרֶק אֶךְ. עֲמוּ לִנְדוּ דַּבָּר ה': הֵלֹא גַם בְּנֹנוּ דַּבָּר. וְלֹא פִרְשְׁנוּ מִדֶּרֶךְ אֶרֶץ:

לשרת בבית והמלך לא ידעה. (ר"א א'; יפת מראה⁷⁷. האשה הכושית
כתרגומו⁷⁸. (ר"י) (ל' 108)

פסוק ב

[א] וַיֹּאמְרוּ הֵרֶק אֶךְ בְּמִשָּׁה וַיֹּגִי'. כְּלוּמַר
עוֹד זֹאת אָמְרוּ עַל מִשָּׁה בְּמֵה יָכוֹל
לְהִתְפָּאֵר עֲלֵינוּ הֵלֹא גַם בְּנֹנוּ דַּבָּר [ה']
לְיִשְׂרָאֵל⁷⁹.

בנו. על ידינו. (רשב"ם)

[ב] [הֵרֶק] אֶךְ. דֶּרֶךְ הַפְּסוּק לְדַבֵּר כֵּךְ,
לְכַפּוֹל דְּבָרָיו, כְּמוֹ⁸⁰ "הַמְבַלִּי אֵין קְבִירִים".

וישמע ה'. ותבע עלבוננו. (ריב"ש)

[ג] שַׁעַר הַמִּיעוּט. וַיֹּאמְרוּ הֵרֶק. מִיעוּט,
שֶׁלֹּא יָדַע מִשָּׁה מִתִּי יִדְבֵּר עִמּוֹ עַד שֶׁמְדַבֵּר
עִמּוֹ לִכְךָ אֲסוּר בְּאִשָּׁה, אֵף לֹא יָדַע מִי
מְדַבֵּר עִמּוֹ עַד שֶׁמְדַבֵּר⁸¹.

הֵרֶק אֶךְ. אֵין מִיעוּט אַחֵר מִיעוּט [אֵלֹא
לְרַבּוֹת⁸²] אָמְרוּ וְהֵלֹא אֵף בְּאִבּוֹת דְּבָר⁸³.

וְגַם בְּנוֹ. לְרַבּוֹת גַּם בַּע' זְקִינִים⁸⁴. (א' 268,
יוקח)

[כ] כִּי אִשָּׁה כּוּשִׁית לָקַח. שֶׁחֲשַׁבּוּ אַהֲרֹן
וּמֵרִים שֶׁרָחַק מִמֶּנָּה לְפִי שֶׁהִיא כּוּשִׁית,
וְאִינָהּ יִפֶּת תּוֹאֵר, וְחִלְלָה לְחַשׁוֹד אֶת חֲסִידֵי
עֲלִיּוֹן וּנְבִיאִים עַל דְּבָרֵי תוֹהוֹ, וְהִלּוּ אֵין
נָשִׁים בְּעוֹלָם רְאוּיֹת לְתַשְׁמִישׁ יוֹתֵר מִנִּשִּׁי
כּוֹשׁ, כִּי יוֹפִי תַשְׁמִישׁ⁷⁴ הַפָּנִים לְמִרְאָה
עֵינִים הוּא לְבַד. אֲמַנָּם הַדְּבָר הִיא שֶׁחֲשַׁבּוּ
כִּי הֵם בְּמִדְרָגָה אַחַת בְּנִבּוּאָה כְּמוֹהוּ,
וּבְנִיָּהֶם יוֹתֵר רְאוּיִים מִפְּנֵי אֲמוּתֵיהֶם אַחֻת
נֶחֱשׁוֹן נָשִׂיא שְׁבֵט יִהּוּדָה, וְהַשֵּׁם יִתְּבָרֵךְ
קִינָא קִנְאָתוֹ הַיּוֹדֵעַ מַעֲלָתוֹ, וְהוֹדִיעַם כִּי
טוֹעִים הֵם בְּזֵה, כִּי הִפְרֵשׁ גְּדוֹל יֵשׁ בֵּין
נְבוּאָתָם לְנְבוּאָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ ז"ל⁷⁵ אַהֲרֹן
בְּבֹל יָבֵא, וְאֵין מִשָּׁה בְּבֹל יָבֵא, שֶׁאִפְּלוּ
בְּמִקּוֹם שֶׁאֵין רְשׁוּת לְמַלְאָכִים יֵשׁ רְשׁוּת
לְמִשָּׁה. (ר"א ג')

[כא] הָאִשָּׁה הַכּוּשִׁית. חֲסֵר, לֹא מִמֶּשׁ
כּוּשִׁית אֵלֹא יִפֶּה הִיתָה⁷⁶. כּוּשִׁית. בְּגִימָטְרִיא

74) ה' מגומגמת וקשה להולמה, והנכון בעיני שתיבה זו שרבו ויתירה, וצ"ל: כי יופי הפנים למראה עינים הוא לבד. וכלו' לכן כוש ראויות יותר ליראי שמים משום קחו מקחכם לשם שמים (ע' תענית לא, א). (א.ו. 75) ספרא לויקרא טז, ב. 76) ר' רש"י. 77) רש"י: כאן ותנחומא צו יג, ור' ה"ז כאן. 78) — אתתא שפירתא. 79) ורש"י לשיטתו דכושית היא צפורה שפירש ממנה, מפרש כאן דגם בנו דיבר ולא פירשנו מאשה. 80) שמות יד, יא. 81) ספרי וזאת הברכה שנו. 82) ר' יומא מגא, ור' פנ"ר כאן. 83) ספרי כאן ק. ושם מסיים: ולא פירשו מפריה ורביה. 84) ולכאורה אין זה בהתאם למה שפירש לעיל שאמרה צפורה אי לנשותיהם. ואולי צ"ל דכל אדם במה ידיע בנפשיה קאמר, וצפורה שפ' ממנה משה סבורה שגם הע' זקנים יפרשו, אבל אהרן ומרים שלא פירשו סברו דמסתמא גם הע' זקנים לא פירשו. (א.ו.)

אחות אהרן ולא אחות משה, ובאהרן "הנגלה"⁹³ נגלית".

וישמע ה'. אעפ"י שדברו בסתר תבע עלבוננו. (חזק)

[ח] הרק אך במשה. מהכא ילפינן דאין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות דכתיב בתריה "הלא גם בנו דבר". ואין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט, ילפינן ממלכים⁹⁴ "גם לי גם לך" וכתוב בתריה "לא יהיה"⁹⁵.

והק' מ"ה למה פירש משה מן האשה והלא כל עליותיו שלו בהשכמה ולא היה מדבר שכינה עמו אלא ביום דכתיב⁹⁶ "ביום דבר ה' אל משה", "ביום"⁹⁷ צותו אל בני ישראל, ויטבול בלילה ואמרין⁹⁸ נתנה תורה לטבולי יום. ותירץ דודאי לא דבר עמו ממצות רק ביום מיהו שאר דברים דבר אפילו בלילה כדכא דדבר פתאום, ומסתמא לילה היה, דפי' רש"י דהיו עוסקין בתשמיש המטה ואין משמשין מיטותיהן ביום, ודוחק לומר דהיה בבית אפל או שהאפילו בטליתותיהם. (רח"פ)

[ט] הרק אך. מכאן שאין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות⁹⁹. (רי"מ)

[י] ויאמרו הרק אך במשה. אמרו הם "הרק אך", לכך "ואביה ירק ירק בפניה"¹. וישמע ה' והאיש משה². כלומר גם משה שמע ושתק³. (רי"ו)

[ד] ויאמרו הרק אך. זה מיעוט אחר מיעוט לרבות⁸⁵, ואמרו הלא לאבות העולם דיבר ולא פירשו מפו"ר שני⁸⁶ "רק באבותיך חשק ה'", אך בשביל עצמו פירש, מדעתו. [ובגמרא⁸⁷ אמרין זה אחד מג' דברים שעשה משה מדעתו] והסכים הקב"ה על ידו פירש מן האשה וכו'. וק"ק וכי מדעתו עשה, והכתיב⁸⁸ "ואתה פה עמוד עמדי". ותו ק"ק ותיפוק ליה משום דכתיב⁸⁹ "לך אמור להם" וגו'. (ב"מ 243; רא"צ)

[ה] ויאמרו הרק אך במשה דבר ה'. כלומר וכי בשביל שהקב"ה מדבר עמו מתגאה שלא רצה לקחת ישראלית הלא גם בנו דבר ולא נתגאינו, לכך נראה שלא על צפורה אמרו מה שאמרו כי כשלקחה היה אונס לפי שהיה בורח⁹⁰. (ה"ז)

[ו] ויאמרו הרק אך במשה דבר. כלומר וכי בשביל שהקב"ה מדבר עמו מתגאה שלא רצה לישא אשה מבנות ישראל, הלא גם בנו דיבר ולא נתגאינו בכך. נראה שלא על צפורה אמרו מה שאמרו כי מצפורה אונס היה לפי שהיה בורח⁹¹. (הג"ן)

[ז] ויאמרו הרק אך במשה דבר. אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות והרבו הלא גם בנו דבר קודם שנדבר עם משה, כיצד במרים כמו שדרשו רז"ל⁹² שנתנבאה בעוד שהיתה

(85) פסיק"ז כאן. (86) וגו' שם: ויבחר בזרעם אחריהם גו'. (87) שבת פז,א. ההשלמה ממ"ז. (88) דברים ה, כח. (89) שם, כז. (90) בדומה בדעת זקנים כאן. (91) כריכ"ש כאן. (92) מגילה יד,א. (93) ש"א ב, כז. (94) מל"א ג, כז. (95) כפע"ר כאן. (96) שמות ו, כח. (97) ויקרא ז, לח. (98) שבת פז,ב. (99) בכמה ראשונים כאן מובא מאמר זה, ויש להבין האיקל ילפינן מהא, דהא הל' "הרק אך" היא בה"א השאלה והיא לשון תמיחה, וא"כ יש לטוען לומר דבסתם מיעוט אחר מיעוט, כגון דאילו הוי כתיב "רק אך במשה דבר" בלא הה"א הוי משמע מיעוט טפי ולא היה יכול לסיים "הלא גם בנו", והכי דבא לרבות לא משום כפל המיעוט משמע אלא משום הה"א השאלה (א.ו.). (1) כנגד הדיבור בכפל לשון היתה נויפה בכפל לשון. (2) בפסוק הבא. (3) כרבי

דְּבַר וַיִּשְׁמַע יְהוָה: וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָו מְאֹד מְכַלֵּי הָאָדָם אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאָדָמָה:

רש"י

(ג) ענו. שפל וסנלן:

וכשראתה שמת בנה וגנבה האחר,
וכשראתה שלקחו לה החי אמרה "גזורו",
מוטב שימות ואז אהיה פטורה, כי צער
היה לה לצפות לנער קטן עד שיגדל¹⁰.

מ"ר שלמה. (א' 2344; יר' 224)

[יב] וישמע ה'. וסמך ליה "והאיש משה",
שדברו בינו לבינם, ולא שמע אותם אדם
אחר¹¹.

עניו. ענו כתיב שהיה ענו' ימים בהר
ו"יכסהו¹² הענן ששת ימים", ואח"כ ג'
פעמים מ'.

ענו. בגימטריא בעדן שנוחל גן
עדן¹³. (כעה"ט)

פסוק ג

[א] והאיש משה עניו מאד. מגיד לך
הכתוב שמשה לא היה בעל גאווה, ולא
נתכוון לשום גאווה¹⁴, אלא הכי היתה סיבה
ומזל שלקח אשה כושית. כמו שכתוב גבי
שמשון, גבי אביו ואמו שהיו מוכיחין אותו
על שלא היה נושא מבנות ישראל, וכתוב¹⁵

[יא] הלא גם בנו דיבר וגו'. ולא נתגאינו
בכך. ונראה דלא על צפורה אמרו כך
דאותה לקח באונס הבריה כי בורח הוא
מחרב פרעה, אבל כשמתה צפורה לקח לו
אחרת לשירות לא לתשמיש שהרי אף
מצפורה פירש, ואותה היתה מזרעו של חם
כדכתיב⁴ "ובני חם כוש" וגו', "עבד⁵
עבדים יהי", ולפי שהיתה מזרעו של חם
דברו כך, תיט"ב⁶.

הרק אך במשה דיבר. הרי תרי מיעוטין
ואחריהם ריבוי "הלא גם בנו" וגו', מכאן
שאינן מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות⁷.
ומ"ש⁸ שאין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט
הוא מדכתיב⁹ "גם לי גם לך לא יהי'
גזורו", שאחר ב' גמין¹⁰ הריבויין אמר "לא
יהי'", למבין. (פע"ר)

ולפי הפשט מה ראתה שרצתה שיהרג נער
שאינו שלה. ושמעתי שהיו כלה וחמותה,
מת בעל של כלה ובלילה מת גם בנה,
והיתה זקוקה ליבמה לילד האחר של
חמותה, ואם בנה היה קיים היתה פטורה.

נתן בספרי כאן, ק. (4) בראשית י', ו. (5) שם ט, כה. (6) — תוספות יום טוב, ר' יום טוב
מיואני. (7) ר' יומא מגא, ובמקומות רבים. (8) פסחים כגא, ובכ"מ. (9) מל"א ג, כו.
(10) ותימה מה הועילו לה בפשט זה, דאדרבה דאם עשתה מחמת קנאה גרידא אז יאמר המליץ אחד
מיני אלף כי קשה כשאול קנאה ומאה מיתות ולא קנאה אחת ובקנאתה נשתבשה דעתה עליה, אבל
עכשיו שרוצה בקורח רוח ובנפש חפצה להמית נפש התינוק כדי שלא להמתין עד שיגדל היבם הרי
גדול עונה מנשוא. וצ"ב (א.ו.). (11) לא שמע אותם אדם חוץ ממשה, וכו' נתן בספרי כאן ק.
(12) שמות כד, טז. (13) ר' סנהדרין פח, ב. (14) מוסב למעלה למה שפירש שחשדוהו שבשביל
רמות רוחא שדיבר הקב"ה עמו לא לקח מבנות ישראל אלא מרוחק. (15) שופטים יד, ד.

"סיני", "יריחו", "ישראל", "הרי ממזל".
ענו כתי, לא היה עניו כאבות וכמלאכי
השרת²³. (א' 268, רוקח)

[ד] והאיש משה ענו מאד. מגיד לך הכתוב
שלא מחמת גאווה לקחה אלא היתה סיבה²⁴
ומזל. וגם בזה היה עניו שלא היה תובע
עלבונו עד שבא הקדוש ברוך הוא ותבעו.

ענו כתיב חסר יו"ד. לומר שהוא עניו בכל
אבריו כי כשתכתוב אותיות של ענו
בקריאתן עי"ן נו"ן וא"ו תמצא שהוא עולה
רמ"ח אברים. (ד"ז)

[ה] משה עניו מאד מכל האדם. מלמד
בזכות משה נברא העולם²⁵, "בראשית²⁶
ברא", "וירא²⁷ ראשית לו". וכשאמר²⁸
"נעשה אדם", בזכות "אדם²⁹ אחד מאלף
מצאתי", "דבר³⁰ צוה לאלף דור", משה.

משה ענו מאד מכל. בגימ' ומאבות
העולם³¹. (א' 268, רוקח)

[ו] והאיש משה ענו מאד. שלא רצה
להניחה בעושרו אחרי שנשאה בעניו³². ענו
כתי, הכל ענו³³ שאין עניו כמוהו. וכן ענו
סופי תיבות החומשים במצרים "מסעיהם",
"סיני", "ירחו", "ישראל", עולה קכ"ו³⁴.

"ואביו ואמו לא ידעו כי מה' היא". ואף
על פי שלא נודע למה היתה סיבה זאת של
משה, אין גלויין לנו כל הסודות. ובדברי
הימים של משה¹⁶ מספר מן הכושית, כי
היתה מלכת הכושים, והיה משה מלך
בכוש ארבעים שנה, ואף בזאת היה עניו,
שלא היה תובע עלבונו, ולפיכך תבעו
הקב"ה. (ריב"ש; בדומה שט' 37)

[ז] והאיש משה עניו מאד. שלא רצה
להניחה בעושרו מאחר שנישאת לו בעוניו.
הכושית¹⁷. בגימ' יפת מראה¹⁸, מה כושי
משונה בעורו אף צפורה משונה במראה
בנויה.

הלא גם בנו דיבר. שאם אנו הדיוטות לא
היינו מוכיחים אותך.

עניו מאד. שנשא גיורת ולא גירשה.
(א' 268, רוקח)

[ח] וישמע ה'.¹⁹ והאיש משה. לא דיברו
אלא בינן לבין עצמן²⁰.

ענ(י)ו מאד. חסר י'. אחר י' הדברות היה
ענ"ו קכ"ו ימים, ג' פעמים מ' ימים
"ויכסהו²¹ הענן ו' ימים²²". וכן ענ"ו סופי
ה' חומשים, "במצרים", "(ב)מסעיהם",

(16) ר' בהערה ברשב"ם. (17) חזון לדלעיל א ואילך. (18) ר' ספרי כאן צט, וכן ההמשך שם.
(19) בפסוק דלעיל. (20) בנדפס: בינו לבין עצמו. והתיקון ע"פ ספרי כאן ק. ורבנו הרוקח קיצר כאן
ולהבין דבריו צריך להעתיק הספרי (ק), וז"ל: וישמע ה', מלמד שלא היתה שם בריה אלא בינן לבין
עצמן דברו בו שנא' וישמע ה'. ר' נתן אומר אף בפניו של משה דברו בו שנאמר וישמע ה' והאיש
משה עניו מאד, אלא שכבש משה על הדבר, ע"כ. וא"כ מה שאומר כאן 'לא דיברו אלא בינן לבין
עצמן' אינו מוסב אל הדיבור המתחיל 'וישמע ה' והאיש משה', כי סמיכות זו היא ראיה לר' נתן, אלא
אלו דברי ת"ק שם. (21) שמות כד, טז. (22) כל' דבאותם ימים שעלה לרקיע היה שרוי
בענוה יתירה מכל בר אנוש שבעולם, דהא גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל, אל תקרי אותו אלא
איתו (סוטה ה,א). (23) ספרי כאן קא. והא דכתיב 'מכל האדם אשר על פני האדמה' היינו בדורו.
(24) נסיכה והזמנה מאת המקום. (25) ב"ר א, ד. (26) בראשית א, א. (27) דברים לג, כא.
(28) בראשית שם, כו. (29) קהלת ז, כח. (30) תהלים קה, ח. (31) ספרי כאן קא. (32) דיבור
זה בדומה ברוקח. (33) — ענו. (34) ר' מש"כ ברוקח דקכ"ו ימים היה משה בהר, ונר' דרומז דזה

אשר על פני האדמה. חסר יו"ד שמעתי שהיה קשה בעיניו לכתו' על עצמו לשון ענוה ודלג היו"ד להראות לעולם שהיה רע בעיניו לשון ענוה לכותבו, א"ל הוא ית' למשה מה כתבת הלא חסרת יו"ד א' מכבודך חייך שתכתו' "מאד" להוסיף כבוד על כבודך. ומפיק מדרש זה ממדרש אחר ששמעתי כי נחסרה היו"ד לפי שחסר יו"ד אחר מכבוד מלכות אל עולם ית' כשאמר⁴² "המן הסלע הזה נוציא לכם מים" ותלה הכבוד והיכולת על עצמו ועל אהרן והיה לו לומר "יוציא לכם מים", והמדרש ידרש "וכפטיש יפוצץ סלע"⁴³. (ת"ה)

[ו] והאיש משה עניו מאד. כתב הרמב"ן להגיד כי השם קינא בשבילו בעבור ענותותו כי הוא לא יענה על ריב לעולם. (ט"א)

[יא] ענו מאד. חסר יו"ד כתיב, לדורשו ענו⁴⁴ לשון עניה וצעקת קול כמו "ויען", כלומר ענו ואמרו כולם שהוא עניו מאד. ד"א כדי שיהי' מספר סופי תיבות של ה' חומשי תורה העולים קכ"ו כמנין ענו חסר⁴⁵. (פער)

[יב] והאיש משה ענו מאד. חסר כתיב בלא יו"ד לפי שהקניט ישר' בעשר מקומות⁴⁶, וכנגדו נכתב עליו מיתה בתורה בעש'

עניו. שומע חרפתו ושותק³⁵. ענו. בגי' סיון, לכך קבל התורה בסיון על סינ"י, בגי' עני³⁶.

אשר על פני. בגי' לא ענוה כאבות העולם³⁷.

משה. מה' אנוש³⁸. אנוש. בגי' זה משה. והאיש משה ענו³⁹. כך עולה סיום החשבון כל חמשה חומשים. ענו כמנין סיון, כי בסיון קבל התורה. (ר"א א'; ל"ר 108)

[ז] והאיש משה עניו מאד. מגיד לך הכתוב שלא מחמת גאווה לקחה אלא כך היה הסבה ומזל שלקח אשה כושית. ובדברי הימים כתיב כי אותה כושית היתה מלכה לבני כושים ומשה משל על כוש ארבעים שנה. ואף בזאת היה משה שותק שלא תבע עלבוננו עד שבא הקדוש ברוך הוא ותבענו⁴⁰. (ה"ו; בדומה 2344)

[ח] והאיש משה עניו מאד. מגיד לך הכתוב שלא לשם גאווה נתכוון אלא כך היה סיבה ומזל שלקח משה כושית⁴¹. ובדברי הימים של משה כתוב כי הכושית היתה מלכה לבני הכושים והיה מושל בכוש ארבעים שנה, ואף בזאת היה עניו שלא היה תובע עלבוננו עד שבא הקב"ה ותבענו. (הג"ן)

[ט] והאיש משה ענו [מאד] מכל האדם

מעיד על ענוה יתירה, דהא גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל (תהלים קא, ה), ושאר אדם היה נהדף ע"י המלאכים לשעה קלה. (ואף דר' אפרים עצמו לעיל נתן רמז לק"כ ימים, וע"י יומא ד, ב, פלוגתא דר"ע ור"י הגלילי). (35) בתנחומא צו יא: עניו, שפל וסבלן. (36) צ"ב הרמז. (37) ספרי כאן קא. ואפשר משום דהאבות הן המרכבה והיינו ביטול בתכלית שאין לשאר אדם. (38) המהדיר ציין לשבת פח, ב. והיינו דהתם אמרי' דכשעלה משה לרקיע אמרו המלאכים 'מה אנוש כי תזכרו', וא"כ בתיבות מה אנוש רמזו שהכוונה למשה. (39) קטע זה בחלקו חוזר על האמור לעיל, ובכת"י נמצא בסוף הפרשה. (40) כד"ז כאן. (41) כריב"ש כאן, וש"נ. (42) להלן כ, י. (43) ירמיה כג, כט. עיין שבת פח, ב. (44) — ענו. (45) כרוקח כאן. (46) ע"י פי' 'שהם יקר' לבעה"ט ריש דברים ה' 13, שכתב: נראה כוונתו לתוכחות שבתחילת הפרשה שמנה המקומות שהקציפו, במדבר בערבה

[יז] והאיש משה עניו מאד. שכן מצינו כל ימיו בענוה מראש ועד סוף, בתחילה בשליחות בני ישראל כמה פתויין עשה לו השם יתברך, וכן בערלת שפתיו לא התפלל לאל ית' להסירה, וכן בתלונה⁵⁸ "ונחנו מה", ובזקנינו⁵⁹ "המקנא⁶⁰ אתה לי", וביהושע⁶¹ "ויסמוך את ידיו עליו", והקים לו תורגמן בחייו⁶² כדי שישא הוד וייראו ממנו, היש ענוה ועין טובה יותר מזו. (רא"ג)

[יז] ענו מאד. ענו כתי', שהיה בהר עניו ימים⁶³. והאיש מ'ש'ה. רמזו שמש, עשה כמו השמש שהיא שמעה חרפתה ושתקה⁶⁴ כך עשה משה רבינו שמע חרפתו ושתק, לפי כך רמזו שמש, "ואוהביו"⁶⁵ כצאת השמש בגבורתו" כנגד מי שמתגבר על יצרו ואינו משיב על חרפתו, כמו שאמרו רבותינו ז"ל⁶⁶ איזהו גיבור זה הכובש את יצרו. וכך שנו רבותינו ז"ל⁶⁷ תנו רבנן הנעלבין ואינם עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהם הכתוב אומר "ואהביו כצאת השמש בגבורתו". (רי"ו)

[יח] והאיש משה ענו מאדן. שפל רוח וצעיר. מצוה זאת מצאתי בהלכות של ר' יהודאי הגאון ולא מצאתי עיקר אלא מששכחה התורה העניו דכתיב "והאיש משה עניו מאד", למדנו שמצוה להיות

מקומות⁴⁷, וזהו שיסד הפייט⁴⁸ "יען אשר נוקש בעשר", זו (שייס) [ששינה] היו"ד מיוציא ל"נוציא"⁴⁹, ששתף עם הק', ולכך ענו חסר יוד. ד"א כשכתב משה את התורה היה הק' אומר ומשה כתב וקרא לו "והאיש משה ענו" (מאד), והוקשה בעיניו וחסר היו"ד (או) [אז] הק' אמר השפלת עצמך, חייך שתכתוב "מאד"⁵⁰. (רח"פ)

[יג] והאיש משה ענו. חסר יו"ד, כלומר כולם ענו⁵¹ שהוא עניו מאד. ד"א לכך חסר, ענו בגימטריא כמניין סופי תיבות של ה' חומשי תורה⁵², "במצרים", "מסעיהם", "יריחו", "סיני", "ישראל". (אמ"נ; א' 2344)

[יד] והאיש משה עניו מאד. שמאד מאד היה שפל רוח. ד"א ענו כמנין ס"ת של חומשי תורה, "במצרים", "מסעיהם", "יריחו", "סיני", "ישראל"⁵³. ד"א ענו מאד. כלו' [זו] תשובה למה שאמרו⁵⁴ נשאה מחמת גאוה⁵⁵.

פתאום. שלא יאמרו משה תבע עלבון עצמו וקבל עלינו, וזה הוכיח על ענותנותו.

צאו שלשתכם. ולבסוף קרא לאהרן [ולמרים] כדי שלא יתביישו מפני משה. (רי"מ)

[יז] והאיש משה. אותיות וההיא שמש⁵⁶, עשה כמו השמש, ששמעה חרפתה ושתקה⁵⁷, אף משה כן. (ר"ש)

מול סוף כו' עד ובתבערה ובמסה ובקברות התאווה. (47) דב"ר יא, י. (48) במוסף לר"ה בפיוט אמץ אדירי כל חפץ. (49) להלן כ, י. (50) כתוס' הרא"ש כאן. (51) — ענו. (52) ר' הערה ברבינו אפרים. (53) ר' הערה בר"א כאן. (54) הוספה לפי הענין, וכן בהמשך. (55) וכן ד"ז כאן. (56) נר' ד'ההיא' כוונתו לל' גמרא, כמו 'ההוא גברא', וכאן הכוונה 'אותה שמש'. (57) בקיטרוג הלבנה. (58) שמות טז, ז. (59) אוצ"ל: ובזקנים. (60) לעיל יא, כט. (61) להלן כז, כג. (62) אדר"נ יז. (63) ר' הערה בר' אפרים. (64) כשקטרגה הלבנה במעשה בראשית. (65) שופטים ה, לא. (66) אבות ד, א. (67) שבת פח, ב.

וַיֹּאמֶר יְהוָה פְּתָאֵם אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן וְאֶל־מִרְיָם

רש"י

(ד) פתאום. נגלה עליהם פתאום, והם טמאים בדרך ארץ, והיו לוועקים מים מים, להודיעם שיפה עשה משה שפרש מן האשה, מאחר שנגלית עליו שכונה תדיר ואין עת קצועה לדבור: צאו

שלשתכם. לידע עם מי הדין, עם משה או עםכם, כי שם היו יורדין לדין, כדכתיב⁷⁶ "והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה".

ויצאו שלשתם. ונכנסו באהל מועד לדין. ובא הקב"ה דיין ועמד פתח האוהל כפעם בפעם, כדכתיב⁷⁷ "ויהיה כן בא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה".

ויקרא אהרן ומרים⁷⁸. לשמוע מה טענתם על מה הוציאו דיבה על משה. (ריב"ש)
[ג] פתאום. שהיו בעלי קריין⁷⁹.

צאו שלשתכם. בא להם הדיבור בפעם אחת⁸⁰. (א' 268, רוקח)
פתאום. בגימ' זהו בעלי קריין היו⁸¹ (שם).
[ד] פתאום. פה תאם, כלומר שהדיבור מחובר לפה⁸². (ר"א)

[ה] פתאום. בגי' זה הוא בעלי קריין [היו]⁸³. פתאום. פירש ר' יהודה חסיד לפי הפשט כדי שלא יאמרו אהרן ומרים שמשם קבל עלינו. (ר"א א'; ל' 108)

אדם עניו ושפל רוח. ואמרו חכמים⁶⁸ כל המשפיל עצמו הקב"ה מגביהו שנאמר⁶⁹ "כל גיא ינשא" וגו'. ותנן⁷⁰ ר' לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוא שפל רוח שתקות אנוש רמה, וכתיב⁷¹ "עקב ענוה יראת ה'". ואמרינן בשבת ירושלמי⁷² מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עקב לסולייסה, דכתיב⁷³ "עקב ענוה יראת ה'" וכתיב "ראשית חכמה יראת ה'". (יראים ס"ו רלב)

[יט] משה' ענו' מאד'. ס"ד הוד, אעפ"י שהוד שכונה עליו "ונתתי⁷⁴ מהודך עליו" אעפ"כ היה ענו מאד. רבי אליעזר. (שט' 44)

פסוק ד

[א] פתאום. בשעה שהיו מדברים במשה ולא היתה שעה רגילה לדבר עמהם⁷⁵, אלא לגעור בהם מפני משה ולחלוק לו כבוד. (רשב"ם)

[ב] פתאום. שלא יוכלו לומר משה קבל עלינו לפני המקום.

צאו שלשתכם אל אהל מועד. כאדם שאומר בואו לבית דין.

(68) נדרים נה, א. (69) ישעיה מ, ד. (70) אבות ד, ד. (71) משלי כב, ד. (72) יר' שבת א, ג. (73) תהלים קיז, י. (74) להלן כז, כ. ושם: ונתתה. (75) להכי כתיב פתאום. (76) שמות לג, ז. (77) שם, לז. (78) בפסוק דלהלן. (79) ספרי זוטא יב, ד; ילקו"ש בהעלותך רמז תשלז, עיי"ש. ועי' רש"י כאן. (80) ספרי כאן קב. (81) בגוף הרוקח קטע זה בפני עצמו, בין הפסוקים שבהמשך. (82) בעוד שלא כלה הדיבור מפיהם נגלה עליהם הקב"ה. (83) ר' ציונים ברוקח.

צֹאוּ שְׁלֹשְׁתֵּיכֶם אֶל־אֵהָל מוֹעֵד וַיֵּצְאוּ שְׁלֹשְׁתָּם:

רש"י

שְׁלֹשְׁתֵּיכֶם. מגיד ששלשמן נקראו נדנור אחד, מה שאי אפשר לפה לומר ולחזן לשמוע:

[ו] ויאמר ה' פתאום. מהו פתאום. פי' הבכור שור עד שלא גמרו הדיבור קראם הקב"ה והוכיחם, כדי שלא יחשדו את משה ויאמרו משה קבל עלינו לפני הקב"ה. צאו שלשתכם אל אהל מועד. פי' הכנסו אל אהל מועד. וצריך לומר דאין זה אהל מועד דשכינה, שהרי טמא נשתלח חוץ לג' מתנות⁸⁴, אלא אהל של משה ואותו היה חוץ למחנה שני⁸⁵ "ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה".

שאמרו "הלא גם בנו דבר". כלומר אינו דומה דיבור שיש לי עמכם ועם שאר נביאים לדיבור שיש לי עם משה. שעם שאר הנביאים בחלום אדבר בם כאדם שרואה בנבואה⁹² ואינו רואה ממשות. כלומר דרך משל אני מדבר עמהם כמו הכתוב "שכב על צדך השמאלית". וכמו שאמר דניאל "ולא אבין אני דניאל במראה" והרבה אחרים כיצא בהם. (הג"ן; ההתחלה בחזק; א' 2334)

[ט] פתאום. פי' שלא יאמרו משה הי' קובל עליהם להקב"ה כי הוא לא רצה לתבוע עלבוניו⁹³. (פער')

[י] פתאום א"ל משה וא"ל אהרן וא"ל מרים. כתב הרמב"ן הנה משה לא היה עמהם אבל הנבואה באה לשלשתם כאחד, ופי' פתאום שלא היו בעת ההיא נותנים לבם ומכוונים לנבואה ולכבוד משה באה להם מבלי הזמנה לדבר. כי פתאום על דעת המפרשים⁹⁴ הוא דבר שלא עלה על הלב מגזרת⁹⁵ "פתי יאמין לכל דבר", ואמר הכתוב פתאום בשביל אהרן ומרים כי משה מוכן לנבואה בכל עת. ואנקלוס תרגם בתכף לשון מהירות, פי' כי בעודם מדברים במשה בא להם הדיבור.

וטעם צאו שלשתכם. כי רצה שיהיה משה

ויאמר ה' פתאום. מהו פתאום שלא נטבלו⁸⁶, אמר להם רצונכם (שהיה) [שיהא] משה כמותכם ואני מדבר עמו בכל עת, וזהו⁸⁷ "לא כן עבדי משה". אמר להם אתם דברתם על שפירש מאשה לפי שיצטרך למים, כמו שאתם צריכים למים עתה, שהיו רחוקים למים כשהיה הדיבור אליהם⁸⁸.

צאו שלשתכם. קראן שלשתן בדבור אחד מה שאין פה יכול לדבר⁸⁹. (ב"מ 243; רא"צ)

[ז] פתאום. שלא יוכלו לומר משה צעק עלינו והתפלל לפני הקדוש ברוך הוא⁹⁰. (ד"ר)

[ח] פתאום. שלא יוכלו לומר משה קבל עלינו לפני המקום.

אם יהיה נביאכם ה'. תשובה⁹¹ על מה

(84) לעיל ה, ב: וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב גר'. (85) שמות לג, ז. (86) פיענוח לא ודאי. ור' ברוקח: שהיו בעלי קריין. (87) להלן ז. (88) ר' רש"י כאן. (89) ספרי כאן קב. (90) כריב"ש כאן. (91) כל זה בדומה להדר זקנים כאן, עיי"ש. (92) כך בנדפס, אך לפי לשון כמה ראשונים כאן יש לתקן: בבבואה. (93) ר' ריב"ש כאן. (94) ראב"ע כאן. (95) משלי יד, טו.

ה וַיֵּרֶד יְהוָה בְּעַמּוּד עָנָן וַיַּעֲמֵד פֶּתַח הָאֵהָל וַיִּקְרָא

רש"י

(ה) בעמוד ענן. ילא יחדי, שלא כמדת צער ודס. מלך צער ודס כשיואל למלחמה יואל באוכלוסין,

אהל מועד, דה"נ לא מוכח מקרא⁹⁹ ד"ואני יוצא בתוך מצרים", משום דמצי לפרש אני יוצא מן השמים לתוך מצרים. והק' מ"ה דפי' רש"י שדבר להם בשעה שהיו עסוקים בתשמיש המטה, כיצד אמר להם לצאת לתוך אהל מועד והלא בעלי קריין היו ובעל קרי משתלח חוץ לשתי מחנות. ותירץ דשמא לא הזריעו, ואמ' פרק יוצא דופן! דבעל קרי אינו טמא עד שיצא לחוץ, או שטבלו, ואמ'² ראויה תורה לינתן לטבולי יום, מיהו נראה למו' דהאי "אהל מועד" הוי אהלו של משה דכתיב³ "ומשה יקח את האהל [גו'] וקרא לו אהל מועד", והוא היה חוץ לג' מחנות⁴. (רח"פ; לו' 271)

[יד] צאו שלשתכם ואחר כך ויקרא אהרן ומרים. ומדוע לא יצא משה רבנו עמם. ויש מפרשים שלא רצה לשבחיו בפניו, כי אומרים קצת שבחו של אדם בפניו וכלו שלא בפניו⁵. (רא"ג)

פסוק ה

[א] ויקרא אהרן ומרים. הרי כאן דיבור עם אהרן ב' פעמים פה אל פה⁶. (א' 268, רוקח)

שם ויראה בקנאת השם לכבודו ויהיה מצוי להם, שלא יחמול השם אלא על ידו כאשר יתחנן אליו וירצה להם. (טו"א)

[יא] ויאמר ה' פתאום. פי' רבינו יוסף בכור שור עד שלא גמרו הדיבור מפיהם קראם הקב"ה והוכיחם על זה, שלא יחשדו על משה ויאמרו משה קבל עלינו לפני הקב"ה, ולכן קראם פתאום להם כדי להוציא משה מן החשד. תו"ט⁹⁶. (רי"ח)

[יב] פתאום. נר' לפ' שלכך אמ' להם פתאום, כדי שלא יאמרו משה קבל עלינו אל הקב"ה, אבל כשראו שמיד שלאחר שדברו כן כעס הקב"ה עליהם, ולא המתין יום או יומיים שיוכלו לומר' בין כך ובין כך קבל עליהם, וזה גרס (עלינו) [להם להבין] שהאיש משה עניו מאד. ד"א פתאום להודיע ענוותנותו של משה שלא סיפר מחלוקת להקב"ה ולא השיב להם, לפי ששכינה מדבר עמו⁹⁷. (א' 2334; הסוף גם באמ"ן).

[יג] צאו שלשתכם. הק' מ"ה אמאי לא מוכח פרק קמא דשבת⁹⁸ דהכנסה הוצאה קרי ליה. ותירץ דה"פ, צאו מבתיכם אל

(96) — תוספת. כל' קטע שאינו בגוף החיבור שהועתק ממנו. (97) ולפירוש זה יש לשאול היאך נדע מכאן ענוה דהא סוף סוף ירדה שכינה פתאום ולא היה סיפק בידו לספר. וצ"ל דלפירוש זה פתאום לאו דוקא בתוך כדי דיבור אלא בתיכף ובלא דחיה. ומה שמסיים שלא השיב להם מפני השכינה, ר"ל אף דניחא לן דלא השיב בנוזיפה מפני ענוותנותו, אבל היה לו להשיב בנחת כדי להסיר מעליו לזות שפתים, וע"ז קאמר שהשכינה מדבר עמו תדיר ואין דיבורו ברשותו אלא בדבר ההכרח. (98) שבת ב,ב. (99) שמות יא, ד. (1) נדה מ,א. (2) — ואמרו. שבת פו,ב. (3) שמות לג, ז. (4) כרא"צ כאן. (5) עירובין יח,ב. (6) צ"ב. והמהדיר שלח לעיין בהגהה בפי' הרוקח אחרי סיום פרשת צו, ושם

אֶהְרֶן וּמְרִים וַיֵּצְאוּ שְׁנֵיהֶם: ֹ וַיֹּאמֶר שְׁמַעְוִינָא דְּבָרִי אִם־יִהְיֶה נְבִיאָכֶם יְהוָה בְּמִרְאָה אֵלָיו אֶתוֹדַע

רש"י

וכשיצא לשלום יוצא צמועטים, ומדת הקדוש צרוך הוא יוצא למלחמה יחידי, שנאמר (שמות טו, ג) ה' איש מלחמה, ויוצא לשלום צאוכלוסין, שנאמר (תהלים סח, יח) רכב אלהים רצותים אלפי שנאן: ויקרא אהרן ומרים. שיהיו נמשכין ויואלין מן החצר לקראת הדבור: ויצאו שניהם. ומפני מה משכן והפרידן ממשה, לפי שאומרים מקצת שבחו של אדם צפניו וכולו שלא צפניו, וכן מצינו צנת, שלא צפניו נאמר (בראשית ו, ט) איש צדיק תמים, וצפניו נאמר (בראשית ז, א) כי אותך ראיתי צדיק לפני. דבר אחר שלא ישמע צנויפתו של אהרן: (ו) שמעו נא דברי. אין נא אלא לשון בקשה:

פסוק ו

[א] שמעו נא דברי. אין נא אלא לשון בקשה ק"ו לבשר ודם לדבר דבריו בתחנונים, ר' שמעון בן יוחי אומר שבקשו ליכנס בדבריו של מקום אמר להן המתינו עד שאדבר, מכאן שלא יכנס אדם לתוך דברי חבריו עד שיגמור דבריו¹². (ב"מ 243; רא"צ)

[ב] נביאכם. נבואתכם¹³. (רשב"ם)

[ג] אם יהיה נביאכם. תשובה על מה שאמרו¹⁴ "הלא גם בנו דיבר", כלומר אינו

[ב] ויקרא אהרן ומרים. אבל משה לא קרא עמהם שלא יאמרו ישראל אף משה עמהם בכלל הכעס⁷. (חזק)

[ג] ויקרא אהרן ומרים. שלא לומר שבחו בפניו⁸. (טו"א)

[ד] ויצאו שניהם. ולמה לא יצא משה והכתיב "שלשתכם"⁹, אלא כדי שלא יאמרו אף משה בכלל כעס היה. ד"א שלא ישמע בגנותן של אחיו. ד"א לפי שאין אומרים שבחו של אדם בפניו שני¹⁰ "כי אותך ראיתי צדיק"¹¹. (ב"מ 243; רא"צ)

דן במאמר הספרי ריש ויקרא די"ג מקומות דיבר הקב"ה עם אהרן וכנגדן י"ג מיעוטים, ול"מ שייכות מובהקת לדבריו כאן. ונראה דפה אל פה דקאמר הרוקח, אינו מכוין לדרגת הנבואה דבהא ודאי משה דרגה לעצמו, אלא הכוונה דיבור לנוכח, דמכתיב "ויאמר ה' פתאום אל משה ואל אהרן ואל מרים" ולא כתיב "אל משה ואהרן ומרים" מוכח שהיה דיבור לנוכח לשלשתם ולא שהיה הדיבור למשה ואהרן ומרים שומעים מכלל, וכן הא דכתיב בתר הכי "ויקרא אהרן ומרים" ולא "לאהרן ומרים" ומשמע שקראם בשמותם, וזה דיבור לנוכח, והיינו פה אל פה. (א.ו.). (7) ר' רא"צ כאן. (8) ספרי כאן קב. (9) כל' מתחילה קרא שלשתם לאוהל א"כ למה לא קרא גם למשה לצאת מהאהל. (10) בראשית ז, א. (11) ספרי כאן קב. (12) ספרי כאן קג. (13) דלא כרש"י שמפ': אם יהיה נביאכם, אם יהיו לכם נביאים. ויש להבין דהא המשך הכתוב לכאורה מוכיח כרש"י, דכתיב: במראה אליו אתודע גו', משמע שמדבר על נביאים אחרים ולא לאהרן ומרים. ולכן נ"ל דדברי רשב"ם 'נבואתכם' אינה מוסבת לאהרן ומרים, אלא לכל ישראל, ואינו חולק על רש"י דאם יהיה נביאכם היינו אם יהיו לכם נביאים, אלא מפרש 'אם יהיה נביאכם ה'', כלומר אם אשלח לכם נבואה ע"י נביאים, אזי תהיה נבואתכם זאת מאת ה' ע"י מראה או חלום כו'. (א.ו.). (14) לעיל ב.

רש"י

אם יהיה נביאכם. אם יהיו לכם נביאים: ה' במראה אליו אתודע. שכינת שמי אין נגלית עליו
נאספקלריא המאירה אלא בחלום וחזיון:

דומה דיבור שעמכם ועם שאר נביאים, לדיבור של משה, כי כשאני מדבר עם שאר הנביאים אני מדבר עמם כי אם על ידי מראה ודמיון.

בחלום אדבר בו. כאדם שרואה במראה¹⁵, וצריך לפותרים.

ובמראה אליו אתודע. כאדם שרואה במראה¹⁶ שרואה נבואה ואינו רואה את הממשות, וכאדם שמדבר אל שליח שאינו נאמן לו כל כך, ומדבר עמו על ידי משל שאינו רוצה להבינו את הסוד. כמו שתמצא בנביאים שמדבר על ידי משל, כגון¹⁷ "ויקח את צמרת הארז" וגו', וכגון¹⁸ "שכב על צדך השמאלי", וכיוצא בהם. וכמו שאמר דניאל¹⁹ "ולא אבין", ואמר²⁰ "סתמים וחתמים הדברים עד עת קץ, יתבררו ויתלבנו". וכמו שאמרו ישראל על יחזקאל²¹ "ממשל משלים", וכיון שהוא מדבר על ידי חידה כל אחד [אומר] כך הוא הפתרון. וכשאותו הפתרון אינו בא לפי שלא פתר יפה, אומרים אין דבריו אמת, כמו שאמר יונה²² "עוד ארבעים יום וינינונה הפכת", והיה סבור הוא עצמו כמהפכת סדום, ולבסוף שלא נהפכה כעס על שלא נתקיימה נבואתו, והוא אמר

שתהא נהפכת מרעה לטובה שעשו תשובה²³. (ריב"ש; ההתחלה בדומה במ"ז)

[ד] אם יהיה נביאכם. שיש לדבר עמו.

ה' במראה אליו אתודע. כמו אדם שרואה במראה במחזה לראות, "ביד²⁴ הנביאים אדמה".

בחלום אדבר בו. כמו²⁵ "ותרדמה נפלה על אברהם". (א' 268, רוקח)

[ה] אם יהיה נביאכם ה'. תשובה זו היא על מה שאמר²⁶ "גם בנו דבר". כל' אינו דומה דבור שאני מדבר עמכם ועם שאר הנביאים לדבור שאני מדבר עם משה, שעם נביא אחר "בחלום אדבר בו" כאדם שרואה חלום וצריך פתרון.

במראה אליו אתודע. כאדם שרואה במראה בבואה שלו ואינו רואה ממשות, כלומר דרך משל אני מדבר עמם, כדכתיב²⁷ "שכב על צדך השמאלי", וכן בדניאל כתיב²⁸ "אני ראיתי ולא אבין" וכן הרבה אחרים. (ד"ז)

[ו] אם יהיה נביאכם. תשובה על מה שאמר²⁹ "הלא גם בנו דבר", כלומר אינו דומה דבור שדברתי עמכם ועם שאר הנביאים לדבור שדברתי עם משה, שעם

(15) ר' ד"ז כאן, וכנצ"ל: חלום. (16) כל' כבבואה במראה, ל' מראת הצבאות, ר' ד"ז כאן. (17) יחזקאל יז, ג. (18) שם ד, ד. (19) דניאל יב, ח: ואני שמעתי ולא אבין גו'. ולעיל מיניה כתיב (יב, ה): וראיתי אני דניאל והנה גו'. (20) שם ט"י. (21) יחזקאל כא, ה. (22) יונה ג, ד. (23) וכ"ה באברכונאל ליונה שם. (24) הושע יב, א. (25) בראשית טו, יב. (26) לעיל ב. (27) יחזקאל ד, ד. נצטוו לשכב על צידו השמאלי ש"צ ימים כנגד שנים שחטאו ישראל, וכפי' רד"ק שם: ואע"פ שארכו הימים הכל היה במראה הנבואה. (28) דניאל יב, ח. (29) לעיל ב.

במשה", מי יוכל להיות מכריע עליו. כך שמעתי וכן הגיד לי רי"מ משם מ"א.

שמעו נא. פרש"י אין נא אלא לשון בקשה. והק' הרי"ח מנ"ל לרש"י שאין נא אלא לשון בקשה. ותי' כי נא בא"ת ב"ש בגי' בבקשה. (רי"ח; בדומה ל' 108)

[ט] אם יהיה נביאכם. תימא אם כאן³⁵ פי' רש"י היה לו לכתוב במראה אליכם אתודע שכמו שאמר כבר "נביאכם". וי"ל כך הפי' "אם יהיה נביאכם", אם יהיה משה נביא כמו כל נביאות שלכם לפרקים ובמראה אליו, פי' למשה, "אתודע" במראה ובחזיון לילה כמו שאני עושה אליכם, אז דברתם כדין נגדו על מה שפירש מאשתו, אבל עתה פה אל פה אני מדבר עמו. (פרמא 810)

[י] במראה אליו אתודע. לשון נבואה כמו³⁶ "ודבר מה יראני והגדתי לך". (חזק)

[יא] במראה. ב' במסורה. במראה אליו אתודע. "במראה"³⁷ נהפכו צירי עלי", לומר שאפילו במראה שאני נראה לנביאים נהפך צירם עליהם, אבל משה יושב כתלמיד לפני רבו. (בעה"ט)

[יב] במראה אליו אתודע. במראה בגימטריא גבריאל³⁸. במראה. אותיות אברהם, וכתוב³⁹ "היה דבר ה' אל אברהם במחזה", אפילו לאברהם היה נגלה כך. (רי"ח)

[יג] אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו וכו' פה אל פה

שאר הנביאים אדבר כם בחלום כאדם שרואה חלום וצריך לו פתרון.

במראה אליו אתודע. כאדם הרואה במראה מירואיי"ר בלע"ז, שאינו רואה שום ממשות בהם. כלו' דרך משל אני מדבר בהם כדכתי' ביחזקאל³⁰ "שכב על צדך השמאלית", וכן בדניאל כתיב³¹ "ואני דניאל ראיתי ולא אבין". והרבה אחרים כיוצא בהם. (ה"ד)

[ז] אם יהי' נביאכם. כתב הרמב"ן פי' אם יהיה לכם נביא. ור' אברהם פי' אם יהיה נביאכם נביא ה'.

במראה אליו אתודע. פי' אפי' אם יהיה נביאכם נביא ה' אינו מתנבא בשמי הגדול רק במראה או בחידות. במראה אליו אתודע ולא אמר במראה אליו אראה, לומר כי הדיבור יהיה להם בחלום³². (ט"א)

[ח] ויאמר שמעו נא דברי אם יהיה נביאכם. אם יהיה נביא שלכם שלקחתם למכריע³³ ורוח הקודש תשרה עליו "ה' אליו במראה אתודע", על ידי ראיית מראות מרגיש עתידות, פי' ברמז ובחלום אדבר בו ואינו יכול לידע כל הצורך. "לא"³⁴ כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא, פה אל פה אדבר בו במראה ולא בחידות", פי' מראה שלי רואה ומכווין על האמת ולא בחידות, "ותמונת ה' יביט", לכן אין לו ספק כ"א כמו שהוא מבין הדבר כך, כך הוא, "ומדוע לא יראתם לדבר לאחרים בעבדי

(30) יחזקאל ד, ד. (31) כריב"ש כאן. (32) כל הדיבור ע"פ רמב"ן כאן. (33) ר' לעיל ברי"ח פסוק א. (34) להלן דח. (35) גר' ט"ס, וצ"ל: "אם כפי' רש"י". כלו' כפירושו שפי': אם יהיו לכם נביאים, ומדבר בל' רבים, היה לו לסיים כן. (36) במדבר כג, ג. (37) דניאל י, טז. (38) עי' מנחות כט, א, וגבריאל הראה למשה מעשה המנוחה, ומשמע ליה מהא דגבריאל ממונה על המראות. (39) בראשית טז, א.

בְּחִלּוֹם אֲדַבְּרֶנּוּ: לֹא־כֵן עַבְדִּי מֹשֶׁה בְּכָל־בֵּיתִי

סודו, ואומר אמור לפלוני כך, כי כך וכך סוד ביני וביני. ואם אין השליח נאמן לו, אומר לו אמור לפלוני שיעשה אותו דבר שדברנו אני והוא, ואין השליח יודע איזו שליחות הוא עושה. ולפיכך כל באי עולם מחזיקין אותו בנאמן. וכן כתוב בשמואל⁴⁷ "וידע כל ישראל [וגו'] כי נאמן שמואל לנביא לה'", כי נאמנו דבריו. [בכל ביתי נאמן הוא. כאדם שאומר [פלונ] נאמן להיות נכנס בכל חדרי ובכל מקום סתר שבביתי. הגה"ה⁴⁸].

ובכאן נשברו זרועם של אומות העולם שאומרים על מה שאמר משה רבינו אלגוריא הם, כלומר חידה ומשל ואינו מה שהוא אומר, ומהפכין הנבואה לדבר אחר ומוציאין הדבר ממשמעותו לגמרי, ועליהם אמר דוד⁴⁹ "מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום", שאף על פי שהעתיקו את התורה מלשון הקודש ללשונם, לא נתן להם הקב"ה לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע, אלא מהפכין הדברים למה שאינם, כי אין רוצה וחפץ בהם שידבקו בתורתו.

גם מבני עמנו שמעתי שמפקקין על תפילין ומזוזות וכיסוי הדם, שאומרים "והיה⁵⁰ לאות על ידכה ולטוטפות בין עיניך", "וכתבתם⁵¹ על מזוזות ביתך

אדבר בו וכו'. אמר הכתוב⁴⁰ "ודברתי על הנביאים", אל הנביאים אינו אומר אלא שהקב"ה אומר למלאכים תראו המראה הזה לנביא, וזהו ודברתי למלאכים על הנביאים להראותם, עכ"ל. וכלפי זה אמר⁴¹ "כי יתן ה' רוחו עליהם" בלי מלאך אמצעי שיתרבה השפע והנבואה כל כך⁴². (פני דוד בשם הר"א מגרמזיא).

[יד] בחלום. חלם בא"ת ב"ש סכי, כי סוכה.

אדבר בו. "הלא⁴³ כה דברי כאש", "בלבי⁴⁴ כאש בוערת", זהו בו. (א' 268, רוקח)

[טז] חלום. באתב"ש סכי, פי' סוכה ברוח הקדש⁴⁵. (ר"א א'; ל' 108)

[טז] בחלום אדבר בו. כלומר דרך משל שצריך פתרון. (רי"מ)

פסוק ז

[א] לא כן עבדי משה. תרגום ירושלמי⁴⁶ "בכל ביתי" בכל עמי כולם מחזיקים אותו כנאמן. כי אני מדבר עמו פה אל פה, במראה אני מראה לו הדבר ממש כמו שהוא ולא על ידי חידה ומשל, וכולם מבינים מה שהוא אומר בשמי. והכל בא ממני כי אני מגלה לו כל הסוד, כמו שאדם עושה שלוחו הנאמן לו, שמגלה לו כל

(40) הושע יב, יא. (41) לעיל יא, כט. (42) ומסיים: וע"פ דברי רבינו מהר"א הנז' יובן היטב מש"ה פה אל פה אדבר בו שהוא מיוחד למעלה זו, משא"כ שאר הנביאים דהנבואה ע"י מלאך, ע"כ. (43) ירמיה כג, כט. (44) ירמיה כ, ט. (45) וכן ברוקח. (46) הכוונה ליונתן כאן: בכל בית ישראל עמי מהימן הוא. (47) ש"א ג, כ. (48) הגהה בכ"י מינכן 52. (49) תהלים קמז, יט"כ. (50) שמות יג, טז. (51) דברים ו, ט.

להם טענה לאכלו, כי צריך לכסותו, והוא היכר שאסור לאכלו.

ותמונת ה' יביט⁶⁰. שהוא רואה באיספקלריא המאירה יותר מכל הנביאים, דכתיב ביה⁶¹ "וראית את אחורי" שראה מה שלא ראה נביא מעולם, כי כל הנביאים אינם רואים אלא שנראה להם שרואים, כאדם שחולם שסבור לראות ואינו רואה, כדכתיב⁶²: "ובידי הנביאים אדמה", שדומה שהם רואים ואינם רואים. ועתה תאמרו מדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה.

וכשלא מצאו תשובה, "ויחר אף ה' במ"ב⁶³. (ריב"ש)

[ב] לא כן עבדי משה וגו'. תרגום יונתן⁶⁴ בכל עמי, כלו' כולם מחזיקים אותו לנאמן כי פה אל פה אדבר בו. ופרש"י "פה אל פה" אמרתי לו לפרוש מן האשה שנא⁶⁵ "ואתה פה עמוד עמדי". ותימא א"כ למה נתרעמו ממה שפירש. וי"ל נתרעמו ממה שפירש קודם לכן שלא היה מצוה לו הקדוש ברוך הוא לפרוש אם לא שפירש מדעתו, דק"ל בדדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו. ומתוך מעשה דאלרד ומידד ידעו מפי צפורה שפירש קודם לכן כדפרש"י ואז דברו בו⁶⁶. (ד"ז; בדומה רי"מ)

[ג] לא כן עבדי משה. תרגום ירושלמי⁶⁷

ובשעריך", שהוא כמו⁵² "שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך", שתזכרני תמיד, ואינו חותם על זרועו ולבו ממש, וכן אלו אינם ממש תפילין ומזוזות. וכן⁵³ "וכסהו בעפר", כמו⁵⁴ "וכסינו את דמו", וכמו⁵⁵ "ארץ אל תכסי דמי", ואינו אומר כסוי הדם ממש. אוי להם מעלכונה של תורה, כי אף הם עתידים ליתן את הדין. וכי מה עניין משה אצל שאר נביאים שמדברים על ידי חידה ומשל, אבל משה אינו מדבר על ידי חידה, כמו שהעיד הקב"ה שאינו מדבר עמו בחידות. בנביאים כתוב⁵⁶ "כתבם על לוח לבך", וזהו דבר שאינו מדבר בחידה⁵⁷. ועל כסוי הדם לא שייך לשון כסוי אלא על חטא, וכמו "וכסינו את דמו" שנכסה החטא⁵⁸ שנעשה בו, וכן "ארץ אל תכסי דמי" שנייה פשעם נגלה, וכן⁵⁸ "אשרי נשוי פשע כסוי חטאה", אבל השוחט חיה ועוף מה פשע שאומר "וכסהו בעפר". ועוד "וכסהו עפר" היה לו לומר. אלא ודאי נתן הקב"ה מצוה זו שלא יאמרו מאי שנא חלב חיה דכשר ומאי שנא דם חיה דאסור, כמו שאין החלב נקטר כך הדם אינו נזרק, והדם אסור כי הדם הוא הנפש, ואין ראוי לאכול הנפש, כדפירש קרא⁵⁹. וקבע בדם מצוה זו שיכסוהו, ולא יהא

(52) שיה"ש ח, ט. (53) ויקרא יז, יג. (54) בראשית לז, כו. (55) איוב טז, יח. (56) משלי ג, ג. (57) ותימא דאימא הכא נמי משל הוא, והיכא מוכחא מהאי קרא טפי מקרא ד'יהיו לאות על ירך'. וצ"ל דבהאי קרא ודאי משל הוא, ומיהו המשל הוא בדבר ההווה, ודומיא ד'קשרם על גרגרותיך' דרישיה דקרא דאף דהוא משל, אבל הוא משל מדבר ההווה שדרך בני אדם לקשור ענקים לצוואר, הכי נמי 'כתבם על לוח לבך' הכוונה שיהיו חרותם על לבך כמו דבר שאדם דבוק בו ביותר וקושרו בנרתק כנגד לבו לזכרו תמיד, ומיניה נשמע ד'כתבתם' דתפילין היינו כתיבה ממש (א.ו.). (58) תהלים לב, א. (59) ר' דברים יב, כג. (60) בפסוק הבא. והענין מחובר. (61) שמות לג, כג. (62) הושע יב, יא. (63) להלן ט, והוא מחובר. (64) וזה לשונו: בכל בית ישראל עמי מהימן הוא. (65) דברים ה, כח. (66) עי' תוס' יבמות סב, א ד"ה דכתיב. (67) הכוונה ליונתן, ור' ריב"ש כאן.

[ו] בכל ביתי נאמן הוא. למלאכת⁷⁴ בשליחתו. (א' 268, רוקח)

[ז] בכל ביתי של מעלה. נאמן הוא, "ונאמן⁷⁵ רוח יכסה דבר". (א' 268, רוקח)

[ח] בכל ביתי נאמן הוא. כלומר נתגדל, כמו⁷⁶ "באמנה אתו", ובקי הוא בכל שבילי דרקי⁷⁷. (א' 268, רוקח)

[ט] ומשה בכל ביתי נאמן הוא. נאמן בגימ' צאן, לכך צאן ניתן לרועה נאמן. וזהו שסיד⁷⁸ "כי צאן רועה נאמן" וכו'. (ב"מ 243; רא"צ)

[י] לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. תרגום ירוש' בכל עמי, כלומר כולם מחזיקים אותו לנאמן כי אני מדבר עמו פה אל פה ולא ע"י חידה. ולא דבר מאומה אפילו כבן כרך שראה המלך הספרדי⁷⁹, והיינו דכתיב⁸⁰ "ונאמן רוח מכסה דבר". עוד י"מ בכל ביתי נאמן הוא, לפי שנא⁸¹ "ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח" ואמר לו שיקח אשה מיוחסת, לפי שבת יתרו היתה מדינית. ולא רצה לגרשה כשהיה מלך לפי שלקחתו כשהיה רועה⁸². (ה"ד)

[יא] בכל ביתי נאמן הוא. ידוע לעולם שראה הוא מכבוד שכינה מה שלא ראו שאר נביאים שהרי הוא אב לנביאים היה,

בכל ביתי נאמן הוא, בכל עמי, כולם מחזיקים אותו בנאמן כי אני מדבר עמו פה אל פה ולא על ידי חידה כאשר מדבר איש אל רעהו.

בכל ביתי נאמן הוא. אוי להם למיני אומות העולם מעלבונה של תורה שמהפכים מצות אלהים למשל⁶⁸, שהרי כתיב כאן בפירוש "ולא בחידות".

לפי המדרש⁶⁹ שדרשו על פרישת משה מן האשה קשה, היאך נתרעמו על זה כיון שאף הקב"ה הסכים על ידו דכתיב⁷⁰ "ואתה פה עמוד עמדי". וי"ל כיון שמתחילה מיהא לא פירש אלא מדעתו, נתרעמו לפי שלא הסכים הקב"ה אלא לפי שפירש תחילה, בדברך שאדם רוצה לילך בה מוליכים אותו⁷¹, שהרי שרתה שכינה על אהרן ומרים ולא הוזהרו על כך לפי שלא פירשו. (הג"ן)

[ד] נאמן הוא. קבוע ומיוסד כל שעה ביום⁷². וכמוהו⁷³ "ותקעתיו יתד במקום נאמן", יתד התקוע במקום חזק אינו ממהר ליפול. (רשב"ם)

[ה] בכל ביתי נאמן הוא. עומד בנאמנותו עמה מאחר שגמלה עמו חסד בעניותו. (א' 268, רוקח)

(68) כל' שאומרים (עפ"ל) שאינם מצוות מעשיות אלא מצוות הלב, וברייב"ש האריך. (69) ספרי בהעלותך צט. (70) דברים ה, כח. (71) ר' ר"ת וד"ז כאן. (72) כבן בית הנכנס לשאול צרכיו בכל עת כך משה מזומן כל שעה לנבואה ולכן פי' מאשה. עי' ראב"ע כאן ורמב"ם יסוה"ת ז, ו. (73) ישעיה כב, כג. (74) כנר' הכוונה: למלאכותי, היינו שליחותי. (75) משלי יא, יג. (76) אסתר ב, כ. (77) ר' ריב"ש כאן הגה"ה בכת"י. (78) בפיט מכניסי רחמים שבסוף הסליחות שבימים נוראים. (79) כך גם בכתה"י, ולא נתחווה לנו הכוונה. ושור' דברי פער' ועוד כאן, ונראה דהתיבה 'הספרדי' יתירה ושרבוב, והכוונה שלא סיפר כלום מהמערכה האלוהית אפילו לא כבן כרך כגון ישעיה (חגיגה יג, ב) שמיעט בדברים וספר קצת, אבל משה לא סיפר מאומה. (80) משלי יא, יג. (81) לעיל א. (82) כרוקח ור' אפרים כאן.

ממעשה מרכבה, כלומר מה שראה שם רק אמר⁸⁷ "ה' אלהינו ה' אחד".

בכל ביתי נאמן הוא. אלא י"ל⁸⁸ שלא גילה על מעשה מרכבה לכל ישר' אלא לאהרן ולבניו נדב ואביהו בסתר⁸⁹, ולא כמו שעשה יחזקאל וישעי' אלא אמר "שמע ישראל" וכו', הרבה ראיתי למעלה מה שאין אוזן יכול לשמוע אך דעו כי ה' אלהינו ה' אחד. (רח"פ; בדומה לו' 108)

[טו] בכ"ב ביתי נאמן הוא. פי' הר"י לפי שנאמר⁹⁰ "ותדבר אהרן ומרים על אודות" וכו', ואמרו לו למשה שיקח אחרת מיוחסת ויניח זאת שהיא מדינית. ומשה לא רצה מאחר שלקחה כשהיה עני, ועתה היה מלך לא רצה לגרשה, ולכן אמר "בכל ביתי נאמן הוא"⁹¹. (מ"ז)

[טז] בכ"ב ביתי נאמן הוא. מה היה בשמים לגנוב, אלא "נאמן"⁹² רוח מכסה דבר", שכל מה בשמים לא גילה אלא באהרן בחשאי, ולא כישעי' ויחזקאל שגילו לכל מה שראו⁹³. (רי"מ)

[יז] בכ"ב ביתי נאמן הוא. תימ' מה דכתי' רבותי', וכי היה לו לגנוב למעלה כסף או

ולא מצינו שאמר כך וכך ראיתי כמו שעשו כמה נביאים, ועליו אמר שלמה בחכמתו⁸³ "נאמן רוח מכסה דבר". ובתרגום ירושלמי מתורגם בכל ביתי, בכל עמי נאמן הוא, לשון "בית יעקב" ו"בית יוסף". פי' כל אנשי ביתי מחזיקין אותו לנאמן. (חזק')

[יח] לא כן עבדי משה בכ"ב ביתי נאמן הוא. פי' שהוא כבן בית שנכנס ויוצא בלא רשות⁸⁴ אבל אתם אין הדיבור בא לכם בכל פעם, ואף כשיבוא לכם לא יהיה אלא בחלום, אבל הוא פה אל פה אדבר בו ולא בחלום. (ט"א)

[יט] בכ"ב ביתי נאמן הוא. לא שנאמן מלגנוב דאטו כסף וזהב יש שם, אלא "נאמן"⁸⁵ רוח מכסה דבר" מלגלות לישראל דברים שלמעלה כיחזקאל וישעי' וכיוצא, שהגידו לרבים כל מה שראו למעלה, רק לאהרן הגיד בחשאי וסוד נעלם⁸⁶, ולישראל אמר דרך כלל והעלם, ראיתי מה שאין האוזן ראוי' לשמוע, אלא תדעו כי ה' אלהינו הוא ה' אחד ואין בלתו, הר"ר יעקב. (פע"ר)

[יד] בכ"ב ביתי נאמן הוא. דהוא לא סיפר

(83) משלי יא, יג. (84) עי' רש"י ברכות לדב, ד"ה כעבד. (85) משלי יא, יג. (86) צ"ב מקור הדברים, וגם הואיל והכתוב משבחיו שהוא מכסה דבר היה לו לכבוש הדבר אפילו מאהרן. אך ראה מדרש שמואל טו, א: ויגד משה לאהרן את כל דברי ה', רבנן אמרין גלה לו שם המפורש, הרי רמז שמשה גילה לאהרן כל דברים הסתומים. וי"ל עוד, שמשה מסר הדברים לאהרן כדי שיהיו בכלל תורה המסורה, דלכשיבוא העת שיוכלו ללמוד רזין תורה, כמאמר הזהר (בראשית קיז, א) "בשית מאה שנין לשתיאתה יתפתחון תרעי דחכמתא לעילא, ומבועי דחכמתא לתתא" אז יהיה למודה כלימוד שאר חלקי תורה. ואין להקשות תרעי דחכמתא חכ"א א"כ הו"ל למשה למסור ליהושע שהרי משה קיבל תורה ומסרה ליהושע, דבהדיא איתא בעירובין נדב, דאהרן קודם לכל בסדר משנה, עיי"ש, וא"כ מה ששנינו ומסרה ליהושע, היינו משום דיהושע הוא מסר לדור שאחריהם, ומיהו כל זמן שהיה אהרן חי לא מסר משה דברים הסתומים לאחרים משום כבוד אלקים הסתר דבר (א.א.1). (87) דברים ו, ד. (88) ר' פנענ רזא שמתחיל: "לא שנאמן מלגנוב דאטו כסף וזהב יש שם", והרח"פ כאן דילג על הקושיא, ואולי דלא ניחא ליה בהאי לישראל אפילו בדרך שלילה. (89) ר' הערה בפענח רזא. (90) לעיל א. (91) כהדר זקנים כאן. (92) משלי יא, יג. (93) כפע"ר, וראה הערה שם.

נֶאֱמַן הוּא: הַ פֶּה אֶל־פֶּה אֶדְבַר־בּוֹ וּמִרְאָה וְלֹא

רש"י

(ח) פה א"ל פה. אמרתי לו לפרוש מן האשה. והיכן אמרתי לו, צניני (דברים ה, כו) לך אמור להם שובו לכם לאהליכם, ואתה פה עמוד עמדי: ומראה וְלֹא בחידות. מראה זה מראה דבור, שאני

ה"י מצוינת⁹⁹ רמז זכה לחמשה חומשי תורה. נאמן הוא. הרי זה רמזו נאמנה¹, זו התורה, "עדות² ה' נאמנה". (ר"י)

[כא] בכ"ל ביתי נאמן הוא. כי כל חמשים שערי בינה נמסרו לו³. כ"ל בגי' חמשים.

(בוד' 172)

פסוק ח

[א] פה א"ל פה אדבר בו. ואמרתי לו לפרוש מן האשה⁴. והיכן א"ל, בסניני. כשאמר לו⁵ "לך אמור להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי". וא"ת, כיון שהקב"ה צוה לו לפרוש מן האשה, א"כ מהו זה שאו' בפרק הבא על יבמתו⁶ ג' דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו, וקא חשיב מהם מה שפי' מן האשה, ודרש ק"ו ומה ישראל שלא דבר להם אלא לפי שעה נקבע להם זמן, אמרה שכינה להם⁷ "אל תגשו אל אשה" אני שאין [לי] זמן קבוע לדיבור עאכ"ו. ומאי קאמר והלא בהדיא אמ' לו "ואתה פה עמוד עמדי". ועוד אחרי ששמעו אהרן ומרים שהמקום צוה לו לעמוד למה כעסו עליו. וי"ל דמיד שירד מן ההר ייחד לה לצפורה אהל לבדה או נתן לה גט⁸. ומה

זהב. וי"ל בזה שבחיהו הק' שראה תמונתו שני⁹⁴ "ותמונת ה' יביט", וראה כל פמליא של מעלה, ואע"פ כן החזיק באמונתו ולא הגיד לאדם דבר כמו שעשה יחזקאל. הר' אברזוש מאופנהיים. (פרמא 810)

[יח] לֹא כֵן עֲבָדִי מֹשֶׁה בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמַן הוּא. תימ' מאי זכותיה, וכי היה לו לגנוב מלמעלה כסף או זהב. וי"ל בזה שהבינו המקום שראה את תמונתו, שני⁹⁵ "ותמונת ה' יביט" וראה כל פמליא של מעלה, ואע"פ כן החזיק באמונתו ולא הגיד לשום אדם דבר, והיינו האמנה שעשה לפי שמצינו ששאר הנביאים פרסמו ענין המרכבה כישעיה ויחזקאל, ועם זאת שמשה ע"ה נתנבא באספקריא המאירה מה שאין כן בהם כמו שאמ' רז"ל⁹⁶, מ"מ לא גילה, והיינו נאמנותיה. (מ"ג 121)

[יט] לֹא כֵן. בגימטריא שבעים. לא כן משה כמו שבעים איש⁹⁷ אלא יותר מעלה יש לו. (ר"ש)

[כ] לֹא כֵן עֲבָדִי מֹשֶׁה. אינו כשבעים איש⁹⁸ שהוא מעולה, כמפורש והולך. לא כ'ן. אינו כאברהם שהיה בדור עשרים, שמשה נידבר עמו אל פה. נאמן הוא.

94 בפסוק הבא. 95 בפסוק הבא. 96 יבמות מטב. 97 הסנהדרין שנתנבאו. 98 של סנהדרין שנתנבאו. 99 ספר תגין, ס' ה. 1 אותיות 'נאמן' בצירוף ה' ד'הוא'. 2 תהלים יט, ח. 3 ר"ה כאב. 4 תנחומא צו יג. 5 דברים ה, כח. 6 יבמות סבא. 7 שמות יט, טו. 8 א"כ תחילת הדבר מדעתו היה וע"ז כעסו עליו.

בְּחִידַת וְתִמְנַת יְהוָה יִבִּיט וּמִדּוּעַ לֹא יִרְאֶתֶם לְדַבֵּר

רש"י

מפרש לו דבורי צמראת פנים שבו ואיני סותמו לו צחירות, כענין שנאמר ליחזקאל (יחזקאל י, צ) חוד חידה וגו', יכול מראה שכינה, תלמוד לומר (שמות לג, כ) לא תוכל לראות את פני: ותמננת ה' יביט. זה מראה אחרים, כענין שנאמר (שמות לג, כג) וראית את אחורי: בעבדי במשה. אינו אומר בעבדי משה, אלא בעבדי צמשה, בעבדי אף על פי שאינו משה, צמשה אפילו אינו עבדי, כדאי

וכמה אחרי שלא קבע לו זמן אין לשוב עד שיאמ' לו שוב גם אתה לאהליך, ולכן פי' כל הימים (שלא) מדעתו והסכימה דעת המקום על דעתו שלא אמ' לו לשוב לאהלו. (ר"ת; מ"ג 362; בדומה פר' 167)

[ב] פה א"ל פה. בנשיקה¹⁰. משה ראה אספקלריא המאירה וכל הנביאים ראו משאינה המאירה¹¹.

ותמננת ה' יביט. תמונה היא הצורה הנאצלת מאורו הגדול לאין תכלית, ולא אצילות ממש אלא מציאות והוא הכל ובו הכל, ואין להאריך בסוד הייחוד כדאי' בספר יצירה¹² בלום פ"ך מלדבר בלום פ"ך מלהרהר.

לדבר בעבדי במשה. למה (לא¹³) אמר בעבדי במשה, כלומר מדוע לא יראתם לדבר כמו שהייתם יודעים בו שהוא עבדי, איך הייתם רשאים להקניטו ואפי' לא היה עבדי מיומן ומזומן לשליחותי, היאך לא יראתם לדבר במשה באיש עניו וגדול כמשה¹⁴. (ר"א)

[ג] פה א"ל פה אדבר בו. כשהוא ער, "כאשר¹⁵ ידבר איש אל רעהו".

שלא כעסו עליו עד עתה, כי שמא לא ידעו, כי מתוך דבריה שאמרה אשריהם ואוי לנשותיהם אז ידעו מרים ואהרן שפיר' מן האשה משעת רדתו מן ההר ועל זה כעסו עליו, כי לא היה לו לפרוש ממנה רק מעט (ממנו) ימים, ובאותה שעה שהתחיל לפרוש לא היה או' לו השם "עמוד עמדי", וע"כ או' שהסכים המקום לדעתו של משה, וכאשר ראה הש' שדעתו לפרוש מן האשה אז אמ' לו "ואתה פה עמוד עמדי", כי בדרך שאדם רוצה ללכת בה מוליכים אותו "אם"⁹ ללצים הוא יליץ ולענונים יתן חן". וא"ת אחרי שעשה ק"ו א"כ לא עשה מדעתו והיאך אמרו שמשו מדעתו עבד. וי"ל מה שפירש כל אותן הימים קורא אותן מדעתו. וא"ת אי זה ק"ו עשה מישראל שנתן להם זמן, היא הנותנת כי בעבור שנתן להם זמן היה להם לפרוש יותר ממנו שלא קבעו לו. וי"ל דהכי קאמר משה, ומה ישראל אע"פ שקבע להם זמן ג' ימים "אל תגשו אל אשה" ולא יותר, לא רצו לחזור אצל נשותיהם עד שאמ' להם "לאהליכם", אע"פ שבלא צווי היה להם לשוב לסוף ג' ימים, א"כ על אחת כמה

(9) משלי ג, לד. (10) ר' רוקח כאן. (11) יבמות מט, ב. (12) ספר יצירה א, ח. (13) בכת"י: 'למה לא אמר בעבדי במשה' והמהדיר הקיף תיבת 'לא' בחצו"ג. אך נראה דצ"ל: 'למה לא אמר בעבדי משה'. תיבת משה בלא ב'. (14) כרש"י כאן ותנחומא צו יג. (15) שמות לג, יא.

רש"י

הייתם לירא מפניו, וכל שכן שהוא עבדי ועבד מלך מלך, היה לכם לומר אין המלך אוהבו חנם. ואם

ומראה. רואה בעין לבו. ולא בחידות. "מה¹⁶ אתה רואה".

דאמרינן²⁵ שלשה דברים עשה משה מדעתו והקב"ה הסכים ע"י, וזה אחד מהם. וי"ל לאחר שפירש מעצמו הסכים ואמר פה אל פה יישר כחך שפירשת. (אמ"נ)

תמונה. בגימ' פרצוף אדם, "דמות¹⁷ כמראה אדם". יביט. לפי העניין מדקדק בדמות שאני מראה לנביאים יותר משאר נביאים. (א' 268, רוקח)

[ח] אדבר בו. פי' בקרבו כמו²⁶ "רוח ה' דבר בי", שרוח הקב"ה הוא בתוך האדם והוא המודיעו דברי הש"י, ושייך בי' שפיר דבור²⁷. (פע"ר)

[ד] פה אל פה אדבר בו. הדיבור נושק¹⁸.

[ט] ומראה ולא בחידות. כמו שנ' ביחזקאל²⁸ "חור חידה", מלמד שהיה הקב"ה מדבר עם שאר הנביאים בחידה.

נאמן הוא פה אל פה אדבר בו. "עדות¹⁹ ה' נאמנה", "נשיקות²⁰ פיהו". (א' 268, רוקח)

לדבר בעבדי. שכל המדבר בעבדי כאלו מדבר בי²⁹. (ב"מ 243; רא"צ)

[ה] פה אל פה אדבר בו. פירש המורה²¹ פה אל פה אמרתי לו לפרוש מהאשה שנאמר²² "ואתה פה עמוד עמדי". ותימה דהא אמרינן²³ ג' דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה על ידו ואחת מהן פירש מהאשה. וי"ל לאחר שפירש הסכים על ידו וצוהו, והכי משמע קרא, "ואתה" שפרשת מעצמך להיות "פה" יפה עשית, וא"כ "עמוד עמדי" והיינו הצווי. (רי"ד)

[ו] ומראה. תגין על ה', לומר שמביט בה' נוגה שנאמר ביחזקאל³⁰ ובה' אור שנאמר בבראשית³¹. (בעה"ט)

[ז] פה אל פה. לא כן בשאר נביאים דלא כתיב בהם "וידבר ה' אל פלוני", אף שכתוב "ויהי דבר ה'" זהו ע"י מלאך ושליח²⁴. הר"ר אליעזר. (פע"ר; בדומה רי"מ)

[יא] במראה ולא בחידות. שלא תתמה על מה שמדבר בנביאים פעמים רבות בלשון נסתר ונוכח, כי כל שאר הנביאים כולם היו מתנבאים דרך חולמי חלום לרמוז מעתיד עבר ומעבר עתיד, אבל למשה דבר בלשון צח ונקי כאשר ידבר איש אל רעהו.

[ז] פה אל פה. פרש"י ז"ל אני אמרתי [לז] פה אל פה לפרוש מן האשה. ותימה

במראה ולא בחידות. מיכאן תשובה למינים האומרים דמה שאסר שעטנו וחזיר

(16) ירמיה א, יא. ועוד רבים. (17) יחזקאל א, כו. (18) כדמצינו שהיה הדיבור נושק לכל אחד מישראל כשקיבל עליו הדיבור, ר' שיהש"ר א, ב. ומייתי קראי דנאמן קאי על התורה, שניתנה ע"י משה, ובה נאמר ישקני. (19) תהלים יט, ח. (20) שיה"ש א, ב. (21) רש"י כאן. (22) דברים ה, כח. (23) שבת פז, א. (24) ר' באריכות בבית אלוהים להמבי"ט, שער היסודות פרק כד, ד"ה ואם ביחוד. (25) ר' באריכות בר"ת ורח"פ כאן. (26) ש"ב כג, ב. (27) אע"פ שסתם דיבור הוא באמצעות האוזן ששומע קול מבחוץ, שייך שפיר ל' דיבור בשמיעה פנימית. (28) יחזקאל יז, ב. (29) ע"י ספרי כאן קג. (30) יחזקאל א, ד; שם, יג; שם, כז; שם, כח; י, ד. (31) ר' בעה"ט בראשית א, ה.

בְּעֲבֹדֵי בְמִשָּׁה: ַ וַיַּחַר אֶף יְהוָה בָּם וַיִּלְךְ: ַ וַהֲעֲנֹן סַר מֵעַל הָאֹהֶל וַהֲנֶה מְרִים מִצֹּרֶת כְּשֶׁלֶג וַיִּפֹּן

רש"י

תאמרו איני מכיר צמעשיו, זו קשה מן הראשונה: (ט) ויחר אף ה' בם וילך. מאחר שהודיעם סרחונם גזר עליהם נדוי, קל וחומר לזכר ודם שלא יכעוס על חזירו עד שיודיענו סרחונו: (י) והענן סר. ואחר כך והנה מרים מצורעת כשלג, משל למלך שאמר לפדגוג, רדה את בני, אלזל

הכל דרך דמיון³², והא הכא כתיב דמה שדבר למשה לא היה בחידות. (רח"פ)

[יב] במראה וְלֹא בחידות. כי היה גבריאל מראה לו מלאכת המשכן³³.

ולא בחידות³⁴ ותמונת ה' יביט. ותמנת כת' חסר ו', לאו ממש תמונה, כי אין נכון לפרש כך, ואף לא הראהו תמונת השכינה אלא קשר של תפלין³⁵, ולכך ותמנת חסר וא", לא פני השכינה. (רי"ו)

[יג] ותמנת ה' יביט. מראה אחורים כדכתיב³⁶ "וראית את אחורי". (חזק')

פסוק ט

[א] ויחר אף ה' בם. החרון נרשם בגופם³⁷, ולכך לקתה מרים שהיא גרמה לאהרן לדבר. (ר"א א'; לר' 108)

פסוק י

[א] והענן סר מֵעַל הָאֹהֶל. ואחר כך "והנה מרים מצורעת כשלג", לאחר שנסתלק הענן כי אין דרך קדושה לעמוד במקום טומאה, ומצורע טמא³⁹. (ריב"ש)

[ב] וילך. והענן סר. שלא יראה במפתלה⁴⁰, אל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו⁴¹.

מצורעת כשלג. בבהרת עזה, שנקיי בשר היו⁴². מצרעת כשלג. בגי' זו לקת בבהרת.

ויפן אהרן אל מרים. שהיא הסיתה אותו. מצורעת כשלג. הוציאה עליו רעה אמ' אותו פירש מאותו⁴³. (א' 268, רוקח; ההתחלה גם בבעה"ט ובד' 172)

[ג] והענן סר והנה מרים מצורעת. אין דרך

(32) שאומרים (עפ"ל) שאינן מצוות מעשיות, ור' ריב"ש שהאריך. (33) עי' מנחות כט,א, ושם דגבריאלי הראה למשה מעשה המנורה, ובבעה"ט שמות כה, ט ג"כ כתב דתבנית המשכן כולו וכליו הראה לו. (34) לא ברור מה ענין ב' תיבות אלו לדיבור זה. ואולי הם סוף הדיבור הקודם, והכוונה שגבריאלי הראה למשה מלאכת המשכן בראיית עין ולא בחידות, כלו' בגוף הבית הכלים ולא בתיאורן ומדותיהם. (35) ברכות ז,א. (36) שמות לג, כג. (37) בם משמע בגופם, וכלו' הצרעת, ומ"מ אצל מרים יצא הליקוי שהיא גרמה. (38) שבת צז,א. (39) ור' רש"י ובעה"ט כאן. (40) ספרי כאן קה. (41) אבות ד, יח. (42) ואם לא היתה בהרת עזה לא היתה הצרעת ניכרת בבשר נקי דדומה כפחות מכרום ביצה. כך ע"פ פי' ספרי לר' אליעזר נחום. (43) כ' המהדיר: אולי צ"ל אמרה פירש מאשתו. ול"נ דאולי צ"ל 'אותו פירש מאותה', כי דרך המספר לשון הרע לדבר ברמיזות.

אֶהְרֶן אֶל־מִרְיָם וְהִנֵּה מְצַרְעֶת: ^{יא} וַיֹּאמֶר אֶהְרֶן
אֶל־מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנִי אֶל־נָא תִשֶׁת עָלֵינוּ חַטָּאת
אֲשֶׁר נִוְאלָנוּ וְאֲשֶׁר חָטֵאנוּ: ^{יב} אֶל־נָא תְהִי כִפָּת

רש"י

לא תרדנו עד שאלך מאלנך, שרממי עליו: (יא) נואלנו. כתרנונו לשון חיל: (יב) אל נא תהי.

ארץ שתעמוד הקדושה במקום טומאה⁴⁴. "השב אשת האיש", ואחר כך עשה לו
(חזק) שיתפלל בעדך. (ריב"ש)

[ד] ויפן אהרן אל מרים. בגמ'⁴⁵ שפנה מצרעתו ונצטרעה מרים. אהרן נצטרע ונרפא מיד, מרים לאחר ז' ימים⁴⁶. אל מרים. כל מקום שהיה אהרן מראה היתה פורחת בה⁴⁷. (ב"מ 243 ; רא"צ) (רוקח)

[ב] חטאת. שאנו מזידים⁵¹.

אשר גואלנו. היינו סבורים חכמה לעשות להוכיחך מאשר הפרשתה מאשתך וחשדנוך. ואשר חטאנו. בדברים⁵². (א' 268)

[ה] ויפן אהרן אל מרים. מכאן שפנה מצרעתו⁴⁸ שגם הוא נצטרע ונתרפא. (ד"ז) [ג] אל נא תשת עלינו חטאת. אמר אדוני שוגגים היינו⁵³, שלא נתכווננו אלא משום פריה ורביה⁵⁴. (ב"מ 243 ; רא"צ)

פסוק יא

פסוק יב

[א] ויאמר אהרן אל משה. מכאן שמקניט את חבירו צריך לשאל ממנו מטו⁴⁹ ואחר כך מאת הקב"ה. וכן מצינו באבימלך⁵⁰ ובשבילך אל נא תהיה אתה בעצמך כמת.

(44) כריב"ש כאן. נר' הכוונה דהסתלקות הענן שירד עכשיו לדבר עמהם כבר היתה, כדכתיב בפסוק שלפניו: 'ויחר אף ה' במ וילך' וקרא דידן 'והענן סר' הוא הענן השוכן קבע על המשכן, ומכאן דלא משום שהיה הענן חוצץ מלראות הנגע אלא דאין ראוי להיות הנגע במקום שכניה. אך זה דלא כראב"ע בפסוק הקודם שפי' וילך, הכבוד, והעד והענן סר (א.ו.). (45) שבת צז,א. (46) תנחומא מצורע ב, ויליף מדכתיב: ויחר אף ה' במ וילך. (47) ספרי כאן קה, והלשון שם: והנה מצורעת, מגיד הכתוב שכל זמן שהיה רואה אותה היתה פורחת בה. (48) שבת צז,א. (49) משנה ב"ק צב,א: אע"פ שהוא נותן לו אין נמחל לו עד שייבקש ממנו כו'. ונר' שיש גיר' שם: עד שייבקש ממנו 'מטו', וכן לי' המאירי שם. (50) בראשית כ, ז. (51) אל תחשבונו כמזידים. ובספרי כאן קה: אל נא תשת עלינו חטאת, א"ל אם שוגגים היינו נמחל לנו כמזידים. וביאר בהגהות לחכם ספרדי קדמון (המצורפות לפי ר' הלל) דהמחל למבקש מחילה על השוגג והיה מזיד אינה מחילה, אבל בהיפכא שחטא בשוגג ומחל לו על המזיד, כ"ש שהיה מחילה גמורה. (52) נואלנו היינו במחשבה, וחטאנו בדבור שהוא כמעשה. (53) עי' ספרי כאן קה. (54) פסיק"ז כאן.

אֲשֶׁר בָּצִאתוֹ מֵרַחֵם אִמּוֹ וַיֵּאָכֵל חֲצִי בֶשָׂרוֹ:

רש"י

אחותנו זו: כמת. שהמלורע חשוב כמת, מה מת מטמא צדיקה, אף מלורע מטמא צדיקה: אשר בצאתו מרחם אמו. אמנו היה לו לומר, אלא שכינה הכתוב. וכן חצי בשרו, חצי בשרנו היה לו לומר, אלא שכינה הכתוב. מאחר שיצאה מרחם אמנו היא לנו כאילו נאכל חצי בשרנו, כענין שנאמר (בראשית לו, כז) כי אחינו בשרנו הוא. ולפי משמעו אף הוא נראה כן, אין ראוי לאח להניח את

והיאך, אשר נולד בצאתו מי שהוא ממעיו מרחם אמו של אחיו שהוא חי, הרי נאכל חצי בשרו של חי, כלומר מאחר שנולדה מרים מרחם אמו של משה והיא מתה, הרי נאכל חצי בשרו של משה.

המצורע⁵⁹, ומה מת מושכב לבדו כך מצורע "ישב⁶⁰ בדד". אשר בצאתו. העובר מרחם אמו מחוסר אבר, זהו "ויאכל חצי בשרו" חצי אינו דווקא אבל מחצית דווקא. מרים לקתה ולא אהרן⁶¹ לפי שהיא גרמה שאהרן דיבר ועזר לה, ועוד אהרן שקול כמשה⁶², "הוא⁶³ אהרן ומשה", וגם אין נאה לכהן גדול ללקות בצרעת. (א' 268, רוקח)

[ד] כמת. שמצורע מטמא בביאה כמת באהל⁶⁴. אם אינך מרפאה בתפילתך תהיה כמת כי מי מסגירה או מי מטהרה שאין כהן רואה בנגעי קרובו⁶⁵ דאיתקש (לנגעים) [לריבים⁶⁶]. וק"ק מאי קאמר מי מטהרה, ולא ליקרא עליה טמא ואז אינה צריכה טהרה, דאין הנגעים טמאים עד שיקרא כהן טמא⁶⁷. וכן נראה די"ל כבר קראה טמאה כשפנה אליה שני⁶⁸ "ויפן אהרן אל מרים", ולכך קאמר מי מטהרה⁶⁹. מיהו ק"ק מאי קאמר מי מטהרה והא הוה פנחס שהיה לה שלישי בראשון ומותר לראות דלא היה קרוב לה כ"כ. וי"מ שלא נתכהן פנחס

אל נא תהי. אל תהיה אתה כמת, "אל⁵⁵ תהי בתוקעי כף", "אל⁵⁶ תהי עד חנם", "אל⁵⁷ תהי בסובאי יין. (רשב"ם)

[ב] אל נא תהי כמת. אל נא תהי מרים כמת, אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו. כלומר צרעת הבאה מתולדתו, שכשיוצא מבטן אמו בשרו מת ונאכל ולקוי ואין דרכו להרפא לעולם כי תולדתו הוא, אבל זה הלקוי אינו תולדתה אלא על ידי חטא בא לה, ועל ידי תפילה ותשובה דין הוא שילך, ולפיכך התפלל עליה ותחיה המכה, כמו שמצינו בפרעה כשלקח שרה כתיב⁵⁸ "וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרי", והשיבה ונתרפא. (ריב"ש; בדומה לו' 31)

[ג] אל נא תהי כמת. שמטמא באהל כך

(55) משלי כב, כו. (56) שם כד, כח. (57) שם כג, ח. (58) בראשית יב, יז. (59) ספרי כאן קה. (60) ע"פ ויקרא יג, מז. (61) פלוגתא היא בשבת צו, עיי"ש. (62) אולי ר"ל דאילו נצטרע היה גנאי גם למשה שהרי הוקש לו. (63) שמות ו, כו. (64) ספרי כאן קה. (65) תנחומא צו יג ורש"י כאן. (66) סנהדרין לד, ב. (67) משנה נגעים ג, א. (68) לעיל י. (69) ודקדק המהדיר כיון דהוקשו נגעים לריבים א"כ כמו בקרוב אם דן אינו דין כך גם בנגעים וצ"ל למנ"ח קסט, יג.

רש"י

אחוזו להיות כמת: אשר בצאתו. מאחר שאל זה מרחם אמו של זה שיש כח צידו לעזור ואינו עוזרו, הרי נאכל חצי צשרו, שאחיו צשרו הוא. דבר אחר אל נא תהי כמת, אם אינך רופאה בתפלה,

עדיין⁷⁰. וי"מ מכאן פסק כמו שפר"ץ⁷¹ דשלישי בראשון פסול משום קורבה, ולא כמו שפי' רשב"ם בפרק יש נוחלין⁷² דהלכה דכשר כדשלח רב יוסף בר חמא.

כמת. פי' רש"י וזהו בצאתו מרחם אמו. וצריך פירוש לפירושו דדמיא לקטן שנולד ונגעו עמו, דאין לו טהרה עולמית⁷³. וק"ק דתנן במס' נגעים⁷⁴ ואלו בהרות טהרות שהיו בו קודם למתן תורה [וכו'⁷⁵], ובתורת כהנים⁷⁶ יליף ליה דכתיב⁷⁷ "אדם כי יהיה" משעת הווייתו בעולם כו', אלמא דקטן שנולד ונגעו עמו אינו טמא. מ"מ י"ל דלאו טהרה ממש קאמר אלא כלומר שאין לו רפואה עולמית, וכיון דאין מי מטהרה נעשה כמי שלא נתרפאת מעולם.

אמו וגו' בשרו. אמינו בשרינו היה לו לומר אלא שכינה⁷⁸. (ב"מ 243; דא"צ)

[ו] א"ל נא תהי כמת. כמצורע שנצטרע עם יציאתו מרחם אמו שאין לו טהרה עולמית⁷⁹, אבל זאת שלא בא אלא על ידי חטא, תפלות מועיל⁸⁰ בה כמו שמצינו בפרעה שנצטרע ע"י שרה ונתרפא כשהשיבה. (ד"ז)

אמו וגו' בשרו. אמינו בשרינו היה לו לומר אלא שכינה⁷⁸. (ב"מ 243; דא"צ)

[ו] א"ל נא תהי כמת. כמצורע שנצטרע עם יציאתו מרחם אמו שאין לו טהרה עולמית⁷⁹, אבל זאת שלא בא אלא על ידי חטא, תפלות מועיל⁸⁰ בה כמו שמצינו בפרעה שנצטרע ע"י שרה ונתרפא כשהשיבה. (ד"ז)

(70) ע"י זבחים קא, ב. (71) כ' המהדיר פיענוחו: שפסקו רבני צרפת. (72) רשב"ם ב"ב קכח, א ד"ה רבא. (73) ראה מה דמסיק להלן דלאו טהרה ממש קאמר אלא אין לו רפואה. (74) נגעים ז, א. (75) ומונה שם: בקטן ונולד. (76) ספרא תזריע, נגעים א, א. ור' משי"ב במ"ז בהערה. (77) ויקרא יג, ב. (78) רש"י כאן. (79) אין רפואה למכתו, ע"י ריב"ש. (80) כנ' צ"ל: תפילה מועלת בה. ו'תפלות' היא שגגת מעתיק טועה שסבר שהתיבה מחוברת עם התיבה 'חטא' שלפניה. (81) ר' ריב"ש כאן. (82) ויקרא יד, לו. (83) הכוונה צריכה ביאור, דהא לפנייהם היתה עומדת. אלא צ"ל דההפרשה היינו שאמר לה הקב"ה 'הלא תכלם שבעת ימים' וגו' דאמירתו של הקב"ה מטמאה אותה כמו כהן. וסלקא דעתיה דלטמא הקב"ה מטמא כשבא לענוש, אבל לטהר צריך מעשה תחתון ע"י כהן. ושו"ר בפע"ר דמשמע כע"ז (א.ו.)

רש"י

מי מסגירה ומי מטהרה, אני אי אפשר לראותה, שאני קרוב ואין קרוב רואה את הנגעים, וכהן אחר אין בעולם, וזהו אשר נצטוו מרחם אמו:

לעולם כמצורע שיצא מרחם אמו מצורע שאין לו תקנה בהסגר כלל. מ"מ⁸⁹. (ת"ה)

[י] אל נא תהי כמת וגו'. פי' לא תהיה כנפל המת כאשר יצא מבטן אמו נאכל חצי בשרו, וכן בשר המצורע. פירש"י ז"ל, אל נא תהי וגו' אם אינך מרפאה בתפלה מי מסגירה מי מטהרה וכו'. וקשה מה שאמר מי מטהרה אדרבה כיון שאין כהן לעולם לא תזקק לטומאה שאין הנגע טמא עד שיאמר לו כהן טמא אתה, ואת"ל שתטמא בלא כהן תטהר נמי בלא כהן, ואף את"ל דלחומרא אמרי' שתטמא בלא כהן אבל שתטהר בעי כהן, א"כ מה אמר אם אינך מרפאה בתפלה שאפי' מתרפא אי אפשר לה ליטהר בלא כהן שכל טהרת הכהן אינו אלא אחר שיתרפא הנגע. וראיתי בספרי מביא בלשון אחר, אמר אהרן מה מצאתי הפסד לאחותי⁹⁰ שאיני יכול להסגירה לא לטמאה ולא לטהרה. ולפ"ז לא יקשה קושיא אחרונה. ואפשר לומר כי גם לקושיא הראשונה דנהי דאין לה טומאה כ"א ע"י כהן לדין נגע לא להחליטה ולפריעה ולקרבן, מ"מ בני אדם מרחיקין אותה ותשאר בזה⁹¹ כל ימיה כיון שאין כהן לטהר אותה. (טו"א)

[ז] אל נא תהי כמת. כלומר כמת אשר בצאתו מרחם אמו ונאכל חצי בשרו זהו מצורע מתולדה, ועל אותו מצורע אין להתפלל להעביר הצרעת⁸⁴. אבל על זה שלא בא אלא על חטא, על ידי תשובה ותפילה דין הוא שילך כמו שמצינו בפרעה כשלקח שרה שנאמר⁸⁵ "וינגע ה' את פרעה נגעים גדלים ואת ביתו" ונתרפא. (הג"ן)

[ח] אל נא תהי כמת. מצורע חשוב כמת⁸⁶. פי' אל נא תהי אחותנו בעצלות תפלתך כאותו שיצא מצורע ממעי אמו והוא מיד כאלו נאכל חצי בשרו, כדאמר קטן היוצא מצורע ממעי אמו אין לו טהרה עולמית⁸⁷, ומתוך שנגע זה בא ע"י חטא יש פתחון פה לומר שע"י תפלה יסתלק, כמו שמצינו בפרעה ובשאר מקומות, לפיכך יש לך להתפלל עליה. כאן פירש"י⁸⁸ וזהו אשר בצאתו מרחם אמו. פי' יצתה מרחם אמנו ואין אני יכול לטהרה שהרי היא קרובתי. (חזק')

[ט] אל נא תהי כמת. פירש"י לשון ב' וכהן אחר אין בעולם וז"ש "אשר בצאתו מרחם אמו", פי' לפי' לא תמצא לה תקנה

84 ר' בכמה ראשונים כאן דצרעת מתולדה אין לה רפואה, וא"כ ס"ל דאין להתפלל על כך דהוי כמתפלל על הנולד גידם שתצמח ידו. 85 בראשית יב, יז. 86 נדרים סד, ב ובכ"מ. 87 (87) לא מצינו מאמר זה בחז"ל, וראה ב'אוצר החזקוני' דהביא סברא ד'כדאמר' היינו שהרופאים אומרים כן ולא דמצינו כן בשאר מקום. אך ראה ריב"א כאן שכתב: מצאתי כתוב בשם ר' טוביא מבישנ"א שמצא בספרי כו'. 88 סוד"ה אשר בצאתו כאן. ואולי צ"ל: ורש"י כאן פי' כו'. 89 — מפי מורי. 90 לפנינו בספרי כהן קה הלשון: אמר אהרן נמציתי מפסיד לאחותי שאיני יכול לא לסוגרה ולא לטמאה ולא לטהרה. 91 ע"פ מושב זקנים נר' שיש לתקן: בזה. כל' מבוזה.

מרחם אמר, הרי הוא כאדם שנולד מצורע מרחם אמר, שהרי הוא כמת ואין לו תקנה כ"א בתפלה¹, אף זאת כמו כן, לראות הנגע א"א שהרי אהרן היה קרוב ואין קרוב רואה נגעים, אם כן אין לה תקנה אלא בתפלה. וי"ל² דהקב"ה עשה את הכל והוא היה במקום כהן והוא עשה ההסגרה והטומאה. והכי קתני בזבחים³ כבוד גדול קבלה מרים אותו היום, שאמר הקב"ה אני כהן אני מסגירה אני חולטה אני פוטר. קתני בנגעים בפרק שביעי⁴ אלו בהרות טהורות שהיו קודם מ"ת בגוי ונתגייר בקטן ונולד, בקמט ונגלה וכו' טהורות וכ"כ הר"ם בספר טהרות⁵ בגוי שהיתה בו בהרת ונתגייר בעובר ונולד בקמט וכו', הרי אלו טהורות. וי"ל נהי דאין באותה הבהרת משום טומאה כיון שנולד עמו, אבל מכל מקום היזק לא יוכל להתרפאות לעולם כ"א בתפלה. ואית דמתרצי נהי דאותן בהרות טהורות מכל מקום בני אדם היו מרחיקין ממנה מאחר שהיו לבנות כצרת היו חושבין בלבם שהם צרעת, לפיכך היה צריך אהרן לומר דטהורה היא⁶. (אמ"נ)

[יג] א"ל נא תהי כמת. פי' הר"י⁷ כשאמר אהרן למשה להתפלל על מרים שתתרפא מהצרעת, שאם לא תתרפא יאמרו עלינו שאנו מתולדות מצורעים שהחולי נכנס

[יא] א"ל נא תהי כמת. פירש"י שאם אינך מרפא לה מי מסגירה וכו' עד וזהו אשר בצאתו מרחם אמר. פי' שכן יש בספרי⁹², קטן שנולד מצורע מבטן אמו אין לו טהרה עולמית לפי שאין יכולים לקיים בו⁹³ "והסגיר"⁹⁴ והוי כמת, א"כ ה"נ כיון שאין אנו יכולים לקיים בה "והסגיר" הוי נמי כמוהו ואין לה רפואה, אבל מ"מ באמת הוי זה צרעת שי"ל⁹⁵ רפואה בתשובה ותפלה שמועילין לו כיון שבא על החטא כמו באבימלך. והקשה מהר"ר חיים שכיון שאין מי שיסגירנה הויא טהורה גמורה כדאמרין בחולין⁹⁶ טומאה וטהרה ביד כהן⁹⁷ אם אין הכהן רוצה לטמא טהור. ותירץ דה"פ מאחר שהקב"ה אמר תסגר כבר צריכה עכ"פ לטהרה שהקב"ה כהן הוא כדאי' בסנהדרין⁹⁸ ואמר הקב"ה כיון שאני טמאתיה אף אני מטהרה אחר ז' ימים, זהו "ואחר תאסף", מרבי.

ד"א אל נא תהי כמת. שלא תהי כולד היוצא מחוסר אבר ובעל מום מרחם אמו והכל מבקשים עליו רחמים שימות. (פע"ר; בדומה ברי"מ)

[יב] א"ל נא תהי כמת. מה מת מטמא [באוהל⁹⁹] כלומר מטמא האדם בבואו בתוך הבית שבו המת, שהרי מת מטמא באהל אף מצורע כן. פ"א "אשר בצאתו

(92) ר' הערה בחזקוני כאן. (93) בעניותן צ"ב. (94) ויקרא יג, ד. (95) — שיש לה. (96) ל"מ. (97) ר' ספרא תזריע, נגעים, א, א, ט. (98) סנהדרין לט, א. (99) נוסף ע"פ ספרי כאן קה. (1) ר' הערות בחזקוני וברי"ד כאן. (2) נר' דלשון קצר נקט וחסרה הקושיא, והיא: נהי דאין לה טהרה עולמית, הא גם טומאה אין לה דאין טומאה אלא בכהן. ראה רח"פ כאן. (3) זבחים קב, א. (4) נגעים ז, א. (5) הלי' צרעת ו, ד. (6) וכן בטור הארוך כאן תירוצ' זה. אך מה שמסיים: "לפיכך היה צריך אהרן לומר דטהורה היא", תמוה דלכאורה היה לו לסיים: "לפיכך היה אהרן מפציר במשה שיתפלל עליה לרפואה", וכיו"ב. ואין לומר דהכוונה דאף לאחר שהיתה מתרפאת בתפילה היו מרחיקין ממנה לולי שטיהרה, דהא קאמר שאינו יכול לטהרה והקב"ה עשה הכל. וצריך לפרש דמ"מ המון עם על דיבורו של אהרן היו סומכים. (7) ראה טור הארוך כאן, והדר זקנים.

ד"א אל נא תהי כמת. פרש"י מי מטהרה, והא הוה פנחס שהיה לה שלישי בראשון, וי"ל שלא נתכהן פנחס עדיין. וי"מ מכאן פסק [כמון] שפר"ק¹⁴ דשלישי בראשון פסול משום קורבא, ולא כדפירש רשב"ם בפרק יש נוחלין¹⁵ דהלכה דכשר כדשלח רב יוסף בר חמא.

ד"א אל נא תהי כמת. פרש"י וזהו בצאתו מרחם אמו, וצריך לפרש בפירושו דדמייא לקטן שנולד ונגעו עמו דאין לו טהרה עולמית, הר"י לעיל. וק"ק דתנן במסכת נגעים¹⁶ בהרות שהיו בו קודם למ"ת טהורות, ובת"כ¹⁷ יליף ליה דכתיב¹⁸ "אדם כי יהיה", [מן] הדבור ואילך כגר שנתגייר. בת"כ יליף שנ' "אדם" ואין אומות העולם קרוין אדם. בקטן ונולד, בת"כ יליף שנ' כי יהיה [משעת] הוייתו בעולם וכו', אלמא דקטן שנולד ונגעו עמו אינו מטמא. וי"ל דלא ממש קאמר אלא כלומר שאין לו רפואה עולמית, וכיון דאין מי מטהרה [נעשית¹⁹] כמי שלא נתרפא[נית] מעולם.

ד"א אל נא תהי כמת. [פרש"י] לפי שאני קרוב ואין קרוב כו' וסיים וזהו אשר בצאתו וכו'. פי' הר"י נ"ל דכך דעתו, דווקא בצאתו מרחם אמו גורם שהוא כמת, הא בצאתו [מרחם] אחר שאינו אמו יש לו תקנה, שאני מסגירה ומטהרה, כי אני קרוב לו. וי"מ דכך דעת ר"ש דלכך קאמר [וזהו²⁰] אשר בצאתו מרחם אמו, דימה אותה לתינוק שנולד מצורע ממעי אמו

אליה ממעי אמה, ומיד שנכנס החולי דומה לו שנאכל מקצת הבשר ויש לו בושת בדבר. אבל כשתתפלל עליה ותתרפא ידעו הכל, כי מחמת עון נכנס בה הצרעת.

ד"א אל נא תהי כמת. פרש"י אם אינך מרפאה בתפלה מי מסגירה ומי מטהרה. והקשה הר"י מה אומר מי מטהרה, כיון שאין כהן לראותה לעולם לא תזקק לטומאה, שאין הנגע טמא עד שיאמר לו כהן טמא אתה⁸ דכתיב⁹ "כנגע נראה לי בבית", וכתיב¹⁰ "וצוה הכהן ופנו את הבית", ואף על פי שנראה לו כנגע אינה טמאה אלא על פי כהן, ה"נ אף על גב שנראית מנוגעת אינה טמאה, כיון שלא אמר הכהן טמאה היא. ואפילו את"ל דלחומרא אמרינן שתטמא בלא כהן, אבל שתטהר בעי כהן, א"כ מה אמר אם אינך מרפאה בתפלה, שאף אם תתרפא אי אפשר לה ליטהר בלא כהן, שכל טהרת הכהן אינו אלא לאחר שיתרפא הנגע. וראיתי כי בספרי¹¹ מביא לשון אחר, אמר אהרן מה מצאתי הפסד לאחותי שאיני יכול להסגירה לא לטומאה ולא לטהרה. ולפי זה לא יקשה קושיא אחרונה. ואיפשר לומר כי גם לקושיא ראשונה, דנהי דאין לה טומאה, כ"א ע"י כהן לדין נגע לפרימה ולפריעה ולקרבן. מ"מ בני אדם מרחיקים אותה ותשאר בזה¹² כל ימיה כיון שאין לה כהן לטהר אותה, ועי"ל דכבר קרויה טמא שפנה אליה שנ' ¹³ "ויפן אהרן אל מרים", ולכך קאמר מי מטהרה.

(8) ראה מו"ק ז, ב. (9) ויקרא יד, לה. (10) שם, לו. (11) ר' ספרי כאן קה, והערה בטו"א כאן. (12) כל' מבוזה. (13) לעיל י. (14) ר' רא"צ כאן שפיענחו: שפסקו רבני צרפת. (15) רשב"ם ב"ב קכח, ד"ה רבא. (16) נגעים ז, א. (17) ר' ספרא ריש תזריע. ואין הילפותא מפורשת שם אלא משמעות, וכן הוא "בת"ק יליף" דלהלן. (18) ויקרא יג, ב. (19) תיקון ע"פ רא"צ. (20) תיקון לפי הענין.

שיצא מרחם אמו, ומניחו שיאכל חצי בשרו. ולפי דאמ' 26 אין הפי' לא בדרך כינה כתו' ולא בדרך משל, רק אמ' אהרן למשה "אל נא תהי אחותינו כמת" כלומר כמצורע מרחם שאין לו טהרה עולמית, וכן תהיה אם לא תרפאנה בתפילתך, כמו שפרש"י, ועל כן אמ' "וזהו אשר בצאתו מרחם אמו" כלומר כפשוטו קאי על "כמת" 27. (א' 970)

[טז] אשר בצאתו מרחם אמו. פרש"י אמנו היה לו לומר וכו'. מצאתי כתוב בשם רבי טוביה מבישנ"א שמצא בספרי "אשר בצאתו מרחם אמו", כי הנגע היוצא מן הבטן אין לו טהרה עולמית, וזאת אחותינו דומה לו לפי שאין כהן בעולם שיוכל להסגירה ולטהרה כי כלם קרוביה. ומוכח התם בסנהדרין 28 גבי "על 29 פיהם יהיה כל ריב וכל נגע" דאין כהן יכול לטמא ולטהר נגע קרוביו, על כן לזאת אין רפואה אלא בתפלה שתתפלל למקום אשר טמאה שיטהרה, כדקתני התם במסכת זבחים 30 אמר הקדוש ברוך הוא אני מסגירה אני חולטה אני פוטר, וזהו דאמרינן התם כבוד גדול קבלה מרים באותה שעה. וזהו "אשר בצאתו מרחם אמו", שהרי היא כמת ואין לה תקנה אלא בתפלה. (ריב"א)

[יז] אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו. פי' רש"י אני קרוב ואין קרוב רואה הנגעים 31. ותי' למ"ד פרק הזורק 32 שאף

שאיין לו תקנה, וה"ק אל נא תהי אחותינו כתנוק מצורע ממעי אמו, כיון שאין כהן להסגיר ולטהר. וק"ק כיון ד"בצאתו מרחם אמו" לא קאי על מרים אלא על "כמת". א"כ הכי הוה ליה למיגרס "אל נא תהי כמת" עם שב"א, אבל מדגריס "כמת" עם פתח, ש"מ האי דקאמר "אשר בצאתו" לאו דבוק הוא, אלא קאי על מרים. (מ"ז)

[יח] אל נא תהי כמת. פי' רש"י אהרן אמ' אני איני יכול לראותה שאני קרוב וא"כ מה תהא עליה, על כן התפלל עליה. וק' היאך נטמאת הא אמרינן במסכת נגעים 21 דלא הוי מצורע עד שיטמאנו כהן. וי"ל אע"ג דכתי' 22 "והנה מרים מצורעת כשלג" אינה צריכה חלוטה כ"א הסגרה לבד דכתי' 23 "ותסגר מרים" 24. (פרמא 810; מ"ג 121)

[טז] אל נא תהי כמת. פרש"י 25, ולפי משמעו אף הוא נר' כן, אין נכון להניח את אחותו להיות כמת אשר מאחר שיצא זה מרחם אמו על זה וכו', עד שאחיו בשרו הוא. צ"ל כי יש חילוק בין לשון ראשון לזה, והוא כי לפי' הראשון צ"ל כינה הכתוב, והטעם כי היה מדבר למשה ואמ' לו נוכח "אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו", ולפי הפי' השני שאמ' "אל נא תהי כמת" לא אמ' אותו ממש על מרים, אלא אמ' אותו על אחר כדרך משל, והוא כי אמ' למשה בדרך משל כי אין נאה לאיש שהיכולת בידו לרפאות [את] מי

(21) נגעים ז, ד. (22) לעיל י. (23) להלן טו. (24) ר' פער"ר כאן. (25) ר' כל לשון רש"י כאן. (26) נר' דצ"ל: "ולפי' ד"א", כל' לפי' השלישי ברש"י שאומר: דבר אחר אל נא כו' אם אינך רופאה כו'. (27) דלב' פירושים הראשונים "בצאתו מרחם אמו" קאי על מרים, אם כדרך כינה כתוב אם כדרך משל על אחרים, אבל פי' זה השלישי קאי על הנולד מצורע, וזהו כפשוטו, ולכן מסיים רש"י: וזהו אשר בצאתו כו'. (28) סנהדרין לד, ב. (29) דברים כא, ה. (30) זבחים קב, א. (31) זבחים קב, א. (32) שבת צז, א.

י. וַיַּעַק מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה לֵאמֹר אֵל נָא רַפָּא נָא לָהּ:

רש"י

(יג) אֵל נָא רַפָּא נָא לָהּ. כל הכתוב ללמדך דרך חרץ, שהשאל דבר מחזירו לך לומר שנים או שלשה דברי תחנונים ואחר כך ינקש שאלותיו: **לֵאמֹר**. מה תלמוד לומר, אמר לו השיני אם אמה

אלא אמר קודם ב' וג' תחנונים קודם ששאל שאילתו³⁸. פי' רבינו הלל³⁹ "אל נא" הן ב' דברים, ואחר כך אמר "רפא נא לה". וכן פסק שלא ישאל אדם שאילתו מיד לפני הקב"ה, אלא כך יאמר במידותיו ואחר כך ישאל, וכן נהגו בברכת כהנים לומר מי שריפא יחזקיהו וכו' ואחר כך אומר הוא ירפא את פלוני ויתפלל עליו⁴⁰. וכן מצינו⁴¹ "ואתחנן אל ה' וכו' ה' אלהים אתה החילות" וכו', ואח"כ שאל שאילתו⁴² "אעברה נא ואראה".

אל נא רפא. לא האריך בתפילתו כדי שלא יאמרו אחותו נתונה בצרה והוא מאריך בתפילתו⁴³. (ב"מ 243; רא"צ; בדומה מ"ז)

[ב] לֵאמֹר. פי' רש"י שבקש להשיבו אם יעשה שאלותיו אם לאו, כיוצא בו⁴⁴ "וידבר משה לפני ה' לאמר הן בני ישראל", מה תלמוד לומר לאמר, השיבני אם אתה גואלם, עד שהשיבו⁴⁵ "עתה תראה". והק' מ"ה והא קרא ד"עתה תראה" קודם לקרא ד"הן בני ישראל", ואי מההוא קרא ד"וישב⁴⁶ משה אל ה' ויאמר", והא התם לא מוכח מההוא קרא מידי, ועוד

אהרן נצטרע א"כ מי טהרו. וי"ל דהתם לא היה רק טיפה בעלמא ולפי שעה כדכתיב³³ "ויפן אהרן אל מרים", שנפנה מצרעתו. מי³⁴ תימא שפי' רש"י א"כ אין לה טהרה עולמית, והלא גם טומאה אין לה דטומאה וטהרה תלויה בכהן, כדפי' רש"י בפר' תזריע³⁵ "והובא אל אהרן הכהן" וגו', מלמד שטומאה וטהרה תלויה בכהן. וי"ל דהכא הואיל וכתיב חרון אף ועושה רושם, א"כ ה"ל כאילו הק' י"ש טימאה, ותדע דצעק למשה שהיה מתפלל עליהם, ומה יועיל תפילתו והלא טהרה תלויה בכהן א"כ מי מטהרה, אלא דכשיתפלל משה עליה יטהרנה השם. רק ק' דפי' רש"י³⁶ "אשר בצאתו מרחם אמו", מאי מוכח מהאי קרא. וי"ל משום דאמרי' במסכת נגעים³⁷ מצורע ממעי אמו אין לו טהרה עולמית דכתיב "אדם כי יהיה לו", ולא שהיה כבר והיינו דכתיב "אשר בצאתו מרחם אמו" דלאותו אין לו טהרה עולמית. (רח"פ; ירו' 51)

פסוק יג

[א] וַיַּעַק מֹשֶׁה אֵל ה' לֵאמֹר. מהו לאמור

(33) — מיהו. (34) לעיל י. (35) ויקרא יג, ב, ורש"י שם. (36) נר' דחסרה תיבה וצ"ל: "וזהו". והוא בדברי רש"י בסוף ד"ה אשר בצאתו. (37) ומקשים, דאדרבה בנגעים ז, א תנינן גבי בהרת: בקטן ונולד טהור. ובכמה ראשונים כאן משמע דאין לו טהרה הכוונה אין לו רפואה. ומ"מ במס' נגעים לפנינו לא אשכחן הא. (38) ספרי כאן קה. (39) ולפינו בפ' ליתא. (40) ול"מ זכר מנהג זה בשאר מקום. ועי' ברכות נהב. (41) דברים ג, כג. (42) שם, ג. (43) ספרי שם. (44) שמות י, יב. (45) שם, א. (46) שם ה, כב.

רש"י

מרפא אותה אם לא, עד שהשיבו ואזיה ירק ירק וגו'. רבי אלעזר בן עזריה אומר בארבעה מקומות נקש משה מלפני הקדוש ברוך הוא להשיבו אם יעשה שאלותיו אם לא, כיולא צו (שמות ו, יב) וידבר משה לפני ה' לאמר וגו', מה תלמוד לומר לאמר, השיבו אם גואלם אתה אם לא, עד שהשיבו

אלי, רמז לו מ' יום יאריך להתפלל על ישראל וה' תיבות על אחותו זהו מ"ה, עת לקצר ועת⁵⁵ להאריך, בעוד אחותי בצרה. ועוד כי כתוב⁵⁶ "השב ירך אל חיקך", ה' פעמים יד וה' חקך, וכתוב⁵⁷ "מה זה בידך", מזה כתי' חסר ה' ונתרפאתי מיד, לכך התפלל ה' תיבות. ורמז לו השם שלא יתפלל כי אם ה' תיבות אע"פ שסר הענן⁵⁸. בפ' אין עומדין⁵⁹ אין להזכיר החולה בתפילתו. (א' 268, רוקח)

[ה] א"ל נא תהי כמת וכו' א"ל נא רפא נא לך. פירש המורה אם אינך רופאה בתחילה⁶⁰ מי יסגירנה וכהן אין בעולם וז"ש "אשר בצאתו מרחם אמו". רבינו יצחק ה' אומר טעם בדבר דאמרין⁶¹ עובר אין לו טהרה עולמית, ואהרן כך אמר שאם לא תרפאנה לא אתה ולא אני שאני כדאי, הרי כעובר "בצאתו מרחם אמו", שאני קרוב, שיצאנו מרחם אחד. (רי"ד)

ובירושלמי⁶² מפרש "אל נא תהי כמת" כלומ' אל תהי משולה כעובר שעמד ט' ירחים ועברו עליו צרות רבות ורעות באש ובמים ונתמלא בשר, וכשהגיע זמנו לצאת "ויאכל חצי בשרו" ומת והלך לו ולא

דלא מני התם רק לאמר, ואי הוה מייתי קרא⁴⁷ ד"וידבר [ה'] אל משה ואל אהרן ויצום [וגו'] להוציא את בני ישראל" הוה נוחא⁴⁸. (רח"פ)

[ג] א"ל נא רפא נא. בבקשה ממך. רפא נא לה, רפא עתה לה. נא ראשון לשון בקשה, והשני לשון עתה. ולפיכך השיבו, אם עתה מיד תרפא, אם כן לא תהיה נזופה אפילו יום אחד.

ואם אביה ירוק ירק בפניה⁴⁹, להכלימה. הלא תכלם שבעת ימים. בתמיה, כי ה' של "הלא" תמוהה. וכן כל הלא שבתורה, והוא שינון⁵⁰ בלעז. קל וחומר לשכינה ארבעה עשר⁵¹, שהרי מצינו בשאר מצורעים, בין פשה בין לא פשה, עושין לו הסגר השני, כדמפרש באשה כי תזריע⁵², והיינו י"ד יום. אבל הכא דיו לבא מן הדין להיות כנדון "תסגר שבעת ימים ואחר תטהר". (ריב"ש; ההתחלה בדומה בחזק)

[ד] א"ל נא. אתה חזק. נא. בבקשה ממך קבל דברי עליה. איך אחותו בצרה ולא התפלל כי אם ה' תיבות, כדי שלא יאמרו כמה אריכות תפילה מתפלל אל אחותו⁵³, וחשב, הקב"ה אמר לי ברמז⁵⁴ "מ"ה תצעק

(47) שם ו, יג. (48) דהא השיב לו שיגאלם. (49) בפסוק דלהלן, ומחובר לכאן. (50) ר' פירוש לבראשית יט, כ. (51) ב"ק כה, א. (52) עי' ויקרא יג. (53) ספרי כאן קה. (54) שמות יד, טו. (55) כ' המהדיר: נרדצ': ולא עת. (56) שמות ד, ז. (57) שמות ד, ב. (58) ויותר ראוי להאריך כשאין המלך לפניו. (59) ברכות לד, א. (60) לפנינו ברש"י בתפילה, וכ"ה במדרשות מקור דברי רש"י. (61) ומקשים מנגעים ז, א ור' הערה ברח"פ כאן ומושב זקנים כאן. ורש"י מפרש דלא תהא כעובר שאין לו תקנה לפי שאין מי שיטהרנו, ור' יצחק מוסיף טעם דהואיל ואין מי שיטהרנו דומה הוא כצרעת מתולדתו שאין לה רפואה. (62) ר' תרגום ירושלמי ויונתן כאן.

רש"י

עמה תראה וגו'. כיוצא בו (צמדצר כו טו. טז) וידצר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות לכל נפש, השיבו קח לך (צמד' כו יט). כיוצא בו (דצרים ג, כג) ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר, השיבו רצ לך: רפא נא לה. מפני מה לא האריך משה במפלה, שלא יהיו ישראל אומרים אחתו

נשארו כי אם אותם הצרות. כך מרים אחותינו ראתה וסבלה כל אותם הצרות והרעות שהצירו מצריים לישראל וצרת הים וצרת עמלק, עכשיו שאנו קרובים ליכנס לארץ (במקום) שלושתינו, היא מתה, נמצא שהיא משולה לאותו העובר⁶³. (ס"ז)

[ו] אל נא רפא נא לה. מכאן למדו רבותינו המבקש רחמים על החולה אינו צריך להזכיר שמו, במס' אהלות⁶⁴. צרעת היוצא מרחם אין לו טהרה עולמים⁶⁵, לכך אמר משה "אל נא תהי כמת" שתהיה כצרעת היוצא מרחם אמו שאין לו רפואה אלא אל נא רפא נא לה. (ר"א א'; ל"י 108)

[ז] אל נא רפא נא לה. נא קמא לשון בקשה ובתרא לשון עתה⁶⁶. (ד"ז; בדומה הגין)

[ח] אל נא רפא נא לה. ה"פ⁶⁷ רפא ב' במסורה, רפא הכא באל"ף, ובמקום אחר⁶⁸ רפה בה"א, לפי שיש באדם בינוני רמ"ח איברים, ובאדם חסר רמ"ט⁶⁹ איברים, ובאדם יתר רפ"א איברים⁷⁰, ובאשה יש ד' איברים

יתירים מבאדם, שתי צירי יציאות ושתי דלתות, וזה רפ"ה, על כן אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע איני יודע כמה איברים יש לה לאחותי, אך זה אני יודע בטוב, שאין יכול להיות לה יתר מרפ"ה איברים, לכך אמר "רפא נא לה", ברפ"ה איברים שלה תרפאנה⁷¹. (מהר"ם ב"ב)

[ט] רפא. ב' במסורה. רפא נא לה. "רפה"⁷² שבריה כי מטה". שמשו התפלל לאל שירפא שבריה כי מטה, שאם לא כן אין מי שיטהרנה⁷³.

רפא. תגין על הר'. אמר הסרת עטרת ראשה⁷⁴, רפא שבריה כי מטה. (בעה"ט)

[י] אל נא וגו'. פי' ר' אברהם אל אתה שגבורה בידך, רפא נא, פי' עתה לה. על כן השיב השם ואביה ירק, ואילו אבי' כעס עליה וירק בפניה הלא תכלם לראות פניו שבעת ימים תסגר שבעת ימים⁷⁵. (טו"א)

[יא] אל נא רפא נא לה. חמש תיבות כנגד חמשה חומשי תורה ובזכותם ניצלה. מרים. ז' בענין, שהיא אחת מז' נביאות⁷⁶.

(63) ובכת"י עוד כמה שורות שלא עלה בידינו להולמם ואולי שגינו בפיענוח, לכן נעתיקם כאן בהערה לפי הנראה לעינינו, וז"ל: ולא נכתב בלשון הירושלמי אלא לשון שקבלנו מפי רבותינו ואמרו לנו שזה עולה למעלה שאמ' אני קרוב כו'. ובסוף אומ' תהי [כמת] אשר בצאתו מרחם אימו, כלומ' שא"ע קרוב כי יצאנו מרחם אחד, ע"כ. (64) ליתא שם, וצ"ל: ברכות לד, א. (65) ר' רוקח והערה שם. (66) כריב"ש כאן, וראה ראב"ע. (67) לא מצאנו פיענוחו. (68) תהלים ס, ד. (69) כך בדפוסים, וצ"ל: מאתים. עיין בכורות מה, א ורש"י שם. (70) בכורות שם וברש"י שם. (71) כלומר, אע"ג דכתוב רפ"א באל"ף להכי אתי המסורה לרמוז רפ"ה בה"א. (72) תהלים ס, ד. (73) ר' ספרי כאן קה. (74) אולי רוצה לרמוז לכתוב במשלי (משלי יב, ד) אשת חיל עטרת בעלה, ולמה שאמרו ז"ל (סנהדרין קב, ב) אשה רעה צרעת לבעלה. (א.ו.). (75) וזה תשובה למה אי אפשר לרפאותה מיד. (76) מגילה יד, א.

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וְאַבְיָה יֶרֶק בְּפָנֶיהָ הָלֹא

רש"י

נמונה בצורה והוא עומד ומרצה בתפלה [דבר אחר שלא יאמרו ישראל שציל אחרתו הוא מאריך בתפלה, אבל שצילנו אינו מאריך בתפלה]: (יד) ואביה ירק בפניה. ואם אביה הראה לה פנים זועפות הלא תכלס שבעת ימים, קל וחומר לשכינה י"ד יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון,

פסוק יד

לשכינה יותר מעט מז' וכיון דאפיקתיה מז' דהיינו הסגר אוקמה אשני הסגרות וכן משמע באבות⁸⁰. (תוס' ד"ה ק"ו ב"ב שם)

קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום. אומר ר"ת דנקט ארבעה עשר יום משום דאמרינן בפ' המפלת דשלשה שותפין באדם שהקב"ה נותן בו עשרה דברים כנגד אביו ואמו, והשתא אמרי' דיו כאביו דמיניה ילפינן. והר"י חיים מפרש דמן הדין הוה ליה למימר ק"ו לשכינה לעולם דחמורה כל כך, אלא נקט י"ד כנגד שתי הסגרות דלא מצינו יותר משני הסגרות, וכלשון הזה איתא בפרקי דר' אליעזר⁸¹ ק"ו לשכינה שתי הסגרות. וקשה דבי"ג יום סגי דיום שביעי עולה לו לכאן ולכאן כדתנן במסכת נגעים⁸² אין בשתי הסגרות פחות מי"ג יום. וי"ל דלישנא דקרא נקט ארבעה עשר משום דכתיב שבעת ימים בכל הסגר. (תוס' ד"ה ק"ו זבחים שם)

קל וחומר לשכינה י"ד יום. אומר ר', האי דנקט י"ד יום דג' שותפין יש באדם ביצירתו אביו ואמו והקב"ה יש לו חלק כנגד שניהם כדאמרי' בהמפלת, אביו מזריע וכו' ואמו מזרעת כל אחד ואחד ה' דברים והקב"ה נותן בו י' דברים כנגד שניהם, הרי

[א] ויאמר ה' אל משה ואביה ירק בפניה הלא תכלס שבעת ימים. ק"ו לשכינה ארבעה עשר יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון. (ב"ק כה, א; ב"ב קיא, א; זבחים ט, ב)

ק"ו לשכינה י"ד יום. אור"ת משום דאמרינן בהמפלת⁷⁷ שהאב ואם נותנין בו כל אחד ה' דברים והקב"ה נותן בו י' דברים. וי"מ דנקט י"ד יום כנגד שני הסגרות דאין הסגר פחות מז' ימים, וכן מוכח בתוספתא דמסכת אבות⁷⁸. (תוס' ד"ה ק"ו ב"ק שם)

קל וחומר לשכינה י"ד. אור"ת דלכך נקט י"ד משום דאמר בהמפלת שלשה שותפין יש באדם הקב"ה אביו ואמו ונותן בו הקב"ה כנגד שניהן. אבל קשה קצת דאם כן אין זה קל וחומר דמן הדין יש להיות כנגד שניהן. ועוד אמר בספרי בתוספתא⁷⁹ קל וחומר למלך וכהן י"ד, פירוש משה רבינו שהיה מלך וכהן גדול ששימש שבעת ימי המילואים, ואמשה רבינו אמאי נקט י"ד. ודוחק לומר דמלך היינו הקב"ה וכהן משה. ורבינו חיים כהן מפרש קל וחומר

(77) נדה לא, א. (78) הכוונה כנראה לאבות דר"נ, בפרק ט שם, ולפנינו שם בלשון אחר. (79) המקור לא ברור ול"מ בלשון זה בשאר מקום. (80) ר' לעיל מתוס' בב"ק. (81) ר' פדר"א נד, אך ליתא שם לשון זה. (82) נגעים ג, ה.

תָּכַלֵּם שִׁבְעַת יָמִים תִּסְגֹּר שִׁבְעַת יָמִים מִחוּץ

רש"י

לפיכך אף בנויפמי תסגר שבעת ימים: ואחר תאסף. אומר אני כל האסיפות האמורות נמנורעים

רבינו תם נשמתו עדן דמשום הכי נקט י"ד, משום דאמרינן בנדה בפרק המפלת שלשה שותפים יש בו הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו, וקא חשיב התם אביו ואמו מטילין בו עשרה דברים והקב"ה עשרה דברים, הילכך היה לה (לצורף) [לינוף] נגד שכינה פי שנים כאביה, ולהכי ירד לחשבון י"ד. דאי לאו הכי אין אדם רשאי למנות בשבחו של הקב"ה, וקל וחומר לשכינה טובא הוה ליה למימר. (תלמיד ר"ת ב"ק שם)

[ב] ואביה ירוק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים תסגר. אם לאביה ז' ק"ו לשכינה י"ד. בפר' כיצד הרגל⁸⁴ או' דיו לבא מן הדין כנדון. והא [ד]קאמר י"ד כנגד שתי הסגירות של מצורע. ובמדרש או' ⁸⁵ק"ו למלך [ו]כהן גדול, פי' להקב"ה שהוא מלך, ומשה שהיה כ"ג בז' ימים המלואים. וי"מ לפי' נקט י"ד יום לפי שהקב"ה נותן עשרה דברי' באדם כנגד האב והאם, שהאב נותן חמשה דברים והאם ה' דברים כי ג' שותפין יש באדם הקב"ה והאב והאם, דאמרינן בפר' המפלת⁸⁶. ולא נהירא דא"כ [אין] זה ק"ו כי (נדה) [דינא] הוא שנותן כפלים. מה שא' בנדה כי ג' שותפין יש באדם הקב"ה ואביו ואמו הקב"ה נותן כפלים, מנה ליה לתלמודא הא. ויש ליתן טעם לדבר לפי שהקב"ה שיתף (י') אות אחת משמו בין

חלקו כפליים. לפיכך בשכינה קל וחומר י"ד יום בין אביו ואמו שנותני' בו י' דברים קל וחומר לי"ד ימי נזיפה. (ספר הישר לר"ת סי' תקמא)

ק"ו לשכינה י"ד יום. (מ"מ) [תימה ד]הו"ל למימר ק"ו לשכינה לעולם, ופירש ר"ת משום דג' שותפין באדם אביו ואמו נותנין בו י' דברים והקב"ה כנגד שניהם. ורבינו חיים פירש דנקט י"ד יום משום דטפי משתי הסגרות לא מצינו והיינו ז' ז'. וא"ת ב"ג יום סגי דשביעי עולה לו לכאן ולכאן. י"ל י"ד יום שהוא מזכיר לפי שהם חשבון שני הסגירות. (תוס' ר' פרץ ב"ק שם)

עוד הקשה ריב"א דלא אשכחנא קל וחומר כהאי גוונא להחמיר בחמור יותר מבקל דאי לאו דכתיב שבעה ימים גבי אביה לא אשכחן שום נזיפה בשום מקום ואף לא בשכינה, דהא דבעינן למילף נזק שלם בקרן מקל וחומר, היינו משום דאשכחנא ברגל. ואומר ריב"א דלפי המפרש כנגד שני הסגרות נחא דדיינו ליחלט לעולם דאז הוא נחלט, והיינו שבעה ימים להקדוש ברוך הוא דיומו אלף שנה והיינו שבעת אלפים דכך הוי עלמא כדאיתא במסכת עבודה זרה⁸³ שיתא אלפי שני הוי עלמא וכו'. הרב ר' ישעיה ז"ל. (שטמ"ק ב"ק שם בשם רי"ד)

קל וחומר לשכינה ארבעה עשר. פירש

(83) ע"ז ט, א. (84) ב"ק כה, א. (85) כן הובא גם בתוס' ב"ב קיא, א בשם 'ספרי בתוספתא', ולפנינו לא מצאנו. (86) נדה לא, א.

רש"י

ע"ש שהוא משולם מחוץ למחנה, וכשהוא נרפא נאסף אל המחנה לכן כתוב זו אסיפה לשון הכנסה:

כל אחת ואחת, איש [בתוך] שמו יוד, אשה בתוכה הא, וזהו יה, וע"כ נותן כפלים כי הוא שותף בכל אחד ואחד.

(ובכ"ת) [ובר"ת⁸⁷] כת' "ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים", אם לאביה ז' ימים ק"ו לשכינה י"ד, לפי שג' שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו, הקב"ה משים בו י' דברי, ואביו ה' דברים ואמו ה' דברים, לובן שבאיש מזריע ונוצר ממנו עצמות וגידים וצפורנים ומוח שבראש ולובן שבעין (ושער). ואדם שבאשה מזריע עור ובשר ודם ושחור שבעין ושער.

והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים ודעת וחכמה ובינה והשכל וכח השמע וכח הראות וכח הריח וכח הטעם ומשוש כל גופו ואיבריו, לפי לשכינה י"ד אלא די לו לבא מן הדין להיות כנדון. (ר"ת; מ"ג 362)

[ג] ואביה ירק ירק בפניה הלא. בגי' 88 והוא קל וחומר לשכינה, והכי איתא בב"ק⁸⁹ קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום. עכ"מ⁹⁰. (ר"א)

(87 חוזר על התוכן דלעיל, וכ' המהדיר דצ"ל דהסופר העתיק מכמה מקורות ופעמים לחיבת הדברים חזר והעתיק דברים כלשונם. (88 כ' המהדיר: עם התיבות. (89 ב"ק כה, א. (90 — עד כאן מצאתי. נר' דזו הערת הסופר מפני שהדיבור דומה כמקוטע, כי ברוב ראשונים כאן שהביאו דברי הגמ' בב"ק הוסיפו לדון בדבר. (91 כנר' ל' מיאוס. (92 נר' דבא לומר דחומר הנזיפה הוא מצד כיבוד ומורא אב ואם שהולידוהו, ולא מצד מה דהאב דוקא כבודו תלוי במעשיה כענין (ויקרא כא, ט): את אביה היא מחללת. (93 זבחים קב, א. (94 ב"ק כה, א ובכ"מ. (95 ובקרא דמייתי כאן מספר מלכים מפ' רש"י: ואספתו מצרעתו, אסיפה במצורע היא לשון רפואתו כי בהתרפאותו הוא נאסף אל תוך בני אדם ובחליו הכל בדלין הימנו. ונר' דדברי הרוקח כאן נוטין לפירש"י במלכים שם. וראה פירש"י כאן. (96 מ"ב ה, ו. (97 ספרי כאן קו. ב"ב קיא, א. (98 ע"פ נדה לא, א ועי' ר"ת כאן. (99 וכריב"ש כאן דאין מצורע פחות מב' הסגרות וא"כ י"ד יום. והשתא לא חשבינן לפי מה שנותנים בו ה' דברים או י' דברים אלא הק"ו הוא דהא ודאי כבוד שכינה טפי חמור, ואם י"ד לאביו ואמו כ"ש לשכינה.

[ד] ואביה ירק ירק. הריק בירקון⁹¹ ובנזיפה. בפניה וכי לא היה מדבקים פניה בכלימה ז' ימים לבא לפניו.

ירק ירק. האב או האם, על כן לא [אמר] אביה אלא "ואביה", לומר (אם) [או] האם⁹².

תיסגר. בגימ' קדוש סגר, השם הסגירה⁹³, כי קרוב אין רואה את הנגעים.

שבעת ימים. בגימ' זה כמו דיו לבא מן הדין להיות כנדון⁹⁴.

ואחר תאסף. לבית⁹⁵, כמו⁹⁶ "ואספתו מצרעתו". (א' 268, רוקח, בדומה ר"א א')

[ה] ואביה ירק ירק וגו'. אמר הקב"ה אם אביה נזפה כדי היתה שתכלם ז' ימים ואע"פ שהוא בשר ודם וק"ו לשכינה י"ד יום⁹⁷. לפי זה יותר קשה א"כ ק"ו לשכינה יותר מאב ואם שהרי הוא נותן כנגד שניהם⁹⁸. וי"ל ק"ו לשכינה היינו משה שמדבר עם השכינה. וי"מ לפי שאין הסגר פחות מז' ימים⁹⁹. וי"מ משום דגרסינן ג' שותפין יש באדם והקב"ה נותן בו כנגד

וכו', הקדוש ברוך הוא מטיל בו רוח ונשמה וקלסתר פנים ודעת ובינה והשכל וראית העינים ושמיעת האזנים ודבור שפתים והלוח רגלים. הרי עשרה דברים מאת הקדוש ברוך הוא כפלים מאביו, ולכך נקט בנזיפה דהכא י"ד שהוא כפלים משבעה מאביה, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון ולא תכלם כי אם שבעה⁹. וקשיא להר' בכור שור אי אמרינן בכל חמור שלמד מן הקל שנוסף כפי מה שהוא חמור ממנו. וא"ת¹⁰ ק"ו לשכינה י"ד היינו לעולם שהרי בסוף הסגר שהוא ב"ד אם לא נתרפא המצורע הוא מחליט לעולם. ואו' הר' ברוך בר יצחק דבשני הסגרים אין בהם יותר מ"ג יום דיום שביעי עולה לכאן ולכאן¹¹. ומיהו תימא דמנא לן דמנזיפה דאביה תכלם שבעת ימים דלפום ריהטא דקרא משמע דפשוט הוא ממקום אחר דמאביה תכלם שבעת ימים. וי"ל דמנזיפה דאביה היא כמנוחה ומנוחה כאבל שנוהג שבעה. ועדיין קשה דז' דאבל לא מצינו בקרא דאינו אלא מדרבנן. ועוד מאי קאמר ד"אביה ירוק ירק בפניה" והלא לא היה חי באותה שעה. אמנם נ"ל דמזה לא קשיא כלל דהכי בעי למימר אלו חי וירוק

אביו ואמו, א"כ נזיפת שכינה כפלים הוא מנזיפת אביו¹. וילפינן מק"ו לשכינה, משום שאתה ואבין חייבין בכבודו². (ב"מ 243; רא"צ)

[ו] ואביה ירק. פ"ה [ק"ו לשכינה י"ד יום]. תימה מק"ו לשכינה אלף אלפים רבואות ימים עד אין קץ. ות"י ר"ת³ שיש באדם שלשה שותפין כדאמרינן בנדה⁴, ויש לשכינה (ששה) [עשרה] דברים באדם כנגד אביו ואמו, משום הכי נקט י"ד. וקשה לר' בכור שור דא"כ צריך בכל חמור הלמוד מן הקל⁵. ושמעתי דאומר די"ד [יום] היינו לעולם, דבסוף הסגר ב' אם לא נתרפא היא מוחלט וא"ל הב"ה דבשני הסגרות די ב"ג ימים דיום שביעי עולה לכאן ולכאן⁶. (אמ"נ; ההתחלה בקיצור ברי"מ)

[ז] תכלם שבעת ימים. פרש"י ק"ו לשכינה י"ד יום. ומקשים העולם היכן נמצא שיעור זה די"ד יום⁷. וי"ל דמן הדין הוא במסכת נדה פרק המפלת⁸, ת"ר שלשה שותפין יש באדם הקדוש ברוך הוא אביו ואמו, אביו מזריע לובן שממנו גידים ועצמו וצפרנים ומוח שבראש ולובן שבעינים הרי ה' מן האב, ואמו מזרעת אודם שממנו דם ובשר

(1) כפי' ר"ת כאן. ובריש הדיבור הוציאו בל' קושיא דיש לכפול ד' פעמים, ב' משום חומר שכינה וב' משום שהקב"ה נותן בו כנגד שניהם. וכאן הוא בל' תירוק, דב' פעמים היינו י"ד משום שנותן כנגד שניהם וזה כדינו בלא ק"ו, וק"ו לשכינה בסתם ואינו נותן שיעור לדבר. כן נ"ל. (2) כתב המהדיר: פי', רבינו כתב עוד פירוש בהא דלמד ק"ו לשכינה י"ד ימים, ע"כ. ולא נהירא לן, דהקושיא שפתח בה היא למה די ב"ד ימים ולא יותר, ומה מתרץ בטעם שיש לכפול עוד הק"ו הוספת קמח ולא הוספת מים. ולכן נ"ל שהוא סיום לתירוק הקודם, ואין כאן נתינת שיעור לי"ד יום אלא נתינת טעם לק"ו, ואף דהוא פשוט דכבוד שכינה עולה על כולנה, ניחא ליה למיתפס שיגרת לישנא דתלמודא. (א.ו.). (3) ר' ר"ת כאן. (4) נדה לא,א. (5) ל' קצר נקט. ר' הדר זקנים כאן. (6) כל' ק"ו לשכינה י"ד יום שהן יותר מכל הסגר שיכול להיות ע"י כהן וא"כ היינו כמו לעולם. (7) הא פשיטא לן דיש חומר בכבוד שכינה מכבוד אב ואם אולם שיעורא להוסיף ד' ימים מנא לן. (8) נדה לא,א. (9) כר"ת כאן וכן בהג"ן ת"ה וה"ה. (10) אולי צ"ל: "וי"ל", עי' ר"ח פלטיאל, ובביאור במהדרי' עוז והדר. (11) וק"ו לשכינה י"ד ר"ל ק"ו לשכינה טפי מבשר ודם והוי כמו לעולם.

החמור כפי מה שהוא חמור מן הקל. ושמעתי אומר²¹ דארבעה עשר יום היינו לעולם, דבסוף הסגר שני אם לא נתרפא הוא מוחלט. ואמר לי רבינו ברוך ב"ר יצחק דבשני הסגרות די ב"ג יום. והכי אמרינן אין בהסגרות יותר מ"ג ימים דיום שביעי עולה לכאן ולכאן. (הג"ה)

[ין הלא תכלם שבעת ימים. מלראות פניו כמו שמצינו באבשלום²², וזו שיש בה שתי סרסונות לי ולך כמו שכתוב בעבדי במשה ומן הדין יש לה להסגר י"ד יום אלא סלח לה הסרחון שלך. (חזק)]

[יא] ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים. פירש"י ק"ו לשכינה י"ד אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון. וא"ת אין זה ק"ו והלא ראוי לשכינה אלף אלפים מאביה. ויש לפרש ע"פ שאחז"ל במס' נדה פ' המפלת²³ פירש"י מה שפ"י²⁴. והכי איתא לשם ת"ר ג' שותפין באדם הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו אביו מזריע לובן שממנו עצמות וגידים וצפרנים מח שבראש לובן שבעין הרי ה' דברים הבאים מכח האב, אמו מזרעת אודם שממנו עור ובשר ושער ושחור שבעין הרי ה' דברים, והקב"ה נותן בו רוח נשמה קלסתר פנים ראית העין שמיעת האוזן דבור שפתים הלוח הרגלים דעה ובינה והשכל הרי עשרה דברים כפלים מן האב, ולפי' אמרו ק"ו לשכינה ארבעה עשר ימים, ומי שמלא כל

ירק בפניה. ומ"מ יש מתרצים שאביה נזף בה במצרים בלידת משה שטפחה אביה על ראשה כשהושלך ביאור ואמר לה בתי היאך נבואתך, "הלא תכלם שבעת ימים" דהתם כתיב¹² "ותתצב אחותו מרחוק" מה גבי מצורע ז' אף כאן שבעה¹³. אמנם לא ידעתי היכן כתיב רחוק במצורע אם לא משום דכתיב¹⁴ "וישב מחוץ לאהל שבעת ימים" ולשון הרחקה הוא, ומהאי קרא ד"תכלם שבעת ימים" מוכח במועד קטן בפרק ואלו מגלחין¹⁵ דנזיפה דרבנן הוי שבעת ימים. (ד"ז)

[ח] הלא תכלם ז' ימים. פ"ה ק"ו לשכינה י"ד ימים, ופר"ת¹⁶ לפי שיש להקב"ה בגוף האדם י' דברים כנגד אביו ואמו. וקשה לרבנן שב"ש¹⁷, דא"כ בכל חומר הלמד מן הקל היה לנו להוסיף על החמור כפי מה שהוא חמור מן הקל. ואומר ה"ר אהרן ד"ד יום היינו לעולם דבסוף הסגר שני אם לא נתרפא הוא מוחלט. עוד אומרי' בשם רבינו ברוך בר' יצחק דבשני הסגרות די ב"ג יום, והכי אמרי' יותר מ"ג יום אין בהסגרות דיום ז' עולה לכאן ולכאן¹⁸. (ה"ז; בדומה רח"פ)

[ט] הלא תכלם שבעת ימים. ק"ו לשכינה ארבעה עשר יום¹⁹. ופירש ר"ת²⁰ לפי שיש לשכינה איברים בגוף האדם כנגד האב והאם. וקשה להרב בכור שור דא"כ בכל חמור הלמד מן הקל היה לו להוסיף בדין

(12) שמות ב, ד. (13) דורש מרחוק, ל' מנודה שמרוחק מבני אדם. (14) ויקרא יד, ח. (15) מו"ק טז, א. (16) תוס' ב"ק כה, א ד"ה ק"ו; ספר הישר סי' תקמא בשם ר' האי. (17) כן בנדפס ובכת"י, וכן שיבוש וצ"ל: לרבנו יב"ש, — יוסף בכור שור. (18) ר' דעת זקנים כאן. (19) רש"י כאן ע"פ חז"ל. (20) ר' הדר זקנים ורש"י, וכן ההמשך. (21) משנה נגעים ג, ה"ו. (22) שברח לגשור ושהה שם ג' שנים אחרי שסרח כלפי אביו, ש"ב יג, לח. (23) נדה לא, א. (24) לא ברור להיכן הדבר מוסב.

דמוכת בתוספתא דב' הסגרות אינם אלא י"ג יום, דיום שביעי עולה לאחריו ולפניו. ויש מתרצים י"ד היינו יומו של הקב"ה שהן אלפים, ונקט י"ד עבור ב' הסגרות דלאחרי כן הוי גם מצורע מוחלט. וה"ר יצחק בה"ר משה אומר דבמדרש קורא להדיא לשכינה פי' למשה²⁸ שקורא [אותו] "בכל²⁹ ביתי נאמן הוא" י"ד, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון. (מ"ז)

[יד] ואביה ירוק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים. פרש"י ק"ו לשכינה י"ד ימים. וק"ל מה ר"ל ק"ו לשכינה י"ד יום, יאמ' אפי' מאה או אלף. ושמעתי כי יען שיש ג' שותפין באדם אביו ואמו והקב"ה, והפסוק אומ' "ואביה ירוק ירק" משמע שלא הקפיד רק על הכלמת האב ולא הכלמת האם, וכשדברה מרים דברים אשר לא ישרו בעיני השם במה שאמרה במשה, א"כ דברה כנגד הב' שותפים כביכול³⁰, ועל כן אמ' תסגר י"ד יום, אחד לכל אחד. אמנם נ"ל לישבו בענין אחר, כי מה שאמ' י"ד יום לפי כי אין בנגע' רק ב' הסגרות לבד, לטמא או לטהר ופי' לעיל בפ' ביום השמיני. (א' 790)

[טו] הלא תכלם שבעת ימים. קל וחומ' לשכינה י"ד ימים³¹. מדלא אמ' "הלא תסגר"³² אלמ' לא אמרינן ק"ו אלא דיו, ולא דוקא [י"ד] אפי' אלף לשכינה לא סגי, אלא כלומר לכל הפחות י"ד. אבל ר"ת פי' לפי שג' שותפין יש באדם הקב"ה אביו ואמו³³, והקב"ה יש לו כנגד שניהם,

הארץ כבודו מוחל כבודו ליראיו לדרוש מה שדרשו, ולכך אמר דיו לבא מן הדין להיות כנדון²⁵. (ת"ה)

[יב] הלא תכלם שבעת ימים וגו'. פרש"י דיו לבא מן הדין להיות כנדון. כל' דיו לשכינה דקא בעי למוכת מדין ק"ו מאביה שתהיה נזיפתה י"ד יום, להיות כנדון, דהיינו אביה, וכי היכי דנזיפת אביה הויא ז' ימים, הכי נמי נזיפת שכינה שבעה ימים. (ריב"א)

[יג] ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים. פרש"י ז"ל ק"ו לשכינה י"ד יום. ומקשה הר"י מאי ק"ו הוא זה, היה לו לומר לשכינה אלף אלפים ידות. ופר"ח משום הכי נקט י"ד דאמר בהמפלת²⁶ ג' שותפין יש באדם הקב"ה ואביו ואמו, ומונה שהקב"ה נותן י' דברים ואביו ואמו י' דברים, וראוי ליקח לכל הפחות כנגד אב ז' ימים וכנגד אם ז' ימים הרי י"ד, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון, כלומר די לנו ליתן לאותו שלמדין מק"ו הדין שנותנין לק"ו עצמו, ואתם למדין כביכול הקב"ה מן האב די לנו ליתן לו משפט כאילו נזפה האב "תסגר שבעת ימים" וגו'. ועי"ל י"ד יום, כלומר [לא] בציר מי"ד לכל הפחות הוי דינא כפלים להדיוט, ולהדיוט אין הסגר פחות מז' וכיון דאפקתיה מז' אוקמיה אי"ד. ויש מתרצים דכתיב²⁷ "והנה מרים מצורעת כשלג" והיא טעונה ב' הסגרות דהיינו י"ד, ועל כן אמר י"ד. ואינו נראה לרבי' יצחק בר אברהם

(25) ר' ר"ת כאן. (26) נדה לא, א. (27) לעיל י. (28) כל' בהדיא מצינו במדרש שאומר שכינה ומתכוין למשה, והטעם דהא "בכל ביתי נאמן הוא". ר' רא"צ, והל' מגומגם. (29) במדבר יב, ז. (30) נר' דהכוונה ב' מתוך הג', דהיינו אביה והקב"ה, דאילו על הכלמת האם לא קפיד קרא כדקאמר. (31) ב"ק כה, א. (32) נר' דחסר וצ"ל: "הלא תסגר י"ד יום". (33) נדה לא, א.

ושחור שבעין, והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים ודעת ובינה ושמיעת אזניים וראיית עינים ודבור שפתים והלך רגלים, הרי י' מהקב"ה⁴¹ כפליים מאביו. א"ד⁴² העשרה של הקב"ה הם הה' חושים (והד') (והה') כחות שיש באדם, שהם הכח המושך והכח המחזיק והמעכל⁴³ והכח הרוחני והשכל. (מ"ג 121; א' 275)

[יון ואביה ירוק ירק, פרש"י ואם אביה הראה לה פנים זועמות הלא תכלם שבעת ימים, ק"ו לשכינה י"ד יום [אלא דיון] לבא מן הדין להיות כנדון. פי' כאביה, מה אביה ז' אף שכינה ז', וטעם קל וחומר לשכינה י"ד יום, משום דאשכחנא במס' נדה בפרק המפלת⁴⁴, ג' שותפין באדם הקב"ה נותן בו עשרה דברים [...]⁴⁵ רוח ונשמה וכו' וחלק אביו ואמו מוטל לפניהם, והיינו דאמרי אינשי פוץ מלחא ושידי לכלבא.

ירק ירק. פי' שרק בפניה, ושנה להראות שמדעתו עשה, וכן⁴⁶ "ואם אמור יאמר העבד" דרז"ל⁴⁷ עד שיאמר וישנה. (ויר' 4)

[יהן ירוק ירק, שתי טיפות, וכמצורע שהיו שתי טיפות⁴⁸. אמ' ק"ו לשכינה י"ד יום תסגר מחוץ למחנה. מהכא מפקי' דא' דיו. וא"ת אמאי איצטרין קרא דאמרי' דיו בדין ק"ו, תיתי מהכא דנימ' נלמד יותר מן המלמד. וי"ל דהא כתי'⁴⁹ "הן כסף אשר מצאנו כו' ואיך נגנוב מבית אדוניך כסף או

כדאמ' התם שממנו [י'] דברים, מאביו ומאמו כל אחד ה' דברים. וה"ק³⁴ מה אביה [ה]קל אם ירקה בפניו צריכה נזיפה ז' ימים משום ה' דברים שנתן בה, וכן ז' ימים בשביל אמה אם ירקה בפניה, הקב"ה אין קץ בשבחו אינו דין שתהא בנזיפה י"ד בשביל י' דברים שנתן בה. וק' (להקב"ה³⁵) שא"כ בכל חומר [ה]למד מן הקל נטול עליו כפי חומר שבו. ור' קלוגימוס פי' כאן דכת'³⁶ "כבד את אביך ואת אמך", וכת'³⁷ "כבד ה' מהונך", ונזיפת אב ז' ימים וה"ק³⁸ בנזיפת אם ז' ימים, קל וחומר לשכינה [דהוקשה כבודו לשניהם]³⁹ י"ד ימים. ואני ברוך רואה לא זה ולא זה, משום דא"כ אף כשנאמ' ז' ניבעי י"ד. וקיבלתי ממה"ר אלעזר ממיינ, ק"ו י"ד יום לשכינה, פי' י"ד יום בלא אותם ז' ימים, דהיינו מרובה שבנגעים, וז' ימים פחות שבנגעים. (לו' 31; בדומה א' 2344)

[מין ואביה ירוק ירק בפניה. פרש"י ק"ו לשכינה י"ד יום, דאין נזיפה פחותה מז' ימים, כדאמ' במועד קטן⁴⁰, ולהכי נקט י"ד לגבי שכינה, משום דג' שותפין יש באדם האב והאם והקב"ה. והקב"ה עושה בו נגד שניהם, ששניהם עושין י' והקב"ה כמו כן, אביו מזריע לובן שממנו עצמות וגידים וצפורנים ומוח שבראש ולובן שבעין, אמו מזרעת אודם שממנו עור בשר ודם ושער

(34) — והכי קאמר. (35) כנ"ל צ"ל: לריב"ש. ר' הדר זקנים. (36) שמות כ, יב. (37) משלי ג, ט. (38) אוצ"ל: וה"נ, — והכי נמי. (39) בכת"י בשיבוש ונר' דכך צ"ל, ור"ל דקרא דכבד את ה' הקיש כבודו כנגד כבד את אביך ואת אמך. (40) מו"ק טז, א. (41) ובפרט לא חזינן אלא ט'. (42) — אית דאמרי. (43) ג' אלו הזכיר הרמב"ם בח' פרקים פרק א, בדבריו בחלקי הנפש בחלק הזון את הנפש, ואח"כ מדבר אודות החלק השכלי, וכנר' בכללו הכוח הרוחני שכותב כאן, אך לא נזכר שם בלשון זה. (44) נדה לא, א. (45) כמה תיבות לא מזהות. (46) שמות כא, ה. (47) קידושין כב, א. (48) צ"ב, ואולי רומז לרמב"ן ויקרא יח, יט. (49) בראשית מד, ח.

לְמַחֲנֶה וְאַחֵר תֵּאֲסֹף: וַתִּסָּגֵר מְרִים מַחוּץ לְמַחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים וְהָעַם לֹא נָסַע עַד־הָאֲסֹף מְרִים:

רש"י

(טו) וְהָעַם לֹא נָסַע. זה הכבוד חלק לה המקום צטיל שעה אחת שנמנענה למשה כשהושלך ליאור, שנאמר (שמות ז, ד) ותתאזב אחותו מרחוק וגו':

זהב", אלא שהלמד הוי טפי מן המלמד⁵⁰. [ג] וְהָעַם לֹא נָסַע. כי לא נעלה הענן מפני כבודו של משה⁵⁹, ובוזה ידעו כי מפני מרים

(ס"ז)

[יט] שִׁבְעַת יָמִים. בגי', זה כמו דיו לבא מן הדין להיות כנדון⁵¹. (בוד' 172) (ריב"ש)

[ד] [וְהָעַם לֹא נָסַע גו'] במכילתא⁶⁰ מרים המתינה למשה שליש שעה ומשהו, לפיכך המתינו לה שכינה וכל ישראל שבעת ימים, וזהו מדה טובה מרובה ממדת פורענות ה' מאות, כיצד קס"ח שעות בשבעה ימים ולילות, ג"פ קס"ח הם ת"ק, ד' יותר כנגד אותו משהו. ע"כ פירש הרב אפרים זלה"ה ופירוש חכמי אשכנז⁶¹. (ר"א א'; ל' 108)

[ה] וְהָעַם לֹא נָסַע. שלא נעלה הענן משום כבוד משה⁶². (ד"ז)

[ו] וְהָעַם לֹא נָסַע. כי לא נעלה הענן מפני כבודו של (משה) [אהרן], לפי שהיה (ענן בזכותה של מרים) [הענן בזכותו]⁶³. (ד"ז; א' 2344)

פסוק טו

[א] ז' ימים. לפי שהמתינה למשה שעה אחת⁵², "ותצב"⁵³ אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו", ז' תיבות בפסוק, לפיכך עיכב לה הקב"ה ארון ושכינה כהנים ולוים וישראל וז' ענני כבוד⁵⁴. היא המתינה שליש שעה למשה⁵⁵ ומידה טובה מרובה על מידת פורענות ת"ק⁵⁶ הרי ת"ק פעמים שליש שעה הם קס"ו ובשבוע קס"ח שעות. עד האסף מרים. "וכבוד⁵⁷ ה' יאסף".

(א' 268, רוקח)

[ב] מַחוּץ לְמַחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים. לא שבעת ימים שלמים דוקא אלא מקצת יום שביעי ככולו כשאר הסגרות⁵⁸. (חזק')

(50) צ"ב. (51) עם הכולל. (52) ע"י משנה סוטה א, ט. (53) שמות ב, ד. (54) כל' ז' דברים אלו המנויים התעכבו בשבילה. (55) ע"י תוס' ד"ה מרים, סוטה יא, א. (56) דפוקד עון אבות עד דור רבעים ועושה חסד לאלפים הרי על אחת ה' מאות, מכדרש"י כ, ו. (57) ישעיה נח, ח. נר' דרומז דכביכול שכינה מלווה את מרים בהאספה למחנה. ור' ספרי כאן קו. (58) וא"כ יום שביעי עולה לכאן ולכאן, ע"י ד"ז. (59) אולי ר"ל שגנאי הוא לו שיהא העם מהלך ואחותו מהלכת מחוץ לענן. (60) במכילתא בפסוק ויקח משה את עצמות יוסף גו': מרים המתינה למשה שעה אחת כו'. ושלש שעה הוא בתוס' סוטה יא, א ד"ה מרים. (61) כנראה הרוקח. (62) ר' הערה בריב"ש. (63) תוקן ע"פ כתי" (אך בכת"י א' 2344 כבנדפס), ודבר מפורש בחז"ל בכ"מ שהענן בזכות אהרן.

וְאַחַר נִסְעוּ הָעָם מִחֲצֹרֹת וַיַּחֲנוּ בְּמִדְבַּר פָּאֲרָן:

[ז] וְהָעָם לֹא נָסַע. כי לא נעלה הענן מפני כבודו של משה, ולפי המדרש שהענן היה כדמותה של מרים⁶⁴. (הג"ן)

פסוק מז

[א] מִרִּים. וְהָעָם נָסַע. כששמעו שנצטרעה מרים חזרו לאחוריהם בעבור כבודה⁷¹. ובפי' ספרי של ר'72 מפורש דהכא קאמר דנסעו מחצרות ולעיל קאמר מקברות התאווה נסעו העם חצרות למה לי למיהדר ויהיו בחצרות, אלא משמע ויהיו בחצרות אחר שנסעו חצרות הסמוך לקברות התאווה ויהיו בחצרות אחר.

אחר נסעו העם חצרות⁷³. בסיפרי, וכי שתי חצרות היו שם שנסעו מזו וחנו בזו, פי' שכבר אמר למעלה⁷⁴ "מקברות התאווה נסעו העם חצרות ויהיו בחצרות", ועתה אומר נסעו העם ובאו לחצרות, משמע ששתיים היו, אלא מכאן שנסעו ישראל ולא הספיקו להלך עד שנצטרעה מרים וחזרו לאחוריהם לכך "ואחר נסעו העם חצרות". לפי זה נמצא שרוב הספרים משובשים שכתוב בהם "ואחר נסעו העם מחצרות" שא"כ מה מקשה בסיפרי, הלא בא בטוב הפשט כיון שאמר למעלה "ויהיו בחצרות" לכך אומר "ואחר נסעו העם מחצרות"

[ח] וְהָעָם לֹא נָסַע. בפסוק⁶⁵ "ותתצב אחותו" יש ז' תיבות, לכך המתניה לה שכינה ז' ימים⁶⁶. (בעה"ט)

[ט] וְהָעָם לֹא נָסַע עַד הָאֶסָף מִרִּים. שלא נעלה הענן מפני כבודו של משה, ולפי המדרש שהי' הענן בזכות⁶⁷ מרים הדבר פשוט שלא נסעו.

לא נסע. שהיא המתניה למשה על היאור שליש שעה⁶⁸, לכן הוצרך ישראל להמתין לה ז' ימים שהם קס"ח שעות שעולים תק"ד שלישי שעה כי מדה טובה מרובה על אחת ת"ק, הר"ר אליעזר. (פע"ר; בדומה רי"מ)

[י] וְהָעָם לֹא נָסַע. פי' רש"י לפי שהמתניה למשה שעה אחת לפיכך נתן לה המקום זה הכבוד. ויש במדרש⁶⁹ שנתעכבה לו שליש שעה ולפי דמרובה מדה טובה ממדת פורענות ת"ק, ות"ק שליש שעה הם (רס"ח) [קס"ח] שעה וכן עולה לשבוע. (רח"פ)

וצ"ל דמפני כבודו ר"ל דגנאי הוא לו שיעלה הענן הבא בזכותו ויסע המחנה ואחותו מצטרפת מחוץ למחנה. (64) כך בנדרפס, וצ"ל: בזכותה. ותמוה, ור' למיסבר קראי' כאן. ול' הג"ן כאן קצר, ואולי נשמט הסיום שיש בפע"ר: ולפי המדרש כו' הדבר פשוט שלא נסעו, ע"כ. (65) שמות ב, ד. (66) עי' ספרי כאן קו. (67) ר' הערה בהג"ן. (68) ר' רבינו אפרים כאן. (69) ר' רבינו אפרים ופענח רוא כאן, אך במדרש ל"מ. (70) מגילה יד, א. (71) ספרי כאן קו. (72) בכמה מקומות מביא דברים מפ' רבינו הלל בן אליקים מארץ יוון, ועי' פירושו לספרי שם. (73) כפי המתבאר מלשונו להלן זו גירסא אחרת בפסוק ובספרי, ועל סמך חומש שהובא מבבל, דגרסין 'חצרות' ולא 'מחצרות'. (74) לעיל יא, לה.

ולא אמר הכתוב "ויסעו מחצרות ויחנו בקדש ברנע", כי אולי מסעים הרבה ביניהם ואין עתה מקום להזכירם, אבל הזכיר עתה מדבר פארן להודיע כי קדש זו היא קדש ברנע אשר במדבר פארן, ולא קדש אשר במדבר צין, שהיה שם ענין מריבה בשנת הארבעים. (טו"א)

[ד] ואחר נסעו העם מחצרות. יש מוחקים המ' מחצרות וגורסין חצרות⁸² דאיתא בסיפרי⁸³ (וכן) [וכי] שתי חצרות היו שנסעו מזו וחנו בזו, אלא מלמד שנסעו מחצרות ושמעו שנצטרעה מרים וחזרו לאחוריהם. ואי דגרסי "מחצרות" מאי מוכח דשתי חצרות היו, אבל אי גרסי "חצירות" ניחא. ופ' מהר"ו דמוכח מדכתיב⁸⁴ "מקברות התאווה נסעו העם חצרות", משמע דשתי מסעות היו ולהכי פריך וכי שתי חצרות היו, והלא חצרות וקברות התאווה הכל אחד, כדאיתא בפר' אלה הדברים⁸⁵ "ולבן וחצרות", ומתרגמינן "חצרות ארגיזו על בשרא", והלא בקברות התאווה הרגיזו על הבשר אלא משמע דחצרות וקברות התאווה הכל אחד ולהכי פריך. מיהו קש' א"כ לעיל על ההיא קרא ה"ל למפרך "מקברות התאווה נסעו העם חצרות", א"כ משמע דהם שתי מסעות, אלא ודאי ההוא קרא דאלה הדברים לאו דווקא, דה"נ תרגם בפארן איתפלו על מנא, וליתא דמסע מדבר פארן היה אחר חצרות כדכתיב הכא "ויחנו במדבר פארן", ואדרבה מדבר סין היה שדברו על המן,

למקום אחר. מפי ר' יוסי מהדליברק, וכן מצא בחומש שהובא מבבל ובגויל שבא ממרחק, חצרות ולא מחצרות, ועל פי עדותו נמחקו הרבה סיפרי תורות בביהם⁷⁵. (א' 268, רוקח)

[ב] ואחר. אחר ששבה אל המחנה בכ"ט בסיון, "ויחנו במדבר פארן הוא קדש ברנע". והכי הוה מעשה בכ' באייר באו מחורב לקברות התאווה⁷⁶, ולא נאמר "התקדשו"⁷⁷ למחר עד כ"ב באייר ועל זה נאמר⁷⁸ "ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים", כי היכי דתיתי לך חושבנא שבתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ⁷⁹, ועד חדש ימים עד ולא עד בכלל והווי להו כ"ב בסיון ואכלו השליו שבעת ימים מאייר וכ"ב בסיון. ובאותו יום עצמו כ"ב בסיון באו לחצרות למחר. ביום כ"ג הזמינו עצמם ליסע מחצרות כמו שפי', ונשתהו שם עד האסף מרים ביום השביעי דהיינו כ"ט בסיון ובאותו יום עצמו באו לקדש ברנע, ושלחו המרגלים כדאיתא במסכת תענית⁸⁰.

שלימא סדרא דפרשת בהעלותך (חזק')

[ג] ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. כתב הרמב"ן לומר כאשר נסעו מחצרות לא נסעו ממדבר אל מדבר אחר כאשר במסע הראשון שנסעו ממדבר סיני "ויחנו"⁸¹ במדבר פארן, אבל נסעו מחצרות אשר היא במדבר פארן ויחנו במקום אחר מן המדבר ההוא עצמו והוא קדש ברנע. כי משם נשתלחו המרגלים כאשר אמר בכאן

(75) הדברים מרעישים ולא מצאנו בראשונים עוד על כך. ולכא' שפיר איכא לתירוצא כתיורין ר' הלל הנ"ל וכן רשב"ם כאן. והמהיר שתק. (76) ע"י לעיל י, יא, ולעיל יא, לד. (77) לעיל יא, יח. (78) שם י, לג. (79) ע"י תענית כט, א. (80) תענית שם. (81) לעיל טז. (82) ר' רוקח כאן והערה שם. (83) ספרי כאן קו. (84) לעיל יא, לה. (85) דברים א, א.

דשנים הו', והיינו דאמר וכי שתי חצירות הו'. אלא כיון שנסעו ישראל מחצרות לא הספיקו להלך מחצירות, עד ששמעו שנצטרעה וחזרו לאחריהם דהיינו לחצרות וחנו, לכך נאמר "ואחר נסעו העם מחצרות"⁹². משמע אחר אסיפת מרים נסעו נסיעה גמורה, מכלל דמקמי האי נסעו ולא היתה נסיעה גמורה משום דנצטרעה וחזרו לאחריהם כך פי' בספרי. א"נ ה"ק מדכתיב "מקברות התאווה נסעו העם חצירות", ש"מ שבחצירות חנו, מאי קאמר תו "ויהיו בחצירות", וכי שתי חצירות היו וכו'. ואמר⁹³ בשלמא אם היה מזכיר נסיעה ראשונה והיה אומר "מחצרות נסעו ויהיו בחצרות", היה מתיישב קושיית הספרי ותי' שפיר, אבל השתא שאינו מזכיר נסיעה קמייתא כלל, אדמקשה וכי שתי חצרות היו מכח "ויהיו בחצרות", היה לו לספרי להקשות היכן השמיענו נסיעה ראשונה, או בזה הלשון ישמיענו שני נסיעות⁹⁴, מקברות התאווה נסעו העם חצרות ומחצרות נסעו, ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן, ויקשה מכח הנסיעות, וכי שתי חצרות היו.

נשלם פרשת בהעלותך (מ"ז)

[ו] ואחר נסעו העם מחצירות. בספרי⁹⁵ וכי שתי חצרות היו שנסעו מזו וחנו בזו, אלא כיון דנסעו לא הספיקו להלך עד שנצטרעה מרים וחנו וחזרו לאחריהם, לכך (אמרו) [נאמר ואחר] נסעו וגו'. ותימ' מאין לסיפרי להקשות ולומר וכי שתי

אלא ה"פ דהוכיחם במדבר על המראה דמול סוף, והוכיחם בפארן על קלקול המן, והוכיחם בחצרות על קלקול הבשר. ופי' מורי דדייק מלישנא דכתיב "ואחר נסעו העם מחצרות", מדלא כתיב "ויסעו מחצרות ויחנו במדבר פארן" כדכתיב בכל מסעות, א"כ משמע לשון אחר כמו פעם אחרת, והיינו דפריך וכי שתי חצרות היו. ועוד פי' מדכתיב "ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן", א"כ ע"כ נסעו לאחריהם דהא לעיל כתיב⁸⁶ "וישכן הענן במדבר פארן", והכא כתיב דחנו במדבר פארן [ב]מסע דחצרות, אלא דחזרו לאחריהם. (רח"פ)

[ה] ואחר נסעו העם מחצרות. בספרי⁸⁷ מקשה וכי שתי חצירות היו. וק"ק מ"ל הא קושייא הא לעיל לא כתיב אלא⁸⁸ "מקברות התאווה נסעו העם חצרות", ועלה קאמר דלאחר שנתרפאה מרים נסעו מאות' חצירות. ומתרן מדכתיב⁸⁹ "והעם לא נסעו עד האסף מרים", שמעינן דבתר שנאספה מרים נסעו מחצרות, דהא בחצרות נצטרעה כדכתיב "מקברות התאווה נסעו העם חצירות", ותני לעיל התם בספרי⁹⁰ הרי זו היתה בשעה שנצטרעה מרים דכתיב "ויהיו בחצרות". והדר בפ' "ותדבר"⁹¹ מרים ואהרן, כדמשמע שהיתה בשעה שנצטרעה מרים וכו', [וא"כ] מאי "ואחר נסעו העם מחצרות", לכתוב "ואחר נסעו העם ויחנו במדבר פארן", וממילא שמעינן דמחצרות נסעו. ומדכתיב חצירות יתירא משמע

(86) לעיל י, יב. (87) ספרי כאן קו. (88) לעיל יא, לה. (89) בפסוק לעיל. (90) ספרי שם צח. (91) לעיל א. (92) ר' רשב"ם לעיל יא, לה. (93) נר' דצ"ל: וקשה. כי בא להקשות על תירוץ זה השני שכתב כאן. (94) נ"ל דר"ל דהיה לו לספרי להקשות באחד מב' לשונות, או שהיה אומר "היכן השמיענו נסיעה ראשונה, או שהיה אומר "ישמיענו שני נסיעות". (95) ספרי כאן קו.

חצירות היו, והא כתיב בקרא "מחצירות" ולא "חצירות" משמע שמחצירות נסעו וחנו לפארן, ולא היה כי אם חצירות אחד. וי"ל ד[א]קרא דלעיל קאי⁹⁶. [וא"ת והא התם⁹⁷] הוה ליה למתני בסיפרי. וי"ל

המתין עד שסיים כל הענין⁹⁸. (לוי' 31)

סליקת לה פרשת בהעלותך
ברוך צדקתך צדק לעולם ותורתך
ובעזר הוריד את עינו כעין הבדולח
נתחיל סדר שלח (פע"ר)

96) לעיל יא, לה: מקברות התאווה נסעו העם חצרות ויהיו בחצרות. דמדכתיב "ויהיו" משמע להו דהיתה הויה שניה בחצירות וע"ז קא מקשה "וכי שתי חצירות היו", אלא דא"כ התם איבעי ליה לסיפרי להקשות כן כדמפרש ואזיל. 97) תיקון לפי הענין. 98) ר' רשב"ם לעיל יא, לה.

פרשת שלח

עם פירוש רש"י ותוספות השלם

יג א וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: ב שְׁלַח־לְךָ אַנְשִׁים וַיְתִירוּ אֶת־אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן לְבְנֵי

רש"י

(ב) שִׁלַּח לְךָ אַנְשִׁים. למה נסמכה פרשת מרגלים לפרשת מרים, לפי שלקחה על עסקי דעה שדברה באסיה, ורשעים הללו ראו ולא לקחו מוסר: שִׁלַּח לְךָ. לדעתך, אני איני מזהה לך, אם תרצה שלח, לפי שבאו ישראל ואמרו (דברים א, כב) נשלחה אנשים לפנינו, כמה שנאמר (שם) ותקרבון אלי כלכם

פסוק א

יאמרו אילו שלחנו אנשים חשובים לא היה לבם נמס, לא היו מוציאים דיבה. (ריב"ש)

[ב] שִׁלַּח לְךָ אַנְשִׁים. גלוי וידוע לפניו שלא היתה דעתו של הקדוש ברוך הוא שלימה שישתלחו.⁵

תשלחו כל נשיא בהם. כל נשיא ישלח איש אחד משבטו. (חזקוני)

פסוק ב

[ג] שִׁלַּח לְךָ. סמך מרגלים למרים, בשביל לשון הרע שספרו.⁶

שלח לך אנשים. ס"ת חכם. שיהיו אנשים חכמים וצדיקים.⁷

שלח לך. רמז למנין של"ח שנים ישתלחו ויצאו בגלות, שבג' אלפים ושל"ח שנים חרב הבית.⁸ וכן⁹ "שלח מעל פני ויצאו". (בעה"ט)

[ד] שִׁלַּח לְךָ. מפני מה נסמכה פרש' מרגלים לפרש' מרים [וכו']¹⁰. שאל הרב"ץ מפני מה, שזה המעשה היה אחר זה ומאי דוחקיה. ופי' מפני מה לא הפסיק בין פורענות לפורענות אלא להודיע¹¹ וכו'.

[א] וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה וכו' שִׁלַּח לְךָ וכו'. למה נסמכה פרשת מרים לפרשת מרגלים, כדי לסמוך מספרי לשון הרע אצל מספרי לשון הרע.¹ (ר"א)

[א] שִׁלַּח לְךָ אַנְשִׁים. מאחר ששאלום ישראל, כדכתיב במשנה תורה² "ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו", וגם בעיניך ישר כדכתיב³ "וייטב בעיני הדבר", שלח לך לדעתך, דאי מיני ידי לא היו שולחים, כי היה להם לסמוך עלי, ועתה תראו מה תהא עצתכם מועלת. אשר אני נותן לבני ישראל. ומושיט להם, אלא הם [מ]מאנים ליקח עד שישלחו.

איש אחד למטה אבותיו. שכל מטה יהא נשמע מטהו.⁴

כל נשיא בהם. כל אותו שתשלח יהא נשיא בהם, שיהא חשוב בעיניהם, שלא

(1) תנחומא שלח ה. וראה בארוכה בפסוק הבא. (2) דברים א, כב. (3) שם, כג. (4) כשישוב לספר טיבה של הארץ יאמינו לבן שבטם. (5) גלוי וידוע לפני משה מתוך שלא צוהו הקב"ה על כך בהארת פנים, ע"פ חזקוני להלן כב, כב, עיי"ש. ונר' דמפרש כן משום דמצינו הרבה 'לך' בתורה שלא דרשו 'לדעתך'. (6) במדבר"ר טז, ו. (7) שם, ה. (8) עי' ע"ז ט, א. (9) ירמיה טו, א. (10) ופרש"י שלא למדו ממרים ודברו לה"ר. (11) כלו' דאף שהיו ז"א היה לכתוב להכניס שם ענין ביניהם כדי שלא להסמיק פורענויות.

יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמִטָּה אֲבֹתָיו תִּשְׁלָחוּ

רש"י

וגו', ומשה נמלך בשכינה. אמר אני אמרתי להם שהיא טובה, שנאמר (שמות ג, יז) אעלה אתכם

שלח לך לדעתך. וק' דהא כתיב¹² "על פי ה'". וי"ל דאחר כן הסכים על דעתו. (קמ' 858)

[ו] שִׁלַּח לְךָ אֲנָשִׁים. לך לדעתך. כלומר להנאתך כמו שפי' בפר' לך לך¹⁸. ותימ' מה הנאה יש לו כאן. י"ל אם לא שלח מרגלים היו באים לארץ ישראל מיד והיה לו למות מפני הגזרה שנגזרה עליו לפיכך פי' לך להנאתך ע"י שלוח מרגלים תחיה עוד מ' שנה. ע"א שלח לך לדעתך תימ' מ"ש האי לך שמשמ' לדעתך מכל לך שבתורה. י"ל לפי שכתו' באלה הדברים¹⁹ כשאמר הק' "עלה רש אל תירא וכו'" ולא האמינו בה' כדכתי' "נשלחה אנשים וכו'" ולכך אמר לדעתך. (ויר' 4)

[ז] שִׁלַּח לְךָ. למה נסמכה פרש' מרגלים וכו'²⁰. וקשה למה נסמכה אפ' מעשה שהיה כך היה שמשנסעו מחצרות ובאו למדבר פארן שלחו המרגלים. וי"ל דקשה לי לרש"י שלא הזכירה התורה מה שכתוב במשנה תורה²¹ "ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ עלה רש וכו' ותקרבון עלי כלכם וגו'" המעשה כמו שהיה, ואח"כ הדיבור מהשי"ת "שלח לך אנשים". לכך פי' למה נסמכה פי' למה נסמך הדיבור מה' ית' שלח לך אנשים אצל פרש' מרים בלי הזכרה מה שהיה קודם, לפרש לך שכיזון שראה ה' כוונתם הרעה לשלוח המרגלים

שלח לך לדעתך. וק' דהא כתיב¹² "על פי ה'". וי"ל דאחר כן הסכים על דעתו.

שלח לך לדעתך. ותימ' מ"ש דהאי לך מדעתך מכל לך שבתורה. ונ"ל לפי שכתו' באלה הדברים¹³ "עלה רש אל תירא ואל תחת" ולא האמינו בהקב"ה דכתיב אחריו¹⁴ "נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו" לכך אמר לך לדעתך.

כולם אנשים¹⁵. חשובים. וק' דכתי' "וילכו ויבאו" מקיש הליכתם כו'. וי"ל דאנשים חשובי' היו קודם הליכה ומשעת הליכה ואילך נתהפך דעתן. (יר' 4)

[ח] שִׁלַּח לְךָ וכו'. למה נסמכה פר' מרים לפרשת מרגלים לפי שלא למדו ממנה לקחת מוסר, ומה מרים שלא דברה אלא באחיה ולשם שמים נתכוונה, הם דברו על השם ועל ארצו על אחת כמה וכמה. ד"א שלח' לך' אנשים' ס"ת חכם, מלמד שהיו כולם באותו שעה חכמים ונבונים וחשובים. ד"א ש'לח לך' אנשים, ר"ת שלא, כלומר שלא האמינו בהקב"ה כאברהם שנ' בו¹⁶ "ויטע אש"ל", וכן "פארן", בגי' אשל, לכך נסמכה. ד"א שלח' לך' אנשים' ויתורו' את' ס"ת חכמות, וזש"ה¹⁷ "חכמות נשים בנתה ביתה ואיולת בידיה תהרסנו", בתחילה היו אנשים

(12) בפסוק הבא. (13) דברים א, כא. (14) שם, כב. (15) בפסוק הבא. (16) בראשית כא, לג. (17) משלי יד, א. (18) רש"י בראשית יב, א. (19) דברים א, כא. (20) רש"י כאן. (21) דברים כא, א.

רש"י

מעני מזרים וגו', חייבם שאני נותן להם מקום לטעות נדבצרי המרגלים למען לא יירשום:

אמר חייבם שאני נותן להם מקום לטעות למען לא ירשום. והמקום לטעות היה שאם יוציאו המרגלים דבה על הארץ יאמינו להם כל ישראל, באמרם כי המרגלים לא ישקרו לפי טבע ליראתם שלא יקרה להם כמו שקרה למרים על הוצאת דבה על אחיה, וזהו למה נסמכה פרש' מרגלים פי' הדבור מה' ית' לפרשת מרים לומר לך כי כבר [מ]מרים היה להם מקום לטעות. (קמ' 376)

[ט] שלח יג. סמך מרגלים למרים, לפי שלא נווסרו ממנה מלספר לשון הרע. לך אנשים. ר"ת וס"ת מלאך, זש"ה³⁰ "מלאך רשע יפול ברע וציר אמונים מרפא", "וימותו"³¹ מוציאי דבת הארץ רעה במגיפה וכו'. ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים וכו'.

רמז לו הקב"ה לשלוח חכמים ונבונים שכן שלח' לך אנשים ס"ת חכם.

ויתרו. חסר ו', מה צריך שאתם אומרים נשלחה אנשים לפנינו והלא הענן הולך לפנינו, וכתב³² "ה' ילחם לכם", וכבר אמרתי לכם³³ "אל ארץ טובה ורחבה ארץ זבת חלב ודבש", מיד אמר הקב"ה שלח לך. (ר"א; ל' 108)

[ט*] שלח יג אנשים. למה נסמכה פרשת מרגלים לפרשת מרים, לפי שגלוי היה לפני הקב"ה שיהיו מוציאנ[י] דבה על הארץ ויאמרו לא היינו יודעים כח עונש של מוציאי לשון הרע, לך הקדים פרשת מרים שלקתה בצרעת אע"פ שלא דברה רק על

[ח] שלח יג אנשים. לך נסמכה פרשה זו לפרשת מרים לפי שלא למדו ממרים שדיברה באחיה נענשו²². מה היה הדבר שאמר לו שלח לך, אלא בפרשה אלה הדברים נאמר²³ "ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ וייתב בעיני הדבר" ולא בעיני השם²⁴. ורמז לי "שלח לך" מדעתך, ולא הבנתי מחמת צרת אחותי. ורמז לו ליקח אנשים חכמים ונבונים, לך בסופי תיבות חכם שלח' לך אנשים.

ויתרו. לית וחסר, דרוש בה ויתירו²⁵, שאמר להם משה והלא הענן הולך לפנינו והצרעה מה רבים²⁶ צורך לשלוח אנשים ולא שמעו לו.

איש אחד. המיוחד, תשלחו. כל נשיא בהם. מכיר אחד משבטו וישלחנו במקומו אותו שיהא הגון.

(22) במדב"ר טז, ו. (23) דברים א, כב. (24) סוטה לד, ב. (25) מה שאתם מבקשים יתירא הוא ואין בו צורך. (26) אולי צ"ל: מה ראתם. (27) ע"ז ט, א. (28) ע"פ מל"א ו, א. (29) ירמיה טו, א. (30) משלי יג, יז. (31) להלן יד, לד-לח. (32) שמות יד, יד. אך נ"ל שצ"ל: "הוא ילחם לכם" — דברים א, ל. (33) שמות ג, ח.

שלח לך אנשים ויתרו את. ס"ת חכמות, הה"ד⁴⁴ "חכמות נשים בנתה ביתה", זה יהושע וכלב ששמעו לעצה, "ואולת בידה תהרסנה", אילו מרגלים.

לך. פי' רש"י לדעתך אני איני מצוה לך, פי' איני מצוה לך מעצמי לכתחילה לעשות רק אם תרגיש בדעתם שהם רוצים לזה אז תשלח כדכתיב⁴⁵ "על פי ה'", ברשותו.

כל נשיא בהם. אין פי' נשיא ממש דהא חזינן דשמות הנשיאים לא (היה) [היו] כך אלא שנשאו לבר⁴⁶. (א' 271; מ' 15; ה' 40; רח"פ)

[יד] שֶׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים. לדעתך. איני מצוה לך⁴⁷ אבל ישראל הם אומרי' שתשלח כדכתי'⁴⁸ "ותקרבון אלי כלכם וגו'". וכי יש אדם בורר חלק רע לעצמו, כלומר' אומר לו לעשות דבר שסופו לבא לידי תקלה, היינו דכתי' "וייטב בעיני" ולא בעיני המקום. ובמדרש מפרש שאף בעיני משה לא הטיב, אלא משל לאדם האומ' לחברו מכור לי חמורך ואנסנו בבקעה והוא ניאות לו אף בהר, כן היה משה סבור שיאמרו לו ישראל כיון שאתה מודה לשלוח מרגלים לא נשלח עוד, וה"ק קרא וייטב בעיני הדבר שהייתי סבור שתניחו מלשלוח כי היה להם להאמין במקום, אבל לא בעיניו שהיה גלוי לפני המקום שישלחו ויבאו לידי תקלה. א"נ י"ל דהמדרש חלוק על תלמודנו⁴⁹. (ור' 260)

אחיה ונתכוונה לטוב, ק"ו למוציאי דבה שילקן. וזשה"כ³⁴ "זאת תהיה תורת המצורע" המוציא רע³⁵. ד"א שלח לך אנשים ס"ת חכ"ם, לפי שלקח אנשים חכמים לשלוח³⁶. (רא"ן).

[ין] שֶׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים. פרש"י לך לדעתך אם תרצה שלח. נפקא ליה מיתורא דלך.

כל נשיא בהם. סרס המקרא ודרשהו, כל שבהם, כלומר כל שבחשבונם³⁷ יהיה נשיא. (א' 175/5)

[יא] שֶׁלַח לְךָ. וא"ת כיון שידע שמרגלים יוציאו דיבה מפני מה שלחם שהרי מצינו שנתפלל על יהושוע. וי"ל דמשה לא ידע שיוציאו דיבה ומה אשר התפלל על יהושוע לא התפלל אלא שיושיעו מעצת מרגלים³⁸. (מוס' 82)

[יב] שֶׁלַח. כיון דידע משה דעצת[ם] הינ[ת]ה לרעה למה שלחם, והלא לפני עור לת"מ. וי"ל הטעוהו, דהוא אמר להם³⁹ "עלו זה בנגב" והם הלכו בצד אחר, כדכתי' "ותורו במדבר עד רחוב לבא חמת"⁴⁰, וזה היה בסוף דרום, כדכתי'⁴¹ "מהר ההר תתאו לבא חמת", וא"כ היה בסו' דרום, והדר כתי' "ויעלו בנגב" והלכו דרך ענקים. א"נ העם שלחום בעל כרחם. פלטינ⁴². (א' 2344)

[יג] [שֶׁלַח]. נוטריקון משל"ח⁴³ ש'ומע ל'עצה ח'כם.

(34) ויקרא יד, ב. (35) תנ"י מצורע א. (36) בבעה"ט: ס"ת חכם שיהיו אנשים חכמים וצדיקים, ע"כ. להבעה"ט הרמז נסוב לענין הציווי למשה שיקח חכמים וצדיקים למנוע מכשול, אך להרא"ן כאן נר' הדגש ברמז שאף שמה לקח חכמים וצדיקים נתפתו ביצרם ללמד דאל תאמן בעצמך. (37) נר' דר"ל כל שנכנס במנינם נתמנה נשיא באותה שעה. (38) עי' ריב"ש לעיל וצ"ב. (39) להלן יז. (40) להלן כא. (41) להלן לד, ה. (42) ר' חיים פלטיאל תלמיד מהר"ם מרוטנבורג. (43) נר' דהמ"ם יתירה. (44) משלי יד, א. (45) בפסוק הבא. (46) ראה לעיל בפ' ריב"ש. (47) לפי סוטה לד, ב, וכן ההמשך. (48) דברים א, כב. (49) כל הפסקא בשינויים קלים בתוס' שאנן סוטה לד, ב.

[יה] שֶׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים. משל למלך⁵⁶ שהיה לו כרם ועשה יין טוב אמר לעבדיו הכניסו ייני בביתי כיון שהחמיץ אמר להם הכניסוהו בבתיכם. כך הקדוש ברוך הוא כיון שהיו צדיקים אמר⁵⁷ "אספה לי שבעים איש" וכיון שראה מעשיהם כעורים אמר "שלח לך אנשים". (ה"ז)

[יט] שֶׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים. משל למלך⁵⁸ שהיה לו כרם ומסרו לאריס כשעושה יין טוב אומר המלך הכניסוהו לביתי, כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה גבי סנהדרין⁵⁹ "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל", וגבי מרגלים או "שלח לך" ועליהם נאמר⁶⁰ "שולח דברים ביד כסיל" וכי כסילים היו והלא כבר נאמר⁶¹ "אנשים" ואין אנשים אלא צדיקים, כדכתיב במלחמת עמלק⁶² "בחר לנו אנשים", וכן הוא אומר⁶³ "והאיש בימי שאול [זקן] בא באנשים", אלא לפי שהוציאו דבה נקראו כסילים, כד"א⁶⁴ "ומוציא דבה הוא כסיל". ואעפ"י שגדולים היו באותה שעה וגם עפ"י הקדוש ברוך הוא נשתלחו שנא⁶⁵ "וישלח אותם משה ממדבר פארן ע"פ ה'",

[טז] שֶׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים. ס"ת חכ"ם, לומר כי באותה שעה היו כלם חכמים וחשובים. כל נשיא בהם. פי' לכל נשיא קח אחד משבטו זהו בהם⁵⁰. לא שישלח הנשיאים עצמם, שהרי לעיל זכר שמות הנשיאים בפרשת במדבר. ולא הן השמות שזכר כאן ועוד דאמר לקמן "כלם אנשים" ולא אמר כלם נשיאים. (פער; ור' 260)

[טז] שֶׁלַח לְךָ. לדעתך. ותימ' והא כתי'⁵¹ "על פי ה'".

אנשים. חשובים. וקש' דכתי'⁵² "וילכו" פר"ש מקיש הליכתן לביאתן מה ביאתן לרעה אף הליכתן לרעה. וי"ל דמשה טעה בהם.

כל נשיא בהם. פי' חשובים, כמו שיש בקרח⁵³ "ונשיאי העדה" כלומ' אנשים חשובים. (לר' 31)

[יז] שֶׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים. ס"ת חכ"ם, רמז לקחת חכמים.

ויתורו את ארץ כנען. ויתורו כתיב, רמז היה ראוי ליקח את יתרו⁵⁴, שכתוב בו⁵⁵ "והיית לנו לעינים". (ג"י 910)

(50) וא"ת ומאי צריכא דהא בהדיא קאמר "איש אחד איש אחד לשבט", ונר' דר"ל לאפוקי שבט לוי שלא היה נשיא לשבטו (א.ר.). (51) בפסוק הבא. (52) להלן כו. (53) להלן טז, ב. (54) וא"ת אם הקב"ה יעצו כן אמאי לא שלחו. ונר' דחשש משה להונאה במה שישלח מרגלים שכל אחד זוכה לעצמו ולשבטו ואילו יתרו יתסכן כמוהם בשווה ולא שכר שווה כמוהם (רק דושנה של יריחו לפי שעה, וגם קבל זה בלא"ה). וא"ת א"כ הקב"ה למה יעצו. וי"ל דגלוי לפניו שיתרו ילך ברצונו כדי לאשש זכות בני בתו צפורה בחלקם בארץ (בכלל שאר בני לוי שה' הוא נחלתם וזכו במתנות וגם קבלו מ"ח עיר), ולסלק הערעור ע"ז שכן לא היו גרשם ואליעזר במצרים כלל. וא"ת אם כן משה אמאי לא אסיק אדעתיה סברא זו. וי"ל דכיון דהקב"ה א"ל שלח לך לדעתך, היינו כפי הנראה לך בדעת תחתון ואני איני אומר לך. וא"ת א"כ למה רמז לו הדבר כלל. וי"ל דבא לרמז לו דכיון שכבר אמר לו והיית לנו לעינים, וכעת היא השעה שביותר צריך לאותם עיניים, אם אינו שולחו דומה כמתהלל במתת שקר, וזה לימוד בדרכי המוסר לשאר מקום, אבל בכאן נשתייר הדבר בשיקול הדעת של משה. (א.ר.). (55) לעיל י, לא. (56) ראה תנחומא כאן ד. (57) לעיל יא, טז. (58) בתנחומא כאן ד. (59) לעיל יא, טז. (60) משלי כו, ו. (61) בפסוק הבא. (62) שמות יז, יט. (63) ש"א יז, יב. (64) משלי י, יח. (65) בפסוק הבא.

לארץ⁷². ועתה בעון המרגלים נגזר עליהם להיות במדבר מ' שנה, וזהו הנאתו שחי מ' שנה יותר.

ד"א שלח לך אנשים. הקשה ב"ש⁷³ למה לא שלח משה מרגלים משבט לוי, ותירץ לפי שאין ללויים [חלק] בארץ ואין להם לרגל.

ד"א שלח לך אנשים. פרש"י לדעתך, והקשה הר"י והכתיב⁷⁴ "וישלח אותם משה על פי ה'". (מ"ז; ה"ז)

[כ] שֶׁחַ' לָךְ' אַנְשִׁים'. ס"ת חכם, רמז לו שישלח מהחכמים שבהם.

ויתרו וירתו⁷⁵.

ויתרו. כתיב, רמז לו שיהיה בעצת יתרו שיהיה חכם. (ר"א)

[כא] [שֶׁחַ' לָךְ]. שְׁלַח לך, כלומר חרב הם לך כאילו היית נוטל חרב והורג עצמך. אנשים. ר"ל צדיקים, כמו⁷⁶ "ואנשים צדיקים המה ישפוטו", ולכן תמצא שלח' לך' אנשים' ס"ת חכם, שאם אינו חכם אינו ראוי לשליחות, ועליו נאמר⁷⁷ "שולח דברים ביד כסיל". ועוד שלח' לך' אנשים' ויתורו' את' ס"ת חכמות, זהו שנא⁷⁸ "חכמות נשים בנתה וגו'". (ר"א)

אפי"ה לסוף מ' ימים נהפכו לרעה ועליהם נאמר⁶⁶ "כי דור תהפכות המה". ולכך נסמכה פ' מרגלים לפ' מרים כדי שיראו זאת הצדקת שלקתה ע"י לה"ר ויסתכלו ולא יוציאה דבה, ואעפ"כ לא הבינו ממנה, ועליהם הכתוב אומר⁶⁷ "לא ידעו ולא יבינו בחשיכה וכו'". ולכן אמר הקדוש ברוך הוא למשה שלח מרגלים שלא האמינו בהקב"ה שאמר להם⁶⁸ "אל ארץ טובה ורחבה" והם אמרו "נשלחה אנשים לפנינו" כדכתי' לקמן⁶⁹, והקב"ה אמר אם אני מעכב בידם יאמרו שאינה טובה, משל למלך⁷⁰ שזימן לבנו אשה נאה וכת טובים שאין כמותה בעולם ואו' לו בקשתי לך אשה שאין כמוה בעולם, אמר לו הבן איה היא אמר אביו בלבו אם אני מעכב מלראותה יאמר שהיא כעורה אמר לו לך לראותה ותדע שאמת אמרתי לך אבל בשביל שלא האמנת לי לא תראנה בביתך אלא לבניך אני נותנה. (ת"ה; נ"י 978)

[יט*] שֶׁחַ' לָךְ. פרש"י לך להנאתך ולטובתך⁷¹ וגו'. הקשה הר"י מה הנאה היה לו למשה בשליחות מרגלים. ותירץ כי היה לו הנאה שאם לא היה שולח המרגלים היה צריך למות, כי נגזר על משה שלא ליכנס לארץ, כי במ' יום היה להם ליכנס

(66) דברים לב, כ. (67) תהלים פב, ה. (68) שמות ג, ח. (69) דברים א, כב. (70) במדבר"ר טז, ז. (71) כן פי' רש"י בפסוק לך לך מארצך, וכאן פי' לדעתך, וס"ל דהיינו הך דלדעתך ר"ל אם תרצה בכך כי יש בזה יתרון בעבורך. (72) צ"ב דהא לולי המרגלים היו ראויים ליכנס מיד, דהא קדש ברנע שממנו נשתלחו המרגלים בגבול א"י כדכתיב (להלן לז, ד) והיו תוצאתיו מנגב לקדש ברנע גו'. וצ"ל דמ"ש "שאם לא היה שולח המרגלים כו'" לאו דוקא, אלא ר"ל אילו שלח המרגלים ולא היו מספרים לשון הרע אזי היו נכנסים לסוף מ' יום משהיו חוזרים המרגלים קדשה. (73) — בכור שור. (74) בפסוק הבא. (75) בחומשים שהדפיסו פי' ר' אפרים חיברו דיבור זה עם שאחריו שויתרו אותיות ויתרו ותמוה מאי קאמר. אך נראה שהוא דיבור בפני עצמו, דיתורו ל' ירושה, ור"ל דלולי חטאו היו ראויים לכבוש את כל ארץ ישראל בעצמם, וכעין דכתיב (להלן כא, לב) וישלח משה לרגל את יעזר, ופירש"י: המרגלים לכדוה, אמרו לא נעשה כראשונים, בטוחים אנו בכח תפלתו של משה להלחם (א.ו.). (76) יחזקאל כג, מה. (77) משלי כו, ו. (78) שם יד, א.

כָּל נָשִׂיא בָהֶם: וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה מִמִּדְבַּר פָּאֶרָן עַל־פִּי יְהוָה כָּלָם אַנְשִׁים רֵאשֵׁי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל הָמָּה:

רש"י

(ג) ע"פ פי ה'. ברשומות, שלא עכב על ידו: כלם אנשים. כל אנשים שנמקרה לשון חשיבות, ואומה שעה כשרים היו:

[כד] כל נשיא בהם. פי' כל נשיא שבהם שלח איש איש משבטו. והמרגלים לא היו עצמם הנשיאים שהרי לא נקט לעיל כך בשמותם, וכדכתיב⁸² "וישלח אותם משה וגו' [כולם אנשים]", ולא כתיב כולם נשיאים. (ור' 260)

פסוק ג

[א] וישלח אותם משה ממדבר פארן [וגו']. הקשה הר"י למה מקודם אומר "וישלח אותם משה וגו'" משמע ששלחם על פי עצמו⁸³. ותירץ שתי שליחיות הללו, מתחלה שלחם בפרהסיא וחשב שמא יש מרגל לכנענים, וחזר ושלחם בלילה ואמר להם⁸⁴ "עלו זה בנגב ועליתם את [ההר]" פי' תעשו כאלו באתם משאר ארצות.

כולם אנשים. פר"ש לשון חשיבות שאותה שעה כשרים היו. והקשה הר"י דברשת ויקח קרח כתיב⁸⁵ "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה". ותירץ דיש לחלק בין אנשים להאנשים כדאמר בפרק בתרא

[כב] איש אחד וגו'. אך משבט לוי לא הושלח מרגל לפי שלא היה להם חלק בארץ⁷⁹. (ד"ז)

[כג] כל נשיא בהם. עיקר פשוטו כך. כל אלה שנים עשר אנשים תקח מאותם שבישראל שנשא אותם לבם ללכת, שתכריז [לשאול] את העם מי האיש שירצה ללכת לרגל את הארץ, ומאותם שיאמרו ללכת תקח ותבחר מהם שנים עשר. ולפי שאנשים גיבורים שאינם יראים ורך לבב ראויים ללכת בארץ נכריה וגם להתחזק ולקחת מפרי הארץ, לכך הוצרך להכריז. ולא נקבם הק' בשמות כשם שעשה לנשיאים שמנו את ישראל ובנשיאים שהנחיל[ן] את ישראל את הארץ באלה מסעי, שאותם היו נקובי שמות.

כל נשיא בהם. הטעם שתחת כל מוכיח פירושו⁸⁰. כל אלה ה"ב האנשים יהיו [כל אחד] נשיא להתנדב ללכת. כמו⁸¹ "כל שתה תחת רגליו" (רשב"ם)

(79) וכן בחזקוני להלן טז. (80) הטעם בטפחא מפרידו, וכל נשיא כלו' כל אלו היו מאותן שנשאם ליבם לכך, ולא שיאמר שכל נשיא שבישראל שלח. (81) תהלים ח, ז. (82) בפסוק הבא. (83) תמוה דהא קאי לפרש כפילות הפסוק "וישלח אותם משה" ומה ענין אם שלח ע"פ עצמו או ע"פ הדיבור. ונר' דחסר כאן וצ"ל: למה מקודם אומר וישלח אותם משה וגו' ע"פ ה' ולהלן (פסוק יג) אומר וישלח אותם משה וגו' [כלומר ואינו מסיים "על פי ה'"] משמע ששלחם על פי עצמו, ע"כ. ומתירן הכפילות וממילא מתורץ דאמנם השליחות השניה בלילה היתה ע"פ דעתו. (84) להלן יז. (85) להלן טז, כו.

וישלח אותם משה. ס"ת חמה, אמר להם הכניסו חמה לעיר, לעולם⁹⁴ יכנס אדם בכי טוב⁹⁵.

כולם אנשים ראשי. לא היה צריך לומר אלא כולם ראשים, אלא המה מאותם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם⁹⁶ המיוחדים מכולם. (ל' 108)

[ד] וישלח אותם משה על פי ה'.⁹⁷ תימ' דבריש הפרשה פר"ש שלח לך לדעתך אני איני מצוה לך אם תרצה שלח. וי"ל דוודאי צוה לו הקב"ה לשלוח על פי דבריהם שאמרו⁹⁸ "נשלחה אנשים לפנינו", אבל הקב"ה לא רצה לברר המרגלים אלא אמ' למשה שלח לך לדעתך אותם שתרצה ונראה בדעתך שהם כשרים שלח. ולפי שגלוי לפניו שסופן לטעות לא רצה לברר. (א' 2344)

[ה] על פי ה'. נתן לו רשות לעשות שיראו מה ימאסו⁹⁹.

כולם אנשים ראשי בני ישראל. לא היה צריך לומר אלא כולם ראשים, אלא מודיענו כולם אנשים מאותם "אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם"¹, "בחר² לנו אנשים" אותם היו. "ואשמם³ בראשיכם". חסר י', שכל מה שהיו עושים בעצתם הי' ואשמם של י' מרגלים⁴. (א' 268)

דיומא⁸⁶ לא דמי איש להאיש. א"נ שאני התם דכתיב רשעים, אבל אנשים סתם צדיקים. אבל קשה מפרשת שמות דכתיב⁸⁷ "שני אנשים עברים נצים", ואמרינן⁸⁸ כל מקום שנ' נצים ונצבים הן דתן ואבירם והן היו רעים כדקאמר⁸⁹ "ויאמר לרשע למה תכה רעך". והתם נמי י"ל דשאני התם דגלי קרא דקראו רשע ואמר רעך, כלומר רשע כמותך. (מ"ז; א' 268)

[ב] וישלח אותם משה ממדבר פארן על פי ה'. ואח"כ⁹⁰ "וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען". תימ' שתי שלחיות הללו למה. וי"ל מתחילה שלחם בפרהסיא לפני ישר', וחשב משה שמא יש מרגלים שיגידו לכנענים ואח"כ אמר להם ללכת בלילה אל תלכו דרך ישרה שמא יארובו לכם ויתפשו אתכם אלא תלכו דרך עקלתון בנגב ועליתם את ההר מצד אחר כדי שתראו כאילו אתם באים מאותן מדינות שמעבר לא"י.

כולם אנשים. חשובים⁹¹ בשעת ברירה היו, מיהו לאחר כך היו רעים בעצה דכתיב⁹² "וילכו ויבאו" ופי' רש"י מקיש הליכתן לביאתן מה ביאה לרעה אף הליכה לרעה. ועי"ל שמשעה טעה בהם. (א' 271; המ' 40; ל' 31; רח"פ)

[ג] וישלח אותם משה. ס"ת חמה, כי פני משה כפני חמה⁹³.

(86) עו, א. (87) שמות ב, יג. (88) נדרים סד, ב. (89) שמות ב, יג. (90) להלן יז. (91) רש"י. (92) להלן כו. (93) בבא בתרא עה, א. (94) פסחים ב, א. (95) וכן בבעה"ט. (96) ר' דברים א, יג. (97) התיבות מסומנות בכת"י במרכאות, וכנ"ל לא באו אלא לרמז שהדיבור אינו במקומו כי בכת"י הקטע נכתב אחרי הפסוק להלן וישארהו במוט בשנים. (98) דברים א, כב. (99) ע' סוטה לד, ב. (1) דברים א, יג. (2) שמות יז, ט. (3) דברים שם. (4) צ"ב לאיזה מעשים הכוונה. ונר' דר"ל שכל עיקר בקשת ישראל למשה לשלוח מרגלים היתה בעצת והמרצת המרגלים עצמם, כי היו מראשי סנהדרין והשבטים נשמעים להם. ונבחרו הם עצמם כי היו ראויים לכך באותה שעה, וחסרון היו"ד לרמז כי י' מהם הם האשמים.

נחמן לרב יהודה כי אמר שמואל ובמומו פוסל למיחש ליה לאכרוזי עליה מי אמר. והכי אמרי' בכמה דוכתי¹⁶ מפני שאנו מדמין נעשה מעשה בתמיה. (א' 2344)

[ז] כָּלֵם אַנְשִׁים. פרש"י ואות' שעה כשרים היו, כלומ' בשעה ששלחם משה, מכאן ואילך החמיצו כמו שפרש"י גבי¹⁷ "וילכו ויבאו". חזק"ו. עי"ל שלח לך, משל למלך שהיה לו כרם טוב ועשה יין טוב אמ' לעבדיו הכניסו יינו בביתי, כיון שהחמיץ אמ' להם הכניסוהו בבתיכם, כך זמן שהיו צדיקים אמ' ¹⁸ "אספה לי ע' איש" כיון שראה מעשיהם כעורים אמ' "שלח לך". (ב"מ 243)

[ח] כָּלֵם אַנְשִׁים. פרש"י כולם אנשי' לשון חשיבות באותה שעה כשרים היו. כלומ' באותה שעה ששלחם משה, אבל מכאן ואילך החמיצו, שהרי אף הליכתן היה לרעה כפרש"י גבי¹⁹ "וילכו ויבאו". (גי' 787; וט' 506; בוד' 21; 172)

[ט] כָּלֵם אַנְשִׁים. פי' רש"י לשון חשיבות. ות' והלא מצינו אנשים לשון רשעים כמו שני²⁰ "אנשים (עיוורים) [עברים] נצים", "ואנשי²¹ סדום וגו'". וי"ל כל לשון אנשים סתם לשון חשיבות הוא. (וט' 54)

[י] כָּלֵם אַנְשִׁים. פירוש רש"י לשון חשיבות כי באותה שעה כשרים היו. וקשה והא כתיב לקמן²² "וילכו ויבאו", ופירש"י מקיש הליכתן לביאתן וכו'. ויש לומר דמשה טעה בהם והיה סבור כי כשרים היו באותה שעה. (פע"ר)

[ה*] עַל פִּי ה'. שנמלך בגבורה. א"ל "שלח לך" יקראו שלוחיך ולא שלוחי, שעתידין הן להתהפך ולהחמיץ. ולא רצה למונעם כדי למלאות תאוותם ולהשלים שכר טוב לצדיקים יהושע וכלב וליתן גמול רע לרשעים, וכה"א⁵ "ראה נתתי את החיים ואת הטוב וכו'", בא ליטוהר מסייעין לו בא ליטמא פותחין⁶. (רא"ן)

[ז] כָּלֵם אַנְשִׁים. פרש"י לשון חשיבות וכו'. כנ' דנפק' ליה מדכתי'⁷ "הבו לכם אנשים" לשו' חשיבות. וק' דאימא אנשים רשעים כדכתי'⁸ "יצאו אנשים בני בליעל מקרבך". וי"ל אי הוו רשעים מאותה שעה לא הות מסתייע' מילת' משה לישדר להו השת' בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם צדיקי' עצמם לא כ"ש⁹. לכן כת' רש"י ואותה שעה כשרים היו. וא"ת והא רש"י עצמו פי' על "ויקרא¹⁰ משה להושע בן נון יהושע" י"ה נתפלל עליו יה יושיעך מעצת מרגלים, מכלל שבאותה שעה היו רשעים בעיניו. י"ל לעולם אימ' לך שבאותה שעה היו צדיקים בעיניו וה"ק משה אם ח"ו יבחרו ברע לזמן העתיד יה יושיעך וכו'. וא"ת מה ראה בהם משה שחשש להם. וי"ל דהוה דייק בשמם¹¹ והם כלם משמעתם לרע כדאית' במדרש¹² הה"ד¹³ "אלה שמות האנשים וכו'" וסיים "ויקרא משה להושע בן נון יהושע". וא"ת אם חשש להם למה שלחם. וי"ל שאע"פ שיש לו לאדם לחוש כדאמרינ'¹⁴ גבי גדליה בן אחיקם מ"מ לא עבדינן מעשה, וראיה מפ' עשר' יוחסי¹⁵ דקאמר ליה רב

(5) דברים ל, טו. (6) שבת קד, א. (7) דברים א, יג. (8) שם יג, יד. (9) גיטין ז, א ובכ"מ. (10) להלן טז. (11) עי' יומא פג, ב. (12) במדב"ר טז, י. (13) להלן שם. (14) נדה סא, א. (15) קידושין ע, א. (16) גיטין יט, א ושם לז, א. (17) להלן כו. (18) לעיל יא, טז. (19) להלן כו. (20) שמות ב, יג. (21) בראשית יג, יג. (22) להלן כו.

[יא] ראשי בני ישראל המה. כגון שרי האלפים, שאינם ראשי המטות ממש, שנבחרו למניין במדבר סיני²³. (ריב"ש)
[יב] ראשי בני ישראל המה. המה עולה נ'. מלמד שהיו שרי חמשים²⁴. (בעה"ט)

פסוק ד

[א] ואֵלֶּה שמותם. וקש' שבחנוכת המזבח כתי'²⁵ "נשיא לבני ראובן אליצור בן שדיאור" והכא במרגלים "שמוע בן זכור" וכן כולם. ואם תאמ' אותם נשיאים שבחנוכת המזבח מתו וקמו אלה תחתיהם, אי אפשר כי באותה שנה שהוקם המשכן הלכו המרגלים. אלא כל נשיא בהם כמו²⁶ "כל אשר נשאו לבו", כלומר כל אשר ירצה מהם לילך. (ב"מ 243)

[ב] לַמִּטָּה ראובן שמוע בן זכור. הקשה הר"י אם דרך תולדותם מני להו לימני אחר יששכר, וזבולון ודן ואשר אחרי כן. ואם בדרך דגליהם ימנה יהודה תחלה והוא שינה סדריהן לגמרי לא לסדר דגליהם ולא לסדר תולדותם. ותירץ הרמב"ן שמנה אותם כפי (שמות) [מעלת] השלוחים כי היה גדול בהם אחד מחבירו ומנאם לפי מעלתם, וכן בנשיאים החולקים את הארץ²⁷ הזכירם לפי מעלתם ולא

לתולדותם. (מ"ז)

[ג] ואֵלֶּה שמותם. "ונשא²⁸ אהרן את שמותם", ואידך "ואלה שמותם", מיכן שהמרגלים היו כולם כשירין ומשה ביררן על פי השם, שאמ' משה להק' שיש ליקח שמוע בן זכור, אמ' לו אף מה שבאתה תצוה²⁹, גילה על אותם שכשרים היו. (מהר"ם ב"ב פר' תצוה)

[ד] ואֵלֶּה שמותם. מלא ו', כי ששה סדרי משנה בלבם.

שמוע. כמו³⁰ "שמע בין אחיכם", שהיה מן הדיינים. בן זכור. שעשה זכרון רע לעצמו, ושהיה מזכיר איזה דין בא תחילה. (ל' 108)

[ה] ואֵלֶּה שמותם [וגו'] שמוע בן זכור. דבר זה מסורת בידינו מרבותינו מרגלים על שם מעשי' נקראו, ואנו לא עלתה בידינו אלא סתור בן מיכאל שסותר מעשיו של הקב"ה שעשה עצמו מך, נחבי בן ופסי שהחביא דבריו של הקב"ה, ופסי שפיסע על מידותיו של הקב"ה. מס' סוטה פ' אילו נאמרין³¹.

[ו] שמותם. מלא ו', ו' סידרי משנה בלבם. שמוע בן זכור. באלה הדברים כתי'

(23) לעיל א, ה ואילך. (24) ותמוה דהא קרא קאמר "ראשי בני ישראל המה". ובבי' 'שוהם יקר' ציין לחגיגה יד, א: שר חמשים אל תקרי שר חמשים אלא שר חומשין זה שיועד לישא וליתן בחמשה חומשי תורה. (25) לעיל ז, ל. (26) שמות לו, ב. (27) להלן לד, יז-כט. (28) שמות כח, יב. (29) כתב המהדיר: ראה סוטה לד, ב, הטקסט לוקה בחסרון, ע"כ. וכ"כ בחומש תורת חיים. ולא מצאתי בסוטה שם דבר לענין שהיו כשרים או שנבררו ע"פ השם. וצריך לדחוק הכוונה שהמסורת משווה בין ב' המקראות ומכאן שכשם שאותם שבחושן שמות השבטים להזכיר צדקתם וכשרים היו כך היו המרגלים כשרים היו באותה שעה. ומשה שאל להקב"ה אם ליקח שמוע בן זכור מראובן, וא"ל אף מה שבאתה תצוה, כל' מבוררים וכשרים הם כאותן שמות הכתובים על החשן. ור' באמרי נועם (שמות כח, יב) גיר' הפוכה וגם היא צ"ב. (30) דברים א, טז. (31) סוטה לד, ב. ובס' ברית שלום (פ' שלח) שהזכירו רבותינו ב' אלו דוקא לגנאי משום שהיו נשיאי נפתלי ואשר שנתברכו בארץ שמינה וטובה בברכת יעקב והפכו ברכתם.

ד וְאֵלֶּה שְׁמוֹתָם לְמִטָּה רְאוּבֵן שְׁמוֹעַ בֶּן־זָכֹור:
ה לְמִטָּה שְׁמֵעוֹן שָׁפֵט בֶּן־חוּרִי: ו לְמִטָּה יְהוֹדָה פֶּלֶב
בֶּן־יִפְנֶה: ז לְמִטָּה יִשָּׁשְׁכָר יִגָּאל בֶּן־יוֹסֵף: ח לְמִטָּה

נקרא שמו יפונה, שפנה מעצת מרגלים, וכן פירש"י³⁷ "ודור רביעי ישובו הנה" זהו כלב בן יפונה. (א' 2344).

[ב] כָּלֵב בֶּן־נֹחַ. כָּלֵב אֱלֹהִיו. בֶּן יִפְנֶה. בֶּן שְׁפָנָה
מעצת המרגלים. (לוי' 108; א' 268; שט' 37)

פסוק ז

[א] יִגָּאל. כְּמוֹ³⁸ "לחם מגואל", דבר דברים מגואלים. בן יוסף. הוסיף חרון אף. (לוי' 108; א' 268; שט' 37)

פסוק ח

[א] לְמִטָּה אֶפְרַיִם. תִּימָא כִּיּוֹן שֶׁהִתְחִיל לִמְנוֹת הַשְּׁבִטִי בְּנֵי לֵאָה יַחַד לִמָּה מִנָּה אֶפְרַיִם אַחֵר יִשְׁכַּר בִּמְקוֹם זְבוּלוֹן וְגַם מִנָּה זְבוּלוֹן אַחֵר בְּנִימִין בִּמְקוֹם אֶפְרַיִם אֲדִרְבָּה אֵיפֹכָא מִסְתַּבְרָא. וִי"ל כָּל מְקוֹם שֶׁמִּנָּה אוֹתָם בַּעֲרֻבִיָּא בִּזְוָה הָרָאָה לָהֶם מִשֶּׁה חֲכָמָה גְּדוּלָּה שִׁיחִיו הוֹלְכִים יַחַד בְּצִירוֹף וּבְחִיבוּר שֶׁלֹּא יִתְפַּרְדּוּ כְּדֵי שִׁירָאוּ הָאוֹמוֹת מֵהֶם. כְּפֶר"מ מְקוֹצִי. (ריב"א; וט' 21; 172; נ"י 787; א' 270)

[ב] לְמִטָּה אֶפְרַיִם הוֹשֵׁעַ בֶּן־נוּן. וְקִי כִשֶּׁהִתְחִיל הַשְּׁבִטִים לִסְדֵּר לֵאָה (לֵא) [לִמָּה] סֵדֶר אֶפְרַיִם בִּמְקוֹם זְבוּלוֹן כִּיּוֹן שֶׁהוּא מִבְּנֵי רַחֵל, וְכִשְׁבָּאוּ לִמָּטָה בְּנֵי רַחֵל סֵדֶר זְבוּלוֹן

למעלה מ"ונשלחה³² אנשים לפנינו" שמוע³³ בין אחיכם ושפטתם צדק", ואילו ה' ראשם, ושמו שמוע והוא השמיע דעתו. בן זכור. המזכיר איזה דין בא תחילה והוא עושה³⁴, ועשה זכרון רע לעצמו. (א' 268; שט' 37)

[ז] לְמִטָּה רְאוּבֵן וְגו'. תִּימָא שֶׁמִּצִּינוּ בַּחֲנוּכַת הַמִּזְבֵּחַ³⁵ "נשיא לבני ראובן אליצור בן שדיאור" (וכן) [נוכאן] "שמוע בן זכור". ולמה נשתנו כל שמותם עתה, ואין לומר דאותם נשיאים שבחנוכת המזבח מתו וקמו אלה תחתיה' שאין המקראות מוכיחים כן. אלא כל נשיא כמו כל שנשאו לכו. כְּפֶר"מ מְקוֹצִי. (ריב"א; וט' 21; נ"י 787)

פסוק ט

[א] שָׁפֵט בֶּן חוּרִי. שֶׁשָּׁפֵט הַקִּב"ה אוֹתָם וְהֵבִיא חֲרוֹן אָף לְיִשְׂרָאֵל. (ר"א)

[ב] שָׁפֵט בֶּן חוּרִי. שֶׁהָיָה לוֹ לִשְׁפוֹט אֹמֶת וּשְׁפֵט עֲצָמוֹ וְאֵת יִשְׂרָאֵל לְרַעָה. בֶּן חוּרִי. מִן הַמִּצְוֹת (לוי' 108; א' 268; שט' 37)

פסוק י

[א] כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה. וְאֵת וְהָא אֲבִיו הָיָה חֲצֹרֹן. וְלָמָּה קִרְאוּ אוֹתוֹ בְּכָל מְקוֹם יִפְנֶה, וְהַפְּסוֹק³⁶ מוֹכִיחַ בְּדַבְרֵי הַיָּמִים, אֵלֹא לָמָּה

(32) דברים א, כב. (33) שם טז. (34) רש"י במל"א ד, ג: המזכיר, איזה משפט בא לפניו ראשון שיפסקנו ראשון כך שמעתי. (35) לעיל ז, ל. (36) דבה"א ב, יח. (37) בראשית טו, טז. (38) מלאכי א, ז.

אֲפָרַיִם הוֹשֵׁעַ בֶּן־נוֹן: ַ לְמִטָּה בְּנִימָן פִּלְטִי בֶן־רְפוּא: ַ לְמִטָּה זְבוּלָן גְּדִיאֵל בֶּן־סוּדִי: ַ לְמִטָּה יוֹסֵף לְמִטָּה

ששניהם הוציאו דבה, יוסף על אחיו ונשיא מנשה על הארץ. ומהאי טעמא בפרשת מסעי⁴³ ובספר יהושע⁴⁴ נקרא עוד יוסף על שבט מנשה משום דשם משתעי בחלוקת הארץ ועל הארץ היתה הדבה ולפי שנשיא אפרים לא הוציא דבה הפרידם כאן זה מזה. (חזקוני)

[ב] לְמִטָּה יוֹסֵף לְמִטָּה מְנַשֶּׁה. תימא לגבי שבט אפרים לא הזכיר יוסף רק גבי מנשה, וי"ל לפי דכתיב⁴⁵ "ויבא יוסף את דבתם רעה", לכך הוזכר אצל מוציא דבה ולא אצל יהושע שהיה משבט אפרים שלא הוציא דבה. רק ק' דכאן לא הוזכרו שבטים לא כסדר תולדותם ולא כסדר דגליהם.

למטה יוסף למטה מנשה. ק' בכל מקום⁴⁶ כתוב למטה אפרים למטה יוסף, וכאן כלל מנשה עם יוסף ואפרים לעצמו, וי"ל לפי שיהושע וכלב שיצאו ממצרים שלא הוציאו דבה על הארץ ויוסף הוציא דבה על אחיו כמו נשיא לבני מנשה, לכך כללם יחד. ולפיכך מנה אפרים בפני עצמו דהכא התחיל ממנו גדולתו שיצא ממנו גדעון⁴⁷

במקום אפרים. וי"ל לפי שלא רצה שילכו בני רחל לעצמן ובני לאה לעצמן אלא ערבים זה לתוך זה. (א' 271)

[ג] לְמִטָּה אֲפָרַיִם. תימה למה סדרו במקום זבולון, וי"ל שלא רצה שילכו בני רחל לעצמן כ"א כולם בחבור א' גם יחד. (פע"ר)

[ד] בֶּן־נוֹן. למד בינה ממשה, "לא³⁹ ימיש מתוך האהל". כנוני ימא ושואב⁴⁰. יהושע. בגי' ושכינה. (ר"א)

פסוק ט

[א] פִּלְטִי דְּבָרִי אֵל. רְפוּא. ריפה ידי ישראל. (ר"א)

פסוק י

[א] גְּדִיאֵל בֶּן־סוּדִי. שאמר דברים כגידין על הקב"ה. "הולך⁴¹ רכיל מגלה סוד". (ר"א)

פסוק יא

[א] לְמִטָּה יוֹסֵף לְמִטָּה מְנַשֶּׁה. אעפ"י שבמקומות אחרים נקרא יוסף על שם אפרים⁴² כאן כללו על שבט מנשה לפי

(39) שמות לג, יא. (40) כך בר' אפרים הנדפס. והעיר המהדיר: "אולי צ"ל ושואב [מים] כנוני ימא". אך נ"ל דהתיבה "ושואב" היא שיבוש בקריאה, וצ"ל: "יסגון". והוא דרש נוסף על שמו של יהושע בן נון, על שם שהוא מבני שבט אפרים שנתברך בברכת יעקב ליוסף (בראשית מח, טז) "וידגו לרוב" ותרגם שם אונקלוס "וכנוני ימא יסגון" (א.ו.). (41) משלי יא, יג. (42) לעיל א, לב. (43) להלן לר, כג. (44) יהושע יז, א. (45) בראשית לז, ב. (46) לעיל א, י, ושם לב. (47) וכתב המהדיר: צ"ע שהרי גדעון משבט מנשה, ע' שופטים ו, טו, ע"כ. וצריך לדחוק ד'התחיל ממנו גדולתו' היינו גדולתו של יוסף, שהרי בברכת משה מתברך שתבוא לו גדולה על ידי שניהם, מאפרים ע"י יהושע וממנשה ע"י גדעון (ע"י רש"י דברים לג, יז), וכאן התחילה גדולתו ע"י יהושע ולכן לא הזכיר שמו עמו שהרי בקש לעכב אותה גדולה.

דמשה לא ידע שיוציאו דבה ומה שהתפלל על יהושע לא התפלל שיושע מעצת מרגלים אלא התפלל על יהושע שלא יעשו לו הרשעים רעה כמו שכתוב⁵⁶ "לא רגל על לשונו". אמרו⁵⁷ פעם אחת נכנסה בתו של ענק בפרדס ואכלה רמון והשליכה קליפתו והיו מרגלים טמונים בקליפה וסבורים המרגלים שהקליפה היתה מערה ונכנסו בתוכה י"ב מרגלים לאחר אותה שעה נזכרה הבת שאכלה רמון והשליכה הקליפה חוץ לפרדס שלא יראה אביה הקליפה ולא הרגישה מן הי"ב מרגלים שהיו בתוכה. אמרו זה לזה ראו כמה גדולה גבורה יש בנשים ק"ו באנשים ולכן הוציאו דבה. וא"ר יוחנן כל אותם מרגלים גובהם ששים אמה. (ה"י)

[ו] לַמַּטֵּה יוֹסֵף לַמַּטֵּה מִנְשֵׁה גְדִי וּגְוִי.
וקשה דבכ"מ⁵⁸ מייחס את אפרים על יוסף לומר למטה יוסף למטה אפרים וכאן על מנשה, וי"ל כי בכאן המשולח ממנשה תפס אומנות יוסף אביו והביא דבה משא"כ בהושע בן נון למטה אפרים. (פער"ר)

[ז] לַמַּטֵּה יוֹסֵף לַמַּטֵּה מִנְשֵׁה. כאן שקליה יוסף למטרפסיה לפי שהוציא דבה, ולכך הוזכר כאן על מטה מנשה שהיה ממוציאי הדבה ולא על מטה אפרים שלא הוציא, ובכל מקומות⁵⁹ הוא נזכר על מטה אפרים. (ד"ר)

[ח] לַמַּטֵּה יוֹסֵף לַמַּטֵּה מִנְשֵׁה. תימה למה

ויהושע שהעמיד השמש ונתקיים בזרעו מה שאמר לו יעקב⁴⁸ "וזרעו יהיה מלא הגוים", ולכך לא מנאן עם יוסף שהרי רצה יוסף לעכב שלא יברכינו אביו ברכה זו שאמר⁴⁹ "לא כן אבי כי זה הבכור", והוא השיב "ידעתי בני". (רח"פ)

[ג] לַמַּטֵּה יוֹסֵף לַמַּטֵּה מִנְשֵׁה. אית' במדרש⁵⁰ לפי שקרא יוסף לאחיו מרגלים [הזכירו⁵¹] הכתוב בשילוח מרגלים עם שבט מנשה שהוציאו דיבה ולא עם שבט אפרים שלא הוציאו דבה, יהושע וכלב. אני נמי מפני שהוציא דבה עליהם דכתיב⁵² "ויבא יוסף את דבתם". (א' 787)

[ד] לַמַּטֵּה יוֹסֵף לַמַּטֵּה מִנְשֵׁה. בכל מקום יוסף עם אפרים אבל כאן עם מנשה, לפי שיוסף הוציא דיבה על אחיו וממנשה הוציא דבת הארץ. יוסף היה בן גד"י [שנים כ] שנמכר למצרים שכת'⁵³ "זרמת סוסים זרמתם", ונשחט גדי עזים לטבל כנתנו.

גדי. נמשך ורץ כסוס לרעתו⁵⁴. (א' 268)

[ה] לַמַּטֵּה יוֹסֵף לַמַּטֵּה מִנְשֵׁה. תימא למה כתב כאן למטה יוסף עם בני מנשה ובכל שאר מקומות⁵⁵ כתי' עם בני אפרים. וי"ל לפי שיוסף הוציא דבה על אחיו וכן עשו אלו הוציאו דבת הארץ. וא"ת כיון שידע משה שהמרגלים יוציאו דבה למה שלחם שהרי מצינו שהתפלל על יהושע. וי"ל

(48) בראשית מח, יט. (49) שם, יח. (50) לא מצאתי. (51) זיהוי המילה בספק. (52) בראשית יז, ב. (53) יחזקאל כג, כ. ונותן טעם נוסף למה יוסף עם נשיא מנשה ששמו גדי בן סוסי, שכן יוסף נמכר למצרים והשם סוסי ג"כ רמז על המצרים שנאמר עליהם זרמת סוסים גוי. (54) ר' שבת פז, א: ויגד משה דברים שמושכין לבו כו'. (55) לעיל א, י, ושם לב. (56) וסיפיה דקרא: לא עשה לרעהו רעה. ואין להקשות מאי איריא דנחית לחשש לשה"ר על יהושע ולא על ארץ ישראל, ד"ל דבמרדה בה' לא אסיק אדעתיה לימחשדינהו. (57) מובא בתוס' שאנץ סוטה לה, א בשם מדרש. והמדרש ל"מ. (58) ר' לעיל א, י, ושם לב. (59) בפרשת הפקודים לעיל א, י, ושם לב.

מִנְשָׁה גְדִי בֶן־סוּסִי: יֵ לְמִטָּה דָן עֲמִיאל בֶּן־גִּמְלִי:
 יֵ לְמִטָּה אֲשֶׁר סִתּוֹר בֶּן־מִיכָאֵל: יֵ לְמִטָּה נַפְתָּלִי
 נַחֲבִי בֶן־וּפְסִי: טו לְמִטָּה גֵר גֵּאוּאֵל בֶּן־מָכִי:

אלא כך שמעתי לפי שגדי היה מספר דיבה רעה על הארץ. וגד"י עולה בחשבון י"ז רמו לך הכתוב כשהיה בן י"ז כתיב⁶⁴ "ויבא יוסף את דיבתם רעה וגו'", לכך כתיב למטה יוסף למטה מנשה. (ק"מ 858).

פסוק יב

[א] עֲמִיאל בֶּן גִּמְלִי. עמם⁶⁵ עם אל ופער פיו כגמל ושילם גמולו. (א' 268; שט' 37)

פסוק יג

[א] סִתּוֹר בֶּן מִיכָאֵל. סתר דברי אל ונעשה עצמו מן⁶⁶, "ימך⁶⁷ המקרה". (א' 268; שט' 37)

פסוק יד

[א] נַחֲבִי בֶן וּפְסִי. החביא דברי אל⁶⁸ ועשה דברו אפס. (א' 268; שט' 37; ר"א)

פסוק טו

[א] לְמִטָּה גֵר. במרגלים מתחיל בראובן ומסיים בגד מה שאין כן בכל התורה כולה,

יחד שבט יוסף על שבט מנשה שהיה עם המרגלים המוציא דבה ולא יחסו על נשיא אפרים יהושע בן נון שהיה צדיק. וי"ל על ידי⁶⁰ "ויבא יוסף את דיבתם רעה אל אביהם" יחד שמו על מוצאי דבה שהרי גדי בן סוסי הוציא דבה עם האחרים, אבל יהושע היה משבט אפרים. (מ"ד; פרמא 810; ל' 31; א' 1267; יר' 5).

[ט] לְמִטָּה יוֹסֵף לְמִטָּה מִנְשָׁה. תימ' כי בכל מקום תמצא יוסף נלוה לאפרים כדכתי'⁶¹ "לבני יוסף לאפרים" וכאן מפני מה נלוה עם מנשה. וי"ל דהכ' שקל (מנשה) [יוסף] למטרפסיה על שנעשה בהוציאו דבה על אחיו, ובדבר הזה זדו המרגלים לכן הוזכר עם נשיא מנשה שהיה ממוציאי דבה ולא עם נשיא אפרים שהוא יהושע שלא היה ממוציאי דבה. (ור' 260)

[י] לְמִטָּה יוֹסֵף לְמִטָּה מִנְשָׁה. קשה למה אומר הפסוק "למטה יוסף למטה מנשה" ובמקום אחר אמר⁶³ "למטה יוסף אפרים",

(60) בראשית לו, ב. (61) לעיל א, י. (62) שם, לב. (63) לעיל א, י, ושם: "לבני יוסף לאפרים". (64) בראשית לו, ב. (65) כמו עמעם, כל' כביכול הכהה והכחיש כח של מעלה, ר' תנחומא האזינו סי' ז: עמיאל בן גמלי העמה כחו (ל' נקיה כלפי עצמו) על שאמר (להלן לא) כי חזק הוא ממנו. (66) לשון נקיה, ע"פ סוטה לד, ב: מיכאל שעשה עצמו מן, וברש"י שם: שעשה שונאו של הקב"ה מן, חלש כדאמר' לקמן אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם. ומיהו כאן דקאמר 'נעשה עצמו' ולא קאמר 'נעשה עצמו' וכן מודמיית ראה מקרא ד'ימך המקרה' דהיינו יתמוטט, אפשר דלאו ל' נקיה קאמר אלא עצמו ממש ומיירי בעונשו שמך והתמוטט כשמת במגפה. (67) קהלת י, יח. (68) סוטה לד, ב, ושם מסיים: ופסי שפיסע על מדותיו של הקב"ה.

מִן אֱלֹהֵי שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־שָׁלַח מֹשֶׁה לְתוֹר

רש"י

(טז) ויקרא משה להושע וגו'. התפלל עליו יה יושיעך מעלת מרגלים:

שינה שמו על שהוצרך להיות מן המרגלים ולעבור דרך עמלק בשם הושע⁷⁵. (חזקוני)

[ג] אֱלֹהֵי שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים. למה נאמר פעם שנייה הלא נאמר⁷⁶ "אלה שמותם" אלא כך פירושו אלה שמות האנשים ולא שנה משה שמותם אך ויקרא משה להושע בן נון יהושע. כפר"מ מקוצי.

ויקרא משה להושע בן נון יהושע. אע"פ שמצינו בכמה מקומות למעלה שנקרא יהושע קודם שנשתנה שמו. מ"מ כשכתב משה את התורה כבר נשתנה שמו. ולכך כתב יהושע בכל מקום חוץ במנין מרגלים שנא' בו⁷⁷ "למטה אפרים הושע בן נון" להודיענו שכך היה שמו מתחלה כפר"מ מקוצי וכיוצא בזה פרשתי לעיל בסוף פ' נשא. (ריב"א; וט' 21; 172; נ"י 787)

[ד] אֱלֹהֵי שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים. בגימטרי' ושמותם מכוערים⁷⁸. התחלת שמות י' מרגלים תתע"ט, כך שנים משילוח מרגלים עד שגלה יכניה⁷⁹, "הגלת⁸⁰ שלומים".

להושע בן נון יהושע. יה יושיעך מעצת מרגלים. (א' 268)

בכאן נגזר להם גלות דכתי' ⁶⁹ "וישא ידו להם וכו' להפילם בגוים ולזורתם בארצות", וראובן וגד גלו תחילה והם שבגדו בארץ ישראל לתבוע נחלתן מעבר לירדן, וזהו שנא' ⁷⁰ "ותאמר לאה בגד", זהו שעתיד לבגוד בארץ ישראל. (ל' 108).

[ב] גִּימְטְרִיָּא בִּן מִכִּי. שאמר דברים מגואלים ונעשה מן⁷¹. (ר"א; א' 268; שט' 37)

פסוק טז

[א] אֱלֹהֵי שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים. בגימטריא שמותיהם מכוערים⁷². (בעה"ט)

[ב] אֱלֹהֵי שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים. משבט לוי לא נשתלח מרגל לפי שלא היה לו חלק בארץ.

ויקרא משה להושע בן נון יהושע. לא שקראו עתה יהושע אלא כך הפירוש הוא שקראו משה יהושע כבר כשנעשה משרתו ומצא חן בעיניו, שכן הוא המנהג שכן מצינו באברהם ושרה ויעקב דניאל חנניה מישאל ועזריה, צדקיה שכבר שמו מתניה⁷³, ונחמיה שנקרא התרשתא⁷⁴. וי"מ

(69) תהלים קו, כו. (70) בראשית ל, יא. (71) ר' לעיל פסוק יג. (72) במדב"ר טז, י. (73) מל"ב כד, יז: וימלך מלך בכל את מתניה דדו תחתיו ויסב את שמו צדקיהו. (74) נחמיה ח, ט: ויאמר נחמיה הוא התרשתא. (75) שכבר יצא טיבו ביניהם ממלחמת עמלק והכירוהו בשם זה. (76) לעיל ד. (77) שם ח. (78) במדב"ר טז, י. (79) ל"ט שנה של מדבר שהרי בשנה שנייה נשתלחו, ת"פ שלפני בית ראשון ות"י שעמד הבית הרי תתקכ"ט, צא מהן י"א שמלך צדקיהו אחרי יכניה עד החורבן הרי תתקי"ח וחושבנא לא ידענא. ועכצ"ל דמ' של מדבר לא קחשיב דהוו יום לשנה והוו כשנים של תהו, מעתה ת"פ דעד הבית ות"י דבית הרי תתצ"צ צא מהן י"א הרי תתע"ט (א.ו.). (80) ירמיה יג, יט.

אֶת־הָאָרֶץ וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֶׁעַ בֶּן־נוּן יְהוֹשֻׁעַ:

עתה לפי הפשט, אלא מתחילה כשנעשה משרתו ומצא חן בעיניו, כמו שעשה הקדוש ברוך הוא לאברהם ולשרה וליעקב ששינה שמם לעילויא, אבל יצחק מתחילה נקרא על פיו של הקדוש ברוך הוא וכן פרעה להבדיל ליוסף⁸⁸ "צפנת פענח", ונבוכדנצר לדניאל חנניה מישאל ועזריה וצדקיה שהיה שמו מתניה, ולנחמיה בן חכליא "התרשתא"⁸⁹, לפי שהיה משקהו⁹⁰. ולפי שלא תתמה שכאן קורא אותו "הושע" ובכל התורה "הושע" אומר לך כאן כי שמו "הושע" אלא שמשה שינהו לעילויא וקרא שמו "יהושע". (ריב"ש)

[ט] וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֶׁעַ בֶּן נוּן יְהוֹשֻׁעַ. ותימא וכי מתחלה לא היה שמו יהושע והכת'⁹¹ "משרתו יהושע בן נון נער לא ימיש" וכיו"ב בהן הרבה. וי"ל כדפי' רש"י שכך אמר אותו שם שנשתתף בשמך יושיעך מעצתם. א"נ משה שכתב התורה אז כתב יהושע מיהו (אך) בשעת מעשה לא היה שמו רק הושע. רק תימ' מאי שנא דהתפלל על יהושע יותר מכלב, ותמ"ה דיהושע היה מתחילה עד סוף חוץ דלעצת מרגלים ולהכי התפלל עליו דבא לטהר

[ה] אֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲנָשִׁים. בגי' ושמותן מכוערים, וכמו כן מעשיהם⁸¹.

ויקרא משה להושע בן נון יהושע. אעפ"י שכבר שמו יהושע שנא'⁸² "ומשרתו יהושע", ו"שים"⁸³ באזני יהושע, עתה קבע שמו יהושע ולא הושע. רבי שמואל. ענין אחר אמר משה אני רואה הושע גולה מן הארץ ויהושע עולה יהי רצון שתהיה כיהושע ולא כהושע⁸⁴. (ר"א)

[ו] אֲשֶׁר שָׁלַח מֹשֶׁה לַתּוֹר אֶת הָאָרֶץ. מכל השבטים שלח משה מרגלים חוץ משבט לוי לפי שלא היה לו חלק בארץ כנען. כפ"ח⁸⁵. (וט' 21)

[ז] וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֶׁעַ בֶּן נוּן יְהוֹשֻׁעַ. [לא עתה קרא אותו כן, שהרי כבר קודם לכן נקרא יהושע] אלא כך פירושו. הושע בן נון שאמרנו למעלה שנקרא כן בבית אביו הוא אותו שקרא משה [יהושע] כשנעשה משרתו והפקידו על ביתו. שכך היה מנהגם, כמו⁸⁶ "ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח", ו"יקרא"⁸⁷ לדניאל בלשצר, "דהוא שמה בלשצר כשם אלהיה". (רשב"ם)

[ח] וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֶׁעַ בֶּן נוּן יְהוֹשֻׁעַ. לא

(81) במדב"ר טז, י. (82) שמות לג, יא. (83) שם יז, יד. (84) ותימא דהא לא ראה כן אלא משום שהסב הוא את שמו א"כ אם לא היה מסב שמו היה רואה הושע אחד עולה ואחד יורד והיה מתפלל שיהיה יהושע העולה ולא היורד ומה בכך דמצינו כמה שמות שיש מהם צדיקים ומהם רשעים. וי"ל דא"כ דומה כדוחה את הושע לירד אבל השתא שינה שמו ומזלו של יהושע והושע כדקאי קאי ולא הורעה בחירתו (א.ו.). (85) — כך פירש חזקוני. (86) בראשית מא, מה. (87) דניאל א, ז, ושם: וישם לדניאל בלששצאר. (88) שם ד, ה, ושם: דניאל די שמה בלששצאר כשם אלהי. (89) בראשית מא, מה. (90) עזרא ב, סג. (91) רש"י שם. ובירושלמי קידושין ד, א: ולמה נקרא שמו התרשתא שהתירו לו לשנות ביין, התרשתא ואני הייתי משקה למלך (נחמיה א, יא), ע"כ.

כמה פעמים יהושע בפרשת כי תשא⁴ "ומשרתו יהושע בן נון נער", וכן בסוף ואלה המשפטים⁵ "ויקם משה ויהושע משרתו". וכי תימה על שם העתיד, א"כ לפשוט מהכא הא דבעי במסכת שבת⁶ מי כתיב קרא לעתיד, היה לו להביא מכאן. וכן אמרין בריש כתובות⁷ ומייתי מאשור זה סליק וכו'. וכן קשייא מההיא דפרש' וירא אליו⁸ "שדה העמלקי", ופרש' על שם עמלק ועמלק עדיין לא נברא אלא על שם העתיד נקרא שדה העמלקי, והיה לו להביא נמי משם דכתיב קרא לעתיד⁹.

ד"א ויקרא משה להושע בן נון יהושע. פרש' התפלל עליו י"ה יהושעך. מקשים העולם למה התפלל על יהושע יותר מכלב ומעל שאר המרגלים. ומתרצים משום שהיה תלמידו והיה נער ורך. וזה התירוץ לא הבנתי כי תירץ בעבור שהיה תלמידו ונער ורך והיה ירא משה שמא יטעה אחר שאר המרגלים, אבל קשה עדיין למה לא התפלל על כלב ועל שאר המרגלים וכי בעבור שהיו זקנים יותר מיהושע ולא היו תלמידין מובהקים בעבור זה לא רצה להתפלל עליהם. וי"ל שכך הוא בעבור זה התפלל על יהושע ולא על האחרים, כי אמר משה אני מכיר את יהושע שנתגדל אצלי ולמד לפני תדיר, ואני מכיר בו שאין כוונתו לרעה והתפלל עליו שלא ישתנה דעתו ממה שהוא עתה. אבל על שאר

מסייעין לו, מיהו כלב היה בעצת מרגלים כדכתיב⁹² "עקב היתה רוח אחרת עמו", לכך לא התפלל עליו. מיהו תימא כיון דידע משה דעצתם היה לרעה כדפי' א"כ למה שלחם והלא היה עובר [על] "לפני⁹³ עור לא תתן מכשול", ותמ"ה דהם הטעוהו דהוא אמר⁹⁴ "עלו זה בנגב", כלומר לא אמר להם ללכת רק בסמוך לדרום כי שם לא היו [ערים] בצורות והם הלכו לצד אחר כדכתיב⁹⁵ "ויעלו ויתרו את הארץ ממדבר צין עד רחוב לבא חמת", וזה היה בסוף דרום כדכתיב⁹⁶ "מהר ההר תתאו לבא חמת", וא"כ היה בסוף דרום והדר כתיב⁹⁷ "ויעלו בנגב", והלכו דרך ענקים. א"נ העם שלחו בעל כרחם⁹⁸.

ויקרא משה להושע בין נון יהושע. וא"ת והלא כבר נקרא שמו יהושע בכמה מקומות שני⁹⁹ "ויאמר משה ליהושע בחר לנו אנשים", וכן¹ "וישים באוזני יהושע". וי"ל דודאי קודם לכן נקרא שמו יהושע שהרי אמ' במדרש² שהיו"ד עשתה תרעומת לפני הק' כשהסירה משרה ואמר לה הק' אני משימך בשם צדיק והוא יהושע, והכי פשט המקרא אמר משה עתה הוא עת שתקרא יהושע משום י"ה יושעך מעצת מרגלים. (רח"פ; ויר' 4)

[ו] ויקרא משה להושע בין נון יהושע. פרש"י³ התפלל עליו י"ה יושעו מעצת מרגלים. והקשה הר"י והא כתיב למעלה

(92) שמות לג, יא. (93) להלן יד, כד. ובסוטה לד, ב: ויבא עד חברון כו' מלמד שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות כו'. וצ"ל דאין הכוונה כאן דמתחלה היה בעצת מרגלים ממש, אלא שנשבו בו ב' רוחות ולבסוף גברה הרוח האחרת היא הנשמה העולה למעלה כדפי' מהרש"א שם. (94) ויקרא יט, יד. (95) בפסוק הבא. (96) להלן כא. (97) להלן לד, ח. (98) להלן כב. (99) צ"ל: שלחום בעל כרחו. (1) שמות יז, יט. (2) להלן שם, יד. (3) סנהדרין קז, א. (4) ע"פ סוטה לד, ב. (5) שמות לג, יא. (6) שם כד, יג. (7) ל"מ. (8) כתובות יב. (9) בראשית יד, ז.

שיוציאו דבה ומה שהתפלל על יהושע לא התפלל שיושיעו מעצת מרגלים אלא התפלל עליו שלא יזיקוהו הרשעים יושבי הארץ¹³. ולפרש"י צ"ל שבעל כרחו שלחם כאומר¹⁴ "ותקרבונו וגו'" וצ"ע.

ויקרא משה להושע בן נון יהושע. וא"ת מה הוסיף לו והרי קודם לכן היה שמו יהושע כדכתי' בפרשת בשלח¹⁵ "ויחלש יהושע" ויאמר¹⁶ משה אל יהושע בחר לנו אנשים, ובפרש' בהעלותך דלעיל נמי קרי שמיה יהושע שנ' ¹⁷ "ויצן יהושע בן נון משרת משה מבחוריו". וי"ל דלהכי קרי ליה קרא בתחלה יהושע על שם העתיד שהיה לו למשה לקרוא אותו יהושע.

(מ"א 121)

[יב] ויקרא משה ליהושע בן נון יהושע. לפי הפשט לא עתה נקרא אלא מתחלה כשנעשה משרתו מצא חן בעיניו ושנה שמו לטוב, כמו שעשה הקדוש ברוך הוא לאברהם ולהבדיל בין קדש לחול בין טמא לטהור כן עשה פרעה ליוסף ונבוכדנצר לחנניה מישאל ועזריה. לפי שקורא אותו כאן הושע ובכל התורה כולה קורא אותו יהושע אומ' לך ששמו הושע אלא משה שינה שמו. ומשבט לוי לא שלח מרגלים לפי שאין להם חלק בארץ ואין עליהם לרגל. (ה"ז; הגן; א' 970)

המרגלים היאך יתפלל. אם יתפלל שלא ישתנה דעתם שמא כבר כוונתם הוא לרעה ונמצא שהיה מבקש רחמים שיגמרו מחשבתם הרעה. ואם היה מתפלל שישתנה דעתם לטובה שמא בלא תפלתם היה דעתם כך מתחלה, או שמא מעולם לא היה דעתם לרעה. שמא בזה היה מסופק מרע"ה לכך לא התפלל עליהם מספק שלא ידע דעתם על הבירור, אבל דעת יהושע ידע בבירור בעבור שנתגדל אצלו¹⁰.

ד"א ויקרא משה להושע בן נון יהושע. פרש"י (התם) התפלל עליו י"ה יושיעך וגו'. הקשה הר"י כיון שידע משה שהמרגלים יוציאו דבה לפי פ' רש"י א"כ מפני מה שלחם. ותירץ שמשה לא ידע שהמרגלים יוציאו דבה, ומה שהתפלל על יהושע לא התפלל שיושיעו מעצת המרגלים אלא התפלל על יהושע שלא יעשו לו הרשעים רעה, כמו שכתוב¹¹ "לא רגל על לשוננו". ועי"ל שבעל כרחו שלחם. וק"ק למה לא הלך יהושע להשתטח בקברי אבות כמו שעשה כלב. וי"ל לפי שסמך על תפלת משה וסמך על הנס. (מ"ז)

[יא] ויקרא משה ליהושע בן נון יהושע. התפלל עליו י"ה יושיעך מעצת מרגלים¹². תימ' א"כ למה שלחם מאחר שידע שמרגלים יוציאו דבה. וי"ל דמשה לא ידע

(10) עי' תוס' ד"ה ותנא רב יוסף בכתובות שם בשם הר"י. (11) לכא' טעון ביאור, דהא אם על הודאי ראוי להתפלל כ"ש על הספק, וכי אינו יכול להתפלל בסתם שתצלח שליחותם ויזכו לעשות רצונו ית'. ואולי עומק הדברים דכיון שנצטוו לעשות לדעתו וליקח חכמים ונבונים אז אם מתפלל דומה כמי שנתרשל בבחירתם וסומך על תפלתו שתמלא החסרון בהשתדלותו, ולכן לא התפלל להורות שבחר היותר טובים שבישראל כולם אנשים ראשי בני ישראל המה, ורק על יהושע התפלל שהיה רך ונער וגם ידע ליבו מבחוריו וכשמתפלל עליו אנן סהדי שאין כאן ריעותא שמא מתפלל מפני חששו שלא השתדל כראוי שהרי היה בטוח עליו. וכל זה שלא למנוע התפילה זע"ז גם כשיעלה הספק כה"ג (א.ו.).

(12) תהלים טז, ג. (13) ודלא כפירש"י. (14) דברים א, כב. (15) שמות יז, ג. (16) שם, ט. (17) לעיל יא, כח.

[מז] ויקרא משה לַהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹחַן וְגו'. פשט כאשר שרתו ומצא חן בעיניו קרא שמו יהושע, כמו שעשה הקב"ה לאברהם וליצחק. ושמעתי לפי שהיה משרת משה ויצא טבעו ונתפחד שמא יכירוהו יושבי הארץ בשמו ושינהו. אבל משבט לוי לא שלח מרגלים לפי שאין להם חלק בארץ ואין להם לרגל. אבל חכמים דרשו²⁴ יהושע י"ה יושיעך מעצת מרגלים. וא"ת מאחר שידע שיש בדעתם להוציא דבה למה שלחם. וי"ל בעל כורחו שלחם. ועי"ל כי בראשונה היה נראה לו טוב. וכששאל מאת השם העיצה ואמ' לו שלח לדעתך שכבר אמ' להם שהיא טובה...²⁵ בגמ' באפו של מקום. ואמ' להם שהקב"ה כועס ולא היו רוצים להמניע הילכך ביקש עליו רחמים י"ה יושיעך מעצת מרגלים. ועי"ל השליח[ות] היתה על פי ה' אבל שילוח אילו זה לא היה על פי ה'. (לוי' 31)

[יו] ויקרא משה לַהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹחַן וְהוֹשֵׁעַ. אמר משה יה יושיעך מעצת מרגלים²⁶. ובכך ניחא הא דקצת קשה למה לא הלך יהושע על קברי אבות להשתטח כמו שעשה כלב²⁷ שני²⁸ "ויבא עד חברון". ויש לומר לפי שסמך יהושע על תפילת משה רבנו שאמ' יה יושיעך וגו'. (ב"מ 243; רא"ץ)

[יה] ויקרא משה לַהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹחַן וְהוֹשֵׁעַ. לא עתה לפי הפשט אלא מתחילה כשנעשה משרתו מצא חן בעיניו ושינה את שמו לטובה כמו שעשה הקב"ה לאברהם ליצחק²⁹ ויעקב, כמו להבדיל שעשה פרעה

[יג] ויקרא משה לַהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹחַן וְהוֹשֵׁעַ. מדרש תנחומא¹⁸ מה ראה לקרותו יהושע אלא ראה כלב שנטל שכרו בארץ שנאמר¹⁹ "ויבא עד חברון" וכתוב במקום אחר²⁰ "ויתנו לכלב את חברון", ויהושע נטל חלק עשרה אנשים של מרגלים ולכך הוסיף יו"ד בשמו שעולה עשרה. ולפי שקראה תגר כשנתחלקה משמה של שרי ופרע לה בכאן. וי"א שנתחלקה ה"א בשם שרה וה"א בשם אברהם. ובפ' ואלו נאמרין מסיק שאמר לו משה יה יושיעך מעצת מרגלים²¹. (ד"ז; בדומה ברא"ש)

[יד] לַהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹחַן וְהוֹשֵׁעַ. פי' כבר מיד שנעשה משרת לו ומצא חן בעיניו שינה את שמו לעילוי, כאשר עשה הש"י לאבות, וכן פרעה ליוסף ונבוכדנצר לדניאל וחביריו, ולא שקראו כן עתה כדעת רש"י. ומה שלא שלח משה ג"כ איש אחד ממטה לוי, משום שלא הוטל עליהם לרגל את הארץ כיון שלא נטלו חלק בה. ג"ן.

יהושע. פירש"י יה יושיעך וכו'. וקשה בכיון שידע שיחטאו למה שלחן. וי"ל שהעם החזיקו עליו לשלוח כדכתיב במשנה תורה²² "ותקרבון אלי כלכם וגו'".

וישלח אותם משה. ס"ת חמ"ה לומר כי יכנסו בחמה לעיר. (פער')

[מז] ויקרא משה לַהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹחַן וְהוֹשֵׁעַ. פי' כבר קראו כך, "ויואמר²³ משה ליהושע בחר לנו אנשים", ומגיד לנו שאותו יהושע היה שנלחם בעמלק, ה"ר יוסף. (א' 268; ירוקח)

(18) כאן סי' ו. (19) שלח יג, כב. (20) שופטים א, כ. (21) סוטה לד, ב. (22) דברים א, כב. (23) שמות יז, ט. (24) סוטה לד, ב. (25) תיבה אחת קשה לקריאה. (26) סוטה לד, ב. (27) שם. (28) להלן כב. (29) שמו לא נשתנה אלא כלו' לשרה אשתו, וכן בחזקוני כתב שרה.

וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת־אֶרֶץ כְּנָעַן וַיֹּאמֶר

רש"י

(יו) ע"ז זה בנגב. הוא היה הפסולת של ארץ ישראל, שכן דרך התגרים מראין את הפסולת תחלה

ליוסף ונבוכדנצר לחנניה מישאל ועזריה³⁰, לפי שלא תתמה שכאן קורא אותו הושע ובכל התורה יהושע אומר לך ששמו הושע אלא שמשו שינה את שמו. (הגן)

[יט] יהושע. נתפלל משה עליו, כך פרש"י

י"ה יושיעך מעצת המרגלים. ותי' למה לא נתפלל גם על כלם. וי"ל שהיה יהושע משבט רחל שהיו רגילים לקרות אסון בדרך, וכן רחל מתה בדרך ויוסף נמכר בדרך ולבנימין פגע אסון בדרך³¹, ולכך התפלל על יהושע שלא יקראוהו אסון בדרך לפי שהיה משבטו של אפרים. וקשה למה לא התפלל גם [על] גדי בן סוסי שהיה משבט מנשה וצ"ע. (וט' 54)

[כ] יהושע. פרש"י יושיעך מעצת מרגלים. ותימ' מכיון שידוע שלרעה יעברו א"כ למה שלחם. וי"ל שלחם בעל כרחו, ומשנה תורה מוכיח³² "ותקרבוני אלי כולכם כו". (א' 2344)

ועליתם את ההר. וכיון שתודיעונו איך נכבוש את ההר לא תצטרכו לרגל את העמק, שכל שכן הוא שנוכל להם³⁸. (ריב"ש)

פסוק יז

[א] וישלח. עד כאן ד' שילוחים, כי על פי ד' דגלים שילחם³³.

(30) ע"י דניאל א, ז. (31) שמתה אמו. א"נ שנתפס על הגביע. (32) דברים א, כב. (33) ר"ל ששלחם ד' כיתות, דלזה רמז ד' שילוחים. ואף דלהלן אומר 'עלו ז"ה' בגי' י"ב שהלכו כולם יחדיו, י"ל חבורה אחת ובה ד' כיתות. (34) לכאור' ר"ל שילכו ביום דאמרי' (פסחים ב,א) לעולם יכנס אדם בכי טוב כו'. ושוב נ"ל, דהנה מהדיר הרוקח על התיבה 'פי הלון' כתב: אולי צ"ל כמו ובכת"י אינו ברור. וגר' שצ"ל תיבה אחת 'כהילון' ור"ל שרמז להם משה שלא ירחיקו לתוך הארץ אלא ילכו כהילון חמ"ה דהיינו מהלך יום אחד, ומשם ידעו טיבה של כל הארץ, וכן פ"י אלשיך עיי"ש (א.ו.). (35) בראשית יג, ג. (36) פסוק ג. (37) וכן רח"פ לעיל פסוק ג. (38) וכן בחזקוני.

אֱלֹהִים עָלוּ זֶה בַּנֶּגֶב וְעָלִיתֶם אֶת־הָהָר: יח וְרֵאִיתֶם אֶת־הָאָרֶץ מֵהָהוּא וְאֶת־הָעָם הַיֹּשֵׁב עָלֶיהָ הַחֹזֶק

רש"י

ואמר כך מראין את השנח: (יח) את הארץ מה היא. יש ארץ מגדלת גבורים ויש ארץ מגדלת

[ד] עָלוּ זֶה בַּנֶּגֶב. של ארץ כנען³⁹.

וד' פעמים מה בפרשה, מה באתב"ש י"צ, הם ק', כנגד ארץ ישראל שהיא מהלך ארבע מאות פרסה⁴⁴. (ר"א)

[ח] עָלוּ זֶה בַּנֶּגֶב. י"ב שבטים כמנין ז"ה⁴⁵. בנגב, כדרך שעלה שם אברהם דכתיב⁴⁶ "הלך ונסוע הנגבה", כדי שתעמוד זכותו להם. עָלוּ זֶה בַּנֶּגֶב וְעָלִיתֶם. ר"ת עזבו, עזבו את יראת הקב"ה.

ועליתם את ההר. את ההר בגימ' תורה, שכל העוסק בתורה ה"ז מתעלה, כמו שדרשו רז"ל⁴⁷ "וממתנה⁴⁸ נחליאל ומנחליאל במות". (רי"ו)

[ט] עָלוּ זֶה. זה הקב"ה שנא' בו⁴⁹ "זה אלי", הזהירם על מורא שמים תחלה. ועל הדרך שהלך בה אברהם שנאמר בו⁵⁰ "הלך ונסוע הנגבה".

עָלוּ זֶה בַּנֶּגֶב וְעָלִיתֶם. ר"ת עזבו, שעזבו יראת שמים. (ר"ש)

[י] אֶת הָהָר. בגימטריא תורה, שתעמוד להם זכות התורה. (בעה"ט)

פסוק יח

[א] וְרֵאִיתֶם אֶת הָאָרֶץ מֵהָהוּא. אם היא בתחילתה⁵¹ ארץ יערים או חלקה או ארץ

ועליתם את ההר. וכיון שתדעו איך תכבשו את ההר העמק יהיה נוח לכבוש.

[ועליתם את ההר. הר האמורי⁴⁰]. (חזקוני)

[ה] עָלוּ זֶה בַּנֶּגֶב וְרֵאִיתֶם אֶת הָאָרֶץ וכו'. גמרא תענית⁴¹ ותניא בכ"ט סיון שלח משה מרגלים, מכאן מוכח שביום ז' להסגר מרים קודם שנסעו מחצרות שלח משה מרגלים ולמחרת נסעו העם מחצרות ובאו למדבר פארן, שאין לומר שביום ז' להסגרה נסעו שהרי כתוב⁴² "והעם לא נסע עד האסף מרים", ומצורע מוסגר כל יום ז' אסור ליכנס במחנה. (רי"ד)

[ו] עָלוּ זֶה בַּנֶּגֶב. פ"י בארץ נגובה ויבשה כמו⁴³ "כאפיקים בנגב", וסוף המקרא מוכיח שאמר "ועליתם את ההר", שכך אמר להם משה אל ילכו דרך המלך לעלות במסילה ישרה פן יפגעום האויבים, אלא תלכו במדברות ובהרים ובגבעות. (ור"י 260; פער"ר).

[ז] עָלוּ זֶה. כולם י"ב, תלכו יחד שלא ילך אחד מכם ויאמר כזב וירך לבב ישראל ויאבד טוב הרבה.

(39) כל' נגב ל' דרום הוא ולא שם מחוץ. וע' ראב"ע. (40) דהא על אותו הזמן כתי' (דברים א, ז): פנו וסעו לכם ובאו הר האמורי גו'. (41) תענית כט, א. (42) לעיל יב, טו. (43) תהלים קכו, ד. (44) מגילה גא, ובכ"מ. (45) ראה ר' אפרים לעיל. (46) בראשית יב, ט. (47) אבות ו, ב. (48) להלן כא, יט. (49) שמות טו, ב. (50) בראשית יב, ט. (51) במקום שמשם עתידין ליכנס

רש"י

חלשים יש מגדלת אוכלוסין ויש ממעטת אוכלוסין: החזק הוא הרפה. סימן מסר להם, אם נפרזים יושצין, חזקים הם שקומכין על גבורתם, ואם נערים נזורות הם יושצין, חלשים הם:

מטוננת⁵² ולחה, כי לפי מה שתראו את הארץ תכינו לו כלי מלחמה לסתת את היערים ולהכין הליכת חיילותיכם. כי בטוחים היו [שה'] יתן להם את ארץ כנען אך לא בלא טורח כי אם בעניין ערכי מלחמה.

החזק הוא. כל זה להודיע באיזה עניין יערכו אתם מלחמה. (רשב"ם)

[ב] את הארץ מה היא. כדמפרש לקמיה⁵³. ואת העם היושב עליה החזק הוא. אדסליק מיניה קאי, ואחר כך חוזר אמה הארץ דלעיל⁵⁴. (ריב"ש)

[ג] ומה העם היושב עליה החזק הוא הרפה. פרש"י ז"ל סימן מסר להם אם בפרזים הם יושבים חזקים הם וכו'. וא"ת היינו "במחנים"⁵⁵ אם במבצרים שפרש"י כרכין פצוחין ופתוחין מאין חומה, ותו למה ליה למהדר זימנא אחריתי, משום הכי א"ד⁵⁶ החזק הוא הרפה כלומר אם יש להם כלי אומנות גדולים משאר בני אדם.

החזק הוא הרפה המעט הוא אם רב. תימ' בתחלה אומ' החזק בתחלה ואחר אמ' המעט בתחלה. וי"ל המעט קאי אחזק כלומר אם מעט אז הוא חזק ואם רפה אז הוא רב. (בוד' 172)

[ד] החזק הוא הרפה המעט הוא אם רב. תימא דמעיקרא אמר להם לראות כחם והדר חלשותם ובתר הכי חלשות תחלה. ותמ"ה דה"ק החזק הוא הרפה בזה תרגישו אם מעט הם אם רב⁵⁷ וסיפיה דקרא סימן לרישיה וה"ק אם מעט מהם במקום אחד אז תדעו כי חזקים הם וסומכים על גבורתם. (א' 271; המ' 40; ויר' 4)

[ה] החזק הוא הרפה המעט הוא אם רב. ולכתחלה הוא אומר ה' הת'⁵⁸. וי"ל המעט קאי אחזק, כלומר אם מעט הוא אז חזק ואם רפה אז הוא רב⁵⁹. החזק וכו'. פרש"י סימן מסר להם וכו', ותימא זהו "הבמחנים"⁶⁰ כו'. וי"ל שנוכל לפרש דטעמא דחזק הוא כלומר ואיך הכיר אם הוא חזק הבמחנים כו'. (מ"ז)

[ו] החזק הוא (אם רפה) [הרפה]. [אם] רפה לא אמר כן כמו אם [ש]נאמר בכולם, אלא אמר להם החזק הוא, בברור יהיה הרפה, כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך והוא אש אכלה⁶¹, מי יעמוד אצל האש.

מה הארץ. מה היא. ומה הערים. ומה הארץ. הרי ד' מה וא"ת ב"ש של מה י"ץ הרי ק', וד' פעמים י"ץ הם ת', ארץ ישראל מהלך ת' פרסאות⁶².

אליה לידע היאך להכין החיילות, דאילו על טיב הארץ פנימה כבר מפרט הכתוב להלן השמנה אם רזה כו'. (52) ל' טינא, בוי'. (53) בפסוק הבא: הטובה היא אם רעה גו'. (54) דלא כרשב"ם לעיל. (55) להלן יט. (56) כלו' מפני הקושיא שכתב על רש"י משום הכי איכא דאמרי פירוש אחר. וזה בחינה אחרת כי אם יושבים בפרזים זה סימן שהם אמיצים בלב ואם כלי אומנותם גדולים סימן שיש כוח בזרועם. (57) כלו' בזאת תדעון אם חזק הוא אם רפה כשתבחנו אם מעט הם אם רב כדמפ' להלן. (58) כך בנדפס, וצ"ל: החזק תחלה, ר' לעיל. (59) כנר' שייבוש וצ"ל: אם מעט הוא במקום אחד אז חזק ואם רב אז הוא רפה. (60) בפסוק הבא. (61) כנא' דברים ד, כד. (62) מגילה ג, א.

הוא הרפה המעט הוא אִם־רַב: וְמָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר־הוּא יֵשֵׁב בָּהּ הַטּוֹבָה הִוא אִם־רָעָה וְמָה רש"י

(יט) הבמחננים. מרגומו הצפנמין כרכין פלומין ופתומין מאין חומה: הטובה היא. צמעינות

את הארץ מה היא. אם רחבה היא לקבל דיווריה אם לאו⁶³. לדעת אם צריכים לעשות דייק וסוללות לכבוש את הערים. (רשב"ם)

המעט הוא אם רב. כדי שלא להטריח את ישראל⁶⁴. (א' 268; רוקח)

[ז] המעט הוא אם רב. אם רב אותיות אברם, זכות שכיבדוהו הכנענים לאברהם⁶⁵. (רי"ד)

פסוק יט

[א] ומה הארץ אשר הוא יושב בה. כי "ומה הארץ" אשר אמרנו למעלה מדבר בארץ שהיא בתחילת המלכות שאין שם יישוב ועתה מדבר בארץ אשר הם יושבים בה.

הטובה היא אם רעה. אם מלאה תבואות הרבה וימצאו בה כל טוב מלחמותם ולא יצטרכו להקדים להם צדה כל כך לעת מלחמה מקודם.

הבמחננים יושבים או בערי המבצר. כל זה

(63) דאי על שמנה או רזה בהדיא קאמר להלן וכאן דאמר מה הארץ בסתמא ע"כ אם יש בה לקבל דיווריה אם לאו. (64) יש לפרש דהא נמי כעין מש"כ לעיל (ומיהו בכת"י נכתב זה קודם) גבי החזק הוא הרפה, דאם לשון ספק וה' ל' ודאי, ומפרש המעט הוא אם רב, שאם תראו שהוא רב תדעו בודאי שה' ימעטם שלא להטריח על ישראל במלחמה יותר מדאי. (65) כל' שיבדקו אם עדיין עומדת אותה זכות או כבר פגה, וכעין היש בה עץ דלהלן שדרשו חז"ל אם עדיין איוב קיים. (66) מל"ב ט, ל. (67) דאילו שמינה ורזה בהדיא כתיב. ועוד מדכתב טובה ורעה אצל 'אשר הוא יושב בה' משמע דמייירי בטיב ישיבת העם והיינו אם בנויה היטב אם לאו. (68) ר' ירושלמי מגילה א, א: א"ר יוחנן מגבת ועד אנטיתפרס (גבולי ארץ יהודה מדרום לצפון) ששים ריבוא עיירות היו כו'. (69) להלן לב. (70) תימה דתרצת טובה ורעה ולא תרצת שמינה ורזה דאהיא נמי איכא לאקשווי הלא כבר ידע משה

הָעָרִים אֲשֶׁר־הוּא יוֹשֵׁב בָּהֶנָּה הַבְּמַחְנִים אִם
בְּמִבְצָרִים: כ וּמָה הָאָרֶץ הַשְּׁמִנָה הִוא אִם־רֹזָה הַיֵּשׁ־
בָּה עַל אִם־אֵין וְהַתְּחִזְקָתָם וּלְקַחְתָּם מִפְּרֵי הָאָרֶץ

רש"י

ותהומות טונים וצריאים: (כ) היש בה עץ. אם יש זהם אדם כשר שיגין עליהם צומו: בכורי

השמינה. בגי' ת', נגד ארץ ישראל שהיא מהלך ת' פרסה⁷¹. (לר' 108; מ"ז)

[ה] הטובה היא אם רעה. אם אור הטובה

ובני אדם היושבים בה בריאים. אם רעה. אנפרמ"א⁷². הבמחנים. כמו במחנה הם יושבים שאין להם חומה סביבם. (ריב"ש)

[ו] הטובה היא. ליושבים בה. אם רעה. משכלת. הבמחנים. אז הם גבורים (ס) כח בלי פחד.

הטבה. חסר⁷³, גרגשי לא היתה ארץ זבת חלב ודבש⁷⁴.

השמינה. בגימ' ת', ארץ ישראל ת' פרסה.

מה ומה ומה ומה. בפשוט ובא"ת ב"ש בגימ' הלכו באלכסון⁷⁵. (א' 268)

[ז] אם רעה. אם משכלת יושביה כמו שמצינו⁷⁶ "והמים רעים והארץ משכלת יושביה", ועל זה השיבו "ארץ אוכלת יושביה היא". (חזקוני)

פסוק ב

[א] השמינה היא וגו'. להודיע לישראל שימצאוה זבת חלב ודבש כמו שהבטיחם הק'.

והתחזקתם [וגו']. כאנשים גבורים לקחת ולא תגורו מפני איש.

והימים ימי בכורי ענבים. זה מגיד הכת' מפני אשכול של ענבים שנטלו. (רשב"ם)

[ב] ומה הארץ השמינה היא אם רזה. שיהיה לנו מה לאכול⁷⁷.

שהיא זבת חלב ודבש. וצ"ל דכיון דמצינו חילוק בין זבת חלב ודבש לארץ טובה, מסתמא איכא נמי שום חילוק בין זבת חלב ודבש לבין שמינה ורזה, ונימא דאפשר שתהיה ארץ זבת חלב ודבש אבל רזה דהיינו קרקעה רזה ולשנה ושנתיים מוציאה כל כוחה וצריך להוביר אותה כדי שתחזור ותתן חלבה ודובשה. (א.ו.). (71) השמינה ר"ל שיראו שהיא רחבה ת' פרסה לקבל דיוריה. (72) בלעז: בלתי בריאה. (73) ולפנינו מלא. (74) דבקרא דוארד להצילו גו' (שמות ג, ח) כתיב אל ארץ זבת חלב ודבש ומונה שם ו' אומות בלי גרגשי. (75) כתב מהדיר הרוקח: צ"ע ואולי צ"ל: תלכו באלכסון. אך לא איסתייע לי לכון החשבון. (76) ע"פ מל"ב ב, יט. (77) ע"י רשב"ם.

היש בה עץ. לעשות מצור.

והתחזקתם. משום דכתיב "והימים ימי ביכורי ענבים" שכבר נתבשלו ענבים ויש שם שומרים לכך הוצרך להזהירם שיתחזקו. והם השיבו מלמטה למעלה⁷⁸, היא טובה וזה פריה.

אפס⁷⁹ כי עז העם. אפי' הכפרים שבהם היושבים בארץ חזקים לכבוש, והערים כלומר העיירות גדולות בצורות מאד ואם תאמר היושבים בתוכה חלשים, גם ילידי הענק ראינו שם. (רח"פ)

[ג] ומה הארץ השמנה. מה הוא השמנה, שהיא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, מנין השמנה בגימטריא ארבע מאות.

היש בה עץ. אל תקרי עץ אלא עוץ, זה איוב, ראו אם יש שם איוב שהוא מגן על בני דורו כעץ⁸⁰. אם אין והתחזקתם. כלומר ואם אינו בחיים אז והתחזקתם. וכן השיבוהו⁸¹ "ארץ אוכלת יושביה היא", שמת איוב⁸², וכתב⁸³ "צר צלם מעליהם", אדם שהיה להם צל, זה איוב⁸⁴ (רי"ו)

[ד] השמנה. ב' במסורה. "השמנה היא אם רזה". "ואת השמנה ואת החזקה אשמיד" ביחזקאל⁸⁵ בפרשת "הנני אל

הרועים". אילו לא הוציאו דבה היו זוכים לכל מה שאמר בענין⁸⁷, "במרעה טוב ארעה אותם וגו' ומרעה שמן תרעינה אל הרי ישראל". ועכשו שהוציאו דבה גרמו להם למה שנאמר⁸⁸ "ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה" וגו'. (בעה"ט)

[ה] השמינה היא אם רזה. במדרש⁸⁹ ואם צונמא פירותיה שמנים. וקש' דאמ' בפסחים⁹⁰ צינמא בת זריעה היא. וי"ל כעין צונמא וכן נוכל [לפרש] כעין חרסית⁹¹. (לו' 31)

[ו] השמנה. גימט' ת', א"י היא ת' פרסה. השמנה, אותיות הנשמה, ששם עתידין לקבל הנשמה, שנאמר⁹² "נותן נשמה לעם עליה", ורמז להם שמתי מדבר ילכו שם לקבל נשמתם⁹³.

[ז] היש בה עץ אם אין. וכי יש לך ארץ או מלכות בלא עץ. אלא פירוש אם יש בה עץ גדול לבנות דייק להילחם ואזי יראים הם, ואם לאו בוטחין על גבורתם⁹⁴.

והתחזקתם ולקחתם וגומר. לא הזכיר להם שום חיזוק עד שעת לקיחת הפרי, משום דאז יהיו כלם טעונים משא וצריכין חיזוק ביותר להישמר ולעמוד נגד הבאים עליהם. אי נמי לענין השומרים את הגפנים

(78) עי' רש"י להלן כז ושפ"ח שם. (79) להלן כח. וברח"פ הנדפס הוא דיבור אחד עם שלפניו, אך נראה שהוא דיבור בפ"ע. (80) בבא בתרא טו, א. (81) להלן לב. (82) סוטה לה, א. (83) להלן יד, ט. (84) רש"י שם. (85) יחזקאל לד, טז. (86) שם, ב, ושם: "הנבא על רועי ישראל". (87) שם, יד. (88) להלן יד, לג. (89) במדב"ר טז, יב: א"ל הסתכלו באבנים ובצורות שלה אם של צונמא הם שמנים הם אם של חרסים הם רזים הם. (90) פסחים מז, ב. (91) עי' תוס' חולין פח, ב ד"ה כל דבר המגדל צמחים. ועי' רש"י לבמדב"ר דכתב דהתוס' נדחקו ליישב ולכאורה אין סתירה בין קרקע לאבנים דאבנים של צונמא הם סימן לקרקע שמינה. והטעם נר' דהחרסית נכוב וכולע השומן והזבל עם מי הגשמים והקרקע מדלדלת. (92) ישעיה מב, ה. (93) עי' זוהר (מד' הנעלם) בראשית קיד, א. (94) תימה מאי קאמר דאטו משום דאין בה עץ גדול בוטחים על גבורתם, דממ"נ אם קצצום הרי אדרבה מוכח שיראים הם, ואם מעולם לא גדל בה עץ גדול במה ראינו שבוטחים על גבורתם. ותמינהי אם לא נשתבש המעתיק והוא דיבור בפ"ע על האמור לעיל "אם במבצרים" (א.ו.).

והתאנים בכרמים ופרדסים כנהוג יאמר כן.
(פער)

[ח] היש בה עץ. פרש"י היש אדם כשר וכו'. ומנ"ל לרש"י. וי"ל לפי שכתוב בקוהלת⁹⁵ "אם יפול עץ בדרום וגו'" מה להלן עץ אדם כשר⁹⁶ אף כאן אדם כשר.

היש בה עץ אם אין והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ. למה לא נאמר מפרי העץ, כמו שהזכיר כבר היש בה עץ. וי"ל כך אמ' להם משה, אם תמצאו אילנות ועצים עם פירות תקחו מהם, ואם לאו תקחו מפרי הארץ.

והתחזקתם. צריכים חיזוק לפי שהימים ימי ביכורי ענבים והשומרים מצויים שם.

והימים ימי ביכורי ענבים. ותימ' למה נאמר ימי ביכורי. וי"ל אם לא אמ' הייתי אומ' והימים כלומ' כשיצאו אירע להם מזל שביכרו הענבים⁹⁷, ולכך נאמר ימי ביכורי ענבים לומ' שהיה עת שמתבשלים ענבים.
(וט' 54)

[ט] והיש בה עץ וגו' ולקחתם. אם היה כפשוטו שעץ ממש, מדקא' קרא אם אין מהיכן לקחו הפירות שאמ' "ולקחתם מפרי הארץ" א"כ קשה דיש אם אין⁹⁸, לפיכך הוצרך לפרש עץ שהוא אדם כשר. ועוד

בתלמוד⁹⁹ פי' היש בה עץ¹ יש ארץ מיושבת (שהיא) כארץ ישראל שהיא מבחר מכל ארצות ד' מאות פרסה על ארבע מאות פרסה אם אין עצים במה יבשלו מאכלם ויאפו את לחמם ועצים לקורות ולדלתות ומה משבח ארץ ישראל שני² "ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה [לחם] לא תחסר כל בה" ואין לך חסרון גדול יותר מזה, לפיכך תירץ המתירן עץ זהו אדם חשוב, כמו³ "היפול עץ בדרום". (שש' 66)

[י] היש בה עץ. גי' האיש עוץ, וכן דרשו רז"ל⁴ העוד איוב קיים שכתוב בו⁵ "איש היה בארץ עוץ".

השמנה. בגי' ת', נגד ארץ ישראל שהיא מהלך ת' פרסה. ולקחתם מפרי. בגי' מפירות בינונים. (ר"א)

[יא] והתחזקתם. היו צריכים חיזוק לפי שהימים ימי ביכורי ענבים והשומרים מצויים שם. (חזקוני)

[יב] והתחזקתם. בכוח גדול. מפרי הארץ. בינונים⁶.

והתחזקתם. לא תלכו בהחבא⁷. פרי הארץ. מה היא⁸ לא נאמר אלא ולקחתם מפרי, בגימ' מפירות בינוניים⁹.

(95) קהלת יא, יג. (96) כדפירש"י שם: תלמיד חכם שמגין בזכותו כעץ המיסך על הארץ. (97) ואין מכאן ראיה על טיב הארץ אלא מזל בעלמא. (98) הל' מגומג' והכוונה מדקאמר אם אין ע"כ דאפשר שאין בה עץ א"כ איך חוזר ואומר בפשיטות שיקחו מפירותיה וסתם פירות מעצים. (99) בבא בתרא טו,א. (1) דומה שנשמטה שורה בכתה"י ע"י המעתיק, ובשורה צ"ל: זהו איוב שנא' איש היה בארץ עוץ, ועוד דהגע עצמך יש ארץ מיושבת כו' (א.1). (2) דברים ח, ט. (3) קהלת יא, ג, ע' רש"י שם. (4) בבא בתרא טו,א. (5) איוב א, א. (6) כדמפרש גימ' להלן. ובכתה"י דיבור זה מופלג מן ההמשך. (7) תדבא"ר כט: אל תכנסו כמו גנבים כו'. (8) ברוקח הנדפס הקיף ב' תיבות אלו בסוגרים. אך אפשר דעיקר הילפותא לא מיתורא דמ"ם (דלאו יתורא הוא דאי כתב ולקחתם פרי הארץ הו"א פרי אחד לחוד א"נ דוגמא מכל פרי שבארץ) אלא 'מה היא לא נאמר' כלומר לא נתפרש איזה מן הפירות הגדולים או הקטנים או הבינונים, וילפינן זאת מגימטריא. ולקחתם מפרי עולה תתקי"ד וכן מפירות בינוניים. (9) שלא יאמרו כשם שפירותיה משונים כך עמה משונה, עי'

וְהַיָּמִים יָמֵי בְּכוּרֵי עֲנָבִים: כֹּא וַיַּעֲלוּ וַיִּתְּרוּ אֶת־הָאָרֶץ

רש"י

ענבים. ימים שהעננים מתנשלים צנכור: (כא) ממדבר צין עד רחב לבא חמת. הלכו נגדוליה

דבוק טעות הוא כי הימים אינם מבשלים הענבים ומבכרים אותם כי הדבר תלוי בשמש כדכתי' ¹⁵ "וממגד תבואות שמש", ואע"פ שהשמש הוא סבת אור היום מ"מ לא נמצא במקרא שהשמש יקרא יום, ומה שכתוב ¹⁶ "שנים ליום" ודרז"ל ¹⁷ כנגד היום, פירושו כנגד המקום שאור היום יוצא משם אפי' יהיה יום המעונן ולא יזרח השמש. אבל בדברי רז"ל מצאנו שקראו לשמש יום, אוקמיה להדי יומא ¹⁸ וכן יש רבים. (ויר' 260)

פסוק כא

[א] וַיַּעֲלוּ וַיִּתְּרוּ אֶת הָאָרֶץ מִמְּדָבָר צִין עַד רַחוֹב לָבָא חֲמַת. תימה למה עקמו הדרך ולא נכנסו מיד לארץ בדרומו שהרי לבא חמת לא היה בדרומה דכתיב ¹⁹ "מהר ההר תתאו לבא חמת". וי"ל דכנענים היו יודעים היכן היו ישראל שוכבים ואם היו באים דרך ישר היו מרגישים ולכך נכנסו ברוח אחרת שלא היו ישראל שוכבים באותו מקום שלא ירגישו בהם. (רח"פ)

[ב] מִמְּדָבָר צִין עַד רַחוֹב לָבָא חֲמַת. במסכת שבת ²⁰ אמרינן ה' שמות יש לו.

ימי בכורי ענבים. שלא בישלו כל צורכן כדי שלא יבלו עד שיבואו לפני משה, אעפ"י [כן] "וישאוהו" ¹⁰ במוט בשנים", אע"פ שקילקלו אותה הכנענים ¹¹. (א' 268; רוקח)

[יג] וְהַתְּחַזְּקֶתֶם וְלִקְחֶתֶם מִפְּרֵי הָאָרֶץ. וא"ת מאי חיזוק היה צריך להם ליקח מפרי הארץ. י"ל כיון דהיו ימי בציר או קרוב לו ודרך בני אדם הוא שישמור כל אחד ואחד כרמו לפיכך היו צריכים חיזוק ליטול בזרוע מפרי הארץ שלא ברצון בעלי הכרמים. (ויר' 4)

[יד] מִפְּרֵי הָאָרֶץ. זו הרימונים. ולכך ציוה להם להביא מן הרימונים שהם טובים להביא אותם למקום רחוק ¹². (רא"צ)

[טז] וְהַיָּמִים. ששלחו המרגלים. ימי בכורי ענבים. ופירות מצויים. (ריב"ש)

[טז] יָמֵי בְּכוּרֵי עֲנָבִים. פרש"י ימים שהענבים מתבשלים בהם בבכור. בא רש"י להוציא מלבנו שלא נאמ' שימי הוא דבוק אבל הוא כמו ¹³ "חלוני שקופי" אטומים וכן ¹⁴ "בני שלשים" שפי' בו בנים שלשים, כן נאמר ימי ימים וכו'. שאם אתה מפרש

רש"י להלן כג. (10) להלן כג. (11) ל"מ במדרש שהשחיתו הכנענים את האשכול, וצ"ל הכוונה אעפ"י שהשחיתו הכנענים מעשיהם והקליה הארץ אותם עדיין היו הפירות יפים וגדולים. (12) בלקח טוב כתב: מפרי הארץ אלו הרימונים. אך שם לא נתן טעם, ואפשר עוד דהלק"ט ס"ל דלשון מפרי הארץ הוא ל' מיעוט, וכלומר מפרי הפחות שבארץ כדרך התגרים כו', ורימון הוא האחרון בז' המינים שנשתבחה אר", כדאמר' בברכות (מא,ב) שהוא חמישי לארץ. (13) מלא"א ו, ד. (14) בראשית נ, כג. (15) דברים לג, יד. (16) שמות כט, לח. (17) יומא סב, ב. (18) שבת קלד, א. (19) להלן כא, ד. ובגבול צפון משתעי. (20) פט, א.

רש"י

באורך וברוחב כמין גאס, הלכו רוח גבול דרומית ממקצוע מזרח עד מקצוע מערב, כמו שזוה משה עלו זה צנגב, דרך גבול דרומית מזרחית עד הים, שהים הוא גבול מערבי. ומשם חזרו והלכו כל

אחד ומדבר גדול היה, ועיקר שמו של כל המדבר קדש, דכתיב במסעי³⁰ "מדבר צין היא קדש", ובאותו מדבר היו מקומות שהיו להם שם מיוחד. וכן צריך לומר דהכל אחד הן ומדבר צין היא קדש וקדש היא פארן כדפי' והכי איקרי קדש ואיקרי פארן, דכתיב בספר תילים³¹ "קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש" משמע דהיינו בשעת מתן תורה, פארן דכתיב³² "הופיע מהר פארן". ומיהו ממדבר קדמות יש

והקשה הר"י והלא מדבר צין בתחלת דרומה של ארץ ישראל, כדכתיב באלה מסעי²¹ "והיה לכם פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום". ואחריו היה קדש ברנע כדכתיב²² "ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרים ועבר צינה והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע וגו'". וקדש ברנע היא בארץ²³ דכתיב בשלוח מרגלים²⁴ "וישלח אותם משה ממדבר פארן וגו'", וכתיב בספר יהושע²⁵ שאמר כלב "בשלוח אותי משה מקדש ברנע לרגל את הארץ". ועוד כתיב באלה הדברים²⁶ "ונבא עד קדש ברנע", ומפר' מיד אח"כ שילוח מרגלים, אלמא פארן וקדש ברנע הכל אחד. וגם פארן ורתמה הכל אחד דבסוף בהעלותך²⁷ כתיב "ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן", וכתיב באלה מסעי²⁸ "ויסעו מחצרות ויחנו ברתמה". והשתא תימה דלעיל על כרחין היו הרבה מדברות בין פארן דהיינו רתמה עד מדבר צין. דבאלה מסעי בתר דכתיב "ויחנו ברתמה" חשיב הרבה מסעות עד מדבר צין. ועוד קשה דמשמע דמהלך כמה ימים היה בין סיני לפארן כדכתיב באלה הדברים²⁹ "אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר עד קדש ברנע", א"כ היכי אמרינן הכא דמדבר צין ופארן וסיני הכל אחד. וי"ל דודאי הכל

לתמוה דהיינו סיני³³, שהרי סיני הוא בסוף דרומה של ארץ ישראל, שכל אותם שנים הלכו ישראל במדבר לא הלכו אלא לדרומה של ארץ ישראל כמו שמשמע

(21) להלן לד, ג. (22) שם, ד. (23) כך במושב זקנים הנדפס, וכנר ט"ס, וצ"ל: פארן. (24) לעיל ג. (25) יהושע יד, ז. (26) דברים א, יט. (27) לעיל יב, טז. (28) להלן לג, יח. (29) דברים א, ג. (30) להלן לג, לו. (31) תהלים כט, ח. (32) דברים לג, ב. (33) דעל מדבר קדמות אין לתרץ דהוא שם כללי למדבר כדאמר גבי אידך ג' צין פארן וקדש דהא ע"כ סיני ומדבר קדמות מקומות מיוחדים ורחוקים הם באותו מדבר, וסיני מקצה קרן דרומית מערבית והלאה ומדבר קדמות מקצה קרן דרומית מזרחית והלאה כדמפרש.

מִמְדַּבְרֵצֶן עַד־רֶחֶב לְבָא חֶמֶת: כב וַיַּעֲלֹ בְּנֵגֶב וַיָּבֹא עַד־חֶבְרוֹן וַיֵּשֶׁם אַחִימֶן שְׁשִׁי וְתַלְמִי יְלִידֵי הָעֵנֶק

רש"י

גבול מערבי על שפת היס עד לצב חמת, שהוא אלל הר ההר במקצוע מערבית לפונית, כמו שמפורש בגבולות הארץ בפרשת אלה מסעי: (כב) ויבא עד חברון. כלל לצדו הלך שם ונשתטח על קברי אבות, שלא יחא נקמת לחצריו להיות צעזעם, וכן הוא אומר (דברים א, לו) ולו אמן את הארץ אשר

מתוך הפסוקים שהבאתי, ומדבר קדמות היה במזרח ארץ אדום, וארץ אדום היה בתחלת דרומה של ארץ ישראל כדכתיב באלה מסעי "והיה לכם פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום", ולמעלה הימנה כלפי מזרח שלא³⁴ היה מדבר קדמות, כדכתיב

גבי יפתח³⁵ "וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ויבא ממזרח שמש לארץ ויחנו בעבר ארנון", וכתיב³⁶ "וישלח ישראל מלאכים אל סיחון מלך האמורי", ומשמע באלה הדברים שהיו במדבר קדמות כששלחו אל סיחון דכתיב³⁷ "ואשלח מלאכים [ממדבר קדמות] אל סיחון מלך חשבון". ומיהו רש"י פ"י ממדבר קדמות שהוא סיני למד משה לפתוח להם בשלום כמו שחזר הקב"ה על כל האומות שיקבלו את התורה, ולא קאמר שממדבר קדמות שלחן אלא ממנו למד לשלוח. (מ"ז)

לבוא חמת. מבוא חמת, שרחוב סמוך משם לבוא חמת. (ריב"ש)

[ד] ממדבר צין עד רחב לבא חמת. באלכסון מרוח דרומית מזרחית עד קרן מערבי צפוני והמקראות שבפרשת מסעי מוכיחים⁴⁰. (חזקוני)

[ה] ממדבר צין עד רחוב לבא חמת ויעלו בנגב ויבא. ס"ת אבות למפרע מלמד שנשתטח על קברי אבות⁴¹. (רי"ח; בעה"ט)

[ו] לבא חמת. להביא חמה על ישראל. לבא, אותיות אבל, שמשם בא אבל להתאבל בכל שנה יום תשעה באב.

רחוב. רחב כתיב, חרב, שמשם נגזר החורבן על ישראל⁴², וחרב לז' עממין⁴³. (ר"ש)

פסוק כב

[א] ויעלו בנגב ויבא עד חברון. לפי הפשט ויבא (עד) הדרך עד חברון⁴⁴. (מהר"ם)

[ב] ויעלו בנגב ויבא. לשון יחיד על שם האורב, כמו ביהושע⁴⁵ "והאורב קם

[ג] מדבר צין. הם נסעו ממדבר פארן³⁸, אבל תחילה בכניסתן ממדבר סין וסמוכין³⁹ הם.

(34) כך במ"ז הנדפס, ולפי הענין ט"ס והתיבה יתירה, או שצ"ל: שלה. (35) שופטים יא, יח. (36) להלן כא, כא. (37) דברים ב, כו. (38) לעיל ג: וישלח אותם משה ממדבר פארן וגו'. (39) מדבר פארן שמשם יצאו סמוך הוא למדבר צין שמשם נכנסו לארץ. (40) להלן פרק לד. (41) סוטה לד, ב. (42) כדכתי' (תהלים קו, כ"ב): וישא ידו להם להפיל אותם במדבר גו' ולזרותם בארצות. (43) ובדומה בר' יואל. (44) ולכן הוא ל' יחיד. (45) יהושע ח, יט.

וְחִבְרוֹן שִׁבְעַ שָׁנִים נִבְנְתָה לְפָנָי צֶעַן מִצָּרִים:

רש"י

דרך זה, וכתב (שופטים א, כ) ויתנו לכלל את חזרון: שבע שנים נבנתה. אפשר שזנה חס את

ומהרה" וברישיה דקרא⁴⁶ קראם ["אורבים"] לשון רבים. אחימן כלו אחי מאן, שיש חזק כשיש, תלמי בהליכתו היה עושה תלמים. שבע שנים נבנתה. ועדיין לא מתו האנשים⁴⁷ שבה שהיו בה בימי קדמונים, בא הכתוב להכחיש המרגלים שאמרו⁴⁸ "ארץ אוכלת יושביה" שמתים בחצי ימיהם. שבע שנים כו'. בפ' בתרא דכתובות⁴⁹, אפשר אדם בונה כרך לבנו קטן ואחר חוזר ובונה לבנו הגדול דמצרים היה גדול מכנען בשנים. תימא והא חס לא בנה חברון דא"י נפלה בחלקו של שם, שהיה גדול מחם. וי"ל תנאי היא דבת"כ⁵⁰ משמע שלא נפלה⁵¹ בגורלו של חס, ושם נטלה ממנו שמה שקנה עבד קנה רבו. (רי"מ)

והברון שבע שנים נבנתה. פי' רש"י וכן דריש תלמודא בכתובות⁵² אפשר אדם בונה בית לבנו קטן ואח"כ לבנו גדול דכנען ומצרים היו בני חס וכנען היה הקטן ומתרץ אלא שהיה מבונה. ותי' מאי קושיא היא זו והלא הארץ נפלה בחלקו של שם א"כ דין הוא דנבנתה תחילה קודם מצרים, וניחא לפי מה שתירץ הר"ר אהרן הכהן זצ"ל בספר בראשית⁵³. והר"ר שניאור בה"ר אליהו כהן זצ"ל תירץ דיש תנאים חלוקים בזה בת"כ⁵⁴ דיש תנא דסבירא ליה דשבע שנים האמורים כאן היינו שנים ממש וא"כ ע"כ סבירא ליה דלא נפלה הארץ בגורלו של חס דאי אפשר שיבנה לבנו קטן ואחר כך לבנו גדול⁵⁵. ובפר' עקב פי' רש"י⁵⁶ בעניין אחר אפשר אדם בונה הנאה ואחר כך בונה הכיעור שפסולתו על הראשון נותן בשני ובכל מקום החשוב קודם, א"כ מתוך פירושו משמע דחברון נבנתה תחלה והיינו כתנא דתורת כהנים. וע"כ פי' אותו בשני צדדים לפי דעל מבונה אין שייך לומר שנים, ועל בניין אין שייך לומר נבנתה רק נבנית⁵⁷

[ג] ויעלו בנגב ויבא עד חברון. בדרך הלכו ביחד וכשבאין לעיר לא היה נכנס רק אחד כדי שלא היו מרגישים בהם. ורש"י פי' שכלב הלך ונשתטח על קברי אבות, ורמז חמת' ויעלו' בנגב' ויבא', ס"ת אבות למפרע.

(46) שם, ד. (47) כך בכתה"י וצ"ל: העניקים. (48) להלן לב. (49) כתובות קיב, א. (50) ספרי אחרי מות, פר' ח, יב, ו. (51) כך בכתה"י ולפי הענין צ"ל: שנפלה. עיי"ש דכן הוא פשטא דסיפרי וגם כאן מוכח דאם לא נפלה בגורלו של חס למה הוצרך שם ליטלה ממנו. (52) כתובות קיב, א. (53) דירושלים לבדה נפלה בגורלו של שם, עי' תוסה"ש בראשית יב, ו, אות יד. (54) ספרי אחרי מות, פר' ח, יב, ו. (55) כלו' וכיון דהא א"א שנפלה בחלקו של חס והתירוצ' שהיתה מבונה לא ס"ל להספרי א"כ על כרחן דאיכא תנא דפליג וסבר דנפלה בחלקו של שם. (56) דברים יא, י. (57) תימא דנבנית ל' עתיד וכאן נבנתה ל' עבר ומה ראייה היא. וצ"ל דמפרש עוד אבנך ויראוך הרואים

רש"י

חברון לכנען בנו הקטן קודם שיבנה את זוען למנרים בנו הגדול, אלא שהיתה מצוה בכל טוב על אחד משנעם זוען. ונא להודיעך שנחם של ארץ ישראל, שאין לך טרשין בארץ ישראל יותר מחברון,

כמו⁵⁸ "עוד אבנך ונבנית", אלא דהוי לשון מבונה וע"כ נדרש בשני פנים.

אפשר שבנה חם את חברון לבנו קטן כו'. ק' לפי המסקנה שחברון מבונה מכל טוב יש להקשות, מאחר שאדם אחד בנאן וכי בנה היפה [לבנו הקטן והכעור לבנו הגדול]. ונראה שמשום שכנען נתקל(ק)ל מתוך [כך] אביו חם בנה לו היפה והחזק כדי שיוכל לעמוד, וראייה (מששה) [חמשה⁵⁹] דברים צוה כנען את בניו כדי שיצאו מעבדותם שנאו אדוניכם ואהבו זה את זה ואל תדברו אמת ואהבו את הגזל ואת הזימה, ה"נ חם אביו בנה לו החזק כדי שיצא מעבדות. ואין לומר דמשום זה בנה לו קודם דמ"מ לגדול בונה לו תחילה. וגם העולם מתרצים כי ודאי בונים לגדול תחילה וגם היפה אבל מאז מגיד לי הפסוק כי בשעה ביאתם לארץ חברון היא מבונה ומעולה כאשר אנו רואים בכמה עיירות נתיישבו במאד מאד מאז הבנתן ואנו מוציאים (י)אים כמה עיירות נחרבו מאז נבנו, ומתוך כך יתישב קושיא [ש]שואלים העולם שהכא משמע מתוך פרש"י שצוען נבנית תחילה שהרי אדם בונה קודם לבנו הגדול ובפר' עקב גבי לא כארץ מצרים משמע מתוך פרש"י שחברון נבנתה תחילה שהרי אומר רש"י שאדם בונה הנאה ואח"כ הכיעור שפסולת הנאה נותן בכיעור וא"כ

חברון הייתה נבנית וא"כ ק' לפי אשר פרשנו⁶⁰ כי לפי האמת חם בנה תחילה צוען ביופי ובחוזק לבנו הגדול והפסולת נתן בחברון יותר מצוען והוא לשון רש"י בעקב הא למדת שחברון, כלומר זה משמיענו הפך הסברא. (המ' 40; רח"פ)

[ד] ויבא עד חברון. הגדה נראית פשוט שעל כלב אמר הכתוב, שנאמר⁶¹ "ולו אתן את הארץ אשר דרך בה", "והביאותיו⁶² אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורישנה", לפיכך ויבא עד חברון, הוא כלב, ונשתטח על קבורת אבות ונתפלל שינצל מעצת מרגלים⁶³. ומצינו ביהושע שנתן לכלב את חברון, כדכת'⁶⁴ "ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפונה באחוזתו". ומכל מקום לפי עיקר פשוטו ויבא כל אחד ואחד עד חברון, שהרי אמרו⁶⁵ "וגם בני הענקים ראינו שם", בחברון. וכת'⁶⁶ "ושם ראינו את הנפילים בני ענק".

לפני צוען מצרים. לפי פשוטו נבנתה לפני צוען וגם כן חשובה יותר עיר הישנה מן העיר החדשה. [ומפני] שהיו ישראל מכירים חשיבותה של צוען הוצרך לומר כי ערי ישראל חשובים יותר וגם מתוך יושנה היו בה ענקים שהם מדורות הראשונים. (רשב"ם)

[ה] ויבא עד חברון. כלב לבדו הלך שם

שנבנית. ומיהו קרא אחרינא איכא (נחמיה ז, א): ויהי כאשר נבנתה החומה גו'. וצ"ב (א.ו.).
 (58) ירמיה לא, ג. (59) פסחים קיג,ב. (60) כך בכתה", אך גר' דצ"ל: ולפי אשר פרשנו נחא.
 (61) דברים א, לו. (62) להלן יד, כד. (63) סוטה לד,ב. (64) יהושע כא, יב. (65) דברים שם, כח. (66) להלן לג.

רש"י

לפיכך הקצוה לקצרות מתים, ואין לך מעולה בכל ארצות כמזכירם, שנאמר (צראשית יג, י) כגן ה'

[ו] ויבא עד חברון. מוסב על האורב, כי כמה אלפים קורא אותם בלשון יחיד, כדכתיב⁷² "ויקח (כשלשת) [כחמשת] אלפי איש וישם אותם אורב".
ושם אחימן. לפי שעתידין לומר⁷³ "וגם בני ענקים ראינו שם" פי' לך הכתוב בהיכן ראו אותם.

וחברון ז' שנים נבנתה. ומסתמה כשקדמה ישיבתה לצוען ז' שנים נתרכו דיוורה

מדיורי צוען. וחברון ז' שנים נבנתה. ועדיין לא מתו הענקים שבה שהיו מימים קדמונים, ובא הכתוב להכחיש המרגלים שאמרו⁷⁴ "ארץ אוכלת יושביה היא", כלומר בני אדם אשר בה מתים בחצי ימיהם. (א' 271; ה"ז).

[ח] ויבא. [פשוט] הכתוב יחד⁷⁵ אך רבותינו אמרו⁷⁶ כלב היה.

[עד חברון]. בחברון לא נאמר אלא עד חברון, בגימ' חבר נאה⁷⁷. חברון, בפשוט ובא"ת ב"ש בגימ' בקבר האבות.

לבא' חמת' ויעלו' בנגב' ויבא עד חברון. סופי תיבות אבות, כלב הלך ונשתטח. (א' 268; רוקח)

[ט] ויבוא עד חברון. "בקברי⁷⁸ אשר כריתי לי בארץ כנען", כריתי ל' ב'ארץ, ר"ת כלב, רמז לכלב שעתיד להשתטח על קברי אבות. (ל' 108)

[י] חמת' ויעלו' בנגב' ויבוא. ס"ת אבות

ונשתטח על קברי האבות שלא יהא ניסת לחבריו וכו', כך פירש"י. והטעם לפי שלא בקש משה עליו רחמים כמו שעשה על יהושע. ד"א ויבא עד חברון דרך הפסוק לקרא לכמה מרגלים ואורבים לשון יחיד כדכתיב⁶⁷ "והאורב קם ממקומו".

ושם אחימן. לפי שעתידין לומר⁶⁸ "וגם ילידי הענק ראינו שם" מפרש לך הכתוב היכן ראום.

וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים. ועדיין לא מתו הנפילים שהיו שם מימים קדמונים, והכתוב בא להכחיש המרגלים שעתידים לומר⁶⁹ "ארץ אוכלת יושביה היא".

לפני צען מצרים. פירש לך הכתוב חשיבות א"י על חשיבות ארץ מצרים לפי שיצאו ממנה והיו בקיאים בה ומכירין בטובתה וחשיבותה. (חזקוני)

[ו] ויבא עד חברון. דרך הנגב הגיע עד חברון. ויבא, וימשך הנגב עד חברון.

ושם אחימן לפי שעתידין לומר⁷⁰ "וגם ילידי הענק ראינו שם", מפרש לך הכתוב היכן ראום.

וחברון שבע שנים נבנתה. ועדיין לא מתו הענקים שבה, שהיו מימים ראשונים. עתה בא הכתוב להכחיש על שאמרו⁷¹ "ארץ אוכלת יושביה היא", שבני אדם שבה מתים בחצי ימיהם. (ריב"ש; הג"ן)

(67) יהושע ח, יט. (68) להלן כח. (69) להלן לב. (70) להלן כח. (71) להלן לב.
(72) יהושע ח, יב. (73) דברים א, כח. (74) להלן לב. (75) מאוחדים ולכך ל' יחיד.
(76) סוטה לד, ב. (77) אברהם אבינו. (78) בראשית נ, ה.

רש"י

כאֲרֵץ מִצְרַיִם, וְלוֹעַן הִיא הַמַּעֲוִלָּה שֶׁנֶּאֱרָךְ מִצְרַיִם שֶׁשֶׁם מוֹשֶׁה הַמַּלְכִּים, שֶׁנֶּאֱמָר (ישעיה ל, ד) כִּי הִיוּ בְּלוֹעַן שָׂרִיו, וְהִיתָה חֲבֵרוֹן טוֹבָה מִמֶּנָּה שֶׁנֶּעֱזָה חֲלָקִים:

מִכָּאֵן שֶׁהֵלֵךְ [כִּלְבָּן] עַל קְבָרֵי אֲבוֹתָיו. וּלְפִי שֶׁהָיוּ אוֹרְבִּים⁷⁹ קוֹרָא אוֹתָם לְשׁוֹן יַחֲדָה, כִּמוֹ שֶׁנִּי בִּיהוֹשֻׁעַ⁸⁰ "וַיִּקַּח כַּחֲמֹשֶׁת אֲלָפִי" אִישׁ וַיִּתֵּן אוֹתָם בֵּין בֵּית אֵל וּבֵין הָעֵי מַיִם לַעֲיֹר לַמֶּאֱרָב". וּבִסְמוּךְ כְּתוּב⁸¹ "וְהָאוֹרֵב קָם מִהָרָה וַיִּרְוֹצוּ" הָרִי שֶׁהָיוּ ה' אֲלָפִי וְקָרוּ לָהּ אוֹרֵב לְשׁוֹן יַחֲדָה.

וְשֵׁם אַחִימֶן כו'. לְפִי שֶׁעֲתִיד לוֹמַ'⁸² "וְשֵׁם רֵאיוֹנוֹ אֶת הַנְּפִילִים וְגַם בְּנֵי עֲנָק רֵאיוֹנוֹ שֵׁם" פִּי עֲתָה הַכְּתוּב הֵיכֵן רָאוּ. וְשֵׁם אַחִימֶן, כְּלוֹמַ' אַחִי מֵאֵן⁸³. שְׂשִׁי. כְּלוֹמַ' כְּשִׁישָׁא. וְתַלְמִי הִיָּה נַעֲשֶׂה בְּהִלְכֹתוֹ תַלְמִים תַּלְמִים מְרֹב גְּדוֹל.

וְחֲבֵרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה לְפָנֶי צֶעַן מִצְרַיִם. וְעֲדִיין לֹא מָתוּ הַעֲנָקִים שֶׁבָּה שֶׁהָיוּ מִיָּמִים רֵאשׁוֹנִים, וְכֹא הַכְּתוּב לִהְיוֹת יוֹשְׁבֵיהֶם עַל שְׂאֵמְרוֹ⁹² "אַרְץ אֲכָלֶת יוֹשְׁבֵיהֶם הִיא" שְׂבָנִי אָדָם שֶׁבָּה מִתִּים בַּחֲצִי יָמֵיהֶם⁹³.

וְחֲבֵרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים. בְּפָרָק בְּתָרָא דְכְּתוּבוֹת⁹⁴ אֲמַרִּין אִפְשָׁר אָדָם בּוֹנֶה כֹּךְ לִבְנוֹ קֶטֶן וְאַחֲרַי כֹּךְ לִבְנוֹ גְּדוֹל וּמִצְרַיִם הִיָּה

שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה. וְעֲדִיין לֹא מָתוּ הַעֲנָקִים שֶׁבָּה שֶׁהָיוּ בְּהַ מִיָּמִים קְדָמוֹנִים וְכֹא הַכְּתוּב לִהְיוֹת יוֹשְׁבֵיהֶם עַל שְׂאֵמְרוֹ⁸⁴ "אַרְץ אֲכָלֶת יוֹשְׁבֵיהֶם הִיא" שְׂבָנִי אָדָם שֶׁבָּתוֹכָה מִתִּים בַּחֲצִי יָמֵיהֶם. שֶׁבַע שָׁנִים כו'. בְּפִי בְּתָרָא דְכְּתוּבוֹת⁸⁵ אִפְשָׁר אָדָם בּוֹנֶה כֹּךְ לִבְנוֹ קֶטֶן וְחוּזוֹר וּבּוֹנֶה לִבְנוֹ גְּדוֹל, וּמִצְרַיִם הִיָּה גְּדוֹל מִכְּנֻעַן בְּשָׁנִים. וְקִשִּׁי וְהִלָּא חָם לֹא בָנָה חֲבֵרוֹן דְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל בַּחֲלָקוֹ שֶׁל שֵׁם נִפְלָה

(79) כְּלו' מִצְפָּנִים עֲצָמָם כְּדֶרֶךְ מִרְגָּלִים. (80) יְהוֹשֻׁעַ ח, יב. (81) יְהוֹשֻׁעַ שֵׁם, יט. (82) לְהֵלֵךְ לָג. (83) תַּנִּי שֶׁלַח יא: אַחִימֶן שֶׁהִיָּה אוֹמֵר אַחִי מֵאֵן יָבָא עָלַי, שְׂשִׁי שֶׁהִיָּה בְּרִיא כְּשִׁישׁ כו'. (84) לְהֵלֵךְ לָב. (85) כְּתוּבוֹת קִיב, א. (86) בְּרֵאשִׁית יב, ו. (87) כְּלו' דַּעַת הַסִּיפְרִי נִשְׁתַּנָּה מִדַּעַת הַגִּמְ' בְּכְתוּבוֹת. וְאוֹלִי ט"ס וצ"ל: נִשְׁתַּנָּה. כְּלו' כֹּךְ שְׂנִינֵי בְּתוֹכִי. (88) אַחֲרֵי מוֹת ח, יב. (89) נִרְ' דְּהַלְשׁוֹן חֲסֵרָה, וְהַכּוֹנֶה דו' שָׁנִים אֵלּוּ דְּכְתִיבֵי הָכָא הֵם בְּמִנְיָן מ"ז שָׁנִים שֶׁעֲמִידָה חֲבֵרוֹן יֵתֵר עַל צוּעָן וְע"כ דְּשָׁנִים מִמֶּשׁ הֵם. (90) לֹא עֲמִידָנוּ עַל דְּבָרֵינוּ וצ"ב. וְשׁוֹנִי דְּהַלְשׁוֹן מְשׁוּבָשֶׁת וצ"ל: דָּאִי אִפְשָׁר שִׁיבְנָה לִבְנוֹ קֶטֶן קוֹדֵם שִׁיבְנָה לִבְנוֹ גְּדוֹל, ע"כ. ור"ל דְּע"כ נָח הוּא הַבּוֹנֶה וּבּוֹנֶה לְשֵׁם קוֹדֵם לְחֵם. וְהַמְשָׁךְ: לִישָׁב בְּאַרְצָם מ"ז שָׁנָה, הוּא הַבָּאָה מִל' הַסִּפְרִי: מִפְּנֵי מָה זָכוּ כְּנַעֲנִים לִישָׁב בְּאַרְצָם מ"ז שָׁנָה כו', וְחוּזוֹר לְהַבִּיא לְשׁוֹן הַסִּיפְרִי. ור' כָּאֵן מִס' הַגִּי'ן. (91) לְהֵלֵךְ כַּח. (92) שֵׁם לָב. (93) עֵי סוּטָה לָה, א. (94) כְּתוּבוֹת קִיב, א.

נאמר¹ בעי תלמוד' איפשר אדם בונה לבנו הקטן וכו'. תימ' מנליה [ל'תלמוד' דחם בנה אני אומ' ששם בנאה, דמוכח בפרש' לך לך² "והכנעני אז בארץ" ופר"ש שהיה הולך וכובש מזרעו של שם. וא"ת על נח פריך זה, אינו נראה דהא בימי דור הפלגה [ש]התחילו בבנין³ כבר מת נח⁴. וי"ל מסתבר' אדם אחד בנאם⁵, דאי בני אדם⁶ בנאן] אם כן מאי תימהון הוא איפשר אדם בונה לבנו הקטן קודם לבנו הגדול וכי אינו יכול להיות שפעמים אינו עשיר כמו הקטן הלכך בונה תחילה, ע"כ אדם אחד מיירי וזהו נח, ועכשיו פריך שפיר מה ששאלנו מהכנעני אז בארץ. פי' מב"א לכתחילה היה של כנען והלך שם לקחה ממנו ולאחר כך שגברה ידו של כנען אז חזר כנען והלך ולקחה הימנו. וא"ת לאחר ששם בנאה אז חזר כנען ולקחה ממנו. וי"ל כיון שתלה חברון בצוען כדכת' וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים, דומיא דצוען מעולם היתה של חם בנאה חברון. (ל' 31)

[יג] אחימן ששי ותלמי. ר"ת אש"ת כמו⁷ "נפל אשת בל חזו שמש" כלומ' הנפילים הם כמו נפל לפני המקום, ולכך "הנפילים" כתי'⁸ כי נפלו לפני ישראל.

חברון. בפשוט ובאתכ"ש [בגי'] בקבור האבות. חברון. בגי' חבר נאה⁹ הקבור בחברון. (ל' 108)

גדול מכנען. ואם בשנים ממש דבר הכתוב היאך קדם בניינה של חברון שהיא מארץ כנען הקטן מבני חם לבניינה של צוען שהיא הייתה למצרים הגדול ממנו. ומקשינן מה זה [ש]שאל איפשר אדם בונה [לבנו] קטן, והלא ארץ ישראל נפלה בגורלו של שם כדמוכחי קראי בהדיא בספר בראשית⁹⁵ ומתוך תירוץ שתרצתי לשם נחא הכל⁹⁶. ואמר לי ה"ר שניאור בה"ר אליאב הכהן דיש תנאים חלוקים בזה, שהרי יש תנא בת"כ⁹⁷ דסבירא ליה דשבע שנים האמורים כאן היינו שנים ממש שקדם בניינה של חברון לבניינה של צוען, וא"כ על כרחיך סבירא ליה דלא נפלה בגורלו של חם, דאי איפשר שיכנה לבנו קטן ואחר כך לבנו גדול. והכי איתמר בת"כ, מפני מה זכו כנענים ליישב בארצם ארבעים ושבע שנה יותר מן המצריים. שבע שנים שקדם בניינה של חברון כדכתיב [הכא], ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לאחר שנעקרו המצריים בשביל שאמרו לאברהם אבינו⁹⁸ "נשיא אלהים אתה בתוכינו". (הג"ן)

[יב] ושם אחימן וגו'. מפרש והולך היאך ראו הענקים.

וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים. ועדיין לא מתו הענקים שבה מימים הראשונים להודיעך שקר שלהם שאמרו⁹⁹ "ארץ אוכלת יושביה היא" שבני אדם מתים בחצי ימיהם. בפר' אילו

(95) עי' בראשית יב, ו ורש"י שם. (96) לא מצאנו. (97) אחרי מות, פר' ח, יב, ו. (98) בראשית כג, ו. (99) להלן לב. (1) סוטה לד, ב. (2) בראשית יב, ו. (3) עי' בראשית י, י"א ורש"י שם וצ"ב. (4) בסדע"ר א: נמצא נח חיה אחר הפלגה עשר שנים כו'. וצ"ע. (5) מכאן ולמטה ה' קשה להולמו, ונר' דר"ל אדם אחד היינו אב אחד לשני בניו, ולא בניו לעצמם. (6) אולי במקום המילים: בני אדם, צ"ל: בניו, והכוונה כבהערה הקודמת. (7) תהלים נח, ט. (8) להלן לג, כתיב בלא יו"ד. (9) וכ"ה בפסקי"ז וספר גימטריאות.

שם. וי"ל שלא נפלו בגורלו של שם אלא מלכות שלם¹⁴ כמו שפירשתי בתחילת בראשית¹⁵. וכתב בס' ¹⁶ מפני מה זכו כנעניים לישב בארצם יותר ממצרים מ"ז [שנים], שבע שנים קודם שנבנן[ת]ה מצרים ומ' שנה שהיו ישראל במדבר. ותירץ לפי שאמרו לאברהם¹⁷ "נשיא אלהי" אתה בתוכינו" וא"כ לא נפלה לגורלו של חם לפי שאי אפשר שיבנה לבנו קטן קודם שיבנה לבנו הגדול¹⁸. (א' 271)

[יון] [וחברון שבע שנים גו']. "אל¹⁹ מערת שדה המכפלה". ולעילא בתחילת הפרשה אמ' ²⁰ "היא חברון". וכן לקמן בפ' שלח גבי "וחברון שבע שנים" כו' פר"ש אין לך טרשים בכל ארץ ישראל כחברון לפיכך הקצוה לקבורת מתים. והקש' ה"ר משה מפונטו' מנא לך דהקצוה לבית הקברות, אימא דמה שאברהם נקבר בה לפי ששרה נקברה בהם תחילה, ושרה מתה בחברון לכך קברוה שם. ותירץ דהא דקאמ' לפיכך [הקצוה] אדם הראשון שהרי היה יודע בטוב הארץ והוא קבור שם, וחזה כמו כן, וזה טעמו של דבר לפי שהיתה גרועה מכולם. אבל קשי' מאי האי דקאמ' דהיתה מבונה מכל טוב שבע מצוען כאלו נבנתה לפני צוען שבע שנים²¹, וע"כ י"ל שז' שנים נבנתה לפני צוען, דהא אמרינ' בסיפרי²² דחברון היתה מ"ז שנים (בבביתא ממצרים) [בבביתא מציאת מצרים]. והמה היו אותו במדבר²³, שהרי מצרים נחרבה ביציאת בני ישראל מתוכם, והו' שנים אין

[ידן] ושם אחימן ששי. ששי שמשים את הארץ כשחיתות¹⁰. שמקום רגליו מעמיק הארץ מרוב כובדו. ופ"ה לשון ששי לא פורש לי מאי דמי לשחיתות. ונ"ל לשון עמודי שיש שם כבדים ומקום מעמדם ניכר, ל"ה. (תוס' איורא סוטה לדב ד"ה שמשים).

[טו] שבע שנים נבנתה. פי' הקו' שהיתה מבונה מכל טוב. בסוף מסכ' כתובות פי' הקו' ז"ל מבונה בנויה מכל טוב מבונה לשון פרי כדכתי' ¹¹ "ואבנה גם אנכי ממנה" עכ"ל. פי' רש"י כי צוען היתה המעולה שבארץ מצרים והוא מושב המלכים, שכן כת' ¹² "כי היו בצוען שריו". ר"ל שריו של מלך ישראל כי כן כת' בישעיה כשהיה מוכיח את ישראל ואומ' ¹³ "הוי בנים סוררים וכו' ההולכים לרדת מצרים וגו' כי היו בצוען שריו ומלאכיו חנם יגיעו", ר"ל שמלך ישראל היה שולח שריו ומלאכיו לצוען למלך מצרים שיעזרו כי שם היה מושב המלכים ממלכי מצרים.

שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים. פי' רש"י אפשר שבנה חם את חברון לכנען בנו הקטן קודם שיבנה את צוען וכו'. כבר פי' הענין בפ' לך לך. (א' 1267; ההתחלה גם בריב"א)

[טו] וחברון שבע שנים וגו'. פרש"י איפשר שבנה חם לבנו הקטן קודם וכו'. וקש' והלא היא מארץ ישראל שנפלה בגורלו של

(10) ע"כ בגמ'. (11) בראשית ל, ג. (12) ישעיה ל, ד. (13) שם, א"ד. (14) היינו ירושלים. (15) עי' תוסה"ש בראשית יב, ו, אות יד. (16) ספרי אחרי מות, פר' ח, יב, ו. (17) בראשית כג, ו. (18) וא"כ ע"כ דנח היה המוריש לבניו שם וחם. (19) בראשית כג, יט. (20) שם, ב. (21) מתמה על רש"י שהוציא הכתוב מפשטו ולדידיה ז' שנים הוא לשון כאילו, דהא ודאי ז' שנים ממש הם לפי הספרי כדמפ' ואזיל. (22) אחרי מות ח, יב. (23) נר' דצ"ל: והמ' היו במדבר. כלו'

לומר ז' שנים שכיבשו שהרי כל השנים ישבו הכרכים עד שבאו ישראל לחלוק²⁴ ואותה²⁵ הייתה בבנייתה עד שבא יהושע. (א' 2344)

[יה] וחברון שבע שנים נבנתה. פרש"י אפשר אדם בונה לבנו קטן תחלה דכתיב²⁶ "ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען", אלא שהיתה בנויה יותר מצוען שבע פעמים. והקשה הר"י דבלאו הכי לא הייתי יכול לומר שבנאה, שהרי כתיב לעיל בפרש' וירא²⁷ "והכנעני אז בארץ", ופרש"י שהיה הולך וכובש מזרעו של שם דלאו של חם היתה אלא של שם היתה. ד"א וחברון שבע שנים נבנתה כו'. פרש"י וכי אפשר וכו' לפי מה שפרש"י בלך לך בקרא ד"והכנעני אז בארץ" שנפל בחלקו של שם וכנען כבשה ממנו, צריך לפרש אפשר אדם בונה בית לבנו קטן לשם חברון, ואח"כ לבנו גדול לחם בנו [צוען]. דחם גדול משם כדמוכח בסנהדרין²⁸. ומיהו לפי זה הקשה הר"י הא דאמרינן בכתובות פרק בתרא²⁹ אי אפשר אדם בונה וגומר דכתיב "ובני חם כוש ומצרים [וכנען]", דמשמע דמיירי במצרים וכנען ולא בחם ושם. ומ"מ יוכיח הספר בע"כ הא דקאמר נבנתה לאו אבניין ממש קאמר, דאי אבניין ממש מאי נפקותא בזה הרי [כמה] עיירות יש שקדמה

[אחת] לחברתה כמה שנים ואם גם זאת קדמה מאי נפקא מינה. אלא ע"כ לעניין חשיבות קאמר, וא"כ מאי קאמר אפשר אדם כו'. ויש מקשים וטועים מאי קאמר איפשר וכו' ומה הוכחה היא זו, דאימא דאיירי בנח ובניו, חברון לשם שהוא גדול דכתיב³⁰ "ויולד נח ג' בנים את שם ואת חם ואת יפת". [וטועים] חדא דאי אבניין קאמר אין נפקא מינה. ועוד אדרבה שם קטן, והא דמקדים שם לפי חכמתו. ותדע דכתיב³¹ "אחי יפת הגדול" שבאחין. ועוד כתיב³² "ויהי נח בן ת"ק שנה ויולד את שם ואת חם ואת יפת", וכתב³³ "ונח בן שש מאות שנה והמבול היה על הארץ", וכתב³⁴ "ואלה תולדות שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול", ואי ס"ד דשם זקן מכולם, א"כ זקן מחם שנה ומיפת שנתים, נמצא כשהוליד את ארפכשד שנתים אחר המבול היה שם בן מאה ושנתים שנה ומאי (ד)קאמר "שם בן מאת שנה", אלא ע"כ האי דמקדים שם משום חכמתו. (מ"ז)

[יט] וחברון ז' שנים נבנתה לפני צען מצרים. צען בגי' רד"ו, ר"ל קדם זכות ישני חברון שלא ישבו בגלות כי אם רד"ו שנה. (ר"ש)

מאותן מ"ז שנים שכתב בסיפרי מ' מהן הן שהיו ישראל במדבר, והז' ע"כ הן אלו שקדמה הקמת צוען לפני חברון (כשהוריש חם את בניו אחר המבול) כפשט הכתוב, ואין לומר דבאותה שנה נבנו (ומיהו צוען תחילה דהוא הבכור) והז' שאמר הסיפרי היינו ז' שכבשו, דהא ליתא כדמפ' ואזיל (א.ו). (24) צ"ל דלחלוק לאו דוקא והכוונה לכבוש, דהא בא להוכיח שהז' שנים הם בבניית הערים ולא בחורבנם, וגם בספר יהושע משמע שנכבשה חברון בשנה ראשונה לביאת הארץ. (25) נר' דחסר תיבה וצ"ל: ואותה שנה, או: ואותה עת. ור"ל דעד שנכנסו לארץ נתקיימה חברון וטפי לא כדפי'. (26) בראשית י, ו. (27) שם יב, ו. (28) סנהדרין סט, ב. (29) כתובות קיב, א. (30) בראשית ה, לב. (31) שם י, כא. (32) שם ה, לב. (33) שם ז, ו. (34) שם יא, י.

כג וַיָּבֹאוּ עַד-נַחַל אֲשַׁכּוֹל וַיִּכְרְתוּ מִשָּׁם זְמוּרָה

רש"י

(כג) זמורה. שוכת גפן ואשכול של ענבים תלוי זה: וישארו במוט בשנים. ממשמע שנאמר

פסוק כג

חרבו וכו' ולחצם ליטול, ואיך א"כ לא נטל הוא עצמו וצ"ע. לוי. ונראה לי דמשה⁴⁰ הכריחם ליטול, אמרו הם הרי אנו מוכרחים ליטול אבל תדע נאמנה שאנחנו נאמר בו לגנאי ולדבת הארץ לומר כשם שפריה וכו', ומאז לא רצו יהושע וכלב ליטול. (פע"ר)

[ב] אשכול. אשכול כתי' חסר ו', כך אמ' יהושע אמות ולא אשא המוט. ולכך אמ' כלב אני עמכם בעצה. אז אמרו המרגלים מה לנו נפקות ביהושע, כי הוא לבדו ואין עד אחד עדות אלא שנים. ולכך העיד עליו הכתו'⁴¹ "רוח אחרת" ואם לא היה לו רוח אחרת מיד היו הורגין אותו.

אם תחפוץ לידע הליכתן של המרגלים אציירנו לך בלשו' קצרה כמו ששמעתיו מרבותי ז"ל. התחילו והלכו כולם יחדיו באגודה אחת ממקצוע דרומית מזרחי' כל גבול דרומי עד שבאו למקצוע דרומי' מערבי' ומשם נפוצו ונחלקו. כת אחת הלכו כל גבול מערבי עד שבאו למקצוע מערבי' צפוני' ומשם הפכו פניהם וחזרו והלכו באלכסון כל [ארץ ישראל עד] שחזרו

[א] עד נחל אשכול. זהו שאמר הכתוב³⁵ "אשכולות מרורות למו" שבשביל שבזה האשכול חטאו י' מרגלים וימאסו בארץ חמדה שתו כוס תרעלה וגלו י' שבטים ממנה. ולכן נקט אשכולות לשון רבים לרמז שבשביל שחטאו בו עשרה שהם עדה וקהל עם רבים³⁶. וזהו מרורות למו, שגרמו מרורות' לעצמם שהוא בגיטמריא ונושנת"ם³⁷.

זמורה ואשכול. פי' תרי מילין נינהו דהיינו זמורה עבה וגדולה לעשות ממנה מוטות, דאי כפירש"י זמורה עם אשכול או זמורת אשכול מבע"ל, או לשתוק מזמורה לגמרי.

ועוד פירש"י ממשמע שנאמר במוט א"י ששנים נשאו בה. וקשה תיפוק ליה מוישאוהו לשון רבים דמשמע שנים לפחות דעכ"פ תפסת מועט תפסת³⁸.

עוד פרש"י יהושע וכלב לא נטלו כלום. וקשה דבתנחומא³⁹ אמרו בפירוש שהמרגלים לא רצו ליטול עד ששלף כלב

(35) דברים לב, לב. (36) כל' דלולי כן יש למקום לסניגור לומר האיש אחד יחטא וגו'. ואף שהאמינו להם כל אותו הדור, נר' דבא לומר דאילו בצרי מעשרה ואפילו אחד שהיה נותן כפו עם כלב ויהושע כבר לא היו ישראל שומעים להם. (37) ור' להלן מכת"י שט' 37, ושם צויין. (38) ובהג' מהר"י כ"ץ תירץ: וי"ל דוישאוהו הוה אפשר לפרש דלעולם בפ"א לא נשאו בו שנים כ"א אחד נשאו על כתפיו לאחוזו בידו בקצה האחד וקצהו הב' תולה כנהוג במשא א', והא דקאמר וישאוהו היינו שהיו מחלפים בו זה בעד זה וכל אחד נשאו זמן מה כי יכבד על א' לישאנו תמיד לכך דייק מדכתיב במוט שפירשו הפשוט בודאי שנים ביחד נשאוהו כדרך המוט, ע"כ. (39) נתחו' שלח ח. (40) כך בפע"ר הנד' וצ"ל: כלב. וכך מוכח בכת"י אחרים של הפע"ר. (41) להלן יד, כד.

וַאֲשָׁכּוּל עֲנָבִים אֶחָד וַיִּשְׂאֶהוּ בַּמוֹט בְּשָׁנִים וּמִן הָרְמָנִים וּמִן־הַתְּאֵנִים:

רש"י

וישאוהו צמוט איני יודע שהוא בשנים, מה תלמוד לומר בשנים, בשני מוטות. הא כילד, שמונה נטלו, אשכול, אחד נטל תאנה ואחד רמון, יהושע וכלל לא נטלו כלום, לפי שכל ערמס להוציא דצה נתכונו,

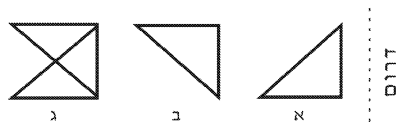
גדול, כי נתכונו להוציא דבה כלומ' כמו שפירותיה משונים כל כך כן בני אדם בתוכה⁴⁹ משונים.

וישאוהו במוט בשנים. ממשמ' שנאמ' וישאוהו במוט איני יודע [שהוא] בשנים, מת"ל בשנים בשני מוטות. א"ר יצחק טורטני וטורטני טורטני. והק' ר"י אם כן בד' בני אדם יהיה בה. ותיר' רבינו משמ' [כו'] איני יודע בשנים, כי מוט בקרא משמ' שנים מוטות. אם כן מת"ל בשנים בשני מוטות אחרים. אם כן בד' מוטות הילכך היה צריך ח' בני אדם. והביאו רבינו שמואל ראייה מהתם⁵⁰ "לקחו את כלי שרת ונתנו על המוט" במדר' יש⁵¹ בל"א⁵² שהיו נותנים אותו על מזבח הזהב ואותו היו לו ב' מוטות, כדמוכח בקרא⁵³ "ועל מזבח יערכו בגד תכלת ושמו בדיו".

(ל' 108)

[ד] ויכרתו משם זמורה ואשכול. מלשון ואשכול⁵⁴ ש"מ ב' נינהו ומן הזמורה עשו מוט. וישאוהו במוט בשנים. נשאוהו במוט הזמורה על שני מוטות אחרים⁵⁵. (חזקוני)

לקדש שנשתלחו משם כזה⁴². וכת האחרת משבאו למקצוע דרומי מערב' התחילו והלכו אף הם באלכסון בכל הארץ עד שהגיעו למקצוע צפונית מזרחי ומשם חזרו והלכו כל גבול מזרחי עד שחזרו לקדש והליכתן כזה⁴³. ולכך פרש"י בכאן⁴⁴ הלכו בגבוליה באורך וברוחב כמין גאם, ובאלה הדברים⁴⁵ שינה בפירושו שפי' "וירגלו אותה" מלמד שהלכו בה ארבעה אומנין שתי וערב, נמצא הליכות של שתי הכיתות כזה⁴⁶ [...] ⁴⁷ כת אחת כמין גם הרי מיתוק' שפיר לשתי הלשונות.

[ג] ויבואו עד נחל אשכול. תימ' למה השתא כרתו זמורה באשכול [היה] להם להמתין עד שהיו רוצים לחזור והיה להם לכרות כי (ו) אחרי כן (אומרים) [נאמ']⁴⁸ "וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום". וי"ל שהיו יראים שלא היו מוצאים כל כך

(42) ציור א. (43) ציור ב. (44) ד"ה ממדבר, בפסוק הקודם. (45) דברים א, כד, וברש"י ד"ה וירגלו. (46) ציור ג. (47) כמה תיבות מטושטשות בכתה"י. (48) להלן כה. (49) תיבה לא ברורה. (50) לעיל ד, יב. (51) עי' במדב"ר ד, טר"ז. (52) לא ידענו לפענח. (53) לעיל שם, יא. (54) משמע כריתה לזמורה וכריתה לאשכול. (55) ותימה, דלאורה נמצא שלא נשאוהו אלא ד' וזה דלא כתלמוד סוטה לד, א. וצריך לדחוק דחזקוני נמי ס"ל דכל מוט במקרא הוא שנים כדכתבו

רש"י

כסם שפריה משונה כך עמה משונה. ואם חפץ אתה לידע כמה משאוי אחד מהם לא ולמד מאזנים

[ה] ויברתו משם זמורה ואשכול וכו'. וק' לרש"י היה לו לומר זמורה עם האשכול, אבל כשהוא אומר זמורה ואשכול משמע תרי, אלא י"ל זמורה לחוד ואשכול לחוד ומן הזמורה עשו המוט, ובעוד שהיא מחברת נקראת זמורה וכשהיא קשורה⁵⁶ נקראת מוט. (יר' 703)

[ו] זמורה ואשכול. מן הזמורה עשו מוטות⁵⁷. יהושע וכלב לא נטלו, כך פרש"י. ותימא דבתנחומא⁵⁸ אמ' שדחקו אותם שנטלו. וי"ל לאחר שדחקו נטלו, וכוונתם לטובה להראותם שבח הארץ⁵⁹.

נחל אשכול. זהו שאמר הכתוב⁶⁰ "אשכולות מרורות למו" שגלו י' שבטים בחטא המרגלים וימאסו בארץ חמדה. (רי"מ)

[ז] נחל אשכול. "אשכול"⁶¹ ה' ⁶². ומביא גם נחל אשכול שבמרגלים, ואמרו רבותי⁶³ בתחום של אשכול (הנה) [היה] אותו אשכול שכתנו. (רי"ח)

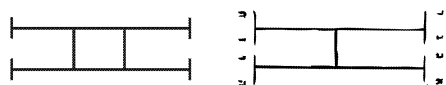
כאן כמה מן הראשונים, ולא חש להאריך, לפי שבא רק להטעים דבשנים אינו פירושו ב' אנשים אלא ב' מוטות, ומשמע ליה הכי מדקאמר דהזמורה כרתו לעצמה ולא עם האשכול, א"כ מאי דכתיב 'במוט' אע"ג דנקוד שוא הוי כמו במוט הידוע כל' אותו מוט הנעשה מהזמורה שכתנו, וא"כ כדאקא מסיק קרא ואמר 'בשנים', משמע טפי בשני מוטות דכחותיה (א.ר.). (56) אולי צ"ל: תלושה. (57) ר"ל דויכרתו זמורה ואשכול לאו היינו זמורה שאשכול תלוי בה אלא ב' כריתות, ע' חזקוני ופע"ר. (58) תנחו' שלח ח. (59) כוונתם של יהושע וכתב שדחקו בהם. (60) דברים לב, לב. (61) בראשית יד, יג. (62) ה' חסרים, במסורת. (63) תנחומא כאן ט ותנ"י טז, וכן במדב"ר טז, טז. (64) דברים לב, לב-לג. (65) וברש"י שם: אמר רבי יצחק טורטני וטורטני דטורטני — משאוי ומשאוי תחת משאוי שהתחתונים מסייעין את העליונים ובכל אחד היו שני מוטות כיצד שני מוטות הולכין זה אצל זה וארבעה נושאין אותם ושני מוטות אחרים וארבעה בני אדם נושאין אותם והם באלכסון מתחת שנים העליונים מוט אחד לראש האחד ומוט אחד לראש השני והולכין באלכסון ורבי יצחק לאו מקרא שמיע ליה אלא דפשיטא ליה דרימון ותאינה סגי בשנים ויהושע וכלב לא נשאו כלום פשו להו תמניא לאשכול ואם לאו מדרש הראשון המלמדנו דלאו מוט אחד קאמר קרא לא היינו יודעים לכוין שמונה בני אדם למשאו אלא דשמעינן מינה דשני מוטות היו ואתא רבי יצחק לאשמועינן דשני משאות היו שם וכל אחד שני מוטות.

רש"י

שהקימו בגלגל, (יהושע ד ה) הרימו לכם איש אבן אחת על שכמו, והקימוה בגלגל. וסקלוס רבותיו

קטנים אחד לראש האחד ואחד לראש השני והולכין באלכסון, כזה⁷⁰. וד' בני אדם נושאים מוט אחד וד' אחרים נושאים מוט האחר וד' יצחק לא מקרא שמיע ליה. וא"ת מנא לן דבעי ח' בני אדם דלמא ה"פ איני יודע שבשנים דצריך בני אדם למוט אחד ולשני מוטות ד' בני אדם. ופר"ח הכי ומה ת"ל בשני מוטו דצריך לכל מוט ומוט ב' מוטות לב' ראשי המוט ולא היו המוטות באלכסון כדי שלא יפול האשכול לארץ אלא האשכול היתה מונחת על המוטות כמין דף שהולכת מזה לזה, כזה⁷¹. וצריך שני בני אדם לד' ראשי המוטות ואם כן הו' ח' בני אדם. ור"ת פי' דנפקא לן במוט ר"ל שנים דשני בדין היו למזבח הזהב אחד מימין ואחד משמאל וידעינן ליה מדכתיב ועל מזבח הזהב יפרשו בגד תכלת ושמו את בדיו ואחר כך כתיב ונתנו על המוט משמע דהמוט זהו מה שאמור למעלה ושמו את בדיו אם כן מצינו מוט דקרא ר"ל שנים. (תוס' שאנץ סוטה לד, א; תוס' איורא שם)

המסורגים והאשכול נתן מוט א' מן הקצה מזה הראש וכיצא בה בראש מקצה האחר, נמצאו שתי מוטות בראש העמודים המסורגים בחבלים והאשכול נתון בחבלים, ועל כל מוט מאלו המוטות שתי מוטות פחותין מהן מוט בראש זה ומוט בראש זה נמצאו ארבע מוטות בראשי שני מוטות הנתונים בראשי העמודים, וכל מוט ומוט מאלו ד' מוטות היו טוענים אותן שני אנשים נמצאו שמנה סובלין את האשכול. וזה פירוש טורטני וכו' כלומר מוטות ומוטות על מוטות. ירושלמי⁶⁷ כתיב⁶⁸ "איש אחד איש אחד למטה" על דעתיה דרבי ישמעאל דו אומר לשונות ריבוי הן שנים עשר היו, שמנה באשכול ארבעה בתאנים ורימונים ובנושאי כלים. על דעתיה דרבי עקיבא דו אומר לשונות כפולים עשרים וארבעה היו, ט"ז באשכול שמנה בתאנים ורימונים ונושאי כלים, על דעתיה דרבי ישמעאל טורטנין על דעתיה דרבי עקיבא טורטנין וטורטני טורטנין. (תוס' שם ד"ה טורטני)

[יא] וישאזהו במוט בשנים. אמר ר' יצחק מלמד ששני מוטות היו טורטני וטורטני

[ין] וישאזהו במוט בשנים. ממשמע שנאמר במוט איני יודע שבשנים אמר ר' יצחק טורטני וטורטני דטורטני⁶⁹. משוי ומשוי תחת משוי שהתחתונים מסייעים את העליונים ובכל מוט אחד היה מוטות

(66) פי' ר"ח לסוטה היה לפני הראשונים ולא בא לדינו. (67) ירושלמי סוטה ז, ה. (68) לעיל ב. (69) סוטה לד, א. (70) הציור אינו בכת"י. וכנר' הכוונה שרק המוטות הקטנים היו באלכסון כדי ליתן רווח לרגלי הנושאים ולא המוטות הגדולים. (71) הציור כאן (הימני) לפי תוס' איורא הנדפס. אך לפי הלשון נר' דהקו האמצעי המחבר בין ב' המוטות הארוכות צ"ל כפול וזו הכוונה שעשוי כמין דף ר"ל כמו לוח שולחן שעליו מונח האשכול, והלוח על ב' מוטות ארוכות, ואותן ב' מוטות על ד' מוטות קצרים הנושאים ע"י ח' בני אדם (הציור השמאלי).

רש"י

משקל כל אחת ארבעים סאה. וגמירי, טונא דמדלי אינש על כתפיה, אינו אלא שליש משאוי ממשאוי שמסייעין אותו להרים:

והמוטות שהיה האשכול מונח עליהן היו מונחין לרוחב הדרך וד' המוטות שהיו נושאים בהן השמונה היו כדרך הילוכן לאורך הדרך.

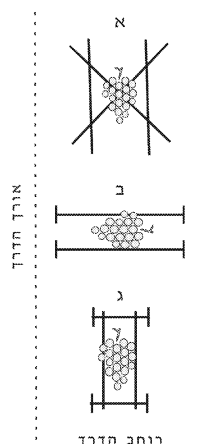
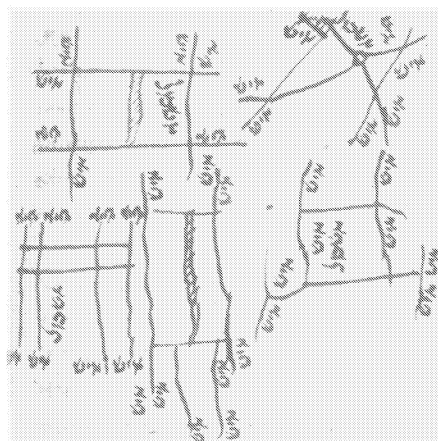
ולא נהירא לי פי' רש"י שהנושאים משוי באלכסון הילוכן קשה. וגם לפי' ר"ח קשה למה היה צריך לכל מוט שני מוטות, בשני מוטות ארוכים תחת שני מוטות שהאשכול מונח עליהן סגי, ושישאו בכל מוט ארבעה אנשים⁷⁶. ועוד שהלוכן קשה שאם לא ישוו פסיעות רגליהם יתנדנדו הנה והנה המוטות שהאשכול מונח עליהן כמה שירחיבו פסיעותיהם אותם שמצד אחר ויפול האשכול מחמת שהמוטות שהאשכול מונח עליהן מוטל לרוחב הדרך. ועוד קשה לי על מה שפרש"י טורטני לשון משוי דלא משמע כן בשבת פ' המוציא דקאמר התם⁷⁷, זונין על לבי מדרשא אמר להם רבותי אבנים של בית הכסא בכמה אמרו לו כזית כאגוז כביצה אמר להם וכי טורטני יכניס פי' כף מאזנים לשער בהם שיעור האבנים. וכן בפ' המוכר את הספינה בהך ברייתא⁷⁸ נפש מאזנים תלויה באויר ג' טפחים וכו' וקנה ומיתנא שלה שנים עשר טפחים וכו' ושל טורטני תלויה באויר ג' אצבעות וכו' וקנה ומיתנא שלה איני יודע.

דטורטני⁷². פרש"י משוי ומשוי תחת משוי שהתחתונים מסייעין את העליונים, ובכל אחד היו שני מוטות. פי' בכל משוי היו שני מוטות בתחתון ובעליון, כיצד שני מוטות הולכים זה אצל זה וארבעה נושאים אותם, ועוד שני מוטות וד' בני אדם נושאים אותם והם באלכסון מתחת שנים העליונים, מוט האחד לראש האחד ומוט האחר לראש השני והולכין באלכסון, ור' יצחק לאו מקרא שמיע לה פי' האי דקאמר טורטני וטורטני דטורטני, דמקרא לא שמעינן אלא שני מוטות, אלא דפשיטא ליה דרמון ותאנה סגי בשני בני אדם, ויהושע וכלב לא נשאו, פשו להו תמניא לאשכול, ואם לא מדרש הראשון המלמדנו דלאו מוט אחד קאמר קרא לא היינו יודעים לכוין שמונה בני אדם למשאן, אלא שמעינן מינה דשני מוטות היו ואתא ר' יצחק לאשמועינן דשני משאות היו שם ובכל אחד שני מוטות⁷³. וזו היא צורתן⁷⁴.

ור"ח פי' מה ת"ל בשנים בשני מוטות, דכל מוט ומוט היו לו שני מוטות לשני ראשי המוט אחד מצד זה ואחד מצד זה, ובין הכל היו ששה מוטות, שנים ארוכים שהאשכול מונח עליהם וארבעה קטנים היו לכל ראש מוט ומוט, וזה צורתן⁷⁵.

(72) ע"כ בגמ'. (73) עכ"ל רש"י. (74) ציור א. באוירים יש ערוב צורות בין כתה"י והדפוסים וציירנו כאן לפי הנר' מלשון הרא"ש. (75) ציור ב. (76) כל' למה לי שיהיו המוטות שמימין ומשמאל הדרך קצרים וחצויים לשנים, יקחו בכל צד מוט ארוך וכל מוט ישאוהו שנים, שנים הקדמיים להלן מן המוט הקדמי שלרוחב הדרך, ושנים האחוריים למטה מן המוט האחורי שלרוחב הדרך, וכן למוט השני, דהשתא אחר הריהו מסדר את פסיעות הנושאים. (77) שבת פא, א. (78) ב"ב פט, א.

[יב] במוט בשנים. ממשמע שנאמ' במוט איני יודע שהוא בשנים מת"ל בשנים בב' מוטות. בסוטה⁸¹ א"ר יצחק טורטני וטורטני דטורטני. פי' משוי ומשוי תחת משוי שהתחתונים מסייעים לעליונים. כיצד ב' מוטות היו הולכים זה אצל זה וד' נושאים אותן, וב' מוטות אחרים וד' בני אדם נושאים אותן והם באלכסון מתחת שנים העליונים, ומוט א' לראש הא' ומוט הא' לראש הב' והולכין באלכסון⁸², כך פרש"י בסוטה⁸³. (פר' 167)

הארוכין הנושאים את המשאוי קרויין טורטני על שם הקנה הארוך של כף המאזנים שהטורטני ששוקלין בהן תלויין בו, והכי פירושו טורטני וטורטני דטורטני כלומר שני קנים ארוכים שהאשכול מונח עליהן ותחת אלו השנים שני מיני מוטות והיינו טורטני דטורטני, והיינו דקאמר מה ת"ל בשנים בשני מוטות פי' בשני מיני מוטות מלבד המוט האמור בפסוק⁷⁹, וזו היא צורתן⁸⁰. (תוס' הרא"ש סוטה לד, א)

79) נר' דלהרא"ש היו שם ח' מוטות כדלהלן. ב' מוטות ארוכים לאורך הדרך שעליהם האשכול נתון. מתחתיהן ב' מיני מוטות, מין אחד הן ב' מוטות בינוניים מוטלין לרוחב הדרך, אחד תחת ראשי ב' המוטות הארוכים ואחד תחת סופי אותן ב' מוטות. ומתחתיהן מין מוטות שני, והן ד' מוטות קצרים מונחין לאורך הדרך תחת ב' המוטות האמצעיים, וכל אחד מד' אלו נישא ע"י ב' מרגלים. ובאמת ציור הרא"ש קרוב קצת לציור הר"ח, דבשניהם האשכול נישא ע"י ד' מוטות קצרים שבכל אחד ב' מרגלים, אלא דע"י שהוסיף ב' מוטות אמצעיים, נמצאו המוטות הקצרים מונחים לאורך הדרך, ולכן עכשיו לא קשה לרא"ש אדידיה מה שהקשה על הר"ח דליהו המוטות מחוברים, דכיון שהמוטות הארוכים מונחים לאורך הדרך וגם המוטות הקצרים מוטלין לאורך הדרך אורחא הוא שלא יהיו מחוברים, דהשתא גם כשאין מכוונין פסיעותיהן כ"כ אין האשכול נופל. ומיהו לכא"ר עדיין קשה למה צריך לכל ו' המוטות הנוספים וישאורו בשני מוטות ד' בכל מוט כעין שהקשה על הר"ח, וצ"ל להרא"ש דב' המוטות הארוכים צפופים זה לזה וע"י המוטות האמצעיים והקצרים ניתן מקום לרגלי הנושאים. (80) ציור ג.

81) סוטה לד, א. (82) בכתה"י כמה איורים כמובא כאן והראשון למעלה מימין הוא לפי פשוטות ל' רש"י. (83) שם ד"ה א"ר יצחק.

כפרש"י בפ' אלו נאמרין. (ריב"א; וט' 21; 172; א' 1267)

[יד] וישאווהו במוט בשנים. "מוט" משמע שני בדים, דכתיב⁸⁸ "ונתנו על המוט", ואי אפשר בפחות משני בדים⁸⁹, השתא דכתיב "במוט בשנים" משמע ב' מוטות ד' בדים, אילו על גב אילו שתי וערב, והיינו דאמר⁹⁰ טורטני וטורטני דטורטני, שני בדין מחוברין יחד, ועוד משימין חיבור על חיבור באלכסון. (רי"ד)

[טו] וישאווהו במוט בשנים. פי' בשני מוטות. כיצד מוטות מפוצלים משני ראשין ושני בני אדם משימים צוארם בפיצול זה מכאן וזה מכאן וכן בפיצול שני. נמצא ארבעה נושאים במוט זה וד' במוט זה והיו שני מוטות קשורות זו לזו כך מפורש בירוש'⁹¹. והאשכול היה קשור עליהם ותלוי למטה. (ה"א; א' 970)

[טז] וישאווהו במוט בשנים. ממשמע⁹² שנא' וישאווהו במוט איני יודע שהוא בשנים ומה ת"ל בשנים בשני מוטות. א"ר יצחק טורטני וטורטני דטורטני הא כיצד שמנה נטלו אשכול. ול"נ דנפקא ליה משום דהוה מצי למימר וישאווהו בשני מוטות והו"א דלא היו כ"א ד' לישא אותן, א' לכל ראשי המוטות, אלא מדכתיב במוט בשנים לומ' דבכל ראשי המוטות שהיו ד' היה להם מוט אחד כזה⁹³ וזהו טורטני וטורטני

[יג] וישאווהו במוט בשנים. פרש"י ממשמע שנאמר במוט איני יודע שהוא בשנים מה ת"ל בשנים בשני מוטות, הא כיצד שמונה נטלו אשכול וכו'. כלו' דסתם מוט דקרא היינו שני בדים אחד מימין ואחד משמאל, מדכתיב⁸⁴ "ועל מזבח הזהב יפרשו בגד תכלת וגו' ושמו את בדיו" וכתוב בתריה⁸⁵ "ולקחו את כל כלי השרת ונתנו על המוט" וגו', ומסתברא דעל המוט דכתיב בכלי מזבח הזהב היינו ב' בדים. ומאחר שכל מוט משמע שנים מה ת"ל בשנים לו' לך שכל מוט היו שני מוטות קטנים לשני ראשים, והם שמונ' בני אדם. והר"ר יוסף בכור שור פי' דנפק' לן ח' בני אדם לאשכול שהרי כתוב "ונין כרתו משם זמורה" שבה היה אשכול תלוי ואותה זמורה אי אפשר לישאנה כי אם ראשה אחד על מוט אחד לימין וראשה השני על מוט אחד לשמאל והאשכול תלויה למטה באמצע בין שני המוטות, ומה ת"ל בשנים לו' לך שלכל מוט היו ב' מוטות קטנים שהמוטות הגדולים מושכבים עליהם כך פירשו התו'⁸⁶ ושם פרש"י⁸⁷ שהמוטות היו מושכבים באלכסון. והטעם אומר הר"ר אליקים לפי שהיו האנשי' הנושאים את האשכול בריוח בין המוטות למבין. וישאווהו במוט בשנים. פי' רש"י טורטני וטורטני דטורטני תחת משאוי שהתחתונים מסייעים את העליונים,

(84) לעיל ד, יא. (85) שם, י. (86) סוטה לד, ד"ה טורטני. (87) סוטה שם ד"ה טורטני.

(88) לעיל ד, י. (89) הל' סתומה, ומתבאר ע"פ תוס' שאנץ סוטה לד, א בשם ר"ת לעיל.

(90) סוטה שם. (91) יר' סוטה ז, ה, ול"מ שם בהדיא, אלא דאיתא התם: על דעתיה דר"י (דאמר

י"ב מרגלים היו) טורטני, על דעתיה דר"ע (דאמר כ"ד היו) טורטני וטורטני וטורטני, הרי דטורטני

מכפיל את הנושאים. (92) סוטה לד, א. (93) בציור נר' מוט אחד עיקרי, ולפי מה שכתב כאן צ"ל

ב' מוטות. וכנראה דהמוט האמצעי בציור אינו אלא הזמורה וב' המוטות הם העלין והתחתון ושמהן

יוצאין עוד ד' מוטות.

שנאמר במוט איני יודע שהוא בשנים. תימא דילמא במוט באדם אחד כהנהו דדרו באגרא¹. ועוד תיפוק לי מוישאוהו דמשמע שנים לכל הפחות. ותמ"ה דהכי דייק ממשמע שנ' במוט וכתוב וישאוהו א"כ משמע דשנים היו ומלשון וישאוהו גרידא ליכא למידק דהוה מיפרשא בגרגרים כלי² מוט הוליכוהו.

הא כיצד שמונה נטלו אשכול³. תימא כיון דבמוט אחד לא היו רק שנים א"כ בשני מוטות לא היה להיות רק ארבעה. וי"ל דסמך אמוט דמשכן דכתיב⁴ "ושמו בדיו" וכתוב בתריה⁵ "ונתנו על המוט", ושם היו ב' בדים ולכל בד שני בני אדם, ומאחר שכל מוט משמע שנים מה ת"ל שנים לומר לך שכל מוט היו שני מוטות קטנים לשני ראשים והם ח' בני אדם. והרב ר' יוסף פי' דנפקא לן ח' בני אדם לאשכול שהרי כרתו זמורה שבה תלוי (באשכול) [האשכול] ואותה זמורה אי אפשר לישאנה אלא ראשה האחד על המוט אחד לימין וראש אחד על מוט אחד לשמאל והאשכול תלוי למטה באמצע בין שתי המוטות, ומה ת"ל בשנים לומר שלכל מוט היו (שנים מוט) שני מוטות קטנים שהמוטות הגדולות מושכבות עליהם.

דטורטני, וי"א שזו היא צורתה לרש"י. נמצא לפי פירושו שהיה משוי האשכול תתק"ס סאים כזה⁹⁴ לפי השוויית האבנים שהרימו בגלגל איש אבן אחת על שכמו ושקלום רז"ל משקל כל אחד ואחד מ' סאה וגמירי שכל משאוי שנושא אדם על שכמו אינו אלא שליש משאוי במשא שמסייעין אותו להרים⁹⁵. (ת"ה)

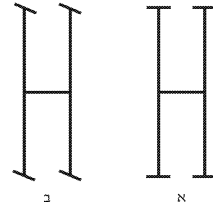
[יו] במוט בשנים. טורטני⁹⁶ וטורטני דטורטני. "בשנים" מיותר דכיון דאמר "במוט" פשיטא שהם שנים, ועוד שהיה יכול לכתוב "וישאוהו במוט[ות]"⁹⁷, נמצאת יתור אחר יתור ולכך דרשו כל כך. והוא עשוי כעין סט"א בלע"ז, שנשאו אשכול בשמונה כך, שני מרגלים זה אחר זה בראש כל מוט, נמצאו ח' מרגלים⁹⁸, ושני מוטות קצרים ממוט הארוך למוט הארוך⁹⁹. (ריב"ש)

[יה] וישאוהו במוט. פי' רש"י ממשמע

(94) ק"כ כפול ח' עולים תתק"ס. (95) רש"י כאן מסוטה שם. (96) סוטה לד, א. (97) כך תוקן בנדפס בב' המהדורות. ולא נ"ל, דהא השתא דכתיב וישאוהו במוט בשנים' חזר וגרע את היתור של במוטות, אלא נר' דכצ"ל: ועוד שהיה יכול לכתוב וישאוהו שנים במוט כו' (א.ו.). (98) כך בנד'. ולכאור' צ"ל: נמצאו ד' מרגלים, או שג' תיבות אלו צ"ל בסוף הדיבור. (99) לכאורה משמע שריב"ש לא ס"ל כרש"י (סוטה שם) שהמוטות התחתונים היו באלכסון, אלא ישרים סמוך לאשכול שבאמצע, דכיון דכ' בהדיא שהיו קצרים והולכים ממוט למוט, ואילו היו באלכסון לכל אורך הריבוע נמצאו ארוכים מן הישרים. אך תימה דאין זו דרך נשיאה, דהוי נשיאה בעורף ולא בכתף. וצ"ל דגם לריב"ש ס"ל דהיו באלכסון אלא שאלכסון לא היה לכל אורך המוט אלא רק סמוך לאשכול, והשתא אף שהיו אלכסון הם קצרים מן הארוכים. (1) עי' ביצה ל, א. (2) כך בנדפס, ונ"ל ט"ס, וצ"ל: בידים בלי. (3) המשך ל' רש"י ע"פ סוטה לד, א. (4) לעיל ד, ו. (5) שם י.

מ"ל⁹ שזה במוט ר"ל שני בני אדם, דאם כן הוה ליה למיכתב וישאווהו במוט שנים, מה ת"ל בשנים בשני מוטות. ושני מוטות קטנים היו עומדים בראש כל מוט ומוט מאלו שני מוטות דקא מוכחיכין מבמוט. וא"ת היאך פשיט ליה דהאי מוט ר"ל שני מוטות מנא נפקא לן דלישנא דמוט ר"ל שני מוטות. י"ל דמוט האמור התם¹⁰ ר"ל שני מוטות ומוט שכת' גבי מזבח בנה אב על כולן דמוט צריך לומר שני מוטות, דכת' גבי מזבח בפרשת במדבר סיני¹¹ "ולקחו את כלי השרת אשר ישרתו במ בקדש וגו' ונתנו על המוט", ועל כרחיך אית לן למימר דבני קהת לא היו נושאים את המזבח בבדים שהיו בטבעות בלבד, שהרי המזבח היה אמה ארכו ואמה רחבו כדקתני בפרש' ויקהל¹², נמצא דבין בד וכד היה אמה ברוחב המזבח ואי אפשר שיעמדו שני בני אדם בראשי הבדים לישא המזבח שרחבן ב' אמות באמה אחת, אלא בודאי מוט אחד ארוך היו מניחים תחת ראשי הבדים בצד זה ומוט אחד בראשי הבדים תחתיהן, ובראש כל מוט ומוט היה שם אדם אחד, ד' לשני מוטות. והאי דנקט כאן רש"י שני מוטות, מפני שהם היו גדולים יותר ויותר [ראוי] לנקט דבר הגדול הידוע, אבל בראש כל מוט ומוט מאלו שני מוטות היה שם מוט קטן שהיה מונח תחת ראש מוט גדול שהיו שם שני בני אדם איש אחד לכל ראש וראש, נמצא ארבעה מוטות קטנים יש שם שמנה בני אדם, כך פירש בעל הערוך בערך טורטני¹³ שאמר¹⁴ טורטני וטורטני דטורטני.

וב[פרק אלו נאמרים פי' רש"י⁶ שהמוטות קטנות היו מושכבות באלכסון כזה, והטעם אמר הרב ר' אליקים לפי שהיו האנשים הנושאים את האשכול בריוח בין המוטות⁷.

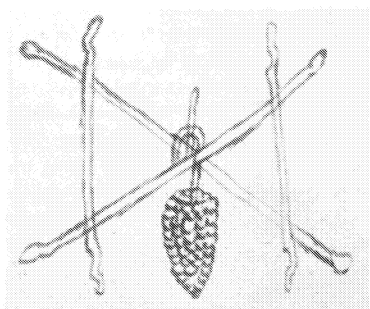
וישאווהו במוט. צריך ליישב איך מוכיח רש"י שמונה ואין לעשות ייתור מן וישאווהו ומבמוט הרי כמו מוישאווהו לבדו הייתי אומר בלא מוט והיה משתמע שהיה המשווי קל ולכך צריך במוט. והעולם עושים ייתור מהב' ועדיין לא הוכיח רק ו⁸. ונראה דאם לא היה כתוב רק וישאווהו במוטות היה משמע ד' אנשים כי כל מוטות בו שני אנשים וא"כ בשניים אתיא לטפויי עוד שניים וא"כ הם היה כתוב במוט[ות] שניים, היה משמע ששה בני אדם כי מוטות משמע ד' ושניים ב' הרי ששה והב' דבשניים אתא לטפויי עוד שניים הרי שמונה. ואין להקשות תאמר דשניים והב' לא ירבו כל אחד רק אחת כי אין לי להסיר המשמעות כי שניים ירבה שניים והב' עולה שניים, הרי"ח.

וישאווהו במוט. פי' רש"י טורטני וטורטני דטורטני, פי' משא תחת משא שהתחתונים מסייעין את העליונים. (רח"פ)

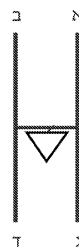
[יט] וישאווהו במוט בשנים וגו'. פרש"י ז"ל ממשמע שני' במוט איני יודע שהוא בשנים, כלומ' שזה במוט ר"ל בשני מוטות, דלא

(6) סוטה שם ד"ה א"ר יצחק. (7) שלא ינגפו רגלי הנושאים אלו באלו. (8) ראה להלן ב' עולה שנים. (9) — מצינן למימר. (10) נר' ט"ס, וצ"ל: סתם. (11) לעיל ד, יב. (12) שמות לז, כה. (13) ערך טרפן השני, הובא לשונו בריב"ש כאן, ע"ש. (14) סוטה לד, א.

ומשמע שנאמ' וישאוהו במוט איני יודע שהוא בשנים, ומת"ל בשנים בשני מוטות. וא"ת אימא בב' בני אדם מב' צדדין דהיינו ד' בני אדם כזה¹⁵, ואי לאו בשנים ה"א תרי ואכתי ח' מנ"ל. ומיהו לפרש"י דמפרש דאשכל היה מונח על ד' כמין מטה סורגת וב' מוטות תחתיו אתי שפיר, וה"פ ממשמע שנ' במוט איני ידוע שב' פי' שני בני אדם מצד אחד לב' ראשי המוטות מצד זה שהם ד' לשני צדדין, דאי הוה כתי' וישאוהו במוט ע"כ ב' מוטות היו ואפי' אי לא כתי' בב' הייתי אומ' דד' אנשים למוט דמוט ב' בדים ומת"ל בב' בב' מוטות דהיינו ח' אנשים לכל קצה אחד, וישאוהו במוט מוט משמע בב' בדים ואי אפשר בפחות מב' בדים (ואי אפשר בפחות מב' בדים) השת' דכתיב במוט בשנים משמע בב' מוטות ד' בדים אלו על אלו שתי וערב, והיינו דאמר' טורטני וטורטני דטורטני מחוברין יחד באלכסון לרש"י כזה¹⁶. (מא' 121)

עי"ל שמונה נשאו אשכול דסתם מוט דקרא שני בדים אחד בימין ואחד בשמאל מדכת' ¹⁹ "ועל מזבח הזהב יפרשו בגד תכלת כו' ושמו את בדיו" וכת' בתריה²⁰ "ולקחו את כל כלי השרת כו' ונתנו על

[כ] וישאוהו במוט. פרש"י ממשמע שנ' במוט איני יודע שהוא בשנים ומת"ל בב' בשני מוטות הא כיצד ח' נשאו אשכול

(15) הציור בא לבאר את הקושיא ואינו מתאר את צורת הנשיאה. (16) ציור האמור לבא כאן אינו מופיע בכתה"י, ואולי דעה ממנו. (17) סוטה לד,א. (18) נר' דהמוטות דמכאן ולמטה אינו בא להוסיף מוטות דהא כבר התמלאו לו כל הח', אלא בא לבאר את האמור לפניו, ומבאר דב' מוטות התחתונים שכתב רש"י שהיו באלכסון היינו שהיו מונחים קרוב לקצות המוטות העליונים משום דבהכי ניחא לאדם לשאת המוט על כתף אחת ואם לא היה באלכסון גדול נמצא נושא המוט על עורפו כשור לעול (א.ו.). (19) לעיל ד, יא. (20) שם, יב.

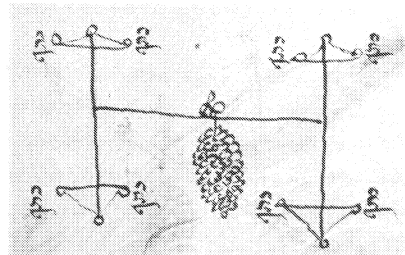
מוטות. והכי מסתבר טפי²² דאכתי מקשים לא יאמר כי אם בשנים ושפיר משתמע בשני מוטות דלשון בשנים אינו משמע על בני אדם כמו על המוט וסתם מוט הם שני בדים כדילפינן ממזבח²³ "ונתנו על המוט" וע"כ אית לן למימר דבני קהת לא היו נושאים את המזבח בבדים שהיו בטבעות כל בד שהרי המזבח היה אמה ארכו ואמה רחבו כדקתני בפרשת ויקהל²⁴, נמצא דבין בד ובד היה אמה כרוחב המזבח, ואי איפשר שיעמדו שני בני אדם בראשי הבדים לישא המזבח שרחבן ב' אמות באמה אחת, דלשון בשנים אינו משמע על בני אדם כמו על המוט.

בסוטה פרק אלו נאמרין²⁵ אהיה טורטני [וטורטני] דטורטני, ופירש הערוך²⁶ טורטני לשון יוני כף מאזנים. וכיצד נשאוהו הביאו [שני] עמודים של עצים וסרגים בחבלים בקצה העמודים המסורגים והאשכול נתון בחבלים מוט אחד מן הקצה מן הראש, וכיוצא בו הראש האחד מקצהו [האחר], נמצאו ב' מוטות בראשי העמודים המסורגים והאשכול נתון בחבלים. ועל כל מוט(ות) מאלו, ב' מוטות פחותין מהן מוט בראש זה ומוט בראש זה נמצאו ארבע מוטות בראש שני מוטות הנתונים, וכל (א') מוט ומוט מאלו ד' מוטות היו טוענין אותם שני אנשים, נמצאו ח' אנשים סובלין את האשכול, וזהו פי' טורטני [וטורטני] דטורטני מוטות על מוטות כזה או כזה²⁷.

ולפי פי' החזקוני²⁸ משמע ש"וישאוהו במוט", ר"ל שחתכו האשכול עם הזמורה

המוט" ומסתברא דעל המוט דכת' בכלי המזבח הזהב, זהו שני הבדים, ומאחר שכל מוט משמ' שנים למה נאמר בשנים לומ' לך שלכל מוט היו שני מוטות קטנים לב' ראשים וזהו לח' בני אדם וכן פי' התוספות.

והר"ר יוסף מדמיי"ש פי' דנפקא ליה ח' בני אדם לאשכול שהרי כרתו זמורה שבה הייתה האשכול תלויה ואותה זמורה אי אפשר לישאנה כי אם ראש אחד על מוט מימין וראש אחד על מוט אחד משמאל והאשכול תלוי למטה באמצע בין שני המוטות, ומה ת"ל עוד בשנים לומ' לך שכל מוט היו שני מוטות קטנים שהמוטות גדולים היו מושכבים עליהם, עכ"ל התוספות²¹. (לר' 190)

[כא] וישאוהו במוט בשנים. פרש"י ממשמע שני במוט איני יודע שהוא בשנים. הקשה הר"י דמ"וישאוהו" נפקא דבשנים דמיעוט רוב שנים, מה ת"ל בשנים בשני מוטות. ה"ה דהוה [מצין] למידק אפכא דאם לא היה אומר כי אם בשנים הייתי שומע שני בני אדם ומה ת"ל במוט בשני

(21) עי' תוס' סוטה שם ד"ה טורטני. (22) הדברים בדיבור זה לא נתחווירו לנו, והי"ע. (23) לעיל ד, י. (24) שמות לו, י. (25) סוטה לד, א. (26) עי' ערוך ערך טרטן השני. (27) הציוורים הם ע"פ המהדר הנדפסת ול"י לכוונם. (28) הובא לשונו לעיל.

בפירוש שנטלר חרבם ודחקו אותם שיטלו וצ"ע. וי"ל לפרש דודאי מתחילה לא רצו ליטול עד שרצו להלחם במ ואז אמרו לא נלחם עמכם אלא ניטול על מנת להוציא דיבת' שפירות משונים ולכך לא נטלו להם. וישלח אותם משה על פי ה' ³². תימ' דברי' הפרשה ³³ פרש"י שלח לך לדעתך אני [איני] מצוה לך כו'. י"ל דודאי צוה לו הקב"ה לשלוח על פי דבריהם שאמרו ³⁴ "נשלחה אנשים לפנינו", אבל הקב"ה לא רצה לברר מרגלים אלא אמ' למשה "שלח לך לדעתך" אותם שתמצא ותראה בדעתך

(29) ובעניותך צ"ע, דלי חזקוני משמע לכאור' דכרתו זמורה לעצמה ולא היה אשכול תלוי בה כלל, עיי"ש. (30) יומא פ"א. (31) תנחומא שלח ח: אלולי כלב ששלף את חרבו וירד לפניהם כו' לא היו נוטלין כו'. (32) לעיל ג, והקטע מופיע בכתה"י כאן. (33) לעיל ב. והלי "לעיל בריש הפרשה" דנקט לאפוקי קרא אחרינא דכתיב "וישלח אותם משה", לעיל יז. (34) דברים א, כב. (35) שם לב, לב. (36) שם ד, כה. (37) ביצה ל"א. (38) להלן יד, כד.

כד לַמָּקוֹם הַהוּא קָרָא נַחֵל אֲשָׁכּוֹל עַל אֲדוֹת

משנה זו עד אשכלו"ת שנים גלו עשרת השבטים בחטא המרגלים⁴⁶. מרורות שנים נגזר להם בארץ כמו "ונושנתם"⁴⁷. (ר"א)

[ג] לַמָּקוֹם הַהוּא וְגו'. הפסוק מתחיל ומסיים בל', סתם נזירות ל' יום⁴⁸, והיין הוא לאבל⁴⁹. זכה ושתה כראוי חמרא וריחני פקחין⁵⁰. זוכה ללמוד התורה, ונקרא אשכולות איש שהכל בו⁵¹, ולומדים⁵² "וכל⁵³ אחיהם על פיהם". ט' פסוק בחומש התחלתו וסופו ל⁵⁴.

על אודות האשכול. לית ומלא ו', לומר כמו שחטאו אדם וחווה ביום ו' ונתמעט העולם בו' דברים⁵⁵ כן חטאו כאן. זהו "אשכולות⁵⁶ מרורות למו", משנה זאת עד אשכלו"ת שנים גלו י' השבטים בחטאי י' מרגלים⁵⁷, "ויאמסו⁵⁸ בארץ חמדה", וסמך "להפיל⁵⁹ אותם בארצות". מרורו"ת כמו "ונושנתם בארץ"⁶⁰

כרתו משם בני ישראל. וישוּבו מתור הארץ⁶¹. בחטא זה נכרתו במדבר. ולא שבו

"רוח אחרת" שתי רוחות, אחד בפה ואחד בלב, למרגלים אמר אני עמכם בעצה וכו' ואם לא נשא כלום היה להם לומר לו אם אתה נכנס בעצתנו למה לא תשא כאח' ממנו. וי"ל משום דהוה ליה למימר אני מעונג³⁹ ומעונה מטורח הדרך יותר מכס. (ור' 260)

פסוק כד

[א] לַמָּקוֹם הַהוּא קָרָא נַחֵל אֲשָׁכּוֹל. הפסוק מתחיל בל' ומסיים בל', דסתם נזירות ל' יום⁴⁰. והיין אם זכה לשתותו כראוי אז חמרא וריחני פקחין⁴¹ וזוכה ללמוד וללמד. (בעה"ט)

[ב] לַמָּקוֹם הַהוּא קָרָא כו'. מתחיל ומסיים אות ל', לומר סתם נזירות ל' יום⁴².

על אודות האשכול. לומר כשם שחטאו אדם וחווה ביום ו' ונתמעט העולם בו' דברים⁴³ כן חטאו כאן, וזהו "אשכולות⁴⁴ מרורות למו", שני⁴⁵ אשכולות גרמו רעה.

(39) כל' איסטניס. (40) משנה נזיר א, ג. (41) מימרא דרבא יומא עוב. (42) נזיר ה, א. (43) ב"ר יב, ו. (44) דברים לב, לב. (45) דחווה ודמרגלים, דתניא בברכות מ, אילן שאכל ממנו אדה"ר ר"מ אומר גפן היה. (46) בשנת ג'קצ"ט נלכדה שומרון (ע"י מל"ב יח, י וסדע"ר כג), צא מהן ב'תמ"ח של שנת יצ"מ הרי תשנ"ז, כמנין אשכלו"ת. (47) ת"פ עד בית ראשון ות"י דבית ראשון הרי תת"צ, צא מהן מ' דמדבר הרי תת"נ, ונושנתים בגי' תתנ"ב והקדים הקב"ה את החורבן ב' שנים שלא יבואו לכלל אבוד תאבדון (ע"י גיטין פח, א). (48) נזיר ה, א. (49) ואבילות ל' יום דילפינן מנזיר (מו"ק יט, ב). (50) יומא עוב. (51) ע"י סוטה מז, ב. (52) נר' דר"ל דמלמדים לאחרים, והיינו הרמז בפסוק שמתחיל בל' ומסיים בל', ומייתי דוגמא מוכל אחיהם על פיהם דמיירי קרא בבני יששכר שהיה ליבם רחב ללמוד וללמד. וע"י בעה"ט. (53) דבה"א יב, לג. (54) ואלו הן: א. ויקרא יא, מז; ב. שם כא, כב; ג. שם כז, לג; ד. במדבר א, יד; ה. שם יג, יג; ו. שם, כד; ז. דברים יז, כ; ח. שם כג, יח; ט. שם כד, ו. (55) ב"ר יב, ו. (56) דברים לב, לב. (57) ר' ברבנו אפרים כאן ושם נתבאר. (58) תהלים קו, כד. (59) ע"פ תהלים שם, כרכו. (60) דברים ד, כה. (61) בפסוק הבא.

הַאֲשָׁכּוּל אֲשֶׁר־כָּרְתוּ מִשֶּׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: כה וַיָּשְׁבוּ מִתּוֹר הָאָרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם:

רש"י

(כה) וַיָּשְׁבוּ מִתּוֹר הָאָרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם. והלא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה היא, ומהלך אדם ציננוי עשרה פרסאות ליום, הרי מהלך ארבעים יום מן המזרח למערב והם הלכו

אל ביתם אלא מיד "וילכו" 62 ויבאו אל

משה". (רי"ו)

[א] מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם. פרש"י והלא וכו' אלא לפי שגלוי לפני הקב"ה שיגזור עליהם יום לשנה קצר לפנייהם הדרך עכ"ל. והא דאמרינן 72 שלשה קפצה להם הארץ יעקב אליעזר אבישי והללו אינו מונה עמהם, היינו משום רשעם.

מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם. בפ' בתרא דתענית 73 פריך ארבעין נכי חד הויין, פי' שהרי כתיב 74 "ויבכו העם בלילה הוא", ודרשינן 75 אותה הלילה ט' באב היה אמר הקב"ה הם בכו בכיה של חנם אני אקבע להם בכיה לדורות, חשוב שני ימים מסיון שבכ"ט בו שלחו המרגלים וכ"ט מתמוז (וי"ח) [וח'] מאב הרי ט"ל. ומשני תמוז דההיא שתא מלויי מלייא 76. (ריב"א)

[ב] מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם. שהתחילו בכ"ט בסיון שנשתלחו המרגלים וכלו בח' באב לערב דתמוז דההיא שתא מלויי מליוהו 77. (חזקוני)

[ג] מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם. פר"ש דארץ ישראל

[ד] קרא נחל אשכול. תימא והלא כבר כתי' 63 "ויבאו עד נחל אשכול". וי"ל דברישא היה שמו נחל אשכול פי' נחל של אשכול והוא חבירו של ממרא דהא כתי' הכא 64 "ויבא עד חברון" והדר "ויבא עד נחל אשכול", א"כ [היא] [הם] סמוכים זה לזה, וחברון היו חלקו של ממרא כדכתי' 65 "קרית ארבע היא חברון" ואשכול שותפו של ממרא כדכתי' 66 "ענר אשכול וממרא", והדר קראו אשכול על האודות האשכול והמקרא קאי על יושב הארץ 67. (ירי' 51; רח"פ)

[ה] עַל אֹדוֹת הָאֲשָׁכּוּל. מלא ו', לומ' כמו שחטאו אדם וחווה ביום ו' ונתמעט העולם בו' דברים 68 כך חטאו כאן. זהו "אשכולות" 69 מרורות למו", עד אשכולות שנים עלו י' שבטים 70. מרורות כמו "נושנת" 71. (שט' 37)

(62) להלן כו. (63) בפסוק הקודם. (64) לעיל כב. (65) בראשית כג, ב. (66) שם יד, כד. (67) וכן פי' ספורנו, וצ"ל הראיה מדכתיב "אשר כרתו משם בני ישראל" משמע דלאו בני ישראל נתנו שם זה. (68) ו' קללות שבקללת האדם בפרשת הנחש (בראשית ג, יז ואילך): ארורה האדמה בעבורך גר'. (69) דברים לב, לב. (70) תשנ"ז שנים מיצי"מ ועד גלות י' שבטים, ראה כאן מש"כ ברבינו אפרים. (71) ראה כאן ברבינו אפרים ושם נתפרש. (72) סנהדרין צה, א. (73) תענית כט, א. (74) להלן יד, א. (75) תענית שם. (76) וכן ברש"י תענית שם. (77) תענית כט, א.

רש"י

ארכה ורחצה, אלא שגלוי לפני הקדוש צריך הוא שיגזור עליהם יום לשנה, קצר לפנייהם את הדרך:

וסכרו את המעיינות כדי שימצאו הארץ חריבה וריקנית. ובא הקב"ה ושהה אותן במדבר מ' שנה, אז אמרו יושבי הארץ ולא יבאו לכאן, אז חזרו וזרעו ונטעו הכרמים והאילנות ובנו הבתים. והקב"ה צוה להם ברכה כדי להכניס ישראל לארץ מליאה כל טוב, שנ' ⁸² "ובתים מלאים כל טוב וגו'". ועוד קשה מאחר שהקב"ה רצה לקצר להם הדרך ⁸³ למה לא קצר יותר עד י' שנים או עשרים, וכן יוכלו יושבי הארץ לבנות ולנטוע הרבה. וי"ל לפי שאמ' ⁸⁴ "נתנה ראש ונשובה" רבותינו פי' אותו לשון ע"ז ⁸⁵, ועברו את התורה שנתנה במ' יום. (ויר' 4)

[ו]ן ארבעים יום וגו'. הקש' רש"י והלא א"י ד' מאות פרסה. וי"ל דדוקא לאדם בינוני המהלך לבקש מלון ויצא בכי טוב ויכנס בכי טוב אבל הם הלכו כמרגלים. ונראה לי לתרץ כמו שתרצו התוס' בפ' אילו מציאות ⁸⁶ על ההיא דתנן במסכת תענית ⁸⁷ ומייתי' לי' שם בגמרא ⁸⁸ ר"ג אומר ב' במרחשון שואלי' את הגשמים שהוא ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבא"י לנהר פרת ולא ידבקוהו הגשמים. ומקשי' שם התו' ⁸⁹ והלא א"י היה ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה ומהלך אדם בינוני י' פרסאות ביום, הרי מהלך מ' יום באורך וירושלים מן הירדן שהוא תחום א"י מהלך יום אחד כדאית' בביצה ⁹⁰ נשאר מצד אחר

היתה ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה. ותימ' דבפ' אילו מציאות ⁷⁸ אמרינ' גבי אבידה כדי שילך לביתו ג' ימים ויכריז יום אחד, וא"כ בירושלים שהיא באמצעו של ארץ ישראל היאך יכול לילך מאתים פרסאות בג' ימים. וצ"ל הישובים הן כל כך קרובים לירושלים אבל השדות והיערות היו מחזיקות ד' מאות פרסאות, וכיון דשכיחי שייראת' בארץ ישראל והיו הולכים ביום ובלילה יכולין לילך בג' ימים ⁷⁹. (לו' 31)

[ד]ן מקץ ארבעים יום. פי' רש"י ⁸⁰ דהלכו באורך וברוחב של ארץ ישראל כמין גא"ם. והק' מ"ה ⁸¹ והלא ארץ ישראל ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה, נמצא לאורך ולרוחב פ' יום הוי, והם הלכו וחזרו במ' יום א"כ להילוכם לא היה רק כ' יום. ותמ"ה דדרך אדם בינוני הוי כ"כ וביום הבינוני לאדם המבקש למצוא מלון בלילה דיוצא בכי טוב ונכנס בכי טוב והם הלכו כדרך המרגלים ביום ובלילה. (רח"פ)

[ה]ן מקץ ארבעים יום. וכי מאחר שגלוי לפני הקב"ה שיגזור עליה יום לשנה למה לא ציוה למשה שלא ישלח מרגלים. וי"ל הקב"ה הקדים רפואה למכה כשיצאו ישראל ממצרים יצא הקול בכל העולם שיבאו ישראל מייד לארץ כנען לרשתה, אז באו יושבי הארץ ושרשו הזרעים וקצצו הכרמים והכו האילנות וסתרו הבניינים

(78) ב"מ כח, ב. (79) וכ"ה בתוס' ב"מ שם ד"ה ט"ו יום. (80) לעיל כא. (81) ועי' רש"י כאן.
(82) דברים ו, יא. (83) עיי' רש"י כאן. (84) להלן יד, ד. (85) רש"י שם ע"פ מכילתא.
(86) ב"מ כח, א. (87) משנה תענית א, ג. (88) תענית ו, א. (89) תוס' בב"מ שם ד"ה ט"ו יום.
(90) ביצה ה, א.

כֹּו וַיֵּלְכוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן וְאֶל־כָּל־עֵדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶל־מִדְבַּר פָּאֲרָן קְדֻשָּׁה וַיֵּשְׁבוּ אֹתָם

רש"י

(כו) וַיָּבֹאוּ וַיָּבֹאוּ. מהו וילכו, להקיש הליכתן לציאתן, מה ציאתן צעדה רעה, אף הליכתן צעדה

ומדבר סין וחצירות וקדש ורתמה סמוכין זה לזה, דהא הכא כתיב⁹⁴ "נסעו העם" מחצירות ויחנו במדבר פארן", והוא רתמה כדמפורש באלה מסעי⁹⁵, ובאלה מסעי כתיב "ויסעו" [מעציון גבר ויחנו במדבר צין היא קדש], וכאן כתיב "אל מדבר פארן קדשה", ולכך נראה שמחזו אחד הוא, וביהושע כתיב שאמר כלב⁹⁶ "בשלח משה עבד ה' אותי מקדש ברנע לרגל את הארץ". (ריב"ש)

ל"ט יום. וי"ל דעם כרמים ויערי' היה ד' מאות פרסה אבל הישוב לא היה כ"כ עכ"ל התוס'. הרי משמע מתוכם דאין ארץ ישראל יותר אלא מהלך א' יום באורך במקום ישוב ומסתמא גם הם לא הלכו שלא במקום יישוב נמצא שהיו יכולין לילך לאורכה ולרחבה באילו המ' יום ואפי' אם היה ג"כ מבקשים מלון, ודו"ק. (יר' 51)

פסוק כו

[ד] אֶל מִדְבַּר פָּאֲרָן קְדֻשָּׁה. מדבר פארן ומדבר צין וחצירות וקדש ברנע ורתמה סמוכים זה לזה, דהא כתיב הכא⁹⁷ "נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן". והוא רתמה כמפורש בפרשת מסעי, ושם כתיב "ויחנו במדבר צין היא קדש" וכאן כתיב "אל מדבר פארן קדשה", ובפ' מטות⁹⁸ כתוב "בשלחי אותם מקדש ברנע". (חזקוני)

[א] וַיֵּלְכוּ וַיָּבֹאוּ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן. פר"ש מהו וילכו להקיש הליכתן וכו'. ותי' לר"י דלעיל כתיב⁹¹ "כולם אנשים" ופר"ש מלמד שבאותה שעה כולם כשרים. וי"ל דודאי קודם שאמר להם ללכת היו כשרים, ומשנצטוו ללכת נהפך לבם לרעה, וכן היה נגזר⁹². (מ"ז)

[ה] אֶל מִדְבַּר פָּאֲרָן קְדֻשָּׁה. ובאלה מסעי הוא אומ'⁹⁹ "ויחנו במדבר (סיני) [צן] הוא קדש" ובאותה העיר כלה על מדבר סיני. ובתרי לומ' מדבר סין. וישראל לא נכנסו לעיר (שאדומיים) [של אדומיים]¹ אלא במקום של קודש ישבו שם היתה ריתמה

[ב] וַיֵּלְכוּ וַיָּבֹאוּ. פרש"י מהו וילכו ויבאו להקיש הליכתן לביאתן מה ביאתן בעצה רעה אף הליכתן בעצה רעה. וק' שהרי כתי' לעיל⁹³ שאותה שעה כשרים היו. וי"ל ודאי בעמדם לפני משה כשרי' היו אבל משהחזיקו בדרך נתחמצו. (יר' 260)

[ג] אֶל מִדְבַּר פָּאֲרָן קְדֻשָּׁה. מדבר פארן

(91) לעיל ג. (92) א"א שנגזר עליהם שיחטאו, אלא דר"ל דאף שהוא תימה היאך צדיקים כמותם נתהפכו בין רגע לרעה, הכי הוי מעשה בגזירת יצר לבם הרע. (93) רש"י לעיל ג. (94) לעיל יב, טז. (95) להלן לג, יח: "ויסעו מחצרות ויחנו ברתמה". (96) יהושע יד, ז. (97) הציונים לעיל בריב"ש, עיי"ש. (98) להלן לב, ח. (99) להלן לג, טו. (1) ה' צ"ב, וכנ"ר ר"ל שלא נכנסו לתוך

דָּבַר וְאֶת־כָּל־הָעֵדָה וַיֵּרְאוּם אֶת־פָּרִי הָאָרֶץ:

מקום של שילוח מרגלים ולשם חזרו, כשהוכיח משה ראובן וגו' ואמ' להם² "בשולחי אותם מקדש ברנע" מתוך שקדש וריתמה זו אצל זו הניח שם גנאי ואחז שם נאה, וכן אתה [מוצא] מחצירות דארגיזו על בשר³, בקברות התאווה היה המעשה מתוך שחצירות היה קרוב לה אחז בה שלא להזכיר שם זנות בישראל. "ויחננו⁴ בריתמה". כת' "ויחננו בקדש" קדש שמה על שם המעשה נקראת התאווה על לשון הרע של מרגלים, שנ' "חיצו גבור שנונים עם גחלי רתמים".

תימ' לפי הפשט למה נענשו המרגלים והלא לא שינו לומ' מכל מה שהזהירם משה, שהרי משה אמר⁶ "וראיתם את הארץ מה היא, ואת העם היושב עליה החזק הוא הרפה", ועו' אמ' משה⁷ "הבמחנים אם במבצרים", "אפס⁸ כי עז העם וערים גדולות ובצורות בשמים". ועוד אמ' משה⁹ "הטובה היא אם רעה", וכך השיבוהו¹⁰ "באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגם זבת חלב ודבש היא וגו'". אם כן במה חטאו. וא"ת בזה חטאו שאמרו¹¹ "ארץ אוכלת יושביה היא" כי עשה הקב"ה לטובתם שהיו עוסקים במתיהם ולא ישימו לב על המרגלים והם חשבו לרעה, נוכל

לומ' שלא ידעו שלטובתם נעשה הדבר. ותימ' הר' יצחק פולער על זה נענשו מאחר שאמרו יהושע וכלב¹² "אם חפץ ה' בנו וגו' והביא אותנו וגו'" עד "סר¹³ צלם מעליהם וה' אתנו אל תיראום" מסתמ' כמו כן אמרו להם הדבר מה שראיתם אותם מתים לטובתינו היא ואמרו להם אפי' יאמר להם בן עמרם לעלות בסולם וגו'¹⁴, הרי הרבה ניסים אירע לנו על ידו, מיד היה להם למרגלים לחזור מדבתם ולא חזרו בהם אלא יותר ויותר הלינו הקהל כדכת'¹⁵ "וישובו וילינו וגו'" כלומ' לא די היה להם בהסתה הראשונה שאמרו¹⁶ "לא נוכל לעלות אל העם" והוציאו דיבה אלא יותר ויותר עשו ויספו על חטאה פשע לשוב לעורר על זה נענשו. חסיד. לפי הלכה¹⁷ "ל במה נענשו כדאית' בסוטה בפר' אילו נאמרין¹⁸ כי אמרו¹⁹ "כי חזק הוא ממנו" אל תיקרי ממנו אלא ממנו כביכול אפי' בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם. (ל' 31)

[ו] וישיבו אותם דבר. פרש"י את משה ואת אהרן. פשיט' מאי דוחקי' [ד]רש"י לפר' כן. וייל' הלשון דאותם אינו נופל כ"כ כאן אלא וישיבו להם דבר, כי אותם משמע הם עצמם משה ואהרן השיבו

וגם זבת חלב ודבש היא וגו'". אם כן במה חטאו. וא"ת בזה חטאו שאמרו¹¹ "ארץ אוכלת יושביה היא" כי עשה הקב"ה לטובתם שהיו עוסקים במתיהם ולא ישימו לב על המרגלים והם חשבו לרעה, נוכל

צין לפי שהיא מחלקו של אדום דכתיב (להלן לד, ג) "והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום" וא"כ הרי היא באזהרת מדרך כף רגל (עי' רש"י דברים ב, ה). (2) להלן לב, ח. (3) כן תרגם אונקלוס בדברים א, א: ובחצרות ארגיזו על בשרא. (4) להלן לג, יח. (5) תהלים קכ, ד. (6) לעיל יח. (7) שם יט. (8) להלן כח. כל' על ב' חקירות אלו יפה השיבו לכא' בפסוק זה. (9) לעיל יח. (10) להלן כז. (11) להלן לב. (12) להלן יד, ח. (13) שם, ט. (14) סוטה לה, א. (15) להלן יד, לו. (16) להלן לא. (17) כל' במה נחשבו להלכה כמורדים בהקב"ה שדינם במיתה. (18) סוטה שם. (19) להלן לא.

כז וַיִּסְפְּרוּ-לוֹ וַיֹּאמְרוּ בָּאֵנוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּנוּ

רש"י

רעה: וישיבו אתם דבר. את משה ואת אהרן: (כז) זבת חלב ודבש הוא. כל דבר שקר שאין

עץ" השיבוהו "וזה פריה" כי כן צוה אותם להראות. והנה בכללות אמרו אמת והשיבו על מה שנצטוו, והיה להם לומר והעם היושב בה כו' עד והערים בצורות, כי יש להם להשיב דבר אמת לשולחם, כי כן צוה אותם "החזק הוא הרפה הבמחנים אם במבצרים", אבל פשעם היה במלת אפס כי היא מורה על דבר אפס ונמנע על האדם שאי אפשר בשום פנים, כלשון²⁹ "האפס לנצח חסדו" "ואין³⁰ עוד אפס אלהים". והנה אמרו לו הארץ היא טובה וגם זבת חלב ודבש היא וזה פריה ג"כ טוב, אבל אי אפשר לבוא אליהן, כי העם עז והערים בצורות גדולות מאד וגם ילידי הענק ראינו שם, ואמרו עוד³¹ "עמלק יושב ארץ הנגב" לרמוז כי אין להם כח לבוא בארץ משם כי כולם גבורים, כי עמלק בדרום והכנעני במערב ובמזרח והאמורי בהר, הגידו שליחותן "ויניאו³² את לב העם" ברמז, מפני מוראן של משה ואהרן. והנה השיבו על כל מה שצוה אותם זולתי על מה שאמר להם³³ "המעט הוא אם רב" שלא ענו אותו דבר בזה. וטעם "ויפלל³⁴ משה ואהרן על פניהם", שראו שהיו רוצים לעשות ראש ולשוב מצרימה, מיד קמו הצדיקים והשתחוו לאפס ארצה לומר להם אל נא אחי תרעו ולא תהיה זאת לכם

למרגלים וזה אינו. וראייה "וישלח²⁰ אותם משה" והם לא שלחוהו והוא לשון פועל ולא לשון נפעל. (וט' 52)

[ז] וישיבו אותם דבר. פי' שהיו אומ' להם לשון שמדברים בו. ואע"פ שלא פי' להם משה בכאן שיבינו לשונם, פי' בפ' אלה הדברים²¹ "נשלחה אנשים לפנינו כו' וישיבו אותנו דבר" ומפרש בספרי²² באיזה לשון מדברים²³. (א' 2344)

[ח] וישיבו אותם דבר. פי' לשון שמדברים בו, כדמפ' בספרי²⁴ "וישיבו אותנו דבר" באיזה לשון מדברים. (רי"מ)

פסוק כז

[א] זבת חלב ודבש. שהדבש היה זב מן האילנות והעצים היו תחתיהם נוטפות חלב מדידהן, והדבש והחלב מתערב ביחד²⁵. (ב"מ 243)

[ב] וגם זבת חלב ודבש. כוונתם לספר בגנותה, כלומר מתוך רוב זכותם²⁶ גוזרים השרים על יושבי הארץ גזירות רעות [ו]מרוכ טובתה אין בורחין ממנה. (רי"מ)

[ג] וגם זבת חלב ודבש היא. כעבור שצוה אותם לראות "השמנה²⁷ היא אם רזה", השיבו לו כי היא שמנה וגם זבת חלב ודבש היא, ועל שאמר להם²⁸ "היש בה

(20) לעיל ג. (21) דברים א, כב-כד. (22) ספרי כ, כב. (23) ר' גור אריה שכאן שמבאר דנפ"מ כי ע' לשון הם כנגד ע' אומות וע"י הלשון ידעו גדר האומה. (24) ר' הציונים באות הקודמת. (25) כתובות קיא, ב. (26) כנר' צ"ל: טובתה. (27) לעיל כ. (28) שם. (29) תהלים עז, ט. (30) ישעיה מה, יד. (31) להלן כט. (32) להלן לב, ט. (33) לעיל יח. (34) להלן יד, ה.

וְגַם זִבְתַּחֲלָב וּדְבַשׁ הוּא וְזֶה־פְרִיָּהּ: כֹּחַ אִפְסַי כִּי־עֹז הָעָם הַיֹּשֵׁב בָּאָרֶץ וְהָעָרִים בְּצֻרוֹת גְּדֹלָת מְאֹד וְגַם־

רש"י

אומרים זו קצת חמת במחלתו, אין מתקיים בסופו: (כח) בצרות. לשון חזק, ומרגומו כריכך,

הענק. ד' שהדרך אשר נבוא שם יושב עמלק בארץ הנגב, והיבואי בהר, והכנעני בים, וא"כ אין לנו מקום לבוא שם, לפי שבכל המבואות יש שומרים. ועוד שאף על פי שכל זה לא יהיה שם, הארץ היתה היותר רע שבכולם שהיא "ארץ³⁹ אוכלת" וכו'. וכלב ויהושע השיבו שזאת הארץ על צד החסד היתה נתונה להם ואין להם לירא מן העם אף כי עז. וא"ת נבוא שם⁴⁰ לזה אמר⁴¹ "והביא אותנו". ולמה שאמרתם ארץ אוכלת זה הוא שקר, לזה אמר⁴² "ארץ אשר היא טובה זבת חלב ודבש" מבלי זריעה וחרישה "אך⁴³ בה' אל תמרודו". ולמה שאמרתם כי עז העם, "ואתם אל תראו את עם הארץ". (אמ"נ)

[ד] יִלְדֵי הָעֵנָק. כתיב חסר יו"ד באמצע שיהיה בלשון נקיבה ילדה. מפני שאמרו המרגלים בת אחת ילדה היתה לו והיינו אנחנו יושבים בקליפה של רימון אחת, והגביהת' הקליפה עמנו והשליכתנו חוץ לפרדס⁴⁴. מצאתי. (פער').

[ה] יִלְדֵי הָעֵנָק. בת אחת הייתה לו והיינו יושבי' בקליפת רימון והגביה[ה] הקליפה

לפוקה, על כן אמר "לפני כל קהל עדת בני ישראל" כי לא השתחוו לאפס אלא להם, כמו³⁵ "ויפול לאפיו ארצה וישתחו שלש פעמים"³⁶. (רא"ג)

פסוק כח

[א] אִפְסַי כִּי עֹז הָעָם וְהָעָרִים בְּצֻרוֹת גְּדֹלָת מְאֹד. תרתי לריעותא שאם אמרו "כי עז העם" היינו אומרים אין להם מבצר מפני עזותם ונוכל לכבשם, ואם אמרו "ערים בצורות" היינו אומרים העם חלש ומתוך חלשותם עשו להם מבצר, אבל הם אמרו העם עז ויש להם מבצר. "וגם בני ענקים ראינו שם" שהם אימתנים כדכתיב³⁷ "אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק". (ריב"ש)

[ב] אִפְסַי כִּי עֹז הָעָם הַיֹּשֵׁב בָּאָרֶץ וְהָעָרִים בְּצֻרוֹת גְּדֹלָת. תרתי לריעותא. וגם ילדי הענק ראינו שם. שנא' עליהם³⁸ "מי יתיצב לפני בני ענק". (חזקוני)

[ג] אִפְסַי כִּי עֹז הָעָם. כי אמת כי בשביל ארבעה דברים אי אפשר לכבוש את הארץ, הא' מפני שעז העם. השני מפני שהערים בצורות. ג' מפני שהראשים מהם ילידי

(35) ש"א כ, מא. (36) וכל הדיבור ע"פ רמב"ן כאן. (37) דברים ט, ב. (38) דברים שם. ר' ריב"ש לעיל. (39) להלן לב. (40) אוצ"ל: היאך נבוא שם. כלו' שהמרגלים אמרו מה כוחנו להילחם בם והם השיבו והביא אותנו הקב"ה. (41) להלן יד, ח. (42) שם. (43) להלן ט. (44) ראה תוס' שאנץ סוטה לר, א הובא להלן לג.

יְלָדֵי הָעֵנָק רָאִינוּ שָׁם: כַּט עֶמְלֶק יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב וְהַחֲתִי וְהַיְבוֹסִי וְהָאֹמֹרִי יוֹשֵׁב בְּהָר וְהַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב

רש"י

לשון צירניות עגולות, וזלשון ארמי כריך עגול: (כט) עמלק יושב וגו'. לפי שנכוו עמלק כנה, הזכירוהו מרגלים כדי לייראס: ע"י יד הירדן. יד כמשמעו, אכל הירדן, ולא תוכלו לעזור:

עמנו והשלכתנו חוץ לגן ולא הרגישה בנו⁴⁵. (ור' 260).

[ו] וגם ילדי הענק. ילדי כתיב, שאפילו הילדים היו ענקים. ה'ענק ר'אינו ש'ם ע'מלק. ר"ת הרשע, והיפך הרשע עשרה, שיצאו מעמלק עשרת בני המן. (ר"ש)

פסוק כט

[א] עמלק יושב בארץ הנגב והחתי והיבוסי והאמורי יושב בהר והכנעני יושב ע"י הים. משמע לפי הפסוק דחולקין הן במקומות, ולקמן בזאת הפרשה כתיב⁴⁶ "וירד העמלקי והכנעני היושב בהר" משמע שגם עמלק יושב בהר. ועוד כתיב⁴⁷ "העמלקי והכנעני יושב בעמק". וזה אין להקשות למה לא הזכיר יבוסי ואמורי⁴⁸ דכולן נקראים על שם כנען. וגם ההוא דלעיל יש לדחות דשמא בא כדי להלחם עם ישראל⁴⁹. (מ"ז)

[ב] עמלק יושב בארץ הנגב. פי' נגובה, כמו⁵⁰ "ארץ הנגב נתתני", דלא תקשי דבמקום אחר אמ' ⁵¹ "וירד העמלקי והכנעני היושב בהר"⁵². מתחלה דברו בשבחה ולבסוף בגנותה שני⁵³ "וגם זבת חלב ודבש" וזה תימ'. וי"ל שהכל היה לרעה והכי אמרו מתוך שבע טובתה גוזרים השרים על יושבי הארץ ועל עובדי אדמתה גזירות. ע"א לפי שהיא טובה אין בורחין ממנה, אבל אם היתה רעה לא היו גוזרין עליהן כלל כי לא מרויחין בה כלל⁵⁴. (א' 2344; כע"ז ש' 66)

[ג] עמלק יושב בארץ הנגב. פי' בגובה כדכתיב⁵⁵ "וירד העמלקי והכנעני היושב בהר". (רי"מ)

[ד] עמלק יושב וגו'. מה ראו לפתוח בעמלק, משל לתינוק שברח ולקה ברצועה כשמבקשין אותו להחזירו מזכירין לו הרצועה, כך עמלק הוא רצועה רעה

(45) ראה פער'ר כאן ושם צויין. (46) להלן יד, מה. (47) להלן שם, כה. (48) בקרא וירד העמלקי והכנעני היושב בהר לא הזכיר יבוסי ואמורי דאף הם בהר כדכתיב הכא. (49) כלו' מתרץ דעמלקי בהר יושב והכנעני על הים וקרא דכתיב והעמלקי והכנעני יושב בעמק מיירי בהתראת הקב"ה שלא יעלו עתה כי סרחו וכבר באו עמלק וכנען לעמק להילחם בהם, ויושב ר"ל חונה. (50) יהושע טו, יט. (51) להלן יד, מה. (52) מתרץ דהעמלקי היה יושב בהר ומה שאמר בארץ הנגב היינו בארץ נגובה ויבשה שבהר. (53) לעיל כז. (54) דומה דב' התירוצים שווים, וצ"ל דהשינוי רק בהטעמה, דהראשון הוא דאמנם טובה היא אלא שמתוך רוב טובתה מלכיה תמיד גוזרים גזירות על יושביה וכך גם כשיבואו ישראל. והשני דרק משום דטובה היא כ"כ יושביה מסכימים לדור בה אע"פ שגוזרים עליהם גזירות ולולי כן היו בורחים ממנה. וברי"מ הוא תירוצו אחד. (55) להלן יד, כה.

עַל־הַיָּם וְעַל יַד הַיַּרְדֵּן: וַיֹּהֶם כָּל־בְּלִבְךָ אֶת־הָעָם אֶל־ מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר עָלֶיךָ נַעֲלֶה וְיִרְשָׁנוּ אֹתָהּ כִּי־יֹכֹל נוֹכַל

רש"י

(ז) ויהם כלב. השמיק את כולם: אל משה. לשמוע מה שידבר במשה. נווח ואמר וכי זו כלכל עשה לנו בן עמרם. השומע היה סבור שזא לספר בגנותו, מתוך שהיה כלכל על משה בשביל דברי המרגלים. שמקו כולם לשמוע גנותו, אמר והלא קרע לנו את היס והוריד לנו את המן והגיו לנו את

והראשון שלחם בישראל, לפיכך הזכירוהו המרגלים⁵⁶. (המ' 40)

[ה] עמלק יושב בארץ הנגב. מה ראו לפתוח בעמלק, אלא כדי לשבור לבם של ישראל ולהפחיד אותן שהיו מכירין אותו שבא עליהן תחילה במלחמה והיקר באמבטי רותחת⁵⁷ שנ' 58 אשר קרך בדרך, משל לתינוק שלקה ברצועה ומזכירין לו הרצועה, כך עמלק רצועת מרדות הוא לישראל⁵⁹. (ב"מ 243)

[ו] והאמרי יושב. מלא ו', הוא שקול כמו ו' עממים "אשר⁶⁰ כגובה ארזים גובהו"⁶¹. (בעה"ט; א' 268)

[ז] ויהם. שיתקם, א"ל [וכי] זו בלבד עשה לנו בן עמרם קרע לנו את היס וכו'⁶⁵.

עלה. כתיב בה', לומר שאפילו אם יאמר לנו לעשות סולמות לעלות עד לרקיע⁶⁶, [א] ויהם. שיתקם בחכמתו. (רשב"ם)

פסוק ל

(56) במדב"ר טז, יח, תנחומא כאן ט. (57) עי' תנחומא תצא ט. (58) דברים כה, יח. (59) במדב"ר טז, יח. (60) עמוס ב, ט. (61) והאדרת על בעה"ט העיר: לפה"נ דרש ו' דיושב, ולכאורה הרי בכ"מ דרשינן אם כ' חסר כמו בלוט ובעפרון וגם בעמלק הכא כ' ג"כ מלא ו', וצ"ל דדרש ו' דהאמורי, אמנם לפנינו כ' האמרי חסר ו', כככ"מ. ע"כ. ומ"ש דבכל מקום דרשינן את החסר הוא במד' חסרות ויתרות: ולוט ישב בשער סדום חסר כתיב אותו היום מנוהו ראש, ע"כ. ומיהו אפשר לומר דבתיבה שכתובה בכל מקום מלא ובמיעוט מקומות חסר דרשינן את החסר וכן איפכא ברובה חסר דרשינן את המלא, אבל כאן גבי 'יושב' יש פעמים רבות שכתובה חסר וכנגדן פעמים רבות כתובה מלא, וא"כ יש לדרוש כולן דבכל מקום בעי טעמא אמאי זו מן החסרות וזו מן המלאות. (א.ו.). (62) דברים א, כט. (63) כלו' דהמאמר עלה נעלה גו' אמר משה ולא כלב, וכן נראה מיונתן שתרגם: ושתיק קלב ית עמא ונאצתינן לנת משה ונאמר מיקס גיסק גו'. (64) דברים א, כט. ור' ריב"ש כאן. (65) סוטה לה, א. (66) שם.

רש"י

השליו: עֲלָה נַעֲלָה. אפילו נשמים והוא אומר עשו סולמות ועלו שם נָלִיחַ כָּל דְּבָרֵינוּ: ויהם. לשון שמיקה, וכן (זכריה ב, יז) הם כל בשר, (עמוס ו, י) הם כי לא להזכיר. כן דרך בני אדם הרואה

שהוא מהלך ה' מאות שנה⁶⁷, נעלה. לו. (שש' 66; ההתחלה גם ור' 260)

(א' 268; בדומה בבעה"ט)

[ו'] ויהם כָּבֵב. כמו⁷² "הם כל בשר".

ויהם. רמז ששיתק ס' ריבוא. נעליה וירשנו אותה כ"י. ס"ת למפרע שם של ארבע אותיות, כלומר ה' יעלה הוא עמנו. כי יכול נוכל לה. מלא ו', יכולת גדולה תהיה לנו, לכך מלא. כ"י יכול נוכל ליה. [ס"ת] יללה, רמז שתהא יללה. אמרו⁷³ "לא נוכל לעלות", פיהם הכשילים ולא עלו⁷⁴. (רי"י)

[ו'] עֲלָה נַעֲלָה. כתי' בה⁷⁵, אם יאמר לנו עשו סולמות ונעלה לרקיע שהוא מהלך ה' מאות שנה נעלה⁷⁶, והמרגלים אמרו⁷⁷ "לא נוכל לעלות" אפי' בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם⁷⁸.

עלה נעלה. עֲלָה כתיב, כלומר כבר עלה מיכאל שרן של ישראל ונתישב בה, ואחר נעלה גם אנחנו כי כך המידה לעולם מלאך המושל על האומה מתישב תחלה. עלה, גי' בא מיכאל, שני⁷⁹ "ובא המלאך". יכול נוכל לה. יכול המלאך, נוכל גם אנחנו. (לר' 108; ר"א)

[ח] עֲלָה נַעֲלָה. בה' כתיב⁸⁰, פי' אין צריך

[ה] ויהם כָּבֵב. וקשה למה ה' שותק יהושע. וי"ל דודאי פתח הוא ודבר טוב על הארץ אבל המרגלים גערו בו ושיתקוהו לומר לית קטינא ימלל⁶⁸, פי' מכת שאין לו בנים ידבר ולא יפחד מלעלות, אבל אנו דואגים מנשינו וטפינו. טו"ב.

עלה נעלה. כתיב עלה בה"י כאלו ה' לשון יחיד⁶⁹, לומר שאפי' יחיד שהי' עולה יוכל להם ברצונו ית' כ"ש כשנעלה כולנו. ד"א לרמז שאף אם יאמר לנו עשו סולמות ועלו לרקיע⁷⁰ מהלך ת"ק שנה, נעלה, וזהו רמז הה"י. (פע"ר)

[ו'] ויהם כָּבֵב. וא"ת מדוע שתק יהושע. וי"ל דודאי פתח ואמרו לו לית קטינא ימלל⁷¹, פי' שאין לו בנים ואינו חושש אם יחיה אם ימות, אבל הם מתפתדים מנשיהם וטפיהם, ולכך שתק. טוב. [ד"א] לא כת' ויהם יהושע לפי שמא יאמרו ישראל יהושע היה (כ)תלמידו של משה וידבר בשבחו אבל כלב נכרי הלא

(67 פסחים צד, ב. 68) סוטה לה, א, ולפנינו שם: דין ראש קטיעה ימלל. (69) בבב' רזא דמאירי כתב: יתכן דק"ל עלינו נעלה מבע"ל ועוד ק"ל כפל הלשון, ע"כ. אך נר' דר"ל דהוי מצי למיכתב עֲלָה בוא"ו, ודינא הכי למיכתב בוא"ו שהרי נקוד חולם, ומדכתיב עֲלָה בה"א יש אם למסורת ודרשינן עֲלָה ל' יחיד. (א.ו. 70) סוטה שם. (71) סוטה לה, א, ושם: קטיעה. (72) זכריה ב, יז. (73) בפסוק הבא. (74) כעין שפי' רש"י גבי "לא נעלה" דדתן ואבירם במעשה קרח (להלן טז, יב). (75) ראה פע"ר לעיל ומש"כ שם. (76) סוטה לה, א. (77) בפסוק הבא. (78) סוטה שם. (79) מל"ב ט, יח. אך שם מייירי בסתם שליו לא מצאנו בשום דרש דמייירי במיכאל. ובנחל קדומים להגחיד"א הביא קטע זה בשם ר' אפרים, ולא העתיק ג' תיבות אלו. ואין הכת"י לפני, אך אולי צ"ל: "שלח מלאך" (שמות כג, כ) דדרשינן בפסוקי"ז (שמות כג, כ) זה המלאך מיכאל. (80) דהומ"ל עֲלָה. ומיהו אורחיה דקרא לאשתעויי בה"א, כמו (בראשית מו, ד) וְאֶנְכִי אֶעֱלֶךָ גַּם-עֲלָה. ור' בעה"ט כאן ושם שנתן בשניהם

לֵּה: לֹא וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-עָלוּ עִמּוֹ אָמְרוּ לֹא נוֹכַל לַעֲלוֹת אֶל-הָעָם כִּי-חֹזֶק הוּא מִמֶּנּוּ:

רש"י

לשמן אגודת אנשים אומר הם: (לא) חזק הוא ממנו. כניכול כלפי מעלה אמרו:

דכתיב "כי חזק הוא ממנו" אל תיקרי כי חזק הוא ממנו אלא ממנו, כביכול בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם (ערכין טו,א)

אל תקרי ממנו אלא ממנו. פירוש אל תקרי ממנו רפי אלא ממנו דגש ואינו כן שכל ממנו שבתורה דגושין ואינו מחליף כלל זה בזה וכן מצינו בסיפרי⁸⁷ ולא נס ליחה אין כתיב כאן אלא ולא נס⁸⁸ ליחה. (תוס' שם טו,ב ד"ה אל)

[ג] כי חזק הוא ממנו. איתא בגמרא⁸⁹ אל תקרי ממנו אלא ממנו, שאמרו שאפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם. יש מפרשים אלא ממנו לשון מאנה תרגום כלי. ויש מפרשים לפי שכל אותיות של ממנו כפולים כמו מ"ם [מ"ם] נו"ן וו"ו⁹⁰, לכן כולל ב' דברים פשוטו והדרש שלו. (בעה"ט)

[ד] כי חזק הוא ממנו. פרש"י זה הלשון מתיקון סופרים הוא כמו⁹¹ "ואל אראה

שום מלחמה כי כבר עלה ה' בפנינו ונעלה אחריו. (רח"פ)

[ט] עלה נעלה. פרש"י אפי' היא בשמים וכו'. וא"ת ומהכא⁸¹ להשמיענו הפלגה יותר משאר כתו'. וי"ל עלה נעלה מיותר מכל וכל, שהרי כבר כתי' וירשנו אותה ופשיטא הוא אם ירשו אותה שהם צריכי' לעלות לשם⁸². (יר')

[י] נעלה וירשנו אותה כ"י. ס"ת הוי"ה בהיפוך, ר"ל שהפך ה' עליהם בדין⁸³. ונוכל להם⁸⁴. כ"י יכול נוכל ל'ה. ס"ת יללה, רמז להם שיהיה להם יללה⁸⁵. (ר"ש)

פסוק לא

[א] לא נוכל לעלות [וגו'] כי חזק הוא ממנו. ואפילו הוא למטה ואנו למעלה היה לנו לירא מהם, אף כי נעלה אליהם⁸⁶. (ריב"ש)

[ב] כי חזק הוא ממנו. אמר רבי חנינא בר פפא דבר גדול דברו מרגלים באותה שעה

רמז על הה"א. (81) כך בכת"י ונר' דצ"ל: ומה ראה. (82) לכאור' עדיין לא ניחא, דאי הוי כתיב ל' ירושה לחוד היו השומעים אומרים אף כלב ויהושע מודים שאי אפשר לעלות נגדם במלחמה אלא ירושה במתנה ונס בלבד וה' ילחם לנו. וצ"ל דמיהו כפילות ה' עלה נעלה מיותר מכל וכל. (83) ותימה שרמז דין למרגלים בדברי כלב שהיה צדיק. ואולי ר"ל שהפך עליהם והוציאם מכלל דין שאר המרגלים. (84) אולי חסר כאן. (85) וכן בר' יואל לעיל. (86) ור' להלן מכת"י מוס' 82. (87) ספרי ברכה שנו. (88) כל' אל תהי קורא לא נס לשעבר אלא לא נס עכשיו, ושני הקריאות נקודים קמץ. (89) סוטה לה,א. (90) התיבה ממנו במילוי האותיות מכפילה בשנית את התיבה ממנו ולהכי נדרשת בב' פנים. (91) לעיל יא, טו.

ברעתי" וכביכול הם חזקים קאמר⁹². ותימא דמני במסורה הנהו דהוו תיקון סופרים ולא מני להאי. וי"ל דבסוטה⁹³ קאמר דבר גדול דברו מרגלים שאפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם, וזהו כינוי כלפי למעלה⁹⁴. אמרו שאינו יכול להוציא כלי זין למסור אותם לאומה אחרת ולהשמידם אם לא בארץ כנען⁹⁵. (ור' 260; ר"מ)

[ה] כי חזק העם לא נאמר אלא כי חזק הוא ממנו. העם חזקים ממנו ואלהיהם חזק ממנו מבעל הבית⁹⁶ ולא יכול להלחם כנגדם כמו בדור הפלגה.

חזק ממנו ויוציאו דבת הארץ. אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם. והא דאיתא בע"ז⁹⁷ אל תיקרי ממנו אלא ממנא⁹⁸ ליתה שכולם דורשין⁹⁹, ומשמע ממנו מעצמינו וגם מאדם אחר, [אלא¹] לפי שכל האותיות כפולים מ"ם [מ"ם] נו"ן ו"ו. (א' 268)

[ו] חזק הוא ממנו. פרש"י כביכול כלפי מעלה וכו'. וא"ת מנא ליה כך. וי"ל דאל"כ למה נגזר עליהם שלא לכנס לארץ והלא כל מה שאמרו מן הארץ כך היה. אבל אינו נראה שהרי מ"מ מחוסר אמנה היו שלא רצו לבטוח (בהם) [בה'] ולעלות. אלא י"ל דאי על ישראל קאי יאמר חזק הוא ולא יאמר ממנו, דפשיטא הוא אם אמרו סתם הוא שהיה משמע שהיו חזקי' מישראל דאל"כ לא היו ישראל יראים מהם², שהרי לעיל אמרו³ "אפס כי עז העם" ולא אמרו ממנו. א"נ, לפי שכלב אמר אפי' היא בשמים⁴ נצליח וכו', ואי לא נופל תשובתם שבאו לסתור דברי כלב (היו) [א"כ] ממנו קאי על עצמם, אלא כלפי מעלה, וכן אומרים מה שאמרת אפי' היא וכו', לא נוכל לעלות כי הם חזקים וכו'. (יר' 56)

[ז] כי חזק הוא ממנו. י"מ חזק ממנו בשדה כ"ש בערים⁵. (מוס' 82)

(92) ול' רש"י לפנינו: חזק הוא ממנו, כביכול כלפי מעלה אמרו, ור' מש"כ להלן. (93) סוטה להב. (94) כל' דבקושיא סבר אליבא דרש"י דטעם הכתוב 'כי חזק הוא ממנו' דהמרגלים אמרו עפ"ל 'כי חזקים הם ממנו' אלא דדרך כינוי נכתב 'חזק הוא ממנו' היינו הקב"ה חזק מהכנעני. ומתרג' ע"פ הגמ' ד'חזק הוא' אינו ל' כינוי והכוונה 'הוא' הכנעני ו'ממנו' היינו כביכול מהקב"ה. כן נ"ל (א.ו.). (95) נר' דבא לבאר הל' "בעל הבית" ואומר דהמרגלים דברו כשפת עובדי אלילים שאף בפיהם הקב"ה מכונה אלהי הארץ (עי' מל"ב יז, כו), ואמרו עפר לפיהם דאין כוחו אלא בארצו אבל ישראל שבאים ממצרים אין יכול לסייע בידם לכבושה כי אינם נמצאים בתוכה. (96) סוטה לה, א. (97) ל"מ בע"ז אלא בסוטה שם ובכ"מ. (98) דנר' דצ"ל אלא ממנו, והכוונה אל תקרי ממנו רפה אלא ממנו דגש, עי' תוס' ערכין טו, ד"ה אל תקרי, הובא לעיל. (99) כך ברוקח הנדפס וט"ס וצ"ל: שכולם דגושין, עי' תוס' ערכין שם. כלומר שכל ממנו שבתורה בין ממנו אנחנו בין ממנו פלוני דגושין הם. (1) כ"נ לתקן, ע"פ בעה"ט הובא לעיל. (2) כל' אם הם חזקים סתם משאר אומות ולא מישראל מה יש לישראל לירא מהם אלא פשיטא דחזק הוא היינו מישראל. (3) לעיל כח. (4) סוטה לה, א. (5) לא ביאר מאיזה ייתור יליף כ"ש. ואולי ממנו יתר דסגי לומר כי חזק הוא, אלא ממנו אפילו בשדה.

לֹב וַיֵּצִיאוּ דִבַּת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תָּרוּ אֹתָהּ אֶל־בְּנֵי

רש"י

(לב) אוכלת יושביה. כלל מקום שעברנו מלאנוס קוצרי ממים, והקצ"ה עשה למוצה כדי לטרדם

פסוק לב

כל הוצאת דבה לשון הוצאת דברים שבהן מלקיחין את האדם לדבר בו, ויש לטובה ויש לרעה, לכך פי' "דבת הארץ רעה". והרמב"ן הקשה והנה כתיב¹³ "מוציא דבה הוא כסיל" ואיננו לטובה, וכן¹⁴ "להוציא דבה על הארץ", אלא כל דבה הוא לרעה. והזכיר כאן "לרעה", להפליג. (מ"ז¹⁵)

[א] ויוציאו דבת הארץ. מה שלא ראו בעיניהם אמרו "מלבם"⁶ יוציאו מלים", אבל ביוסף [ויבא⁷ יוסף את] דבתם רעה" מה שראה הביא אל יעקב.

אוכלת יושביה. אורה רע ומשכלת⁸.
(א' 268; רוקח)

[ג] תרו. נוטריקון ת'פח ר'וחם ו'נשמתם.

[ויוציאו¹⁶] דבת הארץ. אמרו בפה מה שלא ראו, "ומלבם"¹⁷ יוציאו מלים". אבל ביוסף כתי'¹⁸ "ויבא יוסף את דבתם רעה", מה שראה הביא ליעקב. ויבא יוסף את בגי'¹⁹ שהוא הביא לו סימנים. (ר"א)

[ב] ויוציאו דבת הארץ. וק' הלא כל מה שדברו אמת היה. וי"ל כל כוונתן היתה לרעה. א"כ למה נענשו מי יודע איך הייתה כוונתם. וי"ל באיכה יעיב⁹ "נפצו עליך" פיהם", ולמה הקדים באותה אלף בית' פ"ה לעי"ן, לומר לך שקאי על המרגלים. ולפי שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם¹⁰ א"כ משמע שאמרו שקרים הרבה. (ס"ז)

[ד] ארץ אוכלת יושביה. זו תשובה למה שאמר²⁰ "הטובה היא אם רעה", שמתים בחצי ימיהם. ואם תאמרו בחלשותם²¹, וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות. שהרואה אותם נותן בהם מדה ודוגמא, אלא מפני שרע אורה, ואם אנו שאנו חלשים נבא שם אפילו בלא מלחמה נמות. (ריב"ש)

[ב*] ויוציאו דיבת הארץ אשר תרו אותה. החמירה התורה בדברים יותר ממעשה¹¹, שהרי הוא אומר¹² "וימתו האנשים מוציאי דיבת הארץ רעה במגפה", ועל מה הוציאו דיבה על העצים ועל האבנים ונענשו עונש לדורות, המוציא שם רע על חבריו על אחת כמה וכמה. (א"ז)

[ה] ארץ אוכלת יושביה. זה איוב שמת²². אכלת יושביה היא. בגימ'²³ זה הוא איוב שמת.

[ב*] ויוציאו דבת הארץ רעה. פרש"י

(6) איוב שם. (7) עי' מש"כ להלן בר' אפרים. (8) עי' סנהדרין לה, א. (9) איכה ב, טז. (10) סנהדרין קד, ב; איכ"ר ב, כ. (11) ר' תוספתא ערכין ב, ו. (12) להלן יד, לז. (13) משלי י, יח. (14) להלן לו. (15) בכת"י קטע זה נכנס להלן יד, כה. (16) ליתא בנדפס, אבל כצ"ל דהא עלה סמין למידרש הפסוק "ומלבם יוציאו מלים". (17) איוב ח, י. (18) בראשית לז, ב. (19) — תקע"ו. (20) לעיל יט. (21) בחלשים שביניהם. (22) סוטה לה, א. (23) יש לכיין.

יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עָבְרָנוּ בָּהּ לְתוֹר אֹתָהּ

רש"י

נאכלם ולא יתנו לָּב לָּלוֹ: אנשי מדות. גדולים וגבוהים ונריץ למת להם מדה, כגון גלית (שמואל

אמר הקב"ה אם האמוריים יכירו בהם יהרגום, לכך כל היכא דמטו תמן מתו כל חשיבי דמתא כי היכי דנטרדו בני מתא ולא נשיילו (בתרוייהו) [בתרייהו] והם אמרו ארץ אוכלת יושביה³⁰. ויש מפרשי איוב נח נפשיה בההוא יומא דמטו לחברון וטרחו כוליה עלמא בהספרו, וכן בגמרא³¹ איוב בימי המרגלים היה שנ³² "היש בה עץ" זה איוב שבא מעוץ שמגין על דורו כעץ. (כ"מ 243)

[ח] ארץ אוכלת יושביה. ארץ הרים וגבעות מעלות ומורדות ומשברת יושביה מרוב טורח, כדאי' בעירובין³³ עיר שיש בה מעלות ומורדות בני אדם שבתורה מזקינים ומתי' בחצי ימיהם. ואנשים אשר ראינו כו'. גבורים וטרחני³⁴ ואינן חוששי ואין הארץ מזקינה אותם, אבל אנו חלשים ואין לנו כח כו'. (שש' 66).

[ט] אכלת יושביה. ע"י בקעת הארץ וכמו אנשי השרון שבתיהם נופלים, ועל זה כ"ג מתפלל ביהכ"פ³⁵. (חצ"מ)

[י] אכלת יושביה. בגימ' ³⁶ זהו איוב שמת. (ר"ש)

[יא] ארץ אוכלת יושביה היא וכל העם

אנשי מדות. מדתן גדולה בארכן וברחבן²⁴. ד"א אנשי מדות, מלומדים במלחמה ובתיהם מלאים כלי זיין, והוא כמו²⁵ "וילבש שאול את דוד את מדיו" מלמד שהלבישו כלי מלחמה. (רי"ו)

[ו] ארץ אוכלת יושביה. מחזקת יושביה כמו²⁶ "אכלו את חקם", פי' אין מחזקת רק ליושביה כי היא מקום הרים וצריכה טורח גדול. וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות, כולם בעלי מלאכה כמו²⁷ "וקנה המדה בידו". וא"ת גם אנו נהיה בעלי מלאכה, שם ראינו את הנפילים, פי' וצריכה הארץ בעלי כח כיוצא בהם לעובדה. וא"ת עכשו הם כך אבל מעיקרא לא היו כך א"ה²⁸ עבדו אדמה, בני ענק, מעולם היו כך. וא"ת א"ה אנו גבורים כמותם, ונהי בעינינו כחגבים. א"ת נהי דאנו מתפחדים מהם שמא גם הם מתפחדים ממנו, וכן היינו בעיניהם. (רח"פ)

[ז] ארץ אוכלת יושביה היא. משדיברו אמר הקב"ה אני חשבתיה לטובה ומן הטובה שעשיתי חשבו לרעה, שהיו מתין גדולי העיר כדי שלא ירגישו בהם שהרי בכל מקום שישיר' הולך ניכר הוא, שנ²⁹ "כל רואיהם יכירום כי הם זרע בירך ה'",

(24) ע"י רש"י. (25) ש"א יז, לח. (26) בראשית מז, כב. ומפרש אכלו את חקם מחזיקין בחלקת אדמתם שנתן להם פרעה. (27) יחזקאל מ, ג. (28) — אפי' הכי. (29) ישעיה סא, ט. (30) כל זה בסוטה לה, א ובמדב"ר טז, כד. (31) ב"ב טו, א. (32) לעיל כ. (33) עירובין נו, א, עיי"ש. (34) בריאים לסבול טורח וסבל. (35) ירושלמי יומא ה, ב: ועל אנשי השרון היה אומר יה"ר כו' שלא יעשו בתיהן קבריהן. (36) וצריך לכויין. ור' יואל.

אֶרֶץ אֹכֶלֶת יוֹשְׁבֶיהָ הִוא וְכָל־הָעַם אֲשֶׁר־רָאִינוּ

רש"י

א' יז, ד) גזרו שש אמות זרמ, וכן (שמואל ב' כא, כ) איש מדון, (ד"ה א' יא, כג) איש מדה:

לטורדם באבלם ולא יתנו לב באלו. והקשה הר"י מה ידעו המרגלים שלטובתן היה, ולקמן נמי קוראם מוצאי דבה ורוח, האמת היו אומרים כי מה היו יודעים שהיה לטובתן. ותירץ דשמה הבינו, אבל ברצון דברו כן, ועל כן קורוהו דבה שנתכוונו לכך. ובסוטה פרק אלו נאמרין⁴⁰ שאיוב מת באותו פרק ובאו כולם לקוברו וכן אמרין בבבא בתרא פרק קמא⁴¹, וכן פרש"י על⁴² "סר צלם מעליהם" וזהו מה שאמר⁴³ "היש בה עץ" היינו עץ. וכתב חסר וי"ו לומר שהיה מגין [על] דורו כעץ.

הקשה הר"י למ"ד ג' היו באותה עצה יתרו איוב ובלעם, איוב ששתק נידון [ביסורין], ובסדר עולם ובפ"ק דבבא בתרא משמע דבן ע' שנה היה איוב כשלקה⁴⁴, והלא מרע"ה נולד לאח"כ בשעה שאמר⁴⁵ "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו". "ומשה⁴⁶ בן שמנים שנה בדברו אל פרעה", ובשנה שנייה (לארבעים) [ליצי"מ] שלח מרגלים, וא"כ אז היה משה בן פ"ב ואיוב היה זקן יותר ממנו, והיאך חיה עד הנה והלא ק"מ שנה חיה אחר יסורין וע' שנה היה כשלקה, נמצא כל ימיו רד"ו שנה ורד"ו נשתעבדו למצרים והוא מסתמא היה קודם לכן לכל הפחות בן י' שנים או בן

אשר ראינו בתוכה אנשי מדות. הקשה הרמב"ן³⁷ ארץ שהיא רעה והמים רעים והארץ משכלת לא תגדל אנשי מדות, אלא יהיו כולם דלים או נפוחים שפלי הקומה חסירי כח. ותירץ כך היתה דיבת המרגלים, שאמרו כי הארץ ההיא חזקת האויר כבידת הטבע ומימיה ופירותיה עזים וכבדים ויגדלו גידול רב מאד, ולא יסבלו [אותם] מזגי בני האדם הבינונים, זולתי הענקים ואנשי מדות שהם בעלי כח חזקים בטבעם. ולכן תגדל אנשים גדולים ותמית שאר בני אדם כמנהג המאכלים הגסים. ועתה חזרו להפליג להם בחזקת הענקים. כי מתחלה אמרו³⁸ "וגם ילידי הענק ראינו שם", ועכשיו הפליגו בהם לקרואם נפילים, ואמרו³⁹ "ושם ראינו את הנפילים בני ענק" והם מן הנפילים הקדומים אשר שמעתם עליהם, כי המה הגבורים אשר מעולם (המה) אנשי השם. ולפי שהיה ענין הנפילים שברורות נח נודע להם, הזכירו להם שאלו בני ענק מהם, הכל כדי לבהלם וליראם ולכך אמרו עתה ונהי בעינינו כחגבים.

ד"א ארץ אוכלת יושביה היא. פר"ש בכל מקום שעברנו (משם) מצאנו[ם] קוברי מתים והמקום עשה להם לטובה כדי

(37) כאן. (38) לעיל כח. (39) בפסוק הסמוך. (40) סוטה לה, א. (41) ב"ב טז, א. (42) להלן יד, ט. (43) לעיל כ. (44) דהא כתיב (איוב מב, י): ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה, וכתוב (שם, טז): ויחי איוב אחרי זאת ק"מ שנה כו'. א"כ בן ע' היה כשלקה. (45) שמות א, כב. (46) שם ז, ז.

בְּתוֹכָהּ אֲנָשִׁי מְדוֹת: 47 וְשֵׁם רֹאֵינוּ אֶת־הַנְּפִילִים בְּנֵי עֲנָק מִן־הַנְּפִלִים וְנָהִי בְּעֵינֵינוּ כַּחַגְבִּים וְכֵן הָיִינוּ בְּעֵינֵיהֶם:

רש"י

(47) הַנְּפִילִים. עַנְקִים מִזְנֵי שְׁמַחֲזִי וְעוֹאֵל שֶׁנֶּפְלוּ מִן הַשָּׁמַיִם צִימֵי דוֹר אֲנוֹשׁ: וְכֵן הָיִינוּ בְּעֵינֵיהֶם. שִׁמְעוּנוּ אֲדוֹמִים זֶה לֹא נִמְלִים יֵשׁ זְכָרִים כְּאֲנָשִׁים: עֲנָק. שִׁמְעִנִיקִים חֲמֵה בְּקוֹמָתָן:

ועונק בנקב שהחמה יוצא בו כך פרש"י
בפרק אלו נאמרים⁵⁰. כחגבים ולא דוקא
כחגבים אלא קטנים ביותר וכן דרך המקרא
לדבר⁵¹ "וירשביה כחגבים". (חזקוני; א' 1267
בשמו)

[א*] וְשֵׁם רֹאֵינוּ אֶת הַנְּפִילִים. שְׁכַל הַרְוָה
אוֹתָן נוֹפֵל מֵאִמְתָּן. בְּנֵי עֲנָק. כֵּךְ שֵׁם
אֲבִיהֶם. מִן הַנְּפִילִים. מִן הַמִּשְׁפָּחוֹת אֲשֶׁר
הָיוּ בְּדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנִּי בָּהֶם⁵² "הַנְּפִילִים הָיוּ
בְּאֶרֶץ". וְנָהִי בְּעֵינֵיהֶם כַּחַגְבִּים. כִּי הוּוּ
מִבְּרִי וְאֶכְלִי וְשִׁתִּי תוֹתִי אֲרֻזִּי הוּוּ מִבְּרִי וְכִי
חֲזָנָהוּ הַמִּרְגָּלִים הוּוּ מִסְתַּפִּי מִנִּיחָהוּ וְהוּוּ
סִלְקִי וְאִתּוֹ בְּאִילָנִי וְשִׁמְעוּ דְקָאֲמְרִי חֲזִינָא
לֵאִינוּשִׁי דְדַמִּי לְקַמְצִי בְּאִילָנִי⁵³, וְזֶהוּ וְכֵן
הָיִינוּ בְּעֵינֵיהֶם. (ר"צ)

[ב] הַנְּפִילִים. אֲנָשִׁים מוֹפְלָאִים, שְׁכַל
הַרְוָה אוֹתָם מוֹפְלָא עֲלֵיהֶם. וְיֵשׁ מִפְּרָשִׁים
כֹּל הַרְוָה אוֹתָם מִתְפַּחַד שֶׁלֹא יִפְּלוּ עֲלֵיו
מִרֹּב גּוֹבֵהֶם⁵⁴.

וְנָהִי בְּעֵינֵינוּ כַּחַגְבִּים. לֹא דוּקָא, אֲלֵא

י"ב שנים שהרי ידע ליתן עצה דאמרינן⁴⁷
שלשה היו באותה עצה ואפילו אם (לא
ש)נאמר באותה שנה שיצאו ממצרים מת,
והיכי אמרינן שחי עד שנה שנייה ששלח
מרגלים. ואין לדחות אם לא שנאמר חלוק
הוא זה מי שאמר זה לא אמר זה. (מ"ז)

[יב] וְכֹל הָעָם אֲשֶׁר רֹאֵינוּ בְּתוֹכָהּ אֲנָשִׁי
מְדוֹת. כְּלוֹמַר מֵהָא דְכָתַב אוֹכְלֵת יוֹשְׁבִיָּה
לֹא מִפְּנֵי חֲלִישוֹתָם כִּי גְבוּרִים הֵם מִשּׁוֹנִים,
אֲלֵא מִפְּנֵי שְׁאוּרֵיהֶם רַע וְכ"ש לְחֻלְשֵׁים⁴⁸.
עוֹד י"ל לֹא מִפְּנֵי רֹב אֲכִילָה וְשִׁתִּיה שֶׁדָּבָר
זֶה מְזִיק אָדָם מְאֹד וּמִקְרָבוּ לְמוֹת בַּחֲצִי
יָמָיו, כִּי כֹלָם אֲנָשִׁי מְדוֹת אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים
בְּמִדָּה. (ה"ז)

פסוק 47

[א] וְשֵׁם רֹאֵינוּ אֶת הַנְּפִילִים. י"מ נפילים
גבוהים כמו⁴⁹ "הר נופל יכול" דאיוב,
שפירשו גבוה לשון נפילים. בני ענק פירש
רש"י שמעניקין את החמה בקומתם מרוב
גובה קומתן דומים כאילו צוארן נוקב

(47) סוטה יא, א; סנהדרין קא. (48) אולי מדלא כתיב "וגם כל העם אשר ראינו גו'" (כעין שנאמר לעיל: וגם ילידי הענק) משמע דרישא וסיפא דקרא כרוכים זה בזה. ועי' רמב"ן. (49) איוב יד, יח. (50) סוטה לד, ב ד"ה שהיו מעניקים. ונר' דר"ל דמש"כ שם רש"י הוא פירוש למש"כ כאן, דסתם הלשון שמעניקים חמה בקומתן הו"מ לפרש שדומה כאילו החמה היא תכשיט לצוארם. (51) ישעיה מ, כב. וכדברי רשב"ם. (52) בראשית ו, ד. (53) סוטה לה, א. (54) וכ"ה בכו"כ ראשונים כאן.

ננסים. וכן היינו בעיניהם. שהיו תוהין עלינו שאנו ננסים כל כך.

המרגלים השיבו אל משה מה שלא שאל, כי משה לא היה דעתו לשלחם לומר אם ילכו אם לא ילכו, כי ודאי היה בדעתו שילכו במצות הבורא, אפס לכך שלחם להכין להם הדרך ולידע כשילך לצור על עריהם אם יגיע כל העם שם אל העיר אחת אם לא. שאם הערים בצורות והעם חזק יולך כל העם לצור על עיר אחת, וגם צריך לבנות דיק וסוללות, ואם לאו יחלקו העם ויזוורו על ארבע וחמש עירות כאחד. ואם יש בה עץ, וצריך קרדומות לחתוך היער שלא יארבו שם עליהם. ומה שאמר⁵⁵ "השמינה היא אם רזה" ולהביא מפריה, לחבבה על ישראל נתכוון כי יודע היה אל נכון שהיא שמנה וטובה וזבת חלב ודבש, ואוירה טוב ובריא. וגם כלב היה אומר כמותם בכל מה שהיו אומרים להודיע העניין, אבל הם כוונתן למנוע ישראל מלילך והוא כוונתו לילך. ולהודיע כיצד ילכו היה מספר, ולכך שהיה אומר כמותם כתיב⁵⁶ "ויהס כלב את העם", לפי שסבורים שהסכימה דעתו לדעתם כשהיה אומר להם שתוקו היו שותקין, עד שאמר⁵⁷ "לא נוכל לעלות", והוא צווח⁵⁸ "עלה נעלה", אז הכירו מחשבתו שאינה מחשבתם, ולכך כתיב⁵⁹ "ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו", אעפ"י שהיה אומר כמותם רוח אחרת היתה עמו ולא כרוחם שהוא מתכוין לטובה והם לרעה. וכשם שהמרגלים וכלב אומרים דבר אחד ולא בדעת אחד, כך משה וישראל שלחו

[המרגלים] ולא לדעת אחת, שכשבאו אל משה באו לדעת כן, שיודיע[ם] המרגלים אם ילכו אם לא ילכו ומשה סבר להכין הדרך. ולהכי כתיב⁶⁰ "וייטב בעיני הדבר", כי היה סבור שכוונתם לטובה כמו כוונתו. והקב"ה אמר⁶¹ "שלח לך" לדעתך⁶² ולא לדעתם והמרגלים נטו לדעתם חוץ מיהושע וכלב. (ריב"ש)

[ג] הנפילים. שכל הרואה אותם מתפלא עליהם. ד"א שכל הרואה אותם מתיירא שלא יפלו עליהם. (ד"ר)

[ד] הנפילים. אנשים מופלאים שכל רואיהם נפלאו מהם. וי"מ שכל רואיהם יראים פן יפלו עליהם מרוב גובהם. (ה"ר)

[ה] הנפילים. פירש המורה מבני שמחזאי ועזאל שנפלו מן השמים. ותימה והרי נימוחו בדור המבול. ויש לומר מבני עוג יצאו שנאמר⁶³ "והוא נשאר מיתר הרפאים" (ר"ד)

[ו] הנפילים. מופלאים על הרואה אותם. ד"א כל הרואה אותם ירא שמא יפלו עליו מרוב גובהן. (יר' 224)

[ז] הנפילים. הם המלאכים שנפלו מן השמים⁶⁴. ד"א הנפלים כתיב, שהיינו בעיניהם כנפל. (ר"ש)

[ח] הנפילים. פירש"י בני ענקים כו'. משמע מתוך פרש"י האי דאמר קרא הנפילים אינו שמחזאי ועזאל עצמן אלא בניהם שבאו מהם. ורש"י לא מפרש כן לפי שאמר בעלמא שהקב"ה סילקן מן העולם לאחר שקלקלו⁶⁵. אך מ"מ צריך ליישב הקרא

(55) לעיל כ. (56) שם ל. (57) שם לא. (58) שם ל. (59) להלן יד, כד. (60) דברים א, כג. (61) לעיל ב. (62) ברש"י שם. (63) דברים ג, יא. (64) פדר"א כב. וראה רי"ד כאן (65) עי' ילקו"ש בראשית רמז מד. ותמוה למה צריך לפנים לזה, דאי הנפילים הראשון היינו שמחזאי למה

חשבו את עצמן כ"כ קטון מאוד כמו נמלה. (יר' 51)

[ח] הנפילים. הרואה דומה לו פלא פלאות. וי"א דומה לו שנופלים עליו מרוב גובהן.

במדרש⁷⁰ בתו של עגלון מלך מואב הלכה בגן אביה, ומרגלים הלכו בגן ליקח הפירות, ונחבאו בקלפי רמונים והיו סבורים שמעורות היו. והיא באה וראתה אותם בתוך הקליפה ולקחה וזרקה אותם מעל החומה כי סבורה היתה שחגבים הם בתוכה. (לוי' 31)

[ט] מן הנפילים. הראשונים, כדכת' בבראשית⁷¹ "הנפילים היו בארץ בימים ההם"⁷².

כחגבים. הנמוך נראה לגבוה ממנו הרבה כחגבים שהם נמוכים מאד. וזה מוכיח⁷³ "היורש על חוג הארץ ויושביה כחגבים". (רשב"ם)

[י] בני ענק מן הנפילים. שהיו בדור המבול שנימוחו.

ונהי בעינינו. ונהי ב', "ונהי"⁷⁴ כטמא כולנו". אז נגזר "סורו"⁷⁵ טמא קראו למו". לצאת מארץ ישראל שהיא מהלך [מ'] יום⁷⁶, ולקו כאן אחר מ', ודור המבול אחר מ' יום⁷⁷. ובעון דור המדבר והמרגלים גלו

למה נקט הנפילים הראשון שכך הו"ל "ושם ראינו בני ענק מן הנפילים". וי"ל הנפילים ראשון בא להודיע שהם דומין ממש לשמחזאי ועזאל.

ענק. פרש"י שמעניקי' החמה בקומתם. וא"ת למה מהפך רש"י הסדר שפי' זה אחר וכן היינו בעיניהם. וי"ל שכן דרך רש"י לפרש כל הענין של קרא ואח"כ הוא מפרש הלשונות, כמו גבי'⁶⁶ "ויהם כלב" שפי' כל ענין הקרא ואח"כ פי' מהו ויהם אך צריך ליישב אמאי לא פי' לעי'⁶⁷ "ילידי הענק". וי"ל לפי שכאן אמר קרא "וכן היינו בעיניהם" שהיו חושבי' אותם כנמלים דהוא תימא גדולה, ע"כ פירש"י שהיו גבוהים כ"כ שמעניקי' חמה בצוארם. ופי' החזקוני בשם רש"י מרוב גובה קומתם דומה כאילו צוארם נוקב ועונק בנקב שהחמה יוצא בה, כך פירש"י בפ' אילו אומרים⁶⁸ עכ"ל החזקוני. והשתא נמי אתא שפי' שמהפך רש"י הסדר כי ב"ל⁶⁹ שלא תתמה שהיו אומרים וכן היינו בעיניהם.

וכן היינו בעיניהם. פרש"י שמענו וכו'. וא"ת למה נקט רש"י נמלים והלא בקרא כתי' חגבי' והוא מין ארבה. וי"ל שיש לחגבים כנפים ולאדם אין לו כנפים כמו נמלה. והאי דלא נקט קרא נמלה שמא לא

הוצרך לחזור "בני ענק מן הנפילים". ואולי דהו"מ לפרש הנפילים, שמחזאי ועזאל, בני ענק, בעלי קומת ענק, מן הנפילים, מאותן דכתיב בהו (בראשית ו, ד) "הנפילים היו בארץ בימים ההם" ובדומה פי' רמב"ן. (66) לעיל ל. (67) לעיל כב. (68) סוטה לד, ב ד"ה שהיו מעניקים. (69) — בא לומר. (70) מובא בתוס' שאנץ סוטה לה, א (מובא להלן) בשם מדרש. והמדרש ל"מ. (71) בראשית ו, ד. (72) מסתבר דאין ר"ל שהענקים שראו בחברון הם עצמם נשארו מדור המבול דהרבה דורות יש מאז, דיצ"מ בשנת ב' אלפים תמ"ח, צא מהן שנים עד המבול בשנת א' ותנ"ו, א"כ קרוב לח' מאות שנה ביניהם, אלא ר"ל מן הנפילים הראשונים, ממש כאותן נפילים בגובהן ובצורתם ומיהו מזרעם היו (ע"י עוג כמו שיש מפרשים). ומיהו מהכתוב 'בני ענק' אין ראייה דלרשב"ם יש לפרש בני ענק בעלי מידות וצורת ענקים. (73) ישעיה מ, כב. (74) ישעיה סד, ה. (75) איכה ד, טו. (76) כדכתי' לעיל יג: וישובו מתור הארץ מקץ מ' יום. (77) דכתיב (בראשית יז, יב) ויהי הגשם על הארץ מ' יום גו',

וזרק הקליפה וכל י"ב המרגלים נכנסו לישב בתוכה מפני הצל. וזהו ויושביה כחגבים, שישבו בה כחגבים. (בעה"ט)

[יב] [כחגבים]. איתא במדרש⁹⁰ מעשה בבתו של ענה⁹¹ שהלכה לפרדס אביה ולקטה רמון מן האילן וזרקה הקליפה והיה שם אחד מן המרגלים ונכנס בתורה והיתה יראה פן יבוא אביה בפרדס ויראה הקליפה ונטלה הקליפה וזרקה חוץ מן הפרדס ויצא המרגל משם והלך לו. (תוס' שאנץ סוטה לה, א ד"ה לקומצי)

[יג] ונהי בעינינו כחגבים. במדרש⁹² פעם אחת נכנסה בת ענק לפרדס לאכול רימון וזרקה הקליפה בכרם וכסבורים המרגלים שמערה היתה מן הקליפה והטמינו המרגלים עצמן תוך הקליפה. לאחר שעה נזכרה שזרקה הקליפה בכרם ושאלה ופחדה שאביה יבא וירגיש שאכלה מן הרימונים, ולקחה הקליפה וזרקה למקום אחר חוץ מן הדרך ולא הרגישה מן י"ב המרגלים שבתוכה. ואמרו המרגלים לעצמם כמה גבורה גדולה יש בנשים כ"ש באנשים. ולכך הוציאו הפירות ואמרו דיבה

לבבל, שאמרו⁷⁸ "בצורות בשמים" כדור הפלגה⁷⁹ והיא ארץ כשדים, זהו "מצרים"⁸⁰ נתנו יד אשור לשבוע לחם, אבותינו חטאו ואינם⁸¹. "מן"⁸² הארץ ההיא יצא אשור.⁸¹ (א' 268; רוקח)

[י*] בני ענק מן הנפלים. חסר י, מבני המלאכים שנפלו מן השמים, וזה הוא הנפלים. ד"א הנפלים כתי', שהיינו בעיניהם כנפלים קטנים. (רי"ו)

[יא] ונהי ב' במסורה. ונהי בעינינו כחגבים. "ונהי"⁸³ כטמא כלנו". לפי שאז נגזר עליהם⁸⁴ "סורו"⁸⁵ טמא".

וכן היינו בעיניהם. בגימטריא⁸⁶ וזהו קן נמלים. וכ"ן גם נוטריקון וכמו נמלים. וזהו יתייב מה שפירש רש"י שמענו אומרים נמלים בכרם, כי מאן דכר שמם של נמלים והלא הפסוק אומר ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם ומשמע כחגבים ולא כנמלים. אלא כמו שאמרנו נראה שמדקדק רש"י ע"כ⁸⁷.

כחגבים. ב' במסורה. ונהי בעינינו כחגבים. ואירך⁸⁸ "ויושביה כחגבים". כדאיתא במדרש⁸⁹ שענק אחד אכל רימון

דאחר מ' יום נמחה כל היקום. (78) דברים א, כח. (79) שאמרו (בראשית יא, ד): הבה נבנה עיר ומגדל וראשו בשמים. (80) איכה ה, רז. (81) צ"ב למה מביא מקרא זה ומה יליף מיניה. ואולי בא לרמוז ע"ד דרושי הסוד, מצרים נתנו יד כלו' כבר בצאתם ממצרים פשטו יד למרוד כלפי שמיא בעוון דיבת הארץ שגרם לגלותם לבבל ולאשור, ובזה השפיעו את ההשפעה לאשור ולאומות העולם ואבותינו חטאו כו'. (82) בראשית י, יא. (83) ישעיה סד, ה. (84) משנה תענית ד, ו. (85) איכה ד, טו. (86) — תמ"ג. (87) והעיר האדרת: בגי' זהו נמלים וקוצין וכו' הגי' היא ט"ס, ובחומשים אחרים כ' בגי' 'וזהו קן נמלים', והוא מכוון במלות 'וכן היינו בעיניהם'. והוסיף רבנו לבאר את רמז המסורה דקמ"ל דמש"א כחגבים היינו לנמלים, מדכ' ונהי כטמא כולנו. והחגבים הם מין טהור כמש"כ בפי' שמיני, אך אם כנמלים נדמו בעיני עצמם א"ש, שהוא שרץ האסור מן הרמשים כבמכות יט,ב ומעילה טז,ב, ע"כ. ב'עטרות אדר' העיר: כל הדיבור ליתא בכת"י וגם הסיום "ע"כ" מורה שאין זה מלשון רבינו, וכן נראה דחוק לומר שרש"י מפרש פשוטו של מקרא ע"פ גימטריא, ולא מצאנו בכל הספר שרבינו יפרש דברי רש"י, ע"כ. (88) ישעיה מ, כב. (89) עי' ציון בלו' 31 בהערה. (90) פתרון תורה לעיל כח. (91) במדרש שם: בבתו של ענק. (92) ראה ציון בהערה ללו' 31.

יד ׀ ותשא כל־העדה ויתנו את־קולם ויבכו העם

רש"י

(א) כל העדה. סנהדרלות:

המרגלים ידעו כי כל דבר קטון מאד כשוראים אותו מרחוק, וא"כ כך אמרו המרגלים אפי' שאנו רואים (גדולינו) [גדולינו] ואפי' שאנו מביטים למטה⁹⁶ הם נראים כחגבים כ"ש וכ"ש שאם היינו מביטים למטה מלמעלה היו נראים כנמלים⁹⁷. (רח"פ)

[טו] וכן היינו בעיניהם. פרש"י שמענו אומרים זה לזה נמלים יש בכרם כאנשים. וק' שהרי כתי' ונהי בעינינו כחגבים וכו'. וי"ל שתרגו' כחגבים לקמצי', וכן אמרו בפ"ק דפסחים⁹⁸ העיד ר' יוסף בן יעזר על איל קמצא דכן, והוא חגב, וכשמזקינין הנמלים נעשה להם כנפים והם כדמות חגב.

פסוק א

[א] [ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם] ותשא כל העדה א, ויתנו את קולם ב, ויבכו העם ג. כנגדם⁹⁹ ג' בכיות, "בכה"¹ א, "תבכה" ב, "אני בוכה"² ג. וכן ג' דמעות, "כלו בדמעות עיני"³ א, ב⁴, "הורידו כנחל דמעה"⁵ ג. וכן "ויקרא ה'

על הארץ. ואמר ר' יוחנן⁹³ כל אחד מאותן מרגלים היה גובהו ס' אמה. (ה"ז)

[יד] וכן היינו בעיניהם. פרש"י שמענו אומרים נמלים יש בכרם ככני אדם. צריך ליישב מנ"ל רש"י הא, וא"כ היאך מיישב וכן היינו בעיניהם הלא הנמלים קטנים יותר מחגבים. וי"ל כי כל אדם רואה יותר בטוב מלמעלה למטה יותר מלמטה למעלה כי האורה מכחיש הראות, וגם כל אדם רואה בעצמו שיהא גדול יותר ממה שהוא וא"ה⁹⁴ ונהי בעינינו כחגבים, וא"כ הם שהיו רואים גודלם בעצמם היו נראים גדולים יותר, וא"כ צריך לומר שהיו מחזיקים אותנו קטנים יותר ויותר, כי כל אדם וכל דבר נראה קטון מרחוק הרבה פעמים יותר ממה שהוא, וא"כ היו צריכים לומר שקטנים הם יותר ויותר אף היו יודעים הענקים שהם מעט גדולים ממה שנראה להם. ואין להקשות אחר שאנו רואים יותר בטוב מלמעלה למטה א"כ ידמה לענקים שיהיו גדולים ביותר⁹⁵, ואלא היא הנותנת שהיו יודעים המרגלים שרואים בטוב יותר מלמעלה למטה, וא"כ גם

(93) לא מצאתי היכן. (94) — ואפילו הכי. (95) כל' א"כ ידמה להם לענקים שאנו גדולים ביותר כל' לא רק יותר מנמלים אלא אפילו יותר מחגבים. (96) הכוונה אפילו כשאנו משפילים עצמינו אליהם ומסתכלים עליהם מלמטה. (97) ומוצא הדברים דמה שאמרו הענקים שהמרגלים נראים להם כחגבים היינו משום שיש כמה אשליות ואחזיות עיניים שגורמים לאדם לראות דבר שלא במידתו, פעמים גדול ממה שהוא ופעמים קטן ממה שהוא, ובאמת המרגלים נראו להם כנמלים כדברי רש"י, ומה שאמרו כחגבים היינו משום שידעו שראיתם לוקה באחזיות העיניים ושיערו בדעתם לקזז אותן אשליות והעמידו שיעורם על חגבים. (98) פסחים טז, א. (99) ראה סוטה לה, א. (1) לעיל א, ב. (2) שם שם, טז. (3) שם ב, יא. (4) ר"ל דמעות לשון רבים. (5) שם שם, יח.

בכיה שגרמה בכי' לדורות. בלילה ההוא. גימ' אז בליל ט' באב²¹. "וילנו"²² כלומר נ' לנו, כלומר ויתלוננו. התלוננו כמו הרעימו.

"סר²³ צלם מעליהם". שהוא שם הכבוד הנראה לאדם בשעת פטירתו, כמאחז²⁴ "כי²⁵ לא יראני האדם וחי" אבל בשעת מיתה רואה. (ל' 108)

[ד] ויבכו העם בלילה ההוא. במס' תענית²⁶ יש, אמר הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם חייכם שאני קובע לכם בכיה לדורות. וכיצד חזרו מרגלים בט' באב, שהרי כתי'²⁷ "ויהי בחדש השני בשנת השנית בעשרים לחודש נעלה הענן וכו'". וכתי'²⁸ "ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים", הרי כ"ב באייר. כי בו ביום התאוו תאוה, וכתי'²⁹ "עד חדש ימים" וחדש חסר הוא כ"ט ימים נמצא שנשלמו כ"ט ימים כ"ב בסיון. ובכ"ב לסיון אז נסעו לחצרות, ואז נצטרעה מרים בו ביום, והמתינו לה ז' ימים, הרי כ"ח בסיון. וכשבאו למדבר פארן בו ביום שלח משה מרגלים, והם חזרו למ' יום, נמצא כשתחשוב ב' ימים של סיון ול' ימים של תמוז כי אותה שנה היה מעובר, כדאמר במס' תענית³⁰ תמוז דההיא שתא מלויה וח' ימים דאב הרי מ' יום. ובאותה לילה בכו והוקבע בכיה לדורות. (ס"ז)

לבכיי⁶ א, "במסתרים תבכה נפשי"⁷ ב, "פלגי מים תרד עיני" ג. ולכך גלו ג' פעמים על ידי [ג'] אומות, אשור בבל אדום, זהו "ותשקמו בדמעות שלישי"⁸. וג' ימים, בטבת סמך מלך בבל⁹, בתמוז הובקעה העיר¹⁰, באב נחרב הבית¹¹. לכך, כל המתאבל על ירושלים זוכה לראות ג' מיני שמחות¹², "שמחו את ירושלים" א, "וגילו בה" ב, "שישו אתה משוש"¹³ ג. לפי שג' קולות שם, "קול שאון מעיר" א, "קול מהיכל" ב, "קול ה' משלם"¹⁴ ג. וכן ג' [שאגות], "ה' ממרום ישאג" וגו' "שאג ישאג על נוהו"¹⁵. ובפ"א דברכות¹⁶, בת קול מנהמת כיונה וכו' אוי שהחרבתי את ביתי א, ושרפתי את ההיכל ב, והגליתי את בניי לבין האומות ג, בכל יום אומרת כך ג' פעמים, וכן ג' "מיכאל" בדניאל¹⁷. (א' 268)

[ב] ויבכו העם בלילה ההוא. מכאן קבעו בכיה לדורות, פרק קמא דערכין מיתא רש"י¹⁸ זה אומר גוררי' זכות ביומא דזכאי וחובאה ביומא דחיי, והא ראייה בית ראשון ושני נחרבו ביום אחד. מצאתי.

ותשא כל העדה. ויהיה רמז הכתוב ותשא כל העדה, כנסת ישראל שהיא כל¹⁹ העדה. ויתנו את קולם, מלאכי השרת. ויבכו העם, אלו ישראל. בלילה ההוא, כלומר כל זה נאמר²⁰ בלילה ההוא. בחיי. (שט' 44)

[ג] ויבכו העם. נ' בכו העם, וי לאותה

(6) ישעיה כב, יב. (7) ירמיה יג, יז. (8) תהלים פ, ו. (9) יחזקאל כד, א-ב. (10) ירמיה נב, יז. (11) שם שם, יב-יג. (12) ראה תענית ל, ב. (13) ישעיה סו, י. (14) שם שם, ו. (15) ירמיה כה, ל. (16) ג, א. (17) י, יג; שם כא; יב, א. (18) ל"מ היכא. ועי' רש"י תענית כט, א: וחובה על ידי חייב, היינו תשעה באב דרגילין להיות בו רעות. (19) בכתי' 'על' ותוקן ע"פ הבחיי. (20) ובבחי: נגזר. (21) — צ"ד. (22) בפסוק הבא. (23) להלן ט. (24) פדר"א לד: אין הנפש יוצאה מן הגוף עד שרואה פני השכינה שנ' כו'. (25) שמות לג, כ. (26) תענית כט, א. (27) לעיל י, יא. (28) לעיל שם, לג. (29) לעיל יא, כ. (30) תענית שם. ור' ג"כ החשבון ברש"י שם.

בְּלִילָה הֵהוּא: ־ וַיִּלְנוּ עַל־מֹשֶׁה וְעַל־אַהֲרֹן כָּל בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אֵלֵהֶם כָּל־הָעֵדָה לֹא־מָתְנוּ בָּאָרֶץ
מִצְרַיִם אוֹ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה לֹא־מָתְנוּ: ־ וְלֹמָה יְהוֹה

רש"י

(ב) לוֹ מָתְנוּ. הַלּוֹאִי וּמָתְנוּ:

פסוק ב

[א] וַיִּלְנוּ כָּל עַדַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְאִפִּי
הַצְדִּיקִים עָתָה נִכְנסוּ עִם הַמִּתְלוֹנְנִים. כָּל
הָעֵדָה. אֱלֹו הַסִּנְדְּרָאוֹת³¹. (ב"מ 243)

[ב] וַיִּלְנוּ. וַיִּלְנוּ. (ר"א)

[ג] אוֹ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה לוֹ מָתְנוּ. מִיתַת עֲצָמֵינוּ
וְלֹא יֵהָא בִּיתְנוּ לִשְׁבִי וּלְבִיזָה כְּמוֹ שֶׁמִּפְרֵשׁ.
(ריב"ש)

[ד] לוֹ מָתְנוּ גוֹי. ג' כְּתוּת נִחְלָקוּ יִשְׂרָאֵל
בְּאוֹתָהּ שְׁעָה, כְּת אַחַת אִמְרָה "לוֹ מָתְנוּ
בָּאָרֶץ מִצְרַיִם", וְכַת אַחַת אִמְרָה³² "הֲלֹא
טוֹב שׁוֹב מִצְרַיִם", כְּת ג' אוֹמֶרֶת³³ "נִתְּנָה
רֹאשׁ וְנִשׁוּבָה מִצְרִימָה". לִכְךָ "וְנִתְּשָׁא גוֹ"
וְיִתְּנוּ גוֹי וְיִבְכּוּ הָעָם" ג' בְּכִיּוֹת. (וַיִּבְכּוּ כָל
יִשְׂרָאֵל. כָּל הָעֵדָה ג'³⁴).

לוֹ מָתְנוּ לוֹ מָתְנוּ. ב' פְּעָמִים כִּנְגֵד בֵּית
רֹאשׁוֹן וְשֵׁנִי, לִכְךָ נִחְרַבּוּ. (ש"ט 37)

פסוק ג

[א] וְלֹמָה ה' מְבִיא אוֹתָנוּ אֶל הָאָרֶץ וְגוֹ.
הַקְּשָׁה הַרְמֵב³⁵ וְלֹמָה לֹא הִזְכִּירוּ לֵאמֹר
לֹמָה ה' מְבִיא אוֹתָנוּ אֶל (ה) אָרֶץ מִשְׁכַּלֹּת
אוֹכַלֹּת יוֹשְׁבֶיהָ. וְתִירֵץ כִּי הִסְתִּירוּ הָעָם דְּבַר

זֶה מִמֶּשֶׁה, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא אָמְרוּ הַשְּׁלוּחִים
בְּהִשְׁיבָם דְּבַר אֱלֹו וְאֵל כָּל הָעֵדָה כִּי יַעֲיִדוּ
בָּם מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כִּי שָׁקַר דִּבְרוּ. וְהַמְרָגְלִים
בְּעֲצָמָן הֵם הִסְתִּירוּ זֶה הַדְּבַר מִמֶּשֶׁה, כִּי
יָדְעוּ שֶׁמֶשֶׁה הִיָּה יוֹדֵעַ עֲנִינֵי הָאָרֶץ
מִמִּצְרַיִם וּמִמִּדְיָן הַשְּׁכֵנִים לָהּ. עַל כֵּן אָמְרוּ
הַדְּבָה הַזֹּאת לָעָם בְּאַהֲלִיָּהֶם בְּדֶרֶךְ סוֹד.
וְלִכְךָ אָמַר בְּמִשְׁנֵה תוֹרָה³⁶ "וַיִּשְׁיבוּ אוֹתָנוּ
דְּבַר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵינוּ
נֹתֵן לָנוּ וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלוֹת וּתְמַרוּ אֶת פִּי
ה'", כִּי כֵן אָמְרוּ אֱלֹו [וְאֵל] כָּל הָעֵדָה
שֶׁהָאָרֶץ טוֹבָה וְאָרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדִבְשׁ, וְהָעָם
מָרוּ אֶת פִּי ה' וְלֹא רָצוּ לַעֲלוֹת מִפְּנֵי
שֶׁאָמְרוּ³⁷ "כִּי עֲזָ הָעָם", כִּי יֵשׁ בְּהֶשֶׁם כַּח
לַעֲזוֹר וְלִהְשִׁכִּיל כְּמוֹ שֶׁמִּפְרֵשׁ שָׁם³⁸ "כִּי ה'
אֱלֹהֵיכֶם הִהוּלֵךְ עִמָּכֶם הוּא יִלְחֶם לָכֶם". כִּי
אַחֲרֵי שֶׁאֵין הַמְּנִיעָה רַק מִפְּנֵי תוֹקֶף הָעָם,
הִיָּה לָהֶם לְבִטּוֹחַ בְּשֵׁם יְת'. וְלֹא נִצְטָרֵךְ
לִומר כִּי עַל יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב אָמַר מֹשֶׁה כֵּן, כִּי
לֹמָה יִשְׁמְעוּ לִשְׁנַיִם וְלֹא יֵאֱמִינוּ לַעֲשֶׂרָה.
וְעוֹד כִּי שָׁם כְּתוּב³⁹ "וַאֲשַׁלַּח מִכֶּם שְׁנַיִם
עֹשֶׂר אַנְשִׁים", וְעַלִּיהֶם אָמַר "וַיִּשְׁיבוּ אוֹתָנוּ
דְּבַר". (ריב"ש)

(31) וְכֵן בְּרִש"י. (32) בַּפְסוֹק הַבֵּא. (33) לַהֲלֵךְ ד'. (34) נִרְאָה כְּשִׁיבוֹשׁ אוֹ דִּילּוֹג תִּיבוֹת.
(35) כֹּאֵן. וְכֵל הַדִּיבוֹר מִלְשׁוֹנוֹ. (36) דְּבָרִים א', כה. (37) לַעֲלִיל יג, כח. (38) דְּבָרִים שם, ל.
(39) שם, כג.

מִבֵּיָא אֲתָנוּ אֶל־הָאָרֶץ הַזֹּאת לִנְפֹל בַּחֶרֶב נַשִּׁינוּ
וּטְפִינוּ יִהְיוּ לָבוֹ הַלֹּא טוֹב לָנוּ שׁוּב מִצְרִימָה:
וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו נִתְּנָה רֹאשׁ וְנִשְׁוֹבָה

רש"י

(ד) נתנה ראש. כתרִגומו נמני רישא, נשים עלינו מלך, ורצותינו פירשו לשון עבודה זרה:

[ב] לִנְפֹל. ד' במסורה. "לנפל בחרב".
"דחה" 40 דחיתני לנפל". "אשר" 41 החלת
לנפל לפניו". "גם" 42 בבל לנפל חללי
ישראל". שבעון זאת הנפילה דחוני שגרמו
לי עתה נפילה דכתיב 43 "ופגריכם אתם
יפלו במדבר". ודחיתני לנפל לדורות
שגרמו שחרב הבית ונפלו ביד בבל. והיינו
"גם בבל לנפול חללי ישראל". וכן בימי
המן שכתבו שטנה על בנין הבית ולא
הניחוהו לבנותו 44. (בעה"ט)

ופ"ה 49 מקום היה חוץ לירושלם שמשם
רואה בית המקדש. (ה"ז; אמרי נעם)

[ג] נתנה ראש. זהו עבודה זרה 50. וכן
בעגל 51 "אשר ילכו לפנינו" אשר אותיות
ראש. ומה התם אחר מ' יום אף כאן אחר
ארבעים יום.

אִישׁ אֶל אָחִיו נִתְּנָה רֹאשׁ וְנִשְׁוֹבָה
מִצְרִימָה. ראשי תיבות בגימטריא עבודה
זרה. (בעה"ט)

[ד] אִישׁ אֶל אָחִיו נִתְּנָה רֹאשׁ וְנִשְׁוֹבָה
מִצְרִימָה. ר"ת בגי' 52 עבודה זרה. זהו
עבירה גוררת עבירה, בשעה 53 שעשו העגל
אמרו 54 "קום עשה לנו אלהים אשר ילכו
לפנינו", אש"ר אותיות רא"ש, בסוף מ'
ימים, כן בסוף מ' יום אמרו "נתנה ראש".
בעגל אמרו 55 "אשר העלוך מארץ מצרים",
וכאן "ונשובה מצרימה". (רוקח; ויר' 4)

[ה] [ונשובה מצרימה]. ו' בקריאה. כאן 56,
"ונשובה מצרימה", "לכו" 57 ונשובה עד
ה". באברהם כתיב 58 "ונשתחוה ונשובה",

[ג] נשינו וטפינו לבו יהיו. ברית כרותה
לשפתים, לב"ז שנים 45. (שט' 37)

פסוק ד

[א] נתנה ראש. מנהיג שיוליכנו
למצרים 46. (ריב"ש)

[ב] נתנה ראש. פי' נעבוד ע"ז ומצינו
שנקרא ע"ז ראש, דכתיב בנבוכדנצר 47
"אנת הוא רישא דדהבא" פי' ע"ז. וכן
כתיב בדוד כשברח מפני אבשלום כתי' 48
"ויבא דוד עד הראש אשר ישתחוה שם".

(40) תהלים קיח, יג. (41) אסתר ו, יג. (42) ירמיה נא, מט. (43) להלן לב. (44) עזרא ד, ו.
(45) ל"ט שנים נטלטלו בניהם במדבר משילוח מרגלים בשנה ב' ועד שבאו לארץ. (46) וברש"י בפי'
א: כתרִגומו נמני רישא, נשים עלינו מלך. (47) דניאל ב, לח. (48) ש"ב טו, לב. ושם: ויהי דוד
בא גור. (49) שם ד"ה אשר. (50) ילקו"ש בשלח רמז רנד. (51) שמות לב, א. (52) — רצ"ט.
(53) בוי"ר 4: בשנה. (54) שמות לב, א. (55) שם, ד. (56) בראשית כב, ה. (57) הושע ו, א.
(58) בראשית שם.

מִצְרִימָה: ה' וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל-פְּנֵיהֶם לִפְנֵי כָל-
 קְהַל עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיְהִי־שָׁע בֶּן-נֹון וְכָלֹב בֶּן-
 יִפְתָּה מִן-הַתָּרִים אֶת-הָאָרֶץ קָרְעוּ בְגָדֵיהֶם: וַיֹּאמְרוּ
 אֶל-כָּל-עֵדֶת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עָבְרָנוּ
 בָּהּ לַתּוֹר אֵתָה טוֹבָה הָאָרֶץ מְאֹד מְאֹד: ה' אִם-חָפֵץ
 בָּנוּ יְהוָה וְהִבִּיא אֹתָנוּ אֶל-הָאָרֶץ הַזֹּאת וְנִתְּנָה לָנוּ

פסוק ו

[א] קרעו בגדיהם. הילכך קרעו בגדיהם
 שהם חייב לקרוע על חילול השם ואין לך
 חילול שם יותר מזה, שהרי מתרעמים על
 השם. (לר' 31)

פסוק ז

[א] טובה הארץ מאד מאד. על שני
 הדברים שאמרו המרגלים השיבום, על
 שאמרו⁶³ "ארץ אוכלת יושביה" ומשכלת
 "טובה הארץ מאד מאד" ואוירה טוב וטוב
 לשבת בה⁶⁴. (ריב"ש)

פסוק ח

[א] אם חפץ בנו ה' והביא אותנו. כי לא
 תשכל אותנו. ועל שאמרו⁶⁵ "לא נוכל
 לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו"
 [אמר⁶⁶] "ואתם אל תיראו את עם הארץ כי
 לחמנו הם" ולנו נתנו למאכל, כמו⁶⁷ "כי
 אכל את יעקב".

ובזכותו יזכו ישראל לעשות תשובה, "לכו
 ונשובה אל עיר⁵⁹ ה'", ואם לא זכו יאמרו
 "נתנה ראש ונשובה מצרימה", וכשיזכו
 יאמרו⁶⁰ "השיבנו ה' אליך ונשובה", והכל
 בזכות אברהם שנ' "ונשתחוה ונשובה
 אליכם. (רי"ח⁶¹)

פסוק ה

[א] ויפול משה ואהרן וגו'. וא"ת הוי ליה
 למיכתב ויפלו כדאשכחן גבי מחלוקת קרח
 גבי פרשת "הרומו" ששניהם נפלו על
 פניהם להתפלל על ישראל⁶². וי"ל דהכא
 מיד כשנפלו לפני ישראל לפייסם עמד
 משה, מפני שדברה שכינה עמו והוצרך
 לעמוד. (אמרי נעם; ובדומה בפע"ר וכן ור' 260,
 א' 2343)

[ב] ויפול משה ואהרן. שניהם נפלו, ומשה
 עמד מיד לפי שדברה שכינה עמו. (רי"מ)

(59) בקרא בהושע לא כתיב 'עיר', ומוסיף זה דרך פירוש, כלעומת הכתוב ונשובה מצרימה.
 (60) איכה ה, כא. (61) בפירושו לבראשית שם. (62) להלן יז, י: הרמו מתוך העדה גו' ויפלו על
 פניהם. (63) לעיל יג, לב. (64) וראה ההמשך בפסוק הבא. (65) לעיל יג, לא. (66) בפסוק
 הבא. (67) תהלים עט, ז.

אֶרֶץ אֲשֶׁר־הָיָה זֶבֶת חֶלֶב וְדִבְשׁ: ַּאֲךָ בֵּיתוֹהָ אֶל־

רש"י

(ט) אֶל תִּמְרָדּוּ. וְשׁוֹב וְאָתָּם אֵל תִּירָאוּ: כִּי לַחֲמֹנֵי הֵם. נֶאֱכַלְס כֻּלָּם: פֶּר צִלָּם. מִגִּינִם

כל העמים".

סר צלם מעליהם. כל דבר המגין על האדם הוא צל שלו. (חזקוני)

[ד] כִּי לַחֲמֹיֵנוּ הֵם. כְּמוֹ⁷³ "ואכלתם את שלל אויביך".

סר צילם מעליהם. לשון⁷⁴ "השם צילי", "בצל⁷⁵ שדי יתלונן", וכן⁷⁶ "באברתו יסך לך", כשהשם ית' רוצה לשמור אדם אז מגין עליו.

סר צילם. פירש רבי' יהודה החסיד שכל אדם שמוליכין אותו לתלות אז אין לו צל. (רח"פ; א' 271)

[ה] לַחֲמֹנֵי. ד' במסורה. "כי לחמנו הם". "לחמנו⁷⁷ נאכל". "זה⁷⁸ לחמנו חם הצטיידנו וגו' מרוב הדרך מאד". "בנפשנו⁷⁹ נביא לחמנו מפני חרב המדבר".

אך בה' אל תמרדו כי לחמנו הם. ונאכלם כלחם. אבל לאחר שעברו את פי ה', "ויכום⁸⁰ ויכתום". וזהו "בנפשנו נביא לחמנו מפני חרב המדבר"⁸¹, ורב להם הדרך מאד, שהלכו מ' שנה במדבר. (בעה"ט)

סר⁶⁸ צילם מעליהם. הקדוש ברוך הוא שהוא צל ושומר לכל הבריות, סר מעליהם והפקירם לנו והוא אתנו לעזרתנו ולכך אל תיראום. (ריב"ש)

[ב] אֲשֶׁר הָיָה זֶבֶת חֶלֶב וְדִבְשׁ. אֵין תּוֹרָה כְּתוּרַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְזֶהוּ שֶׁאֵמַר אֲשֶׁר הָיָה. (ר"ש)

פסוק ט

[א] אֶל תִּמְרָדּוּ. פֶּרֶשׁ"י וְשׁוֹב אֶל תִּירָאוּ. וְהַטַּעַם דָּאֵין לֹמ' שִׁיְהִי כַּעֲיֵן שְׁתֵּי מֵאֲמֵרוֹת [דָּאֵין יִבְטַחוּ⁶⁹] בְּאִמִּירַתָם וְהֵם הָיוּ יִרְאִים מֵהֶם עַד מֵאֵד, אִם לֹא שִׁיְאֵמַר לֵהֶם טַעַם לִמָּה לֹא יִרְאוּ מֵהֶם, לִכְךָ יִתְכַּן לֹמ' שֶׁאֵמַר לֵהֶם אִם לֹא תִמְרָדּוּ בְּשֵׁם ב'ה' רַק שֶׁתִּבְטַחוּ בּוֹ אֵין לָכֵם לִירָא מֵהֶם⁷⁰. (ס"ז)

[ב] אֶל תִּמְרָדּוּ. וְיִתְכַּן לִפְרֹשׁ עוֹד כִּי לִפִּי שֶׁהִיָּה בִיד יִשְׂרָאֵל זִכּוֹת הַלֶּחֶם וְהַצֵּל, לִכְךָ יֵאֵמַר כִּי לַחֲמֹנֵי הֵם בִּזְכוֹת מִצָּה בִּפְסָח, סֵר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם בִּזְכוֹת צֵל סוּכָה וְה' שֶׁהוּא צֵלָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל אֲתָנוּ כַּעֲנִין שֶׁכְּתוּב⁷¹ "ה' שׁוֹמֵר ה' צֵלָךְ עַל יַד יִמִּינָךְ" עַל כֵּן אֶל תִּירָאוּ. בַּחֲיֵי ע"כ. (שט' 44)

[ג] כִּי לַחֲמֹנֵי הֵם. כְּדִכְתִּיב⁷² "ואכלת את

(68) בפסוק שם. (69) הפענוח מסופק, והכוונה כעין זה. (70) וכע"ז בשפ"ח. (71) תהלים קכא, ה. (72) דברים ז, טז. (73) דברים כ, יד. ושם: ואכלת. (74) תהלים קכא, ה. ושם: ה' צילך. (75) שם צא, א. (76) שם, ד. (77) ישעיה ד, א. (78) יהושע ט, יב-יג. (79) איכ ה, ט. (80) להלן מה. (81) מפני חרב שאכלה בהם כשהעפילו נתעכבו מ' שנה במדבר, ודורש גם דברי החזי כנאמר על ישראל כי יצאו ממצרים על מנת לאכול כל עמי כנען בעודו חם ובעוונותינו נתעכבו מ' שנה וארכו הימים מאד.

תִּמְרֹדוּ וְאַתֶּם אֶל־תִּירְאוּ אֶת־עַם הָאָרֶץ כִּי לַחֲמֹנוּ הֵם סַר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם וַיְהוּה אֶתְנוּ אֶל־תִּירָאִים:

רש"י

ומזקס. כשרים שזהם מתו, איזו שיהיה מגין עליהם. דבר אחר ולו של המקום סר מעליהם:

[ו] כִּי לַחֲמִינוּ הֵם. אפילו אם לא נגרשם מיד יהיו לנו למס עובד.

סר צילם מעליהם. הקב"ה שני⁸² "ה' צלך". (רי"מ)

[ז] כִּי לַחֲמִינוּ הֵם. שאף אם לא יגרשום מהר יהיו לנו למס עובד ויתנו לנו ממון הרבה. ד"א בעת הלחמם בנו לא יהי' להם תקומה לפנינו⁸³. ר' ברכיה.

סר צלם. הוא הקב"ה שהוא צל עולם כדכתיב⁸⁴ "ה' צלי". ד"א בשם ר' אלי' שמצא כתוב מלמד שלא ראו צל צואריהם ביום הושענה רבה. (פע"ר)

[ח] כִּי לַחֲמִינוּ הֵם. אפי' לא נגרשם בשנה אחת יהיו לנו למס.

סר צילם. הקב"ה שהוא צל עולם, שני⁸⁵ "ה' צלך", שני⁸⁶ "ודור רביעי ישובו הנה" לוי קהת עמרם משה⁸⁷. ד"א לא ראו צל צוארם ביום הושענה רבא. ד"א אין להם תקומה בפנינו כשיתחילו להלחם בנו. (שש' 66)

[ט] לַחֲמִינוּ הֵם. שכבר הבטיחנו⁸⁸ "ואכלת את שלל אויביך".

סר צלם מעליהם. בגימ' 89 סר שנה, כי בצל יכולים בלילה אחת לראות, אם לו צל יחיה כל השנה. (ר"א; ובדומה ברוקח)

[י] סר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם. אין להם מחסה לחסות בו כי כבר נמוגו כל יושבי ארץ מפנינו משעה שהוביש ים [סוף] כמו שאמרה רחב הזונה⁹⁰ וכדכתי' 91 "נמוגו כל יושבי כנען". (רשב"ם)

[יא] סר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם. הקדוש ברוך הוא כדכתיב⁹² "וה' סר מעליך" חדל מלעוזרם ולכך לא תיראום. (ה"ז; א' 970)

[יב] סר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם. פירש ר' אברהם בן עזרא ז"ל⁹³, כי צלם הוא מגן וצנה כי הם צל על הנלחמים, ואמרו כי נפל פחדנו עליהם ולא יקחו מגן וצנה וכובע להחליץ ולהלחם כנגדו ויפה פירש. אבל יתכן שירמוז הכתוב למה שנודע כי בליל החותם לא יהיה צל לראש האיש שימות באותה שנה ההיא, לכך אמר כבר סר צלם מעליהם כי נגזר עליהם מיתה. או ירמוז על שרי מעלה, שאין אומה נופלת עד שיפול השר שלה תחלה⁹⁴, כענין שכתוב⁹⁵ "פקוד ה' על צבא המרום במרום" ואחר כך "על

(82) תהלים קכא, ה. (83) אולי ר"ל דלחמנו ל' מלחמה, דע"י שיפלו לפנינו ונירש ממונם נתפרנס מהם כלחם. (84) תהלים קכא, ה: "ה' צלך". (85) תהלים קכא, ה. (86) בראשית טו, טז. (87) עיי' ילקוט ש' שמות רמז רכז. (88) דברים כ, יד. (89) תרטי"ו. (90) יהושע ב, ט. (91) שמות טו, טז. (92) ש"א כח, טז. (93) כאן. (94) מכילתא שירה פר' ב. (95) ישעיה כד, כא.

שמענו כי יש שניסו עניין בעופות שרצו לשחטו למחר ובליל הושענו' לא היה להם צל⁴. ולכן יש אומ' ובליל הושע' יחתמו⁵. והשעה אמ' קצת חכמי הקבלה שלא ניתן לפרש ואני לא קיבלתי, עד כאן לשו' הר"מ מרקנאטי בקיצור כי אינו [ראוי לכתבו⁶] הנה טעם הענין הזה. (וט' 506)

[יד] [פר צ"ל מעליהם]. מצאתי בסודי רזיא כשתשים מי מעיין בכלי מצוחצחת וזך ומעיין בו בליל הושענא רבה, ואם יש לחיות אותו שנה, אפילו פיו סתום ועיניו סתומות יראה בבואה שלו שהם פתוחים, ואם יהיה פיו ועיניו סגורות ימות וזה דבר ברור. וס' ב"ז מ"ז⁷ לכן יראה במים. עוד⁸ יש יהודים המדליקים נרות ביה"כ בשמן זית ומביטין בשמן בבואה שלהם אם עיניהם ופיהם סגורים לא יצאו שנתם. ויש שרואין בליל הושענא רבה בצל הלבנה, וטעם קללה אית ביה אנו דמנינן שנותינו לשנות הלבנה⁹. (ציוני בשם ר"א רוקח)

[טו] סר צ"ל. זה המלאך הממונה עליהם הוא כמו צל עליהם, שאין הקב"ה נפרע מן האומה עד שיפיל שר שלה מן השמים, שנ' ¹⁰ "יפקוד ה' על צבא מרום" וגו'.

סר צילם מעליהם. נשלם חוקם והגיע זמנה שנ' לאברהם אבינו¹¹ "דודר רביעי

מלכי האדמה באדמה". וכן במדרש שיר השירים⁹⁶ אלו שרי האומות והמלכים שלהם, כי הם הצל על האומות. (רא"ג)

[יג] סר צ"ל מעליהם. כתב הרב הגדול ז"ל⁹⁷. יתכן שירמוז למה שנודע כי בליל החותם לא יהיה צל לראש האיש שימות בשנה ההיא, ולכן אמ' סר צילם ונגזר עליהם מיתה, וה' איתנו ושוכן בקרבינו ועושה נפלאות בעיני כל רואה ע"כ על תיראום עכ"ל הרב ז"ל. וטעם הענין וסודו אינו ראוי לכותבו הנה⁹⁸, וכבר שמענו מפי חכמים ואנשי מעשה שלא היה לאדם אחד צל ובאותה הלילה עשה תשובה וינחם ה' על הרעה ובאותה הלילה עצמה ראה צל על ראשו להצילו מרעתו. אמנם הטעם בליל הושענ' יותר משאר לילות הבנתי מדברי ר' אליעזר מוורמשא ז"ל כי בחג נידונין על המים שהוא יום אחרון שבחג שאז נחתם לחיים, כי כפי צורך החיים כך נותן המים. ורז"ל רמזו ענין זה בפ"ק דתענית⁹⁹ כי יהיב קב"ה שובעא לחיי הוא דיהיב, שנ' ¹ "ומשביע לכל חי רצון", ובפ"ק דברכות² ובפר' אחרון דהוריות³ אמ"ר חמא האי דבעי למידע אי מסיק שתיה כי לא וכו'. ותמיה אני על ר' אלעזר שכת' כי אין זה נוהג רק באדם כי אנו

96 רמב"ן הביא כתב שהוא עה"פ ונסו הצללים (שיה"ש ב, יז) ולפינו ליתא. וכל הדיבור כאן הוא מרמב"ן. 97 הרמב"ן. כאן. 98 כל הדבור הוא מריקאנטי כאן ומה שהעלים הכותב כאן מפורש שם באריכות. 99 תענית ח, א. 1 תהלים קמה, טז. 2 צ"ל: דכריות. ה.ב. 3 הוריות יב, א. 4 נר' דנחית להכי דאם איתא שמא יש לנו לחשוש לו מטריפה. 5 ר"ל בפיוט 'ונתנה תוקף' במקום האמור 'וביום צום כיפור יחתמו' היו אומרים 'ובליל הושענא יחתמו'. ובכמה מחזורים עתיקים הנוסח: "בראש השנה יזכרון, ביום צום כיפור יכתובין ובהושענא רבה יחתמו". 6 אינו בכת"י והוספנו לפי לשון הכותב לעיל. 7 ע"פ תענית ב, ב, וכל' בימים ב' ו' של סוכות כתיב 'ונסכיחם' במ"ם. 8 נראה דמכאן ולמטה הוא מדברי ציוני. 9 ומסיים עוד: הגה"ה שמעתי ממקובלים האומרים כי זה צריך לעשות בשעה שכוכב לבנ"ה שולטת באותו לילה ובשעה ההיא נסיון האמתי, ע"כ. וע"ע מש"ש. 10 ישעיה כד, כא. 11 בראשית טו, טז.

ביום שירדו בזמן ברכה, ואם נגזר עליהם מראש השנה לירד רוב מים ולא שבו בתשובה בנתיים ירדו במקום שלא יתברכו בהם, וזהו בחג נידונין על המים¹⁶. ולכך כתי' והיתי במאזנים, פתרון¹⁷ "תקל¹⁸ תקלתא במאזניא והשתכחת חסיר", וכתוב בתריה¹⁹ "כי חצי שדי עמדי", חצי שדי בגימ' שבעים²⁰, ללמד כמו שיש בסנהדרין ע' למטה כך יש ע' למעלה. ד"א כי חצי שדי בגימ' תולעים היו בד"א²¹.

ד"א סר צל"ם מעליה"ם. בגימ' שנה. ללמד כל מי שהוסר צל מעליו בליל הושענא רבה [לא יחיה שנה²²] שהוא ליל חתימת יום הדין, שהרי בכל קרבנות מועדים לא כתיב "כמשפטם", לבד בחדש השביעי באחד לחודש כתיב "כמשפטם" בבי"ת, לפי שהוא חתימת הדין של כל השנה, לבד על המים שהן נחתמים למחרתו שהוא ש"ע²³. ומיהו בליל הושענא רבה מראין לו גזר דינו ע"י הצל אם ירצה.

וה' אתנו אל תיראום. לפי שהקב"ה "מבליג²⁴ שוד על עו". (רא"צ; א' 243)

[טו] סר ציל"ם מעליהם. בגימ' סר שנה²⁵, מי שחסר צילו שיהיה ראשו קטון בלי צואר לא יחיה שנה. ולמה בחג יותר משאר ימים לפי שבחג נידונין על המים והוצרכו

ישובו הנה וגו'. דבר אחר סר ציל"ם מעליה"ם בגמ' כמו (לול"ב) [בלי"ל] (ב) הוש"ע נ"א רב"א¹², והוא סימן לאותן שאינם יכולין לראות צל צוארם בליל הושענא רבא שהם מתים באותה שנה, וזהו שאמר הכתו'¹³ "ולו שקול ישקל כעסי והויתי במאזנים" היתי כתיב כלומר הייתי במאזנים ב' ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים בתשרי שמזלו מאזנים נגזר לי הצער הזה, וזהו במאזנים במזל מאזנים, לפי שבבקר שהוא יום הכיפורים שהוא יום יו"ד שוקלין מעשה בני אדם ואח"כ בליל הושענא רבא חותמין ומה שגזרו אז מראין לו בצלו אם יחיה באותה שנה, כי י' ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים גזרו וי' ימים שבין יום הכיפורי' להושענא רבא ניחו, ואחר כך מראין לו בליל שנחתם גזר דינו אם יחיה ולמחר ביום ח' לחג שהוא שמיני עצרת גוזרין על המים ונחתמים. סוף דבר תכלית המים במה יתפרנסו אותן שנגזר עליהם שיחיו ולכך תקנו לומר בו תפילת הגשם. ומ"מ מראש השנה נגזר שני'¹⁴ "מראשית השנה", וכן יסד [הפייט]¹⁵ "גשם ורוח מהיום לנשב", אך לפי מה שתיקנו מעשיהם עד חג עצרת אם נגזר [מיעוט] מים באותה שנה, נחתמין בו

(12) ל"י לכוין. ובכמה ראשונים כאן כתבו: בגימ' סר שנה. (13) איוב ו, ב. (14) דברים יא, יב. (15) בפיט זכר קריאת ספר לזכרונות של ר"ה, מר' אלעזר הקליר, ולא מצאנוהו במחזורים הנדפסים אלא בכת"י א' 1035. (16) ר"ה טז, א. (17) יש לפרש: פתרון שפתר דניאל בפסוק 'תקל תקלתא' גר' עולה גם לפסוק דאיוב 'לו שקול ישקל' דמיירי בדין דתשרי, דכשנמצא חסר נענש. (18) דניאל ה, כז. (19) איוב שם, ד. (20) — תכ"ב. (21) הגימ' צריך לכוין. והכוונה אינה ברורה, וברא"צ הנדפס ציין לסוטה לה, א, וכוונתו למש"כ שהמרגלים במיתתם היו תולעים יוצאות מלשונם כו'. ולא נהירא לי להפסוק דידן 'סר ציל"ם מעליהם' מיירי בעמי כנען ולא במרגלים. אך ראה של"ה שלח טו: וכמו שסר צל"ם מעליהם כן סר צל"ם של המרגלים כו'. (22) השלמה ע"פ רוקח. (23) — שמיני עצרת. (24) ופרש"י: המבליג, המגביר. שוד. אשם שדוד וחלש דמגבר חלשין על תקיפן. (25) תרט"ו.

וַיֹּאמְרוּ כָּל־הָעֵדָה לְרֹגֹם אֹתָם בְּאַבְנִים וּכְבוֹד יְהוָה נִרְאָה בְּאַהֲלֵ מוֹעֵד אֶל־כָּל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

רש"י

(י) לָרֹגֹם אוֹתָם. אֵת יְהוֹשֻׁעַ וְכָל־כָּל: וּכְבוֹד ה'. הַעֲנֵן יָרַד שָׁם:

שהזכירו על האור. נתרעם החושך על הב"ה, אמר לו אני משמשך סביב כבודי, שנא' ³² "וערפל תתלתו". ד"א ולחשך גימ' שס"ד כמנין ימות השנה חוץ מיום הכפורים, לפי שכאשר בא זמן אדם ליפטר השטן מחשיך לו מזלו ואין לו צל, וזה למביטים בצילם ליל ערב שביעי של סוכות, וזהו שנאמר "סר צלם מעליהם" כלומר נחשך מזלם. (נ"י 791³³)

פסוק י

[א] לָרֹגֹם אוֹתָם בְּאַבְנִים. כי היו אומרים: אתם רוצים להמיתנו ולהפילנו בחרב.

וכבוד ה' נראה [גו']. שבא לדבר עם משה. (ריב"ש)

[ב] לָרֹגֹם אוֹתָם בְּאַבְנִים וּכְבוֹד ה' וגו'. מי הם אותם, משה ואהרן. א"ר חייא א"ר יוחנן מלמד שהיו זורקים אבנים והענן מקבלן³⁴, לכך סמך וכבוד ה' וגו' כדי לייראם ולבהלם כשעמדו לרגום אותם באבנים. (ב"מ 343; רא"צ).

[ג] וּכְבוֹד ה' נִרְאָה. באש³⁵. נראה באהל

בלילה שלפניו לראות כמה קרקפת' דגברי צריכין לפרנסה ומראין בצל ואומרים המלאכים פלוני לא יחיה הרי אינו צריך למים ולפרנסה²⁶. (א' 268; רוקח)

[יוז] [סר צילם מעליהם]. "בצל²⁷ ידי כסיתך", מגן על ראש הצדיקים, כך היה רואה הנביא לידע מי יחיה על מי יגן בצל ידו, כמו עתה בליל הושענא רבה מי שיש לו צל יחיה, ומי שאין לו צל ראשו קטן בלי צוואר ימות באותו שנה, לפי שאז דן על המים²⁸. (סודי רו"א, ה' נבואה)

[יח] סר צילם מעליהם. סר זיום מעליהם, והוא שם הכבוד הנראה לאדם בשעת פטירתו, כמ"ש חז"ל²⁹ "כי³⁰ לא יראני האדם וחי", אבל בשעת מיתתו רואה. (ר"א; ל' 108)

[יט] סר צילם מעליהם. מכאן סמכו העולם שרואי צילם נגד הלבנה בהושענה רבה, שהרי ס"ר צילם נוטריקון ס'ימן ר'ואה צ'ורתו ל'א מ'ת. (ויר' 4)

[כ] [סר צילם מעליהם]. "ולחשך³¹ קרא לילה". לא הזכיר שמו על החושך כמו

(26) ועי' ברוקח הגדול ה' סוכות ס' רכא. (27) ישעיה נא, טז. (28) זה טעם למה סימן זה בא בליל הושע"ר לפי שאז נידונין על המים ופוסק מים כפי צורך החיים, ר' כאן מכת"י וט' 506. (29) עי' פדר"א לד. (30) שמות לג, כ. (31) בראשית א, ה. (32) איוב לח, ט. (33) לבראשית שם. (34) במדבר טז, כא; תנחומא שלח יב. (35) נר' דר"ל דאף דכתיב (שמות יג, כב): לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה גו' שלא היו משמשין כאחת כאן הופיע באש גם ביום כדי שיכירו חומר הדין כדמסיים. ועוד דכבוד ה' שייך באש כדמייתי מפסוק ומראה כבוד ה' כאש אוכלת. (א.ו.).

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה עַד־אֲנִי יִנְאַצְנִי הָעַם הַזֶּה וְעַד־אֲנִי לֹא־יִאֱמִינוּ בִּי בְּכָל־הָאֱתוֹת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי

רש"י

(יא) עד אנה. עד היכן: ינאצוני. ירגזוני: בכף האתות. נשזיל כל הנסים שעשיתי להם היה להם

מועד. בענן כבד³⁶. "יעיב³⁷ באפר". "כאש³⁸ אוכלת בהר". "בער³⁹ באש". אל כל בני ישראל. להראות כי הגזירה תתקיים בברור. (א' 268; רוקח)

פסוק יא

[א] עד אנה ינאצוני. מלבטוח בי, ואף על פי שראו אותות ומופתים שעשיתי להם. (ריב"ש)

[ב] עד אנה ועד אנה. חד על המגלים וחד על שאר ישראל. עד אנה. פרש"י עד היכן. [ינאצוני] ירגיזוני. ל⁴⁰ ולאן אתה הולך. (ס"ז, ההתחלה גם ברי"מ)

[ג] עד אנה ועד אנה. אמר הקב"ה שתי צווחות צווחתי לפניכם, חייכם שתצווחו ד'

פעמים עד אנה, עד ד' גלויות⁴¹. עד אנה

(36) כל' דגם הענן לא היה הענן שהיה תמיד על המשכן אלא ענן כבד, לבשרם הפורענות כנ"ל. (37) יעיב היינו בענן כבד, ומייתי קרא דשייך עביות ענן אצל פורענות. (38) שמות כד, יז.

(39) דברים ד, יא. וכתוב התם: וההר בוער באש עד לב השמים ג' ענן וערפל, הרי דבעת שבא להתרות השכינה נגלית באש וענן כבד. (40) אבות ג, א. (41) תנחומא כאן יב. וד' צווחות הן הכתובים בתהלים (יג, ב): עד אנה ה' תשכחני ג', כמפורש במדרש שם. ויש לשאול אטו דין כפל גזר עליהם. וראה בדורש למהר"ם שיף לפרשת דברים (נד' בסוף ספר 'חדושי הלכות' ממנו, ורשה תר"כ): ... הם ד' גלויות וחלקם לשני מערכות כו' כי הד' הם שנים שהן ארבע כי עון ד' גלויות בא ממרגלים כמ"ש רבותינו ז"ל אני צווחתי ב' פעמים כו' ובאמת הוא לטובה ששנים חלק לד' כענין מאוהביו נפרע מעט מעט כו'. ע"כ, והדברים ערבים. ומיהו בדרך פשט אפשר להכפל בעונש הוא מדה כנגד מדה בלשונות כפל של המרידה, שאמרו (לעיל ב): לו מתנו כו' לו מתנו ב' פעמים, וכן עד אנה ועד אנה. ושו"ר דאלו דברי רוקח כאן (א.ו.). (42) לעיל ב. (43) ישעיה מ, ב. וכלומר לכך לקו בד' צווחות הם ד' גלויות, כמפור' בתנחומא כאן יב, ע"ש. (44) תהלים יב, ה. (45) שם יג, ב. (46) ראה רוקח כאן. (47) תהלים יג, ב.

בְּקִרְבּוֹ: יֵאָכְלוּ בִדְבַר וְאוֹרְשֵׁנוּ וְאֶעֱשֶׂה אֶתְךָ לְגוֹי־גָדוֹל וְעַצוֹם מִמֶּנּוּ: יֵאָמֶר מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה וְשָׁמְעוּ

רש"י

להאמין שהיכולת צדי לקיים הצטומתי: (יב) ואורשנו. לשון תרוכין. ואם תאמר מה אעשה לשצועת אבות: ואעשה אתך לגוי גדול. שאתה מזרעם: (יג) ושמעו מזרעם. ושמעו את אשר תהרגם: כי העצית. כי משמש בלשון אשר, והם ראו אשר העלית בכתך הגדול אותם מקרנם וכשישמעו

נ"י, ר"ל צאני הם ששים רבוא, כענין⁴⁸ [ד] אכנו בדבר. בדבור אחר שאוציא "הן לא יאמינו ב"י"ב שבטים⁴⁹. (ר"ש) מפ"י⁵³. (ר"ש)

[ה] אכנו בדבר. דיבור אחד שאוציא מפ"י. ואורשנו. חסר יו"ד, לא שהיה חפץ להוריש ולגרש כולם, ולכך חסר יו"ד⁵⁴. אותך לגוי גדול. אותו עם שנדרתי לאברהם אעשה ממך. (ר"י)

פסוק יב

[א] אכנו בדבר. שאמרנו⁵⁰ וישיבו [אותנו] דבר. ואעשה אתך לגוי גדול. כי על ידך הוצאתים ממצרים⁵¹. (א' 268; רוקח)

פסוק יג

[א] ושמעו מצרים. הכוונה כי יחשבו המצריים ויאמרו כי יש כח באלהי כנען להציל מידך, כי עשית במצרים ובאלוהיהם שפטים עד אשר הוצאת את העם הזה מקרבו, ולא יכולת לעשות כן בכנען, והנה

[ב] ואעשה אותך לגוי גדול וגו'. אע"פ שאמ' במעשה העגל ולא רצה. וי"ל לשם לא הזכיר ממנו אבל כאן הזכיר ממנו⁵². (ל' 31)

[ג] אכנו בדבר ואורשנו. שלא יתחלל שמי למסרם ביד אויב. (חזקוני)

(48) שמות ד, א. (49) נר' דבא להטעים דאף בשעת הכעס משייכם ומייחסם אליו בל' דגוף ראשון, ולהעיר ממשנה סנהדרין ו, ה: א"ר מאיר בשעה שאדם מצטער שכינה מה הלשון אומרת קלני מראשי קלני מזרועי כו'. (50) דברים א, כה. כל' בדיבור חטאו ובדיבור לקו. (51) ע"י רש"י כאן: "ואם תאמר מה אעשה לשבועת אבות, ואעשה אותך לגוי גדול, שאתה מזרעם", ע"כ. ובקידה ובנטילת הורמנא נר' דהרוקח כאן לא ניהא ליה לפרש כן, דנמצא דהקב"ה אומר לו למשה דלולי הוא היה כביכול אנוס לחוס על ישראל וע"י מציאותו של משה אבדו ישראל ח"ו. ולכן מפרש דאעשך לגוי גדול היינו לפייס את משה דלא ליחלש דעתו דלחנים מסר נפשו להוציא את ישראל ממצרים ורץ לפניו כסוס ואמר לנחמו דסוף סוף תתקיים שליחותו ע"י זרעו בעצמו, אך לענין מה אעשה לשבועת אבות לא נחית. (א.ו.א.). (52) אולי רבנותא דממנו היינו הבטחה שלא יחטא אותו הגוי שיצא ממצרים כדור המדבר, דאל"כ מאי רבנותא הא לא מרובכם חשק ה' בכם. (53) ע"י דב"ר ה, יג. וא"ת ולמה ליה למידרש הכי ומאי דוחקיה שלא לפרש דב"ר ממש קאמר. ונר' דמגיפה ודבר שייך כשהגזירה על מקצתם שהיא מכה מהלכת ומתפשטת וכדי ליתן שהות לשאר כל ישראל לעשות תשובה, אבל כשהנידון ח"ו גזירת כליה אזי כשם שנבראו בדיבור כן ח"ו כו'. (א.ו.א.). (54) מדרש חסרות ויתירות כאן אות תג.

מִצְרִים כִּי־הֵעֲלִית בְּכַחַד אֶת־הָעַם הַזֶּה מִקְרָבוֹ: וַאֲמָרוּ אֶל־יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַזֹּאת שְׁמָעוּ כִּי־אֵתָהּ

רש"י

שאתה הורגם לא יאמרו שחטאו לך, אלא יאמרו שכנגדם יכולת להלחם אבל כנגד יושבי הארץ לא יכולת להלחם. וזה הוא ואמרו אל יושב הארץ הזאת. כמו על יושב הארץ הזאת. ומה יאמרו עליהם, מה שאמור בסוף הענין, מזלתי יכולת ה', בשביל ששמעו כי אתה ה' שוכן בקרבם, ועין בעין אתה ה' נראה להם, והכל בדרך חזנה, ולא הכירו בך שנמקה אהבתך מהם עד הנה:

פסוק יד

יהיה בזה חלול השם יתברך, ויחזיקו ידי עובדי ע"ז⁵⁵. (רא"ג)

[א] ואמרו אל יושב הארץ הזאת. ואמרו

מצרים על יושבי ארץ כנען, כמו שמפורש לפנינו⁶³ שיאמרו מצרים "מבלתי יכולת" וגו'. אבל עכשיו מפרש תחילה למה יאמרו מצרים כן, כי שמעו שאתה הוצאתם בכח גדול ובעמוד אש ובענן, הכל דרך אהבה יתירה וחיבה, ולבסוף יהרגם כאיש אחד, ואמרו [הגוים וגו', כלומר] מצרים, לא מתוך שנאה עשה להם כך אלא מבלתי יכולת להלחם עם שלשים ואחד מלכים. ועתה שוב מחזון אפך למען שמך שלא יתחלל. (רשב"ם)

[ב] ואמרו מצרים אל יושב הארץ. ומה

יאמרו, "מבלתי⁶⁴ יכולת ה'" וגו'. (חזקוני)

[ב*] ואמרו א' יושב הארץ. א"ל

מלכים⁶⁵. ד"א א' יושב הארץ, הוא מלאך של מצרים ושמך אל.

[ב] כי העלית. אשר העלית⁵⁶. (חזקוני)

[ג] ושמעו מצרים כי העלית. פי' מצרים יאמינו לזה שבמזיד הרגת אותם, למה, כי העלית בכחך וראו גבורתך ואמרו אל יושב הארץ הזאת הגבורות שעשית. אמנם [יושבי] הארץ הזאת אשר שמעו כי אתה ה' ולא ראו גבורותיך ונפלאותיך יאמרו מבלתי יכולת ה'⁵⁷. תי' שאמר הקב"ה⁵⁸ "ואעשך" היאך יאמרו⁵⁹ "מבלתי יכולת ה'" שבט אחד נכנס כ"ש שבטים הרבה. וי"ל דה"ק אותם יושב הארץ שבדור הזה יאמרו מבלתי יכולת ומה שכתוב ואעשך זהו לאחר זמן ובנתיים ישתנו העם. (רמ"פ)

[ד] העלית. ג'⁶⁰. בפרשת כי תשא⁶¹

(בעה"ט)

[ה] מקרבנו. מקרבים ובני מעיים שלו⁶².

(ר"ש)

(55) כ"ז ברמב"ן כאן. (56) ברש"י כאן: "ושמעו מצרים, ושמעו את אשר תהרגם". דהא עיקר יציאת מצרים לא הוצרכו לשמוע מאחרים, ונר' זו גם כוונת החזקוני כאן, דהמצרים אשר העלית ישראל מקרבם הם ישמעו את ההריגה, ואז ואמרו אל יושב הארץ ג'. (57) וזה דלא כרש"י כאן שפי' דהמצרים עצמם יאמרו שכביכול אינו יכול נגד כנען. (58) בפסוק הקודם. (59) להלן טז. (60) — במסורת. (61) שמות לג, א, ושם בבעה"ט מבואר. (62) ר' מכילתא מס' ויהי פר' ו: שאין ת"ל גוי מקרב גוי (דברים ד, לד) אלא כאדם שהוא שומט את העובר ממעי הפרה וכו'. (63) להלן טז. (64) להלן טז. (65) שנא' (יהושע יב, כד): כל המלכים שלושים ואחד.

יְהוָה בִּקְרֹב הָעַם הַזֶּה אֲשֶׁר-עַיִן בְּעַיִן נִרְאָה | אֶתְּה יְהוָה וְעֲנַנְךָ עֹמֵד עֲלֵהֶם וּבַעֲמֹד עָנָן אֶתְה הִלֵּךְ

כמראה אשר ראיתי בבאי לשחת את העיר ומראות כמראה אשר ראיתי אל נהר כבר". ולי נראה דומה לו "כי⁷⁶ עין בעין יראו בשוב ה' ציון"⁷⁷. (ויר' 4)

[ד] אשר עין בעין. ב' במסורת⁷⁸. והשני⁷⁹ "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון", משל בעולם הזה הרואה את השכינה מת, שני⁸⁰ "ולא יבאו לראות כבלע את הקודש ומתו", זהו שנכתב כאן עין בעין, וסמך ליה והמתה, אבל לעתיד לבא עין בעין יראו", עתידין לומר⁸¹ "זה השם קוינו לו". (מהר"ם ב"ב)

[ה] אשר עין בעין [נראה אתה ה']. והכל יודעים שאתה מחבבם. כי עין בעין. [אתה] נגלה [עליהם]. (ריב"ש)

[ה*] עין בעין. הראת חיבתך לעיל כל, וא"כ אינו ממיתם מרוב שנאה אלא מבלי יכולת, כך יאמרו. (לר' 31)

[ו] אשר עין בעין. פי' חיבתך היתה נודעת לכל. (א' 2344)

[ז] אשר עין בעין. לכם. נראה אתה (אל) [ה']. "ויחזו⁸² את האלהים", "ומראה⁸³

עין בעין נראה. נראה אותיות ה'א'ר'ן' למפרע.

וענך עמד עליהם. בגימטריא יש, י"ש עולמות לכל צדיק וצדיק⁶⁶, ושם עננים עומדים עליהם, שנאמר⁶⁷ "להנחיל אוהבי יש".

ובעמוד ענן. ובעמד חסר ו', כיון שחס ושלום תהרגם מה מועיל עמוד הענן, לכך חסר. ד"א ובעמד חסר וא"ו, למעט שבט דן שלא היה בכלל הענן⁶⁸. ובעמד' ענן' ס"ת דן. א"תה ה'ולך ל'פניהם יומם ו'בעמוד. ר"ת אליהו, רמז גם ענן על אליהו תמיד⁶⁹. (רי"ו)

[ג] אשר עין בעין נראה. כת' הר"מ⁷⁰ פר"א⁷¹. על מראה כבוד ה' לעיני בני ישראל. והכפל עין בעין אמרו המפרשים כדרך בני אדם שענינו יראו את ענינו בדברו איתו, וכן⁷² "פנים בפנים דבר ה' עמכם". וע"ד האמת עין לשון מראה כמו⁷³ "ועינו כעין הבדלח", "וארא⁷⁴ כעין חשמל", יאמר אשר מראה במראה נראה הוא שמך הגדול. וכן ענין הכתוב ביחזקאל⁷⁵ "וכמראה המראה אשר ראיתי

(66) עוקצין ג, יב. (67) משלי ח, כא. (68) תנחומא כי תצא י ותנ"י שם טו. (69) עי' תוספות השלם שמות טז, ג אות יב. (70) — הרב משה (רמב"ן). (71) — פי' ר' אברהם (ראב"ע). (72) דברים ה, ד. (73) לעיל יא, ז. (74) יחזקאל א, כז. (75) שם מג, ג. (76) ישעיה נב, ח. (77) וזה קרוב למש"כ רמב"ן ריש דבריו: כדרך בנ"א שענינו יראו את ענינו כו'. וי"ל דדגשות רמב"ן על ראה מקרוב שרואים כל הפרטים, והדגשות כאן על ראה בעליל של וראות ונאמנות. (78) במסורה ובבעה"ט: ג' במסורה. ואולי הטעם ד"עין בעין" דעדים זוממין (דברים יט, כא) לא קחשיב הכא דמשמעו עין תחת עין. (79) ישעיה נב, ח. (80) לעיל ד, כ. (81) ישעיה כה, ט. (82) שמות כד, יא. (83) שם, יז.

לְפָנֵיהֶם יוֹמָם וּבֵעֶמּוּד אֵשׁ לַיְלָה: מוֹ וְהִמָּתָה אֶת־ הָעַם הַזֶּה כְּאִישׁ אֶחָד וְאָמְרוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר־שָׁמְעוּ

רש"י

(טו) והמתה את העם הזה כאיש אחד. פתאום, ומתוך כך יאמרו הגוים אשר שמעו את שמעך

כבוד ה' כאש אוכלת". בענן. בגימ' בסיני. ועננך עמד עליהם. (ע') [עלהם] חסר, לא ממש עליהם אלא "פרש"84 ענן למסך"85. (א' 268; רוקח)

[טז] ועננך עומד עליהם. חסר י', לא ממש עליהם95, אלא "פרש"96 ענן למסך". (ר"א)

[יז] ואמרו א"י יושב. א"ל מלכים שהם יושב הארץ. (ר"ש)

פסוק טו

[א] והמתה את העם הזה כאיש אחד. פי' בפעם אחד, לפחות הרגם לאט לאט בכדי שיפרו וירבו ביני וביני. זהו "סלחתי"97 כדברך"ן שאעשה כן98. (פע"ר)

[ב] והמתה את העם הזה כאיש אחד. כלומר בבת אחת, הרגם מעט מעט כדי שיהיו כל זמן פרים ורבים, לכך אמר99 "סלחתי כדברך"ן. פרש"י אותו היום הוקבע למחילה ולסליחה לדורות. תימא והלא לא מצינו שאמר לו הקב"ה סלחתי אלא בכאן במעשה מרגלים. וי"ל ה"פ

[ח] עין בעין. ג' במסורה. "אשר עין בעין נראה אתה ה'". "כי"86 עין בעין יראו בשוב ה' ציון". ואידך87 "עין בעין שן בשן". בעולם הזה אי אפשר לראות בשכינה88 כדכתיב89 "כי לא יראני האדם וחי". וזהו שכתוב כאן "כי עין בעין נראה" וסמך ליה90 "והמתה". אבל לעתיד לבא יראו91 ועתידין לומר "זה"92 ה' קוינו לו". וכן רמז למה שדרשו93 "עין בעין" ממון, דכתיב הכא "עין בעין" וסמך ליה "והמתה", פירוש אם יהיה עין בעין ממש והמתה פירוש שמא ימות, על כן פירושו ממון94. (בעה"ט)

(84) תהלים קה, לט. (85) ראה מ"כ בר' אפרים כאן. (86) ישעיה נב, ח. (87) דברים יט, כא. (88) תנחומא במדבר יז. (89) שמות לג, כ. (90) בפסוק הבא. (91) תענית לא, א. (92) ישעיה כה, ט. (93) ב"ק פד, א. (94) ב'שוהם יקר' כתב: "במסקנת הסוגיא דחו טעם זה דלמא מימד אמדינן ליה אי מצי מקבל עבדינן ואי לא מצי מקבל לא עבדינן כו", ע"כ. אך נר' דהבע"ט כאן (אף דצריך לדחוק קצת הכוונה בלשוננו) לא קאי אסוגיא דהתם, אלא הרמז הוא דכשם ד'עין בעין' דהכא לאו ממש הוא, דהא לא יראני האדם וחי הכי נמי 'והמתה' הכתוב אצלו לאו מיתה ממש. (95) יש מקשים מאי ס"ד דעליהם ממש. ונר' דלא ס"ד הכי, אלא בא לאפוקי דלא מיירי בענן שעל המשכן שהוא על המשכן ממש, אבל 'עננך עומד עליהם' הוא ענן הכבוד שחופה על כל המחנה מלמעלה, וא"כ אינו ממש עליהם אלא כאוהל מלמעלה, ומייתי הכתוב פרש ענן למסך ומפרשו בענן שעל המחנה כאוהל, ככתנחומא תרומה ט. (א.ו.). (96) תהלים קה, לט. (97) להלן כ. (98) כל' דאם מחל מכל וכל מהו שמסיים אם יראו את הארץ גו', אלא כדברך"ן שלא להרגם בבת אחת אלא לאט לאט. ר' 2344 כאן. (99) להלן כ.

אֶת־שִׁמְעוֹן לֵאמֹר: מִבִּלְתִּי יִכָּלֵת יְהוָה לְהַבִּיאַ אֶת־הָעָם הַזֶּה אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע לָאֲבוֹתָיִם וַיִּשְׁחָטֵם

רש"י

וגו': (טז) מִבִּלְתִּי יִכָּלֵת וגו'. לפי שיושבי הארץ חזקים וגבורים, ואינו דומה פרעה לשלשים ואחד מלכים, זאת יאמרו על יושב הארץ הזאת: מִבִּלְתִּי יִכָּלֵת. מתוך שלא היה יכולת צידו להציאם שחטם:

"סלחתי כדברין" שבקשת ממני במעשה עגל לסלוח, אלא שגם במעשה עגל אמר סלחתי. (רי"מ)

שאף הוא מת במדבר, שהוא נקרא איש שנאמר⁷ "והאיש משה". (רי"ו; ר"ש)

[ו] ואמרו הגוים. מצרים וגם אחרים.

(יר' 4)

פסוק טז

[א] מִבִּלְתִּי יִכָּלֵת ה'. פרש"י שם דבר הוא עכ"ל. לכך פי' רש"י כן לפי שמקשה התלמוד פ' אין עומדין⁸ "יכולת" יכול מבעי ליה, משמע שהיה המקשה סבור כי יכולת לשון נקבה הוא כמו יכולה ולא שם דבר, וכדי להוציא דבר זה מלבנו פרש"י שהוא שם דבר, כמו נחשת קטרת ודומיהם כ"פ הר"ר אליקים. (ריב"א)

[ב] מִבִּלְתִּי יִכָּלֵת ה'. יאמרו לא המיתם בשביל שנאה שהיה לו עמהם שהרי היה מחבבם הרבה, אלא כיון שראה שאינו יכול לעשות מה שהבטיחם המיתם⁹. (ריב"ש)

[ג] יִכָּלֵת. שם. כמו¹⁰ "עד יבושת"¹¹.

(יר' 4)

[ג*] מִבִּלְתִּי יִכָּלֵת. אין יכולת בידו, כמו¹² "עד יבושת המים".

וישחטם במדבר. ח' פתוחה¹³ ושבורה

אמר [ג] והמתה את העם הזה כאיש אחד. אמר משה רבינו ע"ה רבונו של עולם וכי דעתך להרוג כל העם כאיש אחד, אם היית רוצה להרגם מעט מעט כדי שיהיו כל זמן פרים ורבים היה טוב, לכך אמר¹ "סלחתי כדברין" שאהרוג אותם מעט מעט. ותדע, דאי לא תימא הכי מאי קאמר בתרי² "במדבר הזה יפלו כו'" אם מחל מכל וכל כו'. (א' 2344)

[ד] והמתה את העם הזה. ב'. והשני גבי שאול³ "והמתה מאיש ועד אשה וגו'", לפי שמשא אמר אם גדולים חטאו קטנים מה חטאו, וזהו שאמ' הפסוק אח"כ⁴ "ויאמר ה' סלחתי כדברין" לקטנים, "ואולם⁵ חי אני וגו' אם יראו האנשים את הארץ" האנשים לא יראו אבל הקטנים יראו. וגם שאול אמר אם גדולים חטאו קטנים מה חטאו ואם אדם חטא בהמה מה חטאת⁶.

(א' 2344)

[ה] העם הזה כאיש'. סופי תיבות משה (מהר"ם ב"ב)

(1) להלן כ. (2) שם כט. (3) ש"א טו, ג. (4) להלן כ. (5) שם, כא-כג. (6) וראה מד' שמואל יח: התחיל מריב כנגד הקב"ה כו' אם אדם חטא בהמה מה חטאת, יצתה ב"ק ואמרה לו שאול אל תהי צדיק יותר מבוראך. (7) במדבר יב, ג. (8) ברכות לבא. (9) וכע"ז בכו"כ ראשונים כאן. (10) בראשית ח, ז. (11) וכן רש"י וראב"ע. (12) בראשית ח, ז. (13) אולי צ"ל: פחותה.

במדבר: י ועתה יגדלנא כח אדני כאשר דברת

רש"י

יבֹלֶת. שם דבר הוא: (יז) יגדלנא כח ה'. לעשות דבור: כאשר דברת לאמר. ומהו הדבור:

רגלה, עברו על התורה ח' בריתות בכלל וח' בפרט¹⁴, וח' חטא ב"נפש¹⁵ כי תחטא", וח' מידות¹⁶ "ולרשע¹⁷ אמר אלהים מה לך לספר חוקי", ושיבר רגלים ונתן רשות למלאכי חבלה לפרוע ולשברם. (א' 268; רוקח)

[ד] מבֹלֶתִי יבֹלֶת ה'. ויאמרו לא מחמת שנאה המיתם שהרי ראינו שהיה מחבבן בהיות אשר עין בעין וגו' אלא מבֹלֶתִי יכולת ה' היה. (ד"ז)

[ה] מבֹלֶתִי יבֹלֶת. אמר משה רבונו ש"ע, עכשיו יאמרו אינו יכול לפרנסם, כענין שנא¹⁸ "ושלמה נתן לחירם מכולת לביתו" ואין מכולת אלא פרנסה. לק"ט¹⁹. (ס"ז)

[ו] מבֹלֶתִי. ב' במסורה. מבֹלֶתִי יכולת ה'. ואידך "ותזני²⁰ אל בני אשור מבֹלֶתִי שבעתך" בענין תועבות ירושלים, כביכול שעונות ישראל עושין ליד החזקה כאילו שאין בה יכולת²¹.

וישחטם במדבר. החי"ת שבורה. לומר שעברו על התורה שכרת עליה ח' בריתות בכלל וח' בריתות בפרט²². על כן נתן רשות למלאכי חבלה לפרוע על חטאתם [ולשברם]. (בעה"ט)

(14) סוטה לז, ב. (15) בויקרא ד. (16) ח' חטאות המנויים במזמור שם. (17) תהלים נ. (18) מל"א ה, כה. (19) — פסיק"ז, כאן. (20) יחזקאל טז, כח. (21) ע"י ברכות לב, א. (22) סוטה לז, ב. (23) שהיא פסוקה באמצע, ר' בעה"ט. (24) משלי טז, לב. (25) וכדברי הרשב"ם בכוכ"כ ראשונים כאן. (26) משלי שם. (27) משנה אבות ה, ג, ופרטן בפדר"א כו. (28) אבות ד, א. (29) משלי טז, לב. (30) שמות לג, יג. (31) שם לר, ו. וכן בהמשך, מהמשך פסוק זה.

פסוק יז

[א] יגדלנא כח ה'. להאריך אפך, כדכתיב²⁴ "טוב ארך אפים מגיבור ומושל ברוחו מלכוד עיר"²⁵. (רשב"ם)

[ב] ועתה יגדלנא כח אדני. שתכבוש את כעסך, שזהו כח וגבורה, כדכתיב²⁶ "טוב ארך אפים מגבור", ומושל ברוחו מלכוד עיר. כאשר דברת לאמר. כשהודעתני מידותיך, והזכיר לפניו מדות של רחמנות. (ריב"ש)

[ב*] ועתה יגדלנא כח. יגדל יו"ד גדולה. אמר אם נסוך ב' נסיונות זכור להם צדקת אביהם שנשית אותו ב' נסיונות²⁷. (בעה"ט)

[ג] ועתה יגדלנא כח ה' וגו'. שתכבוש כעסך כמו שאמרו חז"ל²⁸ איזהו גיבור הכובש את יצרו שנאמר²⁹ "טוב ארך אפים מגבור".

כאשר דברת לאמר. כשאמרתי לפניך³⁰ "הודיעני נא את דרכיך" באי זה מדה אתה דן את הבריות ועברת על פני וקראת³¹ "ה'

תצליח במלאכתך. פעם אחרת עלה אמר "יגדל נא כח ה' כאשר דברת אלי" והורתני לאמר.

מבלתי יכולת ה'. ולא מחמת שנאה המיתם שהרי מחבבם ביותר. כי אם מבלתי יכולת בידו לעשות מה שהבטיחם. (ה"ז)

[ה] יגדל נא כח ה'. מדת הרחמים תנצח למדת הדין לכבוש כעסך, וזהו כח כדכתיב⁴² "טוב אך אפיים מגבור". ד"א לעיל קאי⁴³ "ואמרו הגויים מבלתי יכולת" לכך אמר עכשיו "יגדל נא כח" כלומר הראה גבורתך לכל שאתה יכול להכניסן לארץ ולהפיל לפניהם המלכים. כח ה' באל"ף דל"ת.

כאשר דברת. במעשה העגל יש חסרון ושנוי כאן ממה שיש בפרשת כי תשא, אמנם אין בכך כלום כי כן דרך בכל המקרא כששינה הכתוב דבריו הוא משנה פעם שנית מפעם ראשונה. (חזקוני)

[ו] יגדל נא כח ה'. יו"ד גדולה מכל י' שבתורה⁴⁴, אמר משה אם הם ניסו י' נסיונות⁴⁵ וזאת העשירית, זכור לאברהם שנתנסה ב' ונסיון העשירי העקידה, וכבש רחמיו לעשות רצונך כן יכבשו רחמיו. כח ה'. איזהו גיבור הכובש יצרו. זכור יצחק שנעקד כשה בנסיון עשירי ואל תמית "שה"⁴⁶ פזורה ישראל, זכור יעקב שנתברך ב' ברכות "ויתן לך האלהים" וגומר, ואל תמית בניו. ולמה לא הזכיר כאן זכות אבות, אלא אמר, האבות חמדו בישיבת

ארץ אפים". ולכך לא הזכיר כאן "ה'" ששם ר"ל מדת רחמים ומדת הדין וכאן לא הוצרך להזכיר כי אם מדת רחמים. ו"אל" נמי לא הזכיר כאן שמשמע לשון דיין, מלשון³² "ואת אילי הארץ לקח" וגם "אלהים"³³ לא תקלל" מתרגם דיינא לא תלוט. וגם "רחום וחנון" לא כתיב כאן, שאין לשון של רחום נופל אלא גם עם חנון וחנינה נתינה היא, שנאמר³⁴ "וצדיק חונן ונותן" וכאן לא היה מבקש כי אם לסלוח בלא נתינה. אבל "ה'"³⁵ שהוא מדת רחמים ו"ארץ אפים" שמאריך אפו על בריותיו ואינו מכלה אותם מיד שייכי שפיר הכא. "ורב חסד" ישמור בה חסדו עם בריותיו ואינו משלם להם תגמולם. ו"אמת" לא הזכיר כאן דאדרבה לא היה רוצה לאמת מה שאמר³⁶ "אכנו בדבר ואורישנו". ו"נוצר" נמי לא שייך שמא לא עשו חסד אלא פשעו. "נושא עון ופשע וחטאה" לא הזכיר כאן שאין חטא אלא שוגג כדכתיב³⁷ "וחטאה בשגגה" ואלו מורדין היו, שנאמר³⁸ "אך בה' אל תמרורו". (ד"ז)

[ז] יגדל נא כח ה'. שתכבש כעסך כדכתיב³⁹ "טוב אך אפים מגבור".

כאשר דברת. כשהודעתני מדותיך⁴⁰ הזכרתי מדות של רחמים. ומהו לאמר היכן אמר לו, אלא יש במדרש⁴¹ פעם אחת עלה משה למרום ומצא להקב"ה עוסק [כו'] ולא נתן לו שלום א"ל הקדוש ברוך הוא אין שלום בעירך א"ל כלום יש עבד שנותן שלום לרבו א"ל היה לך לומ'

(32) יחזקאל יז, יג. (33) שמות כב, כז. (34) תהלים לז, כא. (35) בפסוק הבא, וכן בהמשך. (36) לעיל יב. (37) ויקרא ה, טו. (38) לעיל ט. (39) משלי טז, לב. (40) שמות לד, ו-ז. (41) שבת פט, א; ילקו"ש שמות רמז תשמג. (42) משלי טז, לב. (43) בפסוק הקודם. (44) מסכת סופרים ט, ז. (45) מקורות החוזרים בפסוק זה בכמה וכמה ראשונים צויינו כאן במושג זקנים, קחם משם. (46) ירמיהו ג, יז.

נסיונות⁵⁵, וליצחק שנתן רב מעשר כאמרם⁵⁶ על "מאה שערים" אומד זה למעשרות היה, וליעקב שנתברך ב' ברכות "ויתן לך". זהו יו"ד רבתי כי גדולים הם מעשי העשירות האלה, לכן תפנה אל זכותם. (פער)

[ח] **עתה יגדל נא.** יו"ד גדולה מאותיות גדולות, לפי שלא הזכירו האבות שהיו מתאווים לארץ ואלו הוציאו דבה שהיו עשרה⁵⁷, ואעפ"כ ירמוז בזה י' כלומר זכור לאברהם שנתנסה ב' נסיונות, וליצחק שנתן מעשר מכל שנאמר⁵⁸ "וימצא בשנה ההיא מאה שערים", למה מנה אלא כדי ליטול עשור, ויעקב שנתברך בעשר ברכות. ועוד זכות עשר שמות שאינן נמחקים⁵⁹, ועשרה מאמרות שבהם נברא העולם⁶⁰. (אמרי נעם)

[ט] **יגדל נא כח.** י' רבתי. עשר הויות וקולות עצומות ואתה יחיד הווה בכולם⁶¹, ושנים מהם עומק טוב ועומק רע⁶², כלומר מעמיק להיטיב לאוהביו לאין קץ. ועתה [יגדל נא] כחך שתאריך עם הרשעים אפך, שנ' "טוב ארך אפים מגבור".

יגדל נא כח ה'. י' גדולה, אמר משה רבש"ע אם הם ניסו עשר ניסיונות וזו העשירית, זכור לאברהם שנתנסה בעשר נסיונות והעשירית היתה העקידה⁶³ וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם כן יכבשו רחמיך את כעסיך.

יגדל נא כח אנני. איזהו גבור הכובש את

ארץ ישראל, כאברהם "ויצאו⁴⁷ ללכת ארצה כנען", ליצחק "גור⁴⁸ בארץ הזאת", וליעקב "ונתתי לזרעך את כל הארצות⁴⁹, והזרע אינו רוצה ללכת כדי לבטל השבועה והיאך אבקש בזכות אבות. אמר משה זכור י' שמות יש לך שאינם נמחקים, ושמך הנכבד גדול מכולם "יגדל נא כח ה'", לכן י' גדולה, לכן מתחיל הקדיש יתגדל ויש בו י' שבחות, יתגדל ויתקדש יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל.

כח אנני. בא' ד', זכור אדונתך שבראתה העולם ב' מאמרות, ונתתה יו"ד דברות, ותרחת על בניך שנקראו כלה ב' מקומות⁵⁰, "אהבת⁵¹ כלולתיך", ונמשכה אחריך ברוב אהבה.

כאשר דברת לאמר. "ה' ארך אפים לצדיקים ולרשעים⁵² ולא כמו שדברתי לך כשעליתי למרום ושמעתי שהיית עוסק ב"ג מידות ואמרתי לצדיקים תאריך רצונך ולא לרשעים, ולכן "אני ה'" מידת רחמים, זהו "למען⁵³ שמי אאריך אפי ותהילתי אחטם לך". יגדל נא כח ה' אע"פ שאין עבד נותן שלום לרבו תלמיד יכול לומר שלום עליך רבי. (א' 268; רוקח)

[ז] **ועתה יגדל נא.** היו"ד רבתי בעבור כי בתפלה זו לא זכר זכות אבות כבפרשת "ויחלל⁵⁴", מפני שהם היו תאבים וחפצים בארץ, ואילו הוציאו דבה. לכן חזר לפחות ורמז ביו"ד, לאברהם שעמד בעשרה

(47) בראשית יב, ה. (48) שם כו, ג. (49) שם, ד. (50) שיהש"ר ד, י. (51) ירמיה ב, ב. (52) ב"ק נב, ב. (53) ישעיה מח, ט. (54) שמות לב. (55) ר' ציונים במ"ז להלן כאן. (56) ב"ר סד, ו; רש"י בראשית כו, יב. (57) כלו' לא רצה להזכיר האבות בהדיא דאיכא בזה קטרוג ומ"מ רמז להם ב' גדולה כדמפרש. (58) בראשית כו, יב. (59) ר' מה שצויין במ"ז כאן. (60) משנה ה, א. (61) ע"י תקו"ז הקדמה יז, א. (62) ספר יצירה, פרק א. (63) תנחומא תשא כד.

יגדל נא כח ה'. י גדולה, אמר משה אם הם ניסו י נסיונות זכור לאברהם שנתנסה בי נסיונות ונסיון העשירי העקידה, וליצחק שנתן מעשר מכל, שני⁷⁰ "רימצא בשנה ההיא" וגו', וזכור ליעקב שנתברך בי ברכות "ויתן⁷¹ לך", וזכור י שמות שאינם נמחקים⁷² ושמן הנכבד גדול מכולם.

יגדל נא כח ה'. לכך מתחיל קדיש יתגדל ויש בו י שבחות, רקח. (רח"פ; לו' 271)

[*] ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת. בגמ'⁷³ ולא כאשר דברתי, בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה דורש⁷⁴ "ה" ה' ארך אפים", אמר לו תרתי למה, א"ל אחד לצדיקים ואחד לרשעים, א"ל רשעים יאבדו, א"ל סופך שתצטרך לכך. וזהו "כאשר דברת" שתהיה ארך אפים אף לרשעים, ולא כאשר דברתי דווקא לצדיקים. משמע דהא דהקב"ה ארך אפים לרשעים לטובתן הוא⁷⁵. (רא"צ; קמ' 243)

[יא] ועתה יגדל נא כח ה'. יו"ד רבתי מיגדל. אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם אם הם נסו עשר נסיונות⁷⁶ וזו העשירית, זכור לאברהם שנתנסה בי נסיונות והעשירי העקידה וכבש רחמיו לעשות רצונך כן יכבשו רחמך את כעסך.

יגדל נא כח ה'. אי זהו גבור הכובש את יצרו⁷⁷. זכור לעבדיך שנתברך⁷⁸ בי

יצרו⁶⁴. זכור לעבדיך שנתברך בעשר ברכות⁶⁵ "ויתן לך האלהים" וכו', וליוסף שריחם על עשר אחיו "וידבר על לבם". ולמה לא הזכיר כאן זכות האבות, אלא אמר משה האבות הם חמדו הארץ דכתי' "ונתתי לזרעך את כל הארצות", והקב"ה נשבע להם לתת לזרעם, והזרע אינו רוצה ללכת איך אבקש בזכות האבות. אמר משה זכור עשרה שמות שיש לך שאינם נמחקים, ושמן הנכבד גדול מכולן, "יגדל נא כח אדני" לכן ה' גדולה. יהו"ה באתב"ש עולה בגי' ברחמים. אבל "צור ילדך תשי" י קטנה כי עשו עשרה דברים, "וישמן, ויבעט, שמנת, עבית, כשית, ויטש, וינבל, יקניאוהו, יכעיסוהו, יזבחו", התשתם כחו של יוצר. ענין אחר "תשי" י קטנה, כאילו אינה ונשאר תש. כנגד ת"ש הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה⁶⁶, ולכך "ותשכח" ותש כח.

יגדל נא כה אדני. כתי', זכור רחמך וזכור אדנותך שבראת העולם בעשרה מאמרות⁶⁷ ונתת עשרת דברות.

לא נאמר חנון ורחום ואמת, שלא רצו לאמת השבועה באבות, שני⁶⁸ "ואנכי אעלך גם עלה", והם אמרו לא נעלה⁶⁹. (ר"א)

[יז] ועתה יגדל נא כח ה'. כמו שהתחלת להראות כחך לזה הדור כך תגדל לשלשים ואחד מלכים ואז תגדל יותר ויותר כחך.

(64) אבות ג, ט. (65) רוב הציונים לקטע זה צוינו במושב זקנים כאן קחם משם, אך הבאנו ב' הקטעים מפני שיש בזה מה שאין בזה. (66) תמורה טז, א: נשתכחו ממנו ג' מאות הלכות ונולדו לו ד' מאות ספיקות. (67) משנה אבות ה, א. (68) בראשית מו, ד. (69) לעיל יג, לא: "לא נוכל לעלות". (70) בראשית כו, יב. (71) שם כז, כח. (72) ר' ציון במ"ז כאן. (73) סנהדרין קיא, א. (74) שמות לד, ו. (75) משום דבעירובין (כב, א) משמע דהוא להאבדים מן העוה"ב, ותי' תוס' בב"ק (נב, ד"ה ארך אפים) דכשאין סופו לעשות תשובה הוא לרעה אבל בסופו לעשות תשובה הוא לטובה. (76) משנה אבות ה, ד, וההמשך שם, ג. (77) שם ד, א. (78) נר' שצ"ל: שנתברכו. עיין רח"פ כאן.

לֵאמֹר: יְהִי אֶרֶץ אֲפִים וְרַב־חֶסֶד נִשָּׂא עֹן וּפְשָׁע

רש"י

(יח) ה' ארץ אפים. לנדיקים ולרשעים. כשעלה משה למרום מלאו משה להקצ"ה שהיה יושב וכוונת ה' ארץ אפים. אמר לו לנדיקים. אמר לו הקדוש צרוך הוא אף לרשעים. אמר לו רשעים יאזדו.

פסוק יח

[א] ארץ אפים ורב חסד. ותימה⁸⁸ למה לא אמר "ואמת", כמו שאמר בפרשת כי תשא⁸⁹. ויש לומר לפי שאמר הקב"ה⁹⁰ "אכנו בדבר ואורישנו", אמר משה אם אומר "ואמת" אם כן יאמת דבריו ויורישם, אבל בכי תשא אמר⁹¹ "ועתה הניחה לי" וגו', כלומר הדבר תלוי ברצונך ואם לא תרצה [לא] אכלם⁹². הגה"ה. הרב ר' אביגדור כהן צדק פירש, "ה' ארץ אפים ורב חסד נושא עון ופשע ונקה לא ינקה פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, סלח⁹³ נא לעון העם הזה" וגו', ובפרשת כי תשא ב"ג מדות שלימד הקב"ה למשה כתיב⁹⁴ "ה' ה' אל רחום וחנון ארץ אפים ורב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים". למה לא נאמר באילו המידות האחרונות כבראשונות, בראשונות אמר ב' פעמים "ה' ה'", וכאן לא נאמר אלא פעם אחת. בראשונות נאמר "אל", וכאן לא אמר אל.

ברכות, וליוסף שחם על י' אחיו שני⁷⁹ "וידבר אל לבם". ולמה לא הזכיר כאן זכות האבות אלא אמר משה האבות חמדו הארץ דכתיב⁸⁰ "ונתתי לזרעך את כל הארצות" והקב"ה נשבע [לתתה] לזרעם ועתה זרעו אינו חפץ ללכת איך אבקש בזכות האבות. אמר משה זכור י' שמות שיש לך שאינם נמחקים⁸¹ ושמן הגבור גדול מכולם, לכן "יגדל נא כח ה'" יו"ד גדולה. אבל "צור⁸² ילדך תשי" יו"ד קטנה, כי עשו י' דברים⁸³ "וישמן ויבעט שמנת עבית כשית ויטוש וינבל" "יקניאוהו יכעיסוהו" "יזבחוו" (מ"ז).

[יב] יגדל נא כח ה'. קרוב⁸⁴ מאריכות אפים, כי כל מאריך אפו יש לו כח גדול לשבור כעסו, והעד "כאשר דברת" שאתה ארץ אפים⁸⁵. (ויר' 4)

[יג] יגדל נא. י' של יגדל רבתי, לרמוז שיזכור להם עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו⁸⁶ ע"ה ועמד בכולם ונסיון העשירי העקידה⁸⁷ ולא תזכור להם מה שניסו אבותיהם את הקב"ה.

יגדל נא. ידלג נא. (ר"ש)

(79) בראשית נ, כא. (80) בראשית כו, ד. (81) ע"י רב"ז ה' ממרים ה, ב. (82) דברים לב, יח. (83) שם, ט"ז. (84) אולי ר"ל קרוב ונכון לפרש כן. (85) ב"ג מידות הרחמים, שמות לד, ו. (86) משנה אבות ה, ג. (87) פדר"א לא. (88) יסוד ההקבלה וההשוואה שהרבה מהראשונים כאן דייקו בין ל' התפילה כאן לתפילת י"ג מידות בכי תשא הוא ברמב"ן כאן בפסוק הקודם, ע"י דבריו. (89) שמות לד, ו. (90) לעיל יב. (91) שמות לב, יז. (92) כלו' ולכן לא חשש לומר "ואמת" שהרי הבטיחו שלא יכלם חוץ מדעתו. (93) הפסוק הבא. (94) שמות לד, ר"ז.

וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה פֶּקֶד עֵזֶן אָבוֹת עַל-בָּנִים עַל-שְׁלֵשִׁים

רש"י

אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שתצטרך לדבר. כשחטאו ישראל צעגל וצמרגלים התפלל משה לפניו בארך אפים, אמר לו הקדוש ברוך הוא והלא אמרת לי לנדיקים. אמר לו והלא אמרת לי אף לרשעים:

באחרונות דחטאה היא שגגה והמרגלים היו מזידין. (רי"ד)

[ב] ה' ארך אפים. כשעלה³ משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וכותב ארך אפים, אמר ליה אף לרשעים בתמיה "רשעים"⁴ יאבדו". א"ל חייך שתצטרך לדבר. כשחטאו בעגל ובמרגלים נתפלל לפניו בארך אפים, א"ל הקדוש ברוך הוא והלא אמרת לצדיקים, א"ל משה והלא אמרת כי אף לרשעים. (רא"ש)

[ג] ה' ארך אפים ורב חסד. כאן לא הזכיר כל הי"ג מידות רק העיקר, "ה'" לאחר שיחטא ואם תהרגם אנה מדת הרחמים אחר שיחטא. ארך אפים. ואם תהרגם אנה מדת ארך אפים ורב חסד. נושא עון ופשע. ו"חטאה" אין צריך להזכיר כי חטאה הם השגגות, ועונות אילו הזדונות ופשעים אלו המרדים⁵. ונקמה לשבים ואנה מנקה⁶. פוקד עון אבות על בנים. ואם תהרגם אנה פקידת עון אבות על בנים, אלא סלח נא וגו' כאשר נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה. מן העגל ומתאוננים.

ה' ארך אפים. לא הזכיר כל המדות אלא מה שהיה צריך כי משם הראשון לא⁷ היה

בראשונות נאמר "חנן ורחום" ובאילו לא נאמר חנן ורחום. בראשונות נאמר "ואמת", וכאן לא נאמר ואמת. בראשונות נאמר "נוצר חסד", ובאחרונות לא נאמר נוצר חסד. בראשונות נאמר "נושא עון ופשע וחטאה", וכאן לא נאמר וחטאה. יש לומר באחרונות לא נאמר ה' כי אם פעם אחת עבור שכראשונות דרשו רבותינו⁹⁵ ה' רחום קודם שיחטא ה' רחום לאחר שיחטא, וכאן לא שייך למימר קודם שיחטא שהרי כבר חטאו ישראל. ו"אל" לא הוזכר כאן דאל משמע לשון חזק, כמו⁹⁶ "ואת אילי הארץ", ואילו כביכול התישו כחו והחזיקו להקב"ה כתש כח שאמרו⁹⁷ "כי חזק הוא ממנו", כביכול אין בעל הבית יכול להוציא כליו משם⁹⁸. "רחום וחנן" נמי דכתיב⁹⁹ "ומוציא דבה הוא כסיל", וכתיב¹ "כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחוננו", והם לא היה להם דעת להבין. ו"אמת" לא נאמר באחרונות, שהמרגלים לא אמרו אמת. ו"חסד" לא נאמר בהם, שגם אבינו אברהם חטא בירושת הארץ שאמר² "במה אדע", ו"נוצר חסד" משמע זכירת חסד זכות אבות. ו"חטאה" לא נאמר

(95) עי' ר"ה יז, ב. (96) מ"ב כד, טו. (97) לעיל יג, לא. (98) סוטה לה, א. (99) משלי י, יח. (1) ישעיה כז, יא. (2) בראשית טו, ח. (3) סנהדרין קיא, א. (4) תהלים לו, כ. (5) עי' יומא פז, ב; שבועות יב, ב. (6) נר' דצ"ל "ואינו מנקה כו'" כלומר לשאינם שבים כדפירש"י. (7) כן בנדפס, ואולי דתיבת לא שיבוש, וצריך מחילה קודם שיחטא היינו אע"פ שגלוי לפניו שיחטא כדפי' רא"מ בשמות לד, ו.

ו"חטאה" לא הזכיר לפי שהוא לשון שוגג כדכתיב וחטאה בשגגה והם זדו ופשעו. (חזקוני)

[ה] ה' ארך אפים. כבר פירשתי בפ' תשא¹² שה' מדת הדין ומדת הרחמים, ולכך הזכיר שם "ה'", וכיון¹³ דאינו מזכיר כי אם מדת הרחמים אינו מזכיר שם ה' כי אם פעם אחת. ו"אל" לא הזכיר כאן לפי שהוא דין כמו¹⁴ "ואת אלי הארץ לקח". ולא הזכיר "רחום וחנון" לפי שלא היה מבקש אלא לסלוח, וחנינה שייך במתנה כדכתיב "חונן ונותן". אבל "ארך אפים" שייך הכא שמאריך אפו על בריותיו ואינו מכלה אותם מיד. "ורב חסד" שמרבה חסדו עם בריותיו ואינו משיב להם כגמולם. "ואמת" לא הזכיר לפי שאינו בא עמהן באמיתות הדין ושלא יאמת דברו שאמר "אכנו בדבר". "נוצר חסד" [לא הזכיר], שהם לא עשו חסד אלא פשעו.

נושא עון ופשע. אבל "חטאה" לא הזכיר שאין חטא אלא שוגג כדכתיב "וחטאה בשגגה" ואלו מזידים היו, כדכתיב "אך בה' אל תמרודו".

ונקה לא ינקה. שאינו מבער החוטאים מן העולם ומכאן אתה למד ד"נקה לא ינקה" מדת הרחמי' היא, מדהזכירו כאן.

צריך מחילה קודם שיחטא והשני לאחר שיחטא והם כבר חטאו. וגם לא הזכיר "אל" כי הוא לשון דיין והוא צריך למחילה. וגם לא הזכיר "רחום וחנון" כי זה חנינה ורחמים הם למתנה והוא שואל לסליחה. וגם לא הזכיר "אמת" שלא היה צריך שיאמת דבריו בעומק הדין שכבר אמר "אכנו בדבר ואורישנו". וגם לא הזכיר "וחטאה" כי חטא הוא שוגג כדכתיב "נפש כי תחטא", והם פשעו במזיד. וגם לא הזכיר "ונ(י)קה"⁸ כי ונקה זהו לשבים והם לא שבו. (רח"פ)

[ד] ה' ארך אפים. לא הזכיר כאן "אל" לפי שהוא משמע לשון חזק ובעל כח והוא לא רצה שיראה כחו לישראל. "רחום וחנון" לא הזכיר משום דשייכי גבי מתנה כדכתיב "וצדיק חונן ונותן" והוא לא בקש שיחנם לתת להם כלום אלא שיסלח להם. ו"אמת" לא רצה להזכיר לפי שהיה מבקש לפני הקדוש ברוך הוא שיעשה להם לפנים משורת הדין ואמת משמע קו המשפט כדאמרין¹⁰ תורה דכתיב בה¹¹ "אמת" אין הקדוש ברוך הוא עושה בה לפנים משורת הדין. ד"א לא הזכיר אמת לא רצה שיאמת הקדוש ברוך הוא מה שאמר "אכנו בדבר" וגו'. "נוצר חסד" לא הזכיר לפי שהם לא עשו חסד שינצרהו להם אלא פשעו.

(8) לא ידענא מאי קאמר ובבקשת מחילה דומה כשגגה. ומ"מ הואיל ומן השמים כך יצא מקולמוסו עלינו לדרוש. וי"ל, משום דבאמת כיון דלא ינקה לשאינם שבים משמע אפילו לא לתליית עון אלא הורגם, א"כ לא היה לו למשה להזכיר כאן 'ינקה לא ינקה' כלל לפי שיטת כל תפילתו כפי שמפרשו כאן שנוהר מליתן מקום למדת הדין לקטרג, אלא כיון דנקה זהו לשבים והם לא שבו, לכך סבר דנקה לא ינקה דהכא היינו כפשטא דקרא דכתב רש"י בפי' תשא (ואף דרש"י כאן לא פי' כן), שאינו מוותר על העון לגמרי אלא נפרע ממנו מעט מעט וזו מידת רחמים ושייכא בתפלה זו הכא. (א.ו.). (9) המקורות מפר' כי תשא ומן המקראות שמביא לראיה צויינו לעיל. (10) ע"ז ד,ב. (11) משלי כג, כג: אמת קנה ואל תמכר גוי. (12) שמות לד, ו. (13) כך בנדרס, ונר' דצ"ל: וכאן. (14) ההשוואה בין התפילה בכי תשא והתפילה כאן נמצאת כאן בכו"כ ראשונים והמקורות כבר צויינו כמה פעמים, קחם משם.

אֶרֶץ אֲפִים וְרֹב חֶסֶד. הַקְּשָׁה הֶרֶמְבִּין לְמָה לֹא הִזְכִּיר "וְאֵמֶת". וְתִירֵץ כִּי בַּמֶּדֶת אֵמֶת יִהְיוּ חִיבִינֵי כִּיּוֹן שְׁלֹא עָשׂוּ תְּשׁוּבָה, וְאֵת וְהֵלֵא בַּעֲגֵל גִּ"כ הָיוּ חִיבִינֵי וְאֶפִּילוּ הִכִּי אָמַר "וְאֵמֶת". וִי"ל שֶׁלֶשׁ תֵּלָה הַדְּבָר הַקִּבְ"ה בִּיד מֹשֶׁה שֶׁהָרִי אָמַר²⁴ "הִנִּיחָה לִּי וְאֶכְלֶם" מִשְׁמַע שֶׁהָיָה בְּרִצּוֹן מֹשֶׁה, וְלִכְן לֹא חָשַׁשׁ מֹשֶׁה לִּדְבָר וְאֵמֶת. וְלֹא הִזְכִּיר בַּכָּאן גִּ"כ חֲטָאָה, בַּעֲבוּר שְׁאֵלוּ מִזִּידִים וּפּוֹשְׁעִים. וְלֹא יָדַעְתִּי לְמָה לֹא יִזְכִּיר "רַחוּם וְחַנוּן", וְאוּלַּי הִיא יוֹדֵעַ מֹשֶׁה כִּי מֶדֶת הַדִּין מִתּוֹחָה עֲלֵיהֶם וְלֹא יַחְמוּל לַעֲלוֹם, ע"כ לֹא הִזְכִּיר רַק אֲרִיכוֹת אֲפִים שְׁלֹא יִמִּיתֶם כְּאִישׁ אֶחָד בַּמִּגְפָּה אַחַת. וּבַעֲבוּר שְׁלֹא בִיקֵשׁ רַק אֲרִיכוֹת אֲפִים, אָמַר לוֹ²⁵ "סִלַּחְתִּי כְּדַבְרֶיךָ" שֶׁאֵיכָּלֶה לָּהֶם אֶרֶץ אֲפִים וְרֹב חֶסֶד. וְהִזְכִּיר "פּוֹקֵד עוֹן אֲבוֹת" לִדְבָר שֶׁאֵם יִרְאֶה שְׁלֹא יִמַּח עוֹנֵם יִפְקֹד עוֹן אֲבוֹת עַל בָּנִים וְלִאֲרֹךְ אֲפִים יִקְחֶם. וְזֶה הִתָּה הַגְּזִירָה לִקְבוֹעַ לָהֶם בְּכִיָּה לְדוֹרוֹת, כִּי פִקֵּד עוֹנֵם עַל זֶרַעַם. וְאָמַר סִלַּחְתִּי כְּדַבְרֶיךָ לַעֲם בְּכָלֹל שְׁלֹא יָכֵם בְּדַבָּר, אֲבָל יִסְלַח לָהֶם שִׁירְשׁוֹ בְּנִיחָם אֶת הָאָרֶץ וְשִׁלָּא יָמוּתוּ הֵם בַּמִּגְפָּה. וְגִזַּר שִׁיתָמוּ פְּגִרֵיהֶם בַּמִּדְבָּר וְיָמוּתוּ כָּל אֶחָד בְּבֹא יוֹמוֹ. וְהֵנָּה בַּמִּשְׁנָה תוֹרָה הִזְכִּיר מֹשֶׁה אֶת תְּפִלָּתוֹ אֲשֶׁר הִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם כְּדַכְתִּיב²⁶ "וְאֵתְפַלֵּל אֶל ה' וְהִזְכִּיר גִּ"כ תְּפִלָּתוֹ עַל אֶהְרֹן, וְלֹא הִזְכִּיר לָהֶם בַּמִּרְגָּלִים שֶׁהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם כָּלֹל, וְהוּא כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירָתִי שְׁלֹא הִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם שִׁימְחוּל לָהֶם אֵלֹא

פּוֹקֵד עוֹן אֲבוֹת. גַּם זֶה מֶדֶת רַחֲמִים שֶׁאֵינוֹ נִפְרַע עַד דּוֹר רְבִיעִי וּבִפְ' תִּשָּׂא שְׁבָא לְמִנּוֹת עִם¹⁵ הַמִּדּוֹת כְּתִיב "עַל בָּנִים וְעַל בָּנֵי בָנִים" אֲבָל כָּאן לֹא חָשׁ לְהֶאֱרִיךְ. (ה"ז)

[ו] וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה. שֶׁאֵינוֹ מִבְּעַר הַפּוֹשְׁעִים מִן הָעוֹלָם וְהוּא כְּמוֹ¹⁶ "וְיִסְרֹתֶיךָ לְמִשְׁפָּט וְנִקְהָ לֹא אֲנַקֵּךְ".

פּוֹקֵד עוֹן אֲבוֹת עַל בָּנִים. וְזֶה הִיא מֶדֶת רַחֲמִים שֶׁאֵינוֹ נִפְרַע עַד דּוֹר רְבִיעִי, וּבִפְרִשְׁתָּ כִּי תִשָּׂא שְׁבָא לְמִנּוֹת כָּל הַמִּדּוֹת כְּתִיב¹⁷ "עַל בָּנֵי בָנִים" אֲבָל לֹא חָשַׁשׁ לְהֶאֱרִיךְ כָּל כֵּךְ. וְגַם מִכָּאן אֵתָּה לְמַד ד'נִקְהָ לֹא יִנְקָה" מֶדֶת רַחֲמִים מִדְּחָשִׁיב לִיָּה הַכֹּא. (ד"ו)

[ז] וְה' אֶרֶץ אֲפִים וְגו']. לְמָה לֹא נֹאמַר כָּאן "רַחוּם וְחַנוּן", לְפִי שְׁלֹא הִזְכִּיר כָּאן זְכוֹת אֲבוֹת¹⁹. (א' 268; רוקח)

[ח] וּפְשַׁע וְנִקְהָ. בְּגִי' אֲבָל מִנְקָה אֶל הַשְּׁבִיִּים. לֹא יִנְקָה פֶּקֶד עוֹן. בְּגִי' ²⁰זֶה [הוּא ל]אֵינֶם שְׁבִיִּים. (ר"א)

[ט] ה'. הַקְּשָׁה הֶרֶמְבִּין²¹ לְמָה לֹא אָמַר "ה' ה'" כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעֲלָה²² כְּשֶׁהִזְכִּיר י"ג מִדּוֹת. וְתִירֵץ²³ לְפִי שֶׁפִּי' "ה' ה'" אֶחָד מִשְׁחַטָּא הָאָדָם אֶף קוֹדֶם תְּשׁוּבָה הוּא ה' לְסִלּוֹת, וְאַחֵד לְאַחֵר שְׁחַטָּא וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה, הַלֵּכךְ בַּעֲגֵל שִׁכְבָּר עָשׂוּ תְּשׁוּבָה כְּשֶׁהִתְפַּלֵּל מֹשֶׁה עֲלֵיהֶם מִזְכִּיר "ה' ה'" אֲבָל בַּכָּאן בִּשְׁעַת תְּפִלָּתוֹ עֲדִיין לֹא עָשׂוּ תְּשׁוּבָה, וְלִכְךָ אֵינוֹ מִזְכִּיר ה' אֵלֹא פַּעַם אַחַת.

(15) כְּנָר' צ"ל: כָּל, עִי' דַּעַת זְקֵנִים, אוֹ שֶׁצ"ל: י"ג. (16) יִרְמְיָה ל, יא. (17) שְׁמוֹת לֵד, ז. (18) שְׁמוֹת לֵד, ו. (19) בְּרֵאשׁוֹנִים אַחֲרִים כָּאן מִבּוֹאֲרִים טַעֲמִים אַחֲרִים לְמָה לֹא הִזְכִּיר רַחוּם וְחַנוּן, וְטַעַם זְכוֹת אֲבוֹת נִתְּנוּ שֶׁם לְמִדּוֹת אַחֲרוֹת מְכִי תִשָּׂא שְׁלֹא נִזְכְּרוּ כָּאן, וְדוּמָה שִׁישׁ כָּאן דִּילּוּג. (20) הַתִּיקוֹן לְגִימ' ע"פ מִהְדִּיר הַרוֹקַח. (21) בַּפְּסוֹק הַקּוֹדֶם. (22) שְׁמוֹת לֵד, ו. (23) וִי"ל הֶרֶמְבִּין: וְדֹרֵךְ הָאֵמֶת תִּכְיֹר מִפְּנֵי שֶׁהֵשֵׁם בַּמִּקּוֹם הַזֶּה כְּתוּב בְּאֵלֶּף דְּלִית, וְיֹאמַר שִׁיחָהּ הַגְּדוּלָּה בְּכַח רַחֲמִים, כִּי מֶדֶת הַדִּין הִיא שֶׁמִּתּוֹחָה כְּנֶגְדָּם, ע"כ. וְלֹא חֲזִינָא בִּלְ הֶרֶמְבִּין תִּירֵץ זֶה, וְאוּלַּי צ"ל: "וְתִירֵץ רִיב"ש". (24) שְׁמוֹת לֵב, י. (25) לְהֵלֵךְ כ. (26) דְּבָרִים ט, כו.

נושא עון ופשע. ו"חטאה" לא הזכיר, שחטא לשון שוגג, דכתיב³³ "נפש כי תחטא בשגגה" ואילו מזידים ומורדים היו, כדכתיב³⁴ "אך בה' אל תמרודו" ולכך הזכיר פשע ועון.

ונקה לא ינקה. שאינו מנקה הפושעים מן העולם אלא מוחל להם, כדכתיב³⁵ "ויסרתיו למשפט ונקה לא אנקך" מן העולם³⁶, ומכאן אתה למד כי "נקה לא ינקה" מדת רחמים כמו שפירשתי בכי תשא. מדהזכירו כאן "פוקד עון אבות על בנים", גם זה מדת רחמנות, שאינו פורע לא מהראשון ולא מהשני עד הרביעי. ובכי תשא שבא למניין המידות, אמר³⁷ "על בנים ועל בני בנים", אבל בכאן לא חש להאריך. (ריב"ש)

[יא] ה' ארך אפים. חיסר משה כאן "אל" ³⁸ שהוא לשון חזק, והם אמרו "כי חזק הוא ממנו" וכינונו כלפי מעלה. וכן לא הזכיר "רחום וחונן" מפני שדרשו בו רחום קודם שיחטא וכו', והרי כבר חטאו בעגל ולא מחל, כדכתיב "ופקדתי". ועוד דכתיב "כי לא עם בינות הוא ע"כ לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחננו". ולא הזכיר "ואמת" דלא לישתמע שיאמת הש"י דבריו מה שאמר "אכנו בדבר וגו'", ועוד שהם שקרו בדבתם. ו"חסד" נמי לא הזכיר בעבור שהוא מדת אברהם וגם הוא חטא

יארץ אפו ויפקוד עון אבות על בניהם, ולא היתה תפלתו שלימה, וע"כ לא הזכירה אליהם כי היו יכולים לטעון עליו²⁷. (מ"ז)

[ין] ה' ארך אפים. כבר פירשתי בכי תשא שה' מידת הדין ומדת רחמנות, ולכך הזכיר²⁸ "ה' ה'", וכאן שלא בא אלא על מידת רחמנות לא הזכיר את השם אלא פעם אחת. ו"אל" לא הזכיר כאן, מפני שהוא לשון דין וחזק, כדכתיב²⁹ "ואת אילי הארץ לקח", ו"רחום וחונן" [לא הזכיר] שאינו מבקש שירחם לחונן ולתת להם כלום כדכתיב³⁰ "וצדיק חונן ונותן" כלומר חונן ומרחם, ראשונה לשון מתנה³¹, והוא לא היה מבקש אלא שיסלח להם, אבל "ארך אפים" לשון רחמנות, שמאריך אפים לבריותיו, שאין מידת הקדוש ברוך הוא כמידת בשר ודם, שאדם כשבא לו מקום לנקום מאויבו אינו מאריך אפו שאינו יודע אם יבוא לו מקום³², אבל הקדוש ברוך הוא מאריך אפו שכל זמן שירצה יגבה חובו ואין מידו מציל כי הכל בידו והכל עבדיו. ורב חסד. שמרבה חסדו עם בריותיו, אבל "אמת" לא הזכיר כאן, שלא יבא עמהם באמתת הדין, ולא היה רוצה שיאמת עליהם דבריו שאמר "אכנו בדבר". ו"נוצר חסד לאלפים" לא שייך הכא, דהם לא עשו חסד שינצור להם אלא שפשעו.

(27) כ"ז מל' רמב"ן. (28) שמות לד, ו. (29) ציוני מקורות הנכפלים בכו"כ ראשונים כאן כבר צויינו לעיל בפ' ר"ד. (30) תהלים לז, כא. (31) לא בירא לן הכוונה, ואולי צ"ל: "כלו" מרחם ונותן וראשון לשון מתנה, ור"ל דנותן היינו נתינה ברחמים דהיינו צדקה לעני, ואילו הראשון דהיינו חונן היא מתנה אף לעשיר. ר' הדר זקנים. (32) אם שוב יודמן לו הדבר. (33) ויקרא ד, ב. (34) לעיל ט. (35) ירמיה ל, יא ושם מו, כח. (36) וכן משמע מרישא דקרא: כי אעשה כלה בכל הגוים גו' ואותך לא אעשה כלה גו', וגם רש"י שם פירש: ונקה לא אנקך, ל' טיאוט השמד. אבל בכאן פ' רש"י: ונקה לשבים לא ינקה לשאינם שבים. (37) שמות לד, ז. (38) ראה הציונים למעלה בשאר ראשונים.

לגמרי, דכתי' "וביום פוקדי וגו'". ולא הזכיר ["אל"] שאמרו "כי חזק הוא ממנו" כלפי שכינה⁴⁹. "אמת" לא הזכיר מפי שהם שקרו. "נוצר חסד" לא הזכיר שגם אברהם חטא בירושת הארץ, שנ' "במה אדע", ו"נוצר חסד" משמע זכירת חסד האמת.

ה' ארך אפים ורב חסד. וא"ת מאי טעמא לא כת' רחמנא בקרא שאר המדות, דהיינו רחום וחנן ואמת. י"ל לפי שמצינו שכל מוציא דבה הוא כסיל, וגלה לנו ישעיה ע"ה שאין מדת רחמנות נוהגת בכסיל שנ' "כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמהו עושהו ויוצרו לא יחוננו", והכי נמי אמרו רבותי ז"ל התם במס' סנהדרין בפרק חלק⁵⁰ כל אדם שאין בו דעת אסור לרחם עליו, שנ' "כי לא עם בינות הוא" וגו', והרי היו כסילים שהרי הוציאו דבה על הארץ ומאחר שהיה כן לא היה (למה) ראוי שיבקש עליהם באותה מדה, לפי שהקב"ה קרא לארץ ישראל "ארץ טובה ורחבה" ונשבע להביאם שם והם הוציאו עליה דבה ואמרו שאין בו כח להביאם שם שאמרו "כי חזק הוא ממנו" כאשר אמרו רבותי ז"ל שכלפי מעלה אמרו, כדקתני במס' סוטה, אמרו כביכול אין בעל הבית יכול להוציא כליו משם, א"כ נראה שעשו

בירושת הארץ במאמר "במה אדע". "וחטאה" לא הזכיר שמשמעותו שוגג והם הזידו. (פע"ר)

[יב] ה' ארך אפים גו'. משה חיסר בתפילתו אמת³⁹, לפי שאמר לו הקב"ה⁴⁰ "אכנו בדבר" וגו', אמ' משה אם אני מזכיר אמת כלומ' שיתאמתו דבריו יהרגם. ולא הזכיר "רחום" שארז"ל⁴¹ רחום קודם שיחטא, וכבר חטאו בעגל ולא נמחל לגמרי, שנא' "וביום פקדי וגו'". ולא הזכיר "אל" לפי שאמרו⁴³ "כי חזק הוא וגו'", וכלפי שכינה אמרו, ו"אל" לשון חזק הוא כמ' שנא' "ואת אילי הארץ וגו'". "רחום וחנן" לא הזכיר כדכתיב⁴⁵ "כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמם עושיהו ויוצרו לא יחוננם". "ואמת" לא הזכיר כי המרגלים שקרו, ו"חסד"⁴⁶ לא הזכיר שגם אברהם חטא בירושת הארץ, שאמ' "במה אדע וגו'", שנוצר חסד משמע זכירת חסד זכות אבות. ו"חטאה" לא הזכיר שחטאה שגגה היא והמרגלים הזידו. (ויר' 4)

[יג] ה' ארך אפים. וא"ת אמאי לא קאמ' ב' זימני כמו התם פר' תשא⁴⁸. וי"ל משום דאמ' התם אחת קודם שיחטא ואחת לאחר שיחטא, וכאן חטאו כבר בעגל ולא נמחל

(39) ושינה ממה שנאמר בסדר התפילה די"ג מידות הרחמים אחר מעשה העגל (שמות לד) וכן כל הני דלהלן. (40) לעיל יב. (41) עי' ר"ה יז, ב: ה' ה' אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר כו' ויעשה תשובה כו' (ולא תני התם בהדיא דרחום לאחר החטא, אלא דמפרש ד"ה' ה' קאי גם על רחום דכתיב בהדיא). ולכאורה אדרבה משם משמע דמוחל גם לאחר שחטא. ואולי ר"ל דשאני הכי דכבר חטאו ב' פעמים והיינו דמסיים דעגל לא נמחל לגמרי. וראה ברי"ד ובכמה ראשונים כאן דמקשו נמי מהא דלא אמר "ה' ה' ב' פעמים כדאמר בכי תשא, ומתריצים ע"פ הגמ' ר"ה הנ"ל דחד ה' הוא לפני החטא וכאן כבר חטאו להכי לא כתיב ב' פעמים. אך לא נ"ל דהמפרש כאן מכוון לזה, דשאלתו היא למה לא הזכיר רחום כלל אפי' פעם אחת (א.ו.). (42) שמות לב, לד. (43) לעיל יג, לא. (44) יחזקאל יז, יג. (45) ישעיה כז, יא. (46) נר' שצ"ל: ונוצר חסד. (47) בראשית טו, ח. (48) המקורות לנושא זה צוינו כבר כמה פעמים לעיל, עיי"ש. (49) ר' לעיל ברי"ד ושאר ראשונים. (50) סנהדרין צב, א.

אבות על בניהם ולהאריך אפיו ירחם, וזה היתה הגזרה לקבוע עליהם בכייה לדורות בלילה הזה כי פקד עונם על זרעם. (ויר' 4)

[יד] [ונקה לא ינקה]. ונקה לשבי⁵³ וכו'. וא"ת למה אינו מפרש כאן לפי פשוטו נמי כמו התם⁵⁴ שפי' שמניח אבל אינו מניח לגמרי כי אינו מוותר על העון לגמרי כי מעט מעט הוא גובה. ועוד קשה למה מפרש על זה יותר מ"רב חסד ונושא עון ופשע"⁵⁵. וי"ל לפי שפי' כאן ש"אריך אפים" מיירי אפי' לרשעים על כן בא לפרש "ונקה" וכו' שלא תאמר נקה לצדיקים ואינו מנקה לרשעים וזה היה נגד פירושו⁵⁶, וע"כ נקט פירש"י דוקא בהא הפי' שהוא מדרש רבותינו, הרי שגם רבותינו פירשו כאן כשעלה משה למרום וכו'. חסל"ת. (ויר' 51)

[טו] [ה' ארך אפים וגו']. ו"רחום וחנון" שייך (לחניכה של מטה) [לנתינה שחונן ונותן, וכאן לא נקט אם לסלוח לכך לא הזכיר (כי אם) רחום וחנון, אבל ארך אפים שייך הכא שמאריך [אפן] עם בריותיו ואינו מכלה לאלתר. ורב חסד. ואינו (משל גמול) [מכלה], אבל "ואמת" לא הזכיר כאן שלא יבא לאמת דבריו "אכנו בדבר ואורישנו". "נוצר חסד" לא הזכיר (שאם) [שהם] פשעו⁵⁷. עון ופשע. ו"חטאה" לא הזכיר (שהללו) [שהיא של] שוגגים ולא מזידים ומורדים [אבל הם היו מורדים] שנ' "אך בה' אל תמרודו". ונקה לא ינקה. שאינו (מבעיר) [מעביר] הפושעים, מכאן שהוא

חותמו של הקב"ה שהוא אמת פלסתר, פי' כמו שקר, לכן אין ראוי לנהוג עמהם באותה מדה. ויש להקשות למה לא התפלל עליהם משה בזכות אבות כמו בעגל. וי"ל לפי שלשם כתי' גבי אבות "זכור לעבדיך וגו' וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעולם" ואבותם היו חפצים לעולם בא"י והם הוציאו דבה כדי שלא יכנסו לארץ ישראל, ע"כ לא היה [ראוי] ל[משה] להתפלל עליהם כאן בזכות אבות. (מ"א 121; ההתחלה באמרי נועם)

[יג*] [ה' ארך אפים וגו']. יש לתמוה מפני מה לא אמ' משה בתפילתו "ואמת" ו"נוצר חסד לאלפים" ו"חטאה". וי"ל שלא הזכיר אמת כי ממדת אמת יתחייבו. ונוצר חסד לאלפים כי לא בזכות אבות נתפלל משה עכשו, שהרי לא הזכיר "זכור"⁵¹ לאברהם וכו'. והטעם בעבור שהארץ נתונה לאבות ומהם יירשנה, והם מורדים באבותם ואינם חפצים במתנה שלהם, אשר האבות היו בוחרים בה מאד, והאיך יאמר⁵² "אשר נשבעת להם כך וכל הארץ הזאת א"א אתן לזרעכם וכו'". והם אומרים אין חפצנו במתנה הזאת. ולא הזכיר "חטאה" בעבור שאלו מזידים ופושעים, ולא הזכיר "רחום וחנון" אולי ידע כי הדין מתוח עליהם ולא ימחול להם, על כן לא בקש רק אריכות אפים שלא ימיתם כאיש אחד. ובעבור שלא בקש כ"א אריכות אפים אמר לו "סלחתי כדברך" שאהיה להם ארך אפים ורב חסד. והזכיר "פוקד עון אבות" לר' שאם יראה שלא למחות עונם יפקוד עון

(51) שמות לב, יג. (52) שם. (53) ברש"י כאן. (54) ברש"י בכי תשא (שמות לד, ז): לפי פשוטו משמע שאינו מוותר על העון לגמרי וכו' ורבותינו דרשו מנקה הוא לשבים כו'. (55) דהתם מפרש עונות אלו הזדונות וכו' וכן לא פירש. (56) דנקה אפילו לרשעים ובלבד אם ישוּבו. (57) ר' ריב"ש: דהם לא עשו חסד שינצור להם אלא שפשעו.

וְעַל־רַבְעִים: י סֶלַח־נָא לַעֲוֹן הָעָם הַזֶּה כַּגֹּדֶל חֲסִדְךָ
וּכְאֲשֶׁר נִשְׁאַתָּה לָעָם הַזֶּה מִמִּצְרִים וְעַד־הַנֶּה:
ב וַיֹּאמֶר יְהוָה סֶלַחְתִּי כְּדַבְּרְךָ:

רש"י

ונקה. לשנים: לא ינקה. לשלישן שנים: (ב) בדברך. נשזיל מה שאמרת פן יאמרו מזלתי יכולת ה':

ששים ריבוא ומסיים בהנה בגימטריא ששים, שלא יפחתו מששים ריבוא. סלח בגימטריא תשעים ושמונה כמנין תשעים ושמונה קללות שבמשנה תורה⁶¹ כלומר תסלח ותגן עליהם מן התוכחות.

סלחתי כדברך⁶². [סלחתי אותיות] ס' לח"ת י' בעבור ששים ריבוא ששכינתי שורה עליהם וקיבלו לחת שכתוב בהן עשר דברות. (ר"ש)

פסוק ב

[א] סֶלַחְתִּי. סולח אני עכשיו. כמו⁶³ "נתתי כסף השדה".

כדברך. שלא אכנו בדבר בפעם אחת אלא אאריך להם עד ארבעים שנה. (רשב"ם) [א*] וַיֹּאמֶר ה' סֶלַחְתִּי כְּדַבְּרִיךָ. תי' לפירו' שפרש"י בפי' יתרו⁶⁴ שביום כפור של שנה ראשונה נאמר לו סלחתי כדברך שהרי

מדת הרחמים. פוקד [וגו']. גם זה מדת רחמים שמאריך אפו עד דור רביעי. (לר' 31) [טז] ה' ארך אפים ורב חסד וכו'. ולמה דלג אמת יותר מבעגל. אלא י"ל משום שבכאן אמ' "אכנו בדבר ואורישנו" ואם התפלל ב"אמת" אז היה להקב"ה לאמת דבריו, ולכן דלג אמת. (ס"ז)

פסוק יט

[א] סֶלַח נָא לַעֲוֹן הָעָם הַזֶּה. של מרגלים. וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה. במעשה העגל⁵⁸. (חזקוני)

[ב] כַּגֹּדֶל. ב' במסורה. "כגודל חסדך". "כגודל⁵⁹ זרועך הותר בני תמותה". זהו שאמרו⁶⁰ שני פרנסים טובים עמדו לישראל משה ודוד שידעו להתפלל עליהם. (בעה"ט)

[ג] סֶלַח נָא. פסוק זה מתחיל בס' שהם

(58) כע"ז בפסידר"כ כה, ד: אמר משה לפני הקב"ה כו' והן לא שרית ושבת להון לדעבר שרי ושבק להון לדאתי. ויש לשאול מנא לן הא, דילמא 'עד הנה' ר"ל כל הכעסים שהכעיסו כגון על הים ובעגל ובמתאוננים (וכן פי' ר' חיים פלטיאל). ועוד למה 'ממצרים' והו"ל למימר 'מסיני' או 'מעגל'. וי"ל דמטעם שלא לעורר מידת הדין (ר' ריבוי מפרשים בפסוק הקודם) לא רצה משה לצמצם דיבורו במעשה העגל שהוא עוון חמור ומתח החבל לפניו 'ממצרים' ולאחריו 'עד הנה'. אך טעם הבקשה הוא דתיהוי כמין מדה וחזקה דכשם שמחלת להם על חמור דלשעבר, בעגל, מחול על החמור של עכשו, במרגלים, ודומה לזה ענין מאן דעני לאימך יענה יתיך (עי' שו"ט כ). (א.ו.). (59) תהלים עט, יא. (60) יומא פ"ב, 61 בתוכחה שבפרשת כי תבוא. (62) בפסוק דלהלן. (63) בראשית כג, יג. (64) שמות יח, יג. ועי' רש"י בשמות לג, א.

הכיפורים של אשתקד, ואמרת לי "סלחתי כדברך", וקצת ק' שהשיבו הקב"ה מיד "ואולם חי אני" 73. ואמ' ר' יהודה דאורחיה דקרא הוא 74 שמצינו 75 "וגם איש היה מתנבא" בירמיה, עכ"ל רבינו שמשון בפר' מרובה 76. (לר' 31)

[ג] סלחתי. פעם אחת במעשה העגל ויתרתי להם 77 אבל עכשיו לא אסלח להם אבל אפרע מהם. ד"א סלחתי סולח אני כמו "ונתתי 78 כסף" "הרימותי 79 את ידי".

כדברך. כמו שאמרת שיש עלי לעשות ולא אפיל דבר. אמרת 80 "ארך אפיים" הריני מאריך אפי עמהם ולא אכלם עתה. אמרת 81 "נושא עון" הריני תולה על עונם. אמרת "ונקה לא ינקה" ודאי אין אני מנקה להם כמו שנא' 82 "ואולם חי אני וימלא כבוד ה' וגו'" כבודי יעמוד במקומו שלא יאמרו 83 "מבלתי יכולת ה'", כי אביא את בניהם לארץ. אמרת "פוקד עון אבות על בנים" כן אעשה ואניע את בניהם במדבר ארבעים שנה עם אביהם ונשאו הבנים את עון אביהם שלא יכנסו הבנים מיד לארץ. כדברך. חסר יו"ד. (חזקוני)

[ג] ויאמר ה' סלחתי כדברך. ולכן הוקבע אותו היום למחילה ולכפרה לדורות 84. ומקשים היכן מצינו שאמר הקדוש ברוך הוא סלחתי כדברך במעשה העגל והרי לא מצינו אלא כאן במרגלים. וי"ל דהאי קרא

נודר 65 כאן על ענין המרגלים שהיו בשנה שניה. ועוד וכי זו סליחה שאמר לאלתר 66 "ואולם חי אני וגו' אם יראו העם הזה וגו'". וי"ל שכך אמר משה להקב"ה 67 "סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך כאשר נשאת" אשתקד "ויאמר ה' סלחתי כדברך", כלו' אמרת ביום כפור לאחר מעשה העגל סלחתי כדברך, וכל זה מדברי משה. והשיב לו הקדוש ברוך הוא לא אסלח להם עתה "ואולם חי אני וגו'". ג"ך 68. (ריב"א; א' 1267)

[ב] סלחתי כדברך. שאאריך להם אפי, ולא אמיתם מיד 69. (ריב"ש)

[ב*] סלחתי. כתוב בסדר עולם 70 אמ' הקב"ה למשה "סלחתי כדברך" על מעשה העגל. ושואלין העולם והלא במעשה (העגל) [מרגלים] כתיב האי [קרא] בשנה שניה. ואומ' ר"י שכך רוצה לומר שבשנה אחרת על מעשה (העגל) [מרגלים] אמ' לו סלחתי ביום הכיפורים שהוא יום סליחה, כדכתי' 71 "ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם", והיינו דכתי' לאחר שילוח מרגלים 72 "וכאשר נשאתה לעם הזה" של אשתקד שאז למדו י"ג מדות בקבלת הלוחות אחרונות. וה"ר רבי יהודה ן' ה"ר ר' י"ט מפר' לקרא דכל זה מדברי משה רבינו שהיה אומ' למקום "סלח נא לעון העם הזה וגו' כאשר נשאת לעם הזה" ביום

(65) כך בריב"א הנדפס, וכנרצ"ל: מדבר. (66) להלן כא"כג, ושם: אם יראו את הארץ. (67) בפסוק לעיל. (68) וכע"ז ברא"ש, בד"ז ובה"ז כאן. (69) ר' רשב"ם לעיל. (70) פרק ו. (71) ויקרא טז, ל. (72) לעיל יט. (73) ואם גם "סלחתי כדברך" הוא מדברי משה א"כ אין חיבור להמשך. (74) כתובים סמוכים שהחיבור ביניהם חסר כמו קרא וגם איש היה מתנבא שפי' רש"י דעד כאן דברי צדיקים ומכאן ולמטה דברי רשעים. (75) ירמיה כו, ב. (76) כל הקטע משובש בכת"י ונערך ותוקן ע"פ שיטה מקובצת בב"ק פב,א בשם תוס' שאנץ. (77) בפי' זה הראשון ס"ל דסלחתי ל' עבר דוקא קאמר. (78) בראשית כג, יג, ושם בלא וא"ו. (79) שם יד, כב, ושם בלא התיבה "את". (80) לעיל יח. (81) שם יט. וכן ההמשך. (82) להלן כא. (83) לעיל טז. (84) רש"י שמות לג,

כדבריו וכן⁹¹ "סלח נא לעמך". ועוד י"ל כדברך משמע כאשר בקשת ממני שאסלח להם עתה כמו שנשאתי להם ביציאת מצרים בעשיית העגל וא"כ גם שם אמר סלחתי. (ד"ז)

[ו] ויאמר ה' סלחתי כדבריו. מקשים העולם על פ"ה דפי' בפ' וישמע יתרו⁹² "ויהי ממחרת וישב משה" למחרת רדתו מן ההר⁹³ מחרת יום כפור ובו ביום נאמר לו "סלחתי כדבריו" וצוהו לעשות המשכן וזה היה בשנה ראשונה וכאן נכתב לאחר שלוח מרגלים בשנה שנייה. ועוד קשה וכי זו סליחה שאמר לאחר מכאן "ואולם חי אני וכו' אם וכו'". וי"ל לכך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא⁹⁴ "סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך וכאשר נשאת לעם הזה" אשתקד. "ויאמר ה' סלחתי". כלומר ואתה אמרת לי סלחתי ביום הכפורים במעשה העגל, א"ל הקדוש ברוך הוא ודאי על אותו מעשה סלחתי להם "ואולם על זה חי אני" שלא אסלח להם עתה.

סלחתי כדבריו. אאריך להם אפי ואולם לא אמחל הכל. (ה"ז)

[ז] ויאמר ה' סלחתי כדבריו. הגיד לי ר"י⁹⁵ משם מ"א, הפשט כך שסליחה אינה מחילה, סליחה זה להאריך זמן ומחילה זהו לגמרי. זהו⁹⁶ "סלח לנו מחל לנו", וכן⁹⁷ "אבינו מלכנו סלח ומחול לכל עוונותינו", על⁹⁸ כולם אלוה סליחות סלח לנו מחול

אדלעיל⁸⁵ קאי וה"ק "וכאשר נשאת לעם הזה" ואז אמרת "סלחתי" וכן "סלח נא" עד עתה. ועי"ל "כדברך" משמע כמו שבקשת ממני שאסלח להם עתה כמו שנשאת להם ביציאת מצרים במעשה העגל וא"כ אמר לשם ג"כ סלחתי. (ת"ה)

[ד] ויאמר ה' סלחתי כדבריו. כמו שדברת שסלחתי ממצרים ועד הנה, וכן גם עתה. ומתוך זה ניחא הא דמקשין מהא דאמ' בסדר עולם⁸⁶ שנתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל בשמחה ביום הכיפורים ואמר למשה סלחתי כדבריו, וזה לא מצינו רק בכאן במעשה מרגלים בשנה שנייה. אלא מדקאמר ליה משה כאשר נשאת מכלל דמחל ועל זה כת' "ויאמר ה' סלחתי כדבריו", כלומר אמת שאותן עונות מחלתי כדבריו כמו שאמרת דכדבריו משמע תרי, וזהו ממעשה העגל ומתאוננים, ואולם הכא "חי" אני⁸⁷ וגו', כלומר ברם הכא בשבועה שלא אמחול למנאצים אותי "כי⁸⁸ כל האנשים" וכו'. (רח"פ)

[ה] ויאמר ה'. על ששנינו⁸⁹ שנתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל ביום הכפורים ואמר לו "סלחתי כדבריו" ולכך הוקבע אותו יום למחילה ולכפרה לדורות, מקשים העולם היכן מצינו שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה "סלחתי כדברך" במעשה העגל אלא כאן במרגלים. וי"ל דהאי קרא אדלעיל קאי וה"ק "כאשר⁹⁰ נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה" אז אמרת סלחתי

יא. (85) הפסוק דלעיל. (86) פרק ו. (87) להלן כא. (88) שם כב. (89) סדע"ר פרק ו. (90) לעיל יט, ושם: נשאתה. (91) כך בדעת זקנים הנדפס אבל ליכא כהאי קרא לא הכא ולא בעגל, וכנר' צ"ל: "וכן סלח נא לעון [העם הזה וגו']", שהוא רישא דקרא ד"כאשר נשאת וגו'" כלומר כאשר נשאת לשעבר כן סלח נא לעון דהשתא. (92) שמות יח, יג. (93) רש"י שם בשם ספרי. (94) בפסוק הקודם. (95) כנראה ר' יצחק מרוסיה — מהדיר הרי"ח. (96) בתפילת "כי אנו עמך" דיוהכ"פ. (97) בתפילת "אבינו מלכנו" דתעניות. (98) בוידוי של יוהכ"פ.

וכי זו סליחה שאמ' לאחר מכאן⁸ "ואולם חי אני אם יראו". וי"ל דסלחתי כדבריו קאי למה שאמ' משה כאשר נשאת ממצרים ועד הנה, ועל זה אמ' הקב"ה אמת שסלחתי להם עד עתה כדבריו, אבל מכאן ואילך לא אסבול. (מוס' 82)

[ט] ויאמר ה' סלחתי כדבריו. וא"ת מה טעם המתין עד אותו יום. וי"ל כשהלך משה בפעם שניה על הר סיני ושהה שם מ' יום. וביום מ' זכרו מה שעשו והתענו בו ביום לכפרה על עונותיהן שעשו ביום מ'⁹. כשראה זה הקב"ה שעשו תשובה שלמה אמ' "סלחתי כדבריו" ומחל להם¹⁰. מ"ר שלמה.

סלחתי כדבריו. פר"ש¹¹ אותו היום הוקבע למחילה ולסליחה לדורות. וקשי' היכן מצינו שא"ל הקב"ה סלחתי לא¹² בכאן במעשה מרגלים. וי"מ דהאי קרא דסלחתי הוא סוף המליצה דקרא דלעיל. וכאשר נשאת לשם הז"ה ממצרי"ם ועד הנ"ה ואמרתי "סלחתי כדבריו" גם כן סלח בזאת הפעם. ואין הלשון מיושב, חדא זאת¹³ לא השיבו הקב"ה על דבריו. ועוד דאין לשון "חיי" שייך לתחילת המילה¹⁴. ולא נראה לדקדק שאמ' סלחתי במעשה העגל מדכתי' הכא "כדבריו", כדבריו משמע שסלחתי כמו שבקשת ממנו, א"כ כשבקש "כאשר נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה" היה מבקש ממנו שיאמ' סלחתי, א"כ אותו נשיאות שעל מעשה

לנו כפר לנו". וכן דרך לבקש מעט מעט תחילה להרחיב הזמן, אם נעשה תשובה אז תמחול לגמרי. כי הקב"ה היה חפץ לכלותם מיד, כ"א שמשה אמר שמצרים ידעו ויאמרו בעבור ל"א מלכים עשה, ויש חילול השם, ואמר "סלחתי כדבריו" שארחיב הזמן עד שאגבה חובי ע"י שמתו במדבר ולא כדברי שרציתי לכלותם מיד. וכן⁹⁹ "אם אין מחני נא מספרך אשר כתבת", מספר בראשית שאמרת¹ "והיו ימיו ק"כ שנה", וגם² "בשג"ם" רמוז משה³, וכן אמר משה עד שלא נולדתי הגנתה בעבורי השתא שאני ביניהם חי לא כל שכן. מיהו נ"ל שגם מחילה תוחלת והמתנה עד שלא יותר, כי הקב"ה אינו וותרן אלא מחליף עון בזכות וכך היא המדה, "מרבה מחילה לחטאים וסליחה לפושעים"⁴, אינו⁵ לשון חכמינו ז"ל, ומחילה אינו לשון מקרא, דוק ותשכח. (רי"ח)

[ח] ויאמר [ה'] סלחתי כדבריו. שאמרת שאין כבודי בדבר, דה"פ "כאשר נשאת ממצרים" בעון העגל שאמרת "סלחתי כדבריו" שהרי אמרתי בעלמ'⁶ יום הכיפורים יום מחילה וסליחה יום שנתנו לוחות אחרונים. יש מק' על פי' הק' בוישמע יתרו⁷ "ויהי ממחרת" ממחרת יום הכיפורים היה שירד מן ההר ובו ביום נאמ' לו "סלחתי כדבריו" וצויהו לעשות המשכן, וזה היה בשנה ראשונה, וכן נכתב לאחר שילוח מרגלים בשנה שנייה. ועוד

(99) שמות לב, לב. (1) בראשית ו, ג. (2) שם. (3) חולין קלט, ב. (4) בתפילת "אל מלך גו" שבסדר סליחות. (5) צ"ל: והוא. או שחסרה תיבה וצ"ל: אינו אלא. (6) עי' רש"י שמות לג, יא. (7) שמות יח, יג. (8) להלן כא-כג. (9) ביום מ' של עלייה ראשונה שעשו העגל. (10) ילקו"ש שמות רמז שצא. (11) שמות לג, יא. (12) ר"ל חוץ מכאן. (13) אוצ"ל: דהא. או: דא"כ. (14) כל' דאם "סלחתי כדבריו" הוא סיום בקשת משה, א"כ אין חיבור לתיבת "ואולם".

כא וְאוֹלָם חַי־אֲנִי וַיִּמְלֹא כְבוֹד־יְהוָה אֶת־כָּל־הָאָרֶץ:

רש"י

(כא) וְאוֹלָם. כמו אצל זאת אעשה להם: חי אני. לשון שבועה. כשם שאני חי וכבודי ימלא את כל הארץ, כך אקיים להם, כי כל האנשים הרואים וגו' אם יראו את הארץ. הרי זה מקרא מסורס, חי

שירצה. ולפיכך אמ' הקב"ה "ואולם חי אני וגו'" כלומר בידו החיות והיכולת ולא ממחר ליפרע מהם כל כך, כדברך פן יאמרו "מבלתי יכולת" וגו'. (מ"א 121)

[יב] סֵלַחְתִּי כְדַבְרִיךָ. פי' כמו שדברת שסלחתי עד הנה ג"כ עתה [...] 20] ו[ב]זה נִיחָא הָא דמְקַשָּׁה בְּסֵדֶר (הליכת ה)עולם 21 שנתרצה הקב"ה לישראל בשמחה ב"ה 22 ואמר "סלחתי כדברך" וזה לא מצינו אלא כאן גבי מרגלים בשנה שנייה, אלא דקאמר ליה משה ע"ה "נשאת" וכו' מכלל דמחל ושזה פי' מאמר ה' "סלחתי כדברך" כלומר אותן עונות מחלתי כדברך כמו שאמרת וכדברך משמע תרי וזהו עגל ומתאוננים. (ירי' 51)

פסוק כא

[א] וְאוֹלָם. ואלא. (רשב"ם)

[ב] וְאוֹלָם. לא אמחול להם הכל. חי אני. לשון שבועה, אבל עדיין לא פירש מה הוא נשבע, אלא אמר "וימלא כבוד ה' את כל הארץ", אני אעשה שלא יתחלל שמי, אלא ימלא כבודי את כל הארץ גם בעיני מצרים, גם בעיני בני כנען, שאפרע מהם, ולא יוכלו לומר 23 "מבלתי יכולת ה'", כי סוף

העגל היינו סלחתי. ג"ן. (א' 2344; ההתחלה גם בור' 260)

[י] וַיֹּאמֶר ה' סֵלַחְתִּי כְדַבְרִיךָ. תימה לפי' הקו' בפרשת יתרו 15 שפי' שביום הכפורים של שנה ראשונה נאמר לו "סלחתי כדברך" שהרי נזכר כאן על ידי מרגלים שהיו בשנה שניה. ועוד וכי זו סלחתי שאמר לאלתר 16 "ואולם חי אני וגו' אם יראו העם הזה וגו'". וי"ל שכך אמ' משה להקב"ה "סלח נא לעון העם הזה כאשר נשאת" אשתקד, "ויאמר ה' סלחתי כדברך" וכל זה מדברי משה, כלו' אמרת לי ביום כיפור לאחר מעשה העגל "סלחתי כדברך". והשיב לו הקב"ה לא אסלח להם עתה "ואולם חי אני וגו'". ג"ן. (נ"י 787;

(א' 1267)

[יא] סֵלַחְתִּי כְדַבְרִיךָ. אמ' לו הקב"ה משה החייתיני בדברך 17, וסמך ליה 18 "ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ". ומהו כדברך כמו שאמ' משה הן יאמרו 19 "מבלתי יכולת ה' וגו'", שמלך בשר ודם ממחר ליפרע מן שונאיו מפני שלשה דברים, פן ימות הוא או שונאו או יתגבר שונאו, ולפי שאין בידו ליפרע בכל עת

(15) שמות יח, יג. (16) ר' להלן כא-כג. (17) ברכות לב, א. ופירש"י: החייתיני, בפני האומות. ור' ניסים גאון בפ' כתב כי "זה הדבר קשה היה בפני התלמידים והיו מלעזים בו עלינו החולקים על דברי רבותינו ז"ל", וכתב "ואני ברחמי שמיא פירשתי פירוש צח וביאירתי טעמיה ביאור יפה שהוא שוה לענין הכתוב ולסברא כו'" ותורף דבריו כרש"י בקיצורו. (18) להלן. (19) לעיל טז. (20) מילה מטושטשת בכת"י. (21) פרק ו. (22) — ביום הכיפורים. (23) לעיל טז.

רש"י

אני כי כל האנשים אם יראו את הארץ וכבודי ימלא את כל הארץ, שלא יתחלל שמי במגפה הזאת לאמר מזלתי יכולת ה' להצילם, שלא אמיתם פתאום כאיש אחד אלא באיחור ארבעים שנה מעט

סוף אתן להם את הארץ, אבל זאת אני נשבע. "כי כל האנשים" וגו' וינסו אותי זה עשר פעמים [וגו']". מדקאמר "זה" משמע דווקא, כמו שאמרו רבותינו²⁵, אבל אם אמר ["וינסו אותי"] עשר פעמים" בלא "זה", משמע כמו²⁶ "ואפו עשר נשים [לחמכם]" שאינו דווקא, אלא הרבה. וכן באיוב²⁷ "זה עשר פעמים תכלימוני", והוא דווקא, דעשר מענים מראש הספר עד שם, וכמו²⁸ "זה שלש רגלים" דבלעם, שהם דווקא. וינסו. ויכעיסו, כמו²⁹ "והא אינון נסיסין", ולפיכך הסמך דגושה³⁰, מצאתי. (ריב"ש)

[ד] חי אני. לשון שבועה ולא פירש מה נשבע אלא אמר "וימלא כבוד ה' את כל הארץ", (אבל זאת אני נשבע³²) אני אעשה שלא יתחלל שמי ולא יוכלו לומר מבלתי יכולת ה' כי סוף סוף אתן להם את הארץ אבל זאת אני אשבע אם יראו וכו'. (ה"ז)

[ה] וימלא כבוד ה'. כבודי הו"ל למימר אלא דיש לשונות כזה כמו³³ "וה' המטיר על סדום מאת ה'"³⁴. (רח"פ)

[ו] ואולם חי אני. פרש"י לשון שבועה ומקרא מסורס הוא וכו'. וכת' הרמב"ן³⁵ ואינו נכון. אבל הכתובים האלה חסרי השבועה לכבוד של מעלה. ופי' "חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ אם כל האנשים המנסים אותי יראו את הארץ" ואין הדבר ככה³⁶, וכן "חי אני נאם ה' אם אתם תבואו אל הארץ", יחסר השבועה וכיוצא בזה אף בהדיוט³⁷ "כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף" ולא פירש האלה. (מ"ז)

[ג] ואולם חי אני. ל' שבועה ולא פי' מה היא השבועה אלא אמר "וימלא כבוד ה' את כל הארץ" כלומר (אם) [אני] אעשה שלא יתחלל שמי בגוים לומר מבלתי יכולת ה', כי סוף סוף אתן להם הארץ. אבל זאת (אעשה להם) [אני נשבע] אם יראו את הארץ וגו'³¹. (ד"ז)

(24) להלן. (25) המהדירים ציינו לאבות ה, ד: עשר נסיונות נסו אבותינו את המקום ב"ה. אך לי נר' דמכוין לשום מקום שאמרו שם רז"ל דלשון "זה" דווקא הוא, ואולי הכוונה לדרשה עה"פ (שמות ל, יג): "זה יתנו" כזה יתנו (רש"י שם) (א.ו.). (26) ויקרא כו, כו. (27) איוב יט, ג. (28) במדבר כב, כח. (29) אונקלוס בראשית מ, ו. (30) ויש בכת"י גליין: כי הדגש בא במקום סמך אחרת והרי הוא כמו שכתוב וינסו, עכ"ל. (31) בדעת זקנים והדר זקנים וריב"ש הכל פי' אחד, אלא שנפלו בהם שיבושים ומתוך השוואתם אפשר לתקן, לכן הובאו כולם. (32) כנר' שיבוש, ראה ד"ז וריב"ש. (33) בראשית יט, כד. (34) דהול"ל 'מאתו' אלא דרך המקרא לכנות. (35) כאן. (36) כל' דהשבועה שימלא כבודו את כל הארץ ולכן לא יראהו, ואם כן יראהו ח"ו יהיה חיסור במילוי כבודו את כל הארץ, אך זה לא פירש בהדיא לכבוד של מעלה. ול' הרמב"ן "אין הדבר כן", כל' זה סותר למלאה הארץ כבודי כנ"ל, אך המ"ז כאן מעתיק "ואין הדבר ככה", ותמוה קצת. (37) ש"ב ג, לה.

כב כי כל־הַאֲנָשִׁים הָרָאִים אֶת־כְּבֹדִי וְאֶת־אֹתֹתַי

רש"י

מעט: (כב) וינסו. כמשמעו: זה עשר פעמים. שנים זים שנים זמן ושנים זשלו וכו', כדאיתא

והם אמרו בנסיון י"48 "כי חזק הוא

פסוק כב

ממנו". (א' 268; רוקח)

[ב] וינסו. ויכעיסו כמו והא אינון נסיסין ולכך הסמ"ך דגושה⁴⁹. (חזקוני)

[א] עשר פעמים. הרבה³⁸. כמו³⁹ "עשרת

מונים", "ואפון⁴⁰ עשר נשים", "עשר⁴¹

פעמים תכלימוני". (רשב"ם)

[ג] וינסו אותי זה עשר פעמים. מפרש התם⁵⁰ שניים במן⁵¹. וא"ת אמאי לא חשיב דניסו במדבר צין כשמתה מרים, וי"ל היינו סין היינו רפידים⁵² ורפידים חשיב ליה התם. (רח"פ)

[א*] וינסו אותי זה י' פעמים. ובנביאים

מן⁴² "והם פשעו בי" עד⁴³ "לכו ונוכחה"

הוא עשירי⁴⁴. בכתובים⁴⁵ "זה עשר פעמים

תכלימוני".

[ג*] וינסו אותי זה עשר פעמים. [פרש"י] ב' בים וב' במן וכו' כדאיתא בערכין⁵³. וקשה מהא דתניא⁵⁴ במסכת אבות⁵⁵ י' נסיונות וכו', הא איכא הבאר כשמתה מרים

וינסו אותי ז"ה. שבטים. י' פעמים. ולא

נתחייבו למות במדבר עד נסיון י"46. כנגד

י' נסיונות האריך להם כל כך, ובנסיון י'

נאמר לאברהם⁴⁷ "וירש זרעך שער שנאיו",

(38) וראה ריב"ש בפסוק דלעיל דמפרש דעשר דווקא מדכתיב "זה". (39) בראשית לא, ז.

(40) ויקרא כו, כו. (41) איוב יט, ג. (42) ישעיה א, ב. (43) שם, יח. (44) מהדיר הרוקח כתב: צ"ב. אך ביאורו ע"פ המובא בתוספות השלם לפר' ויחי בהשלמות ותיקונים (עמ' קצג) בשם כת"י ששון, דמייתי שם האי קרא דלכו נא ונוכחה וכותב שם בתוך דבריו דעד ט' פעמים נושא הקב"ה עוון לרבים ולא בעשירית, וכמ"ש כאן להלן. וא"כ צ"ל דהתם מונה הכתוב י' פשעים ועוונות, כגון הוי גוי חוטא ועם כבד עוון וגו' וכן עד עשרה ובעשירי הוא אומר לכו ונוכחה דהיינו תוכחה ויסורים. ומיהו המנין שם צ"ב באיזה מקראות משלים העשרה דיש שאינם אלא סיפור ענשם וכמו ארצכם שממה עריכם שרופות אש גו', ועי' תוסה"ש שם. (45) איוב יט, ג. הא דצריך ליה האי קרא דכתובים י"ל דמייתי ראיא דאף דרך בשר ודם למחול עד עשרה פעמים ולא יותר, מהא דלא הוכיח איוב את חבריו עד עשר פרשיות. (46) עי' ערכין טו, א. (47) בראשית כב, יז. ושם: שער איביו. (48) לעיל יג, לא. (49) דאין לפרש ל' נסיון דהעגל לאו לנסיון הוה. והך מעשה דמרגלים דחשיב ליה נסיון ואף דכתיב "אך בה' אל תמרודו" וכתיב "עד אנה ינאצני העם הזה", וצ"ל דהמרידה מיוחסת בעיקר למרגלים, ולשאר ישראל קטנות האמונה כדמסיים קרא "ועד אנה לא יאמינו בי בכל האותות גו'", ומשום דמרגלים איכא אמתלא דיראת האומות אבל בעי' דעגל ליכא. (א.ו.) (50) ערכין טו, א. (51) נר' דצ"ל: במים. דהא בא להקשות אמאי לא חשיב שלישי דמים של מדבר צין. (52) ר' מש"כ במ"ז כאן. (53) ערכין טו, א. (54) באמרי נועם הנד' הוקפו ג' תיבות אלו בחצאי עיגול. ונר' דא"צ, דההיא דרש"י ודערכין דילמא תנא ושייר וכפ"י רשב"ם דעשר ל' ריבוי בעלמא, ומיהו ההיא דאבות דתנא להו בכלל עשרה דורות מאדה"ר ושאר עשירות שהם דוקא, ע"כ דעשר זה נמי עשר ולא תשע עשר ולא אחד עשר (א.ו.). (55) אבות ה, ד.

אֲשֶׁר-עָשִׂיתִי בַּמִּצְרִים וּבַמִּדְבָּר וַיִּנְסוּ אֹתִי זֶה עֵשָׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי: כג אִם-יֵרָאוּ אֶת-הָאָרֶץ

רש"י

נמס' ערכין (טו ח): (כג) אם יראו. לא יראו: לא יראו את הארץ:

פערקת חקת⁵⁶. י"ל היינו רפידים היינו בארה של מרים⁵⁷, וההיא [ד]רפידים חשיב בערכין. (אמ"נ)
[ד] וינסו אותי זה עשר פעמים. פר"ש שנים במן, שנים במים, שנים בשליו כדאיתא בערכין⁵⁸. והקשה הר"י מאי האי דתנן במסכת ערכין⁵⁹ ומסכת אבות⁶⁰ עשר נסיונות ניסו אבותינו להקב"ה במדבר, הא כתיב ניסו במדבר סין כשמתה מרים לקמן בפרשת חוקת⁶¹. וי"ל דסין ורפידים הכל אחד והיינו בארה של מרים⁶², לכך לא חשיב לה וההיא דרפידים חשיב. (מ"ז; א' 2344)

[ה] וינסו אותו זה עשר פעמים. לשון ויכעיסו, כמו⁶³ "זועפות" כתרומ' נסיסין, כמו⁶⁴ "אל תעצבו", ודגש שבו במקום שניים. ואין לפרש לשון נסיון, שהרי העגל לא עשו לנסיון. (ס"ז)

[ו] וינסו אותי זה י"ב שבטים. עשר

פסוק כג

[א] אם יראו את הארץ אשר נשבעתי. הרי זה מקרא מסורס "ואולם חי אני כי כל האנשים הרואים⁶⁶ — אם יראו את הארץ", וכבודי ימלא את כל הארץ שלא יתחלל שמי במגפה הזאת לאמר⁶⁷ "מבלתי יכולת ה' להביאם" שלא אמיתם פתאום כאיש אחד, אלא באיחור ארבעים שנה מעט מעט. מפי ר' יוסף (כך למדנו ר' יוסף). (ר"י קרא — גר⁶⁸)

[ב] אם יראו. בחייהם, אבל במיתתם הם רואים⁶⁹.

[וכל מנאצי לא יראוה. ר"ל לעתיד כל המנאצים אותי ג"כ לא יראוה ודין הוא כי

(56) להלן כ, ג. (57) ר' במ"ז כאן. (58) ערכין טו, א. (59) משנה ערכין ג, ה. (60) משנה אבות ה, ד. (61) ולא מצאנו שם ל' נסיון. וי"ל דאף דלא כתיב נסיון בהדיא הא כתיב התם (כ, יג) המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה', וברפידים כתיב (שמות יז, ז) ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' גו', איכא למילף דבמקום מריבה שם גם נסיון. (62) ר"ל דלא מעשה חד הוי בעובדא, דהא זה בתחילת מ' וזה בסוף מ', אלא כיון דשניהם בבארה של מרים חשיב רק חד במנין נסיונות, דכיון דתרווייהו בחד עניינא חשיב לה לבתרא כמריבה שאין לה אמתלא ולא נסיון. (63) בראשית מ, ו, ושם: זועפים. (64) שם מה, ה, דמתרגמינן: וכען לא תתנססון גו'. (65) היינו 'במצרים' מכות 'ובמדבר' עשרת הדברות. (66) לעיל כא. (67) שם טז. (68) בשם כת"י לידן וזכור לאברהם 307. והוא ברש"י לפנינו בהרבה דפוסים. (69) כל' עומדים הם לתחיה, ור' פער"ר כאן.

אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְתָּם וְכָל־מִנְאֲצֵי לֹא יִרְאוּהָ: כִּד וְעַבְדִּי כָלֵב עֲקֵב הִיטָה רוּחַ אַחֲרֵת עִמּוֹ וַיִּמְלֵא

רש"י

(כד) רוח אחרת. שמי רוחות אמת צפה ואמת בלב, למרגלים אמר, אני עמכם צענה, ובלבו היה לומר האמת ועל ידי כן היה צו כח להשתיקם, כמו שנאמר (לעיל יג ל) ויהם כלב, שהיו סבורים שיאמר כמותם, זהו שנאמר בספר (יהושע יד ז) ואשכז אותו דבר כאשר עם לבני, ולא כאשר עם

ארץ ישראל היא משובחת ואוירה טוב, וכל מי שמנאץ השם דין הוא שלא יראה בטובתה ולא ישיג ארחות חיים⁷⁰ [א' 268; רוקח].

[ג] אם יראו. פי' בחייהם דומיא דכי כל האנשים הרואים את כבודי דמיירי בהווה בחייהם אבל במיתתם יראוה⁷¹ דמיירי הכי בשאר העם. וכל מנאצי לא יראוה. אילו המרגלים, ופי' לא יראוה לעולם, דאם לא כן מהו ההפרש והכפל בזה. (פער)

[ד] וכל מנאצי לא יראוה. אלו⁷² מרגלים אפילו לעתיד לבא. (רי"מ)

[ה] ועבדי כלב עקב היתה וגו'. תימא למה לא נזכר יהושע כמו כלב. וי"ל לפי שהיה רוצה לומר "וזרעו יורשנה" ואינו יכול לו

[ו] ועבדי כלב. כשבאו המרגלים אמרו נאמן עלינו כלב⁷⁵, מיד עמד על הספסל ושתקו כל ישראל שמצוחין על משה. ואמר⁷⁶ "אם חפץ בנו". כך האומות

פסוק כד

(70) וכעין זה ברש"י סנהדרין קיב, בד"ה ת"ר עשרת השבטים אין להם חלק לעולם הבא כו' שכתב: ואית דמפרשי עשרת השבטים אין להם חלק לעוה"ב היינו לימות המשיח, שלא יקבלם משיח עם שאר גליות לפי שספרו בגנות ארץ ישראל כו' ובדבר הזה נענשו מרגלים. ע"כ. ומיהו לרש"י שם ניהא טפי דהואיל וקבלו דור המדבר לשה"ר על א"י אין זוכין לראותה, אבל לאמרי נעם יש להבין במה דינא הוא, דהא לדידיה כל מנאצי לא יראוה מיירי ב"י מרגלים ואפי' לעת"ל, והנאצה שלהם הוא מה שאמרו כי חזק הוא ממנו כביכול כו', א"כ במה דינא הוא דאין זוכין לא"י שהיא משובחת ואוירה טוב. וצ"ל דלהכי מסיים "ולא ישיג ארחות חיים" דהיינו לפי שמאסו במחיה חיים לא ישיגו ארחות חיים ע"י א"י לעת"ל, דכל מה שאוירה טוב ומשובח הוא כדי שיהיו פנויים בתורה ועבודת ה' וישיגו ארחות חיים. (א.ו.). (71) כו' אליעזר במשנה סנהדרין י, ג דס"ל דיש לדור המדבר חלק בעוה"ב, אבל י' מרגלים עצמם לא פליג אר"ע דאין להם חלק. (72) בנד': אפילו, ושיבוש. (73) ע"י עירובין סג, א"ב. (74) מל"א א, יד. (75) במדב"ר טז, יט. וההמשך שם, כג. (76) לעיל ח.

אחרי והביאתיו אל הארץ אשר בא שמה וזרעו

רש"י

פי' וימלא אחרי. וימלא את לבו אחרי וזה מקרא קצר: אשר בא שמה. סברון תנמן לו: יורשנה.

אומרים לנו מעשינו יפים והקב"ה חפץ בנו⁷⁷. ואנו אומרים יבוא הבקר לעתיד ותראו במי חפץ. וז"ש⁷⁸ "אמר שומר אתה בקר וגם לילה" זה העוה"ב שהוא בקר לצדיקים ולילה לרשעים וזהו "ושבתם וראיתם". אך⁷⁹ הבל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות. א"ר חייא בשם ר' לוי כל הבלים וכל כזבים שישראל עושים כל השנה הקדוש ברוך הוא מוחל להם בחדש תשרי שמזל מאזנים עולה בו וביום הכפורים שנאמר⁸⁰ "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם". (ת"ה)

[ה] ועבדי כָּלֵב. תימ' למה לא הזכיר יהושע שהרי גם הוא מלא אחרי ה'. וי"ל לפי שלא היו ליהושע בנים לא היה יכול לומר (וזרעה) [וזרעו] יורישנה לכך לא הזכיר יהושע.

וזרעו יורישנה. אי אפשר לפרש יורישנה אבל הוא בעצמו לא ירשנה דהא הוא בעצמו ירשה דכתיב⁸⁴ "ויתנו לכלב את חברון", אלא ה"פ שלא תאמר שלא תהא רק דווקא לו כל ימיו והדר תחזור לשבטים אלא אפילו לזרעו יוריש. (רח"פ; לו' 31)

[ו] ועבדי כָּלֵב כו'. תימא אמאי שיבח לכלב ולא ליהושע. וי"ל שמשוה התפלל על יהושע אבל כלב נתאמן מעצמו. ד"א מדכתב "וזרעו יורישנה"⁸⁵.

רוח אחרת עמו. פרש"י אחד בפה ואחד בלב ועשה עצמו חולה, ולכך לא נשא אשכול, אבל יהושע לא החניפם לפי שמשוה התפלל עליו כבר. (רי"מ)

[ז] ועבדי כָּלֵב עקב היתה רוח אחרת כו'. ת"ל⁸⁶ מאי שנא דלא שיבח כך יהושע ולא אמ' שירש כמו שעשה לכלב דשניהם לא

אומרים לנו מעשינו יפים והקב"ה חפץ בנו⁷⁷. ואנו אומרים יבוא הבקר לעתיד ותראו במי חפץ. וז"ש⁷⁸ "אמר שומר אתה בקר וגם לילה" זה העוה"ב שהוא בקר לצדיקים ולילה לרשעים וזהו "ושבתם וראיתם". אך⁷⁹ הבל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות. א"ר חייא בשם ר' לוי כל הבלים וכל כזבים שישראל עושים כל השנה הקדוש ברוך הוא מוחל להם בחדש תשרי שמזל מאזנים עולה בו וביום הכפורים שנאמר⁸⁰ "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם". (ת"ה)

[ד] ועבדי כָּלֵב וגו'. וא"ת למה לא שיבח גם ליהושע כמוהו. וי"ל דתפלה⁸¹ "יה יושיעך" עמדה לו ואין חידוש שניצול מעצת מרגלים משא"כ בכלב שמעצמו נתאמן. ד"א דכל עיקר הכונה הוא למאמר וזרעו יורישנה דאינו שייך ביהושע שלא הי"ל זרע כדכתיב⁸² "נזן בנו יהושע בנו" ותו ליכא.

רוח אחרת וגו'. פירש"י א' בפה וכו' וקשה אם בא להחניף להם איך נמלט מלישא עמהם. וי"ל שעשה עצמו חולה אבל יהושע לא הי' צריך לכ"ז כי בטח לבו

(77) רצו לומר שהרי נסתייע בידם לתפוס המלכות ברומי ומושלים בכיפה והיו רגילים ללהג שהם באו תחת ישראל ח"ו. (78) ישעיה כא, יב. (79) תהלים סב, י. (80) ויקרא טז, ל. (81) סוטה לד, ב. (82) דבהי"א ז, כז. ועי' עירובין סג, ב. (83) והמעתיק בדפוס פראג הוסיף: ואולי זהו בעצמו פי' היתה רוח אחרת עמו דנקט נפשו בקצירה והלביש רוח נשברה חלושה וקצרה. (84) שופטים א, כ. (85) ר' חזקוני כאן. (86) — תימה לי.

רש"י

כתרגומו יתרכינה, יורישו את הענקים ואת העם אשר בה, ואין לתרגמו יירחינה, אלא במקום יירשנה:

יהושע כמו כלב. י"ל לפי שהיה ר"ל "וזרעו יירשנה" ואינו יכול לומר' כן גבי יהושע לפי שלא היו לו בנים.

יש לדקדק ולעייין⁹³ בענין המרגלי' לפי ענשם והגזירה שנגזרה עליהם יש לעייין בכמה מקומות. האחת כי אנחנו רואים שנענשו הרבה יותר מעונש העגל והשם לא כעס בעובדי העגל כמו שכעס בעון המרגלים. והשני כי משה לא הרבה בתפילתו כמו שעשה בעון העגל. ולא הזכיר בכאן זכות אבות, ואפי' הזכרת י"ג מדות לא הזכירם בשלימות כמו שהתפלל בעון העגל⁹⁴. וכל זה צריך טעם וביאור. והטעם לפי שעון המרגלי' היה חמור מאד, וחטאו בג' דברים חמורים. כפרו בה' ית' שהבטיחן במתנת הארץ ועל מנת כן הוציאם ממצרים כ"ש⁹⁵ "ואומר' אעלה אתכם מעוני מצרים אל ארץ זבת חלב ודבש". וכמה פעמים הבטיחן בזה ולא היה להם לספק בזה בשום פנים. ועוד כפרו באבותם הקדושי' כי כמה פעמים נתחבטו

היו בעצת המרגלים ולא הוציאו דיבה לא זה ולא זה. ונראה לי דלכך שיבחר כלב יותר מיהושע שמשה התפלל על יהושע⁸⁷ "י' יושיעך", וכיון שהיה על ידי סיוע לא שבחו הקב"ה כל כך, אבל כלב מעצמו בלא שום תפילה נתאמץ. לכך נאמר' ועבדי כלב כו'. אבל מצאתי מה שלא מזכיר יהושע הכא לפי שכתו' הכא "וזרעו יורישנה" וליהושע לא היה זרע כדי לירש, שני⁸⁸ "נזון בנו יהושע בנו" ולא יותר. בערבי פסחי⁸⁹ פר"ש⁹⁰ ב"מ⁹¹ לא משכחין בר חי ליהושע. הלשון קצר מגומגם⁹².

רוח אחרת עמו. פר"ש שדיכר אחת בפה ואחת בלב. ותימ' מאחר שהחניפם למה לא נשא עמהם באשכול. וי"ל שעשה עצמו חולה. וא"ת למה החניפם יותר מיהושע. וי"ל לפי שכבר נתפלל משה עליו "י' יושיעך" ולכך לא היה ירא אותם, אבל על כלב לא התפלל. (א' 2344)

[חן ועבדי כ"ב. תימ' למה לא נכתב כאן

(87) סוטה לדב. (88) דבחי"א ז, כז. (89) פסחים קט"ב. (90) ד"ה נזן בנו כו'. ולפנינו לשון רש"י שם: ממשפחת אפרים בן יוסף חשיב ואזיל עד יהושע, ולא משכח ברא ליהושע. (91) כנר': בשום מקום. (92) לא ברור למה מגומגם. ואפשר 'דלא משכחין בר חי' משמע שהיו לו בנים ומתו וא"כ הוא מגומגם דהא גופא לא אשכחנן בשום מקום. ושוב נפלאנו לראות בצל"ח ברכות ה, ב לתוס' ד"ה והאמר ר' יוחנן שכתב על דברי התוס' שם וז"ל: נלע"ד דאין כוונת התוס' על יהושע בן נזן, חדא דלשון התוס' והרי כמה צדיקים וכו', ועוד דמאן יימר דיהושע בן נזן לא הויין ליה בנים כלל, ודלמא הוו ליה ומתו, ולכן כתיב נזן בנו יהושע בנו, דאחר יהושע לא נשאר אחריו בן בחיים, עכ"ל לענייננו. הרי בהדיא דדייק הצל"ח מהאי קרא דהוו לו בנים ומתו. (ומיהו יתכן דהתיבות 'הלשון קצר מגומגם' היא הערת מעתיק על דברי המפרש כאן שהעתיק דברי רש"י בשינוי, וקיצרנו דאכמ"ל). (93) מכאן ולמטה כל הדיבור הוא ההעתקה מדרשות ו' שועיב שהיה תלמיד הרשב"א, בפר' שלח. ואולם כת"י זה וט' 506 רובו ליקוטם מתלמידי רש"י ותלמידי תלמידיו בעלי התוס', וא"כ זו תורה שנשנית בבית מדרשם של בעלי התוס' והבאנו הדברים כאן, וכמו שהבאנו פעמים דברי רמב"ן כשבעלי התוס' מעתיקים דבריו. (94) שמות לר, ר"ז. (95) שם ג, יז.

הנהוגה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק⁹⁸ "תבא בכלת אלי קבר", ועוד אעשה עמהם חסד שיזכו לעולם הבא. והיינו דכתיב⁹⁹ "במדבר הזה יפלו פגריכם" וחזר ואמר¹ "ופגריכם אתם" ומה שאמר "אתם" כמו שהם בעצמם יצאו לחפור כמוזכר בהגדה כלומר אתם בעצמכם תפילו פיגריכם. ולכן לא הזכיר² מדת האמת כי במדת האמת יהיו חייבין, וכן לא הזכיר "חסד לאלפים" כי לא בזכות אבות התפלל כי גם האבות בכעס עמהם כאשר הזכרנו. והזכיר "פוקד עון אבות על בנים" לומר שאם ראה שלא למחות יפקוד עון אבות על בניהם ולאך אפים יקחם, ומזה היה בכייה לדורות כי פקד עונם על דורם. (וט' 506)

[ט] ועבדי כ"ב. לא הזכיר עמו עתה יהושע, לפי כי בכאן פירש לכלב שכרו, שיורש את הארץ אשר בה שמה, ושכר יהושע איננו ראוי לפרשו עתה שיהיה הוא במקום רבו. והקדים הכתוב ואמר³ "כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון", ועוד הקדים בכלב⁴, בעבור כי הוא הקדים לחלוק על המרגלים "ויהם כלב", אבל משה אמר⁵ "ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן

לפני הבורא ית' בעבור הארץ הזאת, וכל אחד ואחד כרת לו השם ברית על זה, ובני' בעטו בה הנה זה חטא גדול אין למעלה ממנו. ועוד כפרו בקדושת הארץ שנתקדשה בעשר קדושות ונקראת ארץ החיים מכוונת כנגד ארץ החיים⁹⁶. ובעבור זה כעס עליהם הרבה ובעבור זה לא התפלל עליהם כמו שהתפלל בעון העגל, שראה כי כל כוונת השם ית' היתה להשכין אותם בארץ הנבחרת. ועוד כי זה נסיון עשירית ונתמלאת סאתם, כי העשירי הוא חמור מאד, כמו שאנו רואים ב' דורות שמאדם ועד נח ומנח עד אברהם י' דורות⁹⁷, ונסיון העשירי לאברהם ענין העקידה והמכה העשירית שבמצרים ענין בכורות, ועל כן נחתם גזר דין. ועל כל אלו העניינים שידע משה שהדין מתוח עליהם ולא ימחול להם מכל וכל, על כן לא בקש עתה רק אריכות אפים שלא ימיתם כאיש אחד ולא ישחטם כצאן במדבר שימותו במגפה, ובעבור שלא בקש אלא אריכות אפים, אמר לו השם סלחתי כדברך, שאהיה להם ארך אפים ורב חסד שאאריך אפי ולא אמיתם כאיש אחד, ויהיה להם כל ארבעים שנה המיתה

96 עי' עץ חיים שער מג, פרק ב'. 97 דבימי נח בא המבול ובודורו של אברהם היו ראויין לישטף אילולי שעמד הוא. 98 ל"מ בהדיא לענין מרגלים, אלא דבמו"ק כתא, אמרו דרשים זו מיתת כל אדם (עי' תוס') דכתיב תבא בכלח אלי קבר בכלח בגי' ס'. ונגזר על בני כ' ומעלה וסבכו במדבר מ' שנה נמצא שלא מת מהם פחות מ' שנה כדי שלא תהא זו מיתת כרת ויזכה לחיי העוה"ב. 99 להלן כט. 1 שם לב. 2 לעיל יח"ט. 3 להלן ל. 4 אולי הכוונה לקרא אחרינא דכתיב ביה כהאי לישנא, בפר' פנחס (להלן כו, סה): ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון. 5 להלן לח. וצריך טעם למה יחס פסוק זה למשה ואידך תרתי קראי ל'הכתוב'. וצ"ל דהפסוק להלן בפרשתנו כי אם כלב בן יפונה וגו' הוא המשך דברי הקב"ה למשה בעת הגזירה לכן קרי ליה 'הכתוב' כלו' הקב"ה, וכן הכתוב להלן בפר' פנחס ולא נותר מהם איש גו', הא רישא דקרא כתיב כי ה' אמר להם מות ימותו במדבר, א"כ אע"פ שהוא מדברי משה תפס משה הלשון שהכתיבו המקום בשעת הגזירה כאן ולכן חשיב נמי כלשון 'הכתוב', אבל האמור כאן להלן ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים גו', קרא משתעי סוף המעשה איך היה ואינו מכלל הדיבר שאמר הקב"ה למשה בעת הגזירה, ולכן קרי ליה דברי משה.

יִוְרִשְׁנָה: כה וְהַעֲמַלְקִי וְהַכְנַעֲנִי יוֹשֵׁב בְּעֵמֶק מֶחָר פְּנֹו

רש"י

(כה) וְהַעֲמַלְקִי וגו'. אס תלכו שם יהרגו אתכם, מאחר שאיני עמכם: מחר פנֹו. לאחורכם וסעו

האנשים ההם" בעבור גודל מעלת יהושע לבדו¹². (מוס' 82)

וחכמתו. (רא"ג)

[י] וימלא אחרי. [ב]פיו, לומר מה שאני רוצה, כמו⁶ "קראו אחריו מלא", כמו⁷ "ופי אמלא תוכחות". ויש לפרש "וימלא אחרי" [מה] שענה משה והוא מילא דבריו⁸, כמו⁹ "ואני אבוא אחריו ומלאתי את דבריו". (ריב"ש)

[יג] ועבדי כלב וגו'. חשוב כלב כאברהם שנאמר בו¹⁴ "עבדי".

בא שמה. ב'א' בגימטריא שלוש, היינו שלושה אבות.

שמה' וזרעו' יורישנה' והעמלקי'. סופי תיבות הו"ה, רמז סייעתא דשמיא היה¹⁵. (ר"ע)

פסוק כה

[א] וְהַעֲמַלְקִי וְהַכְנַעֲנִי. כפי שהמרגלים הפחידים בעמלק¹⁶, לפי שהורגל להלחם

(6) ירמיה יב, ו. (7) איוב כג, ד. (8) אף פירוש זה 'מלא' היינו בפיו, וההפרש דהראשון שמלא בפיו אחר רצון השם, והשני שמלא דבריו של משה וזוה עשה רצון השם (ולהכי לא כתיב 'וימלא אחר משה'). (9) מל"א א, יד. (10) מגומגם, וכנר' זו הערת המעתיק שמצא בכת"י לפניו: "ולכא למימר לפני יורישנה". (11) צריך ביאור. ולרוב הדוחק נר' שאומרו שהוא המביא את העם לארץ כוונתו לכלב בן יפונה, וקרי ליה הכי כי בייחס לזרעו שלו הוא המביא והכובש, שכן הוא כבש בעצמו את חברון שנתן לו יהושע לנחלה, כדכתיב (יהושע יד, יב"ג) ועתה תנה לי את ההר הזה גו' והורשתיים כאשר דבר ה' וגו' ויתן את חברון לכלב גו', דס"ל בתירוץ זה דיורישנה אינו ל' ירושה אלא לשון הורשה וכיבוש, ולכן זרעו לא יורישנה שהרי ירושה מאביהם בלא כיבוש, וקיים ליה בתירוץ זה דיורישנה דקרא דידן תרגומו "יתרכינה" ל' הורשה, ואם כן על כרחן דמייירי בכלב עצמו דהוא המוריש, דאילו היה תרגומו "יתרכינה" ל' ירושה היה צריך העברי להיות "יירשנה", ומדכתיב "יורישנה" ע"כ תרגומו "יתרכינה" וע"כ דחסר למ"ד והכוונה שיכבוש את נחלתו בעבור בניו. ומעתה מתורץ למה לא הזכיר יהושע דלא מצינו כן אצל יהושע דכבש בעצמו נחלתו. וקרוב זה לתירוץ הג' אך אין זה ממש הוא, דשם הדגש שקבל חלקו בלא גורל, וכאן הדגש שכבשה בעצמו, כנלענ"ד. (א.ו.). (12) ר' המקראות שהובאו בהערה הקודמת. (13) זכריה ט, ד. (14) בראשית כו, כד. (15) עי' בעה"ט כאן. (16) עי' לעיל יג, כט.

בהם, כך הקדוש ברוך הוא מפחידם בעמלק. (ריב"ש)

לשון ישיבה גבי מארב כדכתיב²³ "ו(י)שב במארב חצרים".

[ב] והעמלקי והכנעני יושב בעמק. וכת' להלן¹⁷ "וירד העמלקי והכנעני היושב בהר". וכת'ב¹⁸ "עמלק יושב בארץ הנגב", אלא מלמד שנתקבצו העמלקי והכנעני יחדו ועשו מלחמה עם ישראל, ולמדו עמלקיים לשון כנענים, זהו¹⁹ "וישמע הכנעני מלך ערד". (ההר) [בהר] ההוא מעט היו, עיקר עמלק היה בנגב²⁰, ומעט היו בנגב שנשארו ממלחמות יהושע. (א' 268; רוקח)

[ד] והעמלקי. יש מקשים וכי בעמק היו יושבים והרי כתיב בסמוך²⁸ "וירד העמלקי והכנעני היושב בהר", אלא כך אמר הקדוש ברוך הוא עצה עמוקה היא זאת שיפנו דרך המדבר ולא ילחמו כי לא יצליחו, ואף על פי שהם רשעים כי איננו שמח במפלתן. ולפי הפשט ודאי בעמק הם יושבים אלא כיון ששמעו ישראל באו לקראתם דרך האתרים עלו בהר וארבו להם וגבי מארב שיך לשון ישיבה כדכתיב "ישב במארב חצרים". (ד"ז)

[ה] והעמלקי והכנעני יושב (העמק) [בעמק]. וק'²⁹ וכי בעמק היה יושב והלא בהר היה יושב שני³⁰ "וירד העמלקי

[ג] והעמלקי. במדה שהפחידם המרגלים בעמלק²¹ בה הפחידם הקדוש ברוך הוא.

והכנעני. הוא אמורי הוא כנעני.

יושב בעמק. ולקמן כתיב²² "וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא" אלא י"ל רובם היו יושבים בעמק ומעוטם בהר ואותו מיעוט נלחם בהם. וראיה לדבר מדכתיב "היושב בהר" ההוא מכלל שיש מהם יושבים במקום אחר. או שמא בעמק היו יושבים וכששמעו שבני ישראל באים לקראתם עלו בהר וארבו להם שם. ומצינו

(17) להלן מה. (18) לעיל יג, כט. (19) להלן כא, א. ורש"י שם. (20) כתב מהדיר הרוקח: אולי צ"ל בעמק. ולא נ"ל דהא המרגלים אמרו (לעיל יג, כט) עמלק יושב בארץ הנגב וע"כ סתמא דיברו בעיקר ישיבתו. לכן נר' דיש לתקן ההמשך וצ"ל: ומעט היו בהר. וכמו שהתחיל לומר שמעט היו בהר, אלא שחוזר לבאר למה בהר היו מעט, ואומר שנשתיירו ממלחמת יהושע ברפידים. אך לא ביאר אמאי יש לתלות שאותן שבאו להילחם ברפידים מן ההר היו. ואולי מדכתיב בתוכחת משה בריש דברים, רב לכם שבת בהר הזה גוי, וגומר שם פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב גוי. משמע דהר האמורי הוא היותר קרוב לסיני ושאר המחוזות נקראים שכנים לו אם כן מסתבר דאיתן עמלקים שבאו להילחם ברפידים מן הקרוב באו ומהר האמורי היו ויהושע חלשן עד שנשתיירו מהן מעט. (א.ו.) (21) לעיל יג, כט. (22) להלן מה. (23) תהלים י, ח. (24) ר' דברים א, מו. (25) שמות יג, יד; דברים ו, ב. (26) דברים ב, א. (27) להלן לג. (28) ר' ציונים ברח"פ כאן. (29) בלר' 31: מקש' במדרש. והוא ב'מדרש אגדה' כאן ס"י כה, אבל בשאר מדרשים ל"מ. (30) להלן מה.

וַיִּסְעוּ לָכֶם הַמִּדְבָּר דֶּרֶךְ יַם־סוּף: כו וַיִּדְבֹּר יְהוָה אֶל־
 מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן לֵאמֹר: כז עַד־מַתִּי לָעֵדָה הָרְעָה

רש"י

לכם וגו': (כו) לַעֲדָה הָרְעָה וגו'. אלו המרגלים, מכאן לעדה שהיא עשרה: אשר המה מלִינים.

בעמק היו יושבין וכיון ששמעו שישראל
 באין עליהן עלו בהר. (ר"מ)

[ח] עמלק יושב בעמק. וקש' וכי בעמק היו
 יושבין' והלא כבר כת' [שהיו] בהר יושבין'
 כדכת' לעיל³⁷. אלא אמ' הקב"ה עצה
 עמוקה היא, מפני שאם ילחמו לא יצליחו
 אע"פ שהם רשעים איני שמח במפלתם.
 ולפי הפשט בעמק היו יושבין וכיון ששמעו
 שבאו ישר' דרך האתרים עלו בהר.
 (שש' 66)

[ט] יושב בעמק. להעמיק עצה רעה על
 ישראל. (ר"ש)

פסוק כו

[א] לַעֲדָה הָרְעָה. "מרגלים היו, מכאן
 קרוים עדה. עדה. במילוי בגימ' עשר³⁸.
 המה מלינים. מלא י', כי "מרגלים
 השלימו "וינסו³⁹ אותי זה "י
 פעמים". (א' 268; רוקח)

[ב] עַד מַתִּי לַעֲדָה וגו'. בגמ'⁴⁰ אין עדה
 פחות מ' שהרי יהושע וכלב יצאו מהן
 ואותן "הנשאים נקראו עדה. (ובספרי)

והכנעני". אלא הא דכתיב בעמק פי' עיצה
 עמוקה היא שאם ילחמו לא יצליחו³¹
 ואעפ"י שהם רשעים איני שמח במפלתם.
 ולפי הפשט איכא למימר פשיטא בעמק
 היו יושבין וכיון ששמעו שישר' באו דרך
 האתרים עלו לקראתם בהר וארבו להם,
 ויושב לשון מארב כמו³² "י(ו)שב במארב
 חצירים. (רח"פ; לר' 31)

[ו] והעמלקי והכנעני יושב בעמק. הקשה
 ב"ש³³ וכי בעמק היו יושבין והלא בהר
 היו יושבין, דכתיב³⁴ "וירד העמלקי
 והכנעני היושב בהר ההוא". ותירץ כך,
 אמר הקב"ה עצה עמוקה היא שאם ילחמו
 לא יצליחו. ואע"פ שהם רעים, מ"מ אינו
 שמח במפלתן של רשעים. ולפי הפשט
 בודאי בעמק היו יושבין, וכיון ששמע
 שישראל הם באים דרך האתרים עלו בהר
 וארבו להם. וכן מצינו לשון יישוב גבי
 מארב דכתיב "ישב במארב חצירים", ולכך
 אמר³⁵ "והעמלקי שם לפניכם". (מ"ז; הגן)

[ז] והעמלקי והכנעני יושב בעמק. תימא
 והאמר לעיל "יושב בהר"³⁶. וי"ל דודאי

(31) וכן היה במעפילים. וא"ת מאי איכפת לן שלא יצליחו הא רשעים הם, להכי מסיים ואע"פ כו'.
 (32) תהלים י, ח. (33) — בכור שור. ולפנינו ליתא שם. (34) ר' ציונים ברח"פ לעיל. (35) להלן
 מג. (36) ע"פ הכתוב לעיל יג, כט, עיי"ש. (37) ע"י לעיל יג, כט: עמלק יושב בארץ הנגב והחתי
 והיבוס ויהאמרי יושב בהר ג'ר. ומיהו לא מפורש שעמלק יושב בהר. וכנר' צ"ל: כדכת' לקמן, הכת'
 להלן מה. וכן בדעת זקנים ורח"פ. (38) במילוי: עי"ן דל"ת ה"א, בגימ': עשר (תק"ע). ומיהו לזכר
 צ"ל 'עשרה' ולא עשר. ואולי הגימ' במילוי בא לרמוז שעתה נתמלאה סאת 'זה עשר פעמים' כדלהלן.
 (39) לעיל כב. (40) ברכות כא, ב.

הַזֹּאת אֲשֶׁר הִמָּה מְלִינִים עָלֶיךָ אֶת־תְּלֹנוֹת בְּנֵי

רש"י

אם ישראל עלי: את תלונות בני ישראל אשר המה מלינים. המרגלים מלינים אותם עלי שמעתי:

ובפרפראות⁴¹ פירש עדה במילוי עי"ן דל"ת ה"א בגימ' עשרה. עד מתי לעדה. אמר הקב"ה הייתי נושא אותן בענני כבוד "כאשר⁴² ישא האומן את היונק" כמו שהאב נושא את בנו בשבת אפי' דינר בידו⁴³ כך הייתי נושא אותן אע"פ שע"ז הייתה בידן ואע"פ כן היו מלינים עליו ומכעיסין אותו⁴⁴. וכן פסק נוטל אדם את בנו בשבת אפי' אבן בידו אבל לא אם הדינר בידו אם יש לו גיעגועים עליו. (רא"צ)

[ג] עד מתי לעדה הרעה. עשרה מרגלים, מכאן לעדה עשרה⁴⁵. עי"ן דל"ת ה"א. בגי' עשר.

תלונות בני ישראל. שהיו מרעמין את הכל, כי מיד כשבאו המרגלים תיקנו תכריכין והשכיבו עצמן בביתן לארץ, ואמרו מוטב נמות כאן ולא ביד האמורי⁴⁶. (ר"א)

[ד] עד מתי לעדה. פירש"י מכאן לעדה שהיא עשרה⁴⁷. וכן עדה במלואו בגימטריא עש"ר, כזה עי"ן דל"ת ה"א. וכן א"ב ג"ד בגימטריא עשרה. ואח"כ באו ה"ו שהוא שמו של הקב"ה, כי בעדת עשרה

ישכון שמו, וזהו⁴⁸ "בכל [ה]מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך", ולכן אבו"א מלא בוי"ו שעולה ג"כ עשרה. (פער)

[ה] עד מתי לעדה. מכאן שאין עדה פחותה מ'49. וכן עד"ה במילוי⁵⁰ בגימ' עשר. וכן אבג"ד י'. ואח"כ ה"ו הוא שמו של הקב"ה⁵¹. וכן "אבו"א אליך וברכתך" בגימ' [ג"כ עשרה⁵²]. (רי"מ)

[ו] מתי לעדה. ר"ת מ'פיהם תולעים יוצאים (מטבורם) [ל'טבורם] ע'ל ד'בת ה'ארץ⁵³. עדה במילוי גימ' עשר. (עט"ז)

[ז] עד מתי לעדה. ר"ת מ'תי' מ'לשינים⁵⁴ תולעים יצאו. ל'עידה' ר"ת ל'טיבורם ע'ל ד'בת ה'ארץ. (עט"ז)

[ח] מתי לעדה. ר"ת מ'לשונם תולעים יצאו ל'טבורם ע'ל ד'יבת ה'ארץ⁵⁵.

ומה חטאו המרגלים והלא אמרו האמת כדמצינו. אלא י"ל לפני משה ואהרן ולפני העדה אמרו האמת, אבל אחרי כן⁵⁶ "וישיבו וילינו" אז אמרו שקר שלא כתוב משמע. מהר"י ממנוגנין. (ב"מ 243)

[ט] עד מתי לעדה. ר"ת עמ"ל⁵⁷. (רי"ו)

(41) ר' רוקח ופער"ר כאן. (42) במדבר יא, יב. (43) ע'י שבת קמב,א בריש העמוד. (44) ע'י במדבר"ר טז, כז. (45) סנהדרין עד,ב. (46) ילקו"ש שלח רמז תשמג בשם ילמדנו. (47) סנהדרין עד,ב. (48) שמות כ, כא. (49) סנהדרין עד,ב, ורש"י כאן. (50) ר' רוקח כאן. (51) יש להשלים ע"פ פער"ר: כי בעדת עשרה ישכון שמו. (52) הושלם ע"פ פער"ר. (53) ר' רש"י כאן. (54) כך בעטרת זקנים הנד' בשם כ"י. אך צ"ל: מ'לשונם. כפירש"י להלן בפסוק לו. (55) רש"י להלן לו. (56) להלן לו. (57) צ"ב כוונת הרמז. ואולי רומז לפסוקים בתהלים (קיט, יא"יב): כי המרו אמרי אל ועצת עליון נאצו (יכל מנאצי לא יראוה'), ויכנע בעמל לבם גר'.

יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִמָּה מִלִּינִים עָלַי שָׁמַעְתִּי: כֹּה אָמַר אֱלֹהִים חִי־אֲנִי נְאֻם־יְהוָה אִם־לֹא כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּם

רש"י

(כח) חי אני. לשון שנועה: אם לא וגו' כן אעשה. כניכול איני מי: כאשר דברתם. שנקשטם

"וידבר ה'" [ו]ייתי שב שפיר מה שאמ' "עד מתי וגו'". ואם אינו כן נצטרך לומר כי מה שנ' כאן "וידבר ה'" שהוא תחלת דיבור נעשית כאן פר' כדי ליתן לו ריוח להתבונן, ומה שחזר ואמ' "עד מתי וגו'" כדי ליתן לו רשות לומר כדברי' האלה, כי למעלה אמ' "עד אנה" לא נאמר שם לאמר ולא אמור, ועל כן הוצרך לחזור הדברים כאשר יאמ' לישראל ולמרגלים. (וט' 54)

[ב] חי אני. כי אני בקיומי לא הזקינו הדברים⁶⁷.

נאם ה'. גזירה שאינה חוזרת.

כאשר דברתם באזני. כיוונתם שלכם שמעו מידת הדין⁶⁸. (א' 268; רוקח)

[ג] אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם. במדבר הזה יפלו פגריכם וכו'. ועל זה אמר קהלת⁶⁹ "אל תבהל אל פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים". לדבר קשות כלפי מעלה, כשם שאמר דוד המדבר⁷⁰ "או במדבר הזה לו מתנו". והשב להם הקב"ה "אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם" וכו'. (ר"י קרא – גד)

[ו] אשר המה מלינים. הם עשרה המרגלים כדכתיב לקמן⁵⁸ "וישובו וילינו עליו את כל העדה". (ריב"ש)

פסוק כח

[א] אמר אליהם. אין לומר כי זאת הפרשה נאמר' כבר למשה בדרך כלל במה שכבר אמ'⁵⁹ "כי כל האנשים וגו'", אמנם הוצרך לחזור ולומר למשה ולבני ישראל כי בתחלה לא נאמר לו אמור, ואיפשר כי הנביא אע"פ שהנבואה באה אליו צריך שינתן לו רשות לגלות ולומר אותה לאחרים, ומה שאמ' בכאן⁶⁰ "עד מתי לעדה", ועדיין משה לא חזר לישראל ולא גילה להם עד⁶¹ שאמ' השם ב"ה⁶² "עד אנה ינאצוני", וא"כ⁶³ לא היה לו להתחיל בכאן רק "אמור אליהם וגו'", אם נאמ' כי משה חזר לישראל לאחר שנאמ' לו⁶⁴ "פנו וסעו לכם דרך ים סוף" ולא אמ' להם העונש. אמנם איפשר שגילה להם [...]⁶⁵ ואפי' הכי לא שבו מדד' הרעה והיו שוב מלינים ישראל, על כן חזר הדבור אל משה ליתן לו רשות ולצותו לגלות להם עונשם, ועל כן נאמ' בכאן תחילת הדיבור⁶⁶

(58) להלן לו. (59) לעיל כב. (60) בפסוק דלעיל. (61) לפי הענין התיבה "עד" ט"ס וצ"ל: "מה". (62) לעיל יא. (63) נר' דצ"ל: דא"כ. דעד כאן כתב מה דאין לומר, וכאן מתחיל לתת הטעם. (64) שם כה. (65) תיבה לא ברורה. והכוונה כנר' גודל חטאם ועוונם בלי לפרש העונש. (66) שם כו. (67) עי' איכ"ר פתיחתא, טו. (68) מהדיר הרוקח הגיה: כיוונתכם שלכם שמעה מידת הדין. ועי' תנחומא כאן יב. (69) קהלת ה, א. (70) לעיל ב.

**בְּאֶזְנוֹי בֶּן אֶעֱשֶׂה לָכֶם: כִּי בַמִּדְבָּר הִזָּה יִפְּלוּ פְּגִרְיֹכֶם
וְכָל־פְּקִדְיֹכֶם לְכָל־מִסְפְּרָכֶם מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה
וּמַעֲלָה אֲשֶׁר הֵלִינֶתֶם עָלַי: ֹאִם־אַתֶּם תִּבְּאוּ אֶל־**
רש"י

ממני או צמדצר הזה לו מתנו (פסוק 3): (כט) וכל פקדיכם לבב מספרכם. כל הנמנה לכל מספר, שאתם נמנים בו, כגון לזאת ולזאת ולזאת שקלים, כל המנויים לכל אותן מספרות ימותו, ואלו הן מן כ' שנה וגו', להוציא שצטו של לוי שאין פקדיהם מן עשרים:

"אל משה ואל אהרן לאמר". (א' 268; רוקח)

פסוק כט

[ד] אֲשֶׁר הֵלִינֹתֶם עָלַי. שגרמתם להתלונן עלי. ולכך נגזרה גזירה על בני עשרים, שהם בני מלחמה ולא רצו להלחם. וכן אמרו רבותינו⁷⁶ לא נגזרה גזירה על יותר מן ששים ולא על פחות מן עשרים, שאינם ראויים להלחם. (ריב"ש)

[ה] יִפְּלוּ פְּגִרְיֹכֶם. פגרי ס'. שיפלו פגרי ששים ריבוא. (ר"ש)

[א] מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה. כנגד שהם בני חיל והיה להם לצאת בצבא לכבוש את הארץ והם נאצוני ונתנו כתף סוררת⁷¹. (חזקוני)

[ב] וְכָל פְּקִדְיֹכֶם לְבֶב מִסְפְּרָכֶם. פרש"י כל הנמני' לכל מספר שאתם נמנים בו. בא ליישב למה אמ' שניהם, ורוצה לומר' כל הפקודים שנמנו פעמיים, ועל כן אמ' לכל מספרכם, וזה היה המספר מן עשרים שנה ומעלה. (וט' 54)

[א] אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי. ובמקום אחר כתיב⁷⁷ "אל) [את] הארץ אשר נשבעתי",

משום דנשיאות יד היינו שבועה דכתיב⁷⁸ "נשבע ה' בימינו", וימין היינו תורה דכתיב⁷⁹ "מימינו אש דת למו". ולכך בני אדם שנותנים תקיעת כף של ימין אין לו

[ג] פְּקִדְיֹכֶם. הַסְכּוֹם.

הלינות עלי. כאילו חיללתם שבועתי⁷² וגרמתם למשה ולאהרן ולמרים שיפלו עמכם⁷³, לכך סמך למרגלים⁷⁴ "ותדבר מרים ואהרן במשה", לכך כתיב לעיל⁷⁵

(71) וכן בריב"ש. (72) כדמסיים בפסוק דלהלן: אם אתם תבאו אל הארץ אשר נשאתי את ידי לשכן אתכם בה גו'. (73) כדכתיב (דברים א, לו): זולתי כלב בן יפונה גו', וסמך ליה (שם, לו): גם בי התאנף ה' בגללכם, הרי דהגזירה על משה ואהרן מעונבת עם חטא המרגלים. (74) לעיל יב, א. צ"ב מה באה הסמיכות ללמדנו. ואולי ר"ל דחטא לשה"ר דמרים ואהרן נמשך מחטא לשה"ר דמרגלים, ואף דמעשה מרים קודם למרגלים (אך ראה גו"א כאן), כבר הנצה הרעה בלכות בני הדור וחנושה תחילה בגדולים מרים ואהרן בחטא ההורג ג' ולקן שלשתן, וזהו שהיה להם למרגלים ולישראל ללמוד ולא למדו. (א.ו.). (75) לעיל כו. כלו' דלכך בא הדיבר אל שניהם לרמוז ששניהם בתוך הגזירה, ואף שלא נחתך הדבר עד מי מריבה. (76) ב"ב קכא, ב. (77) לעיל כג. (78) ישעיה סב, ח. (79) דברים לג, ב.

הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת־יָדִי לְשַׁכֵּן אֶתְכֶם בָּהּ כִּי
אִם־כָּלֵב בֶּן־יִפְנֶה וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון: ֹא וְטַפְכֶּם אֲשֶׁר
אָמַרְתֶּם לָבוֹ יִהְיֶה וַהֲבִיאתִי אֹתָם וַיִּדְעוּ אֶת־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר מֵאִסְתֶּם בָּהּ:

- התרה דנשבועין בתורה דה' אצבעות שביד כנגד ה' חומשי תורה וה' אצבעות של זה וה' אצבעות של חבירו הוא נגד י' דברות, וכן כתוב ביחזקאל⁸⁰ "ובזה אלה להפר ברית ונתן ידו בכל אלה לא ימלט" וכן פי' מהר"ח משום רבינו יצחק מדמפ"ר שלתקיעת כף אין לו התרה. (יר' 51; רח"פ)
- [ב] וְהִבִּיאתִי. י' יתירה אותיות הוא בית[נ]. רמז שיבנו בית המקדש⁸⁵. והביאתי. והביא ת"י, כלומר יביאו קרבנותיהם ת"י שנה. (ר"א)
- [ג] וְהִבִּיאתִיו [אתם]. י' יתירה, שאביא אותם אל הארץ שנתקדשה י' קדושות⁸⁶ (בעה"ט)
- [ד] וְהִבִּיאתִי אוֹתָם. יתיר י', שיביאם לארץ המקודשת ב' קדושות⁸⁷. ד"א והביאתי אותם. יתיר י', שירשו חלק י' מרגלים⁸⁸. (ר"ו)
- [ב] וְשָׁכַן אִתְּכֶם בָּהּ. ארץ ישראל שהיא ת' מאות פרסה⁸¹, מנין לשכ"ן. (ר"ו)
- [ג] כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה. שרות אחרת [היתה עמו] אע"פ שלא התפלל עליו איש⁸². (א' 268; רוקח)
- פסוק לא
- [א] וְהִבִּיאתִי אֹתָם. לא קרי י'. לית כתי'

(80) יחזקאל יז, יח. ושם: וכל אלה עשה גר'. (81) מגילה ג,א ובכ"מ. (82) ר"ל דלכך הקדימו כאן בפסוק ואע"פ שיהושע גדול ממנו לפי שגדולה זכותו בדבר זה. (83) ברוקח הנדפס הגיה: "לית כתי' [כמו] כאן". וזו הכוונה, אך נר' דצ"ל: "לית כתי' כן" והוא לשון שגורה במסורת והכוונה שהמילה בהגייתה ובמשמעה ישנה עוד במקרא, אבל לא בכתיבה זו. (84) משנה כלים א, ו. וצריך להמתיק את הרמז דהא כמו כן היה יכול לומר דהרמז ביו"ד יתירה הוא שע"מ כן מכניסם לארץ שיקיימו י' הדברות, או שיזכו לראות י' נסים שבביהמ"ק וכיו"ב. ונר' דהרמז מחובר לסיפא דקרא: וידעו את הארץ אשר מאסתם בה, ובא הרמז ל' קדושות לומר שעל ידיהם יכירו וידעו מעלתה וערכה ויאהבוה היפך מעשה אבותיהם שמאסוה (ר' אלשיך). (85) ותימה מה צריך רמז לזה והא פשיטא שזרעם שיכנסו לארץ עתידים לבנות בית הבחירה בזמן מן הזמנים. אלא נראה דהרמז שיהיו מבניהם שהיו קטנים כשיצאו ממצרים שיראו בחייהם בבנין בית המקדש, והכוונה לאחיה השילוני כדמפורש בהקדמת הרמב"ם ליד החזקה וז"ל: ואחיה השילוני מיוצאי מצרים היה ולוי היה ושמע ממשא והיה קטן בימי משה והוא קיבל מדוד ובית דינו. ע"כ. (א.ו.). (86) כלים א, ו. (87) ר' בהע' בבעה"ט כאן. (88) ב"ב קיח,ב.

וּפְגִּירֵיכֶם אַתֶּם יִפְּלוּ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה: לָג וּבְנֵיכֶם יִהְיוּ רָעִים בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה וְנִשְׂאוּ אֶת־זִנּוּתֵיכֶם

רש"י

(לב) וּפְגִּירֵיכֶם אַתֶּם. כתרומתו לפי שדנר על הנשים להכניסם לארץ וקצק לומר ואמס תמותו, נופל לשון זה כאן לומר אתם: (לג) אַרְבָּעִים שָׁנָה. לא מת אחד מהם פחות מנן שישים, לכך נגזר

פסוק לב

השנה עד לסוף השנה בתשעה באב עד
אחר ט' באב בסוף השנה⁹⁶. (אמ"נ)

[ה] וּפְגִּירֵיכֶם אַתֶּם יִפְּלוּ בַּמִּדְבָּר. אזהרה
שלא יעלו בניהם עצמותיהם לארץ
לקוברם, דאם לא כן למה זה לי, הלא כבר
כתיב⁹⁷ "במדבר הזה יפלו פגריכם". (פע"ר)

[ו] וּפְגִּירֵיכֶם אַתֶּם וכו'. א"ת מה הוצרך זה
הפסוק והלא כבר נאמ' זה. אלא לומר
שנגזרה גזירה עליהם שלא יעלו בניהם
לקוברם בארץ אלא ישארו במדבר⁹⁸.
(ששון 66; ור' 260)

[ז] אַתֶּם יִפְּלוּ בַּמִּדְבָּר הַזֶּה. ר"ת איבה⁹⁹.
איבה י"שבה ב'דד ה'עיר, שמאותו יום
אמרו איבה. (ר"ש; ר"ז)

פסוק לג

[א] רָעִים בַּמִּדְבָּר. מתפרנסים כעין מרעה
הצאן שהולכים הנה והנה, כלומר שיטלטלו

[א] וּפְגִּירֵיכֶם אַתֶּם. אמרגלים קאי. וכן⁸⁹
"אם אתם תבאו אל הארץ" קאי אמרגלים.
(ריב"ש)

[ב] וּפְגִּירֵיכֶם אַתֶּם. פירוש כאשר אתם
בבריאותכם כן תשכיבו עצמכם ותמותו. כל
עמא יפוק לחפר⁹⁰. (רוקח; בעה"ט; ר"א)

[ג] וּפְגִּירֵיכֶם אַתֶּם. סרסוהו ואתם פגריכם⁹¹,
והוא שפירש"י כתרומתו ופגריכון דלכון,
ופגריכם שלכם. (חזקוני)

[ד] וּפְגִּירֵיכֶם אַתֶּם. לא מת אחד מהם פחות
מבן ששים⁹². וא"ת כיון שלא מת אחד
מהם פחות מבן ששים, למה הכרוז היה
יוצא בתשעה באב הבדלו החיים מתוך
המתים⁹³, והלא לא נכנסו⁹⁴ אלא בני
ששים ואותם היו מתים בתשעה באב. וי"ל
כיון דמקצת שנה ככולה⁹⁵, לכך נכנסו, כי
פעמים שלא היה מת כשהיתה [נכנסת]

(89) לעיל ל. (90) ע"י ירושלמי תענית ד, ז ואיכ"ר פתיחתא לג. (91) כל' לא כבניכם שיכנסו
לארץ אבל אתם פגריכם כו', וכ"ה התרגום שמתרגם פגריכון דלכון, ומה הוצרך לכפול אלא דלכון
לאפוקי מבניכם. (92) תנחומא כאן יג; במדב"ר טז, כג, ורש"י בפסוק הבא. (93) ירושלמי תענית
ד, ז; פתיחתא דאיכ"ר לג. (94) כל' אל הקברות. (95) ע"י ר"ה יב. (96) נר' דר"ל דמי שמלאו
לו נ"ט לפני תשעה באב ועדיין לא מלאו לו ס', היה נכנס לקברות שמא ימות בשנה זו אף שעדיין לא
מלאה שנתו הס' משום דמקצת שנה ככולה, ואפשר שלא ימות אלא לתשעה באב לשנה האחרת והא
דלא מת ביום שמלאו לו ס' דלא היתה הגזירה אלא שלא יגיע לס"א שנים. ר' בר"ת בפסוק הבא.
(97) לעיל כט. (98) וכ"ה בפע"ר כאן. (99) ע"כ ברבינו יואל הנדפס, ונר' שהיא השמטת סופר
דבלא פתרונו הכוונה חסרה.

עֲדֵתָם פְּגִירֵיכֶם בַּמִּדְבָּר: לִדְ בַּמִּסְפָּר הַיָּמִים אֲשֶׁר-

רש"י

אֲרֻבֵּעִים, כִּי שִׁהִיו אֹתָם שֶׁל בְּנֵי עֶשְׂרִים מִגִּיעִין לְכָלל שְׁשִׁים. וְשָׁנָה רִאשׁוֹנָה הִיְתָה כָּלֵל, וְאָף עַל פִּי שְׁקִדְמָה לְשִׁלּוּחַ הַמִּרְגְּלִים, לִפִּי שִׁמְשַׁעְשׂוּ אֶת הָעֵגֶל עֲלֵתָה גִזִּירָה זֹו בְּמַחֲשָׁבָה אֲלֵא שֶׁהִמְתִּין לָהֶם עַד שֶׁתִּמְלֵא סֹאחָתָם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת לז, לד) וַיּוֹסֶם פִּקְדִי, בְּמִרְגְּלִים, וּפְקֻדָּתִי עֲלֵיהֶם חֲטָאֲתָם, וְאָף כֹּאֵן נֹא' תִּשְׁאֲרוּ אֶת עֲוֹנוֹתֵיכֶם, וְלֹא עֲוֹנֵכֶם, שְׁמִי עֲוֹנוֹת שֶׁל עֵגֶל וְשֶׁל תִּלְוָנָה. וְחֲשַׁב לָהֶם בְּמִנִּין חִיִּיהֶם

בַּמִּדְבָּר לִכְאֵן וּלְכֹאֵן. כִּךְ נִרְאָה בְּעִינִי. בְּשִׁבִּיל שֶׁלֹא שִׁלְמוּ לוֹ ס' אֲלֵא בִסּוּף שְׁנַת ס'4. (פ'ר' 167; ר"ת) (רש"ב"ם)

[ב] וּבְנִיכֶם יִהְיוּ רוּעִים בַּמִּדְבָּר מ' שָׁנָה וְנִשְׁאֲרוּ אֶת זִנּוֹתֵיכֶם. פֶּרֶשׁ"י1 לא מֵת אֶחָד מֵהֶם פָּחוֹת מִבֶּן ס' לִכְךְ נִגְזַר מ' כִּי שִׁהִיו אוֹתָן שֶׁל בְּנֵי שְׁנַת כ' מִגִּיעִין לְכָלֵל ס' שָׁנָה. וְשָׁנָה רִאשׁוֹנָה הִיְתָה כָּלֵל, וְאֵע"פ שְׁקִדְמָה לְשִׁלּוּחַ הַמִּרְגְּלִים לִפִּי שִׁמְשַׁעְשׂוּ אֶת הָעֵגֶל עֲלֵתָה גִזִּירָה זֹו בְּמַחֲשָׁבָה אֲלֵא הִמְתִּין לָהֶם עַד שֶׁתִּמְלֵא סֹאחָתָם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר2 "וּבִיּוֹם פִּקְדִי" בְּמִרְגְּלִים "וּפְקֻדָּתִי עֲלֵיהֶם" חֲטָא זֶה, עַד כֹּאֵן רִשׁ"י. וְאֵת כִּיּוֹן שֶׁלֹא מֵת א' מֵהֶם פָּחוֹת מִבֶּן ס' לִמָּה הִיָּה הַכְּרוּז יוֹצֵא בִט' בֶּאֱב הַבְּדִלּוֹ הַחַיִּים מִתּוֹךְ הַמֵּתִים3, וְהֵלֵא לֹא נִכְנְסוּ רֶק בְּנֵי ס' וְאוֹתָם הָיוּ מֵתִים כָּלֵל ט' בֶּאֱב. וַיִּלֵּל כִּיּוֹן דְּמִקְצַת שָׁנָה כְּכוּלָּה לִכְךְ נִכְנְסוּ כִי פְעָמִים שֶׁלֹא הִיָּה מֵת כִּשְׁהִיְתָה נִכְנְסָת הַשָּׁנָה עַד לְסוּף הַשָּׁנָה בִּט' בֶּאֱב

אֶת זִנּוֹתֵיכֶם. שְׁזִנִיתֶם מֵאַחֲרֵי וְאַמְרַתֶּם8 "נִתְּנָה רִאשׁ"י. (ו'ר' 4)

[ה] וְנִשְׁאֲרוּ אֶת זִנּוֹתֵיכֶם. כְּלוֹמַר אֶת פֶּסֶל מִיכָה, כִּי פֶסֶל מִיכָה עָבַר עִמָּהֶם בִּים9 וְנִכְנְסוּ עִמָּהֶם לֶאֱרֹץ10. (ר"א)

[ו] זִנּוֹתֵיכֶם. זֶה עוֹן הָעֵגֶל11. עֲוֹנוֹתֵיכֶם12 זֶה עוֹן מִרְגְּלִים. (פֶּע"ד; ו'ר' 260)

[ז] יִהְיוּ רֵעִים בַּמִּדְבָּר. זָכוּ רֵעִים, לֹא זָכוּ רֵעִים13. (רִי"ו)

(1) כֹּאֵן, ע"פ תַּחֲנוּמָא כֹּאֵן יג. (2) שְׁמוֹת לב, לד. (3) יְרוּשָׁלַמִי תַעֲנִית ד, ז; פְּתִיחָתָא דֵאִיכ"ר לג. (4) וְכֵן בְּאַמְרֵי נָעִם בִּפְסוּק הַקּוֹדֶם. (5) לֹא בִירָא לֵן מָה בֵּא לֶאֱפֻקִי, דְּכִי ס"ד דְּרוּעִים לֹאוּ מִמֶּשׁ מִהִי אוֹתָהּ רֵעִיָּה. וַיִּלֵּל דְּס"ד דְּרוּעִים הֵיִינוּ שִׁיתִּפְטָמוּ בְּמִן וּבִבְאָר וְלֹא לְטוֹבָתָם אֲלֵא עַד שִׁימּוֹתוֹ כְּעִנִּין יִרְעָה עַד שִׁיטְתָּא (א.ו.). (6) נֹר' דִּלְ הַמִּפְרָשׁ כֹּאֵן שְׁאוּב מִרְדִּ"ק עַה"פ הַמּוּבָא כֹּאֵן, יִשְׁעִיָּה לח, יב, וַיִּלֵּל: כְּמוֹ הַרוּעָה שֶׁמִּסִּיעַ אֶהֱלוּ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם כו'. (7) יִשְׁעִיָּה שֵׁם. (8) לְעִיל ד. (9) סִנְהִדְרִין קג, ב. (10) לֹא כְּתִיבָא בְּהִדֵּא אֲלֵא מִדְּמַצִּינוּ שֶׁהִיָּה בְּשִׁילָה (שׁוּפְטִים יח, לא) פְּשִׁיטָא שֶׁנִּכְנְסוּ לֶאֱרֹץ. (11) בְּחֻטָּא ע"ז שִׁיךְ ל' זִנּוֹת, ע' בְּרִכּוֹת יב, ב: זִנּוֹת זֶה הַרְהוּר עֲבוּדָה זֶה וְכֵה"א וַיִּזְנוּ אַחֵר הַבְּעֻלִּים. (12) בִּפְסוּק הַבֵּא. (13) וְלֵהִי כְּתִיב רֵעִים חֲסֵר לְרִמּוֹ לָהֶם דֹּאפְשֵׁר הִכִּי וְאַפְשֵׁר הִכִּי. וְלִלְמַדְנוּ דֹּאף בְּשַׁעַת הַדִּין מִדַּת הַרְחָמִים מִשְׁמַשְׁת עִמָּה שֶׁאִם יִזְכוּ תֵּהָא שְׁהִיִּיתָם בַּמִּדְבָּר נִוְחָה לָהֶם.

תָּרַתֶּם אֶת־הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם לַשָּׁנָה יוֹם לַשָּׁנָה תַּשְּׂאוּ אֶת־עֹנֵתֵיכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיִּדְעֶתֶם אֶת־

רש"י

מקצת שנה ככולה, וכשנכנסו לשנת ששים מתו אותם של צני עשרים: ונשאו את זנותיכם. כמרגומו ויקצלו ית חזיקון: (לד) את תנואתי. שהניאותם את לצנכם מאחרי. תנואה לשון הסרה, כמו (במדבר ל, ו) כי הניא אביה אותה:

פסוק לד

עד מהרה בגי' ארבעים. ירוץ באתב"ש
מג(י)פה.

את תנואתי. ביטול, שאבטל אתכם מליכנס
להארץ, "כי²⁴ הניא אביה אותה"
כדמרגמינן ארי בטל, ופתרונו לשון
מניעה. (ר"א)

[ג] במספר הימים. בבי"ת.

וידעתם את תנואתי. אמרתם שכוונתי
להפילכם בחרב כדי שלא להביא דברי
שאמרתי לפניכם להכניס אתכם לארץ,
עכשיו תבחינו ותכירו אותה תנואה
שחשבתם עלי מדה כנגד מדה. (חזקוני)

[ד] יום לַשָּׁנָה. תימה אם כן מדת פורענות
שוה למדה טובה, דכתיב²⁵ "ואותי יום יום
ידרושון", וכי ביום דורשין ולא בלילה,
אלא כל הלומד יום אחד בשנה כאילו למד
כל השנה כולה²⁶. ונ"ל ה"מ לעניין תשלום
שכר אז מדה טובה מרובה אבל לעניין
עשייה²⁷ שניהם שווים. (אמ"ג)

[א] מ' יום יום לַשָּׁנָה. לכך וישובו¹⁴ מתור
הארץ מקץ מ' יום" לפי שני¹⁵ "וביום]
פקדי ופקדתי עליהם חטאתם", הם חטאו
ביום מ'¹⁶ לכך נגזר עליהם לקץ מ' יום,
הם בטלו י' דברות כנגדם נפלו י' מרגלים.
כשהוא¹⁷ אומר יום לשנה במספר הימים
אשר תרתם את הארץ מ' יום. "מקץ מ'
יום" למה נאמר¹⁸, לפי שקצו בתורה
שניתנה לארץ לקץ מ' יום¹⁹, וישובו מתור
הארץ שנתנה לארץ לאחר מ' יום, וכן הוא
אומר²⁰ "השולח אמרתו [עדי] ארץ עד
מהרה ירוץ דברו", עד מהרה בגימ'
ארבעים.

את תנואתי. לרבות²¹ גזירותי, מי יניא
מחשבותי. (א' 268; רוקח)

[ב] ארבעים יום יום לַשָּׁנָה. הם חטאו
בעגל בסוף ארבעים יום לכך נגזר עליהם
ארבעים יום יום לשנה, ז"ש²² "וביום פקדי
ופקדתי", וזש"ה²³ "עד מהרה ירוץ דברו",

(14) לעיל יג, כה. (15) שמות לב, לד. (16) הם עשו העגל ביום מ' לעליית משה להר. (17) אולי צ"ל: זה שהוא אומר. (18) נר' דקאי בחטא העגל ועל הפסוק בדברים (ט, יא) ויהי מקץ מ' יום גר' נתן ה' אלי את שני לוחות האבנים גר' וכתוב בתריה: ויאמר ה' אלי קום רד מהר מזה גר', דהא התם הוא דקצו בתורה אבל כאן חטאם שמאסו בארץ חמדה (א.י.). (19) דברים שם. (20) תהלים קמז, מ. (21) כך ברוקח הנדפס, אך נר' דצ"ל: לשבור, ר' ראב"ע כאן דהוא אבוהון דאידך. (22) שמות לב, לד. (23) תהלים קמז, טו. (24) להלן ל, ו. (25) ישעיה נח, ב. (26) חגיגה ה, ב. (27) נר' פירושו: מעשה העבירה אינו נחשב קטן ממעשה מצוה כערכו ולכן כשם

תְּנוּאָתִי: לֹה אֲנִי יְהוָה דְּבַרְתִּי אִם-לֹא | זֹאת אֶעֱשֶׂה לְכָל-הָעֵדָה הָרְעָה הַזֹּאת הַנוֹעֲדִים עָלַי בַּמִּדְבָּר הַזֶּה

אם לא זאת אעשה. כלומר, מאחר שדברתי אני, מי יוכל למחות, שלא אעשה זאת שאמרתי. (ריב"ש)

[ב] אם לא זאת אעשה. שלשה פסוקים קצרים מעניין אחד יש בפרשה זו ואלו הם "אם³⁵ יראו את הארץ אשר נשבעתי", "אם³⁶ אתם תבואו אל הארץ", "אם לא זאת אעשה לכל העדה", כאדם האומר אם לא אעשה דבר זה כך וכך יארע לי אלא שלא רצה לפרש מפני כבוד שכינה.

הנועדים עלי. שאמרו לרגום עבדי עד שנראה כבודי³⁷. (חזקוני)

[ג] הוזה יתמו ושם. גי' הם היו ישנים בקברם³⁸. במדרש³⁹ אמרו בכל ליל ט' באב היה כל אחד עושה קבר ומשכיב עצמו לתוכו⁴⁰, ומי שהיה לו למות באותה שנה היו מוציין אותו מת. (ר"א)

[ד] במדבר הוזה יתמו. בעולם הזה. ושם ימותו. לעולם הבא⁴¹. (רי"י)

[ה] יום לשנה. הקשה ב"ש²⁸ היה לו לומר להפך שנה ליום. ותירץ מ' יום [חטא], הלכך אותם המ' יום לשנה יהיה להם אבילות בכל שנה יום אחד, וזה ט' באב שהיה כל אחד נכנס בקברו מ' שנה²⁹, והטעם של יום מוכיח³⁰. (מ"ז)

[ו] במספר הימים אשר תרתם את הארץ יום לשנה וגו'. ק' וכי זה מדת הק' לעולם כ"כ שאם אדם חטא יום אחד שישא עונו שנה אחת. אלא ה"פ לומר לך כל העובר עבירה אחת אפי' יום אחד בשנה מעלה עליו הכתוב כאילו עובר כל השנה כולה, בפ"ק דחגיגה³¹. (ס"ז)

[ז] את תנואתי. פרש"י שהניאותם לבכם מאחרי. פי' ע"ד³² "בבית תפילתי". ופר"ת אם אני אמ' דברי אז מי יניאני פי' שישבור שבועתי כמו³³ "ואם הניא". (ור"4)

פסוק לה

[א] אני ה' דברתי. וקיימתי³⁴.

שבמדה טובה נחשב כאילו עשה מצוה שנה שלמה גם בעובר עבירה נחשב שחטא שנה שלמה ונענש בשנה שלמה, אבל זה שלמד יום אחד שנחשב לו שלמד שנה שלמה אם כן שכרו לעילא ולעילא מכן. (28) בבכור שור שלפנינו אינו. (29) יר' תענית ד, ז. (30) דב' התיבות 'יום' מוטעמים במונח דמשמע דעומד בפנ"ע (עי' מהרי"ל דיסקין עה"ת דברים א, כג), וא"כ 'יום לשנה' מתפרש יום א' מתוך השנה. (31) חגיגה ה,ב. כל' מתוך דלא נענש טפי ממה שעשה אלא דנחשב לו שחטא שנה לכך נענש שנה. (32) ישעיה נז, ז. (33) להלן ל, ו. (34) כל' ואקיים. ול' עבר דנקט גריר בתר ל' הכתוב דברתי. (35) לעיל כג. (36) לעיל ל. (37) כך לנכון בחזקוני מהד' רמ"מ אהרן, ובשאר דפוסים: שהמרו כבודי. (38) עם הכולל — תת"כ. (39) איכ"ר פתיחתא לג; מד' שמואל לב, ה. (40) יש לומר הטעם שנכנסו לקבריהם ולא למיטתם דכיון דהגזרה היתה "במדבר הוזה יתמו גפריכם" ענושים הם שלא יקברו בלוייה אלא במקום שמת שם יקבר. ועוד נר' משום דיש מביאים בשם ירושלמי שהיה תולע יוצא מטיבורם ונכנס לפיהם (אך בחז"ל ל"מ כן אלא ב' מרגלים) וא"כ נצטוו לחפור שלא יתבזו כ"כ משום ברור לו מיתה יפה (א.ו.). (41) סנהדרין ק"ב.

יִתְּמוּ וְשֵׁם יִמָּתוּ: לוֹ וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־שָׁלַח מֹשֶׁה
לְתוֹר אֶת־הָאָרֶץ וַיָּשְׁבוּ וַיִּלְּנוּ (וַיִּלְּנוּ) עָלָיו אֶת־כָּל־
הָעֵדָה לְהוֹצִיא דָבָה עַל־הָאָרֶץ: לוֹ וַיִּמָּתוּ הָאֲנָשִׁים

רש"י

(לו) וַיָּשְׁבוּ וַיִּלְּנוּ עָלָיו. וכששבו מתור הארץ הרעימו עליו את כל העדה צהולאת דבה אותם אנשים וימותו. כל הולאת דבה לשון חינוך דברים, שמלקיחים לשונם לאדם לדבר בו, כמו (שה"ש י, י) דונב שפתי ישנים. וישנה לטובה וישנה לרעה, לכך נאמר כאן מוליאי דבת הארץ רעה, שיש דבה שהיא טובה: דבה. פרלדי"ן בלע"ז [לשון הרע]: (לו) במגפה לפני ה'. צאומה מיתה ההגונה להם מדה

וגרמו ו' אויב הכתובים בתוכחה ראשונה⁴⁹
להביא עליהם, גרמו ו' מאות [אלף]
מישראל נפלו במדבר. (א' 268; רוקח)
[ד] וַיִּלְּנוּ עָלָיו. וילינו קרי, וילינו כתי',
מתלוננים ומלינים את אחרים. (רי"ד)

פסוק לו

[א] [וימותו גו' במגפה]. כי ענשם הגדול
היה בעבור הדיבה שהוציאו⁵⁰ ואמרו⁵¹
"ארץ אוכלת יושביה היא" והיה שקר
גמור, כי היתה ארץ מליאה עמים רבים
כמו שכתוב ביהושע⁵² "הם וכל מחניהם
עמם עם רב כחול אשר על שפת הים לרוב
וסוס ורכב רב מאד", וכך⁵³ "ונשל גוים
רבים מפניך". ועוד כי אותם הדברים
שאמרו המרגלים כאן כבר נאמרו
לאבותם⁵⁴. ומה בין לשון המרגלים
לאבותם⁵⁵, כדכתיב⁵⁶ "שמע ישראל אתה

פסוק לו

[א] והאנשים אשר שלח משה. ואחר
ששלחם, וישבו, מארץ ישראל ואחרי כן,
וילינו, אחרי שובם ככת' למעלה, עתה,
וימותו וגו'.

דבה. מן "דובב⁴² שפתי ישנים". כמו מן
"באבוד⁴³ רשעים רינה", "רננת⁴⁴ רשעים
מקרוב". "כי⁴⁵ מה' היתה סבה", מן סובב
סבה. (רשב"ם)

[ב] והאנשים אשר שלח משה. הם
המרגלים להם לא המתין אלא וימותו
במגפה.

וישבו וילינו. הרעימו פעם שניה. וילינו
כתיב וילינו קרי⁴⁶. (חזקוני)

[ג] וישבו וילינו עָלָיו. וילינו כתי', אמרו
אין כח כלפי מעלה⁴⁷. ו' כבידות לב כתי'
בפרעה, יותר הכבידו לבם המרגלים⁴⁸

(42) שיה"ש ז, י. כל' משורש דבב יצא דבה, שבא הדגש בבי"ת תחת הבי"ת הנשמטת, וכן רנן רנה סבב סבה. (43) משלי יא, נ. (44) אויב כ, ה. (45) מל"א יב, טו. (46) ר' רבנו יואל כאן. (47) עי' ערכין טו, ב: כביכול בעה"ב אין יכול להוציא כליו משם. ולא נתבאר הרמז לזה בוא"ו ויו"ד. וצ"ע. (48) אולי משום דוילינו קרינן ויו"ד הוי טפי מוא"ו. (49) בפרשת בחוקותי. (50) כל דברי ר' אפרים כאן ערוכים על פי דברי רמב"ן לעיל בריש הפרשה. (51) לעיל לב. (52) יהושע י, ה. (53) דברים ז, א. (54) כך בנדרפס. וצ"ל: לבניהם. (55) כל' מה בין לשון משה לבניהם בפסוקים דמייתי להלן מלשון המרגלים לאבותם. (56) דברים ט, א"ב.

מוציאי דבת־הארץ רעה במגפה לפני יהוה:

רש"י

כנגד מדה. הם חטאו בלשון, ונשתרצב לשונם עד טבֹורם ותולעים יוצאים מלשונם ונאין לתוך טבֹורם,

חוששים, ולהשמר ולארוב הכתוב במלחמת העי⁶². או כי נמלך משה בדבריהם וניתן לו רשות מן הקב"ה ואמר לו⁶³ "שלח לך אנשים" ויגידו לכם ועל פיהם ייעצו בענין הכיבוש. ויתכן בעבור כי משה ידע כי היא שמנה וטובה, כמו שנאמר לו⁶⁴ "אל ארץ טובה ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש" לזה אמר להם שיתנו לב לדעת כן, כדי שיגידו לעם וישמחו ויחילו כח לעלות שם בשמחה, ולכך אמר להם⁶⁵ "ולקחתם מפרי הארץ" כדי שיראו בעיניהן שבח הארץ, וכידוע שאין מצרים רחוקה מאד מארץ ישראל רק כמהלך שבעה ימים, וארץ כנען מגעת בתחומה קרוב למצרים, ואי אפשר שלא ידעו הדרים במצרים בענין ארץ כנען הטובה היא אם רעה, אבל כל כוונתו של משה לדעת הדרך שנעלה בה ואת הערים שיכבוש תחלה, וטעם "והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ" פן יכירו בהם שהם מרגלים. (רא"ג)

[ב] מוציאי דבת הארץ רעה. חסר י', מוצאי, כולם י' עדה רעה.

במגפה לפני. בגימ' הוא באסכרה⁶⁶. (א' 268; רוקח)

[ג] מוציאי דבת הארץ. פרש"י⁶⁷ לכך נאמ' מוציאי דבת הארץ רעה. וק"ל מפני

עובר היום את הירדן לבוא לרשת גוים גדולים ועצומים ממך, ערים גדולות ובצורות בשמים, עם גדול ורם בני ענקים אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק", ואם היה פשע המרגלים וחסאתם למה יניא את לב בניהם כהנין[א] המרגלים את לב אבותם. ועוד מה טעם למשה בשליחות הזאת, אם הארץ טובה והעם יפה הרי טוב ואם היא רעה או שהעם חזק וגבור שיחזירם למצרים⁵⁷. והתשובה בזה, כי ישראל אמרו כדרך הנלחמים בארץ נכריה, ששולחים לפניהם אנשים לדעת את הדרכים, כענין שנאמר⁵⁸ "הראנו נא את מבוא העיר" ושיתנו להם עצה באיזה עיר ילחמו תחלה, ומאיזה צד תהיה המלחמה ונוח לכבוש את הארץ. וכן אמרו בפירוש⁵⁹ "וישבו אתנו דבר את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבא אליהם" כלומר תחלה, ומשם נבוא אל הארץ, וזאת העצה היעוצה ככל כובשי הארצות, וכן עשה משה עצמו שנאמר⁶⁰ "וישלח משה לרגל את יעזר", וכן ביהושע⁶¹ "וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים", ולכן היה טוב בעיני משה כי הכתוב לא יסמוך בכל מעשיו על הנס, אבל יצוה בנלחמין להחליץ

(57) ול' רמב"ן לעיל ב: אם הארץ טובה כו' הרי טוב, ואם רעה כו' סבור הוא שיחזירם למצרים. כלו' בל' תימה נאמר. (58) שופטים א, כד. (59) דברים א, כב. (60) להלן כא, לב. (61) יהושע ב, א. (62) שם ח. (63) לעיל ב. (64) שמות ג, ח. (65) לעיל כ. (66) סוטה לה, א. (67) בפסוק דלעיל.

רש"י

לכך נאמר במגפה ולא במגפה, וזהו לפני ה', נאותה הראויה להם על פי מדותיו של הקדוש ברוך

צ"ל לשם רע, דאם לא היו אומ' כן לא הייתי יודע שהיתה רעה, ועל כי לא נאמ' שם לשון יציאה לא אמר רש"י שם דבריו. ומ"מ עיקר הרעה בכאן היה לענין כוונתם דכל עיקר אמירתם לא היא רק להניא את לב העם, ולפי מאמרם היתה דבה רעה. גם לומ' "ארץ אוכלת יושביה" אע"פ שראו אותם קוברים מתים מ"מ לא היה לומ' "ארץ אוכלת יושביה". ועל כן קראה הכתוב דיבה רעה, אבל יש דיבה שהיא לטובה כשלא נאמ' שם לשון הוצאה. והטעם הוא נכון כי כשהוא מוציא אותה הדיבה אומ' מה שלא שמע מאחרים ואין זה רק רעה, דאם היתה טובה לא היה צריך להוציא, כי ידוע היה, גם אם היתה בו אותה הרעה היה ידוע לכל, וא"כ אחרי שמוציא אין כוונתו רק לרעה. ועל כן בדבה טובה לא מצינו לשון הוצאה.

במגיפה לפני ה'. פרש"י במיתה ההגונה להם כו'. פ"י מבואר יפה. והטעם כי לא הזכיר למעלה מגפה א"כ איך אמ' במגפה [ב]בי"ת הידוע אם לא במגפה הראויה להם. (ס"ז)

[ד] במגפה. מתו מיתה משונה⁸¹. מדלא כתיב במגפה⁸² משמע במיתה מיוחדת ומשונה. (תוס' איוורא)

[ה] במגפה. האמורה לאחרים שימותו במדבר ולא נכנסו לארץ, אבל יהושע וכלב חיו⁸³. ואיכא למימר במגיפה של קרח,

מה לא אמ' רש"י זה על "ויבא⁶⁸ יוסף את דבתם רעה אל אביהם". ועוד והכת'⁶⁹ "ומוציא דיבה הוא כסיל", ולא אמ' שום רעה. ועוד והלא אמרו⁷⁰ "ארץ זבת חלב ודבש היא וזה פריה", ומה שאמ'⁷¹ "אפס כי עז העם" מה רעה אמרו והנם גבורים, לא אמרו רק האמת כי כן ראינו, כי משה אמ' להם⁷² "החזק הוא הרפה" ונתן להם סימנ' להכיר אם הם חזקים⁷³. אם כן במה רעה⁷⁴ לומ' "אפס כי עז". גם מה שאמרו⁷⁵ "ארץ אוכלת יושביה" אמרו מה שראו כמו שפרש"י לעיל⁷⁶. גם מה שאמרו⁷⁷ "ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם" היה זה לפי מה שראו בגדלם של אותם האנשים. גם לפי המדרש שמעו שהיו אומ' כן כמו שפרש"י לעיל⁷⁸. ונ"ל כי כוונת רש"י בכאן בא ללמדנו כי בכל מקום שיאמר לשון הוצאה של דיבה לעולם הוא לרעה, ומפיק ליה מכאן בתחלה⁷⁹ "ויוציאו דיבת הארץ" ולא אמ' לשם רעה גם אמ'⁸⁰ "להוציא דיבה על הארץ" ולא אמ' רעה, אך אמ' על "וימותו" שהוא העונש מוציא דיבת הארץ רעה, ללמדנו כי בכל מקום שנמצא לשון יציאה על דבה שהוא לרעה, ועל כן כת' "ומוציא דבה הוא כסיל", ואע"פ שלא אמ' רעה. אבל על יוסף לא נאמ', ויוצא אליו ויבא מה שהיו אומרים הם על אחרים או מה שהיו אומרי' אחרים עליהם, ועל כן

(68) בראשית לז, ב. (69) משלי י, יח. (70) לעיל יג, כז. (71) שם, כח. (72) שם, יח. (73) רש"י שם. (74) זיהו המילה בספק. (75) לעיל יג, לב. (76) שם. (77) שם, לג. (78) רש"י שם ע"פ סוטה לה, א. (79) שם, לב. (80) לעיל לו. (81) סוטה לה, א. (82) בשוא תחת הבי"ת. (83) קאי לתרץ למה נכתב הבי"ת בפתח ולא בשוא.

לח ויהושע בן־נון וכלב בן־יפנה חיו מן־האנשים ההם ההלכים לתור את־הארץ: לט וידבר משה

רש"י

הוא, שהוא מודד מדה כנגד מדה: (לח) ויהושע וכלב חיו וגו'. מה תלמוד לומר חיו מן האנשים
ההם, אלא מלמד שנטלו חלקם של מרגלים צאצא וקמו תחתיהם לחיים:

שנתם, וזהו לשון חיו כלומר חיו משלהם.
ובגמרא יש נוחלין⁸⁹ שנטלו חלקם ובארץ
חיו פשוטו. וא"ת ב"ש חיו ב' חלקים⁹⁰,
וכת' בצדיקים⁹¹ "לכן בארצם משנה
יירשו" וברשעים⁹² "משנה שברון
שברם". (ערוגת הבשם בשם רוקח)

[ג] ויהושע בן נון וכלב חיו מן האנשים.
מה ת"ל מן האנשים ההם אלא מלמד
שנטלו חלקם של מרגלים, דביש נוחלין⁹³
לא מוכח הכי⁹⁴, "ולא⁹⁵ נותר מהם איש כי
אם כלב בן יפונה ויהושע". א"כ מה היה
בחלקם⁹⁶. (א' 2344; יר' 224)

[ד] חיו. בא"ת ב"ש סמ"ף, שהוא
בגימטריא בחלקם, שחיו
בחלקם⁹⁷. (בעה"ט)

[ה] חיו מן האנשים ההם. נטלו חלקם⁹⁸,
וזהו חיו. ד"א חיו בעולם הבא⁹⁹. (רי"ו)

פסוק לט

[א] ויתאבלו העם מאד. נתנו לב על מה

שהיתה אחרי המרגלים⁸⁴. (ריב"ש)

[ו] במגפה לפני. בגי' הוא באסכרה, בסוטה
פ' אלו נאמרין⁸⁵ נשתרבב לשונם עד
טיבורם והיו תולעים יוצאים מלשונם
ונכנסין בטיבורן וכו'. (ר"א)

[ז] במגפה לפני ה'. אף כשהיה במדת
הרחמים על ישראל כתפלת משה, היה דן
למרגלים במדת הדין לדונן סאה בסאה.
(פע"ד; א' 2344; ור' 260)

[ח] האנשים' מוציא' דיבת' ה'ארץ. ס"ת
מיתה, רמז שימותו מיתה משונה. (ר"ש)

פסוק לח

[א] חיו מן האנשים ההם. בגימ' כי החיו
מחלק במרגלים⁸⁶.

יהושע. שהמתין למשה כשעשו העגל.
וכלב⁸⁷. בן בנו של חור, כי חור לא רצה
לעשות העגל⁸⁸ לכך זכו. (א' 268; רוקח)

[ב] ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן
האנשים וכו'. כלומר משנותיהם הוסיפו על

84) דמצינו ה"א הידיעה גם בדבר שנודע בעתיד כמו יום הששי גו' מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה
בראשית כו', שבת פחא, ועי' שו"ע או"ח סי' תקפ סעי' ב דבי"ז באלול מתו המרגלים. 85) לה, א.
86) צ"ת לכוין הגימ'. 87) עי' שמות כד, יד. 88) סנהדרין ז, א. 89) ב"ב קיח, ב. 90) צ"ב.
ושוב נראה שיבוש ויש לתקן ולהשלים ע"פ בעה"ט כאן: חיו בא"ת ב"ש סמ"ף שהוא בגימ' בחלקם,
שחיו בחלקם. 91) ישעיה סא, ז. 92) ירמיה יז, יח. 93) ב"ב קיח, ב. 94) קושיא היא,
דרש"י מדייק מדכתיב חיו מן האנשים משמע שנטלו חיות מהם, ואילו ביש נוחלין משמע דהדיק הוא
דלגופיה שנתורו בחיים לא אצטריך דכתיב קרא אחרנא דלא נותר מהם איש כו' (אך עי' שפ"ח).
95) להלן כו, סה. 96) צ"ב. 97) ב"ב קיח, ב. 98) ב"ב קיח, ב. 99) עי' חגיגה טו, א.

אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל־כָּל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּתְּאֲבְלוּ
הָעָם מְאֹד: ^מ וַיִּשְׁכְּמוּ בַּבֹּקֶר וַיַּעֲלוּ אֶל־רֹאשׁ־הָהָר
לֵאמֹר הֲנֵנוּ וְעַלֵּינוּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אָמַר יְהוָה כִּי

רש"י

(ב) א"ל ראש ההר. והוא הדרך העולה לארץ ישראל: הננו ועלינו א"ל המקום. לארץ ישראל:

כגובה ארזים גבהם, ונניח ארץ מצרים שנכבשה לפנינו כי מתו כל אנשיה ולא נשארו בה כי אם נשים וטף. ועוד כי בה נתגדלו וזון המקום על יושביו.³ וזהו טעם "ויסע" ⁴ משה את ישראל מים סוף" שהסיעם בעל כרחם⁵ מהטעם שאמרתי. וזו המחשבה הרעה היתה לכל התלונות שהתלוננו במדבר לבקש תואנה איך יתנו ראש לשוב מצרימה. וכאשר באו למדבר פארן הסכימו לשלוח מרגלים, אמרו אולי יסכים הב"ה על ידינו שנתזור. וכאשר חזרו המרגלים והגידו להם תוקף אנשי הארץ וגבורתם, אמרו נתנה ראש ולא במרד בהב"ה אלא נבקש פניו שיסכים על ידינו, וכשראו שאי אפשר בשום עניין שתתקיים עצתם אמרו "הננו ועלינו".

אשר אמר ה' כי חטאנו. הקשה הרי"ח למה לקו מכיון שנתחרטו. ותירץ כי נתחרטו מחמת פחד, שמתו המרגלים במגפה ולא נתחרטו מעצמן. (ריב"ש)

[ב] וַיִּשְׁכְּמוּ בַּבֹּקֶר וַיַּעֲלוּ וַיִּשְׁכְּמוּ חֹסֵר י', השכימו בעצלות ובאבל ובעצבון, לכך חסר י'⁶. (רי"ו)

שעשו, ונתחרטו, כי ידעו כי הרעו, כי היה להם לבטוח בהקב"ה, וגם [ה]גזירה היתה קשה עליהם. (ריב"ש)

[ב] וַיִּתְּאֲבְלוּ הָעָם מְאֹד. מכאן אמרו כל המנודה יום אחד מלמטה אע"פ שהתירו לו אין לו היתר מלמעלה עד שלשת ימים, וכל המנודה [שלשה ימים]¹ מלמטה אע"פ שהתירו לו אין לו היתר מלמעלה עד שלשים יום, וכל המנודה מלמטה שלשים יום אע"פ שהתירו לו אין לו היתר מלמעלה עד לעולם ועד, לכך אמר "ויתאבלו העם מאד". (רי"ח)

פסוק מ

[א] וַיִּשְׁכְּמוּ בַּבֹּקֶר וַיַּעֲלוּ אֶל־רֹאשׁ־הָהָר. מאד הוקשה להרא"ש כיון שאמרו כל המרד הזה, "נתנה" ² ראש ונשובה מצרימה", למה [אמר] אח"כ "הננו ועלינו", כ"ש אחר שנגזר עליהם שימותו במדבר שיותר טוב היה להם לתזור למצרים. ותירץ שזו היתה עיקר כוונת יוצאי מצרים, משעה שעברו הים וראו כל מצרים שמתו ביים אמרו מה לנו לילך ולכבוש ז' עממים אשר

(1) עי' תנודב"א כז, וילקו"ש כאן רמז תשמה. (2) לעיל ד. (3) סוטה מז,א. (4) שמות טו, כב. (5) רש"י שם ע"פ מכילתא. (6) נר' דר"ל דכשהוא חסר י' הוא ל' נתינה על שכם והוא מחובר עם עול וסבל כמו שם על שכמה דהגר (בראשית כד, יד), וכן (שם מט, טו) ויט שכמו לסכול (א.ו.).

חֲטֵאוֹנוּ: מֵאֵי וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְמַה זֶה אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־ פִּי יְהוָה וְהוּא לֹא תִצְלַח: מִבְּאֵל־תַּעֲלוֹ פִי אֵין יְהוָה

רש"י

אשר אמר ה'. לתת לנו שם נעלה: כי חטאנו. על אשר אמרנו הלא טוב לנו שוב ממצרים: (מא) והוא לא תצליח. זו שאתם עושין לא תכלח:

[ג] ועלינו. ב' במסורה. הננו ועלינו. "ואם⁷ כה יאמרו עלו עלינו ועלינו". זה שאמר⁸ "כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט" אלו היו ששים רבוא ונפלו, ויהונתן לא היה אלא הוא ונערו ונצחו. (כעה"ט)

שם לירש את הארץ. כי חטאנו. כאשר האמנו לעצת מרגלים. (רשב"ם)
פסוק מא

[א] למה זה אתם עוברים את פי ה'. שגור שלא תכנסו לארץ, ואתם רוצים ליכנס. והיא לא תצליח, כי אי אפשר שלא יתקיימו דבריו. (ריב"ש)

[ב] את פי ה'. שאמר¹² * "מחר פנו וסעו לכם המדבר דרך ים סוף". (חזקוני)

[ג] והיא. דרך זה לא תצליח¹³. (רשב"ם)

[ד] והיא לא תצליח. אמלחמה קאי¹⁴. (ר"א)

[ה] והיא לא תצליח. פי' העברה שאתם עוברים את פי ה' או העליי' שאתם עולים לא תצליח¹⁵. (טו"א)

[ו] למה זה' אתם עוברים. ז"ה שבטים. (רי"ו)

פסוק מב

[א] כי אין ה' בקרבכם. זה הארון שהשכינה עליו, "ה'16 ההולך לפניך", "הלא¹⁷ על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה". (א' 268; רוקח)

[ד] הננו ועלינו. תימ' כאן נתאבלו כמו במעשה העגל⁹ וכאן נפלו בחרב ולשם אומר¹⁰ "וביום פקדי ופקדתי" וגו'. וי"ל שלשם נתחרטו מעצמם ועשו תשובה אבל כאן לא נתחרטו אלא מחמת (שלא ראו) [שראו] המרגלים שמתו נתפחדו ומתוך כך עשו תשובה. ור' טוביה הקשה על זה הטעם דהא במעשה העגל נמי כתיב¹¹ "ויגוף השם את העם", א"כ גם לשם [לא] התחרטו אלא מפחד שראו שישיר' מתו. ומיישב פי' החסיד כך דאעפ"י דגם במעשה העגל לא נתחרטו אלא שראו אחיהם שמתו במגיפה מ"מ נתחרטו מכל וכל שלא הרשיעו יותר באותה שעה, אבל אילו נתאבלו ונתחרטו ומיד הרשיעו כדכתיב¹² "ויעפילו לעלות" וגו', דמשה אמר אל תעלו, והם לא שמעו אלא הרשיעו ועלו, ותרגום ויעפילו וארשיעו. (רח"פ; וט' 45; לר' 31; ההתחלה גם ברי"ח)

[ה] אל המקום אשר אמר ה'. וציונו ללכת

(7) ש"א יד, י. (8) שם, ו. (9) שמות לג, ד. (10) שם לב, לד. (11) שם, לה. (12) להלן מד. (*12) לעיל כה. (13) עי' רש"י וראב"ע. (14) עי' רש"י כאן. (15) ר' ראב"ע כאן. (16) דברים לא, ח. ור' ספר גימטריאות שם: וה' הוא ההולך לפניך, בגימטריא הארון. (17) שם, יז.

בְּקִרְבָּכֶם וְלֹא תִנְגְּפוּ לִפְנֵי אֹיְבֵיכֶם: מַג כִּי הָעִמְלָקִי
וְהַפְּנִיעִי שָׁם לִפְנֵיכֶם וּנְפַלְתֶּם בַּחֲרֵב כִּי־עַל־כֵּן
שִׁבְתֶּם מֵאַחֲרֵי יְהוָה וְלֹא־יְהִי יְהוָה עִמָּכֶם:
מִד וַיַּעֲפְלוּ לְעֻלּוֹת אֶל־רֹאשׁ הָהָר וְאֶרֶז בְּרִית־יְהוָה

רש"י

(מג) כי על כן שבתם. כלומר כי זאת תצא לכם על אשר שבתם וגו': (מִד) ויעפלו. לשון חזק וכן (חזקוק ג, ד) הנה עפלה. אינגר"ש זלע"ז [עזי רוח] לשון עזות, וכן (מכה ד, ח) עופל צמ

היה²⁰. ויעפילו. ויאפלו²¹, לשון²² "נפשו עופלה". (א' 268; רוקח)

[ב] ויעפילו. בגי' צלפחד, מן המעפילין היה²³ (ר"א).

[ג] ויעפילו. בגימטריא צלפחד. דאיכא מאן דאמר²⁴ מן המעפילים היה. (בעה"ט)

[ד] ויעפילו. עי' המדרש²⁵ לשון אופל. והטעם כי אותיות אהח"ע מתחלפות²⁶. (ס"ז)

[ה] ויעפילו. בגימטריא צלפחד, כמאן דאמר מן המעפילים היה²⁷. ויעפלו. חסר יו"ד, ויעף לו, מיהר כאילו עף והלך לו²⁸. (ר"ש)

[ו] ויעפילו לעלות. ויעפילו בגימטריא צלפחד, למאן דאמר²⁹ צלפחד מן המעפילים היה. ויעפלו. חסר יו"ד, קרי ביה ויעף לו, מיהר כאילו עף והלך לו³⁰ ולכך ויעפלו ויעפלו, "הנה עפלה ולא ישרה נפשו בו"³¹.

פסוק מג

[א] כי על כן אשר שבתם. כמו¹⁸ "וכל יש לו נתן בידו", כמו כל אשר יש לו. (רשב"ם)
[ב] כי על כן שבתם. כמו על כן כי שבתם.

[ג] כי על כן שבתם. שהרי בשביל כך שהמרגלים הפחידו אתכם מן הכנעני והעמלקי העומדים שם שבתם מאחרי ה' ויראים אתם ליכנס לארץ ואין אתם בוטחים בו ובשביל כן לא יהיה עמכם אם תעברו את פיו ללכת להלחם עד לאחר ארבעים שנה. ד"א סרסוהו על כן כי שבתם. (חזקוני)

פסוק מד

[א] ויעפילו. בגימ' צלפחד, מן המעפילים

(18) בראשית לט, ד. (19) לעיל ב. (20) שבת צז, ב. (21) עי' במדב"ר יז, ג. (22) ע"פ חזקוני ב, ד. (23) שבת שם. (24) שם. (25) תנ"י כאן הוספה, יט; במדב"ר יז, ג. (26) עי' רש"י ויקרא יט, טז. (27) שבת שם. (28) כל' שאילולי חטא זה לא היה מת פחות מבן ס'. (29) ר' ציונים ברוקח כאן. (30) בנדר' נוסף מחכמי תימן: שעפו כנשרים כדי למהר פורענותם, שנאמר וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא ויכו, ע"כ. אך ר' מש"כ בר"ש כאן. (31) עי' רש"י כאן.

וּמֹשֶׁה לֹא־מָשָׁו מִקָּרֵב הַמַּחֲנֶה: מֵה וַיֵּרֶד הָעַמֶּלְקִי

רש"י

נִיּוֹן, (יִשְׁעִיָּה לֵב, יד) עוֹפֵל וְנָחֵן. וּמִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא מִפְרָשׁוֹ לְשׁוֹן אֹפֵל, הִלְכוּ חֲסִידֵי שְׁלֹא צִרְסוּת:

אבל התם כתב "בני עלי חפני ופנחס מתו וארון ברית ה' נלקח" איחר הארון. וי"ל שבקלקלה מתחילין מן הקטן. (מ"ז)

[ו] מִשּׁוֹ. מִגְזֵרֶת⁴² "לֹא יִמִּישׁ". (רשב"ם)

פסוק מה

[א] וַיֵּרֶד הָעַמֶּלְקִי וְהַכְנַעֲנִי [ה] יוֹשֵׁב בְּהָר [ההוא] יוֹכֵם וּיְכַתּוֹם וְגוֹמ'. וְתִימ' (וְכֵן) [דבאלה הדברים] מִשּׁוֹ שְׁאֵמֹרִים הַכּוֹם, דְּכַתִּי⁴³ "וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיּוֹשֵׁב בְּהָר הַהוּא לִקְרֹאתָם וַיֵּרְדּוּ (מִכֶּם) [אַתֶּכֶם]" וְגו'. הָרִי לִשְׁם הַחֲלִיף אֱמֹרִיִּים בְּכַנְעֲנִיִּים וְהוֹסִיף שְׁעִיר. וַיֵּל שְׁאֵמֹרִים הָיוּ בְּרֹאשׁ הָהָר עַל כֵּרֶךְ וַרְדּוֹ יִשְׂר' כְּדַבּוּרִים וְיִשְׂרָאֵל בְּרַחוּ מִפְּנֵיהֶם עַד שְׁעִיר כִּי חֲשָׁבוּ יִשְׂרָאֵל בְּדַעְתָּם, אֵילֹו אַחֲיָנוּ הֵם וַיַּעֲזְרוּ לָנוּ וַיִּצִּילֹנוּ, וְכִשְׁהִנִּחוּם אֱמֹרִים בָּאוּ עִמָּלְקִיִּים שֶׁהָיוּ מִזֶּרַע בְּנֵי שְׁעִיר וַעֲשׂוּ עִמָּהֶם מִלְחָמָה⁴⁴ וְהִכְתּוּ אוֹתָם בְּשְׁעִיר עַד חוֹרְמָה. וְרֹאִיָּה מִזֶּה אֹמַר בְּפִרְשֵׁה אֱלֹה הַדְּבָרִים⁴⁵ "וְאֵל הָעַם צוֹ

לעלת. חסר וא"ו, עלייה חסרה היא. (ר"י)

[ו] וַאֲרוֹן בְּרִית ה' וּמֹשֶׁה. הַקִּדִּים אֲרוֹן לְמֹשֶׁה, לִכְךָ³² אָמַר אֲוִרִיָּה³³ "הָאֲרוֹן וְיִשְׂרָאֵל וַיהוּדָה יוֹשְׁבִים בְּסוּכוֹת". וְשֹׁאוֹל³⁴ הַקִּדִּים חֲפִנִי וּפִנְחָס לְאֲרוֹן "וְגַם שְׁנֵי בְנֵי עֲלִי מָתוּ וְאֲרוֹן הָאֱלֹהִים נִלְקָחָה", בְּקִלְקֵלָה מִתְחִילִין מִן הַקֶּטֶן, וְנִעֲנֵשׁ³⁵ שֶׁהֵבִיא בְּשׁוּרָה רַעָה לַעִיר וּמִתְנַן עֲלֵי וּכְלָתוֹ, לַהּוֹדִיעַ שֶׁבַחֲךָ שֶׁלֹא מָתוּ עֲלֵי וּכְלָתוֹ עַד שֶׁהִזְכִּירוֹ אֲרוֹן לְפָנֵיהֶם לְקִיחַת הָאֲרוֹן³⁶. לִכְךָ הִיא בְּגוֹיִם ז' חֲדָשִׁים כִּיּוֹלָדָה³⁷. (א' 268; רוקח)

[ח] וַאֲרוֹן בְּרִית ה' וּמֹשֶׁה. הַקִּדִּים אֲרוֹן, וְכֵן אֲוִרִי³⁸ "הָאֲרוֹן וְיִשְׂרָאֵל וַיהוּדָה יוֹשְׁבִים בְּסוּכוֹת" אָבֵל הַתֵּם כְּתִיב³⁹ "בְּנֵי עֲלִי חֲפִנִי וּפִנְחָס מָתוּ וְאֲרוֹן בְּרִית אֱלֹהִים נִלְקָחָה" אִיחָר הָאֲרוֹן לְפִי שֶׁבְּקִלְקֵלָה מִתְחִילִין מִן הַקֶּטֶן⁴⁰ (טו')

[ט] וַאֲרוֹן בְּרִית ה' וּמֹשֶׁה לֹא מָשָׁו. תִּימָה לְמָה הַקִּדִּים הָאֲרוֹן לְמֹשֶׁה וְכֵן אֲוִרִיָּה⁴¹,

(32) כְּנַר' צ"ל: וְכֵן. (33) הַצִּיּוֹנִים בְּטוֹ"א לְהֵלֶן כָּאֵן. (34) ע"פ מִדְרַשׁ שְׁמוּאֵל י"א, א: וַיֵּרֶךְ אִישׁ בְּנִימִין מִהַמְעִרְכָה וַיָּבֵא שִׁילָה גו' זֶה שְׁאוֹל כו'. (35) סִתְמָא נִעֲנֵשׁ מִשְׁמַע מָה שֶׁנִּפְסְקָה מִלְכוּתוֹ וּמִתּ בְּלֹא עֵתוֹ (וְכִיּוֹמָא כַּבּ). אֵךְ תְּמוּהָ מָה הַמִּידָה בְּזֶה. וְנַר' דְּר"ל דְּנִעֲנֵשׁ שְׁגָם בְּתוֹ מִיכָל מִתָּה בַּעַת לְדַתָּה כְּדָאִמַר בְּמִדְרַשׁ שְׁמוּאֵל (שם, ג): תִּאֲנִי שְׁלֹשׁ נָשִׁים מִתּוֹ חַיִּית, אִמְנֹו רַחֵל, וּכְלָתוֹ שֶׁל עֲלִי, וּמִיכָל בֵּת שְׁאוֹל כו' (א.ו.). (36) ע"י ש"א ד, יט, וְשֵׁם כֹּא. (37) נַר' דְּר"ל דְּלִכְךָ נִשְׁבַּח הָאֲרוֹן ז' חֲדָשִׁים כִּיּוֹלָדָה לַהּוֹדִיעַ שֶׁקֵּשָׁה לְפָנֵי הַמָּקוֹם שֶׁמֵּתָה כְּלָתוֹ שֶׁל עֲלִי בְּלִידָתָה. (38) ש"ב י"א, י"א. (39) ש"א ד, יז. (40) ע"י בְּרִכּוֹת סָא, א וְתַעֲנִית טו, ב. (41) ר' צִיּוֹנִים בְּטוֹר הָאֲרוֹן כָּאֵן. (42) שְׁמוֹת יג, כב. (43) דְּבָרִים א, מד. (44) תוֹקֵן ע"פ ר"י. אֵךְ לְפָנֵינוּ בְּכַת"י ל' 31 כְּמָה מִלִּים תְּמוּהוֹת וְזִיּוּיִין אֵינוֹ בְּטוֹחַ, וְלִכְאוּרָה נִקְרָאוֹת כֵּךְ: "וְנִלְחָמוּ בְּאוֹתָהּ פְּרִיזָה שְׁקוּ" מִשְׁלָא"ם בְּל"ע". לְכָאוּרָה ט"ס. אֵךְ שְׁמָא אֵינוֹ בְּטַעוֹת, וְר"ל דְּהִדְמוּ לְדְּבָרִים אֵינוֹ מְשָׁל גִּידָא, אֵלֹא שֶׁהִתִּיּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל אֲרַם מִשְׁמ, וְאוּלִי פְּרִיזָה הֵינֵנוּ אֲבָקָה (כָּל אֲבָקָה הַעֲשׂוּיָה לְרִיחַ) וּמִשְׁלָא"ם הִיא בְּל' עֲרָבִי הִיא מִן אֲבָקָה הַמְמִיתָה אוֹ מַחֲלִיאָה. וְל"מ סִמָּךְ, וְגַם בְּל' 31 בְּמִקְוֵמוּ דְּבָרִים שֵׁם לֹא רִמָּז לָזֶה (א.ו.). (45) דְּבָרִים ב, ד.

וְהִכְנַעְנִי הַיֹּשֵׁב בְּהַר הַהוּא וַיְכַנּוּם וַיִּכְתּוּם עַד-

הַחֲרָמָה:

מִן וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: בְּדִבַּר אֶל־בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כִּי תָבֹאוּ אֶל־אֶרֶץ

רש"י

(מזה) ויכתובם. כמו (דברים ט, כא) ולכות אותם טחון, מכה אחר מכה: עד החרמה. שם המקום
נקרא על שם המאורע: (ב) כי תבאו. נשר להם שיכנסו לארץ:

הכום עד תומם. ויכתובם. מו"ת⁴⁹. (וט' 54)

פסוק ב

[א] דבר אל בני ישראל. אחר שראה
הקדוש ברוך הוא שחזרו בתשובה ונתחרטו
על מה שעשו, אמר להם כי תבאו אל ארץ
מושבתיכם, שיתישבו בה בניכם, ואני
אתננה לכם, ודבר עמהם על עסקי
הקרבנות. (ריב"ש)

[ב] דבר אל בני ישראל. כשראה שחזרו
בתשובה ונתאבלו על מה שעשו הודיעם
שיתישבו בה בניהם ודבר עמהם על עסק
הקרבנות שיקבלם ברצון מהם⁵⁰.

אל ארץ מושבתיכם. אבל במדבר לא
תקריבו כי אתם במזיד ואין קרבן כפרה
למזיד. (חזקוני)

[ג] כי תבאו אל ארץ מושבותיכם. כדי
שלא יפל לבם אמר כן⁵¹, וגם לבנים דיבר.
נסמכה פרשת נסכים למרגלים, לפי

לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו
היושבים בשעיר ויראו מכם ונשמרתם
מאד" כלומ' בעבור שלא עזרו לכם בשעיר
אז בשנה שנייה שעמלקים יראים ונשמרתם
מאד שמתוך שהם יראים מכם חושבים
בלבם נקדים אנו ונזיק להם טרם יזיקונו
לכך תשמרו עצמיכם. חס"ד. (לוי' 46:31)

[ב] וירד העמלקי והכנעני. הקשה רי"ח
למה אמר בכאן וירד העמלקי, ובפרשת
ואלה הדברים כתיב⁴⁷ "ויצא האמורי
היושב בהר לקראתכם וירדפו אתכם כאשר
תעשינה הדבורים ויכו אתכם בשעיר",
החליף אמורי בעמלקי והוסיף שעיר. ותירץ
אמורי רדפום עד למטה והנה פנו לשעיר
סברו אחינו הוא ויעזרו לנו, מיד רדפו
העמלקי שהיו בשעיר והכום עד חרמה.

(מ"ד)

[ג] ויכום ויכתום. מהו ויכתום, שפירקום
כמו⁴⁸ "מעון וכתות". ויכתום. ויך תום,

(46) ובדומה ברי"ח ותוקן על פיו. (47) דברים שם. (48) ויקרא כב, כד. (49) תו"ם בהיפוך
אותיות מו"ת, שהכום מכת מות. ודלא כריב"ש בדברים שם שמפרש כאשר תעשינה הדברים, שעוקצין
את האדם מכאן ומכאן ואינם ממיתין אותו. (50) וכן בריב"ש כאן. (51) כלו' שלא יפול לבם לומר
אף בנינו לא יכנסו לארץ דשמא יחטאו לסוף מ' שנה ויגזור עליהם עוד. ר' שאר ראשונים כאן.

בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך" שהקרבנות נסכים. ופסוק זה נאמ' לשלמה כשבנה הבית ועשה ז' ימי חנוכה ואח"כ ז' ימי הסוכות ואכלו ביוה"כ והיו מצירין ועצבים יצתה בת קול ואמר "לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך". (ת"ה)

[ו] כי תבואו אל ארץ. כ' הרמב"ן אחר שהבטיח הבני' בביאת הארץ השלים תורת הקרבנות והשלים עוד תורת הכהנים וצוה על החלה שלא נהגה במדבר. ור' אברהם כתב נסמכה זאת הפרשה בעבור שנחלשו ונתאבלו לנחם הבנים ולהודיעם כי יבואו אל הארץ. והנכון בעבור שנשאו קול כל העדה וחטאו ונסלח להם בעבור תפלת משה אמר⁶³ "כי תשגו" וגו' ואמר⁶⁴ "ונסלח להם" והוצרך להזכיר משפט מנחת כל עולה וזבח ובסוף⁶⁵ "והנפש אשר תעשה ביד רמה" רמז למעשיהם, והזכיר דבר המקושש שעש' ביד רמה, ומרוב חמלת השם על ישראל שם הציצית לזכר שלא יעשה אדם ביד רמה ולא ישכח. (ט"ו)

[ז] כי תבואו. אמ' ישר' לפני המקום א"כ אין לדבר סוף שמא ח"ו לסוף ארבעים נוסף לחטא ויגזור הקב"ה גזירה אחרת, אמר הקב"ה כי תבואו אל הארץ⁶⁶ וזהו שנ' כאן "אל ארץ (נושב)" [מושבות]" ועד עתה לא הזכיר כ"א ארץ כנען. (רח"פ; רי"ח)

[ח] כי תבואו אל ארץ מושבותיכם. למה נסמכה פרשה זו לפרשת מרגלים לפי

שלמעלה מדבר במלחמת עמלק וישראל היו נודרים קרבנות ונדרים בשעת צרות מלחמה, דומיא דיעקב⁵² "וידר נדר לאמר", וכת'י⁵³ "ועולתך ידשנה סלה. ובשם אלהינו נדגול. המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד", "ויהי⁵⁴ שמואל מעלה את העולה ויהומם וינגפו לפני ישראל". (א' 268; רוקח)

[ד] כי תבואו אל ארץ מושבותיכם. אמר להם ירושה היא לכם מאבותיכם⁵⁵, אע"פ שנגרה גזירה עליכם שלא תכנסו, הבנים עתידים ליכנס ולכך נסמכה. (רא"צ)

[ה] כי תבואו אל ארץ מושבותיכם. למה זכה כנען שנקראת א"י על שמו⁵⁶ אלא לפי שכששמעו שישראל באין פינה הארץ⁵⁷, א"ל הקדוש ברוך הוא אתה פנית הארץ תקרא על שמך ואתן לך ארץ יפה כמעט כמותה ואי זו אפריקה⁵⁸. ולכך נסמכה פ' זו לפ' מרגלים לפי שכששמעו ישראל גזרתו של הקדוש ברוך הוא אמרו אוי לנו כי לעולם לא נכנס לארץ כי לסוף מ' שנה אם הם חוטאים יגזור גזירה אחרת עליהם וא"כ אין לדבר סוף, א"ל הקדוש ברוך הוא, בודאי לאחר מ' שנה תבואו אל הארץ.

אמר ר"י בר חנינא⁵⁹ למה נסמכה פ' זו של חלה לפ' נסכים שנא⁶⁰ "ויין לנסך" וכתוב בתריה⁶¹ "והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה" פ' חלה למטה ופ' נסכים למעלה, וזש"ה⁶² "לך אכול

(52) בראשית כח, כ. (53) תהלים כ, ד"ט. (54) ש"א ז, י. (55) עי' ב"ב קיז, ב. (56) בשאר מקום אבל כאן נקראת ארץ מושבותיכם, ומוסב לבמדבר יז, ג: אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע בכל מקום אתה קורא אותה ארץ כנען וכאן ארץ מושבותיכם כו'. (57) עי' ירושלמי שביעית ו, א. (58) כ"ז בבמדבר יז, ג. (59) שם, ב. (60) להלן ה. (61) להלן יט. (62) קהלת ט, ז. (63) להלן כב. (64) שם כה. (65) שם לו. (66) וכן בדעת זקנים, בהדר זקנים ובתוספי הרא"ש כאן. ומקורם כנר' בראב"ע כאן. וכע"ז בתנא דבי אליהו כז.

מוֹשְׁבֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם: ַ וְעִשְׂיֵתֶם אִשָּׁה לְיִהוּהָ עֲלֶה אוֹ-זִבַּח לְפֶלֶא-נְדָר אוֹ בְּנִדְבָה אוֹ

רש"י

(ג) ועשיתם אשה. אין זה צווי אלא כשתצאו שם ותעלה על לזככם לעשות אשה לה': ריה ניהח. שיהיה נחת רוח לפני: לפלא נדר או בנדבה וגו'. או שתעשו האשה כשציל חוצת מועדיכם שחייצת

מצוה אחת שיוליכוה בחול ובשבת ואיזו זו מצות צצית, שנ' 68 "מציץ מן החרכים." וא"ת למה הזהיר בראייה זו יותר ממצוה אחרת. וי"ל לפי שהאדם דן ק"ו מעצמו השתא ומה מצוה שאדם דש בעקבו כך יזהר בה כ"ש שאר מצוות. (אמ"נ)

[יא] כי תבאו אל ארץ מושבותיכם. תבאו אבותי, בזכותם 69. (ס"ז)

פסוק ג

[א] ועשיתם אשה לה'. סמך פרשת נסכים למלחמה, לפי שידור במלחמה 70. וכן בפנחס 71 "אשר יצא לפניהם", סמך מיד פרשת קרבנות 72. (בעה"ט)

[ב] ועשיתם אשה. פרש"י אין זה ציווי וכו'. דבמקום ציווי נאמ' 73 "אדם כי יקריב" או 74 "איש כי יפלא" או 75 "איש איש מבית ישראל". גם רוב המקומות שמוזכר עניין הקרבנות תלה הכתוב בדעת האדם לא בדרך ציווי אם לא יהיה שחטא שחייב אז להביא הקרבן, אבל בע"א לא אמ' דרך צווי כ"ש הכא שאמ' "לפלא נדר או בנדבה" שתלה הכתוב בדעת הנודר. ועל כן אין זה דרך צווי רק אם תעלה על

כששמעו ישראל גזרתו של הקדוש ברוך הוא אמרו אוי לנו לעולם לא נכנס לארץ כי לסוף ארבעים שנה נמי אם אנו חוטאין יגזור גזרה אחרת וא"כ אין לדבר סוף. אמר להם הקדוש ברוך הוא בודאי לאחר מ' שנה תבואו אל הארץ. (ד"ז; ל" 108)

[ט] כי תבאו אל ארץ מושבותיכם. למה נסמכה פרשה זו לפרשת מרגלים. לפי שכששמעו ישראל גזירה של הקדוש ברוך הוא אמרו אוי לשונאיהם של ישראל לעולם לא יכנסו לארץ. לסוף מ' שנה יחטאו ויגזור עוד הבורא שלא יכנסו. לכך הבטיחם הקדוש ברוך הוא שלסוף מ' שנה יכנסו. (ל" 31; ה"ז)

[י] כי תבואו אל ארץ גו'. למה נסמכו אלו השלש פרשיות ע"ז מקושש וציצית, לפי שתמיהים [היו] על זה שלא עשה דבר אלא שלקט מעט עצים בשבת נתחייב סקילה 67. ד"א לפי שהקב"ה שאל למשה מפני מה חלל שבת אמר משה לפי שכל ימות השבוע היה מוליך תפילין ונוכר מכל המצוות אבל בשבת שאינו מוליך תפילין שכת שבת, אמר לו הקב"ה אני אתן להם

(67) ללמדך ששקולה ציצית הקלה כע"ז החמורה וכ"ש שבת החמורה. (68) שיה"ש ב, ט.

(69) תבאו אותיות אבות לומר שבזכותם הם באים לארץ. (70) ב"ר ע, א. (71) להלן כז, יז.

(72) שם כח. (73) ויקרא א, ב. (74) לעיל ו, ב. ועי' ביאור הגר"פ פערלא לרס"ג עשה ק.

(75) ויקרא יז, ח, ושם כב, יח.

בְּמַעֲדֵיכֶם לַעֲשׂוֹת רִיחַ נִיחֹחַ לַיהוָה מִן־הַבֶּקָר אוֹ מִן־הַצֹּאן: ־ וְהַקְרִיב הַמִּקְרִיב קָרְבָּנוֹ לַיהוָה מִנְחָה

רש"י

אמכס לעשות צמועד: (ד) והקריב המקריב. תקריצו נסכים ומנחה לכל צהמה המנחה כליל,

לבבכם לעשות עשו כך וכך. (וט' 54)

פסוק ד

[ג] עולה או זבח פפ"א. זבח אלו שלמים, דכת' 76 "זבח שלמים".
[א] והקריב המקריב. בגי' 81 אחד האיש ואחד האשה 82. (ר"א)

או במועדיכם. ב"ם עדיכם, על פי עדים יקדשו את המועדות. ד"א ב"ם עדיכם, עדי עדיים ומלבושים יפים ילבשו במועדות.

[ג] והקריב את קרבנו מנחה לה'. תימא מה

ראה הכתוב לתלות נסכים בביאת הארץ והלא מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנעו מלהקריב זבחים ועולות ונסכי תמידין ושלמי צבור שבאים חובה ליום שאין קרבן בלא ניסוך. וא"ת לא היה להם יין במדבר הרי שנינו בספרי 84 שתגרי אומות העולם מוכרין להם צדה ויין כי עדיין לא נאסר להם יין עד שגזר פנחס 85. ואפי' תאמ' נהגו בו איסור א"א שלא הוציאו יין לנסכים. מה זה תימא הלא מחלוקת הוא בשחיטת קדשים 86 בין רי"ש ור"ע. מר סבר קרבי נסכים במדבר ומר סבר לא קרבי. וביחיד קא מילגי 87 אבל קרבנות צבור דברי הכל נסכים כתיב בהו. ותלה הכתוב נסכים בביאת הארץ למר לבמה גדולה ולמר לבמה קטנה שלא נהגה במדבר. (ה"ז)

עשרון בלו"ל 77. לול"ב. כל הנוטל לולב כאילו מקריב מנחה. (רי"ו)

[ד] פפ"א נדר. היודע להפליא לשם מי נדר 78.

או במעדיכם. בגימ' זה להביא עולה חובה 79, עולת חובה הבאה ברגלים. (א' 268; ווקח)

[ה] לעשות ריח ניחוח לה'. אקבל קרבנכם ברצון ותביאו לפני סולת ושמן ויין שהוא עניין ניחוח ושמחה ונדבה. וכל זאת הפרשה נאמרה אחר הגזירה, שידעו שלא געל בהם הקדוש ברוך הוא, אך יתרצה להם. ולפי הנראה לא הקריבו נסכים במדבר 80, שהרי תלה בביאת הארץ, ובפירות הארץ. (ריב"ש)

(76) ויקרא ג, א, שם יט, ה ובכ"מ. (77) בפסוק דלהלן. (78) עי' נדה מו, א. (79) דהא עולת נדבה כבר כתיב ברישא דקרא. וכן ברש"י. (80) פלוגתא בזבחים קיא, א וקידושין לז, ב. (81) יש לכוין החשבון. (82) ספרי כאן קז. (83) מנחות קג, א וספרי כאן קז. (84) ל"מ. עי' יומא עה, ב. (85) פדר"א מז. (86) זבחים קיא, א. (87) ר' רש"י שם ד"ה ר' ישמעאל.

הקמח (לעולה) [לעולם⁹¹] שמן לפי החשבון⁹². (ט"א)

[ז] סלת עשרון בלול ברביעית ההין שמן. הקשה הרא"ש למה אין הפסוק משה מדותיו לשיעור השמן, שלפי מה שצוה לעשרון סלת רביעית ההין שמן, והוא הטעם עשרון סלת צריך רביעית ההין (להכלל) [להכלל⁹³] בו, א"כ לפי זה היה ראוי לנסכי איל שהם שני עשרונים חצי ההין שמן, ולנסכי פר שהוא ג' עשרונים הין פחות רביע, ואינו כך אלא לאיל שלישית ההין ולפר חצי ההין. ואפשר אע"פ שעשרון צריך רביעית ההין, אין צריך בהרבות הקמח לעולם שמן לפי החשבון. (מ"ז)

[ח] [ברביעית ההין שמן]. בכבש נאמר "ברביעית ההין שמן" אבל באיל ובבקר⁹⁴ הקדים שמן למדה, לפי שהכבש ראשונה שנה בו הלשון. (בכבש) [בבקר] ואיל נאמר⁹⁵ "ויין תקריב לנסך", לפי שיינו הרבה לכך נאמר בו ביין הקרבה. בכבש שהוא ראשון פי' בו⁹⁶ "העולה או לזבח" ובאיל שהוא אחריו לא נאמר שאנו למדין (כי) [כן] מכבש, ובבן הבקר חזר ופי'⁹⁷ "עולה או זבח" ולא למד מן האיל, שדבר הלמד בהיקש אינו חוזר וכו' בקדשים⁹⁸. (רי"ח)

[ד] והקריב המקריב. פירש"י נסכים ומנחה לכל בהמה. וא"ת למה נקט רש"י נסכים קודם מנחה והלא בקרא כתי' מנחה קודם נסכים. וי"ל [ד] בקרא אין כ"כ⁸⁸, משמע בהדיא שמנחה יהא לכל בהמה כמו היין, ע"כ נקט רש"י קודם להוכיח כמו שהיין חיוב לכל בהמה. ובזה נמי ניחא מה שפרש"י תקריבו נסכים ומנחה, שלא תאמר שלעיל מיניה קאי מן הבקר ומן הצאן והכי נמי אמרינן אם מנחה פי' כשהוא עני שאין ידו משגת אז יקריב מנחה. וא"ת מנ"ל שאין מיירי כך. וי"ל לפי שאמר בסמוך⁸⁹ "או לשה בכבשים" ואי לא שאמ' כאן מנחה לכבש לא תמצא מנחה לשה, שה וכבש חי הוא כמו שפרש"י בסמוך. (יר' 51)

[ה] מנחה סלת עשרון. המתנדב מנחה לא יפחות מעשרון⁹⁰. (א' 268; רוקח)

[ז] סלת עשרון בלול ברביעית ההין. תימא למה אין הפסוק משה כאן לשיעור השמן, שלפי מה (שצריך) [שצוה] לעשרון סולת רביעי' ההין שמן, הטעם עשרון סולת צריך רביעית ההין להכלל בו, א"כ לפי זה צריך לנסכי איל שהם שני עשרוני' חצי ההין שמן, ולנסכי פר שהן ג' עשרונים הין פחות רביע, ולא הי' כן אלא לאיל שלישית ההין ולפר חצי ההין. ואפשר שאע"פ שעשרון צריך רביעית אין צריך (בהרבה) [בהרבות]

(88) כל' אע"ג דבקרא כתיב מנחה קודם ליינ מ"מ מוכח בהדיא דבעי תרוייהו. (89) להלן יא. (90) מנחות קג, וספרי כאן קז. (91) התיקונים לפי מושב זקנים. (92) וי"ל הסברא דהשמן לא רק לטעם אלא שיקרימו פניה יפה ושלל תידבק לדפנות באפייה או בטיגון, ומעתה הא אין שטח פני חלת ב' עשרונים כפול מחלת עשרון אחד ולכן אין ההוספה לפי החשבון. (93) תיקון לפי טור הארוך. (94) להלן ו, ושם ט. (95) להלן ז, ושם י. (96) בפסוק דלהלן. (97) להלן ח. (98) זבחים מטב,.

סֵלַת עֲשָׂרוֹן בְּלוֹל בְּרִבְעִית הֵהִין שָׁמֶן: ה וַיֵּין לְנֶסֶךְ רִבְעִית הֵהִין תַּעֲשֶׂה עַל־הָעֹלָה אוּ לִזְבַּח לִכְבֹּשׁ

רש"י

והשמן נזלל בתוכה, והיין לספלים, כמו ששנינו במסכת סוכה (סוכה מח א): (ה) לכבש האחד.

פסוק ה

לכבש האח"ד. בגימטריא שמונה עשרה. כל המתפלל שמונה עשרה ברכות כאילו הקריב קרבנות. (ר"ש)

[ב*] וַיֵּין לְנֶסֶךְ. במאי קמיפלגי בקירבו נסכים במדבר קא מיפלגי, ר' ישמעאל סבר לא קירבו נסכים במדבר ור"ע סבר קירבו נסכים במדבר.⁷

לא קירבו נסכים במדבר. פי' עד שנתיישבו בא"י משום דכתיב⁸ "בכל מושבותיכם" ואף על גב דכתיב גבי מילואים⁹ "וזה אשר תעשה על המזבח" וכתיב בהו נסכים, בעולת תמיד בקרבן ציבור הוא דהואי אבל קרבן יחיד לא נתחייב בנסכים אלא מביאת הארץ ואילך ולאחר ירושה ושיבה, ועל כן לא נתחייבו בנסכים במדבר דאי נתחייבו שוב לא הפסיקו אפילו בגלגל. ור"ע סבר קירבו נסכים במדבר, פי' ונסכים דכתיב בפ' שלח לך היינו נסכי יחיד אף בבמת יחיד, דאי להטעין נסכים לקרבן יחיד בבמה גדולה לא איצטריך קרא שכבר טעונה ועומדת מזמן שהיו במדבר, וא"כ מושב דקאמר לא לאחר ירושה ושיבה קאמר שהרי במדבר הקריבום שהיה קודם ולא בא אלא להתיר קרבן יחיד בבמת יחיד בביאתן לגלגל כל

[א] וַיֵּין לְנֶסֶךְ. "ויאמר⁹⁹ כל העדה לרגום אותם" וסמך ליה נסכיהם, כל כהן שאינו מנסך כדין ראוי לסקלו, כדאמרין¹ מעשה וניסך על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהם. ולמעלה דבר במלחמת עמלק וכוונני, כשהיו הולכין למלחמה היו נודרין נדרים ונדבות, "וידר² יעקב" וידר³ ישראל. ד"א למה סמך נסכים למרגלים, כדי שיבא הבן ויכפר על האב, הם חטאו באשכול שהוא אב יבא הבן יין וכיפר. ד"א אמר משה למרגלים אם לא חטאתם במרגלים הייתם מקיימים מיד, ועתה⁴ "כי תבאו", וכן פרשת חלה "בבואכם"⁵. (ר"א)

[א*] וַיֵּין לְנֶסֶךְ. לכך נסמכה פרשת נסכים לפרשת מרגלים לפי שחטאו באשכול לכך יביאו נסכים הבאים מן האשכול ויכפרו על עון אשכול של מרגלים. (רא"צ)

[ב] וַיֵּין לְנֶסֶךְ. נסמכה פרשת נסכים למרגלים, הם חטאו באשכול, יבוא הבן ויכפר על האב, יבוא ניסוך היין ויכפר על האב, וזהו⁶ "אשכול הכופר", שאשכול כפר על אשכול. "דודי לי", עושה לי דודי לקחת יין מכרמי עין גדי.

(99) לעיל יד, י. (1) משנה סוכה ד, ט. (2) בראשית כח, ב. (3) להלן כא, ב. (4) לעיל ב. כל' חק מכם הדבר עד לסוף מ' שנה ואז תבואו. (5) להלן יח. (6) שיה"ש א, יד. (7) ע"כ בגמרא. (8) לעיל ב, ושם: אל ארץ מושבותיכם. עי' זבחים קיא, א. (9) שמות כט, לח.

**הָאֶחָד: וְאוֹ לְאֵיל תַּעֲשֶׂה מִנְחָה סֵלֶת שְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים
בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן שְׁלֹשִׁית הֶהָיִן: וַיֵּין לַנֶּסֶךְ שְׁלֹשִׁית
הֶהָיִן תִּקְרִיב רִיח־נִיחָח לַיהוָה: וְכִי־תַעֲשֶׂה בֶן־בָּקָר**
רש"י

על כל האמור למעלה הוא מוסב על המנחה ועל השמן ועל היין: (ו) או לאי. ואם איל הוא.
ורבותינו דרשו או לרבות את הפלגס לנסכי איל:

י"ד שנה ובא הכתוב להטעיןם נסכים. (תוד"ה לא, קידושין לזב.)

[ג] תַּעֲשֶׂה עַל הָעֹלָה. עם העולה, דוגמא¹⁰
"על שדה הארץ יחשב".

על העלה או לזבח. למה נאמר לפי
שנאמר למעלה¹¹ "ועשיתם אשה עולה או
זבח" שומע אני שאם אמר הרי עלי עולה
הרי עלי מנחה הרי עלי שלמים יביא נסך
אחד לשניים, ת"ל "על העלה או לזבח"
מגיד שמביא לזה בפני עצמו ולזה בפני
עצמו¹². (חזקוני)

[ג] או לאי. [פירש"י או לרבות את
הפלגס] וק' תיפוק לי דאיל בן יומו קרוי
איל¹⁷ כדכת'¹⁸ "אילי צאנך לא אכלתי".
וי"ל דהיינו מה שבני אדם קורין איל אבל
לקרבן אינו כשר עד שיהא חשוב איל¹⁹,
משום הכי אמר לרבות הפלגס. (ס"ז)

[ד] או לאי. פ"ה²⁰ בן י"ג חדשי ויום
אחד וכו'. ות"י דהא כת' בפר' ויצא "ואילי
צאנך לא אכלתי" ולשם פ"י איל בן יומו
קרוי איל. י"ל ודאי נקרא איל אבל לא
לגבי מזבח עד י"ג חדשי ויום אחד.

(א' 271)

פסוק ח

פסוק ו

[א] לכבש האחד. או לאי תעשה. בגימ'
[ו] לרבות את הפלגס, פ"י זקן מכבש ולא
הגיע לכלל איל¹³, מביא עמו נסכי איל
כדאיתא במנחות¹⁴. (מ"ג 173; ר"י)

[ב] או לאי. רבותינו דרשו או לרבות את **[א] וכי תעשה בן בקר.** בן בקר בגימ'

(10) ויקרא כה, לא. (11) לעיל ג. (12) ספרי כאן קז. (13) ע"י משנה פרה א, ג. (14) צא,ב.
(15) מנחות צא,ב; חולין כג,א. (16) וכן פרש"י בחולין שם. (17) ב"ק סה,ב. (18) בראשית לא,
ח. ורש"י שם: מכאן אמרו איל בן יומו קרוי איל, שאם לא כן מה שבחו, אילים לא אכל אבל כבשים
אכל, אם כן גזלן הוא. (19) וכ"כ תוס' ב"ק שם ד"ה איל. (20) הציונים בנ"י 787 כאן.

עֲלֶה אוֹזֹבַח לְפָנֶי-נָדָר אוֹ-שְׁלָמִים לַיהוָה:
וְהִקְרִיב עַל-בֶּן-הַבָּקָר מִנְחָה סֵלֶת שְׁלֹשָׁה עֶשְׂרֹנִים
בָּלוּל בַּשֶּׁמֶן חֲצִי הֶהָיוֹן וְיֵינִן תִּקְרִיב לַנֶּסֶךְ חֲצִי הֶהָיוֹן
אִשָּׁה רִיח־נִיחֹחַ לַיהוָה: יא כִּכָּה יַעֲשֶׂה לַשּׁוֹר הָאֶחָד

רש"י

(י) אִשָּׁה רִיחַ. אינו מוסב אלא על המנחה והשמן, אבל היין אינו אשה, שאינו ניתן על האש:
(יא) או אִשָּׁה. בין שהוא כנזשים בין שהוא נעזים כנזש ושה קרוים כמון שנחם: אי"ל. בן י"ג חדש

שנ"ד, שהוא בן שנה²¹ ושנ"ד ימים בשנה. אלא על המנחה והשמן אבל היין אינו
בן בקר. אותיות בקרבן²². (מ"ג 173; רי"ו)
[ב] וְכִי תַעֲשֶׂה בֶן בָּקָר. בגימטריא שנ"ד,
על שנה פשוטה שהיא שנ"ד²³. (ר"ש)
פסוק ט
[א] וְהִקְרִיב עַל בֶּן הַבָּקָר. עם בן הבקר.
(חזקוני)

[א] כִּכָּה יַעֲשֶׂה לַשּׁוֹר הָאֶחָד. מצינו שלא
חלקה התורה בין נסכי עגל לנסכי שור. או
לאיל האחד למה נאמר סד"א כיון שמצינו
שחלקה התורה בין נסכי בני שנה לנסכי
בני שנים כן תחלוק בין נסכי כשבה לנסכי
רחל ת"ל או לאיל או לשה, ללמדך שלא
תחלוק בין נסכי כשבה לנסכי רחל.
בכבשים או בעזים. למה נאמר הואיל
[ב] וְהִקְרִיב עַל בֶּן הַבָּקָר. רמז על העקידה
דכתי"י²⁴ "ואל הבקר רץ אברהם". ד"א על
בן הבקר, זה הבן שנימול, וזה הוא בן
הבקר, בן הבקר, ב"ן הקר"ב, כאילו הקריב
על גבי המזבח. (רי"ו; מ"ג 173)
פסוק י
[א] אִשָּׁה רִיח־נִיחֹחַ. פרש"י אינו מוסב

(21) ע"י ר"ה י, א: כל מקום שנאמר עגל בתורה סתם בן שנה, בן בקר בן שנים כו'. וצ"ל דהכא ר"ל
דמלאו שנ"ד וטפי, דיום אחד בשנה חשוב שנה. (22) צ"ב מה בא לרמז. ור' גם פ"י התורה לר'
אביגדור (נדפס בס' הזכרון לרש"ב ורנר) שמיני ט, ב (עמ' קפד שם). (23) ר' רבינו יואל כאן.
(24) בראשית יח, ז. והיא קרא לא בעקידה נאמר אלא ביום ג' למילתו, אך נר' דר"ל דבן הבקר נאמר
כאן הוא להזכיר זכותו של אברהם שנאמר בו בן הבקר שרץ למצות הכנסת אורחים, וממילא איכר לן
זכותא דאברהם שהעלה בנו על המזבח. (25) זבחים צא, ב. (26) שם ד"ה הא דר' יהודה.
(27) ספרי במדבר קז. (28) כך במושב זקנים הנדפס. ולא דמיא כלישנא דלא מעליא כלפי רבן של
ישראל, אך בכת"י א' 2344 גיר' מתוקנת: ומה שפ"י כאן לא פ"י כאן.

או לאיל האחד או-לשה בכבשים או בעזים: במספר אשר תעשו ככה תעשו לאחד במספרם: רש"י

ויום אחד: (יב) במספר אשר תעשו. כמספר הצהמות אשר תקרינו לקרנן, ככה תעשו נסכים לכל אחד מהם: במספרם. של צהמות מספרם של נסכים:

ירושלמי בפ' [בתרא] דתענית³⁶ כשחזרו המרגלים מצאו לישראל שהיו עוסקים בהילכות חלה ונסכים אמרו להם דווים וסחופים במה אתם עוסקים, והלא אין אתם יכולים ליכנס לארץ "אפס³⁷ כי עז העם" וגומ', לכך נסמכה למרגלים פרשה נסכים וחלה. (א' 268; רוקח)

[ה] ככה יעשה לשור. זה אברהם³⁸. או לאיל. כנגד יצחק³⁹. או לשה. כנגד יעקב⁴⁰. בכבשים או בעזים. כנגד השבטים⁴¹. (מ"ג 173; רי"ו)

פסוק יב

[א] [כמספר אשר תעשו]. תמורותיהן מניין⁴². פי' רבינו הלל דעולה ושלמים מניין דטעונין נסכים, ואין נראה לר' דהיכי משתמע מהאי קרא תמורות. ועוד האי נפקי לן בגמרא⁴³ מכלל ופרט וכלל "ועשיתם⁴⁴ אשה לה" כלל וכו', להביא ולדות קדשים ותמורתן. אלא הכי פירושו אם המיר איל תחת כבש אימא ונסכו עמו מכח קדושה שבא עליו דלא מצינו טפל [חמור] מן

ומצינו שחלקה התורה בין נסכי כבשים לנסכי איל כן תחלוק בין נסכי גדי לנסכי תיש, ת"ל בכבשים או בעזים מקיש גדול שבעזים לקטן שבכבשים מה זה ג' לוגין אף זה ג' לוגין²⁹. (מ"א 121; חזקוני)

[ב] או לאיל. פרש"י כדאי' בחולין³⁰ איל הוי בן י"ג חדש ויום אחד. וק' דהא אמ' בבא קמא פ' מרובה³¹ דאייל בן יום קרוי איל. וי"ל דודאי כל שנה ראשונה קרוי איל וכבש, משיכנס שנה שניה חדש ראשון קרוי פלגס ומשיכנס יום אחד בחדש שיני משנה שנייה קרוי איל ושוב לא קרוי כבש.

(נ"י 787)

[ג] או לאיל. פרש"י³² איל בן שלש עשר חדש ויום אחד קרוי איל. ובפרש' ויצא³³ "ואילי צאנך לא אכלתי" פי' איל בן יומו קרוי איל, הא כיצד. י"ל קודם מתן תורה איל בן יומו קרוי איל. ועוד י"ל נקרא איל או כבש תוך שנתו ולאחר חדש יום אחד קרוי איל ולא כבש. (ס"ז)

[ד] שח. בין גדול בין קטון³⁴. בכשבים. הוא גדול או הכשבים³⁵.

(29) ספרי כאן קז. (30) ע"י חולין כג, א. (31) סה, ב. (32) להלן יא, ד"ה איל. (33) בראשית לא, לח. (34) ע"י משנה בכורות א, ג. (35) ע"י רמב"ם קרבנות א, יד. (36) תענית ד, ה. (37) לעיל יג, כח. (38) שני' (בראשית יח, ז) ואל הבקר רץ אברהם. — הוספת חכמי תימן, וכן המובא בהערות דלהלן. (39) שני' (שם כב, יג) והנה איל אחד נאחז. (40) שני' (שם ל, לב) הסר משם כל שה נקד. (41) שני' (יחזקאל לד, לא) ואתן צאני צאן מרעיתי. (42) ספרי כאן קז, דיליף לה התם מהאי קרא. (43) מנחות צא, א. (44) לעיל ג.

יג כָּל־הָאֹזֶרָה יַעֲשֶׂה־כֶּכֶה אֶת־אֱלֹהֵהָ לְהַקְרִיב אִשָּׁה

[ה] ככה תעשו לאחד. לכל אחד ואחד. (ריב"ש)

[ו] [ככה תעשו לאחד]. "שני⁴⁸ העמר לאחד" ואידך בפר' שלח לך "ככה תעשו לאחד כמספרם" פי' מורי הרב ר' מאיר זצו"ל, מה נשתנה כבש של העומר מכל הכבשים של כל הקרבנות שכל הכבשים של כל הקרבנות סגי ליה בעשרון אחד וכבש של עומר צריך שני עשרונים, אמ' הקב"ה לאו סנטר אנא דתהוו סנטורית. פי' אילו שומרי שדות שהייתם שוכרים הייתם נותנין לו שכרו, אף אני שמרתי ושכרי עומר, הכי איתא במדרש⁴⁹ ועומר השני תנו לעומר, פי' לכבש העומר כשאר כבשים של כל קרבנות השנה, זה שגילה המסו' "שני העומר לאחד" פי' להקב"ה שהוא אחד. (מהר"ם ב"ב; א' 271/5⁵⁰)

[ז] כמספר מתחיל ומסיים כמספרם. לומר שאין לפחות ולא להוסיף⁵¹. (ר"א)

פסוק יג

[א] כל האזרח יעשה ככה. ככה עיכובא⁵². מיהו אם הביא קרבנו היום יכול להביא הנסכים למחר, כדאמרינן⁵³ "ומנחתם⁵⁴ ונסכיהם" בלילה, "ומנחתם ונסכיהם" אפילו למחר. (ריב"ש)

[ב] כל האזרח יעשה ככה. למה נאמר לפי

העיקר, ת"ל "כמספר אשר תעשו", לאיל מספר (לאיל) הכתוב בו וכן לכבש תעשו, ועוד לזבח אחר והיינו תמורה, דהא קרא יתירה דכתיב לעיל מינה.

בני שנה כבש, בן שתיים איל, דמי"ג חודש ומעלה נקרא איל. כבשה בת שנה. רחילה בת שתיים. איל זכר, וכןגדו בנקיבה רחילה, ובעיזים שעיר, אבל גדי בן שנה. (א' 268; רוקח)

[ב] כמספר אשר תעשו. פרש"י כמספר בהמות וכו'. וא"ת מאי צריך תרתי "כמספרם" "כמספר". אלא י"ל חד למצוה וחד לעכב, ואע"ג דגבי דאורייתא אין חילוק בין דיעבד לכתחילה קדשים שאני⁴⁵. (יר' 51)

[ג] כמספר אשר תעשו. במנחות בפ' שתי מדות⁴⁶ מפורשת פרשה זו של נסכים. (א' 2344)

[ד] תעשו ככה תעשו. ב' עשיות, אם תעשו בעולם הזה תזכו גם לעשות לעולם הבא.

אשר תעשו ככה תעשו. שמן ויין היו מקריבין י"ב לוגין בבקר וי"ב לוגין בערב⁴⁷, כנגד י"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה, וזהו ב' תעשו, תעשו אותיות שעות. (רי"ו)

(45) עי' זבחים מח, א. (46) מנחות פז, א. (47) לא נתפרש החשבון, דהא לכבש התמיד רביעית ההין יין ורביעית ההין שמן היינו ו' לוגין וכן בערב. ולול"ד נראה דצ"ל: היו מקריבין ו' לוגין בבקר ו' לוגין בערב כנגד י"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה כו', ע"כ. דזכות הקרבת היום עומדת גם בלילה שאחריה, סימן לדיבר הקטר חלבים ואיברים (א.ר.). (48) שמות טז, כב. (49) ויק"ר כח, ג. ושם נוסח מתוקן: סנטרן אנא ולית את יהיב לי דסנטורות. (50) לשמות שם, ור' גם בר"ח פלטיאל. (51) ספרי כאן קז. (52) עי' קידושין יד, א. (53) זבחים ח, א ובכ"מ. (54) במדבר כח, יט.

רִיח־נִיחַח לִיהוָה: יִּכִּי־יִגוֹר אֶתְכֶם גֵּר אֹי אֲשֶׁר־
בְּתוֹכְכֶם לְדִרְתִּיכֶם וְעָשָׂה אִשָּׁה רִיח־נִיחַח לִיהוָה
כַּאֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ בֵּן יַעֲשֶׂה: טו הֶקְהָל חֻקָּה אֶחָת לָכֶם

רש"י

(טו) ככם כגר. כמותכם כן גר וכן דרך לשון עצמית, (צראשית יג, י) כגן ה' כדרך מנרים, כן ארץ מנרים, (מ"א כב, ד) כמוני כמוך כעמי כעמך:

לומ' אעפ"י שהיו לו רק ז' מצות כבני נח, מאחר שנדבק עם ישראל הרי הוא חשוב כישראל שנאמר⁶¹ "ככם כגר יהיה לפני ה'". (ר"א)

[ד] וכי יגור אתכם גר או אשר בתוכם. עכשיו. וכי יגור. למחר. לדרתכם. מכאן ולהבא. פרשה זו נאמרה בתורה ונשנית בשביל שני דברים שנחזקו בה מכנענים ומגרים⁶². (חזקוני)

שהוא אומר⁵⁵ "ומעוך וכתות" וגו' אלו אי אתה מקבל אבל אתה מקבל מהן תמימים. אחרי שזכיתי שהא"י מביא עולה יכול מה ישראל מביא נסכים אף כנעני מביא נסכים תלמוד לומר "כל האזרח יעשה ככה" וגו' ישראל מביא נסכים ואין הכנעני מביא נסכים⁵⁶, מכאן אמרו גוי ששלח עולותיו ממדינת הים ולא שלח נסכים עמהם יקרבו משל צבור⁵⁷. (חזקוני)

פסוק יד

פסוק טו

[א] וכי יגור אתכם גר, או אשר בתוכם לדורותיכם. תיבות מהופכות הם, "ולדורותיכם" א"כ יגור אתכם גר" קאי⁵⁸. (ריב"ש)

[ב] וכי יגור. מיד. או אשר בתוכם. שנתגייר כבר⁵⁹. (ל' 108)

[ג] וכי יגור וכו'. ז' פעמים גר בפרשה⁶⁰

(55) ויקרא כב, כד. (56) זבחים מה, א. (57) כ"ז בספרי כאן קד. (58) דהא 'אשר בתוכם' אגרים שכבר בתוכם קאי. (59) ספרי כאן סי' קח. (60) ולא חזינון אלא ו', אלא צ"ל דיוכי יגור' בכלל. (61) בפסוק להלן. (62) ששניהם מביאים נסכים כדהביא (ע"פ ספרי) בפי' לעיל יג: אף כנעני מביא נסכים (אך ראה ב'אוצר חזקוני'). ולא נתבאר לן היכן נשנית פרשת נסכים, וצ"ל הכוונה דהא כמה פעמים נכתבו שיעורי נסכים גבי תמידים ומוספין ולא הוצרך ליכתב כאן 'או במועדיכם'. א"נ כיון דכתיב כמה פעמים גבי נסכים 'כמשפטם' ומשמע דקאי אפר ואיל ואכבש שיעור נסכיהם משפט קבוע הוא ואף ליחיד (א.ו.). (63) לעיל ב. (64) ליתא. ובספרא אמור יב יז, אקרא דכל האזרח בישראל ישבו בסוכות דריש הכי: אזרח, זה אזרח, האזרח לרבות (והוגה שם: להוציא) את הנשים, כל

וּלְגַר הַגֵּר חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם כָּכֶם כִּגְר יִהְיֶה

הוא עומד בשביל ח' ימי מילה וזהו "חקת עולם" (עולם) כי העולם הוא מהלך ת"ק שנה.

ככם כגר יהיה לפני ה'. הרי שקולים יחד הישראל והגר בני אברהם. ככ"ם יום קבלתם התורה ככם כנגד כ"כ היינו מ' יום של קבלת התורה כך גם גרים קבלוה⁷². כאן ג' דברים, חוקה אחת א', תורה אחת ב', ומשפט אחד ג', כנגד כהנים לויים וישראל' וג' האבות והתורה משולשת. ח'וקה תורה מ'שפט, הרי רמז חת"ם חותם שלכם ושל גר כאחד, זו המילה. (א' 1812)

[ג] הקהל חקה אחת לכם ולגר הגר. ג' פעמים הזכיר כאן גר, כנגד ג' דברים שהזכיר, שהם חק ותורה ומשפט, להשוות בהם הגרים לאזרחים. הקהל. י"א שהה"א ה"א הידיעה וי"א שהיא ה"א הקריאה⁷³. (ויר' 4)

[ד] ח'ק"ת עו"ם. המילה שהיא לח' ימים היא מעמדת את כל העולם כולו, שנאמר⁷⁴ "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי", והעולם מהלך ת"ק שנה⁷⁵, וזהו ח'ק"ת ח' ק"ת. ועוד חקת עלם כתי', העלם הנימול. ככם כגר יהיה. שהוא יתפלל כמוכם מאה ברכות⁷⁶ כמנין ככ"ם כ'גר. (מ"ג 173; רי"ו)

"ולגר הגר בתוכם" וגו'. כי הייתי [אומר] כאן שנאמר⁶⁵ "כי בסוכות הושבתי את בני ישראל" וגו', הייתי ממעט את הגרים, הילכך אצטרך קרא לומר "לגר הגר אתכם" שחייב לעשות פסח⁶⁶ כי [הייתי] אומ' דווקא בני ישראל חייבין הפסח משום שפסח על בתי בני ישראל' אמר להם⁶⁷ "משכו וקחו לכם", אבל הגרים לא היה בהם זה המעשה, הייתי אומ' שלא יוכלו לעשות הפסח, קמ"ל. (לר' 31)

[ב] הקהל חקה אחת יהיה לכם ולגר הגר חוקת עו"ם. הקב"ה נקרא אחד וישראל נקראו⁶⁸ "גוי אחד" ומלך אחד וכ"ג אחד ויום אחד בשנה לכפר עליכם ותורה אחת ומשפט אחד וחקת אחת⁶⁹. ד"א חקה אחת חק לא נאמר אלא חקה, ה' חומשי תורה חוקת עולם. ד"א חוקה, כלומר חקיקה אחת לחקוק בבשרם זו היא המילה. ד"א חוקה ח' ימי המילה ק' ברכות ה' חומשי תורה. חוקת עולם חק העולם (לעולם) ולא יבטל לעולם זו המילה. ד"א חוקת עולם, שהעולם עומד עליו שני⁷⁰ "ואם לא בריתי יומם וגו'". ד"א חוקת עולם ילד הנימול. ד"א חקת עולם ס"ת ת"ם, מי שנימול נקרא תם וכת' ⁷¹ "התהלך לפני והיה תמים". ד"א חק"ת העולם שהוא מהלך ת"ק שנה

האזור לרבות את הקטנים, בישראל לרבות גרים ועבדים משוחררים. (65) ויקרא כג, מג. (66) דכתיב ביה (שמות יב, מט): תורה אחת גו' ולגר הגר בתוכם וכתוב נמי (לעיל ט, יד) וכי יגור אתכם גר ועשה פסח לה' גו'. (67) שמות יב, כא. (68) ש"ב ז, כג. (69) עי' במדב"ר קרח יח, ח; תנחומא קרח ה. (70) ירמיה לג, כה. (71) בראשית יז, א. (72) הל' משובשת או חסרה ואולי הכוונה דככ"ם היינו פ', ב' פעמים מ', כנגד ישראלים וגרים ששניהם קבלו התורה למ' יום. (73) שהמדבר פונה למדובר לשמוע, כמו (ירמיה ב, לא): הִדּוּר אַתֶּם רְאוּ דְבַר ה'. (74) ירמיה לג, כה. (75) פסחים צד, ב. (76) עי' מנחות מג, ב.

לִפְנֵי יְהוָה: תּוֹרָה אַחַת וּמִשְׁפָּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם וְלִגְר הָגֵר אִתְּכֶם: וַיִּדְבֹּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר:

ז' מצוות לבני נח מאחר שנתגייר דינו כישראל⁸³.

הרי סמך נסכים אל⁸⁴ "וטפכם אשר אמרתם לבו יהיה" ובמשנה תורה כתי'⁸⁵ "המה יבאו שמה"⁸⁶, וסמך גר, הוא "ריח"⁸⁷ נוחח לה, וכי יגור אתכם גר".

סמך חלה לגר, שהוא מורם כחלה מן העיסה והוא חייב במצות. ואמר ב' ביאות⁸⁸ להודיעך שאפילו פירות חוצה לארץ נתחייבו מיד⁸⁹. בבואכם. משונה ביאה זו, מיד כשנכנסו לארץ נתחייבו בחלה⁹⁰. (לוי' 108; רוקח)

פסוק זו

[א] וַיִּגֹּר הָגֵר. וסמך ליה⁹¹ "חלה תרימו", שהגר מורם כחלה מן העיסה וחייב במצוות⁹². (ר"א)

[ה] ככם כגר. פרש"י כמותכם כן גר וכן דרך לשו' עברי' כגון⁷⁷ "כגן ה' כארץ מצרים" "כעמי"⁷⁸ כעמך "עכ"ל. כבר פי' הענין בסוף פר' לך לך⁷⁹. (ריב"א)

[ו] וכם כגר. "כגן⁸⁰ ה'". פירש"י אותו מישור כגן ה' לאילנות, כארץ מצרים לזרעים. וקשה שהרי לא פירש כן בפרשת שלח לך גבי "ככם כגר", וז"ל ככם כגר כמותם כן גר, וכן דרך לשון עברית כגן ה' כארץ מצרים, כן ארץ מצרים, עכ"ל. הרי לך כפי שנראה ששני הפירושים הללו סותרים זה את זה למבין ענינו. כך שמעתי מפי אחרים. (ריב"א⁸¹)

[ז] ככם כגר. הציץ מרצה⁸². ככם כגר יהיה לפני ה'. בגימ' הציץ מרצה.

ז' פעמים גר בפרשה, אע"פ שהיה לו רק

(77 בראשית יג, י. (78 מל"א כב, ד. (79 בראשית שם, ולהלן כאן הובאה לשונו שם. (80 בראשית יג, י. (81 לבראשית שם. (82 ספרי כאן קט, עיי"ש. (83 וכן בר' אפרים בפסוק הקודם. (84 לעיל יד, לא. (85 דברים א, לט. (86 כתב מהדיר הרוקח: ר"ל שהבנים רצויים לפני ה' וכן הגר כמו הנסכים, ע"כ. אך לא נתבאר למה הווקף להביא כאן גם הפסוק ממשנה תורה דהא התם לא נסמך לא לגר ולא לנסכים. ואולי משום דהתם כתיב נמי "ובניכם אשר לא ידעו טוב ורע", ומשמע דהיא הזכות שעמדה להם שבאותה שעה של המרגלים לא ידעו טוב ורע לכן המה יירשנה, ודומה לזה הגר חביבותו היא שלא היה יודע טוב ורע מתחילתו ולימד עצמו להתקרב תחת כנפי השכינה. (87 סמיכות הכתובים לעיל יג"ד. (88 להלן יח: בבואכם אל הארץ אשר אני מביא גר'. (89 כשנכנסו הפירות לארץ, משנה חלה ב, א. (90 רש"י להלן יח. (91 להלן כ. (92 נר' דבא הרמז לאפוקי דלא תימא 'ולגר הגר' היינו תושב, דנימא דקרבן ונסכים מקבלין ממנו ומשאר מצות פטור.

יח דִּבֶּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם בְּבֹאֲכֶם אֶל־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵבִיא אֲתֶכֶם שָׁמָּה: יט וְהָיָה
בְּאֹכְלֶכֶם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ תִּרְיֻמוֹ תְּרוּמָה לַיהוָה:

רש"י

(יח) בבואכם אל הארץ. משונה ביהא זו מכל ביות שצמורה, שצכולן נאמר כי תבא, כי תבוא, לפיכך כולן למדות זו מזו וכיון שפרט לך הכתוב צאחת מהן שאינה אלא לאחר ירושה ושיבה, אף כולן כן, אכל זו נאמר זה צואכם, משנכנסו זה ואכלו מלחמה נתחייבו צולה:

יכולתם לבא שמה⁹⁸ על כן סמכם להדדי.

פסוק יח

(א' 121)

פסוק יט

[א] פירוש חלה. והיה באכילכם. למעט עיסת כלבים⁹⁹ פי' שאינו ראוי למאכל אדם דפטור בחלה, וכן פסק.

מלחם הארץ תרימו וגו'. למה נאמר והא כתיב¹ "ראשית עריסותיכם חלה" וגו', לפי שהייתי אומר דראשית עריסותיכם מכל מין אחר כגון האורז והדוחן והפרגין והשומשמיין חייב בחלה, ת"ל "מלחם הארץ" לחם לחם בגז"ש, כתיב הכא מלחם הארץ וכתיב התם² "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני" מה לחם האמור גבי מצה אינו יוצא מידי חובת מצה אלא ממין שבא לידי חימוץ דסמך חמץ למצה, כך לחם האמור בחלה אינו חייב בחלה אלא בדבר שבא לידי

[א] בבואכם אל הארץ. פרש"י מיד שנכנסו בה. והטעם כי כך משמע הכתוב דמשמע בכניסתם, מדלא קאמר' כי תבאו. ומה שהוצרך לומר' משונה ביהא זו וכו', לאו משום דבבואכם משמע לאחר ירושה ושיבה, רק משום שלא נלמוד מ"כי⁹³ תבא אל הארץ" שנ' שם ישיבה וירושה⁹⁴. (וט' 54)

[ב] בבואכם אל הארץ. סמוך "ולגר⁹⁵ הגר אתכם" אל "חלה⁹⁶ תרימו תרומה", שהגר מורם (אשתו) כחלה מן העיסה. (שט' 37)

[ג] בבואכם אל הארץ. מיד כשתבאו תהיו חייבין להפריש חלה⁹⁷. (מ"ג 173; רי"ו)

[ד] בבואכם אל הארץ וגו'. למה נסמכה פרשת חלה וקרבנות לפרש' מרגלים, כששבו מתור הארץ מצאום עוסקים בהם, אמרו להם שוטים עמל לריק הוא כי לא

(93) דברים יז, ד. (94) ר"ל דלא תימא בבואכם וכי תבואו תרווייהו משמע בלישנא לאחר ירושה ושיבה, אלא הואיל ושינה הכתוב בלישנא ע"כ בא לשנות דינו, אלא דפשטא דקרא נמי בבואכם משמע מיד, ואפשר שגם כי תבוא נמי הוי משמע מיד לולי דכתיב התם בהדיא ירושה ושיבה, ומ"מ לולי דהוא משונה משאר מקום הוי מיבעי לן למילף משאר ביאות. (95) לעיל טז. (96) להלן כ. (97) ספרי כאן קי. (98) ירושלמי תענית ד, ה. (99) פי' המשנה לרמב"ם חלה א, ח; סמ"ג עשין קמא. (1) בפסוק הבא. (2) ירושלמי פסחים ג, א.

אמ"ה אקב"ו להפריש חלה תרומה. שיעור העיסה מ"ג בצים, כמניין חל"ה, וחומש ביצה⁶.

ראשית עריסותיכם. בגי' מתגלגל בחטין ותטמטם בשעורין⁷.

וסמך, הגר אתכם חלה תרימו, גר שנתגייר והיה לו עיסה חייבת בחלה, עד שלא נתגייר פטור, ספק חייב⁸. (א' 268; רוקח)

[ג] תרימו תרומה. תימה למה לא מחייבין להפריש ב' תרומות כמו בחלה, חלת האור וחלת כהן⁹. וי"ל דמכיון שמפריש תרומה מיד מחייב במעשר ואם הי' תורם שנית הי' המעשר מקולקל שמפקיעו וממעט בו, כדאמרינן¹⁰ המרבה במעשרות פירותיו מתוקנן ומעשרותיו מקולקלין שמפקיע ממעשר שני. (פער"ר; רי"מ)

[ד] והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה. רמז מיד כשתאכלו מן הלחם תרימו תרומה, זה ברכת המוציא לחם מן הארץ, וזהו "מלחם הארץ" כלומר תאמרו ברוך המוציא לחם מן הארץ.

מלחם הארץ תרימו תרומה. ס"ת מצוה, כלומר עוד יש מצוה אחרת בלחם לבד מן החלה, וזהו המוציא.

תרומה לה, ראשית. רמז המברך המוציא צריך לבצוע מיד¹¹. (מ"ג 173; רי"ו)

[ה] מלחם הארץ תרימו תרומה. סופי תיבות מצוה, לומר שחזן מברכת המוציא יש מצוה אחרת שיתנו פרוסה לעני אחר שנעשה לחם, חזן ממצות חלה. (ר"ש)

חימוץ, יצא אורז ודוחן ופרגין ושומשמין שאינן באין לידי חימוץ. וכן פסק דאינו חייב בחלה אלא עיסה מדברים שיכולים לבוא לידי חימוץ, וגם אינו אסור [בפסח] אלא אותם מינין השנויין.

ועל דבר חלה דפרשית בג"ש דאינו חייב אלא הדבר שבא לידי חימוץ, מתוך כך תשובה על עיסה הנלושה כולה בביצים בלי שום עירוב מים דפטורה מחלה, כדאוקי בירושלמי דפסחים³ דמי פירות אינן מחמיצין ואפי' חמץ נוקשה לא הוי אם הם בלא עירוב מים וכן פי' הריצב"א דכיון דאינה באה לידי חימוץ פטורה מן החלה, ואם הפריש ממנה וברך עליה ברכה לבטלה הוא. והודו אלי ואמרו לי כי כן הורה כדבריי רבינו יחיאל מפריש זצ"ל, ונחלק עליו רבינו שמואל ב"ר שלמה מכוך טיירי⁴ זצ"ל וטעמו לא הגידו, אך אמרתי אל לבי דדייק הגאון הא דאמרי לעיל דילפינן בגז"ש לחם לחם ממצה, דוקא למעוטי דבר שאין במינו מחמיץ כגון אורז ודוחן ואינך אך בעיסה הנלושה בביצים כיון שהוא ממין המחמיץ כגון חטין ושעורין וכו' אע"פ שאינו מחמיץ שאין מי פירות מחמיצין מ"מ חייבת בחלה. אך הלשון דתני בדבר המחמיץ קצת מגומגם, דהוה ליה למיתני בדבר שבמינו מחמיץ, אך אמנם כן נראה דפטור בחלה וכן הוריתי לאנשי ביתי. (רא"צ)

[ב] תרימו תרומה. צריך לברך⁵ כשנוטל החלה מן העיסה או מן הלחם מברך בא"ה

(3) דברים טז, ג. (4) עי' אר"ז הל' חלה סי' רכה. (5) נר' דדורש מלחם הארץ תרימו תרומה דתיכף להרמה ברכה. (6) במדב"ר יח, כא. (7) עי' משנה חלה ג, א. (8) משנה שם, ו. (9) משנה חלה ד, ח. (10) עירובין נא, א. (11) ברכות לט, א: צריך שתכלה ברכה עם הפת.

כ ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה בתרומת

רש"י

(כ) ראשית ערסתכם. כשתלוסו כדי עיסתכם שאתם רגילין ללוס צמדצר. וכמה היא, (עי' שמות טו, טז-יח) וימודו צעומר עומר לגלגלת, תרימו מראשיתה, כלומר קודם שתאכלו ממנה, ראשית תלקח

פסוק ב

וזה"ש¹⁸ "לך¹⁹ אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך" שהקרכת נסכים. ופסוק זה נאמ' לשלמה כשבנה הבית ועשה ז' ימי חנוכה ואח"כ ז' ימי הסוכות ואכלו ביוה"ך והיו מצירין ועצבים יצתה בת קול ואמרה "לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך".

ושמעתי מהר"ר חיים ב"ר משה מאייברא שאמ' בשם אביו שאם הפריש חלה מעיסה וחזרה ונתערבה בעיסה או באחד מן הכיכרות שאין לאסור הכיכר אפי' שאין בו מאה מן החלה מטעם דאי בעי מיתשילינן והדין עמו. וכן פי' רש"י בפסחים פ' אילו עוברים²⁰ דכל נדר והקדש ותרומה²¹ הקדוש באמירת פה יכול לישאל לחכם ולעקור דבורין. והוק' לי א"כ דמועה היכי משכחת ליה. ונראה לי דמשכחת ליה כשהתרומה באה כבר ליד הכהן דאז לא שייך דאי בעי מיתשיל. (א' 1812)

[ב] חלה. תגין על ה', ה' דברים חייבין בחלה²², ה' רבעים קמח חייבין²³. (בעה"ט)
[ג] [חלה תרימון]. בפ"ק דשבת²⁴ ה' רבעים קמח חייבים בחלה, לכך כתיב²⁵ "קדש ישראל לה' ראשית תבואתה". מ"ג ביצים

[א] ראשית עריסותיכם. שמאי אומר מקב לחלה¹², קסברי חלה אחד מעשרים וארבעה, ונמצא כביצה לכהן, דכ"ד ביצים לקב, ופחות מכביצה אינו נתינה. והלל אומר מקביים, קסברי חלה אחד מארבעים ושמונה והין כביצה לחלה. וחכמים אומרים לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא חמשת רבעים קמח חייבין בחלה, והוא עומר. ודרשי "עריסותיכם" כדי עיסת מדבר¹³ כי במדבר [היה זה] דכתב הכתוב, והוא יזהיר שיתן כדי נתינה, והשיעורין שנתנו שמאי והלל, אחד מעשרים וארבעה אוקמוה אבעל הבית, שצריך לתת אחד מכ"ד, ואחד מארבעים ושמונה אוקמוה אחנוני שצריך להשתכר.

כתרומת גורן. תרומה גדולה שאין לה שיעור¹⁴. (ריב"ש)

[א*] ראשית עריסותיכם חלה תרימו וגו'. אמר ר"י בר חנינא¹⁵ למה נסמכה פ' זו של חלה לפ' נסכים שנא' ¹⁶ "ויין לנסך רביעית ההין" וכתיב בתריה¹⁷ "והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה'" פ' חלה למטה ופ' נסכים למעלה,

(12) עדיות א, ב; שבת טו, א. (13) עירובין פג, ב. (14) ר' רשב"ם כאן. (15) במדבר יז, ג. (16) לעיל ה. (17) בפסוק לעיל. (18) כתה"י משובש וחסר ותוקן והושלם לפי רא"ש לעיל פסוק ב. (19) קהלת ט, ז. (20) רש"י פסחים מו, ב ד"ה לא דכולי. (21) כתה"י משובש ותוקן ע"פ רש"י שם. (22) משנה חלה א, א. (23) שם ב, ו. (24) שבת טו, א. (25) ירמיה ב, ג.

רש"י

חלה אחת תרומה לשם ה': חלה. טורטיל' בלע"ז [עוגה]: בתרומת גורן. שלא נאמר זה שיעור ולא בתרומת מעשר שנאמר זה שיעור, אבל חכמים נתנו שיעור, לזעל הצית אחד מעשרים וארבעה,

וחומש ביצה חייבים בחלה²⁶ כמנין חל"ה. (ס"ז)

[ג*] תרימו תרומה. ד' תרומות בפסוק, כנגד ד' תרומות, תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני, וכנגדן ד' המקבלין אותם, תרומה לכהן מעשר ראשון ללויים מעשר שני מוליכין לירושלם מעשר עני לעניים, וכן ד' "ונתתה²⁷ ללוי לגר ליתום ולא למנה". וכשתמנה חלה²⁸ הם ה' תרומות, וכנגדן ה' בשרים לקרבן, שור כשב עז תור ובן יונה. (ר"א)

תרימו תרומה. בריש האיש מקדש³³ מפ' ליקח מק' כ' מאי נפקא מינא. וי"ל שא"כ מפקיע ממעשר שני שצריך ליקח שלא יכול ליקח כי אם ח' כנ"ל מ"ר.

תרימו תרומה. בריש האיש מקדש³³ מפ' בינונית אחד מנ', עין יפה אחד מארבעי', עין רעה אחת מששים וכו'. ושם פ"י. (א' 2344)

[ה] חלה. ג' תגין על ה' ותיבת חלה ג' אותיות והיא מצוה שלישית שנתנה לנשים, והתגין על ה"ה³⁴, "ושם³⁵ חטה שורה ושעורה [נ]סמן וכוסמת" אלו כוסמין "גבולתו" עד כאן גבול לחלה³⁶. לכך כתי' ³⁷ "קדש ישר' לה' ראשית תבואתה" תבואת ה', וה' רבעים חייבין בחלה, והם מ"ג בצים³⁸ כמנין חל"ה. (שט' 37)

[ד] חלה תרימו תרומה. לכך המפריש צריך לברך להפריש חלה תרומה, דחלה שם עוגה היא²⁹. (רח"פ)

[ד*] חלה תרימו תרומה. תימ' אמאי אינו צריך להפריש ב' תרומות כמו שצריך ב' חלות חלת האור וחלת הכהן³⁰. וי"ל לפי שמיד שתתם אז נתחייב במעשר, ואם היה נוטל תרומה אחרת היה מפקיע מן המעשר שהוא דאורייתא, אבל גבי חלה אין לחוש, כך מפורש בירושלמי³¹. מ"ר יוסף. ומה הטעם מתורץ מה שמקשי' על ההיא שאמרו חכמים³² המרבה במעשרות פירו'

[ז] בתרומת גורן. שהיא "ראשית⁴⁰ דגנך". אף זו "מראשית עריסותיכם"⁴¹. וכן שנינו בע"ז⁴² ובשבת⁴³. (רשב"ם)

(26) ירושלמי חלה א, א. (27) דברים כו, יב. (28) כשתמנה אותה בכלל התרומות הכתובות בפסוק. (29) ע"י ביאור הגר"א יו"ד שכח ס"ק ב. (30) משנה חלה ד, ח. (31) ע"י ירושלמי לחלה שם. (32) עירובין נא. (33) קידושין מא, א. (34) לרמז דה' מינים חייבים בחלה, כדמפ' ואזיל. (35) ישעיה כח, כה. (36) ירושלמי חלה א, א. כלו' דשאר מינים אין חייבים בחלה. (37) ירמיה ב, ג. (38) במדב"ר יח, כא ובכ"מ. (39) כמנין חל"ה, וציון הה"א לרמז על החומש. (40) דברים יח, ד. (41) כלו' ואין לה שיעור מדאורייתא שכן מצינו במתנות ראשית שאין להם שיעור כתרומה גדולה וביכורים. (42) ליתא. וי"ג: עד' [— עדיות] דבמשנה עדיות (א, ב) תנינן שיעור עיסה החייב בהפרשה. וראה ההערה הבאה. (43) טו, א דאפליגו התם הלל ושמאי בשיעור עיסת חלה. ומקשים מה ענין זה לנידון ששיעור חלה עצמה בכל שהו. אך יש לפרש ע"פ ריב"ש כאן (וכ"ה

גִּרְן בֶּן תָּרִימוֹ אֹתָהּ: כֹּא מִרְאשִׁית עֲרִסְתִּיכֶם תִּתְּנוּ

רש"י

ולנחמם אחד מארבעים ושמונה: (כא) מראשית ערסתיכם. למה נאמר, לפי שנאמר ראשית

כדי נתינה. וא"ת גבי תרומה אמאי חטה אחת פוטרת הכרי הא כתוב⁴⁸ "ונתן את תרומ' הקדש" דמשמע שיהא בה כדי נתינה. וי"ל דנתינה משמע אפילו כל שהוא כדאמר גבי גט⁴⁹ כתבו על איסורי הנאה כשר, והתם נמי כתוב⁵⁰ "וכתב ונתן". והא דאמרין הכא גבי תרומ' דבעינן נתינה מעלי', היינו משום דאותה נתינה יתירה, דמכדי חלה מיקרי תרומה, למה כתוב נתינה בחלי', הא כתוב נתינה בתרומ', אלא לתת שיעור בחלה כך תי' ר"ת מאורי' הג"ה⁵¹. (ריב"א; ההתחלה גם בהמ' 40 וא' 2344)

[ג] מראשית (עיס') [עריסותיכם]. כל ראשית להקב"ה, כפ' ראשית הגז⁵². ובפ"ר ישמעאל⁵³ גילגול הקדש⁵⁴. ירושלמי⁵⁵, לדרתים, אף בחוצה לארץ, והוא כעין דאוריתא, ונאכלת עם הזר על השלחן, כפ' כל הבשר⁵⁶.

בשילהי אין צדין⁵⁷ האשה מודדת קמח

[ח] כתרומת גרן. שהיא "ראשית דגנך" אף זו מראשית עריסותיכם⁴⁴. (חזקוני)

[ט] כתרומת גורן וגו'. שכמו שאם אכל בלי שיפרישנה חייב מיתה כך אם אכל משעת גלגול העיסה בלי הפרשת חלה. (פער'; רי"מ; בדומה א' 2344)

פסוק כא

[א] מראשית עריסותיכם. ולא כל העיסה, דבעינן "ראשית" ששיריה ניכרין⁴⁵. (ריב"ש)

[ב] מראשית עריסותיכם. פרש"י לפי שנא' ראשית שומע אני ראשונה שבעיסות ת"ל מראשית מקצתה ולא כולה, עכ"ל. וק' והלא גבי תרומה פרש"י⁴⁶ "ראשית"⁴⁷ ששיריה ניכרין אף על גב דלא כתיב "מראשית", ושמא מהכא יליף, כפר"מ מקוצי.

תתנו לשם תרומה. פרש"י לפי שלא שמענו שיעור חלה נאמר תתנו שיהא בה

בחדושי הרשב"א לשבת שם בשם רבינו תם, הובא בתו' רעק"א למשנה בעדיות (שם), דטעם מחלוקתם הוא כדי שישאר לכהן כביצה דבפחות מכאן לא נקראת נתינה, הרי דבעיסה קטנה אין לה שיעור אלא שתקרא נתינה בעלמא אלא שבעיסה גדולה נתנו שיעור מדרבנן (א.ו.). (44) ר' רשב"ם וריב"ש כאן. (45) משנה חלה א, ט; ספרי כאן קי. (46) רש"י מכות יט, ב ד"ה תרומה בעוקציה כו'. (47) דברים יח, ד. (48) כתיב גבי מעילה (ויקרא כב, יד): "ונתן לכהן את הקדש". וקרא אחרנא ל"מ. (49) גיטין כ, א. (50) דברים כד, א. (51) ובדומה בוט' 21, ושם נוסף בכתיבה אחרת "הגהה" ותוכנה הם דברי התוס' ד"ה דילמא נתינת גט הוא בגיטין דף כ, א, אלא שהוא כתוב בשיבושים לכן לא העתקנוהו. ובסיום ה"הגהה" נאמר: "לשר"א [— לשון ר' אליעזר] מטוך כפ' שני גיטין". והתוס' שלנו למסכת גיטין ידועים כתוס' טוך. (52) עי' חולין קלה, ב. דבעי התם לאשוויי מתנות שנאמר בהם ראשית להדדי. (53) מנחות סז, ב. (54) לא נהירא לן לאיזה ענין מזכירו כאן. אך נר' דמזכיר בקיצור הלכות עיקריות במצות חלה, וזו שחיובה משעת גלגול העיסה. ועי' פער' כאן. (55) כתב מהדיר הרוקח: ל"מ. (56) חולין קד, ב. (57) ביצה כט, א.

רש"י

עריסותיכם, שומע אני ראשונה שזעיקות, תלמוד לומר מראשית, מקצתה ולא כולה: תתנו לה'

ונותנת לתוך העיסה כדי שתטול חלה בעין יפה.
להביא עסת שביעית שחייבת בחלה⁶⁸.
(חזקוני)

ירושלמי (בפ"א) [בפ"ג]⁵⁸ ואומרת הרי זו חלה על העיסה זאת על השאור המתערב בה ועל הקמח שנשתייר בה ועל הקרץ שנתן תחתיה לכשתעלה כולה גוש אחד. בפ"ב דחלה⁵⁹ הסל מצרף לחלה.

שער סוף ראש. מראשית עריסותיכם. הפסוק מתחיל ומסיים במ', תרומה בעין יפה במ'⁶⁰. "תתנו לה' תרומה לדרתיכם, וכי⁶¹ תשגו ולא תעשו". אז אין ברכה במכונס, בפרק במה מדליקין⁶², "והפקדתי⁶³ עליכם בהלה"⁶⁴ בעון חלה, לכך נסמכה חלה לע"ז, ואם נותן לכהן⁶⁵ "להניח⁶⁶ ברכה אל ביתך". (לר' 108; רוקח)

[ד] מראשית עריסותיכם. מתחיל במ' ומסיים במ', תרומה בעין יפה אחד [מ]ארבעים⁶⁷. "והפקדתי עליכם בהל"ה" בעון חלה, בפ"ב דשבת. (ר"א)

[ה] מראשית ערסותיכם. להביא לקט שכחה ופאה שחייבין בחלה. לדרתיכם

(58) ירושלמי חלה ג, א. (59) משנה חלה ב, ד. (60) ע"י בעה"ט ומש"כ שם. (61) הפסוק הסמוך. (62) שבת לב, ב. (63) ויקרא כו, טז. (64) בהל"ה עם הכולל בגי' חל"ה. (65) כ"ז בשבת שם. (66) יחזקאל מד, ל. (67) ר' ציונים ברוקח כאן. (68) ספרי כאן קי. (69) ומקשים דהא שיעור חלה לבעה"ב אחד מכ"ד ולנחתום אחד ממ"ח (משנה חלה ב, ז). וצ"ל דהואיל והקיסה הכתוב לתרומת גורן (בפסוק הקודם) לענין שאין לה שיעור (רש"י שם) די בזה שיוכל ליתן רמז בפר' חלה לשיעור התרומה גדולה. ועוד דבירושלמי חלה (א, ג) יליף דחלה עצמה חייבת בתרומה מדכתיב: חלה תרימו תרומה, מחלה תרימו תרומה, הרי דבתרומה גדולה נמי מיירי קרא דידן. (70) דברים יח, ד. (71) כך מתרץ בריב"א בשם הר"מ מקוצי. (72) ירושלמי תרומות ד, ג. (73) נר' דר"ל דכולה ומקצתה שייך רק בעיסה אבל בדגן לא דכל חטה בפנ"ע היא, ועל כן סגי בהא דכתיב ראשית למימרא מקצתה ולא כולה ולא בעינן מראשית (א.ר.). (74) דברים כו, ב. (75) משנה ביכורים ב, ד. (76) יחזקאל מד, ד. (77) ירושלמי שם. (78) יחזקאל שם, ל.

לִיהוּה תְּרוּמָה לְדֹרֹתֵיכֶם: כִּי וְכִי תִשְׁגּוּ וְלֹא תַעֲשׂוּ

רש"י

תרומה. לפי שלא שמענו שיעור לחלה, נאמר תתנו, שיהא זה כדי נתינה: (כב) וכי תשגו ולא תעשו. עבודה זרה היתה בכלל כל המצוות שהצבור מציין עליהן פר, והרי הכתוב מוסיף כאן

[ולא] תעשו את כל המצוות. זו עבודה זרה ששקולה כנגד כל המצוות. (ר"א).

[ב] וכי תשגו. בעובד ע"ז בשוגג פירש[ו] חכמים⁸⁵. ופרשת העלם דבר שבויקרא⁸⁶ בשאר מצוות של כרת. (רשב"ם)

[ג] וכי תשגו. פרשה זו בעבודה זרה⁸⁷ וצריך פר לעולה ושעיר לחטאת וביחיד שעירה ולא כשבה. ובשאר מצוות בויקרא⁸⁸, ציבור פר לחטאת, וכן כהן משיח כציבור, ונשיא שעיר, ויחיד כשבה או שעירה. ומהכא ילפינן התם דאינו חייב חטאת אלא בעבירה שחייבין על זדונה כרת, כדמקרי ליה ר' יהושע בן לוי לבריה⁸⁹ "והנפש⁹⁰ אשר תעשה ביד רמה", מקיש כל התורה כולה לעבודה זרה, מה ע"ז שחייבין על זדונה כרת אף כל וגו'. והתם חלק בין משיח, ונשיא, ויחיד. אבל הכא כתיב "ואם נפש אחת"⁹¹, אחד משיח ואחד הדיוט ונשיא במשמע⁹², דכיון שנכשל בע"ז, אפילו מלך ישראל הרי הוא כהדיוט גמור, על שלא נזהר בה, ודינו כהדיוט. (ריב"ש)

[ד] וכי תשגו ולא תעשו את כל המצוות האלה. איזו היא מצוה שהיא שקולה ככל

לדרשא, דהא גבי תרומה ראשית דגן לא דווקא דהא אפי' סוף יכול לתרום, וכן מסוף עיסה יכול להפריש חלה אלא ע"כ אתא לדרשא, אבל גבי ביכורים איצטריך לגופיה לביכורים. (א' 271; רח"פ)

[ח] חלה⁷⁹ תתנו לה'. ואמ' חכמים דאין נתינה פחות משה פרוטה⁸⁰, ותימ' דהא אמ' שמואל⁸¹ חיטה אחת פוטרת את הכרי. והתם⁸² ילפינן מ"וונתן⁸³ לכהן את הקודש" דבעינן דבר שיש בו נתינה דהיינו שוה פרוטה. ויש לומ' דמה שאמר שמואל חיטה אחת לאו דוקא, אלא הכי פי' אמ' שמואל מה שאנו אומ' דבינוני אחד מנ' דהיינו תרי ממאה, זה דוקא דרבנן וקרא אסמכתא אבל ממ"ש דאורייתא אפי' חיטה אחת, כלומ' אפי' דבר מועט פוטר הכרי ובלבד שיהא בו שוה פרוטה מאחר שכתו' בו נתינה. (א' 2344)

פסוק כב

[א] סמך וכי תשגו לחלה, לומר מי שאינו מפריש חלה כאילו עבר על כל התורה כולה, ע"ז ושבת וציצית סמך ששלשתן שקולין כל התורה כל אחד⁸⁴.

(79) בפסוק הקודם. (80) פסחים לב, ב. (81) קידושין נח, ב ובכ"מ. (82) בפסחים שם. (83) ויקרא כב, יד. (84) ע"ז מכאן בהוריות ח, א; שבת, בירושלמי ברכות א, ה ונדרים ג, ט; ציצית, בשבועות כט, א. (85) הוריות שם. (86) ויקרא ד, יג-כא. (87) ספרי כאן קיא, והוריות שם. (88) ויקרא ד, יג-כא. (89) שבת סח, ב והוריות שם. (90) להלן ל. (91) להלן כז. (92) משנה הוריות ב, ו.

את כל־המצות האלה אשר־דבר יהוה אל־מֹשֶׁה:

רש"י

מכללן לידון צפר לעולה ושעיר לחטאת: ובי תשגו וגו'. בעבודה זרה הכתוב מדבר, או אינו אלא באחת מכל המצות, תלמוד לומר את כל המצות האלה, מצוה אחת שהיא ככל המצות, מה העובר על כל המצות פורק עול ומפר צרית ומגלה פנים ואין, זו עבודה זרה: אשר דבר ה' אל משה. אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענוס,

המצוות היו אומר זו עבודה כוכבים. (ע"כ בגמרא הוריות ח, א)

הוצרכו רבותינו לומר שזה איירי בשגת ע"ז. ולפי משמעות פשט הפסוק שאומר "ולא תעשו את כל המצות" ולא אמר אחת מכל מצות כמו שאמר בפרשת ויקרא, היה נראה שמדבר במשומד לכל התורה בשוגג, כגון ביחיד תינוק שנשבה לבין הגוים. ובציבור גם כן, שיחשוב שכבר עבר זמן התורה שלא היתה לדורות או ששכחו התורה, וע"כ אמרו רבותינו דאיירי בשוגג בע"ז דחשיב ככופר בכל התורה כולה. ובאתה זו הפרשה להשלים בתורת כהנים דין שגת ע"ז כי הספר הזה משלים דין הקרבנות. ונכתבה בזה המקום שהם מרו דבר השם ואמרו⁹⁷ "נתנה ראש ונשובה מצרימה" בלא תורה ומצות, ולכך סמכה לכאן. (טו"א)

[ה] [וכי תשגו וגו']. למה ע"ז בשעיר ושאר המצות בפרים⁹⁸, לפי שע"ז נקראת שעירים שג'⁹⁹ "לשעירים אשר הם וגו'". (רי"ח)

[ו] [וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה אשר דבר ה' אל משה. כת' רש"י

שהיא שקולה כנגד כל המצות. דכיון דמודה בה מה צורך לו לקיים כל המצות ומסתמא יעבור על כולן ובספרי⁹³ מפי' לה מ"את⁹⁴ בריתי היפר" משמע שכל הברית מיפר. (תוד"ה שהיא שם)

[ד*] [וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה. כתב הרמב"ן⁹⁵ טעו בעלי הפשט בזו הפרשה לומר שזה הקרבן בא על מי שלא עשה מה שנצטוו לעשות. ודבריהם דברי רוח, שאם כן היו חיוב קרבן כשלא קיים מצות עשה ושגג באחת מהם שהרי כתיב "ולא תעשו כל המצות", אלא פירוש שתשגו ולא תעשו מה שצוה ה' אבל תעשו הפכו. אי נמי שתשגו ולא תעשו מצותיו במה שהזהיר שלא לעשות כי המניעות במצות לא תעשה יקראו מצות. וזה הקרבן בשגת העדה משונה מן הקרבן בפרשת ויקרא⁹⁶ כי שם חייב להביא פר לחטאת וכאן פר לעולה ושעיר לחטאת על כן

93 ר' ההערה הבאה. 94 בראשית יז, יד, אך ההוא קרא בברית מילה מיירי, וגם לא מצאנו בספרי על פסוק זה מאומה, ואיכא קרא אחרינא והוא בפרשתנו להלן פסוק לא: כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר, ועי' רש"י דדבר ה' בזה מיירי בע"ז, ועל זה איתא בספרי כאן קיב: ואת מצותו הפר זה אפיקורוס. אלא דלפי"ז ל' התוספות צריך תיקון, ולא מצאתי מי שהעיר בזה, וצ"ע (א.ו.). 95 כאן, ובשינוי ל' קצת. 96 ויקרא ד, יג ואילך. 97 לעיל יד, ד. 98 עי' ירושלמי הוריות א, ח בסופו. 99 ויקרא יז, ז.

כג אֶת כָּל־אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֲלֵיכֶם בְּיַד־מֹשֶׁה מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה וְהִלָּאָה לְדֹרֹתֵיכֶם: כד וְהָיָה רש"י

(תהלים סג יב) אחת דבר אלהים שמים זו שמעתי: (כג) את כל אשר צוה וגו'. מגיד שכל המורה נעצודה זרה ככופר בכל המורה כולה וכל מה שנתנבאו הנביאים, שנאמר למן היום אשר לוה ה' והלאה: (כד) אם מעיני העדה נעשתה לשגגה. אם מעיני העדה נעשתה עזירה זו ע"י שוגג,

בע"ז הכתו' מדבר או אינו אלא מאחת

מכל המצות, ת"ל את כל המצות וכו'. אשר דבר ה' אל משה, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום. עכ"ל. תימ' היכי קאמר "אשר דבר ה' אל משה" אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, דאדרבא איפכא מיסתברא. וי"ל דהכי קאמ', משום דבעי לאוכוחי מכל המצות דבע"ז הכתו' מדבר שהיא שקולה ככל המצות, ועל דא איכ' לאקשווי ואימא שבת שגם היא שקולה ככל המצות, ולתרוצי סוגיית¹ כת' רש"י אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, פי' שאלו שתי דברות לאזהורי אע"ז אתו, ועליהו קאמ' קרא² "אחת דבר אלהי" וכו', והכי קאמר קרא, "אשר דבר ה'" לכמ³. (ויר' 4)

[ז] את כל המצות. פי' רש"י איזו היא מצוה שהיא שקולה ככל המצות הוי אומר זה ע"ז. וא"ת דלמא שבת היא דשקולה כנגד כל המצות⁴, וי"ל אמר קרא "אשר צוה ה' אליכם"⁵, ו"אנכי"⁶ ו"לא יהיה

לך"⁷ מפי הגבורה שמעו⁸. (רח"פ)

[ח] את כל המצות. פירש"י איזו זו ע"ז. וא"ת והלא שבת שקולה כנגד כל המצות⁹. וי"ל סמיך אקרא "אשר צוה אליכם" זה "אנכי ה' אלוקיך", ו"לא יהיה לך". (ויר' 51)

[ט] דבר ה' אל משה. אנכי [ו] לא יהיה לך¹⁰. (א' 268; וקח)

פסוק כג

[א] את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה. את הכל יעברו בשוגג. וזהו עב"ז שהעובדה כופר בכל המצות¹¹.

מן היום אשר צוה ה' והלאה. כל המצות כולן נצטוו אחר "אנכי" ו"לא יהיה לך" כי הם ראשונות. (רשב"ם)

פסוק כד

[א] עיני העדה. סנהדרין הם ע' שמאירים כעינים¹².

(1) דהוריות ח, א דילפינן מ"כל המצות" דבע"ז קאי קרא. (2) תהלים סב, יב. (3) צ"ל דר"ל דב' אלו שמעו כל ישראל כשדיברם המקום אל משה, משא"כ שאר מצות (ועי' שפ"ח), ולפי"ז עיקר התירוצ' דמפי הגבורה שמענום גם אנו, ולחכיבותא דמילתא מוסיף דהקרא דאחת דבר אלקים עליהו קאי. (4) ירושלמי ברכות א, ה, ובכ"מ. (5) בפסוק דלהלן, וגומר שם: ביד משה. (6) שמות כ, ב. (7) שם, ג. (8) מכות כד, א; הוריות ח, א. (9) ר' ציונים בר' אפרים. (10) דהיינו ע"ז. הוריות ה, א. (11) ספרי כאן קרא. (12) שיהש"ר א, ב; ד, ב; ה, א; ז, ב; מד' שמואל יט, ו.

אִם מֵעֵינֵי הָעֵדָה נַעֲשֶׂתָה לְשִׁגְגָה וַעֲשׂוּ כָּל־הָעֵדָה
 פֶּרֶךְ בֶּן־בֶּקֶר אֶחָד לְעֹלָה לְרִיחַ נִיחֹחַ לַיהוָה וּמִנַּחְתּוֹ
 וְנִסְכּוֹ כַּמִּשְׁפֵּט וְשַׁעֲרֵי־עֵינִים אֶחָד לְחֹטֶת: כה וְכִפֹּר

רש"י

כגון ששגגו והורו על אחת מן העבודות שהיא מותרת לעבוד עבודה זרה זכך: לחטאת. חסר אלף שאינו כשאר חטאות, שכל חטאות שבתורה הבאות עם עולה החטאת קודמת לעולה, שנאמר (ויקרא ה, י) ואם השני יעשה עולה, וזו עולה קודמת לחטאת: (כה) הביאו את קרבנם אשה לה'. זה

כמשפט. "ג' 13 עשרונים לפר".

לכך חסרה אל"ף¹⁹. (רי"ו)

[ה] לחטאת. חסר א'. בפ' כל התדיר בזבחים²⁰ מפר' כמו שפי' רש"י התם, והטעם לפי שבכאן עולה קודמת לחטאת. וצ"ע²¹.

בתנחומא²² מ"ח פעמי' הזהיר על ע"ז ומ"ח פעמים הזהיר על הגר, אמ' הקב"ה דיו שהניח ע"ג שלו ובא אצלך, לפיכך אני מזהירך עליו שאני אוהבו, שנ' 23 "ואוהב גר לתת לו לחם ושמן". (ור' 260; א' 2344)

פסוק כה

[א] והם הביאו את קרבנם אשה לה'. על פר העולה. וחטאתם. על שעיר החטאת. וכתב הרמב"ן והזכיר כן לגודל החטא, לומר אע"פ שחטא מאד בכל מצות השם כיון שהוא בשגגה והביא קרבנו ראוי לכפר עליו. והזכיר²⁴ "ולגר הגר" כי הגרים

ושעיר עזים אחד לחט(א)ת. לית חסר א', לפי שכל הקרבנות חטאת קודמת לעולם וכאן עולה קודמת לחטאת¹⁴. (לר' 108; רוקח)

[ב] ושעיר עזים אחד לחטאת. חסר א', לפי שכל חטאות קודמות לעולה וכאן עולה קודמת, כדאמר' בהוריות בפ' הורה כהן¹⁵ ובפ' כל התדיר¹⁶. (ר"א)

[ג] ושעיר עזים לחט(א)ת. חסר א', שחטאת זו אינה דינה כשאר חטאות, שהן קודמות לעולה¹⁷, לכך חסר. (רי"ח)

[ד] וכי תשגו וכו' ושעיר עזים אחד לחטאת. חסרה אל"ף, שזה נהפך מכל הקרבנות שבתורה, שבכל מקום חטאת קודמת לעולה וכאן עולה קודמת¹⁸, ולפי שבכאן חטאת אינה קודמת כדינה

(13) להלן ט. (14) ר' ציונים בר"א. (15) הוריות יג, א. (16) זבחים צ, ב. (17) ר' ר"א כאן.

(18) הוריות שם. (19) בתוס' רא"ש שם: לחטת כתיב, חסר אל"ף לומר דמעלת חטאת זו חסירה ממעלת שאר חטאות. (20) צ, ב. (21) ז"ל רש"י שם: "לחטת כתיב, בפרשת שלח לך והיה אם

מעני העדה נעשתה בשגגה וגו' [וכתיב התם ושעיר אחד לחטת חסר א' לומר שאינו כשאר חטאות שכל חטאת שבתורה הבאה עם עולה חטאת קודמת וזו עולה קודמת]. ולא בירא לן מאי קשיא ליה. ושו"ר בא' 2344 שם: "וצ"ע בפ"ק דקידושין". ול"י למה רומז. (22) תנחומא ישן ויקרא ג.

(23) דברים י, יח. (24) בפסוק להלן.

הַכֹּהֵן עַל־כָּל־עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִסְלַח לָהֶם כִּי־שָׁגְגָה
הוא וְהֵם הֵבִיאוּ אֶת־קָרְבָּנָם אִשָּׁה לַיהוָה וְחַטָּאתָם
לִפְנֵי יְהוָה עַל־שְׁגָגָתָם: כו וְנִסְלַח לְכָל־עֲדַת בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל וְלַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכָם כִּי לְכָל־הָעָם בְּשָׁגְגָה:
כו וְאִם־נִפְשׁ אַחַת תַּחֲטָא בְּשָׁגְגָה וְהִקְרִיבָה עֹז בֵּת־

רש"י

האמור נפרשה הוא פר העולה שנאמר אשה לה: וחטאתם. זה השעיר: (כו) תחטא בשגגה.
נענדה וזה: עז בת שנתה. שאר עבירות יחיד מביא כשנה או שעירה וזו קצת לה שעירה:

בחטאים מוכשלים תמיד ומכשילים אותם. מוציאה מכולם להחמיר עליה ולדון
בקבועה שיהא יחיד ונשיא ומשוח מביאין (טו"א)

[ב] אִשָּׁה דֹּחַ' וְחַטָּאתָם דֹּפְנִי. ראשי תיבות אלול, מאלול מתחילין להקריב
עצמן בתשובה ובסליחה במקום הקרבנות.²⁵

ע'ל ש'גגתם ו'נסלח. ראשי תיבות עשו, כל עוונותיהם של ישראל יהיו על ראש
השעיר. (ר"ש)

פסוק כו

[א] וְאִם נִפְשׁ אַחַת. לעיל פי' בפ' ויקרא²⁶ שתולה החטא בנשמה יותר מהגוף. (ד"ז)

[ב] וְאִם נִפְשׁ אַחַת תַּחֲטָא בְּשָׁגְגָה. עבודת כוכבים היתה בכלל כל המצוות שהיחיד מביא עליהם כשבה או שעירה, ונשיא שעיר, וכהן משיח וב"ד פר, הרי הכתוב

(25) ראה במושג זקנים ויקרא ה, ז, וז"ל: "אֶחָד לַחֲטָאת וְאֶחָד לְעֹלָה — ר"ת אלול, כי בעוד שהיו קרבנות קרבין, כיון שהגיע חודש אלול היה כל אחד מישראל חרד ושב מן העבירות שבידו, שני' אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, ועכשיו שאין לנו קרבנות, כדי הוא לכל שיהא ירא וחרד ושב ולחדש מעשיו מר"ח אלול ואילך". (26) ד, ב. (27) ספרי כאן קיא. (28) שם קיב. (29) ר' מה שהאריך בד"ז לויקרא ד, ב.

שְׁנֵתָה לְחַטָּאת: כח וְכִפֹּר הַכֹּהֵן עַל־הַנֶּפֶשׁ הַשְּׂגֵגָה
בַּחֲטָאָה בַּשְּׂגֵגָה לִפְנֵי יְהוָה לְכַפֵּר עָלָיו וְנִסְלַח לוֹ:
כט הָאֲזֹרָה בְּבִנְיָ יִשְׂרָאֵל וְלִגְר הַגֵּר בְּתוֹכָם תֹּרָה

בא מן העפר מקום ליכלוך וטומאה אם הוא משנה עצמו, למקום הולדתו הוא הולך.³⁰ (א' 2344; בדומה בהג"ן וכן לה' 108) וכו' כדאיתא בחלק³³. (א' 1812)

[ה] ואם נפש אחת תחטא בשגגה. הקשה ב"ש³¹ למה לעולם תולה החטאת על הנפש ולא אמר "אדם כי יחטא". ותירץ לפי שהנפש באה ממקום טהרה וקדושה מבין ארצות טהור וכשהיא מלכלכת עצמה בעונות דין הוא שיקרא החטא עליה. אבל אדם שבא ממקום הטומאה אם הוא מטנף עצמו הוא הולך למקום תולדתו. (מ"ז)

[ו] ואם נפש אחת תחטא. "אדם כי יחטא" לא כתי' אלא "נפש כי תחטא", וכן³² "הנפש החוטאת היא תמות" להודיעך שעיקר החטא תלוי בנפש, לפי שהנשמה באת ממקום טהור וטהורה היא שבאה מן העליונה, ואפ"ה חטאה, אבל הגוף הוא נברא מן האדמה, ולפיכך הגוף מושלך בקבר כאבן דומם והנשמה תקבל הדין. ולעתיד לבוא מביא הקב"ה את הנפש ואמ' לה מדוע עשתה, ומשיבה הוא עשה שמיום שיצאתי ממנו נשארתי טהורה, חוזר ואומר לגוף למה חטאת, משיב הגוף הנפש החוטאת כי מיום שעזבה אותי לא חטאתי.

פסוק כח

[א] לְכַפֵּר עָלָיו וְנִסְלַח לוֹ. סופי תיבות רוח"ו, נסלח על רוחו הרע³⁵. (ר"ש)

פסוק כט

[א] הָאֲזֹרָה בִּישְׂרָאֵל וְלִגְר הַגֵּר. וה"ק והנפש של אזורת או של גר אשר תעשה ביד רמה את ה' הוא מגדף אותו אזורת. רק קש' לעיל דכתיב³⁶ "וכפר הכהן על הנפש השוגגת" ובתר הכי כתיב "לכפר עליו ונסלח לו"³⁷ לאזורת והגר, דס"ד דווקא

(30) ובהג"ן מסיים: תחומא. וכתב המהדיר: לא מצאתי. (31) לא מצאנו בריב"ש. והל' שמביא הוא כדברי הג"ן כאן. (32) יחזקאל יח, ד, ושם כ. (33) סנהדרין צא,ב. (34) ויקרא ד, כח. (35) רוח שטות, עי' סוטה ג,א. (36) בפסוק לעיל. (37) כתב מהדיר הר"פ: ונראה שמקשה הרי הזכיר כבר כפרתו, ע"כ. ול"נ דלא משום הא קאתי עלה, אלא דקשיא ליה ל' זכר ונקבה שהכתוב משתנה מזו לזו כמה פעמים, דהא "והנפש אשר תעשה ביד רמה" נפש ל' נקבה ואיך מסיים "את ה' הוא מגדף" לשון זכר, ומתיר ד"הוא" דקאמר קאי אפסוק שלפניו "האזורת בבני ישראל ולגר הגר

אֶחָת יִהְיֶה לָכֶם לַעֲשֹׂה בִּשְׁגָגָה: ֹל וְהִנָּפֵשׁ אֲשֶׁר- תַּעֲשֶׂה | בִּיד רָמָה מִן־הָאָזָרָה וּמִן־הַגֵּר אֶת־יְהוָה

רש"י

(ל) ביד רמה. נמוזל: מגדף. מחרף, כמו (יחזקאל ה, טו) והיתה חרפה וגדופה, (ישעיה לו, ו)

לנשמה מתכפר ולא לגוף קמל"ן דאף לגוף מתכפר. (א' 271; המ' 40; רח"פ)

[ב] [תורה אחת]. "תורה אחת י'היה ל'כם ו'לגר ה'גר". ראשי תיבות אליהו³⁸, שיבוא אליהו וילמד תורה לישראל. תורה אחת, בלי מחלוקת³⁹. (ר"ש)

פסוק ל

[א] ביד רמה [וגו'] מגדף. זו ע"ז לפי הפשט. (רשב"ם)

[ב] תעשה ביד רמה. בגי' זה במחצית פנים בתורה⁴⁰, כדאמרין⁴¹ המגלה פנים בתורה כמנשה בן חזקיהו.

את ה' הוא מגדף. זה הכופר בעיקר⁴². הוא מגדף. הוא ישנו בלב⁴³ ולא מצות אחרות. מגדף. מברך את השם⁴⁴. (לוי 108; יוקח)

[ה] את ה' הוא מגדף. היא מגדפת ה"ל למכתב דהא אנפש קאי, וכן כת' בתר הכי⁵¹ "כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר" בלשון זכר ובתר הכי כתיב "הכרת תכרת הנפש ההיא", אלא אדלעיל קאי⁵². (רח"פ)

[ו] את ה' הוא מגדף. [פרש"י] מחרף כמו "והיתה חרפה וגדופה" וגו' ועוד דרשו

בתוכם". ושוב מקשה על הפסוק שלפני פניו: "וכפר הכהן על הנפש השוגגת בחטאה" ל' נקבה, ואיך מסיים "לכפר עליו ונסלח לו" ל' זכר, ובהאי קרא לא הוזכר גר ואזרח דנימא דקאי עילויהו. ומתרץ דהאי ל' זכר בא לרבות הגוף שהוא ל' זכר, ורישא דקרא דהנפש היא הנשמה ל' נקבה. ועי' רח"פ בפסוק הבא (א.ו.). (38) וליתא לפסוק זה כצורתו, דפסוק דידן כתיב: ולגר הגר בתוכם תורה אחת יהיה לכם גר. אך ראשי תיבות אלו יוצאים מהפסוק בשמות (יב, מט): תורה אחת י'היה ל'אזרח ו'לגר ה'גר בתוכם. (39) חדא מילתא קאמר, דכשיבוא אליהו וילמד תורה לישראל ויפשט כל הספקות אז יבטלו המחלוקות ותהא תורה אחת. (40) ר' רא"צ כאן ובהערה. (41) סנהדרין צט,ב. (42) פסיק"ז. ועי' ספרי קיב. (43) סנהדרין סה,א. (44) פסחים צג,ב; כריתות ז,ב. (45) ספרי כאן קיב. (46) בפי' רבינו הלל לספרי שם: היינו המחציף פנים בתורה ומחלל בפרהסיא כמנשה בן חזקיהו. עי' סנהדרין צט,א. (47) יחזקאל ה, טו. (48) כריתות ז,ב. (49) ע"כ כדכתב לרש"י. (50) ויקרא כד, טז. (51) בפסוק להלן. (52) האזרח והגר שהוזכרו למעלה והם ל' זכר, עי' רח"פ בפסוק דלעיל.

הוא מגדף ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמה: לא כי דבר-יהוה בזה ואת-מצותו הפר הפרת | תפרת

רש"י

אשר גדפו נערי מלך אשור. עוד דרשו רבותינו מכאן למצרך את השם שהוא זכרת: (לא) דבר ה'. אזכרת עבודה זרה מפי הגבורה, והשאר מפי משה: עונה בה. בזמן שעונה זה שלא עשה

שהתרוהו. המצאים אותו מקושש עצים. שהתרוהו⁶¹, בפר' השוחט⁶² התרוהו הוי כמשומד.

וסמך "את מצות" "ביום השבת" ששקולה שבת ככל המצות⁶³. וסמך לשבת ציצית, שהמקיים ציצית כאילו קיים כל התורה כולה⁶⁴, "וזכרתם⁶⁵ את כל מצות ה'", לכך סמך ע"ז ומקושש וציצית. (לר' 108; רוקח)

[ב] כי דבר ה' בזה. אפילו מקבל כל התורה חוץ מדבר זה או משה אמר כל התורה חוץ מדבר זה זהו "דבר ה' בזה"⁶⁶. בסיפרי⁶⁷, זהו שאפשר לו ללמוד ואינו לומד תורה. סמך מגדף אצל מקושש, בפרק אחד היו, ושניהם בסקילה⁶⁸. (רי"א)

[ג] וכי דבר ה' בזה. אדם הלומד בנגעים או הלומד בשחין לא יהא רוקק משום דכתיב "כי דבר ה' בזה". וכן אם יראה בבני אדם שהם כן⁶⁹ אל ירוק כי מעשה ידין כולם⁷⁰ כי הברואים והחולים כולם, תלויים ביד היוצר ומעשה ידין הם כלם, לכן לא יתכן לרוק בעבור שום אדם, ולכן תרגום⁷¹ "ואביה ירק ירק בפניה" "ואבי"

רז"ל⁵³ שחייב כרת המברך את ה'. וקשיא לי דהא בפרשת אמור אל הכהנים כתיב "ונקב שם ה' מות יומת" ונראה לי לתרץ דהתם בעדים והתראה והכא בלא עדים והתראה ומשום הכי דינו בכרת. (אמ"נ)

[ז] ונכרתה. אין הכרתה אלא לשון הפסקה⁵⁴. (חזקוני)

[ח] ונכרתה הנפש ההיא. ס"ת בהפך אש"ה⁵⁵. (רי"ז; מ"ג 173)

פסוק לא

[א] כי דבר ה'. תחילת דיבורו. בזה. אנכי ולא יהיה לך⁵⁶. מצותו. בגימ' אלה אפיקורסים. הכרת. בעולם הזה. תכרת. לעולם הבא.

שער סמוכים. סמך מגדף למקושש כי בפרק אחד היו⁵⁷. ויניחו אותו במשמר. ולא המברך את השם עמו, ושם כתיב⁵⁸ "ויניחוהו", ולא המקושש עמו⁵⁹.

וסמך ע"ז למקושש, סמך הא דאמ' בפ"א דשחיטת חולין⁶⁰ חוץ מן המנסך לע"ז ומחלל שבת בפרהסיא כמו מקושש

(53) הצינונים ברי"ד. (54) ספרי כאן קיב. ועי' עמק הנצי"ב שם. (55) כדדרשינן בפסחים צא,ב: ונכרתה הנפש ההיא מישאל, נפש ואפילו נשים. (56) סנהדרין צט,א; ספרי כאן קיב. וכן המשך הדיבור הכל שם. (57) הצינון בר' אפרים. (58) ויקרא כד, יב. (59) ספרא ורש"י שם. (60) חולין ה,א. (61) ספרי כאן קיג. (62) חולין מא,א. (63) ירושלמי ברכות א, ה. (64) נדרים כה,א. (65) להלן טו, לט. (66) סנהדרין צט,א; ספרי כאן קיב. (67) ספרי שם. (68) ספרא אמור יד, יח, ה. (69) מנוגעים או מוכי שחין. (70) ל' איוב לר, יט. (71) במדבר יב, יד.

הַנֶּפֶשׁ הַהוּא עֹנָה בָּהּ: לִב וַיְהִי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקִּשְׁשׁ עֵצִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת:

רש"י

תשובה: (לב) ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו. צגנותן של ישראל דבר הכתוב, שלא שמרו
אלא שבת ראשונה, ונשניה צא זה וחללה:

[ח] עונה בה. פרש"י כל זמן שעונה בה
שלא עשה תשובה. וכת' הר"מ⁷⁸ ועל דרך
הפשט כמו ערות אחותו (כולה) [גלה] עונו
ישא, וראיתי בפרקי דרך ארץ⁷⁹ מהו עונה
בה, מלמד שהנפש נכרתה ועונה עמה,
כלומר שהעון דבק בה אחרת הכרת להיות
נדונת ביסורין לעולם כענין⁸⁰ "כי תולעתם
לא תמות ואשם לא תכבה". (ויר' 4)

פסוק לב

[א] ויהיו בני ישראל במדבר. כמו שנגזר
עליהם שלא יכנסו לארץ, ובתוך כך שהיו
במדבר, וימצאו איש מקושש. איכא למאן
דאמר תולש היה, ואיכא למאן דאמר מעמר
היה⁸¹. ורבותינו אמרו לכך כתבה [תורה]
"במדבר" ללמדינו שזה היה צלפחד⁸²,
דכתיב ביה⁸³ "אבינו מת במדבר". (ריב"ש)

[ב] ויהיו בני ישראל במדבר. מדבר סיני
שקיבלו שם י' דברות כך פי' רבינו

מנוף נזף בה" שלא יתכן אפי' האב לרוק
על בתו בכעסו או בכעסה או בגערה.
(ס' חסידים סי' תרלו)

[ד] כי דבר ה' בזה. ר' אומר זה הלמד
ואינו שונה לאחרים. ר' נתן אומר זה היכול
ללמוד ואינו למד. ר' נהוראי אר' זה שלא
השגיח על ד"ת כל עיקר⁷². (המ' 40)

[ה] ואת מצותו הפר. "את⁷³ בריתי
הפר", הפר ב', "ואת מצותו הפר", לפי
שפ"ה⁷⁴ ואת מצותו הפר זהו המושך
ערלתו, וזהו שרמז לנו המסורת כת' הכא
את בריתי הפר, וכת' התם ואת מצותו הפר,
מה הכא לעניין ברית מילה, אף התם הפר
ממצות מילה במושך בערלתו. (מהר"ם
ב"ב⁷⁵)

[ו] הכרת תכרת. בגימטריא שדברה
התורה כלשון בני האדם⁷⁶. (בעה"ט)

[ז] עונה. ה"א רפה⁷⁷. (חזקוני)

(72) בספרי כאן קיב. (73) בראשית יז, יד. (74) — שפי' הש"ס, סנהדרין צט,א: ואת מצותו הפר
זה המפר ברית בשר. (75) וכן בבעה"ט בבראשית שם. (76) סנהדרין סד,ב, מחלוקת ר"ע וי"ש,
ר"ע סבר הכרת לעוה"ז תכרת לעוה"ב, ור"י סבר ונכרתה בעוה"ז הכרת לעוה"ב תכרת דברי תורה כל'
בנ"א. ובהערות האדר"ת כתב דבר תמוה מאד לומר דבא לרמוז לדברי ר' ישמעאל ומה בא לומר. וכתב
דבא לרמוז למה שאמרו בסנהדרין צט,ב, והנפש אשר תעשה ביד רמה זה מנשה בן חזק'י שהי' דורש
דרשות של דופי כו', ולזה הרמז הכרת תכרת שעונש זה ראוי למי שאומר דברה תורה כל' בנ"א כלומר
שהם דברי הבאי ח"ו. (77) נר' דבא למצוא רמז לדברי רש"י כאן שכתב: עונה בה, בזמן שעונה בה
שלא עשה תשובה. ולזה הרמז בה"א רפה שאף שהעון קשה יש לו תקנה בתשובה (א.ו.י.).
(78) הרמב"ן כאן, כל ההמשך. (79) ל"מ. וישנו בירושלמי פאה א, א. (80) ישעיה סו, כד.
(81) ספרי כאן קיג; שבת צו,ב. (82) שם. (83) להלן כז, ג.

הילל⁸⁴, ולא נהירא לר' דשבת שנייה שאירע מעשה היו ברפידים, באלוש נתנה משה השבת⁸⁵ שכן הוא אומר⁸⁶ "ששת ימים תלקטוהו" וגו'. עשו בשבת ראשונה שני⁸⁷ "וישבתו העם ביום השביעי", בכ"ג באייר נסעו מאלוש ובאו לרפידים ושם נתנה להם את השבת בשנייה, נסעו מרפידים ובאו להם למדבר סיני, אלמא דבשבת שנייה לא היו במדבר סיני שלא שמרו אלא שבת ראשונה. וקשה לר' דאמר בפר' כל כתבי⁸⁸ אלמלי שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהן אומה ולשון שני⁸⁹ "ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט" אלמא בשבת ראשונה לא שמרו.

ושנייה חיללו. לא איתפרש לי מהיכא דבשבת שנייה הוה מעשה דמקושש, בפי' רבינו הילל, והביא ראיה מסיפרי זוטי דתני התם⁹⁰ מקושש בשנה ראשונה בכ"א לחודש, ולא מיסתבר ליה מדתני במכילתא⁹¹ ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חמישי בשבת הוה השלים ניסן אירע אייר בשבת וכו', ומשמע מהא דט"ו באייר בשבת היה ומאי דכתיב "וישבתו העם ביום השביעי" היינו בשבת הבאה דהוה

ליה כ"ב באייר נמצא דשנייה(ם) כ"ט. והכי משמע נמי בפר' עקיבא⁹². ועוד תנא במכילתא⁹³ ניתנה להם השבת באייר, והכי איתא בסדר [עולם]⁹⁴, והתם בסיפרא⁹⁵ הקשה רבינו הילל דהכא משמע דה"ב בשנה ראשונה בכ"ט לחודש אייר, והתם תניא מקלל "ויביאו"⁹⁶ אותו אל משה" ולא הביאו מקושש עמו ששניהן היו בפרק אחד, ואילו מעשה (דמקושש) [דמקלל] אירע בשנה שנייה, דתניא התם⁹⁷ "ויצא"⁹⁸ בן (ה)אשה ישראלית" מאין [יצא] מב"ד של משה שבא ליטע אהלו בתוך מחנה [דן] אמרו לו מה (רב) טיבך [א"ל] מבנות דן אנכי אמרו לו הכת"⁹⁹ "איש על דגלו באותות לבית אבתם", דאותה פרשה לא נאמרה אלא בשנה שנייה דהא כת'¹ "מנגד סביב לאהל מועד יחנו", דאהל מועד לא היה בשנה ראשונה. וכמדומה² לכך היו יודעין כל חנייתן דיעקב מסר להם כדאיתא בתנחומא³ "איש על דגלו באותות" באות שמסר להן יעקב (ל)אביהם כשנשאוהו ממצרים. ובפסיקתא⁴ כשיצאו ממצרים היו נוסעין וחונקין לדגליהם. הועתק מפי' סיפרי ר'⁵. מקשה⁶ למה היה משה מסופק באיזה

(84) ר' הילל בן אליקים מארץ יוון בפירושו על הספרי כאן (סבא במהדור' ר"ש קולידיצקי).
 (85) שהיא חניה שממנה נסעו לרפידים, להלן לג, יד. (86) שמות טז, כו. (87) שם, ל.
 (88) שבת קיח, ב. (89) שמות שם, כז. (90) ספרי זוטא כאן. (91) מכילתא בשלח, ויסע, א, ד"ה ויסעו מאלים, וכן בשבת פז, ב. (92) שבת פז, ב. (93) מכילתא שם: מגיד שאותו היום אירעה שבת להיות שהיא סדורה ובאה מששת ימי בראשית עד שנתנה להם לישראל בכ"ב באייר. (94) סדע"ר ה.
 (95) גבי מקלל, ר' הלל בפי' לספרא שם אמור פרק יח, אות ד, ד"ה ושניהם (דף עזא, במהדור' קולידיצקי). (96) ויקרא כד, יא. (97) ספרא שם. (98) ויקרא שם, י. (99) לעיל ב, ב.
 (1) שם. (2) פ"י מהדיר הרוקח דתירוצא הוא, דבאמת בשנה ראשונה מיירי והיו יודעים סדר חנייתן במסורת מיעקב אבינו. (3) תנחומא במדבר יב, וכן במדור' ב, ח, ועי' רש"י לעיל ב, ב.
 (4) פסידר"כ בשלח ד"ה ויהי בשלח: כשהיו ישראל חונים על שפת הים היו דומים לטכסים של מלכים כו' והכוונה שחנו לדגליהם, עי' שיהש"ר ד, יב. (5) אולי הכוונה לפי' ספרא המיוחס לר"ש משאנץ, וקאי על מש"כ בהמשך, ששם מקשה ומתיר כן (ורשא תרכ"ו, דף קא). (6) כתב מהדיר הרוקח: אולי צ"ל וקשה. אך נר' דצ"ל: ומקשין, דכך הל' בפי' המיוחס לר"ש משאנץ שם.

כגון נסכים וחלה כתיב בהם "וכי¹⁸ תבואו אל הארץ" "בבואכם"¹⁹ ללמד שאינן נוהגות אלא בארץ, אבל שבת נוהגת בין בארץ בין בח"ל ואפי' במדבר ולהכי כתיב ביה במדבר.

וימצאו איש מקושש עצים. פירש"י בגנותן של ישראל דבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשניה בא זה וחללה. נמצאת למד שהמקושש היה בשנה ראשונה. ואם תאמר הרי בפרשת אמור²⁰ פרש"י שמקושש ומקלל היו בפרק אחד, וגבי מקלל משמע שהוא היה בשנה שניה כשהדגלים נקבעו. אלא י"ל אף מקלל היה בשנה ראשונה ואעפ"י כן יצא מחויב כמו שפי' בפרשת אמור²¹.

מקושש עצים ביום השבת. מר אמר מעביר ד' אמות ברשות הרבים היה ומר אמר תולש היה ומר אמר מעמר היה בפרק הזורק²². וימצאו מלמד שמנה משה שומרים עליו ומצאו אותו מקושש²³. (חזקוני)

[ה] ויהיו בני ישראל במדבר. אמרו רבו²⁴ ז"ל אלמלי שמרו ישראל שבת שניה לא שלטה בהן כל אומה ולשון. ומנא להו שזה

מיתה כיון דכת' ביה מיתה סתם היה לו לדנונו בחנק כדא' בפ"ד מיתות⁷. יש לתרץ דמספק למשה אי ילפינן חילול חילול מע"ז כדיליף בפר' בן סורר⁸ או לאו, ממורי. (א' 268; רוקח)

[ג] פירוש מקושש. וימצאו איש מקושש עצים. בגמ' ⁹ מקושש זה צלפחד שני¹⁰ "אבינו מת במדבר וגו' כי בחטאו מת והוא לא היה בתוך העדה", בתוך עדת מרגלים ובתוך עדת מתלוננים שאין להם חלק בארץ. וק"ק מגליה דהאי דכתיב בחטאו מת שהיה מקושש. וי"מ כי צלפחד בגימ' ¹¹ בעצים.

וימצאו. מלמד שמינה משה שומרין ומצאו אותו¹². ומה ראה צלפחד לעשות כן, אלא כדי לקדש שם שמים [עשה כן]¹³. מקושש. תלושין היו ולא מן המחובר אלא חייב משום מעמר¹⁴. ומנא לן דתלושין היו, אלא יליף לה בגז"ש נאמר כאן "מקושש" ונאמר להלן¹⁵ "לקושש קש לתבן", ומן המחובר אין תלושין לעשות תבן¹⁶. (רא"צ)

[ד] ויהיו בני ישראל במדבר. שכן נגזר עליהם שלא יכנסו לארץ¹⁷. במצות דלעיל

(7) סנהדרין נב, ב. (8) שם סח, ב. (9) שבת צו, ב. (10) להלן כז, ג. (11) ר' תוס' הרא"ש כאן. (12) ספרי כאן קיג. (13) תורה אפילו בב"ב קיט, א בשם מדרש, וכאן בתר' יונתן. (14) פלוגתא היא בשבת שם אלא ר"ל דע"פ פשט יש ללמוד ג"ז מלקושש קש לתבן דהוי מעמר, ואין זו ג"ז שאדם לומד מרבו, אלא גזירת שוויון הלשון. ועי' רוקח כאן. (15) שמות ה, יב. (16) עי' תוי"ט ב"מ ט, א. (17) ריב"ש כאן. (18) לעיל ב. (19) שם יח. (20) ויקרא כד, יב. (21) עי' רש"י בויקרא שם, י. ותימה דא"כ איך מפרש בתחילת דבריו דויהיו בני ישראל במדבר דהוי במדבר כמו שנגזר עליהם דהא לא נגזר עליהם אלא אחר מרגלים. וי"ל ויהיו בני ישראל במדבר ודאי משנה ראשונה היו במדבר אלא דנסמכה פרשת מקושש למרגלים בלשון זה של ויהיו במדבר לרמז גם דעכשיו הוויתן במדבר היא קבועה עד תום כל הדור (א.ו.). (22) שבת צו, ב. (23) ספרי כאן קיג. ובזית רענן (לילקוש"ש כאן רמז תשנ) פי' דאין מציאה אלא דבר המתבקש. ותימה דאימא אין מציאה אלא בהסח הדעת. וי"ל דלי' מציאה בהסח הדעת שייכא כשהמוצא שמח במציאתו, אבל כשהדבר רע בעיני הרואה אין לו מציאה נופל בו אלא כשהוא מבקשו (א.ו.). (24) שבת קיח, ב.

בסנהדרין³². ועוד מקשים לר' יהודה דאמר דאינו חייב עד שיודיעוהו באיזה מיתה הוא נהרג³³ היאך נתחייב זה מיתה הרי לא היו ישראל יודעים מיתתו כדכתי' "כי לא פורש וכו'". וי"ל דהוראת שעה היתה. עוד י"ל דשמא התרו בו מכל הד' מיתות ב"ד.

מקושש עצים. אמרו רבותי³⁴ זה צלפחד שים ביי"ת בראש עצים ויעלה בגימ' צלפחד"ד. ולמה נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש. לומר לך כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות³⁵. והמדרש אומר שכל ההולך ד' אמות בלא ציצית כאלו מקושש בשבת³⁶. מין א' שאל אל ה"ר בנימין שוטה מה לכם לעשות קשרים ולתלות ח' חוטין בכנפי כסותכם. השיב לו ראה מה כתיב למעלה בפרש' מקושש אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע איך יזכרו ישראל מן השבת ואינו אלא יום א' בשבוע מיד צוה לו הקדוש ברוך הוא פרשת הציצית וכתוב בה "למען תזכרו" שהוא סימן שאנחנו עבדים להקב"ה, כאדם שעושה קשר ברצועתו להיות נזכר בדבר. וכדרך שהאדונים עושים סימן לעבדיהם בטליהם שלא יברחו. ומתוך שאנחנו מביטים בו זוכרים אנחנו מצות הקדוש ברוך הוא. (ה"ז)

[ו] ויהיו בני ישראל במדבר. ארז"ל³⁷ אלו שמרו בני ישראל שבת שנייה לא שלטה בהם אומה ולשון. וא"ת מנ"ל שהיא היתה

היה בשבת שניה מדכתיב "ויהיו וימצאו" דתכף להויה שנצטוו במצות שבת מצאו מקושש. ומנא לן דמקושש זה צלפחד²⁵ מדכתי' "מקושש עצים ביום השבת" עצים עם ב' דביו"ם עולה בגימטריא צלפחד. ולמה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית לפי שבשעה שחלל המקושש את השבת אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבון העולמים כתוב בתפילין²⁶ "למען תהיה תורת ה' בפין" וצוית שלא לנשאם בשבת היה זה נושאן היה נזכר ולא חלל את השבת. אמר הקדוש ברוך הוא הריני קובע ומצוה להם מצוה אחת שעל ידה יהיו נזכרין מן המצות כמו במצות תפילין ותהיה נוהגת בשבת וזו היא מצות ציצית²⁷. (ד"ז)

[ז] ויהיו בני ישראל. בגנותם של ישראל דבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת אחת ובשנייה בא זה וחללה²⁸. מקשינן מנין דבשנייה חללה. ואומ' ה"ר אהרן בשם אביו מדכתיב "ויהיו וימצאו" משמע תכף להווייתן במדבר וימצאו, דמה לן להזכיר שהיו במדבר אם לא בא להשמיענו זה²⁹.

כי לא פורש מה יעשה לו. קשה למה לא דנוהו בחנק שהרי כתב³⁰ "מחלליה מות יומת" ומיתה האמורה בתורה סתם אינו אלא חנק³¹. י"ל שהיו מספקים אם נלמד חילול חילול מע"ז וידון בסקילה כי אותה ג"ש דחילול חילול שנוייה בסיני כדאיתא

(25) שם צ"ב. (26) שמות יג, ט. (27) תנב"א כד, ד. (28) רש"י. (29) ר' הערה ברח"פ. (30) שמות לא, יא. (31) סנהדרין נבב. (32) שם עגב. (33) שם חב. (34) שבת צ"ב. (35) כדאמר שבת לא, ובכ"מ. (36) רבים נלאו למצוא מקום מדרש זה. ודומה הייתי דאין הכוונה אלא למובא בתנב"א (פרק כד, הובא כאן בד"ז) דאמר משה לפני הקב"ה אין פשע למקושש כיון שלא הניח תפילין שהן לזכירת המצוות ואמר לו הקב"ה הרי אני נותן לכם מצות ציצית שהיא אף בשבת. וא"כ בלא ציצית ח"ו אתי לידי חילול שבת. אך שו"ר דבחזקוני להלן פסוק מ, מביא זה לצד זה המאמר דתנב"א והמדרש (א.ו.). (37) ר' ציונים בדעת זקנים.

[ט] ויהיו בני ישראל [במדבר] וימצאו. פ"ה גנותן של ישראל דבר הכת' שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשניה בא זה וחללה. וקשה מניין שזה שבת שנייה היה. ואו' הר"ר אהרן בשם אבא מדכתי' "וימצאו" משמ' תיכף להווייתן במדבר וימצאו, דמה לך להזכיר שהיו במדבר אם לא להשמיענו זה. וזו בשבת שנייה שנכונן⁴⁴ בראשון. ובשבת אמ'⁴⁵ אילמלא [שמרו ישראל] שבת ראשונה אין אומה ולשון שולטת בהם. אלא צ"ל כדפי' בראשונה דהכא ראשונה למשכן קאי, דאי ראשון ממש היאך אמ'⁴⁶ יודע היה שהמקושש במיתה דכתי'⁴⁷ "מחללה" וגו', הא עדיין לא נאמ' אם תולש אם מעמר [ו]לא ידעינן אלא ממשכן ועדיין לא הוקם. ועוד ראייה דאמ' בספרי⁴⁸ מקלל ומקושש בפרק אחד (שנאמ' מעשה⁴⁹) בלחם הפנים היה מעשה שנ'⁵⁰ "ויצא בן אישה ישראלית" מהיכן יצא מפר' של מעלה⁵¹, אמ' וכי דרכו של מלך לאכול לחם קר⁵², אם כן לאחר שהוקם המשכן, וכי קאמ' בשב' אלמלא (נאמ' כן⁵³) ראשונה ממש קא'. וא"ת היאך שבת ראשונה שיצאו ללקוט וחללוהו והלא שבת ניתנה במרה ואחר שנסעו ממרה כתי'⁵⁴ "ויסעו מאלים" ואחד בשבת אותו יום היה⁵⁵, ולמחרתו ירד המן שנ'⁵⁶ "ובקר וראיתם". וצ"ל שבת

שבת שנייה. וי"ל מדכתי' ויהיו וימצאו דוימצאו היל"ל³⁸, אלא מלמד שתכף להווייה שנצטוו במצות שבת מצאו המקושש. ואמרו שזה היה צלפחד, ומנ"ל דכתיב "מקושש עצים ביום השבת" וגורעין ב' דביום ומוסיפין³⁹ על עצים ועולה גימ' צלפחד. ולמה נסמכה פ' מקושש לפ' ציצית לפי שבשעה שחלל המקושש שבת אמר משה להקב"ה רבש"ע כתו' בתפלין "למען תהיה תורת ה' בפיך" וצוית שלא לנשואם בשבת ואלו היה נושאם היה נזכר ולא היה בא לידי חלול שבת, אמר הקדוש ברוך הוא אני קובע להם מצוה אחרת שע"י יהיו נזכרים מן המצות כמו על ידי תפלין ואיזו זו מצות ציצית שנוהגת אפילו בשבת. (ת"ה)

[ח] ויהיו [בני] ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים. בגנותן של ישראל הכתוב מדבר שלא שמרו אלא שבת אחת ובשנייה בא זה וחללו⁴⁰. תימא מניין זה דבשנייה היה. ותירץ הר"ר יוסף כהן ז"ל מדכתיב ויהיו וימצאו, משמע תכף להווייתן במדבר וימצאו, דמה היה לו להזכיר ויהיו במדבר וכי לא ידעינן שהיו במדבר, אלא ע"כ אתא להשמיענו זה⁴¹. וליכא למימר דהיה בראשון דהא בפר' בשלח מוכיח בהדיא ששבתו בשבת ראשונה דכתיב⁴² "וישבתו העם ביום השביעי". (רח"פ; בדומה הג"ן⁴³)

(38) בלי הקדמת "ויהיו בני ישראל במדבר" דזה לא צריך קרא. (39) כדאשכחן גורעין ומוסיפין ביומא מח, א, בב"ב קיא, ובכ"מ. (40) רש"י כאן. (41) דאין לפרש דבא לומר שהיו במדבר כמו שנגזר עליהם שלא יכנסו לארץ וכמו' שפי' ריב"ש וחזקוני, דהא לא ס"ל דאחר מרגלים היה זה בשנה שניה אלא בשבת שניה שאחר הציווי על השבת. (42) שמות טז, ל. (43) ושם התירוץ בשם: "והיה אומר אבא מרי ז"ל". (44) קריאת המילה בספק. (45) שבת קיח, ב. (46) סנהדרין עח, ב. (47) שמות לא, יד. (48) ספרא אמור יד, יח, ה. (49) ב' תיבות נר' כט"ס, ואולי צ"ל: ואמ' בתנחו'. (50) ויקרא כד, י. (51) פרשת לחם הפנים דכתיב לעיל מיניה. (52) תנחומא אמור כג. (53) נ"ל ט"ס, וצ"ל: "שמרו כו'". (54) שמות טז, א. (55) סדע"ר ה. (56) שמות שם, ז.

כי מה שפי' כי בשבת שניה (הוא) [בא] זה וחללה כי דרך קבלה הוא, או מפני שאמ' "ויהיו בני ישראל במדבר" דמשמע בעוד שהיו במדבר (בין) "אשר⁶⁵ בין אלים ובין סיני" ובאו שם בט"ו יום לחדש השני בצאתם ממצרים. (וט' 54)

[יג] וימצאו איש מקושש עצים. פרש"י בגנותן וכו' נמצאת למד שהמקושש היה בשנה ראשונה עכ"ל. וא"ת הרי בפי' אמור⁶⁶ פירש"י שהמקושש היה בשנה א' [עם המקלל] וגבי מקלל משמע שהוא היה בשנה שנייה כשהדגלי' הוקבעו, כבר פירשתי הענין בפרשת אמור.

וימצאו איש מקושש. פי' הרב בגנותן של ישראל דבר הכתו' שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשנייה בא זה וחללה. מקשי' מניין לנו שהיה בשבת שנייה. ואומר הר"ר אהרן בשם אביו מדכתיב ויהיו וימצאו משמ' תכף להווייתם במדבר, דאל"כ מה לי להזכיר שהיו במדבר אם לא ללמדנו זה וגו'⁶⁷. (ריב"א)

[יד] במדבר וימצאו איש. גי' זה [הוא] צלפחד בן חפר מצאו. פלוגתא⁶⁸ איכא מ"ד מקושש עצים היה ואיכא מ"ד מן המעפילים היה.

איש. בגי' מי היה זה זהו צלפחד. (ר"א)

[טו] וימצאו איש מקושש. סמך מקושש למגדף⁶⁹ לומר לך שבזמן אחד היו⁷⁰. ומפני ששבת חמור כעבודה זרה כדאיתא

ראשונה שאמ' משה לישראל, וכן פרש"י⁵⁷ "הוא אשר דבר ה' שבת שבתון קודש" כלומ' אמרת לי מצות שבת ולא גלית להם, ועל כן קרי שבת ראשונה. "ויסעו מאלים" שנסעו בשבת שעדיין לא אמרה משה לישראל. אך קש' משה היאך נסע שהרי ידע מצות שבת [...⁵⁸ ממ"ץ שהרי יעקב תקן תחומין, דכתי'⁵⁹ "ויתן את פני העיר" שקבע להם תחומין⁶⁰ וא"כ היאך נסע משה עמהם. צ"ע.

מקושש עצים. אמ' רבותי⁶¹ זה צלפחד. שם ב' בראש עצים ויעלה בגימט' צלפחד. (מ"ג 82)

[יז] ויהיו [בני] ישראל במדבר וימצאו. גנותם של ישראל' שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשנייה בא זה וחללה, כך פרש"י. ובמדבר⁶² אמ' כי לשם שמים נתכוון, שראה שהיו מזלזלי' בשבת, וקושש עצים כדי שיהרג. ואומ' לשם⁶³ שטן ופנינה ומקושש לשם שמים נתכוונו. (פר' 167; בדומה באמרי נעם)

[יא] ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו וגו'. פירש"י גנותן של ישראל דיבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת אחד וכו'. פי' דלמה ליה למכתב "ויהיו במדבר" דאטו עד היום לא ידענא, אלא לומר שמיד בהיותם במדבר בא זה וחילל שבת⁶⁴. ג"ץ. (פע"ר)

[יב] ויהיו בני ישראל במדבר. פי' רש"י בגנותן של ישראל דבר הכתו' וכו'. אפשר

(57) שמות שם, כג. ושם: שבתון שבת קודש. (58) ב' מילים לא מובנות, ולעינינו נכתב: "האי אך". וע"פ השערה נר' דצ"ל: "[ועוד] הק' הר"א ממ"ץ", מן העיר מיץ בצרפת. (59) לג, יח. (60) ב"ר יא, ז. (61) שבת צו, ב. (62) הובא בתוס' בב"ב קיט, ב ד"ה אפילו. (63) לפנינו ל"ג שם מקושש, אך נראה ד'אומרים לשם' ר"ל שלפי המדרש הנ"ל יש הגורסים שם בגמ' גם מקושש בכלל. (64) וכן ברח"פ ועוד ראשונים כאן. (65) שמות טז, א. (66) ר' ציונים בחזקוני. (67) ר' בהדר זקנים. (68) שבת צו, ב. (69) לעיל ל. (70) ספרא אמור יד, יח, אות ה.

בכ"ט לאייר. ועוד הקשה דתנייא בספרי רבה בפרשת אמור אל הכהנים⁸² דמקושש ומקלל בפרק אחד היו. ומקלל בשנה שנייה היה שבא ליטע אהלו במחנה דן, ודגלים לא היו עד שנה שנייה. ופי"י⁸³ רבי' הילל הא דתנייא בספרי ראשונה, לאו ראשונה ליציאת מצרים, אלא נ"ל ה"פ שבת [של] שנה⁸⁴ ראשונה למצות שבת, היינו כ"ב באייר שהיא ראשונה לירידת המן שנ' בה וישבתו העם ביום השביעי", ובא זה וחילל בשבת שנייה לשנה שנייה שיצאו ממצרים (מהר"ה דרך ג' ימים⁸⁵) כדכתיב⁸⁶ "ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים לחדש ויסעו למסעיהם ממדבר סיני" ולבטו עצמם ג' ימים בעינוי הדרך והוליכו עמם את המקלל במשמר. ומתוך כך בא להם המקושש ודנום בפרק אחד.

בחולין פ"ק⁷¹. וסמך להם פרשת ציצית ששקולה גם כן ככל המצות⁷² דכתיב⁷³ "וזכרתם את כל מצות ה'". כל מצות יהו"ה עולה תרי"ב אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום⁷⁴. (בעה"ט)

[מין] וימצאו איש מקושש עצים. בספרי זוטא⁷⁵ וכן פרש"י בגנותן של ישראל דיבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשנה שנייה⁷⁶ בא זה. ועוד תנייא בספרי זוטא⁷⁷ שהיה מקושש בכ"א לחדש אייר, ובט"ו לחדש באו במדבר סיני. והקשה רבי' הילל הא בט"ו באייר באו מדבר סיני⁷⁸ ואותו יום שבת היה כדתנייא בסדר עולם⁷⁹ ומייתי לה בפרק ר' עקיבה⁸⁰, א"כ הא דכתיב⁸¹ "וישבתו העם ביום השביעי" היינו לשבת הבאה בכ"ב לאייר, ואותו שבת לא חיללו א"כ לפי זה היה מקושש

(71 חולין ה,א. (72 מנחות מג,ב. (73 להלן לט. (74 מכות כד,א. ובמהדורת 'שוהם יקר' העיר, וז"ל: "וכבר עמדו על דברי רבינו דא"כ נשאר תרי"א מצות ובדפו"י ליתא אנכי, אך גם לפי נוסח זה אינו עולה כהוגן. ובס' מצרף לכסף כתב דהני תרי כחד חשיבי להו וא"כ כל המצות הם תרי"ב וכו'. ועדיין פש גבן לבאר ד' רבינו דמה בכך דאנכי ולא יהיה מפי הגבורה שמענום ומדוע באמת אין מצוה זו בכלל כל מצות ה' ברמז של הגימטריא. ואולי אפ"ל דכיון דכתיב וזכרתם את כל מצות ה' זה שייך בכל המצות משא"כ מצוה זו שמפי הגבורה שמענום לעולם לא נשכחנה כו", וע"ע מש"כ שם. אך הנר' לי דחזור למה שפתח בו שהקיש חומר שבת לחומר ע"ז, והקיש להם ציצית שהיא שקולה ג"כ כנגד כל המצוות, א"כ גם ציצית שקולה כאנכי ולא יהיה לך דהיינו ע"ז, וא"כ ע"י ציצית נזכר לו אנכי ולא יהיה לך ועל ידם זוכר כל המצוות. ואף דבמנין המצוות תרי מנינן להו מ"מ יסוד אחד הוא ובא חבוקו והעמידן על אחת. (א.ו.). (75 ל"מ. וכנר' התיבה זוטא טעות סופר, והוא בספרי כאן קיג. (76 שיבוש וצ"ל: ובשנייה. (77 כאן. (78 שמות טז, א. (79 סדע"ר ה. ולפנינו שם: ואחד בשבת היה. (80 שבת פז,ב. (81 שמות שם, ל. (82 ספרא יד, יח, אות ה. (83 הכוונה לר' הילל בן אליקים מארץ יוון בפירושו על הספרי כאן (דף סב,א במהדור' קולידצקי). אך שם לא מתרץ שום תירוץ לקושייתו (וגם בפירושו לספרא אמור, עמ' עז במהדורת הנ"ל מקשה ולא מתרץ, ור' גם רוקח כאן שמביא קושיית ר' הילל ואינו מזכיר תירוץ). ולכן אולי התיבה "ופי" היא ט"ס, וצ"ל: "וקו" כלו' דלמה שהקשה ר' הילל בא לתרץ תירוץ עצמו. (84 כך בנדרפס. ובעיני ט"ס, וצ"ל: שבת ראשונה למצות שבת. (85 בנדרפס הוקף בחצאי עיגול, ובעיני שיבוש, דאדרבה התיבה "שיצאו ממצרים" היא כנראה הוספת המשתבש וצריכה מחיקה. ור"ל דיצאו מהר ה' בכ' באייר ואותו יום נזדמן להם להיות בחמישי בשבת, וא"כ יום ג' להליכתם דהיינו כ"ב באייר שבת היה כמו הקביעות שבשנה הקודמת, ואותו שבת חלל המקושש, אבל המקלל כבר היה נתון במשמר משעה שנדגלו בדגלים בריש ירחא דאייר (א.ו.). (86 לעיל י, יא-יב.

מת במדבר" ובחטאו מת, והוא לא היה בתוך עדת מרגלים ובתוך עדת מתלוננים שאין להם חלק בארץ. וק"ק מ"ל הא דכתיב "בחטאו מת" היינו מקושש. וי"ל דיליף ליה בג"ש במדבר מדבר⁹⁷ שהן מופנין לג"ש ללמדך כי בחטאו מת היינו בחטא של מקושש. ד"א כי צלפח"ד בגימ' בעצ"ם⁹⁸. ומה ראה צלפחד לעשות כן אלא לקדש שם שמים עשה כן⁹⁹. (מ"ז)

[יז] ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים וגו'. פרש"י בגנותן של ישראל סיפר שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשנייה בא זה וחיללה. ותימ' לי, והלא לא שמרו אפילו שבת ראשונה דהא כתיב במן¹ "יצאו מן העם ללקוט", ויום שבת היה, וכתיב² "עד אנה מאנתם". ועוד שנים במן³. ונ"ל לתרץ שמרו שבת ראשונה מאיסור חיוב מיתה⁴, עד שבת שנייה שבא מקושש וחיללו. ואהא קאמ' בשבת⁵ אילמלא שמרו שבת ראשונה היו נגאלין דהא יצאו מן העם ללקוט ולא שמרו שבת ראשונה. (מ"ג 82/ב; ר"ח)

[יח] ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו. גנותן של ישראל ספר הכתו' שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשניה בא זה וחיללה ת"א⁶. יש להק' דהא בפר' כל כתיבי הקדש⁷ אמ' רב יהודה אלמלי ישראל שמרו שבת ראשונה לא שלטה בהן אומה ולשון

והא דתניא בספרי זה⁸⁷ שהיה מקושש בכ"ב לחדש אייר אתיא כמ"ד אתחומין לא אתפקיד⁸⁸. מיהו קשה איך היו מחמרים אחר בהמתם. וי"ל שהיו טעונים מיום נסיעתן ואין כאן עקירה. ועוד קשה דהא בפרק כל כתבי⁸⁹ אמר רב יהודה אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהן אומה ולשון שני⁹⁰. "ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט" וכתיב בתריה⁹¹ "ויבא עמלק". ועוד איך היה בשני' והלא עניין מקושש לא היה עד אחר המרגלים בשנה שנייה⁹².

תימה למ"ד לא תבערו לחלק יצאת⁹³, מה צריך לכתוב⁹⁴ "לא תבערו אש", נילף ממקושש שלא עשה רק מלאכה אחת וחיבוהו סקילה. ונ"ל אני הכותב דאי לאו לא תבערו לא הייתי אומר בכל מלאכת שבת שיהיה חייב בכל אחת, דה"א דמקושש הוראת שעה היתה כמו שאומר ר"ש שלא שמרו רק שבת ראשונה ובשבת שנייה בא זה וחיללה, ולכן חיבוהו אפילו שלא עשה רק מלאכה אחת. אבל השתא דכתיב לא תבערו ילפינן שפי' בכל המלאכות משום דדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא.

ד"א וימצאו איש מקושש. בגמרא⁹⁵ אמרינן מקושש זה צלפחד שני⁹⁶ "אבינו

(87) כך בנדרפס, וכנר' צ"ל: זוטא. (88) שבת פז,ב. לא זכינו לעמוד על הדברים, דהא בשנה שניה קאי ואחר מתן תורה ודאי אתפקוד אכולא שבת. (89) שבת קיח,ב. (90) שמות טז, כז. (91) שם יז, ח. (92) לא נהירא לן, דהא כבר תירץ (בשם ר' הילל) דשנייה ר"ל שבת זו לשנה שנייה. (93) שבת עא, א. (94) שמות לה, ג. (95) שבת צו,ב. (96) להלן כז, ג. (97) "אבינו מת במדבר" דהתם ו"ויהיו בני ישראל במדבר" דהכא. (98) עי' תוס' הרא"ש כאן. (99) תוספות ד"ה אפילו בב"ב קיט,ב בשם מדרש. (1) שמות טז, כז. (2) שם, כח. (3) כל' כאן המקושש יחיד הוא והתם הא כתיב אנשים דהיינו שנים. (4) כלומר דאיסור תחומין אינו במיתה. (5) שבת קיח,ב. (6) ע"כ מרש"י, והר"ת כאן לא אתפרש לן. (7) שבת קיח,ב.

לג וַיִּקְרִיבוּ אֹתוֹ הַמִּצָּאִים אֹתוֹ מִקֹּשֶׁשׁ עֵצִים אֶל-

רש"י

(לג) המצאים אתו מקושש. שהתרו זו ולא הניח מלקושש אף משמלאוהו והתרו זו:

העם ביום השביעי". (יר' 51)

[כא] ויהיו בני ישראל כו' וימצאו מקושש. גנותן של ישראל דבר הכת' שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשניה בא זה וחיללו¹⁶. וא"ת מנלן. י"ל מדכת' "ויהיו בני ישראל וימצאו" משמע תכף להווייתן במדבר מצאו דמה לו להזכיר שהיו במדבר אם לא אשמעינ' זה. רע"ק¹⁷ מקושש היה צלפחד. תימ' מפני מה לא גילתה עליו התורה כדי לפרסם שמו של רשע. י"ל שלא היה רשע אלא קידש השם, שהיו ישראל' אומרים אין המצוה נוהגת אלא בארץ, אמ' אראה להם שאינו אמת¹⁸. (שש' 66)

[כב] [מקושש]. למה נסמכה פרשת ע"ז ומקושש וציצית, למדנו שמצות ציצית שקולה כנגד כל המצות דכתיב¹⁹ "וזכרתם" וגו', וכן ע"ז נסמכה לציצית, לחוטא בשגג', דכתיב "וזכרתם" וגו' כאדם העושה קשר לזכרון²⁰. ד"א ל' נסמכה, שבשבת אין מניחין תפילין היא אות, ולכך נתן הקב"ה מצות ציצית שנוהג' בשבת כמו בחול כדי שיזכרו המצוות בכל יום. (ויר' 4)

פסוק לג

[א] ויקריבו אתו וגו' מקושש. למה נאמר עוד, והלא כבר נאמר²¹ "וימצאו איש

שנ' 8 "ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט" וכת' בתריה⁹ "ויבא עמלק". ועוד מהו אומר ובשניה בא זה וחללה והלא ענין זה מקושש לא היה עד אחר המרגלים בשנה שניה. והתשובה הכי אמרי' בספרי¹⁰ כשאמרו ישראל "נתנה ראש" אמ' להם משה¹¹ "אך בה' אל תמרודו" העמיד להם משה שומרים על הדרכים במדבר, שנ' 12 "ויקריבו אותו המוצאים אותו" מגיד שמינה משה שומרים, שבת ראשונה שאחר מינוי השומרים שמרוהו כראוי שניה שאחר המינוי בא זה וחללה, וההי' דפר' כל כתבי מיירי בשבת דמרה. (מ"ג 121)

[יט] וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת. פרש"י בגנותן של ישראל דבר. נמצאת למד שהמקושש היה בשנה ראשונה. וא"ת הרי בפ' אמור פרש"י¹³ שהמקושש ומקלל היו בפרק א'. וגם מקלל משמ' כן שהוא היה בשניה שניה כשהדגלים נקבעו¹⁴. (המ' 40)

[כ] וימצאו איש מקושש וגו'. פרש"י בגנותן של ישראל שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשני[ה] בא זה וחללה. מדכת' "ויהיו במדבר וימצאו" משמע שתכף להווייתן במדבר חללה זה. וא"ת שבת ראשונה היה. וי"ל דהא כתי'¹⁵ "וישבתו

(8) שמות טז, כז. (9) שם יז, ח. (10) ספרי כאן קיג. וליתא שם אלא שהעמיד להם שומרים והשאר הוא אוקימתא של המפרש לפי הספרי. (11) לעיל יד, ט. (12) בפסוק להלן. (13) רש"י ויקרא כד, יב. (14) ר' רש"י שם, י. (15) שמות טז, ל. (16) רש"י כאן. (17) ר' עקיבא, בשבת צ"ב. (18) וכן ביר' 2240, וחזקתם: "מהר"ר יהודה". (19) להלן לט. (20) ע"י רוקח כאן. (21) בפסוק לעיל.

מֹשֶׁה וְאַל־אַהֲרֹן וְאֵל כָּל־הָעֵדָה: לֹד וַיִּנְיָחוּ אֹתוֹ בַּמִּשְׁמֶר כִּי לֹא פָרַשׁ מִהָיְעֲשֶׂה לוֹ:

רש"י

(לד) כי לא פרש מה יעשה לו. לא היו יודעים כלום מיתה ימות, אבל יודעים היו שהמחלל שצת צמיחה:

האמורה בתורה סתם אינו אלא בחנק, וגם מחלל שבת כתיב "מות יומת" סתם, וא"כ היה לו למשה לדנו בחנק והיאך פרש"י בכאן שלא היו יודעים באי זו מיתה ימות. וי"ל משום דחלול שבת הוקש לע"ז שהוא בסקילה כמו שפי' רש"י שפי' ר' משה הדרשן²⁶ למה נסמכה פרשת מקושש לפ' ע"ז לומ' שהמחלל שבת כעובד ע"ז שאף היא שקולה כנגד כל המצות, ולהכי היה מסופק כיון דאיתקש לע"ז שיהיה בסקילה כמותה או בחנק. הג' ²⁷אי נמי היה מסופק אי ילפינן חילול מבת כהן שהיא בשריפה אי לא ע"כ. ועי"ל²⁸ דוקא מות יומת אבל הכא יומת בלבד²⁹ "כל³⁰ עושה בו מלאכה יומת" (מ"א 265; מ"א 121)

[ב] ויניחו אותו במשמר. אותו לבדו ולא הניחו המקלל עמו³¹.

כי לא פרש מה יעשה לו. יודעים היו שחייב מיתה ולא היו יודעים איזה מיתה

מקושש" מה תלמוד לומר "ויקריבו אותו" למלמד שהתרו בו ולא הועיל. (חזקוני)

[ב] המוצאים אותו מקושש עצים. פרש"י שהתרו בו ולא הניח מלקושש. ולשון הכתו' "מקושש עצים" שקושש עצים מיבעי ליה, אלא שהתרו בו ועדין היה מקושש. (יר' 4)

[ג] אל משה וא"ל אהרן וא"ל כל העדה. בבית המדרש היו יושבים²². (א' 268; רוקח)

פסוק לד

[א] ויניחוהו במשמר כי לא פורש מה יעשה לו. פרש"י ז"ל באי זו מיתה ימות אבל היו יודעים שמחלל שבת הוא במיתה. וא"ת היאך לא היו יודעים באי זו מיתה ימות והלא מחלל שבת היה וכתב²³ "מחלליה מות יומת", ופרש"י בפ' קדושים גבי²⁴ "ואיש כי ינאף את אשת רעהו מות יומת הנואף והנואפת" ואמ' ²⁵כל מיתה

(22) ספרי כאן קיג, עיי"ש דאל"כ קשה אם משה לא ידע כ"ש אהרן וכל העדה. (23) שמות לא, יד. (24) ויקרא כ, י. (25) סנהדרין נב, ב. (26) ברש"י להלן מא. (27) — הגהה (28) מכאן ולמטה רק במ"א 121. (29) תמוה דבסנהדרין שם אמרו "כל מיתה האמורה בתורה כו". וצ"ל דהתם גבי אשת איש מיירי דכתיב גביה "מות יומת" וס"ד דכל מיתה כגון הכתובה בהווא עניינא. ותו קשה, דהא גבי שבת נמי הא מייתי קרא לעיל "מחלליה מות יומת". וצ"ל דברישיה דהווא קרא כתיב: "ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם מחלליה מות יומת" וסיפיה דקרא "כי כל העשה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמיה" וסלקא אדעתין דמחלליה בסקילה והעושה מלאכה בכרת, ומחלליה כגון שמבזה ומלעיג בשאט נפש אבל העושה מלאכה להנאתו הוי ס"ד דאינו אלא בכרת (א.ו.). (30) שמות לה, ב. (31) ספרי כאן קיד; ספרא אמור, סוף יח, ה.

"מחלליה⁴⁵ מות יומת" וכל מיתה סתם שבתורה היא חנק⁴⁶. ועוד למה נתחייב באמת בסקילה. וי"ל דילפינן חילל חילל מע"ז, והם היו מסופקים אי ילפינן אם לאו. וקשה לר' יהודא דאמר בכל התראה צריך שיודיעוהו באיזה מיתה יהא נידון א"כ היאך נתחייב כאן מיתה. וי"ל שהתרו בו מכל ד' מיתות והתיר עצמו למיתה בכלל. (הג"ן; פ"ר בשמו)

[ז] כי לא פרש מה יעשה לו. פרש"י באיזו מיתה ימות. וא"ת לידייניה בחנק דכל מיתה האמורה בתורה סתם היא בחנק⁴⁷. אלא י"ל מסופק היה משה אי ילפינן חלול חלול מעבודת כוכבים⁴⁸ ויהיה נדון בסייף, לכך "ויניחו אותו במשמר". ואם תאמר אליבא דר' יהודה דאמר אינו נהרג עד שיודיעוהו בשעת התראה באיזו מיתה הוא נהרג⁴⁹ היאך דנוהו למיתה. אלא י"ל שמא התרו בו ד' מיתות והתיר עצמו למיתה בכלל. (חזקוני)

והר"ר⁵⁰ אליקים אומר דהך קשי' שהקשה חזקוני אינה צריכה תירוץ, שהרי אמ' בהדיא בפר' אילו הנשרפין⁵¹ ר' יהודה אמ' לך מקושש הוראת שעה הייתה.

עי"ל⁵² דהך קושיא ליתא שהרי כלל זה אינו אלא לדורות האחרוני' שלא שמעו מפי הגבורה. והכי ר"ל כל מיתה האמורה בתורה סתם בידוע שנתפרשה למשה מפי

נתחייב³², וזהו "מה יעשה לו" מה מיתה יעשה. ד"א כיון שצלפחד היה והוא כיון לטובה כדי שיקחו מוסר ממנו לכך לא ידעו אם לענשו מיתה אם לאו³³. (ס"ו)

[ג] כי לא פורש. באיזו מיתה³⁴. (רשב"ם)

[ד] כי לא פורש מה יעשה לו. יודע היה משה רבינו שמקושש במיתה דכתיב "מחלליה מות יומת"³⁵, אבל לא היה יודע באיזו מיתה הוא נהרג³⁶. ויש לומר דלהכי כתב "במדבר", דמצות דלעיל גבי נסכים וחלה, כתיב "כי תבואו"³⁷, "בבואכם אל הארץ"³⁸, אבל שבת נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ ואפילו במדבר. (ריב"ש)

[ד*] כי לא פורש. והלא כבר נאמר לו³⁹ "מחלליה מות יומת", אלא כשאמר לו הקב"ה סתם מיתה האמורה בתורה חנק חוץ מן השבת, על כן לא חנקו. (א' 268; יוקח)

[ה] כי לא פורש וגו'. והא אמר' 40 כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק, וגבי שבת כתיב⁴¹ "כל העושה בו מלאכה יומת" וכן⁴² "מחלליה מות יומת". יש לומר דמספק' ליה די"ל דרשי' חילול חילול מבת כהן דכתיב בה⁴³ "את אביה היא מחללת" מה להלן שריפה אף כאן שריפה⁴⁴. (רי"ד)

[ו] כי לא פרש וגו'. וקשה וכי לא ידעו

(32) סנהדרין עח, ב. (33) עי' ספרי זוטא כאן. (34) ס"ל דמקושש בשנה שניה היה וכבר נאמר (שמות לא, יד) "מחלליה מות יומת". (35) שמות לא, יד. (36) ב"ב קיט, א; סנהדרין עח, ב. (37) לעיל ב. (38) שם יח. (39) שמות לא, יד. (40) סנהדרין פד, ב. (41) שמות לה, ב. (42) שם לא, יד. (43) ויקרא כא, ט. (44) וע"ע תוס' ד"ה שנאמר בב"ב קיט, א, ובשאר ראשונים כאן. (45) שמות לא, יד. (46) וכאן בה"ז ורי"ד ועוד ראשונים כאן. ומיהו לא נהירא דהא האי קרא גבי ציווי מלאכת המשכן כתיב, והמקושש היה תיכף להויתן במדבר כדפי' הפע"ר בפסוק הקודם, א"כ היכי פשיטא לן דידעו. (47) סנהדרין נב, ב. (48) ר' ויקרא יח, כא. (49) סנהדרין פ, ב. (50) מכאן ולמטה מב"מ 190. (51) סנהדרין פ, ב. (52) מכאן ולמטה הג' בשולח"ג בב"מ 190

דאמר עד שיודיעוהו באיזה מיתה הוא נהרג⁵⁶, ושמא י"ל שהתרו בו בד' מיתות והתיר עצמו למות בכולם.

כ"ז לא פורש מה יעשה לו. פרש"י יודעים היו שהמחלל שבת במיתה אבל לא ידעו באיזה מיתה. ותימ' דהא גבי שבת כתיב⁵⁸ "מחלליה מות יומת", ואמ'

בסנהדרין⁵⁹ היכא שכת' מות יומת או מיתה סתם זה חנק, א"כ ידעו בטוב באיזה מיתה. וי"ל ד' מיתות נאמרו בסיני ולא נתפרשה עדיין איזה מיתה או בסיף או בסקילה או בחנק. וא"ת כיון שלא ידעו באיזה היה לו ליהרג היה התראת ספק והתראת ספק אינה התראה⁶⁰. וי"ל דכל היכא דאיכא למידן בתרי קטלי נידון בחמורה אף במקום דאיכא ספקא באיזו מיית יהא נידון בחמורה⁶¹ והיה לו לידון בחנק, אלא דהוראת שעה הייתה⁶². ועי"ל קבל משה מסיני שכל מלאכות של שבת כולן בהעלם אחת חייב על כל אחת ואחת חטאת חוץ מאחת שאינו חייב עליה כשאר מלאכות⁶³, יש להקל ולידון במיתה קלה כחנק ולא יהא נידון בסקילה כשאר מלאכות שמא הייתה אותה מלאכה שפטורים עליה ולכך היה מסופק. (רח"פ)

וה"ר⁶⁴ יצחק מפללעד (תימ') [תיר'] כי לא פורש חילול, לא נ[ת]פרש אם יש

הגבורה לדונה בחנק, אבל משה ששמע מפי הגבורה מסתברא למד מפיו אי זו מיתה בסקילה ואי זו בשריף ואי זו בסיף ואי זו בחנק, ולכך לא ידע משה אי זו מיתה ימית המקושש עד שנתפרשה לן. ותדע דקאמ' כל מיתה האמורה בתורה סתם כו'. עקיבא. (ב"מ 190)

[ח] כי לא פורש מה יעשה לו. פרש"י באיזו מיתה ימות. וא"ת לידייניה בחנק דכל מיתה האמורה בתורה סתם חנק הוא⁵³. וי"ל מסופק היה משה רבינו אי ילפי' חלול מחלול מע"ז והא נדון בסיף ולכך מניחו אותו במשמר. כפ"ח⁵⁴. ולפי הנראה י"ל דהך קושיא ליתא, שהרי (ב)כלל זה אינו אלא לדורות אחרונים שלא שמעו מפי הגבורה, והרב ר"ל כל מיתה האמורה בתורה סתם בידוע שנתפרשה מפי הגבורה לדונה בחנק אבל משה ששמע מפי הגבורה מסברא שמע מפיו איזו מיתה בסקילה ואיזו בשריפה ואיזו בסיף ואיזו בחנק, ולכך לא ידע איזו מיתה ימות המקושש עד שנתפרשה ותדע דקאמר כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה וכו'. עד"י ב"א⁵⁵. (ריב"א; א' 1267)

[ט] כי לא פורש מה יעשה לו. פי' רש"י דלא ידעו באיזה מיתה אבל ידעו שחייב מיתה. תימא היאך דנוהו במיתה לר' יהודה

בכתיבה אחרת. (53) ר' ציונים בחזקוני. (54) — כך פי' חזקוני. (55) יש מי שפיענח: "עני דעת יהודה בן אלעזר". ולא נר', דא"כ 'בדעת' מיבעי ליה, ועוד דלא מסתבר שניקוט ר"ת שאינו שגור בפי המעיין מספרים אחרים. ולכן נר' שפתרונו: על דעתי כו', והוא דרך ענוה כשאומר דברי עצמו, שאם ימצא משיג לתפוס עליו לא תהא התלונה אלא עליו כי דבר זה מפי עצמו אמרו, וכעין "כנלענ"ד" שבימינו. (56) סנהדרין פ.ב. (57) מכאן ולמטה גם בלו' 31. (58) שמות לא, יד. (59) סנהדרין נב, ובכ"מ. (60) ר' כמה ראשונים כאן שהקשו כן לר' יהודה דאמר (סנהדרין ח,ב) עד שיודיעוהו באיזה מיתה הוא נהרג. ונר' דהר"פ כאן מקשה אף לרבנן דלא בעינן שיודיעוהו מ"מ הא הוי התראת ספק שגם המתרים אינם יודעים באיזו מיתה יהרגו אותו (א.ו.). (61) עי' משנה סנהדרין ט, ד. (62) גמ' שם פ.ב. (63) שבת ו,ב. (64) מכאן ולמטה רק בלו' 31, ואת הקטע הקודם הוא חותם

שבת דהיינו מקושש ופרשת ציצית, כדכתיב⁷³ "ותתן להם משפטים ישרים ותורות וחוקות ומצוות טובים, ואת שבת קודשך" למדנו שמצוות שבת שקולה נגד כל המצוות וציצית נמי. (שש' 66; יר' 2240; א' 2344)

[יא] כי לא פורש מה יעשה לו. הקשה ב"ש אמאי לא דנו אותו בחנק שהרי כתיב⁷⁴ "מחלליה מות יומת", וכל מיתה האסורה בתורה סתם אינה אלא חנק. ותירץ שהיה משה מסופק אם נלמוד חילול חילול מע"ז ולדונו בסקילה. ועי"ל מאחר דבשבת שנייה היה זה הדבר שאירע זה המעשה עדיין לא ידענו שמחלליה מות יומת בסקילה, כי שבת ראשונה היה במדבר, ומ"מ היו יודעין שמחלל שבת חייב מיתה. ועוד הקשה ב"ש היאך דנוהו למיתה דהא ודאי התראת ספק היא, כי לא הודיעוהו באי זו מיתה הוא נהרג אליבא דר' יהודה דאמר אינו חייב מיתה עד שיודיעוהו באי זו מיתה הוא נהרג. ותירץ דשם התרו בו בד' מיתות והתיר עצמו למיתה. והר"י תירץ דהוראת שעה היתה.

מקושש. תלושין היו מן הקרקע אלא שחייב משום מעמר. ומ"ל דהיו תלושין. אלא יליף ליה בג"ש נאמר כאן [מקושש] ונאמר להלן "לקושש [קש] לתבן" ומן המחומר אין תולשין לעשות תבן⁷⁵. (מ"ז)

[יב] כי לא פורש. פירש"י כי לא פורש מה יעשה לו, יודעים היו שהמחלל שבת

ללמוד חילול [חילול] בג"ש דגבי שבת שכת' "מחלליה מות יומת", וגבי ע"ז כתיב⁶⁵ "לא תחללו את שם קודש", מה חילול הנאמ' בע"ז סקילה אף חילול הנמ' בשבת סקילה. או (כלומ') [נלמוד] חילול חילול מבת כהן דכתי' ביה⁶⁶ "ובת כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש תשרף" ויהיה מקושש עצים כמו זה, ובזה היה מסופק [אם] יש ללמוד חילול מבת כהן או מע"ז. והשיבו הקב"ה שיש ללמוד חילול חילול מע"ז מדכתיב⁶⁷ "מות יומת האיש רגום אותו באבנים" ואע"פ שכתב גבי שבת "מות יומת" סתם והוא חנק, מ"מ יש לדונו בג"ש. וחילול מתרומה אין ללמוד דגבי תרומה כמו כן כתי'⁶⁸ "ולא יחללו את שם קודשי בני ישראל" ואין ללמוד ממנו דמחלל שבת חייב מיתה בידי אדם, ואוכל קודשים (טומאה) [מיתה] בידי שמים, וע"ז כמו כן במיתה בידי אדם וכן בת כהן. (לו' 31)

[ין] כי לא פורש כו'. תימ' למה היו מספקים והא כת'⁶⁹ "מחלליה מות יומת" ומיתה סתם חנק היא⁷⁰. י"ל שהיה מסופק אם ללמוד חילול חילול מע"ז⁷¹ ודינו בסקילה כמותו. ג"ש דחילל שנוי' בסיני. ועוד קשה, לר' יהודה דאמ' עד שיודיעוהו באיזו מיתה הוא נהרג⁷², היאך נתחייב בזו מיתה. שם י"ל דהתרו בו בד' (מצוות [מיתות] והתיר עצמו למיתה בכולן.

נסמכו אלו ג' פרשיות פרש' ע"ז ופרשת

ב'ה"ר מזושמן'. (65) ויקרא כב, לב. וסיפיה דקרא: ונקדשתי בתוך בני ישראל גו', והיינו כשכופין אותו לע"ז. (66) שם כא, ט. (67) להלן לה. (68) ויקרא כב, ב. ושם: ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל. (69) שמות לא, יד. (70) סנהדרין נב, ב. (71) דכתיב ביה (ויקרא יח, כא): ומזרעך לא תתן להעביר למולך ולא תחלל גו'. (72) כר' יהודה בסנהדרין ח, ב. (73) נחמיה ט, יג'יד. ושם: ותורות אמת חוקים ומצוות גו'. (74) ר' ציונים ברח"פ כאן. (75) ר' הערה ברא"צ בפסוק הקודם.

לֵה וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה מוֹת יוֹמָת הָאִישׁ רָגוֹם

רש"י

(לה) רגום. כמו עשה פייסנ"ט זלע"ז [צעשות] וכן הלך אלנ"ט [זהלוק] וכן זכור ושמור:

לזנות", מה התם בשרפה אף הכא בשרפה.
(רא"ג; נ"י 787)

פסוק לה

[א] רגום. מלא ו', כי אמרתי ו' ימים
תעשה מלאכה⁸⁰. (א' 268; רוקח)

[ב] רגום. פרש"י כמו הלך וכו'. ת' למה
משנה רש"י הסדר שמפורש בה אח"כ⁸¹
"ויוציאו". ושם י"ל מאחר שפי' רש"י⁸²
שיש מקום קבוע חוץ לב"ד, ע"כ צריך
להיות ג"כ ל' ציווי כמו זכור ושמור,
ופרש"י לשם⁸³ (תמיד) תנו לב תמיד לזכור
יום השבת עד חפץ יפה כו', וכאן אי אפשר
לומר כן, ע"כ פי' שרגום כמו זכור, מאחר
שרגום ג"כ שייך קצת [...] ⁸⁴ שימת לב
תמיד לתקן אותו [מקום] שם שלא יהא בטל
כדי שיהא מזומן לכל חייב סקילה. (ירי' 65)

במיתה אבל לא היו יודעים באיזה מיתה
ימות. שאל השואל ואיך היה מסופק משה
רבינו ע"ה במיתתו, ואיך פירש רש"י
בפרשת קדושים⁷⁶ כל מקום שנאמר מות
יומת סתם הוא חנק והכא (בשבת) כתיב
"מחלליה מות יומת"⁷⁷. ויש מפרשים כי
משה היה מסופק אם המקושש היא תולדה
דמעמר והיא אחת מאבות המלאכות, לחייב
על תולדותיהם כיוצא בהן או לא⁷⁸. ויש
מפרשים כי משה ע"ה היה מסופק אם
ידינוהו בסקילה מסמיכתה דע"ז שכתב
רש"י ז"ל ואמר שסקולה שבת כעבודה
זרה והעובר ע"ז בסקילה. ויש אומרים כי
משה רבינו ע"ה היה מסופק אם ידינוהו
בשרפה כבת כהן והכא כתיב "מחלליה
מות יומת" וכתיב התם גבי בת כהן⁷⁹ "את
אביה היא מחללת", וכתיב "כי תחל

(76) ויקרא ב, י. (77) שמות לא, יד. (78) צ"ב דהא פשיטא לן בגמ' (ב"ק ב,א) דתולדותיהן כיוצא בהן לגבי שבת. וצ"ל דר"ל דעדיין לא פורש להם דבר זה דתולדותיהן כיו"ב עד מעשה מקושש, וס"ד דאף דהוא חילול שבת שם תולדות אינן אלא בכרת או מלקות. (79) ויקרא כא, ט. (80) שמות לה, ב; ויקרא כג, ג. (81) קשה להלום דברי המפרש כאן. ושוב האיר ה' עינינו, ונר' דהתיבה "רש"י" בתחילת הדיבור כאן היא ט"ס (ואוצ"ל: "הכת"י), והקושיא אינה על רש"י אלא על סדר הכתוב (אבל הקדים דברי רש"י לקושייתו משום שע"י דברי רש"י מתרץ את הכתוב, כדלהלן), דקשיא ליה למה כתיב 'רגום אותו באבנים' לפני שאמר 'מחוך למחנה', והול"ל 'הוציאוהו מחוך למחנה ורגמו אותו באבנים', וכמו שהוא הסדר בכתוב להלן, 'ויוציאו' ואח"כ 'וירגמו'. ומתרץ דלכך פי' רש"י שהוא כמו 'זכור', כי שם פי' רש"י שהוא ל' נתינת לב תמיד, וכאן מה שייך נתינת לב תמיד בדבר שהוא לצורך שעתו בלבד, אלא דמכל מקום קצת נתינת לב תמיד שיהא תמיד מקום מזומן ומתוקן לקבל חייבי סקילה, ומעתה ניחא מה שהקדים 'רגום' ל'מחוך למחנה', כי אותה השתדלות שייכת גם לפני סקילת המקושש. (א.ו. 82) בד"ה ויוציאו בפסוק להלן. (83) ד"ה זכור, שמות כ, ח. (84) מילה לא מזוהה בכת"י.

אָתוּ בַּאֲבָנִים פֶּלֶה־הַעֲדָה מִחוּץ לַמַּחֲנֶה: לוּ וַיֵּצִיאוּ אֹתוֹ פֶּלֶה־הַעֲדָה אֶל־מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ

רש"י

(לו) וַיֵּצִיאוּ אֹתוֹ. מִכָּאן שֶׁנִּתְּנָה הַסְקִילָה מִן הַחוּץ וְרָחוֹק מִזֵּית דִּין:

פסוק לו

איש מקושש עצים", אמר לו הקב"ה למשה מפני מה חילל זה את השבת, אמר לפניו רש"ע איני יודע, אמר לו אם חול תפילין בראשו תפילין בזרועו ורואה וחוזר ממעשיו עכשיו שאין לו תפילין חילל זה את השבת, באותה שעה אמר הקב"ה למשה צא וברור להם מצוה [שהיהו⁹¹] נוהגין בו בשבתות ובימים טובים ואיזה זו מצות ציצית. (לו' 108; רוקח)

[ב*] וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בַּאֲבָנִים. באבנים הרבה כי לא מת באבן אחת⁹². (ס"ז)

[ג] בַּאֲבָנִים וַיִּמָּת. וסמך ליה ציצית, מכאן רמז להשים ציצית למתים⁹³. בתנא דבי אליהו⁹⁴ כשמצאו למקושש אמר הקב"ה למשה מפני מה חילל זה שבת, אמר לפניו רבש"ע איני יודע, אמר לו בחול תפילין בראשו ובזרועו ורואה וחוזר ממעשיו, עכשיו שאין לו תפילין חילל זה את השבת, באותה שעה אמר הקב"ה למשה צא וברור להם מצוה שהיא נוהגת בשבתות ובי"ט זו מצות ציצית. (ר"א)

[א] וַיֵּצִיאוּ אֹתוֹ וְגו' וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ וְגו'. תימה לר' יהודה דאמר אינו חייב עד שיודיעוהו באיזו מיתה הוא נהרג⁸⁵ היאך נהרג זה והיאך דנוהו למיתה. וי"ל דשמא התרו בו ארבע מיתות והתיר עצמו בכולם כפ"ח. והר"ר אפרים אומר דהך קושיא ותירוצא ליתנהו שהרי אמרינן בהדיא פ' אלו הן הנשרפין⁸⁶ ור' יהודה אמר לך מקושש הוראת שעה היתה עכ"ל. (ריב"א; בדומה וט' 506 ובהמ' 40)

[ב] מִחוּץ לַמַּחֲנֶה. ג'⁸⁷, רחוק היה בית הסקילה מב"ד.

וירגמו אותו. בלא כסותו⁸⁸.

וסמך למקושש ציצית, אמרו למקושש למה חיללת שבת וכי לא שמעת "מתלילה מות יומת", אמר מתחילה שכחתי ולבסוף קיבלתי התראה, אמר הקב"ה יעשה סימן בבגדיהם, כמו יוצא העבד [בחותם ש] בכסותו⁸⁹. בתנא דבי אליהו רבה⁹⁰ כשהיו ישראל במדבר מה נאמר "וימצאו

(85) סנהדרין ח, ב. (86) שם עח, ב. וכיו"ב בכמה ראשונים לעיל לד. (87) חוץ לג' מחנות, סנהדרין מב, ב. (88) ספרי זוטא כאן, ועי' ספרא אמור, יד, כ, אות י. (89) שבת נח, א, ותוקן ע"פ הגמ'. (90) תנדרב"א כד. (91) ע"פ תנדרב"א שם. (92) כדן סקילה שאם לא מת בראשונה סוקלין אותו אבן אחר אבן עד שמת. ספרי ראה, צ. (93) עי' תוספות ב"ב עד, א ד"ה פסקי חדא: וכן נוהגים בארץ אשכנז להשים ציצית בטלית של מת שיהא ניכר שקיים מצות ציצית ומיד מסידין. (94) פרק כד.

בְּאֲבָנִים וַיִּמָּת פֶּאֶשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה: ַוַּיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵּאמֹר:

פסוק לו

באמירה, כי אמרי נועם היו שם, אמר הקב"ה אני רוצה לעטף את ישראל כאשר הראיתי שכינתי, שנא' ¹¹ "ויעבר ה' על פניו" שנתעטף כשליח ציבור.

לאמר. קטן היודע להתעטף להשליך ב' ציציות לפניו ושנים לאחריו אביו לוקח לו ציצית.

אמרינן בגמרא, כל הזהיר בציצית יתקיים בו "בימים ההם אשר יחזיקן עשרה אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם", עשרה אנשים מכל הלשונות, עשרה פעמים ע' הם ת"ש, הרי לארבע כנפות ארבעה פעמים ת"ש הם כ"ח מאות, הרי עולה לכל חוט מד' חטין קע"ה אנשים, מגויים כשנות אברהם, לפי שנא' ¹² "אם מחוט ועד שרוך נעל". ועשו להם ציצית ע"ל. בגי' ת"ש. (ר")

[ג] וַיֹּאמֶר ה'. ולא נאמר "וידבר" כי איננה ראש דיבור ותחלת דבר אלא מוסב למעלה, לפי שנא' ¹³ "וכי תשגו ולא תעשו" וכל הפרשיות למעלה, ועכשיו נתן סימן לישראל כדי שיזכרו המצות ולא ישכחו

[א] שער פנים ואחור. ויאמר ה', לאמר. אמרי נועם היו שם. אמר הקב"ה למשה אני רוצה להתעטף ישראל כאשר הראיתי שכינתי, "ויעבר ⁹⁵ ה' על פניו" שנתעטף כשליח ציבור ⁹⁶, וכת' ⁹⁷ "רישיה כעמר נקי", וכמו ⁹⁸ "לבוש הבדים", כן לישראל שהם קדושים "ועשו להם ציצית". תכלת דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד ⁹⁹. אמר משה למה בני ישראל ולא בנות ¹, אמר לו "וזכרתם את כל מצות ה'" ונשים פטורות מקצת, למוד מפרשה ראשונה "וירגמו ² אותו" בלא כסותו, הא אותה בכסותה ³, "כל ⁴ כבודה בת מלך פנימה", שבראתיה והבאתיה אל האדם מקושטת, להראות כי היא כולה ערוה, ועל כן מכוסה בתכשיט ⁵ ואינה צריכה עיטוף כאיש ⁶. ועוד "אשר ⁷ תכסה" כ' ⁸ יקח איש אשה", האיש צריך להתעטף שהיא כמלאכי השרת "לבוש הבדים".

לאמר. קטן היודע להתעטף אביו לוקח לו ציצית ⁹, בפרק לולב הגזול ¹⁰. (א' 268; רוקח) [ב] ויאמר ה'. הפסוק מתחיל ומסיים

(95) שמות לד, ו. (96) ר"ה יז,ב. (97) דניאל ז, ט. ושם: עמר נָקָא. (98) דניאל יב, ו. (99) עי' סוטה יז,א. (1) עי' ספרי כאן קטו. (2) לעיל. (3) סוטה כג,ב. (4) תהלים מה, יד. (5) נר' דר"ל דלהכי עיטרה המקום בכ"ד תכשיטין (תנ"י חיי שרה ד) דאף דההיא שעתא לא יתבוששו מ"מ כיון דכולה ערוה צריכה כיסוי מפני ערוה ולא משום בושא ושימשו התכשיטין כמו כיסוי. (6) אינה צריכה עטיפת טלית כי דרכה להתכסות והצניעות עומדת לה כטלית. (7) דברים כב, יב. (8) קרא דסמך ליה, שם, יג, למימרא דהאיש צריך כיסוי. (9) כדאמר בעלמא (רש"י ריש אמור) אמור ואמרת להזהיר הגדולים על הקטנים, הכי נמי ויאמר לאמר. (10) סוכה מב,א. (11) ר' הציונים ברוקח לעיל, ושם הרחיב יותר. (12) בראשית יד, כג. (13) לעיל כב.

לח דְּבַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וְעָשׂוּ לָהֶם

רש"י

(לח) וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִית. על שם הפתילים התלוים בה, כמו (יחזקאל מ, ג) ויקחני צלילית ראשי.

העולם ועד סופו. אלא מפני שקולו להבות
אש והיו יוצא מתוך הדיבור זיקין דינור,
וכמספר הניצוצות היה משה יודע כמה
שייך בדיבור הלכות וטעמים, ומכל דיבור
ודיבור בורא מלאכים מתוך דיבורו. זהו
שאמר²² "ודבריו חיים וקיימים" זה
המלאכים חיים וקיימים מתוך דיבורו.
ובמצות ציצית מזכיר "ויאמר", [שאמר]
הקב"ה למשה מה גרם למקושש שחילל
שבת, לפי שכל השבוע נוהג מצות תפילין
ונקראים אות, שאדם בדל מעבירות בעודו
עמו, אבל בשבת שאינו נוהג לא היה נזהר
וחטא, "דבר אל בני ישראל" מצות ציצית
שנזהרין בה אף בשבתות, לכך דיבר עמו
בנחת אימרי נועם, לכך נסמכה פרשת
ציצית למקושש. (א' 23268)

פסוק לח

[א] פירוש ציצית. דבר אל בני ישראל
וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִית. למה נסמכה פרשת
ציצית לפרשת מקושש, ללמד כל המהלך
ברשות הרבים בשבת בלא עטיפה בא לידי
חילול שבת ונעשה כאלו הוא מקושש.
ולכך פסק אסור לצאת בשבת ברה"ר בלא
עטיפת מלבוש²⁴. וכן נהגו במקומנו. לכך

אותם, כמו שמפרש והולך, "וזכרתם"¹⁴ את
כל מצות ה' "למען"¹⁵ תזכרו", לכך לא
נאמר אלא "ויאמר". (ס"ז)

[ד] ויאמר ה' אל משה לאמר. בכל מקום
כתיב "וידבר" וכאן "ויאמר", כי ויאמר
שייך לומר במקום שיש מחשבה גדולה¹⁶,
לכך בכל מעשה בראשית כתיב "ויאמר"
שבליילה חושב, זהו "אמרי דעת"¹⁷, כמו
כן בכאן. מה ראה הקב"ה לתת לישראל
ציצית, אלא כל ימות החול אדם מצווה
בתפילין וזוכר את בוראו זהו¹⁸ "לאות על
ידך", אבל בשבת ובימים טובים אין אדם
נושא תפילין שהן עצמן נקראו אות אדם
ש[נ]וכח בוראו, אמר הקב"ה אל לבו אתן
להם אותם ככנפי כסותם כמו העבד בחותם
שבכסותו¹⁹ ויזכרו יראתי "וזכרתם את כל
מצות ה'", לכך נאמר ויאמר. לכך סמך
מקושש לציצית, כי בשבת לא היה לו שום
זכירה וחטא נתן להם ציצית לזכור המצות.
לאמר לישראל. (פי' תפילה לרוקח)

[ה] ויאמר ה' אל משה ג'י'. כל "וידבר ה'
אל משה" בכח, "קול²⁰ ה' בכח" "קול²¹
ה' חוצב להבות אש", והלא כשמדבר
למשה לא היה שומע שום בריה כי אם
משה וקולו של הקב"ה כדיי לשמוע מסוף

(14) להלן לט. (15) שם מ. (16) ר' רוקח לבראשית א, ג: כל אמירה שבתורה מחשב בלבו ואח"כ
אומרם ומסביר פנים בדבר, אבל וידבר תחילת מעשה. (17) ע"פ משלי כג, יב: "הביאה למוסר לבך
ואזנך לאמרי דעת", כל' אמרי דעת שהכתוב משתעי בהן הם דברים הנאמרים אחר העיון והתבוננות,
ולכן נאמר 'אמרי דעת' ולא 'דברי דעת' או כיו"ב. (18) שמות יג, ט. (19) ע"י שבת נח, א.
(20) תהלים כט, ד. (21) שם, ז. (22) בברכה שאחר ק"ש של שחרית. (23) לבראשית א, ג.
(24) וכן להלכה בכמה ראשונים וברמ"א סי' שא סע' טז: ולא יצא אדם בשבת כמו שהוא יוצא בחול

צִיצַת עַל-כְּנָפֵי בְּגֵדֵיהֶם לְדָרְתָם וְנָתְנוּ עַל-צִיצַת

רש"י

דבר אחר נתינת על שם וראיתם אותו, כמו (שה"ש ז, ט) מניח מן המרכים: תב"ת. נכח ירוק של

דאמרי³² בההיא שעתא רמינן עליה משום "לועג³³ לרש חרף עשהו". וכן מצינו במתי מדבר שמצאו שני ציציות בטליתות בפרק הספינה³⁴. לכך פסק שמסירין הציצית מן טלית של מתים וקושרין אותן בתוך כנפיהן. ויש שמשימין אותן למתים כנגד ליבם, דאם היו מסירין אותן מכל וכל אז הוי לועג לרש שקיימו³⁵ אותן בחייהן. ועוד דאמרינן³⁶ צדיקים עומדים בלבושיהן ק"ו מחטה, אם היו להן ציצית בחייהן יהיו כן ציצית בבגדיהן³⁷. אך אין נראה מנהג האשכנזים שאין מסירין אותן אך מניחין אותם והכנפות חוץ לארון, ול"נ דא"כ הם מלעיגין על אותן הקבורים שם שלא היו להם ציצית³⁸. לכן נראה כדפי' להסירן מן הכנפות ולקשור אותן בתוכו. וכן משמע במס' שמחות³⁹ דאמר אבא שאול קברוהו (והטילו) [והתירן] ציציתו מעליו.

וק"ק לרבינו יעקב מארולייניש אמאי לא מחייבי נשים בציצית מטעם דכל דישנו

צוה הקב"ה לישראל מצות ציצית שהוא ציון וסימן לישראל שיהיו זוכרים המצות שנ' "למען תזכרו" וגו'. שהרי ציצית בגי' ת"ר, וח' חוטין וה' קשרים היינו סך תרי"ג²⁵. וק"ק והא כולהו כתיבי ציצית חסר י' בתרא. וי"ל שדי ל' דלציצית לג' פעמים ציצת להשלים לג' יודין שהן בגי' ל' נמצא כאלו ציצית מלא נכתב²⁶. ד"א למה נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש ללמד על המת שחייב בציצית²⁷. וק"ק והכתיב²⁸ "במתים חפשי" כיון שמת אדם פטור מן המצות²⁹ וכן ראיא מכלאים דאמר³⁰ אבל אתה עושה ממנו תכריכין למת. ועוד ראיא מהאי דאמרי³¹ דר' חייא ור' (אבהו) [יונתן] הוו קאזלי בבית הקברות גרר תכלת של ר' יונתן א"ל ר' חייא יאמרו לך למחר בא אצלינו ועתה אתה מלעיג אותנו. אלמא מכל הנך דלמתים אין להם ציצית בקבורתם. ומכל מקום יש ראיא דלמתים יש להם ציצית,

בלתי דבר אחר שיזכור על ידו שהוא שבת ולא יבא לחללו. (25) תנחומא קרח יב; רש"י בפסוק הבא. (26) חזקוני כאן ובכמה ראשונים. (27) ראה ר' אפרים לעיל לו, והערה שם. (28) תהלים פח, ו. (29) שבת ל, א. (30) נדה סא, ב. (31) ברכות יח, א. (32) מנחות מא, א. (33) משלי יז, ה. (34) ב"ב עב, ב. (35) מהדיר הרא"צ הוסיף כאן תיבה: לאותן שקיימו כו'. והוא שפת יתר, דהוספת הרא"צ כאן הוא דלא תיקשי מאחר שכל החיים העומדים שם מכסים ציציותיהן מה שיין לועג לרש של המת לעצמו. וקאמר שמ"מ שיין ביה בזיון שקיים בעודו בחיים ועכשיו נעשה חפשי. (36) סנהדרין צ, ב. (37) כל' נוח להם שיקברו בציצית כדי שיעמדו בבגד מצוייץ. (38) מהדיר הרא"צ הקיף בחצ"ע "שלא היה להם ציצית" והגיה: "שאין להם ציציות". ולא נר' דהלעג הוא כעין לעז שלא קיימו ציצית בחייהם ולא דהשתא אינם מקיימים, דהא קאמר לעיל בסמוך דאדרבה אם מסירין אותן מכל וכל אז איכא לעז. מעתה איכא תקנה להתירן ולקושרן בטליתו ולכשיעמוד לתחיה יקשרו לו, והיינו דמסיים. (39) שמחות יב, יא.

נראה דציצית אינה צריכה ברכה, והטעם נכון כיון דאסיקנא דציצית חובת גברא הוא ואין מצותו אלא בעיטוף, וכן אין מברכין בעשיית סוכה ולולב לעצמו דעשייתו אינו גמר מצות⁵², וכן בתפילין העושה לעצמו אינו מברך⁵³. אך במזוזה לעצמו פסק דמברך כשקובעה⁵⁴. וכן במילה מברכין כיון דאין גוי יכול לעשותה⁵⁵ שני⁵⁶ "המול ימול".

ועשו להם ציצית. וכה"א "גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך". לפום ריהטא משמע דלא נצטוו לעשות ציצית אלא מי שיש לו ד' כנפות, אך לא נצטוו לחזור אחר ד' כנפות להיות לו מצות ציצית. אך כן נראה פסק דנצטוו אף לחזור אחר ד' כנפות ולעשות בהם ציצית. וראיה דאם לא כן היאך ציצית דוחה כלאים⁵⁷ והא (איבעי ליה) [אי בעי לא] עביד ד' כנפות ואמרין⁵⁸ כי אמרי' עשה דוחה ל"ת היכא דלא אפשר דלא מצי למיעבד כגון כלאים בציצית והא מצי (למימר) [למיעבד] נמי בהו (איבעי) [אי בעי]⁵⁹. ועוד ראיה כיון דאסיקנא דציצית חובת גברא היא⁶⁰, א"כ חובה מוטלת על האדם לחזור אחר בגד הראוי לציצית⁶¹. ועוד ראיה דאמרי' פרק

ב"לא תלבש שעטנז"⁴⁰ ישנם ב"גדילים תעשה לך"⁴¹, ואין להקשות איפכא ליפטור בכלאים כיון שהם פטורות מציצית משום דכל שישנו בגדילים ישנו בשעטנז, דאיכא למימר דכל היכא דאיכא לאקושי לקולא ולחומרא לחומרא מקשינן⁴² דא"כ ליחייבו בציצית. והשיב ריצב"א כיון דאיכא למימר הכי ואיכא למימר הכי כל חד וחד תיקו אדוכתיה. וי"מ משום דכי היכי דאמרי'⁴³ "בני אהרן" ולא בנות אהרן ה"נ "בני ישראל ועשו" ולא בנות ישראל. וק"ק כן נראה א"כ היכי פליגי ר"ש ורבנן אם נשים מיחייבי בציצית⁴⁴, והכתיב "בני ישראל" ולא בנות ישראל, וצריך עיון.

ואמרת אליהם. לרבות לדורות⁴⁵.

ועשו להם. שתהא עשוין לשמה⁴⁶, וכתוב בתריה פתיל שגם הפתיל יהא טווי לשמו, וכן פסק דבעי טוויין וגדולין לשם מצות ציצית. להם. משלהם ולא הגזול ולא השאול⁴⁷ וכה"א⁴⁸ "כסותך" פרט לגזול ולשאול⁴⁹ מכאן אמרו טלית שאולה פטורה מן הציצית⁵⁰.

ועשו. פסק אע"ג דכתיב ועשו, אינו מברך העושה ציצית לעצמו, ובגמ'⁵¹ מפרש כן

(40) דברים כב, יא. ע"י מנחות מג,א. (41) שם, יב. (42) כדאשכחן נדה ה,א. (43) יבמות פה,א ובכ"מ. (44) מנחות מג,א. (45) ד"דבר' ואמרת' יתורא הוא. (46) בסוכה ט,א: 'גדלים תעשה לך' לך לשם חובך. ונר' דכאן בא להטעינו בפשט הכתוב. (47) ספרי זוטא כאן. (48) דברים כב, יב. (49) חולין קל"ב. (50) כל ל' יום. מנחות מד,א ובכ"מ. (51) מנחות מב,א. (52) ע"י סוכה מו,א. (53) מנחות מב,ב. (54) לא נהירא לן דכשקובעה מאן ס"ד דאינו מברך הא הוי גמר מצוות, ודומה דט"ס כאן וצ"ל: אך במזוזה לאחרים. ור"ל בתפילין לעצמו אינו מברך וכ"ש לאחרים, אך במזוזה לאחרים מברך כשקובעה. (55) ע"ז כו,ב. (56) בראשית יז, יג. (57) יבמות ד,א. (58) מנחות מ,א. (59) מהדיר הרא"צ הוסיף תיבה: והא מצי למיעבד נמי בהו במינו אי בעי. ועיי"ש שהאריך. ולפום ריהטא, לפי לשון התחלת הקושיא: "והא אי בעי לא עביד ד' כנפות", הוי ליה לאסוקי הכא נמי: "והא מצי דלא למיעבד בהו ד' כנפות אי בעי". ויל"ע. (60) מנחות מא,א. (61) נר' דאין זו ראיה גמורה דא"כ מאי שקיל וטרי הא מסקנת הלכה ברורה היא דחובת גברא היא, והראיה אפשר לדחות דחובת גברא אתי לאפוקי כלי המונח בקופסא ועדיין אינה חובת גברא לחזור אחריה, אלא

בכלל ארבע ולא בעלת ג'. על כנפי בגדיהם. משמע על [כל] בגד שיש לו ד' כנפות חייב להטיל ציצית בכולן אם לובשן ביחד דחובת גברא הוא. וכן פסק מורינו ורבינו החסיד לבני אדם שלובשים ד' כנפות והולכים בו כל היום, וכשבאין בבית הכנסת חוזרין ולובשין עוד טלית שמעטפין בו, שחזור ומברך. ומורינו רבינו מפלייזא⁷⁴ פסק והורה לי שאין לחזור ולברך על השני כיון שהוא לבוש עדיין אותו שבירך עליו. וסבירא ליה לרבינו דאם היו לו לאדם כמה מיני ד' כנפות שאין צריך להטיל ציצית רק באחד מהם⁷⁵ שני⁷⁶ "על ארבע כנפות כסותך" משמע אחד ולא לשנים.

וכן פי' רש"י דין עשיית ציצית, קשר העליון ב' קשרין ואחריו ג' הקפות ואחר כך חוליא וכן ג' פעמים בין כל קשר וקשר אשר יעשה בו ג' חוליות לג"פ לג' הקפות, אך בקשר אחרון יעשה ד' חוליות, כך הם י"ג חוליות בגי' אחד. כנגד ז' רקיעים וששה אווירים. וכן תניא⁷⁷ הפוחת לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים, ולכך פסק מורי זקני הר"ר גרשון ז"ל לעשות, ונהג לעשות ז' הקפות בין כל חוליא וחוליא כנגד ז'

התכלת⁶² טצדקי למיפטר אתכלת פי' טצדקי מבקשי עלילות. ועוד דאמרי⁶³ הקורא ק"ש בלא ציצית מעיד עדות שקר באדון. ועוד ראה כן נראה דהא כתיב "ועשו להם ציצית". לכן נראה לחזר אחר בגד הראוי לציצית ולעשות ציצית. וכן נראה מהאי קרא דכתיב⁶⁴ "והיה לכם לציצית", ולא כתיב והיה לבגדיכם לציצית. שמעין דהלכה דציצית חובת גברא הוא. ועשו להם ציצית. אין ציצית [אלא] לדבר היוצא⁶⁵. פי' היוצא מן כנף הטלית. ובגמרא פרק התכלת⁶⁶ אסיק פסק דצריך להרחיק ציצית מן הכנף שלשה אצבעות מכל צד כדי שלא יהא⁶⁷ שיעור בגד למעלה מן תחיבת הציצית. ומשלשל בו ענף. וכן פסק דשיר וגרדומי ציצית כל שהו⁶⁸. ובגמרא מפרש כל שהו כדי עניבה והקפה⁶⁹. ורבינו החסיד⁷⁰ פסק לן מכל מקום צריך שישתיירו הג' חוטין כפולין שהן ו', ארוכין כשיעור י"ב אצבעות.

על כנפי בגדיהם. כנגד⁷¹ "על כנפי נשרים", כי ציצית בגימ' נשרים. על כנפי בגדיהם. יכול אפי' בעלת חמש ובעלת שש ובעלת ג' ת"ל על ארבע כנפות כסותך⁷². ואסיק⁷³ דבעלת חמש חייב בציצית שישנו

דכשבא ללבוש בגד ד' כנפות אז חלה חובת גברא עליו להטיל בו ציצית. ומ"מ קצת ראה איכא דבשאר מקום דאמרינן חובת גברא היינו שצריך לחזור לקיים המצוה, כנלענ"ד (א.ו.). (62) מנחות שם. (63) ברכות יד, ב: כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. וי"ג שם: בלא תפילין או בלא ציצית. ועי' רא"ש שם סימן י' דפלוגתא היא בראשונים גם לגי' דידן דלא גרסי' בהדיא ציצית, אי יש לדמותו לתפילין מסברא. (64) בפסוק הבא. (65) ספרי כאן קטו. (66) מנחות מא, ב. (67) מהדיר הרא"צ הגיה: כדי שיחא שיעור בגד כו'. אך עי' בגמ' שם דאסיקנא: א"ר פפא הלכתא ד' בתוך שלש כו'. וכן הלכה. ומיהו ל' הרא"צ לכא' מגומגם דצ"ל: דצריך להרחיק ציצית מן הכנף עד (או: פחות) שלש אצבעות כו'. וכן צ"ל: שלא יהא שיעור בגד למטה מן תחיבת הציצית. וצריך לפרש שלא יהא שיעור בגד ממקום תחיבת הציצית למעלה ועד כנף הבגד. (א.ו.). (68) מנחות לח, ב. (69) שם. (70) הר"י ממיץ, ר' הקדמה לר"ח פלטיאל עמ' 9. (71) שמות יט, ד. (72) ספרי שם. (73) במנחות מג, ב. (74) ר' שמואל מפלייזא. (75) ר' ארחות חיים הלי' ציצית אות ה שהביא מחלוקת בזה. (76) דברים כב, יב. (77) מנחות לט, א.

על כנפי. סימן "ואשא"⁸⁶ אתכם על כנפי נשרים". ציצית בגימ' נשרים⁸⁷. בגדיהם בגד חשוב ג' אצבעות⁸⁸, לכך החוטין בתוך ג' אצבעות לכנף⁸⁹. על כנפי בגדיהם לדורותם. מצוה זו נוהגת. ונתנו על ציצית הכנף. כי צריך כעין כנף⁹⁰. צריך להיות הציצית במקום ארוג ולא במקום פתיל⁹¹. ונתנו. ולא שיארגנה עמה⁹².

פתיל צריך לפותלו שליש ושני שלישי ענף⁹³. תכלת. לפי שדומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא היקר⁹⁴. על כן צוה בהיות מוצא צבע תכלת⁹⁵ שיקח פתיל תכלת וישים עם הלבן, לפי שיש בו כעין צמר ופשתים למעלה, ולא ממש אלא כחזיון הנביאים נדמה להם כן, "ושער רישיה כעמר נקי"⁹⁶, "והאיש⁹⁷ לבוש הבדים", על כן צמר ופשתים אסור אם לא בציצית.

מן "ועשו להם ציצית" עד סוף הפסוק ז' תוי"ן, אבל ואמרת להם אין לחשוב, שעיקר המצוה אין מתחלת כי אם מן "ועשו", ז' תוי"ן הן כ"ח מאות, כנגד כ"ח מאות שיעבדו למי שהיה זריז במצות ציצית כדאמ' בשבת⁹⁸ דכתיב⁹⁹ "בימים ההם יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי", הרי מע' אומות

רקיעים ואחריו נהגתי כן. וכן נראה שהרי היו מקיפין ג' פעמים בשני חוטין אחד של תכלת ואחד של לבן הרי ז' הקפות, ואחר כך תחבן הב' חוטין בחוליא שהוא היקף אחד הרי ז' הקפות. ופסק רבינו אליהו מפריש לעשות הציצית בלא שום חוליא. וראיה בגמרא⁷⁸ ש"מ עושין קשר בין חוליא לחוליא ודחי דילמא דאיקטר וכו' משמע שלא היו עושין חוליות. וכן נראה דאין זו ראייה דדחי שלא הי' קושרין בכל חוליא, אך מכל מקום עושים חוליא בלא קשר. [ו]דברי התייר הגדול⁷⁹ עיקר. (רא"צ) **[ב] דבר אל בני ישראל**. ולא אל העבדים ונשים⁸⁰. ואמרת להם. להזהיר הגדולים על הקטנים, קטן שיוודע להתעטף ב' ציציות לפניו וב' ציציות לאחריו כדאמר בסוכה⁸¹ ובבבכיר⁸² אביו לוקח לו ציצית.

דבר. ואחר כך "ואמרת", (בדשיין) נכך שיין] אליהם ואחר כך להם. "אליהם" שיין במקום שלא דיבר עדיין מן הענין, לאחר שכבר דיבר יאמר "להם", כמו⁸³ "צו את בני ישראל ואמרת אליהם", לאחר כך "ואמרת להם זה האשה".

ועשו להם ציצית. אין ציצית אלא דבר היוצא⁸⁴, כדכתיב⁸⁵ "ויקחני בציצית ראשי".

(78) שם. (79) כינוי מצוי אצל הראשונים לרש"י, ע"ש שמורה הדרך ומיישר כל מעקשים. (80) מנחות מגב. (81) סוכה מב.א. (82) ברוקח הל' ציצית סי' שסא: כשמתעטף משליך הכנפות לאחריו כדאיתא במדרש אבכיר בפסוק והמים להם חומה שהכריז גבריאל למים שאחריהם הזהרו שעתידין להשליך ציצית לאחריהן וקשר של תפילין, ע"כ. ואבכיר הוא מדרש שהיה לראשונים באשכנז ולא נשתייר לנו. (83) להלן כח, ב"ג. (84) ספרי כאן קטו. (85) יחזקאל ח, ג. (86) שמות יט, ד. (87) ר' בעה"ט כאן. (88) שבת כז, ב. (89) מנחות מא, ב, וראה רא"צ כאן. (90) שם לח, א ובכ"מ. (91) ספרי כאן קטו. (92) שם. (93) מנחות שם. (94) סוטה יז, א ובכ"מ. (95) ר"ל שאם לא מצא לא בטלה המצוה, כדתנן (מנחות ד, א): התכלת אינה מעכבת את הלבן. (96) דניאל ז, ט. והיינו צמר. (97) שם יב, ז. ובדים היינו פשתים. (98) שבת נח, א. (99) זכריה ח, כג.

לא במחתרת מצאתים כי על [כל] אלה".
(פי' התפלה לראב"ן¹²)

[ו] ועשו. לשמה וטוויין אותם לשם ציצית¹³. להם. ולא הגזול¹⁴. להם ציצית. פתילים¹⁵ כמו¹⁶ "ויקחני בציצית ראשי". על כנפי בגדיהם. בגד ג' אצבע¹⁷, על כן תולה בג' אצבעות לכנף¹⁸. ובאורך הטלית יתן ולא ברוחב¹⁹. ונתנו. ולא באריגה²⁰. ציצית הכנף. מין כנף²¹. כל הזהיר במצות ציצית יתקיים בו "יחזיקו²² י" אנשים מכל לשונות [הגוים]", מכל לשונות הם ת"ש, "בכנף [איש] אחד", זהו "על ציצית" בגימ' ת"ש. הכנף. לכנף אחד ת"ש, הרי לד' כנפות כ"ח מאות, לכך מן עשייה ואילך בפסוק ז' תוי"ן הם כ"ח מאות, ציצית לדרותם ונתנו על ציצית פתיל תכלת, כדאמר בפר' במה מדליקין²³ הזהיר בציצית זוכה ומשמשין אותו ב' אלפים ות"ת עבדים.

ג' פעמים ציצית כאן. [ב'] ציצית מלאכים, וא' לציצת חסר י"ד²⁴, וכן ג' קשת פרשת נח²⁵, כמו שהקשת נראה ביום ולא בלילה כך ציצית נהגת ביום דווקא. בציצית "לדרתם" בקשת "לדרת²⁶ עולם", בציצית "וראתם אותו", בקשת "וראתיה²⁷", וכן הרבה דברים שווין במקרא, בציצית תכלת

מכל אומה י', הם ת"ש לכנף אחד, הרי לד' כנפות כ"ח מאות לכנף אחד ת"ש, זהו "על ציצית הכנף" כמניין ע"ל ציצית יקבצו אל הכנף.

ציצית הכנף פתיל תכלת. בגימ' התכלת דומ"ה א"ל הי"ם וי"ם דומ"ה א"ל הרקיע ורקיע הו"א דומ"ה א"ל כס"א הכבוד. (פי' התפלה לרוקח)

[ג] ציצית. כמו¹ "בציצת ראשי". קבוצת פתילים תלוין כשער הראש. (רשב"ם)

[ד] ועשו להם ציצית. שם דבר², כמו³ "בציצת ראשי" (ריב"ש)

[ה] ועשו להם ציצת. על שם הפתילים התלויים בה⁴, כמו⁵ "ויקחני בציצת ראשי". ולמה נקרא שמן תכלת⁶ על שם שכלו המצריים על הים, ר' אומר למה נקרא שמו ציצת על שם שהציץ המקום על בתי אבותינו במצרים, שנאמ' ⁷"מציץ מן החרכים". ר' חנינא בן אנטיגנס אומר כל המקיים מצות ציצת מהו אומר⁸ "בימים ההמה יחזיקו עשרה אנשים בכנף איש יהודי", וכל המבטל מצות ציצת מהו אומר⁹ "לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה". ר' מאיר ור' יהודה חד אמר בעון מזווה בני¹⁰ מתים¹¹, שנא' ¹²"גם בכנפך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים

(1) יחזקאל ח, ג. (2) בא לאפוקי דהוא ל' הבטה, כמו שפי' הריב"ש להלן, והיה לכם לציצית, להבטה, דהתם משום דכתיב 'לכם' משמע לכם הוא ציצית ולשאר עלמא אינו ציצית לכן שם אינו יכול להתפרש שם דבר, אבל כאן שם דבר הוא. (3) הציון ברשב"ם. (4) רש"י כאן. (5) יחזקאל ח, ג. (6) מכאן ולמטה בספרי כאן קטו. (7) שיה"ש ב, ט. (8) זכריה ח, כג. (9) איוב לח, יג. (10) שבת לב, ב. (11) ירמיה ב, לד. (12) 'גנוזות' להר"מ הרשלה, ג, עמ' נט. (13) מנחות מב, ב. (14) סוכה ט, א. (15) מנחות שם: אין ציצית אלא ענף וכה"א ויקחני בציצית ראשי. (16) יחזקאל ח, ג. (17) ע"י שבת כז, ב. (18) מנחות מא, ב. (19) כך בכל בו ובארוחת חיים הל' ציצית ע"פ מנחות מב, א. (20) ספרי כאן קטו. (21) מנחות לח, א ובכ"מ. (22) ע"פ זכריה ח, כג. (23) שבת לב, ב. (24) ובמסורת דידן שלשתן מלאים. (25) בראשית ט, יג; יד; טז. (26) שם, יב. (27) שם, טז.

תפילין של ראש וא' של יד והמילה, וזהו "וקשרת(ם) לנו עשרה כתרים"³⁵.

ציצית הכנף פתיל תכלת. בגי' [ו]התכלת דומה אל הים וים דומה לרקיע ורקיע הוא דומה אל כסא הכבוד³⁶.

ציצית הכנף פתיל תכלת. בגימ' התכל"ת דומ"ה א"ל הי"ם וי"ם דומ"ה א"ל הרקיע ורקיע הו"א דומ"ה א"ל כס"א הכבוד.^(ר"א)

[ח] ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם. ציצית על כנפי בגדיהם, ס"ת תהילים, כי מצוה מן המובחר בהשכמה להתעטף בציצית ולומר תהלים³⁷. (רא"ג)

[ט] ועשו להם ציצת. לא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא נתנו בו מצוה לישראל³⁸, יצא לחרוש "לא³⁹ תחרוש בשור וחמור", לזרוע "לא⁴⁰ תזרע כלאים", לקצור "כי תקצור קצירך", ללוש "ראשית⁴¹ עריסותכם", שחט "ונתן⁴² לכהן הזרוע והלחיים והקבה". קן צפור "שלח⁴³ תשלח". בחיה ועוף "ושפך⁴⁴ את דמו וכסהו בעפר", נטע "וערלתם⁴⁵ ערלתו". ילדה זכר "ימול⁴⁶ בשר ערלתו". קבר את המת "לא⁴⁷ תתגודדו". מגלח "לא⁴⁸ תקיפו", בנה בית "ועשית⁴⁹ מעקה", "וכתבתם⁵⁰ על

שדומה לים²⁸, בקשת "כן²⁹ מראה הנוגה סביב", כמו שהקשת יש לזכור שלא לחטא כמו שחטאו דור המבול, כן הציצית "וזכרתם את כל מצות". בפר' התכלת³⁰ מאותו שטפחו לו ציציותיו על פניו ומנעו מלחטוא. ב' ציצית מלאים י"י, כנגד י"י אנשים מכל לשונות החזיקו בכנף איש יהודי", י' כאילו קיים י' דברות³¹. לציצית(ת). חסר י' בתראה, לומר בעולם הזה אין שילום שכר עד לעולם הבא שנברא ב'י³², וכן י' מצות על כל בן ברית, ד' בתי תפילין של ראש וא' בתפילין של יד וד' ציציות והמילה. (א' 268; רוקח)

[ו] ועשו להם ציצית. מן העשיה ואילך בפסוק שבעת תווי"ן הם כ"ח מאות³³, ציצית לדרתם ונתנו על ציצית פתיל תכלת. ובפ' במה מדליקין³⁴ הזהיר בציצית זוכה ומשמשין אותו אלפים ות"ת עבדים. ג' פעמים "ציצית" בפרשה, וכן ג' פעמים קשת בפ' נח, כמו קשת נראה ביום ולא בלילה, והרבה דברים דומין לתרוייהו, אמירה וזכירה וראייה לדורותם.

לציצת. בתראה חסר י', לומר בעה"ז אין שילום שכר עד לעה"ב שנברא ב'י, וכן י' מצות על כל בן ברית, ד' ציציות וד' בתי

(28) ר' ברוקח כאן בפסוק דלעיל. (29) יחזקאל א, כח. (30) מנחות מד, א. (31) ע"י מנחות מג, ב. (32) מנחות כט, ב, ובכ"מ. (33) ר' מש"כ בפסוק הקודם וברוקח שם. (34) ר' ציונים והרחבת דברים ברוקח בפסוק דלעיל. (35) בפיוט "אזהרת ראשית" למוסף יום ב' של שבועות: "הורית לנו עשרת הדברות וקשרת לנו עשרה כתרים". (36) סוטה יז, ב. המהדיר הוסיף אות וא"ו להתכלת שבראש הגימטריא, אך בפ"י התפלה לרוקח ישנה לגי' זו בשינוי קצת, והיא מכוונת: התכל"ת דומ"ה א"ל הי"ם וי"ם דומ"ה א"ל הרקיע ורקיע הו"א דומ"ה א"ל כס"א הכבוד — בגי' ב'קבה. (37) הובא בנחל קדומים להגחידי"א כאן, בשם ר' אפרים. (38) כל זה במד' ה' בחכמה יסד ארץ (ביהמ"ד ח"ה) ד"ה ברעתו תהומות. (39) דברים כב, י. (40) ויקרא יט, יט. (41) לעיל כ. (42) דברים יח, ג. (43) שם כב, ז. (44) ויקרא יז, יג. (45) שם יט, כג. (46) שם יב, ג. (47) דברים יד, א. (48) ויקרא יט, כז. (49) דברים כב, ח. (50) ואתחנן ו, ט.

בגים' ו' מאות. והק' ר"י והא' ציצת חסר י' כתיב, ולמ"ד יש אם למסורת⁶² מאי איכא למימר. וי"ל דתלתא ציצת כתיבי⁶³ וכתיב "והיה לכם לציצת" הרי ל' יתירא, שדי ל' אתלתא ציצת אז הוי ציצת מלא.

ועשו להם ציצת. זהו סימן עבדות שאנו עובדים להקב"ה כדרך שהיו עושים אות של עבדות בכסות עבדיהם, והקשרים שבו דוגמ'⁶⁴ לאדם שעוש' קשר ברצועות כשדואג פן ישכח שום דבר. (א' 271; המ' 40; רח"פ)

[יג] ציצית. למה שמנה חוטיין בציצית, לפי שהם באים לכפר על שמנה איברים שבאדם שהאדם חוטא בהם תמיד, ואלו הן, עין ואזן ופה ויד ורגל, לב וגויה⁶⁵. א"נ דלהכי צוה השם אותם שמנה חוטיין, כדי שימנע עצמו שלא ישתמש באלו שמנה איברים אלא הדבר הראוי וירחיץ עצמו מן העבירה ע"י כן שהוא רואה אותן יתבונן למה זו. (אמרי נעם).

[יד] ויעשו להם ציצית גוין. למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית, שבשעה שהמקושש נתחייב שחילל השבת אמ' משה לפני הקב"ה כתי' בתפילין⁶⁶ "למען תהיה תורת ה' בפין", אמ' משה רבנ' ש"ע זהו תפילין, וצייות שלא לנשאם בשבת אילמלא היה נושאם המקושש היה זכור משבת ולא חיללו. אמ' לו הקב"ה הריני קובע לך מצות ציצית שעל ידם נזכרי' המצות כמו תפילי' ונוהגי' אף בשבת⁶⁷.

מזוזות". נתכסה בטלית "ועשו⁵¹ להם ציצת".

על ציצת הכנף. עם ציצית הכנף דוגמא⁵² "על שדה הארץ" פי' עם ציצית הכנף שהיא לבן יתנו פתיל תכלת וכן אמרו רבותינו. (חזקוני)

[ו] ועשו להם ציצית. אמר הקדוש ברוך הוא אני רוצה שתהיו מעוטפים כמלאכים "לבוש⁵³ הברדים" וכאשר ראית אותי מעוטף⁵⁴. לכן צוה בתכלת שדומה לרקיע ולכסא הכבוד⁵⁵. ציצית בא"ת ב"ש עולה כסאי.

ציצית. בגימטריא צדקות וגימטריא נשרים. לומר מי שהוא זהיר במצות ציצית זוכה ורואה פני שכינה⁵⁶ דכתיב⁵⁷ "אני בצדק אחזה פניך". וזוכה למה שנאמר⁵⁸ "ואשא אתכם על כנפי נשרים". (בעה"ט)

[יא] ויעשו להם ציצית. נסמכה פרשת ע"ז ושבת דהיינו מקושש ופרשת ציצית, לומר ששבת וכן ציצית שקולים נגד כל המצות⁵⁹. ונסמכה גם פרשת ציצת לעושה בשגגה משום דכתיב בה "וראיתם וזכרתם" שמתוכה יזכור ולא ישגה, כאדם שעושה לו קשר לזכרון⁶⁰. דבר אחר נסמכה פרשת ציצית לשבת שמשום שאין מצות תפילין בשבת שמא ישכח לשבות⁶¹, אמר הקב"ה הריני נותן להם אחרת תחת זה המזכרת את האדם הנוהגת בשבת כבחול, דהיינו ציצית, זהו "וזכרתם" וגומר. מרבי. (פער')

[יב] ויעשו להם ציצית. פי' רש"י ציצית

(51) במדבר טו, לח. (52) ויקרא כה, לא. (53) דניאל יב, ו. (54) ר"ה יז, ב. (55) מנחות מג, ובכ"מ. (56) מנחות שם. (57) תהלים יז, טו. (58) שמות יט, ד. (59) ר' שש' 66 לעיל לד. (60) וכך גם ביר' 2240. (61) ר' תנדיב"א כד. (62) סוכה ו, ובכ"מ. (63) בפרשה דידן. (64) ברח"פ הנדפס: "אומי". אך בעיון כת"י המ' 40 נראה כמ"ש. (65) ר' ציוני בשם סודי וזיזא המובא כאן. (66) שמות יג, ט. (67) ע"פ תנדיב"א כד.

הרבה וטמא הוא ומצוי הוא במקום שצדין שפנים ובל' ארמי שמן שיפקא ובלשון ערב' זכויב ובלשון יוון תלא אילן בערוך⁷⁷. ל"א אילן צבע הוא ודומה לתכלת.

"בציצית ראשי"⁷⁸ בל"א לוק"א⁷⁹. (ששון 66)

[טו] ועשו להם ציצית. נ"ל כי מה שנסמכה פרש' ציצית לפר' מקושש כי שבת שקולה כנגד כל המצות⁸⁰, וכל הכופר בה ככופר בכל התורה כולה, והכופר בחריש⁸¹ כופר בכל התורה, כי הא בהא תליא. מצות ציצית שקולה כנגד תרי"ג מצות, על כן נאמ' עליה⁸² "וזכרתם את כל מצות ה'". וי"ל גם פרש' מקושש נסמכה לפר' שגגת ע"ז, מטעם דהמודה בה ככופר בכל התורה⁸³, ועל כן נסמכו אלו הפרשיות זו אחר זו, לומ' כי מי שיחטא בשגגת ע"ז סופו יחטא בשבת. מה יעשה אדם ליזהר אף משגגה ילך ציצית בבגדו ויזכור מצות הב"ה ולא יחטא. (וט' 54)

[טו] אלהם ועשו להם. גימ' אך לא מן העשוי⁸⁴.

לציצית על כנפי בגדיהם. ס"ת תילים. רמז

כי מצוה מן המובחר להתעטף בציצית בהשכמה ולומ' תילים.

וע' ד"א לכך נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש, לומר לך שכל המהלך ד' אמות בלא ציצית כאילו מקושש עצים בשבת⁶⁸. ועוד תי' א"ח לפי כשמת אדם נעשה חפשי מן המצות⁶⁹.

סוף הסדר⁷⁰ פר"ש מיסודו של ר' משה הדרשן וז"ל, "על כנפי בגדיהם" כנגד "ואשא⁷¹ אתכם על כנפי נשרים", "על ארבע כנפות" ולא בעלת שלש⁷² שאין נותנים בה ציצית כלל, ולא בעלת חמש שאי' נותנין ציצית, אלא בד', וראיתם, מדתני⁷³ ארבע כנפות ולא חמש, ותני' אידך⁷⁴ אשר תכסה בה לרבות בעלת חמש. וא"כ קשי' הברייתו' אהדדי, א"ל ש"מ הא דתני' לרבות בעלת חמש היינו לענין שנותני' בה ציצית בד' כנפיה, והא דתני' ולא בעלת חמש היינו לענין שאין נותני' בה ציצית בכנף החמשי, כפי' הגאון ה"ר פרץ ז"ל וה"ר ממרצבורק⁷⁵ לפי שבכלל חמש ד' ואין בכלל שלש ארבע, כך מפר' בתשב"ץ⁷⁶. עוד פיר' ח' חוטינ' כנגד ח' ימים ששהו ישר' משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים, עכ"ל. וכבר פי' הענין בפרש' בשלח. מ"י.

התולה תלא אילן בבגדו, פי' חיה קטנה כמין חתול גדול ומרוקם הוא ויש בו גוונים

(68) כך גם בהדר זקנים, לעיל לב, ובמדרש ל"מ. (69) שם. (70) להלן מא. (71) שמות יט, ד. (72) מכאן ולמטה אינו לפנינו ברש"י בשם ר"מ הדרשן, והוא ע"פ ספר תשב"ץ, ר' להלן. (73) זבחים יח, ב. (74) שם. (75) ר' ריב"א בפסוק הבא ושם: והר"ם מרוטנבורק נתן טעם כו'. משמע שיש פסק בין ב' שמות החכמים. (76) תשב"ץ קטן סי' רסח. (77) ערך: תלא. (78) יחזקאל ח, ג. חוזר לפרש עיקר השם 'ציצית'. (79) לפי הענין קיוצת שיער. (80) ירושלמי נדרים ג, ט. (81) שמא טעות בזיהוי המילה, ואולי הכוונה למצות שמיטה שנאמר בה (שמות לד, כא) "בחריש ובקציר תשבות" והיינו הא בהא תליא דשניהם להורות ולהזכיר בריאת שמים וארץ (ולענין קשר השבת והשמיטה, והיותם שקולים כנגד כל התורה עי' צרור המור סו"פ בהר), אך לא נהירא דמצות שמיטה לא נזכרה כאן. (82) להלן לט. (83) הוריות ח, א. (84) — תקל"ג.

ורואה וחוזר ממעשיו, עכשיו שאין לו תפילין חילל את השבת, צא וברור להם מצוה שנוהגת בין בחול בין בשבת, זו ציצית. אמ' הקב"ה למשה אני רוצה לעטף את ישראל כאשר הראיתי שכונתי "ויעבר⁹⁴ ה' על פניו", שנתעטף כשליח ציבור, וכת⁹⁵ "רישיה כעמר נקי" וכמו⁹⁶ "לבוש הבדים", כך לישר בני שהם קדושים.

ועשו להם ציצית. תכלת דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד⁹⁷.

וראיתם. בגימ' ציצית ביום. ח' חוטינן בציצית כנגדן שמונה חנינות בחומש⁹⁸, וח' פעמים עתירה בחומש⁹⁹. וז' פעמים תפלה¹ וחד "ואתחנן"². וח' שערים למעלה³ להכניס התפלה⁴. וד' פעמים י⁵ בפרשת ציצית, וד' פעמים אלהים, הרי ח'. וה' קשרים כנגד ה' חומשי⁶. וה' "אור"⁷ בבראשית. וה' פעמים אמ' דוד "מלך הכבוד"⁸. הציצית שליש גדיל⁹. קהילא קדושה היו עסוקין שליש היום בתפלה שליש בתורה שליש בדרך ארץ¹⁰. "בכלל¹¹

ציצית על. רמז מצוה מן המובחר להתעטף בציצית קודם ע"ל ברכות.

על כנפי בגדיהם. גימ' ממין הכנף [י]היה⁸⁵ והכי אית' ביבמות⁸⁶, טלית של משי צריך ציצית של משי. תכלת פוטר למינו ובין שלא במינו שאר מינים אינם פוטרים אלא במינו.

על. סמוך⁸⁷. וכך דרשו רבו⁸⁸. (שט' 37; לר' 31)

[יז] ונעשו להם ציצית גו'. סמך פרשת ציצית למקושש, רמז שאסור לצאת בשבת בטלית שאינה מצוייצת כהלכתה⁸⁹. אמרו לו למקושש מפני מה חללת שבת⁹⁰, וכי לא שמעת "מחלליה⁹¹ מות יומת". אמ' מתחלה שכחתי ולבסוף קבלתי התראה. אמ' הקב"ה [י]עשו סימן בבגדיהם, כמו⁹² יוצא העבד בכסותו. בתנא דבי אליהו⁹³ אמ' הקב"ה למשה מפני מה חילל זה את השבת, אמ' לפניו רבונו של עולם איני יודע. אמ' לו אם תפלין בראשו ובזרועו

(85) על כנפי בגדיהם — שכ"ד, ממין הכנף יהיה — שכ"ה. (86) יבמות ד, ב. (87) ולא בחודה של קרן. (88) ע"י מנחות מב, א. (89) שבת קלט, ב. (90) ר' פסיק"ז כאן. (91) שמות לא, יד. (92) ע"י שבת נח, א. (93) תנר"ב"א כד. (94) שמות לד, ו. (95) דניאל ז, ט. ושם: ראשה כעמר נקא. (96) שם יב, ו; ז. (97) ע"פ סוטה יז, א ובכ"מ. (98) בראשית מב, כא; מג, כט; שמות לג, יט; כב, כו; לד, ו; דברים ג, כג; ז, ב; כח, נ. (99) בראשית כה, כא; שמות ח, ד; כד, כה; כו; ט, כח; י, יז; יח (ושמות ח, ה: למתי אעתיר לך גו' לא חשיב דקרא משתעי בזמן העתירה ולא בעתירה עצמה, וכן בראשית כה, כא: ויעתר לו ה', לא חשיב, דקאי בעניית העניית העתירה ולא בעתירה). (1) בראשית כ, ז; יז; שמות יא, ב; כא, ז; במדבר כא, ז; דברים ט, כ; כו. (2) דברים ג, כא. (3) ר' סודי רזיא חלק א אות נ: ודע כי בכל רקיע שער הרי ז' בד' רקיעים, וברקיע שעל החיות [שער] הרי ח' שערים כו'. ושם בהמשך: ובכל ח' שערים התפילה מוספת אור כו'. (4) כל הני ח' הרמוזים בפר' ציצית ובל' תפילה בחומש לרמז מעלת העטיפה בטלית מצוייצת בתפילה. (5) שם הוי"ה. (6) ע"י הציצית זוכר כל המצות שבה' החומשים. (7) ביום ראשון שנברא בו האור כת' אור ה' פעמים. אי נמי בכל מעשה בראשית, ועייל נמי 'ולהבדיל בין האור ובין החושך' דכתיב ביום רביעי ואפיק 'ויקרא אלהים לאור יום' דביום א', דלא איירי באור גופיה אלא בשמו. (8) תהלים כד, ז; ח; ט; י; י. (9) מנחות לט, א. ור' רוקח להלן פסוק מא. (10) קה"ר ט, ט. ושם מונה שליש לתורה לפני שליש לתפלה. (11) קהלת ט, ח.

עת יהיו בגדיך לבנים" בגימ' הן ציצית לבגדיך. (שט' 37)

[יח] ועשו להם ציצית כו' נסמכו אילו ג' פרשיות, פרשת ע"ג, ופרשת שבת דהיינו מקושש, ופרשת ציצית, כדכתי' בעזרא¹² "ותתן ל' משפטים ישרים ותורות וחוקים ומצות טובים ואת שבת קדשיך", למדנו שמצות [שבת] שקולה כנגד כל המצות. וציצית נמי "וזכרתם"¹³ את כל מצות ה' כו', וכן ע"ג. למה נסמכה פרשת ציצית לחוטאי שוגגי' שהציצית אות זכרון שלא ישגה עוד, כדכתי' "וראיתם וזכרתם את כל מצות ה'" כאדם שעושה קשר בבגדו או בחגרו לזכרון, ולכן עושים קשרים. ד"א למה נסמכה פרשת מקושש עצים לציצית לומר כשם שאסור לקושש בשבת כך אסור לצאת בשבת¹⁴, ולכן נסמך שלא ישגו עוד לעשות מלאכה בשבת. תיט"ב¹⁵. ד"א לכך נסמכה לפי שאותו מקושש אמר שכחתי שבת, לפיכך נאמר "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות". ורבותינו אמ' שלפיכך צריך להתעטף כל השבת כדפריי¹⁶. ד"א לפי שתמיהים היו על זה שלא עשה אלא שליקט מעט עצים נתחייב סקילה, אמר להם הקב"ה אל תתמהו כי על דבר קל יכל לקיים כל התורה כולה במצות ציצית. ד"א לפי שהקב"ה שאל למשה מפני מה זה

חילל שבת, אמר משה לפי שכל ימי השבוע היה מוליך תפילין וניכר מכל ונזכר מכל המצות, אבל בשבת שאינו מוליך תפילין שכח משבת. א"ל הקב"ה אני אתן להם מצות אחת שיוליכו בשבת ובחול, ואיזו זו, זו מצות ציצית. מ"ר. ציצית כמו¹⁷ "מציץ מן החרכים". וא"ת למה יזכור בראיית מצוה זו יותר ממצות אחרות. וי"ל לפי שאדם ק"ו דן מעצמו, השת' ומה מצוה שאדם דש בעקביו כך יזהר בה, שאר מצות לא כ"ש.

הילכות עינייני ציצית נלאיתי לכותבם פה.

למען תזכרו. כתי' בירושלמי¹⁸ שצריך להתיז בזיין של "תזכרו", וכן בסמ"ך של "לעולם חסדו", וטעם דתזכרו, כי היכי דלא לומר תשכרו, כלומ' על מנת לקבל שכר, וזיין מתחלפת בשיין. וסמ"ך דחסדו, שמעתי מהר"ר יצחק כהן כי היכי דלא לישתמע חס דו¹⁹, ומשמ' כמו [ב'] רשויות, דדו שתי הן, ואין לומר כך לפי שה' אחד ושמו אחד, יתברך לעד ולנצח.

נשלם פרשת שלח. (ירו' 2240 ; א' 2344 ; קמ' 818)

[יט] ועשו להם ציצית. [ג' ברית בקשת²⁰], "זאת²¹ אות הברית" "והיתה²² לאות ברית" "זאת²³ אות הברית", וכן ג'

(12) נחמיה ט, יג. (13) בפסוק להלן. (14) לא נהירא היכי ילפינן מציצית שכשם שאסור לקושש כך אסור לצאת. ובדוחק נר' דר"ל דאף המוצאים את המקושש היו בסכנת עבירה של חוץ לחתום, וכדמות דאיה לזה ר' מאיר שיצא עם אחר שהיה רכוב על הסוס בשבת ואמר לו אחר חזור בך שכבר שיערתי בעקבי סוסי כו', הרי שר' מאיר מתוך שהיה עסוק בדברי תורה וטרודו איך להשיב את רבו אחר למוטב היה צריך הזכרה שלא לעבור על התחום, וכך המוצאים את המקושש שיצאו במצות משה מחוץ למחנה לראות אם ישראל משמרין את השבת כראוי, מתוך טרדתם היו עשויים לצאת מן התחום. ולכן באה להם מצות ציצית שנוהגת בשבת להזכירם כל שעה. (א.ו.). (15) — תוספות יום טוב, ר' יום טוב מיואני. (16) ל"מ ענין זה בפוסקים. (17) שיה"ש ב, ט. (18) ירושלמי ברכות ב, ד. (19) וכ"ה בפ' מהר"ש סיריליאו ובפ' מהר"א פולדא לירושלמי שם. (20) בפרשת נח. (21) בראשית ט, יב. (22) שם, יג. (23) שם, יז.

באזנים. בחוט החמישי אף מריח אף כועס. בחוט הששי מצות ועבירות התלויין בידיים. בחוט השביעי מצות התלויות ברגלים. בחוט השמיני מצות ועבירות התלויות בערוה. ואגוד למעלה שכולם תלויים בלב⁴¹. וה' קשרים. ה' נקבים שבלב⁴², וזהו "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'". ואמרו רז"ל⁴³ המבזה ציצית בניו מתים שנאמר⁴⁴ "גם בכנפיך נמצא דם נפשות אביונים". (ציוני בשם סודי רז"א⁴⁵)

[כא] ועשו להם. להם בגימטריא כהן⁴⁶.

ציצית. ח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג⁴⁷, כנגד המצוות, וזהו "וראיתם⁴⁸ אותו וזכרתם את כל מצות ה'", כל מצות יהוה, וחשבון יהוה אחד, שנאמר⁴⁹ "יהוה אלהינו אחד"⁵⁰, הרי בגימטריא תרי"ג.

בגדיהם לדרתם. לדור תם, כדתנא דברי אליהו⁵¹.

על כנפי. כנף י', על כנף אחד יחזיקו י' מעמי הארצות, וזהו שנאמר⁵² "אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר", עשרה

"את²⁴ קשתי נתתי" "ונראתה²⁵ הקשת" "והיתה²⁶ הקשת", וכן ג' "הנני²⁷ מקים את בריתי" "והקימותי²⁸ את בריתי" "אשר²⁹ הקימותי", וכן ג' פעמים³⁰ "ויאמר אלהים" בפרשת הקשת, ג"פ³¹ "קשת" בפרשה. וג' ציצית בפרשה³². נאמר בקשת³³ "ונראתה הקשת בענן וזכרתי את בריתי" "וראיתה³⁴ לזכר ברית עולם", כן בציצית "וראיתם³⁵ אותו וזכרתם את כל מצות ה' למען תזכרו". מעולם לא נראתה הקשת בלילה, וכן בציצית ביום ולא בלילה³⁶, במסכת מנחות³⁷ תכלת דומה לכסא כבוד, וכתוב³⁸ "כמראה הקשת וגו'", ותכלת דומה לרקיע "השמים³⁹ כסאי" בא"ת ב"ש בגימ' כסאי (גליין: נ"ל להגיה כאן ציצית בא"ת ב"ש בגימ' כסאי ודוק ותמצא). (א' 268⁴⁰)

[כ] ועשו להם ציצית. ח' חוטין יש בציצית. בחוט הראשון לזכור מצות ועבירות התלויין בעיין. בחוט השני מצות התלוי בפה. בחוט השלישי בליעת הושט. בחוט הרביעי מצות ועבירות התלוי

(24 שם, יג. (25 שם, יד. (26 שם, טז. (27 שם, ט. (28 שם, יח. (29 שם, יז. (30 שם, ח; יב; יז. (31 שם, יג; יד; טז. (32 בפסוק דידן ושל אחרי. (33 בראשית שם, טו. (34 שם, טז. (35 בפסוק להלן. (36 ספרי כאן קטור. (37 מנחות מג.ב. (38 יחזקאל א, כח. (39 ישעיה סו, א. (40 לבראשית שם, יב. (41 כאמור בפס' דלהלן: וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' וגו', שכל המצות תלויין בציצית, ולא תתורו אחרי לבבכם גו', שכולן תלויין בלב. (42 ר' ספר גימטריאות אות קנו: ה' סימפונות ללב. והכוונה לצניעות הדם. (43 שבת לב.ב. (44 ירמיה ב, ד. (45 ולפנינו בסודי רז"א מ"ג 1170 וכן במהד' סודי רז"א הנדפסים בסגנון אחר, ר' בפסוק הבא. והמעין בציוני יבין דעד כאן הם מדברי הסודי רז"א ומה שהביא עוד שם הוא ע"פ רמב"ן כאן, ואכ"מ. (46 בר' יואל הנדפס הוספה מחכמי תימן: ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות יט, ו) ע"כ. נר' דקשיא להו למה הרמז לכהן הרי המצוה בכל ישראל, ומתרחים דכל ישראל ממלכת כהנים. אבל ר' פי' הרי"ח כאן, דהרמז שיתעטפו הכהנים בציצית בברכתם לישראל, עיי"ש. (47 במדב"ר יח, כא. (48 להלן לט. (49 דברים ו, ד. (50 כלומר "כל מצות ה'" בגימטריא תרי"ב, הוסף עליהם אחד דכתיב ה"א אחד הו' תרי"ג. (51 עי' תנוד"א זוטא כב. (52 זכריה ח, כג.

אנשים, הרי מע' לשונות שבע מאות בני אדם, כמנין ע"ל ציצית".

הכנף. מין כנף⁵³. בכנף אחד⁵⁴.

פ'ת"ל' ת'כלת. תפילת, תפלת ציבור הרי שצריך להתעטף בטלית⁵⁵. (רי"ו)

[כב] ויעשו להם ציצית. למה נסמכה פרשת מקושש לציצית. אמ' משה לפני הקב"ה רבונו של עולם אלו היה נושא תפלין בשבת היה נזכר במצוה. אמ' לו חייך אני מצוה אתכם מצוה שתשאוה בשבת ותזכרו המצות⁵⁶. (בוד' 172)

[כג] ואמרת אליהם ועשו להם ציצית. למה נסמכה פרשת ציצית לפרש' מקושש, לפי שאמ' ישראל זו היא מצוה קלה⁵⁷ ואעפ"כ חייב, אמ' השם אתן להם מצוה קלה שהרבה שכרה. (מ"א 121)

[כד] ויעשו להם ציצית. בספרי זוטא⁵⁸ ממעט גרים ותושבים מציצית שנאמר "להם". (א' 268⁵⁹)

ד"א ועשו להם ציצית. הקשה רבי' יעקב מאורלני'ש אמאי לא מחייבי נשים בציצית⁶⁷ מטעם דכל שישנו "בלא תלבש שעטנז" ישנו "בגדילים תעשה לך". ואין להקשות איפכא לפוטין מכלאים כיון שהם פטורים מציצית משום דכל שישנו בגדילים ישנו [בלא תלבש שעטנז], דאיכא למימר

אלא שנים, כדאמרין⁶⁰ קשר עליון דאורייתא דאי ס"ד לאו דאורייתא כלאים בציצית דשרא רחמנא למה לי הא קיימא לן דתוכף תכיפה אחת אינה חבור. ותירץ כי הזכרון הוא מפני שתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד⁶¹, וי"מ שדי ל' ד"לציצית" לג' פעמים ציצית להשלים לג' יודין שהן בגי' ל' ונמצא כאלו כתוב ציצית. מצאתי כתוב כי גם הקב"ה נתעטף בציצית כש"צ והראה למשה י"ג מדות⁶² ורומז לפי שבטלית רמוזה מדת רחמים "ה' 63" כי ח' חוטיין וה' קשרים בכנף אחד, הרי בב' כנפות י"ו חוטיין וי' קשרים כנגד "ה' ה'". וכן בב' כנפות אחרונות הרי "ה' ה'". ועוד ח' חוטיין וה' קשרים י"ג כנגד י"ג מדות, לכך אין לפחות מלומר ד' פעמים י"ג מדות⁶⁴. וט' חוליות כנגד ט' קדושות שאומר בכל יום⁶⁵. וציצית בגי' צדקות שהמתעטף בציצית עושה בו צדקות⁶⁶.

[כה] דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ויעשו להם ציצית. פר"ש טעם הזכירה בציצית שמניין של ציצית בגי' ת"ר וח' חוטיין וה' קשרים הרי תרי"ג. וקשה להרמב"ן והא כולהו כתיבי "ציצית" ואינו עולה אלא תק"ץ. ועוד שהחוטיין לדעת ב"ה אינו אלא ג' והקשרים מן התורה אינם

(53) מנחות לט, ב. (54) לא נהירא, ומהדיר פי' ר' יואל לא העיר. וקרוי לומר שיש כאן השמטה ודילוג, והיה כתוב הדרש שהביא ברוקח כאן, שהזהיר בציצית זוכה לב' אלפים ת"ת עבדים, לפי חשבון ת"ש בכנף אחד, עיי"ש. (55) עי' ר"ה יז, ב, שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור, וראה ברא"צ כאן דהקורא ק"ש בלא ציצית כאילו מעיד שקר במקום. (56) עי' תנדר"א כד. (57) קישוש עצים הוא טרחה מועטת. (58) ספרי זוטא כאן לח, עיי"ש. (59) סוף דברים. (60) מנחות לט, ב. (61) שם מג, ב, ובכ"מ. (62) ר"ה יז, ב. (63) שמות לד, ו. (64) עי' ארחות חיים הל' יוהכ"פ סוף ד"ה כל נדרי. (65) בברכת יוצר, ובב' קדושות בשחרית ומנחה. ג' בכ"א. ודו"בא לציון אינה בכל יום. (66) כר' אלעזר דיהיב פרוטה לעני והדר מצלי, ב"ב יא, א. (67) מכאן ולמטה כל הדיבור ברא"צ כאן, ושם הציונים.

הפוחת לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים. וכך פסק מורי זקני ה"ר גרשום ונהג לעשות ז' הקפות בין כל חוליא וחוליא כנגד ז' רקיעים ואחריו נהג כן ב"ן⁷² שהרי היו מקיפין ג' פעמים בב' חוטינ, אחד של תכלת ואחד של לבן, הרי ז' הקפות, תחבן הב' חוטים בחולי' רק הקיף אחד⁷³ הרי ז' הקפות. ופסק ה"ר אליהו מפריש לעשות ציצית בלא חוליא. וראייה דבגמרא אמרינן ש"מ עושים קשר על כל חולי' וחוליא ודחי דילמא דאיכשר וכו' משמע שלא עושים חולי'. וכ"ן אומר⁷⁴ דאין זו ראייה דדחי שלא היו קושרים בכל חוליא אך מ"מ עושין חוליא בלא קשר, ונראים דברי התייר הגדול ועיקר.

הכנף פתיל תכלת. פרש"י ח' חוטינ יש בציצית כנגד ח' ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים. והקשה ב"ש⁷⁵ ואיך תמצא ח' והלא בשביעי של פסח נקרא הים ואמרו שירה וראייה לדבר שבשביל אותו זכר אנו קורים השירה של "ויושע" בשביעי של פסח. אלא י"ל שהגאולה התחילה מיום ששחטו פסחיהם וזה היה ב"ד בערב פסח, נמצא שיום שביעי של פסח הוא שמיני של יום גאולה.

חסלת שלח לך אנשים. (מ"ז)

[כז] ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת.
מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעים מפני שהתכלת צוה לים וים דומה לרקיע⁷⁶.

כל היכא דאיכא לאקשווי לחומרא ולקולא מקשינן לחומרא, וא"כ לחייבו בציצית. והשיב ריצב"א כיון דאיכא למימר הכי ואיכא למימר הכי תיקו כל חד וחד אדוכתיה. וי"מ משום הכי פטורין [דכי היכין דאמרינן "בני אהרן" ולא בנות אהרן, ה"נ בני ישראל יעשו ולא בנות ישראל. וק"ק ב"ן⁶⁸ א"כ היכי פליגי ר' שמעון ורבנן אם נשים מיחייבי בציצית והכתיב "בני ישראל" ולא בנות ישראל וצ"ע.

על כנפי בגדיהם לדורותם. משמע על כל בגד שיש לו ד' כנפות חייב להטיל ציצית בכלן אם לובשן ביחד דחובת גברא הוא, וכן פסק רב"י החסיד לבני אדם שלבשו ד' כנפות שהולכים בו בכל יום, וכשבאים לבית הכנסת חוזרים ולובשים עוד טלית שמתעטפין בו שחזור ומברך, ומורי ה"ר שמואל מפליזא פסק והורה לי שאין לחזור ולברך על השני כיון שהוא לבוש עדיין אותו שבירך עליו, וסבירא ליה כר' יוסי⁶⁹ דאם היו לאדם הרבה מינים ד' כנפות שאין להטיל ציצית רק באחד מהן שני⁷⁰ "על ארבע כנפי כסותך", משמע אחד ולא לשנים.

ו(ל)כך פר"ש דין עשיית ציצית, קשר העליון ב' קשרין, ואחרנין ג' הקפות ואחריו חוליא. וכן ג"כ בין קשר לקשר יעשה, וכן לג' חוליות לג' פעמים לג' הקפות, אך בקשר האחרון עושה ד' חוליות. וכך הם י"ג חוליות בגימ' אחד כנגד ז' רקיעים ו' אוירים. וכן תניא⁷¹

(68) כך במושב זקנים הנדפס, וצ"ל: "כ"ן" — כן נראה, לפי הכתוב ברא"צ, שמשם העתיק המ"ז קטע זה. (69) ברא"צ: לרבינו. (70) דברים כב, יב. (71) מנחות לט, א. (72) שם: ואחריו נהגתי כן וכן נראה. (73) שם: ואחר כך תחבן הב' חוטינ בחוליא שהוא היקף אחד כו'. (74) שם: וכן נראה. וליתא לתיבת 'אומר'. (75) לפנינו בריב"ש ליתא, הוא בכמה ראשונים אחרים כאן. (76) ע"כ בגמ' סוטה יז, א.

שמונה דברים שבלב. אי נמי שמונה שמות יש ללב⁸⁵ והלב הוא תלוי בשליש גופו של אדם ולכך הוו חוטיין מתחילין משליש ראשון ונמשכים עד שני שלישים כמו שיש מן הלב עד סוף גופו של אדם שני שלישים, מהר"ם. (ד"ז)

[כח] [פתיל תכלת]. פירש"י ז"ל בסוף הפרשה ממש ושמונה חוטיין שבה כנגד שמונה ימים ששהו ישראל כשיצאו ממצרים עד שאמרו שירה. שאל השואל והרי הרב בעצמו פירש בפרשת ויהי בשלח ואמר⁸⁶ ליל שביעי ירדו לים ובשחרית אמרו שירה ולכן אנו קורין השירה ביום השביעי של פסח. ואם כן דבריו סותרים זה את זה וקשיא ידידה אדידיה. ויש מפרשים כי ביום השביעי של פסח פתחו בשירה ולא השלימוה לפי שהיו טרודים בביות הים, וביום השמיני השלימוה. ויש מפרשים שהרב ז"ל מונה מיום ששחטו הפסח והיינו בי"ד בניסן⁸⁷. (רא"ג; נ"י 787)

[כט] [פתיל תכלת]. פי' רש"י ח' חוטיין בציצית כנגד שמונה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים. וק' והלא [לא] היה כי אם ז' ימים, שהרי בט"ו בניסן יצאו ולא אמרו שירה עד כ"א. וי"ל לעולם בח' אמרו שירה והא

מפני שהתכלת דומה לים. בא ללמד שכל המקיים מצות ציצית כאילו מקביל פני שכינה, והכי תני לה בספרי⁷⁷. ואיצטריכו כל הני משום דלא אשכחי קרא אלא ברקיע הילכך תכלת דומה לים וים דומה לרקיע, מפני דתכלת לאו לרקיע כל כך אלא דומה לדומה, (כמו) [כלו'] תכלת קרוב למראה הים. ולפי' מזכירין יציאת מצרים בפרשת ציצית לפי שהתכלת דומה לים, והקב"ה שיושב על כסא הכבוד עשה לנו נסים בים. ועוד התכלת דומה לים, שאנו עושין שלישי גדיל ושני שלישי ענף, וכן עשה הקב"ה בקע הים בשליש אמצעי ועשה מן הים ג' שלישים, שאם יבקענה בשליש התחתון צריך שירדו למטה בתוך הים ואם יבקענה בשליש העליון צריך שיעלו למעלה, דקיי"ל⁷⁸ גודשא תילתא, והבקיעה בשליש האמצעי לא למעלה ולא למטה על כן ייסד הפייט⁷⁹ "פנו כאן וכאן שלישי רום מימות", ונפקא ליה מדכתיב⁸⁰ "בלב ים", וקיי"ל⁸¹ דלבו של אדם הוי בשליש גופו. (תוס' שאנץ⁸²)

[כז] ע"י ציצית הכנף פתיל. שצריך לפותלו ואמרו רבותינו ז"ל נמי ציצית שלישי גדיל ושני שלישי ענף⁸³. והטעם כדאמרינן במדרש⁸⁴ דשמונה חוטיין של ציצית כנגד

77 ספרי כאן קטו. 78 שבת לה.א. 79 פנו מכאן ומכאן שלישי רום מימות, צעו הנותרים למדרס פעמות. פי' שלישי עליון נסו ושליש התחתון לא נשתנו אלא נזולין כשהיו ושליש האמצעי קפא כגשר לפסוע עליו. 80 שמות טו, ח. 81 מכילתא דרשב"י, שמות טו, ח. 82 ד"ה מפני, סוטה שם. 83 מנחות לט.ב. 84 ל"מ. 85 ר' מקבציאל לו, עמ' עב, בתשובת האדר"ת להר"י רייפמן שמו ח' שמות ללב כגון 'לב חכם' (קהלת י, ב), 'לב נכון' (משלי יד, לג), 'לב שומע' (מל"א ג, ט) וכך עד ח' עיי"ש. אך אחר נטילת הורמנא נר' דהח' שנמנו כאן אינן תכונות הלב דאלו ודאי נפשי טובא, אלא שמות הלב עצמו, ר' מחזור אוצר הראשונים אשכנז (מתוך הערת גליון לפי' ר"א כהן, במילואים עמ' תשפא): "ה' שמות יש ללב, לב, כסל, סרעף, טוח, קרב". והמפרש כאן יש לו ג' אחרים כגון אלו נוסף על אלו. (א.ו.). 86 שמות יד, ה. 87 וכן בשפ"ח שם וברא"ם כאן תי' דדברי רש"י כאן הם מדברי ר"מ הדרשן וליה ל"ס ליה.

הַפֶּנֶף פְּתִיל תְּכֵלֶת: לֹא יִהְיֶה לָכֶם לְצִיצִת וְרֵאִיתֶם אֹתוֹ וְזָכַרְתֶּם אֶת-כָּל-מִצְוֹת יְהוָה וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם

רש"י

חלזון: (לט) וזכרתם את כל מצות ה'. שמנן גימטריא של ל'ית שש מאות, ושמונה חוטים וממשה קשרים הרי תרי"ג: ולא תתורו אחרי לבבכם. כמו (לעיל יג כה) מתור הארץ. הלז

שבכסותו, שעושין לעבד סימן שהוא משועבד לרבו, וכשרואים ישראל זוכרים שהם משועבדים להקב"ה, ועליהם לקיים כל מצוותיו. ורבותינו אמרו⁹⁵ ציצית, שש מאות בגימטריא, ושמונה חוטין וחמשה קשרים הרי ו' מאות וי"ג מצות. וכשרואה אותו נזכר על כל המצות, ונתן הקדוש ברוך הוא סימן לאות כי הן עבדיו, וסימן בכסותן. וסימן בביתם ושמו חתום בו. ותפילין בראשם ובזרועם, לסימן שהם עבדיו, כי הד' סימנים מקיפין את האדם מילה מלפניו, ומזוזה מימין, ותפילין משמאלו, וציצית שבבגדו נגרר אחריו כשהוא הולך⁹⁶.

ולא תתורו⁹⁷ אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. שהם תרים ומרגלים הנאת הגוף וחימוד ממון של גזל ועריות. וכשתראו אלו המצות תזכרו שאתם עבדי, ולא תרגלו אחריהם לעבור על מצותי.

אשר אתם זונים אחריהם. נמשכים ומיוזנים⁹⁸, וימנעו אתכם אלו הסימנים, ויזכירו לכם⁹⁹. (ריב"ש)

דקאמר לא אמרו שירה עד כ"א פי' ראוי' היו לומר שירה בכ"א יום ביום ז' אלא המתינו עד מחרת משום ביזה ואמר' כמה דברים. ועי"ל השמיני היה י"ד בניסן ששחטו פסחיהם ואמרו הלל בשחיט' הפסח⁸⁸. (המ' 45).

[א] פתיל תכלת. אותיות תפילת כלת, כשמתפלל והוא מעוטף בציצית, אז הוא נראה ככלה צנועה ורצויה⁸⁹. (ר"ש)

פסוק לט

[א] והיה לכם לציצית. [פתיל] הציצית הזה יהיה לכם לראייה שתראו אותו⁹⁰. כמו⁹¹ "מציען מן החרכים". וכן מצאתי בספרי⁹². [וגם] פתיל תכלת פירשו רבותינו⁹³ לפי שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד. (רשב"ם)

[ב] והיה לכם לציצית. להבטה⁹⁴, כמו "מציען מן החרכים".

וראיתם אותו וזכרתם. שאינו נעשה אלא לזכירה, וכשרואה זאת המצוה, זוכר ונותן לב לשמור המצות, כי הציצית כמו חותם

(88) וכן בכמה מפרשים כאן. (89) ר' עוד בא' 1812 בפסוק הבא. (90) דלא כציצית דקרא דלעיל, דהתם פי' ל' קווצת פתילים. (91) שיה"ש ב, ט. (92) ספרי כאן קטו. (93) מנחות מג, ובכ"מ. (94) ר' רשב"ם ור"ש. (95) במדב"ר יח, כא; תנחומא קרח יב. (96) ר"ל דהא הציצית ב' כנפות לפניו וב' לאחוריו, ומ"מ דרך הילוכו של אדם רגילין הציציות להיות נמשכים לאחוריו לכך נחשבת הציצית כולה כמקפת אותו מאחוריו. (97) בפסוק הבא. (98) ע"פ ירמיה ה, ח. להוטים בתאותם. (99) מחובר עם פירשו לפסוק מא להלן.

וְלֹא־תִתּוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר־אַתֶּם

רש"י

והענינים הם מרגלים לגוף ומסרסרים לו את העצירות, העין רואה והלז חומד והגוף עושה את

כי אם מאהבת ה' ומרשפי אש הבורע בלבו לעבוד לבוראו.

ג' פעמים ציצית בפרשה וד' פעמים ה' וד' פעמים אלהות, כי מצות ציצית ד' חוטיין בתוך ג' אצבעות⁸. כ"ל מצו"ת ה'. בגימ' תרי"ג.

ה' קשרים לכנף אחד הרי לד' כנפות כ' קשרים, כנגד העולם מהלך ה' מאות לרוח אחד⁹, הרי לד' רוחות כ' מאות שנים. ל"ב חוטיין נגד ל"ב נתיבות שבהם נברא העולם¹⁰. ד' כנפות חייב בציצית כנגד ד' כנפים לחיה¹¹, והטלית צמר לכן על שם¹² "ושער רישיה כעמר נקי", וישראל קדושים הם. ועוד "על¹³ ארבע כנפות כסותך" כנגד "הוד¹⁴ והדר לבשת", "גיאות¹⁵ לבש", "לבושיה¹⁶ כתלג", הרי ד' מלבושי הוד, אבל "וילבש¹⁷ צדקה" אין לחשוב ולא "וילבש¹⁸ בגדי נקם", שאינם כאילו מלבושי הוד.

ג' פעמים ציצית בפרשה כנגד ג' אבות, וכנגד ג' שבטים בכל דגל, ד' ציצית בד' דגלים, וכנגד ד' דגלים סביב כס יקר כדאיתא בריש פרקין דר' אליעזר¹⁹. וד'

[ג] והיה לכם ציצית. המצוה הזאת תהיה לכם מה שיוציא מכנפיהם¹, כמו "תנו ציץ למואב"². וראיתם אותו. הסימן שבכסותכם כעבד כחותם שבכסותו³. וזכרתם את כל מצות ה'. שתאמרו אנו עבדים להקב"ה דין הוא שנעשה אותם. וראיתם אותו. הקדוש ברוך הוא, הואיל ותכלת דומה לציצית לכסא הכבוד⁴. אתו. בגימ' זה"ו השכינ"ה. וראיתם א(ו)תו. בגימ' פר"ט לכסו"ת ליל"ה אבל סומ"א הו"א חיי"ב⁵.

וזכרתם את כל מצות. את לרבות חוקים ומשפטים ואהבת את ה' ויראת שדי. את. לרבות גדר המצוות כגון עירובי חצירות ותבשילין ונטילת ידים. את. לרבות מצוות סופרים. והאין יזכרו, אלא ח' חוטים כנגד כל מצות, והעבירות בח' מקומות הם⁶ באזנים א', באף ב', בעיניים ג', בלשון ד', בוושט לאכול ה', בידים ו', ברגל ז', בערוה ח', הלב גומר עם כל אחד לכך ח' חוטיין. ציצית בגימט' ת"ר וח' חוטיין וה' קשרים הרי תרי"ג⁷. וזכרתם ועשיתם. לא המדרש הוא עיקר כי אם המעשה. ועשיתם אותם. ולא עבור גיאות כדי שיקרא חסיד,

(1) ירמיה מח, ט. (2) כך בנדפס. והלשון לכאור' מגומגם. ואולי צ"ל: ל' נוצה וכנפיים. ראה א' 1812 כאן. (3) שבת נח,א. ור' רוקח בפסוק הקודם. ונר' דצ"ל כאן: כחותם. (4) במדבר יז, ה ותנחומא כאן טו. (5) מנחות מג,א ובכ"מ. (6) ר' גס בעה"ט ור' אפרים כאן. ועי' נדרים לב,ב. (7) תנחומא קרח יב; במדבר יח, כא, ורש"י כאן. (8) מנחות לט,א. (9) במדרש כונן: תנו רבנן ישובו של עולם מהלך ת"ק שנה כו'. ועי' חגיגה יג,א. (10) ספר יצירה א, א. (11) יחזקאל י, כא. (12) דניאל ז, ט. (13) דברים כב, יב. (14) תהלים קד, א. (15) שם צג, א. (16) דניאל שם. (17) ישעיה נט, יז. (18) שם. (19) עי' פרד"א ד. ור' רמב"ן לעיל ב, ב: ועוד ראיתי במדרש וכשם שברא הקב"ה ד' רוחות בעולם כך סבב לכסאו ד' חיות כו'.

מהקב"ה לילך אחרי התורה³². (פי' התפלה לרוקח³³)

[ד] והיה לכם ציצית וראיתם. והי"ה אותיות של שם, כי השם נקרא עליכם בעת עטיפתכם בד' ציציות כנגד השם של ד' אותיות, וכת' "יחזיקו" עשרה אנשים בכנף איש יהודי (אחד) כי שמענו אלהים (אחד הרי שהשם) עמכם". ד"א והיה לכם. כל"ה. בעת שישא חתן כלה יתעטף בציצית³⁵ ואמר חכמי³⁶ כיון שפירס טליתו עליה, וסמך לקחת איש ואשה³⁷ אצל "גדילים" תעשה לך" כי החתן מתעטף בציצית. ד"א והיה לכם לציצית. לשון נוצה וכן, כמו³⁹ "ותנו ציץ למואב" כלומר בזכות כנפי ציצית יזכו למה שני⁴⁰ "כנפי יונה נחפה בכסף" ויזכו לכנפים וכת'י⁴¹ "וקווי ה' יחליפו כח ויעלו אבר כנשרים" אבר זהו כנף, וכת'י⁴² "מי אלה כעב תעופנה כיונים אל ארבותיהם" וזהו והיה לכם לציצית. (א' 1812)

[ה] וראיתם אותו. פרט לכסות לילה או

חוטין לכנף הרי לד' כנפים י"ו, כנגד י"ו פנים לחיה²⁰, על כן הנושא טלית צריך להכיר בוראו.

וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. לא תלכו אחרי מראית לב ועין. תתורו כמו²¹ "תרת בליבי", וגם לשון²² "ותורו"²³, "לתור"²⁴ להם. ל"א תתורו אחרי לבבכם. בגימ' ל"א תת(ו)ר"ו אחרי מי²⁵. לבבכם ואחרי עיניכם בגימ' כ"ל הזנו"ת²⁶. כשם שזנות ממש נקרא נואף כך הנואף בעיניו²⁷, כעין "כי²⁸ היא ישרה בעיני", "ועין²⁹ נואף שמרה נשף", על כן הירא את דבר ה' אל יראה פני אשה כי אם פני אשתו ודיו. אתם זון[נים]. בגימ' לאח"ר עבוד"ה זר"ה, כדכתיב³⁰ "ויזנו אחרי הבעלים". אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. העינים הולכות אחר מחשבת הלב³¹. אשר אתם זונים אחריהם. כשם שהאשה מזנה מבעלה והולכת אחר מחשבה כך ההולך

(20) יחזקאל א, ה"ו, ועי' בחיי כאן. (21) קהלת ב, ג. (22) מל' הרוקח כאן משמע דהלשון של 'תרת בליבי' לאו היינו הלשון ד'יתורו את ארץ כנען' ו'לתור להם'. וצ"ב מה ביניהם. ונר' ד'תרת בליבי' שייך כשאין בליבו נטיה לאיזה צד כדמסיים קרא בקהלת שם: "עד אשר אראה אי זה טוב לבני האדם אשר יעשו וגו'", אבל ל' של 'לתור להם' ושל 'יתורו' שייך כשגמר בליבו מבוקשו ומחזרו אחר צד להוציאו אל הפועל. ולפי"ז בלישנא הראשונה ד'לא תתורו' הוא מל' 'תרת בליבי' הכתוב מזהיר שלא לשוטט אחר העין והלב אף כשאינו מחזר אחר מטרה ידועה ומסוימת (א.ו.). (23) לעיל יג, כא. (24) שם י, לג. (25) ברכות יב, ב: אחרי לבבכם זו מינות. (26) ראה ר' אפרים כאן ומש"כ שם בהערה, ואם כנים הדברים שכ' שם מה שמסיים כאן דגם הנואף בעין נקרא נואף הוא ענין חדש ואינו קשור לגימטריא. (27) פסיק"ר כד. (28) שופטים יד, כג. (29) איוב כד, טו. (30) שופטים ח, לג. (31) עי' ספרי כאן קטו. ובוזה ניחא הוא דכתיב אחרי לבבכם ברישא. ועוד ר"ל דאין התנצלות לאדם שאין עיניו ברשותו, דכשוכבש יצרו בליבו אזי גם עוצם עיניו מראות ברע. (32) נר' דבא לבאר במאי דמאי מינות ועי' לעבירה דעריות שהוציאן הכתוב בל' זנות. ומבאר דהזנות הוא הסטיה אחרי אחרים. ועוד דבשניהם מקור העבירה הוא התדבקות במחשבת תורה ותעתועים. (33) כך א, עמ' רצה-רצו. (34) זכריה ח, כג. (35) עי' מהרש"ל כתובות פרק א, יז. (36) קידושין יח, ב. (37) דברים כב, יג. (38) שם, יב. (39) ירמיה מח, ט. (40) תהלים סח, יד. (41) ישעיה מ, לא. (42) שם ס, ח.

הפוחת לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים והמוסיף לא יוסיף על י"ג כנגד ז' רקיעים וששה אווירים שביניהם.

ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. כדאמר מר⁴⁸ ליבא ועינא תרי סרסורי דחטאה. (ד"ז)

[ו] וראיתם א(ו)תו. בגי' פרט לכסות לילה אבל בסומא הוא חייב⁴⁹. לבבכם ואחרי עיניכם. בגי' כ"ם הזנו"ת⁵⁰. אתם זונים. בגי' זה(ו) לאחר העבודה זרה⁵¹. אחרי לבבכם. יצר טוב ויצר הרע⁵².

צוה ח' חוטים כנגד ח' איברים שבהם תלוי הכל⁵³, שני עינים לראות, שני אזנים לשמוע, אף להריח, פה לדבר ולאכול, ידים, רגלים, הערוה, ביצים, הלב והכליות שבהם המחשבה⁵⁴, הרי בח' מקומות כל המצות וכל העבירות, ושמונה עניינים פורעון העבירה, [חייבוט הקבר⁵⁵] וז' מדורי גיהנם, ומי ששומר עצמו מח' דברים המחטיאים לאדם תעלה נשמתו למעלה מז' רקיעים ועוד רקיע מעל ראשי החיות, "תמים⁵⁶ תהיה עם ה' אלהיך", "והיתה⁵⁷

אינו אלא פרט לכסות סומא⁴³, כשהוא או' "וזכרתם" נתן ראייה וזכירה, ראייה למי שרואה וזכירה למי שאינו רואה⁴⁴. ד"א וראיתם אותו, שאם עשית כן נעשה כמי שאתה רואה כסא הכבוד שדומה לתכלת כדא"ר מאיר⁴⁵ מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין לפי שהתכלת דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנא⁴⁶ "ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר", וספיר קרישטאל בלע"ז דומה לרקיע. וכתוב "וראיתם" והדר "וזכרתם" והדר "ועשיתם", מלמד שהראיה מביאה לידי זכירה וזכירה מביאה לידי עשיה.

וזכרתם את כל מצות ה'. פרש"י שמנין גימט' של ציצית ת"ר כו'. ואעפ"י שציצת כתיב חסר יו"ד שניה. וי"ל דג' ציצת כתיב וחד מנייהו כתיב לציצת והלמ"ד משלמת השלש יודי"ן החסרות. ועוד שמעתי שיש שעושין חוליות וכריכות עד שעולין כל החוליות והכריכות והחוטין והקשרים מן כל ד' ציציות תרי"ג. ושיעור החוליא בפ' התכלת⁴⁷ כדי שיכרוך וישנה וישלש וכל

(43) מנחות מג,א ובכ"מ. (44) במדב"ר יז, ה; תנחומא כאן טו. (45) מנחות שם. (46) שמות כד, י. (47) ר' כ"ז בתוספי הרא"ש כאן ושם הציונים. (48) ירושלמי ברכות א, ה. (49) מנחות מג,א ובכ"מ. (50) כך ברבינו אפרים הנדפס וכך בכת"י, ומוסב לברכות יב,ב: אחרי לבבכם זו מיןות כו' עיי"ש. ומיהו הגימ' אינה מכוונת, ד'לבבכם ואחרי עיניכם' עולה תקי"ט, ו'בם הזנות' עולה תקי"י וחסר ט' למנין. ועוד דמה צריך גימ' לרמוז שהזנות היא בעינים ובלב, הא קרא בהדיא כתיב הכא 'אחרי לבבכם ואחרי עיניכם' אשר אתם זונים אחריהם. וגם לא נר' דבא לרמוז דבמיןות וע"ז בם הזנות, דדרך בעלי התוס' לבסס דרשות הגמרא בדרך גימטריא, אבל כאן הגי' 'בם הזנות' יעלה יפה לכל מאי דמצית למידרש באחרי לבבכם ואחרי עיניכם, דעל כל מה שיעלה בדרש נוכל לומר הגי' 'בם הזנות'. ולכן נר' לי ברור שהוא טעות המעתיק או שינוי הסופר מפני הזהירות, וצ"ל: 'בן הזנות'. ורומז למדיח שנוולד מזנות כדאמר בגמרא שבת קד,ב. (א.ו.). (51) בברכות שם: אתם זונים, זה הרהור ע"ז. והגי' באה לרמוז ד'אחרי' דכתיב הכא היינו אחר הע"ז. (52) ר' רוקח כאן ובהערה שם. (53) ר' המובא כאן מס' סודי רזי"א. (54) ובנחל קדומים הוסיף: ואפשר שלכן התורה נקראת בח' אופנים ורמזים בדברי דוד הע"ה וגם דוד המלך ע"ה באלפא ביתא עשה ח' פסוקים בכל אות להורות כי התורה מכפרת על חטא שחטא בח' אברים, ע"כ. (55) תיקון ע"פ בעה"ט כאן, ור' ציונים שם. (56) דברים יח, יג. (57) ש"א כה, כט.

"תורת ה' בפין" מן המותר מפין⁶⁸. כ' כתיבה לשמה שלא יחתך פרשה מן הספר וישים בתפילין, [כתיבה תמה⁶⁹]. ריש, רצועות שחורות הלכה למשה מסיני⁷⁰. תי"ו, תיתורא, מ"ם מעברתא, אי נמי מרובעות. ד"א ז' שבעה ראשים בשני השני"ן⁷¹, כ"ף כרוכין בשער⁷², ת', תפורין בגדין, מ"ם, מוקפות גויל⁷³.

[אחרין] לבבכם ואחרי עיניכם. גימ' ⁷⁴ וסרסורים לעון, כדאמ' חכמים ⁷⁵ עינא וליבא סרסורי עבירה. ל"ב חוטין וכ' קשרים הם נ"ב, שני פעמים הוי"ה, לרמז למ"ש רז"ל⁷⁶ מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור ואמ' "ה' ⁷⁷ אל רחום וגו'".

וזכרתם א"ת. נוטריקון אלו תפילין. (ר"א; ובדומה בשט' 37 ולי' 31)

[ח] וראיתם אותו. בגימט' ציצית ביום⁷⁸.

וזכרתם את כל מצות [ה']. ציצית בגי' ת"ר, וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג⁷⁹.

אחרי לבבכם. זו מינות⁸⁰ אמר⁸¹ נבל בלבו אין אלהים". לבכם לא נאמר אלא "לבבכם" ב' לבבות יצר הרע ויצר טוב⁸².

נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלוהיך". לכך זה הפסוק מתחיל ומסיים בח', "ח'כם⁵⁸ ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח". וכן שמונה חנינות בחומש⁵⁹, וח' שערים למעלה המכניסין תפילה⁶⁰, וכנגדן אמר שלמה ח' ⁶¹ "תשמע השמים מכון שבתך". (ר"א)

[ז] וראיתם אותו וזכרתם. ס"ת מו"ם, והוא שם ע"ב⁶², והוא גימ' אלהים, לומ' לך כל המתעטף וקורא קרית שמע קבל עליו עול מלכות שמים משלם.

וזכרתם את כל מצות ה'. ה' קשרים ה' חומשי תורה. משל למלך ששלח עבדו ומסר בידו כמה שליחיות, אמר העבד היאך אזכור כולם, קשר לו המלך לכל שליחות קשר לו באזוורו, אמר לו ראה קשרים הללו וזכור אותם. ל"ב חוטין, ב' כנגד "בראשית"⁶³ ל' כנגד "לעיני⁶⁴ כל ישראל". ח' חוטין וה' קשרים י"ג חוליות, כנגד י"ג מדות התורה נדרשת⁶⁵.

וזכרתם. דרשו חז"ל ראה ציצית וזכור מצות תפילין⁶⁶, לכך כל הלכות תפילין נרמזים בתיבת "וזכרתם", ז' זיונים לשעטנו גץ לז' אותיו', כף, כשר, שני⁶⁷.

(58) משלי יד, טז. (59) צויינו בפסוק דלעיל בהערה לשט' 37. (60) ז' שערים לז' רקיעים ואחד לרקיע שעל החיות, ר' סודי רזי"א ח"א אות נ. (61) במל"א ח, ומצאתי שם ו' ואתה תשמע וגו' וב' ושמעת השמים וגו'. (62) ר' פענח רזא בראשית מד, יז: ואתם' עליו לשלום, ס"ת מו"ם שהוא שם האחרון של ע"ב שמות, והוא בגימט' אלהים שנקרא שלו"ם שנאמר ויקרא לו ה' שלום. (63) בראשית א, א. (64) דברים לא, ז. רמז שיראה הציצית ויזכור כל התורה. (65) רמז שיראה ויזכור כל ההלכות הנדרשות ב"ג מידות. (66) מנחות מג, ב: ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת כו', ושם לענין ק"ש וכלאים. וכעין שאמרו בגמ' שם לענין ציצית עם ק"ש וכלאים יש לדרוש לענין ציצית עם תפילין, ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת הרמזה בה כו'. כנלענ"ד (א.ו.). (67) שמות יג, ט. (68) שבת כח, ב. (69) חולין קיט, ב. ובר"א ליתא. (70) מנחות לה, א. (71) שם. (72) שבת שם, וכן תפורין בגדין. (73) מנחות כט, א; לד, א. (74) — תשל"ח. (75) ירושלמי ברכות א, ה; במדב"ר י, ב. (76) ר"ה יז, ב. (77) שמות לד, ו. (78) ע"י מנחות מג, א. והגימטריא צריכה תיקון. (79) רש"י כאן. (80) ברכות יב, ב; ספרי כאן קטו, וכן זנות וע"ז דלהלן. (81) תהלים יד, א. (82) ר' פסיק"ז כאן. ואולי ר"ל דכיון דשוכנים כאחד ומעורים זה בזה פעמים היצה"ר בא בעלילה

אחרי עיניכם. זה זנות, כ"י⁸³ היא ישרה בעיני, ומינות וניאוף הוקשו⁸⁴.

אשר אתם זונים אחריהם. ע"ז. "ויזנו⁸⁵ אחרי הבעל". לא תתרו. לא ישתה בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר⁸⁶. (א' 268; רוקח)

[ט] וראיתם אותו וזכרתם. סיפרי⁸⁷ "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם" זו פרשה שמע או אינו אלא פרשה "והיה⁸⁸ אם שמוע", אמרת צא וראה איזו היא פרשה שיש בה קיבול מלכות שמים ומיעט בה את ע"ז אין את מוצא אלא פרשה שמע. שתקדום פרשה "והיה אם שמוע", אמר' תקדום פרשה שיש בה קיבול מלכות שמים ומיעט בה ע"ז לפרשה אם שמוע שאינה אלא ללמד. שתקדום פרשה ציצית לפרשה והיה אם שמוע אמר' תקדום פרשה והיה אם שמוע (שיש בה קיבול מלכות שמים) שהיא נוהג ביום ובלילה לפרשת ציצית שאינה נוהג אלא ביום. או יהא קורא שלש בערב כדרך שקורא ג' בשחרית ת"ל "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם" ביום ולא בלילה. ר' שמעון בן יוחי אומר תקדום פרשה שמע שהיא ללמוד לפרשה אם שמוע שאינה אלא ללמד תקדום פרשה שמע שהיא ללמד לפרשת ציצית שאינה [אלא] לעשות שעל כן ניתנה [תורה] ללמוד ללמד לשמר ולעשות⁸⁹. (א' 268; רוקח)

[י] וראיתם. בגימטריא ציצית ביום⁹⁰.

וזכרתם אותו. כתיב זכירה בציצית. לכן צוה לעשות ד' ציציות בארבע כנפות בגדי שכל מקום שיפנה יזכור⁹¹. ובכל אחד ה' קשרים כדי שיזכור לחמשה חומשי תורה. ויש בכל אחד שמונה חוטין שימנע מלעשות עבירה בשמונה אברים המרגילים לאדם לעבירה ואלו הן, אזנים, עינים, פה, חוטם, ידים, רגלים, ערוה והלב⁹². ואם שמר עצמו מעבירה זוכה לעלות למעלה מח' רקיעים דכתיב⁹³ "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים". ואם עבר בהן עבירה נידון בשמונה דינין בחיבוט הקבר ובשבעה מדורות של גיהנם⁹⁴. ציצית עולה ת"ר וח' חוטין וה' קשרים עולה תרי"ג⁹⁵. לומר לך ששקולה מצות ציצית ככל התורה כולה⁹⁶. "בכלל⁹⁷ עת יהיו בגדיך לבנים" בגימטריא זה ציצית לבגדיכם⁹⁸. (בעה"ט)

[יא] וזכרתם את כל מצות ה'. פירש"י שמנין גימטריא ציצית ת"ר וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג. ולפי ששלשת תיבות של ציצית חסרים יו"ד אחרונה נכתב "לציצית" שהלמ"ד ממלאה גימטריה של שלשת התיבות של ציצית להיות כל אחת ואחת עולה בגימטריה תרי"ג.

ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. כשתראו מצותי תזכרו שאתם עבדי ולא תרגילו אחרי הלב והעין לעבור על מצותי⁹⁹. (חזקוני)

ומתחפש לטוב. (83) שופטים יד, ג. (84) כאן. ועי' ע"ז יז, א. (85) שופטים ח, לג. ושם: הבעלים. (86) נדרים כב, ב. (87) ספרי כאן קטו. (88) דברים יא, יג. (89) הקטע בכת"י כהשלמה אחרי פסוק מא. (90) עי' מנחות מג, א. (91) שו"ט ו: וד' ציציותיו מקיפות אותו מד' רוחותיו כו'. (92) ר' המובא כאן בס' סודי רוזיא. (93) ש"א כה, כט. (94) עי' סוטה יב, ב. (95) רש"י כאן. (96) נדרים כה, א ובכ"מ. (97) קהלת ט, ח. (98) שבת קנג, א. (99) וכן בריב"ש.

כבר פי' הענין בפרשת בשלח⁷. (ריב"א;
א' 1267)

[יג] ועשו להם ציצית [וגו'] וזכרתם את כ"ל מצות ה'. פירש"י לפי שח' חוטין וה' קשרים וציצית עולה בגימ' תרי"ג מצות. ושמעתי שאע"פ שבציצית חסר יו"ד שנייה, י"ל דג' ציצית כתיבי והל' משמשת במקום הג' יודין החסרות. ועוד שמעתי שיש שעושין חוליות וכריכות עד שעולין כל הכריכות והחוליות והחוטין והקשרים מכל הד' ציציות תרי"ג. ושיעור חולייא בפ' התכלת⁸ כדי שיכרוך וישנה וישלש, ותניא⁹ הפוחת לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים והמוסיף לא יוסיף מ"ג כנגד ז' רקיעים וו' אורים. ואני שמעתי שיהיו הכריכות של כל כנף ג' מתשעה תשעה, והאחרונות י"ב כריכות, ג' פעמים ט' וא' י"ב, הרי כאן ט"ל, כמנין ה' א'10. ועוד שמעתי שיש בכל הכריכו' והחוליות והקשרים והחוטין רמ"ח כמנין איבריו של אדם ודוק ותשכח אם בעל מספר אתה. וד' ט"ל קנ"ו, וה' קשרים וד' חוליות וח' חוטין הרי כאן כ"ג, א"כ תמנה ד' פעמים כ"ג ותמצא החשבון מכוון¹¹. א"ל הקדוש ברוך הוא לישראל בעוה"ז ע"י יצה"ר אתם פורשים מן המצות אבל לעתיד לבוא אני עוקרו מכס¹² שנא'13 "והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר". (ת"ה)

[יד] וזכרתם את כ"ל מצות ה'. כדפי' לעיל ציצית בגמטריא ת"ר, וח' חוטין וה' קשרים משלימין לתרי"ג¹⁴. ד"א י"ג

[יב] וזכרתם את כ"ל מצות ה'. יש תמהים למה יזכירו בעבור הציצית כל מצות ה'. וי"ל לפי' רש"י¹ ניחא. עוד י"ל שנשאו ק"ו בעצמם ומה ציצית שאדם דש בעקביו הזכירה תורה, שאר מצות לא כ"ש. עי"ל למה הדבר דומה לאדם ששולח לחבירו דברים ואומר לשליח שיקשור עליו קשר לסימן שלא תשכח הדברים כשתראה הקשר, כך הקדוש ברוך הוא צוה לעשות ציצית לסימן זכירה לכל מצותיו ולזה אמר "וראיתם וזכרתם אותו וגו'".

בסוף הסדר פרש"י מיסודו של ר' משה הדרשן וז"ל, "על כנפי בגדיהם לדורותם" כנגד "ואשא² אתכם על כנפי נשרים"³. על ארבע כנפות. ולא בעלת ה' ולא בעלת ג' וכו' והא קאמרי ולא בעלת ג' שאין טוענין בה ציצית כלל ולא בעלת ה' שאין נותנין בה ציצית אלא בד' וראיה מדתניא⁴ ד' כנפות ולא ה', ותניא⁵ אידך אשר תכסה בה לרבות בעלת ה', וא"כ קשיין הברייתות אהדדי אלא לאו ש"מ הא דתניא לרבות בעלת ה' היינו לענין שנותנין בה ציצית בד' כנפותיה, והא דתניא ולא בעלת ה' היינו לענין שאין נותנין בה ציצית בכנף החמישית, כך פי' רבינו פרץ. והר"ם מרוטנבורק נותן טעם לפי שבכלל חמש ארבע ואין בכלל שלש ארבע כך מצאתי בספר תשב"ץ⁶. עוד פרש"י ח' חוטין שבה כנגד ח' ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים עכ"ל

(1) שציצית עם החוטים והקשרים בגי' תרי"ג. (2) שמות יט, ד. (3) ע"כ מרש"י בשם ר"מ הדרשן. ומכאן מספר תשב"ץ, ר' להלן. (4) זבחים יח, ב. (5) שם. (6) תשב"ץ קטן סי' רסח. (7) כ"ז גם בשש' 66 (הובא לעיל פסוק לח). (8) מנחות לט, א. (9) שם. (10) — הו"ה אחד, בגי'. (11) כ"ג בכפל ד' הם צ"ב, הוסף עליו קנ"ו דכריכות הרי רמ"ח. (12) במדבר טו, טז. (13) יחזקאל לו, כב. (14) וכך ברש"י כאן.

חוטין ועולין נוטריקון של ל"ב, הפוך אותו והוא ב"ל. ב' בא לרמוז "בראשית" 23 והל' "לעיני" 24 כל ישראל. והיינו דכתי' 25 גבי ציצית "ועשיתם את כל מצותי והייתם שעל ידי כן רואה אותו דכתי' "וראיתם אותו" שזוכר בעצמו מנין חוטין שבציצית ומנין חוטין של הציציות ואומר אל לבו למה צוה השם להניח מנין חוטין אלו של ל"ב, אלא להזכיר בו כל המצות שבכל התורה כולה, מב' דבראשית [ועד] ל' לעיני כל ישראל, והיינו דכתי' "וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם". (מ"ג 121);

מ"א 265; נ"י 878)

[טו] וזכרתם את כל מצות ה'. פרש"י שמניין גימ' של ציצית עולה שש מאות, וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג. ויש להקשות הרי אין מנין גימט' של ציצית אלא תק"צ, שיו"ד שניה חסירה הימנו. וי"ל שבמקום אחד כתי' "לציצית" והלמ"ד ממלאה גימ' של ג' תיבות של ציצית שיש הנה להיות כל אחד עולה ת"ר 26. וכן יש במדרש 27 ח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג. (וט' 508; המ' 40)

[יו] וראיתם אותו וזכרתם. שורש המצות בשמנה דברים הם כנגד שמנה חוטי ציצית שכתוב, וזכרתם את כל מצות ה'. חוט ראשון כנגד עינים שלא יראה בעריות, ולא יהא רום עינים. ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עינים. שלא יקרוץ בעינים, זהו לאו של עינים, שנאמר 28 "פן תשכח את

חוליות משלימין לתרי"ג. וראיתם וזכרתם. הראייה מביא לידי זכרון והזכרון מביא לידי מעשה שני "ועשיתם". וראיתם אותו. אותם לא נאמר אלא אותו 15 כל המסתכל בציצית ומסתכל בתכלת שדומה לרקיע ורקיע לנוגה ונוגה לקשת [וקשת לדמות] וכתב 16 "כמראה הקשת וגו' כן מראה דמות כבוד ה'" כאלו הדרו של הקב"ה עליו, וזה שאמר הכתוב 17 "יראה אל עבדיך פעליך והדרך על בניהם", אין הדרך על בניהם אלא טלית שני' 18 "הוד והדר לבשת". וציוה הקב"ה לעשות ציצית וקשרים שהוא סימן לישראל שאנו עבדיו. פ' רש"י ח' חוטין כנגד ח' ימים שאמרו ישראל שירה על הים משיצאו עד שעברו. וק"ק דלא הי' רק ז' ימים. וי"ל דשמיני היה מ"ד ששחטו פסחיהן ואמרו הלל בשחיטת פסח 19. (רא"צ)

[טז] וזכרתם את כל מצות ה'. פרש"י שמנין ציצית שש מאות, ושמנה חוטין וחמשה קשרים הרי תרי"ג. ושמנה חוטין שבה כנגד שמנה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים. וא"ת והא אמ' לעיל 20 ליל שביעי [ירדו לים בשחרית] אמרו שירה. וי"ל דפסח היה נשחט בשלש כתות 21 שהיו אומרים שירות והלל שהיו שוחטין הפסחים 22, והא דפ' שמנה ימים ששהו ר"ל ששהו משירה לשירה ח' ימים. ובארבע ציציות שבארבע כנפים יש ל"ב

(15) ספרי שם. (16) יחזקאל א, כח. (17) תהלים צ, טז. (18) שם קד, א. (19) תוספתא פסחים ח, ח: פסח מצרים טעון שיר. וכיון דאמרו שירה ב"ד נמצא שכבר התחילתה ישועתן באותו יום ושייך למנות ח' ימים ליום לקרי"ס. (20) רש"י שמות יד, ה. (21) ר"ל פסח מצרים, בירושלמי פסחים ה, ה: ניתן כח בקולו של משה כו' ומה היה אומר ממקום פלוני עד מקום פלוני כת אחת כו'. (22) משנה פסחים ה, ז. (23) בראשית א, א. (24) דברים לד, יב. (25) להלן מ. (26) וכן בכמה ראשונים כאן. (27) במדב"ר יח, כא. (28) דברים ד, ט.

הדברים אשר ראו עיניך". אבל עשה לעינים "והיו²⁹ לטוטפות בין עיניך". ויש³⁰ עינים יושיע". חוט שני כנגד אזנים "לא³¹ תשא שמע שוא", שלא ישמע דברים בטלים הרי לאו. ועשה "שמע³² ישראל אל החוקים". חוט שלישי כנגד בית הבליעה "לא³³ תאכל כל תועבה". הרי לאו. ועשה אכילת מצה וכיוצא בו. חוט רביעי כנגד פה ולשון המדברים, שלא ידברו דברים בטלים שעובר בלאו, דכתיב³⁴ "כל הדברים יגיעים לא יוכל איש לדבר", "לא³⁵ תשא את שם", "לא³⁶ תשבועו" "לא³⁷ תשקרו" "לא³⁸ תענה" הרי לאו. ועשה דכתיב³⁹ "ושננתם לבניך", גם⁴⁰ "לשוני תהגה צדקתיך". חוט חמישי כנגד הידים "אל⁴¹ תשת ירך עם רשע", "לא⁴² תגזול", הרי לאו. ועשה "פתח⁴³ תפתח את ירך", "וקשרתם⁴⁴ לאות על ירך". חוט שישי כנגד רגלים "לא⁴⁵ תלך רכיל", "לא⁴⁶ תלכו אחרי אלהים אחרים", "ואץ⁴⁷ ברגלים הוא חוטא", הרי לאו. ועשה "אחרי⁴⁸ ה' אלקיכם תלכו", "בכל⁴⁹ הדרך אשר צוה ה' אלקיכם אתכם תלכו", "שמור⁵⁰ רגליך כאשר תלך אל בית אלקים". חוט שביעי כנגד הערוה "לא⁵¹ תנאף", הרי לאו. ועשה "ואתם⁵² פרו ורבו", והמילה. חוט שמיני כנגד אף וכעס והרצון, ועוד שמריח ריח עבודה זרה וכתיב⁵³ "לא ידבק בידך מאומה מן

[יז*] על כנפי בגדיהם וזכרתם א"ת כ"ף מצו"ת י"י. בגי' ציצית שקולה ככל המצות⁵⁴. תכלת. בגי' שנאת חנם ע"ה⁵⁵, לומר לך שהיה התכלת מכפר על שנאת חנם. (ר"א)

[יח] ולא תתורו. פרש"י כמו⁵⁶ "מתור הארץ". הטעם כי הלב רוב פעמי' חומד ומתאוה דברים החומריים, דברי' שמונעי' את האדם (מלהתבודד) [מלהתבונן]⁵⁷ בדברים המתמידים ומעמידים אותו על בריו לאור אור החיים, כאשר הוא מושכל ראשון לכל אשר בו (אין) דעת כי לכך נוצר. ועל כן כשמתגבר הלב להמשיך האדם לדרך זה, מתנכר האדם לעצמו, כדרך (שמתגבר) [שמתנכר] האדם המרגל לבני המקום ההוא ועל כן אמ' "לא תתורו" ולא אמ' לא תלכו. (וט' 54)

[יט] ולא תתרו וגו'. פי' רש"י עין רואה וכו'. וא"ת לפי זה למה נקט בקרא לב קודם עינים. וי"ל דאין עיקר הקרא בא לכך אלא כמו שאמר⁵⁸ "לא תתורו אחרי לבבכם" זו המינות "ואחרי עיניכם" זו

הדברים אשר ראו עיניך". אבל עשה לעינים "והיו²⁹ לטוטפות בין עיניך". ויש³⁰ עינים יושיע". חוט שני כנגד אזנים "לא³¹ תשא שמע שוא", שלא ישמע דברים בטלים הרי לאו. ועשה "שמע³² ישראל אל החוקים". חוט שלישי כנגד בית הבליעה "לא³³ תאכל כל תועבה". הרי לאו. ועשה אכילת מצה וכיוצא בו. חוט רביעי כנגד פה ולשון המדברים, שלא ידברו דברים בטלים שעובר בלאו, דכתיב³⁴ "כל הדברים יגיעים לא יוכל איש לדבר", "לא³⁵ תשא את שם", "לא³⁶ תשבועו" "לא³⁷ תשקרו" "לא³⁸ תענה" הרי לאו. ועשה דכתיב³⁹ "ושננתם לבניך", גם⁴⁰ "לשוני תהגה צדקתיך". חוט חמישי כנגד הידים "אל⁴¹ תשת ירך עם רשע", "לא⁴² תגזול", הרי לאו. ועשה "פתח⁴³ תפתח את ירך", "וקשרתם⁴⁴ לאות על ירך". חוט שישי כנגד רגלים "לא⁴⁵ תלך רכיל", "לא⁴⁶ תלכו אחרי אלהים אחרים", "ואץ⁴⁷ ברגלים הוא חוטא", הרי לאו. ועשה "אחרי⁴⁸ ה' אלקיכם תלכו", "בכל⁴⁹ הדרך אשר צוה ה' אלקיכם אתכם תלכו", "שמור⁵⁰ רגליך כאשר תלך אל בית אלקים". חוט שביעי כנגד הערוה "לא⁵¹ תנאף", הרי לאו. ועשה "ואתם⁵² פרו ורבו", והמילה. חוט שמיני כנגד אף וכעס והרצון, ועוד שמריח ריח עבודה זרה וכתיב⁵³ "לא ידבק בידך מאומה מן

(29) שם ו, ח. (30) איוב כב, כט. (31) שמות כג, א. (32) דברים ה, א. ושם: את החוקים. (33) שם יד, ג. (34) קהלת א, ח. (35) שמות כ, ז. (36) ויקרא יט, יב. (37) שם, יא. (38) שמות כ, יג. (39) דברים ו, ז. (40) תהלים לא, כא. (41) שמות כג, א. (42) ויקרא יט, יג. (43) דברים טו, ח. (44) שם ו, ח. (45) ויקרא יט, טז. (46) ירמיה כה, ו. (47) משלי יט, ב. (48) דברים יג, ה. (49) שם ה, ל. (50) קהלת ד, יז. (51) שמות כ, יג. (52) בראשית ט, ז. (53) דברים יג, יח. (54) יש לכוין הגימטריא. (55) — עם הכולל. (56) לעיל יג, כה. (57) התיקונים כאן ע"פ סברא. (58) ברכות יב, ב.

זִנִּים אַחֲרֵיהֶם: מ לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת־כָּל־

להתזו השי"ן דלא לישתמע נזבע, וצריך להתזו העי"ן דלא לישתמ' נשבה. למען תזכרו. צריך להתזו הזי"ן⁶⁷ דלא לישתמע תשכרו, משמע על מנת לקבל פרס⁶⁸.

וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם. מגיד שכל המקיים מצוות ציצת מעלה עליו כאליו קיים כל המצות⁶⁹.

ולא תתורו אחרי לבבכם. כמו⁷⁰ "מתור הארץ", הלב והעין סרסורים ומרגלים, מסרסר[י] לו את העבירה⁷¹. ע"א, לא תתורו אחרי לבבכם זו (זנות) [מינות⁷²], שני⁷³ "ומוצא אני מר ממות", ואחרי [עיניכם זה] זנות, וכן הוא אומר⁷⁴ "ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני".

אשר אתם זונים אחריהם. זו⁷⁵ כענין שנאמר⁷⁶ "ויטו אחרי הבעל".

ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. שהענינים הולכות אחרי הלב, שהרי יש סומא שעושה ניאוצות גדולות, אלא העינים הולכות אחר הלב⁷⁷. ר' ישמעאל אומר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם למה נאמר, לפי שני⁷⁸ "שמח בחור בילדותך והלך בדרכי לבך" בדרך [ישרה]

הזנות, ורש"י אינו בא כ"א ליישב "אשר אתם זונים אחריהם" משמע שגם הם סרסורי עבירה [...⁵⁹] עיקר בא למינות ולזנות.

ציצית. פרש"י ע"ש הפתילי כו'. וא"ת למה נותן רש"י לזה שם התואר למה נקראו ציצית. וי"ל ב"ל⁶⁰ כאן קראו ציצית (ובפרש"י כי) [ובכ"י] תצא קראו⁶¹ "גדילים". א"נ כאן נמי אמר⁶² "פתיל תכלת" הרי קראו התכלת פתיל א"נ⁶³ היה לקרותו פתילין.

ד"א פרש"י ע"ש וראיתם כו'. וא"ת לפי זה למה אינו נותן לו שם תואר של ראייה אז הוא ודאי דומה ל"וראיתם אותם". וי"ל שגם הוא צריך לגמטרי' כמו שפרש"י בסמוך, על כן קראו בשמו תואר של "מציץ מן החרכים" ולא של ראייה⁶⁴.

(יר' 51)

[כ] תתורו. אותיות תורות, שלא ילכו אחר תורות המניין, וכן אמרו חז"ל⁶⁵ תתורו זו מינות ועבודה זרה. (ר"ש, בדומה מ"ג 173)

פסוק מ

[א] [למען תזכרו]. "אשר⁶⁶ נשבע" צריך

(59) כמה מילים לא ברורות בכת"י. והכוונה דלפי הגמ' דאחרי לבבכם זו מינות נחא שהתחיל בלב שחטא זה עיקרו בלב, אלא שממה שכתוב 'אשר אתם זונים' משמע שהלב והעין הם סרסורי עבירה ובא רש"י לבאר איך הם סרסורים לזנות, אבל עיקר קרא אמינות קאי. (60) אולי צ"ל: דק"ל. — דקשי ליה. (61) דברים כב, יב. (62) בפסוק דלעיל. (63) נר' דצ"ל: א"כ. — אם כן. (64) צ"ב. (65) ברכות יב, ב; ספרי כאן קטו. (66) לעיל טז. (67) ירושלמי ברכות ב, ד. (68) ר' גם באמרי נעם כאן. (69) מנחות מג, ב. (70) לעיל יג, כה. (71) רש"י בפסוק הקודם. (72) הגהת המהדיר ע"פ ברכות יב, ב. וראה מש"כ בהערה לר' אפרים כאן ואולי יש כאן השמטה. (73) קהלת ז, כו. (74) שופטים יד, ג. (75) הגהת המהדיר: חסר כאן הרהור עבודת כוכבים. (76) שופטים ח, לג, ושם: ויזנו אחרי הבעלים. (77) ספרי כאן קטו, וכן ההמשך. (78) קהלת יא, ט.

אלהים קדוש הוא", וכשתעטפו בלבן הרי אתם קדושים כאלהים "לבוש⁹² הבדים". (פי' התפילה לרוקח⁹³)

[א**] לַמַּעַן תִּזְכְּרוּ. ותימ' אמאי יזכרו בעבור הציצית יותר משאר מצות. וי"ל שישאו ק"ו בעצמן ומה ציצית שאדם דש בעקיביו התורה הזהירה עליה שאשר מצות לכ"ש⁹⁴. למען תזכרו. צריך להתיז הזי"ן⁹⁵ כי היכי דלא לישתמע תשכרו. כלומ' על מנת לקבל שכר דזי"ן מתחלפת בשי"ן⁹⁶. ובסמך ד"כ"ל⁹⁷ חסדו" צריך להתיז כי היכי דלא לישתמע חד דו, דמשתמע ב' רשויות כמו⁹⁸ טן דו. והקב"ה אחד ושמו אחד. (ל' 190; בדומה בה"ז ובהג"ן)

[ב] לַמַּעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי. נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש לפי שכשנודן המקושש על שחלל שבת אמרו ישראל היאך נוכל לעמוד על שמירת שבת היום או למחר נתחייב מיתה כזה, שהרי ביום טוב הכר סימן בשמירתן⁹⁹ ומה שאין כן בשבת. לפיכך נתן להם מצות ציצית להתעסק בה בשבת כמו שאמרו רבותינו¹ ז"ל כל ההולך בשבת בלא ציצית כאילו מקושש עצים בשבת.

והייתם קדושים לאלקיכם. ומי הוא אלוקיכם.

אני ה' [גו'] אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. ומיסודו של רבי משה הדרשן

או בכל דרך שתמצה, ת"ל ולא תתורו אחרי לבבכם.

למען תזכרו ועשיתם. לעשות זכרון כמעשה. והייתם קדושים לאלהיכם. זו קדושת ציצית מגיד שהציצית מוספת קדושה לישראל⁷⁹. (פי' התפילה לראב"ן⁸⁰)

[א*] לַמַּעַן תִּזְכְּרוּ. על כן צויתי לכם ציצית למען תזכרו המצות ועשיתם אותם⁸¹. תזכרו צריך להתיז ז' של תזכרו, בירושלמי⁸² שלא יהא כאומר תשכרו דמשמע עשו בעבור שכר. ב' זכירות "וזכרתם" תזכרו, כנגד תורה בכתב ובפה, וכן ב' פעמים מצוותי, "וזכרתם את כל מצוות ה'" "וועשיתם" את כל מצוותי". תזכרו ועשיתם. זכרון כמעשה⁸³.

את כל מצותי. לרבות משמרת למשמרת, קבלת [מלכות] שמים בכל יום. את לרבות מצות נביאים, אפילו לעבור כאלהיו בהר הכרמל⁸⁴, וכשמואל טלה חלב⁸⁵, וכדגדעון⁸⁶.

תזכרו ועשיתם. חישוב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלין עליו הכתוב כאילו עשאה⁸⁷ "ולחושבי⁸⁸ שמו".

את כל. לרבות מצוה שעשה הקדוש ברוך הוא גמילות חסדים ביקור חולים קובר מתים⁸⁹, ולרבות המזכה רבים.

את כל מצותי והייתם קדושים. הא השומר מצוה נקרא קדוש⁹⁰, "כי⁹¹ איש

(79) ספרי שם. (80) 'גנוזות' להר"מ הרשלה, ג, עמ' ס. (81) ספרי כאן קטו. (82) ירושלמי ברכות ב, ד. (83) ספרי שם: לעשות זכרון כמעשה. (84) יבמות ז, ב. (85) ע"ז כד, ב. (86) שופטים ו, כה, ועיין תמורה כח, ב. (87) ברכות ו, א. (88) מלאכי ג, טז. (89) ע"י סוטה יד, א. (90) ע"י ויק"ר כד, ו. (91) מל"ב ד, ט. (92) דניאל יב, ו. (93) כרך א, עמ' רצז. (94) וכן בריב"א לעיל לח ובכמה מפרשים שם. (95) ירושלמי ברכות ב, ד. (96) ר' גס ירו' 2240 לעיל לח. (97) תהלים קו, א. (98) יבמות קיח, ב ובכ"מ. (99) מצות מיוחדות ליום כגון מצה וסוכה. (1) ר' הדר זקנים לעיל לב.

ומעלה, וב"ד של מעלה מבין עשרים שנה ומעלה. וסמ"ך דחסדו שמעתי מה"ר יצחק כהן שלכך צריך להתיר סמ"ך כי היכי דלא לישתמע (חסדו) [חד דו] ומשמע שתי רשויות, דד"ו שנים, ואין לומר כך לפי שהקב"ה אחד ושמו אחד. א"נ דלא לימא חזדור⁷. (אמרי נעם)

[ד] לַמַּעַן תִּזְכְּרוּ. קרי ביה תיזכרו⁸. (ר"ש)

[ה] תִּזְכְּרוּ וְעִשִּׂיתֶם. הזכירה מביא לידו מעשה⁹. אמר ב' הזכירות¹⁰, תורה שבכתב ושבעל פה.

צוה ח' חוטינ כנגד ח' איברים שבהם הכל תלוי¹¹. ב' עינים לראות א', ב' אזנים לשמוע ב', ב' אפים להריח ג', פה לאכול ולדבר ד', ב' ידים ה', ב' רגלים ו', הערוה ב' ביצים ז', הלב והכליות שבהם המחשבה ח', הרי בח' מקומות כל המצות וכל העבירות. ח' ענייני פרעון העבירות, חיבוט הקבר וז' מדורות גיהנם. וכן ח' חנינות בחומש, וכן ח' לשון רחמנות¹². כנגדן אמר שלמה ח' "תשמע השמים מכון שבתך", וח' תשמע השמים ולא הזכיר מכון שבתך¹³. וח' פעמים עתירה בחומש, וז' פעמים תפילה וא' ואתחנן, וח' שערים למעלה להכניס תפילה. במסכת סוטה¹⁴ ח'

פרש"י ושמונה חוטים שבה כנגד שמונה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים. ואם תאמר הרי בפרשת בשלח פרש"י² ליל שביעי ירדו לים בשחרית אמרו שירה. אלא י"ל הכא דמני שמנה ימים מני מיום שיצאו מגושן ונתקבצו לרעמסס, והתם בפרשת בשלח מני מיום שנסעו מרעמסס לסכות.

שלימא סדרא דפרשת שלח. (חזקוני)

[ג] לַמַּעַן תִּזְכְּרוּ. שאלו לרב האי גאון זצ"ל למה מתיזין בזי"ן דתזכרו³ ואמרו בה טעם לפי שתזרו עולין לתרי"ג מצות וכנגד י"ח אזכרות שבק"ש ועדיין נשארו שנים, זהו כנגד אזכרות שבפסוק⁴ "אני ה' אלקיכם"⁵, אני ה' [נאמן] לשלם שכר טוב לאותם שמתפללין תפלתן בכוונה וקורין ק"ש בכוונה שיתן ריוח בין הדבקים, ואני השם נאמן ליפרע מאותם שהם מכעיסין אותי. ושמעתי טעם אחר משם ריב"ם ז"ל משום דתזרו עולין לתרי"ג מצות, והכ' לעשרים שנים שאין מענישין את האדם מן השמים אלא מעשרים שנה ומעלה⁶, ומתיזין את הזי"ן, כלומר שיש לו שבע שנים מעונש ב"ד של מטה עד עונש ב"ד של מעלה, כי ב"ד של מטה מענישין אדם מבין י"ג

(2) רש"י שמות יד, ה. (3) ירושלמי ברכות ב, ד. (4) להלן. (5) וכ"ה בשבלי הלקט הל' תפילה סי' טו. אך לא נתבאר במה הגימטריא היא טעם להתיר את הז' דתזכרו. וראיתי מי שכתב שלפי רב האי צריך להדגיש התיבה כולה. וזה יתכן לפרש בשבה"ל שם שכתב בסתם 'צריך להתיר למען תזכרו' אבל כאן הא בהדיא קאמר 'למה מתיזין בזי"ן דתזכרו'. ונ"ל דלרב האי דההתזה היא לעורר הזכרון כדכתיב בהאי קרא גופיה 'למען תזכרו' וכשמתיזי הזי"ן נזכר ונותן שיהוי פורתא לזכור מה שיש לו לזכור ע"פ הגימטריא (א.ו.). (6) ירושלמי ביכורים ב, א. וכתב בתוי"ט אבות ה, כא: ונ"ל מדאשכחן במתי מדבר שלא נענשו בפחות מבין כ'. (7) ואין משמעות למילה זו אלא שיבוש בעלמא. (8) בדומה גם במ"ג 173. (9) מנחות מג, ב. (10) 'וזכרתם את כל מצות ה' דלעיל ו'למען תזכרו' דהכא. (11) ר' שט' 37 לעיל לח, ושם הציגונים. (12) כנר' לשונות של רחמנות כגון חנן, חס, חמל ול"מ פרטן. (13) ר' הערה בשט' 37 שם. ומהדיר הרוקח כתב: במל"א נאמר ד' פעמים תשמע השמים מכון שבתך וד' בלי מכון שבתך, וכן נשנה בדברי הימים, ואולי זה נתכוין רבינו ח' וח', ע"כ. (14) לז, ב.

מִצּוֹתֵי וְהֵייתֶם קְדוֹשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם: מֵאֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵהָיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם:

רש"י

העצירות: (מא) אני ה'. נאמן לשלם שכר: אֱלֹהֵיכֶם. נאמן ליפרע: אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם. על מנת כן פדיתי אתכם שמתקצלו עליכם גזרותי: אני ה' אֱלֹהֵיכֶם. עוד למה נאמר, כדי שלא יאמרו

בריתות בארור וח' בברוך. וח' בשבתך א', ובלכתך ב', ובשכבך ג', ובקומך ד', ירך ה', עניך ו', בתיך ז', ובשעריך ח', לכך צוה ח' חוטין [ב]ציצית.

למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי. מצוה קלה כחמורה¹⁵. והייתם קדושים. שתהיו כמו "לבוש" הברדים". (א' 268; רוקח)

[ו] והייתם קדושים. מזומנים לעבודת המקום יתברך. (שט' 37; לו' 31)

פסוק מא

[א] אני ה' [וגו'] אשר הוצאתי אתכם. וכי מה ענין יציאת מצרים לכאן²², שלא יאמר אני נותן צבעונין של קלא אילן הדומין לתכלת ומי מודיע עלי בגלוי, ת"ל אני ה', דעו מה עשיתי להם למצרים שהיו מעשיהם בסתר ופרסמתים בגלוי. והלא דברים קל וחומר, ומה מדת פורענות מועטת העושה בסתר הקב"ה מפרסמו בגלוי, קל וחומר במדה טובה מרובה. ד"א, למה מזכירין יציאת מצרים [וכו'], על מנת כן פדיתי אתכם שתקבלו עליכם גזירות²³. אני ה'. נאמן לשלם. אני אלהיכם. נאמן ליפרע. אני ה' עוד למה נאמר, שלא יאמרו ישראל למה אמ' הקב"ה לא שנעשה ונטול

[ו] והייתם קדושים. זו קדושת כל המצות. ד"א זו קדושת ציצית¹⁷, שכל המקיים מצות ציצית עליו הכתוב אומר¹⁸ "בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי וגו' כי שמענו אליכם עמכם". זה י' מכל ע' אומות, הרי שבע מאות לכל כנף וכנף, הרי לד' כנפות ב' אלפים ושמונה מאות, שעתידיים לשמש כל יהודי בזכות ד' כנפות¹⁹. והייתם קדושים. ע"י מצות ציצית באין לידי קדושה, שהציצית מצלת את האדם מן העבירה שנ'²⁰ "חונה מלאך ד' סביב ליריאו ויחלצם", ויחלצם מן העבירה, ליריאו זו מצות ציצית שנ'

(15) ר"ל ד'את' לרבות את הקלות. (16) דניאל יב, ו. וכך בנדרפס, אך אולי דלפני התיבה 'כמו' צ"ל: 'כמלאכים', ו'כמו' היינו כמו שמצינו בכתוב שהמלאכים עטופים הם. (17) פלוגתא בספרי כאן קטו. (18) זכריה ח, כג. (19) שבת לב, א. (20) תהלים לד, ח. (21) מנחות מד, א. (22) בספרי כאן קטו וכן ההמשך. (23) רש"י כאן.

רש"י

ישראל מפני מה אמר המקום, לא שנעשה ונטול שכר, אנו לא עושים ולא נוטלים שכר, על כרחם אני מלככם. וכן הוא אומר (יחזקאל כ, לג) אם לא ביד חזקה וגו' אמלך עליכם. דבר אחר למה נאמר יניח מנרים, אני הוא שהנחתי במנרים בין טפה של זכור לשאינה של זכור, אני הוא עמיד להצניח ולהפרע מן התולה קלא אילן צגדו ואומר תכלת הוא. ומיסודו של רבי משה הדרשן העתקתי

שנאמר "ועשיתם את כל מצוותי". (פי' התפילה לראב"ן³⁰)

[ב] אני ה' אלהיכם. כן הפסוק מתחיל ומסיים, כי הציצית כשני עדים שנים מלפניו ושנים לאחוריו³¹, והקב"ה מעיד עליו בעה"ז ובעה"ב. והמבזה ציצית, שאין לו, בניו ובנותיו מתים³² שני³³ גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים". "בכלל³⁴ עת יהיו בגדיך לבנים". בגי' הן ציצית לבגדיך³⁵.

ס"ד תיבות בפרשת ציצית מ"דבר אל בני ישראל" עד סוף, כנגד ס"ד כנפים של נשר של מעלה³⁶, "על³⁷ כנפי נשרים", "על³⁸ כנפי בגדיהם", ונ"ו כנפים מכניפות לכסא הכבוד, שנא³⁹ "גלגלוהי נז"ר דליק", "כנף⁴⁰ רננים נעלס"ה א"ם אברה חסידה ונוצה" בגי' רנו. החוטין ל"ב כשהן כפולין, כנגד ל"ב נתיבות שבהן נברא העולם⁴¹, ול"ב אלהים במעשה בראשית⁴², ול"ב מלאכות⁴³, והתורה מתחלת בב' ומסיימת בל', "כבר⁴⁴ ד' מלכים חקור דבר". חמשה קשרים כנגד חמש מאות שנה מהלך העולם⁴⁵, וה' אצבעות, וה' אורות⁴⁶,

שכר, לא נעשה ולא נטול, כדרך שהיו ישראל שואלין ליחזקאל²⁴ אמרו לו ליחזקאל עבד שמכרו רבו לא יצא מרשותו, אמר להן הן, אמרו לו הואיל ומכרנו ה' לאומות העולם לא יצאנו מרשותו, א"ל הרי שמכרו רבו על מנת להחזירו שמא יצא מרשותו. "והעולה²⁵ על (דעתכם) [רוחכם] היו לא תהיה, חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלך עליכם", ביד חזקה זו הדבר כמו שנא²⁶ "הנה יד ה' הויה", ובזרוע נטויה זו החרב כמו שנאמר²⁷ "וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים", ובחמה שפוכה זה רעב, שה' מביא עליהם שלש פורענות זו אחר זו ואח"כ אמלך עליכם על כרחכם.

ומיסודו של ר' משה הדרשן העתקתי²⁸ למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ע"ז, לומר לך שמחלל שבת כאילו עובד ע"ז, שאף היא שקולה נגד כל המצוות, וכן הוא אומר בעזרא²⁹ "ועל הר סיני ירדת ותתן לעמך תורה ומצוות ושבת קדשך הודעת להם", ואף פרשת ציצית לכך נסמכה לאלו, לפי שאף היא שקולה כנגד כל המצוות,

(24) יחזקאל כ, א. (25) שם, לב-לג. (26) שמות ט, ג. (27) דבהי"א כא, טז. (28) מכאן ל' רש"י כאן. (29) נחמיה ט, יד. (30) 'גנוזות' להר"מ הרש"ר, עמ' ס"סא. (31) שו"ע או"ח ח, ד, ובבא"ג ציין לטור ורוקח. (32) שבת לב, ב. (33) ירמיה ב, לד. (34) קהלת ט, ח. (35) ע"י שבת קנ"ג. (36) למנין החיות הפנים והכנפים שלפני כסא הכבוד, ע"י בחיי כאן ע"פ תרגום יחזקאל א, ו. (37) שמות יט, ד. (38) לעיל לח. (39) דניאל ז, ט. (40) איוב לט, יג. (41) ספר יצירה א, א. (42) כל' ב'י ימי בראשית עד ויכולו. (43) כך גם בכת"י, ול"מ למה מכיון. (44) משלי כה, ב. (45) ר' המובא ב"פ התפילה לרוקח' לעיל לט ובציין שם. (46) ברוקח כאן:

רש"י

למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת עבודה זרה, לומר שהמחלל את השבת כעובד עבודה זרה, שאף היא שקולה ככל המצוות, וכן הוא אומר צעזעא (נחמ"ט ט, יג. טו) ועל הר סיני ירדת ותמן לעמך תורה ומצוות ואת שבת קדשך הודעת להם, ואף פרשת זריית לכך נסמכה לאלו לפי שאף היא שקולה כנגד כל המצוות, שנאמר ועשיתם את כל מצותי: ע"כ כנפי בגדיהם. כנגד (שמות יט, ד) ואשא

שנא' 47 "עוטה אור כשלמה", וחמשה חומשי תורה. הרי הציצית כנגד כסא הכבוד, וכנגד העולם, וכנגד התורה, וכנגד האדם. ציצית. באתב"ש עולה כסאו 48. כנפי נשרי"ם. בגי' ציצית. (ר"א)

[ג] אני ה' אלהיכם. כן מתחיל ומסיים הפסוק 49, לומר "אני 50 ראשון ואני אחרון". "כימי 51 צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", מה שהיה הוא שיהיה, כמו שמשוה ואהרן במצרים כן מלך המשיח ואליהו תן 52, "ועלו מושיעים" עובדי' 53.

שער פנים ואחור ושער התגין. הפסוק מתחיל ומסיים אני ה' אלהיכם, ועשה תגין על ה', כי ה' פסוק ביציאת מצרים "להיות לכם לאלהים" 54. ביום ה' יצאו 55. וכנגדם ה' פעמים מזכירים "המעלך 56 מארץ מצרים" בעניין 57 ויושע, ובקריית שמע, ובאמת ויציב, וקריית שמע של ערבית אין מזכירים כי (אנו) אינו מחוייב 58 אלא באמת ואמונה. וה' פעמים ביום אומר "ה'

אחד", בהשכמה אצל אתה הוא עד של נברא העולם, בסוף ויושע, ובקריאת שמע של שחרית וערבית, ועל המטה. ובשבת בקדושת מוסף (העולם א' ויוסף) מוסיפין א', כנגדו "ולקחתיו 59 אתכם לי לעם (להיות) [והיית] לכם לאלהים", לכך ו' פעמים מזכירים יציאת מצרים ביום. אני ה' אלהיכם. בראש הפסוק ובסופו, כי הציצית כב' עדים ב' מלפניו וב' מלאחריו 60. ב' הדברות "אנכי 61 ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", ובציצית נאמר יציאת מצרים ובלשון רבים "אני ה' אלהיכם", שהקב"ה מעיד (ו) לעולם הבא עליו.

ד' פעמים כתי' "ה'" וד' פעמים "אלהים" כנגד ח' חוטי ציצית, שיש לזכור אלהותו. ג' פעמים "ציצית" בפרשה, כי ב' שלישי ענף ושליש גדיל 62. ה' קשרים כנגד ה' חומשים. ה' "אור" בפרשה ראשונה מבראשית עד יום אחד. וה' "מלך הכבוד"

ה' אור בפרשה ראשונה מבראשית עד יום אחד. (47) תהלים קד, ב. (48) עולה צ"א. ותיקן המהדיר: צ"ל כסאי. (49) בכל הבא להלך, ר' גם רבינו אפרים כאן, וציונים החסרים כאן קחם משם. (50) ישעיה מר, מו. (51) מיכה ז, טו. (52) הערת המהדיר: אולי צ"ל הן. (53) עובדיה א, כא. (54) הכוונה אל א. ויקרא יא, מה. ב. שם כב, לג. ג. שם כה, לח. ד. שם כז, יב-יג. ה. כאן. אבל שמות ו, ז אינו מן המניין כאן, כן מוכח להלן. (55) שבת פז, ב. (56) דברים כ, א. והמהדיר כתב: ר"ל ענין יציאת מצרים, ע"כ. ואינו נכון, אלא דוה ראשון לה' אזכרות שאומרים בכל יום, ראה הערה הבאה. (57) צ"ל: קודם ויושע. וזה מתבאר ע"פ פי' סידור התפילה לרוקח ח"א עמ' רי: כיום כהיום, ה' פעמים ביום מזכירין יציאת מצרים, המעלך מארץ מצרים קודם ויושע, באמת ויציב, ובקריית שמע, ובאמת ואמונה, אבל של לילה כיון שמתחיל אינו פוסק לכך אין למנותו. (58) ברכות יד, ב. אגן אתחולי מתחילין וכיון דאתחילינן מגמר נמי גמרין. (59) שמות ו, ז. (60) ר' רבינו אפרים כאן. (61) שמות כ, ב. (62) הציונים בר"א כאן.

רש"י

אתכם על כנפי נשרים. על ארבע כנפות ולא צעלת שלש ולא צעלת חמש, כנגד ארבע לשונות של גאולה שנאמר צמרים (שמות ו, ו) והואלמי והאלמי ולקחתי: פתי' תב'ת. על שם שכול צבורות. תרגומו של שכול תכלא. ומכתם היתה צלילה וכן נבע התכלת דומה לנבע רקיע המשמיר

חסלת שלח לך אנשים. (א' 268; רוקח)

[דן אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. על מנת כן הוצאתי אתכם להיות לכם לאלהים, ויחוגו⁷² לי במדבר, ואנחנו⁷³ לא נדע מה נעבד את ה', "אנכי⁷⁴ ה' אלהיך אשר הוצאתיך", כי⁷⁵ לי בני ישראל עבדים", למה — "אשר הוצאתי אותם". וכשם שבמצרים הבחנתי בין טיפה של בכור לשאינה של בכור כך אני מבחין בין תכלת לקלא אילן⁷⁶.

אני ה' אלהיכם. ב' פעמים, נאמן אני לשלם שכר, ואני דיון מי שלא חשש עליה⁷⁷.

ג' "אלהיכם", "לאלהים", "אלהיכם", נגד ג' קשרים למטה לאחר שגודלין הכל. ב' פעמים "ה'" נגד ב' קשרין למעלה טרם יגדיל. "ה'" ב' פעמים, גימ' נ"ב, נגד כ' קשרים לב' חוטיין. ב' קשרים למעלה כנגד ב' "מלך הכבוד" בשאו שערים הראשון⁷⁹, וג' למטה כנגד ג' "מלך הכבוד" בשאו שערים אחרון⁸⁰. שני שלישי ענף שלישי גדיל⁸¹, כל גדיל השלישי להקב"ה⁸² וימי המעשה ב' ימים קורין

אמר דוד, ואיזה מלך הכבוד, "וראיתם אותו" לכבוד, שחלק מכבודו ליריאי⁶³. ד' כנפות כנגד ד' כנפי החיות.

אשר הוצאתי. אני הוא שהבחנתי בין טיפה של בכור לשאינה של בכור, ואני הוא שמבחין בין קלא אילן לתכלת⁶⁴.

הציצית שלישי גדיל. כי כל שלישי להקב"ה מפני שקולו של הקב"ה ממוצע בין שני הכרובים⁶⁵ בן שני השרפים⁶⁶, "והבאתי⁶⁷ השלישית באש". וקהלא קדישא היו עוסקין שלישי היום בתפילה שלישי היום בתורה שלישי היום בדרך ארץ⁶⁸. ו' ימי בראשית, ב' ימים קורין בתורה. כן האדם נוצר ג' שותפין באדם⁶⁹, השלישי של הקב"ה. הידור מצוה עד שלישי. עד שיבא השלישי מכריע⁷⁰.

מי שמבזה הציצית, שאין לו לאדם, בניו ובנותיו מתים, "בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים". מי שאין לו ציצית עובר בה' עשה⁷¹, ואם יש לו כאילו קיים ה' חומשים, לכך רמז על ה' של "אלהיכם". לכך אמר קהלת "בכל עת יהיו בגדיך לבנים" בגימ' (תן) [הן] ציצית לבגדיך.

(63) נר' דר"ל דהרואה ציצית כאילו רואה כסא הכבוד, שהוא דומה לתכלת, ע"י תנחומא כאן טו. וכן המעוטף בציצית הקב"ה חולק לו מכבודו וכאילו נמשך מזיו השכינה עליו. (64) ר' מש"כ בהערה בר' אפרים. (65) מעל הכפורת. (66) ע"י ישעיה ו, ב. (67) זכריה יג, ט. (68) ר' שט' 37 לעיל לח, וש"נ. (69) נדה לא, א. (70) ברייתא דר' ישמעאל, ריש ספרא. (71) מנחות מד, א. (72) שמות ה, א. (73) שם י, כו. (74) שם כ, ב. (75) ויקרא כה, נה. (76) ר"ל שאין הלב יכול לחלוק ולומר וכי מה איכפת לו למקום בין פתיל תכלת לפתיל קלא אילן דנאמר לו וכי מה איכפת לך להבחין בין זרע מצרי לזרע ישראל. (77) מנחות מד, א. (78) כך בנדפס. וצ"ל: ול"ב. ר' רבינו אפרים לעיל לט. (79) תהלים כד, דח. (80) שם, ט"י. (81) מנחות לט, א. (82) ר' תוס' שאנץ

רש"י

לעת ערב. ושמונה חוטים שנה, כנגד שמונה ימים ששהו ישראל משילאז ממנרים עד שאמרו שירה על הים:

הבא. ששים וארבע תיבות בפרשת ציצית, כלומר אם תקיימו פרשת ציצית, הרי אתם כמלאכים שיש להם ששים וארבע פנים⁸⁸.

(ר"ש, בדומה במ"ג 173)

[ו] אני ה' אלהיכם. עוד למה נאמ', יאמרו ישר' מפני מה אמר המקום לא שנעשה וניטול שכר, לא עושים ולא נוטלים, פי' ואם לא כן, אמ' הקב"ה שנעשה וניטול שכר וכו'⁸⁹. (קמ' 858).

בתורה. קדוש קדוש קדוש נתן ב' לישראל ונשאר לו השליש⁸³, לכך הידור מצוה עד שליש⁸⁴. רמ"ח תיבות בקרית שמע עם אמן אל מלך נאמן ועם ברוך שם נגד רמ"ח איברים, שבכל איברים ירגיז כשיאמר "ה'⁸⁵ אחד", "כל⁸⁶ עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך". (פי' התפילה לרוקח⁸⁷)

[ה] אני. מתחיל באני ומסיים באני, לרמוז שהוא אחד בשני עולמות, אם עושין המצוות בזה העולם, אני פורע להם לעולם

סוטה יז, א ד"ה מפני, הובאו לעיל לט. (83) עי' ויק"ר כד, ט. (84) ב"ק ט, ב. (85) דברים ו, ד. (86) תהלים לה, י. (87) כרך א', עמ' רצז. (88) יונתן ליחזקאל א, ו, ועי' בחיי כאן שהאריך. (89) כ"ז בספרי כאן קטו, באריכות.

לוח קיצור שמות כתבי היד והספרים המודפסים

רוא"ל - רומא לאומית	א' - אוקספורד בודלי
רוא"נ - רומא אנג'ליקא	בוד' - בודפסט - קויפמן
שט' - שטרסבורג	ב"מ - בריטיש מוזיאום
בעה"ט - בעל הטורים	בר' - ברלין
ד"ז - דעת זקנים	ברס' - ברסלאו
ה"ז - הדר זקנים	דר' - דרזדן
חזק' - חזקוני	המ' - המבורג
ח"מ - חצי מנשה	וט' - וטיקן
מ"ז - מושב זקנים	וינה - וינה
מז"פ - מושב זקנים כ"י פריס	ויר' - וירונה
נח"ק - נחל קדומים	ור' - ורשא
פע"ר - פענח רזא	ירו' - ירושלם
רי"ד - רבי ישעיה דיטרני	לו' - לונדון בימ"ל
רא"ש - רבי אשר ב"ר יחיאל (הרא"ש)	לוג' - לונדון גסטר
ריב"א - מנחת יהודה	לי' - לייזן
רי"ם - פשטים ופירושים לרבינו יעקב מבונא (מוינא)	ליפ' - לייפציג
ריב"ש - רבי יוסף בכור שור	מוד' - מודינא
רי"ק - רבי יוסף קרא	מא' - מוסקבה גינזבורג
ר"א - רבינו אפרים	מיל' - מילנו אמרוזיאנה
רא"ג - רבינו אפרים מהדורת גד	מי' - מינכן
רא"פ - רבינו אפרים מהדורת בדהב	מנג' - מנשסטר גסטר
רשב"ם מ' - מיוחס לרשב"ם, דקדוקי רשב"ם	מונ' - מונטיפיורי
ת"ה - תוספות הרא"ש	נ"י - ניו יורק ביהמ"ל
	ניר' - נירנברג
	סינ' - סינסינטי
REJ – Revue des etudes juives	פיר' - פירנצה לורנציאנה
JQR – Jewish Quarterly Review	פראג - פראג
HUCA – Hebrew Union College Annual	פר' - פריס
MGWJ – Magazin fur Geschichte and	פא' - פרמא
Wissenschaft des judentums	פפד"מ - פרנקפורט דמיין
JJLG – Jahrbuch der Judisch Literarischen	צי' - ציריך ספריה מרכזית
Gesellschaft	קופ' - קופנהגן
LDO – Literaturblatt des orientis	קמ' - קמברידז'

לוח קיצורים וראשי תיבות

א"ה - אמר החכם, אמר הקטן	אע"כ - אלא על כרחך
אא"ב - אלקי אביו בעזרו	אע"ג - אף על גב
	אח"כ - אחר כך, אחרי כן
ב"ר - בראשית רבה	א"כ - אם כן
במ"ר - במדבר רבה	אוה"ע - אומות העולם
בעה"ט - בעל הטורים	אדר"ע - אותיות דרבי עקיבא
בת"מ - בתי מדרשות	אעפ"י - אף על פי
ב"ק - בבא קמא	אעפ"כ - אף על פי כן
ב"מ - בבא מציעא	אדה"ר - אדם הראשון
ב"ב - בבא בתרא	או"ח - אורח חיים
בכ"מ - בכל מקום, בכמה מקומות	אה"ע - אבן העזר
בלע"ז - בלשון עם זר	אדר"נ - אבות דרבי נתן
בס' - בספר	א"ל - אמר לו
בפס' - בפסוק	אגד"ב - אגדת בראשית
ביהמ"ד - בית המדרש	או"מ - אוצר מפרשים
בכו"ש - בכור שור	אמ"נ - אמרי נועם
בעה"ת - בעלי התוספות	או"ז - אור זרוע
בר"ז - בראשית זוטא	א"ע - אבן עזרא
במק"א - במקום אחר	א"ר - אליהו רבא
בע"א - בענין אחר	איכ"ר - איכה רבה
ב"ד - בית דין	א"י - ארץ ישראל
בש"ר - בשם רבי	א"נ - אי נמי
ב"ו - בשר ודם	אל"כ - אם לא כן
בכ"ז - בכל זאת	ארז"ל - אמרו רבותינו ז"ל
בגימ' - בגימטריא	אמ"ר - אמר רבי
ביהמ"ק - בית המקדש	אפי' - אפילו
ב"פ - ב' פעמים	א"א - אי אפשר, אדוני אבי, אבי אבא
בד"א - במה דברים אמורים	אא"כ - אלא אם כן
בדל"ב - ברייתא דל"ב מדות	אוצה"פ - אוצר הפרושים
בש"ק - בשנויים קטנים	א"צ - אין צריך
בכ"י - בכתב יד	אוצ"ל - אולי צריך לומר
בס"ד - בסיעתא דשמיא	א"ה - אמר המעתיק
ביה"ש - בין השיטין, בין השמשות	אוצה"ג - אוצר הגאונים
ברוה"ק - ברוח הקודש	אוצה"ש - אוצר השירה והפיוט
בגז"ה - בגזירת הבורא	א"ח - ארחות חיים
בד"י - בדיני ישראל	אמ"ד - אמסטדדם

הח"ר - החכם רבי	בדא"ה - בדיני אומות העולם
הגה"מ - הגהות מימונית, הגהות מרדכי	בינ"ו - בשם ה' נעשה ונצליח
הל' - הלכה	ברייטא דמלא"ה - ברייתא דמלאכת המשכן
הקמ"ה - הקשה מורי הרב	גימ' - גימטריא
הר"ז - הרי זה	ג"ע - גן עדן, גלוי עריות
העוה"ז - העולם הזה	ג"ז - גם זה
העוה"ב - העולם הבא	גי' - גירסא
הוב"ד - הובאו דבריו	ג"כ - גם כן
הוצ' - הוצאת	גנז"ש - גנזי שכתר
הנ"ל - הנזכר לעיל	גז"ד - גזר דין
הנד' - הנדפס	גל' - גליון
הגדש"פ - הגדה של פסח	גנז"ר - גנזי ראשונים
הע' - הערה	גו' - גומר
ה"ג - הלכות גדולות	ד"ה - דיבור המתחיל
הר"פ - הרב פרץ	דב"ר - דברים רבה
וי"ל - ויש לומר	ד"ז - דעת זקנים
ויק"ר - ויקרא רבה	ד"א - דבר אחר, דרך ארץ
וא"ת - ואם תאמר	דה"א - דברי הימים א'
וא"כ - ואם כן	דה"ב - דברי הימים ב'
וגו' - וגומר	דכת' - דכתיב
וכת' - וכתיב, וכתב	ד"י - דפוסים ישנים
וכה"א - וכן הוא אומר	ד' - דפוס
וכו' - וכוליה	דא"ז - דרך ארץ זוטא
וכ"כ - וכן כתב	דא"ר - דרך ארץ רבה
ול"נ - ולי נראה	ד"ח - דפוסים חדשים
ועי' - ועייין	ד"י - דפוסים ישנים
וסה"ד - וסוף הדיבור	ד"צ - דפוס צילום
וז"ל - וזה לשונו	ד"מ - דרכי משה
וע"ע - ועייין עוד	דר"כ - דרב כהנא
וש"נ - ושם נסמן, ושם נתבאר	ד"ס - דקדוקי סופרים
וכאל"ש - וכל אשר לו שלום	דר"ע - דרבי עקיבא
ז"ח - זוהר חדש	דר"נ - דרבי נתן
זש"ה - זה שאמר הכתוב	הקב"ה - הקדוש ברוך
ז"ל - זכרנו לברכה, זה לשונו	הר"ר - הרב ר'
זצ"ל - זכר צדיק לברכה	ה"ק - הכי קאמר
זו"ח - זוהר חדש	השי"ת - ה' יתברך
זה"ל - זה הלשון	ה"ז - הדר זקנים
חז"ל - חכמינו ז"ל	הה"ד - הדא הוא דכתיב

תלו

לוח קיצורים וראשי תיבות

כלו' - כלומר	חו"מ - חושן משפט
כתי' - כתיב	חו"ו - חס ושלום
כמו"כ - כמו כן	חו"י - חסרות ויתרות
כ"ז - כל זה	חזק' - חזקוני
כצ"ל - כן צריך להיות (לומר)	חזה"מ - חול המועד
כמ"ד - כמאן דאמר	ח"ג - חלופי גירסאות
כ"ש - כל שכן	ח"מ - חצי מנשה
כפ"ח - כן פירש חזקוני	חה"פ - חלק הפרשים
כ"פ - כמה פעמים	ח"נ - חלופי נוסחאות
כ"מ - כן משמע, כסף משנה, כל מקום, כמה מקומות	חבע"ד - חבל על דאבדין
כמש"כ - כמו שכתבנו	חלי"ש - חיים לכל ישראל שבק
כנ"ל - כנזכר לעיל	טוש"ע - טור שלחן ערוך
כ"ב - כך ב'	ט"ד - טעות דפוס
לק"ט - לקח טוב	ט"ס - טעות סופר
לפי"ז - לפי זה	טו"א - טור אורח חיים, טורי אבן
לק"מ - לקט מדרשים, לא קשה מידי	טמ"ה - טעמי מסורת המקרא
למ"ד - למאן דאמר	י"ל - יש לומר
ל"א - לשון אחר, לישנא אחרינא	יל"ש - ילקוט שמעוני
לש' - לשון	יצ"ר - יצר רע
לכ"ש - לא כל שכן	יצ"ט - יצר טוב
לכנ"ל - לכנ"ל - לכן נראה לי	ירו' - ירושלמי
ל"ל - למה לי	יו"ד - יורה דעה
ל"מ - לא מצאתי	ילמ' - ילמדנו
ל"נ - לא נראה	י"א - יש אומרים
לק' - לקמן	ילק' - ילקוט
לח"מ - לחם משנה	יו"ט - יום טוב
מ"ז - מושב זקנים	י"מ - יש מפרשים
מז"פ - מושב זקנים פריס	יו"כ - יום כיפורים
מ"מ - מכל מקום	יל"מ - ילקוט מכירי
מ"ה - מורי הרב	יב"ק - יהודה בן קלונימוס
ממ"ה - מלך מלכי המלכים	יה"ל - ישמרהו ה' לעד
מד"ת - מדרש תורה, מדרש תהילים	יליב"ה - יזכה לראות יפי בית המקדש
מדה"ג - מדרש הגדול	כע"ז - כעין זה
מהר"ם ב"ב - מורנו הרב מאיר בר ברוך	כ"י - כתב יד, כתיב יד
מ"ת - מעשי תורה, מתן תורה	כ"א - כי אם
מע"ת - מעשי תורה	כדכ' - כדכתיב, כדכתב
מ"א - מלכים א'	כו' - כולו
מ"ב - מלכים ב'	כ"כ - כל כך

מו"ק - מועד קטן	סא"ר - סדר אליהו רבא
מדא"ג - מדרש אגדה	סו"ר - סודי רזי"א
מ"כ - מנוחתם כבוד	סמ"ג - ספר מצוות גדול
מהד' - מהדורה	סה"ג - ספר הלכות גדולות
מחז"ו - מחזור ויטרי	ס"ע - סדר עולם
מכדרשב"י - מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי	סע"ר - סדר עולם רבא
מ"א - מדרש אגדה	ספר"ז - ספרי זוטא
מ"מ - מראה מקום, מקומות	סה"ד - סוף הדיבור, סדר הדורות
מדה"ד - מדת הדין	ס"א - ספרים אחרים
מדה"נ - מדרש הנעלם	סה"י - ספר הישר
מנ"י - מנחת יהודה	סהמ"צ - ספר המצוות
מו"נ - מורה נבוכים	סמ"ק - ספר מצוות קטן
מו"ה - מורינו ורבינו הרב	ספ"ח - ספר חסידים
מדל"ב - מדרש ל"ב מדות	סה"ל - ספר הלכות
ממק"א - ממקום אחר	סו"ס - סוף סימן, סוף סוף
משא"כ - מה שאין כן	
משו"כ - משום כך	ע"ז - עבודה זרה
מק"נ - מקיצי נרדמים	ע"י - על ידי
מו"ל - מוציא לאור	עכ"ל - עד כאן לשונו
מנ"ל - מנא לן	ע"ד - על דרך
מ"ה - מהדורת הרש"ל	ערוה"ב - ערוגות הבושם
מ"ס - מסכת סופרים	עוה"ז - עולם הזה
מש"כ - מה שכתב	עוה"ב - עולם הבא
מד"ת - מדרש תנאים	ע"כ - על כן, עד כאן
	עו"ל - עוד יש לומר
נח"ק - נחל קדומים	עה"ת - על התורה
נ"ל - נראה לי	עי' - עיין
נו"א - נוסח א', נוסחא אחרת	ע"א - עמוד א', ענין אחר, עבודת אלילים
נו"ב - נוסח ב'	עה"פ - על הפסוק
נא' - נאמר	ע"פ - על פי
נ"י - נרו יאיר	עאכו"כ - על אחת כמה וכמה
נר"ו - נטריה רחמנא ופרקיה	ע"ג - עיין גם, עבודת אלילים
נ"ע - נשמתו עדן	ע"ע - עיין עוד
נו' - נוסחא	ע"פ - על פסוק
נ"ב - נכתב בצד	ע"ש - עיין שם
	עיו"ט - ערב יום טוב
ס"ת - סופי תיבות	ער"ש - ערב שבת
סו"פ - סוף פרק	ע"כ - על כרחך
ספ' - ספר	ע"ה - עליו השלום
סא"ז - סדר אליהו זוטא	ע"ק - עוד קשה

תלח

לוח קיצורים וראשי תיבות

עיי"ש - עיין שם	רשב"ם - רבי שמואל בן מאיר
ע"ב - עמוד ב'	רשב"ם מ' - מיוחס לרשב"ם
עכ"פ - על כל פנים	רבש"ע - רבנו של עולם
עמ' - עמוד	רי"ח - רבי יהודה החסיד
פירש"י - פירש רש"י	רא"ש - רבינו אשר
פס"ז - פסיקתא זוטרית	רמב"ן - רבי משה בן נחמן
פס"ר - פסיקתא רבתי	ר"ת - ראשי תיבות
פדר"א - פרקי דרבי אליעזר	ריב"ש - רבי יוסף בכור שור
פ"ה - פירש הקונטרס	רא"ה - רבי אהרן הכהן מלוניל
פ"ק - פרק קמא	רבעה"ת - רבותינו בעלי התוספות
פע"ר - פענח רזא	רד"ק - רבי דוד קמחי
פי' - פירוש, פירש	רו"ר - רות רבה
פסדר"כ - פסיקתא דרב כהנא	ריב"א - רבי יהודה ב"ר יואל הלוי
פ' - פרק, פרשה, פסוק	רז"ל - רבותינו זכרונם לברכה
פ"א - פעם אחת	רוה"ק - רוח הקודש
פיס' - פיסקא	רי"ד - רבי ישעיהו דיטרני
צ"ל - צריך להיות, צריך לומר	רי"מ - רבי יעקב מבונא
צרוה"מ - צרור המור	רי"ק - רבי יוסף קרא
צ"ע - צריך עיון	רמה"ד - ר' משה הדרשן
צ"ב - צריך באור	רש"ב - ר' שלמה בוכר
צ"ת - צריך תקון	ריב"ם - ר' יצחק ב"ר מאיר, ר' יצחק ב"ר מרדכי
ק"ש - קריאת שמע	ריב"ן - ר' יחיאל ב"ר נתן
קה"ר - קהלת רבה	ריב"ק - ר' יהודה ב"ר קלונימוס
ק"ו - קל וחומר	שמו"ר - שמות רבה
קמ"ל - קא משמע לן	ש"א - שמואל א'
ק"נ - קיצור נמרץ	ש"ב - שמואל ב'
ק"ס - קרית ספר	שד"ח - שדי חמד
ר"א - רבינו אפרים	ש"ץ - שליח צבור
רא"ג - רבינו אפרים מהדורת גד	שו"ט - שוחר טוב
רא"פ - רבינו אפרים מהדורת בדהב	שנא' - שנאמר
רש"י - רבי שלמה יצחקי	שהש"ר - שיר השירים רבה
ר"ת - רבנו תם	שהש"ז - שיר השירים זוטא
ר"ל - רוצה לומר	שו"ע - שולחן ערוך
ראב"ע - רבי אברהם בן עזרא	שכ"ט - שכל טוב
ראב"ד - רבי אברהם בן דוד	שבה"ל - שבלי הלקט
רח"פ - רבי חיים פלטיאל	ש"מ - שמע מינא
רמב"ם - רבי משה בן מימון	ש"ד - שפיכות דמים, שאר דברים
רס"ג - רבי סעדיה גאון	ש"נ - שנויי נוסחא

שטמ"ק - שיטה מקובצת

שו"ת - שאלות ותשובות

ת"י - תנחומא ישן

ת"ב - תנחומא בוכר

תוד"ה - תוספות דבור המתחיל

תמ"ה - תירץ מורי הרב

ת"כ - תורת כהנים

תקו"ז - תקוני זוהר

תדא"ר - תנא דבי אליהו רבא

תדא"ז - תנא דבי אליהו זוטא

תוס' - תוספת

תוי"ט - תוספות יום טוב

תוה"ש - תוספות השלם

תו"ש - תורה שלמה

תיב"ע - תרגום יונתן בן עוזיאל

תר"י - תרגום ירושלמי

ת"א - תרגום אונקלוס

תה"ג - תשובות הגאונים

ת"ל - תלמוד לומר

ת"ח - תלמידי חכמים

ת"ע - תרי עשר

תגמו"מ - תשובות גאוני מזרח ומערב

תחצו"ל - תשובות חכמי צרפת ולותר

תוי"ט - תוספות יום טוב

SEFER

TOSAFOT HASHALEM

COMMENTARY ON THE BIBLE

VOLUME 17

B'HAALOTCHA – SHELACH

A COMPREHENSIVE COLLECTION OF COMMENTARIES WRITTEN BY
THE GREAT MEDIEVAL RABBIS – THE TOSAFISTS
EDITED FOR THE FIRST TIME FROM 202 RARE MANUSCRIPTS
56 EARLY PRINTINGS AND COMMENTARIES ON THE TALMUD
WITH INTRODUCTION AND EXPLANATORY NOTES

BY

RABBI JACOB GELLIS ר"י

PUBLICATION

of

**THE HARRY FISCHEL INSTITUTE
FOR RESEARCH IN JEWISH LAW**

TOSAFOT HASHALEM ENTERPRISE
JERUSALEM 5782 (2021), ISRAEL

SEFER

TOSAFOT HASHALEM

COMMENTARY ON THE BIBLE

A COMPREHENSIVE COLLECTION OF COMMENTARIES WRITTEN BY
THE GREAT MEDIEVAL RABBIS – THE TOSAFISTS
EDITED FOR THE FIRST TIME FROM 202 RARE MANUSCRIPTS
56 EARLY PRINTINGS AND COMMENTARIES ON THE TALMUD
WITH INTRODUCTION AND EXPLANATORY NOTES

**THE HARRY FISCHEL INSTITUTE
FOR RESEARCH IN JEWISH LAW**

FOUNDED BY HARRY FISCHEL

14 Rechovot Habucharim (David St.), Corner Yisrael Aharon Fischel St., Jerusalem